

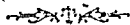
વિવિધ ગ્રંથમાળાવર્ષ ૧૯૪૦
અંક ૧૫૭ થી ૧૬૦

આશુ ૧૬૮૦ માં પૃષ્ઠ ૧૫૦૦
મૂલ્ય ૪, પાકાંપ, પો. માફ

સ્વામી રામતીર્થ

અમના સદુપદેશ-ગ્રંથ ૩ જો
(મુદ્રા ૧૦-૧૧)

સસ્તું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય તરફથી

અનુવાદક:- શ્રીયત્ અનાહિલાદ, મુગ પાલનપુર.

અંકવાદક અને પ્રકાશક:- ભિમુ અખડાનદ.

અમદાવાદ અને મુંબઈ

આવૃત્તિ પહેલી, પૃષ્ઠ ૧૫૫૫ ૫૨૦, પ્રત ૧૦૩૦૦, મં. ૧૬૮૦

મૂલ્ય-વાર્ષિક રૂ. ૧.૧૦ પાકાં પૂઠાં ૧૧૧૧ પો. માફ

મૂલ્ય મૂલ્ય (પાકાં પૂઠાં માથે) અમદાવાદમાં રૂ. ૭.

અન્યત્ર રૂ. સવાળે. પો. વતુદ

“ સર્વે હક પ્રકાશક સ્થાને સ્વાધીન ”

“ સર્વે સાહિત્ય સુદ્ધલાભ ” છે. રામબડ-અમદાવાદ
* વિશ્વ-અખાનના પ્રમુખથી સુદિત.

૧-નવાં નીકઢેલાં પુસ્તકો

વિવિધ ગ્રંથમાળાનું ગરુ પુસ્તક નીકળ્યા પછીથી આ પુસ્તક (સ્વામી રામતીર્થ ગ્રંથ ૩ ને) બહાર પડતાં સુધીમાં નીચે જણાવેલાં પુસ્તકો નીકળી ચૂક્યાં છે. અને જેક માસની આખર સુધી તે નીચે જણાવેલી ખાસ ઓછી કિંમતે મળશે.

શ્રીમદ્ ભાગવત્ ભાષાંતર-છટ્ટી આવૃત્તિ

આ પુસ્તકની પાંચમી આવૃત્તિ આજથી નવ વરસપર નીકળેલી તે દુક સમયમાં ખજાસ થઇ બહોળા માગણી જારી રહી હતી; પરંતુ મેાધારત અને બીજી અગવડોને લીધે નવી આવૃત્તિનું કાર્ય હાય ધરી શકાયું ન હતું. અનુકૂળ સંયોગો મળતાં હવે તે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

આ આવૃત્તિ સ્વદેશી એન્ટિક ડાગગપર સંસ્થાના પોતાનાજ મુદ્રણાલયમાં નવા ટાઇપોવર્કે છપાઇને તૈયાર થઇ છે. આર્ટપેપર ઉપર છાપેલાં મુદ્ર ૧૫ ચિત્રો એમાં આપેલાં છે અને મુદ્રણમાં તૈયાર થએલા સ્વદેશી મજબૂત અને સુશીલિત કાપડવડે તેના પૂર્વ બંધાવવામાં આવ્યાં છે. વળી પૂજામાં રાખનારાઓને માટે દિસારહિત રેશમી કપડાથી પણ ફેટલીક પ્રતો બધાવવામાં આવી છે દરેક અધ્યાયની શરૂમાં એક મૂળ શ્લોક આપેલો છે. શ્લોકાક્રતો ઉપયોગ સોમાંથી એકાદ વાચનારને પણ ભાગ્યેજ રહેતો હોવાથી અને સામાન્ય વાંચનારાઓમાટે સળગ વાંચનમાં તેવા એક એક રીતે કંઇક અગવડકારક પણ જણાવાથી તે આ આવૃત્તિમાં લેવાયા નથી. આગલી આવૃત્તિઓ નડપણમાં વધુ હોવાથી પુસ્તક ખપકડવામાં કંઇક અગવડ રહેતી, તેથી કરીને આ આવૃત્તિની લખાઇપહોળાઇ થોડીક વધારીને જડાઇ ઘટાડવામાં આવી છે. આથી આ આવૃત્તિનું કદ ૬૬x૧૧૧ નું તથા પૃષ્ઠસંખ્યા ૭૦૦ ની થએલી છે.

આ પ્રમાણે ભાગવતની આ આવૃત્તિને અને તેટલી સગવડભરી તેમજ સ્વદેશી બનાવવામાં આવી છે. આગલી આવૃત્તિનું મૂલ્ય રૂ. ૨ હતું. તે મમય કરતા ડાગગ છપાઇ વગેરેની મોંઝારત હજી બેધી ત્રણ ગણી હોવાને લીધે આ આવૃત્તિનું મૂલ્ય રૂ. ૫ તથા રેશમી પૂડાંવાળી પ્રતોનું રૂ. ૫૦ રાખવામાં આવ્યું છે. જેક માસની આખર સુધી દર પ્રતે રૂ. ૧ ઓછા લેવા ગોડવણ છે. મુજબના કાર્યાલયમાં ત્યાંના તેમજ રસ્તાના ખર્ચ બદલ રૂ. ૦૫ વધુ લેવાશે. અમદાવાદથી ટપાલ રસ્તે મંગાવનારને પોષ્ટેજ વી. પી. બદલ દર પ્રતે રૂ. ૧ જે ખર્ચ વધુ આવશે.

પ્રથમથી પૂર્વ પૈસા તથા રૂ. ૦૫ પેકીંગ ૬૦ બદલ વધુ મોકલીને કમમા કમ બે પ્રત રહેલે પારસધી સામટી મંગાવનારને ખર્ચ બહો ઓછો આવશે. આ પ્રકારે એક પ્રત મંગાવવાથી પણ કંઇક બચાવ તો થશે.

સ્વામી વિવેકાનંદ-ભાગ ૧ થી ૫ ની વીજી આવૃત્તિ

વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા અગાઉ પ્રસિદ્ધ થયેલા આ પાંચે ભાગ દેટલોક સમય થયાં અક્ષાસ થયેલા હોવાથી તેની આ બીજી આવૃત્તિ બે મોટાં પુસ્તકોરૂપે છપાવવામાં આવી છે. દરેક પુસ્તકમાં ૬૪૫ પાનાં ના કદનાં ૬૦૦ લગભગ પૃષ્ઠ હોઈ ઢાંગળ મજબૂત સ્વદેશી, પૂઠાં પાકાં, તથા મૂલ્ય સવા બે રૂપીઆ છે. પોસ્ટેજ દરેકનું ૦.૨૦ છે. આ ભાગોમાં આવેલા વિષયોની વિગત આ ગ્રંથની છેવટની ૧૧૦ ખંખમાં આપેલી છે. જેઠ માસની આખર સુધી આ પુસ્તકોનું મૂલ્ય ચાર ચાર, આના ઓછું રહેશે.

શ્રીરામકૃષ્ણકથામૃત-ભાગ ૧-૨ મેગા

અગાઉ વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા નીકળી ચૂકેલા આ બન્ને ભાગોએ સંસ્કારી તેમજ મામાન્ય વાચકવર્ગની પુષ્કળ પ્રીતિ સપાદન પ્રાપ્ત કરેલી હોઈ તેની પુષ્કળ માગણીને લક્ષને આ બીજી આવૃત્તિ છપાવવામાં આવી છે. સ્વામી વિવેકાનંદજીના સદ્ગુરુ પરમહંસ રામકૃષ્ણજીએ જેવા બ્રહ્મનિષ્ઠ, સરળ અને મહાન પુરુષની અનેક સુવિખ્યાત પુરુષો માથેની સરળ, સચોટ, તેમજ ઉપરાઉપરિ અમરકારક દર્શનાધી ભરપૂર, એવી આધ્યાત્મિક વાતચીતોનું તથા વખતો વખત હરિજનો સાથેનો તેમનો કર્તવ્યનંદ, નૃત્ય અને તેમને વારંવાર થઈ આવતી ભાવસમાધિઓનું વર્ણન તેમનાં એક વિદ્વાન શિષ્યે આ ગ્રંથમાં એવું તો આગેદુબ આપેલું છે, તેમજ પરમહંસજીએ સ્વમુખે કહેલા પોતાના માધકદશાના તથા તે પછીના અનુભવો તેમની બાળક જેવી ભોળી, સ્વાભાવિક અને હૃદયંગમ ભાષામાં આપેલા છે કે જેથી આ ગ્રંથનું વાચન તથા શ્રવણ ભલભલા આધ્યાત્મિક ગ્રંથો કરતાં પણ અધિક આનંદ, ઉપદેશ અને ઉન્નતિ આપી શકે છે. આ કથામૃતમાં મતપથનો જરા પણ આગ્રહ ન જણાતાં ઉલટો સર્વ ધર્મો તરફ અને તેના સ્થાપકો તરફ તે સદ્ભાવ પ્રકટાવે છે.

આ પુસ્તકનું કદ ૬૪૫ પાનાં ના, પૃષ્ઠ ૬૫૦ નું તથા મૂલ્ય રૂ. ૨.૦૦ હોઈ ને અવશ્ય જેઠ માસ સુધી તેમાં રૂપીએ બે આના ઓછા લેવાશે.

સ્વામી રામતીર્થ-ગ્રંથ ૩ જો-ભાગ ૧૦-૧૧

આ ગ્રંથ તે આ પુસ્તકે પોતેજ છે. પૃષ્ઠ અંખ્યા ૫૨૦, છટક મૂલ્ય પાકાં પૂઠાં સાથે રૂ. ૨) છે, પરંતુ જેઠ સુધી રૂ. ૧.૧૧ અને મુંબઈના કોર્પોરેશનમાં રૂ. ૨) લેવાશે.

૨-સંપૂર્ણ મહાભારત

સંપૂર્ણ મહાભારત કહાડવાની યોજના અગાઉ આ સંસ્થાએ પડતી મૂકેલી તે પાછી નવેમરથી શરૂ કરવાની તૈયારી ચાલે છે. ઈશ્વરેચ્છા હશે તો આવતા વર્ષમાં તેની યોજના રજુ કરાશે; તથા જનતાં સુધી જેજ વરસમાં આખો ગ્રંથ બહાર પડી જશે.

૩-હવે પછી વહાર પડનારાં વીજાં પુસ્તકો

નીચલાં પંક્તિ ધણાંખરાં પુસ્તકો ચાલુ સાલમાં તેમજ આવતા-૧૯૮૧ ના વર્ષમાં નીકળશે; અને બાકીનાં તે પછી નીકળશે. પછી તો ઈશ્વરેન્જા

નેપોલિયનનું મોટું ચરિત્ર છપાય છે.
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ગીતા. ત્રીજી આવૃત્તિ.
ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો. છપાય છે.
બંદિમ નિબંધમાળા-બીજી આવૃત્તિ.
રામતીર્થ-ભાગ ૧૨ થી ૧૪
પુલ્કસીકૃત રામાયણ-મૂળ તથા ટીકા.
ભજનસાગર, પદ્યપ્રભાકર.
રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ અને ભાગ.
શાંતિપર્વ-મહાભારતનું.

ગિરધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ.
પંડિયારનાં સ્વર્ગનાં પુસ્તકો.
શ્રીગૌરાંગ મહાપ્રભુનું મોટું ચરિત્ર.
સંતવાણીસાંત્રણ-અનેક ભાગોમાં.
દુહી વાતોના નહિ મળતા ભાગો.
ભારતનાં પુરુષરત્ન.
યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ.
ભગવતી ભાગવત નવી આવૃત્તિ
મહાભારતના સર્વભાગો.

૪-જ્ઞાનયજ્ઞ ફંડની ચાલુ સાલની યોજના

ગયા વર્ષમાં આ ફંડકારી ગીતાના ૧૮ મા અધ્યાયની ગુજરાતી ટીકા સહિત પુસ્તિકાઓ વિના મૂલ્યે ફેલાવવામાં આવી હતી; તેજ ધોરણે આ ફંડની ચાલુ વર્ષની આવકમાંથી હિન્દી તથા મરાઠી ટીકાવાળી પુસ્તિકાઓ અવના ચાતુર્માસના ધાર્મિક દિવસોમાં તે તે ભાષા બોનાનાઓમાં ફેલાવવાની ધારણા રાખવામાં આવી છે અને ફેટલેક અંશે અત્યારથી પણ તે કામ જારી કરી દેવામાં આવ્યું છે; માટે જે જે સંજ્ઞાઓ આ જ્ઞાનપ્રચારના ધર્મકાર્યમાં પોતાના પૈમાનો સદાય કરવા ઇચ્છતા હોય તેમને તે બનતી ત્વરાએ મોકલી આપવા પ્રાર્થના છે.

આ ફંડમાં ગમે તેટલી રકમ ભરનાર પણ જે તેણે પ્રથમથી જણાવ્યું હશે તો ભરેલા પ્રત્યેક ચાર આના દીક પોસ્ટેજ સુધી નવ પ્રત, અને પોસ્ટેજ વિના ૧૨૫ પ્રત પ્રમાણે જેટલી પ્રતો ચાલ, તેટલી પ્રતો સુધી સ્વહસ્તે વહેંચવા સારૂ આ સંસ્થા પામેથી મેળવી શકશે; અને તે પ્રતો ઉપર “અમુક તરફથી બેટ” કે એવું કંઈ લખવું હશે તો સ્વહસ્તે લખી શકશે અથવા રમર સ્તાંપથી છાપી શકશે.

આ ફંડમાં ઝોજામાં ઝોજા રૂ. ૧૦૦ ભરનાર સંજ્ઞાનની ઇચ્છા હશે (અને તે ઇચ્છા પ્રથમથી દર્શાવેલી હશે) તો પાંચ હજાર પુસ્તિકાઓ (અને રકમ એથી વધુ હશે તો વધુ પુસ્તિકાઓ) ના મુખપૃષ્ઠ ઉપર “અમુક વાકિત અથવા પ્રમંગના સ્મરણમાં અમુક તરફથી બેટ” એવી મતલમનું છાપી અપાશે. કોઈ આવા ગૃહસ્થની ઇચ્છા ગુજરાતી ટીકાવાળાજ પુસ્તિકાઓ મેળવવાની અને ફેલાવવાની હશે તો તે પ્રકારની પુસ્તિકાઓ પણ તૈયાર કરાવી આપવામાં આવશે.

અને ત્યાંસુધી આ જ્ઞાનચતુતી યોજના હમેશ માટે ચાલુ રાખીને તેના દ્વારા વરસો વરસ જૂદા જૂદા પ્રકારની પુસ્તિકાઓ ફેલાવવાની ધારણા હોવાથી આ યોજનાને લગતો મૂળ લેખ વિવિધ ગ્રંથમાળાના વાંચનારાઓ ઉપરાંત બીજાઓના પણ વાંચવામાં આવે તેટલા માટે (આ પુસ્તિકાની પ્રતો વિં અંચમાળાનાં આદેશ કરતાં ખાસ ધુ સંખ્યામાં છપાયેલી હોવાથી) તે લેખ આ પુસ્તિકામાં પણ (આ પછીના પૃષ્ઠોમાં) આપવામાં આવ્યો છે.

૫-વિવિધ ગ્રંથમાળાવિષે વે વોલ

માળાના કદમાં ફેરફાર—ગયા વર્ષના છેલ્લા પુસ્તિકામાં જણાવ્યા પ્રમાણે ચોક્કસ સાલમાટે મોટા (છેલ્લ પા. ૪૮ ના) કદનાં પૃષ્ઠ આપવાનું આ પુસ્તિકાથી શરૂ થયું છે. જણાવવાની જરૂર નથી કે આ ફેરફાર માત્ર અજમાયશ તરીકેજ હોઇને બીજા વર્ષમાં તે ચાલુ રહેવા ન રહેવાનો આધાર આદેશકમ્પ્યા વધવા ન વધવા ઉપર છે.

આ પછીનું પુસ્તિકા—આ પછીના પુસ્તિકા તરીકે નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું જીવનચરિત્ર (શુમારે આવાં ૭૦૦ પૃષ્ઠનું) છપાતું હોઇને તે આવતા જેઠ અથવા આપાદ માસ સુધીમાં આદેશ તરફ મોકલાઇ જશે. અગાઉ દશેક વર્ષ પર આ માળાદ્વારા નેપોલિયનનું જે ફ્રેંચ જીવનચરિત્ર પ્રસિદ્ધ થયેલું તેના કરતાં આ જીવનચરિત્ર કદમાં ત્રણેક ગણું, પુષ્કળ વિગતોવાળું, તથા વધારે આસુ, રસિક અને બોધપ્રદ છે.

૬-પ્રત્યેક ગ્રાહક પ્રત્યેક સ્વાસ પ્રશ્ન

વિવિધ ગ્રંથમાળાને લગતાં પુસ્તિકાની પમંદગી તેના વાચકવર્ગના હિત તરફ દૃષ્ટિ રાખી થયામતિ થતી આવી છે તેમ થયાજ કરશે, પરંતુ નીચે જણાવેલાં પુસ્તિકા હવે પછીનાં વર્ષોમાં એ માળાદ્વારા કદાચનાં કે કેમ તે ખાખતમાં માળાના આદેશવર્ગને પૂછવું યોગ્ય લાગવાથી પ્રત્યેક આદેશકમ્પુને પૂછવાનું કે:-

સ્વં અમૃતલાલ સુદરજી પદિધારકૃત સાનુ સ્વર્ગ તેમજ સ્વર્ગની જાંદગી એ બે ઉપયોગી પુસ્તિકા અત્યાર અગાઉ વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા પ્રસિદ્ધ થયાં છે; તે ઉપરાંત એ લેખકનાં બીજાં નીચલાં પુસ્તિકા પણ તેવાંજ ઉપકારક છે.

ભક્તિમાર્ગના અસરકારક દાખલા, દર્શાત, તેમજ ઉપદેશોનાં પુસ્તિકા

સ્વર્ગનું વિમાન

સ્વર્ગના અજાનો

સ્વર્ગની કુચી

સ્વર્ગના રત્નો

સ્વર્ગના આનંદ

સ્વર્ગની સડક

ધર્મમિશ્રિત સામાજિક વિષયોને લગતાં પુસ્તિકા

સંસારમાં સ્વર્ગ

સીઆનું સ્વર્ગ

સ્વર્ગની સીડી
સ્વર્ગની સુઢરીઓ

જીવાની જાળવવાના ઉપાય
સ્વર્ગના સંદેશા

ઉપદેશ પૈકીનાં છેલ્લા સિવાયનાં સર્વ પુસ્તકો અગાઉ જપાઇ ચુકેલાં છે; પરંતુ હાલ તે મળી શકતાં નહિ હોવાથી તે આ સંસ્થાદ્વારા પ્રસિદ્ધ તો થનારજ છે; છતાં આ પ્રશ્ન પૂછવાનો એટલા માટેજ કે વિવિધઅંચમાળાનાં જે ગ્રાહકો પાસે એ પુસ્તકો હોય અને તેથી કરીનેજેઓ આ જાળાદ્વારા તેને મેળવવા ન ઇચ્છતા હોય, તેમણે તે વિષે આ પુસ્તક ગ્રંથમાં મળ્યા પછીથી એક માસ સુધીમાં આ સંસ્થા તરફ અવશ્ય લખી જણાવવું. જે ગ્રાહકોની મોટી સંખ્યા તેને માટે ના લખી જણાવશે તો તે પુસ્તકો છુટાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે, અને તેવું નહિ જણાય તો તે પુસ્તકો વિવિધઅંચમાળા-માંજ પ્રસિદ્ધ કરાશે.

૭-મહાત્માઓની વાણી માટે खास मागणी

અગાઉ થઇ ગયેલા જ્ઞાનીઓ તેમજ ભક્તોની વાણીમાંથી જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય વગેરેને લગતાં સારાં સારાં ભગ્ન, ધોળ, રેખતા, સાખીઓ, છંદ, વગેરે સુઢી કહાડીને તે આવા કદનાં ૫૦૦-૫૦૦ પૃથ્થા શુભારે પાંચેક ભાગોમાં આ સંસ્થા તરફની વિવિધ અંચમાળાદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવાની ધારણા રાખવામાં આવી છે.

આ કામને માટે, અત્યાર સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થઇ ચુકેલી વાણી ઉપરાત બીજી પણ મળી આવે તેટલી વાણી ભેગી કરવાની હોવાથી પ્રત્યેક વાચક બધુને તેમજ અન્ય જે જે મળજોતોથી બની શકે તેમ હોય તેમને વિનંતિ કરવાની છે:—

મહાત્મા કૃષ્ણ, તુલસીદાસ, મીરાંબાઇ, સૂરદાસ, નૃસિંહમહેતા, પ્રીતમદાસ, રવિદાસ, ભાણુદાસ, ત્રિકમદાસ, લાલદાસ, ગંગારામ, દયાળમહારાજ, મૃગદાસ, ભોળેભક્ત, બાપુ સાહેબ, ધીરો, પ્રેમાનંદ, આનંદઘન, સ્વામીનારાયણ સમ્રદાયના સંતો, નિરાંત, અખો, ગુરુનાનક ઇં જે જે સત્ પુરોનાં ભગ્ન, પદ, પ્રભાતિયાં, રેખતા, સાખી, વગેરેની જે કાંઇ લખેલી અથવા છાપેલી વાણી જેમની પાસે હોય અને જેઓ તેનું લાગત મૂલ્ય લઇને પણ મોકલી શકે તેમ હોય, તેમણે તે મોકલી આપવા તરફી લેવી. પ્રથમ તો જે વાણી પોતા પાસે હોય તે છાપેલી છે કે લખેલી, અને લખેલી હોય તો તેની પદસંખ્યા, પૃષ્ઠ સંખ્યા, તથા કર્તાનું નામ લખી જણાવવું; અને છાપેલી હોય તો તે પુસ્તકનું નામ, જપાયાની સાલ, પૃષ્ઠસંખ્યા અને મૂલ્યની વિગત લખી મોકલવી; એટલે તે વાણી આ સંસ્થાના સંમંદમાં છે કે નહિ તે તપાસી જોઇ દા કે ના નો ઉત્તર લખવામાં આવશે.

નિવેદન

સ્વામી રામતીર્થના સદ્ગુપ્તેશનો નવમો ભાગ સવત ૧૮૭૨ માં નીકળ્યા પછી માત્ર વર્ષ જોટલા લાંબા સમયે આ (૧૦ તથા ૧૧ માં) ભાગો દેહાડવા બન્યું છે.

સ્વામી રામતીર્થનાં ભાષણો તથા લેખો ઉર્દૂ લીપીમાં શ્રીમાન્ નરાયણ સ્વામીના વ્યવસ્થાપકપણા નીચે પ્રસિદ્ધ થએલાં, તેના ઉપરથી આ ભાગો અનુવાદિત થએલા હોવાથી તેમનો, તેમજ તેમના અધ્યક્ષપણા નીચે લખનઉમાં રચાયાલી 'રામતીર્થ' પત્રીકેશન લીગ'દ્વારા દિન્દીમાં પ્રકટ થએલા ઉપદેશોની પણ આ અનુવાદ તૈયાર થવામાં તથા તેનું સરોધન કરવામાં મદદ મળેલી હોવાથી તે અરચાનો પણ આ રચને મગ્નેમ આભાર માનવામાં આવે છે.

જે વ્યાખ્યાનો અગ્રેજ ઉપરથી ઉર્દૂમાં થએલાં છે, તે તો ગુજરાતી આગલા ભાગોમાં સીધા અગ્રેજ ઉપરથીજ લેવાઈ ચુકેલાં હોવાથી તે આમાં લેવાયા નથી.

સ્વામીજીના ઉપદેશો, ભજનો, વગેરેને લગતુ ખીલુ પણ એક પુસ્તક હજી લગભગ આટલાજ કદનું થવા જશે, અને અનંતા સુધી તે આવતા વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થશે. આગલા નવ ભાગોમાં મોટે ભાગે સ્વામીજીના વિદેશમાં અપાયતાં અગ્રેજ ભાષણોના અનુવાદ આપેલા છે એ ભાષણો, તેના લેવાયલા રિપોર્ટો 'ઉપરથી અને સ્વામીજીની દૃષ્ટિતરે નીકળ્યા વિનાજ છપાયલા હતા ત્યારે તેમના ઉર્દૂમાં છપાયલા લેખો તો તેમના સ્વહસ્તેજ વિચારપૂર્વક લખાયલા છે વળી સ્વેશમાં આવ્યા પછી તેમજે દેશની ભાષામાં જે ભાષણો આપેલા તે પણ મોટે ભાગે સ્વામીજીના અવલોકનમાં આવ્યા પછીજ ઉર્દૂ કે હિંદીમાં છપાયા હતાં.

ઉપના કારણોને લીધે અગ્રેજવાળા ઉપદેશો કરતા ઉર્દૂવાળા ઉપદેશોમાં કુદરતી રીતેજ કેટલીક વિશેષતા આવી ગઈ છે, અને તેથી કરીને તેમાં સ્વામીજીના અનુભવ-સિદ્ધ જ્ઞાનની ખુમારી, તેમનો આત્મસાક્ષાત્કારનો પ્રભાવ, તેમની અસામાન્ય વિદ્વતા, તેમનો ઉલ્લાસ જોતો સર્વાત્મભાવ અને ગાનવપ્રેમ, મુકદ્દમે પણ જીવતું કરી નાખે એવી તેમની નેસદાર અને મીઠી વાણી, તેમનો આદર્શ ત્યાગવૈરાગ્ય, તેમનું વિશુદ્ધ, નિરપૃહ અને નિઃસ્વ આરિય, તેમનો અદ્ભુત પરમાર્ત્મપ્રેમ, તેમની અસામાન્ય દેશ-

દિતૈષિતા, વગેરે તેમના ઉચ્ચતમ ભાવો ઉદ્દુ ઉપદેશોમાં કાંઇ ઓરજરૂપે પ્રકટી નીકળેલા છે.

ગુજરાતી અનુવાદમાં પણ એ ભાવો બનતે પ્રકારે જોમના તેમ ઉતરી આવે, એ ખાસ જરૂરનું હતું. એ ત્રણ સન્નજનોને હાથે એ ઉદ્દુ ઉપદેશોનો થોડો થોડો અનુવાદ કરાવી જોયા પછી છેવટે ઈશ્વરકૃપાથી સૈયદ અતાઉલ્લાહ જેવા સુયોગ્ય ગ્રેજ્યુએટ* બંધુનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. ફારસી અને ઉદ્દુમાં પ્રવીણ હોવા સાથે તેમનો ગુજરાતી ઉપર પણ ઠીક કાણુ જોઇને આ કાર્ય તેમને સોંપવામાં આવ્યું; અને તે તેમણે બનતી કાળજીથી પૂરું કરી આપ્યું છે. આ ભાષાંતર સંપાદક પાસે આવવા પહેલાં તેમાં સ્વામીસ્વયંન્વેષિતના હાથથી પણ કેટલુંક સંશોધન થઇ આવ્યું હતું.

એકાદ સૂકું કાષ્ઠ પ્રત્યક્ષિત અગ્નિમાં પડતાંજ ઝડપાઇને અગ્નિરૂપ બની રહે છે; તેમ ઉત્તમ કોટીના એકાદ વિરલ જીવાસુને માટે વેદાન્તનું માત્ર એકાદ સારભૂત વાક્ય કિંવા શબ્દ પણ બહુસાક્ષાત્કાર કરાવી શકે છે; પરંતુ હીલા કાષ્ઠને તો તેમાંના જળવિકાર નષ્ટ થતાં સુધી વગર બળ્યેજ અગ્નિનું સેવન કરવું પડે છે; તેમ મંદ અને મધ્યમ કોટીના જીવાસુઓને પણ આત્મસાક્ષાત્કારને માટે મળવિશેષ દૂર થતાં સુધી અધ્યાત્મવિદ્યાનું અને તેમાં જતાવેલા ઉપાયોનું સેવન થોડા કે વધુ સમય કરવુંજ પડે છે. સંસારમાં જીવાસુઓનો મોટો ભાગ એવી કોટીનોજ હોવાથી તેમની અનેકવિધ પ્રકૃતિઓને સુગમતા મળી તેમનો માર્ગ વધારે સરળ બને, અને વિષય એકનો એકજ છતાં તે જૂદા જૂદા પ્રકારે સમજવાની સમગ્ર પ્રાપ્ત થઈ તેઓનો તે વિષયનો અભ્યાસ રસપૂર્વક જરી રહે; એટલા માટેજ આપણા પ્રાતઃસ્મરણીય ઋષિમુનિઓએ, પરમપૂજ્ય આચાર્યોએ અને અનેક સંતમહાત્માઓએ એકના એકજ આધ્યાત્મિક વિષય ઉપર એકને એકજ મુખ્ય ઉદ્દેશ રાખીને અનેક પ્રકારના હજારો ત્રય, સ્તોત્ર, ભજન, વગેરેની રચના કરી છે; અને તેમાંથી પોતપોતાને અનુકૂળ પડે તે તે અથાદિનું પઠનપાઠન કરતા થકા હજારો અને લાખો જીવાસુઓ હજારો વર્ષથી તેનો લાભ લેતા આવ્યા છે.

સ્વામી રામતીર્થજીનાં પણ અનેક લખાણો તથા લખણોમાં માનવહિતનો એકજ ઉદ્દેશ અને એકજ અધ્યાત્મવિદ્યા તરવરી રહેલાં હોવા છતાં તેમાંની માત્ર એકાદ કે બેચાર ખાજતોજ પ્રસિદ્ધ કરીને નહિ અટકતાં તેમના સમગ્ર લેખ ૫૦ પ્રસિદ્ધ કરવાનું અને તે જનસમૂહ માટે આકર્ષક તથા દિતાવહ થતા આદી તેની ઉપરાઉપરિ આવૃત્તિઓ નીકળવાનું કારણ પણ એજ છે.

સ્વામીજીના ઉપદેશોના જે નવ ભાગ આગળ નીકળી ચૂક્યા છે; તેમાંના કોઇ કોઇ વિષયની સાથે આમાંના કોઇ કોઇ વિષય વધારે મળતો આવવા છતાં પણ તે તેમાં રહેલી કેટલીક વિશેષતાને લીધે આમાંથી ખાતલ કરેલા નથી. કરેલા નથી; અને તેને

*મુખપૃષ્ઠપર તેમના નામ સાથે "બી. એ. "ની ઉપાધિ જોડવાની તેમણેજ નાં કહી હતી.

બદલે આગવા ભાગો હવે પત્રી છપાય ત્યારે તેમાથીજ એવા પ્રકારના એકાદ બે લેખ પડતા મૂકવાનું રાખ્યું છે

ગમ બાદશાહની અતીક્રિક બક્ષિસરૂપ આ આધ્યાત્મિક વાનીઓથી ભરપૂર પત્રાવલિ હૃદયના ઉડા પ્રેમપૂર્વક પાઠકટંદના કરકમળમાં એવી ભાવનાસહિત સમર્પિત થાય છે કે, -પરમપદ્માભિવાધી પાઠકમધુઓ તેમાંની દેવદુર્લભ વાનીઓનું આદરસહિત આસ્વાદન કરીને તેને પોતાના સર્વાંગમાં (આચાર તેમજ વિચારમાં) પચાવી દે, અને તે શાશ્વત, અનુપમ તુષ્ટિ-પુષ્ટિને પ્રાપ્ત કરે કે જેથી પત્રી આ અસત-જડ-દુઃખરૂપ સસારનાં બુખ-દુઃખ અને આવાગમન સહેવા નહિ પડતા ઋષિમુનિઓએ કહેથી તે સર્વોપરિ કૃતકૃત્યતા, તે અનુપમ નિત્યાનંદ અને તે ચૈતન્યમયી અમરતા તેમની પોતાની બની રહે **અતત્તત્ત** ઋષીકેશ, શિવરાત્રી, સવત ૧૯૮૦ લિશ્તુ:—અખંડાનંદ

૧-જ્ઞાનયજ્ઞની યોજના

વાચનાર બધુઓ અને બહેનો !

જે પરમાત્માની કૃપાથી અને આપણા મહાન્ ઋષિમુનિઓના પ્રતાપથી આજે આવા ઉમદા પ્રયોનો લાભ તમે સહજમાં લઈ શકો છો, તે પ્રભુ અને ઋષિમુનિઓ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવવી એ પણ પ્રત્યેકનું કર્તવ્ય છે આ કૃતજ્ઞતા માત્ર વાણીથી નહિ, પણ કૃતિથી-એટલે કે પોતાના કરતાં ઉતરતી સ્થિતિવાળાં મનુષ્યોની ઉન્નતિમાટે તનમનધનથી ઉદાર બનીને દર્શાવવી જોઈએ આ પ્રકારે આ કૃતજ્ઞતા જેટલા પ્રમાણમાં માણુમ બળવનો ચાને છે (અર્થાત્ પોતાથી ઉતરતી સ્થિતિવાળાઓ પ્રત્યે ઉદારતા વધારનો ચાલે છે) તેટલા પ્રમાણમાં તેના તરફ તે પરમ પિતા પ્રભુની કૃપાદષ્ટિ પણ અધિક ઉતરી આવીને તેને અધિકાધિક ઉચ્ચ વસ્તુસ્થિતિએ આપોઆપ પ્રાપ્ત થતી ચાલે છે એમરડાનાં બને તરફનાં દાર પુદ્ગા મૂકવાથી મનિન હવા નીકળતી રહી તેને ઠેકાણે બહારની વિશુદ્ધ હવા પ્રવેશતી રહે છે, તેવુંજ આ બામતમાં પણ છે

ઉત્તમ મન્યોનું સેવન કરવાના અનેક લાભો તમે પોતે અનુભવતા હશો, પરંતુ દેશમાંનાં લખીત્રાગ્રી જાણનારા લાજો કરોડો મનુષ્યોમાથી સેકડે દશ માણસો પણ ભાગ્યેજ ઉત્તમ વાચનનો લાભ લઈ શકે છે અને બાકીનો નેવું ટકા ભાગ તો તેનાથી બેનશીમજ રહે છે પ્રભુનાં આ બાળસતાનોના-અક્ષરબોધરૂપી છત્રી અષિાએ અજ્ઞાનના અધકારમાં અચડાધરહેલાં આપણા આ અસખ્ય નાના ભાઈમહેનોના-જીવનપથને પ્રમશવા માટે તેમને ઉત્તમ વાચનરૂપી જ્ઞાનદીપક વિનામૂલ્યે પૂરા પાડવા એના જેવું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય પ્રભુસેવા, મનિવસેવા, અથવા પુણ્યકાર્ય બીજું કયું હોઈ શકે? તે પરમ

પિતા પ્રત્યે દૃઢતા દર્શાવવાનો આથી ઉત્તમ માર્ગ બીજો કયો હોઈ શકે ?

પ્રત્યુએ આ સૃષ્ટિ ગ્લાને તેને બીજાઓની દયાઉપગ્ર મૂકી દીધી હોય એવું તો હોય નહિ તે પ્રત્યુની મર્વબાપના, સર્વશક્તિમતા, મર્વશતા અને સર્વ પ્રાણિ-પદાર્થ પ્રત્યેની અનુપમ મનત્વ કૃપાવૃષ્ટિ આગળ તો મોગ મમ્માદુનું મમમ પૃથ્વીનું દાન પણ તૃણપુત્ર ગણાય તેમ છે આમ છતાં તે કૃપાળુએ શ્રીમાનો ઉપર કૃપા કરીને તથા તેમનાપર કેટલીક દુઃખ મૂકીને એવો માર્ગ પણ ગમ્યો છે જેથી તેઓ પોતાથી ઉતરતી ગ્રિયતિવાળાઓને તનમનધનથી અમુક દરજ્જે ઉપયોગી બની શકે, અને તેમ કરીને પોતાનું દિન માધી શકે તથા પોતાનું પ્રાણ અને મુખ વધારી શકે આ પ્રમાણે પોતાનું ઉત્તમ દિત્ત માધવા માટે તેમજ ધનવૈભવની માથે નેત્રાયલા અનેકવિધ જાત-અજાત પાપોમાથી છૂટવા માટે પણ આ માર્ગ ધણેજ સરસ છે

ઉપર જણાવ્યું તેમ માનવમમાજ્ઞાનો જે મોગે લાગ જ્ઞાનચારિત્રવર્ધક ગ્રંથોનો લાભ નથી લઈ શકે, તેમાં મદ્રગ્રંથોના અસ્તિત્વનું તથા તેના મદુપયોગના કાય-દ્યઓનું તે વર્ગનું અજ્ઞાન, પેસા ખર્ચવાની તેમની અચ્ચિ કે અશક્તિ, માત્ર સમા-ચાગ્પત્રો કે વિનાસી વાર્તાઓમાજ તેમનું પડ્યા રહેવું, વગેરે અનેક કારણો હશે, પરંતુ જેમ ધરમાનાં મોટાં માણુઓ બાળકોને બોલતાં, ચાલતાં, ખાતાં, પીતાં, લખતાં, વાચતાં વગેરે શિખવવાની અને બીજીપણ સર્વ આવશ્યકતાઓ પૂરી પા-વાની પોતાની દુર-સમજે છે, તેમ દેશરૂપી કુટુંબમાના બાળવર્ગ સમાન એ અતિ વિરાળ માનવમમાજ્ઞ પ્રત્યે પણ તેમના વડીલ બધુઓ તરીકે સમજી સમજીને માથે આ બામતમા ખાસ અગત્યની દુ-જ રહેલી છે, અને તે દુર-તેઓ નથી બળવતા, એ કાળુ મર્વથી મોડું છે.

હમીકન એ પ્રમાણે હોવાથી સામાન્ય જનમમદ્રમાં ચડતા વર્ગવાળાઓએ વિદ્વાનો અને ધનુવાનોએ વખતોવખત નાનમોટા જ્ઞાનચારિત્રવર્ધક ચોપડીચોપાન્યાં મોગી સખ્યામાં ફેલાવતા રહીને પોતાની પેઠે તેમને પણ ઉત્તમ જ્ઞાનનું આસ્વાદન મળે અને તેમનો જીવનમાર્ગ મરસ તથા સુખાવદ્ બને તેમ કરવું જોઈએ અને ઉપર જણાવ્યું તેમ તેમના વડીલ બધુઓ તરીકેની જ નહિ, પણ તેમની મહેનતનો અનેક પ્રકારે લાભ ઉત્તરતરીકેની પણ દુરજબજવવા માટે પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે કોઈ પણ સક્રિય દૃઢતા દર્શાવવા માટે, ધનવૈભવની સાથે નેત્રાયલા અનેકવિધ જાત અજાત પાપોમાથી છૂટવા માટે, તથા પ્રત્યુની અધિક કૃપા મેળવી અધિગાધિક સુખસપત્તિ અથવા મોક્ષપદનો લાભ મેળવવા માટે પણ સમજીઓએ તે બહુસખ્યક માનવબધુ ઓમા જ્ઞાનચારિત્રનો પ્રચાર ખૂબ છૂટથી થાય તેમ કરવું જોઈએ

આ પ્રકારનું કાર્ય એક સ્વતંત્ર યોજનાના રૂપમા ઉપાડી લઈ તેની પાછળ

-સર્વભાવે મંડી પડનાર ટ્રાઇ નિઃસ્વાધી, આરિઘ્યવાન બહુશ્રુત અને વ્યવહારકુશળ વ્યક્તિ ગુજરાતને માટે નીકળી આવે તો તે બહુજ અમૂલ્યની લોકસેવા બજાવી શકે ધર્મ, નીતિ, આરોગ્ય, ધરગથુ ઉપાયો, સ્વચ્છતા, ગૃહવ્યવસ્થા, બાળઉછેર, માંદાંની માવજત, પરાપકાર, સારા રીતરિવાજ, ખરાબ રૂઢિચઢન, જનમેવાના દરેકથી બની શકે તેવા સાદા-સીધા પ્રકારો, અને ખીજ અનેક બાબતોને લગતા નાના નાના અને અસરકારક નિમંધો તથા વાર્તાઓ આવા કામને માટે વખતો વખત ચોજી શકાય; અને ગુજરાતી તથા ખીજ ભાષાઓમાં આવાં ચોપડીચોપાનીઆં વખતો વખત મેળાઓદ્વારા, ગામડાંઓમાં લોકસેવાનાં કામો બજાવનારાઓદ્વારા, તેમજ અંધમાળાઓ અને માસિકપત્રો વગેરેના સંસ્કારી વાચકવર્ગદ્વારા ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ફેલાવી શકાય.

ખ્રિસ્તી લોકો ભારતવાસીઓને પોતાની જાળમાં વિશેષ સપડાવવા સારૂ અનેક પ્રકારનાં પુસ્તકપુસ્તિકાઓ ફેલાવવા પાછળ તનમનથી અથાક શ્રમ લેવાની સાથે ધનથી પણ લાખો કરોડોનો ખર્ચ કર્યા કરે છે; તો પછી આપણા પોતાનાજ દેશના અને પોતાનાજ ધર્મના લોકોની આવા પ્રકારની સેવાઓ તરફ આપણાજ દેશના અને આપણાજ ધર્મના સમજી સજ્જનોએ લક્ષ આપવાની કેટલી બધી જરૂર છે?

જ્યાંસુધી આવાં કામો એવા સ્થાયી અને મોટા પાયા ઉપર ઉઠાવવામાં આવે નહિ; ત્યાંસુધી એ દિશામાં પણ થોડું ઘણું થાય તે કરવાના હેતુથી આ સંસ્થા તરફથી આ “જ્ઞાનચક્ર” ની યોજના અને ફંડ ચાલુ કરવામાં આવ્યાં છે.

આ જ્ઞાનચક્રની પ્રથમ આકૃતિ તરીકે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના સારાંશરૂપ ૧૮ મા અધ્યાયની પ્રત ૧૧૪૦૦૦ ટીકાસહિત છપાવીને ૧૯૭૬ના ચાતુર્માસમાં-નેનો ઉપયોગ કરવા કહિંજે એવાં મનુષ્યોમાં ફેલાવવાનું હતું; અને ચાલુ સાલમાં પણ તે મુજબ થશે.

આ પ્રમાણે દરેક વર્ષના ચાતુર્માસમાં, તેમજ અનુકૂળતા આવે ત્યારે ત્યારે આ “એકાધ્યાયી ગીતા” ખીજ વધારે માણસોમાં તથા ખીજ ભાષાઓમાં ફેલાવી શકાય; તથા ખીજ પશુ જૂદી જૂદી ઉપયોગી બાબતોને લગતાં નાનાં નાનાં ચોપડીચોપાનીઆં વખતો વખત મોટી સંખ્યામાં ફેલાવી શકાય; તેટલા સારૂ આ જ્ઞાનચક્રફંડ સદાને માટે ખુલ્લું રાખવામાં આવ્યું છે.

આ ફંડમાં કમમાં કમ ચાર આનાસુધીની રકમ લેવાશે અને વખતો વખત જે રકમ બેગી થશે, તેમાંથી જ્ઞાનચક્રફંડને વધારનારાં લોકોપયોગી ચોપડીચોપાનીઆં તે તે વર્ષના ચાતુર્માસમાં અથવા અન્ય અનુકૂળ સમયે ફેલાવાતાં રહેશે.

આ ખાતે મોકલાતી દરેક રકમ સાથે “જ્ઞાનચક્રફંડમાટે” એટલું અવશ્ય જણાવવું. મન ઓ દ્વારા મોકલનારને તો ટપાલ ગરતે તેની પાવતી મળે છેજ. અમદાવાદ

અથવા મુખ્યદના કાર્યાલયમાં રૂઝરૂ આપનારને રૂઝરૂમાંજ પાવની મળશે.

આ ફંડના વહિવટનો દિમાખ વિવિધ અથમાળાદ્વારા વખતો વખત પ્રસિદ્ધ થશે અને તેમાં મળેલી પ્રત્યેક રકમ દાતાના નામ માથે છપાશે. ઉપર જણાવેલી પ્રત ૧૧૪૦૦૦ ના ખર્ચનો, તથા ત્યાંમુધીમાં જ્ઞાનપત્રફંડમાં ભરાયેલાં નાણાંનો દિમાખ એ માળાના પુસ્તક “વિવેકાનંદ ભાગ ૧૦ મે” એમાં છપાઈ ચૂક્યો છે.

આ દાપમાં આર્થિક મદાય આપનારા જે મળ્લનો, આ યોગનાદ્વારા નીકળતાં ચોપડીચોપાનીઆ ફેલાવવાનું કાર્ય પણ ખજાનવાની તત્પરતા જણાવશે તેઓની તેવી સદાય પણ ધન્યવાદની માથે લેવાને, અને કમમાં કમ તેમણે આપેલી રકમ-માંથી તૈયાર થઈ શકે એટલી પુસ્તિકાઓ તો તેમને અવશ્યજ મોકલી અપાશે.

આશા છે કે જ્ઞાનપ્રચારનો મદિમા સમજનારા સંજ્ઞનો આ શુભ કાર્યમાં વખતો વખત ઉપયોગી થના રહી શુભાશુભ પ્રમંગે આ ફંડને યાદ કરવા ચૂકશે નહિ.

આ “જ્ઞાનપત્રોપ” માં રૂ. ૧૦૦ અથવા તેથી વધુ રકમ મોકલનારની જે ઇચ્છા હશે અને તે પ્રથમથીજ જણાવી દશે, તો તેટલા દ્રવ્યવડે તૈયાર થનારી પુસ્તિકાઓના મુખપૃષ્ઠ ઉપર “અમુક તરફથી અમુક પ્રમંગ યા વ્યક્તિના સમગ્ર-જીવન સદુપયોગાર્થે ભેટ” કે એવું કંઈ છપાવવું હશે તો જાપી ચકાશે, અને એવું છપાવેલી મળી અથવા જેટલી પ્રથમથી કહી હશે તેટલી પ્રતો તે ધણીને સ્વહસ્તે વહેચવા સારૂ મોકલી આપી બાકીની પ્રતો મસ્થા તરફથી બીજાઓદ્વારા વહેચાશે.

ગમે તેટલી થોડી પ્રત ખરીદીને વહેચવા ઇચ્છનાર પણ જે ઇચ્છશે તો તે પ્રતો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાનું નામ વગેરે હાથવડે અથવા તો રબ્બગના સીક્રવડે લખી-જાપી ચકાશે.

આર્થ ઋણિમુનિઓએ લોકસેવાદ્વારા સ્વહિતને મધાવનારાં જે અનેકવિધ યત્નનાદિ ઉપદેશ્યા છે, તેમાં જ્ઞાનદાનને સર્વોપરિ ગણીને તેને “લક્ષદાન” કહ્યું છે.

પરમવંદનીય શ્રીજ્ઞાનેશ્વર મહારાજ જ્ઞાનેશ્વરીમાં કહે છે કે:-“જે કોઈ પુસ્તકના નિમિત્તથી ગીતા બીજાઓને આપે છે, તે માણસ લોકોને માટે આ સમારરૂપી બજારમાં મોક્ષમુખનું સદામતજ ખોલે છે...ગીતા-રૂપી માતા અને મનુષ્યોરૂપી બાળક છૂટાં ભટકે છે, તેમનો મેળાપ કરાવી આપવો, એ સંજ્ઞનોનો ધર્મ છે.”

જૂતમાત્રના સદાના સદાપક અને પરમ આધારસ્વરૂપ પરમાત્મદેવની અપાર લોક-હિતાવહતામાં નિમિત્તજૂત બનવામા રહેલું અહોભાગ્ય સર્વને સમજાવો. ૐ તત્ત્વસત્, સત્ત્વ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુખ્ય

૧૦-શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૧૦	આ સામાન્ય	સામાન્ય
૮	૨૫	ચુસતા	ચુસતાં
૧૧	૨૬	છટી	છટી
૧૫	૭	કેશસંયુક્તા	કેશસંયુક્તાઃ
૨૦	છેલ્લી	વૈરાગ્ય	વૈરાગ્ય
૪૨	૩	સવામાં	સેવામાં
૪૫	૯	સર્વેને	સર્વેમાં
૫૫	૨૬	અતિનું	શ્રુતિનું
૫૫	૧૭	કથું	કથું તે
૬૦	૨૬	ક્રિયાઓના	ક્રિયાઓના
૬૧	૮	કબૂતરને	કબૂતરને
૬૪	૭	ધળને	ધૂળને
૬૪	૧૦	ધમાવવામાં	ધુમાવવામાં
૬૧	૪	અરૂઢ	અરૂઢ (હુલાણા)
૯૬	૧૦	શ્રતિ	શ્રુતિ
૯૬	૧૮	નિયમક	નિયામક
૯૭	૧૪	પછીની લીટી ન જોઈએ	
૧૧૩	૨૫	ડે છે	જોડે છે
૧૨૩	છેલ્લી	પિતાઓ	પિતાએ
૧૩૯	૧૯	કુળો	કુળો
૧૪૫	૧૮	નાહ	નાદિ
૧૬૦	૨૨	કાર્ય	કાર્ય ન
૧૬૮	૯	માની	માનીએ
૧૯૨	૨૦	અબ્યા	આબ્યા
૨૦૫	૧૦	પ્રાણીઓના	પ્રાણીઓના
૨૦૬	૨૨	ગચ્છશ્ચિ	ગચ્છન્તિ
"	"	યમમન્તિરમ્	યમમન્દિરમ્
૨૧૨	૧૬	અને અને	અને
૨૧૮	૧૯	(અર્થાત્	અર્થાત્
૨૨૩	૨૧	ઉપાધિ	ઉપાધિ
"	૨૮	શ્રુતયઃ	શ્રુતયઃ

૨૨૮	૧૭	તમા રીજ	તમારીજ
૨૩૭	૨૫	ફૂટા	ફૂટા
૨૫૯	૨૬	કાયો	કાયો
૨૬૦	૧૬	ચશ્વું	ચશ્વું
૨૬૬	૨૮	હાયે	હાય
૨૬૮	૨૩	ગારાંગ	ગીરાંગ
૨૭૩	૨	દદતા ભસેથી	દદતા) ભસે
૨૭૩	૨૨	શિવાદ્દમ્	શિવોદ્દમ્
૨૯૦	૧૭	તમનાં	તેમનાં
૨૯૪	૪	બ્રમ	બ્રમરૂપ
૨૯૫	૨૬	ધળ	ધળ
૩૧૭	૧૫	જૈન)	(જૈન)
૩૨૮	૧૮	મનસો	મનસો
"	"	સ્થર	સ્થિર
૩૨૯	૧૨	કયા	ક્રિયા
૩૩૫	૨	કરે કરે	કરે
૩૪૫	૨૯	અને ગુજ	ગુજ
૩૫૨	૪	ક્યા	ક્યા
૩૭૫	૨૩	કોટ્યઃ	કોટ્ય. ॥
૩૯૨	૨૧	કેશસ્ય	કેશસ્ય
૩૯૯	૧૭	કરવામાં રવામાં	કરવામાં
૪૨૪	૧૨	મત્યત	સત્યજ
૪૨૯	૨૩	કયા	ચૂકયા
૪૨૬	૨૦	કેમકે	(કેમકે
૪૩૮		અશ્રુપૂર્ણ	અશ્રુપૂર્ણ
૪૪૪	૧	ધળના	ધળના
૪૪૯	૨૦	સાદ્ય	સૈદ્ય
૪૬૭	છેલ્લી	સૂય	સૂય
૪૭૨	૮	નથીક રતો	નથી કરતો
૪૭૮	૨૧	ગોળચંદ	ગોલચંદ
૪૭૯	૮	વાલજી	બાલજી
૪૮૨	૨૫	નવવધની	નવવધની
૪૯૫	૧૧	છપાઇને	છુપાઇને

૧૧—આ ગ્રંથની અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
રામપરિચય	૧
આનંદ	૨૨
જીવતો કેણુ છે ?	૬૧
રામ	૧૦૬
લોકોને વેદાંત કેમ નથી ગમતું ?	૧૧૮
ઉત્પત્તિનો માર્ગ	૧૬૮
અદૈત	૧૯૫
પત્રમંજુષા	૨૩૨
મુલેક કે જંગ ? ગંગા-તરંગ	૨૬૦
મુધારણા	૩૭૯
વિદેશના અનુભવ	૩૯૦
પહાડી દરેયો	૪૩૪

પ્રકીર્ણ બાબતો

	શરના પૃષ્ઠ
૧—નવાં નીકળેલાં પુસ્તકો	૩
૨—અંબુજી મહાભારત	૪
૩—હવે પછી બહાર પડનારાં પીઠાં પુસ્તકો	૫
૪—જ્ઞાનયજ્ઞ કેંડની ચાલુ સાલની યોજના	૫
૫—વિવિધ અથમાળાવિષે બે બોલ	૬
૬—પ્રત્યેક ગ્રાહકે પ્રત્યે એક ખાસ પ્રશ્ન	૬
૭—મહાત્માઓની વાણીમાટે ખામ માગણી	૭
૮—નિવેદન	૮
૯—જ્ઞાનયજ્ઞની યોજના	૧૦
૧૦—શુદ્ધપત્ર	૧૪
જનકેરખબરો	ઉવટનાં પૃષ્ઠોમાં

સ્વામી રામતીર્થ

અમના સદુપદેશ

ગ્રંથ ૩ જો

રામપરિચય

(સ્વર્ગવાસી રામખદ્દાદુર બેજનાથ જન્મના " સમ્યાસાધુ " નામે લેખ ઉપરથી)

સાચા સાધુ તરીકેનું જીવન

તમાન સમયમા સ્વામી રામતીર્થજી મહારાજ એમ. એ. સાચા સાધુઓના એક ઉમદા ઉદાહરણ થઈ ગયા છે. આ મહાત્મા ગોસ્વામી તુલસીદાસ જીના કૃપામા થયા છે મુરાલીવાલા, જિલ્લે શુજરાવાલા, (પંજાબમા) કાર્તિક શુકલ પ્રતિપદા સંવત ૧૯૩૦ ના દિવસે તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમનું

કુટુંબ ધનવાન ન હતું, તોપણ નિજ પુરુષાર્થવડે પંજાબ યુનિવર્સિટીમાં એમ. એમ. / એ. ની ઉપાધિ મેળવી, અને ફોરમન કોલેજ, લાહોરમાં બે વર્ષસુધી ગણિતવિદ્યાના અધ્યાપક રહ્યા પંજાબ યુનિવર્સિટીમા તેઓ ગણિતવિદ્યાના પરીક્ષક પણ બહુધા નીમાયા કરતા હતા. તેમને બે પુત્ર અને એક પુત્રી થઈ તેમનું વય માત્ર ૨૬ વર્ષનું હતું, અને શરીર પણ આરોગ્ય હતા. કુટુંબનાં સર્વ મનુષ્યો અનુકૂળ હતા. તેમને સર્વત્ર માન આપવામા આવતું હતું, અને સંસાગથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન

ચાય એવી કોઈ સામગ્રી નહોતી. તથાપિ ઉપનિષદોનાં મહાવાક્યોનો સાક્ષાત્કાર (અનુભવ) કરવાને ખાતરજ તેમણે નોકરી, સ્ત્રી, પુત્ર, પિતા, મિત્ર, સ્નેહી આદિ સર્વનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો. ડિસેમ્બર ૧૯૦૧ (૧૯૫૭)માં સ્વામીજી મથુરા આવ્યા. અહીં વ્યાખ્યાન આપ્યાં અને પછી આગા, લખનઉ, ફૈઝાબાદ ઇત્યાદિ સ્થળોએ ફરી ફરીને અનેક સૂતેલાને જાગૃત કર્યા. સહસ્રો મનુષ્યોને જણાવી દીધું કે ત્યાગ અને જ્ઞાન સિવાય બીજે ક્યાંય સુખ નથી. તેમણે કપિલ, પંતજલિ, ગૌતમ, કણ્વાદ, જૈમિનિ, વ્યાસ, શંકર આદિના સિદ્ધાંતોની સાથે સાથે શમ્સ તખ્તેઝ અને મૌલાના રૂમના સિદ્ધાંતોનો ફારસીમાં; તથા પ્લેટો, કૅન્ટ, હેગલ, શોપનહોઅર, હક્ષલે, સ્પેન્સર, કાર્લમર્ક્સ, ઇમર્સન, જેમ્સ આદિના સિદ્ધાંતોનો અંગ્રેજીમાં અભ્યાસ કર્યો હતો; અને એ સઘળાનો સારાંશ તેમને એજ જણાવેો હતો કે, આત્મ-સાક્ષાત્કાર પામનારને આપું જગત્ પોતાના શરીરરૂપ બની જાય છે. પોતાનાથી ભિન્ન તેને કંઈજ નથી રહેતું. આટલી બધી વિદ્યા હોવા છતાં પણ તેમનો સ્વભાવ અત્યંત સરળ હતો અને અહંકાર તેમનામાં લેશ પણ નહોતો. તેઓ સદા હસતા રહેતા હતા, સર્વની સાથે પ્રેમની વાતો કરતા અને દેશભક્તિથી પરિપૂર્ણ હતા. પરોપકાર તેમનામાં સ્વાભાવિક હતો. ભારતનું કલ્યાણ કેવી રીતે થઈ શકે ? એ વિચાર તેમનામાં રહ્યાજ કરતો. તેઓ નિશ્ચયપૂર્વક માનતા હતા કે સમષ્ટિ તેમજ વ્યષ્ટિ બન્નેનો રોગ એકજ છે અને તેની ચિકિત્સા પણ એકજ છે. ઇશ્વરમાં નિવાસ કરેો અને કરાવેો, એટલે પછી આનંદજ આનંદ છે. એવું નહિ કરવામાં આવતાં દુઃખજ દુઃખ છે. તેઓ શુદ્ધ આહાર અને શુદ્ધ વ્યવહારની મૂર્તિ હતા. અમેરિકા વગેરે દેશોમાં અત્યંત કષ્ટ સહ્યા છતાં પણ કોઈ પ્રકારનો અભણ પદાર્થ તેમણે ગ્રહણ નથી કર્યો. તેઓ નકામા કદિપણ ન બેસી રહેતા. સદા કંઈને કંઈ ઉપદેશ, ચિંતન, લેખન કે પાંડે કર્યાજ કરતા. ઉદ્યમી તો એટલા હતા કે ત્રણે વેદ-ભાષ્ય, નિરુક્તસહિત પ્રજ્ઞાવિદ્યા-ભરણ, અને ચિત્સુખી આદિ વેદાંતના ક્ષિપ્ર ગ્રંથોનો પણ એક વર્ષમાં એટલેો બધો અભ્યાસ કરી નાખેો, કે જેટલો કોઈ મહા પ્રતિભાવાન પાંડિતજ કરી શકે. તેઓ શરીરથી પણ સદા વ્યાયામ કરતાં રહેતા હતા. તેઓ બહુજ એકાંતસેવી હતા. તેમને પર્વતો અને અરણ્યોમાં વિચરવું

બહુ ગમતું. માનઅપમાનનું ધ્યાન તેમને જરા પણ નહોતું.

ધર્મતત્ત્વ

મહાત્મા મથુરાપુરીજીએ તેમને ધર્મવિષે જે પ્રશ્નો કરેલા તેમના ઉત્તરમાં સ્વામીજીએ કહ્યું હતું કે, ધર્મનાં બાહ્ય લક્ષણ દેશ, કાળ અને અધિકારના ભેદ પ્રમાણે બદલાતાં રહે, તોપણ તેનું સામાન્ય લક્ષણ તો ચિત્તની એવી ઉચ્ચ અવસ્થા છે, જેનાથી શાંતિ, સત્ત્વશુદ્ધિ, પ્રેમ, શક્તિ અને જ્ઞાન સ્વયં પ્રકટ થાય; સર્વ જગત્ પોતાનોજ આત્મા જણાય; ભેદ-ભુદ્ધિ સર્વથા નષ્ટ થઈ જાય અને સદ્ગુણે આત્મજ્યોતિજ પ્રકાશે. આનુંજ નામ વેદાંત છે. વેદાંતની આ સામાન્ય જીવમાત્રને એટલી બધી આવશ્યકતા છેકે, જેટલી વૃક્ષોને વાયુની અને પ્રાણીઓને આહારની આવશ્યકતા છે. જે સમાધિમાં અહુંમમની ગંધ માત્ર પણ રહી શકતી નથી અને સિન્નભાવનું નામનિશાન પણ ટળી જાય છે; જે સમાધિમાં ક્ષણમાત્ર પણ સ્થિતિ થયા પછી આખા દેશનું તો શું, પણ સમસ્ત જગતનું સુખદુઃખ પોતાનુંજ જણાય છે; એવી મહાન્ સમાધિ પણ વેદાન્તના એ અંતરંગ ધર્મનાજ પરિણામ અથવા ફળરૂપે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ઉપનિષદ્, ગીતા આદિ સત્ શાસ્ત્રોનો પુનઃ પુનઃ વિચાર, અને અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાનીઓની સેવા તથા સમાગમ કરવો એજ એ સર્વોપરી ધર્મને તથા ચિત્તની વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાનો મુખ્ય ઉપાય છે. આપણા જે સ્વરૂપમા-જે આત્મામાં આપણાં મન અને સમગ્ર સંસાર તરંગવત્ લહેરાય છે એવા આપણા નિજસ્વરૂપને જાણવું; અને તેમાં ચિત્તને તન્મય કરવું એજ આ ધર્મનો પરમ ઉદ્દેશ છે. ચિત્તની જેટલી એકાગ્રતા વિના કોઈ અગત્યનો સાંસારિક પદાર્થ પણ નથી મેળવી શકાતો તેટલી એકાગ્રતા તમે જો આત્મચિંતનમાં એક ક્ષણ પણ કરો, તો સમસ્ત બ્રહ્માંડ તમારું બની રહે. આ ચિત્ત ઉપર વિજય મેળવવામાટેના સંગ્રામમાં એકવાર સર્વભાવથી કૂદી પડીને, થોડા સમયમાટે પણ જો તમે ભુદ્ધિ અને મનને દેશ, કાલ અને કારણના પરદાથી બહાર પહોંચાડી શકો, તો પછી સદાકાળને માટે તમને એક એવું અદ્ભુત અને નિર્ભયપદ પ્રાપ્ત થશે, અને તમારા હૃદયમાંથી આ-

નંદનો એક એવા સતત ઝરો ફૂટી નીકળશે, કે જેમાં તમારે ફાવે ત્યાંસુધી અને ફાવે તેટલી વખત મગ્ન થઈ આનંદજ આનંદ અનુભવ્યા કરજો. જ્યાંસુધી આ નામરૂપનાં બંધન તમારા ચિત્તને ચતુર્બુજ કરી રહ્યાં હોય છે, જ્યાંસુધી સ્વયંપ્રકાશ આત્મારૂપી સૂર્યની ઉપર તમારા મિથ્યા અહંમમનું વાદળ છવાઈ રહેલું હોય છે, જ્યાંસુધી તમારી અંતર્દષ્ટિ અવિદ્યાના અંધકારથી ઢંકાઈ રહેલી હોય છે, ત્યાંસુધીજ લય, કાયરતા, દુઃખ અને કલેશરૂપી ક્ષુદ્ર જંતુઓ તમારા હૃદયસ્થાનમાં રહી શકે છે. એ પડળ-એ અંધકાર એકવાર દૂર થયો એટલે પછી એ જિયારાં રહેજ કેમ કરીને ? પ્રાણીમાત્રને સુષુપ્તિ અવસ્થા એટલા માટેજ સુખદાયક લાગે છે કે તેમાં ઈન્દ્રિય, મન અને બુદ્ધિ, સર્વ તમસના આવરણસહિત આત્મામાં લય થઈ જાય છે. સમાધિદશામાં જ્યાં એમને લય અજ્ઞાનવડે નહિ પણ જ્ઞાનવડે થાય છે, ત્યાં તો એ આનંદનું શું જ પૂછવું ? અહીં સઘળાં શાસ્ત્રો અને જ્ઞાનની સમાપ્તિ થાય છે. આ અવસ્થા સંપાદન, કરવામાટેજ એ બધાં સાધનોની આવશ્યકતા છે. એ સર્વમાન્ય મૂળ ધર્મને પ્રાપ્ત કરવામાં નીચલી બાજતો પણ બહુ સહાયકારક છે.

“(૧) એટલું અને એવા પ્રકારનું લોજન કરવું જોઈએ કે જે સત્ત્વર પચી જાય. (૨) નિદ્રા પૂર્ણ થાય ત્યાંલગીજ સૂવું જોઈએ. (૩) શરીરના આરોગ્યમાટે વ્યાયામ કરવો જોઈએ. (૪) જેનાથી રાગદ્વેષાદિ ઉત્પન્ન થાય એવી સંગતથી દૂર રહેવું જોઈએ. જો કોઈ સત્પુરુષને સંગ ન મળે તો એકલા રહેવું એ પણ વધારે સારું છે. (૫) શુદ્ધ આચાર, શુદ્ધ વ્યવહાર, સત્ય, ઉદારતા, ક્ષમા અને પરોપકારપરાયણતા, એ ધર્મનાં મુખ્ય સાધન છે. મનુષ્ય જેવું લોજન કરે છે અથવા જેવા લોકોની પાસે બેસે છે, અથવા જેવો આચારવ્યવહાર કરે છે, તેવીજ તેના ચિત્તની અવસ્થા થાય છે. આ પ્રાણીના જેવા પૂર્વસંસ્કારો હોય છે અને માતાપિતાના તરફની જેવી અસરો તેને મળી હોય છે, તે અવસ્થ ફાલે છે; પરંતુ શિશુજી અને સત્સંગ એવી પ્રબળ વસ્તુ છે કે તેના વડે એ ખરાબ અસરો અને સંસ્કારો સર્વ દેરવાઈ જાય છે. વૃદ્ધો અને પશુઓના સંસ્કાર દેશ, કાળ અને આહારવડે કદાચ નહિ બદલાવી શકાતા હોય; પરંતુ મનુષ્યોમાં તો એવી એવી શક્તિઓ ખીલવ્યા વિનાની અને વાપર્યા વિનાની પડી

રહેલી છે, કે તેના વડે તે એ બધાંને પોતાને અધીન બનાવી શકે છે. જો એ શક્તિને જાગ્રત કરી તેનાવડે કામ, ક્રોધ, લોભ આદિને દબાવી દઈને નિઃસ્વરૂપને સર્વમાં અને સર્વને નિઃસ્વરૂપમાં જોવામાં આવે, તો બધાજ ખરાબ સંસ્કારો અજવાળાથી અંધારું નષ્ટ થાય તેમ નષ્ટ થઈ જશે. આ અનુભવ-આ સર્વવ્યાપી ધર્મ કોઈ અમુકજ વ્યક્તિ, વર્ણ કે આશ્રમને માટે નથી; પરંતુ જેના પણ અંતરમાં તેને માટે તીવ્ર જિજ્ઞાસા ઉપજે તેવા એકે એક મનુષ્યને માટે તે છે. કૃષ્ણ મહારાજને સાહસી રાજા-મહારાજા મળ્યા હતા, પરંતુ ગીતા તો ળીજા કોઈએ નહિ પણ માત્ર અભુત્તનેજ સાંભળી; પરંતુ તે ક્યારે કે ત્યારે તે પોતાનું અને પારકું, દીન અને દુનિયાને શ્રીકૃષ્ણના ચરણોમાં અર્પણ કરીને વૈરાગ્યની મૂર્તિ બની રહ્યો હતો ત્યારેજ. આત્મસાક્ષાત્કારની સાચી ધૃષ્ટા ઉદ્ભવી હોયતો પછી તેને માટે અધિક પ્રયત્ન ન બને અને સત્સંગને માટે આત્મસાક્ષાત્કાર પામેલો કોઈ જ્ઞાની ન મળી આવે, એ વાત અસંભવિત છે. જો શિષ્યના મનમાં વાસના શુદ્ધ હોય છે તો ઘેર બેઠે પણ એવા શુરુ આપોઆપ આવી મળે છે. કોલસામાં આગ લાગેલીજ હશે તો તેને માટે જરૂરનો ઑકિસજન વાયુ આપોઆપજ ખેંચાઈ આવવાનો; તેમ જો મનુષ્ય ખરા મનથી સત્યની શોધમાં પડ્યો હશે તો સત્યની પ્રાપ્તિ તેને અવશ્ય થશેજ.”

દુઃખનું કારણ અને તેનું નિવારણ

“ મનુષ્યને જે જે ઠેકરો લાગે છે, જે જે દુઃખ અને ક્લેશ થાય છે, તે સર્વનું કારણ બહારથી તો કંઈ જુદુંજ જણાય છે; પરંતુ અંતરમાં દ્રષ્ટિ કરી પક્ષપાત, ભૂલથાપ અને રાગદ્વેષને દૂર કરી જોવાથી એમજ જણાશે કે અધ્યાત્મ-અવનતિજ આધિભૌતિક દુઃખનું મૂળ કારણ છે. ચિત્તમાંથી આત્મા અથવા પ્રદાની વિસ્મૃતિ થઈ નામરૂપના ફાંસામાં ફસાવું એજ દુઃખમાત્રનું મૂળ છે. ત્યારે આ ચિત્ત સ્ત્રીની ચાહમાં ફૂળે છે, અથવા કોઈને પોતાનો શત્રુ માંની વિષ એકે છે, અથવા જે વસ્તુ સ્વયં પ્રિય નહોતી, પરંતુ પોતાના સ્વાર્થનેજ ખાતર પ્રિય હતી, તે વસ્તુને પ્રિય ગણવા લાગે છે, ત્યારે તેને દુઃખ વિના ળીજું શું થાય ? બુદ્ધભગવાને પોતાના શિષ્યો અને અનુયાયીઓને ઠણું હતું કે;— ‘ જેજેવું ચિંતન કરશે, તેવોજ તે થઈ જશે. ’ માટે ‘ સમસ્ત જગત્ મારોજ આત્મા છે, મારાથી

લિન્ન નથી.” એ સિદ્ધાંતને પોતાની સન્મુખ રાખી સર્વ પ્રાણિપદાર્થને આત્મદૃષ્ટિથી જોશે તોજ આ વિષયો વિષરૂપ બનીને તમોને નહિ ડસે.

યેહ કાકુલે-બુદ્ધમાતે-માયા પેચ પેચાં હય, વલે,

સીધેકો જલ્વ એ-રામ હય, ઉલ્ટેકો ડસતા માર હય.

અર્થાત્:—આ માયાના અધકાર જેવી કાળી કાળી કેશલટો શુંચળાં ઉપર શુંચળાં વળી રહી છે; પરંતુ સીધા (જ્ઞાની) પુરૂષને મન તો તે રામનો મહિમા છે, અને વક્ર(અજ્ઞાની)પુરૂષને માટેજ તે સર્પ થઈને ડસે છે.

કયા ઇન્તિઝારો કયા સુસીબત કયા બલા કયા ખારે-દશત,

શેલા સુખારિક જખ લડક ઉઠા તો સખ શુલઝાર હંય.

અર્થાત્:—શું આસક્તિ કે શું આપત્તિ, શું દુઃખ કે શું અરણ્યનો કાંટો, જ્યારે જ્ઞાનરૂપી કલ્યાણકારી અગ્નિ લાલકી ઉઠે છે ત્યારે એ બધું પુષ્પોદાનરૂપ બની રહે છે. સમષ્ટિ હો કે વ્યષ્ટિ, સર્વત્ર આજ નિયમ પ્રવર્તે છે. જે દેશ કે જાતિમાં સત્યપરાયણતા અને પોતાને સર્વનો આત્મા જાણવાનો સ્વભાવ પ્રબળ છે, તેજ દેશ કે જાતિ સુખી અને શ્રીસંપન્ન રહેશે. જ્યાં એ સ્વભાવ નથી ત્યાં તો દુઃખજ રહ્યા કરવાનું. આજ સાચો ધર્મ છે, તેનું પાલન કરવામાંજ કલ્યાણ છે. રૂઢિ અને રિવાજ, ખાવું, પીવું, સ્વર્ગ-નરકનાં સાધનોનો વિચાર, આચાર અને વિચારનું આંદોલન, એ સર્વ તો એ ધર્મનાં અંગ છે. તે સર્વ અંગોથી બનેલો ધર્મ એવો છે કે ‘ સર્વને આત્મવત્ જુઓ. ’ જે લોકો આ મૂળ ધર્મને ભૂલી બહારના વ્યર્થ વાદવિવાદમાં સમય ગુમાવે છે, તેમને કંઈજ પ્રાપ્ત થતું નથી. જે લોકો આ ધર્મને નથી જાણતા તેઓજ એક ધર્મને મોટો અને બીજાને નાનો ગણે છે; અને એકને છોડી બીજાને ગ્રહણ કરવા તૈયાર થાય છે. સાચા ધર્મમાં ન તો મતમતાંતરનું ખંડનમંડન છે કે ન તો વાદવિવાદ. એમાં તો પોતાના અંતઃકરણની શુદ્ધિજ સુખ્ય-પદાર્થ છે.”

જગત્ શું છે ?

“ માણસો પોતાનો સમય એવા વિચારમાં ગુમાવે છે કે આ જગત્ કેમ ઉત્પન્ન થયું ? આ નામરૂપાત્મક પ્રપંચ માયામય છે કે નહિ ? તે ત્રણે કાળમાં વિદ્યમાન છે કે નહિ ? આ સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તર આજ દિવસ

સુધી ન તો કોઈએ આપ્યા છે, ન કોઈ આપી શકે છે; કેમકે નામરૂપા-
ત્મક જગતના જે મૂળને-અધિષ્ઠાનને તમે જાણવા માગો છો તે દેશકાળથી
પર છે, તેથી દેશકાલ અને કારણથી બદલ એવી બુદ્ધિવડે તે કેમ જાણી
શકાય ? માટે આ વિચારો ઉપર સમય વ્યતીત કરવો વ્યર્થજ છે. વર્ત-
માન સમયની પદાર્થવિદ્યા (સાયન્સ) માં સત્યાન્વેષણનો એવો નિયમ
ઘડવામાં આવ્યો છે કે લેદવડે અલેદને જાણવો, અર્થાત્ નાનાત્વમાં એકને
ચોધવો. જેમકે જે નિયમને લીધે એક ફળ વૃક્ષ ઉપરથી જમીનપર આવી
પડે છે તેજ નિયમ પ્રમાણે ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે. એને તેઓ
શુરુવાકર્ષણનો નિયમ કહે છે; અને એ નિયમ તેમણે જુદા જુદા પદા-
ર્થોની આકર્ષણશક્તિને તપાસી સિદ્ધ કર્યો છે. તેજ પ્રમાણે ધર્મમાં પણ
જેટલા લેદ ઉપર ઉપરથી જણાય છે તે બધાની અંદર એકજ નિયમ
પ્રવર્તી રહ્યો છે. તે નિયમને જાણવો અને તે પ્રમાણે ચાલવું એજ ધર્મનો
ફલિતાર્થ છે. યુરોપના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ બુદ્ધિબળદારા દ્વૈતમાંથી અદ્વૈતસુધી
પહોંચવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. આ દૃશ્યમાન જગતનું અધિષ્ઠાન એકજ
છે એમ તેઓ પોકારી પોકારીને કહે છે. આપણું ઉપનિષદ, મુસલમા-
નોનું તસવુફ, ચીનનું તાઓઈઝમ, પારસીઓની ઝન્દાવસ્થા ઇત્યાદિ પણ
તેનાથી ભિન્ન કંઈજ નથી કહેતાં. વિજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણવડે ધર્મનો
સાક્ષાત્કાર કરી રહ્યું છે. જે ધર્મમાં તત્ત્વસાક્ષાત્કાર નથી તે ધર્મજ નથી.
વિજ્ઞાન નામરૂપ તથા ઈંદ્રિયોને અધીન છે, ત્યારે ધર્મ અંતરાત્માને
અનુભવે છે અને તેથી તેને દેહ ઇંદ્રિયાદિકની અપેક્ષા નથી. જગતના
તત્ત્વના અન્વેષણમાં પણ આજ નિયમનો ઉપયોગ કરવો પડશે, વ્યર્થ વાદ-
વિવાદનું કામ નથી. ”

લેદ અને તેને દૂર કરવાના ઉપાય

“ જેટલા જાતિલેદ, મતલેદ, સંપ્રદાયલેદ, આશ્રમલેદ છે, તે
સઘળા કેવળ એટલામાટેજ છે કે કામ જુદાં જુદાં થાય, પરંતુ લક્ષ્ય
એકજ રહે. આ વાતને ભૂલી જવાથીજ બધી આપત્તિ ઉભી થઈ છે. શાસ્ત્ર
અને સ્મૃતિ આપણે માટે છે, કંઈ આપણે શાસ્ત્ર અને સ્મૃતિને માટે નથી.
ભારતવર્ષની નદીઓનો પ્રવાહ પલટાઈ ગયો, પર્વતો ઉપર બરફ પડ-
વાની જગ્યાઓ ખસી ગઈ, જંગલો કપાઈ ગયાં, નવાં નવાં શહેર વસ્યાં,

લાવા બદલાઈ ગઈ અને માણસોનાં રંગરૂપ પલટાઈ ગયાં, તોપણ આપણે એવી રૂઢિઓ અને રિવાજોને કાયમ રાખવા માગીએ છીએ કે જેમાં કંઈ જીવ કે માલ નથી. આપણને તો એજ ઉપમા લાગુ પડે છે કે ચાલીએ આગળ અને જોઈએ પાછળ. આપણે એમ તો કહીએ છીએ કે અમે ઋષિઓનાં સંતાન છીએ; પરંતુ એ વાતને બૂલી જઈએ છીએ કે ઋષિઓના સમયમાં રેલગાડી, તાર, વીજળી, સ્ટીમર ઇત્યાદિ ક્યાં હતાં ? તેમને યુરોપ અને અમેરિકાના વીસમી સદીના સાયન્સજનજીવાવાળા કારીગરો અને વિદ્વાનોનો સુકાબલો ક્યાં કરવો પડ્યો હતો ? તેથી યા તો આપણે આધુનિક સમયની સાથે ચાલવા યોગ્ય બનવું જોઈએ, અથવા તો પિતૃલોકમાં પધારી જવું જોઈએ. જે લોકો દેશભક્તિની ખૂબ પાડે છે તેઓ જ્યાં-સુધી દેશની સાથે એવા એકચિત્ત નહિ થઈ જાય, કે જેથી દ્વૈતનું નામ-નિશાન પણ તેમના હૃદયમાં રહેવા પામે નહિ; ત્યાંસુધી આપણે કંઈજ કરી શકવાના નથી. જ્યારે દિલમાં આ વાત દઢ રીતે જામી જશે અને રોમે રોમથી એજ પ્રકટ થવા માંડશે કે ‘હુંજ ભારતવર્ષ છું; સમસ્ત ભારતવર્ષ મારુંજ શરીર છે; મારોજ આત્મા ભારતવર્ષનો આત્મા છે; જ્યારે હું ચાલું છું ત્યારે સમગ્ર ભારતવર્ષ ચાલે છે; જ્યાં હું શ્વાસ લઉં છું ત્યાં ભારતવર્ષ શ્વાસ લે છે; હુંજ શંકર છું; હુંજ શિવ છું’ ત્યારેજ આપણે ભારતના સાચા પુત્ર બની શકીશું. અજગર કૃષ્ણને ગળી તો ગયો, પરંતુ પચાવી ન શક્યો. આપણી પણ તેવીજ દશા છે. મંડલા ઉપર તો ‘રામ રામ સત્ય છે’ કહીએ છીએ; પરંતુ જીવતાને એમ નથી કહેતા, કે નથી આપણે પડે એવું આચરણ રાખતા. મરણ સમયે તો ગીતા બધાને સંભળાવવામાં આવે છે; પરંતુ જીવતે જીવ પોતાના જીવનને ભગવદ્ગીતાને અનુસરતું કેમ નથી બનાવતા ? માતાએ બાળકને કેરી ચૂસવા આપી. ચૂસતા ચૂસતા મોં રસથી ભરાઈ ગયું. લૂગડાં પણ રસપૂર્ણ થઈ ગયાં અને કેરી ચૂસવામાં બાળકને ન તો કેરીની, ન માતાની કે ન તો લૂગડાંની ખબર રહી; રસજ રસ બની ગયો. તેજ પ્રમાણે જો શ્રુતિભગવતીનું આપેલું મહાવાક્યરૂપી આમૃતજ આપણા મુખમાં પડતાંજ જો આપણને રસરૂપ બનાવી સાચા દેશભક્ત, સાચા હિન્દી નહિ બનાવે તો બીજું કોણ બનાવશે ? ”

“સૌ કોઈ ઐક્ય, ઐક્યની ખૂંસો તો પાડે છે; પરંતુ શું એકતા તે આપણા ઉપર છવાઈ રહેલા અંધકાર અને અવિદ્યામાંથી ઉત્પન્ન થઈ શકવાની હતી? ત્યાંલગી એવું રહેશે કે એક અપચો થતાં સુધી ખાય અને દશ બૂખે મરે; ત્યાંલગી કંઈજ થવાનું નથી. જ્યાં દેશની ખહાર પગ મૂકતાંજ જ્ઞાતિખહાર થઈ જવાનું હોય ત્યાં ઐક્ય ક્યાંથી રહે? ગમે તેટલી જન્મપત્રિઓ બનાવરાવો, મંત્ર લણાવો, પૂજા કરો; પરંતુ જ્યાં બાળકોને લગ્નને નામે બાંધવા જકડવામાં આવે છે ત્યાં તેઓ મોટાં થઈને પણ શું ઉકાળી શકે? આ બાળવિધવાઓની સુંદર આંખો-માંથી આંસુ ટપકતાં જોઈને પણ જ્યારે આપણું કાળજી ફાટી નથી જતું, ત્યારે પછી આપણે ઋષિઓની સંતતિ કેવી રીતે કહેવાઈ શકીએ? આ વિધવાઓની હાથ જો આપણને કાળી ભવાનીની પેઠે ભક્ષણ નહિ કરી જાય તો બીજું શું થવાનું છે? જ્યાંલગી આપણે પ્રદ્યુત્યની રક્ષા નહિ કરીએ ત્યાં લગી આપણે વિનાશમાંથી કેવી રીતે બચી શકવાના? જ્યાંલગી સ્ત્રીઓ અશિક્ષિત અને શ્રીમતો અવિદ્યાગ્રસ્ત તેમજ દેશહિતની ભાવનાથી અજાત છે, કે તેના વિરોધી છે ત્યાંલગી શું થઈ શકવાનું છે? આ સઘળું અવિદ્યાની વૃદ્ધિને લીધેજ બનવા પામ્યું છે. જ્યારે ધર્મનું તત્ત્વ વિદ્યાદ્વારા શોધવામાં આવશે ત્યારેજ આપણું અને દેશનું કલ્યાણ થશે.”

દેશભુધારણા ઉપર વિચાર

ઑગસ્ટ ૧૯૦૨માં સ્વામી રામ જાપાન થઈ અમેરિકા ગયા. ત્યાં તેમની કાપાય-વસ્ત્ર ધારણ કરનારી મૂર્તિ ચિત્રકારોને એક અગ્નિના સ્તંભ જેવી, કે જેમાંથી શબ્દ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનની ચિણ્નગારીઓ નીકળતી હતી એવી પ્રતીત થઈ. ત્યાંના લોકો કહેતા હતા કે તેમની પાછળ પણ તેમની ઝોરડીઓમાં તેમની જ્ઞાનામૃતથી પરિપૂર્ણ મૂર્તિ વિરાજતી હતી. અમેરિકામાં કેલીફોર્નિઆના વિદ્વાનોએ તેમનું એવા શબ્દોમાં સ્વાગત કર્યું કે આપના તત્ત્વસાક્ષાત્કાર આગળ અમારી સઘળી સભ્યતા-વિદ્રુતા હારી જશે. અમેરિકામાં તેમણે દેવળો અને અન્ય સ્થાનોમાં વ્યાખ્યાન આપ્યાં. પેસિફિક રેલરોડ કંપનીના અધ્યક્ષે ત્યાંની ઉત્તમોત્તમ ગાડી ‘પુલ્મૅનકાર’ રામને અર્પણ કરીને કહ્યું કે “આપની સૌમ્યતા અદ્વિતીય છે.” સેન્ટ

દર્શના પ્રદર્શનમાં ત્યાંનાં વર્તમાનપત્રોના કહેવા પ્રમાણે સ્વામી રામજી સમસ્ત મેળાવડાના જીવન-પ્રાણ હતા. સ્વામીજી અમેરિકામાં જે વર્ષે રહ્યા; પરંતુ ભારત સદા તેમના ચિત્ત ઉપર રહેતું. ત્યાં તેમણે કંગેશ સદ્યા, પરંતુ અભક્ષ્ય ન ખાધું, માત્ર વનસ્પતિના આહાર ઉપરજી બધા દિવસો વીતાડ્યા. અમેરિકામાં તેમને એવો નિશ્ચય થયો કે “અહીં આંની ઉન્નતિ વાસ્તવમાં સુખનો હેતુ નથી. પૈસો કમાતાં કમાતાં મરી જવું, પોતાના બાઈઓથી પોતાને સર્વથા જુદા પાડી સારી પેઠે શણગારેલા ગૃહોમાં રહેવું, પોતાનાજ ઐશ્વર્ય અને લોગમાં ઉન્નત થઈ જીવનને કંઈજ લેખામાં ન ગણવા, અધર્મવડે ધનના પર્વત ઉપાર્જન કરવા, ચિત્તને કદાપિ શાંત અને અંતર્મુખ ન રાખવું, સદા ઉદ્વિગ્ન અને ચિંતાગ્રસ્ત રહેવું, એ બધું સુખ નહિ પણ દુઃખજ છે. આ ઉદ્વેગને ત્યાગી, અંતર્મુખ થઈ સઘળાને આત્મવત્ જોવામાંજ સુખ છે. જે સુખ ઇચ્છતા હો તો આ દોડધામ, આ ધનોપાર્જનના જ્વરનો ત્યાગ કરો. ભારતની પણ આજ દશા છે; અને એટલી વિશેષતા છે કે અહીં કર્તવ્યબુદ્ધિનો ઘણે ભાગે અભાવ છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય એમજ ઇચ્છે છે કે હું મારું પોતાતુલજ બહું ઠરી લઉં, પછી દેશ ગમે તો પડો કે રહો. એ વાત અસંભવિત છે કે કોઈ શરીરમાં હાથ તો પ્રબળ હોય; પરંતુ અન્ય સઘળાં અંગો દુર્બળ હોય. દેશોન્નતિને માટે સૌથી પ્રથમ એકાગ્રચિત્ત થઈ કામમાં પ્રવૃત્ત થવાની આવશ્યકતા છે. એતુલજ નામ સાચું વેદાંત છે. લોકો કહે છે કે વેદાંતમાં કર્મત્યાગવડેજ શાંતિ, સુખ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તેઓ એટલું નથી જાણતા કે પોતાને જૂલી જઈ, તન્મય થઈ, પરાર્થ ઉદ્યોગ કરવો એજ કર્મનો પરમ ત્યાગ છે. જ્યારે કોઈ વિદ્વાન, પંડિત, કારીગર, કવિ અથવા ગણિતવેત્તા કોઈ ગૂઢ વિષયના વિચારમાં પ્રવૃત્ત હોય છે; ત્યારે જ્યાંસુધી તે પોતાને સર્વથા જૂલી જઈ, એકચિત્ત થઈ, તુલ્ય નથી બની જતો, ત્યાંસુધી તેનાથી કોઈ વાત સિદ્ધ નથી થતી. દેહેન્દ્રિયાદિને જૂલી જઈ પોતાના ઇંદ્રિય વિષયના ધ્યાનમાં મગ્ન થવાથીજ સિદ્ધિ મળે છે અને જે વિષય કદિ નહોતો સૂઝ્યો તે સૂઝે છે. ઉત્તમ પ્રવૃત્તિજ પરમયોગ, પરમ વેદાંત છે; અને તે જંગલમાં પણ નગરના જેવીજ સાધી શકાય છે. જ્યાંસુધી તમે તમારાં દેહેન્દ્રિયાદિને નિરંતર કર્મચિંતામાં નહિ હોમો, જ્યાંસુધી તમારી

અંદર નિષ્કામ કર્મનો દીપક પ્રજ્વલિત નહિ થાય, ત્યાંસુધી બહારની તેલબત્તીની લાલચ રાખશે, ત્યાંસુધી તમારાથી કોઈપણ અગત્યનું કાર્ય નહિ થાય; અને બધો ઉદ્યોગ નિષ્ફળ જશે. ચિત્રકાર ચિત્ર દોરવા પહેલાં કોઈનાં સુંદર નેત્ર, કોઈનું સુખ, કોઈના પગ, કોઈનાં સ્તન વગેરે જોઈ પોતાના ચિત્તમાં રાખતો જાય છે; અને સમય આવતાં પોતાની અંદરથી કાઢીને ચિત્રમાં મૂકે છે. આમાં જોઈને ચિત્તમાં રાખવું એ પણ જેમ તેનો એક ઉદ્યોગ હોય; તેજ પ્રમાણે સાચો કામ કરનાર મનુષ્ય દરેક બાબતુ-એથી પોતાના કામની સામગ્રી એકઠી કરીને સમય આવતા તેને ઉપયોગમાં લઈ લે છે. નિયમ એવો છે કે કામ કરો, કદાપિ કામ વગરના ન રહો. ફલાલિસંધિનો ત્યાગ કરો. ત્યાંસુધી એવી આશા મનમાં રહેશે કે અમુક ઉદ્યોગ કરવાથી મને અમુક બાહ્ય પદાર્થનો લાભ થશે, ત્યાંસુધી કોઈપણ અસામાન્ય કાર્ય તમારાથી સિદ્ધ નહિ થાય અને જ્યારે એવી સ્વાર્થી આશા નહિ રહે, ત્યારે તમારા સર્વ ઉદ્યોગ સફળ થશે. આ સ્વાર્થત્યાગજ મોક્ષનું દ્વાર છે. એજ પરમ કૈવલ્યને આપનાર છે. સ્વાર્થ-ત્યાગજન્ય કર્મનું લક્ષ અત્યંત ઉચ્ચ હોય છે. એનું નામ અહંભાવનો અભાવ છે. જે જેટલું આપે છે તેટલોજ તે સુખી થાય છે. જે જેટલું લે છે તેટલોજ તે સુખી નથી. સૂર્યના કિરણોમાં સાતે રંગ હોય છે; પરંતુ પ્રત્યેક પદાર્થ તે બધાને પોતાની અંદર નથી લેતો. કેટલાક રંગ એવા રહી જાય છે કે જેમને તે તણ દે છે અને તેજ તેની શોભાનું કારણ નીવડે છે. તેવીજ રીતે ચિત્તમાં પણ જે નાના પ્રકારની વાસનાઓ સ્ફુરે છે અને આપણે ઈચ્છીએ છીએ કે આપણી તે સર્વ ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થાય; પરંતુ કોઈની પણ બધી ઈચ્છાઓ ન તો પૂર્ણ થઈ છે કે ન તો પૂર્ણ થવાની છે. આશા પૂર્ણ થવાનો મૂળ મંત્ર 'આશાનો ત્યાગ' છે. ત્યાંસુધી યોદ્ધો ધનુષ્યની દોરીને ખેંચી રાખે છે, ત્યાંસુધી બાણ નથી છૂટતું. દોરીને છટી મૂકતાજ બાણ છટે છે. તેવીજ રીતે આશાની દોરીને તાણી રાખવાથી આશાપૂર્તિનું બાણ નથી છૂટતું; પરંતુ તેને મૂકતાજ છટી જાય છે. ત્યાંસુધી પોતાને બીજાઓથી વિન્ન ગણશે ત્યાંસુધી તમારો ઉદ્યોગ સફળ નહિ થાય, કોઈ સિદ્ધિ નહિ મળે. જ્યારે આ વિન્નભાવ દૂર થશે, જ્યારે પ્રેમથી પરિપૂર્ણ બની સર્વની સાથે એટલોજ પ્રીતિ રાખશે કે જેટલી પોતાના શરીરનાં

અંગો સાથે અને સંબંધીઓ સાથે રાખે છે, ત્યારે સમસ્ત સૃષ્ટિ અને સર્વ દેશકાળ તમને અનુકૂળ થઈ જશે. જે પોતાને સર્વરૂપ બુદ્ધિ છે, જેણે પોતાના ચિત્તને જગત્ સાથે એક કરી દીધું છે, તેનાં પવન, અગ્નિ, જળ વગેરે સર્વ સહાયક બની જાય છે. જેવું ચિત્તમાં હોય છે તેવુંજ બહાર સ્ફુરે છે; અને તેવીજ બીજાઓ ઉપર પણ અસર થાય છે. એવું કહેવાય છે કે એક બાદશાહ શિકારે નીકળ્યો. માર્ગમાં પોતાના સાથી-ઓથી વિખૂટો પડી તરસને લીધે એક બાગમાં પહોંચ્યો; અને માળી પાસે પીવાનું પાણી માગ્યું. માળી તત્કાળ એક સુંદર દાડમનું ફળ લઈ આવ્યો અને રસ કાઢી પ્યાલો ભરી આપ્યો; પરંતુ બાદશાહની તરસ ન છીપાઈ, તેથી તેણે રસનો બીજો પ્યાલો માગ્યો. માળી બીજું દાડમ લેવા ગયો. તેવામાં બાદશાહના મનમાં આવ્યું કે આવા સુંદર બાગના માલિક ઉપર અવશ્ય કર નાખવો જોઈએ. બાદશાહ હજી તો એવો વિચારજ કરતો હતો એટલામાં માળી બીજું ફળ લઈ આવી પહોંચ્યો; પરંતુ તેના રસવડે પ્યાલો ન ભરાયો. બાદશાહે તેનું કારણ પૂછ્યું. માળીએ જવાબ આપ્યો કે પહેલાં આપના મનમાં કાલુષ્ય નહોતું તેથી પ્યાલો ભરાઈ ગયો હતો, હવે ખરાબ વિચાર આવ્યો એટલે પ્યાલો ન ભરાયો. સાચુંજ છે કે બાહ્ય જગત્ અંતર જગત્નું પ્રતિબિંબજ માત્ર છે. જે ચિત્તમાં પ્રેમ હશે તો જગત્ પણ પ્રેમમય ભાસશે અને દ્વેષ હશે તો દ્વેષયુક્ત જણાશે. ચિત્તની પ્રસન્નતા, સંતોષ, શાંતિનો મહિમા આવે છે. ઉદ્વિગ્ન ચિત્તનો કોઈ ઉલોગ સફળ નથી થતો. પ્રસન્નચિત્ત પુરુષનાંજ સર્વ કાર્ય પૂરાં થાય છે. આ પ્રસન્નતા માત્ર વાતો કરવાથીજ નથી આવતી, પરંતુ અનાત્મ વૃત્તિઓને દૂર કરી આત્મામાં નિષ્ઠા રાખવાથીજ, એકાગ્ર થવાથીજ આવે છે. જ્યારે તમારા આત્મદેવમાં દૃઢ નિષ્ઠા કરશો; જ્યારે એવો નિશ્ચય થઈ જશે કે આ દેહેન્દ્રિયાદિક હું નથી, તેમ ન તો હું કોઈ બંધનથી બંધાયેલો છું. હું તો નિત્યશુદ્ધ, નિત્યમુક્ત છું; જ્યારે નટની પેઠે પોતાને આ જગત્ રૂપી નાટ્યગૃહમાં એક ખેલ કરનારો જાણી તેમાં આસક્ત નહિ થાઓ; જ્યારે તમારીજ આત્મજ્યોતિષે પ્રકાશશો; એ વખતે શું મગ્ન દૂર છે કોઈની કે તમારા માર્ગમાં વિઘ્ન નાખે ? જે જ્ઞાની અહંભાવ અને આસક્તિને ત્યાગી કર્મમાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે, તે જ્ઞાનીને દેવતાઓ પણ

સહાયક થઈ જાય છે. જુઓ, બાળક કેવું સ્વતંત્ર છે ? બધાંની ઉપર કેવું આધિપત્ય ચલાવે છે ? મોટા મોટાની દાદી ખેંચે છે. કોઈને શિરે ચઢે છે, કોઈના ખોળામાં મૂતરી જાય છે, કોઈના બાલ ખેંચે છે; પરંતુ બધાં તેની વાતો પ્રેમથી સહન કરે છે; કેમકે તેને અભિમાન નથી કે નથી દેહેન્દ્રિયાદિનું કાંઈ ભાન. જ્યાં એ બાળકમાં તેને કંઈ સુખ આવે છે કે પોતાનું આ આધિપત્ય તે શુભાવતો ચાલે છે. આ અહંકારજ ચિત્તની પ્રસન્નતાને તથા સંતોષને નષ્ટ કરનારો છે. તેને દૂર કરી જ્યારે ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોની પેઠે માત્ર ઈશ્વરની નીતિપાલન દૃષ્ટિથીજ કામ કરશે, ત્યારે બધાં દુઃખો દૂર થઈ જશે. આધિ, વ્યાધિ, જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ઇષ્ટનો વિયોગ, અનિષ્ટનો સંયોગ આદિ બધા કલેશો ત્યાંસુધીજ છે કે જ્યાંસુધી અહંમમ છે. જ્યાં એ ન રહે ત્યાં દુઃખ ક્યાંથી હોય ? આજ સાચું વેદાંત છે; ભયજ સર્વ ઉદ્યોગોની સિદ્ધિમાં વિઘ્નરૂપે છે. શરીરના કલેશોનો ભય, ધનના નાશનો ભય, લોકભય ઇત્યાદિ ભયજ સર્વ શુભ કાર્યમાં વિઘ્નકર્તા છે; પરંતુ આત્મા-પ્રદ્ધ અભય છે. જ્યારે તે અભય પદમાં દૃઢ નિષ્ઠા થઈ જાય છે, ત્યારે સઘળાં વિઘ્નો આપોઆપ જતા રહે છે. જેના ચિત્તમાં ભય નથી તેની સામે ભયની સામગ્રી ઉભી નથી રહી શકતી.” સ્વામી રામનો આ દૃઢ નિશ્ચય હતો. તેમની પાસે એક વખત પાત્ર જંગલી રીંછ આવી ઉભાં; પરંતુ તેઓ કહે છે કે “મારા ચિત્તમાં જરાયે ભય ન થયો. મેં તે રીંછના ભણી નજર ભરીને દૃષ્ટિ કરી કે તેઓ નાસી ગયાં. તેવીજ રીતે વડ, સિંહ આદિ પણ આવ્યા અને આખોની સાથે આંખો મળતાંજ નાસી ગયાં.”

સ્વામી રામ કહે છે. “ જોઈએ છે સુધારકો. ખીજાઓના નહિ, કિંતુ પોતાનીજ જાતના સુધારકો જોઈએ છે. યુનિવર્સિટીઓની પદવી જીતનારાઓ નહિ, પરંતુ પોતાનાજ મનને જીતનારાની જરૂર છે. આ પદને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારા મહાત્મલાવોમાટે વયનો કોઈ નિયમ નથી. તેઓ તો સદા યુવાનજ ગણાવાના. આ પદનું વેતન ઈશ્વરભાવ છે. અરજી કરો, તે યાચનાપૂર્વક નહિ પરંતુ યોગ્યતાપૂર્વક કરો; અને તે સર્વ જગતના નિયંતા-તમારા પોતાનાજ આત્મદેવ ઉપર મોકલી આપો. ”

“ સાધુ તે છે કે જેની અંદર જ્ઞાનાગ્નિ એવો ભભુકી રહેલો હોય કે

દેહાભિમાન, અથવા સાધુ હોવાનું અભિમાન, કે આભરછેટની મુગ તેમજ જૂના ખરાબ રીતરિવાજો ઉપરનો મોહ સમૂળમાં બળી ભસ્મ થઈ જાય; સમસ્ત જગતને તેના જ્ઞાનાગ્નિના પ્રકાશથી અજવાળું મળે અને આગળ વધવાનો રસ્તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે. જેનામાં આ વાતો નથી તે સાધુ માત્ર લીલા લાકડા જેવોજ છે; કેમકે લાકડું ધૂમાડોજ ધૂમાડો કરી મેલે છે અને બધા લોકોને નાકમાં દમ ખેંચાવે છે. જ્યાંસુધી તે સૂકાશે નહિ ત્યાંસુધી ન તો તે પોતે પ્રકાશશે અને ન તો બીજાને પ્રકાશ આપી શકશે. જ્યાંસુધી હૃદય નથી રંગાયું ત્યાંસુધી લૂગડાં રંગવાથી પોતાનું કે પારકાનું દુઃખ કેમ દૂર થઈ શકે ? ”

સ્વામી રામને પૂછવામાં આવ્યું કે “ આપ સર્વ પદાર્થોને એકજ કમણ્ડલુમાં નાખીને કેમ ખાઓ છો ? ” તેમણે ઉત્તર આપ્યો: “ જો હું રસાસ્વાદ ચાહતો હોત તો ઘરનેજ કેમ તણ દેત ? મહાભારતમાં કહ્યું છે કે “ ધૈર્યવટે શિશ્નોદરને રોકો-અર્થાત્ ખરાબ ખાવાથી દૂર રહો અને પરસ્ત્રીનું ધ્યાન ન કરો. હાથપગને નેત્રોવડે રોકો-અર્થાત્ હૃદ્ય જગ્યાઓમાં ન જાઓ. નેત્ર અને શ્રોત્રને મનવડે રોકો-અર્થાત્ ખરાબ શબ્દો ન સાંભળો, ખરાબ વસ્તુઓને ન જુઓ; અને મન તથા વાણીની કર્મવડે રક્ષા કરો-અર્થાત્ ખોટા વિચારો અને પરનિંદાને ત્યાગો. ” સ્વામી રામે એક વ્યાખ્યાનમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે, લાહોરમાં એક મોટા ઘરવાળી, સુંદર અને તરુણ વિધવા એક મહાત્મા પાસે બહારથી તો ઉપ-દેશ સાંભળવા માટે ગઈ; પરંતુ તેના અંતરમાં પાપ હતું. મહાત્મા તે જાણી ગયા; અને પોતાની શુદ્ધ વૃત્તિનો તેના ચિત્ત ઉપર એવો પ્રભાવ પાડ્યો કે, જે વાત દેખાવને ખાતર કરતી હતી તે વાસ્તવિક બની ગઈ અને તેણે સાચો ત્યાગ કર્યો. સાચુંજ છે કે સાચા મહાત્માનાં દર્શન થતાંજ અશુદ્ધ પણ શુદ્ધ થઈ જાય છે. પદાર્થસંગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ અને પોતાની જરૂરીઆતોને કમી કરવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. જે ધન સાધુ એકઠું કરે તે ઉપયોગમાં લઈ લેવું ભેદજો; અન્યથા પડયું પડયું સડી જશે, અથવા હમેશ થાય છે તેમ સૂરકારની કચેરીઓમાં ખર્ચાઈ જશે. જેટલા સાચા મહાત્માઓ થઈ ગયા છે અથવા હાલ વિદ્યમાન છે, એ બધા વસ્તુસંગ્રહને અન્યંત વિદ્યેપકારક ગણે છે. જેના વગર શરીરયાત્રા ન ચાલી શકે તેથી અધિક

ખોરાક કે વસ્ત્ર રાખવાનું તેમને ગમતું નથી. સ્વામી રામને લોકો બહુ-મૂલ્ય વસ્તુઓ આપતા, અને સ્વામીજી તેમની આવશ્યકતા દૂર થતાં તે વસ્તુઓ ખીજીને આપી દેતા અથવા ફેંકી દેતા. કમંડળ સિવાય ખીજું કંઈજ નહોતા રાખતા કોઈ કોઈવાર એ પણ ફેંકી દેતા. ભારતમાં સાચુંજ કહ્યું છે:-

વિસ્તારાઃ ક્લેશસંયુક્તા સંક્ષેપાસ્તુ સુખાવદાઃ ।

પરાર્થ વિસ્તરાઃ પ્રોક્તાસ્ત્યાગમાત્મહિતો વિદુઃ ॥

અર્થ:-જેટલા વિસ્તાર છે તેટલા કલેશદાયકજ છે, સંક્ષેપોજ સુખ-દાયક છે. વિસ્તાર ખીજાંઓને માટેજ છે. ત્યાગજ આપણું હિત કરનાર છે.

સ્વામી રામ જ્યાં જતા ત્યાં પહોંચતાજ સહસ્રો ભાણુસો તેમની પાછળ પાછળ વ્યાખ્યાન સાલગવામાટે આવી એકઠાં થઈ જતાં. સત્યનું બળ મહાન છે. જો વક્તાના ચિત્ત ઉપર તેના કથનનો એટલોજ પ્રભાવ પડતો હોય કે જેટલો તે શ્રોતાજનો ઉપર પાડવા ઈચ્છતો હોય, જો તેનું કથન ન્યાયાનુકૂલ, સત્ય, પ્રેમપૂર્ણ હોય, જો તે શ્રોતાની પુદ્ધિનો વિચાર કરીને બોલતો હોય, જો તે એમ જણવતો હોય કે મારા શબ્દોનો જે અર્થ હું સમજું છું તેજ અર્થ શ્રોતાજનો પણ તેનો કરે છે, તો એ અસંલ-લિત છે કે તેની વાત ન માનવામા આવે. સ્વામી રામના કથનની તત્કાલ અસર થતી હતી, કેમકે તેમનો પ્રત્યેક શબ્દ તેમના હૃદયમાથી નીકળતો હતો. એક સમયે ગાંધીપુરમા તેઓ પોતાના એક વ્યાખ્યાનની અધવચમાં એકાએક બેસી ગયા, કેમકે તેમને પોતાના કહેવાની અસર પોતાનીજ ઉપર ઠઈ જણાઈ નહિ. વર્તમાન સમયમા ધર્મનો એટલેટલો ઉપદેશ હોવા છતાં અને એટલા બધા સાધુપુરુષો ધર્મ ધર્મ પોકારે છે, તોપણ શ્રોતા અને વક્તાઓમા રાગદ્રેષ, કામક્રોધ, લોભ, મોહ ઘણું કરીને જોવામાં આવે છે, જેને લીધે ધર્મની વૃદ્ધિ થતી નથી. વેદાતના ઉપદેશોની પણ તેજ દશા છે કારણ એટલુજ કે કહેવાય છે ઘણું, પણ કરવામા આવે છે બહુજ યોડું. કોઈએ તિતિક્ષામૂર્તિ પરમહંસ સ્વામી ભાસ્કરાનંદજીને પૂછ્યું કે, આપ સુખી છો કે નહિ ? તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે મારો દૈતભાવ નષ્ટ નથી થયો, એટલે સુખ ક્યાથી હોય ? તેઓ હિંદુ, મુસલમાન, અંગ્રેજ, નાના, મોટા સર્વના ઉપર પ્રેમ કરતા કોઈની સાથે કંઈ સબંધ ન હતો. સર્વ

લોકો તેમને સિદ્ધવત્ માનતા હતા; પરંતુ તેઓ પણ આંખમાં આંસુ લાવી વસિષ્ઠ ભગવાનનો આ શ્લોક બોલ્યા કરતા:-

ન કેનચદ્વિક્રીતા ધિક્રીતા इव संस्थिताः ।

यत् मूढा वयं सर्वे जानाना अपि शंखरम् ॥

અર્થ:-જે કે ક્રોધીએ અમોને વેચ્યા નથી તોપણ વેચાયલા જેવી સ્થિતિ છે. ખેદની વાત છે કે આ માયા છે એવું જાણવા છતાં અમે મૂઢ થઈ ગયા છીએ.

જ્યારે આવા જગત વિખ્યાત પરમહંસોની આ દશા છે તો બીજાઓની તો વાતજ શી કરવી ? જે સઘળા ઉપદેશ કરે થોડો અને આચરે અધિક તો ધર્મ વધુ સફળ થશે.

સ્વામી રામ કહે છે કે :-“ સમાધિ અને મનની એકાગ્રતા તો ત્યારેજ થશે કે જ્યારે તમારા મનવડે માલ અને મિલકત ઉપર જાણે હળ ફરી જશે; સ્ત્રીપુત્ર, વૈરી-મિત્ર બધાં સાફ થઈ જશે અને રામજ રામનું તો-ફાન આવી મંદિરમાળીઆં તાણી લઈ જશે. દુઃખી-દુઃખમાં અને રંગીલા મસ્તમાં ફેર માત્ર એટલોજ છે કે એકના ચિત્તમાં કામનાનો અંશ ઉપર છે અને ભક્તિનો અંશ નીચે; અને બીજાના ચિત્તમાં રામ ઉપર અને કામના નીચે. એક જો સાક્ષર છે તો બીજો તેનાથી. ઉલટો રાક્ષસ.”

મસ્ત કહે છે : —

નજર આયા હય હર-સૂ^૧ મહ-જમાલ^૨ અપના, મુખારિક હો;
 “ વોહ મંથ હું ” ઈસ ખુશીમે^૩, દિલકા ભર આના મુખારિક હો. ૧
 ચેહ ઉર્ધાની^૪ રૂખે-ખુશીદક્ષી^૫, ખુદ પદા હાયલ^૬ થી;
 હુવા અબ કશ^૭ પદા, સિત્ર^૮ ઉડ જના મુખારિક હો. ૨
 ચે જિસ્મો-ઈસ્મકા^૯ કાંટા, જો ખેદબસા ખટકતા થા;
 ખલિશ^{૧૦} સળ મિટ ગઈ, કાંટા નિકલ જના મુખારિક હો. ૩
 તમસ્ખુરસે^{૧૦} હુવેથે ટ્રેદ, સાઢે તીન હાથોમે^{૧૧};
 વલે ફિકરો-તખથલસે^{૧૧} બી બઢ જના મુખારિક હો. ૪

૧-દરેક દિશાએ. ૨-જવલંત સૌંદર્ય. ૩-નિઝાવર્યા. ૪-સૂર્યના મુખની. ૫-આડે વચમાં આવવું. ૬-ઉંઘાડો. ૭-ઢાંકણ, આવરણ. ૮-નામરૂપ. ૯-કાંટા બોઝવાથી થતી પીડા. ૧૦-મસ્કરીમાં. ૧૧-વિચાર અને કલ્પના.

અજળ તરખીરે-આલમગીર^૧ લાઇ સડતનતર^૨ આલી,^૩
 મહો-મેહકા^૪ શી ફરમાં કેા બજ લાના મુબારિક હો. ૫
 ન બદશા^૫ હર્જકા^૬ મુતલક^૭ ન અદેશા^૮ ખલલ^૯ બાકી,
 ફુરેદેકા^{૧૦} બલંદી^{૧૧} પે ચેહ લેહરાના મુબારિક હો. ૬
 તઅલ્લુક^{૧૨} સે બરી^{૧૩} હોના હરે-રામ^{૧૪} શી માનિન્દ,^{૧૫}
 હર ઇક^{૧૬} પેહલુ સે નુકત એ-દાગ^{૧૭} મિટ બના મુબારિક હો. ૭
 છેલ્લી પંક્તિનો અર્થ:-("રામ" શબ્દના અક્ષરો ફારસીમાં બુઢા બુઢા
 લખાય છે અને તેમની ઉપર એકે બિંદુ ચિન્હ નથી તે) રામના અક્ષરો પ્રમાણે
 પરસ્પર સંબંધોથી પર થઇ દરેક રીતે ડાઘાડૂપી બિંદુ ચિન્હનું ફર
 થવું મુબારક થાઓ.

“હે આનંદ સ્વરૂપ પ્રાણજી ! આનંદથી હસ, ખુશીમાં ગાન કર.
 હવે આ માયાને પોતાની છેતરપિંડી ન ચલાવવા દે. વારંવાર ઉપનિ-
 પદ વિચાર” એજ સાચા સાધુનું કર્તવ્ય છે; અને નહિ કે મંડળી, મઠ બના-
 વવા, ચેલા મુંડવા, રૂપિયા એકઠા કરવા, માન વધારવું ઇત્યાદિ.

કાર્તિક ૧૯૬૨ માં હરિદ્વારથી સ્વામી રામ વસિષ્ઠાશ્રમ ગયા. તે સ્થાને-
 થી જે આનંદથી બરેલા લેખો તેમની લેખિનીદ્વારા ઝર્યા છે, તે સામાન્ય
 નથી. તેઓ કહેતા હતા કે મનુષ્યને એટલા માટેજ ઉત્પન્ન કરવામાં નથી
 આવ્યો કે તે એજ ચિંતા અને ફિકરમાં મરી જાય કે “મારું જીવન કેમ
 ચાલશે ? મારું શું થશે ? ” તેને એટલો સંતોષ તો હોવો જોઈએ કે
 જેટલો માછલાં, પક્ષીઓ અને વૃક્ષોને હોય છે. તેઓ તાપ કિંવા વૃષ્ટિ
 સામે ફર્યાદ નથી કરતાં; પરંતુ પ્રકૃતિની સાથે એક થઇ રહે છે. કહો,
 “હુંજ આ મેઘ છું જે વરસી રહ્યો છું. હુંજ વીજળી થઇ તડકડું
 છું. હુંજ ગળું છું. હું દેવો સુંદર, બળવાન ભયંકર છું ! ” આ
 પ્રમાણે “શિવોદ્દમ ” સ્વતઃ । હૃદયથી નીકળવું જોઈએ. આત્મસાક્ષા-
 ત્કારનો અર્થ એ છે કે પોતાના આત્માને પરમાનંદરૂપ અને પ્રકાશ-
 માન જાણવો. મારા વહાલા, વેદાંત બનાવટી ધર્તીંગ નથી. આ જગત

૧-દિગ્વિજય. ૨-સામ્રાજ્ય. ૩-ઉચ્ચ, મહાન. ૪-સૂર્યચંદ્ર. ૫-ખરખરો.
 ૬-વિદા. ૭-જરાએ. ૮-અય. ૯-વિધન. ૧૦-પતાકા. ૧૧-ઉંચાઇ. ૧૨-સંબંધ.
 ૧૩-પર. ૧૪-રામના અક્ષરો. ૧૫-પેઠે. ૧૬-આજી. ૧૭-ડાઘાડૂપી બિંદુ.

કંઈ વસ્તુ નથી. તેજ મરે છે કે જે અને કંઈક લેખાનું ગણે છે. જો કંઈ પણ સત્ય છે તો તે ઈશ્વરજ છે. આ સુંદરજીવાતા પદાર્થોને કૃષ્ણની પેઠે મનરૂપી અજગર ગળી તો જાય છે; પરંતુ જીવ શકતો નથી. એટલે રહે છે કે હાય મર્યો, હાય મર્યો. વહાલા! તમે નામરૂપથી કેમ લોખવાઈ ગયા છો? હજુએ સત્યમાં નિવાસ કરી ઈશ્વરનો આશ્રય લો; ઈશ્વરને પોતાની અંદર લાવો; ઈશ્વરની સંગાથે ચાલો; ઈશ્વરના જેવું જીવન બનાવી લો. સંસારાસક્તિનો ત્યાગ કર્યાવિના પદાર્થોમાં જે આનંદ રહેલો છે, તે કદાપિ પ્રકટ થવાનો નથી. નામરૂપનો પડદો ઉંચક્યા વિના તેની નીચે ઢંકાયેલા આત્માને તમે કદિપણ જોઈ શકવાના નથી. ઈશ્વરજ છે; નામરૂપ તો છેજ નહિ. પદાર્થોનાં નામરૂપાદિને તજી તેમના સત્તા-અંશમાં ચિત્તને સ્થિર કરવું, પદ અથવા શબ્દથી પરજઈ તેના અર્થમાં દીન થવાની પેઠે ચર્મચક્ષુથી દેખાતા જગતને બૂલી બ્રહ્મમાં મગ્ન થવું, એજ ઉપાસના છે. ઉપાસના એ સાધન છે. જ્ઞાન એ સિદ્ધ-અવસ્થા છે. ઉપાસનામાં યત્ન કરીને અંતરબાહ્ય બ્રહ્મ જોવામાં આવે છે. જ્ઞાનમાં વિના પ્રયત્ને-સ્વાભાવિક રીતેજ રામે રામમાંથી “ અહં બ્રહ્માસમિ ” ના ઠાણ વાળી અન્ય સર્વ વૃત્તિઓને તે દેખાવી દે છે; અને બહારથી પ્રત્યેક ત્રસ-રેણુ તત્ત્વમસિતું દર્પણ દેખાડતું લેદભાવનાને ભગાડી દે છે. સાચો ઉપાસક કોણ છે? એવો ઉપાસક કહે છે કે હવે મારાથી બળે વાતો નથી નિભાવી શકાતી. ખાવાપીવાનું અને લૂગડાંજૂપડીનું પણ ધ્યાન રાખું તેમજ પ્રિયતમનું યુખ પણ દેખું. ચૂલામાં જાય એ પહેરવું, ખાવું, જીવવું, મરવું. એ બધાથી મારો નિર્વાહ નથી થતો. મારી તો મધુકરી (લાખરી) છે તમે; કામળી છો તમે, આષધિ છો તો તમે, શરીર છો તો તમે, આત્મા છો તો તમે. શરીર વગેરેને રાખવા ઇચ્છતા હો તો રાખી મૂકો.

આંખે લગાકે તુઝસે ન પલકેં હિલાયેંગે;

દેખેંગે ખેલ હમ, તુમ્હેં આંગે નચાયેંગે.

લોકો ભલે આને અંધપરંપરાની શ્રદ્ધા કહે; પરંતુ રામને મન તો તે અક્ષરશઃ સત્ય છે.

न पश्यो मृत्युं पश्यति न रोगं नोतदुःखतां सर्वमाप्नोति सर्वशः ॥

“બ્રહ્મવિત્ મૃત્યુ, રોગ, દુઃખને નથી જોતો. તે તો સર્વને સર્વ પ્રકારે વ્યાપ

કરી રહેલો હોય છે. આરા બ્રહ્મ ! દૃશ્યમા વિધાસ એજ મૃત્યુ છે. જેને અધિષ્ઠાનરૂપી દોરડાનો સાક્ષાત્કાર છે, તેને લાસમાન ચતા સર્પનો કંઈ ભય નથી. જેણે અધિષ્ઠાનરૂપી છીપને ઓળખી છે, તેને દૃશ્યમાન રૂપું આકર્ષી શકતું નથી. જેણે કેવળ સત્યને અનુભવ્યું છે, તેને દુનિયાનાં નિંદાસ્તુતિ ચલાયમાન નથી કરી શકતાં. આ જગત્મા જે કંઈ દેખાય છે તે બધું ગારડીના ખેત જેવું છે. દ્વદમ્ ચેતન, સત્-વ્રજા, અસ્તિ એજ સત્ય છે. જે એ સત્યને ભેતો નથી અને મિથ્યા દૃશ્ય ઉપરજ આસ્થા રાખે છે, તે દુર્યોધનની પેઠે માયાના મંદિરમાં, તેને પાણી ભણી તેમાં નહાવા ફૂદી પડી, પોતાને હાસ્થાસ્પદ બનાવે છે. તમારો અંતરાત્મા દીન જેવો નથી; પરંતુ તે એક એવો સૂર્ય છે, એવો સાક્ષી ચેતન છે, કે જેના પ્રકાશવડે તમામ જગત્ પ્રકાશે છે.

હય મોત દુનિયામેં બસ ગનીમત, ખરીદો રાકતકો મોતકે ભાવ;
ન કરના અંતક, ચેટી હય મગહબ, ખડે હય રામ ઐર ગલા રુકે હય. ૧
જિસે હો સમજે કે ભગત હય, ચેહ ખવાએ ગફલત હય સખત, અયજાં!
કલોરોક્ષરમ હંય સખ મતાલિખ, ખડે હંય રામ ઐર ગલા રુકે હય. ૨
હોગોંકા કપડે ઉતાર દે દો, છુટાદો અસખાબો-માલો-ઝર સખ;
પુચીસે ગરહનપે તેગ ધર તબ, ખડે હંય રામ ઐર ગલા રુકે હય. ૩
ન બાકી છોડેંગે ઈસ્મ કોઈ, ચે ઈસ ઈશદેએ જમકે ખેઠે;

હય પિછલા લિખ્યા પઢાબી ગાયબ, ખડે હંય રામ ઐર ગલા રુકે હય. ૪
સને ૧૯૦૬ ઈ. સ.માં સ્વામી રામ વસિષ્ઠાશ્રમથી ટિહરી આવી ગંગા-તટ ઉપર રહેતા હતા. ત્યાં તેમણે કાર્નિક વઢી ૧૩ સંવત્ ૧૯૬૩ ના રોજ એક લેખ “નિબનંદ” ઉપર લખ્યો; અને તેને સમાપ્ત કરી ગંગા-સ્નાન કરવા ગયા તે પાછા ક્યારેજ નહિ. તેમનું અંતિમ કથન આણું છે:-

“ભલે ભાઈ, ગમે ત કહો. રામ તો પ્રત્યેક રંગમાં રમનો રામ છે. પ્રત્યેક શરીરમા પ્રાણ અને પ્રત્યેક પ્રાણનું જીવન છે. સર્વમા સર્વ કંઈ છે. અત્યારે તે લેખિની બનીને લખી રહ્યો છે. સૂર્ય બનીને પ્રકાશી રહ્યો છે. ગોલી ગંગી (જેને લોકો શ્રી ગંગાજી કહે છે) બનીને જ્ઞાન કરી રહ્યો છે. પર્વત બનીને લીલા દુશ્લાલા એ લી કુ મકર્ણની પેઠે પગ પસારી સુપુ-સિમાં આનંદ લઈ રહ્યો છે; પરંતુ પોતાનું એક સ્વરૂપ તેને અત્યંત ગમે

છે. હું વાયુ છું. મારા વિના પ્રત્યેક વસ્તુ નિશ્ચેષ્ટ, ગતિહીન અને નિર્જીવ છે. મારી સત્તા મેળવ્યા વગર એક પાંદડું પણ હાલી શકતું નથી. મારા વગર બધું ઉઘર્ષની પેઠે સૂઈ જાય છે. બળી ગયેલા દોરડાની પેઠે રહી જાય છે. કામ વણસવા લાગ્યું ! હું કો'ની ઉપર આજ મૂકું ? મારા વિના કોઈ હોય ત્યારેને ? ઓ મૃત્યુ ! નિઃસંદેહ ઉડાવી દે આ એક શરીરને; મારાં અન્ય શરીરો કાંઈ મારે માટે ઓછાં નથી. માત્ર ચંદ્રનાં કિરણો—રજતસૂત્રો—પહેરીને પણ એનમાં રહી શકું છું. પર્વતીય નદી-નાળાંના વેપમાં ગાન કરતો ફરીશ. સિંધુતરંગોરૂપે લહેરાતો રહીશ. હું જ ગજ-ગામી અનિલ-મદમાતો સમીર છું. મારી આ સૈલાણી સૂરત પ્રત્યેક પળે ગતિમાન રહે છે. આ રૂપે પર્વતોથી ઉતર્યો. ચીમળાઈ જતા છોડવાઓને ફરી તાજ કર્યા. પુષ્પોને હસાવ્યાં; પુલ્લખલને રડાવ્યું; ખારણાં ખટખટાવ્યાં; સૂતેલાને જગાડ્યા; કોઈનાં આંસૂ લૂછ્યાં; કોઈને ધુટ ઉઘાડ્યો; આને છેડી, તેને છેડી, તને છેડી, ઓ ગયો, ઓ ગયો. ન કંઈ સાથે રાખ્યું, ન કોઈને હાથ આવ્યો. ”

બિપ્રસંહાર

કોની લેખિનીમાં તાકાત છે કે આવા સાચા દેશલકત, આનંદ-રસથી પરિપૂર્ણ મહાનુભાવ મહાત્માનું ચરિત્ર લખી શકે ? સ્વામી રામ તે ગણ-ત્રીના મહાપુરુષોમાંના છે કે, જેઓ થોડા સમયને માટે વળતોવળત ભાર-તને જાગ્રત કરવામાટે ઈશ્વરના નિયમાનુસાર આવે છે; અને પોતાના જીવનને સદાના આદર્શરૂપે છોડી જાય છે. જે કોઈ ભારતવાસી, પછી તે ગૃહસ્થ હોય કે સાધુ, આવા મહાપુરુષોને પગલે પગલે ચાલે તો તેઓ પોતે પણ આનંદમાં રહે; અને બીજાઓને પણ આનંદિત કરી શકે એમાં શું સંદેહ હોઈ શકે ? અમે એમ નથી કહેવા માગતા કે વર્તમાન સાધુ-ઓમાં સ્વામી રામજી એકમાત્ર જ્ઞાની અથવા ત્યાગી થયા છે. ઘણાંયે મહા-ત્માઓ જેઓ આ અસાર સંસાર ત્યાગી ચાલ્યા ગયા છે અને ઘણાંયે જેઓ અત્યારે વિદ્યમાન છે, તેઓ સ્વામી રામ કરતાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનમાં અધિક, પણ હશે; પરંતુ એવા તો થોડાકજ હશે કે જેમને એક-બાજુ તો બન્ને વિદ્યાઓનું બળ ગ્રાસ હોય; અને બીજી બાજુ દેશ-શક્તિ પણ પૂરેપૂરી હોય અને શ્રીરામચંદ્રજીની પેઠે અકારણ વૈરાગ્ય

થયો હોય ઘણું કરીને જે પ્રકારના સાધુ જોવામા આવે છે એકતો જોઓ ત્યાગી અને જ્ઞાની બન્ને છે, પરંતુ પોતાના ધ્યાનસમાધિ સિવાય તેઓ બીજાં જોના ઉદ્ધારભણી લક્ષ નથી આપતા, અથવા બીજાં જો જો ક્રેવળ નામમાત્રથી કે વેપમાત્રથી સાધુ છે, આ બીજી કોટિના અનેક છે આ બન્નેમાથી એકે વડે ભારતનું કોઈ પણ પ્રકારનું જરાએ શ્રેય નથી થઈ શકતું વસિષ્ઠ ભગવાન ઠહે છે કે, જો આ સસારમા રાગદ્વેષ અને અત કરણની અધિયોથી રહિત સાધુપુરુષો વિરાજમાન છે, તો પછી તેમના સમાગમનો લાભ જતો કરીને તપ, દાન અને તીર્થોનું સેવન કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? આવા મહાત્માઓનો અગ સન્માર્ગનો પ્રકાશક અને હૃદયના અધકારને દૂર કરનારો છે આ સત્સંગનો એવો પ્રબળ પ્રતાપ છે કે જેનાવડે પાપી પણ પુણ્યશીલ થઈ મોક્ષનો ભાગી થઈ શકે છે માટે આવા સાધુના જોટલા મન્માન અને પૂજા કરવામા આવે તેટલા થોડા છે, પરંતુ એ સાચો સાધુ હોવો જોઈએ અર્થાત્ પોતાના આચરણમા સાધુ, સરલ સ્વભાવ, જ્ઞાનસપત્ત, ઠાઠમા તત્પર અને દેહાભિમાનથી રહિત હોવો જોઈએ અદર દેહાભિમાન અને ઉપર શિવોદ્ધનો ઢોળ ન જોઈએ, પરંતુ અતરના શિવોદ્ધમે દેહાભિમાનને બાળીને ભસ્મ કરી દીધું હોવું જોઈએ ઈશ્વર આગળ સદૈવ પ્રાર્થના છે કે ભારતનો સમસ્ત સાધુસમાજ શીઘ્ર એવો થઈ જાય કે તે બધા ભેદ અને દૈતને દૂર કરી સર્વને આત્મવત્ જુએ, તે કેવળ અભેદવાદીજ નહિ, કિંતુ અભેદ આચરણવાળો પણ થાય, અદૈતને વાતોમાજ પૂરૂ ન કરી દે, પરંતુ વર્તનમા પણ લાવે, જ્ઞાન, આનંદ, પ્રેમ, ત્યાગ, વૈરાગ્યને દર્શાવનારા જેવા નામ ધરાવે છે તેવોજ તે થઈ રહે, પ્રત્યેક પ્રકાશથી સ્વયં પ્રકાશિત થાય અને બીજાં જોને પ્રકાશિત કરે, પ્રત્યેક સચ્ચિદાનંદમય સ્વરૂપમા મગ્ન હોય, અને પ્રત્યેક પોતાના આત્માને સર્વમા જુએ ધન્ય હશે તે દિવસ કે જ્યારે એવી સ્થિતિ થશે

ૐ તત્ સત્

આનંદ

(“ અલિપ્ત ” નામના ઉર્દુ માસિકમાં પ્રમિદ્ધ થયેલો સ્વામી રામનો પ્રથમ લેખ)

ય પાઠક ! જરા તે દિવસને યાદ કરો; જ્યારે તમારો આનંદ માતાના પાલવમાં ઢંકાયેલો હતો અને માતાની બાહ્યથી બંધાયેલો હતો ! સ્વર્ગીય સુંદરીઓ પ્રેમથી બોલાવે છે; અસરોઓ બોળામાં લેવા તલ્લી રહી છે, પણ તમે બહા ને માતાનો પાલવ લેલો ! પોતે તેમાં સંતાઈ જતો છો, મુખડું સંતાડો છો. રાજા સાહેબ બોલાવે છે અને મેંજીસ્ટ્રેટ સાહેબ યાદ

કરે છે; પણ તમારી જાણ નહોતી. તમે તો તેની સામે જોતાયે નથી. બટકે સ્વર્ગીય સુંદરીઓ અને દોરદમામવાળા પુરુષોના ઉપર વિનાસકોચે મૂતરી દેવું એ તમારું કામ હતું ! એમ. એ. અને એલ.એલ.બી. જેવાઓની તમારી આગળ કંઈ વિસ્તાતજ નથી ! બહુમૂલ્ય પુસ્તકો તમારા મનથી તો ફાડી નાખવામાટે જ બનાવેલાં હતા ! કેમ લાઈ, તે દિવસોમાં કેવા મુખી હતા ! જોનારાં સઘળાં ઓવારણાં લઈ રહ્યાં છે; બાઈ ફિદા ફિદા થઈ જાય છે; બહેનો વારી વારી જાય છે, બાપના વાણા, માની આંખોના તારા. ન ઓઢવાની ચિંતા કે ન બિછાવવાની પરવા ! કવિઓ ઠીકજ કહ્યું છે કે,—
“ સ્વર્ગ સદૈવ નિર્દોષ-બાળક-ની સાથે જ છે. ” કેવી અદ્ભુત અવસ્થા કે જ્યારે દષ્ટિમાં ન તો આ લોક, કે ન તો પરલોક ! ન તો જીવ કે ન તો શિવ ! ન તો હું કે ન તો તું ! ન તો શુણ કે ન તો ઉદ્ભતાઈ કે ન તો મર્યાદા ! સુંદરીઓના ગમે તેવા હાવભાવ અને કટાક્ષ પણ સાવ નકામા ! સાંસારિક સઘળો વૈભવ અને દબદબો તદ્દનજ નિર્સ્થંક !

ધન્ય બાગ્ય છે તે મહાપુરુષોનાં કે જેઓ સમસ્ત અવસ્થાઓ પસાર કરી, વિજ્ઞાનસ્વરૂપ બની બાળકની પેઠે સઘળા દોંદોથી મુક્ત થઈ ચૂક્યા

છે અને આ કથનને યોગ્ય બન્યા છે કે:-

ઈતેહાએ-કાર જો થી ઈત્તેદાએ-કાર થી.

અર્થાત્ કાર્યનો જે અંત હોતો તે કાર્યનો આરંભ હોતો. પ્રિય પાઠક ! આ ઉપરથી યાદ રાખજો કે લોખાલટાક અને વહાલ ઉપરજે તેવા મહાત્મા તેજ છે, કે જેમનું કામ ઈશ્વરની છાતી ઉપર ફૂદવાનું છે. ઈદ્રાદિક દેવતા તેમને હાથોમાં ઉંચકે છે; બ્રહ્માઆદિક તેમની ઉપર વારી વારી બાય છે; પણ જે પરવાઈ તો બુઝો ! કે આંખ ઉઘાડી જોતા પણ નથી ! ચારે વેદ તેમનીજ પ્રશંસા અને સ્તુતિનાં ગાન કરે છે.

ધૂલિ તિન્હાદી જે મિલે નાનક દી અરદાસ.

અર્થાત્ મહાત્મા ગુરુ નાનક કહે છે કે એવા પુરુષોના ચરણની ધૂળ પણ મળે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

ઉપલે પ્રકારે ઘણો સમય નથી વીતતો એટલામાં તો બાળકનો આનંદ પોતાનું સ્થાન બદલે છે. હવે તેને રમત ગમતમાં જે મજા પડે છે તે બીજે ક્યાંયે નથી. તે એટલે સુધી કે માતાને પણ વિસરી જવાય છે, તો પછી હુન્નર, વિદ્યા, ધનસમૃદ્ધિનું તો પૂછવુંજ શું ?

જરાક વધુ સમય પસાર થાય છે એટલે આનંદનું ચક્ર પુસ્તકોને પોતાનું કેન્દ્ર બનાવી લે છે. હવે ન તો રમત ગમે છે ન વ્યાયામ, ન માતા યાદ આવે છે, ન સૌંદર્ય કે તમાશો.

થોડાક સમય પછી નોકરી મળી એટલે આનંદ લક્ષ્મીના કૌતુકમાં આવીને બસ્યો. હવે રૂપિયાના ખણખણાટ જેવો બીજો કોઈપણ સ્વર પ્રિય લાગતો નથી; અને ધન એકદુનું કરવા સમાન બીજું કોઈ કાર્યજ શ્રેષ્ઠ લાગતું નથી.

આ જડ માયા આવી એટલે ચંચલ માયા (સ્ત્રી) ની લગનમાં પણ મજા થવાયું. જે રૂપીઓ બીજી બધી વસ્તુઓ કરતા વધુ પ્રિય હોતો, તેને હવે સ્ત્રીને માટે તિલાંજલિ આપવાનું હૃદયપૂર્વક સ્વીકારવામાં આવ્યું. હવે કાન વીંધેલા ગુરુજી (સ્ત્રી) ના રાત્રિની એકાંતના ગુરુમંત્રોમાં આનંદ-જીએ આવી આસન જમાવ્યું, પણ પાછી ત્યાં પણ તેને કળ ક્યાં પડે છે ?

હવે તો વહુજી અને બાણુજી બંને કીકાની વાટ જોઈ રહ્યાં છે. હાયાં ક્યારે અમારા ઘરમાં બાળક રમશે ? તે રમકડાથી હૃદય ક્યારે પ્રસન્ન થશે ? બાણુજી વર્તમાનપત્રોમાં અને ડાકતરોને ત્યાં જઈ આપઘોષચાર

શોધે છે, ત્યારે વહુજી ચીકીદોરા, માદળિયાં અને સાધુફરીરની ખોળમાં રહે છે કે કોઇપણ પ્રકારે અમારા યૌવનના છોડને ફળ બેસે છે ! ધન છે, ઘરેણું છે, જમીન છે, પણ એકજ વાતની ખોટ છે; જેના વગર આ સઘળી વસ્તુઓ લુપ્તખી છે. પુત્રની ખાતર બાબુજી પોતાની અર્ધાંગનાની હયાતી-માં ધીજીં લગ્ન કરવાને પણ તૈયાર છે.

ગંગામૈયાની કૃપાથી બાળક પણ થયું. આખના પલકારામાં પુત્રનું મોં જોવા મળ્યું. એવું સુખ ફરી ક્યાંથી મળવાનું ? આનંદથી કૂટ્યા નથી સમાતા. કીકો શું છે એક તમાશો છે. આખા કુટુંબનો પ્રાણ છે. તેનો એક પળમાટેનો વિયોગ અસહ્ય છે. આંક્રિસમાં કામ કરતાં પણ કીકોજ આંખો આગળ દેખાયા કરે છે. ગૃહસ્થીના આનંદની પરાકાષ્ટા આવી રહી. મા બાળકને ચૂમતી નથી, પણ ગાયની પેઠે ચાટે છે. તેને પોતાનોજ જીવ, દેહ અને પ્રાણ ગણે છે. દાદીના પ્રેમનું તો કંઈ પૂછતાજ નહિ.

પુત્ર કંઈક મોટો થયો. માની સાડીની પાછળ જરાક મોં છુપાવી પોતાની તોતડી બોલીમાં “પપા છાળ” કહેતાંજ મા અને બાપ બન્નેને બેશુદ્ધ કરી નાખ્યા. મન મોહી લીધું. ચિત્ત ચોરી લીધું. માતૃપિતા ખુશ ખુશ થઇ ગયાં. સાચું કહેજો. કે આ સ્થિતિ એક સામાન્ય સંસારી માણસને માટે આનંદની સુખદાયક સીદીનું ઉંચામાં ઉંચું પગથિયું છે કે નહિ ? કહેવુંજ પડશે કે આ અવસ્થા પછી આનંદનો સૂર્ય મધ્યાન્હ રેખાથી નીચે ઉતરવા માડે છે. એક બાબુ યુવાવસ્થાના બપોર ઢળવા માંડે છે; અને બીજી બાબુ બાળક ગલીપચી કરવા યોગ્ય નથી રહેતું ! બિલકુલ એવો અંકુશમાં રાખવા લાયક અને સુધારવા લાયક થતું ચાલે છે ! આનંદથી બેવડા થઇ જઈ અને મોં ફાડી નિશ્ચિંતપણે ખડખડ હસવાનું સાધન હવે એ જરાય નથી રહ્યું. હવે તો તેના શિક્ષણ અને કેળવણીની ચિંતા કરવી પડશે; અને અવાર નવાર ધમકાવવો પણ પડશે. હવે તો તે આનંદદાયકને બદલે ચિંતાજનક થયો ! બાબુસાહેબ આ પ્રમાણે આનંદની ટોચ ઉપરથી પાછા નીચે આવવા લાગ્યા.

પણ આપણે બાબુસાહેબ સાથે શું કામ છે ? આપણે તે આનંદનો ઇતિહાસ લખવો છે. કેવાં કેવાં રૂપ બદલ્યાં ! ક્યાં ક્યાં ફર્યો ! ! માતાના પાલવતળે, બાળકોની રમતગમતમાં, પુસ્તકોનાં પાનાંમાં, મુવ-

ઈની ઝમકમાં, પુષ્પોના રૂપરંગમાં, સુંદરીઓનાં સ્મિતપૂર્ણ ચક્ષુઓમાં, અર્ધાંગનાનાં ચુંબન અને આલિંગનમાં; અને હૃદય-ખંડના પ્યારા પ્યારા લાલ લાલ સ્મિત કરતા હોઠોમાં.

ઓ આનંદ ! શું તું ખરેખર આજ સ્થાનોમાં વાસ કરે છે ?

દશ્ય બીજું

બપોરનો સમય છે. આપણા બાળુસાહેબ કોટપાઘડી ઉતારી ઑફિસના કામમાં લીન છે. પંખો ચાલી રહ્યો છે. એ ત્યો, લેમોનેડની બાટલી ઉઘડી. બરફ નાખી બાળુસાહેબે ગટગટાવી, પણ તરસ નથી છીપતી. હાય ગરમી !

બાળુસાહેબની હાજરીમાં હાથ નીચેના કારકુનો વગેરે સઘળા અપ-ચાપ પોતપોતાના કામમાં લાગેલા છે. કોઈ માથું સુદ્ધાં નથી ઉચકતું.

ટ્રેન ટ્રેન ટ્રેરરરરન ટ્રેન.

બાળુસાહેબ:—રામા ! સાંભળ તો ટેલિફોન શું કહે છે ? શું સમાચાર છે ? કુશળ તો છે ને ?

નોકરને એટલું કહ્યું અને પછી કોણ જાણે કેમ જટ લઈને પોતેજ સાંભળવા લાગ્યા. સાંભળતાંજ હાય હાય કરી છાતી ફૂટી. શું થયું ? શા સમાચાર હતા ? કેવી પ્રાણુઘાતક ઘટના હતી ? કેવો હૃદય ચીરી નાખે એવો અવાજ હતો ? સાંભળતા વેત આશાના પાક ઉપર વીજળી પડી. રંગ ઉડી ગયો. હોઠ સૂકાઈ ગયા. હાથપગ ફૂલી ગયા. “કાપો તો લોહી નહિ શરીરમાં.”

પોતાને જોવામાટે સામે મૂકેલા સરકારી કાગળો અને નોટ જટપટ પેટીમાં બંધ કરવા ઈચ્છે છે, પણ હૃદય એટલું વ્યાકુળ છે કે હાથ કામ નથી કરી શકતા. જનોઈએ બાધેલી ચાવીથી પેટીની કળ ફેરવવા જાય છે તો આગળાં ખસી જાય છે. જેટલી ઉતાવળ કરે છે તેટલીજ વાર થાય છે. અસ્વસ્થ અવસ્થામાં માથે પાઘડી અને શરીર ઉપર ડગલો ઘાલી ઑફિસની બહાર દોડ્યા. બટન પણ બીડ્યા ન બીડ્યાં. ન તો કોઈને સલામ કરી, ન રામરામ. બધાને આશ્ચર્ય થાય છે કે હે ભગવન્ ! છે શું ? (ટેલિફોનના તે કર્કશ અવાજે એટલી બધી વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન કરી રીધી કે, જેટલી બંસરીના મધુર મનોહર સ્વરે મજાની ગોપિકાઓમાં

ફેલાવી હતી.)

રામો:—સાહેબ, ટાચમેનને કહ્યું છે, હમણાં ઘોડા જોડી ફાઇટન લાવે છે.

બાબુસાહેબ:—અરે બળી મૂઆ, બળી મૂઆ, આગ, આગ.

એટલું જોડ્યા ન જોડ્યા અને તરતજ પોતાના મોભા તથા આબ-રૂની પરવા કર્યા વગર ભર બજારમાં દોડ્યા. દોડતી ટ્રામગાડીને થોભાવવા બૂમ મારી, હાથ ઉચો કર્યો અને જટ ટ્રામગાડીમાં જઈને જોઠા. વ્યાકુળતાને લીધે ટ્રામવાળાને બૂમ મારી કહે છે “જલ્દી, જલ્દી.” તેમનું ચાલે તો આબુક અને લગામ ટ્રામવાળાના હાથમાંથી પડાવી લઈ ઘોડા-ઝોને પૂરપાટ દોડાવી મૂકે. સામે પ્રાંતના ગવર્નર સાહેબની ગાડી મળી. જે ગવર્નરની સેવામાં હાજર થઈ સલામ કરવાનો પ્રસંગ હિંદી રામઝો અને બંગીરદારોને એક વખત પણ મળ્યો હોય, તો પછી વર્ષો સુધી પોતાના ઇષ્ટ મિત્રોમાં બેસી મગફરીથી તેની વાનો કર્યા કરે છે. તેજ ગવર્નર સાહેબની ગાડી સામી મળી, પણ અત્યારે તો આપણા બાબુ-જીની દૃષ્ટિમાં જગત આપું કાળું કાળું દેખાય છે. લૉર્ડ સાહેબની ગાડી પાસેથી પસાર થઈ ગઈ પણ તેમને તેનું ભાન સરખું પણ થયું નહિ, તો પછી સલામની તો વાતજ શી ? પણ વળી ટ્રામમાં જમણી બાજુથી આ મીઠો મીઠો સ્વર કોનો સંભળાય છે ?

બુઝિશ મેં હોઠ એસે હંચ નાજુક નફસ કે સાથે,

ન્યસે હિલે નસીમસે પત્તી શુલામકી.

અર્થાત્—હોઠો નાજુક હાલતા, મધુર શ્વાસની સાથ,

પુખ્ત પત્ર ન્યમ હાલતાં, અનિલલહરીને હાથ.

“જનાબ શેઠજી, આપના તેજોમય લલાટ ઉપર વિષાદ કેમ જણાય છે ? તે કાંતિ ક્યાં ગઈ ? ઇશ્વરની ખાતર અમારાપર તો આપની કૃપા ભરીજ રાખજો.” વહાલા વાચક ! બલ્લે છે એ કોનો સ્વર હતો ? તે એક ચંદ્રવદની, ઉર્વશીને ઇર્ષ્યા આવે તેવી સુંદરીના શબ્દો હતા, જેની સાથે બાબુસાહેબનું મન દીર્ઘકાળથી લાગેલું હતું, જેના સમાગમનું ધ્યાન તેમના મગજમાંથી કદિ ખસતું નહોતું, જેની છબી હૃદયદર્પણમાં સ્થિત થઈ અંકાયલી હતી. કામધંધાનો પડદો જરાક સરકે તો કે જટ તેની તરફ નજર પહોંચી જતી. આજે તે કામણુગારી સૌંદર્યવતી અસરા,

મધુર હાવભાવથી બાણસાહેબ સાથે વાણી વિલાસ કરી રહી છે, પણ હાય ! હૃદયકળી ઉપર કેવી તુષાર-વર્ષા પડી ગઈ હતી કે જ્યોતિર્મય મુખરૂપી સૂર્ય સામે આવવા છતાં પણ તે નજ ખીલી.

લગ અઝ શુદ્ધતન સુનાં બસ્તમ કે ગેઇ,

દહન બર ચેહરા ઝખમે બુદો બેહ શુદ.

અર્થ:—મેં વાતચીત સામે મોં એવું બંધ કરી લીધું છે કે, જાણે મુખમંડળ ઉપર મોં એ રૂઝાઈ ગયેલા ઘાની પેઠે દેખવા માત્રજ છે !

નોટ:—કેમ વાંચનાર બંધુ ! તમારા ઘરના આગ હોલવવા માટે તમે કદિ પણ એટલા વ્યાકુળ થયા છો ? તમારી સઘળી સંપત્તિ બળી રહી છે. તેમાં જોરાવર આગ ભડકી રહી છે. તમારું પાટનગર (રોમ) ભસ્મીભૂત થઈ રહ્યું છે. આત્માનો તો પત્તો પણ રહ્યો નથી. શાંતિ હ્રાસ થઈ ચૂકી છે. સ્વરૂપનું જ્ઞાન-શુભાઈ ગયું છે, પણ છે કંઈ ચિંતા આ આગ હોલવવાની ? નીરોની પેઠે ઘરબારને આગ લગાડવી અને વઠેલા-ઓમાં બેઝી ધિંગામસ્તી કર્યા કરવી એજ શું તમારા નશીબમાં લખેલું છે ? ક્યાસુધી એ મૂર્ખતા રાખશો ?

આંચે મા કરદીમ બરખુદ, હીચ ના બીના ન કદં;

દરમિયાને ખાના શુમ કરદીમ સાહિબ ખાનારા.

અર્થ:—મુજ કૃતિ જેવી કૃતિ આંધળો પણ નહિ કરે;

ઘરની અંદર ખોઈ બેઠો ઘરઘણીને, હાય રે !

દિલા તા કય દરીં કાખે મિજાઝી,

કુની માનિન્દે તિકલાં ખાક બાઝી ?

અર્થ:—હૃદય ! તું ક્યાં લગી નશ્વર જગતમાં,

ચિશુસમ ખેલશે માટી ને ધૂળમાં ?

બાણુજીનું ઘર

હજી ટ્રામથી ઉતર્યા પણ નથી એટલામાં તો દૂર ધૂમાડો આકાશ તરફ ગમન કરતો જણાયો. જરા આગળ વધ્યા તો બૂમાબૂમ અને રડા-રોળ, આક્રંદ અને વિલાપ તેમનું સ્વાગત કરવા હાજર થયા. ઘરની પાસે સ્ત્રીપુરુષોની ઠઠ જામેલી હતી. ઈન્સ્પેક્ટર, પોલિસ, સિપાહી, હજારો માણસોનાં ટોળે ટોળાં ત્યાં એકઠાં થયાં હતાં. હાહાકાર થઈ રહ્યો હતો.

આગ ચારે તરફ સળગેલી હતી. દરેક ખાનુએ બડકા ઉઠતા હતા. આ માળ પડ્યો. તે થાંભલો બાગ્યો. સર્વત્ર તડાતડ ફટાક ફટાક થઈ રહ્યું હતું. સેંકડો પખાલો અને હળરો ઘડા ભરી ભરીને લાવવામાં આવતા હતા, પણ પાણી તેલનું કામ કરતું હતું. મકાન તૈયાર થયાને હજી એકજ વર્ષ થયું છે. વાસ્તુને દિવસે ભારે ધામધમથી એમાં પ્રવેશોજન કરાવવામાં આવ્યું હતું, ગરીબો અને નિરાશ્રિતોને તૃપ્ત કરવામાં આવ્યાં હતાં અને ભારે ઉત્સાહ સાથે હવનનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવામાં આવ્યો હતો. એક દિવસ એવો પણ હતો અને આજે એવો પણ દિવસ છે કે આખું મકાન અગ્નિદેવની આહુતિ બની રહ્યું છે; અને વેદની ઋચાઓને સ્થાને રુદન અને આકેંદના ધ્વનિ કર્ણગોચર થાય છે ! લોકો તે દિવસે પણ એકઠા થયા હતા; કેમકે મકાન તૈયાર થયું હતું. આજે પણ લોકો એકઠા થયેલા છે; કેમકે તે ભસ્મીભૂત થઈ રહ્યું છે.

ઘર બનાઈ ખાક ધસ વેહશત-કદેમે,^૧ નાસેહા;^૨

આયે જબ મઝદૂર^૩ મુઝકો ગોરકન^૪ યાદ આ ગયા.

અર્થાત્ હે ઉપદેશક ! ભયના સ્થાનરૂપ જગતમાં ઘર તે શું બંધાવું ? કેમકે બાંધનારા મનુષ્ય આવે છે કે તરતજ મને ધોરખોદુ જનવર યાદ આવી જાય છે.

વાહ રે જગત તારી અનિત્યતા ! અને વાહ રે મનુષ્ય તારી આસક્તિ ! વહુજી અને બાબુજી ક્યાં છે ? દાસ અને દાસીઓ ક્યાં છે ? કીકો કેમ જણાતો નથી ? સઘળાં વ્યાકુળ છે. બીજાં બધાં તો આગની બહાર છે, પણ બાળક તો મકાનમાંજ રહી ગયું છે !

બાબુસાહેબ નિરાશ તો પહેલાંથીજ થઈ ગયેલા હતા. તેમાં આ હૃદયલેદક સમાચાર સાંભળ્યા; એટલે તેમના હૃદય ઉપર એક વધુ આઘાત થયો. વ્યાકુળતા-વધી જતાં રડવાનો આરંભ કર્યો. હૃદય વાંસવાંસ ઉછાળા મારવા લાગ્યું. પશ્ચાત્તાપથી હાથ ઘસવા લાગ્યા; અને પોકારી પોકારી બૂમો પાડવા માંડ્યા, “ અરે ! કોઈ મારા જીવનના દુકાને બચાવો ! તેની જિંદગી જોખમમાં છે. તે તડકે છે. હજી સમય છે. એવું ન થાય કે

૧ વેહશત કદા-મયરયાન; જગત. ૨ નાસેહા-ઉપદેશક. ૩ મઝદૂર-મનુષ્ય.

૪ ગોરકન-ધોરખોદુ.

તે બળીને રાખ થઈ જાય. હજારો રૂપિયા ઇનામ આપીશ. આખી ઉંમર શુભામ બની રહીશ. બચાવો, બચાવો, કેઈ પરમેશ્વરની ખાતર બચાવો ! ”

વહુજી સુવર્ણ આભૂષણ ઉતારી ઉતારીને ફેંકે છે કે “ આ લ્યો અને મારા લાલને મને લાવી આપો. ” દાદી છાતી ફૂટે છે “ હાથ ! હું મૂંઝું ! હું મૂંઝું ! મારો કીકો, મારો કીકો ! ” દાસદાસીઓ બુદ્ધિજી કકળાટ મચાવી રહ્યાં છે. બાળકની હૃદયદ્રાવક સ્થિતિએ મકાનના બળવા તથા હજારો રૂપિયાના સામાનના ભસ્મીભૂત થવાની વાતને વિસરાવી દીધી છે !

નિઃસંદેહ બાળક એવીજ પ્રિય વસ્તુ છે. લાખો અને કરોડો રૂપિયાની તેની આગળ શું વિસાત ? સંસારમાં સૌ વસ્તુઓ કરતાં અધિક પ્રિય હોય છે સંતાન. પણ સંતાન કરતાંયે કેઈ વસ્તુ વધુ પ્રિય હોય છે કે નહિ ? બુઓ, આ વખતે બધી માલમિલકત બાળક ઉપર કુરબાન કરવાનું કહે છે; પરંતુ એવા પ્રિય બાળકને પણ એક અન્ય વસ્તુ ઉપર તેઓ કુરબાન કરી રહ્યા છે, તે શું ? પોતાનો પ્રાણ ! “ વાહ રે મારા પ્રાણ ! ” હજારો રૂપિયા જાય, ઘરેણું જાય, કીકાને બચાવનારાઓના પણ પ્રાણ જાય, તો ચિંતા નહિ; પરંતુ બાળસાહેબ કે વહુજી પોતે પોતાના પ્રાણ બચાવવાને ખાતર આગમાં નથી ફૂદી શકતાં !

જેતજેતામાં બાળક બળીને ભસ્મ થઈ ગયું, પરંતુ બાળુ અને વહુએ પોતાનો જીવ બચાવ્યો ! પોતાની આંખોની સામે જીગરના કંકડાને અગ્નિમાં સ્વાહા થતો જોયો ! લોકોક્તિ પ્રખ્યાત છે કે બ્યારે વાંદરીના પોતાના પગ બળવા માંડે છે, ત્યારે પોતાના બાળકને પગતળે દબાવી દે છે. જરા સાંભળજો ! શું આગ ભડભડે છે ? ના, અગ્નિ દેવતા પોકારી પોકારીને ઉપદેશ કરે છે કે:-

ન વા અરે પુત્રાણાં કામાય પુત્રાઃ પ્રિયા મવન્ત્યાત્મનસ્તુ કામાય પુત્રાઃ પ્રિયા મવન્તિ । (યજુ. ૫૦ અં ૪. ધા. ૫ મં ૧)

અર્થાત્ કે મનુષ્યો ! પુત્ર કાંઈ પુત્રને અર્થે પ્રિય નથી, પણ પોતાને અર્થે પ્રિય છે કેવો જોસબંધ પવન વાઈ રહ્યો છે ! સનનન સનનન ! એ વેદનો સંદેશો લાગ્યો છે અને ઘાટો પાકી પાકીને, લલકારી લલકારીને સંભળાવે છે કે:-

સ યથા શકુનિ. સૂત્રેણ પ્રવક્તો દિશંદિશં પતિત્વાડન્યત્રાયતનમલબ્ધ્વા યન્યનમેષોપશ્ચયત । યવમેષ છલુ. સોમ્ય ! તન્મનો દિશં દિશં પતિત્વાડ

ન્યત્રાયતનમલમ્બા પ્રાણમેવોપધ્યયતે પ્રાણવન્ધનં હિ સોમ્ય ! મન ઇતિ ।
(સામં છાંં ઉં પ્રપાં ૬. ખંડ ૭. મં ૨.)

હે પ્રિય બાળ ! જે પ્રમાણે (પાર્થીની) બાળમાં સપડાયલું પક્ષી
બુદ્ધી બુદ્ધી દિશાઓમાં ઉડી જવાને માટે પ્રયત્ન કરવા છતાં ક્યાંય પણ
આશ્રય નહિ મળવાથી આખરે બંધનનોજ (બાળનોજ) આશ્રય લે છે;
તે પ્રમાણે હે પ્રિયદર્શન ! આ મન પણ બુદ્ધી બુદ્ધી દિશાઓ તરફ દોડે
છે પણ ક્યાંય આશ્રય નહિ મળવાથી છેવટે પ્રાણનોજ આશ્રય લે છે; કારણ
કે પ્રાણજ મનનું બંધન છે.

હે મૃગ ! તારી સુગંધથી થયુંજ વન બરપૂર,
કસ્તૂરી તુજ પાસ છે શીઠ નહાસે છે ફર ?
બગલમેં ખેટા ને શહેરમેં ઢઢારા !

રામ ! આનંદ તો બતાવતા રહ્યા પણ આજ ઠીક લગાડી.

રામ:—હા, જ્યાંસુધી સમસ્ત બાહ્યસંસાર જ્ઞાનાગ્નિને સમર્પણ ન
કરવામાં આવે, ત્યાંલગી સાચો-ટકાઉ આનંદ કદાપિ પ્રાપ્ત થવાનો નથી.
પુત્ર એ અગ્નિમાં બળી ભસ્મ થઈ જાય; સ્ત્રી, માતા, પોતાનું શરીર અને
સઘળાં સંબંધીઓ ઉડી જાય; માત્ર રામજ રામ દેખાય; જેવી રીતે જ્ઞાની-
પુરુષ આગળ જઈ (પ્રણવ) અક્ષર તરતજ પોતાનો અર્થ સ્પષ્ટ કરી દે છે,
તેવીજ રીતે સઘળી વસ્તુઓ દૃષ્ટિ પડતાંજ ચિત્રલીપીની પેઠે રામનું ભાન
કરાવે; ત્યારેજ એ આનંદ ખરા અર્થમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

अत्र पिताऽपिता भवति माताऽमाता लोकाऽल्लोकाः देवा अदेवाः वेदा
अवेदाः (યજુર્વેદ, બૃહ. ઉ. અ. ૪. ધ્યા. ૩. મં. ૨૨.)

તાત્પર્ય:—એ આનંદની દશામાં આત્મા સમસ્ત બંધનથી રહિત થઈ
પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિત થાય છે. ત્યાં પિતા પિતા નથી રહેતો, માતા
માતા નથી રહેતી, સંસાર સંસાર નથી રહેતો, દેવતા દેવતા નથી રહેતા
અને વેદ વેદ નથી રહેતા. તાત્પર્ય એજ કે જ્યારે પુરુષ સમસ્ત સંબંધો
અને બંધનોથી મુક્ત થાય છે ત્યારે આનંદનો સાગર તેના અંતરમાં
ઉભરાઈ આવે છે; અર્થાત્ ત્યારે તેને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે,
તેની પહેલાં કદાપિ નથી થતો.

“ શૂળી ઉપર છે પ્યારાની સેજ. ”

“ મોતી ઉપયોગી વસ્તુ છે, પણ તે મૂર્ખના હાથમાં અપાતું નથી. દીવો પતંગિયાને માટે છે, માખીને માટે નથી. ”

પસ અઝમુદ્દીન બનાયે જાએંગે સાગિર મેરી ગિલકે,
લખે જાનાં કે જોસે ખૂબ લેંગે, ખાકમેં મિલકે.

અર્થાત્ મરણ પછી મારી માટીનાં જામ બનાવવામાં આવશે; અને એવી રીતે માટીમાં મળ્યા પછીજ પ્રિયતમના જોષનાં ચુંબન સારી પેઠે લઈશું.

વિષયોમાં જે આનંદ મળ્યો તે શું સ્ત્રીનાં માંસ, હાડ અને ચર્મની આસપાસ ભરાઈ બેઠો હતો ? હર હર હર ! જરાએ નહિ. તેતો કેવળ ચિત્તવૃત્તિના નિરોધમાં રહેલો હતો—એકાગ્રતામાં સમાયેલો હતો.

यद्यत् सुखं भवेत्तत्तद् ब्रह्मैव प्रतिर्विवनात् ।

वृत्तिष्वंतर्मुखास्वस्य निर्विघ्नं प्रतिर्विवनम् ॥

તાત્પર્ય:-વિષયોદ્વારા પણ જ્યારે જ્યારે મુખ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે ત્યારે અંતઃકરણમાં પ્રદક્ષજ પ્રતિબિંબિત થયેલું હોય છે. અર્થાત્ અંતઃકરણમાં પોતાના સ્વરૂપના પ્રતિબિંબિત થયા વિના કદાપિ આનંદ અનુભવાનો નથી; અને આ પ્રતિબિંબ અંતઃકરણમાં ત્યારેજ પડે છે કે જ્યારે ચિત્તવૃત્તિઓ અંતર્મુખ (નિરુદ્ધ) થયેલી હોય છે અને મન અચંચલ હોય છે.

જ્યાં એક ક્ષણમાટે પણ અહંમભાવનો નાશ થઈ આત્મભાવનો અનુભવ થયો, ભય અને ચિંતાથી મુક્ત મળી, શરીર અને નામરૂપ સેદ નષ્ટ થયો કે તત્કષણ આનંદજ આનંદ ઉભરાવા લાગે છે “ હું શરીર છું ” એ મિથ્યા વિચારનો નાશ થતાંજ આનંદ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જ્યાં પ્રાંતિતું વાદળ સરક્યું કે આનંદરૂપી ચંદ્રે મોં દેખાડ્યું. આ ચંદ્ર (આનંદ) તારો આત્મા છે. દ્વૈતભાવરૂપી કેશલટોને તારા મુખ ઉપરથી દૂર કર અને ચોકની રાત્રિને ઉત્સવનો દિવસ બનાવ. હે મન ! તુંજ દ્વૈતભાવનો પડદો છે; ઉઠ દૂર થા.

બર એહરએ તૂ નિકાલતા કય ? બર ચરમ એ ખુર સહાબ તા કય ?
અર્થાત્ તારા મુખ ઉપર આવરણ ક્યાંલગી રહેશે ? સૂર્યના તેજ ઉપર વાદળ ક્યાંમુખી રહેશે ?

“ પોતાના ચંદ્રવદન ઉપર ધુંધટ તાણી તું એક બાબુ કેમ ઉભો રહ્યો છે ? હે પ્રિય ! તું તને પોતાનેજ ઈશ્વર જાણુ. ”

“ તે પોતેજ આંખો મીંચીને અવિદ્યા (દુઃખ) રૂપી અંધકાર ઉપજ કર્યો છે. હે સૂર્ય ! જરા તારી આંખ ઉઘાડ. એટલે પ્રકાશજ પ્રકાશ થઈ રહેશે. સર્વ વસ્તુઓને પ્રકાશિત (આનંદમય) કરનાર તુંજ છે. ”

આકૃતાબી આકૃતાબી આકૃતાબ, ઝર્રહા દારંદ અઝ તૂ રંગોતાબ
અર્થાત્ સૂર્ય છે તું, સૂર્ય છે તું, સૂર્ય છે, તુજ કનેથી રજકણો રંગતેજ લે.
ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચંદ્રતારકં નેમા વિદ્યુતો ભાતિ કુતોડયમગ્નિઃ ।
તમેવ માંતમનુભાતિ સર્વે તસ્ય ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ । (કં ૭૦ અ૦
૧. ૧૦૫ મં ૦ ૧૫.)

તાત્પર્યઃ—ન તો ત્યાં (વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં) સૂર્ય પ્રકાશે છે કે ન તો ચંદ્ર તેમજ આ વીજળી પણ ત્યાંસુધી નથી જઈ શકતી, તો પછી અગ્નિજવાળાતું તો લેખુંજ શું ? સત્ય તો એ છે કે તે પ્રકાશોના પણ પ્રકાશ સ્વરૂપના તેજથી આ સમસ્ત જગત પ્રકાશિત છે; અને તેનાજ તેજથી આ સઘળાં નામ અને રૂપ તેજોમય બની રહ્યાં છે.

અ—ચાનણા કુલ્લ જહાન કાતૂં, તેરે આસરે હોય વ્યવહાર સારા.
તૂં સબકી આંખમે અમકતા હૈ, તુઝે સૂઝતા ચાનણા અધ્યારા.
નિત જાગના સોવના જવાબ તીનોં, દેખ તેરે આગે હોવે કછકબારા.
બુલહાશા પ્રકાશ સ્વરૂપ તેરા, ઘટ વદ્ધ ન હોત હય એક સારા.

પ્રશ્નઃ—બાળક હમેશાં કેમ આનંદિત રહે છે ? મસ્ત ફરે છે ?

ઉત્તરઃ—તેનામાં “ દુઃ શરીર છું ” કે બુદ્ધિ છું ” એ બ્રમે વાસ નથી કરેલો હોતો. તેને હબ્બુ દૈતની રાત્રિ નથી પડી.

પ્રશ્નઃ—સંસારી પુરૂષને ઈદ્રિય વિલાસથી જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તે આગીયાની પેઠે છમકતાં વેંતજ અદશ્ય કેમ થઈ જાય છે ?

ઉત્તરઃ—આ વિષય સુખોથી દૈત (દિહાધ્યાસ) કેવળ ક્ષણભરમાટેજ ફર થાય છે, અથવા એમ કહો કે દૈતની અંધારી રાત્રિમાં માત્ર એક ક્ષણમાટેજ આત્મદેવ (આનંદ)ની વીજળી અમકારે આરી જાય છે.

આ અવિદ્યારૂપી રાત્રિ (દુઃખ)ને જો તમે સદાનેજ માટે નષ્ટ કરવા માગતા હો તો પોતાના ખરા સ્વરૂપને ઓળખો.

અયાતો વ્રજાજિહ્વાસા ॥ (વેદાંતદર્શન પ્રથમ સૂત્ર.)

બુસ્તગ્નુ કુન બુસ્તગ્નુ કુન બુસ્તગ્નુ,

દર બરે બુદ્ધ બીં કે બીંડું નીસ્ત ઉ.

તાત્પર્યઃ—શોધ કર તું, શોધ કર તું, શોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પેખ, બાહિર નહિ મળે.

એટલાં પૃષ્ઠો કાળાં થયાં, ઉપદેશ શું મળ્યો ? એટલોજ કે જેટલી બાહ્ય વસ્તુઓ આરામ આપનાર અને આનંદદાયક છે, તે સઘળી તેવી હોવાનું કારણ કેવળ એટલુંજ છે કે આનંદની ખાણરૂપ જે પોતાનું નિઃસ્વરૂપ તે (હિરણ્યગર્ભ)માંથી થોડુંક સુવર્ણ લઈ તેમની ઉપર ઢોળ ચઢાવવામાં આવ્યો છે. જ્યારે આ ઢોળ ઉતરી જાય છે ત્યારે પોત ઉઘાડું પડે છે અને સર્વ વસ્તુઓ લુપ્તી લાગે છે. “ દરેક જણને પોતાનો પુત્ર સુંદર અને પોતાની બુદ્ધિ સંપૂર્ણ જણાય છે.” બાળક પોતાની માતાના ખોળામાં બેસી તોતડી ભાષામાં જ્યારે “ મારી મા ”—“ અમારી મા ” બોલે છે ત્યારે એ “ મારી ” અને “ અમારી ” “ સુવર્ણ—સ્પર્શ ” બની જાય છે, પ્રિય બનાવનાર મંત્ર થઈ પડે છે. જ્યારે તે મોટા બાળને એક ભાવયુક્ત વાણીમાં કહે છે કે “ મારી છે, અમારી છે ”—અને તે કહે છે કે “ ના, મારી છે ” ત્યારે એટલો દુઃખાય છે કે નાનકડા ઝોષ પસારી રોવા લાગે છે. તે જોઈ મા તરત બચ્ચી ભરીને કહે છે કે “ મારી કહેનારા ઉપર વારી જાડું. ” વાહ ! “ મારી ” પણ કેવું કામણ છે ? પછી જેમ જેમ તે જુએ છે કે એ “ મા ” માં બીજાઓનો પણ લાગ છે ત્યારે તેના સંબંધનું તંત્ર નિર્બળ થતું જાય છે; અને પહેલાંના જેટલો પ્રેમ નથી રહેતો. તેમાંથી જેટલો “ મારો ” કમી થાય છે, તેટલોજ પ્રેમ પણ ઘટતો જાય છે. કોઈ અન્ય સ્ત્રી ગૌહમાં લઈ લે તો મા યાદ પણ આવતી નથી હે મનુષ્ય ! જગત્પત્ની સર્વ વસ્તુઓ તારી આગળ નાચ નાચે છે; મુજરા તમારો બતાવે છે. જેની ઉપર તારી કૃપાદષ્ટિ થાય છે તેને તું અમૃદય પોષાક અર્પણ કરે છે. “ મારી ” “ અમારી ” “ પોતાની ” વગેરે પદ્ધિઓથી શોભાવે છે. આ તે પદ્ધિ છે, તે પોષાક છે કે જે કોઈ પણ વસ્તુને મળતાંજ તે આનંદરૂપ બની જાય છે.

શુભિસ્તાં મેં બાકર હરએક શુભકો દેખા,

ન તેરીસી રંગત ન તેરીસી જૂ હય.

‘ ગાર્ગન ’ની દૃષ્ટિ જેની ઉપર પડતી તેનો પત્થર બનાવી દેતી; પણ આ “ માફ ” કહેનાર દૃષ્ટિ જેની ઉપર પડે છે, તે આનંદથી ભરાઈ જાય છે.

એક માણસ ફરીને ઘેર આવ્યો એટલે ખસા ઉપરના અતિ બારે કિંમતી દુશાલાવડે પોતાના એક કે દોઢ રૂપિયાના ખૂટ સાફ કરવા લાગ્યો. કોઈએ આ બેપરવાઈનું કારણ પૂછ્યું તો જણાવ્યું કે દુશાલો તો તેના પિતાનો છે, પણ ખૂટ તેના પોતાના ! વાહ ! પહેલાં આપ, પછી બાપ !

ઉપા અને સધ્યાસમયના રંગો એવા ચમકદમકવાળા અને ચિત્ર વિચિત્ર હોય છે, કે કૃત્રિમ રંગો તેમના સૌંદર્યની સ્પર્ધા ક્યાંથી કરી શકવાના હતા ? તોપણ દિવાનખાનામાં ટાંગેલી છબીઓના રંગ અધિક આકર્ષક હોય છે. કારણ ?—એટલું જ કે તેમને “ મારા ” કહીને સંબોધી શકાય છે. ક્યાં આકાશના મહાન્ તારા અને ક્યાં નવવધૂની ત્રણ ગંજની ચુંદડી (ઝીણી બનારસી સાડી)ના તારા ? પરંતુ વાયકગણ ! સાચું કહે-જો, જે મનમોહકતા આ બીજા તારાઓમાં છે તે આકાશના તારાઓમાં જણાય છે ? નહિ, કદાપિ નહિ કારણ ?—માત્ર એટલું જ કે ચુંદડીના તારા “ હું ” “ મારા ”ની પરિસીમામાં આવેલા છે. એ “ હું ” (આત્મા) ! તારી કારીગરી ઉપર ઝાંઝ વારી !

પ્રશ્ન:—“ મારા દિલને છાતીમાંથી એ કોણ ચોરી જાય છે ? ”

ઉત્તર:—“ તારું જ સૌંદર્ય બહાર પ્રતિબિંબિત થઈ માથુક બનીને તારું હૃદય ચોરી જાય છે. અર્થાત્ તું જ માથુક બનીને આ ચોરી કરી રહ્યો છે. તેમા જૂમ બરાડા શાના પાટે છે ? ”

મન હરણ કરવામા સૌથી વધારે કુશળ કોણ હોય છે ? શું ચતુર્દશવર્ષી ચંદ્રમુખી ? ના, કદાપિ નહિ; પરંતુ જેની ઉપર મન લાગી જાય, અર્થાત્ જેની ઉપર “ હું ” મોહિત થાય.

મેરા ગિરયા ? તેરે રૂખસારકેર ચમકાતા હય,

તેલ ઇંસ આગપે તિલ આંખકા ટપકાતા હય.

શું લયલાના સૌંદર્ય ઉપર મગ્ન મોહિત થયો હતો ? ના, મગ્નનું

મોહિત થયો, પછીજ લયલા સુંદર બની. કેવી સરસ ઉક્તિ છે કે “લયલાને મજનુંની આખથી જો.” ગોપિકાઓ શ્યામવર્ણ ઉપર મોહી, તો શ્યામમાં એવું સૌંદર્ય ઉત્પન્ન થયું કે તારાને પણ લલિત બનાવ્યા.

દેખ છબી સખ તારે લાગે, નૈન ચકોર મુખચંદકો લાગે.

વિચાર કરીને જવાબ આપો, હે મારા પ્રાણ ! અદૃશ્ય ઈશ્વર તરફ લોકો એટલા કેમ આકર્ષાય છે, તેને કેમ ચાહે છે ? તે કેમ એટલો પ્રિય છે ? માત્ર પોતાનીજ ખાતર. તે અન્નદાતા છે, ધણી છે, કૃપા કરનારો છે, ઉદાર છે, ઉત્પન્ન કરનારો છે, માતાના ઉદરમાં તેણેજ ઉછેર્યો, બાલ્યાવસ્થામાં દૂધ પાચું અને તેનીજ કૃપાથી વાદળ, વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય, આકાશ, સઘળા તારે માટે પોતપોતાના કાર્યમાં લીન છે; માટે તું પણ ખોરાક ઉત્પન્ન કરે, તે આજ્ઞાની (પ્રમાદી) બનીને ન ખાતો. આ સઘળા ચંદ્રસૂર્યાદિ તારેજ માટે ફરી રહ્યા છે અને પ્રભુના આજ્ઞાધિકારી બન્યા છે; માટે હવે જો તું આજ્ઞા નહિ પાળે તો તે ઠીક નહિ કહેવાય.

એવીજ રીતે ખ્રિસ્તીઓમાં ઈશ્વરસ્તુતિનું એક ગીત ગવાય છે કે “તેણે પ્રથમ મારી સાથે પ્રેમ કર્યો, હું કેમ તેના પ્રેમમાં ન બંધાઉં ?”

મારું કેવળ નિજસ્વરૂપ શું છે ? શરીર છે ? ના, શરીર તો અન્ય વસ્તુ-ઓની પેઠે આ આનંદસ્વરૂપ આત્માના પ્રતિબિંબને ધારણ કરવાને લીધેજ પ્રિય બન્યું છે. અન્ય વસ્તુઓ કરતાં તે વધારે નિકટ રહે છે, અને તેથીજ તેમના કરતાં તે અધિક પ્રિય લાગે છે.

“સગે હુઝુરી બેહ અઝ બિરાદરે દૂરી.”

અર્થાત્ પાસે રહેનાર દૂતરો દૂર રહેનાર ભાઈ કરતાં સારો લાગે છે.

જિજ્ઞાસુ:—જો આત્મા શરીર નથી તો શરીરમાં તે ક્યા છે ?

જ્ઞાની:—જે પ્રિયતમ છે તેજ આત્મા છે જેના પ્રભાવથી અન્ય વસ્તુઓ ગળી બને છે તે સાકર અથવા ખાડજ આત્મા છે.

જિજ્ઞાસુ:—શું આત્મા પગ છે કે જે આખા શરીરનો ભાર વહે છે ?

જ્ઞાની:—ના, પગ પણ પ્રિયતમ નથી.

જિજ્ઞાસુ:—પગ નહિ તો શરીરનો કોઈ બીજો અવયવ આત્મા હશે. હાથનેજ લ્યો.

જ્ઞાની:—હાથ પણ આત્મા નથી હોઈ શકતો. હાથ કરતાં તો મસ્તક

અતિ ઘણું પ્રિય છે ઈસ્પતાતમા એક બાલુ એક જખમી દ્વાયને કાપ
 વામા આવે છે બિચારો રોગી રહે છે બીજી બાલુએ એક જખાના
 મસ્તક ઉપર શુભક્રિયા કરવામા આવે છે એ બિચારો પહેલા રોગીની
 ઈર્ષ્યા કરે છે કે અરેરે ! કપાળને જઈલે માસ દ્વાય ઉપર શુભક્રુ ઘણુ દોન
 તો દેવું શાઉ ? ચહેરા ઉપર હાથ તો ન પડત ! એવા પ્રસંગોથી રપટ
 યાય છે કે દ્વાય કરતા કપાળ વધારે પ્રિય હોય છે, પરંતુ કપાળ પણ
 પ્રિયતમ નથી. આખ અથવા દોઈ બીજે અવયવ તેનાથી પણ અધિક

અર્થાત્ જો એક વાળ જેટલો પણ વધુ ઈચ્છા ઉડું, તો પ્રકાશના તેજથી મારી પાંખો ખળી જાય.

ન તત્ર ચક્ષુર્ગચ્છતિ ન વાગ્ગચ્છતિ ન મનો ન વિદ્યો ન યિજ્ઞાનીમો
યથૈતદનુશિષ્યાદન્યદેવ તદ્વિદિતાદયો અવિદિતાદધિ । इति शुश्रुમ પૂર્વેપાં
યે નસ્તદ્વ્યાચ્ચક્ષિરે ॥ (સામવેદ-કેનોપનિષદ મંત્ર ૩.)

ભાવાર્થ:—ન ત્યાં (સત્ય સ્વરૂપમાં) ચક્ષુ જઈ શકે છે ન વાણી, ન શ્રોત્ર જઈ શકે છે ન મન. અર્થાત્ એ સ્વરૂપને ઈન્દ્રિયો પહોંચી શકતી નથી. એ સ્વરૂપનો કેવી રીતે ઉપદેશ આપવો તે અમો નથી જાણતા કે સમજી શકતા; કારણ કે તે જ્ઞાત અને અજ્ઞાતથી પણ પર છે. એવું તે તત્ત્વવેત્તાઓ પાસેથી સાંભળેલું છે, જેઓએ અમારામાટે તેનું વર્ણન કરેલું છે.

જિજ્ઞાસુ:—ત્યારે જીવ એજ પ્રિયતમ છે અને એજ મારો આત્મા (નિજસ્વરૂપ) છે; કેમકે તેનાથી આગળ તો બુદ્ધિ કંઈ કળી શકતી નથી.

જ્ઞાની:—કદાપિ નહિ. બુદ્ધિ ત્યાસુધી કામ ન આપી શકે તો પરવા નહિ. આત્મા બુદ્ધિ અને જીવ બન્નેથી પર છે. એ ખરું કે આત્માનું સત્ય સ્વરૂપ વિચાર, અનુમાન, ધારણા અને કલ્પનાથી પર છે; તોપણ તેના અસ્તિત્વવિષે જરાએ શંકા નથી. તે સત્સ્વરૂપ છે.

જિજ્ઞાસુ:—કેવી રીતે ?

જ્ઞાની:—હો સાંભળો ! થોડા દિવસ ઉપર એક વિદ્યાર્થીને પ્રાણ છોડતો જોયો હતો. તેને પગોમાથી દુઃખ થવું શરૂ થયું. પ્રથમ તો દુઃખ માત્ર ઘુટણ સુધીજ આવતું. પગ અને પિંડીઓ આપોઆપ તડકડતાં અને ઝટકા ખાતાં હતાં. ધીમે ધીમે દુઃખ જાગ સુધી પહોંચ્યું; અને શરીરનો ત્યાંસુધીનો ભાગ આપો આપ અધમૂલા પક્ષીની પેઠે તડકડવા માંડ્યો. દુઃખ આગળ ને આગળ વધતું ગયું. આખરે જ્યારે તે હૃદય ઉપર પહોંચ્યું, ત્યારે દુઃખથી સુકિત મળી. અંત ઘડીએ તે યુવકના મોં-માંથી આ શબ્દો નીકળ્યા હતા. “અરે ! હવે તો નથી સહેવાતું. હવે તો આ જીવડો નીકળી જાય તો સારું.”

હે પ્રિય ! આ પ્રમાણે જે જીવને પણ ત્યજવા ઈચ્છે છે તે જીવનો પણ માલિક છે. જેના સ્પર્શથી જીવ પ્રિય બને છે, જે આનંદસ્વરૂપ ઉપર પ્રાણની આહુતિ આપવાનું સ્વીકારવામાં આવે છે, તે પ્રાણોનો પ્રાણ આત્મા છે.

યત્ પ્રાણેન ન પ્રાણિતિ યેન પ્રાણઃ પ્રણીયતે ।

તદેવ ગ્રહ્યત્ત્વં વિદ્ધિ નેદં યદિદમુપાસતે ॥ (સામવેદ ઇનોપનિષદ્ મંત્ર ૮.)

ભાવાર્થ:-જેનું અસ્તિત્વ પ્રાણ ઉપર આધાર રાખતું નથી, પણ પ્રાણનો આધાર જેના ઉપર છે. અર્થાત્ જે પ્રાણોનો પણ પ્રાણ છે. તેજ ગ્રહ્ય છે એમ તું જાણ. જેની સ્તુતિમાં વેદ ગાન કરે છે કે:-

આનંદો વ્રહ્મેતિ વ્યજાનાત્ । આનંદાદ્યથેષ્વ સ્વલ્પમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે ।

આનન્દનૈવ જાતાનિ જીવન્તિ । આનન્દં પ્રયન્ત્યમિસંવિશંતીતિ ॥

(યજુઃ તૈત્તિ ઉ૦ ભૃગુવચ ૨૦૦ ૬.)

આનંદસાગરમાં જગત્ છે એક નાની લહેર સમ,

સાગરતણા અસ્તિત્વથી છે લહેરનું અસ્તિત્વ ત્યમ.

લહેર જ્યાં થઈને અલોપ બધેજ જલનિધિભાસતો,

તે તેજ છે તું દશદિશે શું અહિં તહિં તું શોધતો ?

ખાંડના બનાવેલા ઉંટને તેની ઉપર લાદેલા સામાન સાથે ડંડો મારી તોડી નાખવામાં આવે તો શું નીકળે ?-ખાંડ. ખાંડના હાથીને તેની ઉપર બેઠેલા રાત્તસહુ તોડી નાખવામાં આવે તો શું મળે ?-ખાંડ. ખાંડની બનાવેલી રેલગાડીને તેની અંદરના સાહેબ સાથે ભાંગી નાખીએ તો શું પ્રાપ્ત થાય ?-એજ ખાંડ. તેમાં શું ખાંડ ભાંગી ? નહિ, તે તો જેમની તેમ ખાંડજ રહી. ત્યારે ભાંગ્યું શું ? કેવળ નામ અને રૂપ. તેવીજ રીતે ખાંડ, વિપ, વાયુ, અગ્નિ તેમજ પૃથ્વી વગેરેનાં નામરૂપ તત્ત્વમાસ મહાવાક્યના હથેડાતળે ફટાઈને ચૂરે ચૂરા થાય તો શું મળે ?-એક આત્મા.

આપહી આપ હું યાં ગૈર^૧કા કુચ્છ કામ નહિ;

ઝાતે મુતલક^૨મેં મેરી શિકલ^૩ નહિ નામ નહિ.

સમ્રાટોના દેશ, કાલ અને વસ્તુપરિવેદની નીચે ટાકિયું કરતાં ત્યાં પણ પોતાનાજ નિજસ્વરૂપને જોયું. દેવી દેવતાઓના મુખ ઉપરથી દ્વૈતરૂપી પડદો અર્થાત્ દેશકાળ અને કાર્યકારણ-દ્વર કર્યાં. તો ત્યાં પણ માર્ગજ શુદ્ધ સ્વરૂપ નજરે પડ્યું. પવિત્ર પરમેશ્વરના મુખ ઉપરનો પડદો ચીરી જોયું તો ત્યાં પણ માર્ગજ દિવ્ય સ્વરૂપ જણાયું.

મનમ ખુદા, વખ બાંગે બલંદ મી ગોયમ,

- ૧ ગૈર-અન્ય. ૨ ઝાતે મુતલક-સતસ્વરૂપ ૩ શિકલ-રૂપ, આકાર

હર આકે નૂર દેહદ મેહરો માહરા ઉયમ.

અર્થાત્ હું ખુદ છું, અને પોકારી પોકારીને કહું છું કે સૂર્ય તથા ચંદ્રને પ્રકાશ આપનાર હું છું.

જેણે આ એકતાનો સાક્ષાત્કાર (અનુભવ) કર્યો છે, અર્થાત્ તેને વાણીમાં નહિ પરંતુ વ્યવહારમાં મૂકી ચૂક્યો છે, તેને માટે વિજ્ઞાન (સાયન્સ) અને તત્ત્વજ્ઞાનના ભંડારમાં કંઈ પણ નવું નથી. ધર્મ પોતાનું મહાન્ અધિકારપૂર્ણ મસ્તક તેની આગળ નમાવી દે છે. “શું અને શા”, “કેમ અને ક્યારે” તેની કચેરીમાં આવી શકતાં નથી. જે રાજા અને બિખારી સઘળાને એકસરખી રીતે ખાઈ જઈ નષ્ટ કરે છે તે કામના-રૂપી કીટો એવા જ્ઞાનીની પાસે ફરકતો પણ નથી.

અય કામ બહજ રક્તા કુખર્ષદ, કુખર્ષદ ?

મા'શુક હર્મીજસ્ત, બેયાર્ષદ, બેયાર્ષદ.

મા'શુકે તુ હમ સાયએ દીવાર બ દીવાર,

દર બાદયા સરગસ્ત ચેરાર્ષદ, ચેરાર્ષદ ?

અર્થ:-હે હજ (મક્કાની યાત્રા) કરનારાઓ ક્યાં છો, ક્યાં છો ? તમારો પ્રિયતમ તો અહીં જ છે, આવો, આવો. તમારો પ્રિયતમ તો એકજ દિવાલને ઓથે તમારી પડોશમાં જ છે, વનવન કેમ રહ્યો છો, કેમ રહ્યો છો ?

ધિક્ છે, જો આ છલોછલ ભરેલા ભંડાર (પોતાનાજ આત્મા) ને ભૂલી કદિ માટીમાં, કોઈ વખત લોહી અને માંસ (સ્ત્રી)માં, તો કદાપિ વાતા વાયરા સમાન અસ્થિર એવી લોકોની પ્રશંસામાં આનંદને શોધતા ફરીએ; તો સ્વયં સર્વ વસ્તુઓને આનંદમય બનાવવી અને પછી પોતે ગાડાની પેઠે તેમની પાછળ પડવું !

આપહી ડાલ સાયેકો ઉસકો પકડને જાય કયું ?

સાયા જો દોડતા ચલે કીજીયે વાય વાય કયું ?

બાવાર્થ:-પોતેજ છાયા નાખી છે. પછી તેને પકડવા શા માટે દોડવું ? અને તેની પાછળ દોડીએ તેમ તેમ તે પણ આપણી આગળ આગળ દોડ્યા કરે ત્યારે હાય હાય શા માટે કરવી ?

હે મનુષ્ય ! જો આનંદપ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે તો પોતાની અંદરજ તેને શોધ.

અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ॥

નિજાસુ:—ફિકે મઆશો, ઝિકે ખુતાં યાદે રક્તગાં,
હુનિયામેં આન કર બલા કયા કયા કોઈ કરે ?

ભાવાર્થ:—ઉદરચિંતા, પ્રિયચર્યા, વિયોગીનાં સંભારણાં;
આ જગત્માં આવીને કોઈ, બલા, શું શું કરે ?

તે ઉપરાંત વળી આપ અમારી ઉપર એક નવો ભાર લાદવા માગે છે. પેટની વેઠ મહા સખળ છે, તેના કામોમાંથી મુક્તિજ ક્યાં છે ? પેટની ચિંતા અમે ન કરીએ તો બીજું શું કરીએ ? જે પેટની રાશિ (કન્યા) છે તેજ પરમેશ્વરની પણ છે. અમે પરમેશ્વરને પણ બહુ સન્માન-પૂર્વક પ્રણામ કરીએ છીએ; અને નમી નમીને દંડવત કરીએ છીએ. અરે દૂરથીજ નમસ્કાર કરીએ છીએ.)

જ્ઞાની:—કેમ વહાલા ! તમારા ખોરાકને કઈ શક્તિ પચાવે છે ? શું એ શક્તિ તમારી ચિંતા છે ? તમારાં સ્નાયુઓ અને નસોમાં રક્તને કોણ દોડાવે છે ? શું તમારો સંકલ્પ એ કામ કરે છે ? તમારા શરીર અને કેશને કોણ મોટા કરે છે ? શું તમારા વિચાર અને શ્રમનાં એ કૃણ છે ? જ્યારે તમે ગાઢ નિદ્રામાં પલંગ ઉપર બેભાન પડેલા હો છો ત્યારે તમારા પ્રાણની કોણ ખબર રાખે છે ? સારી પેઠે સ્મરણમાં રાખે છે એજ ચેતન જે તમારા અન્નને હજમ કરે છે તેનેજ તમારા બરણ-પોષણની ચિંતા છે. તમારાં શરીર અને પ્રાણ, તમારાં સ્ત્રી અને બાળક, માલ અને મિલ્કત સઘળાનો આધાર એજ છે. પેલા મૂર્ખાનું અનુકરણ ન કરો, કે જે સામાનથી ભરેલો થેલો ઘોડા ઉપર નાખી તેની ઉપર સવાર થઈ ક્યાંક જતો હોતો; અને જેણે રસ્તામાં ટંઈક અંશે ઘોડા ઉપર દયા લાવીને અને કેટલેક અંશે સામાનના મોહને લીધે “હાય મારો સામાન, મારો સામાન” કહીને તે થેલો માથા ઉપર ઊંચકી લીધો; પણ પોતે ઘોડા ઉપરજ બેસી રહ્યો. મતલબ કે બાર તો પ્રથમનો પેઠે ઘોડા ઉપરજ રહ્યો, પણ મૂર્ખ મહાશયે પોતાની ટાંક ફાકટમાં ભાંગી.

નિરુપો^૧ અયાલો^૨ માલો^૩ ઝર, સખકા હય બોઝ રામપર,
અસ્પષ્ટે સાથ બોઝ ધર, સરપે ઉસે ઉઠાય કયું ?

હાય ! હાય ! આનંદસાગર પરમાત્માની સાથે પેટની તુલના કરવી ! તે પરમેશ્વરનેના બ્રમરના એક સકેતથી સમસ્ત બ્રહ્મ અને રાશિઓ અસ્ત-વ્યસ્ત થાય છે !

શરીરને ખાતર વસ્ત્રો છે, પણ વસ્ત્રોને ખાતર શરીર નથી. તે માણસની સ્થિતિ દયા કરવા જેવી છે જે પોતાનો સઘળો વખત વસ્ત્રોની શણગાર-ચોભામાં વ્યય કરે પણ માંદા શરીરની જરાએ ખખર ન લે; અને તેથી પણ વધુ દયામણી તેની સ્થિતિ છે જે પોતાનું આખું જીવન શરીર અર્થાત્ પેટના ધંધાઓમાં ખર્ચી નાખે અને આત્મા (કે જેની સામે શરીરની વિસાત વસ્ત્ર જેટલી પણ નથી) તેને બરબાદ થવા દે. ઓ પ્રિય ! આ મનુષ્યદેહરૂપી છીપમાંથી પ્રથમ મોતીને કાઢી લે, પછી એ છીપ ગમે તો તુટી જાય કે ગમે તો આખી રહે, તેની તને ચિંતા ન હોવી જોઈએ. આ મુક્તાકૃણરૂપી આત્મજ્ઞાન જ્યારે વાતોમાંથી આગળ વધીને હૃદયમાં ઘર કરેછે, જ્યારે તે રોમેરોમાં રચીપચી જાય છે, સ્નાયુ અને નસોમાં પેસી જાય છે, ત્યારે અનુભવ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે કે એક તરફ જ્યાં એ સ્વરાજ્ય હાથ કર્યું, અર્થાત્ પરમેશ્વરના સામ્રાજ્યમાં દાખલ થયા-કિંવા સત્યના સિંહાસન ઉપર પગ ટેકવ્યો, કે બીજી બાજુ પ્રારબ્ધ દાસ બને છે, દેવતાઓ આજ્ઞા-ધિકારી થઈ જાય છે; અને એવી કોઈ આવશ્યકતા બાકી રહેતી નથી કે જે આપોઆપ પૂર્ણ ન થઈ જાય. તે પૂર્ણજ્ઞાની જેણે આ બ્રંમને નષ્ટ કર્યો છે કે “હું શરીર છું કિંવા શરીર માફ છે” અને જે પોતાનાજ પ્રકાશમાં સદા ભવ્યતાથી સ્થિત છે, જે પોતાના મહિમામાં મસ્ત પડેલો છે, જેના “થા” કહેવા પહેલાં તો થઈ જાય છે, તેનીજ દષ્ટિ સૃષ્ટિ બને છે, તેનીજ નજર પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ અકળિત લાભ, હે વાચકગણ ! તમારો પણ જાતીય હક્ક છે, તે દરેકનો વારસો છે; પણ તમે સાંભળ્યું હશે કે હજરત યાકુબના જ્યેષ્ઠ ભાઈએ રાજ્યાધિકાર અને નબૂવત, જે તેમનો જન્મસિદ્ધ હક્ક હતો તેને એક વાટકી શાક લઈ વેચી નાખ્યો હતો ! ધિક્કાર છે અને શત ધિક્કાર છે, કે તેનુંજ અનુકરણ કરીને રોટલીને માટે આલોઝ અને પરલોઝમાં પોતાને માટે કાંટા વાવવામાં આવે છે. હે પ્રિય ! વિવેચ વાસનાઓના કુ-સંગનો ત્યાગ કર અને પોતાના સત્યસ્વરૂપને ઝોળખ.

એક માંદો માણસ એક ચોરડીમાં પલંગ ઉપર સૂતેલો છે. ચાલો !

જરા એની ખબર અંતર પૂછતા જઈએ. બે માણસો તેના શિર તરફ ઉભા છે, બે પગ તરફ ઉભા છે, ત્રણ બીજા આસપાસ સવામાં હાજર છે. તમે એવી ઘડીએ પહોંચી શક્યા કે અંદર કાર્ડ મોકલ્યું તો જવાબ મળ્યો કે “અંદર જવાશે નહિ. વધુ બીમાર છે.” વારૂ, હઠ કરી અંદર દાખલ થયા તો તમારો સત્કાર કરવાનું તો એક કોરે રહ્યું, પણ બીમારે તો આંખ સરખી ઉઘાડીને જોયું નહિ. બે ત્રણ વખત તમે પોતાના આવવાના સંભા-ચાર કાને નાખ્યા તો કારે નખરાથી નાક ચઢાવીને કહ્યું કે:—“એમ ! બહુ સારૂં” ચારે બાજુ ગાદલાં પાથરેલાં છે, ઓશિકાં લગાવ્યાં છે, લોકો સલામ કરવા સતત આવતા રહે છે. વગેરે. બીમારી પણ એક જાતની અમીરી છે. પણ વહાલા ! રોગ સહીને આ બાહ્ય પ્રતાપ મેળવ્યો છે. થૂ છે સાંસારિક વાસના (વિષમ રોગ) ઉપર કે જે બાહ્ય ઠાઠમાઠને ઇચ્છનારી હોય છે; પરંતુ આત્માને ખિમાર કરી દે છે.

જરા જુઓ તો ! આ કેવો આનંદ મણાઈ રહ્યો છે ! વાળાં વાગે છે અને ગીતો ગાતી, આનંદ કરતી સ્ત્રીઓ ક્યાં જાય છે ? તેઓ શીતળા માતાની પૂજા કરવા જાય છે. એક બાળકને માતા નીકળ્યાં હતાં, હવે કંઈક આરામ થયો છે. તેથી આરોગ્યતામાટે ધન્યવાદ પ્રકટ કરે છે. જે મકાનની બાહ્ય શોભા અને લબ્યતા જોઈને તેને રાજાનો ખજાનો ધાર્યો હતો તે તો કીડા અને જીર્ણ હાડકાંનો ભંડાર અર્થાત્ કષ્ટતાન નીકળ્યું. પ્રિય-વર ! તેમનું અનુકરણ ન કર, જે પ્રથમ સંકટપરથી શીતળાના રોગમાં ફસાય છે અને પછી જ્યારે જરા ઠીક થાય છે તો ફૂલીને દડા થઈ જાય છે; અને ભાત ભાતના લોગ વિલાસના સામાનોથી એમ ખતાવે છે કે અમે શીતળાના લોગ થઈ પડ્યા હતા. તેઓ એક સુંદર સફરજન જેવા છે જે સફરજન અંદરથી સડી ગયેલું છે. ભાવ્યશાળી છે તે પુરૂષ કે જે આ રોગનો લોગ નથી થયો. જેણે ન તો કીચડથી શરીરને ખરડયું છે, ન તેને તે પાછળથી ધોતો ફરે છે.

ક્રીય પીછલો ધોય કર આગેકો ન લગાવ્યો,

અંદર આત્મજ્ઞાન તજ વિષય બીચ મત જાવ્યો.

સંસારમા જ્યારે કોઈની એક કામના શાંત થાય છે, જેવી કે પરી-ક્ષામાં પસાર થવું અથવા લગ્ન કરવાં, તો તેના શિર ઉપરથી કેટલો ભાર

ઓછો થયેલો જણાય છે ? અને તેને કેટલો આનંદ થાય છે ? તો હવે તે વિદ્વાનના આનંદતું શું પૂછવું કે જેના હૃદયમાં જરા પણ વાસના રહી નથી અને સઘળો બાર ઉતરી ગયો છે, સઘળા સંકટપોનો નાશ થયો છે; અને નિજસ્વરૂપને ઓળખવાથી જેના સઘળા ધર્મો પૂરા થયા છે.

આપૂર્યમાણમચ્છલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશંતિ ચદ્રત્ ।

તદ્વત્ કામાયં પ્રવિશંતિ સર્વે સ શાંતિમાપ્નોતિ ન કામકામી ॥

(ગીતા. અધ્યાય ૨-શ્લોક ૭૦)

તાત્પર્ય - પાણીથી બરપૂર સમુદ્રમાં બીજાં પાણી આવી પડે છે તો-પણ તે પોતાની હદ મૂકતો નથી; (છલકાઈ જતો નથી) તેમ-મનની સર્વ કામનાઓ જેના મનમાં પાછી સમાઈ જાય છે તેજ માણસ શાંતિને પામે છે, અને જેને નવા નવા લોગની ઈચ્છાઓ થાય છે તે પામતો નથી.

શાહિનશાહે જહાં હય, સાઈલ હુવા હય તૂ,

પયદા કુને-અમા હય, ડાઈલ હુવા હય તૂ

સો બાર ગર્જ હોવે તો ઘોઘો પીયે કદમ,

કયું ચર્જો, મેહરો, માહ પે માઈલ હુવા હય તૂ ?

ખંજર કી કયા મજલ કે એક અખ્મ કર સકે ?

તેરા હી હય ખિયાલ કે ઘાઈલ હુવા હય તૂ

કયા હુ ગદા ઓ શાહ કા રાજિ હય કો ઔર ?

ઇક્લાસો તંગ-દસ્તી કા કાઈલ હુવા હય તૂ.

ટાઈમ હય તેરે મુજરે કે મોકે કી તાકમેં;

કયું ડર સે ઉસ્કે મુક્તમેં અઈલ હુવા હય તૂ

હમ બગલ તુઝસે રેહતા હય હર આન રામ તો,

બન પરદા અપને વસ્તમેં હાઈલ હુવા હય તૂ

અયાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ॥

શોધ કર તું, શોધ કર તું, શોધી લે,

નિજ હૃદયમાં પેળ, તે તો ત્યાંજ છે

હે માનવીઓ ! આ ખુશખબર સાંભળો ! હે લક્ષ્મીના ચિંતનમાં દુખી રહેનારા ! હે હાવભાવ ઉપર મરી શીટનારા અને નયનકંટાણ ઉપર ઓવરાઈ જનારાઓ ! જેના એકાદ છૂટા-

છવાયા કિરણના પ્રભાવથી આ સૂર્ય અને ચંદ્ર પ્રકાશમાન થાય છે, પુષ્પોના રંગ અને સુવાસ જેના એકાદ સ્વાસને લીધે છે, અને મગફળ રમણીઓનાં સિમ્ત જેની કૃપાને આધારે છે, તે પ્રકાશોનો પ્રકાશ, આનંદોનો આનંદ અને સૌંદર્યનો આત્મા તે તમારોજ આત્મદેવ છે.

બા હમા હુસ્નો ખૂબીયમ, આશિકે રૂપે કીસ્તમ ?

રસ્તા ઝ હોમે જિસ્મે નાં, બસ્તએ મૂયે કીસ્તમ ?

મસ્ત ઝખૂયે મન જહાં, દર પયે નિગહતમ રવાં;

વાલાઓ મસ્ત દર પયે નિગહતો બયે કીસ્તમ ?

અર્થ:-સમસ્ત સૌંદર્ય અને તમામ ખૂબીઓથી ભરપૂર છું તો પછી કોના મુખચંદ્રનો હું આશક બનું ? શરીર અને મનના બંધનથી મુક્ત છું તો પછી કોના કેશપાશમાં બંધાઉં ? મારી સુવાસપર મુગ્ધ થઈને આપું જગત્ મારી પાછળ ક્યારે કરે છે ત્યારે હું કોની સુવાસ પછવાડે ચલો બનું ?

સિતમસ્ત ગર હવસત કશદ કે બ સૈરે-સરવો સમન દર આ,

તૂ ઝ શુન્ચા કય ન દયી દઇ, દરે દિલ કુશા બ ચમનદર આ.

પયે નાફહાયે રમીદા બૂ, મ પસંદ એ હય તે બુસ્તબૂ,

બ ખિયાલે હૃદકએ બુદકે ઉ, ગિરહી ખુરો બ ખુતન દરઆ.

અર્થ:-બાગ અને પુષ્પની સેલ કરવાની જો તને ઇચ્છા થઈ આવે તો બુલ્લમનીજ વાત છે; કેમકે તું પોતે કંઈ પુષ્પ કરતાં ઓછો ખીલવાવાળો નથી. માત્ર અંતરનાં દ્વાર ઉઘાડ અને પોતાની હૃદયવાટિકાની સૈર કર. ઓ સુગંધિત નાભિઓની પાછળ પડેલા બંધુ ! તેને શોધવાનું કષ્ટ સહન ન કરતાં, તે પ્યારા (પરમાત્મદેવ) ના કેશગુચ્છમાં શુંથાઈ જઈ ખુતન માં દાખલ થા.

વેદ તમોને આ શુભ સમાચાર સંભળાવે છે કે:-

ત્વં સ્ત્રી ત્વં પુમાનસિ ત્વં કુમાર વત વા કુમારી ।

ત્વં જીર્ણો વંદેન ધંચસિ ત્વં જાતો ભવસિ વિશ્વતોમુખઃ ॥ ૩ ॥

નીલઃ પતંગો હરિતો લોહિતાક્ષસ્તદિદ્ગર્મ ક્રતવઃ સમુદાઃ ।

૧ ખુતન દેશમાં કસ્તુરીમૃગ વિપુલતામાં મળી આવે છે. એમ કહેવાય છે.

અનાદિમત્વં વિમુચ્યેત યત્તમે યતો જાતાનિ મુચનાનિ વિશ્વા ॥

(૧જુવેદ, સ્વેતાશ્વતરોપનિષદ્ અ. ૪-મંત્ર ૩-૪)

અર્થાન્ શ્રી (પ્રભુચિની) તમેજ છે, પુરુષ, કુમાર અને કુમારી પણ તમેજ છે અને હંડની સદાય લઈને ચાલતા વૃદ્ધ પણ તમેજ છે; અને તમેજ જન્મ પામેલા દેખાઓ છે તથા તમેજ વિશ્વમુખવાળા છે; કૃષ્ણવર્ણી પતંગરૂપ પણ તમેજ છે; લાલ આંખવાળા લીલાચંડા પક્ષીરૂપે (પોપટ રૂપે) તમેજ છે; જેના મધ્યભાગવિષે વિદ્યુન્ રહેલી છે એવા મેઘ તમેજ છે; ઋતુઓ તથા મુદ્રો પણ તમેજ છે; તથા તમેજ અનાદિ હોઈને સર્વેને વ્યાપીને રહેલા છે; કારણ કે સર્વ બુવનોની ઉત્પત્તિ તમારાથીજ થએલી છે.

ખાંડી અદાયેં દેખો, ચંદ્ર કાચા મુખડા પેખો. ટેક.

બાલકમેં, બેઠતે જલમેં, વાયુમેં મેરી લટકેં,

તારેંમેં, નાયિકામેં, મોરેંમેં મેરી મટકેં.

ચલના હુમક હુમક કર, બાલકકા રૂપ ધરકર,

ધુંધટ અમર^૧ ઉલટ કર, હંસના ચે બિજલી બનકર.

શબનમ,^૨ શુભ ઐર સૂરજ, ચાકર હંચ તેરે પહકે,

ચે આનજાન સજ ધજ, અય રામ, તેરે સહકે.

તેથી ઓ પ્રિયનામન્તપમાં દૂભેલો ! એટલા માટેજ

શોધ કર તું, શોધ કર તું, શોધી લે,

નિજ દુહયમાં પેખ, બાહિર નહિ મળે.

અયાતો પ્રણજિજ્ઞાસા ॥ (વેદાતદર્શન પ્રથમ સૂત્ર)

યાદે રક્તગાં (મૃતજનોતું સ્મરણ)—ઓ પ્રિયજનોના અવસાન-માટે આકંઠ કરનાર ! જો તું વહાલાંઓના શોકમાંથી મુક્તિ મેળવવા ઇચ્છતો હોયતો આવ; તારા પવિત્ર અંતઃકરણરૂપ શુદ્ધ નિર્ભયસ્થાનમાં આશ્રય લે અને અમૃતરૂપ યા. પોતાના તે મૂળધામમાં નિવાસ કર કે જ્યાં આવતાં મૃત્યુને પણ મરવાનો ભય લાગે છે; અને પછી જો કે ચતિતું કથન સત્ય છે કે નહિ:-

અતિમુચ્ય ધીરાઃ પ્રેત્યાસ્માલ્લોકાદમૃતા મયંતિ ।

(મામવેદ-કેતોપનિષદ્ મં.૦૨.)

અર્થાત્ ધીર પુરુષો આ સંસારથી અત્યંત વિમુખ થઇનેજ અમૃતને પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ વિષયોના પંતમાંથી છૂટકારો થતાંજ પોતાના અવિનાશી સ્વરૂપે બની રહે છે.

ગમે-ગુસ્સા-ઓ-ચાસો-અંદોહો-હિરમાં;

હવાયે મુગ્ધ હડા લે ગર્હ હુય.

ભાવાર્થ:—દરદ, શોક, દુઃખ, ક્રોધ, નિરાશા, એ બધાને આનંદોર્ષિ-એ હડાવી દીધાં છે; માટે ક્રોધકંટનો રુદનઆકંઠની શોકમય કાળી કાટ-ડીમાં દિવસની રાત્રિ અને રાત્રિનો દિવસ કરવાને બદલે શ્રુતિયોની સુસ્વર ધુનદ્રારા—

શોધી લે તું, શોધી લે તું, શોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પ્રેમ, તે તો ત્યાંજ છે.

અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ॥

હે પ્રિય ! સંસારની વસ્તુઓ વસ્તુતઃ સંતોષદાયક નથી હોઈ શકતી. હૃદયની તૃષ્ણા તેનાથી કદાપિ નથી છીપતી.

એન્ટોનિએ આનંદને પ્રેમમાં ખોળ્યો, ખુટસે કીર્તિમાં અને સીઝરે સામ્રાજ્યમાં. પહેલાને અપમાન મળ્યું, બીજાને તિરસ્કાર, ત્રીજાને કૃત-ક્ષતા—અને છેવટે બધાજ મરી મટયા. કેવળ એક આત્માતુલ્યજ તારા હૃદયને શાંતિ અને આનંદ આપી શકશે. માટે:—

ફિકે મઆશો, ઝિકં બુતાં, યાદે રક્તગાં,

અપનાહી તૂ ફરે કૃતા હોયે તો સખ મીટં.

ભાવાર્થ:—ઉદરચિંતા, પ્રિયચર્યા, વિરહીનાં સંભારણાં;

નિજસ્વરૂપે લીન થાતું એ બધાં સહજે ટળે.

અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ॥

શોધી લે તું, શોધી લે તું, શોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પ્રેમ બાહિર નહિ મળે.

જિજ્ઞાસુ:—આ તો બહુ કઠિન છે, અત્યંત ગૂઢ છે, અમે કેવી રીતે તેની ઉપર વિજય મેળવી શકીશું ?

જ્ઞાની:—ધારો કે ગૂઢતમ છે અને અત્યંત કઠિન છે; પરંતુ તોપણ યાદ રાખજો કે તેના વગર લાખ વરસે પણ તમને ચેન નથી પડવાનું.

આ દવા મોંઘી હોય તોપણ અદિતીય છે. વિષમ રોગમાટે તેના સિવાય અન્ય ઔષધ ક્યાં છે ? નાન્યઃ પન્થા વિમુક્તયે । મુક્તિનો ખીજો માર્ગજ નથી; માટે તે જોડલો કઠિન છે તેટલોજ તમારો ઉત્સાહ પણ વધારી મૂકો.

અથાતો પ્રહ્મજિજ્ઞાસા ॥

ચોધી લે તું, ચોધી લે તું, ચોધી લે;

નિજ દૃઢ્યમાં પેખ, તે તો ત્યાંજ છે.

જિજ્ઞાસુ:—મારા કેટલાક મિત્રોને એક વખતે વેદાંતની ઘેલછા લાગી હતી. તેમણે ચોડા દિવસ માથું ફાડી અંતે તે ખાખત પડી મૂકી. તેમને તેમાં કંઈ રસ પડ્યો નહિ.

જ્ઞાની:—હથે. એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? તે શિયાળની વાર્તા તમે નહિ સાંભળી હોય કે જેણે પોતાની અશક્તિ છુપાવવા ખાતર દ્રાક્ષવિષે કહ્યું હતું કે “હજુ તે કાચી છે, કોણ દાંત ખાટા કરે !”

માટે નિરુત્સાહને ત્યાગી દૃઢ નિશ્ચયથી થવલું, મનન અને નિદિધ્યાસનની ભૂમિકાઓ પાર કરી જાઓ.

આત્મા વા અરે દ્રષ્ટવ્યઃ શ્રોતવ્યો મંતવ્યો નિદિધ્યાસિતવ્યઃ ।

(યજુઃ પ્રહ્ન અં ૪ ષં ૫ મન્, ૬)

અર્થાત્ નિઃસંદેહ આ આત્મા જોવા, સાંભળવા, મનન કરવા અને અનુભવ લેવા યોગ્ય છે. આ વેદવાક્ય અસત્ય નથી કે તમે આનંદધન છો, ચેતનયન છો, સત્ધન છો, પ્રયોગ-અનુભવ કરી જુઓ, એટલે ખાત્રી થશે.

અકુસોસ છે તે કેદીમાટે કે જે કાનોને બાંધનાર ફાંસલાને કળું-કુંડલ માનતો હોય, હાથપગની એડિયોને કંકણ અને ઝાઝર ગણતો હોય અને ગળામાંની સાંકળને વિશ્વવિદ્યાલયનો માનાસ્પદ પટ્ટો લેખતો હોય. વહાલાઓ ! ઉઠો, જાગૃત થાઓ, સાંસારિક વાસનાઓની શૃંખલાને એકદમ તોડી નાખો, અજ્ઞાનની નિદ્રાને ઉરાડી મૂકો. જુઓ તો ખરા ! તમારો અદિવાસજ તમારી સ્વતંત્રતા પૂરવાર કરે છે. સૂરજમાં તે વળી અંધારું કેવું ?

ઉત્તિષ્ઠત જાગૃત પ્રાપ્ય ઘરાન્નિયોષત ।

(યજુઃ કઠોઃ અં ૧. વં ૩.-મં. ૧૪)

અર્થ:-ઉઠો, જાગો, ઉત્તમ જ્ઞાનીઓ પાસે જાઓ; અને તેમની પાસેથી પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો.

મિનગર બ હરસૂ અયજાં, કે તૂ ખાસ જાને માર્ધ;

મરુદોશ ખીશ અર્જી, કે તૂ બસ ગિરાં બહાઈ. ૧

ખિસ્તાં જ દેવ ખાતિમ, કે તૂઈ બજાં સુલેમાં;

ખિસ્કન સિયાહ અખતર, કે તૂ આફતાબે રાઈ. ૨

ખુગસલ જ બે અસીલાં, મિશનવ ગરીબે ગોલાં;

કે તૂ અઝ શરીફે અસલી, કે તૂ અઝ બલદે જાઈ. ૩

ભાવાર્થ:-“હે જીવ ! આમ તેમ ન જોતો ફર; કેમકે તુંજ સર્વતું જીવન છે; પોતાની જાતને તું આટલી સસ્તી ન વેચ; તું તો અતિ મૂલ્યવાન છે.”

“ રાવણની પાસેથી સીતા પડાવી લે; કેમકે મારા જીવના સમ, તું પોતેજ શ્રીરામચંદ્ર છે. અજ્ઞાનરૂપ કાળા પડદાને તોડી નાખ એટલે તુંજ પ્રકાશમાન સૂર્ય છે. ”

“ નીચ લોકો સાથેનો સંબંધ તોડી નાખ અને પિશાચીની ફાસલાવનારી વાણી સાંભળતો નહિ; કેમકે તું ઉચ્ચ કુળનો ઉત્તમ પદધારી છે. ”

હું શરીર છું કે શરીરનો છું એ જાણના ત્યાગ કર; અને:-

શોધી લે તું, શોધી લે તું, શોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પેખ, તે તો ત્યાંજ છે.

મયાતો મહાજિજ્ઞાસા ॥

એક રાજાએ બે નિપુણ ચિત્રકારો (રવિ અને કવિ)ની પરીક્ષા લેવાની ઇચ્છા કરી. પરીક્ષા કરવામાં સરળતા રહે તે માટે બન્નેને સામસામી બીંતો ઉપરની પોતાની નિપુણતા બતાવવાનો હુકમ થયો.

આજ્ઞા અનુસાર પડદા નાખી દેવામાં આવ્યા કે એક બીજાની કૃતિને જોઈ ન શકાય. દરરોજ બન્ને જાગ્યા આવતા અને પોતપોતાની દિવાલ ઉપર કામ કરીને આવ્યા જતા. નિશ્ચિત સમય વીત્યા પછી રાજા સાહેબ પોતાના દરબારીઓ સાથે પરીક્ષા કરવાના સ્થાન ઉપર ગયા. પ્રથમ રવિની દિવાલ ઉપરથી પડદો ખસેડવામાં આવ્યો. જોનારા આશ્ચર્યચક્રિત થઈ ગયા. વાહ વાહ કરવા લાગ્યા અને અનાયાસે બોલી ઉઠ્યા કે ચીનનાં ચિત્રો પણ આનાથી વધુ સારાં નજ હોઈ શકે. ચારે બાજુથી એજ વાત

સંભળાવા લાગી કે “ જસ, હવે વળી ગઈ. મહાભારતની સંઘળી ઘટના-
ઓને આણે તો નવેસરથી સજીવન કરી બતાવી. ચિત્રો બહો હમણું બોલી
ઉઠશે. આનાથી અધિક તો કલ્પનામાં પણ આવી શકતું નથી. રવિનેજ
ઇનામ મળવું જોઈએ. હવે કવિની કૃતિ જોવાનીયે આવશ્યકતા નથી.
કમાલ કર્યું છે કમાલ ! ” રાજા સાહેબ પણ એટલા તૃપ્ત થઈ
ગયા હતા કે કવિની દિવાલ જોવા જેટલી મહેનત ઉઠાવવાની પણ તેમની
ધમ્મજા નહોતી; પરંતુ કવિએ પોતેજ પડદો ઉઘડી લીધેા. પડદો ઉઠ-
તાંજ ચારે બાજુના લોકો આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ બની ગયા. રાજા સાહેબ અને
અમીરો દાંતમાં આંગળાં ઘાલી ઉભા રહી ગયા. કેટલીક પળસુધી તો
શ્વાસ પણ અંદરને અંદરજ રહી ગયો. જ્યાં જુઓ ત્યાં નીચલો હોઠ ઉપ-
રના હોઠથી ફરજ જણાતો હતો. બધાજ આશ્ચર્યચકિત થઈ ઉભેલા
હતા. થયું શું હતું ? કવિએ એવી તે શું અલૌકિક વાત કરી હતી, એવું
શું જાહેર કર્યું હતું ? અહા હા ! એવી સદ્ગત ! વાહ ! વાહ ! વાહ ! દષ્ટિ લપસી
પડે છે ! અને જુઓ તો ખરા દિવાલમાં બળે જગ્ન ઉઠા ચિત્રો બનાવ્યાં છે !

વાંચકો ! તમેા સમજ્યા કે કવિએ કઈ વાતમાં રવિને મહાત્ કર્યો
હતો ? સામસામી ભીંતો વચ્ચેનું અંતર આશરે બે એક જગ્ન હશે.
નિશ્ચિન કરેલા સમયે રવિ તો પોતાની ભીંત ઉપર રંગ અને વાર્નિશ
ચઢાવતો રહ્યો; અને કવિ તેટલો સમય પોતાની દિવાલને સ્વચ્છ તથા
લીસી-ચળકતી બનાવવામાં લીન રહ્યો, તે એટલે સુધી કે પોતાની
દિવાલને દર્પણ જેવી સ્વચ્છ અને ચમકતી બનાવી દીધી ! પરિણામ જે
આવ્યું તે તમેાએ જોયું છે. આ ચમકતી દમકતી દિવાલની સરખામ-
ણીમા રવિની ભીંત ખડખડી અને બેડોળ જણાતી હતી. તે ઉપરાંત
રવિની સઘળી મહેનત એ સ્વચ્છતાને લીધે કવિએ લઈ લીધી; અને દષ્ટિ-
શાસ્ત્રના સિદ્ધાંત અનુસાર બન્ને દિવાલો વચ્ચે જેટલું અંતર હતું તેટ-
લાજ અંતર ઉપર કવિની દિવાલમાં રવિનાં ચિત્રો જણાતાં હતા.

હે બાહ્ય વિદ્યાઓના વિદ્યાર્થીઓ ! હૃદયની પાટી ઉપર રવિની પેઠે
બાહ્ય ચિત્રકામ ક્યાં લગી કર્યા કરશે ? માત્ર સપાટી ઉપરજ ચિત્રવિચિત્ર
આકારો ક્યાસુધી બનાવતા રહેશે ? ઠાસેલા બિન્ન બિન્ન રંગો તમારા
મસ્તિષ્કમા ક્યાં સુધી બરાચલા રહેશે ? અને છિન્ન બિન્ન વિચારોને

ઠોંસી ઠોંસીને ભરવાથી શું ઉપયોગમાં આવશે ? એન્યુકેશન એટલે કેળવણીનો અર્થ એવો થાય છે “ અંદરથી બહાર કાઢવું-કેળવવું ” અને નહિ કે બહારથી અંદર ઠોંસવું. એન્યુકેશનના આ મૂળ અર્થને ક્યાં સુધી ઘોટાળામાં રાખશો ? કવિની પેઠે તે પવિત્રતા અને પૂર્ણતાને આપવાની આત્મવિદ્યા તરફ કેમ લક્ષ નથી આપતા ?

હરદમ અઝ નાશુન ખરાશમ સીનએ અફગારરા;

તા ઝ દિલ ખીરું કુનમ ગયરે ખિયાલે યારરા.

અર્થ:-દરપણે હું મારા ચીરાયલા હૃદયને નખવડે ખોતર્યા કરું છું, એટલા માટે કે મિત્રસિવાય અન્યનો વિચાર તેમાં પેઠો હોય તો નીકળી જાય.

ક્યાં તત્ત્વને દર્શાવવાવાળી બ્રહ્મવિદ્યા અને ક્યાં રૂપાસક્ત સાંસારિક વિદ્યાકળાઓ, કે જે એક વખત ભારતવર્ષમાં વૈશ્ય તથા શૂદ્રોને માટેજ હતી ! આજ આપણા નવ જવાનો આ નામની વિદ્યાઓ અને કાળાઓના કૂપમાં પડીને અધોગતિમાં પારંગન થઈ તે કૂવાને તળિયે પહોંચી ગયા છે. જે આ કાળી કોટડીની વિદ્યાનેજ આત્મજ્ઞાન લેખવામાં આવશે તો તે આજે પણ આંખો (હૃદયચક્ષુ) ને આંધળી બનાવશે અને કાલે પણ.

જે એકને જાણવાથી સઘળી વસ્તુઓ જાણી શકાય છે, ન સાંભળેલી સાંભળી શકાય છે, ન જોયેલી જોઈ શકાય છે; જેનાથી સર્વોત્તમ મહાત્માઓ અને અવતારી પુરૂષોના હૃદયમાંનાં સમગ્ર જ્ઞાન ચારિત્ર્યમય ચિન્હો આપણા હૃદય દર્પણમાં ઉતરી આવી આપણાં બની રહે છે; જેના વડે સઘળાં મહત્તમ રહસ્ય અને અજ્ઞાત ભેદો સામાં આવીને ખડાં થઈ જાય છે, તે ઉપનિષદ્વિદ્યા (આત્મજ્ઞાન) રૂપી સુરમાથી તમારાં હૃદયચક્ષુને પ્રકાશિત કેમ કરતા નથી ?

येनाश्रुतं श्रुतं भवत्यमतं मतमविज्ञातं विज्ञातमिति।(સામંજાંબ્રં૧.ખં૦૧ મંત્ર૩)

અર્થ:-આત્મજ્ઞાનથી ન સાંભળેલું સાંભળેલું બને છે, અજ્ઞાત જ્ઞાત થાય છે અને ન જાણેલું જાણવામાં આવે છે. (એવા સ્વરૂપને ઓળખો.)

आत्मानं वा विजानीयात् अन्यां वाचं विमुञ्चथ ।

અર્થ:-એ આત્માને ઓળખો અને અન્ય સઘળી વ્યર્થ વાણીને છોડો. એ તત્ત્વજ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ ન સાંભળો.

ઈદમ રા ઓ. અકલ રાઓ કાલો કીલ, જુમલા રા અંદાખતમ દર આજે નીલ.

ઈસ્મ રા ઓ જિસ્મ રા દર બાખતમ, તો કમાલે મારેફત દરયા ફતમ.

અર્થ:-સઘળી વિદ્વત્તા, અદ્ધલ અને વાતચીત, એ સઘળાને મેં નીલ-
નદીના પાણીમાં નાખી દીધાં અને જીવ તથા શરીરને પણ ફેંકી દીધાં, ત્યારેજ
આત્મજ્ઞાનની પરાવધિ મારી સમજમાં આવી.

ઈક નુકતે વિચ ગલ મુકદ્દી હય.

ફક નુકતા છોડ હિસાબાનું, કર ફર ફર દિયાં બાબાનું;

દે ફૂંક હિસાબ કિતાબાનું, કર સાફ દિલે દિયાં બાબાનું;

ઈક અલિફ પઠો છુટકારા હય, એક અલિફ પઠો છુટકારા હય.

ચોધી લે તું, ચોધી લે તું, ચોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પેખ, તે તો ત્યાંજ છે.

અચાતો પ્રહજિબાસા ।

એક માણસ મંદિરમાં ચાલી કોઈ બનાવની ખુશાલીનો પ્રસાદ વહે-
ચતો હતો અને અત્યંત આનંદ મનાવતો હતો. કોઈએ આ અસાધારણ
આનંદનું કારણ પૂછ્યું, તો તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ મને ખીજ વખત
જીવન મળ્યું છે. ઠીક બચી ગયો. ચોરોના પંજામાંથી મેં મુક્તિ મેળવી
છે. મારો ઘોડો તો ચોર લઈ ગયા, પણ હજાર ધન્યવાદ છે પરમેશ્વરને
કે હું ઘોડા ઉપર સવાર નહોતો, નહિ તો મને પણ તેઓ ચોરી ભત । હું
ચોરાઈ ન ગયો તેની ખુશાલીમાં હું આનંદ મનાવું છું. ”

વાંચકો હસતા હશે કે કોઈ વિચિત્ર મૂર્ખો હશે. એટલુંય ન સમજ્યો
કે ભે હું ઘોડા ઉપર સવાર હોત તો મને ચોરી જવાનું તો એક કોરે રહ્યું;
પરંતુ ઘોડાને પણ કેવી રીતે ચોરી ભત ? પણ હાય !

હર કસી નાસેહ બરાયે દીગરાં, નાસેહે ખુદ યાફતમ કમ દરજહાં.

અર્થાત્ પર-ઉપદેશે બહુ નર ડાહ્યા, નિજ વર્તનમાં કોઈકજ લાભ્યા.

પણ જરા અંતર્મુખ થઈ પોતપોતાવિષે વિચાર કરી જુઓ કે
શું થઈ રહ્યું છે ? સવાર શુભ છે કે ઘોડો ? સ્વર્ગસમ હિંદુસ્તાન કે જેનાં
પ્રચંડ વૃક્ષોની ઘટાઓમાં કાં તો કોયલનો મધુર સ્વર, કે કાંતો શાંતિવર્ધાવતો
વેદધ્વનિ કર્ણગોચર થતો હતો. જેનો મંદ વાયુ કાં તો પુષ્પોની સુગંધને
ફેલાવતો ફરતો, કે કાંતો પવિત્ર પ્રજ્વલ (કું) ના ધ્વનિને; જેનાં દર્પણસમ
અને ચમકતાં સ્વચ્છ ઝરણો તથા નદીઓ તેમજાપુરુષોના અંતઃકરણ કરતાં

વધુ નિર્મળ ન હતાં, કે જેઓ ત્યાં રમણ કરતા હતા; જેનાં સરોવરો અને તીર્થો ઉપર એક બાબુ ષીલેલાં કમળ, અને ષીલ બાબુ તીર્થરૂપ જ્ઞાન-વાનોનાં તેજોમય મુખારવિન્દ આનંદ આપતાં હતાં; જેનાં શહેરોમાં પોપટ અને મેના મુદ્દાના મુખમાં પ્રણવાર્તા સંભળાતી હતી. આજ તે ઋષિ-મુનિઓના ભારતવર્ષમાં આ છેડાથી પેલા છેડા મુઘીમાં કેટલા માણસો એવા મળશે કે જે સ્વરૂપમાં આરૂઢ હોય, કેટલાક હસ્તામલક* દેખાશે ? જેને પૂછશે તેની પાસે સવાર તો હશેજ નહિ, ઘોડાનાજ સમાચાર આપશે, અર્થાત્ શરીરનાંજ નામ ઠામ બતાવશે. ફલાણી ઓફીસમાં નોકર છે, આટલો પગાર મળે છે. જાતે ફલાણો, ફલાણાનો પુત્ર, અમુક ગામમાં રહે છે, આટલું વય છે. હું સુંદર છું. હું યુરૂપ છું. હું એમ. એ. છું. ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ, પરંતુ પ્રિય ભાઈ ! આ સઘળું તો શરીર (ઘોડા) નું વર્ણન છે. તમો કાંઈ શરીર નથી. શરીર ઉપર સવારી કરનાર અને શરીરના માલિક તમો પોતે કોણ છો તે બતાવો ? બસ ચૂપ ! ગળામાંથી અવાજ પણ નીકળતો નથી. જોવાયું !! જોવાયું !!! શું જોવાયું ? કેમ ગૂમ બરાડા પાડો છો ? શું ઘોડો જોવાઈ ગયો છે ? ના, ઘોડા અર્થાત્ શરીરનો તો બરાબર પત્તો લાગે છે, પણ સવાર-આત્મા ગૂમ થઈ ગયો છે. આશ્ચર્યની વાત છે ! કેવો તમારો ?

જેવું મેં કર્યું તેવું આંધળો પણ નહિ કરે,
ઘરની અંદર જોઈ બેઠો ઘરઘણીને, હાય રે !

ભારતવાસી ! જાળળ પોતાની જાતને.

શોધી લે તું, શોધી લે તું, શોધી લે;

નિજ હૃદયમાં પેળ, બાહિર નહિ મળે.

ગદ્યાતો વ્રહ્મજિજ્ઞાસા । (વેદાન્તદર્શન પ્રથમ સ્કન્ધ.)

હસ્તીયો ઇદમ હું, મસ્તી હું, નહીં નામ મેરા;

પ્રુદ-પસ્તી યો પ્રુદાઈ હય ચે બસ કામ મેરા. ૧

ચરમે લયલા હું, દિલે કેસ હું, દસ્તે ફહાઈ;

બોસા દેના હોતો દેલે હય લગે જામ મેરા. ૨.

ગોશે શુલ હું, રૂપે યુસુફ, દમે ઈસા, સરમદ;

તેરે સીનેમેં બસું હું, હય વોહી જામ મેરા. ૩.

હલકે મન્સૂર, તને શમ્સ હું, ઇન્મે ઉલમા;

વાહવા ! બેહ હું, ઓર બુદબુદા એક રામ મેરા.

જિજ્ઞાસુ:—મારા મત પ્રમાણે તો પાદરી લોકો રેવરંડ સ્ટેટર અને ડૉક્ટર કોઝીયર ઇત્યાદિ જેવા, સાચું જ કહે છે કે વેદાંત મહાસ્વાર્થી ધર્મ છે; તે પ્રથમ પદ્ધિતનું સ્વાર્થીપણું શીખવે છે. પોતાના જ શ્રેયને ઉપદેશ કરે છે.

જ્ઞાની:—“જગત્માં એવો કોઈ માણસ નથી જે આનંદ ન ઇચ્છતો હોય. સીધી કે આડકતરી રીતે સદગા આનંદની પાછળ જ લટકે છે. સર્વને એ જ લાવના છે કે સુખ મૂચાત દુઃખ મા મૂચાત। સુખ થજો, દુઃખ કદાપિ ના થજો. ફેર માત્ર એટલો જ છે કે કેટલાક અજ્ઞાન છે. ક કે જે સર્વવ્યાપી નિઃસ્વરૂપને ભૂલી શરીર લાવમાં રૂબેલા છે, એક સાડા ત્રણ હાથના ટાપુમાં પૂરાયલા રહે છે, અન્ય સમસ્ત મૃદિને પોતાથી તદ્દન ભિન્ન ગણી તેમની ઉપર જરાએ પ્રેમ નથી રાખતા, અને આનંદને તે જડ વસ્તુઓમાં શોધે છે, કે જ્યાં આનંદ છે જ નહિ, તેઓ પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે તેથી ડગલે ને પગલે ઠાકર ખાય છે અને દુઃખ સહન કરે છે. તેમનું નામ જગત્માં અજ્ઞાની અથવા ભૂકાને બદલે સ્વાર્થી રાખવામાં આવ્યું છે. વળી જ કેટલાક એવા છે કે તેઓ પોતાના કે બીજાના અનુભવથી એટલું જાણી શક્યા છે, કે અમોને માત્ર એક શરીરનું લાલું ઇચ્છિવાથી આનંદ પ્રાપ્ત થવાનો નથી. ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાના નિયમાનુસાર “કર લલા, હોગા લલા.” અથવા એમ કહો કે આ લોકો પ્રકૃતિ માતાની થપ્પડો ખાઈ ખાઈને એટલું શીખી ગયા છે, કે આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાટે બીજાઓને પણ એટલા જ ચાહવા જોઈએ કે જેટલો હું મારી જાતને ચાહું છું. બીજાઓનું લાલું કરવામાજ માફ કરવાણુ સમાયલું છે. પણ એવું શામાટે છે તે વાત હજુ તેઓ, નથી સમજ્યા. સાંચાની પેઠે કામ તો કેટલેક અંશે સાફ કરી નાખે છે, પરંતુ અંતરમાં પ્રાણ નથી. આવા કેટલાક મહાશયોથી તો તે આંતરિક પવિત્રતાની કલ્પના પણ નથી થઈ શકતી, કે જેના વડે સમજી શકાય છે કે સર્વ શરીર મારાં છે. માત્ર એક જ શરીરને પોતાનું કહેવું એ તો જૂઠું બોલવું છે. પૃથ્વીના રાજધિરાજ અને નારાયણસ્વરૂપ એવા પોતાના આત્માને પરિમિત અને બદ માનીને કલંકિત કરવો એ તો આપઘાત તેમજ મહાપાપ

કરવા સમાન છે. માટે સ્વાર્થીપણું શા કામનું ? ”

વનંબરના માણસો પણ ક નંબરવાળાના જેટલાજ સ્વાર્થી (આનંદની ઇચ્છાવાળા) છે; પણ એટલો ફેર છે કે વનંબરવાળા પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવાની રીત પણ કંઈક અંશે જાણતા હોય છે, ત્યારે ક નંબરવાળા તો એ રીતથી તદ્દન અજ્ઞાત હોય છે. વ નંબરવાળાઓને જગતમાં ખુશમિજાજ, સારા માણસ, સ્તુત્ય લક્ષણવાળા કહેવામાં આવે છે. વાહવા ! ધન્ય છે એવા પુરુષોને, ધન્ય છે ! ગમે તેમ તોપણ આ લોકો સત્સંગના પ્રતાપે, અથવા લોકોમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવવા ખાતર, કિંવા ધર્મના આણુક સહન કરીને, અથવા ખાસ પ્રકૃતિ પાસેથી ધરો મેળવીને એટલું જરૂર શીખી ગયા છે કે શુભાકાર કેમ કરવો જોઈએ. ક નંબરના માણસોની પેઠે શુભાકાર કરવામાટે બાદ-બાકી કરવા જેવું નથી કરી નાખતા; તોપણ શુભાકારના નિયમનાં મૂળતત્ત્વોને તો તેઓ નથી સમજતા. સમસ્ત વિશ્વના મૂળ સિદ્ધાંતોને જાણનાર, નીતિના શુભકારના સિદ્ધાંતનાં મૂળતત્ત્વ તો શું, ઘાત, લોભેરિધમ (ઘાતાંગગણન) અને ક્વેટરનિઓનના મૂળને પણ પહોંચી ગયેલો હોય છે અને પ્રકૃતિનો તે ધણી છે. જે માણસ અ એમ જાણે છે કે દરેક ઠેકાણે તેજ આત્મા પ્રકાશમાન છે, જ્યાં ત્યાં શું ફીર કે શું અમીર, શું નાનો કે શું મોટો, શું બંદિવાન કે શું પ્રધાન સર્વ એકજ છે.

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।

स भूमिं विश्वतो घृत्वात्यतिष्ठद् दशांगुलम् ॥

અર્થાત્ સહસ્ર શિરવાળો, સહસ્ર નેત્રવાળો, સહસ્ર પગવાળો તે પુરુષ છે. તે સર્વ બાબુથી ભૂમિને વ્યાપ કરીને દશે દિશાઓમાં સ્થિત છે.

એવી સમજવાળા માણસને સ્વાર્થને કહી શકાય; કેમકે તેની અંદર ન અહંકાર રહે છે ન સ્વાર્થ. તેને આનંદની ઇચ્છા શામાટે થાય ? તે તો પોતેજ આનંદ છે. જેની ઇચ્છા થાય છે તે તો તે પોતેજ છે; તેથીજ તેનું નામ છે ‘ ખુદ આ ’ અથવા ખુદા.

મતલબ એ દીદારે હક દીદારે મા; મંબળે શુદ્ધારે હક શુદ્ધારે મા.

અર્થાત્ અમારાં દર્શન તેજ પરમેશ્વરનાં દર્શન છે. અમારી વાણી તેજ પરમેશ્વરની વાણી છે.

ત્યારે એક જગ્યાની હવા સુર્યની ઉજ્જ્વલાથી તપીને સુદમ બની ઉપર

ચઢી જાય છે, ત્યારે તેની જગ્યા પૂરવામાટે ચારે તરફની હવા આપો-
આપ ધસી આવે છે—ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થાય છે. તેવીજ રીતે જે જ્ઞાની
સર્વોચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો છે અને સંસારમાં આવાગમનથી
મુક્ત હોઈ પોતાની જગ્યાને ખાલી કરી ગયો છે, તે ગમે તો કોઈથી
વાત કરે અથવા ન કરે; તોપણ શું શૂદ્ર, શું વૈશ્ય, શું ક્ષત્રી, શું બ્રાહ્મણ,
સર્વનો આત્મા બનીને તમામને એક ડગલું આગળ વધારે છે. આ એક
એવો અદ્ભુત મુધારક છે કે જેને લીધે આખો દેશ ઉન્નતિ પામે છે.

જિજ્ઞેષે જૈકંત સંત જન, એહ થાન સોહંદા.

“પવિત્ર હૃદયનો માણસ ચૂપચાપ બેઠો હશે તોપણ તેના નિર્મળ મહે-
રામાંથી બીજાઓને ઉપદેશ મળતો રહે છે. એવા મહાત્માની તો વાતચીત,
વર્તન અને દર્શનજ સજીવન ઉપદેશરૂપ હોય છે. જેમની કૃપાથી—

ધન ભૂમિ ધન દેશ કાલ હો, ધન ધન લોચન કરિહેં દર્શ જો.

આર્કિમીડીઝ નામનો ગણિતશાસ્ત્રી કહ્યા કરતો કે “ ઉચ્ચાલનના
સિદ્ધાંત અનુસાર જો મને ઉચ્ચાલનનું આધારબિંદુ મળી જાય, તો જો કે હું
આટલો નાનો દેખાઉં છું; તોપણ આખી પૃથ્વીને ફેરવી શકું. ” તે આધાર-
બિંદુ બિચારા આર્કિમીડીઝને ન મળી શક્યું; પણ વેદાંત એ બિંદુ કયું છે તે
બતાવી આપે છે. તે તારૂંજ નિજસ્વરૂપ (આત્મા) છે કે જે સ્વતઃસિદ્ધ,
સર્વનો અધિષ્ઠાતા (આશ્રય-ટેકો) છે. તેનો સાક્ષાત્કાર કરવાથી આખા જ-
ગતને ફેરવી શકાય છે. સારાંશ પોતાનેજ મુધારવાથી જગતને મુધારી શકાય
છે. “ અરે એ વૈદ્ય, પહેલા તુંજ સારો થા. ” જ્યાંસુધી તમોને ખહાર
ચોર જણાય છે, ત્યાંસુધી તમારા અંતરમાં અવશ્ય ચોર હશે. જ્યાંસુધી
તને અન્ય લોકો બ્રહ્મથી ભિન્ન (નાલાયક, દુષ્ટ, મુધારવા યોગ્ય,) જણાય
છે, ત્યાંલગી હે બીજાઓને મુધારવા નીકળનાર ! તારા પોતાનેજ ઉપચાર
કર, તારી અવનતિ ઉપર ચોધાર આંસુ પાડ, જો તારા હૃદય કે કલેજમાં
લોહીનું એક પણ ટીપું હોય તો તેને આંસુ બનાવી આંખોની વાટે કાઢી
નાખ, જેથી આખરે તારી હૃદયવાટિકા સિંચાતી સિંચાતી એક દિવસ
આ જ્ઞાન (આનંદ) થી પ્રકુલિત બની જાય કે:—

બ્રહ્મૈવાહમિદં જગન્ન ચકલં ચિન્માત્રવિસ્તારિતમ્ ।

સર્વે ચૈતતદવિચયા ત્રિગુણયાડશેષં મયા કલ્પિતમ્ ॥

અર્થ:-હું અને આ વિસ્તરેલો સમસ્ત સંસાર ચિન્માત્ર બ્રહ્મજીએ; અને આ સમસ્ત જગત્ ત્રણ ગુણોવાળી અવિદ્યાને કારણે માર્ગે કલ્પેલું છે.

ઓ યૂરોપવાસીઓ ! જે વેદાંતનો આદર્શ સંન્યાસ છે, જેમાં મોટા-ઘટું ચિન્હ ત્યાગ છે, તે વેદાંતને તમો સ્વાર્થી કહો છો ! ન્યારે કોઈ વ્યક્તિનું મહત્વ જોવું હોય છે ત્યારે તેને એમ ન પૂછવું ઘટે કે તેની પાસે પૈસો કેટલો છે, પણ એજ જોવું જોઈયે કે તેનામાં આત્મસંયમ કેટલો છે.

મહી રમ્યા શય્યા વિપુલમુપધાનં મુજલતા ।

વિતાનં ચાકાશં વ્યજનમનુકૂલોઽયમનિલઃ ॥

સ્ફુરદ્દીપચંદ્રો વિરતિવનિતાસંગમુદિતઃ ।

સુખં શાંતઃ શેતે મુનિરતનુભૂતિર્નૃપ इव ॥ ભર્તૃદરિ, વૈ ૦ શ૦ ૫૮

અર્થ:-જેને ભૂમિ એજ સુંદર શય્યા, ભુજા એજ ઓશિકું, આકાશ એજ મંડપ, અનુકૂળ વાયુ તે પંખો અને પ્રકાશમાન ચંદ્ર તે દીપક છે; અને જે ઉક્ત સામગ્રીઓથી વિરક્તિરૂપી સ્ત્રીના સંગમાં આનંદિત અને પ્રસન્ન છે, તેવો બ્રહ્માનુભવી વિરક્ત મુનિ મોટા ઐશ્વર્યવાન રાજાઓના જેટલાજ સુખથી શયન કરે છે.

ખિસ્ત ઝેરે સરો ણર તારકે હક્ત અખતર પાય;

દસ્તે કુદરત નિગરો મન્સએ-સાહળ જાહી.

અર્થાત્ શિસ્તજો (ઓશિકામાટે) તો ઈટ છે, પણ પગ સાતે ઘડોના માથા ઉપર રાખે છે; મહાત્મા પુરોની પદવી અને શક્તિ તો જો !

સાત ગાંઠ કોપીનમે સાધ ન માને સંગ;

રામ અમલ માતા ફિરે ગિને ઈદ્રકો રંક.

જે વેદાંતના દ્વારમાં પગ મૂકવામાટે પણ દ્વામુનફલભોગવિરાગઃ ની આવશ્યકતા છે, અર્થાત્ સ્વર્ગની સુંદરીઓ અને અપ્સરા ઉપર નજર સરખી ન નાખવી એટલુંજ નહિ પણ ઈદ્ર, બ્રહ્મા આદિકના ઉચ્ચ સ્થાનોને પણ લાત મારવી જોઈએ; ત્યારે પછી તે વેદાંતમાં આ જગતની અસ્થિર અને ચાર દિવસની સ્ત્રીને પાછળ ભટકવાનું અને ધૂળ ઉડાવવાનું તો હોયજ ક્યાંથી ?

હૃદૈ^૧ પે આંખ ન ડાલે કલ્પી શયદા^૨ તેરા;

સખસે બેગાના^૩ હય, અય દોસ્ત, શિનાસા^૪ તેરા.

હા, એક રીતે વેદાંત પહેલા નંબરની સ્વાર્થીવિદ્યા છે. કેટલાક તત્ત્વવે-
તાઓનું એમ કહેવું છે કે ત્યારે કોઈ ભલો માણસ એક દુઃખથી પીડાતા
માણસ ઉપર દયા લાવીને તેની ઉપર કૃપા કરે છે, તો તેનાથી તે બીજા
માણસ ઉપર જરાએ આભાર કરતો નથી; પરંતુ પોતાની જાત ઉપરજ
મહેરબાની કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે, જેમ કેટલાક મનુષ્યોની પ્રકૃતિ
એવી કોમળ હોય છે કે પાસેવાળાને સળેખમ થયું હોય તો તેઓ પણ
સળેખમ ગ્રહણ કરી લે છે; અને નછકનો માણસ બગાડું ખાય છે તો
તેમને પણ બગાડું આવી જાય છે, ત્યારે બીજા એવી રોગોની નસર
થવાનું તો પૂછવું જ શું ? તેવીજ રીતે કોમળ હૃદયવાળો પુરુષ પોતાના
પાડોશીઓના દુઃખને એવી રોગની જેઠે તરત ગ્રહણ કરી લે છે;
અને પછી પોતે વહોરી લીધેલ દુઃખ અને શોકને ટાળવા ખાતર
તે પેલા પાડોશીને મદદ કરે છે; આ પ્રમાણે તેની સઘળી કૃપા અને
દયા પોતાનેજ માટે હોય છે; માટે જેને તમો દયા અને કૃપા માની બેઠા
છો તે પણ એક જાતનું સ્વાર્થીપણું છે. વળી વેદાંતનું સ્વાર્થીપણું
તો તેનાથી પણ અધિક-છેક છેલી હદનું છે અહીં તો, આ વેદાંતને
કુદૃષ્ટિથી જોનાર મહાશય ! જ્ઞાનીનો અહંભાવ એટલો બધો વધી જાય
છે, એટલા બધા મુકોને છતી લે છે; અને જગત્ ઉપર એટલું બધું સ્વા-
મિત્વ જમાવે છે કે તેની વ્યાખ્યા કરવા જતાં જીભ અટકી પડે છે અને
કલ્પના રૂંધાઈ જાય છે.

જેવી રીતે તમોને તમારા શરીરવિષે એવું લાગે છે કે “આ મારું છે” બરા-
બર તેટલીજ નિશ્ચિતતાપૂર્વક જ્ઞાની સમસ્ત સૃષ્ટિને “મારી કહી શકે છે.”

મયિ સર્વમિદં પ્રોત્તં સૂત્રે મણિગણા ઇવ । (ગીતા અ. ૭-૭)

અર્થ:-દોરામાં મણુકા પરોવ્યાની પઠે આ સર્વ મારામાં પરોવાયલું છે.

યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાનિ આત્મન્યેવાનુપદયતિ ।

સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં તત્તો ન વિજુગુપ્સતે । યજુર્વેદ, ઇ. ઉપ. મન ૬

અર્થાત્ જે સર્વ પદાર્થોને પોતાના આત્મામાંજ અને પોતાના આત્માને
સર્વ પદાર્થોમાં જુએ છે, તે પંડી કોઈની ચાડી નથી ખાતો, અર્થાત્ તેને
સઘળાં પોતાનાંજ સ્વરૂપ દેખાય છે, તેથી તેનામાંથી સર્વને માટે પોતાની
જાતના જેટલોજ પ્રેમ ઝરે છે.

જ્ઞાનીની એક અવસ્થા એવી હોય છે કે:-

પત્તીકો ફૂલકી લગા સદમા નસીમકા;

શબનમકા કતરા આંખમેં ઉસકી નજર પડા

અર્થાત્ શુભાળની પાંખડી ઉપર તો મંદ વાયુનો જરા સરખોજ આઘાત થયો, પણ હાય ! જુઓ આ અલેદતા ! કે જ્ઞાનીની આંખો ભીંન્નઈ ગઈ.

‘પુ’ રંગે-મજનૂંસે નિકલા ફસદ લયલાકી ખોલી;

ઇશકમેં તાસીરે હય પર જાજમે કામિલ આહિયે.

અર્થાત્ ફસ લયલાની ખોલી અને લોહી નીકળ્યું મજનુની રંગમાંથી ! પ્રેમમાં આટલી બધી ખુબી છે; પરંતુ તેને પૂરેપૂરો પ્રકટાવવો જોઈએ.

બતલાઈં અપને કુફરી ગર રમ્મ શેખકો;

બે-ઇજિતયાર કેહ ઉઠે, “ ઈસ્લામ કુચ નહિ. ”

અર્થાત્ ધર્માચાર્યને મારા અંતરનું રહસ્ય કહી બતાવું તો તે તરતજ કહી ઉઠે કે, આ માણસમાં તો ધર્મ જેવું કશું છેજ નહિ.

અરે ! પણ વેદાંત એટલેથીજ ક્યાં અટકે છે ? વહાલા ડૉક્ટર કોબી-અર !^૧ વેદાંતના જુદા અને સિતમ હજુ વધારે જુઓ કેમકે:-

ઇખ્તેદાયે ઇશક હય રોતા હય કયા ?

આગે આગે દેખિએ હોતા હય કયા ?

અર્થાત્ ગભરાઓ નહિ, આતો હજી પ્રેમની શરૂઆતજ છે. હજી તો આગળ આવશે તેમ જોશો કે શું શું બને છે !

તે જ્ઞાનીનો જાદુભરી દષ્ટિ જ્યાં પણ પડી ત્યાં પરમેશ્વરજ પરમેશ્વર બનાવી દે છે ! ન તો કંઈ નીચતા રહી ન ઉચ્ચતા, ન ગાંડપણ ન હડાપણ.

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ દ્વસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥ (ગીતા-૫-૧૮)

અર્થ:-(વદા અને વિનયવાળામાં, બ્રાહ્મણમાં, ગાય, હાથી અને કૂતરામાં અને ચાંડાળમાં પણ પંડિતો સમદષ્ટિથી જોનારા હોય છે.

આ પ્રકાશના તોફાનની આગળ ધરખાર, પ્યાદલ, સવાર, સઘળા ઉડીગયા; સાવરણી ફરી ગઈ, સઘળે રવચ્છતા થઈ ગઈ. વધુ શું કહું ? વધુ શું કહું ? જ્ઞાનકી આઈ આંધી રે, ચારો, જ્ઞાનકી આઈ આંધી;

૧ આ માણસ વેદાન્તને સ્વાધી કહે છે તેનો ઉત્તર કંઈક કટાક્ષ ભરેલી રીતે આમાં અપાયો છે.

સકલ ઉડાની ભરમકી ટાટી, કયા રાની કયા ખાંદી.
સમસ્ત સંસાર જ્ઞાનાશ્રિમાં બળી ભસ્મ થઇ ગયો.
વાર, પાર, યાર;- જિતવલ દેખા નૂર જમાલ.

રામકૃષ્ણ-પરમહંસની સામે એક સ્ત્રી આવી ઉભી. તેમણે તો ‘મા
મા. કાળી, કાળી ’ કહી ચરણ પકડી લીધા. એકવાર મજનૂની સામે
તેનો બાપ ઉભો હતો તે પણ તેને લયલાડપજ દેખાયો.

તેણે કહ્યું:-બાપ વળી કોણ ? લયલાવિના બીજું છેજ કયાં ? બાપ
વળી શું ?

મહાત્મા ‘શિખલી’ ને જુમ્માની નમાઝ પઢાવવામાટે ઇમામ (અમે-
સર) બનાવવામાં આવ્યા તો તેમણે આ મધુર સૂર ગાયો કે:-

મન ખુદાયમ, મનખુદાયમ, મનખુદા; ફારેગમ અઝ કિયો-અઝ કીનો હવા.
અર્થ:-હું ખુદા છું, હું ખુદા છું, હું ખુદા; રાખું નહિ અલિમાન, ઇર્ષ્યા, વાસના.

એ સાલળી જુનૈદે કહ્યું કે “ મેં તને જે કહ્યું છે તેને શુભ રાખવું
સારું છે, તું તો તેને પ્રકટ પણે કહી દે છે. ” શિખલીએ ઉત્તર આપ્યો.
મન હમી ગોયમો હમી શનવમ, નીસ્ત કસ ગયરે મન બ હરદુ દિયાર.

અર્થાત્ હુંજ કહું છું અને હુંજ સાંભળું છું; મારા સિવાય આ લોક
અને પરલોકમાં બીજો કોઈ નથી.

હું તો અત્યંત એકાંત (નિકુંજ સ્થાન) મા છું, અન્ય કોઈ છેજ
નહિ, તો પછી પ્રકટ કરવા-કરાવવાનો અર્થ શો ?

તન્હાસ્તમ, તન્હાસ્તમ, દર બેહો બર ચકતાસ્તમ;

જુઝ મન ન બાશદ હીય શય, મન બસ્તમ, મન માસ્તમ.

અર્થ:-હું એકલો છું, એકલો, જલ થલમાં નાકો મુજ સમો,

મુજ વિષુ નથી વસ્તુ કોઈ, હું પૃથ્વી ને હું પાણી છું.

ધન્ય છે આ છાકટાપણાને ! જેની ઉપરથી હજારો ધર્મો કુરબાન
છે. ધન્ય છે આ દિવાનાપણાને ! કે જેની ઉપરથી લાખો ન્યૂટન અને
કેલ્વિનને વારીને ફેંકી દઇએ.

દર્દ મારા બે શુમા, દરમાં મખાદા બે શુમા;

મર્ગ ખાદા બે શુમા, જાગી મખાદા બે શુમા.

બિશનવ અઝ ઇમાં કે મી ગોયદ બ આવાઝે ખુલંદ,

આંખો મીંચી લે છે. તેના મનથી તો તે પોતાને એમ કરવાથી ખિલાડીની દૃષ્ટિથી તે અદૃશ્ય થઈ ગએલું સમજે છે, પણ એમ કાંઈ અદૃશ્ય થવાય ખરું? એથી કળ્પતરને જોકે ખિલાડી નથી દેખાતી; પરંતુ ખિલાડી તો તેને દેખતીજ હોય છે. તે તો તરતજ તેને પકડી લેશે. તેવીજ રીતે ભાર્ગ, તમે પોતાની શોચનીય સ્થિતિને વિસારી મૂકશો તો શું સંકટરૂપી સર્પનાં શું-ચળાંમાંથી મુક્તિ મળી જશે? ઉલટું તમે સાંભળ્યુંજ હશે કે જંગલમાં જો વાઘ, ચિત્તા વગેરે સાથે મુકાબલો થઈ જાય તો તેજ માણસ બચી જાય છે, કે જે વાઘ આદિ સાથે નયનયુદ્ધ (તાકીને સામે જોઈ રહેવા) માં ન હારે. તેવીજ રીતે સંસારમાં પોતાની ભૂલો અને ગુટીઓ ઉપર ધ્યાન-પૂર્વક દૃષ્ટિ રાખવાથી મુક્તિનો માર્ગ મળી આવે છે. વાચકગણ! આજે તો તમારે પોતાનીજ સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરવો પડશે.

આલેખક:-અરે આ ગૂઢ વિષયને વાંચી કાણ મગજને ચક્કરમાં નાખે? આપજ તે લખો અને આપજ વાંચજો. બીજાને તેની શું પડી છે? વળી એથી આપનું અદ્વૈત પણ સુંદર રીતે સિદ્ધ થશે.

રામ:-નિઃસંદેહ.

લોભિયો ભૂલો પડ્યો છે ભૂલભૂલામણી મહીં.

વળી “આપજ લખો અને આપજ વાંચો” એ વાત તો અનુપમજ કહી. “ખુદ કૂઝાઓ ખુદ કૂઝા ગરો ખુદ ગિલે કૂઝા.” અર્થાત:-

પોતે કુંભ કુંભારજ પોતે, પોતે કુંભતણી માટી.

વળી પણ કહ્યું છે કે “શાગિર્દ હંય તો હમ હંય, ઉસ્તાદ હંય તો હમ હંય.” આ પ્રમાણે સ્વરૂપથી તો આપણી એકતામાં કદાપિ ફેર નથી પડી શકતો. બાહ્યદૃષ્ટિએ જો કે હજારો અને લાખો માણસો વાંચનારા હોય; પરંતુ વાસ્તવમાં તો એક રામજ સર્વમાં નિવાસ કરી રહ્યો છે. તે પોતેજ લખે છે, પોતેજ ચોકાની જાણ માટે નીચે આપેલો છે.

“સ્વામી રામ જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમી હતા ત્યારે ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં તેમની લેખિનીથી ઝરેલો આ બીજો લેખ છે. જે તેમના મામિક “અલિક્ષ” ના બીજા અંકમાં પ્રકટ થયો હતો. આ લેખ અને તે પછી સ્વામીજીએ અમેરિકામાં આપેલા વ્યાખ્યાન “આત્મ-વિદ્યાસ” બન્નેનો વિષય એકજ છે; તોપણ લેખ અને બાપણની શૈલીમાં અત્યંત બેદરવાને લીધે લેખનું પણ અહીં શબ્દશઃ ભાષાંતર આપીએ છીએ.”

વાંચે છે, પોતેજ વાંચનનો વિષય બને છે અને વાંચીને પોતેજ પ્રસન્ન થાય છે.

હા રે હુ હા રે હુ હા રે હુ । અહમન્નમહમન્નમહમન્નમ્ । અહમન્નાદો
રે હમન્નાદો રે હમન્નાદઃ । અહં શ્લોકકૃદહં શ્લોકકૃદહં શ્લોકકૃત્ ।

(યજુ ૦ તૈત્તિરીયોપનિષદ્ ભૂ ૦ અ ૦ ૧૦)

અર્થ :-વાહવા ! વાહવા ! ! વાહવા ! ! ! હું અન્ન (જેય) છું, હું અ-
ન્ન છું, હું અન્ન છું; હું અન્નને ખાનારો (જ્ઞાતા) છું, હું અન્નને ખાનારો
છું, હું અન્નને ખાનારો છું; હું કવિ (અન્ન અને લોકતાને એક કરનાર)
છું, હું કવિ છું, હું કવિ છું. જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને જેય હુંજ છું.

“ અલિક્ષ ” નો અર્થ થાય છે સહસ્ર, તોપણ અલિક્ષ એકજ છે. સા-
ગરમાં લાખો તરંગો હોય, તેથી સમુદ્રની એકતામાં ફેર નથી પડી શકતો.
મારા નિઃસ્વરૂપ આશ્રેપક મહાશય ! જો આ ગોળ ચક્કરોમાંથી બચવામાટે
આ વિષયથી નાસવા માગો છો, તો કહો તો ખરા કે પ્રથમ આ સંસાર
ચક્રનાં ચક્કરોમાંથી બચવાનો કોઈ માર્ગ ચોજી રાખ્યો છે ? પ્રથમ તો
આપની આંખજ ગોળ છે. એક ચક્ર છે. પછી આકાશભણી દષ્ટિ ફેરવો;
તે પણ ગોળ ચક્ર છે. સૂરજ, ચંદ્રમા, તારા, એ બધાં પણ ગોળ છે. (ચક્ર
રૂપ છે.) જેને સીધી લીટી કહેવામાં આવે છે તે પણ આધુનિક ગણિત-
શાસ્ત્રીઓના સંશોધન અનુસાર એક વિશાળ વર્તુળ (ચક્ર) છે; જેનું કેંદ્ર અનંત
અંતરે છે. સેન્ટ આગસ્ટીનના કથનાનુસાર “ ઈશ્વર પણ એક એવા વર્તુળ
સમાન છે; કે જેનું કેંદ્રસર્વત્ર છે; પરંતુ પરિધ કોઈપણ ઠેકાણે નથી.” ચો-
માસાનો અને ઇશાની પવન વિપુલવૃત્તભણી વાય છે અને ત્યાંથી ગરમ
બની ઉપર ચઢી ઉલટાં નામ ધરાવી પાછો ફરે છે; અને ફરી પાછો ઠંડો
પડી વિપુલવૃત્ત તરફ વાય છે. આમ પવન પણ હરવખત ચક્કરમાં ફર્યા
કરે છે, વર્તુળ બનાવ્યા કરે છે. સમુદ્રના પ્રવાહોની પણ એવીજ દશા છે,
જે તેમનાં ગદ્ગદ-સ્ટ્રીમ (વમળપ્રવાહ) અને એન્ટી ગદ્ગદ સ્ટ્રીમ (પ્રતિ
વમળપ્રવાહ) નામે ઉપરથી સ્પષ્ટ પ્રકટ થાય છે. સરિતાઓ પણ બિચારી
રેંટના ઘટોની પેઠે ચક્કરમાં પડી છે; પર્વતો ઉપરથી ઉતરી મહા મહેનતે
બૂતલ પ્રતિક્રમણ પૂરું કરી સમુદ્ર સુધી પહોંચે છે; અને પાછી ત્યાંથી વરાળ
રૂપે ઉપર ચઢી આકાશ પ્રતિક્રમણ પૂરું કરી પર્વતો ઉપર પાછી ફરે છે અને
એ પ્રમાણે વર્તુળ પૂરું કરે છે. ઘડિયાળના કાંટા બારના અંકથી ફરતા ફરતા

ખાદુ ગુદ્દે કાફિરત, કીમાં મળાદા જો શુભા.

અર્થ:-દર્દ હોં જો તમ વિના, ઔષધ ન હોજો તમ વિના.

મોત હો જો તમ વિના, જીવન ન હોજો તમ વિના;

કાફિર લટો તારી, તેને, ઈમાન પોકારી કહે;

સાંભળ જરા તું કાન દઈ, “શ્રદ્ધા ન હોજો તમ વિના.”

અરે સાંસારિક દૃષ્ટિ ! હે હાઠ અને ચામ જોનારી દૃષ્ટિ !

મર કયું ન જાયે તૂ કટારી પેટ ખાય કે ?

સદ શુક ગોયમ હર જમાં હમ ચંગરા, હમ જામરા;

કીં હરફ ખુદનન અઝ મિયાં, હમ નંગરા, હમ નામરા. ૧.

દિલ તંગમ અઝ ફર્જાનગી, દારમ સરે દીવાનગી;

કઝ ખુદ દેહમ બેગાનગી, હમ ખાસરા, હમ આમરા. ૨.

ચું મુર્ગી પરદ અઝ કફસ, દીગર ન યદેશદ ઝકસ;

ખીનદ મુખારક પીશે પસ, હમ દાનેરા, હમ દામરા. ૩.

અય જાં તૂ ગર હિમ્મત કુની, દિલ અઝ ફ આલમ બરકની;

ચકખારા અઝ હમ બિશકની, હમ પુખ્તા રા, હમ ખામરા. ૪.

ભાવાર્થ:-હું ચંગ અને દારૂની ખ્યાલીને હર વખત ધન્યવાદ આપતો રહું છું; કેમકે એ બન્નેએ મારામાંથી લાજ અને શરમને દૂર કરી છે. ૧

અક્કલ હુશિયારીથી હું હવે કંટાળી ગયો છું. હવે તો મારા મગજમાં ઉન્મત્તતા અને પાગલપણું ઘર કરી બેઠું છે. સર્વ સામાન્ય અને વિશેષ વસ્તુસ્થિતિઓને હું મારાથી હવે તો વિગત સમજું છું. ૨

પક્ષી પાંજરામાંથી ઉડી ગયું એટલે પછી તે કશાથી ડરતું નથી. પછી તો જાળને અને દાણાને પણ તે શુભ ગણે છે. ૩.

ઓ જીવ ! જો તું હિમ્મત કરે અને આ લોક તેમજ પરલોકથી તારા હૃદયને વિરક્ત બનાવી દે, તો સારી અને માઠી ઇચ્છાઓ તથા ક્રિયાઓના અને તેનાં ફળોને અવશ્ય નષ્ટ કરી શકે. ૪

.સિજદા ગદ્દાનમ કેરા, અય ઝાહિદા ? ખુદ ખુદાયમ, ખુદ ખુદાયમ, ખુદ ખુદા.

અર્થાત્ કોને નમું ? કોને નમું ? એ કમઠો ! ખુદ ખુદા હું, ખુદ ખુદા હું, ખુદ ખુદા !

હૈં !

હૈં !!

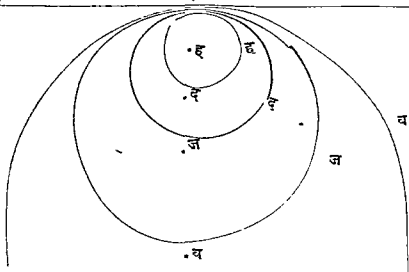
હૈં !!!

જીવતો કોણ છે ? *

આ

ય

અ

શ્લોક:-આ બૂલબૂલામણીઓ કેમ બનાવી છે ? આ શુંચળાં શુંચળાંવાળી ફાંસીઓ કેને ફસાવવામાટે છે ? તમે તો કંઈ અજબ ચક્કરમાં નાખવા માગો છો !

રામ:-વહાલા, ચક્કરોમાંથી મુક્તિ અપાવવામાટેજ આ વર્તુળો બનાવવામાં આવ્યાં છે. તમારી સ્થિતિ બતાવવાને ખાતરજ આ દર્પણ આગળ ધરવામાં આવ્યું છે.

કબૂતરને ન્યાદે બિલાડી પકડવા આવે છે ત્યાદે તે બિચાડું પોતાની

* રામતીર્થ પબ્લીકેશન લીમિટેડ તરફથી દિલ્હીમાં પ્રકાશિત થયેલા સ્વામી રામતીર્થના ૧૪મા ભાગમાં આ લેખ વિશે જે દિપ્પણી આપેલી છે તેનો બાવ ગુજરાતી વા-

આંખો મીંચી લે છે. તેના મનથી તો તે પોતાને એમ કરવાથી બિલાડીની દૃષ્ટિથી તે અદૃશ્ય થઈ ગએલું સમજે છે, પણ એમ કાંઈ અદૃશ્ય થવાય ખરું? એથી કબૂતરને જોકે બિલાડી નથી દેખાતી; પરંતુ બિલાડી તો તેને દેખતીજ હોય છે. તે તો તરતજ તેને પકડી લેશે. તેવીજ રીતે ભાર્ગ, તમે પોતાની શોચનીય સ્થિતિને વિસારી મૂકશો તો શું સંકટરૂપી સર્પનાં શુચળાંમાંથી મુક્તિ મળી જશે? ઉલટું તમે સાંભળ્યુંજ હશે કે જંગલમાં જો વાઘ, ચિત્તા વગેરે સાથે મુકાબલો થઈ જાય તો તેજ માણસ ખચી જાય છે, કે જે વાઘ આદિ સાથે નયનયુદ્ધ (તાકીને સામે જોઈ રહેવા) માં ન હોય. તેવીજ રીતે સંસારમાં પોતાની ભૂલો અને ત્રુટીઓ ઉપર ધ્યાન પૂર્વક દૃષ્ટિ રાખવાથી મુક્તિનો માર્ગ મળી આવે છે. વાચકગણ! આજે તો તમારે પોતાનીજ સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરવો પડશે.

આક્ષેપક:-અરે આ ગૂઢ વિષયને વાંચી કાણ મગજને ચક્કરમાં નાખે? આપજ તે લખો અને આપજ વાંચજો. બીજાને તેની શું પડી છે? વળી એથી આપનું અદ્વૈત પણ સુંદર રીતે સિદ્ધ થશે.

રામ:-નિઃસંદેહ.

ભોમિયો ભૂલો પડ્યો છે ભૂલભૂલામણી મહીં.

વળી “આપજ લખો અને આપજ વાંચો” એ વાત તો અનુપમજ કહી. “પ્રુદ કૂઝાઓ પ્રુદ કૂઝા ગરો પ્રુદ ગિલે કૂઝા.” અર્થાત:-

પોતે કુંલ કુંભારજ પોતે, પોતે કુંભારણી માટી.

વળી પણ કહ્યું છે કે “શાગિર્દ હંય તો હમ હંય, ઉસ્તાદ હંય તો હમ હંય.” આ પ્રમાણે સ્વરૂપથી તો આપણી એકતામાં કદાપિ ફેર નથી પડી શકતો. બાહ્યદૃષ્ટિએ જો કે હજારો અને લાખો માણસો વાંચનારા હોય; પરંતુ વાસ્તવમાં તો એકરામજ સર્વમા નિવાસ કરી રહ્યો છે. તે પોતેજ લખે છે, પોતેજ ચકોની જાણ માટે નીચે આપેલો છે

“સ્વામી રામ જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમી હતા ત્યારે ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં તેમની લેખિનીથી ઝરેલો આ બીજો લેખ છે જે તેમના આમિક “અલિક્” ના બીજા અકમાં પ્રદ્ધ થયો હતો. આ લેખ અને તે પછી સ્વામીજીએ અમેરિકામાં આપેલા વ્યાખ્યાન “આત્મવિકાસ” બન્નેનો વિષય એકજ છે, તોપણ લેખ અને ભાષણની શૈલીમાં અત્યંત ભેદ હોવાને લીધે લેખનુ પણ અહીં શબ્દશઃ ભાષાતર આપીએ છીએ.”

વાંચે છે, પોતેજ વાંચનનો વિષય બને છે અને વાંચીને પોતેજ પ્રસન્ન થાય છે.

હા રે હુ હા રે હુ હા રે હુ । અહમન્નમહમન્નમહમન્નમ્ । અહમન્નાદો
રે ડહમન્નાદો રે ડહમન્નાદઃ । અહં શ્લોકઋદહં શ્લોકઋદહં શ્લોકઋત્ ।
(પૃષ્ઠ ૦ તંત્રિરીથોપનિષદ ભૂ ૦ અં ૧૦)

અર્થ :-વાહવા ! વાહવા ! ! વાહવા ! ! ! હું અન્ન (રોય) છું, હું અન્ન છું, હું અન્ન છું; હું અન્નને ખાનારો (જ્ઞાતા) છું, હું અન્નને ખાનારો છું, હું અન્નને ખાનારો છું; હું કવિ (અન્ન અને લોકતાને એક કરનાર) છું, હું કવિ છું, હું કવિ છું. જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને રોય હુંજ છું.

“ અલિક્ષ ” નો અર્થ થાય છે સહસ્ર, તોપણ અલિક્ષ એકજ છે. સા ગરમાં લાખો તરંગો હોય, તેથી સમુદ્રની એકતામાં ફેર નથી પડી શકતો. મારા નિઃસ્વરૂપ આશ્લેષક મહાશય ! જો આ ગોળ ચક્કરોમાંથી બચવામાટે આ વિષયથી નાસવા માગો છો, તો કહો તો ખરા કે પ્રથમ આ સંસાર ચક્રનાં ચક્કરોમાંથી બચવાનો કોઈ માર્ગ ચોછ રાખ્યો છે ? પ્રથમ તો આપની આખજ ગોળ છે. એક ચક્ર છે. પછી આકાશભણી દષ્ટિ ફેરવો, તે પણ ગોળ ચક્ર છે. સૂરજ, ચંદ્રમા, તારા, એ બધાં પણ ગોળ છે (ચક્ર રૂપ છે.) જેને સીધી લીટી કહેવામા આવે છે તે પણ આધુનિક ગણિત શાસ્ત્રીઓના સંશોધન અનુસાર એક વિશાળ વર્તુળ (ચક્ર) છે; જેનું કેંદ્ર અનત અંતરે છે સેન્ટ ઑગસ્ટીનના કથનાનુસાર “ ઈશ્વર પણ એક એવા વર્તુળ સમાન છે, કે જેનું કેંદ્રસર્વત્ર છે, પ-તુ પરિઘ કોઈપણ ઠેકાણે નથી.” ચો-માસાનો અને ઇશાની પવન વિપુલવૃત્તભણી વાય છે અને ત્યાંથી ગરમ બની ઉપર ચઢી ઉલટાં નામ ધરાવી પાછો ફરે છે, અને ફરી પાછો ઠટો પડી વિપુલવૃત્ત તરફ વાય છે. આમ પવન પણ હરવખત ચક્કરમા ફર્યા કરે છે, વર્તુળ બનાવ્યા કરે છે. સમુદ્રના પ્રવાહોની પણ એવીજ દશા છે, જે તેમનાં ગર્હ-સ્ટ્રીમ (વમળપ્રવાહ) અને એન્ડી ગર્હ સ્ટ્રીમ (પ્રતિ વમળપ્રવાહ) નામે ઉપરથી સ્પષ્ટ પ્રકટ થાય છે. સરિતાઓ પણ ગિચારી રેટના ઘટોની પેઠે ચક્કરમાં પડી છે; પર્વતો ઉપરથી ઉતરી મહા મહેનતે ભૂતલ પ્રતિક્રમણ પૂરું કરી સમુદ્ર સુધી પહોંચે છે; અને પાછી ત્યાંથી વરાળ રૂપે ઉપર ચઢી આકાશ પ્રતિક્રમણ પૂરું કરી પર્વતો ઉપર પાછી ફરે છે અને એ પ્રમાણે વર્તુળ પૂરું કરે છે. ઘડિયાળના કાંટા બારના અંકથી ફરતા ફરતા

એક, જે વગેરે અંકો વટાવી પાછા બાર ઉપર આવી જાય છે. તેમના સા-
ચમાં પણ દિનરાત આજ ચક્કરની કેટ લખાયેલી છે. ”

તેજ પ્રમાણે “સવાર, બપોર, સાંજ અને રાત” એ પણ કાળચક્રનાં
ચક્કરોમાં દૂમે છે. વસંત, ઉનાળો, પાનખર અને શિયાળો એ પણ કાળના
પૈડા ઉપર ફરી રહ્યા છે. સતયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર અને ડગિયુગ અસ્તિત્વનાં
સરકસ (ગોળ અખાડા) માં ઉછળી ફૂટી, જગતરૂપી ધળને ઉડાવતા ઉડા-
વતા ચક્કર લગાવી રહ્યા છે. પૃથ્વી પોતે ચક્કરમાં છે. ચંદ્રમાનું મોં ચક્કર
ખાઈ ખાઈ પીણું-પ્રીકું પડી ગયું છે. બધા તારાઓને જેડૂતની ગોફલુની પેઠે
ઘમાવવામાં આવે છે. દુવનો તારો માતા-પ્રકૃતિના રેટિયાની ત્રાકબની એકજ
રથાને ચક્કર ખાઈ રહ્યો છે. સમુદ્ર આ ચક્કરોને લીધે હાય હાય પોકારી
રહ્યો છે. વાયુ આ ચક્કરળાઝીમા ઠંડા શ્વાસ લઈ રહ્યો છે. સંકટમાં સપ-
ડાયેલાઓ જે આકાશને જીલમગાર કહે છે, તે આકાશ પણ આ ચક્કરની
આંખો જોઈ પોતાના તારારૂપી નિરાશ નયનોને ચોતરફ ફેરવી રહ્યું છે.

હવા નહીં હય, ચે નેચરકી સર્વ આહે હંય;

સિતારે કબ હંય ? ચે હસરત ભરી નિગાહે હંય.

અર્થાત્ “પવન નથી, આ તો પ્રકૃતિના નિશાસા છે; ક્યાં છે તારા ?
એ તો પ્રકૃતિની દુઃખ ભરી નિગાહો (કીકીઓ) છે. ટુંકમાં, આ ચક્કરના
જીલમ અને સિતમ ક્યાંસુધી લખીએ ? “જીવન” પોતે પણ અસ્તિત્વના
સમુદ્રમાં એક વમળ (ચક્કર) જ છે ચોડાક કાળગાટે અસ્તિત્વના સમુદ્ર
(અધિષ્ઠાન) ની સપાટી ઉપર જીવનનું વમળ મઝા કરે છે અને પછી
નષ્ટ થઈ જાય છે.

જો જન્મમરણની ચક્કીમાંથી છૂટવા માગતા હો, તો આ વર્તુળોવાળા
નિબંધને ધ્યાનથી અને ધીરજથી વાંચો. ધીરજથી અમારી સાથે વાતો કરતા
કરતા પ્રથમ જરા અટપટાં પાનાનો માર્ગ પૂરો કરી જાઓ, એટલે પછી
સીધો પગડંડીઓ જોવામાં આવશે અને ખરો માર્ગ દેખાશે. જોજો, કંઈક
આ નાના નાના વર્તુળોની કાંસીમાંજ દસાઈ ન રહેતા !

માત્ર વર્તુળના પરિઘ (અર્થાત્ નાગરૂપ) ઉપરજ જ્યાંસુધી દોડા દોડી
થતી રહેશે, ત્યાંસુધી તો વિરોધ અને લડાઈટંટા કદાપિ શાંતિનું રૂપ
ધાગ્યું કરવાના નથી. જો ચિત્તના વિશેષ અને ચિંતાનાં ચક્કરોમાંથી મુક્તિ

મેળવવા ઇચ્છતાજ હો તો કેંદ્ર (અર્થાત્ મૂળ સત્યતત્ત્વ) ભણી વળે.
નિષદ્ધ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરો. ત્યાં સર્વ લેહ નષ્ટ થઈ જાય છે, દ્વૈત ગમ્મ-
તિ માપી જાય છે. બાહ્ય વિદ્યાઓ તો માત્ર ક્ષાનસ જેવી છે. આ પ્રકાશ
બહારની વસ્તુઓને કેટલેક અંશે પ્રકાશિત અવશ્ય કરે છે; પરંતુ તેનું વર્તુળ
(સીમા) અંધકારના એક મોટા વર્તુળથી સદા ઘેરાયલું હોય છે. પ્રકાશ
જેટલો વધશે તેટલુંજ અંધકારનું વર્તુળ પણ વધતું જશે. ગ્રીક લોકો
પાણીને મૂળ તત્ત્વ માનતા હતા; પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાને પાણીને મિશ્રણ
સિદ્ધ કરી તેની જગ્યાએ ઑક્સિજન અને હાઇડ્રોજનને મૂળતત્ત્વ ઠેરવ્યાં છે.
જ્યાં પહેલાં એક (પાણી) અજ્ઞાત તત્ત્વ (વિજ્ઞાતવ્ય) હતું, ત્યાં હવે બે
(ઑક્સિજન અને હાઇડ્રોજન) અજ્ઞાત તત્ત્વ નીકળી આવ્યાં. આ પ્રમાણે
પદાર્થજ્ઞાન અવશ્ય વધ્યું; પરંતુ તેની સાથેજ અજ્ઞાનનું વર્તુળ પણ વૃદ્ધિ-
ગતજ થતું ગયું. બાહ્ય વિદ્યાઓમાં એક બાબત ન્યૂટનના જેટલી માહિ-
તીઓ પ્રાપ્ત થશે, તો બીજી બાબત અવિજ્ઞાતનો સમુદ્ર પણ એવા તરંગો
ઉછાળશે, કે તે માહિતીઓને માત્ર કિનારા ઉપરની છીપો અને કાંકરાનીજ
ઉપમા આપવી પડશે.

અનુભવાવલંબી વિદ્યાઓ (બાહ્યવિજ્ઞાન) રૂપ દુઃશાસન પ્રપંચ (જ-
ગત્) રૂપી દ્રોપદીનાં ચીર ઉતારવા માગે છે; પરંતુ એક પટ ઉતારતું નથી
ત્યાં તો બીજું ઉપસ્થિત થઈ આવે છે; અને તેને ઉતારતાં ત્રીજું જણાય
છે, અને એજ પ્રમાણે આદ્યા કરે છે. અતે બિચારો દુઃશાસન ગભરાઈને
બોલી ઉઠે છે કે “ નારીમેં સાડી હૈ કિ સાડીમેં નારી હૈ! ” “ ચીર
ઉપર ખેંચાશે તો ચે ચીર ઉપર ચીર રહી જશે. ”

સર આઈઝેક ન્યૂટને એક વખત પોતાના ઘરમાં લીવર અને ચક્રોને
ત્રિચિત્ર રૂઢિથી ગોઠવી એક પંખો બનાવ્યો; અને તે ચલાવનાર મનુર
તરીકે ફાલતુ ઉંદરોને રાખ્યા. તેની રચના એવી હતી કે એક દાંતાવાળા
ચક્રના છેડાની નજીક એક પતડું જડીને તેના ઉપર થોડાક ઘઉં એવી
રીતે રાખ્યા, કે જેથી ચક્ર ફરે તોપણ ઘઉં પડી જાય નહિ. ઉંદર ઘઉં
મેળવવા માટે એક દાંતા ઉપરથી ઉછળી બીજા દાંતા ઉપર પડતો, એટલે
ચક્ર તેના ભારથી ફરતું અને પંખો ચાલતો; પરંતુ ગરીબ બિચારો મનુર
(ઉંદર) પાછો પોતાની અસલ જગ્યાએજ નીચે આવી પડતો; અને ઘઉંથી

તો પહેલાના જેટલોજ દૂર રહેતો; લોખો ઉદર પાછો ફરીથી દાતા ઉપર ચડતો અને પંખો ફેરવતો; પરંતુ હાથમાં કંઈજ ન આવતું. ફરી ફરી એજ પ્રમાણે તેને તો પ્રત્યેક પળે એજ આશા રહેતી કે હમણું ઘઉં લઈશ; હમણા લઈશ. આ વખતે તો જરૂર લીધા સમજે. માત્ર એક વખત વધુ કૂદવાનીજ વાર છે, તરત મળી આવશે. તેવીજ રીતે સંસારની વાસના કે સામારિક વિદ્યાઓની વાસના લોખો ઉદરની પેઠે પોતાના મનોરથો કદાપિ પ્રાપ્ત કરી શકવાની નથી; કદાપિ શાંત અર્થ શકવાની નથી; સત્ સ્વરૂપને કદાપિ તે સ્પર્શી શકવાની નથી. હા, એટલું અવશ્ય થાય છે કે તેદ્વારા સસારરૂપી લપકાદાર પંખો ચાલ્યા કરે છે.

સૂર્યના પ્રકાશનાં કિરણોમા કાળી રેખાઓ હોય છે; પરંતુ સૂર્યગ્રહણ સમયે એ રેખાઓ સફેદ દેખાશે. બરાબર એજ પ્રમાણે, વહાલા વાચક ગણુ! આ રેલગાડીઓ, તોપો, બલૂનો વગેરે વસ્તુઓ અવિદ્યારૂપી ગ્રહણ દર્શિયાનજ સફેદ રેખાઓ જણાય છે, ગ્રહણ દૂર પછી તેને જોવામા આવે તો કાળી રેખાઓ બની જશે.

બ કૂચે મય ફરોશાનશ બ જામી બર નમીગીરંદ;

ઝહે સજ્જતદએ તકવા ! કે ચક સાગર નમીઅર્ઝદ. ૧

કુલાહે તાને સુલ્તાની કે બીમે બા દર દર્ રત,

કુલાહે દિલકશસ્ત અમ્મા બ દર્દે સર નમી અર્ઝદ. ૨

અર્થાત્ “ મહિરા વેચનારાઓ તેને એક પ્યાલી સાટે પણ ખરીદવા નથી. વાહ ! એ બાદ્ય પવિત્રતા (ઉપરના ઠાઠમાઠ) શું કામનાં કે જેની એક પ્યાલી જેટલી (જ્ઞાનના એકાદ વાક્ય જેટલી) પણ કિંમત નથી ? ”

“ જેમાં સદાય જીવનું જોખમ સમાયલું છે એવો સમ્રાટપદનો સુકુટ જો કે છે તો મનોહર; પરંતુ માથાનો દુઃખાવો દૂર કરવા જેટલી પણ તેની કિંમત (તાકાત) નથી. ”

“ જો એક માણસ પોતાના આત્માને ગુમાવીને આખું જગત્ પ્રાપ્ત કરે, તોપણ તેથી તે મનુષ્યને શું લાભ થવાનો છે ? ”

એમા શક નથી કે બાદ્ય વિદ્યાઓના સયોધકો સાંસારિક કીર્તિના આકાશમા તારાની પેઠે ચમકવાને યોગ્ય છે; કેમકે તેઓ અંધારી રાત્રિએ ઘણાં બૂલા પડેલાઓને નકામા ભટકણુમાથી બચાવે છે; અને પોતાના

પ્રકાશવડે પ્રવાસીઓને કીચડમાં ફમાઈ પડતા કે ખાડામાં પડી જતા બચ્યા છે, પરંતુ જ્ઞાનનો સૂર્ય ઉદય થયો એટલે એ બધાજ તારાઓ પોતાને નિરૂપયોગી થએલા જોઈ આખા પડીને હોપ થઈ જાય છે.

હુનિયા વ આકેષત બના, વાહવા ! જો જહેલ ને ક્રિયા,

તાર સા મેહરે રામને દમમે ઉડા દિયા કે યુ.

અર્થાત્ આ લોક અને પરલોક રચી અજ્ઞાને જ્યાં વાહવા ! નો પોકાર કર્યો-પ્રમન્નતા દેખાડી, તેટલામાજ રામના સૂર્ય તેમને તારાઓની પેઠે એક ઘણુમા ઉડાવી દીધા.

ઓ ભારતવાસીઓ ! અધાર કોટડીઓમાં ચેત્તી ઘાળી રાત્રિને ચોગ્ય દાડખાનાં અને કૃત્રિમ ઝાડોવડે શોભા શણગાર કરવાં એ તો તમે વિદેશીયો પાસેથી શીખોજ છો; પરંતુ હાથ પોતાના દેશના મૂર્ચ (અભિવિદ્યા) ને તો મોં બતાવવાથી પણ દૂર રહો છો.

વર્તુળો

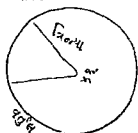
આવો, હવે જરા આ વર્તુળોવિષે વિચાર કરીએ આ પ્રસંગે એ ચોગ્ય જણાય છે કે જે પારિભાષિક શબ્દો આ વિષયમાં વાગવા આવનારા છે, તેમનો પણ ઠંઠક પુરાસો આપી દેવામાં આવે.

બ્યાખ્યા-વર્તુળ તે સમતલ આકારને કહેવામાં આવે છે કે જે એક જ (ગોળ પરિધ નામની) રેખાથી પરિમિત હોય, અને જેની વચ્ચેવચ્ચમાં એક એવું બિંદુ (કેન્દ્ર) હોય કે જેમાંથી ગમે તેટલી રેખાઓ પરિધસુધી એચવામાં આવે, તોપણ તે સઘળી લંબાઈમાં બરાબર હોવી જોઈએ.

આ પગ પર સમ રેખાઓમાની પ્રત્યેકને ત્રિજ્યા

પરિધ

કહે છે

જો વર્તુળ અત્યંત નાનું હોય, અર્થાત્ તેની ત્રિજ્યા અનહદ નાની હોય, તો તેવી દશામાં વર્તુળ પણ માત્ર બિંદુજ બની જશે, જેમકે પહેલા પાના ઉપરના ચિત્રમાં સૌથી નાના વર્તુળનું કેન્દ્ર હવે ની અત્યંત નજીક છે અર્થાત્ ત્રિજ્યા યદ્ય અનહદ નાની છે, અને તેથી જ વર્તુળ એક મીરા કિવા બિંદુ સમાન દેખાય છે પણ જેમ જેમ કેન્દ્ર

મું અંતર અધિક થતું જશે, તેમ તેમ ત્રિજ્યા મોટી થતી જશે અને વર્તુળ વિશાળ થતું જશે. પહેલા પાનાની આકૃતિમાં બીજા વર્તુળનું કેંદ્ર દ વધારે છેટે ગયું તો તે વર્તુળ પણ વિસ્તૃત બન્યું. આ વર્તુળમાં હ ના જેવાં કેટલાંયે વર્તુળો સમાઈ બાથ છે. ત્રીજા વર્તુળનું કેંદ્ર જ તેથીયે વધુ છેટે ગયું, તો તેની સાથેજ તે વર્તુળ જ ની પરિમીમા પણ વિશાળ બની. એટલેસુધી કે તેમાં દ જેવાં કેટલાંયે વર્તુળોનો સમાસ થઈ શકે છે.

તેજ પ્રમાણે વ વર્તુળ (કે જેનું કેંદ્ર વ તેથીએ આગળ વધ્યું છે) એટલી ઉન્નતિ-વિશાળતાએ પહોંચ્યું કે જ અને દ અને હ જેવાં કેટલાંયે વર્તુળો તેમાં ખપાવી દેવા જેટલો સમાસ થઈ ગયો છે.

પરિણામ:-પ્રકારના કેંદ્રને જેમ જેમ દૂર ખસેડવામાં આવશે, તેમ તેમ વર્તુળનો વિસ્તાર વૃદ્ધિ પામતો જશે.

અહીં એક બીજી વાત ઉપર લક્ષ્ય આપવું એ યોગ્ય ગણાશે. આ વર્તુળો ઉપર ધ્યાનપૂર્વક એકવાર દૃષ્ટિ કરો. ચ બધાં વર્તુળો માટે એક સામાન્ય સ્થળ છે. અ ચ આ રેખા બધાં વર્તુળોની સ્પર્શરેખા છે. વર્તુળ હ સવથી નાનું છે. દ વર્તુળ તેનાથી મોટું; અને તેથીજ નાનું વર્તુળ હ મોટા વર્તુળ દ ની અંદર આવેલું છે.

અથવા એમ કહો કે ચ બિંદુની પાસે દ વર્તુળનો પરિધ સીધી લીટી અ ચ અને વર્તુળ હ ની વચમાં આવેલો છે.

એજ વાતને બીજા શબ્દોમાં એમ વર્ણવી શકીએ કે દ વર્તુળ (જે હ વર્તુળથી મોટો છે) સીધી લીટી અ ચ બાણી વધુ વલણ ધરાવે છે.

અથવા હ વર્તુળ કરતાં મોટા વર્તુળ દ નું વલણ સીધી લીટી અ ચ બાણી વધુ છે; અને નાના વર્તુળ કરતાં મોટા વર્તુળનું સીધી લીટીથી લિન્નત્વ ઓછું છે.

અર્થાત્ (બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો) દ વર્તુળ જે મોટો છે, તેની વક્રતા નાના વર્તુળ હ ની વક્રતા કરતાં ઓછી છે; અને ચ બિંદુ પાસે નાના કરતાં મોટું વર્તુળ સીધી લીટીથી વધારે મળતું આવે છે. તેજ પ્રમાણે જ વર્તુળની વક્રતા દ વર્તુળની વક્રતા કરતાંયે ઓછી છે; અને જ વર્તુળ દ વર્તુળ કરતાંયે સીધી લીટીને વધુ મળતું આવે છે. એજ સિદ્ધાંતાનુસાર સીધી રેખા સાથે એકતા અને સમાનતા ધરાવવામાં વ વર્તુળ

જ વર્તુળને પણ માત કરે છે.

પરિણામ:-ચ બિંદુ આગળ જાણે આલિંગન આપવામાટે પોતાની લુબ્ધાને કાળાજમણી ફેલાવી, પ્રેમનું વર્તુળ જેમ જેમ વિસ્તૃત થતું જશે તેમ તેમ તેનો પરિઘ સીધી રેખાને વધુ અને વધુ સમાન થતો જશે.

આ બન્ને પરિણામોને મેળવવાથી એવો ફલિતાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમ જેમ કેંદ્ર આગળ ઉન્નતિ કરતું જશે, તેમ તેમ વર્તુળનો વિસ્તાર અધિક થતો જશે; અને સીધી લીટી સાથેની તેની સમાનતા વધતી જશે.

છેવટે જ્યારે કેંદ્ર અનંત અંતરે પહોંચશે, ત્યારે વર્તુળના વિસ્તારનું માપ કાઢવું મનુષ્યની શક્તિ બહારનું કાર્ય થઈ જશે; અને ચ ની આસપાસ પરિઘની હીલચાલ નોંધ્યું તો કાયા પલટાઈ ગયેલી જણાશે અલિપ્ત જેવી સીધી આકૃતિ દેખાશે. વાંકી પીઠ (કુબ્જાપણું) નષ્ટ થઈ ગયેલી જણાશે; અને વર્તુળ સીધું ઉભું રહી તાડની પેઠે સીધી તથા ઉંચી ત્રિયાનું યોગ્ય બતાવશે. અર્થાત્ કેંદ્ર અનંત અંતર ઉપર જવાથી વર્તુળ સીધી લીટી બની જાય છે.

ઉદાહરણ:-નારંગી ગોળ હોય છે. તેના કેંદ્રમા થઈને જાય એવો કાપ મૂકવામાં આવે તો હમેશાં ગોળ વર્તુળ બનશે ખડખૂચા કે સફરજનને પણ કેંદ્રમાંથી જતી સમતલ સપાટી પ્રમાણે ચીરવામા આવે તો વર્તુળજ પ્રાપ્ત થશે સફરજન સાધારણ રીતે મોટું હોય છે તેથી આ વર્તુળ નારંગીના વર્તુળ કરતા મોટું થશે. એક મોટું તરખૂચ લ્યો. તેને કાપવાની તકલીફ ક્યા ઉઠાવો છો ? તેની સપાટી ઉપર અપુને એવી રીતે મૂકો કે તેની અણી હરવળત તરખૂચના કેંદ્ર ભણી રહે; અને પછી તે અણી વડે તરખૂચ ઉપર રેખા દોર્યા કરો. એટલે એ પ્રત્યેક રેખા પણ એક વર્તુળનું પરિઘજ બનશે. પણ સફરજનવાળા વર્તુળ કરતા આ વર્તુળ મોટું થશે; કેમકે તરખૂચ સફરજન કરતા મોટું હોય છે.

હવે પૃથ્વીને પણ નારંગી, સફરજન કે તરખૂચની પેઠે ગોળ માનવામાં આવે છે. ફર માત્ર એટલોજ છે કે પૃથ્વી તેના કરતાં અત્યંત મોટી છે. તેથી જો કોઈ સીધી સપાટીમાં ચાલતાં ચાલતાં તરખૂચની પેઠે પૃથ્વી ઉપર એક લાંબી રેખા બનાવતો ચાલે, તો ગણિતશાસ્ત્રાનુસાર આ રેખા સીધી રેખા ન હોવી નોંધએ; પરંતુ એક વર્તુળનું અંશ કિંવા ત્રિજ્યાજ હોવી નોંધએ.

વળી જેવી રીતે તરખૂચ ઇત્યાદિ ઉપર ખેંચેલી રેખા સીધી નથી હોતી, તેવીજ રીતે પૃથ્વી ઉપર પણ ગમે તેવી રીતે રેખા ખેંચવામાં આવે તોપણ તે સીધી કદાપિ નજ હોવી જોઈએ, વર્તુળજ હશે.

આલેખક:-વાહવા ! કેમ ન હોય ? એક બાળક પણ બતાવી શકશે કે પૃથ્વી ઉપર સીધી રેખાઓ દોરી શકાય છે. બતાવવાની વાત શું, હમણું દોરી દેખાડશે. વળી બધા મનુષ્યનો અનુભવ પણ કહી આપશે કે સડકો અને બલ્તરો સીધીજ હોય છે. આ પણ અમ્મલનું અજબ અજરણ છે કે આપ કહો છો કે “બલ્તરો વર્તુળના અંશ છે, સઘળી સડકો વર્તુળના કકડા છે.” બાત્યાવસ્થામાં આવી ઉક્તિ સાબળ્યા કરતા હતા કે “પંચરાશિ છે જેમની તેમ, ત્યારે કુટુંબ હૂંપ્યું કેમ ?” અહીં તેજ ઉદાહરણ બરાબર લાગુ પડતું જોઈ લીધું. વાચી વાચીને પણ મસ્તિષ્ક કેવું ભમી જાય છે ! ઠીકજ છે. આ ચક્રમણને લીધેજ લોકો આવા સાક્ષાત પ્રત્યક્ષ સંસારને જૂઠો ઠરાવી દે છે, અને બધું પ્રદાન પ્રદા છે એમ કદા કરે છે, અને એવા અર્થહીન વાક્યો બક્યા કરે છે કે:-

બસ કે દર ચરમો દિલમ હર લેહજા અય ચારમ તુષ,
હર એ આયદ દર નઝર, અઝ દૂર પિન્દારમ તુષ.

* એક માણસને શિયાળામાં કુટુંબ સાંહિત નદીને પહે પાર જવાનું થયું. પહેલા તો પોતેજ લાકડી દાઘમાં લઈ કેક ઠેકાણેથી નદીની ઉડાઈ માપી, અને દીર્ઘકાળ વ્યતીત કર્યા પછી ત્રિરાશીના નિયમ પ્રમાણે નદીની સરાસરી ઉડાઈ કાઢી, પછી પોતાની ઉડાઈ અને ઓગાળકાની ઉડાઈ માપી અને આખા કુટુંબની સરાસરી ઉડાઈનો અડસદો બાપો. આ સરાસરી ઉડાઈ નદીની સરાસરી ઉડાઈ કરતા વધારે જણાઈ અને ઉડાઈતા તે વધારા ઉપર લરામો રાખી બાળમચ્ચાને લઈ બેઠકક નદીમાં ઉતર્યો. હરે જોકે સરાસરી ઉડાઈ તો તે મધાના શરીરોની સરાસરી ઉડાઈ કરતા એછી હતી, પરંતુ નદીના ફેટવાક લાગમાં પાણી વધુ ઉકું હતું ત્યા પહોંચ્યા એટલે બિચારા બાળકો હૂંપવા લાગ્યા !

એ વખતે આપણા અર્વદગ્ધ ગણિતશાસ્ત્રીને શોડ થયો હશે કે નહિયે થયો હોય, તે તો પ્રજા જાણે, પણ પોતાના હિમાત્રનું એવું પરિણામ જોઈ એમને આશ્ચર્ય પૂર્વક એવું તો જરૂર લાગ્યું હશેજ કે —

“પંચરાશિ છે જેમની તેમ, ત્યારે કુટુંબ હૂંપ્યું કેમ ?”

અર્થાત્ ઓ મિત્ર, તું મારા હૃદય અને ચક્ષુઓમાં પ્રતિપળે એટલો સમાયેલો છે, કે જે કંઈ દષ્ટિએ પડે છે તેને ફરથીજ ધારૂં છું કે તું છે.

જે ગાના ગર નજર પડે તો આશના દેખ;

બન્દા ગર આયે સામને તો લી ખુદાનો દેખ.

અર્થાત્ જો અનુભવો નજરે પડે તોયે મિત્રને જો; અને જો મનુષ્ય સામે આવે તોયે પરમેશ્વરનેજ જો.

રામ:—વહાલા ! પહેલા અમારી વાત તો પૂરી સાંભળી લેવી હતી, પછી તમારો ગુસ્સો બતાવવો હતો. ઉતાવળા ન થાઓ. આ ઉતાવળને લીધે ખુદિના પગ જરૂર લપસશે. અમે જાણીએ છીએ કે આજે આ સાધારણ ગણિતના સવાલો સાથે આજો ઘસી ઘસીને તમે થાકી ગયા છો અને તેથીજ ખુટી ચઢાવી રહ્યા છો; પરંતુ તમને યાદ દેવડાવું છું કે તમે એ દેશના રહેવાસી છો કે જ્યાંથી ગણિતનો સૂર્ય લગ્યો હતો. તમે તે ઋષિઓનાં સંતાન છો કે જેમને માટે તત્ત્વચિંતન આહારવિહાર જેટલું સ્વાભાવિક હતું. દૈવ આશા રાખું છું કે હવે અતિ વિકટ અને ગૂઢ પ્રશ્નો સમજવામાં પણ તમે ગલરાશો નહિ.

લો સાંભળો. પૃથ્વી ઉપર જે રેખાઓ અને લીટીઓ દોરવામાં આવે છે, તે સાચું જોતાં ત્રિજ્યા અને વર્તુળના કકડાજ હોય છે, પરંતુ પૃથ્વી એક અતિ મોટો ગોળ હોવાને લીધે ભૂમિ ઉપરની આ રેખાઓ અતિ વિચાળ વર્તુળના કકડાઓ હોય છે; અને તેથીજ આ રેખાઓ સીધી લીટી જેવી જણાય છે.

પૃથ્વીની સપાટી ઉપર મનુષ્યનું હરવું ફરવું એવું છે કે જેવું માટીના ઘડા ઉપર ફીડીનું ફરવું છે. પૃથ્વીના જે વર્તુળોનાં ત્રિજ્યાઓ ઉપર મનુષ્ય હરે ફરે છે, તે વર્તુળોનું કેંદ્ર લગભગ ચાર હજાર માઇલને અંતરે હોય છે. એટલે ત્રિજ્યાઓ સીધી લીટી સમાન કેમ ન દેખાય ? આ વાત એ સિદ્ધાંતનું અનુભવસિદ્ધ પ્રમાણ છે કે જે વર્તુળનું કેંદ્ર અનંત છેટે જશે તે વર્તુળ સીધી રેખા બની જશે.

હો વહાલા ! વર્તુળ સીધી લીટી બની જાય છે એ વાત જેવી રીતે ગણિતશાસ્ત્રીઓ કપૂલ કરાવે છે, તેવીજ રીતે જો જરા ધૈર્ય અને દૃઢતાથી કામ લેવામાં આવે તો અનુભવો ઓળખીતો બની જાય છે; અને

મનુષ્ય પરમેશ્વર થઈ જાય છે એ વાત પણ સમજવામાં આવી જશે.

જેવી રીતે સંસારના ક્ષણભંગુર બળેડાઓમાં તમે હિમ્મત નથી હારતા, તેવીજ રીતે આમાં (આત્મજ્ઞાનમાં) પણ કમર કસીને વળશો તો અક્ષય જીવન પ્રાપ્ત કરશો અને નિત્યાનંદ અનુભવશો.

કતરા બિગરીસ્ત કે અઝ બેહુ જુદાઈમ હમા;

બેહુ બર કતરા બ બંદીદ કે માર્દમ હમા.

બ હકીકત દિગરે નીસ્ત ખુદાઈમ હમા;

લેક અઝ ગર્દીશે યક તુકતા જુદાઈમ હમા.

અર્થાત્ બિંદુ રોયું કે અમે બધાં સસુદ્રથી લિન્ન છીએ; સસુદ્ર હસ્યો કે આપણે સર્વ પાણીજ છીએ. વાસ્તવમાં આપણે ઈશ્વર છીએ; પરંતુ એક બિંદુના ઉપર નીચે થવાથી જુદાં થઈ ગયાં છીએ.

જીવનનું સામાન્ય લક્ષણ છે ગતિ [ચેતનતા]

સજીવન મનુષ્ય સર્વ કંઈ કરી શકે છે, મેડી ઉપર ચઢે છે, ખાઈપીમાં ઉતરે છે, ઉછળે છે, ફૂટે છે, દોડે છે અને તેથી પણ વધુ, પોતાના બળ-વડે આસપાસની વસ્તુઓને ગતિમાં લાવી મૂકે છે. ત્યારે મૃત મનુષ્યનો નથી હાથ હાલી શકતો કે નથી પગ. આખ, કાન કે બીજું કોઈ પણ અંગ કાર્ય કરી શકતું નથી. તેની નાડી નથી ચાલતી, તેનો સ્વાસ નથી ચાલતો. મૃત શરીરમાંથી કોઈ પણ પ્રકારની ગતિ ઉત્પન્ન નથી થઈ શકતી, તેથી તેમાં જીવનનું નામનિશાન નથી.

સજીવન પ્રાણી પોતે ચાલે છે, બગી, રથ આદિને ચલાવે છે, ખેડુ-તનો રેટ ચલાવી ખેતરોને પાણી પાય છે. અરણસ્તાનના રેતાળ રણોમાં એટલું ઉપયોગી થાય છે કે તે “અરણ્યનું વહાણ” કહેવાય છે. બંગા-જાનાં કેટલાંએક પ્રાણી વનોમાં પોતાની એક ગર્જનાની સાથે વનનાં તમામ જનાવરોને નસાડી મૂકે છે—શીઘ્ર ગતિમાન બનાવી દે છે. બિચારા મૃત પ્રાણીમાં પોતે હાલવાચાલવાની કે બીજાઓને ગતિમાન બનાવવાની વાત તો એક કોરે રહી; પણ શ્વાન, સમડી અને નાની નાની (સજીવન) કીડી-ઓનો આહાર બની જાય છે.

સજીવન વનસ્પતિ વધે છે, ફેલાય છે, ડાળો ફેલાવે છે અને બીજ

ઉત્પન્ન કરે છે; અને તે દ્વારા પોતાનાં સમજાતિ વૃક્ષો પૃથ્વીને ભરપૂર કરી દે છે. મતલબ કે એ ગતિમાન થાય છે અને ગતિમાંથી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરે છે. મૃત વનસ્પતિ (કપાઈ ગયેલાં વૃક્ષ ઇત્યાદિ) વધશે પણ શું અને ઉન્નતિ પણ શું કરી શકશે ? જો તેમનામાં ગતિ પ્રકટ થઈ શકતી હોત તો તે મરતજ કેમ ? “ ગતિ ” નો આવિર્ભાવ વિવિધ પ્રાણીઓમાં વિવિધ પ્રકારે થાય છે. થોડો વિચાર કરશો તો જણાશે કે સપ્તિમાં જડ, વનસ્પતિ, પ્રાણી અને મનુષ્યની ઉંચ નીચ કોટિઓને “ ગતિ ” ના ગજથીજ માપીને નક્કી કરવામાં આવી છે. જીવનની ઉત્તમ અને કનિષ્ઠ શ્રેણીઓ બધી “ ગતિ ” નાજ માપથી પરખાઈને નિશ્ચિત થયેલી છે; અને “ ગતિ ” નીજ કસોટીએ મનુષ્યને ઉત્તમોત્તમ પ્રાણી નિશ્ચિત કર્યો છે.

સામાન્ય માન્યતા પ્રમાણે જડ વસ્તુઓ (પથ્થર વગેરે) મનુષ્યો કે વનસ્પતિની પેઠે આપો આપ એટલા નથી કરી શકતી. એ નતો વધે છે કે ન સંતતિ ઉત્પન્ન કરે છે; ન હાલે ચાલે છે, કે ન ફરે ઉછળે છે; કેમકે એ જડ (અચેતન) છે. જો બાહ્ય શક્તિઓના વશમાં આવી એક વાર કોઈ સ્થળે સ્થિર થઈ જાય તો પછી સદા સ્થિરજ રહેશે; અને જો બાહ્ય શક્તિઓદ્વારા ગતિમાં આવી જાય તો ગતિમાંજ રહેશે. (ન્યૂટનના ગતિ વિષેના પ્રથમ સિદ્ધાંત અનુસાર.) પાષાણ આદિમાં આપોઆપ પોતાની સ્થિતિ બદલવાની કે કોઈ પણ પ્રકારની ગતિ પ્રકટ કરવાની કિંચિત પણ શક્તિ નથી; અને એટલા માટેજ એ તદ્દન નિર્જીવ કહેવાય છે, તથા જીવનશ્રેણીમાં સૌથી નીચલી પાષાણની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે.

કેટલાક એમ કહે છે કે પૃથ્વીનાં પડ, પર્વત, ખાણો, ઇત્યાદિ અથવા અમુક બીજી જડ વસ્તુઓ આપોઆપ પોતાની સ્થિતિ બદલવાની શક્તિ ધરાવે છે; પરંતુ તે એટલી થોડી કે સૈકાંઓ પછી જ પરિવર્તન તેમનામાં થાય તો પણ ઘણીજ મુશ્કેલીથી મનુષ્યને જણાઈ શકે. એવા પદાર્થોને આપણે “ સજીવન ” માનીએ તોપણ તેમની અતિમંદ આંતરિક ગતિ તરફ જોતાં તેમને કનિષ્ઠ જીવનવાળાંજ માનવાં પડશે. હા, જીવનની કચેરીમાં છેવટની પંક્તિએ વનસ્પતિ પણ બેસી શકે છે, એ વાત તો સાધારણ મનુષ્યો પણ સ્વીકારી લેશે. જડ અને વનસ્પતિ વચ્ચેની ઉત્તમતાનું કારણ એજ છે કે વનસ્પતિ વર્ગની આંતરિક ગતિ જડ પદાર્થોની ગતિ

કરતાં વિશેષ છે. વનસ્પતિ વર્ગ કૃણ આપે છે, ફૂલ આપે છે, લીલો તાજો થાય છે, છાંયડો કરે છે, ભીની ભીની ખુશબો આપે છે, સ્વાદિષ્ટ મેવા આપે છે, ઇત્યાદિ. જડ પદાર્થોમાં તેમાંની એક વાત પણ ક્યાં છે ?

જીવનશ્રેણિમાં પ્રાણીઓનું પદ વનસ્પતિના પદ કરતાં ઉપર છે; કારણ સ્પષ્ટજ છે કે પ્રાણીઓની આંતરિક ગતિ ઉચ્ચ કોટિની છે. પ્રાણીઓ વનસ્પતિ પ્રમાણે પ્રતિદિન વધવા ઉપરાંત એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈ શકે છે, સમુદ્રના તળિયાની ખબર લઈ આવે છે, આકાશમાં સેલ કરે છે. ચીં ચીં કરે છે, ગાય છે, આ વાતો વનસ્પતિના લાગ્યમાં નથી ?

મનુષ્ય ઇતર પ્રાણીઓથી ઉત્તમ છે એ વાતની પણ કોઈ ના નહિ પાડે. હા તેના કારણની પ્રત્યેક મનુષ્યને ખબર નયે હોય. કારણ એ છે કે મનુષ્યની અંદર ઉત્તમોત્તમ કોટિની ઈચ્છા-ગતિ પ્રકટ થાય છે. બાહ્ય શક્તિવડે પાપાણુ ઇત્યાદિ જડ પદાર્થોની પેઠે મનુષ્યનું શરીર પણ ઉછાળી અને નીચે પાડી શકાય છે. વનસ્પતિની પેઠે મનુષ્યનું શરીર વધે છે, જંડું થાય છે અને પ્રાણીઓની પેઠે મનુષ્ય, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈ શકે છે, દોડી શકે છે, ગાઈ શકે છે, પણ એટલેથીજ ખસ નથી થતું. મનુષ્યનું મહત્ત્વ તો તેનામાં રહેલી ઉત્તમોત્તમ આંતરિક ગતિ (ચેતનતા) ઉપર રચાએલું છે, કે જે સદિમાં બીજી કોઈ પણ જગ્યાએ જડતી નથી. તે ગતિ (ચેતનતા) દ્વારાજ મનુષ્ય રેલગાડીને એવી ઝડપ અર્પણ કરે છે કે તે મહિનાઓની સુગ્રાફરીને કલાકોમાં પૂર્ણ કરી દે છે. તેના દ્વારા શીઘ્ર ગતિમાન વિદ્યુત્તને પણ પોતાનો ઝેપિયો બનાવી હજારો કોસને અંતરે બેઠો બેઠો મિત્રોની ખબર અંતર સેકન્ડોમાં પૂછી શકે છે; અને ઝડપથી ઉડનારાં વિમાનો તૈયાર કરી એક રીતે હવાની પીઠ ઉપર પણ સવારી કરી શકે છે, તથા તેના દ્વારા એકજ જગ્યાએ બેઠો બેઠો મહાકાશની સેલ કરી આવે છે. વળી તે ચંદ્ર, સૂર્ય, છુદ્દ, ગૃહસ્પતિ, શુક્ર ઇત્યાદિ આકાશી ગ્રહોની હકીકત પણ જાણી લે છે. તત્ત્વપર્યંકે મનુષ્યજીવનને ઉત્તમ પદ અપાવનાર મનુષ્યમાં રહેલો ગતિનો અખૂટ ઝરો છે. દેવતાગણ પણ તેમને માનનારાઓની માન્યતા પ્રમાણે, એવા પ્રકારનું જીવન ધરાવે છે કે તેઓ જ્યાં ઈચ્છા થાય ત્યાં તત્કાળ જઈ શકે છે. હમણાં આકાશ ઉપર હતા. હમણાં કોઈએ યાદ કર્યા એટલે પૃથ્વી ઉપર આવી ઉપસ્થિત થયા. વળી

તેઓ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનના પ્રદેશમાં પણ પ્રવેશ કરી શકે છે. વિચારોમાં રહેલી ગતિ કરતાં પણ તેઓ અધિક ગતિવાળા છે; અને તેમની ગતિ ઉત્તમોત્તમ કોટિની હોવાને લીધેજ તેઓ ઉત્તમોત્તમ જીવનવાળા છે.

પરિણામ:-જીવનનું પ્રમાણ “આંતરિક ગતિનો પ્રકાશ” છે; અને આ ગતિની ઉચ્ચ કે નીચ કોટિ ઉપરજ જીવનની ઉત્તમતા કે કનિષ્ઠતા નિર્ભર છે.

માનવી રૂપમાં જડ

દાકૃતરોએ સિદ્ધ કર્યું છે કે જ્યારે મનુષ્ય માતાના ઉદરમાં હોય છે, ત્યારે તેનું શરીર ક્રમે ક્રમે કેટલાંયે પ્રાણીઓનું રૂપ ધારણ કરે છે, અને છેવટે મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરે છે. કૅલેંગ સાહેબ જેવા પ્રખ્યાત દાકૃતર કહે છે કે:-

“મર્લાવસ્થા દર્મિયાન અંડમાં ઘણાં અદ્ભુત પરિવર્તનો થાય છે. વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં તે કેટલીક મજલો પસાર કરે છે; અને તેમાની કેટલી-એકમા તે પ્રાણી જીવનની તુચ્છ કોટિના વિવિધ જીવો સાથે અત્યંત વિસ્મય-કરક રીતે મળતો આવે છે. એક વખતે આ વૃદ્ધિગત થતું મનુષ્ય, જેને વૈજ્ઞાનિક પરિભાષામાં ગર્ભ કહેવામાં આવે છે, તે થોડા દિવસોસુધી સેવવા જેસાડેલા ઇંડામાંના પીલાને કંઈક મળતું આવે છે. બીજે સમયે તે ગર્ભ કૃતરાના બચ્ચા સાથે એટલો બધો મળતો આવે છે કે, અનુભવી શારીરધર્મશાસ્ત્રી સિવાય બીજે કોઈ પણ તેને જોઈ સહેલાઈથી ભૂલાવામાં પડી જાય. વળી એક સમયે ગર્ભના છેડા ઉદર કે વોલરસ માછલીની પાળો સાથે ઘણાજ મળતા હોય છે; અને અમુક સમયે તેનું આખું શરીર પ્રાણીવર્ગમાંના તેના નજીકના સંબંધી, વાનરની પેઠે વાળથી ઢંકાયલું હોય છે.”

કેટલાક નાનુકે સ્વભાવના મહાશયોને તો કૅલેંગ સાહેબનું આ લખાણ પણ ગમ્યું નહિ હોય; કેમકે આ લખાણથી તેમનો પવિત્ર માનવીદેહ પણ પાશવદેહ સાથે અત્યંત ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે એવું સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ હાય ! અત્યંત દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે ઉત્તમ મનુષ્ય-દેહમાં પણ જડ પદાર્થો જેવા જીવનવાળા, વનસ્પતિઓ જેવા જીવનવાળા અને પશુઓ જેવા જીવનવાળા મોટી સંખ્યામાં વિદ્યમાન છે. અલ્પજાત, એટલી વાત આનંદદાયક છે કે માનવીદેહમાં મનુષ્યો પણ અવશ્ય હોય છે, પરંતુ તે થોડાજ; અને એ વાતની પણ ના પાડી શકાય એમ.

નથી કે માનુષીવેષમાં દેવતાઓ પણ મળી આવે છે, પણ તે જવદ્ભેજ.

પહેલાં કહેવાઇ ગયું છે કે પત્થરની ઠીકરી (પાષાણ, જડ પદાર્થ) ઈત્યાદિનું લક્ષણ જડતા છે. તે આપોઆપ પોતાની સ્થિતિ જરા પણ બદલી શકતા નથી. તેમની સ્થિરતા અને ગતિનું કારણ બાહ્ય શક્તિઓ હોય છે. આ તદ્દન નિર્જીવ જડ પદાર્થોમાં મોટી, લાલ, રૂપિયા, હીરા, આદિ જેમને અત્યંત મૂલ્યવાન ગણવામાં આવે છે તેમનો પણ સમાસ થઇ જાય છે. તીર, તટ્વાર, બંદ્રક અને તોપના ગોળા, જોકે આ હથિયારો અન્યને હાથે ગતિમાં આવી મોટા બળવાન વીર પુરુષોને પણ નિર્જીવ બનાવી દેવાની શક્તિ ધરાવે છે; તોપણ તેમને જડ, નિર્જીવ અને લાગણી વગરના જડ પદાર્થોની કોટિમાંજ મૂકવામાં આવે છે. નિર્જીવ જડ પદાર્થોને ન તો હીરામોતીના રૂપમાં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે, કે ન મુકુટ અને તોપના રૂપમાં કેવળ પવિત્ર મનુષ્યદેહમાંજ સંપૂર્ણતા-ઉત્તમતા મળી શકે છે. આ દેવતાઓને પણ દુર્બળાં આવે તેવા મનુષ્યદેહમાં જડજીવો પણ પ્રકટ થાય છે; અને રાજદરબારના સતવચનીઆ અને ખુશામતીઆ બની પોતાના સંબંધીઓને તે ગોળ ગોળ સફેદ સફેદ ટીકડી (રૂપિયા) કરતાંયે અધિક પ્રિય થઇ પડે છે; અને બહારના સ્વાર્થી માણસો તેમને તીર અને તોપની પેઠે વાપરીને બિચારા ભારતવર્ષને ઊલટો વધુ ઘાયલ કરે છે. સાચેજ તે મહાશયો જેઓ માત્ર આબૂપણનુંજ કામ સારે છે. પોતાની અંદર (વાસ્તવિક) જીવન નથી ધરાવતા (કે જેની દ્વારા બાહ્ય અસરોની સામે થઇ શકાય છે, બાહ્ય વસ્તોઓને ઉપયોગમાં લાવી શકાય છે; અને જેને હીધે ખરી ઉન્નતિ કરી શકાય છે.) તે મહાશયો જડ પદાર્થો જેવું જીવન નથી ધરાવતા તો બીજું શું છે ? તેમનામાં ન તો નામભાત્રની પણ આત્મશ્રદ્ધા કે વીરતા હોય છે, કે ન તો કોઈ ખાસ ધ્યેય કે ઉદ્દેશ હોય છે. જે તરફનો પવન આવે તે તરફ તેઓ ઉડતા ફરે છે.

આશ્લેષક:-આ તો પ્રતિષ્ઠિત અને મોટી પદવીવાળા પુરુષોને તમે ગાળો લાંડી રહ્યા છો ? તેથી તમારા ઉપર માનહાનિનો દાવો માંડવામાં આવશે.

રામ:-જડ પત્થર બલેને ગમે તેટલો બહુમૂલ્ય હોય, પરંતુ તે દાવો-બાવો માંડી શકતો નથી; અને દાવો માંડશે કાણ ? જાદુઇ દર્પણમાં

જોતાં જોતાંજ જેમ લકવા મટી જાય છે તેમ આ અલિક્ષને વાંચતાં વાંચતાં તો તેની દશા બદલાઈ જવાની છે, તેનામાં સમજ આવી જવાની છે, જડતા દૂર થઈ જવાની છે; અને સતવચનિયાપણું ઉડી જવાનું છે. કચેરીસુધી પહોંચતાં પહોંચતાં તો તે વાદી મટીને પ્રતિવાદી થઈ જશે; તો પછી દાવો માંડશે કોણ ?

જડચરિત્રનો સ્વભાવ રાખનારા મનુષ્યોને કદાચ સજીવન માની પણ લઈએ, તો ખનિજ પદાર્થની પેઠે તેને અત્યંત અદ્ય ચેતનાવાળા માનવા પડશે, કે જે ચેતના અચેતન સમાન છે. જે ચેતનાથી સમજી શકાય એવી કોઈ ઉન્નતિ નથી થતી. તે ચેતના રમતીઆળ બાળકના લાકડાના ઘોડાજેવીજ હોય છે, કે જે અદ્યચેતના તેના કેંદ્ર નાના એવા શરીરમાંથી બહાર નીકળી શકતી નથી; એ ચેતનાવાળાં જડ મનુષ્યોના જીવનચક્રનું પહેલા પૃષ્ઠપર બતાવેલા હ વર્તુળથી નિરૂપણ થઈ શકે છે. તે વર્તુળ એટલું બધું નાનું છે કે માત્ર નાના મીંડા જેવું જણાય છે. એ કક્ષાના મનુષ્યનું ચેતનાકેંદ્ર તેના નાનકડા શરીરમાંજ આવી રહેલું છે. અર્થાત્ તે પોતાના વહાલા પેટને માટેજ ચોતરફ ભટકે છે; તે જે કાંઈ કરે છે તે સર્વ માત્ર પોતાના શરીર માટેજ કરે છે. તેના સર્વ કર્મ તેના પોતાના પેટનેજ અર્પણ થાય છે.

આશ્લેષક:-કોઈ પણ ઇતિહાસ કે કોઈ પણ દેશનું ધર્મશાસ્ત્ર “સ્વાર્થ-પરાયણતા” ને ધર્મનું નામ નથી આપતું. તમે પણ અજળ ગપોડાં હાંકો છો.

રામ:-વાહવા, ભાઈ ! એ તો ઠીક, પણ એટલેથીજ કેમ અટકી પડ્યા ? “અલિક્ષ” ને વાંચતા રહેશો તો જોશો કે આખું જગત્ (હું, તું, આ, તે, બધાં) રામનાં કપોતકલ્પિતજ છે.

નકશે દૂધ દિલસે મિટા દૂં, તો સહી;

મળલૂક કો ખાલિક ન બનાદૂં, તો સહી. ૧.

કતરા ન “અનલ બેદૂ” કહે તો કેહના ?

આબિદ સે ન માઅપૂદ બનાદૂં, તો સહી. ૨.

અર્થાત્ દૈતની છાપ હૃદયમાંથી હઠાવું, તો ખરો,

સૃષ્ટિ જે તેને તો સજાજ બનાવું, તો ખરો.

“સાગરાસ્મિ” ન વહે ટીપું, તો સુજને કહેજે;

ભકતને આજ તો ભગવાન બનાવું, તો ખરો.

“ ધર્મ ” નો અર્થ અમે તે જાતિ કિંવા સંપ્રદાય નથી કરતા, કે જે મુકદ્દમા લડતી વખતે લોકો ન્યાયની કચેરીમાં દાવા અરજી ઉપર વૈષ્ણવ, હિન્દુ, મુસલમાન, ઇત્યાદિ લખાવે છે; પરંતુ “ ધર્મ ” નો અર્થ અમે એવો વિશ્વાસ-એવી શ્રદ્ધા કરીએ છીએ કે જે મનુષ્યોની હૃદય પાટી ઉપર આસન જમાવી રક્તની સાથે તેમની દરેક નાડી અને સ્નાયુમાં ઉછળી રહ્યો હોય છે; અને સિદ્ધો બનીને તેમનાં બધાં કાર્યો અને વિચારો ઉપર પોતાની છાપ પાડી રહ્યો હોય છે. તે સજીવન શક્તિજ કોઈ પણ મનુષ્યનો અસલ ધર્મ હોઈ શકે છે કે જેના પ્રકાશમાં તે અન્ય સર્વ કાર્યો કરતો હોય છે.

“ જે વસ્તુને કોઈ એક વ્યક્તિ વસ્તુતઃ માને છે, (અને ઘણી વાર પોતાના મન સાથે પણ તે વાતનો ઇકરાર કરવા છતાં પણ આમજ હોય છે,) જે વસ્તુને કોઈએક વ્યક્તિ વસ્તુતઃ હૃદયમાં ઉતારે છે અને નિશ્ચય-પૂર્વક જાણે છે કે પ્રત્યેક પ્રસંગે અને દરેક સ્થિતિમાં તે તેને માટે પ્રથમ પંકિતની આવશ્યકતા રૂપ છે; અને જે વસ્તુ તેને માટે બીજી બધી બાબતોનો સક્રિય રીતે નિર્ણય કરે છે, તે વસ્તુ જ તે વ્યક્તિનો ધર્મ છે.” (કાલ્કીવલ)

શું તે “ જોગનધર્મ ” મૂર્ખ માણસ પોતાને ખરા અર્થમાં હિંદુ, બ્રાહ્મણ, વૈષ્ણવ, આર્ય કે વેદાંતી કહેવડાવવાને યોગ્ય છે કે જેને “ અલ્લ મેરી લકડી રંગ બદલ જ ” ની ઉપમા લાગુ પડે છે, અને જે કોઈ અત્રેજ બહાદુર આગળ કે અન્ય મતવાળા કોઈ રૂઆબદાર કે પૈસાદાર માણસની સમક્ષ તરત પોતાના ધર્મનો ઇનકાર કરી બેસે છે. એવા હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તીઓની કેટલી મોટી સંખ્યા છે કે જેઓ જીભવડે તો પરમેશ્વરને હાજરનાજર માને છે, સર્વવ્યાપી કહી વર્ણવે છે; મંદિરોમાં, પ્રાર્થનાલયોમાં, વ્યાખ્યાનોને સમયે અને ઉપદેશોને વખતે તો પોતાનું તન, મન, ધન પરમેશ્વરને અર્પણ કરી દે છે; પરંતુ જ્યાં જરા સ્ત્રી, મકાનની, રૂપિયાની કે જોગનની આશા જેવું જણાયું કે ખલાસ ! તે શુદ્ધ પરમેશ્વરની આંખોમાં ધૂળ નાખી તન પણ તેની પાસેથી પડાવી લે છે, મન પણ લઈ લે છે તથા જર અને જમીનને માટે પોતાના બાઇઓ સાથેજ લડાઈઓ અને મુકદ્દમા ચાલુ કરી દે છે ! કોઈ સ્ત્રીનાં નયનો સાથે નયનો મળ્યાં તો તે હાજરનાજર, એક અને અદ્વિતીય પરમેશ્વર બાળુજ રહી જાય છે ! કોઈ ડાંચુટી કમીચનર

સાહેબ કે કોઈ અન્ય ઉંચા અમલદારની સમક્ષમાં તેની આવી અવગણના થતી હોત તો બુદ્ધિ વાત હતી; પરંતુ આતો સદા સમીપ, અધિકારીઓનો અધિકારી ઈશ્વર ભગવાન કે જેને ક્યસરે હિંદ, ખાકાને ચીન અને રૂશી-આના ઝારનો પણ માલિક બાળે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ સમસ્ત પૃથ્વી, તારા, ગ્રહો, સૂર્ય અને ચંદ્રનો જેને બાદશાહ કહે છે ! તે સર્વશક્તિ-માન પ્રભુનીજ હાજરીમાં ન કરવા અને ન કહેવા યોગ્ય કર્મો કરવાની ધૃષ્ટતા આવી ગઈ છે. હાય ! એવી ઠગબાજી અને છેતરપિંડીથી ભરેલા હિંદુપણા, મુસલમાનપણા, ખ્રિસ્તીપણા કે અન્ય કોઈપણ ઉપર તો સાકાત્રણ અક્ષરનો ધિક્કાર ! ! !

વાએમાં ક્ષીં જતવા બર મેહરાઓ મિન્બર મીકુનન્દ,

ચું બ ખિલવત મીરવન્દ આં કારે દીગર મીકુનન્દ.

અર્થાત્ આ વ્યાસપીઠ ઉપર પોતાની પ્રતિભા દેખાડનારા ઉપ-દેશકો બ્યારે એકાંતમાં હોય છે ત્યારે કંઈ બીજાંજ કાર્યો કરે છે.

એકાંતમાં, સૂવા પહેલાં કે સ્વપ્નોમા જે આકાશાઓ હૃદયમા બળ પૂર્વક ઉદ્ભવે છે, તે ઉપરથીજ બાણી શકાય છે કે તેનો ધર્મ અને ઉપાસ્ય દેવ રૂપિયો છે, સ્ત્રી છે, જ્ઞાન છે કે વાસ્તવમા ઈશ્વરજ છે.

ધન્ય છે તે પુરુષોને કે જેઓ પોતાના આત્મ ધર્મને જરાપણ ન છુપાવતાં વ્યવહારમા પ્રકટ કરે છે.

“ સદ જાં કિદાયે આંકે ઝુબાનો દિલશ યકીસ્ત. ” “ જેના મન અને વચન એક છે તેની ઉપર સો જીવ કુરબાન. ” હિંદી ભાષાના મહાન કવિ બાણુ હરિશ્ચંદ્ર બારતેન્દુએ રસખાન, ખાનખાનાન આદિ સાચા મુસલમાન ભક્તોવિષે કેવું સરસ કહ્યું છે:-

“ ઇન દો ચાર મુસલમાનપર કોટો હિંદુ વારીયે. ”

રામના વિચારોથી સંપૂર્ણ રીતે મળતો આવતો હોય, પરંતુ તેમને આચરણમાં ન મૂકતો હોય તેવા મનુષ્ય કરતાં જે માણસ સાચા હૃદયવાળો હોય, તે રામની અત્યંત અધિક નિકટ છે.

મન નમી ગોયમ “ અનલહક ”, ચાર મીગોયદ “ બગો; ”

ચું ન ગોયમ ? બર સરે બાઝાર મી ગોયદ “ બગો. ”

અર્થાત્ હું મારા મનથી “અનલહક” (સત્યાસ્મિ, પ્રદ્યાસ્મિ) નથી કહેતો,

પણ તે મિત્ર (સત્યસ્વરૂપ પ્રભુ) મને બાર બારમાં તેમ કરવાનું કહે છે, ત્યારે હું કેમ ન કરું ?

કળ લિખાસે દુન્યવી મેં છુપતે હંચ રોશન ઝમીર;

જામએ કાનૂસમેં ભી શોઆલા ઉર્ધાં હી રહા. ૧

અર્થાત્ સાંસારિક વસ્ત્રોમાં પણ પ્રતિભાશાળી મહાપુરુષો ક્યાં છુપા રહે છે ? કાનૂસરૂપ પહેરણુ પહેર્યા છતાં પણ દીપક તો નગ્ન રહે છે.

બાહ્ય દેખાવમાં હિંદુ હો, મુસલમાન હો કે ખ્રિસ્તી; પરંતુ તે માણસ વાસ્તવમાં “સ્વાર્થપરાયણતા” ધર્મનોજ અનુયાયી છે, કે જે પોતાની જાત સિવાય બીજા કશાની પરવા રાખતો નથી. દુનીયા ભલે મરી જતી હોય પણ પોતે તો દોસ્તોમાં બેઝી ગાંજા અને ચરસનો દમ લગાવે; અને ચિમન બીબી (અપ્રીણ) નો રંગ ઉડાવે.

અપ્રકાશોઽપ્રવૃત્તિશ્ચ પ્રમાદો મોહ एव च ।

तमस्येतानि जायन्ते विबुद्धे कुरुनन्दन ॥ (गीતા ૦૧૪-૧૩.)

અર્થ:-હે અર્જુન ! તમોગુણની વૃદ્ધિ થતાં મૂર્ખતા, અપ્રવૃત્તિ, આલસ્ય અને મોહ એ બધાં ઉત્પન્ન થાય છે.

જો માનવ તરીકે અવતરવા છતાં પણ જડ પદાર્થોમાંજ ભમ્યા કરવું હતું, તો એક મહાત્મા કહે છે તેમ:-

કિસી રંજકશ કો દેતે તો કુચ્છ ઉસકો સૂઠ હોતા;

દિલે સખત, કાશ ! પત્થર હજરૂ લય હૂઈ હોતા.

અર્થાત્ ચાહુદી પાપાણુ (આપધ તરીકે વપરાતો એક જાતનો પત્થર) કે કોઈ અન્ય મૂલ્યવાન પત્થરજ બનવું હતું, કે જેથી ઘંટી બનીને, ગરીબોને દળવાના કામમાં તો આવત.

આવો સ્વાર્થપરાયણતા ધર્મનો અનુયાયી, વિષય રાક્ષસનો દાસ, બહારથી ભલે મોટો અગીર કે શહેનશાહ પણ બની જાય, તોપણ જ્ઞાની પુરુષોને મન તો તે હુદ્ગ જણાશે.

ગેમન સામ્રાજ્યના ભાગ્યનો સિતારો જ્યારે પૂર્ણ કળાથી પ્રકાશી રહ્યો હતો, જ્યારે તે નગર (તે સમયે જણાયલા) લગભગ આખાજ ગતવું પાટ-નગર હતું, તે સમયના ત્યાંના સામ્રાટોની નામાવલીમાં પણ કલ્હાડિયસ, કલિગ્યુલા, ટાઇબેરિયસ, ટામિશિયન, વાઇટેલિયસ, નીરો વગેરે નામો એવા

પ્રકારનાં મળી આવે છે, કે જેઓ બાદશાહ છતાં વાસ્તવમાં દુધ્રાણી હતા અને જેમને સાંભળતાંજ તેમનાં અકથનીય પાપો તથા અત્યાચારો યાદ આવે છે, કે જેવાં ખરાબ કર્મ કરવાનું જગતમાંના દુષ્ટમાં દુષ્ટ મનુષ્યનીજ કદવનામાં આવી શકે; અને જેમને વર્ણવતાં લેખિની પણ કંપી ઉઠે છે; તથા જેમાંના એકને લખવાનો વિચાર સરખો આવતાં રોમાંચ થઈ આવે છે. પાઠકગણ ! જો ઉપરોક્ત સમ્રાટોની પદવી એ શરતે પ્રાપ્ત થતી હોય કે તેમનો સ્વભાવ અને લક્ષણો પણ અવશ્ય લેવાં પડશે, તો થૂકો એ રાજ્યાધિકાર ઉપર અને ધૂળ નાખો એ સમ્રાટપદ ઉપર.

ગરફરીદ્ શવદ બ ને અમતો મુદક, બે હુનર રા બ હીચકસ મશુમાર;
પુનીયાનો નસીજ બર ના એહલ,લાજવદો તિલાસ્ત બર દીવાર.

અર્થ:—જો કલાવિહીન મનુષ્ય સંપત્તિ અને સામ્રાજ્યમાં ફરીદ્ સમ્રાટ જેવો થઈ જાય, તોયે તેને તું માણસ ન ગણતો.

નીચ પુરુષના શરીર ઉપર ચઢેલાં મુંદર મુંવાળાં રેશમ અને કસબનાં વસ્ત્રો કોઈ ભીંત ઉપર સોનું અને ઝવેરાત લગાવ્યા જેવાં છે.

હે ભારતનિવાસી ! સ્મરણમાં રાખ કે તું આરંભથીજ એવા દેશમાં જન્મેલો છે કે જ્યાં રૂપિયાવાળાનાં માન અને મહિમા નથી; પરંતુ સફળુ-વાળાનીજ મહત્તા છે; જ્યાં હનુસુધી પણ રૂપિયાને ન અડકનાર સંન્યાસી તેના જ્ઞાનને લીધે નારાયણસ્વરૂપ મનાય છે; અને જ્યાં એક પર્ણકુટીમાં રહેનારો, નમ્ર અને કૃજ-ફૂલ ઉપર ગુજરાન ચલવનાર ગરીબ બ્રાહ્મણ તેનાં જ્ઞાન અને પવિત્રતાને લીધે દેવતા સમાન પૂજતો હોય; તેને માત્ર સામાન્ય મનુષ્યોજ પૂજતા હતા એમ નહિ, પરંતુ (બગવાન, સુશોભિત વસ્ત્રોમાં સજ્જેલા, ઝવેરાતથી આભૂષિત થયેલા) રાજા મહારાજાઓ પણ તેની આગળ સાદાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરતા હતા.

બહારના ચાર દિવસના ઠાઠમાઠ અને વૈભવને બદલે તે વાસ્તવિક આનંદ-અવિનાશી પ્રસન્નતાને હાથમાંથી ન ખુઓ. ચૂનાના ગોળાની સફેતી ઉપર મોહી પડી તેને બદલે તમારા હાથમાંનો તાજાં માખણનો પિંડો ન આપી દો. પસ્તારો. વહાલા ! જે ઉત્કંઠાથી

સાંસારિક ધનવૈભવ મેળવવામાટે રાત્રિ-દિવસ મથો છો (અને કંઈ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, અથવા પ્રાપ્ત થાય છે તો પણ છેવટે તેનો વિયોગ થાય છે) તેવીજ ઉત્કંઠાથી આત્મિક ઉન્નતિમાટે તે કરતાં ઓછો સમય પણ ખર્ચો, તો અનંત જીવન પ્રાપ્ત થઈ જાય.

શશિ સૂર પાવક કો કરે, પ્રકાશ સો નિજ ધામ જે;
 ઇસ ચામ સે તજ નેહ તૂ, ઉસ ધામ કર બિસરામ જે.
 ઇક દમક તેરી પાયકે, સખ ચમકદા સંસાર જે;
 ટુક ચીન^૧ પ્રદ્યાનંદ કો, જગનીરતે હુએ પાર જે.
 મન્સૂરને સૂલી સહી, પર બોલતા વાહી ખેન જે;
 બન્દા ન પાયો ખલકમેં, જળ દેખિયો નિજ નૈન જે.
 આશિક લિખાવેં સૈન જો, લિખ સૈન કો કર ચૈન જે;
 તૂ આપ માલિક ખુદ ખુદા, કયું લટકદા દિનરૈન જે.

માનવીરૂપમાં વનસ્પતિ.

વનસ્પતિ બેઠે ઘણા પ્રકારની હોય છે, જેવાં કે નારીયેળ, સરોવર વૃક્ષ, સફરજન, દ્રાક્ષ, ખીપળો, આકટો, ખાખરો, મુંબુલ ઇત્યાદિ. એની સંપૂર્ણ વિગત જાણવાને માટે મોટાં મોટા પુસ્તકો મળી શકે છે. સાધારણ રીતે વનસ્પતિમાત્રનો સ્વભાવ એવો છે કે એકજ જગ્યાએ વધવું, ફળ આપવાં, ખીલવું, પોતાની જાતિને ટકાવી રાખવી, છાયા કરવી, પોતાના આશ્રિતને કે માલિકને મીઠા કે કડવાં (જેવા હોય તેવા) ફળ હજર કરવાં, પણ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જવાની શક્તિ તેનામાં નથી હોતી; અને ઘણીવાર મનુષ્ય કે અન્ય પ્રાણીઓના જીવમી હાથવડે તેઓ નષ્ટ થઈ જાય છે, કપાઈ જાય છે.

જેવી રીતે પ્રદ્યાંડમાં વનસ્પતિ પુષ્કળ છે તેવીજ રીતે માનવ પ્રાણીઓમાં પણ વનસ્પતિના જેવા સ્વભાવવાળાઓની સંખ્યા પુષ્કળ છે; પરંતુ કવિ કહે છે તેમ:-

ગરબે કસ જે અજલ ન ખાહલ મુઈ, તૂ મરવ હર દહાને અઝદર હા.
 અર્થાત્ જો કે મૃત્યુ વિના કોઈ મરી શકતું નથી, તોપણ તું અજગ-

રના મોંમાં નબ્બ.

ખંદા રૂ ખૂદન બેહ અઝ ગળે ગોહર બક્ષી દનસ્ત,

તા તુવાની બર્ક ખૂદન અબ્રે નયસાની મ બાથ.

અર્થાત્ પ્રસન્નવદન રહેલુ એ ખબ્બના અને મોતી આપવા કરતાં વધારે સારું છે. ન્ય મુધી તારાથી વીજળીના જેવું હાસ્ય કરતાં રહેવાય, ત્યામુધી સ્વાતિ નક્ષત્રનો મેઘ ન બનતો. (અર્થાત્ મોતી જેવાં અશૂ ન સારતો.) જે મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને પણ વનસ્પતિ જેવાજ રહ્યા અને તે મુખસ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત ન કર્યું, કે જે આ દેહમાં મળી શકે છે; તથા ચાતકની પેઠે મિષ્ટ જળમાં ઉભા રહેવા છતાં જે તરસ્યાજ રહ્યા; અને ચારે બાજુ સ્વાદિષ્ટ મેવા હોવા છતાં જે ભૂખ્યા રહ્યા, તો અફસોસ ! હબ્બરો અફસોસ !!

“ હીરે જેસા જનમ તુમાગ, કોરી બદલે બેચ દિયા. ”

વાચકગણ ! જાણી તો ગયાજ હશે કે મનુષ્યોમા વનસ્પતિના જેવા કોણ છે ? કુટુંબપોષક માણસો એ વર્ગના છે. તેમના જીવનને વૈશ્ય જીવનની ઉપમા આપી શકાય, અને તેમનું જીવન વર્તુળ હ કરતા મોટા બીજા વર્તુળ દ થી બતાવી શકાય છે. તેમના જીવનની ગતિ ઘાણીના બળદની ગતિ સમાન રાઈને તેમનો વાસ્તવિક ધર્મ દુકાનદારી છે. તેમની સુક્તિમાટેનો પયગમ્બર રૂપિયો છે, તેમનો ગુરૂ સ્ત્રી છે; અને તેમનો ઇષ્ટદેવ વૃથા આડંબર-શેખીપણું છે. આવા લોકાનું જીવનવૃત્ત અલબત્ત પેટપાણુઓના જીવનવર્તુળ કરતા મોટું હાય છે પેટપાણુ તો માત્ર પોતાનું પેટ પાળે છે; ત્યારે પરિવારવાળો તો આખા કુટુંબને પાળે છે. તે પડે ભૂખ્યો રહી, દુઃખ વેઠી કુટુંબની સેવા કરે છે; ત્યારે પેટપાણુના પ્રેમના હાથ એટલા નાના ને વાઝા હાય છે કે તે બિચારો આલિંગન આપવામાટે તે પ્રેમ બાહુઓ પહોળા કરવા નય છે એટલે એક હાથનો છેડો બીજા હાથના છેડાને અડકે છે, એટલે અન્યને તે પોતાના પ્રેમ-વર્તુળમાં લાવી શકતોજ નથી. “ કુટુંબપોષક ” એનાથી કંઈક મોટા હાથવાળો હોય છે. એટલે તે બાલબચ્ચાને પોતાની બાથમાં સમાવી શકે છે. જેવી રીતે ઘાણીના બળદના કુંડાળામા લાટ વગેરેનાં અનેક કુંડાળાં સમાઈ શકે છે, તેવીજ રીતે “ કુટુંબપોષક ”ની હિદારતાનું વર્તુળ

થોડાક આશ્રિતોને આશ્રય આપી શકે છે. લાટ કરતાં બળદ અતિ મૂલ્યવાન હોય છે, તેમ પેટપાણુ કરતાં “કુટુંબપોષક” નું અસ્તિત્વ વધારે આશીર્વાદરૂપ છે. વનસ્પતિ વિષે કોઈએ કહ્યું છે કે:—

હે નર એસી પ્રીતિ કર જૈસી વૃક્ષ કરે,

ધૂપ સહે સિર અપને જૈરોં છાંવ કરે.

વનસ્પતિવર્ગના મનુષ્ય પણ બહુધા આ પ્રશંસાને યોગ્ય હોય છે. વળી દેશના રૂપ અને સૌંદર્યમાં તેઓ વૃદ્ધિ કરે છે.

આજ કાલ હિંદુસ્તાનમાં તો આ વૈશ્ય વર્ગનીજ વાહવા છે. ક્ષત્રીઓ તો સમસ્ત દેશને પોતાનું ઘર સમજવાને બદલે એકાદ નાના સરખા ઘરનેજ પોતાનો દેશ સમજે છે; પ્રાદ્યલેા પ્રદ્ય ચિંતાનમાં ઘરબારની ચિંતાને વિસારી દેવાને બદલે સ્ત્રીપરિવારની ચિંતામાં પ્રદ્યને વિસારી રહ્યા છે; અને ક્ષત્રીઓ વૈશ્યોને રૂપિયાનો ત્યાગ કરવાનું શિખવવાને બદલે તેમની પાસેથી રાજસત્તામસ અયોગ્ય દાન ગ્રહણ કરવાનું શિખી રહ્યા છે. જે જુઓ તે વ્યાવહારિક રીતે વૈશ્યધર્મમાંજ મચી રહેલો છે. વાહવા ! વૈશ્યધર્મ ! આજકાલ તારા પોબાર છે. રાજ્યકર્તા જાતિ પણ વૈશ્યજ છે.

ખ્રિસ્તીધર્મપુસ્તક બાઈબલના જૂના કરારમાં લખ્યું છે કે એકવાર હજાર લૂત, તેમની પુત્રીઓ અને તેમની પત્ની, સૌ સૌડોમ નગરની બહાર જતાં હતાં. બીજાં બધાંનું વલણુ તો નગરની બહાર હતું, પરંતુ લૂતની પત્નીનું ધ્યાન નગરમાંજ ચોટેલું હતું. પરિણામ એ આવ્યું કે બીજા બધાને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ, પરંતુ લૂતની પત્ની તો બિચારી ત્યાંજ મીઠાનો સ્તંભ બની ગઈ. વહાલા વાચકો ! આ વાર્તા મનુષ્યવિષેનો એક પ્રાકૃતિક નિયમ દર્શાવે છે. આ નિયમ હોર્ડ બાયરનના શબ્દોમાં આમ વર્ણવી શકાય છે “તેનો (મનુષ્યનો) સ્વભાવ છે કે ઉન્નતિ કરવી અથવા પાછા પડવું. તે સ્થિર કદિ ઉલો રહેતો નથી, કાંતો ક્ષય પામતો જાય છે અથવા ઉન્નતિ કરતો રહે છે.” જન્મ થયા પછી જેવી રીતે મનુષ્યનું શરીર ક્રમશઃ વધતું રહે છે, તેવી રીતે તેની આત્મિક દશામાટે પણ ક્રમશઃ ઉન્નતિ કરતા રહેવું આવશ્યક છે. પ્રકૃતિના નિયમજ આવે હોવાથી જો પોતાના વર્તુળને વિસ્તૃત બનાવવાનું દિનપ્રતિદિન આગળ વધવાનું અટકાવવામાં આવશે, તો પ્રકૃતિના નિયમરૂપી યત્રમાં દબાઈ ચગદાઈ જવુંજ પડશે.

ખંજર ન ચલે તો મોરચા ખાયે, પાની ન બહે તો ઉસમે ખૂર આયે.
 લતની પત્તીની પેઠે જેમને પોતાની પહેલી સ્થિતિમાંથી નીકળવાનું ન
 ગમે; અને તેણે જેમ તાબાં ખેતરો અને ખુદ્દી હવા તરફ જવાની ના પાડી,
 તેમ જેઓ મોટા વર્તુળ તરફ વધવાના પાડશે તેમની પણ દુર્દશા જ થવાની.
 જ્યાં બળદે આગળ વધવામાં આગસ દેખાડયું કે ફટાક લઈને ખેડુતનો
 ચાખખો પીઠ ઉપર પડ્યો સમજવો. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ, જાતિ કે
 દેશ એકજ સ્થિતિમાં બંધાઈ રહેવા ઇચ્છે છે, ત્યારે પ્રકૃતિ-નિયમનો ડટો
 તરતજ તેની પીઠ ઉપર પડે છે; અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારનાં સંકટોમાં અને
 દાસત્વની સાંકળમાં તેને બંધાવું પડે છે. બી. એ. નો અભ્યાસ જાણે
 શ્રેષ્ઠજ હોય, પરંતુ જો કોઈ વિદ્યાર્થી તેજ અભ્યાસમાં ઘર કરી બેસે, અને
 પાસ થવાનું ઇચ્છેજ નહિ; તેના સંગાથી વિદ્યાર્થીઓની એક ટોળી પરીક્ષા
 પાસ કરી ગયા પછી પાછો તે તેજ બીજી ટોળીનો સાથી બને અને પછી
 પાછો ત્રીજી ટોળીનો સાથી બને; આજ પ્રમાણે ચલાવ્યા કરે તો તે વિદ્યાર્થીના-
 લાયકજ લેખાશે તથા નિરાશા અને અપમાન તેને સહેવાં પડશે. તેવીજ
 રીતે વૈશ્ય ખુદ્દિવાળો માણસ (કુટુંબનો દાસ) જો ઘરની ચાર બીતોની
 વચ્ચેજ પોતાના શુષ્ક સૈંદર્યને દાટી દે, અને પ્રેમના વર્તુળને ન વિસ્તારે
 તો તે અપમાનજ સહેશે અને દુઃખી થશે.

દ વર્તુળભણી ધ્યાનપૂર્વક જુઓ. તે થોડીક જગ્યાને ઘેરીને રહેલું
 છે, પરંતુ કાગળની બાકીની તમામ સપાટી ભણી પીઠ ફેરવી બેસેલું છે
 અર્થાત્ તે જરાક જેટલા સ્થળને પોતાનું બનાવે છે, પણ તેની સાથેજ
 બાકીના સમગ્ર જગતથી દૂર-વિમુખ-થાય છે. આગળ ઉન્નતિ ન કરનાર
 અને કુટુંબપોષણમાંજ મગ્યા રહેનારની પણ આવીજ દશા છે. તે
 બાલબચ્ચાંને પાળે છે એ ખરું; પરંતુ કંગ્રીસરીયેટ ખાતામાં, વહીવટી
 ખાતામાં, એન્જનીઅરીંગ ખાતામાં, દુકાનદારીમાં, ડૉક્ટરરૂપે કે
 વકીલના વેવમાં, અથવા જો કોઈ ખાતામાં હોય ત્યાં બધે તે પોતાના સભ-
 તીય પ્રાણીઓના રક્તમાં હાથ રગવાને હરવખત તૈયાર રહે છે; જેની
 સાથે કામ પડી જાય તેમનાં ગળાં રેંસવામાં તે સારી પેઠે તત્પર હોય
 છે. જો બીજાનાં ઘરો ઉજડી જતાં હોય તો તેની બલોને એ તો લાચો

અને રથવત્તા લઈ લઈને પોતાના ઘરને કોઈ અમીરના મકબરા (કબર અથવા સમાધિ ઉપર ચણેલું મકાન) જેટલું ઉંચું જરૂર બનાવશે. જે લોકોને તેની સાથે પાતું પડે તેમની સ્ત્રીઓનાં વદન ભલે દુઃખથી કરમાઈ જતાં હોય, તેની તેને શી ચિંતા છે? એતો તેમની સ્ત્રીઓનાં ઘરેલું વેચાવીને પણ પોતાની પત્નીના મુખચંદ્રને સુવર્ણથી અવશ્ય સુશોભિત કરશે. પોતાના આત્માની અધોગતિ થતી જાય અને મન કમશઃ સંકુચિત થતું જાય તો શી પરવા છે? એ તો સ્થૂલ માલ-મિલકતમાં જરૂર વધારો કરશે. એ તો પોતાના મકાનને વધારે ઉંચું બનાવવાનોજ. અરેરે! અરેરે!!

“ બરીં અકલે દાનિશ બ ખાયદ ગિરીસ્ત. ”

“ આવી બુદ્ધિ અને સમજણ ઉપર રડવું જોઈએ. ” આવા બંદિ-વાસમાં અધિક કાળપર્યંત બંધ રહેવાથી ચોરી, કઠાઈ, લુટફાટના રોગોમાં ફસાઈ પડે છે. ધનવાનોનું ખૂન કરવાનું પણ આજ નિયામમાં શિખે છે; અને કેમ ન શિખે ?

“ કે ખૂ ફિસાદ કી આતી હુય બંદ પાનીમે ”

અર્થાત્ “ લંધ પાણીમાં વિકારની ગંધ આવે છે ” સખત પરિશ્રમ વેઠ્યા છતાં ત્યાંના ત્યાજ રહેવામાં અને ઉન્નતિ ન કરવામાં ઘાણીનો ગળદ પ્રખ્યાત છે. બળદને આ પંતળી ઉક્તિ બરાબર લાગુ પડે છે:— “ લોં ચોં કે ઉગો દે ચક્ર ” ચાલે ચાલે ને ત્યાં ને ત્યાં. સાંસારિક મનુષ્યની પણ બરાબર આવીજ દશા છે. બિચારો બળદની પેઠે મહેનત કરે છે, રાત્રિદિવસ ઓફિસો કે દુકાનોમાં આંખો ઉપર અંધારિયાં (ચશ્માં) ચઢાવી ઘાણી ચલાવ્યા કરે છે, પરંતુ આ ઘાણી ચલાવી ક્યાં જઈ રહ્યો છું, શું બનાવી રહ્યો છું વગેરેની તેને કંઈજ ખબર નથી. હા, જ્યારે અંતકાળે આખો ઉપરથી અંધારિયાં જરાક ઉચકાશે ત્યારે જાણશે કે હાય ! હાય ! રાત્રિદિવસ મહેનત કરતાં કરતાં મરી ગયા. સમજતા હતા કે ઘણાંએ રસ્તો કાપ્યો હશે, પરંતુ જોયું તો પોતે ત્યાંના ત્યાંજ છે. કંઈ ઉન્નતિ ન કરી. હાય હાય ! હાય વાય ! કંઈ કરી ન શક્યા. કંઈજ ન બનાવી શક્યા. તે વખતે રડવા અને પીટવાનુંજ રહેશે. જીવ પણ જશે તો મહા વેદના પછી.

જાં બ જાનાં દેહુ વરના અઝ તુ ખિસ્તાનદ અજલ;

ખુદ તુ મુનિસક બાથ, અય દિલ ! ઈં નિકો યા આ નિકો ?

અર્થ:-તારા પ્રાણ પુણ પ્રિય (પ્રદ્ધ)ને અર્પણ કર, નહિ તો યમદેવ તારી પામેથી તે જબરદસ્તીથી લઇ લેશે; એ હૃદય, હવે તું ન્યાય કર કે આ સાંઝે કે તે ?

હું કુટુંબપરિવારમાં બદ્ધ થયેલા પુરુષ !

“ આરામ કી નહીં હય ચેહ જા, હા બટે ચલો, હાં બટે ચલો ”
આ જગ્યા વિશ્રામની નથી, આગળ વધો, આગળ વધો. આલિંગનમાટે બાહુઓને પહોળા કરી આગળ લંબાવો, તમારા પ્રેમવર્તુળને વિસ્તૃત બનાવો, વધો, આગળ વધો, એટલેમુધી કે આરેબાબુથી પગિમિત જીવન વર્તુળ વિસ્તૃત થતા થતા અપરિમિત વિસ્તાર ધ્યાણ કરે અને સીધી રેખા બની જાય, અને તમારું જીવન ભૂલભૂલામણીમાથી નીકળી સર્વને સીધો સત્યનો માર્ગ બતાવે. આગળ વધો, આગળ વધો, એટલેમુધી કે આ ક્ષણજંતુર જગતના “ આગળ અને પાછળ ” તદ્દન નિરર્થક થઇ જાય.

ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्तात् ब्रह्म पश्चात् ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण ।

अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतं ब्रह्मैवेदं चिन्मयिदं चरिष्ठम् ॥

(અર્થ:- મઝેકા અ ૨ ખ ૨)

અર્થ:-અમૃતરૂપી પ્રદ્ધજ સામે છે, પ્રદ્ધજ પાછળ છે, પ્રદ્ધજ જમણી બાબુ અને પ્રદ્ધજ ડાબી બાબુ છે, નીચે અને ઉપર પણ તજ વ્યાપી રહેલો છે, તેજ આ સર્વ કંઈ છે અને સર્વથી પર-શ્રેષ્ઠ છે.

“ અંદરનો બિરૂ તુઇ, અય દોસ્ત, દર અપો રાસ્ત એરો બાલાઇ ”

અર્થાત્ જમણે ને ડાબે, નીચે ઉંચે, અદર બાહિર તુંજ રહ્યો.

આગળ વધો, હૃદયને વિશાળ બનાવો, એટલેમુધી કે તેની બહાર હરવાફરવા જેટલી પણ જગ્યા ન રહે

तदेजति तन्नेजति तद्दूर तद्वर्तके तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्या
स्य यावत् ॥५॥ (યજુર્વેદ ધિવારાત્મ ઉપનિષદ)

અર્થ:-હમ ચલ હંચ, હમ ચલ હય નહિ, હમ નેડે, હમ દર,

હમ હી સળકે અદર ચાનન, હમ હી બાહર નર;

મસ્તમ કુના ચુના કે ન દાનમ ઝ બે ખુદી,

દર અરસ એ ખિયાલ કે આમદ કુદામ રક્ત.

અર્થ:-મને એવો મસ્ત બનાવી દે કે બેલાન અવસ્થાને લીધે મારા

વિચારેના મેદાનમાં કોણ આબુ અને કોણ ગયું તેની પણ મને ખબર ન પડે. આગળ વધો, આગળ વધો, એટલેસુધી, કે ચક્કરમાં નાખી બાકુળ અને વિસ્મિત કરનારાં વર્તુળોથી બચીને સીધી રેખા-સત્યને માર્ગે ચાલનાર સૂર્ય જેવું જીવન પ્રાપ્ત કરી લ્યો, પ્રકાશજ પ્રકાશ બની જાઓ, અને આવી દશા પ્રાપ્ત થાય કે જ્યાં,

फ चात्मा फ च दानात्मा फ शुभं फाशुभ तथा ।

फ चिंता फ च चार्चिता स्वमादिग्नि स्थितस्य मे ॥ (અધ્યાત્મ ગીતા)

અર્થ:-આત્મ કયાં ? અનાત્મ કયાં ? કયાં, શુભ અને અશુભ રહ્યો ?

ચિંતા અચિંતા કેવી જ્યાં નિજ, સ્વરૂપમાંથી સ્થિર થયાં ?

વહાલા વાચકો ! એક અનિત્ય, કલ્પિત અને અસ્થિર વિશ્રામસ્થાન સાથે એટલો બધો પ્રેમ કરી દીધો કે અસલી ધરને તો બૂલોજ ગયા ? આ લોટપણ તજ દો. અસલી ધર-નિજ ધામ બહી મોં ફેરવો. મૂળ સ્વદેશાભિમાનને ન ત્યાગો.

તાએરાનીમ કઝ કઝા ન કઠર, બિહતાદા લુદા ઝ શુભઝારીમ;

મુર્ગે-શાળે-દરખતે-લાહુતીમ, ગૌહરે-ગંજે-દુર્ગે-અસરારીમ;

યા દુરી અઝ મુહીતે તૌહી દીમ, ગૌહરી યા ઝ કાને ધર્કનીમ.

અર્થ:-અમે લાગ્યને આધીન થઈ પુષ્પોદાનથી વિખુટાં પડેલાં પક્ષી છીએ; અમે નિસૈગુણ્ય (શુષ્કાતીત) વૃક્ષની ડાળ ઉપર બેસનારાં પક્ષી છીએ; અમે રહસ્યોના ખજાનામાંની દાખડીમાંનાં મોતી છીએ; અથવા અમે અદ્રેતસાગરમાંથી નીકળેલાં મોતી છીએ; અથવા અમે આત્મજ્ઞાનની ખાણમાંના હીરા છીએ.

બરાયે નામ લી અપના ન કુચ બાકી નિશાં રખના;

ન તન રખના, ન દિલ રખના, ન જી રખના, ન જાં રખના. ૧

ત અલુક^૧ તોડ દેના, છોડ દેના ઉસકી પાખંદી;^૨

ખબરદાર અપની ગર્દન પર ન ચે બારે ગિરાં રખના. ૨

મિલેગી કયા મદદ તુઝકો મદદગારાને દુન્યાસે;

ઉમીદે યાવરી ઉનસે ન ઝહાં રખના ન બહાં રખના. ૩

ખહોત મજખૂત ઘર હય આકે બતકો દારે દુન્યાસે;

ઉઠા લેના યહાં સે અપની દૌલત ઐર વહાં રખના. ૪
 ઉઠા દેના તસબુર ગૈર કી સૂરત કા આંખોંસે;
 ફક્ત સીને કે આધને મેં નકશે દિલસિતાં રખના. ૫
 ફિસ્લી ઘરમેં ન ઘર ઠર બૈઠના ઇસ દારે ફાનીમેં;
 ઠિકાના બે ઠિકાના ઐર મકાં બર લામકાં રખના. ૬

મનુષ્યરૂપમાં પ્રાણુવર્ગ

હવે જ વર્તુળભણી દૃષ્ટિ નાખો, આ વર્તુળ દ કરતાં ઘણું મોટું છે, જોકે તેની વક્તા હજી ગઈ નથી. આ વર્તુળ તે લોકોના જીવનવૃત્તનું નિરૂપણ કરે છે કે જેઓ પોતાના પંડ ઉપર જેટલો પ્રેમ રાખે છે, અથવા કુટુંબ-પોષક માણસ પોતાનાં બાલ બચ્ચાંની સાથે જેટલો પ્રેમ રાખે છે, તેટલોજ પ્રેમ પોતાની સમસ્ત જાતિના બલામાટે રાખે છે; અને તેટલીજ જીવતોડ મહેનત તેમને માટે કરે છે. પેટપાણના પ્રેમનું કેંદ્ર (ભરડાની પેઠે) પોતાના શરીરમાંજ હતું; કુટુંબપાલકની ગતિનું કેંદ્ર ઘાણીના બળદની પેઠે શરીરથી જરાક છેટે હતું; અને આ જાતિભક્તનો પ્રેમ તેથી પણ ઘણો વિશાળ વર્તુળમાં ફર્ય કરે છે. ઉપરોક્ત બધાની સરખામણી કરતાં જાતિભક્તના જીવનના ચક્રની ગતિનું કેંદ્ર શરીર (ચ બિંદુ) થી ઘણું દૂર છે. જાતિભક્તના જીવનની ગતિ શરતના ઘોડાની ગતિની સાથે મળતી આવે છે. આ ઘોડો દોડીને બળદ વગેરે કરતાં ઘણું મોટું વર્તુળ બનાવે છે. મેળાઓમાં કે અન્ય પ્રસંગે આ પ્રાણીનું પાણી જોવા શહેરોની પ્રત્યેક ગલીઓમાંથી શોખીન જીવડાઓ જાય છે. એ અતિ મૂલ્યવાન અને પ્રશંસાને પાત્ર પ્રાણી હોય છે. જાતિભક્તને પણ આ બધી પ્રશંસા લાગુ પડે છે. જીવનવિકાસવાદની દૃષ્ટિએ (જડ અને વનસ્પતિની અપેક્ષાએ) પશુ વર્ગમાં આવા પ્રકારનીજ ગતિ પ્રકટ થાય છે; અને મનુષ્યવર્ગમાં માનસિક જીવનના વિકાસની દૃષ્ટિએ જોતાં આવી ગતિ (ચેતનતા) જાતિભક્તના જીવનને વિશેષતા અર્પે છે. અર્થાત્ પશુઓનું શારીરિક જીવન અને જાતિભક્ત મનુષ્યનું આત્મિક જીવન એકજ પ્રકારનું હોઈને તેમને એકજ વર્તુળ-વડે દર્શાવી શકાય છે. જે ગતિ શરતના ઘોડામાં પ્રકટ થાય છે તેને મળતીજ ગતિ જાતિભક્ત મનુષ્યમાં પણ પ્રકાશ પામે છે. એવા મહાશયદ્વારા કેટલાંયે મનુષ્યોને અને કુટુંબોને સુખ પહોંચે છે, અને કઠંગા રિવાજોની ધુંસરી

તેના સજ્જતીય પુરુષોના ગળામાંથી નીકળી જાય છે. કેાઇ પણ જાતિ, સમાજ કે સલાને માટે આવા મહત્વાકાંક્ષી પુરુષોનું અસ્તિત્વ સુભાગ્યનું જ ચિન્હ છે પરંતુ વાચકગણ ! લૂતની પત્નીવાળા ઉદાહરણને ભૂલી ન જતા, તેમ સાયન્સ (વિજ્ઞાન) ના આ સિદ્ધાંતને પણ વિસારી ન દેતા, કે ગતિનું હોવું ન હોવું ગતિમાન શરીરના સ્થાન ઉપર આધાર નથી રાખતું; પરંતુ ગતિની દિશા ઉપર આધાર રાખે છે. વળી એ પણ યાદ રાખજો કે પ્રાણીના કદ ઉપરથી તેના શારીરિક આરોગ્યની અટકળ બાધવી એ તદ્દન ભૂત ભરેલું છે. એક બાળકનું કદ નાનું જોઇને જોલા ઉઠવું કે આનું આરોગ્ય સારું નથી, અને એક બિછાને પડેલા લબા માણસને જોઇને કહેવું કે આનું આરોગ્ય અત્યંત સરસ છે, એ યોગ્ય નથીજ; કેમકે શરીર મોટું હોય કે નાનું, પણ જો તે અધોગતિમાં ગળડતું જતું હશે તો તે પ્રાણીનું આરોગ્ય અવશ્ય ખરાબ હોવું જોઇએ; અને જો તે ઉન્નતિ પામતું હશે તો આરોગ્ય અવશ્ય સારું છે. આત્મિક જીવનની પણ ખરાબર આવીજ દશા છે.

હવે વર્તુળમાં જીવન ગાળનારો પાપોમાં ફસાયેલો મનુષ્ય પણ જો આજેજ પશ્ચાત્તાપ કરી પોતાનું વર્તુળ વિસ્તૃત બનાવવાનો નિશ્ચય કરી પ્રેમના ગાહુ વિધાળ બનાવવાના પ્રયત્ન કરતો હોય, તો તે માણસ ઉન્નતિ તરફનીજ ગતિ પ્રકટ કરી રહ્યો છે. તેના જીવનનું વલણ ખરાબર છે અને તેનું આત્મિક આરોગ્ય સારું છે; અને જો કેાઇ મહાશય, જેમનું જીવન વર્તુળ જ કે વ વર્તુળથી નિરૂપણ થઇ શકે છે, (અર્થાત્ જાતિભક્ત કે દેશસેવકને નામે ઓળખાય છે,) તે પોતાના વર્તુળમાંજ ફર્યા કરવામાં સમાપ્તિ મારી બેઠેલા હોઇને તે વર્તુળને વિસ્તૃત ન બનાવતા હોય; બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તેમની પ્રથમની ગતિના વેગમાં વધારો ન થતો હોય, તો તે મહાશય આત્મિક રોગી છે અને તેમના જીવનની ગતિ થોડા કાળમાંજ અવનતિ તરફ વળી જશે. તેઓ પડે પણ પડશે અને પોતાના ચેપી રોગવડે આખી જાતિને અને દેશને પણ નુકસાન પહોંચાડશે.

કેામ કે જાતિનો તે સરદાર કે જેના હૃદયમાં પોતાનીજ જાતિ સમાયેલી હોય, પોતાની જાતિની બને તેટલી ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છતો હોય, જાતિના રક્ષણ અને ઉન્નતિમાટે તનમનથી કાર્ય કરતો હોય; પરંતુ અન્ય જાતિઓની કંઇજ પરવા ન કરતો હોય પણ જિલદું અન્ય જાતિયોને

પોતાની જાતિની સત્તાતળે લાવવા ઇચ્છતો હોય, [પોતે બ્રાહ્મણ જાતિનો હોય તો એમ ઇચ્છે કે બ્રાહ્મણોની ઉન્નતિ થાઓ, અને અન્ય સઘળી જાતિયો લાઓ જહુન્નમમાં; અને પોતે જે કાયસ્થકોન્દ્રસ્થ કે અરૂડ વંશ-સભાનો હોય તો કાયસ્થો કે અરૂડોનું રાજ્ય પ્રવતાવવા ઇચ્છતો હોય, અને અન્ય સઘળી જાતિયોનું સત્યાનાશ વાળવા રાજી હોય, પોતે આર્યસમાજી હોય તો સનાતનધર્મીઓ અને બ્રહ્મસમજીઓના રક્તનો તરસ્યો હોય; અથવા સનાતનધર્મી હોય તો આર્યસમાજીઓનો કદો શત્રુ હોય, વગેરે વગેરે] તો આવો જાતિભક્ત જોકે પેટપાણી અને કુટુંબપોષક બન્ને કરતાં અધિક છે, તેમનો મોટો ભાઈ છે, પરંતુ તે પણ આત્મિક રોગી તો છેજ. તેની ગતિ નષ્ટ થવાની છે, તે અવનતિ ભણી ગળડી રહ્યો છે, અને ઉઘટે તેનું જીવનવર્તુળ પ્રતિદિન સકુચિત થતું જાય છે, કેમકે “આ મારી જાતિ છે ” “મારી પોતાની કે” એટલા માટેજ જે પુરુષ અન્ય જાતિઓ સાથે લડાઈ અને ઝગડા કરી પોતાની જાતિને ઉન્નતિને શિખરે લઈ જવા માગે છે, તે સંપ્રદાયમાં બદ્ધ થયેલો આત્મહત્યારો છે. (કેમકે “આત્મા” કે જે પવિત્ર, સર્વવ્યાપી અને આનંદધન છે તેને વ્યવહારૂ રીતે તે શરીર માને છે) આવો માણસ જ્યારે પોતાની જાતિ-વાળાઓ સાથે એસશે ત્યારે જાણે અજાણે પોતાના સિદ્ધાંત અનુસાર, તે જાતિમાં પોતાના કુટુંબને ઉત્તમ ગણાવવાના પ્રયત્ન કરશે, કેમકે તેના હૃદયમાં એજ વિચાર હશે કે “આ માઈ નિકટનું છે” “આ માઈ પોતાનું કુટુંબ છે” “આ માઈ છે,” અને બીજા કુટુંબોની સત્તા પડાવી લઈ પોતાના કુટુંબની સત્તા વધારતા જરા પણ અચકાશે નહિ આવા પુરુષનું વર્તુળ જમાથી અધોગતિ કરી દ મા પણ ગળડી પડે તો તે બનવા જોગ છે. વળી જે માણસ પોતાના કુટુંબ ઉપર માત્ર એટલા માટેજ ગ્રેમ રાખે છે કે આ કુટુંબ માઈ છે, (અર્થાત્ જે માત્ર શારીરિક સંબંધનેજ સમજી શકે છે, ઉચ્ચ સંબંધથી તદ્દન અજાત છે,) તે પોતાના કુટુંબને બીજા કુટુંબો ઉપર સરસાઈ લોગવતું બનાવવાના પ્રયત્ન ભલે કરતો રહેતો હોય; પરંતુ ધાસ્તી રહે છે કે જ્યારે પ્રસંગ આવશે ત્યારે તે પોતાના ભાઈઓ-નાજ હક્ક લૂટીને પેટપાણીના વર્તુળમાં આવી પડશે.

કોઈ કોઈવાર કોઈ સંપ્રદાય કે ધર્મ કોઈ સાચા હૃદયવાળા (પ્રગ-

તિથાળી) મહાશયની અસરથી કડવાવેલાની પેઠે વધે છે, ફેલાય છે, પરંતુ થોડાજ સમયમાં તેમાં ફૂટ પડી જઈ તે ભાંગી પડે છે. આ અવ-
નતિનું મૂળ કારણ બહુધા એજ હોય છે કે તે મતના અનુયાયીઓ
જેઓ આરંભમાં નાના વર્તુળોમાંથી ઉન્નતિ કરતા કરતા મોટા વર્તુ-
ળમાં પ્રવિષ્ટ થયા હતા, તેઓ આગળ વધવાનું પડયું મૂકે છે અને
તેથી પોતાનું આરોગ્ય બગાડી નાખે છે. આ નાશવંત જગતમાં એક
સ્થિતિમાંજ સ્થિર થઈ રહેવું એનુંજ નામ મૃત્યુ છે. જે ઉત્સાહ તેમ-
વાદીઓના જીવનવર્તુળને વિસ્તૃત બનાવવાને ખાતર આપવામાં આવ્યો
હતો, તે તેના યોગ્ય કાર્યમાં નથી વપરાતો; તે તે કુદરતના નિયમાનુસાર
નષ્ટ પશુ નથીજ થવાનો. એ તો દ્રેષ, લોભ, ક્રોધ વગેરે અવગુણોના રૂપમાં
ફેરવાઈ જવાનો અને કુસંપનું કારણ બનવાનો. (ન્યાં ગાળ, અપશબ્દ,
વૈર અને ઉત્પાતની ગંધ આવતી હોય, ત્યાં બધુજે કે કોઈ આત્મિક
શબ્દના સડાની દુર્ગંધ છે.) ઘણીવાર તો મામલો એટલો વધી ચડે છે,
અને ધાર્મિક ગૂંચ એટલી હદસુધી આંખો મીંચી લે છે કે ધર્મને જોયે
શરીરભાવજ અધિકાર ચલાવે છે, અને એક સંપ્રદાય બીજા સંપ્રદાયની
જડ ઉપેડી નાખવા તૈયાર થઈ જાય છે, એટલે પછી બીજે સંપ્રદાય પહેલા
સંપ્રદાયને નિર્મૂળ કરવા મથે છે. અને આ બધું માત્ર એજ વિચારથી
થાય છે કે આ “મારો નથી.” હાય રે આત્મઘાત ! વોય રે આત્મહત્યા !
બન્ને બૂલીજ ગયા છે કે તેમનું નિજસ્વરૂપ તો દૈવી સત્ય પોતેજ છે,
તેમનું નિજસ્વરૂપ તેજ શત્રુનું પણ નિજસ્વરૂપ છે. શત્રુ છેજ કયાં ?
વહાલા ભારતવાસીઓ ! શત્રુને ઘાયલ કરવા ઇચ્છતા હો તો કરો
આ અભ્યાસ, પાકો કરો આ પાઠ, યાદ કરો આ શિક્ષા અને અનુભવો
આ સત્યને કે શત્રુ તમારાથી ભિન્ન નથી. જેવી રીતે તમે પોતાને શરી-
રમાં હિંમોટાઈઝ કરી ચૂક્યા છો, (જમનેલીધે પોતાને આ મલિન શરીર
માની બેઠા છો,) તેવીજ રીતે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા ધારણ કરો
અને પછી જુઓ, કે લોહીતરસ્યા શત્રુના આભાસમાં પણ તમે પોતેજ
વિદ્યમાન છો કે નહિ ?

આત્મૈવ જ્ઞાત્મનો વન્ધુરાત્મૈવ રિપુરાત્મનઃ । (ગીતા ૧-૫)

“ પોતેજ પોતાનો બંધુ છે, અને પોતેજ પોતાનો શત્રુ છે. ” “હું-

જ શત્રુરૂપે દેખાઈ છે, હુંજ શત્રુ છું, હુંજ શત્રુ છું ” શત્રુ ઉડી ગયા. શત્રુ હવા થઈ ગયા. જ્ઞાનના ગોળાઓએ શત્રુઓને ઉરાડી દીધા. હુંજ હું છું. પદ્મમેવાદિતીય । છું, પવિત્ર સ્વરૂપ છું.

બે રંગ કલુ હોકે દિખાડું તુઝકો,
તૂ ગુલ હય તો ખૂ હોકે દિખાડું તુઝકો;
મંચ આપસે બે અપને સે કુરસત પાઉ,
કયા ઐર તૂ ? તૂ હો કે દિખાડું તુઝકો.

“ જ્યાં જ્યાં મારી દષ્ટિ પડે છે તે સઘળાનો હું સત્માન છું, મારી સત્તા સામે માથું ઉંચકનાર કોઈ નથી. ” (કૂપર)

માનવીરૂપમાં મનુષ્ય

હવે ઘ વર્તુળની વારી આવી છે. આ વર્તુળ જ કરતાંએ મોટું છે. જ જેવાં કેટલાંયે વર્તુળો તેમાં સમાયેલાં છે. તેની વક્રતા ઘણીજ ઓછી છે. સીધા માર્ગ જેવી છે. છતાંયે હજુ થોડુંક વક્રપણું બાકી છે. વક્રગતિ તદ્દન દૂર નથી થઈ ગઈ. આ વર્તુળ તે પુરુષોના જીવનચક્રનું નિરૂપણ કરે છે, કે જેઓ સમસ્ત દેશને માટે તેવીજ પ્રીતિ અને તેટલોજ પ્રેમ ધરાવે છે, કે જેટલો પેટપાણુ પોતાના પેટમાટે, કુટુંબપોષક કોઈ કુટુંબને માટે અને બલિભક્ત કોઈ બલિમાટે ધરાવે છે. આ વર્ગના મનુષ્યોએ પોતાનો સઘળો સમય અને સઘળું ધ્યાન દેશની ભલાઈ-ઉન્નતિને જ અર્પણ કરી દીધાં હોય છે; જેમને પોતાના દેશની ધૂળ સુદ્ધાં પ્રિય હોય છે; અને તેઓ બલિ, વર્ણ કે ધર્મનો ભેદ રાખ્યા વગર પોતાના દેશની દરેક વ્યક્તિને પોતાના સગા ભાઈ સમાન પ્રિય જણે છે આ વર્તુળમાં દૂરનારા પુરુષની ગતિનું કેંદ્ર ય બિંદુ (અર્થાત્ શરીર) શી અત્યંત અધિક અંતરે હોય છે, અને તેનું જીવનવર્તુળ અત્યંત વિશાળ હોય છે. સ્વદેશસેવકના જીવનની ગતિને, તેના વર્તુળનો વિસ્તાર ભેતાં, આપણે ચંદ્રની ગતિની ઉપમા આપી શકીએ છીએ સ્વદેશસેવક તે છે કે જે ભૂખે ભરતાં સ્વદેશીઓને માટે ચંદ્રની પેઠે ઈદ (ઉત્સવ) આજીનારો હોય, અથવા જે સ્વદેશની સંઘટની રાત્રિમાં ચારે બાજુ પ્રકાશનો વરસાદ વરસાવતો હોય. ભલે તેની સેવામાં એટલું બળ ન હોય કે રાત્રિ નષ્ટ થઈ જાય અને દિવસ નીકળી આવે; પરંતુ જેવી રીતે ચંદ્રની ચાંદનીને લીધે છાંડવાઓમાં રસ ભરાય છે, તેવીજ

રીતે આવા દેશસેવકદ્વારા લોકોને એક યા બીજા રૂપમાં ઠીક લાલ પરોચી શકે છે. આત્મિક જીવનના વિકાસમાં આવો દેશહિતૈષી ખરા મનુષ્યની શ્રેણીમાં છે; તેનું અંતર તેમજ બાહ્ય મનુષ્ય છે; તેનું કાર્ક મનુષ્યનું છે; અને તેનું નામ પણ મનુષ્ય છે.

મરના લલા હય ઉરકા ને અપને લીચે જાયે,
જીતા હય વોહ ને મર ચુકા ઇન્સાન કે લીચે.

“છે કોઈ આ પૃથ્વી તલ પર મૃતહૃદયનો માનવી,

“ નથી કહ્યું જેણે કદાપિ નિજ હૃદયમાં ગર્વથી,

“ “ આ છે મારી જન્મભૂમિ, હા, હા, મારી લાડલી ” ” (મૃકોટ)

ઓ હિંદ ! તારા શિવાજી, ગુરુગોવિંદમિહજી અને રાણા પ્રતાપ કયાં લગી સૂતા રહેશે ? ને તેમણે બીજી વસ્તુઓની પેઠે સ્વદેશપ્રેમનો પાઠ પણ અંગ્રેજો પાસેથીજ શિખવાનું ધાર્યું હોય, તો તે ડૉક્ટરની વાતને હૃદયપટ ઉપર કેમ કોતરાવી નથી રાખતા કે જેના સ્વદેશપ્રેમના પ્રતાપે હિન્દમાં અંગ્રેજ જાતિના પગ દબતાથી જાતી ગયા છે ? વાચકો ! તમે ઇતિહાસમાં આ વાર્તા કેટલીયે વાર વાંચી નાખી હશે, પરંતુ તેને પોતાના જીવનમાં ઉતારીને લવિષ્યના ઇતિહાસમાં તમારા સ્વદેશપ્રેમની નોંધ તરીકે ચાદગાર બનાવી જવાનો દૃઢ નિશ્ચય જ્યાંસુધી તમે નથી કર્યો, ત્યાંસુધી નહીં સમજાવે કે એ વાર્તાને તમે સ્વપ્નમાં પણ નથીજ વાંચી *

પરંતુ વાચકગણ ! માની લીધું કે દેશહિતૈષીનું જીવન અત્યંત ઉત્તમ પંક્તિનું છે, અને તેનું જીવન વર્તુળ (ચ) ચણું વિશાળ હોય છે;

*આ હકીકત એવી છે કે 1૯૨૬ની 11 બાદશાહ રૂપસીયર એક વખત નજીબાદ ગયા હતા. તમામ હકીમો પોતાના ઉપાય અજમાવી નાખ્યાજ થયા અને બાદશાહના બચાવની આશા છોડી બેઠા એ સમયે એક અંગ્રેજ ડૉક્ટર પણ દિલ્હીમાં રહેતો હતો. જેવે આ ડૉક્ટરની દવા જારી કરવામાં આવી. આ દવાથી બાદશાહને ત્રણ ચાર દિવસમાંજ આરામ થઈ ગયો. બાદશાહ રૂપસીયર ધરાજ ઉદાર સ્વભાવનો હતો. તેણે એક દરબાર ભરી અને પેલા અંગ્રેજ ડૉક્ટરને પુષ્કળ ધન વગેરે આપવા માંડ્યું; પરંતુ તે સ્વદેશપ્રેમી ડૉક્ટરે પોતે મોગા ધનવાન કે અમીર ઉમરાવ જનવાનું ન ઇચ્છતા, પોતાના દેશજી અંગ્રેજોને માટે ફરિયાદો આપી જમીન તેમજ પોતાના દેશના માલમાટે જકાતની માફી આ બે વસ્તુઓ માગી લીધી. અંગ્રેજોના પગ આવી રીતે એક અંગ્રેજ ડૉક્ટરના સ્વદેશપ્રેમને લીધેજ ભારતવર્ષમાં પેઠો હતો.

પરંતુ આ વર્તુળ પણ હજી વધારે વિસ્તૃત થવાના અવકાશ અને યોગ્યતા ધરાવે છે; કેમકે તે હજી સીધી રેખારૂપ નથી બન્યું. જો કે તેણે ઘણી જગ્યા ઘેરેલી છે, તોપણ તેટલી જમીન સિવાય અન્ય સઘળી પૃથ્વી તરફથી મોં ફેરવી લીધું છે. દેશહિતૈષી જોન બુલ (અંગ્રેજ) તો માત્ર પોતાના ઇંગ્લેન્ડને માટેજ ચંદ્રમા સમાન છે; ફ્રાન્સ અને સ્પેનને માટે તો તે રાહુ સમાનજ છે. આ વર્તુળમાં રહેનારો સહેનારો સ્વદેશપ્રેમી ઉપ-રોક્ત અન્ય સઘળાં વર્તુળોવાળા ભાઈઓ કરતાં મહાન છે; પરંતુ તે પણ મોંઘો પડતાં (અર્થાત્ પોતાના વર્તુળને વિસ્તૃત બનાવવામાં મંદ બની પોતાની શક્તિ નેપોલિયનની પેઠે સ્વાર્થ તરફજ વાળી દેવામાં આવતાં) આખા દેશના વિનાશનું દારણ થઈ પડે છે. પેટપાણુને હાથે તો બહુધા એકજ કુટુંબનાં માણસો દુઃખી થાય છે; કુટુંબપોષક નઠારો બને તો એકાદ કુટુંબનેજ ખીજા કુટુંબ સાથે ફૂટાવી મારશે; જાતિભક્ત વળસે તો એક સમાજ કે જાતિને ખીજા સમાજ, જાતિ કે સભા સાથે લડાવશે, અને સેંકડો કિંવા હજારો શ્રીપુરુષોના હૃદયમાં દ્રેષ અને ઉત્પાતની આગ ભડકાવશે; પરંતુ તે નામ ધારી દેશહિતૈષીઓ કે નેઓ ઈશ્વરીરૂપારૂપી મેવનાં મોટા મોટા ફેરાની પેઠે દેશને જલતૂત કરવા આવેલા હતા. તેઓ જો પોતાની સ્થિતિમા સ્થિર થઈ જાય, ગડાઈ જાય તો તો મોટા કરારૂપે બનીને દેશ ઉપર તેનોજ વરસાદ વરસાવવાના. તેઓ તો ઝોળા નહિ પરંતુ ઝોળા વરસાવીને દેશખંધુઓનું તેમજ ખીજા દેશવાળાનું સત્યાનાશજ વાળશે. હજારો બઢકે લાખો ઈશ્વરના ગ્રાણીઓનાં તે ગળાં રેંસાવશે, એક દેશને ખીજા દેશની આજીવળે લાવવામટે રક્તની સરિતાઓ વહેવડાવશે અને પોતે વિષયોના શુભ્રામ છે તેટલામાટે ખીજા દેશવાળાઓની સ્વતંત્રતાનો પણ નાશ કરશે. ઓ ! ધિક્ક છે ! *

વહાલા ! સ્વતંત્રતાને ચાહતા હો તો જગતરૂપી જેલખાનામાં તેને ન શોધો. દેશના ફેરામી બની જવાથી પણ તે નથી મળવાની. નિજસ્વરૂપને ઓળખશો, તોજ સર્વ ખંધન દૂર થઈ સારી સ્વતંત્રતા મળશે. પોતાના તે પૂર્ણ સત્ય તથા સ્વતંત્ર

* પૂનાના જમદગ્ય પી રંદન અતિથાર હુદે રામે પ્રભોષિલા વિચારોને કેવા આખાદ સાચા પાડી આપ્યા છે !

સ્વરૂપને અનુભવો કે જેના નેત્રના પલકારા માત્રથી રાવરંકે હતા ન હતા થાય છે, અને જેના સંકેત ઉપર દેશકાળ તથા વસ્તુનું અસ્તિત્વ અવલંબી રહ્યું છે.

તમારીજ આંખના પલકારામાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય છે. વાહુ રે જગત્ ઉત્પન્ન કરનાર દૃષ્ટિ ! વાહુ રે બ્રહ્મ ભરેલાં નયનકમળ !

અમી હુલાહુલ મધ ભરે, શ્વેત સ્યામ રતિનાર;

જીવત મરત ઝુક ઝુક પરત, જે ચિતવત એક ખાર.

પહાલા જરા ભગતો ખરો ! પોતાના મહિમારૂપી ઘોડા વેચીને અવિઘારૂપી વેશ્યાના પાશમાં ક્યાં લગી સૂતેલો રહીશ ? શ્રુતિ ભગવતી તારા શિરભણી બેસી તને મોહનિદ્રામાંથી બાંધત કરવામાટે ઉચ્ચ સ્વરે તારી પ્રશંસાનાં પ્રભાતિયાં ગાઈ રહી છે; પરંતુ હાય ! તું તો જરા સળવળતો સરખોયે નથી.

सपथ्यगाच्छुक्रमकायमयणमस्नाविरं शुद्धमपापविद्धम्। कविर्मनीषी परिभूः
स्वयम्भूर्यायातथ्यतोऽर्थान्गवदधाच्छाश्वतोभ्यः समाभ्यः (ઇશા મં ૮)

અર્થાત્ તે બહાર આવિર્ભાવ પામ્યો છે, તે પ્રકાશિત છે, પિંડરહિત છે, દોષ-ચિન્હવિનાનો, સ્નાયુવિનાનો, પવિત્ર અને પાપથી રહિત છે. તે સર્વજ્ઞ મનના નિયમક તથા સર્વવ્યાપી છે. તે સ્વયંભૂએ સર્વ પદાર્થોને તેમના સ્વકર્માનુસાર સનાતન સમયથી સંપૂર્ણ રીતે વ્યવસ્થિત કર્યાં છે. ઉંઘવામાં મુરદાંઓને પણ માત કરવાની રમત હવે મૂકીદો. એક વખત ઇંદ્ર સ્વપ્નમાં શૂકર બનીને ખુજલી વગેરે રાજોમાં સપડાઈ ગયો. બીજા દેવતાઓએ જ્યારે પોતાના સ્વામીની આવી દશા જોઈ ત્યારે તેઓ ગલા-રાયા, શરમાયા અને અતે ઇંદ્રની સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં આવી પહોંચ્યા. એક જણાએ પાસે આવીને કહ્યું “ મહારાજ, આ શું ? શું આપ અપ્સરાઓને પણ ભૂલી ગયા છો ? ” બીજાએ કાનમાં કહ્યું “ દેવરાજ ! આ શું ? આપ અમૃતરસને વિસરી ગયા છો ? ” ત્રીજો બોલ્યો “ જગતના આશ્રયદાતા ! આ શું ? આપ પોતાના રતનજડિત સિંહાસનને પણ વિસ્મરણ કરી ચૂક્યા છો શું ? ” ઇત્યાદિ. બધાના ઉત્તરમાં ઇંદ્રે માથું ધુણાવ્યું અને શૂકરનાજ સ્વર તથા વાણીમાં કહ્યું—“ હુવાં ! હુવાં ! ” બાકે પોતાની અત્યક્ષ દશારૂપી વાણીથી એમ ન કહેતો હોય કે “ શૂકરની ગંદકી અને

કીચડ ને અત્યારે મને મસ્ત બનાવી રહ્યાં છે તેના કરતાં અધરા, અમૃત અને સિંહાસનમાં શી વિશેષતા છે વાડ ? માટે હે દેવતાગણ ! તમે તમારા સિંહાસનને તમારે ઘેરજ રાખો. અમને તો કીચડમાં આળોટવું પુષ્પોની સેજ ઉપર સૂવા કરતાંયે અધિક પ્રિય લાગે છે. ” વાહ ! મારા વહાલા ! તારું નિજ સ્વરૂપ તો ઈંદ્રનો પણ ઈંદ્ર છે. તું તો જગત્-સ્વમમાં પડીને મૃત્યુને વેંદ્ય અને રોગને ઔપધ કેમ માની રહ્યો છે ?

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય ચરાન્નિયોષત । (૫મુવેદ. દોષનિપદ-૩-૧૪.)

અર્થાત્ ઉઠો, જાગો, જાનીઓની પાસે જાઓ અને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો.

સર બિનેહ બર કદ બિયા અથ ગાઝીયા,

ખવાબ રા બુગઝારો ખુદરા કુન રિહા.

અર્થ:-ઓ ધર્મવીર ! શિર હથેલી ઉપર ધરીને આવ, નિદ્રાનો ત્યાગ કર અને પોતાને મુક્ત બનાવ.

“ ઉઠ જાગ ધુરાડે માર નહીં, એહ સૈન તેરે દરકાર નહીં. ”

સર્વના સારાંશ.

વર્ણ	મતિ	અવન	કાર્ય કે નામ
હ	... ભમરડો જડ ઉદરભક્ત
વ	... ધાણીનો બળદ વનરપતિ કુટુંબભક્ત
જ	... શરતનો ધોડો પ્રાણી જાતિભક્ત
ય	... ચંદ્ર મનુષ્ય દેશભક્ત
જ	... સૂર્ય (ચિદ્ધન) પરમાત્મા જ્ઞાની (આત્મદર્શી)

વક્તાને મદતર નાથ.

અમર પુરુષ

ઓ પ્રકૃતિ ! તારા પુરુષ (સ્વામી) નાં દર્શન કરી લે ! ઓ જવાહિરસમ તારાઓ ! તમે તે સૂર્યોના સૂર્ય ઉપર કુરબાન થઈ જાઓ. ઓ અંધકાર ! નાસી જા ! ! ઓ આશા-ઉદ્ધાનની કળીઓ ! આંખો ઉઘાડો. જગતના પ્રાણુનો મહિમા જુઓ ! ઓ અજ્ઞાનની પથારીમાં આળોટનારો ! તમારાં નેત્ર કેમ નથી ખોલતા ? તમારીજ આંખોના તેજને બહાર જોઈ લો. સ્વમાવસ્થામાં સંકલ્પોડ્ધી દોઢ આવલની ખીચડી ક્યાંસુધી સંધ્યા કરશે ? રાત્રિ તો પૂરી થઈ. ઓ વિશ્વવાટિકાનાં પક્ષીઓ ! સ્વ.

મહિમાનાં આનંદપૂર્ણ ગીતો ગાયા કરો. વરરાજ (સૂર્યરૂપ જ્ઞાની)નો વરઘોડો આવે છે. ઓ પૃથ્વી અને આકાશ ! વરરાજમાટે શુભાલ તૈયાર કરો. વસંતસમીર ! રંગ ઉડાવ્યો જા. ઓ કૃપા-વૃદ્ધિના મેઘ ! સડક ઉપર પાણીનો છંટકાવ કર. લીલાં વસ્ત્રધારી કન્યાઓ ! (વૃક્ષો) બની ઠનીને પોતાના કાનોમાં મોતી પહેરી, સ્વચ્છ અને સુશોભિત બની સ્વાગતમાટે દારણંધ ઉભી થઇ જાઓ. આનંદ ! આનંદ !! આનંદ !!!

નરગિસ બ અમન રાહો કે મીઠીદ, ખુદા ?

ગોશે શુભ આમદની હાથે કે ઇસગા મી કદ ?

અર્થ:-ઓ ઇશ્વર ! બગીચામાં નરગિસ (આંખો) કોની વાટ જોતું હતું ? અને શુભાખ (કાન) કોનો પગરવ સાંભળવામાટે ઝુકેલાં (ધ્યાન લગાવી રહેલાં) હતાં ? ઉપલી સર્વ તૈયારીઓ કોની પધરામણીને માટે, કોની આગતા-સ્વાગતા કરવાને માટે ચાલી રહી છે ? તેનીજ પધરામણીને માટે કે જે પ્રથમથીજ સર્વત્ર મોજૂદ છે, તે સૂર્યજીવનવાળા જ્ઞાનીનેજ માટે.

આફતાબસ્ત, આફતાબસ્ત આફતાબ,

ઝર્ફહા દારન્દ અઝ ઉ રંગો તાબ.

૧૪

અર્થાત્ સૂર્ય છે તે, સૂર્ય છે તે, સૂર્ય છે; રજકણો રંગ તેજ તેનાથી ઓ.

મતલબે દીદારે હક દીદારે ઉ; મંબએ શુફતારે હક શુફતારે જી.

અર્થ:-તેનું દર્શન તે પ્રભુનું દર્શન સમજો. તેની વાણીને પ્રભુની વાણી સમજો.

એજ સૂર્યરૂપ જ્ઞાની (પ્રદાનિષ્ઠ) પર્વતો અને નદીઓમાં હીરા અને મોતીને બનાવે છે. પ્રત્યેક પાન અને પુષ્પને પ્રકુલતા અર્પે છે, પ્રાણીઓમાં પ્રાણ કુકે છે, મનુષ્યમાં જીવન પ્રેરે છે; પૃથ્વી પણ એજ મૂળ સૂર્યમાંથી નીકળેલી એક વિષ્ણુગારી માત્ર છે, થડો સઘળા તેનીજ આકર્ષણશક્તિને લીધે ગતિમાન છે.

સૂરજ કો સોના, ચાંદકો ચાંદી તો દે ચુકે,

ફિરલી તવાફ કરતે હંચ દેખું નિધરકો મંચ.

તારે ઝમક ઝમક કે બુલાતે હંચ રામ કો,

આંખોમે ઉનકી રેહતા હું, જાઉં કિધરકો મંચ ?

આ અમર પુરુષ-ચિદ્ધન (સર્વ અસ્તિત્વનું મૂળ) જે દેશમાં પ્રકાશે છે તેજ દેશનું આત્મિક જીવન કાયમ રહેશે. સૂર્યની પેઠે આ વિજ્ઞાનરૂપ

મહાપુરુષ પ્રત્યક્ષમા કંઈ ન કરતો હોય તોપણ પેટપાણને અને કુટુંબ-પોષકને, જાતિમક્તને અને દેશહિતૈથીને, સર્વને જીવન અર્પનારો તેજ છે. પ્રત્યેકના હૃદયમાં, દરેકના મસ્તિષ્કમાં અને હરએકની આખોમાં તેનો નિવાસ છે. ધનવાન હો કે લિખારી, દરેકનાં શરીર, નામ અને અણ્યે અણ્યું અસ્તિત્વ તેનેજ આધારે છે. શરીરોરૂપી કોટડીઓની અંદર લલા તેમજ ભુડા વિચારો એજ પ્રકાશોના પ્રકાશના છૂટાં છવાયાં કિરણોમા રજ-કણોની પેઠે અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

“નાહનો અકરખો ઈલયહે મિન હળલિલ વરીદ.” (કુરાન સુરા ૫૦. (કાફ) આયા. ૧૬)

અર્થાત્ “અમે તેના કંઠની ધોરી નસ કરતાં પણ અધિક સમીપ છીએ” નાચું મય નટરાજ રે, નાચું મેં મહારાજ.

સૂરજ નાચું, તારે નાચું, નાચું બન મેહતાબ^૧ રે. નાચું મે નટરાજ.

તન તેરે મેં મન હો નાચું, નાચું નાડી નાડ રે. ”

બાદર નાચું બાચું નાચું, નાચું નદી અરુ^૨ નાખ^૩ રે. ”

ઝરી^૪ નાચું સમુદ્ર નાચું, નાચું મોઘર કાજ રે. ”

મધુવાલબ^૫ બદ મસ્તીવાલા નાચું પીપી આજ રે. ”

ઘર લાગો રંગ, રંગ ઘર લાગો, નાચું પાપા દાજ રે. ”

રાગ ગીત સળ હોવત હરદમ, નાચું પૂરા સાજ રે. ”

રામ હી નાચત, રામહી બાજત, નાચું હો નિલાજ રે. ”

નજર બ હરકે કુનમ, સુયે ખુદ હમી બીનમ,

બ હરકે મીનિગરમ, રૂયે ખુદ હમી બીનમ

બ બુઝવો કુલ હમા મા, મૂગમ અઝ ઝમીનો ઝમા,

બ જાનિ બી કે રવમ કૂયે ખુદ હમી બીનમ.

અર્થાત્ જે તરફ દૃષ્ટિનાણુ છું ત્યાં મારજ સુખ જોઉં છું, અને જેના તરફ જોઉં છું ત્યાં મારોજ અહિરો દેખાય છે. સમસ્ત વ્યષ્ટિ અને સમ-દિમાં દેશ અને કાળથી હું ભરપૂર છું જે તરફ જાઉં છું ત્યાં મારીજ ગલી (નિવાસ સ્થાન) માલમ પડે છે.

સંપૂર્ણ જગદેવ નંદનઘનં સર્વેદપિ કલ્પદ્રુમાઃ ।

૧ ચદ્ર ૨ અને, ૩ નેહા. ૪ ઝરો. ૫ સોમરસ.

ગાંગવારિ સમસ્તવારિનિવહા. પુણ્યા. સમસ્તાઃ ક્રિયાઃ ।

વાચ. પ્રાકૃતસંસ્કૃતાઃ શ્રુતિશિરો વારણસી મેદિની
સર્વાધસ્થિતિરસ્ય વસ્તુવિષયા દષ્ટે પરે બ્રહ્મણિ ॥

અર્થ.—પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થયો એટલે સમસ્ત જગત્ તેને માટે નંદન-
વન બની જાય છે, સર્વ વૃક્ષો કટપદુમરૂપ, સમસ્ત જળ ગંગાજળરૂપ સર્વ
કર્મ પુણ્યરૂપ, પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત, સર્વ બાણી ઉપનિષદ્ધરૂપ, સમસ્ત પૃથ્વી વારા-
ણસી(કાશી) અને સર્વ અવસ્થાઓ બ્રહ્મસ્વરૂપને વિષય કરનારી બની જાય છે.
અહાહા !

કહું કયા હાલ ઇસ દિલ કા કે શાદી મૌજ મારે હય,
હય એક ઉમડા હુવા દરિયા, અહાહાહા ! અહાહાહા !

અર્થાત્ આ હૃદયની દશાતુ વર્ણન શું કરું ? અહાહા ! જેમાં આનંદના
તરંગો ઉછળી રહ્યા છે એવી જાણે એક પૂર આવેલી નદીસમાન છે. અહાહા !
શબ્દ મેહતાગો બાદે શુશ, લગે દર્યા, સનમ દરબર,
થે સા દાનન્દ હાલે મા ગરીકાને તમબુજહા.

અર્થ.—આદની ગત, સુમધુ પવન, સરિતાતટ, અને પ્રિયનો ભુજ-
પાશ, આવી મારી સ્થિતિનો આનંદ મંમારનદીમા ડૂબી રહેલાં મનુષ્યો કેવી
રીતે કટપી થકે ? જર્મન કવિ ગેટી કહે છે.—

“આત્મસ્થિતિને સાસારિક શરીરદિરૂપ મેઘના આવરણ હાકી શકતાં
નથી. મનુષ્યની આખો ઉપર પડળ ફરી વળેલા હોવાથી તે તેને ભેઈ શકતી
નથી. મનુષ્યનું હૃદય સુરદાલ હોવાથી તે પછુ તેને અનુભવી શકતું નથી.
હે મનુષ્ય ! તું જો સાચુ અસ્તિત્વ ધરાવનાર એ આત્મવસ્તુને જાણવા
માગતો હોય, તો તારા સંસારિક-મલિન હૃદયને જ્ઞાનસૂર્યની લાલીવટ તેમણી
ચઘળા ત્રિશુણાત્મક સંઝ-પરૂપી ડાઘ નીકળી જાય ત્યા લગી ધો ”

જેનુ ગ્વ, પિતા, માતા, પુત્ર, ઘન્યાર, માલ મિલકત, યાપણ, ઇત્યાદિ
સર્વ કંઈ બ્રહ્મ છે, તેજ સીધા માર્ગ ઉપર ચાલનારો નારાયણરૂપ બ્રહ્મજ્ઞાની છે

તુરા ગૌયમ, તુરા દાનમ, તુરા બીનમ, તુરા જ્ઞાનમ

અર્થાત્ “તને કહું ને તને જાણું, તને જાઉં ને જોલાણું ”

મન તુ શુદ્ધમ તુ મન શુદ્ધી મન જ્ઞ શુદ્ધમ તુ તન શુદ્ધી,

તા કમ ગૌયદ જાદ અઝી મન દીગરમ તુ દીગરી.

અર્થ.—હું તુ થયો, તું તુ થયો, હું પ્રાણને તું વન થયો,

કોઈ હવે ન કહી શકે, હું ભિન્ન ને તું ભિન્ન છે.

આત્મક્રીડા આત્મરતિ ક્રિયાવાનેષ વ્રહ્મવિદાં ચરિષ્ઠઃ (મુ.કો.પનિષદ અ. ૧.મં.૨)

અર્થ:- જે મનુષ્ય આત્મામાજ ક્રીડા-રમત કરી, આત્મામાજ આસક્ત રહી સમસ્ત કાર્યો કરે છે તે સર્વ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મજ્ઞાની છે.

સખાહે ઈદ કે મર્દુમ બ કારો બાર રવન્દ,

બબા કશાને મુહુમ્મત બ કૂચે ચાર રવન્દ

અર્થ:- ઈદની સવારમા જ્યારે અન્ય માણસો પોતપોતાને કામે જાય છે, ત્યારે પ્રેમની પીડા સહન કરનારાઓ પ્રિયની ગલી ભણી જતા જણાય છે.

“ સુખમણી ” સાહેબમા મહાન્ શુર નાનકદેવે કેવા સુમધુર શબ્દોમાં અમર પુરુષનું ચિત્ર આલેખ્યું છે:-

બ્રહ્મજ્ઞાની કા લોજન જ્ઞાન, નાનક બ્રહ્મજ્ઞાની કા બ્રહ્મધ્યાન.

બ્રહ્મજ્ઞાની સદા નિર્લેપ, જૈસે જલમે કમળ અલેપ.

બ્રહ્મજ્ઞાની સદા નિર્દોષ, જૈસે સૂર સરવજો સોષ.

બ્રહ્મજ્ઞાની નિર્ભજ તે નિર્મજ, જૈસે મૈલ ન લ ગે જલ.

બ્રહ્મજ્ઞાની મદા સમદર્શી, બ્રહ્મજ્ઞાનીકી દૃષ્ટિ અમૃતવર્ષી

બ્રહ્મજ્ઞાની સગ સકલ ઉદ્ધાર, નાનક બ્રહ્મજ્ઞાની કો જયે સકળ સ સાર.

બ્રહ્મજ્ઞાની સદા સદ જગત, બ્રહ્મજ્ઞાની અહુ બુદ્ધિ ત્યાગત

બ્રહ્મજ્ઞાની મન પરમાનંદ, બ્રહ્મજ્ઞાનીધર સદા આનંદ.

બ્રહ્મજ્ઞાની કા દર્શન બડ લાગી પાઇયે, બ્રહ્મજ્ઞાની કો બલ બલ જાઇયે.

બ્રહ્મજ્ઞાની કો ખોજે મહેશ્વર, નાનક બ્રહ્મજ્ઞાની આપ પરમેશ્વર

બ્રહ્મજ્ઞાની કા કૃત્યા ન જાયે અધાખર, બ્રહ્મજ્ઞાની સર્વકા ઠાકર

બ્રહ્મજ્ઞાની કી મત કૌન બખાને, બ્રહ્મજ્ઞાની કી ગતિ બ્રહ્મજ્ઞાની જાને.

બ્રહ્મજ્ઞાની કા અંત ન પાર, નાનક બ્રહ્મજ્ઞાની કો સદા નમસ્કાર.

બ્રહ્મજ્ઞાની સબ સૃષ્ટિકા કર્તા, બ્રહ્મજ્ઞાની સદૃશ્યે નહિ મરતા

બ્રહ્મજ્ઞાની સુક્ત જુગતજીકા દાતા, બ્રહ્મજ્ઞાની પૂરણ પુરુષ વિધાતા.

બ્રહ્મજ્ઞાની અનાથ કા નાથ, બ્રહ્મજ્ઞાની કા, સગ ઉપર હાથ.

બ્રહ્મજ્ઞાની કા સકળ આકાર, બ્રહ્મજ્ઞાની આપ નિરંકાર

પ્રશ્ન - જ્ઞાનવાન તો આપણા જેવો અપવિત્ર શરીરવાળો, પરિમિત (પરિચિન્ન) હોય છે, તે આવી ઉત્તમ પ્રથાંસાને પાત્ર કયાથી હોઈ શકે?

ઉત્તર:-નારાયણ ! જ્ઞાની એકજ શરીરમાં પરિમિત હોતો નથી.

વો મોજૂદ રહેતા હય હર રંગ મેં, કલી આખમેં^૧ ઐર કલી સંગમેં.^૨

આ રહસ્યને તેજ જાણે છે કે જેની ઉપર વીતી હોય.

ભાઈ રે મીરાં પ્રેમ દિવાની, મેરા મર્મ ન જાને કોઈ,

સૂલી ઉપર સેજ પિયાદી, કિત બિધ મિલના હોઈ.

તમારી નજરે અમુકજ શરીર તેનું છે અને બીજું શરીર કોઈ બીજાનું છે; પરંતુ તેને તો સૌ એકજ છે. આ શરીર તેને વધારે વહાલું અને પેલું બીજું શરીર તેનું આપું સંબંધી નથી. વળી તેની વાસ્તવ દૃષ્ટિએ તો શરીર બરીર છેજ ક્યાં ? ભુંડું કહો, ભલું કહો, કાપી નાખો, કકડા કકડા પણ કરી નાખો. જો તમારામાં શક્તિ હોય તો તેમાં તેનું શું બગડવાનું છે ?

યે જિસ્મ અપના, તો અથ બદગો, તસંબુર મહેજ હય તેરા;

હમારા હય બિગડતા ક્યા? અહાહાહા! અહાહાહા !

અર્થાત્ હે જોટું વદનારા ! આ “ તારું શરીર ” તો તારી કલ્પના-બ્રમણામાત્રજ છે. અમારું બગડવાનું જ શું છે? અહાહાહા! અહાહાહા !

લોકો એમ સમજતા હશે કે મન્સૂરને સૂલી ઉપર ચઢાવ્યો, શમ્સની ખાલ ઉતારવામાં આવી અને તેમ કરીને તેમને મારી નાખવામાં આવ્યા. પરંતુ હાય ! ક્યાંથી ?

સૂલી સલીબ ગહરદે મુક્રે, કદે ન મુકદા જો; ફકીરા આપે અટલાહ હો. અર્થાત્ સૂલી ફૂસ કે વિપને લીધે કદી ન તે મરતો; ફકીરા આપજ અટલાહ હો. દારપર ચઢકર કહા મન્સૂરને, આજ અપના બોલ બોલા હો ગયા. અર્થાત્ મન્સૂરે સૂલી ઉપર ચઢીને કહું કે આજે મારી બોલ બોલા થઈ ગઈ છે-જય જયકાર પોકારાઈ ગયો છે.

મદે ન દરે ન જરે હરે તમ, પરમ આનંદ સો પાઘયો,

મંગલ મોહ ભર્યો ઘટ ભીતર, શુરુશ્રુતિ “ વ્રજ ત્વમેવ ” બતાધયો.

ન મે મૃત્યુશંકા ન મે જાતિભેદઃ પિતા નૈવ મે નૈવ માતા ન જન્મ ॥

ન ઘંધુર્ન મિત્રં ગુર્મનૈવ શિષ્ય શ્ચિદાનન્દરૂપઃ શિષ્યો હં શિવો હં ॥

(શંકરાચાર્યસ્તોત્ર.)

અર્થ:-મને-આત્માને ન તો મૃત્યુનો ભય છે, ન તો જાતિભેદ છે, ન કોઈ

મારો પિતા છે ન કોઈ મારી માતા; ન તો કદાપિ મારો જન્મ, ન તો કોઈ સગો, ન કોઈ મિત્ર, ન ગુરુ, ન શિષ્ય, હું તો એ સઘળા સંબંધો તથા નામ-રૂપથી મુક્ત સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છું. શિવ છું, શંકર છું.

અતિ ઠંકો બળતીને પોકારે છે કે:—અયમાત્મા વ્રજા આ આત્મા પ્રજા છે.

બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ ।

એનેન ઘેયં સચ્છાસ્ત્રમિતિ વદોત્તંડિમિ ॥ અભનામાવસિ,

અર્થાત્ બ્રહ્મ સત્ય છે, જગત્ મિથ્યા છે અને જીવ બ્રહ્મ જ છે; બુદ્ધો નથી; આજ સત્શાસ્ત્ર જાણવાની વિદ્યા છે, એવું વેદાંતનું ડિઝિમ—ઢંઢેરો છે; અને બીજી તરફ પ્રત્યેક પાઠકું અને રજકણ ઢોલ વગાડી જાહેર કરે છે કે તત્ત્વમસિ—તત્ ત્વમસિ તેવું છે, તે તું છે. (મામવેદ જાગ્ય ઉપનિષદ પ્ર૦ ૬ અ ૦૮)

“ અજ માહ તા બ માહી, હાકિમ તુષ્ ઝો શાહી ”

અર્થ:—અંદ્રમાથી લઇને તે માછલીસુધી (અર્થાત્ આકાશથી લઇ પાતાળસુધી) તું જ શાસનકર્તા છે, તું જ રાજાધિરાજ છે.

પૃથ્વીના પ્રત્યેક સ્નાયુમા હું એવો ભરપૂર થયો કે બિચારીના ઉદરમાં હવે વધુ સમાઈ શકતો નથી. તેનું શરીર ફાટું ફાટુ થઈ રહ્યું છે. તેથી મને ધક્કા ખાઈ વનસ્પતિરૂપે બહાર આવવું પડે છે. પાણીમા જઈ આશ્રય લીધો તો તળાવ, ઝરણુ, નદી વગેરે સઘળા મુજ મત્સ્યથી, એવા ભરાઈ ગયા કે તેમના પોતાનામાટે જગ્યા જ રહી નહિ, તેઓ નષ્ટ થઈ ગયાં, માત્ર હું જ હું રહી ગયો.

અજબ યક દુરે નાયા બમ કે દર દરિયા નમી શુજમ,

એ તુર્ક આહુયે હસ્તમ કે દર સેહરા નમી શુજમ.

અર્થાત્ હું એક એવું વિચિત્ર મોતી છું કે સમુદ્રમા પણ નથી સમાઈ શકતો; એક એવો અજબ જેવો મૃગ છું કે અરણ્યમા પણ નથી માતો.

સમુદ્રના પ્રત્યેક બિંદુમાં પણ જઈ પેઠો. પોતાની જાતને બહુજ દાબીદાબીને અંદર ભરી; પરંતુ હાય ! ત્યાં પણ મને શિર ઢાકવા જેટલી જગ્યા ન મળી.

દામાને નિગેહ તંગો શુલે હુસ્ને તુ બિસ્ત્યાર,

શુલથીને—બહારે—તુ જ દામા ગિલા દારક.

અર્થાત્ દષ્ટિરૂપી પાલવ રહ્યો નાનો ને તારા સૌંદર્યરૂપ પુષ્પો રહ્યા ઘણાં, તારી વસંતના ફૂલ ચુંટનાર પાલવના સાકડાપણાની ફરિયાદ કરે છે.

મારા સતત આધાતોને લીધે સમુદ્રના એકે એક ખિંદુમાં અસદ્ય પીકા થવા માંડી. બિચારો આળોટી-શુંથળાં ખાઈ રહ્યો છે. વારંવાર પોતાના શરીરને ઉછાળે છે અને હૂં હૂં ! હા હા ! તું આકંઠ મચાવી રહ્યો છે.

આકાશરૂપી આ પરપોટામાં મારો પ્રાણવાયુ ક્યાંથી સમાઈ શકે ? બિચારાનું ઉદર મને ધારણ કરતાં કૂલી ગયું છે; પરંતુ ક્યાં લગી ? લ્યો તે પણ કૂટી ગયું. સુવું ઘર ભાંગી ગયું ઘરનાર વિનાનો છું, રોદણાંથી ભરેલો છું, મારા માટે કોઈ સ્થળ નથી રહ્યું. હવે ક્યાં જાઉં ? શું જનાવું ? પણ હાથ ! કેને સંભળાવું ? અન્ય કોઈ નથી, અન્ય કોઈ નથી. (અકમેવાદિતીયમ)

આપ હી આપ હું રહું ગૈરકાંકુચ કામ નહીં.

અંતર્ધ્વનિઃ-જાઓ જહન્નમમાં.

રામઃ-જહન્નમ પણ ધ્યાન કરતાં જહન્નમમાં સિધાવે છે-નષ્ટ થઈ જાય છે, તેનું નામ નિશાને પણ રહેતું નથી. (આનંદ સ્વરૂપ છું.) કાળ મારો એવો ઠટ્ટો શત્રુ છે (કાળાતીત છું) કે જહન્નમમાં જાઉં તો જહન્નમ ત્યાં નથી રહેતું. પગ ભૂકવાને જગ્યાજ નથી મળતી.

નમી શુંજમ, નમી શુંજમ જા બેહો બર નમી શુંજમ,

બજન્નત દર નમી શુંજમ, તહય્યુર બેહરે મન હયરાં.

નિશાનમ બે નિશાં મીદાં, મકાનમ લા મકાં મી ખાં,

જહાં દર દીદાઅમ પિન્હાં, મરા બેયન્દ શુસ્તાખાં.

અર્થાત્ નથી સમાઈ શકતો, નથી સમાઈ શકતો, હું જલ કે થલ ક્યાંએ નથી સમાઈ શકતો; સ્વર્ગમાં પણ નથી સમાઈ શકતો; આશ્ચર્ય પણ પોતેજ મારા થકી આશ્ચર્યમાં પડી ગયું છે. માફે ઠેકાણું ઠેકાણા વગરનું જણ અને માફે સ્થાન સ્થાનાતીત પ્રમાણ; સર્વ સ્થાનસહિત જગત્ મારી આંખમાં સંતાયલું છે; મને ઉદ્ધત લોકોજ શોધે છે.

અથ રોશનીયે તબ્અ તુ બારદન બલા શુદ્દી.

અર્થાત્ ઓ સ્વભાવ-બુદ્ધિને પ્રકાશ, તું મારા માટે વિપત્તિ થઈ પડ્યો છે.

આ શું ? આ હું શું કરી રહ્યો છું ? સ્થાનોનો સ્થાન હું; કાળનો પણ કાળ હું; સ્વતઃસ્થિત છું, કોઈના આધારની આવશ્યકતા નથી. મારા મહિમામાં કેમ મસ્ત ન રહું ? પરંતુ, હા ! મારે માટે શ્રુતિએ એક

જ્યા અવશ્ય નિશ્ચિત કરેલી છે. ત્યાં વિશ્રામ કરૂં છું.

અતઃર્ધ્વાનિ:-તે શું ?

રામ:-તમારું અંતઃકરણ.

અર્જો સમા કહાં મેરી વુસઅત કો પાસકેં ?

તેરા હી હય બ્હો દિલ કે જહાં હમ સમા સકેં.

અર્થાત્ પૃથ્વી અને આકાશ મારી વિશાળતાને કયાં સમાવી શકે એમ છે ?
એ તો માત્ર એક તારૂં અંતઃકરણજ છે કે જ્યાં અમો સમાઈ શકીએ છીએ.

અંગુષ્ઠમાત્રઃ પુન્યો મધ્ય આત્મનિ તિષ્ઠતિ। (યજુ. કોષ. ૧-૪-૧૦)

અર્થાત્ અશુભા જેટલો પુરુષ શરીરની વચમાં-અંતઃકરણમાં રહે છે.

તે છે સુદ્રાને સ્વછંદી, તેને નહિ કોઈ બંધી.

પોતાની શક્તિરૂપી, ભરી ભરી મદિરા પ્યાલી.

પાયે છે તે હર હમ્મેશ, યુગે યુગે ને દેશે દેશ.

યુગ યુગને સૌ દેશ સમીપ, ખાલી કરે પીપના પીપ.

સર્વ કોઈનો સર્વ પ્રકાર, ઉત્પાદક ને સર્જનહાર.

વિશ્વ, વીંટી તેની મંત્રેલ, તેના ચમત્કારનો ખેલ.

*

*

*

*

તું શોધે અહ તારામાં, તે સંતાયો પવિત્રતામાં.

શોધે કુવારા, જવાળામાં, તે આત્મા સૌ પ્રેરણામાં.

ધરી બન્યો છે તારાની, અમક બન્યો જળ ધારાની.

અંતર છે સૌ વાણીનો, મૂળ અર્થ સૌ વાણીનો.

મન તેનું આકાશ સમું, તેથીયે જીડું અને જીંચું. (એમર્સન)

જુલ જુલ અઝ જુલ જુગ જરહ ચું દર ચમન બીનહ મરા;

જુલ પરસ્તી કય કુનહ ? ગર બહ્મન બીનહ મરા.

દર સુખન પિન્હાં શુદ્ધ ચું ચેરે-જુલ દર બર્ગે-જુલ;

હર કે દીદન મૈલ દારહ, દર સુખન બીનહ મરા.

અર્થ:-જુલ જુલ તજ દે પુષ્પને જો વાડીમાં દેખે મને,

મૂર્તિ પૂજે વિપ્ર કયમ ? જો મૂર્તિમાં દેખે મને.

પુષ્પમાંહી સુગંધ પેઠે છુપાયો નિજ વાણીમાં,

જોવા ઇચ્છે જો મને, સુજ વાણીમાં દેખે મને.

રામ

(આ સ્વામીજીનો ત્રીજો લેખ છે. જે પૂર્વોક્ત ઉર્દુ માસિક “અધિક” માં સને ૧૯૦૦ ઇ. સ. માં પ્રકટ થયો હતો, અને જે લખતાં લખતાં સ્વામીજી સહપરિવાર વનોમાં પધારી ગયા હતા.)

રા: પ્રેત્યાસ્માલ્લોકાદમૃતા મવંતિ । (સામં ૬નો ૦ મંત્ર ૦૩)

અર્થ:-ધીર પુરુષોજ આ સંસારથી વિમુખ થઈ અમૃતપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રેમ સુરાહી સો પિયે જો શીશ દક્ષિણા દેત;
લોભી શીશ ન દે સકે નામ પ્રેમ કા લેત.

તા શાના સિક્ત સર ન નેહી દર તહે અર્સ,	
હરગિઝ બ સરે ઝુઝે નિગારે ન રસી.	૧.
તા સુર્મા સિક્ત સૂદા ન ગદી તહે સંગે,	
હરગિઝ બ સક્ષ-ચરમે નિગારે ન રસી.	૨.
તા હમચુ દુર્ગી સુક્તા ન ગદી બા તાર,	
હરગિઝ બ બિનાગોશે નિગારે ન રસી.	૩.
તા ગુલ શુદા યુળરીદા ન ગદી અઝ શાખ,	
હરગિઝ બ ગુલે હુસ્ને નિગારે ન રસી.	૪.
તા ખાકે તુરા દૂઆ ન સાઝંદ ન કુલાલાં,	
હરગિઝ બ લગે લાલે નિગારે ન રસી.	૫.
તા હમચુ કલમ સર ને નેહી દર તહે કારદ,	
હરગિઝ બ સર અંશુશ્તે નિગારે ન રસી.	૬.
તા હમચુ હિના સૂદા ન ગદી તહે સંગે,	

હરગિઝ બ કદે પાયે નિગારે ન રસી. ૭.

અર્થ:—ન્યાંસુધી કાંસકીની પેઠે તારું શિર કરવતી તળે નહિ મૂકે ત્યાં-
સુધી પ્રિયતમાની કેશલટો સુધી પહોંચીશ નહિ. ૧.

ન્યાંસુધી સુર્માની પેઠે પત્થર તળે પીસાઈ જઈશ નહિ, ત્યાંસુધી
તને પ્રિયતમાનાં નયનોનો સ્પર્શ પ્રાપ્ત થયે નહિ. ૨.

ન્યાંસુધી મોતીની પેઠે વીંધાઈશ નહિ, ત્યાંસુધી તું પ્રિયતમાના
કાનની ખૂટ સુધી પહોંચી શકવાનો નથી. ૩.

ન્યાંસુધી તું પુષ્પની પેઠે સંસારવૃક્ષપરથી ચુંટાશે નહિ; ત્યાં-
સુધી પ્રિયતમાના સૌંદર્યરૂપી પુષ્પ સાથે એક હારમાં (ઐક્યમાં) તેનો
ગુંથાવારૂપ સહવાસ તને પ્રાપ્ત નહિ થાય. ૪.

તારી માટીનો ન્યાંસુધી રગડાઈ ગુંથાઈને તથા લઠ્ઠીમાં પડીને ખ્યાલો
નહિ બને, ત્યાંસુધી પ્રિયતમાના લાલ હોઠસુધી પહોંચીશ નહિ. ૫.

ન્યાંલગી લેખિનીની પેઠે પોતાનું શિર છરી તળે નહિ મૂકે, ત્યાંલગી
પ્રિયતમાની અંગુલીઓસુધી પછુ પહોંચીશ નહિ. ૬.

ન્યાંલગી મેંદીની પેઠે પત્થર તળે પિસાશે નહિ, ત્યાંલગી તું પ્રિય-
તમાના ચરણતલસુધી પછુ કદિ પહોંચીશ નહિ. ૭.

...
ખાક દર ચરમી કે બિ નિશનાખત હુસ્ને ખીશરા;

સુદાં આં દિલ કૂ બલા ગદાં ન શુદ હુરવીશ રા.

અર્થ:—ધૂળ પડતો તે આંખમાં કે જેણે પોતાનાજ સૌંદર્યને નહિ
જાણ્યું, અને મરી જતો તે હૃદય કે જે સાધુ પુરુષ ઉપર કુરબાન નથી થતું.

*

*

*

ઇશકે કરન તદ્વાર દીંધાર કમ્પન,

નહીં કામ એહ ભુકિખયાં નંગિયાં દા;

એથે યૌ નાહીં અડબંગિયાં દા,

એહ તા કમ્મ હય સિરૌ થીં લંધિયાં દા;

અર્થાત્ પ્રેમ કરવો અને તલવારની ધારથી કપાવું એ કામ કંગાલોનું
અને ભૂખડી ખારસોનું નથી. અડબંગી માણસોનો એમાં પત્તોજ લાગે
તેમ નથી. માથાં આપે તેવાનુંજ એ કામ છે.

બ્રહ્મ છે, તત્ત્વમસિ તે તું છે, ઇત્યાદિ. તું તેનો અર્થ દેહાદિક અનાત્મામાં કરીને તે પવિત્ર શબ્દને અપવિત્ર ન કર. “બીજાઓની પેઠે તું પણ કુરાનને છલકપટની જાલ ન બનાવ.” આ યશોગાનને રદ કરી વેદ ભગવાનનું અપમાન ન કર, તેમ પોતાના શિર ઉપર લાત પણ ન ખા.

ઉપરોક્ત દર્શાવેલા પ્રમાણે પણ કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે તે અજ્ઞાણ થયો કવિ ગણ પાડતી વખતે બોલ્યો “અય તાજે દૌસુસતક્ષ્મલુન” ત્યારે, રાજકવિ ઉતાવળ કરી બોલવા લાગ્યો “આગળ વધો, આગળ.” અજ્ઞાણ થયો કવિ પોતાના સામાવાળાનો પ્રપંચ જાણી ગયો અને તરતજ રાજા તરફ ફરી મોટેથી બોલ્યો “લત ખર સરત” (તારા શિરે લાત) સુસ્તક્ષ્મલુન.... મતલબ કે “ઓ છિદ્રાન્વેષી ! તારી ઉપર ક્ષિટકાર હોજો”

વહાલા ! તારા અજ્ઞાનજન્ય અનાત્મભાવને વેદભગવાન કપકો આપતાં કહે છે:-

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥ (ગીતા. ૩-૨૭)

અર્થાત્ માયા કે શુન કરત હેં સભી કરમ ચે જાન,
અહંકાર આત્મ વિમૂઢ લેત આપન કે માન.

ઝ હક બે ખબર, ગાફિલ અઝ ખીશતન,
શિનાસદ કે હર કાર આ યદ ઝ મન;
ગિરિક્તારે જેહલ સ્ત, ખખ્તશ રસા સ્ત,
ખર અહવાલે ઉ હુયક્ષુર્દન સ્વાસ્ત.

અર્થાત્ સત્થી હોય અજ્ઞાતને પોતાથી અણજાણ,
“હું કરું, હું કરું” એમ તે મૂર્ખ કરે અભિમાન.
કૂપ અંધારે તે પડ્યો બ્રમથી રહે જકડાઈ,
ઉગરે, કાઢે બહાર જો સાધુ કે દયા ખાઈ.

એ અહંકારને તારી સંગતમાં ન રાખ. એ હુંપણાનો ઉચ્છેદ કર. અહંકારને વશ થઈ ન તો તું નીચ બન, ન પરમેશ્વરને પરિમિત ગણી પોતાથી જૂદો જાણ. જગતમાં એક મોટી ભૂલ આન્દેલાયલી છે કે આત્મા (પોતાનું સ્વરૂપ), જે અનુમાન અને બુદ્ધિથી પર છે, તેને લોકો જ્ઞાત પદાર્થોના સમુદાયમાં લાવવા ઇચ્છે છે; જે નિર્ગુણ છે તેને સગુણ બનાવવા ચાહે છે.

જેવીરીતે સૂર્યથી સઘળાં પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ પ્રતિપાલિત થાય છે; આંખ જુએ છે તો સૂર્યની કૃપાથી, હાથપગ કામં કરે છે તો સૂર્ય પાસેથી શક્તિ (ચેતના) મેળવીને, ભૂમિ સ્થિર છે તો સૂર્યને લીધે, આખી કાર્યસંકલના સૂર્યની સહાયતાથી ચાલે છે, લોકોમાટે ખોરાક સૂર્યની મહેરબાનીથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચંદ્રની ચાંદની પણ મૂળમાં સૂર્યનોજ પ્રકાશ છે, તેલ પણ સૂર્ય પાસેથીજ પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરે છે, અને કાષ્ટ પણ સૂર્યની પાસેથીજ ઉત્પન્ન મેળવે છે; દુનિયામાં ભકું ભુંડું જે કંઈ થાય છે તે સઘળાં સૂર્યનાજ પ્રતાપે થાય છે.

આદિત્યેનૈવ જ્યોતિષાઢસ્તે પલયયતે કર્મ કુરુતે વિપલ્યતીતિ ।

અર્થ “સૂર્યના પ્રકાશથી મનુષ્ય બેસે છે, હાલેચાલે છે, કામકાજ કરે છે, અને ઘેર પાછો ફરે છે.”

કોઈ પણ સારું કે નરસું કાર્ય કરતી વખતે પ્રત્યેક અંગ અને અવયવની ગતિનું કારણ સૂર્યજ હોય છે, તોપણ એવું કદી જોવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યું નથી કે કોઈ ન્યાયમંદિરમાં સૂર્યને પ્રતિવાદી ગણી તેની ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હોય.

ઓ પ્રકાશના ઓત ! તમે આ શું અંધેર ચલાવો છો? પ્રત્યેક કાર્યના કેર્તા-કારવતા હોવા છતાં તેની જવાબદારી માથે લેતા નથી? ઓ સૂર્ય ! અને અપરાધ છતાં સર્વ કારોબારના સાક્ષી પણ તમેજ બની બેઠા છો! આમ ક્યાંસુધી ભરમાવતા રહેશો ? આજે મનુષ્ય મહારાજના ન્યાયમંદિરમાં આવી જવાની આપો.

૧ ખાકે પંરતીસે અગર દામન તેરા હુમદમ નહીં,

યે બડાઈ કા નિશાં અથ નૈયરે આઝમ નહીં. ૧

અપની હસ્તી સે લી, અથ ખેર, તૂ અગર મેહરમ નહીં,

હુમદમે યક ઝફ્રમે ખાકે દરે આદમ નહીં. ૨

તૂ સદા મિન્નત પિઝિરે સુખેા ફર્દા હી રહા,

નૂરે મસ્જૂદે મલક ઝેબે તમાશા હી રહા. ૩

અર્થાત્ જો તારો પાલવ આ ભૂમિની ધૂળમાં ઘસડાતો નથી તો ઓ મહાન સૂર્ય ! તે કંઈ મોટાઈનું ચિન્હ નથી.

ઓ સૂર્ય ! જો તું તારા અસ્તિત્વનું મૂળ જાણતો ન હોઈ તો તું મનુષ્યના દ્વાર ઉપરની ધૂળની એક રજની બરાબરી કરવા લાયક પણ નથી. ૨

અઝ ખુદી બેઝાર ગસ્તન દોસ્તરા જુસ્તન ઝ બાં,
તર્કે દરમાં કર્દનો બ દર્દે-ઇશકશ સાખતન.

અય પિસર ઇશકસ્ત બનત ખેશતન રા ઇશક દાં,
ઇ ચુનીં બાશદ બ માની ખીશ રા બિશનાખતન.

અર્થ:-અહંકારથી વિરક્ત થવું, પરમ સુદૃઢ પ્રભુને જીવને સાટે શોધવો, બાહ્યાચારથી બેપરવા બની આંતર પ્રેમની પીઠા વધાવી મૂકવી (અ. પ્રેમ અને પ્રેમીનાં લક્ષણ છે). હે પુત્ર ! પ્રેમજ તારો પ્રાણ છે, તું પોતાને પ્રેમજ બાણ. “ પોતાને બાણવો ” તેનો અર્થ એટલોજ થાય છે.

“ જે કોઈ પોતાના જીવનને બચાવશે તે તેને શુભાવશે; અને જે તેને શુભાવશે તે તેને બચાવશે. ” (ખ્રિસ્તી બાઇબલ.)

પ્રાણ આપ, પ્યારાને મળ, શિર ત્યાગ ને સરદાર થા; સૂલી ઉપર ચઢ, મન્સૂર (વિજયી, ફતેહમંદ) થા; પોતાના તેજસ્વી મુખ (સ્વરૂપ) ઉપરથી પડદો ઉઘેડ અને બહારના સૂર્ય તથા ચંદ્રને ઝાંખા પડી છુપાઇ જવા દે.

કુમારીયાં આશિક હંચ તેરી સર્વ બંદા હય તેરા,
બુદ્ધુલેં તુઝ પર ફિદા હંચ, શુલ તેરા દિવાના હય.

અર્થાત્ હોલાઓ તારા પ્રેમ પાશમાં બંધાયલા છે; કલ્પવૃક્ષો તારાં દાસ છે; બુદ્ધુલો તારી ઉપર મરી ફીટે છે અને શુલાબ તો તારી પાછળ ઘેલું-દિવાનું બન્યું છે.

ખુદી (અહંકાર) તજ, ખુદા (ઈશ્વર) થા.

આલોપ:-ટીપું તે વળી કંઈ સમુદ્ર થઈ શકે છે ? અંશથી તે વળી પૂર્ણ કેમ થવાય ? આપણે કદાપિ ઈશ્વર નથી થઈ શકતા. .

ઉત્તર:-પ્રથમ તો તમે પોતાને કંઈકના કંઈક માની લઈને આત્મહત્યા કરો છો; અને બીજું તમે પરમેશ્વરને પણ જુદાજ પ્રકારનો ગણીને તેને પરિમિત બનાવો છો, કલંક લગાવો છો. આવી સ્થિતિમાં તમને સત્ય કદિ પણ જ્ઞાત થઈ શકવાનું નથી. હા, જો “ હું ” (ત્વમ્) નો લક્ષ્યાર્થ બાણો અને (તત્) પરમેશ્વરના સ્વરૂપને યથાવત્ ઓળખો, તો હમણાંજ આનંદનું એવું માધુર્ય પ્રાપ્ત થાય કે “કેમ” અને “કેવી રીતે”નું મોં બંધ થઈ જાય. “ હું, નામે અમુક, અમુકપદવી ધરાવનાર, જ્ઞાતે ફલાણે, રહેવાસી અમુક સ્થાનનો ” વગેરે તમે નથી. એનું નામ વેદાંતવાળાઓએ અહં-

કાર રાખ્યું છે. આ “અહંકાર” તમે નથી; આ “અહંકાર” આત્મા નથી; આ “અહંકાર” પરમેશ્વર નથી. ત્યારે કોઈ જ્ઞાનીના મોંમાંથી આ શબ્દ સાંભળવામાં આવે છે કે અહં બ્રહ્માસ્મિ । “મન પુદાયમ,” હું બ્રહ્મ છું, ત્યારે ન તો એ અહં “હું” શબ્દનો લક્ષ્યાર્થ અહંકાર થાય છે, ન બ્રહ્મ શબ્દનો અર્થ સર્ગુણ અને પરિમિત ઈશ્વર લેવાનો છે. આ વાક્યના તત્ત્વાર્થને ન સમજીને સામાન્ય મનુષ્ય આ અભેદના શુભ સમાચારને પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે આકસ્મિક આપત્તિ ધારી લે છે. અહંકાર તારું સ્વરૂપ નથી. તમારા આ અનાત્મામાં થયેલા આત્મભાવરૂપ અહંકારને વેદાંત કાઢવા માગે છે, હું પણુનો ઉચ્છેદ કરવા ઇચ્છે છે.

એક રાજાની પાસે કોઈ અન્નપૂર્ણ કવિ એક કાવ્ય બનાવી આવ્યો. કાવ્યની પહેલી લીટીમાં હતું કે “અથ તાજે દૌલત બર સરત અઝ ઇન્તેદા તા ઇન્તેહા. ”

અર્થ:-સમૃદ્ધિનો સુકુટ તારા શિરે આરંભથી તે અંતલગી તપો.

રાજા સાહેબ ફારસી ભાષા જાણતા ન હતા, પણ સ્વાભાવિક રીતે પોતાની અજ્ઞાનતા પણ પ્રકટ કરવા નહોતા ઇચ્છતા. કાવ્ય નિઃસંદેહ અતિ ઉત્તમ હતું. રાજા સાહેબે પોતાની શુભશ્રાદ્ધકતા બતાવવા ખાતર આજ્ઞા કરી કે કવિને ઇનામ આપો. તે જોઈ રાજકવિને (રાજા પાસે રહેનારા હમેશના કવિને) બહુ ઇર્ષ્યા આવી. તેણે રાજા સાહેબની હાજરીમાં તે અન્નપૂર્ણા કવિને કહ્યું કે તમારા કાવ્યના ગણ પાડો જોઈ. અન્નપૂર્ણા કવિ ગણ પાડવા માંડ્યો, “અથ તાજે દૌ. સુસ્તક્ષ્ણેણુન, “લત બર સરત ” સુસ્તક્ષ્ણેણુન ઇત્યાદિ. બિચારો કવિ “લત બર સરત” કહેતો હતો એવામાં રાજકવિએ તેને બોલતો અટકાવ્યો, અને કહ્યું “અરે નીચ ! અમારા મહારાજને “લત બર સરત ” (તારા શિરે લાત) જેવા અપમાનયુક્ત શબ્દો કહે છે ? બસ ચૂપ રહે. ” રાજા સાહેબ પણ ક્રોધથી ભરાઈ ગયા અને ફાંતો વચ્ચે હોઠ કરડી બોલ્યા, “હિં! એમ છે ? ” તે બિચારો તો આલોજ બની ગયો કે આતો લેવાના દેવા થઈ પડ્યા.

હે રાજ-રાજેશ્વર મનુષ્ય ! બરાબર આજ પ્રમાણે વેદ ભગવાન તારી પ્રશંસાનાં ગીત આ શબ્દોમાં બનાવી લાવ્યો છે કે અવમાત્મા વ્રત । આ આત્મા

બ્રહ્મ છે, તત્ત્વમસિ તે તું છે, ઇત્યાદિ. તું તેનો અર્થ દેહાદિક અનાત્મામાં કરીને તે પવિત્ર શબ્દને અપવિત્ર ન કર. “બીજાઓની પેઠે તું પણ કુરાનને છલકપટની જાલ ન બનાવ.” આ યથોગાનને રદ કરી વેદ ભગવાનનું અપમાન ન કર, તેમ પોતાના શિર ઉપર લાત/પણુ ન ખા.

ઉપરોક્ત દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે પણ કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે તે અજ્ઞ-ણ્યો કવિ ગણ પાડતી વખતે બોલ્યો “અથ તાજે દૌમુસતફઅલુન” ત્યારે, રાજકવિ ઉતાવળ કરી બોલવા લાગ્યો “આગળ વધો, આગળ.” અજ્ઞણ્યો કવિ પોતાના સામાવાળાનો પ્રપંચ જાણી ગયો અને તરતજ રાજ તરફ ફરી મોટેથી બોલ્યો “લત બર સરત” (તારા શિરે લાત) મુસ્ત-ફઅલુન..... મતલબ કે “ઓ છિદ્રા-વેધી ! તારી ઉપર ફિટકાર હોજો”

વહાલા ! તારા અજ્ઞાનજન્ય અનાત્મભાવને વેદભગવાન ઠપકો આપતાં કહે છે:-

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥ (ગીતા. ૩-૨૭)

અર્થાત્ માયા કે શુન કરત હેં સભી કરમ થે જાન,
અહંકાર આતમ વિમૂઢ લેત આપન કો માન.

ઝ હંક બે ખબર, ગાફિલ અઝ ખીશતન,
શિનાસદ કે હર કાર આ યદ ઝ મન;
ગિરિક્ષતારે જેહલ સ્ત, ખખ્તશ રસા સ્ત,
બર અહવાલે ઉ હયફ ખુર્દન રવાસ્ત.

અર્થાત્ સતથી હોય અજ્ઞાતને પોતાથી અણુજણુ,
“હું કરું, હું કરું” એમ તે મૂર્ખ કરે અભિમાન.
કૂપ અંધારે તે પડ્યો જમથી રહે જકડાઈ,
ઉગરે, કાઢે બહાર જો સાધુ કો દયા ખાઈ.

એ અહંકારને તારી સંગતમાં ન રાખ. એ હુંપણાનો ઉચ્છેદ કર. અહં-કારને વશ થઈ ન તો તું નીચ બન, ન પરમેશ્વરને પરિમિત ગણી પોતાથી જૂદો જાણ. જગતમાં એક મોટી ભૂલ આ-દેહાયલી છે કે આત્મા (પોતાનું સ્વરૂપ), જે અનુમાન અને બુદ્ધિથી પર છે, તેને લોકો જ્ઞાત પદાર્થોના સમુદાયમાં લાવવા ઈચ્છે છે; જે નિર્જુલ છે તેને સજુલ બનાવવા ચાહે છે.

જેનીરીતે સૂર્યથી સઘળાં પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ પ્રતિપાલિત થાય છે; આંખ જુએ છે તો સૂર્યની કૃપાથી, હાથપગ કામ કરે છે તો સૂર્ય પાસેથી શક્તિ (ચિતના) મેળવીને, ભૂમિ સ્થિર છે તો સૂર્યને લીધે, આખી કાર્યસંકલના સૂર્યની સહાયતાથી ચાલે છે, લોકોમાટે ખોરાક સૂર્યની મહેરબાનીથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચંદ્રની ચાંદની પણ મૂળમાં સૂર્યનોજ પ્રકાશ છે, તેલ પણ સૂર્ય પાસેથીજ પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરે છે, અને કાંઈ પણ સૂર્યની પાસેથીજ ઉષ્ણતા મેળવે છે; દુનિયામાં ભલું ભુંડું જે કંઈ થાય છે તે સઘળાં સૂર્યનાજ પ્રતાપે થાય છે.

આદિત્યેનૈવ જ્યોતિષાઢસ્તે પલયયતે કર્મ કુર્યતે વિપલ્યતીતિ ।

અર્થ “સૂર્યના પ્રકાશથી મનુષ્ય બેસે છે, હાલેચાલે છે, કામકાજ કરે છે, અને ઘેર પાછો ફરે છે.”

કોઈ પણ સાડું કે નરનું કાર્ય કરતી વખતે પ્રત્યેક અંગ અને અવયવની ગતિનું કારણ સૂર્યજ હોય છે, તોપણ એવું કદી જોવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યું નથી કે કોઈ ન્યાયમંદિરમાં સૂર્યને પ્રતિવાદી ગણી તેની ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હોય.

ઓ પ્રકાશના સ્રોત ! તમે આ શું અંધેર ચલાવો છો? પ્રત્યેક કાર્યના કેર્તા-કારવતા હોવા છતાં તેની જવાબદારી માથે લેતા નથી? ઓ સૂર્ય! અને અપરાધ છતાં સર્વ કારોબારના સાક્ષી પણ તમેજ બની બેઠા છો! આમ ક્યાંસુધી ભરમાવતા રહેશો? આજે મનુષ્ય મહારાજના ન્યાયમંદિરમાં આવી જબાની આપો.

૧ ખાકે પરતીસે અગર દામન તેરા હુમદમ નહીં,

યે બઝાઈ કા નિશાં અય નૈયરે આઝમ નહીં. ૧

અપની હસ્તી સે લી, અય ખેર, તૂ અગર મેહરમ નહીં,

હુમદમે ચક ઝકુએ ખાકે દરે આદમ નહીં. ૨

તૂ સદા મિન્નત પિઝિરે સુખે કદા હી રહા,

નૂરે મસ્જૂદે મલક એબે તમાશા હી રહા. ૩

અર્થાત્ જો તારો પાલવ આ ભૂમિની ધૂળમાં ઘસડાતો નથી તો ઓ મહાન સૂર્ય! તે કંઈ મોટાઈનું ચિન્હ નથી.

ઓ સૂર્ય! જો તું તારા અસ્તિત્વનું મૂળ બાણુતો ન હોઈ તો તું મનુષ્યના દ્વાર ઉપરની ધૂળની એક રજની બરાબરી કરવા લાયક પણ નથી. ૨

તું સદૈવ આજ અને કાલના (દેશકાળ અને કારણના) આભાર તબેજ
ઠટાઇ રહ્યો; જેની આગળ ફરિશ્તા(દેવતાઓ) પણ નમન કરે છે, તે પ્રકાશ
માત્ર રમતનું રમકડું જ બની રહ્યો !

સૂર્યની જખાની. (શુભ પ્રતિજ્ઞા સહ). ઓ અધિકારીઓના અધિકારી
મનુષ્ય ! સર્વ કંઈ મારા વતીજ થાય છે; અને હું કોઈ કાર્યનો કર્તા પણ
નથી હોતો. પણ તમે જરા મારો વંશ અને કુળ તો શોધી કાઢો. હું તો
માત્ર અજવાળું આપની છાયા છું, આપ વસ્તુતઃ જે કંઈ છો, તેનું હું
પ્રતિબિંબ છું. મારી શું વિસાત કે આપના આત્માને લગતું જ નામ
આપી શકું ? તોયે ઉલટા મને અપરાધી ગણો છો? વાહવા ! “ જાદ્ર વો ને
સરપે ચઢકે ખોલે ”

વાયકો, હવે જરા વિચાર કરો, અને જુઓ કે તમારો આત્મા બુદ્ધિ
કે અહંકાર નથી. તેમ તે એમ પણ કદી નથી કહેતો કે મેં અચુક વાત
કહી, મેં આ કયું કે તે કયું; કેવી કેવી મજા માણી, શું શું કરી જતાબું,
ઇત્યાદિ. આત્મા એટલો નાના પેટનો નથી કે તેની ઉપર આ પંક્તિઓ
લાગુ થઇ શકે.

ઇતના ભી આહિચે હાસલા ફંવારે સા ન તંગ,

ચુલુ હી બર ને પાની મેં ગઝ બર ઉછલ પડે.

અર્થાત્ કુવારાની પેટે એટલા અભિમાની ન થવું જોઈએ કે એક જોખો
પાણી મળતાં ગજબાર ઉચા ઉછળી પડીએ.

આત્મા તો સૂર્યના જેવો છે. તેનાથી લિન્ન કંઈ નથી. તેમ તે કર્તા-
લોકતા પણ નથી. અસ્તિત્વના મંદિરમાં આત્મા પાસેથી જીવન (સત્તા)
મેળવી પાંચે પ્રાણ (પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, સમાન) પોતપોતાનું
કાર્ય કરે છે.

यः प्राणेन प्राणिति स त आत्मा सर्वान्तरः । योऽपानेनापानीति स त
आत्मा सर्वान्तरः । यो व्यानेन व्यानीति स त आत्मा सर्वान्तरः । यो उदाने-
नोदानीतिस त आत्मा सर्वान्तरः । एष त आत्मा सर्वान्तरः ॥ (મૃદ.ઉ. ૪-૩-૧)

જે પ્રાણને ગંતિ આપે છે તે તારો આત્મા છે, અને સર્વમાં વસી રહેલો છે.
જે અપાનવાયુને નીચે ઉતારે છે તે તારો આત્મા છે ને સર્વમાં વસી રહેલો
છે. જે વ્યાનને દરેક જગ્યાએ સ્થાપે છે તે તારો આત્મા છે અને સૌમાં

વસનારો છે. જે ઉદાનને ઉપર ચઢાવે છે તે તારો આત્મા છે, અને સર્વમાં વસી રહેલો છે. આ તારો આત્મા સર્વમાં-સર્વત્ર-વસનારો છે.

આત્માના પ્રકાશથીજ સર્વ ઇંદ્રિયો પ્રવર્તે છે; અને આત્માને લીધેજ મસ્તિષ્કરૂપી હાર્મોનિયમમાંથી બુદ્ધિ અને અહંકારરૂપી સૂર નીકળે છે, તોપણ આ આત્મદેવ “હુ કં” એવા વિચારથી પર અને અલિપ્ત છે. આત્મા કોઈ દિવસ એવું નથી કહેતો કે મેં રક્ત ખનાવ્યું, મેં હાડકાં અને માસના લોચા તૈયાર કર્યા, મેં કેશને મોટા કર્યા. ઇત્યાદિ સર્વ કંઈ તેનાથીજ થાય છે અને તે કસ્વાતું નામ સરખુયે નથી લેતો. કરવા અને કરાવવાની જાણનાથી આત્મા પર છે. બુદ્ધિ અને જાણના એતો તેના નાનાં નાનાં રમકડાં માત્ર છે. સેંકડો કાર્યો તેની સત્તાથી આપો આપ થયા કરે છે-જેવા કે શ્વાસોચ્છવાસ, લોહીનું ફરવું, શુક્રનું ઉત્પન્ન થવું, ખોરાકનું પાચન થવું, વાળનું ઉગવું. ઇત્યાદિ-તેમજ માસ્તિષ્કના વિચારો પણ તેનાજ પ્રગ-થને લીધે પ્રકટ થાય છે. મનુષ્યની બુદ્ધિ તો માત્ર એક ચીપીયા જેવી છે, જે જગતના સર્વ પદાર્થોને પકડી શકે છે, પણ એ ચીપીયામા એટલી શક્તિ નથી કે તે વ્યક્તિની આગળાંચોને પકડી શકે જેની સત્તામા પોતે છે, અને જેના તાબામા રહી તે અન્ય સઘળી વસ્તુઓ ઉપર સત્તા ધરાવી શકે છે તે મૂળ ચેતન વસ્તુને જડ બુદ્ધિ પકડી શકતું નહિ. બીજા ગળદોમા કહીયે તો બુદ્ધિ ઇંદ્રિય-અન્ય પદાર્થો ઉપર અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પરંતુ આત્માને નથી પકડી શકતી.

यो मनसि तिष्ठन्मनसोऽन्तरः, य मनो न वेद, यम्य मनः शरीरं ।
यो मनोऽन्तरो यमयति एष न आत्माऽन्तर्याम्यन्तः । (મુ. ઉ. અ. ૩. ૫. ૭. મ. ૨૦)

અર્થ:-જે મન (બુદ્ધિ-અહંકાર) મા રહ્યા છતાં મનથી અંતર છે, જેને મન જાણતું નથી, મન જેતું શરીર છે, જે અંતર રહ્યા છતાં મનને પોતાના વ્યાપારમાં જોડે છે, એ તારો આત્મા સર્વને અંતર્યામી છે, અવિનાશી છે.

ખિરદ રા દોશ મી શુદ્ધતમ કે અથ અકસીરે દાનાઈ,
હમત જે મચ્છ હુશયારી, હમત જે હીલ બીનાઈ.

એ ગોઈ, દર પુજૂદે આં કિયસ્ત? કીં શાયસ્તગી દારદ,
કેતુ બા આબરૂયે ખીશ બાકે પાયે ઉસાઈ.

અર્થ:-કાલે બુદ્ધિને હું પૂછતો હતો કે “ઓ ડહાપણની પારસમણિ ! મસ્તિષ્ક વગર તારામાં ચતુરાર્ધ ભરેલી છે અને આંખ વગર તું સઘળું જોઈ શકે છે; તો જરા કહે કે તારી એટલી બધી પ્રતિષ્ઠા હોવા છતાં તું કેના ચરણની ધૂળ સાફ કર્યા કરે છે ?

આજ્ઞેય:-જગતમાં તો બેજ પ્રકારની વસ્તુઓ હોય છે, જડ અને ચેતન. આપના કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે આત્મા ચેતન નથી; કેમકે આપ કહો છો કે આત્માવડેજ સર્વકામ થાય છે છતાં આત્માને એવો વિચાર નથી આવતો કે “ હું કરું છું. ” મારે આપના ન્યાયશાસ્ત્રના આધારે આત્મા અવશ્ય “જડ” હોવો જોઈએ.

કેવી આશ્ચર્યની વાત છે કે તમારું વેદાંત આત્માને જડ માને છે. આવો જડ આત્મા ચેતન બુદ્ધિને શું રાખ શક્તિ આપવાનો હતો ?

જવાબ:-હા, જગતમાં તો બેજ પ્રકારની વસ્તુઓ હોય છે, જડ અને ચેતન. પરંતુ આત્મા જગતની વસ્તુ નથી. આ પદાર્થ સાંસારિક નથી. આ માલ ઇન્દ્રિયોની ગલી કૂચીયોમાં નથી વેચાનો.

હોશ લી નિસ પર ફડક જાયે વો સૌદા ઓર હય.

અર્થ:-ડહાપણ પણ જેની ઉપર ફિદા થઈ જાય તે ગાંડપણ જૂઠું જ છે.

પાયે ઝાહિર રવ હમેશા રાહે ઝાહિર મી રવદ,

કતએ રાહે જાતનીહા કારે પાયે દીગર સ્ત.

અર્થાત્ દશ્યનેજ જોઈ શકનારા પગો સદા દશ્ય તરફજ દોડતા રહે છે. અદશ્યના માર્ગપર ચાલનારા પગ જુદાજ હોય છે.

તમે જડ અને ચેતનને માનતા હો, તો આત્મા ન તો જડ છે ન ચેતન. તેનું વર્ણન થઈ શકતું જ નથી. જ્યાંલગી તમારામાં જડ અને ચેતનનું ભાન છે ત્યાંલગી આત્માનો સાક્ષાત્કાર નથી થઈ શકવાનો. જ્યારે આત્મ-સાક્ષાત્કાર થશે, ત્યારે જડ અને ચેતન વચ્ચેનો ભિન્નભાવ નીકળી જશે. લલા કહો તો ખરા કે આત્મા વિચારે તો શું વિચારે ? વિચારવાના કાર્યમાં અવશ્ય કોઈને કોઈ અન્ય વસ્તુનું જ ચિંતન કરવાનું હોય છે. આત્માથી ભિન્ન એવી કોઈ વસ્તુ જ નથી તો પછી જ્ઞાન શું ? અને જ્ઞાતા કોણ ?

જ્યારે હું પણ તે (આત્મા), તમે પણ તે (આત્મા), આ પણ તે (આત્મા), તે પણ તે (આત્મા) અને સર્વ કંઈ તે (આત્મા) છે, તો પછી તેનાથી ભિન્ન

ખીજીં શું રહું કે જેના વિષે તે (આત્મા) વિચાર કરે. આત્મામાં દુનિયા ક્યાં રહી ? સંસાર ક્યાં રહ્યો ? સૂર્યને એટલાં વર્ષ થયાં છે, તોપણ તેણે સ્વ-
પ્રમાં પણ અંધારું જોયું નથી. દિવસ અને રાત્રિ, અંધારું અને અજવાળું,
એ તો પૃથ્વીને માટે છે. સૂર્યમાં ન તો કદાપિ રાત્રિ પડી છે ન દિવસ ઉગ્યો
છે. રવિએ જ્યાં કદિ કરી કે તિમિરે મોં ફેરવી લીધું. વહાલા ! સૂર્યના પણ
સૂર્ય એવા આત્મદેવમાટે અજ્ઞાન અને સંસાર છેજ ક્યાં ? આત્માને તે
વળી સોચવિચાર હોય ? સોચવિચાર તો દેશ, કાળ-અને વસ્તુના બંધ-
નોમાં જકડાયલાઓમાટે છે. જે સર્વ કાળમાં, સર્વ દેશમાં અને સર્વ
પદાર્થમાં વિદ્યમાન હોય તે કયા દેશ કે કાંલનું ચિંતન કરે ?

કયા સોચે કયા સમજે રામ ? ત્રીન કાલ કા જહા કયા કામ ?

કયા સોચે કયા સમજે રામ ? ત્રીન લોક નહીં ઉપજા ધામ.

નિત્યતૃપ્ત સુખસાગર નામ; કયા સોચે કયા સમજે રામ.

જહાં રામ તહાં કામ નહિ જહા કામ નહિ રમ.

યત્ર હિ દૈત્તમિવ ભવતિ, તદિતર इतरं पश्यति, तदिनर इतरं
जिघ्रति, तदितरं इतरं रसयते, तदितर इतरमभिषदति, तदितर इतरं
शृणोति, तदितर इतरं मनुते, तदितर इतर स्पृशति, तादतर इतरं
विजानाति; यत्रत्यम्य सर्वमात्मैवाभूत्, तत्केन कं पश्येत्, तत्केन कं जिघ्रेत्,
तत्केन कं रसयेत् तत्केन कमभिषदेत्, तत्केन कं शृणुयात्, तत्केन कं
मन्वाति, तत्केन कं स्पृશેत्, तत्केन कं विजानीयात्, येनेदं सर्वं विजानाति,
तं केन विजानीयात्,विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति ।

(બુ. અ. ૪. આ. ૫. મ. ૧૫)

અર્થાત્ જે સ્થિતિમા દૈત જેવું થાય છે તે સ્થિતિમાજ એક ખીજે
એકખીજને જુએ છે, ત્યાંજ એક ખીજને સૂઘે છે, ત્યાજ એક
ખીજને રસ લે છે, ત્યાંજ એક ખીજની ચર્ચા કરે છે, ત્યાજ એક ખીજને
સાંભળે છે, ત્યાજ એક ખીજની ચિંતા કરે છે, ત્યાજ એક ખીજને સ્પર્શ
કરે છે, અને ત્યાંજ એક ખીજને જાણે છે; પરંતુ જ્યા સર્વ કંઈ એક
આત્માજ આત્મા હોય, ત્યા કોણ કોને અને શેનાથી જુએ ? કોને અને શેનાથી
સૂઘે ? કોનો અને શેનાથી રસ લે ? કોની સાથે અને શેનાથી વાત કરે ?
કોને અને શેનાથી સાંભળે ? કોની અને શેનાથી ચિંતા કરે ? કોને અને

શેનાથી સ્પર્શ કરે ? કોને અને શેનાથી જાણે ? જેના વડે આ મધળી વસ્તુઓ જાણી શકાય છે, તેને શેનાથી જાણે ?.... અરે મૈત્રેયી ! તે સર્વના જાણનારાને શા વડે જાણે ?

અથ ખુદા જોયા ખુદા શુભ કર્દાઈદ;
શુભ દરી અમવાજ કુલુમ કર્દાઈદ.

અર્થાત્ હે પરમેશ્વરને શોધવાવાળાઓ ! તમારી શોધખોળે પરમેશ્વરને શુભ કર્યો છે પ્રયત્નરૂપી તરંગોમા તમે તે નિત્યસિદ્ધ આત્મસિંધુને શુભાવી બેઠા છો. એમ ન અમજતા કે આત્મા છીંતની પેઠે જડ છે આત્મા તો જ્ઞાન સ્વરૂપ છે હ્રુતિ ભગવતીની આજ્ઞા સાંભળો:—

यद्वैतन्न पश्यति, पश्यन्चैतन्न पश्यति न हि ब्रह्मदृष्टे विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वात्, न तु तद् द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यत् पश्येत् ॥

(બૃહ ૦ ૪-૩-૨૩)

અર્થ.—(જે એમ કહો કે) આત્મા ત્યા સુષુપ્તિમા કંઈ નથી જોતો, (તો) નહિ જોના છતાં પણ જુઓ છે, કેમકે આત્મા અવિનાશી હોવાથી તેનામાંથી જોવાની શક્તિ કદાપિ નાશ પામતી નથી, પરંતુ ત્યા બીજો કોઈ છેજ નહિ આત્માથી ભિન્ન હોય એવાનું નામનિશાન સુદ્ધા ત્યા નથી, એટલે પછી આત્મા કોને જુઓ ?

आगाह न यम अज शिण्डे तू, दानम के न आहस्त,
दोशीअजे अज हृदये शिण्डे तू अहम रास्त.

અર્થ.—તારી ઉપમાથી હું જ્ઞાત નથી એટલુંજ જાણું છું કે પ્રકૃતિએ તારી ઉપમાને ઉત્પન્નજ કરી નથી શૂન્યરૂપ વજાના પેટથી તે અવતરીજ નથી.

यद्वैतन्न मनुते, मन्वानो वै तन्न मनुते । नहि मन्तुर्मतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वात्, न तु तद् द्वितीयमस्ति, ततोऽन्यद् विभक्तं यन्मन्वीत ॥

(બૃહ ૬-૬-૪૩ ૨૮)

અર્થાત્ આત્મા કંઈ વિચારતો નથી, અને ન વિચારતાયે વિચાર કરે છે. આત્મામાંથી વિચાર કરવાની શક્તિ કદાપિ નષ્ટ નથી થતી, કેમકે તે અવિ નાશી છે, પરંતુ ત્યા અન્ય કોઈ છેજ નહિ આત્માથી ભિન્ન હોય એવાનું નામ નિશાન સુદ્ધા નથી મળતું એટલે પછી આત્મા કોનો વિચાર કરે ?

सलिल एको दृष्टाद्वैतौ भवति । एष ब्रह्मलोक.....

અર્થાત્ આત્મદર્શી એવો અનુપમ સાગર બની પડે છે, કે આ નાનાવિધ સૃષ્ટિઓ તેના તરંગો અને ખુણખુણો સમાન બની રહે છે. એજ બ્રહ્મલોક છે.

एषाऽस्य परमा गतिरेषास्य परमा संपदेषोऽस्य परमो लोक एषोऽस्य परम आनन्दः । (पृ० ७०-४-३-३१)

એજ તેની પરમ ગતિ છે, એજ તેની પરમ સંપત્તિ છે, એજ તેનું સર્વોત્તમ પદ અથવા પરમ લોક છે, અને એજ તેનો પરમ આનંદ છે.

प्रेयान्यः सदनधनात्मजप्रियादेर्यत्प्रेम्णा प्रियमिति मन्यते पराचः ।
पारार्थ्यावधिरवधिरितैतराध्यौ विज्ञेयः स खलु सुखान्धिरन्तरामा ॥
(स्वनाम गित्.)

“જે આત્મા ઘર, ધન અને પુત્રાદિ પ્રિય વસ્તુઓના કરતા અધિક પ્રિય છે; જે આત્મા ઉપરના પ્રેમને લઇનેજ બાહ્ય વસ્તુઓ પ્રિય લાગે છે; જે આત્મા ઇચ્છવાયોગ્ય અન્ય સર્વ વસ્તુઓમા અત્યંત પ્રેમ છે; જે આ માની અપેક્ષાએ અપ્રિય સર્વ વસ્તુઓ તુચ્છ જવી લાગે છે, તે આનંદના મહા-સાગરરૂપ અંતરાત્મા નિશ્ચય જાણવા યોગ્ય છે. એવા આત્માનો માદ્વાન્કાર કેમ ન કરવો ? એવા આત્માનું આત્મજ્ઞ ન કેમ પ્રાપ્ત ન કરવું ? ”

જિજ્ઞાસુ:-હજી કંઈ સમજાયું નહિ; ગરબડ ગોટાળો થઈ ગયો છે. જ્ઞાની:-આત્મસાક્ષાત્કાર કંઈ માશીનું ઘર નથી. એમા ધૈર્ય અને દૃઢતાની આવશ્યકતા છે. સરકારમા નાની નાની નોકરીઓમાટે પણ વર્ષો સુધી ઉમેદવારી કરવી પડે છે, તો પછી અવિનાશી આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે એટલી બધી અધિરાઈ । વાહ ! હિમ્મત ન હારો.

अवणायायि बहुभिर्यो न लभ्यः क्षुण्वन्तोऽपि बहवो यन्तविद्युः ।
आश्रयो-वक्ता कुशलोऽस्य लब्धाऽश्रयो ज्ञाता कुशलानुशिष्टः ॥ ७ ॥
(इष्टुयलु० ૩ ઉપનિષદ, અં ૧. વક્ષી ૨, મ ૧૦)

“ જે ઘણાખરા માણસોવડે સાલજવાને માટે પણ લભ્ય નથી; ઘણા સાલજતાં છતાં પણ જેને જાણી શકતા નથી ધન્ય છે આ જ્ઞાન આપનારને, અને ધન્ય છે તેની પ્રાપ્તિ; ધન્ય છે આ વિદ્યા ગ્રહણ કરનારને; અને ધન્ય છે તેની સત્યશિક્ષણપ્રાપ્તિને. ”

લોકોને વેદાંત કેમ નથી ગમતું ?

(ઉર્દૂ લાખામાં સ્વામીજીની લેખિનાથી ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં “ અસિક્ક ” માસિકના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખોનો અનુવાદ.)

રે મનુષ્ય કોઈ નવો વિચાર કરે છે, અથવા નવા પુસ્તકનો અભ્યાસ કરે છે, ત્યારે તેના મસ્તિષ્કમાં તેની એક રેખા અંકાઈ જાય છે; અને ભવિષ્યમાં તેના વિચારો આમોદાનની જેઠે તે રેખાઓ ઉપર સહેલાઈથી દોડી શકે છે. અર્થાત્ જે વિચારો એક વખત મગજમાં ઠસી ગયેલા હોય છે, તે વિચારોને

પુનઃ પુનઃ સ્મરણ કરવા કરાવવાનું કાર્ય તેને માટે સરળ થઈ જાય છે, અને જો કોઈ કેટલાંકે એ વિચારોવિષે ચર્ચા ચાલતી હોય તો તે તત્કાળ સમજાઈ જાય છે; પરંતુ જ્યારે એવા વિચારોની સાથે તેનો ભેટો થાય છે કે જે તેના મસ્તિષ્કમાં અંકાયેલી રેખાઓવાળા વિચારોની સાથે મળતા નથી આવતા, ત્યારે તે વિચારોમાં તેને જરાએ ગમ પડતી નથી. તેની શુદ્ધિને ચક્કર આવી જાય છે, અને બધો ગોટાળો ગોટાળો જ જણાય છે. વાર્તાઓ અને નાટકોમાં ઘણું કરીને એવાજ વિષયો ચર્ચવામાં આવે છે કે જેમના વિષે નિત્યના અનુભવોએ મસ્તિષ્કમાં પ્રથમથીજ રેખાઓ આંકી રાખેલી હોય છે, તેથી તે વાંચતી વખતે મસ્તિષ્કમાં પડેલી ઉપર્યુકત રેખાઓ ઉપર મનુષ્યની સમજ રેલગાડીની જેઠે દોડી જાય છે; પરંતુ દર્શન કે ગણિત-શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરતી વખતે તો મસ્તિષ્કમાં નવી રેખાઓ ઉપજાવવી પડે છે, અને તેથી એ વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરવામાં ઘણી મુશ્કેલી જણાય છે. વેદાંત કઠિન લાગવાનું મૂળ-કારણ પણ આજ છે.

મૈત્રાયણ બ્રાહ્મણ ઉપનિષદમાં લખ્યું છે કે કંઠિનતાની જાગ્રમા કસાઇ નવાનું કારણ પણ ખરેખર એજ છે, કે જેઓ સ્વર્ગ અથવા પવિત્ર સ્થિતિમાં રહેવા યોગ્ય હોય છે, તેઓ અજ્ઞાનને લીધે એવા લોકોની સંગત કરે છે કે જેઓ સ્વર્ગ અર્થાત્ સદ્ગુણોને લાયકજ હોતા નથી. આજ કાલના લગભગ સઘળા યુવકો બાત્યાવસ્થાથીજ પોતાનો સમય એવી સંગતિમાં ગાળે છે, એવા પુસ્તકો વાંચે છે અને એવા પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવે છે કે જેને લીધે સંસારનું ક્ષણિક તથા વિલાસી છવનજ તેમના મસ્તિષ્કમાં ઘર કરી બેસે છે. વાસ્તવિક રહસ્યના મૂર કાઢે એવો કોઈ તારજ તેમના મસ્તિષ્કરૂપી તંબુરામાં લગાડવામાં આવતો નથી, તો પછી આવસર આવે ત્યારે તેમાંથી એ સુર નીકળેજ કેવી રીતે ? જ્યારે પણ તેઓ બ્યાખ્યાન વગેરેમાં પોતાને રુચિકર વાત સાંભળે છે ત્યારે તેમના હૃદયમાનો તેવા પ્રકારનો તાર હાલવા માટે છે, અને તેથી તેઓ ઝટ તાળીઓ પાડવા મંડી જાય છે. પણ જ્યાં તેમને પરમાર્થનો ઉપદેશ કંવામાં આવે, અથવા તેમની આગળ આત્મજ્ઞાનવિષે કંઈ વાચવામાં આવે છે એટલે તેમને બગાસા ઉપર બગાસા આવવા શરૂ થાય છે, જીવ ગલરાય છે અને તેઓ બોલી ઉઠે છે કે “મન નથી લાગતું કંઈ મજેદાર નથી કંટાળો આવે છે.” ગણિત, દર્શન, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વગેરે વિષયો જો કે કંઠિન છે, તોપણ એ કંઠિનતાઓને આપણા નવયુવકો વિશ્વવિદ્યાલયની પરીક્ષાના સયથી છૂટી લે છે, તેજ પ્રમાણે ધારો કે બ્રહ્મવિદ્યા પણ ગૂઢ છે તોયે મૃત્યુની પરીક્ષા પસાર કરવામાટે તેની પણ આવશ્યકતા તો છેજ, પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે ઘણાખરા નવયુવકો એ અતિમ પરીક્ષામાં પોતાને બેસતું પડનાર છે એ વાત એટલી બધી વિસરી ગયા છે કે એટલે ક્ષણસર પણ તે તરફ ધ્યાન આપતા નથી !

સાધારણ રીતે સઘળા બાળકો મસ્તિષ્કમાં નવી રેખાઓ પ્રાપ્ત કરવાને ઉત્સુક હોય છે, અર્થાત્ જિજ્ઞાસાને તત્પર અને જ્ઞાનના ભૂખ્યા હોય છે. જ્ઞાનમાટેની ભૂખ દેટલેક અંશે નવયુવકો અને વૃદ્ધોમાં પણ હોવી જોઈએ; પરંતુ આજકાલના ભારતવર્ષમાં તો ત્રિજ્ઞાસા એ વિરલજ જણાય છે. સામાન્ય રીતે હાલના નવજવાનોમાં એવી ન્યૂનતા આવી જાય છે કે તેઓ જ્ઞાન મેળવવામાં અતિ સુસ્ત બની જાય છે, મગજની જાગૃતિ

શુભાવી જોસે છે અને જડ જેવા થઈ જાય છે કેને પડી છે કે જે સામાનિક વિચારોની રેખાઓ મસ્તિષ્કમાં જામી ગઈ છે તેમને ભૂસી નાખીને આધ્યાત્મિક વિચારોથી મગજને વિભૂષિત બનાવે ?

એક ગાડીને અનેક મુશ્કેલીઓ વેઠી કોઈ પહાડી સડકને રસ્તે પર્વતની ટોચમુધી લઈ જાયો, અને પછી તેને છટી મૂકી દો, તો તે ગાડી આપો આપજ ગળડતી કેટલા બધા વેગથી નીચે આવશે ? આજકાલના વિદ્યાર્થીઓની પણ માધારણી રીતે માજ દશા છે વિદ્યાર્થી ગાડીને જેથી જેથીને શિક્ષાપ્રણાલીની ટોચ (બી એ, એમ એ) મુધી પહોંચાડવામાં આવે છે, અને ત્યાં પહોંચતાજ તેને મૂકી દેવામાં આવે છે, અર્થાત્ પુસ્તકાવલોકનને નવ ગજના નમન્દાર કરવામાં આવે છે, અનુસધાન અને વિવેચનને તદ્દન દૂર દેવામાં આવે છે અને ટુક સમયમાં પોતાની ઓફિસને લગતી વિદ્યા સિવાય અન્ય જે કંઈ વાચેલું કે શિખેલું હોય, તેને પોતાના હૃદયની પાટી ઉપરથી સાફ ધોઈ નાખવામાં આવે છે જો કે એમાં પણ કેટલાક અપવાદરૂપ તો હોય છેજ, પરંતુ એમાં તો જરાયે સદેહ નથી કે સામાન્યિક સંબંધોને લીધે વા નડામી ઘરગથું ચિંતાઓને લીધે, કે ગમે તે કાચુથી પણ કોલેજ છોડતાજ કેળવાયલા પુરુષોની વિદ્યા અને આત્મોન્નતિ માધારણી રીતે અટકી પડે છે વસ્તુસ્થિતિ જ્યારે આમ છે ત્યારે વેદાતનુ અધ્યયન કોણ કંવાનું હતું ?

વેદાત ઠંડિન હોવાનું મોટું અને મુખ્ય કારણ એ છે કે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં એવી ચોગ્યતા નથી હોતી કે તેને તત્ત્વ વસ્તુનું રહસ્ય મગજમાં શકે જેમ દોઢ વરસનું બાળક કવિ જાલિદાસના મેઘદૂતના અર્થ સમજવાને અશક્ત હોય છે, પણ કેટલુંક શિક્ષણ મેળવ્યા પછી એ કવિના સર્વ નાટકોના અર્થ પોતાની મેળે સમજવાને શક્તિવાન થાય છે, તેવીજ રીતે વેદાતનુ રહસ્ય સમજવામાં તે સારી મનુષ્યને શિક્ષણની અને અંત કરવાની શુદ્ધિવડે હૃદયદર્પણ ઉપરનો મેલ નીકળી જવાની આવશ્યકતા છે કે જેથી જ્ઞાન-ચોનિનો પ્રકાશ તેજીથી શકે અને ચારિત્ર્યપ્રદેશમાં તેને પ્રકટાવી શકે.

આંતરિક શુદ્ધિ

વેદાત અથવા તત્ત્વજ્ઞાન એ કોઈ સપ્રદાય કે મતનું નામ નથી, કે જેથી બીજા સપ્રદાયના લોકો તેની ઉપર આરોપ કરે તો ચોગ્ય કહેવાય એ

તો તે તત્ત્વ વસ્તુનું જ્ઞાન છે કે જે વસ્તુ પ્રત્યેક મનુષ્યનું સ્વરૂપ છે. આ બ્રહ્મવિદ્યા તો ગણિતની પેઠે એવું ચૈદ્દસ જ્ઞાન છે કે જેમા સશયનું નામ નિશાન નથી. અકગણિતથી તેજ વિદ્યાર્થીઓ ચીઢાય છે કે જેમની બુદ્ધિ ઠેકાણે હોતી નથી, અથવા જેમનામાં સ્થિરતા નથી હોતી. વેદાંતથી પણ તેજ મહાયથો નાબુ થાય છે કે જેમણે તેને ઉચેત રીતિએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું.

જ્ઞાનનો પ્રાપ્તિ એ રીતિએ થા' ગકે છે:—(૧) પુસ્તકદ્વારા કે શ્રવણ-દ્વારા (૨) અનુભવદ્વારા-પ્રયોગદ્વારા. રસાયણશાસ્ત્રનો અભ્યાસી જે સાથે સાથે પ્રયોગો પણ ન કરતો જાત્ર તો તે વિગાનો તેને યોગ્ય લાભ નહિ મળી શકે. તેજ પ્રમાણે આત્મવિદ્યાનો જિજ્ઞાસુ પાત્ર ત્યારેજ તેનો ખરો આનંદ લઈ શકે છે કે જ્યારે વિદ્યાની સાથે સાથે તેનો પ્રયોગ (વ્યવહાર) પણ કરતો જાય. જેમ ગણિતનાશ્રમા કોઈ રીતિને કેવળ કંઠસ્થ કરી નાખવી એજ પૂરતું નથી. જ્યાંસુધી એ રીતિની સાથે સબધ રાખવાવાળા પ્રજ્ઞાને ઉકેલવામા ન આવે ત્યાંસુધી ગણિતશાસ્ત્રમા પ્રવેશજ ન થઈ શકે જ્યાંસુધી ગણિતની રીતિઓજ મોપર ગોખી રાખેલી હોય છે ત્યાં લગી સફળતા નથી મળતી. સફળતામાટે તો એ રીતિઓ નખોમાં ઉતરી આવવાનાં આવશ્યકતા છે. અર્થાત્ તે રીતિઓ ઉપર એટલો બધો અધિકાર પ્રાપ્ત થઈ જવો જોઈએ કે જાણે આંગળીઓ આપોઆપ તે પ્રજ્ઞાને ઉકેલવા મંડી જાય. વેદાંતનું પણ તેમજ છે એ વિદ્યાનો આનંદ ત્યારેજ અનુભવાય કે જ્યારે બ્રહ્માભ્યાસ ત્યાંસુધી પહોંચી ગયો હોય કે શમ, દમ, વિવેક, વૈરાગ્ય, આદિ આપોઆપજ શૈરેરામમાં ઝલકવા લાગે. ચહેરા ઉપરથી શાંતિ અને આનંદ વર્ષવા માડે, વાણી-માંથી આનંદ ઝરવા લાગે. જો કોઈ માણસ ભૂમિતિના જીમમાં સિદ્ધાંતનું પ્રમાણ જાણવા માગતો હોય, તો તેણે પહેલા તેની આગળના જાદ સિદ્ધાંતો બરાબર શિખી આવવા જોઈએ. જો તે એ સિદ્ધાંતોને નહિ જાણતો હોય, તો તેને જીમમાં સિદ્ધાંત પણ નહિજ આવડે. જો કોઈ બાળક ગણિતમાં લઘુતમ કાઢવાની રીતિ શિખવા ઇચ્છતો હોય, પણ શુભા-ક્ષર લાગાકાર ન જાણતો હોય તો તેને લઘુતમ કદિ નહિ આવડે. તેવીજ રીતે જો સત્યનો જિજ્ઞાસુ નીચે લખેલા વેદાંતના આરંભિક પાઠોને વ્યવહાર રીતિએ યાદ નહિ કરી લે, તો તે ગમે તેટલા શ્રદ્ધાને વાંચશે તો-

પણ આત્મિક આનંદથી વાંચતજ રહેશે.

વ્યાવહારિક જ્ઞાન

જ્યારે પાંડવો અને દ્રૌપદો બાલ્યાવસ્થામાં સાથે અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે એક દિવસ તેમની પરીક્ષા લેવામાં આવી. કોઈ વિદ્યાર્થીએ અધીર ચોપડી વાંચી સાંભળાવી, કોઈએ આપી અને કોઈએ બે ચોપડીઓમાં પરીક્ષા આપી અને કોઈએ ચારમાં; પરંતુ જ્યારે યુધિષ્ઠિરને પૂછવામાં આવ્યું કે તમે શું યાદ કર્યું છે ? ત્યારે તેણે બાળપોથીના મૂળાક્ષરો ઉપરાંત કેવળ બે વાક્યો તરફ આંગળી કરી કહ્યું કે “મેં ફક્ત આ બે વાક્ય યાદ કર્યાં છે.” તે સાંભળી પરીક્ષક મહાશયને અતિ ક્રોધ ચઢ્યો અને બોલ્યા, “અરે મૂર્ખા! તું સૌથી મોટો છે છતાં હજીસુધી માત્ર બે વાક્યો યાદ કર્યાં છે ? કેટલું બધું આળસ ? તને લાજ નથી આવતી ? ઢાંકણીમાં પાણી લઈ રૂળી મર.” વગેરે. પરીક્ષક મહારાજ એટલેથીજ અટક્યા નહિ. તેઓ તો લપડાક ઉપર લપડાક લગાવવા લાગ્યા. બિચારા યુવરાજ કુમારના ગાલ ચમ્પડો બાઈ બાઈ લાલચોળ થઈ ગયા. પણ ધન્ય છે એ રાજકુમારને કે તેણે ઉદ્ધુ સુદાં ન કરી. એ તો શાંત ઉભો રહ્યો. આ સ્થિતિ જોઈને પરીક્ષક મહાશયને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે આજ સવારેજ દુર્યોધનને કોઈ અપરાધમાટે ધમકાવવા માંડ્યો ત્યારે તે જૂતી ઉતારવા તૈયાર થઈ ગયો હતો. ત્યારે હે ભગવન ! આ કેવો રાજકુમાર છે કે તેને આટલી બધી સજા કરી તોપણ એ સુદાં નથી કરતો અને ઉલટો પ્રસન્ન વદને ઉભો છે ?

હવે. એ યુધિષ્ઠિરના અભ્યાસની હકીકત સાંભળો. અક્ષરપરિચય થઈ રહ્યા પછી શુરુએ જ પહેલું વાક્ય શીખવાડ્યું તે આ હતું કે “ક્રોધ-શુસ્સો કરવો નહિ.” શુશીલ બાળક શુરુએ મોંઘે આ વાક્ય સાંભળી એકાંતમાં જઈ શુરુના ઉપદેશને યાદ કરવા લાગ્યો; તેની ઉપર વિચાર કરવા માંડ્યો; કાનવડે સાંભળેલા પાઠને રોમે રોમમાં ઉતારવા લાગ્યો-પોતાના વ્યાવહારિક જીવનમાં તેને ઉતારવા લાગ્યો. આ બિચારા ભોળાભાળા યુધિષ્ઠિરને એવા પ્રકારની શિક્ષણકળાની તો ખબર સુદાંએ ન હતી, કે જે શિક્ષણકળાના પ્રતાપે હાલના સાધારણ બાળુ લોકો વિદ્યાર્થી ગંગાની નહેરને પોતાના મસ્તિકાકરૂપી પૂલઉપરથી એવી સફાઈથી પચાસી વહેવડાવી દે છે, કે રૂડકીવાળી નહેરની પેઠે તેમાંથી એક ટીપું સરખું પણ પૂલની નીચેની

જમીનપર-તેમના હૃદયપ્રદેશપર-આરિચ્યપ્રદેશપર-પડવા નથી પામતું ! તેમના મગજ ઉપર તો જ્ઞાનની સાક્ષાત્ ગંગા વહેતી હોય છે પણ નીચેનો હૃદયપ્રદેશ તો સૂકોને સૂકોજ રહે છે. જોવામાં તો સેંકડો પુસ્તકો વાંચી નાખ્યાં હોય છે, અને પરીક્ષાઓમાં પૂરેપૂરા આંક મેળવેલા હોય છે અને વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી પારિતોષિક અને ઉપાધિઓ પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે; પરંતુ અંતરમાં એક ટીપું સરખુંએ પડેલું હોતું નથી, આચરણમાં કંઈજ ન મળે. બિચારો યુધિષ્ઠિર હાલના આવા પદવીધરો ઉપર લાશુ કરવામાં આવતી વિચિત્ર શિક્ષણકળાના સપાટામાં આવેલો નહિ હતો. એ તો જે કંઈ વાચ્યતો તે ઝટ લઈને-તેના હૃદયમાં ઉતરી જતું. ઉપલું વાક્ય સાલજ્યા પછી તે આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો:—

“ક્રોધ ન કરવો” પણ કેવી રીતે ? આપણને ક્રોધ તો આવીજ જાય છે. પણ તે કેમ આવે છે ? તેનું આવવું ઉચિત છે કે અનુચિત ? ક્રોધ વિના કામ ચાલશે કે નહિ ? જો ક્રોધ નહિ કરવામાં આવે તો નોકર લોકો ઉદ્ધત બની જશે; કામ બરાબર નહિ કરે; પ્રભાવ નહિ પડે; વ્યવહાર નહિ નલે; રસોઈ વખતસર તૈયાર નહિ થાય ઇત્યાદિ. ક્રોધ ત્યજવામા મુશ્કેલીઓ તો નડશે; પણ શું ક્રોધનો ત્યાગ અસંભવિત છે ? જો અસંભવિત હોત તો ગુરુજી એવો ઉપદેશજ કેમ આપે ? શિક્ષક એવું અનુશાસનજ કેમ આપે ? હવે શું કરવું ? ક્રોધ તો આવે છેજ. શું એમ યોગ્ય ન કહેવાય કે માનવું તો એમજ કે ક્રોધ કરવો ઉચિત નથી, પણ વખતે ક્રોધ આવી જાય તો આવવા દેવો ? ના, ના, એતો કપટ કહેવાય. ગુરુજી અને શાસ્ત્રો સાથેની એ તો છેતરપિંડી છે. મોઝે તો હા કહેવું અને આચરણમાં ન મૂકવું!—હવેથી દૃઢ સંકલ્પ કરું છું કે “ક્રોધને મારી પાસે ફરકવા નહિ દઉં.” ક્રોધ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે ? સાધારણ રીતે જ્યારે કોઈ કામ બગડે છે, અથવા કોઈ વસ્તુ વણસી જાય છે, ત્યારે ક્રોધ આવે છે. અરે મન ! કામ તો એક વાર બગડી ચૂકયું, હવે તું તેની ઉપર ચિત્તને પણ કેમ બગાડે છે ? વસ્તુ વણસી ગઈ, તો પરવા નહિ; રૂપીઆ બે રૂપીઆ કે સો રૂપીઆની હશે. તે માટે ચિત્ત જેવી અણમોલ વસ્તુને કેમ વણસાડે છે ? આનંદ તો મારું જન્મસિદ્ધ સ્વત્વ છે. માટે જો કોઈ સાંસારિક વસ્તુ ખોવાય તો તે પાછળ હું મારા જન્મસિદ્ધ સ્વત્વને પણ કેમ નષ્ટ કરું ?

એકવાર દુર્યોધને પોતાના પિતા પાસે તલવાર માગી હતી. પિતાઓ

અસ્વીકાર કર્યો એટલે દુર્યોધન એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયો, અને કહેવા લાગ્યો હતો કે “હું તમારા ઘરમાંજ રહેવાનો નથી. તમારો પુત્રજ નથી થવાનો. ગમે ત્યાં ચાલ્યો જઈશ. વિષયાન કરીશ.” ઇત્યાદિ. હવે તલવાર વધારેમાં વધારે દશ કે વીશ રૂપીયાની હશે. તે ન મળી તો શું બગડવાનું હતું? એને ખાતર પોતાના જન્મસિદ્ધ સ્વત્વ (સામ્રાજ્ય-રાજગાદી) ને પણ ગુમાવવા તત્પર થઈ જવું એ કેટલું ખરાબ કહેવાય? એજ પ્રમાણે સત્ત્વશુભ્રુ એ તો મારું જન્મસિદ્ધ સ્વત્વ છે. દુર્યોધનનું અનુકરણ હું કદિ નથી કરવાનો. ગમે તેવી હાનિ થશે તોપણ હું મારા જન્મજાત સ્વત્વનો કદિ ત્યાગ કરવાનો નથી. રાજકુમારોનો રિવાજ તો અવશ્ય એજ છે કે વાત વાતમાં ગુસ્સે થઈ જવું, અડદના લોટની પેઠે અતડાવું; પરંતુ ગુરુજનો ઉપદેશ કહે છે કે “શાંત રહે, મનને ચળવા ન દો.” હવે કેને આચરણમાં મૂકું? ગુરુજ તો એકજ છે, પરંતુ તેમની વિરુદ્ધ વર્તનનું શિક્ષણ આપવાવાળા અનેક છે. તેમાં કેાનું માનું? યોગ્ય તો ગુરુજની આજ્ઞા માનવી એજ છે. હું વ્યવહાર કે રીતરિવાજની જરાએ પરવા કરવાનો નથી. ગુરુજદ્વારા જે કંઈ અને સત્ય જણાશે, તે પ્રમાણેજ વર્તીશ. પછી આખું જગત્ વિરુદ્ધ પડે તો તેની પણ પરવા નથી. હું જગત્ને મારો ગુરુ નહિ બનાવું, હું તો સત્યનેજ મારો સાથી બનાવીશ.

વેદાંતનું એક સાધન-પ્રસન્નતા

પરિત્યજેયં પ્રેલોક્યં રાજ્યં દેવેષુ વા પુત્રઃ ।

યદ્વાડપ્યધિકમેતાભ્યાં ન તુ સત્યં કથંચન ॥

ત્યજેચ્ચ પૃથિવીં ગંધમાપશ્વરણમાત્મનઃ

જ્યોતિસ્તથા ત્યજેદ્રૂપં વાયુઃ સ્પર્શગુણં ત્યજેત્ ॥

પ્રમાં સમુત્પજેદર્કો ધૂમકેતુસ્તથોષ્મતાં ।

ત્યજચ્છદ્ધં તથાફાશં સોમઃ શીતાંશુતાં ત્યજેત્ ॥

ચિક્રમં ઘૃગ્રદા જહાત્ ધર્મં જહાચ્ચ ધર્મરાટ્ ।

નત્યાદં સત્યમુત્સૃષ્ટું વ્યવસ્યેયં કથંચન ॥

અર્થાત્ પ્રેષે લોકોનો ત્યાગ કરવો, સ્વર્ગનું રાજ્ય છોડી દેવું, અરે, તેનાથીયે જો કંઈ અધિક વસ્તુ હોય તો તેનો પણ અસ્વીકાર કરવો કપૂલ છે, પરંતુ સત્યથી વિખૂટા પડવાનું નહિ સ્વીકારી શકું. ગમે તો પૃથ્વી પોતાનો

ગંધ ગુણ ત્યજ દે, જલ પોતાનો ગુણ ત્યજ દે, તેજ પોતાનો પ્રકાશસ્વભાવ છોડી દે, વાયુ પોતાનો સ્પર્શગુણ છોડી દે, સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ ત્યજ દે, અગ્નિ પોતાની ઉષ્ણતા મૂકી દે, આકાશ પોતાના ધર્મ (શબ્દ)ને છોડી દે, ચંદ્ર પોતાની શીતળતાને છોડી દે, વૃત્રનો હંતા (ધંત્ર) પોતાના વૈભવનો ત્યાગ કરે, અને ધર્મરાજ ધર્મ (ન્યાય)ને છોડી દે; પરંતુ હું સત્યતાને કદાપિ ત્યાગવાનો નથી.

“ આ વચનો ભીષ્મપિતામહનાં છે. ભીષ્મપિતામહ તે પ્રમાણે વર્તે છે. હું પણ તેમનેજ મારા આદર્શ બનાવીશ. ગમે તો આખી સૃષ્ટિ વિરુદ્ધ હો, પણ જો એક વખત મને એમ સમજાશે કે આ વાત સત્ય છે તો હું તે પ્રમાણે અવશ્ય ચાલીશ. હવે એક વખત જાણ્યું છે કે ક્રોધ કરવો ન જોઈએ. એટલે છેવટનો નિર્ણય થઈ ચૂક્યો. ગમે તેમ થઈ જાય તોપણ હું ક્રોધાધીન નહિ થાઉં. ”

મહાત્માએના મુખથી ઘણી વખત એમ પણ સાબળવામાં આવ્યું છે કે “ જો કંઈ થાય છે, તે રૂડામાટેજ થાય છે. ” શું આ સત્ય છે ? મારો તુચ્છ અનુભવ એ વિષયમાં હજી કંઈ મત આપવા યોગ્ય નથી; પરંતુ તેમની વાત ઉપર વિશ્વાસ કેમ ન કરું ? સૌ થાય છે તે સારાનેજ માટે. પ્રકૃતિએ સેવા કરવામાટે કમર કસી છે. દેવતાઓએ શપથ લીધા છે કે સદૈવ મારી ભલાઈમાટે પ્રયત્ન કરતા રહેશે. જો વસ્તુસ્થિતિ એમજ છે તો કોઈપણ વાતમાટે ચીઠાવું કે શોક કરવો તે એવું મૂર્ખતા ભર્યું કામ છે, કે જેટલું એક અજ્ઞાયા બાળકનું પોલિસના સિપાહીને જોઈને બીવું. પોલિસનો સિપાઈ તો નગરના લોકોની રક્ષા અને સેવા કરવામાટેજ ફરે છે, ચોરો અને બદમાશોનો નાશ કરવામાટેજ તે કટિબદ્ધ થયો છે, તેનાથી બીવું શોને ? સંસારનાં મુખ અને દુઃખ બન્ને મને ઉન્નતિની નીસરણી ઉપર ચઢાવે છે, મારે શામાટે ગભરાવું જોઈએ ? જેને હું ખરાબ સમજું છું, તે પણ જ્યારે સાફજ છે તો પછી કોષ શેના ઉપર કરવો ?

સર-નિવિસ્તે-મા બ-દસ્તે-ખુદ-નિવિસ્ત;

ખુશ-નિવિશસ્તો ન ખવાહદ બદ નિવિસ્ત.

અર્થ:-અમારા ભાગ્યના લેખ તેણે પોતાને હાથે લખેલા છે; તે

બહુજ ડાહ્યો લખનારો છે, એટલે ખોટું નહિ લખે.

આ સંસાર માત્ર લીલા છે, સ્વપ્ન-વિચાર છે, નાટકશાળા છે, આતશ-ખાણના ખેલ સમાન છે. આતશખાણના હાથી, ઘોડા, વગેરે સઘળા ખાળી મૂકવામાટેજ બહાર દેખાડવામાં આવે છે. તેથી એવા હાથીની સૂંઢ સુંદર બની તોએ શું અને જરાક વાંકી થઈ ગઈ તોયે શું ? તેને તો જોતજોતામાં નષ્ટ થવાનું છે. એવી કૃત્રિમ વસ્તુમાટે ક્રોધ કરવાનું અને કઠોર વચન વદવાનું શું પ્રયોજન ?

એક કવિ એવા ભાવનું કવે છે કે રોમનો મહાન સત્તાધારી સમ્રાટ (સીઝર), મરીને માટી થયા પછી કોઈના ધરની ભીંતમાં પડેલી ફાટ પૂરવાને માટી તરીકે પણ વપરાવાનોજ ! અરેરે ! જે માટી આખા જગતને ધૂળવતી હતી તેજ આજે એક નાનીસરખી ફાટ પણ પૂરી શકતી નથી !

મતલબ એટલીજ કે રોમનો તે સમ્રાટ જે પ્રભાવ અને સત્તાથી આખા જગતને ધૂળવતો હતો, તે આજે એક ગરીબ મનુરના હાથમાં પણ પોતાને નથી બચાવી શકતો !

આં કસ કે બર ચર્ખ હમીઝદ પેહલુ,

બર દરગહે હી શહાં નિહાદન્દેહુ રૂ;

દીદીમ કે બર કશુરે અશ ફાખતઈ,

બિનિશસ્તા હમી શુકતકે ફૂ ફૂ ફૂ ફૂ.

અર્થ:-તે મહેલ કે જે આકાશ સાથે વાતો કરતો હતો અને જેની અંદર બાદશાહો નિવાસ કરતા હતા -અમે જોયું કે તેની દિવાલ ઉપર એક હાલો બેઠો બેઠો કહેતો હતો કે ફૂ ફૂ ફૂ ફૂ.

અર્થાત્ આ મહેલમાં રહેવાવાળા એ બધા હવે ક્યાં છે ? ક્યાં છે ? ક્યાં છે ? ક્યાં છે ?

ચીસ્ત દુનિયાં ? સરબસર પુરસીદમ અઝ ફરજાનઈ,

શુકત: યા ખ્વાબસ્ત, યા બાદસ્ત, યા અફસાનઈ;

દીસ્ત આં કસ ફૂ બરૂ શયદા શવદ, બાં મી દેહદ?

શુકત: યા દેવસ્ત, યા ગોલસ્ત, યા દીવાનઈ.

અર્થ:-એક ડાહ્યા માણસને મેં સવાલ કર્યો “ દુનિયા (સંસાર) શું છે ? ” તેણે જવાબ આપ્યો, “ કાંતો સ્વપ્ન છે, અથવા વાયુ છે અથવા

કોઈ કલ્પિત કથા. ” (મેં પૂછ્યું) “ એવો કોણ છે કે જે તેની (સંસારની) ઉપર મોહીપકો છવ સુદ્ધાં આપી દે છે ? ” તેણે જવાબ આપ્યો “ તે શયતાન છે, ભૂત છે અથવા કોઈ દીવાનો. ”

વાયે નાદાનો કે વકતે-મર્ગ^૧ યેહ સાખીત હુવા,
ખવાળ થા ને કુચ્છ કે દેખા, ને સુના અફસાના^૨ થા.
ત્યારે ને બધું સ્વપ્ન છે તો પછી ચિંતાઓ દેવી ?

ગર યું હુવા વો ફિર ક્યા ? એર તું હુવા તો ફિર ક્યા ?
એ હાસિલ ઝાં કે દર દુનિયા હમાં ઝાદન હમાં સુદન;
દરી સંગમ શરર આશા હમાં ઝાદન હમાં સુદન. ૧

અજલ બર હસ્તીયે મા ખંદઈ દંદાંતુમા દારદ;
દરી અપ્રોમ બર્ક આશા હમાં ઝાદન હમાં સુદન. ૨
નિગેહુ તા વા કુની બાદે-અજલ કિસ્તી બગરદાનદ;

હુબાળે-મૌજે ધં દરિયા, હમાં ઝાદન હમાં સુદન. ૩

અર્થ:-“ સંસારમાં જન્મવું અને તરતજ મરી જવું તેમાં શું લાભ? આ પત્થરમાંની ચિણુગારી પેઠે મારિયે જન્મવું અને તરતજ મરી જવાનું છે.”

“ મૃત્યુ આપણા અસ્તિત્વ ઉપર હુસે છે અને દાત કાઢે છે; આ વાદળાની અંદર દેખાતી વીજળીની પેઠેજ આપણું પણ જન્મવું અને પછી મરી જવાનું છે. ”

“ તું આખ ઉઘાડે તેટલામાં તો મૃત્યુનો પવન તારી નૌકાને પાછી ધકેલી દેશે, આ સરિતાના પરપોટાની પેઠે જન્મવું ને તરતજ મરી જવાનું છે. ”

હું સત્યતાને સદૈવ મારી નજર આગળ રાખીશ. આ ક્ષણભંશુર દુનિયાઈ વસ્તુઓને સ્વપ્નમાંના કુચુમ અને કંટક જેવી લેખીશ.

એક અંગ્રેજ લેખક એવા બાવતું કહે છે કે આ સંસારી જીવન કે જે તે સત્ય જીવનની આગળ માત્ર ઘાસના એક તરણ સમાનજ છે; એવા આ ક્ષણભંશુર જીવનને માટે સાધુપુરુષોએ એક પણ શબ્દ વ્યર્થ ઉચ્ચારવો નોંધ્યો નહિ. ”

सत्यमिव मर्त्यः पच्यते सत्यमिवाजायते पुनः । (કોપનિષદ ૧,૧.૬.)

આ મનુષ્ય અન્નની પેઠે પાકે છે, અને પાકીને પાણું પડે છે (અર્થાત્

પેહા થાય છે અને મરણ પામે છે,) અને પાછો અન્નની પેઠે જન્મે છે. અથવા મનુષ્ય વનસ્પતિની પેઠે જન્મે છે, મરે છે અને પાછો જન્મે છે. સારાશ નાશવંત છે.

દિસકી શાદી કિસકા ગમ, હૂં^૧ અદલાહ હૂં દમ પર દમ.

યુધિષ્ઠિરનું મન જ્યારે પણ અશાત બનવા લાગતું, ત્યારે તે પોતાના મનને સમજાવતા કે “હે અજ્ઞાન મન! સાવધાન! જ્યારે કોઈ કાંઈ કહું વાક્ય કહે, ગાળ લાડે, કામ બગાડી નાખે અથવા આપણી વિરુદ્ધ કાવત્રા કરતો હોય, અથવા જ્યારે ચિત્ત અસ્વસ્થ હોય ત્યારે એવાજ સમયોમાટે, ધૈર્ય અને શાંતિની આવશ્યકતા હોય છે. જે સમયે સઘળા કાર્યો આપણી ઇચ્છાને અનુસાર થતા હોય તેવે સમયે પ્રસન્ન રહેવું એ કંઈ મોટી વાત ન કહેવાય.

મનન ચી બર જળી વજ્રતે નુગૂલી દર્દો ગમ અય દિલ,

કે ઐબસ્ત અબ કરીમાં દર બ-રૂયે મેહમા બસ્તન.

અર્થ - હે હૃદય, સકટ અને શોક તારી ઉપર ઉતરી આવે તે સમયે તારા કંપાળ ઉપર કરચલી ન પડવા દેતું: કેમકે અતિથિ આવે ત્યારે દ્વારવાસી દેવાં એ દાતાપુરુષમાટે તો એક લાંછનજ છે.

નહ ગો અબદહાઓ શેરે નર મારા તો કયા મારા ?

બડે મૂઝી કેા મારા નફસે અન્મારે કેા ગર મારા. ૧

ન મારા આપકો, જો ખાકહો અકસીર બન જતા,

અગર પારે કેા અય અકસીર-ગર માત્ર તો કયા મારા ? ૨

અર્થ:-“મગરમગ્ગ, અજગર કે કેમરીસંહને માર્યો તો તેમાં શું ! જો તું તારી વિષયવાસનાઓનો ક્ષય કરે, તોજ મોટા ઉપદ્રવીનો શિકાર કયો કહેવાય.”

“હે રસાયણશાસ્ત્રી ! તે પારાને મારી તેની ખાખ બનાવી તેમાં શું ? તારી જાતને-તારા અહંભાવને માયું હોત તો આ માગી (તારૂ શરીર) અકસીર (કીમીયો અથવા રામબાલુ ઇલાજ) બની જાત. વળી સાબળો.-

સહલ શેર દાં આં કે સફ્ફા બિરકનદ,

શેર આનસ્ત આ કે ખુદરા ગિરકનદ

અર્થ:-જે(પશુઓનાં કે મનુષ્યોનાં) દળને દળ ચીડી નાખે છે, તેને દુર્બળ જાણુ; ખરે વીર તો તે છે જે પોતાને-પોતાના અહં-મમત્વને તોડી પાડે છે.

યુધિષ્ઠિર એ પછી ઘણી વખત જાણીએછને એવા સ્થાનોમાં જતા કે જ્યાં દુર્યોધન વગેરે તેને સતાવતા અને દુઃખ દેતા, પણ યુધિષ્ઠિર હર વખત “ક્રોધ ન કરો” વાળા પાઠનો વ્યાવહારિક અનુભવ સફળતાથી કરતા. એમ કરતાં કરતાં જ્યારે ક્રોધ સર્વાંશે નીકળી ગયો ત્યારે ચિત્ત શાંત રહેવા માંડ્યું, આનંદ અને પ્રસન્નતાનો રંગ જામ્યો. જાણે મક્તમાં ખજાના મળી ગયા. સર્વ કાર્યો આપોઆપ સુધરવા માંડ્યાં. અનુભવથી યુધિષ્ઠિરને એ સિદ્ધ થઈ ગયું કે ક્રોધ વિના કામ ન ચાલી શકે એવો લોકોનો વિચાર તદ્દન મિથ્યા છે.

દર ખુસ્ક-સાલી આખે ગુહર કમ નમી શવઢ,

ખુખલે-ફલક ખ એહલે-કનાઅત ચે મી કુનદ.

અર્થ:-દુષ્ટાળ સમયે પણ મોતીનું પાણી ઓછું નથી થતું. આકાશની કૃપણતા સંતોષી પુરૂષોને શું કરી શકે એમ છે?

પ્રિય વાચકો! બિચારા યુધિષ્ઠિરના લણવાનો-શિક્ષણને પોતામા ઉતારવાનો એજ અર્થ થાય છે કે જે ઉપર વર્ણવવામા આવ્યો છે. અર્થાત્ અહોનિશ ચિંતન, વિચાર અને પ્રયોગ ચાલુ રાખવાં, તે એટલે સુધી કે શુરૂ પાસેથી સાંભળેલો પાઠ વ્યવહારમાં ઉતરી જાય. જ્યારે પરીક્ષક મહાશયે મારવું શરૂ કર્યું ત્યારે તે પોતાના વિચાર પ્રમાણે “ક્રોધ ન કરો”ની વ્યાવહારિક પરીક્ષા આપતો હતો, અને મસ્ત ઉલો હતો. તેનું પ્રત્યેક રોમ એમજ કહેતું હતું કે “ક્રોધ ન કરો,” શાંતિ! શાંતિ!! પરંતુ પરીક્ષક મહાશયના કાન સાંસારિક ચિંતાઓને લીધે એવા બહોર મારી ગયા હતા, કે કેટલીક વારસુધી તો તેઓ પોતે આ પાઠ યાદ પણ ન કરી શક્યા. પણ આખરે ક્યાંસુધી ન યાદ કરે? જિહ્વા મહા બળવાન છે. પરીક્ષક મહાશય જ્યારે ધમકાવતાં ધમકાવતાં થાકી ગયા, ત્યારે યુધિષ્ઠિરના મુખ ઉપર દૃષ્ટિ કરી. એટલે તેમને જાન આવ્યું. યુધિષ્ઠિરની શાંતિ તત્કાલ તેમના હૃદયમાં પેસી ગઈ; અને તેઓ સમજી ગયા કે ઓહો! આ છોકરો તો મારો પણ ગુરુ છે. ઉલટો એતો મનેજ શીખવાડે છે કે લણવું એટલે શું? હાય,

હોય! આ તો બરાબર શીખી ગયો છે કે “ક્રોધ મત કરો,” ત્યારે હું તો તે વસ્તુતઃ નથીજ શીખ્યો. આ વિચાર આવતાંની સાથેજ ગુરુજીની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. બાળકને તે લેટી પડ્યા અને રોઈ રોઈને હૃદયનો ડુમો ખાલી કરવા લાગ્યા.

હે વર્તમાન યુગના નવયુવકો! આ તમોને ધાન બતાવી ધૂળ ભરી આપનારી દાંબિક શિક્ષા ઉપર રહેવું નથી આવતું ?

પશોઃ પશુઃ કો ન કરોતિ ધર્મ,

પ્રાધીતશાસ્ત્રોઽપિ ન ચાત્મવોધઃ ।। (પ્રશ્નોત્તરી.)

અર્થાત્ સંસારમાં પશુઓનો પશુ કોણ છે ?

ઉત્તરઃ—જે ધર્મને નથી આચરતો અને ગ્રંથો લખ્યા છતાં આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી કરતો.

યથા સ્વરશ્ચંદન ભારવાહી ભારસ્ય વેત્તા નતુ ચંદનસ્ય ॥

અર્થાત્ જેમ ગંધેડા ઉપર ચંદન લાદવામાં આવતાં તેને માત્ર ભારનોજ અનુભવ થાય છે, સુગંધનો થતો નથી; તેજ પ્રમાણે કર્મહીન વિદ્વાન્ વેદિયો દોર છે, વિદ્વાન્ કહેવડાવવાનો તે અધિકારી નથી. જે ભસ્તિષ્કમાં પોથાં ભરી નાખવામાંજ શ્રેષ્ઠતા સમાયલી હોય તો પુસ્તકાલયોની પણ ઋષિયોની શ્રેણીમાંજ ગણના કરવી જોઈએ.

વાગ્વૈચરી શબ્દસૂત્રી શાસ્ત્રવ્યાખ્યાન કૌશલં

વૈદુષ્યં વિદુષાં તદ્વત્કુચયે ન તુ મુચયે ॥

અર્થાત્ શબ્દોની યોગ્યતા અને વાક્યોની સરસાઈ તથા શાસ્ત્રોની વ્યાખ્યા કરવાનું કૌશલ્ય વગેરે વિદ્વાનોના વિનોદમાટે છે, નહિ કે મુક્તિને માટે.

ઈદમ્ અંદાં કે બેશ્વર ખાની; ચૂં અમલ દર તૂ નીસ્ત નાહાની.

અર્થઃ—ગમે તેટલી વિદ્યા લાભે પણ જે તું તે પ્રમાણે અમલ નહિ કરતો હોય તો પડેલા નંબરનો મૂર્ખ છે.

વેદાંતના સંકાયક

આત્મજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુમાટે સત્વશુણના પ્રાબલ્યની સૌથી વધુ આવશ્યકતા છે, અર્થાત્ ચિત્ત હરવખત આનંદ અને શાંતિની ભોજિતિથી પરિપૂર્ણ રહેવું જોઈએ. શોક, ક્રોધ અને પદાપાતથી ભરેલું ચિત્ત આત્મસાક્ષાત્કારનો આનંદ કદાપિ, નથી અનુભવી શકવાનું.

ભિરા બ ચરમે પાક તુવાં દીદ ચૂં હિલાલ,
હરદીદા જડવા ગાહીયે આં માહ પારા નીસ્ત.

અર્થ:-તે પવિત્ર ચક્ષુવડે ખીજના ચંદ્રની પેઠે જોઈ શકાય છે; એ ચંદ્રના કકડાતું સૌંદર્ય દરેક આંખમાં નથી સમાઈ શકતું. અર્થાત્ સઘળી આંખો નહિ પણ ફક્ત નિર્મલ અને પવિત્ર આંખોજ તે સત્યસ્વરૂપને જોઈ શકે છે.

એ તદ્દન સત્ય છે કે ત્યાંસુધી અજ્ઞાનનો નાશ ન થાય ત્યાંસુધી ક્રોધ મોહ આદિતું ઉચ્છેદન કદાપિ થઈ શકવાનું નથી. શાંતિ, સત્ય અને ઉદારતા એ જ્ઞાનનાં પરિણામ છે-જ્ઞાનનાં પદચિન્હ છે. ક્રોધ એમ કહે કે “શાંતિ ઉપર જ્ઞાન અવલંબી રહેલું છે” તો તે ઘોડાને ગાડીની આગળ જોડવાને બદલે ગાડીને ઘોડાની આગળ મૂકવા બરાબર છે; પરંતુ તોપણ વિદ્યાર્થીને માટે વાસનાઓને વશ કરવાના અને ઈદ્રિયોને અધીન બનાવવાના પ્રયત્ન વ્યર્થ નથી જતા. જેવી રીતે એક છોડવાનાં પાંદડા અને ડાળિયો કાપી નાખવાથી તેનાં મૂળિયાં નથી ઉખડી જતા (હા, વૃક્ષનાં મૂળ કાપી નાખ્યા પછી તેની ડાળિયો સૂકાઈ જાય છે અને પાંદડા ખરી પડે છે); પરંતુ વૃક્ષની ડાળિયો વગેરે કાપી નાખી તેને હલકું કરી નાખવાથી એટલું અવશ્ય થશે કે તેનાં મૂળિયા ઉપર સહેલાઈથી કરવત મૂકી શકાશે, અને મૂલોચ્છેદમા એક જાતની સહાયતા મળી જશે. તેજ પ્રમાણે ક્રામ, ક્રોધ, શોક, લોભ ઉપર કાબુ મેળવવાથીજ અજ્ઞાનનાં મૂળ કપાઈ જાય એવું કાંઈ નથી; પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી જડ ઉખડી જતાં તો જરૂર મોહ અને દુઃખ દૂર થઈ જાય છે.

तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः । (ઇશોપ૦)

અર્થાત્ જાન્યો અપના આપ જળ, શોક, મોહ, ભયનાશ;

ધુંદ અંધેરા નસ ગયે, કીનો રવી પ્રકાશ.

સારાંશ કે જે મનુષ્ય રજોશુભ્ર અને તમોશુભ્ર (ક્રામક્રોધ)રૂપી પાંદડાં-ડાળિયોને કાપી નાખી અજ્ઞાનના વૃક્ષને હલકું કરી નાખશે, તેને માટે અજ્ઞાનની જડ ઉપર “સર્વજ્ઞેત દ્રઘા” (અથર્વવેદ માંડુક્ય)-આ સર્વ નિશ્ચય બ્રહ્મ છે- એ મહાવાક્યરૂપ કરવત ચલાવવી સહેલી થઈ પડશે.

नाविरतो दुश्चरितान्नाशांतो नासमाहितः ।

નાશાંતમાનસો વાડપિ પ્રજ્ઞાનેનૈનમાન્તુયાત્ ॥ (ક્રોધોપનિષદ.)

અર્થાત્ જેવીરીતે મેલાં લગડાં ઉપર રંગ નથી ચઢતો, અથવા જેમ લીલી

લાકડી લાખ પ્રયત્ન કરવા છતાં બળતી નથી, તેવીજ રીતે જે માણસ વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ, આદિ સાધનસંપન્ન ન હોય, તેની ઉપર આત્મજ્ઞાનનો રંગ ચઢવો મુશ્કેલ છે; તેનામાં આત્માનંદનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત થવો અશક્ય છે.

તે શાંતચિત્ત મહાત્માના આનંદનો પાર અસંધ્યમી, મલિન અને ચંચળ મનવાળા માણસો પામી શકતા નથી.

રક્તમ બ તળીળો શુક્તમ અઝ દદે નિહાં,

શુક્તા, કે ઝ ગયરે દોસ્ત બર બંદ અખાં.

શુક્તમ કે ગિઝા ? શુક્ત હુમીં ખૂને જિગર,

શુક્તમ પરહેઝ ? શુક્ત અઝ હર દૂ જહાં.

ભાવાર્થ:-હું એક વૈદ્યની પાસે ગયો, અને મારા આંતરિક રોગની હકીકત સંભળાવી. તેણે કહ્યું કે તારા મિત્ર સિવાય બીજાને માટે તારી જીભને તાણું વાસ. (અર્થાત્ પોતાના પરમ મિત્ર આત્મદેવની ચર્ચા સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારની વાત ન કર.) પછી મેં પૂછ્યું કે ખાવું શું ? તેણે જવાબ આપ્યો કે પોતાના જિગર-કલેન્ડનું લોહી. ફરી સવાલ કર્યો કે કરી શેની પાળવી ? તેણે જવાબ આપ્યો કે બન્ને જહાનની (અર્થાત્ આ લોક અને પરલોકના લોગોની.)

ખૂને ખાલિસે ખુદ ખુર કે શરાબે બેહ અર્ઝીનીસ્ત;

દંદાં બ જિગર બનકે કળાબે બેહ અર્ઝીનીસ્ત.

દર કંઝ વ હિદાયા ન તુવાં ચાક્ત ખુદારા;

દર મુસ્હુફે દિલ બીં કે કિતાબે બેહ અર્ઝીનીસ્ત.

અર્થાત્ પોતાના સ્વસ્થ રક્તનું પાન કર, કારણ કે તેના કરતાં સરસ પીણું બીજું કોઈ નથી; અને પોતાનાજ જિગર-કલેન્ડને દાંતવડે કરક, કેમકે તેના કરતાં વધુ સરસ બીજું માંસ નથી. જંહાશનાં ધર્મપુસ્તકોમાં તને પરમેશ્વર નહિ જડે; તારા હૃદયરૂપ પુસ્તકમાંજ નગર કર; કેમકે તેના કરતાં ઉત્તમ પુસ્તક બીજું એકે નથી.

અથ ધુલ હવસ મ સોઝ કે આં ઇશક આતિશસ્ત.

મા આ સમન્દરીમ કે આતિશ હયાતે-માસ્ત.

અર્થ:-હે મૂર્ખા ! તું અમારી દયા ખાઈશ નહિ; કેમકે તે ઇશક-તે પ્રેમ છે તો અગ્નિરૂપજ; પરંતુ અમે પણ એવા આગના કીડા છીએ, કે એ અગ્નિજ અમારું જીવન છે.

જર્મન તત્ત્વવિચારક શોપેનહોઅરનું નીચલા ભાવનું કથન દેખાડી આપે છે કે સત્ત્વગુણની ચેરહાજરીમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડવો કઠિન છે.

“જ્યારે કોઈ પણ વ્યક્તિનું મન ચિંતાઓ કે ઠૂંઠામરકરીથી વિહ્વલ બનેલું હોય, અથવા તેની ઇચ્છાઓ અને કામનાઓના ઉદ્દેગથી પીડા પામતું હોય, ત્યારે તેની પ્રતિભા જકડાઈ ગયેલી હોય છે. જ્યારે ચિંતાઓ તથા કામનાઓ શાંત હોય છે ત્યારેજ પ્રતિભાને પોપણ આપે એવું સ્વતંત્ર વાતાવરણ ઉત્પન્ન થાય છે. તે સમયે જડ પ્રકૃતિનાં બંધનો તોડી નાખવામાં આવે છે અને કેવલ શુદ્ધ પવિત્ર આત્મા, સાક્ષી માત્ર રહે છે.”

જેસૂત એટલું બધું કષ્ટ વેઠે છે તે એટલામાટે કે વાવેલો દાણો જમીનમાં મૂળીયાં નાખે, અને તેને ડાળિયો, પાંદડાં અને ફળ આવે; પરંતુ સૂર્યના પ્રસાદવિના આ સઘળો પરિશ્રમ વ્યર્થ જાય છે; તેવીજ રીતે સત્યના જિજ્ઞાસુના સઘળા પ્રયત્ન પૂર્ણ શુરુની સહાયતા વગર વ્યર્થ નીવડે છે.

નખથી શિખસુધી સ્વચ્છ થઈ જા, કે જેથી તારા પ્રિયની સન્મુખ તને જળ્યા મળે; કેમકે સૌંદર્યવાનોને ત્યાં તો દર્પણનોજ સ્વીકાર થાય છે. (અર્થાત્ પરમાત્મદેવ પાસે તો શુદ્ધ અને પવિત્ર હૃદયજ ટકી શકે છે, અને સત્યસ્વરૂપનાં દર્શન નિર્મળ હૃદયમાજ થઈ શકે છે)

સત્ત્વગુણથી ઊલટું શું?—ક્રોધ અને શોક. એ ક્રોધ અને શોકનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે?—ઇચ્છાઓ. કેવી રીતે?—જેમ કોઈ નદી કે બહોળું અત્યંત વેગથી વહેતું હોય અને રસ્તામાં કોઈ મોટા પથ્થર સાથે અથડાય, તો તે નદી અથવા બહોળાનું પાણી અત્યંત કોલાહલની સાથે તરતજ શીલવાળું થઈ જાય છે; તેવીજ રીતે જ્યારે કોઈ હૃદયમાં કામનાનો પ્રવાહ વેગથી વહેતો હોય અને એકએક તેની વચમાં કંઈ અડચણ આવી પડે, ત્યારે તે કામનાઓ શોક અને ક્રોધના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. બ્યાનથી જુઓ, કે જ્યારે ઇચ્છાનુસાર કોઈ કામ નથી થતું ત્યારેજ શોક કે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે કામનાજ શોક અથવા ક્રોધનું મૂળ છે. જે પુરૂષની સઘળી કલ્પનાઓ દૂર થઈ ગયેલી છે અને જેના સઘળા સંકલ્પો નાશ પામ્યા છે તેણે શોક અને ક્રોધનાં મૂળિયાં ઉખેડી નાખ્યાં છે.

आमोति ह वै सर्वान्कामानादिश्च भवति य एवं वेद । (માંડૂં ૭૫૦)

અર્થ:—જે વ્યક્તિ આ રહસ્યને સમજે છે, તેના નિઃસંદેહ સઘળા મનો-

રથો પૂર્ણ થાય છે, અને તે સૌનો સ્વામી બની જાય છે.

જ્ઞાત્વા દેવં સર્વપાશપદ્ધાનિઃ ક્ષીણૈઃ ક્લેશૈર્જન્મમૃત્યુ પ્રદ્ધાણિઃ ।

(કૃષ્ણ યમુર્વેદ શ્લોકોત્તરપરિવર્ત.)

ભાવાર્થ:-દેવોના દેવને ઓળખ્યો કે સઘળાં બંધનો તુટી જાય છે, કલેશો દૂર થઈ જાય છે અને જન્મમૃત્યુથી મુક્તિ મળે છે.

આપૂર્યમાણમચલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશંતિ યદ્વત્ ।

તદ્વત્ કામા યં પ્રવિશંતિ સર્વે સ શાંતિમાપ્નોતિ ન કામકામી ॥

(ગીતા. ૨-૭૦)

ભાવાર્થ:-જેમ જળથી ભરપૂર સમુદ્રમાં નદીઓ વગેરેનાં જળ સમાઈ જાય છે તે પ્રમાણે જે પુરુષની સર્વ કામનાઓ પોતામાંજ સમાઈ જાય છે, તેજ શાંતિ (આનંદ) ને પ્રાપ્ત થાય છે. ભોગોની કામનાવાળા નહિ.

જે જ્ઞાની સમસ્ત સંસારને પોતાનું સ્વરૂપ જોતો હોય, જે પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતાનું જ સ્વરૂપ ગણતો હોય, તે કોનાથી અપ્રસન્ન થાય ? ત્યારે પોતાનો જીભ પોતાનાજ દાંતો નીચે કચડાય છે ત્યારે દાંતોને પાડી નાખવાનો કોણ વિચાર કરે છે ?

યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મન્યેવાનુપદ્વયતિ ।

સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં તતો ન વિનુયુગ્મસતે ॥ (૫૦ ઇશો ૦ મં. ૬.)

ભાવાર્થ:-સજ્જન સમસ્ત પ્રાણીઓને પોતામાં-આત્મામાં જુએ છે અને સમસ્ત પ્રાણીઓમાં પોતાને રહેલો જાણે છે. તે પછી કોની ઘુણા કરે ?

અઝીમતહા હુમી કર્દમ કે શયતાં બરતરફ બરદદ,

અ યક-ખીની વ યક-દાની હિસારી કર્દા અમ પયદા.

અર્થ:-શયતાનને દૂર રાખવામાટે હું ઘણા સંકલ્પો અને નિશ્ચયો કરતો હતો. આખરે મેં ઐક્યજ્ઞાન અને ઐક્યદર્શનની મદદથી એક કિલ્લો બનાવી લીધો ત્યારે મને નીરાંત વળી.

બા બુતે-જિંદા કસી કે ગશ્ત ચાર, સુદેઃ-રા કય દર કશદ અંદર કિનાર ?

અર્થ:-જે માણસે જીવંત પ્રિયાની મિત્રતા પ્રાપ્ત કરી લીધી હોય, તે પછી સુરદાને (જડ જગતને) શામાટે ભેટે ?

પરંતુ જેને હજી જ્ઞાનનો અવિનાશી પ્રસાદ પ્રાપ્ત નથી થયો, અને જે રાગદ્વેષને દૂર કરવા યત્ન કરી રહ્યો છે તેણે પણ નિરાશ થવા જેવું નથી.

તેના પ્રયત્નો જો કે રાગ અને દ્વેષની ઉપર વિજય મેળવવામાં તો નિષ્ફળ રહેશે; પરંતુ તે જ્ઞાનનો-રાગદ્વેષને દૂર કરનારી વસ્તુનો-અધિકારી તો બની જશે. પ્રયત્નો પાછળ વપરાતી તેની શક્તિ નિષ્ફળ ન જતાં વિવેકના રૂપમાં ફેરવાઈને તેને પાછી મળતી જશે; અને તેને પરિણામે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં રાગ અને દ્વેષ આપોઆપ જ નષ્ટ થશે.

પ્રિય જિજ્ઞાસુ! જ્યારે તું જવર અથવા કોઈ ચેપી રોગનો લોગ થઈ પડે છે, ત્યારે તું ચાદરમાં મોં લપેટી ઓરડીની અંદર પડ્યો રહે છે. તેવી જ રીતે જ્યારે તું શોક અને ક્રોધ (જે અત્યંત ચેપી રોગ છે) નો લોગ થઈ પડે ત્યારે તરત જ પોતાના મોંને સંતાડી દે, અને જ્યાંસુધી પ્રકૃતિ પાછી સ્વસ્થ ન થઈ જાય અને તારી સ્વાભાવિક પ્રસન્નતા (જેના વગર મનુષ્ય મનુષ્ય કહેવડાવવાનો અધિકારી નથી) તારા નેત્રોમાંથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટ થવા ન માંડે, ત્યાંસુધી તારૂં મોં બીજા કોઈને દેખાડતો નહિ. પ્લેગથી પીડાતા રોગીને એવા સ્થાનમાં રહેવાનો હુકમ નથી કે જ્યાંથી તેનો ચેપ બીજાઓને લાગવાનો સંભવ હોય. તેવી જ રીતે તમારી માનસિક બીમારીનો ચેપ બીજાઓમાં ફેલાવવાનો તમોને એક તલભાર પણ અધિકાર નથી. કો વાગ્યરઃ પ્રાણમૃતાં હિ ચિંતા પ્રાણીઓમાટે જવર શું છે ?-ચિંતા.

રૂઢ' કે ઝુ દિલી ન કુશાયદ ન દીદનીસ્ત;

હુશી' કે નીસ્ત મગ્ઝ દર ના શનીદનીસ્ત.

અર્થ:-જે મુખ જોઈ હૃદય પ્રકુલિત ન થઈ જતું હોય, તે મુખ જોવા લાયક નથી; અને જે વાતમાં કંઈ સાર ન હોય તે સાંભળવા લાયક નથી.

એક અંગ્રેજ દાવ્યનો એવો અર્થ છે કે દાદર ઉપર તમારા પગરવ સાંભળીને તમને મળવાની ઉત્સુકતાને લીધે કોઈ પણ હૃદય વધારે ત્વરાથી ધબકવા માંડે છે? અથવા તમને મળીને કે તમને પ્રભુમ કરીને કોઈપણ વ્યક્તિનું મોં આનંદથી પ્રકુલિત થાય છે? તમારી વાણી સાંભળીને આજે કોઈપણ પ્રાણી વધુ સુખી થયું છે? જો તમને મળીને અથવા તમારૂં આતિથ્ય પ્રાપ્ત કરીને કોઈપણ પ્રાણી સુખી-આનંદિત ન બનતું હોય, તો પછી તમારા આ જીવનમાં શું સાર? અર્થાત્ જો તમારાથી કોઈને કંઈ લાભ ન પહોંચે તો 'સંસારમાં તમારૂં જીવવું' વ્યર્થ અને નિષ્પ્રયોજન છે.

જેના જીવન-સૂત્રમાં પ્રેમ અને ધ્યાનના મણકા પરોવાયલા છે

તેને બીજી કોઈ માલાની આવશ્યકતા નથી.

યમુના નદીના કિનારા ઉપર વૃક્ષોની ઘટામાં એક સાધુની અત્યંત સ્વચ્છ અને સફાઈદાર પર્ણકુટિ આવેલી હતી. તેમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે વ્યાઘ અને મૃગચર્મ બિછાવેલાં હતાં, તો કોઈ ઠેકાણે વૃક્ષોની ડાળીઓ અને પુંટીઓ ઉપર ભગવા રંગનાં વસ્ત્રો લટકતાં હોઈ તે સ્થાનની શોભામાં વૃદ્ધિ કરતાં હતાં. સંયોગવશાત્ એક શૂદ્રજાતિનો યાત્રાળુ તે તરફ આવી ચડ્યો. પર્ણકુટિની પાસે નદી ઉપર એક સુંદર અને પાકો ઘાટ બનેલો જોઈ તેને ઇચ્છા થઈ આવી કે ચાલો સ્નાન કરી લઈએ, સ્નાન કરી રહ્યા પછી તે અભાગી યાત્રાળુને લૂગડાં પણ ત્યાંજ ધોઈ બાળવાનું મન થઈ આવ્યું. ઘાટ ઉપર લૂગડાંને ઝીંકી ઝીંકીને ધોવા લાગ્યો. બપોરનો વખત હતો. સાધુજી પર્ણકુટિની અંદર આરામ કરતા હતા. કપડાં ધોવાનો અવાજ સાંભળી તે બગી ઉઠ્યા અને બુલે છે તો મેલાં લૂગડાંના છાંટાવંડે તેમનું પવિત્ર આસન અને ભગવાં વસ્ત્રો છાંટાતાં હતાં, અને તે અપવિત્ર છાંટાથી તેમનો ચોકો પણ બ્રમ્હ થતો હતો. નજર કરતાં શૂદ્ર લૂગડાં ધોતો જણાયો. એ પછી એ ગરીબ બિચારા ઉપર જે કંઈ વીત્યું તેનું શું વર્ણન કરીએ? સાધુજી તો કાંઈ પણ પૂછવાગાછવા ન રહેતાં કાઢથી લાલચોળ બની એક ભારે ડાંગ ઉપાડી છાનામાના બિચારા શૂદ્રની પાછળ આવી ઉભા. તે બિચારો શૂદ્ર પોતાના તાનમાંને તાનમાં જેવો લૂગડાં ઝીંકવા નીચો નચ્યો કે વીજળીના વેગથી તેની પીઠ ઉપર સાધુજીની ડાંગ પડી. અરરર! કરતી ખૂમ પાડી કે ડાંગનો એક બીજો પ્રહાર પણ થયો અને તે બાપડો બેભાન થઈ લોચ ઉપર પડ્યો. સાધુજીએ પછી તેના પર લાતોના પ્રહાર શરૂ કર્યા, અને પછી ગાળોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. ત્યારે બધી વાતે થાક્યા ત્યારે અંતે હારીને બેસી ગયા. થોડી વાર થાક ખાઈ નદીમાં સ્નાન કરવા લાગ્યા. એટલામાં તે શૂદ્રને પણ ભાન આવ્યું. પર્ણકુટિથી થોડે દૂર જઈ તે પણ ન્હાવા માટે યમુનામાં ફેરી પડ્યો. હવે સાધુજીનો કોપ કંઈક નરમ પડ્યો હતો, તેમણે ખૂમ મારી “અરે ચંડાળ! ગરમ ગરમ શરીરે પાણીમાં કેમ પડ્યો છે? શું તને માંદા થવાનો ભય નથી? અત્યારે ન્હાયા વગર ક્યાં નહોતું ચાલતું? મને લાગે છે-કે તું પહેલાં એક વાર ન્હાઈ ચક્ર્યો છે; ત્યારે આ બીજીવાર ન્હાવાની શી જરૂરત હતી ?

શૂદ્ર:-આપે પણ સવારે અવસ્ય સ્નાન કર્યું હશે. ત્યારે આ બીજીવાર કેમ સ્નાન કરો છો?

સાધુજી:-અરે, તું મારી ખરાબરી કરવા ઇચ્છે છે ? હું તો તારો ચંડાળનો સ્પર્શ થયો તે માટે સ્નાન કરું છું.

શૂદ્ર:-ત્યારે હું પણ એટલા માટેજ સ્નાન કરું છું કે મને ચંડાળોના પણ ચંડાળનો સ્પર્શ થયો છે. સ્નાન કરી પોતાને શુદ્ધ બનાવીશ.

સાધુજી (આંખો કાઢીને):-હાં ! મને ગાળ દે છે ? ચંડાળોનો ચંડાળ કોને કહ્યો ?

શૂદ્ર(હાથ જોડીને):-ના, ના, મહારાજ ! કોઈ ચંડાળોનો ચંડાળ છે. આપના પવિત્ર શરીર ઉપર તેનો આવેશ ચઢ્યો હતો, એટલે આપના હાથ અને લાતોદ્વારા તે ચંડાળે મને સ્પર્શ કર્યો. ચંડાળ તો ક્રોધ છે. મેં આપને કંઈ નથી કહ્યું. કૃપા કરી ક્ષમા કરો.

એ સાંભળીને સાધુજી મનમાં લલિત થયા, અને વિચારવા લાગ્યા કે આ શૂદ્ર સાચું કહે છે. આ સમયે ગીતાનો ઉપદેશ યાદ આવ્યો કે “હું તે પુરુષને ચાહું છું કે જે સમસ્ત પ્રાણીઓમાથી કોઈની પણ સાથે દ્વેષ નથી કરતો, જે સ્વયં પ્રેમસ્વરૂપ છે, દયાળુ છે, અભિમાનરહિત છે, સ્વાર્થરહિત છે, જે લલાભૂંડાથી ચલાયમાન નથી થતો, જે સદૈવ એકરસ રહે છે, જે ધીર અને સહનશીલ છે, સંતોષી છે, દૃઢ વિશ્વાસવાળો છે, જેણે પોતાની જાત ઉપર કાણુ મેળવેલો છે, જે પોતાના બોલ કે પ્રતિજ્ઞાનો પાળવાવાળો છે, મન અને પ્રાણથી મને શોધે છે અને જે પોતાના જીવનને મારી ઉપર કુરબાન કરે છે. તે પુરુષ મને નિઃસંદેહ અતિપ્રિય છે. જે મનુષ્યમાત્રને દુઃખ કે કલેશ આપતો નથી, તેમ જેને કોઈ દુઃખ દેતું નથી, જે ક્રોધરહિત અને પ્રસન્નતા, શોક કે ભયના આવેશ વગરનો છે.” (ભગવદ્ગીતાનો અનુવાદ અધ્યાય ૧૨ શ્લોક ૧૩-૧૫.)

ચંડાળનો સ્પર્શ તો બાહ્યશરીરને જ બગાડે છે, પરંતુ ક્રોધનો સ્પર્શ તો અંતર (હૃદય) તું સત્યાનાશ વાળે છે; અને સૂક્ષ્મશરીરને ખરાબ કરે છે, પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આ બાહ્ય ચંડાળથી આપણે જેટલા દૂર નાસીએ છીએ, તેના કરતાં વધારે પ્રમાણમાં આપણે આપણું તનમન ક્રોધને સ્વાધીન કરીએ છીએ; અને તેને આપણી ગર્દન ઉપર સવાર થવા દઈએ

છીએ. ગીતામાં લખ્યું છે કે:—

મયા તતમિદં સર્વં જગદવ્યંકમૂર્તિના । (૯-૪)

અર્થ:—મારા અવ્યંકત-અપ્રકટ સ્વરૂપવડે આ સઘળું જગત વ્યાપી રહ્યું છે.

इदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमे वेदा इमानि,

भूतानीदं सर्वं यदयमात्मा. (બૃહદારણ્યકોપનિષદ.)

અર્થ:—આ પ્રાણી, આ ક્ષત્રી, આ સમસ્ત લોક, આ દેવતાઓ, આ વેદો, આ સમસ્ત પ્રાણીઓ અને તત્ત્વો, એ સઘળાં આત્માજ આત્મા છે.

महद्देवानामसुरत्वमेकं (ऋग्वेद मंडल ૩)

અર્થ:—સમગ્ર દેવતાઓની શક્તિનું ઉદ્દભવસ્થાન એકજ છે.

પુરાણોમાં સ્થળે સ્થળે એવા પ્રકારનાં વ્યાખ્યાન આવે છે કે “અમુક રાજને ભગવાને પક્ષીના રૂપમાં દર્શન આપ્યાં,” “અમુક વ્યક્તિને નારાયણ શ્વાન-સ્વરૂપે દેખાયા, “અમુક પ્રાણી પાસે ભગવાન બિખારીના રૂપે પ્રકટ થયા.” ઇત્યાદિ.

આ વ્યાખ્યાનોમાંથી પણ એજ શિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે કે આપણે નાના-મોટા સર્વમાં પરમેશ્વરનેજ જોવો જોઈએ.

બ હરજા બિન ગરમ બાલાઓ ગર પસ્ત,

ને બીનમ દર દૂ આલમ જુઝ યદી હસ્ત.

મન અઝ બેગાનગાં હરગિઝ ન નાલમ,

કે બામન હરએ કર્દઆં આશના કર્દ.

અર્થ:—ઉપર અને નીચે જ્યાં જોઈ છું ત્યાં બન્ને જગ્યાંમાં એક સિવાય બીજું અસ્તિત્વ દેખાતું નથી. હું બીજાઓની કદી ક્યાંદ કરવાનો નથી, કેમકે મારી સાથે જે કંઈ કરવામાં આવ્યું છે તે સઘળું તે પ્રિયતમેજ કયું છે.

માટે જો તેજ તે હોય, અથવા વેદાંતની શૈલીમાં કહીએ તો જ્યારે “હું જ હું” છું તો કોઈ કોની ઉપર કરવો ? રીસાવું કોનાથી ?

ફરીદા ખાલિક ખદક મેં ખદક બસે રખમાંહી,

મંદા કિસનું આખિએ જાં તુજ બિન કોઈ નાહી.

શુદ્ધતમ કે ગમજએ તૂ બ ખૂનમ નિશાન્દ, શુદ્ધ,

જિરા શુનાહ નીસ્ત કે ફરુદ ઇમ મા.

અર્થ:—મેં કહ્યું કે તારા નેત્રકટાક્ષે તો મને લોહીલોહાણ કરી નાખ્યો,

તો તેણે જવાબ આપ્યો કે તેમાં નેત્રોનો વાંક નથી, અમેજ તેમને આરા આપી હતી.

ખડખડવું...એ ભગવાનના આ પવિત્ર વચનને આચરણથી અસત્ય સાબિત કરવા ખરાબર તથા નાસ્તિકતાનો દાવો કરવા સમાન છે.

ષ્ટદ્રમસ્થમાં ન્યારે રાજસૂયયજ્ઞ પૂરો થયો અને બધા અંતિયિઓ વિદાય થવા લાગ્યા, ત્યારે પાંડવોએ અતિપ્રેમપૂર્વક દુર્યોધનને પોતાની પાસે રોકી લીધો, અને તેની સારી પેઠે આગતાસ્વાગતા કરી મયદાનવે બનાવી આપેલો એક વિચિત્ર મહેલ દેખાડવામાટે તેઓ દુર્યોધનને લઈ ગયા. આ મહેલમાં એક ઠેકાણે લોંબ ઉપર અતિ મૂલ્યવાન અને સ્વચ્છ પથ્થરો તથા કાચ એવી ઉત્તમતાથી જડેલા હતા, કે જાણે લહેરાતું લહેરાતું પાણી વહેતું હોય એમ જણાતું હતું. આવી બનાવટી નદીને જોઈ દુર્યોધન લોળવાઈ ગયો. તેને ઉછાળા મારતું પાણી જાણીને તેની પાર જવામાટે પોતાનાં વસ્ત્રો તેણે ઉંચાં પકડ્યાં તે જોઈને ભીમસેન અને દ્રૌપદી વગેરે ખડખડ હસી પડ્યાં.

પ્રિય જિજ્ઞાસુ ! આ સંસાર પણ માયાએ રચેલું ઘર છે. તારા ચિત્તને પ્રસન્ન કરવામાટે ભાત ભાતના રંગોથી એ સંદ્વિત અને સુરોલિત બનાવેલું છે. તેમાં મુગંજળ સમાન ભૂલથાપ ખવાડનારાં સ્થળો ન્યાં ત્યાં આવેલાં છે. જે જોઈ તું ગભરાઈ જાય છે, અને ખૂંસો પાડવા માટે છે કે “હાય, ખૂંસો ! હું ડૂબ્યો!” તથા વ્યાકુલતાને લીધે હાથ પગ પછાડવા માટે છે, ધીરજ અને સ્થિરતાની લગામને હાથમાંથી મૂકી દે છે, સંશય અને બ્રમને વશ થઈ જાય છે, મોં ફિક્કું પડી જાય છે, અને જાણે ખરેખરોજ તું વિપત્તિના ચક્રમાં ફસી ગયો ન હોય ! એવી સ્થિતિ થઈ રહે છે, પરંતુ

ખડોત શોર સુન્તે ચે પેહલમેં દિલ કા,

જો ચીરા તો એક કતરએ- ખૂ ન નિકલા.

અર્થાત્ પડખામાં હૃદયનો ઘોંઘાટ તો બહુ સાંભળવામાં આવતો હતો પણ ન્યારે તેને ચીરી જોઈ, તો તેમાંથી રક્તતું એક ટીપું સરખું એ ન નીકળ્યું.

ન્યારે અજ્ઞાનનો પડદો દૂર થાય છે ત્યારેજ ખબર પડે છે કે એમાં કંઈજ નહોતું. ત્યાં પાણી તો હતુંજ નહિ, વસ્ત્રો નકામાં ઉતાર્યાં. વ્યર્થ મશ્કરી થઈ !

મારા જ્ઞાતા ! સારી પેઠે યાદ રાખજે કે સંસારમાં જેટલી વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષમાં ગભરાવે એવી જણાય છે, તે વાસ્તવમાં તારી પ્રકુલતા અને આનંદને માટે પ્રકૃતિએ તૈયાર કરેલી છે; છતાં તારીજ મૂર્ખતાને લીધે તું ગભરાઈ જાય છે, નહિ તો તને નીચું જોવાડાવે, એવું આ જગત્માં કોઈજ નથી. નિશ્ચયપૂર્વક માનજે કે આ સંસાર તારા કોઈ શત્રુએ ઉત્પન્ન કર્યો નથી; પરંતુ તારા પ્રિયતમ, તારા આત્મદેવનેજ એ સઘળો વિકાસ છે. સંસારનો કોઈપણ પદાર્થ વાસ્તવમાં તને હુઃખ દર્શાવે તેમ છેજ નહિ, એ પ્રત્યેક પદાર્થ તો ઉલટો તારા ચિત્તની પ્રકુલતાને માટે છે. હૃદયને પ્રેમથી ભરે, મનને શુદ્ધ બનાવે અને પછી જુઓ કે તમારા મુખ અને આનંદ માટે અનેક પ્રકારની રચનાઓ નવી નવી રચાઈ રહી છે.

ખંદાં-૩ પ્યૂદન જેહ અઝ ગંજે ગોહર બક્ષીદનસ્ત,
તા તુવાની બર્ક પ્યૂદન અપે નૈસાની મખાશ.

અર્થ:-હસમુખા રહેવું એ ખજાના અને મોતી વહેંચવા કરતાં પણ વધારે સારું છે; જ્યાંસુધી તારાથી વીજળી બનીને રહેવાતું હોય (હસ-મુખ રહેવાતું હોય) ત્યાંસુધી સ્વાતિ નક્ષત્રનો મેઘ પણ ન બનતો.

આશ્વેપ:- લોકોક્તિ પ્રસિદ્ધ છે કે “ સીધી લાકડી હરકોઈ કાપી લે છે. ” ત્યારે શું તમે એમ ઇચ્છો છો કે અમે અત્યંત સીધા બની જઈએ ? જો એમ કરીએ અને પોલિસી (ફૂટનીતિ) ને સદંતર તણ દર્શાવે તો અમને સંસારમાં રહેવાજ કોણ દેશે ? અમારું જાણપોષણ કેવી રીતે થશે ? શું બળવાન લોકો અમોને ખાઈ નહિ જાય ?

અતિ સીધે મત હોઈએ, કષ્ટક વ્યંગ મનમાંહી,
સીધી સકડી કાટ લે, ટેદી કાટે નાહી.

ઉત્તર:- અમે પૂછીએ છીએ કે શું આ સત્ય છે ? “ ટેદી (વાંકી) કાટે નાહી ” ? વાંકી લાકડીને જેમની તેમ રહેવા દેવામાં આવે છે ? તેને કંઈ ઉપયોગમાં નથી લેવામાં આવતી ?

એ વાત તદ્દન અસત્ય છે. સમય આવ્યે સઘળી કપાઈ જાય છે-શું સીધી કે શું વાંકી. કેવળ આગળપાછળનો ભેદ છે, કપાવામાં તો સઘળી સમાનજ છે.

હા, જો કાંઈ ખરેખરે તક્ષાવત છે તો તે એટલોજ છે કે વાંકી લાક-

હીને કાપ્યા પછી બાળવામાં આવે છે, તેને બળતણ તરીકે વાપરવામાં આવે છે, ત્યારે સીધી લાકડીને કાપીને બાળતા નથી, પણ તે રંગ અને રોગા-નથી સુશોભિત થઈ અમીરો, વૃદ્ધો, મહાપુરુષો, છબીલાઓ અને સુંદરીઓના પવિત્ર કરકમળોનો દંડ બને છે; અથવા જો તે જાડી અને ભારે હોય તો મંદિરો, મહેલો વગેરેમાં મોલ તરીકે વાપરવામાં આવે છે, તેને સ્તંભની પદવી મળે છે, ઇત્યાદિ. સારાંશ કે દરેક રીતે એ સીધી લાકડી પોતાની પ્રથમની અવસ્થામાંથી વિકાસ-ઉન્નતિ કરે છે, બ્યારે વાંકી લાકડીને અવનતિ અને વિનાશ પ્રાપ્ત થાય છે. એજ પ્રમાણે શુદ્ધચિત્ત પુરુષોને પણ કોઈ કુહાડાની પેઠે કાપે અને હાનિ પહોંચાડે તો પણ એ સારી પેઠે સ્મરણમાં રાખજો કે કારણોના કારણ ચૈતન્યદેવ અંતર્યામી તેમને પહેલી અવસ્થામાંથી કપાવા દઈને પણ કોઈ અતિ ઉત્તમ અને ઉચ્ચ પદ ઉપરજ લઈ જશે. તે કુહાડાફી બળવાન શત્રુ મોં તાકતો રહી જશે, અને આ પવિત્ર હૃદય અને શુદ્ધાત્મા મહા-શય પ્રત્યક્ષમાં કપાતાં છતાં પણ ઉન્નતિના પરમ શિખર ઉપર ચઢી જશે. હે સંસારી લોકો ! સંસારી ઘોંઘાટ અને જગતના ધંધાઓમાં ફસાઈને આ સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંતને ન ભૂલી જાઓ; કે જો કોઈ પણ વસ્તુમાં વાસ્તવિક શક્તિ રહેલી હોય તો તે કેવળ સત્યતા પવિત્રતા અને શ્રદ્ધામાં રહેલી છે.

બા સાક્ષ દિલ મન્નદિલા બા ખેશ દુશ્મનીસ્ત,

સંગે ઝની બર આઈના બર ખુદ હમી ઝની.

અર્થ:-શુદ્ધ હૃદયવાળાઓ સાથે વિરોધ, એ તો પોતાનીજ સાથે દુશ્મની કરવા સમાન છે; દર્પણ ઉપર પત્થર મારવો તે પોતા ઉપરજ પત્થર મારવા સમાન છે.

શાંતિ અને સ્વચ્છતામાં દેવળ એવોજ લોકોને લય ભાસે છે કે જેઓએ તે સદ્ગુણોનો કદિ અનુભવ નથી મેળવ્યો. બહાલાઓ ! આત્મનિષ્ઠ પુરુષોને પૂછો, શુદ્ધ હૃદયોને પૂછો, તો જણાશે કે તેમના લિન્ન લિન્ન અનુભવોએ નીચેની વાત સાબિત કરી આપી છે કે:-જો આપણું મન ઈર્ષ્યા-દ્વેષથી તદ્દન રહિત અને શુદ્ધ હોય તો સંસારની કોઈ પણ વસ્તુ આપણને કદિ હાનિ નથી કરી શકતી. શાંતિ અને જ્ઞાનદંથી ભરેલા

સાચા મહાત્માઓની આગળ ક્રોધ-મૂર્તિ મનુષ્ય પણ નરમ થઈ જાય છે, જંગલનાં વૃક્ષ, સિંહ વગેરે તેમને જોઈ મૈત્રવિહ્વળ બની જાય છે, અને સાપ, વીંછી વગેરે પોતાના દુષ્ટ સ્વભાવને ભસરી જાય છે.

ગરમન અઝ રોશન દિલી વઝએ જહાં હમયાર શુદ્ધ,

ખાર દર પયરાહને-આતિશ શુલિસ્તાં મીશવદ.

અર્થ:-હૃદયશુદ્ધિને લીધે સંસારની સઘળી સ્થિતિઓ માંદે માટે એવી સરળ થઈ ગઈ છે કે જેવી અગ્નિના ઝોળામાં કાંટાની સ્થિતિ થાય છે.

કેઈ માણસ વાસ્તવમાં જલો નહિ છતાં પોતાને એવો ધારી બેઠો હોય કે હું નખથી શિખામુખી સારોજ છું; બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અસલ સોનું ન હોતાં કૃત્ત ઢોળજ હોય તો તેને પરીક્ષાની આગથી અવશ્ય હાનિ પહોંચશે, પરંતુ શુદ્ધ સુવર્ણ તો આગમાં ઉલટું વધુ ચમકશે.

સિંહ જ્યારે શિકારે નીકળે છે ત્યારે જંગલમાં ઉભો રહી મોટેથી ગર્જના કરે છે. તેની ગર્જના સાંભળતાંજ આસપાસનાં શિયાળ, હરણ વગેરે ચમકી ઉઠે છે, અને ભયનાં માર્યાં ગભરાઈને આપોઆપ પોતાનાં સુરક્ષિત સ્થાનોને છોડી અહીં તહીં નાસવા માંડે છે. તે વખતે સિંહની દષ્ટિ બહુજ સહેલાઈથી તેમની ઉપર પડી જાય છે, અને તેઓ તેનાં શિકાર થઈ જાય છે. ગરીબ બિચારાં પશુઓ પોતપોતાની ઝાડીઓ અને શુક્રાઓ કેમ છોડી દે છે, તેનું કારણ એમ બતાવવામાં આવે છે કે ગર્જના સાંભળતાંજ તેમને એવો ભ્રમ થઈ જાય છે કે “હાય સિંહે પકડી લીધા! એ સિંહ આવ્યો!” અને તેથી બચાવની ખાતર તેઓ બહાર નાસી આવે છે; કિંતુ તેમનો તે બચાવનો ઉપાયજ તેમના વિનાશનું કારણ થઈ પડે છે. ગભરાઈ જનારા મનુષ્યોની પણ લગભગ આવીજ સ્થિતિ થાય છે. જામે કલ્પી કાદેલી જલાના પંજમાંથી બચવામાટે તેઓ જત જતના ઉપાયો શોધવામાં વળત મુશ્કેલી ઠરે છે, અને પોતપોતાનીજ માન્યતા ઉપર મોહિત થાય છે; કિંતુ-

‘અજલ કેા જો તબીખ’^૧ એર મર્ગ’^૨ કેા અપની દવા સમઝે,

પડેં પત્થર સમઝ પર એસી, તુમ સમઝે તો કયા સમઝે ?

આ પ્રમાણે જામિત માણસોના બચવાના-સુખી થવાના ઉપાયોજ તેમને

વિનાશના મુખમાં લઈ જાય છે.

તર્કે કોશિશ દામને મંજીલ બદલ આવુર્દનસ્ત,

રાહો પુદરા દૂર મી સાજી બ કોરશીદન ચેરા ?

અર્થાત્ (એવા અવળા) પ્રયત્નનો ત્યાગ કરવો એજ મંજીલ (અંતિ-
મ ધ્યેય)નો પાલવ ઝાલવા સમાન છે; ત્યારે (એવા) પ્રયત્નોમાં પ્રવૃત્ત
યઇ શા માટે પોતાના સત્યમાર્ગને ઊલટો દૂર કરે છે ?

દૂર-ખીની દૂર દારદ મર્દ રા, હમચુ ખુશ્તા દર સરા દૂર અઝ સરા.

અર્થ:-અસાનીની દૂર-દર્શિતાનું તેને આંધળો બનાવી મૂકે છે; ઘરમાં
સૂતેલો મનુષ્ય ઘરથી બેખબર હોય છે તેમ.

એક આંગલ કવિ કહે છે કે “ સંસારલુપ્થ મનુષ્ય સંસારરૂપી
પિંજરામાંજ સુખશાન્તિ ખોળે છે; અને પિંજરામાં પૂરાયલા પક્ષીની પેઠે
પોતાના શરીરને રાતુંમાતું બનાવે છે; પરંતુ સાચો સંત-મહાત્મા જંગલ-
ના સ્વતંત્ર પક્ષીની પેઠે સૂર્ય તરફ ઉડે ઉડે છે. પિંજરામાં પૂરાયલા પક્ષીને
ખાવાપીવાનું તો સારી પેઠે મળે છે, પણ ટુંક સમયમાંજ તેને હાડીમાં
ઉઠાળવામાં આવશે; જ્યારે પેલા સ્વતંત્ર પક્ષીને કોઈ ખોરાક આપતું નથી
તોપણ આકાશ અને પૃથ્વી બન્ને તેનાંજ છે. ”

હરચે દર દુનિયાસ્ત બર આઝાદગાં આમદ હરામ,

ખાતિરે-જમ અસ્ત દર ઝેરે ફલક સામાને મા.

અર્થ:-જે કંઈ આ જગતમાં છે તે બધું સ્વતંત્ર મનુષ્યોને માટે નિષિદ્ધ છે.

આ આકાશની નીચે અમારી બધી માલમિલ્લત માત્ર અમારા ચિત્તની શાંતિજ છે.

એક લહેરી મહાત્મા ગંગાતીરે બેઠેલા હતા. સાથે પાંચ છ બીજા
માણસો હતા. અચાનક ગંગાના તરંગોએ શીતળ પાણીથી સઘળાનાં વસ્ત્રો
તરબોળ કરી ત્યાંથી સર્વને ઉઠાડી મૂક્યા. તે લોકો ટાઢ વાવાને લીધે બડબડવા
લાગ્યા. આહ ઉહ કરવાનો આરંભ કર્યો; પરંતુ તે મહાત્મા તો જેમના
તેમ પોતાના પત્થર ઉપર બેસી રહીને આનંદથી સ્મિત કરતા હતા, અને ગાતા
હતા કે “ મેરી પ્યારી ગંગા, પ્યારી માત ગંગા ” ઇત્યાદિ.

પ્રિય પાઠકો ! જરા વિચાર તો કરો. જેને તમો બયાનક ઘટનાઓ અને
ભયંકર આઘાતો માની બેઠેલા છો, તે વાસ્તવમાં “ પ્યારી ગંગા, તમારી
માત ગંગા ” નીજ રસભરી લહરીઓ છે. જો કંઈ છે તો તે પણ તમારાજ પ્રિય-

તમ આત્મદેવની લીલા છે, પરમાત્માનીજ વિભૂતિ છે. પછી ક્રિયાદ શેની ? સઘળી લયાનક વાતો અને પ્રાણુધાતક ઘટનાઓ રૂપ અને આકારમાં તો વિવસમાન દેખાય છે; પણ તે સાકરની બનેલી છે—

મિસરી^૧ કી તુંબી^૨ રચી, રંગરૂપતા માંહી,
ખાન લગ્યો જળ ભ્રમ તજ, સો તળ કડવી નાહી.

સ્વભાવસ્થામાં પુરુષ વસ્તુતઃ પોતે એકલોજ હોય છે, છતાં એક બાબુએ તો ત પોતાના વ્યપ્તિરૂપથી પોતાની જાતને કોઈ લિખારી, શ્રીમંત, વિદ્યાથી^૩ અથવા મંત્રી આદિ રૂપે બુએ છે, અને ણીજ બાબુએ પોતાનાજ સમપ્તિરૂપવડે સિંહ, વ્યાઘ્ર, નગર, સરિતા, ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન કરે છે અને એ બધાં તે સમયના પોતાના કાલ્પનિક સ્વરૂપથી બુદ્ધાંજ ધારે છે. જાત્રત અવસ્થાની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો જેને તે સ્વપ્નમાં પોતાનું સ્વરૂપ માનતો હતો તે પણ તેના ભ્રમ હતો, અને જેમને તે પોતાથી બિન્ન ગણી લય પામતો હતો, તે પણ તેણેજ ઉપજાવેલી સૃષ્ટિ હતી. પોતજ મેઢો છે અને પોતેજ વડૂ પણ. પોતેજ પગ છે અને પોતેજ કાંટો પણ. જાત્રત અવસ્થાનું પણ લગભગ એમજ છે.

હૃન્નિજસ્વરૂપ જિજ્ઞાસુ ! જેને તું જાત્રત અવસ્થા સમજી રહ્યો છે, તે પણ વાસ્તવમાં તો સ્વપ્નજ છે, પણ તે જરા મોટા પ્રમાણનું સ્વપ્ન છે. વાસ્તવમાં તારું વ્યક્તિત્વ એ તારી માયાનું વ્યપ્તિ-રૂપ છે, અને “સમસ્ત જગત્” તારીજ માયાનું સમપ્તિરૂપ છે. તારી દશાનિમ્નલિખિત પંક્તિઓના જેવી છે:—

બાગે જહાં કે શુભ હંચ યા ખાર^૧ હંચ તો હમ હંચ,
ગર યાર હંચ તો હમ હંચ, અગયાર^૨ હંચ તો હમ હંચ. ૧
દરિયાએ-મારફત^૩ કે દેખાતો હમ હંચ સાહિલ,^૪
ગર વાર હંચ તો હમ હંચ, વર પાર હંચ તો હમ હંચ. ૨
વા બસ્તા^૫ હંચ હમીં સે ગર જખ્ત^૬ હંચ વગર કદ્ર,^૭
મજખૂર^૮ હંચ તો હમ હંચ, મુખતાર^૯ હંચ તો હમ હંચ. ૩

૧ મિસરી=સાકર. ૨ તુંબી=તુંબડી.

૧ ખાર=કંઠ. ૨ અગયાર=અન્ય જગ્યુ. ૩ દરિયાએ-મારફત=જ્ઞાન-સરિતા.
૪ સાહિલ=કિનારો; તીર. ૫ વાબસ્તા=સંબંધ ધરાવતું. ૬ જખ્ત=મારખ્ત.
૭ કદ્ર=પુરુષાર્થ. ૮ મજખૂર=મારખ્ત આધીન. ૯ મુખતાર=પુરુષાર્થ સ્વતંત્ર.

મેરા હી હુસ્ન* જગમેં હરચંદ મૌજ અન+ હંય,
તિસપરભી તેરે તિશનએ-દીદાર- હંય તો હમ હંય. ૪
અને ન્યારે વસ્તુસ્થિતિ આમ છે કે જે કોઈની સાથે કામ પડે તે
સઘળાં તારાંજ સ્વરૂપ છે, તારાંજ પ્રકાશ છે-

ફૈલા કે દામે-ઉલ્કત^૧ ધિરત ધિરાતે હમ હંય,
ગર સૈદર^૨ હંય તો હમ હંય, સૈયાદ^૩ હંય તો હમ હંય. ૧

અપના હી દેખત હંય હમ બદોબસ્ત ચારો,
ગર દાદ હંય તો હમ હંય, ફર્યાદ હંય તો હમ હંય. ૨

પછી કટાણું મો અને જલદ મિલન રાજવાથી શું ફાયદો ?
કુચ્છ લાએ ન થે કિ ખો ગએ હમ, થે આપ હી એક, સો ગએ હમ,
તું આપના^૪ છરપે યાં નઝર ફી, સાથ અપને દોચાર^૫ હો ગએ હમ.

રામની પામે અત્યારે એક ચિત્ર પડેલું છે. તેમાં એક શિકારી
ધનુષ્ય-બાણ હાથમાં લઈ તાકીને ઉભો છે. છાયાદાર વૃક્ષોની નીચે લીલા
લાંબા ઘાસમા લીલાં લીલાં પાંદડાં અને પીળા રંગના નરમ નરમ જંગલી
ફૂલોની વચ્ચે, હરિણોની ચમકતી આખો ભેળને તેમની ઉપર નિશાન તાકી
રહ્યો છે. અરે, નિર્દય ! ભેતભેતામા તું બિચાગ હરિણને મારી નાખશે.
હે ક્ષણભંશુર છવનવાળા મૃગ ! ગભરાતો નહિ, ભગ્ન થા અને જરા
વિચાર તો કર કે તું છે કોણ ? શું તું હરિણ છે ? ના, ના. હરિણ તો
તને “ હરિણ કહેનારા ” ની યુદ્ધિમાંજ હશે તું તો કાગળ છે કાગળ
અને તારા સ્વરૂપ (કાગળ) ની દૃષ્ટિથી શિકારી પણ તુજ છે, તુંજ બાણ
છે અને તુંજ પ્રાણનાશક બાણનું ફળ છે. તને ભય કેનો ? કેવી ભીતિ ?
ક્યાનો ડર ? શેનો શોક ?

બિગડે તબ જબ હોય કુછ બિગડન વાલી શય,*
અકાલ, અછેદ, અલાંગ કે કૌન શખ્સ કા ભય ?
કૌન શખ્સ કા ભય ? યુદ્ધિ યે જિસ્ને પાઈ,
તિસકે દિગ દિલગીરી નહીં કદાચિત આઈ.

* હુસ્ન-સૌંદર્ય. + મૌજ અન-ઉછાળામારતુ. - તિસનએદીદાર-દર્શનના તરસ્યા

૧. દામે-ઉલ્કત=પ્રેમનીભળ ૨ સૈદ=શિકાર. ૩ સૈયાદ=શિકારી.

૪ આપના=દર્પણ ૫ દોચાર=મામસામા. x શય=વરતુ

હે મનુષ્ય મહારાજ ! વ્યાકુળ થવું એ તમારા ગૌરવથી વિરુદ્ધ છે. તું તારા શરીર અને નામના અંતર ઉપર તો નજર નાખ, પોતાના સાચા સ્વરૂપને તો પિછાણ; જેનાથી તું ખીએ છે તે તું પોતેજ છે, જેનાથી તું ભયભીત થાય છે તે તુંજ છે. જોકે બાહ્યદૃષ્ટિથી તું અત્યાચાર કરવા જેવો અને તુચ્છ છે તોપણ અંતરદૃષ્ટિથી જોતાં તેજેમય, પ્રતાપવાન મહારાજાધિરાજ પણ તુંજ છે. પોતાનાંજ તેજ અને પ્રતાપથી ભયભીત ન થા. અગ્નિ પોતાના તાપથી સ્વતઃ નથી ગભરાતો. સઘળા તારાજ પ્રકાશ છે. તેનાથી ખી નહિ, નિર્ભય થઈ જા.

હંતા चेन्મન્યતે હંતું હતશ્ચેન્મન્યતે હતમ્ ।

उमौ तौ न विजानीतो नायं हंति न हन्यते ॥ કો. ૧-૨-૧૬.

અર્થ:-જો હણનારો હનન કરવાને ચિંતવે છે, અને હણાયલો જો પોતાને હણાયો માને છે તો તે બન્ને સત્ય નથી બાબત; કારણ કે એ બન્નેમાં જે વાસ્તવિક જીવન (સત્ય સ્વરૂપ છે) છે, તે ન તો કોઈને મારે છે, કે ન કોઈ તેને મારી શકે છે.

नैनं छिंदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ ભ. ૭ીતા. અ. ૨-૨૩.

અર્થ:-હથિયારો તેને છેદી શકતાં નથી, દેવતા તેને બાળી શકતો નથી, પાણીથી તે ભીંજતો નથી અને પવનથી તે સૂકાતો નથી.

આ ચિત્રમાં હંતા (શિકારી) જેને હરિષ્ઠ સમજે છે, તે તો સ્વયં ત્રિલોકના નાથ શ્યામસુંદર ભગવાન કૃષ્ણચંદ્ર છે. આ ચમકે છે તે હરિષ્ઠની આંખ નથી, તે તો કૃષ્ણ પરમાત્માનાં ચરણપદ છે. આ હન્ય (શિકાર) નથી, તે તો પ્રત્યેકના હૃદય પક્ષીનો શિકાર કરનાર શિકારી, ચમદેવની પણ અખર લઈ નાખનાર સ્વતઃ પીતાંબરધારી આરામ કરી રહ્યો છે. વહાલા ! લોકો તને હન્ય (શિકાર) ગણે છે તો શું થયું ? કોઈ તને હરિષ્ઠ કહે છે તેથી શું ? તને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, અગ્રીર, કે ક્ષીર ધારે છે તો શી ચિંતા ? તું તો તારા યથાર્થ સ્વરૂપમાં સ્વયં કૃષ્ણ પરમાત્મા ત્રિલોકનો ઉપાસ્ય દેવ પ્રત્યેક રંગમાં જ્યોતિર્મય પ્રકાશમાન છે.

यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छति ।

तं देवाः सर्वेऽपितास्तदु नात्येति कश्चन ॥પત.૬૧૮૮ ॥

અર્થાત્ જેમાંથી સૂર્ય ઉદય થાય છે, અને જેમાં અસ્ત પામે છે, જેમાં સર્વ દેવતાઓએ પ્રવેશ કર્યો છે, અને જેનાથી કોઈ અગ્નિગો નથી, આ આત્મા તેજ છે.

તે અદ્વિત્ય આત્માજ સમસ્ત સૂક્ષ્મ તત્ત્વોને સ્વરૂપ અર્પે છે. અગ્નિમાં તેજ પ્રજ્વલિત થાય છે. સૂર્ય અને ચંદ્રમાં તેજ પ્રકાશે છે. ઘડો અને તારકોમાં તેજ અગ્નિ રહ્યો છે. તેજ વાયુની સાથે વહી રહ્યો છે. સમુદ્રની લહેરો સાથે તેજ લહેરાઈ રહ્યો છે. તેજ પ્રજ્વલિત સ્વરૂપે છે કે જેનાથી સમસ્ત સંસાર વ્યાપ્ત છે.

રામ તૂંદી તૂંદી કૃષ્ણ, તૂંદી દેવન દો દેવ,
તૂંદી બ્રહ્મ, શિવ શક્તિ તું, તૂંદી સેવક તૂંદી સેવ;
તૂંદી સેવક તૂંદી સેવ, તૂંદી ઈશ તૂંદી શેષ,
તૂંદી હોયે સખરૂપ, કિયો સખમે પ્રવેશ;
દહે ગિરધર કવિરાય પુરુષ તૂંદી તૂંદી રામ,
તૂંદી લક્ષ્મણ, તૂંદી ભરત, શત્રુઘ્ન, સીતા રામ.

ખુદાઈ કહતા હૈ ત્રિસંકે આલમ, સો વહુલી હય એક ખિયાલ મેરા,
બદલના સૂરત હજાર ઢગસે, હરએક દમ મેં હંચ હાલ મેરા.
કહીં હું સૂરજ, કહીં હું અર્ધ, કહીં હું દરિયા, કહીં હું કતરા;^૧
વહુરે-કસરતમે અપની મુઝકો હુવા હૈ મિલના મહાલ^૨ મેરા.
તિલસ્મે-ઇસરારે-ગંભીર-મખફી^૩ કહું ન સીને^૪ કો અપને કયું કર ?
અથા^૫ હુવા હાલે હર દો આલમ, હુવા ને આહિર કમાલ મેરા.
“હિઝબે-ખુરશીદે આતે-માની^૬” હુવા ઝુહુરે-નમૂહે-સૂરત,^૭
મિટા ને દુનિયા સે નામે આદમ હુવા હૈ મુઝકો વિસાલ^૮ મેરા

શનીદાઅમ બ સનમ ખાના અઝ ઝગાને સનમ,
સનમ પરસ્તો સનમ હમ સનમ શિકન હમા ઉસ્ત.
ઈમાને આલમ અઝ રૂપે નૂગ નિયે વયસ્ત,
કેકે જહાં ઝ તુરંએ ઝુદ્દે દુતાએ બિસ્ત.

૧. અર્ધ = ક્ષણ, ૨જ. ૨. કતરા = ટીપુ. ૩. વહુરે કસરત = અનેકતાની વિપુલતા.
૪. મહાલ = અશક્ય. ૫. ખુપા ખખનાના બેદનો મત્ર. ૬. સીના = છાતી. ૭. અર્ધા =
પ્રકટ ૮. સત્ય સ્વરૂપ સૂર્ય ઉપરનો પડો. ૯. દસ્ય પ્રપચતું પ્રકટ થયું. ૧૦. વિસાલ =
મયોગ

અર્થ:-પ્રકાશની અત્યંત વિપુલતા-અતિરેકતા-એજ અત્રે પ્રકાશ ઉપરનું આવરણ છે; સરિતાનું આચ્છાદન તેનામાં ઉઠતી લહેરોજ છે.

હા, વેદાંતના ગ્રંથોમાં આ પ્રમાણેનો શ્લોક છે:-

વ્યાપારે સિદ્ધતે યસ્તુ નિમેષોન્મેષયોરપિ ।

તસ્યાલસ્યધુરોણસ્ય સુર્યં નાન્યસ્ય કસ્યચિત્ ॥ (અ. ગી. ૧૬-૪.)

ભાવાર્થ:-જેનું મન વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) ઉપરથી એટલું બધું ઉઠી ગયું છે કે તેને આંખ મીચવા અને જોણવાની ક્રિયા પણ આકરી લાગે છે, તે (પ્રત્યક્ષમાં આજ્ઞા) જ્ઞાનીનેજ સાચો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, બીજાને નહિ.

“વ્યાપાર ઉપરથી મન ઉઠી જવું” નો અર્થ નીચે લખેલા પદ્ય પ્રમાણે મૃત્યુ નથી થતું:-

બ કદ્રે હર મધું રાહત ધ્રુવદ ગિનગર તક્ષવતરા,

હવીદન, રક્તન, ઇસ્તાદન, નિશસ્તન, ખુદતનો મુદ્દન.

અર્થ:-જેટલો ગતિનો અભાવ વધારે તેટલોજ આરામ પણ વધારે; દોડવા, ચાલવા, ઉભા રહેવા, બેસવા, સૂવા તેમજ મૃતદશા વચ્ચેના ફરક ઉપરથી ભેદ ત્યો.

જે પુસ્તકમાં આ ઉપર્યુકત શ્લોક આપવામાં આવ્યો છે તેજ પુસ્તકમાં એક બીજો શ્લોક પણ છે. તે શ્લોક વ્યાપાર ઉપરથી મન ઉઠી જવાનું તાત્પર્ય સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે.

નિર્મમો નિરહંકારો ન કિંચિદિતિ નિશ્ચિતઃ ।

અંતર્ગલિત સર્વાશઃ કુર્વન્નપિ કરોતિ ન ॥ (અ. ગી. ૧૭-૧૬.)

અર્થ:-જે પુરુષે “હું અને મારું” અર્થાત્ અહંમમ-ભાવને દૂર કર્યો છે, જેના ચિત્તમાં આ સત્ય નિશ્ચયપૂર્વક ઠસી ગયું છે કે જે કંઈ જોવા કે માંલજવામાં આવે છે તે સઘળું માત્ર બ્રમજ બ્રમ છે, જેના અંતરમાંથી મમસ્ત ઇચ્છાઓ ગળી ગયેલી છે, તે સર્વ કાંઈ કરવા છતા પણ નથી કરતો.

ગિયારો મજૂર આખો દિવસ બજારમાં પત્થર ફેંકે છે અથવા કોઈ અન્ય પ્રકારની સખત મહેનત કર્યા કરે છે. એ પ્રમાણે પોતાની જાતનો પ્રસ્વેદ વહેવડાવી તે પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. ખરેખરો એ ઘણું કામ કરનારો છે. ઉચ્ચ કોટિનો આજ્ઞાધિકારી ન તો સડક ઉપર ઢેકાં ભાગે છે, ન મુસાફરોનો સામાજી ઉચકે છે, ન જેતરમાં જઈ હજી હાકે છે, ન કોઈ

અન્ય પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરે છે. તે તો ફક્ત જીવન હલાવે છે. ત્યારે શું તે નકામો અને આળસુ છે?

વાચક! જેવી રીતે આ તર્ક વ્યર્થ છે તેવીજ રીતે જ્ઞાનીને બીજાઓની પેઠે વાત વાતમાં વ્યાકુળ થતો ન જોઈને અથવા શારીરિક દુષ્ટિથી મૂક અને કામધંધા વગરનો જોઈને એમ કહેવું, કે વેદાંત મનુષ્યોને નકામા અને સુસ્ત બનાવી દે છે, એ તદ્દન નિરર્થક છે. જેમ જેમ ઉંચું પદ મળતું જાય છે, તેમ તેમ સ્થૂલ કામ ધંધ પડતું જાય છે. ઉચ્ચ આજ્ઞાધિકારી મનુષ્ય મનુષ્યોની પેઠે હાથ પગ ન હલાવતાં માત્ર જીલ (અર્થાત્ સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિય) હલાવે છે; પરંતુ તેની એકાદ આજ્ઞા પણ હજારો મનુષ્યોને નાસાનાસ કરાવી મૂકે છે. એજ પ્રમાણે એક સાચો મહાત્મા જેના “વિચાર માત્રમાંજ” જગત્ સ્થિત થઈ રહ્યું છે, તે સાંસારિક કામો તો શું વહન કરે, પરંતુ જીલ સરખી પણ ન હલાવે-ઉપદેશ પણ ન કરે, તોપણ તેનો સત્યસંકટ સંકટો અને હજારો ઉચ્ચ સત્તાધારીઓનાં હૃદયો, જીહ્વાઓ અને શરીરોને નાસાનાસ કરાવી મૂકે છે. પછી તમે ભલે ગમે તો તેને “જડ, મૂક, આળસુ” કહો! અથવા ચેતનધન, શક્તિનું મૂળ અને બળનું મૂળતત્ત્વ કહો. પ્રિય આશ્લેષકાર! એક વખત જઈને કોઈ એક સાચા અદ્વૈતનિષ્ઠ મહાત્માનાં દર્શન તો કરી આવ. પછી જોઈશું કે તારા આશ્લેષો ક્યાં ઉડી જાય છે? આ તે વ્યક્તિ છે કે જેના તેજોમય લાલ ઉપર અજગતા અક્ષરોએ લખેલું છે કે “અલગત્, એની પૂજા કરો.” એજ તદ્દન (વિશ્વનો ઉપાસ્ય) છે. (કેન ઉપનિષદ)

મન આમ કુની ઝ ઇચ્છે વય અય સુદૃતીયે ઝમાં,

માનુર દારમત કિ તૂ ઊરા ન દીદ ધ.

અર્થ:-હે સાંસારિક ન્યાયાધીશ! તેના તરફ પ્રેમ ધરાવવાની તું મને ના કહે છે, પણ હું તને ક્ષમા કરું છું, કેમકે તે તેને જોયોજ નથી.

હિલ દેર^૧ જુખારો^૨ કે લગાતા હય કક્ષા^૩ મેં,

ઉઠ જાતે હંચ જુરશેદ સા જળ સુંહ નઝર આયા.

(૨) શું સાચેજ કર્તવ્ય એમ ઇચ્છે છે કે આપણું ચિત્ત વ્યાકુળ વ્યાકુળ જ થયો કરે?

રામના ધારવા પ્રમાણે તો કદાપિ નહિ. હા, એમ ઘણી વખત જોવામાં

આવે છે કે ત્યારે સ્ત્રીઓ અથવા પુરુષો લડાઈ ટંટો કરતાં હોય, ત્યારે ગમે તે પક્ષને કળ્યાનું કારણ પૂછ્યો તો એજ ઉત્તર મળશે કે “વિરોધી પક્ષે આમ કેમ કર્યું?” અથવા “આમ કેમ ન કર્યું?” તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે માણસોને શોક અને ક્રોધ ઉપજવાનું કારણ તેમની પોતાની ભૂલ નથી હોતી, પણ બીજા કોઈથી પોતાનું કર્તવ્ય જાળવવામાં કંઈ ભૂલ-ચૂક થઈ કે તરતજ ક્રોધાગ્નિ ભડકી ઉઠે છે. કેવી હુસવા જેવી વાત છે કે પોતાનું કર્તવ્ય તો નહિ, પણ બીજાઓની દ્રવ્ય અક્ષમ્ય પ્રકૃતિના પુરુષોને શોક અને ચિંતાના કૂપમાં નાખે છે.

ગરવ બ-કારે-ખુદ અય વાઈઝ, ઇચે ક્યાર્દસ્ત ?

મરા ક્રિતાદ દિલ અઝ કક્, તુરા ચે ઉક્તાદસ્ત ?

અર્થ:-હે ઉપદેશક ? બા, તારું કામ કર; આ શું ઘોંઘાટ મચાવ્યો છે. મારું તો હાથમાંથી દિલ પડી ગયું છે, તને શી પીડા અથવા તારું શું જોવાયું છે?

ગર હુમને દિલ સનમ કો દિયા ફિર કિસીકો કયા ?

ઇસ્લામ હોઝ કુદ્ લીયા, ફિર કિસી કો કયા? ૧

હુમને તો અપના આપ ગિરેખાં? કિયા હુંય ચાક,

આપ હી સીયા, સીયા ન સીયા, ફિર કિસીકો કયાં ? ૨

કોઈ કહે કે “નહિ, મહાશય! કેટલાક પ્રસંગોએ કર્તવ્ય આપણને લવાં ચલાવવાં, આંખો કાઢવા, તથા ધમકાવવા અને ડરાવવાની દ્રવ્ય પાડે છે.” તો એ વાતમાં રામ એટલુંજ કહે છે કે “શાંતિથી કામ લેવું, અને ચિત્તને વશ રાખવું” એ શું તમારું ઉત્તમ કર્તવ્ય નથી? જો લડાઈ (કસોટી) ને સમયે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ ન કરે તો તેનો શું ઉપયોગ? જો વિદુવળ અને કોપાયમાન બનાવનાર પ્રસંગોએ શાંતિને વર્તનમાં ન મૂકે તો પછી એ શ્રેષ્ઠધર્મ (શાંતિ)ને કયા પ્રસંગે આચરણમાં લાવશે? આગળ પાછળ તો દરેક મનુષ્ય શાંતજ રહે છે, પરંતુ ધર્માત્મા તેજ છે કે જે હૃદયને ચલાયમાન કરનારા પ્રસંગોએ પણ ચિત્તને વશ રાખે, અને શોક તથા ક્રોધનો પ્રવેશ ન થવા દે.

ઝંકર આદમી-ઉસકો ન જાનીયેગા, વો હો કયસા હી સાહિબે-ફેહમો-ઝકા,^૧
જિસે અયશમે^૨ ચાદે ખુદા ન રહી, જિસે તયશમે^૩ ખોદે ખુદા ન રહે.

જ્યારે કોઈ એવા પ્રકારનું સામાજિક, પારિવારિક, રાજનૈતિક કે ધાર્મિક
કર્તવ્ય ઉપસ્થિત થાય કે તમોને કંટાળી કટાણું મોં કરવાની ફરજ પડે,
ત્યારે નિશ્ચયપૂર્વક માનજો કે તેને કર્તવ્ય ગણવું એ તમારી ભૂલ છે; અને
તમારો સમાજ, કુટુંબપરિવાર, રાજ્ય અથવા ધર્મનું તે અંગ કે જે આવા
કર્તવ્ય સાથે સંબંધ ધરાવતું હોય તેમાં અવશ્ય સુધારો થવો જોઈએ.

દેટલીક સદીઓ સુધી યુરોપ અને એશિયાના શિક્ષકો એમ માનતા
હતા કે બાળકોના અંતરમાં શિક્ષણ ઠસાવવામાટે તેમનું એ કર્તવ્ય છે કે
જરાપણ સકોચ વગર તેમની ખાલ ઉખાડવી જોઈએ. “સોટી વાગે ચમચમ
વિદ્યા આવે ઘમઘમ.” પરંતુ આજે સંપૂર્ણ સાબિત થઈ ચક્ર્યું છે કે એ
મૃત તદ્દન નિરર્થક હોતો. બાળકો કે વૃદ્ધો, કોઈને પણ આપણે કાયદો કરી
શકતા હોઈએ તો તે કોધથી નહિ પરંતુ પ્રેમથીજ કરી શકાય છે. કેળવણી
અને શિક્ષાના પ્રદેશમાં “હંડ શાસન” ને બદલે “પ્રેમ શાસન” દાખલ કર-
વાની યોજનાઓ થઈ રહી છે. બાળકોને માટે કિડરગાર્ટન કિંવા બાળ-
વાટિકાની પદ્ધતિ ઘણે ઠેકાણે ચાલુ થઈ ચૂકી છે, અને બાકીનાં સ્થળોમાં
પણ ક્રમે ક્રમે ચાલુ થઈ જશે.

ઈતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે પૃથ્વીતળ ઉપર ભાતભાતની રૂઢિઓ અને
રિવાજો વટોળિયાની પેઠે આવે છે, અને પછી નષ્ટ થઈ જાય છે. એવો સમય
પણ હોતો કે જ્યારે શુલામો રાખવાની પદ્ધતિ સર્વત્ર આવશ્યક માનવામાં
આવતી. હવે એ કામને પ્રથમ પંકિતની દુષ્ટ રૂઢિજ નહિ પણ પાપ ગણીને
બંધ કરી દેવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે સતી થવું, ઠગબાણ વગેરે રિવાજો
એક વખતે પ્રચલિત હતા, પણ હવે એ નિષિદ્ધ ગણાય છે.

આંગલ રાજ-કવિ ટેનિસન કહે છે કે “આપણા નાનકડા પ્રબંધો પોતાનો
જીવનકાળ ભોગવી લે છે, અને પસાર થઈ જાય છે. તે સઘળા તારાજ
દૂટચાકૂટચા પ્રકાશ છે, અને તું તો, ઓઈશી તે સઘળા કરતાં મહાન છે.”

અસ્તિત્વશીલ અને ક્ષણભંગુર સાંસારિક રીતરિવાજોને પણ થઈ સચી
ઉન્નતિને અટકાવવી, તથા ચારિત્રને લાંછન લગાડવું એ પોતાની શક્તિ-

૧ સાહિબે-ફેહમો-ઝકા = અકક્ષ હોશિયારીવાળો. ૨ અયશ = સમૃદ્ધિ. ૩ તયશ = ક્રોધ.

ઓને નાશ કરવા સમાન છે, ખરા પ્રહાર્યને ગુમાવવા બરાબર છે, અને મનુષ્યદેહરૂપી ચિંતામણીને કાગડા ઉરાડવાનું કામ સોંપવા સમાન છે.

દોરોના ઘણાખરા વેપારીઓમાં એવો ચાલ છે કે તેઓ એક જાડું અને લાંબું દોરડું લઈ તેની અંદર થોડે થોડે અંતરે નાની નાની દોરીઓ કાંસાના આકારમાં બાંધી દે છે; અને આ નાની દોરીઓનો એક કાંસો એક દોરના ગળામાં, બીજો બીજા દોરના ગળામાં બાંધતા જાય છે. તે પ્રમાણે ઘણાંયે દોરો એકજ લાંબા દોરડાની મદદથી વશમાં રાખી શકાય છે. કમ્બે-વેદના અંતરેય આરણ્યમાં લખ્યું છે કે:-

तस्य चाकृन्तिर्नामानि दामानि तदस्येदं चाचातन्त्या ।

नामभिर्दामभिः सर्वं सितं सर्वं ह्रीदं नामनीति ॥(૨-૧-૧-૧)

અર્થ:- (પ્રાણના હાથમાં) વાચાનું એક લાંબુ દોરડું છે અને નામ તેમાંના કાંસા છે; અને વાચાના તથા નામોના કાંસામાં આ સઘળું જગત બાંધાયતું છે; કેમકે બધી વસ્તુઓ નામમાત્રજ છે.

જ્યારે કોઈ પુરુષ પોતાનું નામ લેવાતું સાંભળે છે, ત્યારે તરત તે તેના તરફ આકર્ષાય છે, જાણે કે ગળામાંના કાંસાવતી તેને ત્યાં ઘસડવામાં આવે છે.

रि शतधृ द्र गर्दनम अंदाभ्रत दोस्त,

भी दृष्टद हुरन्त के जातिर आछे ओस्त.

અર્થ:-મારા ગળામાં મિત્રે એક રસી નાખી છે અને તેની મરજીમાં આવે ત્યાં મને ખેંચી જાય છે.

એક બીજી શ્રુતિમાં કહ્યું છે:-

अन्योऽसावन्योऽहमस्मीति न स वेद ।

यथा पशुरेव स देवानाम् । (જૂઠ્ઠા ૫૦ અ. ૧. વ્યા. ૪, મંત્ર ૧૦)

અર્થ:- હવે જે માણસ એમ ધારીને દેવતાની ઉપાસના કરે છે કે તે દેવતા (ઉપાસ્ય) અને હું (ઉપાસક) બન્ને ભિન્ન છીએ, તે કંઈજ નથી જાણતો. ઉલટો તે ઉપાસક તો ઉપાસ્યદેવતાના પશુ સમાન છે.

તેજ અનુસાર ભગવાન શંકરે લખ્યું છે:-

अन्योऽसावहमन्योऽस्मीत्युपास्ते योग्य देवताम् ।

न स वेद नेरो ब्रह्म स देवानां यथा पशुः ॥

અર્થ:- “હું જુદો છું અને આ જુદો છે” એમ ધારીને જે અન્ય (પોતાથી

ભિન્ન) દેવતાની ઉપાસના કરે છે, તે પુરુષ પ્રદ્ધને નથી જાણતો. તે દેવતાઓના પશુ સમાન છે.

જ્યાંમુખી માનવજાલ ઘણા નાનો હોય છે ત્યાંમુખી તે સ્વતંત્ર રહે છે, મસ્ત કરે છે, તેના માટે દૂધની સરિતાઓ વહેતી રહે છે, તે સ્વર્ગમાં નિવાસ કરી રહે છે. પણ જ્યાં ઘઉંનો દાણો ખાવાનો આરંભ કર્યો, શરીરને ઠાંકતાં શીખ્યો, ભેદ-બુદ્ધિરૂપી વૃક્ષનું ફળ ચાખ્યું, “આ જૂદો છે હું જૂદો છું” નો પાક વાંચ્યો કે તરતજ નામ, જાતિ આદિનો ક્ષંસો ગળામાં આવી પડ્યો, શુભામીની બેડીઓમાં જકડાયો, પશુઓની પેઠે બંદિવાસમાં પડ્યો, બંધનમાં બંધાયો, અને સાંસારિક કર્તવ્ય માથે ચઢી બેઠો. એ બંધનો હવે તેને શ્વાસ લેવાનીએ કુરસદ નહિ આપે, પણ ચાણુક ઉપર ચાણુક લગાવ્યે જશે.

સંધ્યાપૂજામાટે સમય રહ્યો નહિ. શું કરીએ ? ધંધો છોડાતો નથી. ફરજ મહા બળવાન છે. આજે તો સ્નાન કરવામાટે પણ વખત ન મળ્યો. ફરજ ! આંકિસમાં દળણું દળનારીની પેઠે ઘંટી દળતા આવ્યા, ઘરમાં પણ ઘરને લગતું અનેક પ્રકારનું કામ મોજૂદજ છે. સત્સંગમાટે કુરસદ ક્યાંથી મળે ? ફરજ ! પુત્ર કે પુત્રીનાં લગ્ન છે. ખર્ચ પૂરો કરવા મકાન ગિરો મૂકવાની ચિંતા માથે ચઢી બેઠી છે. ફરજ !

હે ખુશામત ! છળ, કપટ, લાંચ ! તમેજ મને તમારા રક્ષણ તળે લ્યો અને આ નિર્ધનતાના અપમાનમાંથી બચાવો. ફરજ ! બિચારો ધન અને આબરૂની લાલસાની લાતો ખમતો ખમતો અહોનિશ દડાની પેઠે ગળડયા કરે છે, અને તનું નામ રાખે છે “ફરજ.”

‘અરે ! એ સાચા કર્તવ્ય ! આવ; તારું નામ લઈને ભાતભાતની દુષ્ટતા મારાં વહાલાંનું રક્ત ચૂસી રહી છે.

ગંગા ! ઉઠાકિ નીંદમે સદિયાં શુઝર ગઈ,
બચ્ચાં કે સરપે “ટોમ્મ” સી નદીયાં શુઝર ગઈ.
કયા ખોફનાક ખવાળ હય, પુર દર્દ હાલ હય,
નેડી કી રૂહો જાન પે બદિયાં શુઝર ગઈ.

વહાલાઓ ! પોટેલા બાળકના ઉપર સવારના પહોરમાં જાડી ધાબળી પિંડેલી હોય તેની પેઠે આ સાંસારિક કર્તવ્ય મનુષ્ય ઉપર ચઢી બેઠેલાં હોય

છે. પ્રથમ તો એ ધાબળીને લીધે બાળકોની આંખ ઉઘડતી નથી, અને ઉઘડે છે તો ધાબળી ભારે હોવાને લીધે તેમનાથી ઉઠાતું નથી. તેમનો સાદ પણ એ ધાબળીમાંજ રોકાઈ જઈને માના કાનસુધી પહોંચી શકતો નથી. વહાલાઓ! આ મીઠી મીઠી ઉંઘજ કડવાં સ્વપ્ન લાવી રહી છે. જે તમે પોતે એ ધાબળીને નથી દૂર કરી શકતા તો મોટેથી ખૂમ ખાડો. કોઈ પણ પ્રકારે તમારા રડવાનો સાદ જગદમ્બા (ઉમા) બ્રહ્મવિદ્યાને કાને ખાડો. તમારી વહાલી માતા (શ્રુતિ ભગવતી) તરતજ તમોને એ બોલ તજેથી ઉંચકી લઈને છાતી સરસા આંપશે, અને અમૃતરૂપી શક્તિદાતા દ્વધ (જ્ઞાન) ધવકાવશે.

ઓ તે દેશના રહેવાસીઓ ! કે જ્યાંની સ્ત્રીઓ (સાવિત્રી) પોતાની પવિત્રતાના ચોગે યમરાજના પંજમાંથી પુરુષને છોડાવી લાવતી હતી, અને જ્યાંના પુત્રો (નચિકેતા) સાક્ષાત્ મૃત્યુના મુખમાંથી અમૃત કાઢી લાવતા હતા; પ્રિય ભારતનિવાસી ! જરા વિચારીને કહે કે તું પોતાને અમર બાણે છે કે મરી જવાવાળો ? તારા અંતરમાં હરવખત આનંદજ આનંદ પ્રગટે છે કે શોક અને ક્રોધનો અંધકાર છવાયલો રહે છે ? તારી અંદર અનંત શક્તિ નજરે પડે છે કે સડતી દુર્ગંજતાની દુર્ગંધ ઉઠે છે ? જે તું નાશવાન, દુઃખી અને નિર્ગંજ છે, તો તે તારાજ પાપનું ફળ છે; કેમકે તું ગૌહત્યા કરી રહ્યો છે. બુદ્ધિરૂપી ગાયને તું સાંમારિક ઇચ્છાઓના હાથમાં વેચી રહ્યો છે; અનિત્ય ઇચ્છાઓના દાસત્વને કર્તવ્ય સમજીને રક્ત-માંસના બંદિ-બાનામાં ટોપલાં ઉંચકી રહ્યો છે.

કર્તવ્યનો અક્ષરાર્થ શું છે ? “જે આપણે કરવું જોઈએ-કરજ, ધર્મ.” પરંતુ શું અમુક માણસ જે કંઈ કહે તે કરવું જોઈએ ? અમુક રૂઢિ કે રીવાજ જે કંઈ આજ્ઞા કરે તે બજાવવી જોઈએ ? શું કરવું જોઈએ ? જે ધનની ઇચ્છા હોય તો નોકરી કરવી જોઈએ; જે લોકોની પોકળ વાહવાહજ સાંભળવી છે તો લગ્ન-મરણ પ્રસંગે કરજ કરવું જોઈએ; જે શારીરિક-મુખની આકાંક્ષા હોય તો સ્ત્રીપુત્રની અધીનતા સ્વીકારવી જોઈએ. મારા પ્રાણપ્રિય ! એ “જોઈએ” (ચાહીએ)ની ગાંસડી ત્યાંસુધીજ તારી પીઠ ઉપર પડી રહી શકે છે, કે જ્યાંસુધી તને ટકું બનાવનાર ચાહ (ઇચ્છા-કામના) તારી અંદર રહેલી હોય છે. જે એ ગાંસડીનો ભાર કાઢીજ નાખવો હોય તો એ ચાહને તારે નષ્ટ કરવી જોઈએ.

સાબડો દુનિયા કી હવસ ખાર લીયે ફિરતી હય,
કોન ફિરતા હય ? મે સુરદાર લીયે ફિરતી હય.
આહ અમારી ગુહડી અતિનીચનકી નીચ,
તું તો પૂરણ બ્રહ્મ હય ને આહ ન હોવે ખીચ.

સમસ્ત બ્રહ્મ કર્તવ્યો તારીજ આહ ઉપર અવલંબી રહેલાં છે. આ આહ એક એવી વેશ્યા છે કે જે નરદેહને પોતાનો ભોગ-શિકાર બનાવીને ઘડીમાં આ કુર્કમ કરાવે છે તો ઘડીમાં બીજું કરાવે છે. આ “આહ” જ મનુષ્યને વિપત્તિના કૃપમાં પાડે છે.

હે પ્રિય ! ને તારું કંઈ પણ કર્તવ્ય હોય, ને તારે કંઈપણ કરવું જ નોઈએ એવું હોય તો તે એ છે કે આ “નોઈએ” થી તારો પાલવ છોડવ. આ “આહ” ના કાધને બૂંસી નાખ. તારે કંઈજ નથી નોઈવું. તારા કસમ, તું તો નિત્યતૃપ્ત છે. જ્ઞાતિમાં પડીને દીન અને દરિદ્ર કેમ બને છે ? ને તારું કંઈ કર્તવ્ય છે તો તે એ છે કે તારા દાટેલા ખખ નાને બહાર કાઢ, અને તારી શહેનશાહતને હાથમાં લે. બાકીનાં બધાં કર્તવ્યો માત્ર તારી કલ્પનાએજ નોડી કાઢેલાં છે.

આહ ઘડી ચિંતા ગઈ, મનવા બે પરવાહ,

જિનકો કહુન આહીએ, સો શાહુનપતિ શાહ.

જગતને મોઢેથી ભલે તમે પોતાને ગમે તો રાજા કહેવડાવો, હિંદના તારા કહેવડાવો, પણ જ્યાંલગી તમે કામનાઓનાં મેલાં, ગંધાતાં, જરી-પુરાણાં વગેરે તમારા અંગપરથી નથી ઉતાર્યાં, અને જ્યાંસુધી ચિંતાઓના સૂકા ટુકડા તમારા પેટમાં ચુંક લાવી રહ્યા છે, જ્યાંલગી તમે સ્વરાજ્ય (પોતાનાં મન-ઈંદ્રિયોપર સ્વામિત્વ) પ્રાપ્ત નથી કર્યું, અને જ્યાંસુધી તમે કામનાઓના દાસ બનેલા છો, ત્યાંલગી તમે પ્રતિષ્ઠિત શેના ?

કામનાઓનો ત્યાગ કરવાનો અર્થ એ નથી કે તમે શળની પેઠે નિશ્ચેદ્ર અને ગતિશૂન્ય બની જાઓ, પરંતુ તેનો અર્થ એ છે કે આ વિશ્વ વાટિકામાં એક સામાન્ય મનુષ્યના જેવું જીવન ગાળવાને બદલે તમે તમારા સત્ય પ્રતાપ અને ગૌરવની સાથે સેલ કરો. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તમારે હાથે જે કંઈ કાર્ય થશે તે અસામાન્ય સુંદરતા અને મધુરતાથી ભરેલું હશે. સુલતાન આંગના એક સંકેત માત્રવડે પણ કંઈનું કંઈ

કરી નાખવા શક્તિવાન હોય છે, પણ લયલીત અને દીન દાસથી શું જાની શકે ? જગત્ની બીજી બધી બાજતો તમારે માટે ઐચ્છિક છે. જો કંઈપણ ફરજિયાત હોય તો તે સર્વ કામનાઓને નષ્ટ કરનાર પ્રજ્ઞવિદ્યાની પ્રાપ્તિ છે. એ ત્રિશુભાનંદિત ! તારેજ માટે વેદમાં લખ્યું છે કે:-

પાદોઃસ્ય વિશ્વામૂતાનિ ત્રિપાદસ્યામૃતંદિધિ । (ઋગ્વેદ મંડલ ૧૦ સૂક્ત ૯૦)

અર્થ:-તેના ત્રણ ભાગ આનંદમય અવિનાશી સ્વર્ગમાં છે, અને માત્ર એકજ ભાગ સંસારમાં.

આ પ્રમાણે છે, તો પછી સંસારની ચિંતાઓમાં કેમ રચીપચી પડ્યો છે ? એક અગ્રેજ કવિ કહે છે કે “ મેં અનુભવા અને વાંકાયુકા અનેક માર્ગોદ્વારા તે સત્યોની ખોળ કરી કે જે સત્યો મને પરમેશ્વર સુધી લઈ જઈ શકે; પણ જે જે પ્રત્યેક નવા માર્ગ ઉપર મેં પ્રયાણ કર્યું તે સર્વથી સત્ય તો મને દૂરજ દેખાયું. પછી મેં બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની શોધ કરવા માંડી પણ જેટલી તીવ્રતાથી હું શોધતો તેટલીજ તીવ્રતાથી તે મારાથી દૂર નાકાં; અને શિક્ષકો, પુસ્તકો અને પાઠશાળાઓએ તો વિચારોના વમળમાં માત્ર વધારોજ કરી મૂક્યો. પછી તો થાકીને હું બેસી ગયો. આ પ્રમાણે હું શાંત અવસ્થા લોગવી રહ્યો હતો, તેવામા સંયોગવશાત્ મેં મારા અંતરાત્મામાં ટોકિયું કર્યું; અને પછી શું કહું ! હું જે કંઈ શોધતો હતો તે સઘળુંજ મને ત્યાં મળી આવ્યું !—મારા આત્માએ સઘળાને વ્યાસ કરી દીધું ! ”

યલ્લામાન્નાપરો લામો યત્સુપાન્નાપરં સુલં ।

યજ્ઞાનાધાપરં જ્ઞાનં તદ્વહેત્યવધારયેત્ । (ઉપનિષદ)

તાત્પર્ય:-જે લાભથી મોટો લાભ બીજો કોઈ પણ નથી; જે સુખથી વધારે સુખ બીજું કોઈ નથી; જે જ્ઞાન કરતાં ચડીયાતું જ્ઞાન કોઈપણ નથી; તે પરબ્રહ્મનેજ પ્રાપ્ત કરો.

સુંદકોપનિષદના આરંભમાં કહે છે કે:-

ૐ બ્રહ્મા દેવાનાં પ્રથમઃ સંવમૂલ વિશ્વસ્ય કર્તા ભુવનસ્ય ગોપ્તા ।

સ બ્રહ્મવિદ્યાં સર્વવિદ્યાપ્રતિષ્ઠામથર્વાય વ્યેષ્ઠ પુત્રાય પ્રાહ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ:-પ્રજ્ઞા દેવતાઓમાં સૌથી પ્રથમ હતા. જગતને ઉત્પન્ન કરનારા અને લોકોનું રક્ષણ કરનારા, એવા તેમણે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર અથર્વને પ્રજ્ઞવિદ્યા આપી કે જે વિદ્યા ઉપર સમસ્ત વિદ્યાઓ અવલંબી રહેલી છે.

રાજાઓ પોતાના પુત્રને રાજ્ય આપે છે, જમીન આપે છે અને ધન રત્નાદિ પણ આપે છે. બ્રહ્માને અથર્વઋષિને વારસામાં આવું આપવાનું કેમ સૂઝયું? એ ઉપરથી વિષયરત માનવોને એમ જણાશે કે દરિદ્ર હશે; પરંતુ અરે! બ્રહ્માને તો સમસ્ત પૃથ્વીનો રચનાર અને સ્વામી કહ્યો છે; તથા ઈંદ્ર આદિ સમસ્ત દેવતાઓ કરતાં પણ વૃદ્ધ કહ્યો છે; તો પછી તે દરિદ્ર કેવી રીતે હતો? તે ન તો નિર્ધન હતો, કે ન તો તેને કોઇનો લય હતો, વળી તે અજ્ઞાની પણ ન હતો. જેણે સમસ્ત પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કર્યાં તે પ્રત્યેક વસ્તુના શુભ અને મૂલ્યથી અવશ્ય જ્ઞાત હોયજ. તે તો પ્રત્યેક વસ્તુના તત્ત્વથી સંપૂર્ણ પરિચિત હતો. તેણે તો સમગ્ર વિચારીને સમસ્ત વસ્તુઓમાં જે સૌથી અધિક મૂલ્યવાન રત્ન હતું તેજ પોતાના હૃદયમાં ડાળે (સપુત્રને) આપ્યું. તેણે તો પોતાની સઘળી સંપત્તિની (સ્થાવર અને જંગમની આવી) રૂપ અથવા બક્ષીસપત્રરૂપ બ્રહ્મવિદ્યા પોતાના સાચા ઉત્તરાધિકારીને સોંપીને તેને પોતાનો સુકુટ સિંહાસન તથા પોતાની પદવી અર્પી અને ઇંદ્રાદિ અધીન મહારાજાઓનો શાસક બનાવ્યો.

તાં ચો વેદ । સ વેદ બ્રહ્મ । સર્વેશ્મૈ દેવા વલિમાવહંતિ । (કૃષ્ણ યજુર્વેદ)
અર્થ:-જે પુરુષ તેને જાણે છે તેને સર્વ દેવતાઓ બલિ અર્પે છે.

હે વસિષ્ઠ, અત્રેય, ભરદ્વાજ જેવા ઋષિયો સાથે પોતાનું ગોત્ર મેળવનારાઓ ! હે રામ, કૃષ્ણ, શુદ્ધ અને શંકરના દેશમાં વસવાવાળા ! તમો કાલના અનુભવરહિત બાળકોનું અનુકરણ કરી રહ્યા છો; જેમણે આત્મિક ઉન્નતિનું તો હલ્તુ મોં પણ નથી જોયું. ઉતારો પગમાંથી ખૂટ અને શિરથી ટોપી, અને બાજરની વચમાં માથે લાકડાંનો ભારો ઉપાડી આંસુઓના ઝાકળથી ભરેલી આંખોનું બળિદાન લઇ, કોઈ વેદવિત્ પૂર્ણ જ્ઞાનીના ચરણોમાં જઇને ઠંડવત્ પડો. માત્ર તેમાંજ તમારું કલ્યાણ છે; કેવળ એજ રીતે તમારી ટાઢ ઉઠશે; ફક્ત એજ રીતે તમારા દુઃખોની રાત્રી વીતશે; માત્ર એજ રીતે તમારી નિદ્રા દૂર થશે; કેવળ એજ પ્રમાણે તમારાં પાપ બળી લક્ષ્મ થશે; અને ફક્ત તેમાંજ તમારી પ્રતિષ્ઠા અને ગૌરવ છે.

આકૃતાબ્જ અંજ ઐંજો ઇંજીત રૂપ નિહદ બર બાકે-પાશ,
હર કે બર રૂચશ નરીનદ ગિર્દ અંજ દરગાહે-મા.

અર્થાત્ સૂર્ય સર્વથી ઉચ્ચ-પ્રતિષ્ઠાવાળો છતાં પણ (પોતાનાં કિર-

દ્વાદશા)તે જ્ઞાનીનાં ચરણને સ્પર્શે છે; અને ધૂળ જેવી તુચ્છ વસ્તુ માથા પર જઈને બેસે છે.

ચોલે જિન્હા દે રતટે કંત તિન્હા દે પાસ,
લ તિન્હા દી જે મિલે નાનક દી અરદાસ.

એ પણ ખરું છે કે કોઈ કોઈ અસુક પ્રકારના મનુષ્યના હૃદયમાં વેદાંત ત્યારે ઘર કરી બેસે છે, ત્યારે તે સંસારના કામનો નથી રહી શકતો. કર્તવ્ય કર્મોને તે નિરસ બનાવી દે છે; સાંસારિક સંબંધોને ઢીલા કરી નાખે છે; ઈદ્રિયોના વિષયસુખને ઉડાવી દે છે; “ મારા તારા ” નાં બંધન તોડી નાખે છે; અને ન તો તે ઘરનો રહે છે કે ઘાટનો.

ધૂલિ જૈસા ધન જાકો, શુભીસા સંસારસુખ;
ભૂમિ જૈસો લોગ દીખે, અંતકસી ચારી હય;
પાપ જૈસી પ્રભુતાઈ, શાપ જૈસો સન્માન,
ખડાઈ જિહ્વઅન જૈસી, નાગિનીત્રી નારી હય;
અગ્નિ જૈસા ઈદ્રલોક, વિદ્ય જૈસા વિધિ લોક,
કીર્તિ કલંક જૈસી, સિદ્ધિત્રી ઠગારી હય;
વાસના ન કોઈ વાદી, ઐસી મતિ સદા જાકી;
સુંદર કહત તાકો બંદના હમારી હય.

વાહવારે મૌજ ફકીરો દી; વાહવારે.

કલી ચખાવેં ચના ચખીના, કલી લપટ લેં ખીરો દી; વાહ૦
કલી તો ઓઠેં શાલ હુશાલા, કલી શુદ્ધિયાં લીરો દી. વાહ૦
કલી તો સોવેં રંગમહલમેં, કલી ગલી અહીરો દી;
મંગ તંગ કે દુકડે ખાદે, ચલતે ચાલ અમીરો દી. વાહ૦

તમાત્માનેં વિદિત્વા બ્રાહ્મણાઃ પુત્રૈવ પળાયાશ્ચ વિત્તૈવ પળાયાશ્ચ લોકૈવ પળાયાશ્ચ
ચ્યુન્ધાયાઽથ મિશ્ણાચર્ય ચરંતિ । (વાગસનેય બ્રાહ્મણોપનિષદ.)

અર્થઃ—બ્રાહ્મણ (બ્રહ્મવેત્તા) તે આત્માને જાણ્યા પછી પુત્રપણા (સંતાનની કામના) ધનેપણા (ધનની કામના) અને સ્વર્ગાદિ લોકોની કામના (લોકેષણા)થી પર થઈને નિશ્ચિત લિપ્તકનું જીવન ગાળે છે.

આનાં કે ઝેરે સાયએ મેહરત મુકામે શાનસ્ત,
દર દિલ ચેરા તખ ટચુલે-બાલે-હુમા કુનંદ ?

ચોરીદગાને—હુસ્ને—જમાલો—જલાલે—યાર,
 તસ્કીને—દિલ બ મિલકે—હુ આવમ કુખ કુનંદ ?
 હીવાન ગાને—આદિયા પયમાયે મરકે બ
 હકત આસમાન ચરમ જદન એરે પા કુનંદ.

અર્થ:-જેઓને તારી પ્રેમરૂપ પાંખોની છાયામાં સ્થાન મળ્યું હોય તેઓ હુમા પક્ષીની પાંખોનો વિચાર સ્વર્ગોયે મનમાં આ માટે આવવા દે ? પ્રિયતમના તેજ અને શૌંદર્યની લગની જેને લાગી હોય તેવાઓને આ લોક અને પરલોક જાનેનું સ્વામિત્વ પણ શાંતિ કેમ કરીને આપી શકે ? તેની લગનીમાં જંગલમાં વિચરનારા કિવાનાઓ તો નિમિષમાત્રમાં સાતે સ્વર્ગેનિ પગ તળે રગદોળી નાખે છે.

બ ગદામુઝિ દરત ચાહીયે આતમ ચે કુનમ ?

તાજ બક્ષાને જહાં નંદ ગદાયાને ચંદ.

અર્થ:-તારા દ્વારની બિયુટીને બદલે જગતની શહેનશાદી મળે તો પણ તેને લઈને શું કરે ? કેમકે તારા કેટલાક બિયુટીએ તો સમસ્ત જગતનો ચુકટ તેમના મસ્તકપર નોતો તેનું પણ દાન કરી દીધું હતું.

બર દરે મયકદા રિન્દાને કલન્દર બાચન્દ.

કિ સિતાનંદો રેહન્દ અશ્વરે શાહનશાદી.

અર્થ:-તારી પ્રેમમદિરાના દાટ ઉપર એવા મદોન્મત કલન્દરો બેઠેલા હોય છે કે જેઓ બાઝાદીની આપ લે કરી શકે છે.

હર કે સાઈબ શવદ અઝ બાદએ ઇરફાં સરમસ્ત,
હમ ચુ ખુશોદ દરીં દાયરા તન્હા ગરદદ.

અર્થ:-હે સાઈબ ! જે કોઈ જ્ઞાનની મદિરાથી ઉન્મત્ત થયલા હોય છે, તેઓ સૂર્યની પેઠે આ વર્તુલની અંદર એકલાજ ફરે છે.

એક મન થા સંગ ગયા સ્થામકે, કોન ભજે જગદીશ ?
ઉધોછ મન ન ભયે દસ બીસ.

બેહરીસ્ત બેહરે ઇશક કે હીચથ કિનારા નીસ્ત,
ઈન્ન જુઝ ઇકે સર બ સિપારંદ આરા નીસ્ત.

અર્થ:- પ્રેમનો સમુદ્ર એવો છે કે તેમાં પડનારે શિર આપી દેવા સિવાય બીજો ઉપાયજ નથી; કેમકે એ સમુદ્રને કાંઠો-કિનારોજ નથી.

રેહ રેહ વે ઇશકા મારયાઈ, કહો કિસનું પાર ઉતારયા ઇ ?

વેદાંત નવયુવકોનાં શ્વેત વસ્ત્ર ઉતરાવી લાલ કફની પહેરાવે છે; તેમની સ્ત્રીઓની આંખોના સુરમાને ગરમ ઉષ્ણ અશ્રુધારામાં વહેવડાવે છે, તેમનાં વૃદ્ધ માતાપિતાને લોહીનાં આંસુ રોવડાવે છે.

ની સમઝ્યાં ! મેં કતલી કતલી છુટી.

પડી પરછી પિછવાડે રેહ ગઈ, હુથ મેરિયોં તન્દે દુટ્ટી;
સયો વરહિયો પિન્હોં છલડી લાહી, કાગ મરેંદા ઝુટ્ટી;
સાહુ સલારી સઠ ગએ સારે બાંહી રહી ન જુટ્ટી.

બલા હોયા મેરા ચરખા દુટડા, જિંદ અબજો છુટ્ટી;
ગહને ગવાએ, હુઇ બે ફિકરી, નહો કન્નોં ઝુટ્ટી.

પરંતુ હે ક્ષણિક મુખવાળા ગેડીના દડા ! સત્યરૂપ સૂર્યના આકર્ષણની દશા તું શું બાલે ? અહીં સારાનરસાનું વિધાન ન કરતો.

અય તુરા ખારે બપા ન શકિસ્તા કય દાની કે ચીસ્ત
હાલે શેરાની કે શમ્સીરે બલા બર સર ખુરંદ ?

અર્થ:-જેના પગમાં કોઈવાર કાંટો સરખોએ વાગ્યો નથી એવો તું શિરઉપર વિપત્તિની તલવારો ઝીલનારા સિંહોની સ્થિતિને શું બાલે ?

તરસમ કે સર્ફએ ન બરદ રોએ બાઝ પુર્સ,

નાને-હલાલે-શેખ ઝ આબે હુરામે મા.

અર્થ:-મને ભય છે કે ઇશ્વરી ઇન્સાફ સમયે શેખની (ધર્મશાસ્ત્રના

ઉપદેશકની) હલાલ (વિહિત) રોટલી અમારા હરામ (નિષિદ્ધ) જલની પાછળ ન રહી જાય !

(કવિવર હાકિમના આ શેરનો અર્થ એ છે કે ધર્મશાસ્ત્રાનુકૂલ આચરણ કરવાવાળા કર્મકાણ્ડીઓ પ્રભુના સાચા પ્રેમીઓ કરતાં આગળ વધેલા નથી પણ પાછળજ છે.)

તે માણસોને કોણ ખરાબ કહી શકે જેમને:—

સૂઝે નહિ દિનરાત તેરે ધ્યાન મેં ખ્યારે,
અપની તો સહર હુય યહી ઐર શામ યહીહુય.

ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ । ત્વમેવ વંધુશ્ચ સહા ત્વમેવ ॥

ત્વમેવ વિદ્યા દ્રવિણં ત્વમેવ । ત્વમેવ સર્વે મમ દેવ દેવ ॥

અર્થ:—હે ઈશ્વર ! આપજ મારી માતા છો, અને પિતા પણ આપજ છો; મારા બંધુ પણ આપજ છો અને મિત્ર પણ આપજ છો; વિદ્યા પણ આપજ અને ધન પણ આપજ છો, હે દેવોના દેવ ! આપજ મારું સર્વ કંઈ છો.

કિશ્વરે દિલ બતૂ દાદમ કે તૂંઘ હાકિમે બ,

હાકિમે બુઝ તૂ દરી કિશ્વર અગર હસ્ત, જિગો.

અર્થ:—હે પ્રભો ! મારું હૃદય-રાજ્ય મેં તને સોંપી દીધું, કે તુંજ તેનો શાસક છે. એમાં જો તારાસિવાય કોઈ બીજો શાસક હોય, તો દેખાડ.

શું તે લોકો ઉપર કર્તવ્ય-પાલનમાં કમી કરવાનું આજ મૂકી શકાય છે, કે જેઓ સંસારીદૃષ્ટિથી તો એક પ્રકારે “સ્વાગતમ્ ! હે યુવા-મૃત્યુ, વાહ વાહ !” એવું કહેતાં કહેતાં યુવા-મૃત્યુનો ખ્યાલો ગટગટાવી ગયા છે ? જેમનો પ્રિય પતિ કિંવા પુત્ર જ્ઞાનાગ્નિમાં સ્વાહા થઈ જાય, એવી પત્ની અને માતા-પિતા એના કરતાં બીજું કંઈ મોટું અહોભાગ્ય ઇચ્છી શકે ?

યો યા યતામેવં વેદાપહૃત્યા પાપ્માનમનંતે સ્વર્ગે લોકે જ્યેષ્ઠે પ્રતિતિષ્ઠતિ પ્રતિતિષ્ઠતિ । (ઉપનિષદ.)

અર્થ:—જેણે બ્રહ્મને પિછાણ્યો તેનાં સઘળાં લાંછન અને પાપ ખરી પડ્યાં. તે અનંત આનંદધન-અને પરમસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ બેસે છે, સ્થિર થઈ બેસે છે.

‘ સુવહુહુદા ! તુ દર પાયે રેઝી ઝરશ,
ચે શમસીરે હિંદી નેહી બર સરશ,
ઉમીદો હિરા સશ ન બાથદ ઝ કસ;
બરીં નસ્ત ખુન્યાદે તૌહીદો બસ.

અર્થ—હે વાદી ! તે (બ્રહ્મવેત્તા)ના ચરણમાં તું સુવર્ણ મૂકે, અથવા તેની ટાકડપર હિંદી શમસીરનો ધા કરે તોપણ શું? તેને કશાની આશા કે લય નથી. અદ્વૈતનો પાયો આ ઉપરજ રચાયલો છે. બસ.

વેદાંત જે કોઈને આવી રીતે કર્તવ્યથી બેપરવા બનાવે તેનું તો અહો ભાગ્ય ! ખીન્તું શું લેઈએ ? પ્રિયતમ પોતેજ આવીને પ્રેમના આવેશપૂર્વક પ્રિયાનાં વસ્ત્રો ઉતારવા માંડે તો તો ભાગ્યેદયજ થયોને! તેનું તો સૂતેલું ભાગ્ય વાગી ઉડ્યું. ખીન્ત શેના માટે જન્મ લીધો હતો ? તે આંખો, જે પ્રિય-તમના સુખરૂપી હીપકઉપર પતંગીયાં નથી બની, તે કાગડા ઉડાવનાર ગોફુનો ગોળોજ કેમ ન બની ? તે કાન, જે પ્રિયતમનીજ ચર્ચા સાંભળવામાં મગ્ન નથી રહેતા, તે ખાખરાનો પડીયો કેમ ન બન્યા ?

સો સંગત જલ જાય કયા નહિ રામકી,

બિન લાડકે પ્રાત^૧ લલા કિસ કામકી ?

વો આંખ કે બે નમ^૨ હો, વો હો ફૂર^૩ તો બેહતર,

વો દિલ કે હુય બે દર્દ, વો જલ જાય તો અચ્છા.

જિને ઇશક પર સિર ના દિયા, બુગબુગ જિયા તો કયા હુવા ?

જિને પ્રેમ રસ આખા નહિ, અમૃત પિયા તો કયા હુવા ?

ભારતના મિત્ર હોવાનો દાવો રાખનારાઓ ! ન્યાંલગી તમારા નેત્રોની કીકીરૂપ અને કલ્લેજના દુકડારૂપ નવયુવકોનો જ્ઞાનાશિના કુંડમાં નરમેધ (મનુષ્ય-ચર) થતો નહિ જુઓ, ત્યાંલગી તમારા દેશનો ભાર ઉતરવાનો નથી.

તં ત્વા મગ પ્રવિશાનિ સ્વાહા । સ મા મગ પ્રવિશ સ્વાહા ।

તસ્મિન્સહસ્રશાસે । નિમગાઙ્ઘં ત્વયિ મૃજે સ્વાહા ॥

અર્થ:—હે ઈ ! મારો તારા સ્વરૂપમાં લય કરી દે—સ્વાહા. મારા અંતરમાં તું ઘર ફરી લે—સ્વાહા. તારી માયામાં સહસ્રો શાખા છે; હું તારા સ્વરૂપમાં સ્નાન કરું છું—સ્વાહા.

વેદાંતમાં એવી વાતને સ્થાનજ નથી કે જગત્ માફજ થઈ રહે, હું સારીપેઠે તેનો ઉપભોગ કરતો જાઉં, અને જ્યારે કંઈ વિદ્ય આવી પડે ત્યારે પ્રાર્થનાઓ કરીને ઈશ્વર પાસે ઝાડુ કાઢવાનું કે દિવાનખાનું સન્ન-વવાનું કામ કરાવી લઉં. વેદાંતનો ઈશ્વર તો મહા વિશાળ મેઘાવાળો ઈશ્વર છે. તે દાસ કે ચાકરનું કામ કદાપિ નહિ કરવાનો, તમારી કામનાઓને પૂર્ણ કરવામાટે તે દલાલ નહિ બને. અહીં તો જ્યાંસુધી સઘળી કામ-નાઓ નષ્ટ ન થઈ જાય, ત્યાંસુધી મહારાજ દર્શનજ આપે તેમ નથી. અથવા એમ કહો કે ઈશ્વરને ઝાળખચો, એટલે કામનાઓ બામનાઓ સઘળી સફા થઈ જાય છે.

હરજ કે સુદતાં ખયમા ઝદ ગોગા નમાનદ આમરા.

જે સ્થળે સુદતાન ડેરા નાખે છે ત્યાંથી સામાન્ય મનુષ્યાદિની અવર-જવર તથા ધાંધલ નષ્ટ થઈ જાય છે.

સત્ય સ્વરૂપ સૂર્યની આગળ જગત્ તો એક કણ પણ નથી બચી શકતું. વેદાંતનો વિસ્તાર કંઈ માત્ર આ જરાક જેટલી પૃથ્વી ઉપરજ નથી; અદ્વે-તની ચતુઃ-સીમા, શારીરિક કામનાઓ કરતાં અત્યંત વિશાળ છે.

હમ ખુદા ખાહી વ હય દુનિયાએ દૂં,

ઈ ખ્યાલસ્તો, મહાલસ્તો, જીતું.

અર્થ:-શું તું પરમેશ્વર તેમજ આ નીચ દુનિયા બન્નેને મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે? તો તો એક બ્રમ છે, અશક્ય છે. દિવાનાપણું છે.

(પદ્માત્મેવાડધસ્તાદાત્મોપરિષ્ટાદાત્મા પશ્ચાદાત્મા પુરસ્તાદાત્મા દક્ષિણત આત્મોત્તરત આત્મેવેદં સર્વમિતિ સ વા પપ પવં પદ્યન્નેયં મન્વાન પવં વિજાનન્ના-ત્મરતિરાત્મક્રીડ આત્મમિથુન આત્માનંદઃ સ સ્વરાહ ભવતિ (સામં ૭૬૧૦)

ભાવાર્થ:-નિઃસંદેહ આત્માજ નીચે છે અને આત્માજ ઉપર છે; આત્માજ પાછળ છે અને આત્માજ આગળ છે; આત્માજ દક્ષિણમાં છે અને આત્માજ ઉત્તરમાં છે; આત્માજ આ સર્વ કંઈ છે. જે આ પ્રમાણેજ જીવે છે, આજ પ્રમાણે વિચારે છે, આજ પ્રમાણે જાણે છે, તેને પ્રેમ છે તો આત્મા સાથે, તે રમે છે તો આત્મા સાથે, તે ભેટે છે તો આત્માને, તેના પ્રાણની વિશ્રાંતિ છે તો આત્મામાં, એજ તે જ્યોતિસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઘેઠત રામહિ, ઊઠત રામહિ, બોલત રામહિ, રામ રહ્યો હય,
ખાવત રામહિ, પીવત રામહિ, ધામહિ રામહિ, રામ ગહ્યો હય;
નગત રામહિ, સોવત રામહિ, નોવત રામહિ, રામ લહ્યો હય,
દેતહુ રામહિ, લેતહુ રામહિ, મુંદર ગમહિ, રામ રહ્યો હય.

કરેં હમ કિસકી પૂજા આર લગાયેં કિસકો ચંદન હમ ?
સનમ હમ, દેર હમ, ખુતખાના હમ, ખુત હમ, ઘરેહમન હમ.

ગેહુ અઝ બુદ્ધત પરેશાનમ, ગેહુ અઝ રૂપે તૂ હયરાનમ,
હમીં કુસ્તો ઇમાનમ, હમીં લયલો નહારે મન.

અર્થ:-કોઈ વખત તારી (પરમાત્માની) કેશલટો (માથા) નેંધ વ્યાકુળ
ગની જાઉં છું, અને કદિ તારા સુખનું (સ્વરૂપનું) દર્શન કરી સ્તબ્ધ થઈ
જાઉં છું. આજ મારી નાસ્તિકતા અને આસ્તિકતા છે, અને એજ મારાં
રાત્રિ અને દિવસ છે.

તેરા જન રામ રસાયન માતા:

પ્રેમ રસાયન જાકો ઉપજ્યો, છોડ ન કિતકું જાતા,
ઉઠત હરહર, ઘેઠત હરહર, હરહર સોજન ખાતા;
અડસઠ તીરથ મજનન કીને, સાધુ ધૂરીં નહાતા,
સફલ જનમ હરજનકા ઉપજ્યો જિન કીને સૌત મિધાતા.

તુરા ગોયમ, તુરા નોયમ, તુરા દાનમ, તુરા ખાનમ.

અર્થ:-તને કહું ને તને શોધું, તને જાણું ને જાણાવું.

પુરસંદ દોસ્તાં કે કુળ મીરવી ? ખુગો:

મુશ્તાકરા ચે પુરસી?—બરે યાર મીરવમ.

અર્થ:-પૂછે જો દોસ્તો કે “ક્યાં જાય છે?” તો કહે:

પ્રેમીને શું પૂછા છે ? પ્રીતમને ત્યાંજ જાઉં છું.

યાર ચક્ષતા “કીસ્તી?”—ચક્ષતમ “સનાગોએ શુમા;”

“અઝમે કુળ દારી, બેગો ?”—ચક્ષતમ “સરેકૂચે શુમા.”

અર્થ:-મિત્રે પૂછ્યું “તું કોણ છે ?”—કહું મેં “પ્રશંસક તાહરો;”

“કહે, ક્યા જવાનું થાયું છે ?” “તારી ગલીના દારખર.”

સખાહે ઇદ કે મર્દમ બ કારોખાર રવન્દ,

બલા કશાને મુકુબ્બત બકૂચે યાર રવન્દ.

અર્થ:-ઈદની સવારમાં જ્યારે અન્ય મનુષ્યો પોતપોતાના કામબંધા તરફ જાય છે, ત્યારે ગ્રેમની પીડા સહન કરનારાઓ પોતાના પ્રિયની ગદી ભણી જાય છે.

આપની તો સહર^૧ હય ચેહી ઐર દામ ચેહી હય.

મહાદેવે વામદેવને કહ્યું છે કે:-

અંતર્યોગં યદિયોગં યો વિજાનાતિ તત્ત્વતઃ ।

ત્વયા મયાપ્યસૌ યંચઃ શૈષૈર્વેચસ્તુ કિં પુનઃ ॥

અર્થ:-જેણે અંદર અને બહાર એક આત્મદેવને જાણ્યો, તે તો મારે (શિવને) અને તારે (વામદેવને) પણ વંદન કરવા યોગ્ય છે; તો પછી બીજા-ઓને, માટે વંદનીય એમાં તો સંદેહજ કેવો ?

અવતારોવિષે પુરાણોમાં લખ્યું છે કે જેઓએ ભગવાન સાથે શત્રુતા જાહેર કરી, અને તેમની સાથે યુદ્ધ અને સંગ્રામ કર્યા, તેમનું બહુજ જલ્દી કલ્યાણ થઈ ગયું; કેમકે તેમને મહારાજે શીઘ્રજ સુક્તિ પ્રદાન કરી.

હે પ્રિયે ! જે પુરુષ પોતાપ્રત્યે શત્રુતા રાખનારાઓનું પણ મનવાણીક્રિયાથી લાલું ઈચ્છે છે, જે તેમની સેવામાં પોતાની વહાલામાં જહાલી વસ્તુ હાજર કરવાને તત્પર રહે છે, જેના રોમેરોમમાંથી ગ્રેમ ટપકે છે, જેની આંખોમાંથી આનંદ વરસે છે, જેના મસ્તિષ્કઉપર શાંતિરૂપી ચંદ્ર ચમકી રહ્યો છે, તેવો પુરુષ ભગવાનનોજ અવતાર છે. એવા મહાપુરુષની તરફથી વેદાંત પર્વત જેવડા ક્રોધને અને વંટોળીયા જેવડી શત્રુતાને યુદ્ધ કરવામાટે કહેણ મોકલે છે. તેનાં દર્શન થતાંજ ક્રોધનો પર્વત કે શોકના વંટોળીયાનું નામ સુદ્ધાં બાકી રહેવાનું નથી. તેમનો ક્યાંયે પત્તો મળે તો કહેજો.

આ શિકાને-આક્રતાબ અજ દિલબરે મા ગાફિલંદ,

અથ નસીહત ગો, ખુદારા રવ બખીનો, રવ બખીં.

અર્થાત્-સૂર્યના ઉપાસકો મમ પ્રિયથકી અજાત છે; અરે શિક્ષક ! ઈશ આતર જઈને જો, તું જઈને જો.

બ્રહ્મવિદ્યા એ એક એવો જાદૂઈ મંત્ર છે કે જે કાબા રંગમાં અને ઠીંગણા અથવા નાના શરીરમાં તેમજ વાંકાં અંગોમાં પણ એવું આશ્ચર્યકારક રૂપ અને લાવણ્ય ભરી દે છે, કે આખા જગતનાં ઉંચા કદવાળાં અત્યંત સુંદર

માનવો પણ હજારો વરસસુધી-વાંસળીથી સાપ ખેંચાઈ આવે તેમ-એક ગોવાળીયાની વાંસળીથી આકર્ષાઈને તેની ઉપર જન કુરબાન કરવા તેના દેશમાં દોડતા આવે છે. અહો, ગોવાળ !

તા દીદા બ ખાબ દીદા રૂયત,
પયવસ્તા દર આરબુયે ખાબ અસ્ત.

અર્થ:-જ્યારથી આંખે તારું મુખ સ્વપ્નમાં જોયું છે ત્યારથી તેને સદૈવ તે સ્વપ્નનીજ ઝંખના રહી છે.

સુરતવર્ધનં શોકનાશનં સ્વરિતવેણુના સુષ્ટુચુંચિતમ્ ।

इतर रागविस्मरणं नृणां चितर वीरन तेऽधरामृतम् ॥

અર્થ:-આનંદ અને પ્રસન્નતામાં વૃદ્ધિ કરનાર, શોકને નષ્ટ કરનાર, ધીમા સ્વરવાળી ખંસુરીવડે સારી રીતે ચુમેલ અને અન્ય સાંસારિક સુખોને ભૂલાવી દેનાર (વહાલા શ્રીકૃષ્ણ) તું જ્ઞાનોપદેશરૂપી અમૃત સત્યના જિજ્ઞાસુઓને મુક્તિરૂપી દાન દેવાની શક્તિ ધરાવે છે.

હાય ગોલ ચંદ્રસમાન ! હે મારા લાલ ! તું છાણ અને માટી (વિષયે ચ્છાઓ) વડે હાથ કેમ ખરડે છે ? આ લીલા સારી નથી. માખણ જેવું શરીર તે કેમ મેલું કરી નાખ્યું ? છાણ અને માટીમા તો વીછી (દુઃખ) હોય છે, જો કરડશે તો મો પસારી ગડબડ શરૂ કરશે. તમારૂં રુદન તમારો “શમ” નથી ખમી શકતો. મારા નાનેગ ! આવ, તને નવડાવું, ધોવડાવું, દૂધ પાઉ, તું ગોવાળીયો નથી. તુ તો દ્વારકાધીશ (જલથલનો સ્વામી) છે. છત્ર-સિંહાસનનો અધિકારી છે. આ ગાંડપણને છોડી દે.

उन्नतिनो मार्ग

(૨૪ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫ના દિવસે આપેલું વ્યાખ્યાન.)

ખ્યાનનો આરંભ કરવા પહેલાં રામ તમને એમ કહેવા ઇચ્છે છે કે આત્મ-પૂજા અને આત્મ-સન્માન એ શબ્દોના શા અર્થ થાય છે, લોકો તેમના ખોટા અર્થ કરે છે. જો તમે આત્માને પરિમિત માનતા હો અને સ્વ એટલે કેવળ પોતાનું શરીર એમજ માનતા

હો, તો સ્વમાનનો અર્થ અહંકાર અથવા અહંમન્યતા થશે; અને એમ માનવું તે તો પાપજ છે. પણ જો સ્વનું તાત્પર્ય ઇશ્વરનું સ્વરૂપ માનીએ તો તો સ્વમાન કરતાં ચઢિયાતું બીજું કોઈ પુણ્ય નથી. રામ આપને વિનંતિ કરે છે કે વ્યાખ્યાન એકાગ્રતાપૂર્વક સાંભળો. તમો ભગવત્સ્વરૂપ છો. તમો અતંત-સ્વરૂપ હોવાથી તમારી અંદર પરિચિન્ન સાંસારિક વિચારો નજ રહેવા જોઈએ.

કોઈ એક રાજાનો પુત્ર પોતાના નોકરો વચ્ચે જઈ બેસતો હોય, અથવા કોઈને બીલતસ શબ્દો સંભળાવતો હોય, તે વખતે જો તેને એમ કહેવામાં આવે કે “ તમે આ શું કરી રહ્યા છો ? એ તમોને ન શોભે. તમો રાજાના પુત્ર થઈ આવા નીચ લોકોમાં બેસો છો અને તમો જીહવાને આવા બીલતસ શબ્દો બોલી અપવિત્ર બનાવો છો ! ” તો તત્કાળ તેને પોતાની અસહ સ્થિતિનું ભાન થઈ આવે છે અને તે લલ્લિત બની બેઠે છે. તેજ પ્રમાણે તમો પણ તમારા સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરો. તમારું સ્વરૂપ તો પરમેશ્વર છે. તે સ્વરૂપ તો ત્રિલોકને આનંદ આપનારું છે, સૂર્યને પ્રકાશ અને ચંદ્રને શીતળતા આપનારું છે. માટે તે રાજપુત્રની જેમ તમે પણ તમારા

વિચાર અને કાર્યોથી લક્ષિત થઈ પોતાની જાતને સાંસારિક વસ્તુઓમાં એટલી ખંધી આસક્ત ન થવા દે. તમારા સ્વરૂપને ઓળખો, તેને ધરા-ધર પિછાનો. જુઓ તમારો ગાયત્રી મંત્ર શું શીખવે છે ? રામ તમને એ મંત્ર નહિ વાંચી સંભળાવે, પણ દેખા તેનો આશયજ જણાવશે. એ મંત્રનો આશય એવો છે કે મારી જુદી પ્રકાશિત થાઓ; કેમકે, સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓને જે પ્રકાશ આપે છે તે મારો આત્માજ છે. વસ્તુ-સ્થિતિ આમ હોવાથી રામ કહે છે કે જે લોકો અલેદવાદી હોય તેઓ પોતાની અલેદદદિને સન્મુખ લાવીને, તથા જેઓ લેદવાદી હોય તેઓ લેદદદિ ધારણ કરીને તે જ્યોતિ-સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરે. એ ધ્યાન એજ છે કે બહારના તમામ પ્રકાશોનું તેમજ આંતરિક જ્ઞાનજ્યોતિનું જાન્યેનું મૂળ મારા હૃદયમાંજ છે. મારા હૃદયમાં તેજ દીપક બળે છે, અને તેજ જ્યોતિ પ્રકાશમાન છે. હવે રામ આજના વિષય ઉપર આવે છે.

વિષય અત્યંત વિશાળ છે. તેથી તેના એકાદ ભાગ ઉપરજ રામ વિવે-ચન કરશે. સાધારણરીતે લોકો એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે આ “ઉન્નતિ, ઉન્નતિ”ની ખૂંમો મારનાર ક્યાંથી નીકળ્યા છે? અરે ભાઈઓ! પોતાને ઘેર ખેસી અમન-ચેનમાં જીવન વ્યતીત કરવામાં સુખ છે, કે ઉન્નતિ ઉન્નતિની પીડા માથે વહોરી લેવામાં? લોકોની જીહ્વા ઉપર તો આજ શબ્દો છે કે “અમોને અહીંજ રહેવા દે, અમો આગળ વધવા નથી માગતા” અને પોતાનું વર્તન પણ તેઓ એજ પ્રમાણે રાખે છે. તેઓ કહે છે કે:—

જ કંદરે હર સકું રાહત જીવદ જિનગર તક્ષવતરા,
દવીદન, રક્તન, ઇસ્તાદન, નિશસ્તન ખુદતનો મુદન.

અર્થાત્:—ગતિનો અભાવ જેટલો વધારે તેટલોજ આરામ પણ વધારે; દોડવા, ચાલવા, ઉભા રહેવા, ખેસવા, સૂવા અને મૃતસ્થિતિ વચ્ચેના તક્ષ-વત ઉપરથી જોઈ લ્યો.

પરંતુ આ આરામ શું છે? એ તો ક્ષણભંજુર છે. એ અવસ્થા કંઈ સ્થિર રહી શકતી નથી. કોઈને કોઈ દિવસ એ આરામનો પણ અંત આવશેજ. સૌથી વધારે આનંદ તો ત્યારે હોઈ શકે કે જ્યારે એવું મૃત્યુ આવે કે તેના પછી ફરી મરવાનો વખતજ ન આવે. આવા આલસ્યના ઉપાસક મહાશયોને રામ પ્રકૃતિનો એક નિયમ દેખાડવા ઇચ્છે છે. વિકાસ-

વાદનો. ઇતિહાસ આપણને એજ ઉપદેશ આપે છે કે “ આગળ વધો, નહિ તો મરો. ” જે કોઈ આગળ વધવાની ના પાડશે તે ચગદાઈ જશે. તે સિવાય અન્ય કોઈ ઉપાય કે આરો નથી. જગત્માં જેટલાં પ્રાણીઓ છે તે બધાંની સ્થિતિઉપર વિચાર કરવાથી એજ નિયમ જણાઈ આવે છે કે “ આગળ વધો. ” જડ, ચેતન, વનસ્પતિ, દરેક ઈંકાણે એજ નિયમ સાંપ્રાપ્ત્ય લોગવી રહ્યો છે. જંગલી જાતિઓ અને પશુઓની સ્થિતિનાં વર્ણન વાંચવાથી પણ એજ જણાઈ આવે છે, કે તેમના રક્તના એક એક ટીપાઉપર એમ લખાયલું છે કે “ આગળ વધો. ” અને એ તદ્દન સાચું કહ્યું છે, કે ઉન્નતિ પ્રયાસથી, પુરુષાર્થથી, પરિશ્રમથી અને કષ્ટ વેઠવાથી થાય છે. જે વ્યક્તિ પરિશ્રમ અને પ્રયત્ન નહિ કરે તે નષ્ટ થશે અને ચગદાઈ જશે. ગાડીમાં બેઠેલા ઘોડાનું કામ ગાડીને ખેંચી આગળ લઈ જવાનું છે. તેથી જ્યારે તે નથી ચાલતો અને અટકી પડે છે ત્યારે કોચમેન તેને ચાણુક ઉપર ચાણુક ફટકારે છે. વ્યક્તિઓ અને જાતિઓની પણ તેવીજ દશા છે.

જે વ્યક્તિ અથવા જાતિ આગળ વધવાની ના પાડે છે તેને દૈવ અથવા પ્રકૃતિનો નિયમ ફટકા મારે છે. આ નિયમ અટલ છે. તેમાં કોઈને પણ છૂટછાટ નથી મળી શકતી. પરમેશ્વર કોઈ પણ જાતિ અથવા સંપ્રદાયનો પક્ષકાર નથી. જે કોઈ તેના નિયમાનુસાર વર્તે છે તેને તે ચાહે છે અને તેજ બચી જાય છે, પરંતુ જે તેના નિયમનો ભંગ કરે છે તે તેનો શત્રુ હોઈ તે નાશ પામે છે. જરા ભુલ્યા કે તમો સાંસારિક રાજ્યના નિયમવિરુદ્ધ વર્તો તોપણ તરત શિક્ષા પામો છો, તો પછી ઈશ્વરીનિયમનું ઉલ્લંઘન કરીને બચી જવાની આશા રાખવી એ તો મૂર્ખતાજ કહેવાયને ! ધર્મ-શાસ્ત્રાનુસાર પણ આગળ વધવાની ના પાડવી એનુંજ નામ પાપ. એને તમોશુણ કહે છે. પદાર્થશાસ્ત્રમાં દર્શાવેલા ગતિના નિયમો પૈકીના એક નિયમનું નામ “ જડતાનો નિયમ ” છે. પોતાની સ્થિતિ બદલવાની ના પાડવી તેનું નામ જડતા. પોતાની સ્થિતિ બદલવા ન ઇચ્છવું એનુંજ નામ મુસ્તી, શિયલતા અથવા જડતા. આપણા શાસ્ત્રોમાં શ્રમ અથવા શક્તિશન્યદશાને તમોશુણ કહે છે. આ નિયમને વિસ્તારથી વર્ણવતાં એમ કહી શકાય કે જો એક વસ્તુને સ્થિર

અવસ્થામાં રાખીએ તો તે તેજ સ્થિતિમાં સદૈવ રહેશે; અને જ્યાંસુધી કોઈ ચેતન વસ્તુ તેની ઉપર કાર્ય ન કરે ત્યાંસુધી તે પોતાની સ્થિતિ બદલશે નહિ. એજ પ્રમાણે જો એક વસ્તુને ગતિમાં મૂકવામાં આવે તો તે હમેશાં ગતિમાંજ રહેશે, અને જ્યાંસુધી કોઈ ચેતનવસ્તુ તેની ઉપર કાર્ય ન કરે ત્યાંસુધી તે પોતાની ગતિમાન સ્થિતિને છોડશે નહિ. આ નિયમને સ્થિરતાનો નિયમ પણ કહે છે. તેથી આગળ ન વધવું, અથવા એમ કહો કે પોતાની સ્થિતિને પરિવર્તિત ન કરવી એનુંજ નામ જડતા-તમોશુ-અને પાપ છે. એક બીજો નિયમ વૃદ્ધિ અથવા ફેરફારનો છે. તેનાથી રજોશુ પ્રકટ થાય છે. અર્થાત્ આ દશામાં જડતા ઉપર પોતાનો સંયમ અથવા કાણુ જાતી જાય છે, અને આગળ વધવાની તથા સ્થિતિમાં પરિવર્તન કરવાની ઇચ્છા તેમજ શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે મનુષ્ય તો અનન્તસ્વરૂપ છે, તેમાં આ પાપ ક્યાંથી આવ્યું? એનો જવાબ કેટલાક લોકો આ પ્રમાણે આપે છે કે પહેલ પહેલાં હજરત આદમે પાપ કર્યું, અને તે આપણને વારસામાં મળ્યું. રામ આ પ્રશ્નને એ રીતિએ નહિ ચર્ચે. રામ તમોને બતાવશે કે જરા હિંદુશાસ્ત્ર તરફ પણ દ્રષ્ટિ નાખો અને જુઓ કે તે શું શીખવે છે? અહીં પુનર્જન્મનો પ્રશ્ન આવે છે. પુનર્જન્મ સાચો છે. તેને એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનમાં ચર્ચાવામાં આવશે. રામ આ સમયે તે પ્રશ્ન ઉપર કશું નહિ બોલે. આપણને હિંદુ-શાસ્ત્ર એમ શીખવે છે કે મનુષ્ય ચોરાશી લક્ષ યોનિઓમાં ફરીને ઉત્પન્ન થયો છે. વિજ્ઞાનનો પણ આ એક નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે મનુષ્ય અન્ય સર્વ પદાર્થોની છેવટે ઉત્પન્ન થયો છે. ઇતિહાસચિન્હવિદ્યા અને ભૂગર્ભ-વિદ્યા ઇત્યાદિમાંથી એ બાબતનાં સચોટ પ્રમાણ મળી આવે છે. ગર્ભશાસ્ત્ર પણ એ વાતને સિદ્ધ કરે છે. આ નવીન વિદ્યા ‘હેકલે’ પ્રચલિત કરી છે. આ વિદ્યાના પ્રત્યક્ષ અનુભવોથી સારી પેઠે સિદ્ધ થાય છે કે મનુષ્ય સૌના પછીજ ઉત્પન્ન થયો છે.

રામ એકવાર એક સંગ્રહસ્થાનમાં ગયો હતો. ત્યાં તેણે જોયું કે ગર્ભની અંદરનાં એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ, પાંચ દિવસ અને એજ પ્રમાણે મહીના બે મહીના સુધીના બ્રહ્મ (બાળક) શીશીયોની અંદર સ્પિરિટમાં રાખેલાં હતાં. તે ઉપરથી માતાના પેટમાં ચેતનની શી અવસ્થા થાય છે તે જણાતી

હતી. તે લિન્ન લિન્ન રૂપ ધારણ કરે છે; અર્થાત્ માછલી, દેડકું, કૂતરો, વાનર વગેરે દશાઓમાં થઈ સૌની પછી મનુષ્યની અવસ્થા ધારણ કરે છે. તેથી સ્પષ્ટરીતે સિદ્ધ થાય છે કે સંસારમાં મનુષ્ય સૌથી છેલ્લો ઉત્પન્ન થયો છે, અને તે પાશવિક અવસ્થાઓ લોગવીને તે પછીજ મનુષ્ય બનેલો હોવાથી હંબુસુધી તેનામાં તમોશુણનો ભાગ રહી ગયેલો છે, અને તેજ કારણસર તેનામાં પાપ જોવામાં આવે છે. પાપ અથવા પુણ્ય એ સાપેક્ષક શબ્દો છે. જે વસ્તુ એક સ્થિતિમાં પાપરૂપ હોય તેજ વસ્તુ બીજી સ્થિતિમાં પુણ્યરૂપ થઈ શકે છે. બાળકને માટે જે પાપ નથી તે વૃદ્ધને માટે પાપ છે. ચોથા વર્ગનો વિદ્યાર્થી જે પોતાના વર્ગમાં ચાલતાં પુસ્તકોનું અધ્યયન કરે તો તે તેના માટે પુણ્ય છે. પણ જે એમ. એ. વર્ગનો કોઈ વિદ્યાર્થી પોતાનાં પુસ્તકો છોડી ચોથા વર્ગનાં પુસ્તકો વાંચવામાં વળત ગાળે તો તે તેના માટે પાપ છે. એકંએકના કલાસમાંથી ઉન્નતિ કરી બીએએના વર્ગમાં અભ્યાસ કરવો તે પુણ્ય છે. પરંતુ બીએએમાં નપાસ થઈ ફરી ફરી બીએએ નોજ અભ્યાસ કરવો એ પાપ છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે એક અવસ્થામાંથી આગળ ન વધવું એજ પાપનું મૂળ છે. તેવીજ રીતે જે વસ્તુઓ પશુઓમાં પાપરૂપ નથી ગણાતી તે વસ્તુઓ મનુષ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પાપરૂપ બની રહી છે. પશુઓની દશા છોડ્યા પછી જીવાત્મા મનુષ્યદશામાં આવે છે, પરંતુ તેનામાં તમોશુણ બાકી રહી જાય છે. તેથી જો એ સમયે તે પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન કરે કે જે બુદ્ધિ તેને પશુઓથી જૂદો પાડે છે, અને પોતાને માટે શું પુણ્ય છે અને શું પાપ છે તે ઉપર વિચાર ન કરે તો તે જડતાના નિયમ અનુસાર જડ છે; કેમકે તે પોતાની અવસ્થા બદલવા નથી ઇચ્છતો. પશુતાના જે અંશે તેનામાં બાકી રહેલા છે તેને તે જેમના તેમ ચાલુ રાખવા ઇચ્છે છે; અને પોતાના મળેલો બુદ્ધિના પ્રકાશનો લાભ ઉઠાવી આગળ વધવા નથી ઇચ્છતો.

સારાંશ કે જે વ્યક્તિ આગળ વધવાને તૈયાર નથી તે પાપજ કરે છે. પાપનું તત્ત્વ આજ છે, અને પાપ મનુષ્યમાં કેમ આવે છે તેનો સંબંધ પણ આવેજ છે.

તમારી બાઈસિકલનું પેડું ફરી રહ્યું છે અને તમારો કૂતરો તેની આગળ આગળ દોડતો ચાલ્યો જાય છે. જો તે જરાજર દોડ્યો જશે તો તમારી

બાઈસિકલના પૈડાની ઠેસ તેને નહિ વાગે અને તેને કંઈ દુઃખ નહિ થાય. પણ જો તે અટકી પડે, અથવા તમારી બાઈસિકલ કરતાં પોતાની ગતિ મંદ બનાવી દે તો તે જરૂર પૈડાની નીચે આવી જશે. હા, તેને બચાવવાનો એક ઉપાય એ છે કે તમે પોતે તમારી બાઈસિકલને રાંધી દ્યો. તેવીજ રીતે કાળજ્યક ચક્કર લગાવ્યે જાય છે. જો તેની સાથે સાથે દોડશો તો તો શ્વેમકુશળ છે, નહિ તો તેની નીચે દબાઈ મરવુંજ પડશે; કેમકે પરમેશ્વર પોતાના પૈડાને રાંધવાનો નથી. તેના નિયમ અટલ છે. તે સદા પ્રચલિત છે. એમાં કોઈને માટે પક્ષપાત નથી.

માટે ઉન્નતિ કરો, નહિતર ચગદાઈ મરશો, પીસાઈ જશો, નષ્ટ થઈ જશો. જે જાતિયો આગળ નથી વધતી, તે સદૈવ પાછળજ પગલાં ભરે છે અને જે માર્ગપ્રવર્તન પાપ ગણે છે તે જાતિઓનો નાશજ થાય છે. રામ આ શબ્દોની વ્યાખ્યા નહિ કરી બતાવે. તેના અર્થ તો તમે સ્વતઃ સમજી ગયા હશો. આ ઉપરથી એજ સારાંશ નીકળે છે કે ઉન્નતિ એટલે પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થ.

ઉન્નતિ એટલે પ્રયત્ન એ ખરું; પરંતુ પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે પ્રયત્નથી શું થઈ શકે એમ છે? પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રારબ્ધને અધીન છે, એટલે કે ભાગ્ય ઉપર અવલંબી રહેલી છે. આ વિષય એવો છે કે તે ઉપર એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાન આપવું જોઈએ. પરંતુ તેનો સંક્ષેપતઃ ઉત્તર આ પ્રમાણે છે:-

જે લોકો એમ કહે છે કે પ્રત્યેક કાર્ય ભાગ્યથીજ થાય છે, તેઓ પણ સાચા છે, પણ તેઓ એ સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કરવામાં ભૂલ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે જેવી ઋતુ હોય છે તેવીજ માણસોની રીતભાત પણ બની જાય છે. શિયાળાની મોસમમાં તમે ઉનનાં વસ્ત્રો પહેરશો, ઘરમાં રહેશો, આગ સળગાવશો વગેરે વગેરે કરશો; અને ગરમીની ઋતુમાં મેદાનમાં રહેશો, પાતળાં વસ્ત્રો પહેરશો. ઠંડુ પાણી પીશો વગેરે વગેરે.

હવે એમાં ઋતુનું બદલાવું તે દૈવ-ઇચ્છા અથવા ભાગ્ય કે પ્રારબ્ધ છે, અર્થાત્ તે એક નિયત વસ્તુ છે. અને આ પ્રારબ્ધ આખા દેશ ઉપર પ્રભુત્વ લોગવે છે; પરંતુ ઋતુઅનુસાર વસ્ત્ર પહેરવાં અને ખીજાં આચરણ બનાવવાં તે તો આપણાજ પુરુષાર્થપર આધાર રાખે છે. બદલાયલી ઋતુ એમાં કંઈજ કરી શકતી નથી. ચોર ચોરી કરે છે, વિદ્યાર્થી અભ્યાસ

કરે છે, ન્યાયાધીશ કહ્યા પતાવે છે. આ સઘળા લોકો પોતપોતાનાં કાર્યો સૂર્યની સહાયતાથી કરે છે, કેમકે તેઓમાં કામ કરવાની શક્તિ અન્ન ખાવાથી આવે છે; અને તે અન્ન સૂર્યના પ્રકાશ અને શક્તિને ખાઈનેજ પેદા થાય છે. આ હકીકત જોતાં સૂર્યનો પ્રકાશજ આ જગતનાં સર્વ પ્રાણીઓમાં આવીને કાર્ય કરે છે. દીપકના પ્રકાશમાં જે જ્યોતિ છે તે પણ તેજ સૂર્ય પાસેથીજ મેળવી છે. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વસ્તુતઃ ઉપર જણાવેલા સર્વ લોકોનાં કાર્યોને કરવાવાળો સૂર્યજ છે; પરંતુ સૂર્ય ઉપર કેમ કોઈ પણ ચોરીનું આળ નથી ચઢાવતું? તેને કેમ અપરાધી ઠરાવવામાં નથી આવતો? કારણ એજ કે સૂર્ય તો એમાં માત્ર પ્રકાશ અને શક્તિ આપનાર પદાર્થ છે. તેજ તો વક્રીકૃત, વાદી અને ન્યાયાધીશ દરેકને જેવી શક્તિ આપેલી છે તેવીજ ચોરને પણ આપી છે. ધારો કે એક માણસને બીજાનો ધકકો વાગવાથી તે પડી ગયો. એમાં એના પડવાનું કારણ વસ્તુતઃ ગુરુવાકર્ષણનો નિયમ છે, પરંતુ પડનારો માણસ એ નિયમની સાથે નહિ લડે. તે તો ધક્કો મારનારનેજ પકડશે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં કેટલાક ભાગ અસ્થિર છે. અને કેટલાક ભાગ સ્થિર હોય છે. સ્થિર ભાગ તે આરબ્ધ અને અસ્થિર ભાગ તે પુરુષાર્થ. હવે જોવાનું એ છે કે આ બન્નેમાં કંઈ સંબંધ છે કે તેઓ એક બીજા સાથેના સંબંધથી રહિત અને નિઃપ્રયોજન છે. રામ આ પાત તમેાને વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી સમજાવે છે. તેમનામાં એક વિશેષ સંબંધ છે. તમારું આરબ્ધ તમેજ બનાવ્યું છે. જો પુરુષાર્થ કંઈ વસ્તુજ ન હોય તો ધાર્મિક પુસ્તકોમાં વિધિ અને નિયેધ કેમ શીખવાડ્યા છે? કહ્યું છે કે:—

દર્મિયાને કેસરે દરિયા તખ્તા બંદમ •કરદઈ,
બાજ ત્રી ગોઈકેદામન તર મકુન હુશિયાર બાશ.

અર્થાત્ નદીના ઉંડાણમાં મને ખીલા સાથે બાંધી દીધો છે, અને વળી કહે છે કે ખબરદાર, પાલવ ન ભીંજાય !

સુસલમાન, હિંદુ અથવા ખ્રિસ્તી કોઈ પણ ધર્મનાં પુસ્તકો જોવાથી સ્પષ્ટ વિદિત થાય છે કે તેમજો તમારી અંદર પુરુષાર્થનો અવકાશ જોયો છે.

હવે ગમ બન્ને વચ્ચેનો સંબંધ બતાવે છે. રેલગાડી પાટાને છોડી આમ તેમ નથી જઇ શકતી. પાટા તેનું ભાગ્ય છે, પરંતુ ચાલવામાં તે સ્વતંત્ર

છે, અને તે તેનો પુરુષાર્થ છે. પણ રેલગાડી ચાલુ થઈ તે પહેલાં પાટા પણ રેલવાળાઓના અધિકારમાં હતા. તેજ પ્રમાણે એક જણ કોઈ એવા ગરીબના ઘરમાં જન્મે છે કે ત્યાં તેનાં માતા પિતાને ખાવા સુદ્ધાં મળતું નથી. એક બીજો માણસ કોઈ અમીરને ત્યાં અવતરે છે, અને ત્રીજો કોઈ ગાંડા કે મૂર્ખને ત્યાં જન્મે છે. આનું કારણ રેલના પાટાની પેઠે તેમનું પ્રારબ્ધજ છે; પરંતુ એ પણ ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ કે આ ભાગ્યના પાટા તેમનાજ આગલા પુરુષાર્થ અનુસાર બનાવવામાં આવે છે. બુદ્ધિ, કરોળિયો પોતાના મોંમાંથી તાર કાઢે છે, અને તેને એકથી બીજી જગ્યા સુધી બંને છેડેથી બાંધીને પૂલ જેવું બનાવી દે છે. હવે તે એજ તાર ઉપર ચાલે છે પણ પોતે બનાવેલા એ રસ્તા સિવાય બીજી કોઈ બાબતે તે જવા ધારે તો નથી જઈ શકતો. જો બીજી બાબતે જવું જ હોય તો ફરીથી પોતાના મોઢામાંથી બીજો તાર કાઢીને બીજો માર્ગ બનાવી લેવાને તે સુખ્તીઆર છે. એમ કરવાથી પછી તે બીજી બાબત પણ જઈ શકશે. તાર નીકળ્યો તે પહેલાં તાર કાઢવાનું કાર્ય એ તેનો પુરુષાર્થ હતો, પણ નીકળ્યા પછી તે તેનું પ્રારબ્ધ બની ગયું. હવે તેને તેનીજ ઉપર ચાલ્યા વગર છૂટકો નથી.

તમે જાણો છો કે તાર કાઢવા પહેલાં તેને અધિકાર હતો કે તેની મરજીમાં આવે તે તરફ લઈ જાય. અર્થાત્ પોતાના પ્રારબ્ધને બનાવવાનું પોતાનાજ અધિકારમાં હતું. પણ એક વખત પ્રારબ્ધ બંધાઈ ચૂક્યું એટલે પછી તેને બદલવું હોય તો પાછી એજ સુક્તિ કરવી પડશે કે જે પહેલાં કરી હતી. રેશમના કીડાની સ્થિતિ ઉપરથી પણ એજા સિદ્ધ થાય છે.

એક બીજો દાખલો લ્યો. ધારો કે એક મનુષ્ય દસ્તાવેજ લખવા ઇચ્છે છે, અર્થાત્ કંઈ પુરુષાર્થ કરવા માગે છે. હવે આ પુરુષાર્થ કરતી વખતે તે કરવું કે ન કરવું તે તેના અધિકારની વાત છે. અર્થાત્ દસ્તાવેજ લખે કે ન લખે તથા દસ્તાવેજમાં ઇચ્છા અનુસાર શરતો લખવાનો તેને અધિકાર છે. પણ જો એક વખત લખાઈ રહ્યું એટલે પછી તે તેની સાથે બંધાઈ ચૂક્યો. એ તેનું પ્રારબ્ધ બની ગયું. હવે એ શરતો પ્રમાણે ચાલવા સિવાય બીજો ઉપાય નથી. જેમકે

ધારે મન—ખુદ કર્દા શ ઇલાજે નીસ્ત, કર્દની ખીશ, આમદની પીશ.

અર્થાત્ મારા વહાલા! હાથે કરેલ કાર્યનો કંઈ ઉપાય નથી. જે કરશે તેજ આગળ આવશે.

હંચ ખતે તકદીરસે ચેહ ખતે-પેશાનિયાં,

પેશ આતી હંચ વેહીજે કે હંચ પેશ આનિયાં.

અર્થાત્: કપાળ ઉપર પડેલી આ કરચલીઓ પ્રારબ્ધેજ લખેલી લીટીઓ છે. જે આગળ આવવાનું છે તેજ માથા ઉપર આવી પડે છે.

યોગવાસિષ્ઠમાં લખ્યું છે કે પુરુષાર્થથીજ સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે. સઘળા બુદ્ધિમાન પુરુષોનાં કામ પુરુષાર્થથીજ થાય છે. પ્રારબ્ધ શબ્દ તો ફક્ત એવા લોકોને આશ્વાસન આપવા ઘડી કાઢવામાં આવ્યો. હવે કે જેઓ કોમલ ચિત્તના હોવા છતાં તેમની ઉપર કંઈ વિપત્તિ આવી પડેલી હોય, ત્યારે તેઓ હાયવોય કરી મૂકે નહિ, નહિ તો હમેશાં જીવનનાં સઘળાં કાર્યો પુરુષાર્થથીજ થાય છે. મનુષ્ય સોજન જમે છે તે પણ પુરુષાર્થથી, પાણી પીએ છે તે પણ પુરુષાર્થથી, નોકરી પણ પુરુષાર્થથીજ કરે છે, અને કોઈ સાર્વજનિક કાર્ય કરે છે તો તે પણ પુરુષાર્થથીજ.

આટલી પ્રસ્તાવના કર્યા પછી રામ હવે આવશ્યક ઉન્નતિને સફળતાથી પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય જણાવશે. સર્વ કાર્યોમાં સફળતા મેળવવા માટે આ વાતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

(૧) સાંસારિક કામધંધામાટે સૌથી આવશ્યક વસ્તુ પ્રકાશ છે. જમે તેટલું સ્વચ્છ અને સફાઈદાર ઘર હોય, તોપણ જો તેમાં અંધારું હશે તો તેમાં દાખલ થનાર કાતો ખુરશી સાથે અથડાશે અથવા ભીંતમાં તેનું માથું ભટકાશે, અથવા ફાનસને ઠોકર વાગી તેના ચૂરેચૂરા થઈ જશે.

અર્થાત્ ડગલે અને પગલે દુઃખને દુઃખજ સામે આવશે વળી ખુટલી જમીનમાં પણ પ્રકાશ વગર કોઈ પણ વસ્તુ ઉગી શકતી નથી. એક છોડવાને અંધારામાં વાવો, અને બીજાને અજવાળામાં વાવો. પછી જન્મેને એક સરખું પાણી પાઓ. પરિણામ એજ આવશે કે અંધારામાં વાવેલો છોડ સૂકાઈ જશે અને અજવાળામાં વાવેલો છોડ ખીલતો તથા વધતો જશે. એ રીતે ત્યારે પ્રકાશવગર વૃક્ષ પણ ઉન્નતિ કરી શકતું નથી, ત્યારે મનુષ્ય તો કેમજ કરી શકે? હવે ઉન્નતિના કાર્યમાં મનુષ્યને કયા પ્રકાશનું પ્રયોજન છે? તે ધ્યાન દે જોના ઉલ્લેખ રામે લાપણના

આરંભમાં કર્યો હતો; તેજ પ્રકાશોનો પણ પ્રકાશ જ્યોતિસ્વરૂપ આત્મ-
દેવ; તેને ન જૂલવો એનુંજ નામ પ્રકાશ છે. આ સાંભળી કદાચ તમે કહેશો
કે સંસારમાં જે હજારો નાસ્તિક લોક હોય છે, તેમણે શું કંઈજ ઉન્નતિ નથી
કરી? રામ ઉત્તર આપે છે કે આ સુપ્રસિદ્ધ નાસ્તિક લોકો જેમને તમે નાસ્તિક
કહો છો અને જેઓ મોટાં મોટાં કાર્યો કરી ગયા છે, જેવા કે હર્બર્ટ
સ્પેન્સર, સ્પાઈનોઝા, તથા હકસલે; ધારો કે તેઓ નાસ્તિક હતા; પરંતુ
તેમની ઉન્નતિનું પણ ખરેખરું કારણ તો તેમની ઈશ્વરાભિમુખતા અને
તેમની ઈશ્વરોપાસનાજ છે. તે લોકોનાં જીવનચરિત્રોનું અધ્યયન કરવાથી
જણાશે કે આ લોકો આપણે માનીએ છીએ તેવા ઈશ્વરને માનતા નહોતા,
તોપણ તેઓ ઈશ્વરના ભાવને પોતાની નસેનસમાં રાખતા હતા. ધારો
કે એક રાજાને ત્યાં બે નોકર છે. તેમાંથી એક તો રાજાની સારી પેઠે
ખુશામત કરે છે, પણ કામ કંઈજ કરતો નથી. બીજો રાજાની ખુશામત
કરવાની જરાએ દરકાર કરતો નથી, પણ પોતાનું ધાર્મિક કર્તવ્ય-પોતાને
સોંપેલું કાર્ય-અત્યંત સુંદરરીતે બજાવે છે. હવે સવાલ એ છે કે
રાજા કોની ઉપર પ્રસન્ન થશે? તમે સારી પેઠે જાણો છો કે રાજા કામ
કરનારા ઉપરજ પ્રસન્ન થશે. કામજ વહાણું લાગે છે, ચામ નહિ. ઉપ-
રુક્ત નાસ્તિકોની પણ આવીજ દશા છે. તેમણે માળા નથી જપી, પરંતુ
તેમણે પોતાના આચરણવડે ઈશ્વરની ઉપાસના કરી છે. તેમનું પ્રત્યેક
કાર્ય પ્રભુની માળાનો એક એક મણકો હતો, અને તેમનું જીવન પોતેજ
માળારૂપ હતું. રામ તમને એમ નથી કહેતો કે તમે નાસ્તિક જાની
જાઓ. તમે ઉપાસના પણ કરો અને કામ પણ કરો; પરંતુ નાસ્તિકોની
પેઠે દરેક જણ કામ નથી કરી શકતો. માત્ર કોરે કોરા જ્ઞાનયોગવડે
માણસ ઉન્નતિ નથી કરી શકતો. તેને પગથીયાની-આધારની-આવશ્યકતા
પણ છે. કેવળ સગુણ ઈશ્વરને માનવાનું કારણ પણ એ આવશ્યકતાજ
છે. જે લોકોને આ આધાર વગર નથી ચાલતું, તેમણે દરરોજ પોતાનું આ-
ધ્યાત્મિક લોજન જમવું જોઈએ. તેમાંથી તેમને ઘણી સહાયતા મળશે.
તે આધ્યાત્મિક લોજન શું છે? ધ્યાન, લજન અને ઉપાસના. કૌંભવેલ
અને મહારાજા રણજીતસિંહ ઇત્યાદિ વિષે લખ્યું છે કે જ્યારે તેઓ
કોઈ સુદ્ધ આરંભતા ત્યારે પોતાનાં તન, મન અને ધનને પરમાત્માને

અર્પણ કરી પ્રાર્થનાની સાથે કામની શરૂઆત કરતા અને સફળ થતા એવાજ લોકોને માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે:-

દૌલત ગુલામે મન શુદ્ધો ઈકબાલ ચાકરમ.

અર્થ:-સંપત્તિ મારી દાસ ને પ્રારબ્ધ થયું ચાકર.

ખાંધે હુએ હાથોં કો બ ઉમ્મેદે ઈન્જબત,

રેહતે હંચ ખડે સૈંકડોં મજમૂં મેરે આગે.

અર્થ:-પોતાનો સ્વીકાર કરાવવાની આશાએ સેંકડો વિષય મારી આગળ હાથ નેડી ઉભા રહે છે.

પ્રાર્થનાના બે પ્રકાર છે:-એક માગવું, બીજો અર્પણ કરવું. એમાં માગવાનો પ્રકાર તો સ્વાર્થપણું છે; અર્પણ કરવું એજ પ્રાર્થનાનો સાચો પ્રકાર છે. એનો અર્થ એ છે કે જે કંઈ કામ કરવું તે પ્રભુને અર્પણ કરીને પ્રભુપ્રીત્યર્થેજ કરવું. સમર્પણ કરવું એટલે હૃદયમાં ઈશ્વરી પ્રકાશને જાગૃત કરવો, અને તેજ સાચી પ્રાર્થના છે. જે વ્યક્તિ પોતાના હૃદયને દેવાદાર દશામાં રાખે છે, અર્થાત જે હુમેશાં ઇચ્છાઓનો ગુલામ થઈ રહે છે, તેનાં કાર્યોમાં બહુ મુશ્કેલીઓ નડે છે; તથા તેવા લોકો સફળ પણ નથી થતા. સફળ તો એવાજ માણસો થાય છે કે જેઓ સદૈવ નમ્ર અને હસગુણા રહે છે. શોકાતુર લોકોથી ઉન્નતિ નથી થઈ શકતી. જેવી તમારી આંતરિક દશા હશે તેવીજ તમને સફળતા પણ મળવાની. લોકોક્તિ પ્રસિદ્ધ છે કે “ ઘર સે જાઓ ખા કે, બાહિર મિલે પકા કે; ઘરસે જાઓ ભૂખે, બાહિર મિલેં ધકકે. ”

જો તમે પરમેશ્વરની ભક્તિ ધન અથવા સંતાનની કામનાથી કરો છો તો તે પરમેશ્વરની ભક્તિ નથી; તે તો ધનની, સંતાનની અને પોતાના સ્વાર્થની ભક્તિ છે. એમાં તમે પરમેશ્વરની ભક્તિ નથી કરતા, પણ જિલ્લો તેને પોતાનો દાસ બનાવો છો કે તે હરવખત તમારી સેવામાં હાજર રહે, અને જે વસ્તુની તમોને જરૂર પડે તે વસ્તુ તમને લાવી આપે.

અહા ! આ તો જંગાને ઉંઘી વહેવડાવવા જેવું છે. વહાલાઓ ! તમારી વિષય કામનાઓમાટે પરમેશ્વરને તકલીફ ન આપો. તમારે દરેક કામ હિમ્મત અને શાંતિથી કરવું જોઈએ. એજ સફળતાનું સાધન છે. જેમ તમારી પાસે ટોપ માણસ લીખ માગવા આવે તો તમે મોં ફેરવી દ્યો

છો; તેવીજ રીતે જો તમે પરમેશ્વર આગળ લિખારી બનીને જશો તો તે પણ મોં ફેરવી લેશે. પરમેશ્વરને હૃદયની પવિત્રતા તથા ભક્તિની સાથે મળો. જો તમારે ત્યાં કોઈ મહાપુરુષ આવે છે તો તમે તેને બહુ આદરપૂર્વક આવકાર આપો છો; પણ જો કોઈ ગરીબ થાકેલો માણસ આવી તમારી પાસે બેસવા ઇચ્છે તો તમે ગુસ્સે થશો. યાદ રાખજો કે આ આત્મા બગદીનથી નથી મેળવી શકાતો. પરમેશ્વરને ત્યાં હુર્બલતું કંઈ ચાલતું નથી. જેમ કે:-

હર દીદા જતવા ગાહે આં માહુ-પારા નીસ્ત

અર્થાત્-પ્રત્યેક ચક્ષુ તે ચંદ્રવદન (પ્રિયાસ્વરૂપ પરમાત્મા)નું સૌંદર્ય નથી નિહાળી શકતું.

તમે એ વાતની ચિંતા ન કરો કે તમારી જરૂરિયાતો કેવી રીતે પૂરી થશે ? રામ તમોને એવો નિયમ જણાવશે કે જેને લીધે આવશ્યક પદાર્થ આપોઆપજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે જેને રમાયણશાસ્ત્રીઓ પ્રીતિ-નિયમ કહે છે, તે પ્રકૃતિનો એવો નિયમ છે કે જેને લીધે બળતા દીપકને વાતાવરણમાંથી ઓકિસજન-પ્રાણવાયુ આપોઆપજ મળી રહે છે. માટે તમે પણ જો તમારા તનમનને બીજાઓને પ્રકાશ (જ્ઞાન-સહાય) આપવામાં બાળતા-વાપરતા હશો, તો તમારી પાસે પણ તમારૂં ભોજન અને બીજું જે વસ્તુઓ આવશ્યક હશે તે સર્વ આપોઆપજ આવી પહોંચશે. જ્યારે દીપક જેવી નિર્જીવ વસ્તુ માટે પણ પ્રકૃતિએ તેના ભોજનની વ્યવસ્થા કરી રાખી છે, તો શું મનુષ્યનેજ એનાથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો હશે ? નહિ, કદાપિ નહિ. પણ શરત એટલીજ કે આપણામાં પણ એવીજ ધગશ જોઈએ.

અસર હય જજમે ઉન્નતમે તો ખિચર આહી જાયેગે,

હમેં પરવા નહી ઇસકી વો હમસે તન કે બયકે હય.

અર્થ.-જો અમારા પ્રેમાકર્ષણમા જરાએ અસર હશે તો આપોઆપ તેઓ તણાઈને અમારી પાસે આવી જશે, માટે તેઓ રીસાઈને બેઠા છે તેની અમોને જરાએ પરવા નથી

તમો જુઓ છો કે કેટલીક વસ્તુઓને રંગ હોય છે, પરંતુ તે રંગ

વસ્તુમાં તે વસ્તુના પોતાના હોતા નથી. પાંદડાંનો રંગ લીલો છે, પણ તે રંગ પાંદડાંનો નથી હોતો. રંગ તો બધા સૂર્યનાજ છે, વસ્તુઓના નથી. જો વસ્તુતઃ રંગ વસ્તુઓના હોત અને સૂર્યના ન હોત તો અંધારામાં જોવાથી પણ તે દેખાત. પણ જો તમે એક પાંદડાંને અંધારામાં જોશો તો તેનાં બીજાં બધાં અંગોને અનુભવશો, પરંતુ રંગને નહિ અનુભવી શકો; કારણ કે એ રંગ તો રંગવાળાનો છે. લીલા પાંદડામાં એક કલ્લારોફીલ નામનું તત્ત્વ છે. એમાં એવો શુદ્ધ છે કે તે સૂર્યના કિરણમાંના બીજા બધા રંગોને તો ગ્રહણ કરી લે છે, પણ લીલા રંગને પાછો ધકેલી દે છે. અર્થાત્ જે રંગ એ પાંદડામાં જરાએ નથી, તેનેજ આપણે તે પાંદડાંનો રંગ કહીએ છીએ. કાળી વસ્તુઓ આ સાતે રંગોને આઈ જાય છે, અને શ્વેત વસ્તુઓ સાતમાંથી એક પણ રંગને ગ્રહણ નહિ કરતાં બધાને પાછા ફેંકી દે છે. પ્રકૃતિનો આ નિયમ આપણને પ્રત્યક્ષ સમન્વય છે, અને પ્રત્યેક ઠેકાણે નિયમ તો એકસરખોજ હોય છે. જે નિયમ બાહ્યજગતમાં પણ છે, તેજ આંતરિક જગતમાં પણ છે. આંતરિક જગતમાં આ નિયમનું ઉદાહરણ સાંભળો. જેવી રીતે સૂર્યમાં સાત રંગ છે પણ ખરા અને નથી પણ ખરા, તેવીજ રીતે પરમેશ્વરમાં પણ સર્વ શુદ્ધો છે પણ ખરા અને નથી પણ ખરા. આનુંજ નામ માયા. જે વાતની આપણે પૂરેપૂરી વ્યાખ્યા ન કરી શકીએ તેનું નામ માયા. જગતના લોકોને જે શુદ્ધ આપવામાં આવ્યા છે તે વસ્તુતઃ તેમના નથી, તે પરમાત્માના છે; પરંતુ તેમને મનુષ્યના શુદ્ધ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે મનુષ્ય તેમના વડે કામ કરે છે, અર્થાત્ તેમને તેમના મૂળ તરફ પાછા ફેરવે છે. ધનવાળો ધનના ઉપયોગ-વ્યયથીજ ધનાઢય કહેવાય છે. બુદ્ધિમાન પણ બુદ્ધિનો ઉપયોગ વ્યય કરવાથીજ બુદ્ધિમાન બને છે. જમણા હાથ ડાળા કરતાં વધુ બળવાન કેમ છે? કારણ કે તે શક્તિનો ઉપયોગ વધારે કરે છે. અર્થાત્ કલ્લારોફીલની પેઠે એ બધાં પણ સદૈવ કર્મ કર્યા કરે છે. પ્રકૃતિનો એક એવો નિયમ છે કે જેટલું ખર્ચશો તેટલું મેળવશો. કાળા રંગના જેવા મનુષ્યો તે છે કે જેઓ કહે છે કે “આ પણ મારું છે, તે પણ મારું છે.” શ્વેત રંગના જેવા તેઓ છે કે જેઓ પ્રત્યેક વસ્તુ પરમેશ્વરને મનથી તેમજ ક્રિયાથી સમર્પણ કરતા રહે છે; અર્થાત્ જેઓ પરોપકાર કરે છે, અથવા જેઓ પોતાનું દરેક કાર્ય પરમેશ્વરની

પ્રીતિને માટેજ કરે છે. તેઓ એમ નથી કહેતા કે અમુક અમોએ કર્યું; અમુક કામમાં અમે સફળતા મેળવી; તેઓ તો સર્વ કાંઈ પરમેશ્વરને લીધેજ છે અને બને છે એમજ કહે છે. શાહ મહમુદ ગઝનવીને અયાઝ નામે એક સાચો મિત્ર હતો. અયાઝ અસલમાં એક ઘાસવાળો હતો, પણ બાદશાહની મહેરબાનીને લીધે તે એટલો ઉચે ચલ્યો કે આખરે વઝીરના હોદ્દા ઉપર તેની નીમણૂક થઈ. તેની આવી ઉન્નતિ જોઈ કેટલાક ઈર્ષ્યાખોરાને અદેખાઈ આવી. તેઓ અયાઝને નીચો પાઠવાની યુક્તિઓ કરવા લાગ્યા. તેથી તેમણે મહમુદ આગળ ફરિયાદ કરી કે અયાઝ દર-રોજ ખજાનામાંથી રત્ન લઈ જાય છે. મહમુદે નજરે જોઈ તપાસ કરવાની ઈચ્છા કરી. તેથી એક દિવસ જ્યારે અયાઝ પોતાના નિયમિત સમયે ખજાનામાં દાખલ થયો એટલે લોકોએ બાદશાહને ખબર આપી. મહમુદ તે લોકોની સાથે ત્યાં ગયો અને બારીઓમાંથી જોવા લાગ્યો, તો અંદર જુવે છે કે અયાઝે પોતાના મંત્રીવેષનાં સઘળા વસ્ત્રો ઉતારીને એક બાજુએ મૂક્યા છે તથા પોતાના દાતરડાને પોતાની સામે રાખીને અને પોતાની જૂની કામળી બિછાવીને તેની ઉપર નમાઝ પઢે છે, અને આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરે છે કે “હે ભગવન્ ! આ મંત્રિત્વ મારું નથી, એ તારું છે; આ મંત્રી તરીકેનાં વસ્ત્રાદિ મારાં નથી; તારા છે; આ શરીરમાં શક્તિ તારી છે; આ આંખમાં જ્યોતિ તારી છે; આ બાહુઓમાં બળ તમારું છે—અર્થાત્ તે પોતાના સઘળા રંગોને જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાંજ પાછા ફેરવી રહ્યો હતો, અને કૃતજ્ઞતાના આવેશમા પ્રેમાશ્રુ વર્ષાવી ખુલ્લે મોઢે રુદન કરતો હતો. અયાઝ આ કામથી નિવૃત્ત થઈ બહાર જવા લાગ્યો કે તરતજ મહમુદ તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે “તમે મારા શુરુ છો. તમે મને ઉગારી લીધો, નહિતર હું તો સંસારનાં પ્રલોભનોમાં ડૂબીજ ગયો હતો.” સારાંશ કે સફળતાની પહેલી શરત એ છે કે હૃદયમાં પ્રકાશ પ્રભુપ્રેમ—પ્રભુ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા ઉભરાઈ જાય. અહીં લાવનાનો સર્વથા ત્યાગ કરી પરમાત્માનેજ સઘળું અર્પણ કરવાથી હૃદયમાં પ્રકાશ બરાય છે. કર્મ કરવાનો તમોને અધિકાર છે; પરંતુ જે સ્વાથી-પણું-વળ-ગેલું છે તેના ત્યાગપૂર્વકજ કર્મ કરો. જે જે લોકો અને જે જે જાતિ-યોને સફળતા મળી છે તેમને આજ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી મળી છે. જો કોઈ પણ ઈતિહાસ અથવા કોઈ પણ જીવનચરિત્રમાં આની વિરુદ્ધ એમ

લખ્યું હોય કે કોઈ વ્યક્તિ અથવા કોઈપણ જાતિ સ્વાર્થીપણાથી કાર્ય કરીને સફળ થઈ છે, તો તે વિષે રામ ભાર દઈને-છાતી ઠાકીને કહે છે કે એ વાત છેકજ ખોટી છે. આર્થિક હેતુએ આવાજ પ્રસંગોમાટે કહ્યું છે કે મને ઈતિહાસ ન દેખાડો, એ તો અવશ્ય ખોટોજ હશે. * તમે જેટલા સંસારની પાછળ પડશો તેટલોજ તે તમારાથી દૂર નાસશે.

“ લાગતી ફિરતીથી દુનિયા, જળ તલળ કરતે થે હમ,

અબ કે જળ નિશ્ચય હુઈ વો બે કરારઆને કો હય. ”

સારાંશ:-ત્યાંસુધી તમે પોતાના મનને હાય હાય-અને વોય વોય-માંજ ગોંધી રાખો છો, ત્યાંસુધી તમારો અર્થ સિદ્ધ થવાનો નથી પરમેશ્વર આનંદસ્વરૂપ છે, અને જે મનુષ્ય આનંદમાં રહે છે તે પરમેશ્વર-માંજ રહે છે, અને પરમેશ્વર તેનામાં રહે છે. પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે:-વર્તમાનમાં જે વસ્તુસ્થિતિ તમને પ્રાપ્ત હોય તેમાંજ સંતોષ માની તેનો લાભ લ્યો-સદુપયોગ કરો. વર્તમાનમાં તમારી પાસે જેટલો ઈશ્વરી પ્રકાશ-જ્ઞાન અને શક્તિ હાજર હોય તેટલાને ઉપયોગમાં-અમલમાં આણો, એટલે પછી આગળ તમોને માર્ગ જડી જશે. આ પ્રમાણે વર્તવાથી ધાર્મિક લડાઈ-ઝગડા આપોઆપજ અટકી જશે. તમે પૂછશો કે એ કેમ બને ? ઉત્તર ચોક્કસજ છે. તમે તમારા ધાર્મિક નિયમોને વ્યવહારમાં મૂકો અને પછી જુઓ કે ધાર્મિક લડાઈ-ઝગડા બંધ થાય છે કે નહિ ? લડાઈ ઝગડા તો એ માર્ગને ત્યજવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તમારી પાસે એક જ્ઞાનસ છે, કે જે તમારા માર્ગમાં બસો પગલાં સુધી અજવાળુ પાડી શકે છે. હવે જો તમે એ જ્ઞાનસની મદદથી બસો ડગલાં આગળ વધો, તો ત્યાંથી બીજાં બસો ડગલાંસુધી તેનું અજવાળું પડશે. એ પ્રમાણે જેમાં ફક્ત બસો ડગલાંસુધીજ પ્રકાશ આપવાની શક્તિ છે, એ જ્ઞાનસનાં આધારે તમે ઘણાંજે ગાઉસુધી પહોંચી શકો છો. આમ કરવાને બદલે પ્રથમથીજ જો તમે અંતિમ સ્થાનની ચર્ચા ચલાવવા મંડી પડ્યા હોત તો દેખીતુંજ છે કે લડાઈ-ઝગડા ઉત્પન્ન થાત. તમારા ધાર્મિક સિદ્ધાંતોની પણ એજ દશા છે. એમાં પણ જો તમે તમારો માર્ગજ કાપતા ચાલશો તો કદિ લડાઈ ઝગડા કરવાનો વારો નહિ આવે.

* જેમકે વિદેશીઓએ હિંદને લગતી અનેક વાતો ઇતિહાસના પુસ્તકોમાં અવળી લખેલી છે.

પણ જો તમે તેના પ્રકાશને અલગ રાખી પહેલાંથીજ તર્ક-વિતર્ક કરવા માંડ્યો તો અગડા થવા સંભવિત છે. ધાર્મિક અગડા ફક્ત તે લોકોજ કરે છે કે જેઓ પોતાના આંતરિક પ્રકાશને વ્યવહારમાં નથી મૂકતા-

સદ જા' ક્ષિદાએ આં કે અખાનો દિલશ યકીસ્ત.

અર્થ:-જેમનાં મન અને વાણી એક છે તેમની ઉપર સો જાનો કુરખાન છે.

કદાપિ આમાં એ દુઃખ હોય કે અમો તો આ લોકમાં રહીએ છીએ, અમારી સાથે તો આ લોકની વાતો કરવી જોઈએ, આ અલૌકિક વાતો અમારે શા ખપની ? વહાલાઓ ! તેનો ઉત્તર એજ છે કે આ લોકમાં પણ એવુંજ આચરણ રાખવું જોઈએ કે હાથ રહે કામમાં અને મન રહે રામમાં. કોયલ આંખાની ડાળે બેસે છે એટલે તેના કંઠમાંથી આપોઆપજ મીઠા મીઠા રાગો નીકળવા માંડે છે. તેવીજ રીતે જ્યારે તમારું મન તે ઈશ્વરીય પ્રકાશથી ભગઈ જાય છે, ત્યારે તમારા મનમાંથી પણ એ મધુર મધુર રાગ સ્વતઃ નીકળવા માંડે છે. આ લેમ્પ જે અહીં આં રાખેલો છે તેમાંથી પ્રકાશ કેમ નીકળે છે ? એનું ચિમનીરૂપી શરીર સ્વચ્છ અને નિર્મળ છે. તેથીજ તેની અંદરનો પ્રકાશ કંઈ પણ અડચણ વગર બહાર નીકળી આવે છે. એજ પ્રમાણે જો તમે પણ તમારા મનની કાળાશ અને અહંકારને કાઢી મૂકો તો તમારી અંદરનો પ્રકાશ પણ આપોઆપજ બહાર નીકળી આવશે. જેમકે-

કળ લિખાસે દુન્યવીમેં છિપતે હંચ રોશન અમીર,

જામએ ફાનુસ મંચલી શો'લા ઉઠ્યાં હી રહા.

અને:-કળ સુબુક દોશ રહે કેદીયે જિન્દાને વતન,

ખૂયે શુલ ફાંદની હય બાગ કી દીવારો કો.

અર્થ:-શુદ્ધ ચિત્તવાળા પુરુષો સાંસારિક વેષમાં પણ ક્યારે છુપા રહે છે ? ફાનસનું આવરણ છતાં પણ દીપક તો નક્કજ રહે છે.

અને ઘર અને ગામરૂપ કેદખાનામાં પૂગયલા કેદીઓ પણ છુપા ક્યાં રહે છે ? પુખ્તની સુગંધ તો બગીચાની દીવાલોને પણ ફૂદી જાય છે.

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે અમે તો અમારા ધાર્મિક સિદ્ધાંતોને અનુસરીએ છીએ, અને ધાર્મિક સિદ્ધાંત કહે છે કે અગડા કરવો જોઈએ, તો તેનો ઉત્તર એ છે કે લડાઈ અગડા કરવા એ કદાપિ ધાર્મિક સિદ્ધાં-

તોનો ઉદ્દેશ નથી થઇ શકતો. પ્રત્યેક ધર્મનો પહેલો સિદ્ધાંત એ છે કે ઈશ્વરને માનો અને ઝાળખો. શું તમે તે પ્રમાણે વર્તો છો ?—કદિ નહિ. જો તમે તે પ્રમાણે ચાલતા હોત, તો શું પરમેશ્વરની એટલીએ પરવા અને ઇજ્જત ન કરત કે જેટલી તમારા જિલ્લાના કલેક્ટરની કરો છો ? જો કદિ હમણાં આ સભામાં કલેક્ટર સાહેબ આવી જાય તો સઘળા સ્તબ્ધ થઇ જશે. દર પળે એજ ચિંતા રહેશે કે કોઇ અયોગ્ય શબ્દ મોંમાંથી નીકળી પડે, કે કોઇ નિર્ભજ ચેષ્ટા ન થઇ જાય. કલેક્ટર સાહેબની હજુરમાં તમો કદિ ચોરી નહિ કરો, તેમના દેખતાં તમો કોઇ સ્ત્રી તરફ કુદૃષ્ટિ નહિ કરો, તેમજ તેમની આગળ કોઇ બીભત્સ વાત નહિ કરો.

તમારો ધર્મ શીખવે છે કે પરમેશ્વર સર્વત્ર વિરાજમાન છે; પરંતુ શોકની વાત છે કે તમે આ વાતને જાણો છો છતાં એક ક્ષણુભર પણ તમારા મનમાં ઈશ્વરનો ડર નથી આવતો. જો આપણે પરમેશ્વરના અસ્તિત્વને માનતા અને પિછાણતા હોત, તો તેની હાજરીમાં સ્ત્રીઓની સામે તાકતી વખતે આંખો ફૂટી ન જાત ! જૂઠ્ઠા બોલતી વખતે જીભ ન કપાઇ જાત ! બ્રહ્મશ્રોત્રિયે બ્રહ્મનિષ્ઠ બનવું જોઇએ. જો આચરણ ન હોય તો વિદ્યા વ્યર્થ છે, બદકે હાનિકારક છે. મસ્તિષ્કમાંના જે તંતુઓ જ્ઞાનને અહુણ કરે છે તેમને જ્ઞાનેન્દ્રિય કહે છે; અને જે તંતુઓ અંદરના જ્ઞાનને બહાર વ્યવહારમાં આણે છે, તેમને કર્મેન્દ્રિય કહે છે. આરોગ્યને જાળવી રાખવા માટે આ બન્ને પ્રકારની ઇન્દ્રિયોને ઉપયોગમાં લેતા રહેવું જોઇએ, નહિ તો પરિણામ સારું નહિ આવે. જે બ્રહ્મશ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ નથી હોતા, તેમની સ્થિતિ એવી છે કે તેઓ વિદ્યાને પોતાની અંદર ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યે જાય છે, પરંતુ તેને બહાર-આચરણમાં કાઢતા નથી; અર્થાત્ તે એક એકજ પ્રકારની ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ કરે છે અને બીજા પ્રકારની ઇન્દ્રિયોને નકામી કરી મૂકે છે. એવા લોકોને આધ્યાત્મિક કબજાયાત અને ધુન્ધિનું અણખું થઇ જાય છે. અને તેજ કારણસર તેઓ લઠાઇ ઝગડામાં પડ્યા રહે છે. સારાંશ કે સંસારમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવામાટેની એ શરત છે કે આપણામાં જેટલી ધુન્ધિ છે તેને કેવળ તાર્કિકજ નહિ રાખતાં વ્યવહારમાં પણ મૂકવી જોઇએ.

સફળતામાટે બીજી શરત એ છે કે બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ ગમે

તો તમે નવા સુધારાવાળા હો કે જૂના વિચારના, તમારાં પુસ્તકોએ એ વાતને અગત્યની ગણી હોય વા ન ગણી હોય; પરંતુ રામ તમેને કહે છે કે સફળતામાટે પવિત્રતા અને બ્રહ્મચર્યની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જે ભારતવાસીઓ ખરી રહેવા માગતા હોય તો તેમણે બ્રહ્મચર્યની રક્ષા કરવી જોઈએ. અન્યથા તેઓ પૂરેપૂરા અગદાઈ જશે. તમારી સામે આ દીપક બળે છે; તે કેમ બળે છે ?— તેની અંદર તેલ ભરેલું છે. તે તેલ વાટદ્વારા ઉપર ચઢે છે, અને ઉપર આવી પ્રકાશમાં ફેરવાઈ જાય છે. પણ જે તેલવાળા વાસણની નીચે એકાદ છિદ્ર કરવામાં આવે તો તેમાંનું તેલ ધીમે ધીમે નીચે વહી જશે, અને પછી તેમાંથી પ્રકાશ નહિ નીકળી શકે. તમારી પણ એવીજ સ્થિતિ છે. જે તમારી અંદરનું વીર્ય નીચે ઉપસ્થદ્વારા બહાર નહિ પડે તો તે ઉપર ચઢી બુદ્ધિના રૂપમાં ફેરવાઈ જશે—અર્થાત્ મસ્તિષ્કમાં જઈ આત્મિક જ્યોતિષ બની જશે; પરંતુ જે તમે પોતાના વીર્યનું સ્થાવન થવા દેશો, તો તમારી પણ તે દીપક જેવીજ દશા થશે. આ સ્થિતિને ઈંગ્લેન્ડના એક પ્રસિદ્ધ કવિએ આ પ્રમાણે વર્ણવી છે કે:—

“ દશ માણસોના જેટલું મારામાં બળ છે, કારણ કે મારું હૃદય પવિત્ર છે. ”

હનુમાન સૌથી મહાન્ વીર કેમ બન્યા ?—તેઓ યતિ હતા. કહે છે કે મેઘનાદ એક મહાન્ યોદ્ધો હતો. તેને એજ પુરૂષ મારી શકે એમ હતું કે જેના હૃદયમાં બાર વર્ષસુધી કોઈ પણ અપવિત્ર વિચાર ન આવ્યો હોય. એવો પુરુષ કોણ હતો ?—શ્રી લક્ષ્મણજી. ભીષ્મનું નામ ભીષ્મ એટલાજ કારણથી પડ્યું હતું કે તેઓ નિતેન્દ્રિય હતા. સર આઈઝેક ન્યૂટન જેવો અખ્યાત તત્ત્વશોધક કે જેને માટે ઈંગ્લેન્ડ ઘણુંજ મગરૂર છે, તે સત્યાસી વરસસુધી જીવતો રહ્યો. અંતની ઘડીસુધી તેની અકલ હોશિયારી સચવાઈ રહી હતી; કારણ કે તે નિતેન્દ્રિય અને અત્યંત પવિત્ર હતો. જે તત્ત્વવેત્તાએ યૂરોપના તત્ત્વજ્ઞાનને ફેરવી નાખ્યું તે કોણ ? તે જર્મનનો મહાન્ વિચારક કેન્ટ પણ એક મહાન્ યતિ હતો. અમેરિકાના હેનરી ડેવિડ થોરો અને ઈંગ્લેન્ડના પ્રસિદ્ધ તત્ત્વવેત્તા હર-

બર્ટ સ્પેન્સર બન્ને બારે જિતેન્દ્રિય હતા. આ વખતે અમેરિકા, ઇંગ્લેન્ડ, જાપાન વગેરે દેશો ઉન્નતિ કરે છે તેનું શું કારણ ? કારણ એટલું જ કે ત્યાંના ગૃહસ્થાશ્રમી લોકો પણ એ બાબતમાં તમારે ત્યાંના ઠહેવાતા જિતેન્દ્રિયો કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. પહેલી વાત તો એ છે કે વીસ પચીસ વરસ પછીજ તેમનાં લગ્ન થાય છે. બીજું એ કે તેમની સ્ત્રીઓ એવી સુશિક્ષિત હોય છે કે જ્યારે પુરુષ અને સ્ત્રી મળે છે ત્યારે ઉત્તમોત્તમ વિષયો ઉપરજ વાર્તાલાપ કરે છે; એક બીજાના સત્સંગથી લાભ મેળવે છે; અને તેથી વિષયવિકારના વિચારોને અવકાશજ લાગ્યે મળે છે. તેથી ઉલટું તમારે ત્યાંની સ્ત્રીઓ શિક્ષિત નથી હોતી. તમારે ત્યાં તો પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચેની મુલાકાત એટલેજ પવિત્ર વિચાર અને તે છે પણ બરાબર; કેમકે જ્યારે તેઓ બિચારી કંઈ જાણતીજ નથી ત્યારે તમે તેમની સાથે અપવિત્ર વાતો સિવાય બીજું શું બોલી શકો ? તમારા હમેશના છવનમાં જુઓ કે તમારાં કાર્યો અને સંકલ્પો ઉપર પવિત્રતાનો કેવો પ્રભાવ પડે છે. જો તમે તમારા વીર્યને સુરક્ષિત રાખ્યું હશે, તો તમે ગહુજ જલ્દી સફળ થશો. રામ જ્યારે પ્રોફેસર હતો ત્યારે તેનો પોતાનો શું અનુભવ હતો ? રામ પરીક્ષામાં સફળ અને અસફળ વિદ્યાર્થીઓની એક નોંધ બનાવતો હતો, અને તેમને પૂછતો હતો કે પરીક્ષાના થોડાક દિવસ પહેલાં તેમની સ્થિતિ કેવી હતી. તેમાંથી રામને એ પરિણામ જણાયું કે જે વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષા પહેલાં ઉત્તમ અને પવિત્ર વિચારો રાખતા હતા તેઓ સફળ થતા હતા; અને જેઓ અપવિત્ર વિચાર રાખતા અને સદા ભયભીત રહેતા કે પરીક્ષામાં કંઈ નપાસ ન થઈ જઈએ, તેઓ નપાસજ થતા હતા. સારાંશ કે એ તો સિદ્ધ છે કે હૃદયની અંદર જેને જેવા વિચાર હોય છે તેવુંજ પરિણામ તેને મળે છે. આ વાતનું પ્રમાણ ઇતિહાસમાંથી પણ સારી પેઠે મળી આવે છે. પૃથ્વીરાજ જેવો પ્રસિદ્ધ યોદ્ધો જેણે કેટલીયેવાર સુસલમાનોને પરાજિત કર્યા હતા તે લોગવિલાસમાં રૂબે, અને તે એટલે સુધી કે છેલ્લી વખતે જ્યારે તે રણે ચઢ્યો ત્યારે તેની કમર તેની રાણીએ બાંધી હતી. પરિણામ પ્રસિદ્ધ છે કે તેનો પરાજય થયો. નેપોલિયન, કે જેની વીરતાની ધાક આખા જગતમાં બેસી ગઈ હતી, તે જ્યારે વૉટરલના સમરાંગણમાં જવા

તૈયાર થયો, ત્યારે આગલી સાંજે તે પોતાની જાતને વિષયલોગમાં નાખી ચૂક્યો હતો. પરિણામ તો જગજાહેર છે કે તેને અતિ સખત હાર ખમવી પડી. કુરૂક્ષેત્રના યુદ્ધનો પ્રસિદ્ધ યોદ્ધો અભિમન્યુ જે દિવસે માર્યો ગયો, તેની આગલી સાંજે તે વીર્યરૂપલન કરીને આવ્યો હતો. શુલાબના ફૂલમાં મુગંધ હોય છે પણ તેની અંદર મધમાખી પણ સંતાઈ રહે છે. એટલે જ્યાં તમે ફૂલને નાકે અડકાડયું કે તેણે ચટ લઈને ડાખ-માર્યો. તેજ પ્રમાણે સાંસારિક ક્રાંતિ અને કટાક્ષ અતિ મુંઢર અને ચિત્તા-કર્ષક હોય છે. તે તમારા મનને લોભાવે છે, પરંતુ તેમને આખીને બુઝો એટલે તેમની અંદર એક જાંતનું આધ્યાત્મિક વિષ ભરેલું જણાઈ રહેશે; અને તે વિષ તમોને ઉન્નતિથી વંચિત કરી દેશે. આ વિષયાનુરાગ, આ અનુચિત કામપ્રિયતા, એ ઉપર કહ્યું તેવા શુલાબના ફૂલ જેવાં છે. જો એનાથી બચશો તો જરૂર તમો સંસારને હલાવી શકશો.

સફળતામાટેની ત્રીજી શરત એક આધ્યાત્મિક શરત છે. એક બાદ-શાહવિષે એવી કથા છે કે તેણે એક ચોરડીમા એક શીંગડું ટાંગી મૂક્યું હતું, અને તેમાં પાણી ભરેલું હતું. બાદશાહે એવો ઢંઢેરો પીટાવ્યો હતો કે જે કોઈ આ શીંગડામાંનું બધું પાણી પી જઈ તેને ખાલી કરી નાખશે, તેને હું માફ સમસ્ત રાજ્ય સોંપી દઈશ. ઘણાંયે લોકો આવ્યા અને તેમણે પાણી પીધું, પણ શીંગડાને કોઈ ખાલી કરી શક્યું નહિ. તે શીંગડું જોવામાં તો બહુ નાનું દેખાતું હતું પરંતુ તેનો સંબંધ પાતાળ સાથે હતો. અને તેથીજ તે ખાલી થતું નહોતું. તેવીજ રીતે જો કે તમારાં તનમન નાનકડાં છે, પરંતુ તેમનો સંબંધ તે સમુદ્રોના પણ સમુદ્ર ઈશ્વર સાથે છે. જે માણસ આ સંબંધને ટકાવી રાખે છે, તેની શક્તિ અનંત છે. જો તમે પરમેશ્વરથી લિન્ન નથી; અને પરમેશ્વર સત્યકામ અને સત્યસંકલ્પ છે, તો પછી

દૌલત શુભામે મન શુદ્ધો ઈક્ષ્વાલ ચાકરમ.

અર્થ:—સંપત્તિમારી દાસને પ્રારબ્ધ થયું ચાકર.

હવે રામ કેટલાંક ઐતિહાસિક ઉદાહરણો આપશે જેથી સિદ્ધ થશે કે જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે તદ્દન સત્ય છે. પરાક્રમી મહારાજા

રણુજીતસિંહ પોતાની સેનાને લઈ અટક નદીને કિનારે પડેલા હતા. પેલે કિનારે શત્રુની સેના હતી. રાતનો સમય હતો. અંધકાર છવાયેલો હતો. ત્યાં ન તો કોઈ નૌકા હાજર હતી કે જેને આધારે પેલે પાર જઈ શકાય, બીજું પણ કોઈ સાધન નજરે પડતું નહતું. શું કરવું એ વાતની મહા સુશ્કેલી હતી. સિપાહીઓએ જઈ રણુજીતસિંહ આગળ પોતાની સુશ્કેલીઓ જણાવી. તે તો જેમ શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે:-

સુખદુઃખે સમે જાત્વા લામાલામૌ જયાજયૌ ।

તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥

અર્થ:-“હે અર્જુન! તું સુખ અને દુઃખ તથા લાલ અને હાનિને સમ કરીને, અર્થાત્ હારણતનો વિચાર કર્યા વગર, યુદ્ધમાટે ઉભો થઈ જા. જે તું યુદ્ધ નહિ કરે તો મહા પાપનો લાગીદાર થશે.” તેજ વિચારમાં મગ્ન હતો. તેને ન તો વિજયની પ્રસન્નતા હતી, ન પરાજયનો શોક. તે તો આજ વિચારમાં મસ્ત બની પોતાના ધર્મનું પાલન કરતો હતો. તેણે પોતાના સૈનિકોને કહ્યું:-

ભાકે મન મેં અટક હય, સોઈ અટક રહા,

જો કે મન મેં અટક ના, વાકો અટક કહાં.

આ સાંભળતાંજ તેનું સૈન્ય નદીમાં ફૂટી પડ્યું અને પેલી પાર પહોંચી ગયું. તેને જોતાંજ શત્રુઓનાં હાજાં ગગડી ગયાં, કેળ્યારે આવી વિશાળ અને અગમ નદીને તેઓ કોઈ પણ નૌકા વગર પલકવારમાં તરી આવ્યા છે, તો તેમની સામે થવામાં લાલ નથી. એમ વિચારી તેઓ નાસી ગયા અને વિજય રણુજીતસિંહને મળ્યો.

તેજ પ્રમાણે એક વખત હજરત મહમ્મદ સાહેબ એક યુદ્ધમાં જવા માટે ભારે તૈયારી કરતા હતા. કોઈએ કહ્યું કે આપ આટલાં તૈયારી તો કરો છો, પણ જો આપની હાર થશે તો કેવું શરમાવું પડશે ? એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી આપની હિમ્મત પણ તૂટી જશે. તે સાંભળી તેઓ ખડખડ હસી પડ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે “ મારું કાર્ય પરિશ્રમ કરવાનું છે, નહિ કે સફળતા ઇચ્છવાનું. હું તો અહાહુના કર્માનથી કાર્ય કરું છું. ફક્ત મારી ફર્જ-મારો ધર્મ બજાવી રહ્યો છું. વધુ મારે કંઈ લેવા

દેવા નથી. ” ક્રાસ અને જર્મની વચ્ચેની લડાઈમાં મહારાજા ફ્રેડરિકની તદ્દન હાર થઈ હતી. શત્રુદળના સિપાહીઓ તેના કિલ્લામાં ઘુસી ગયા હતા અને શુલ્કચરી ઉઠાવતા હતા. પરંતુ ફ્રેડરિકને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે પરમેશ્વર મારા પક્ષમાં છે. તેથી તેણે હિમ્મત ન છોડી. તેણે પોતાના માણસોને એકઠા કર્યા, અને તેમાંથી કેટલાકને એક બાળુ મોકલી કહ્યું કે તમે પેલા ટેકરા ઉપર જઈ ઉભા રહો. બીજાઓને બીજી બાળુ મોકલ્યા. તેજ પ્રમાણે ચારે બાળુ માણસોને મોકલ્યા. પછી પોતે હિમ્મત કરીને કિલ્લાની અંદર ઘુસ્યો અને સિપાહીઓને આજ્ઞા કરી કે હથિયાર છોડી દો. તેમણે પ્રશ્ન કર્યો “ કેમ ” ? તેણે જવાબ આપ્યો “ શું નથી જોતા કે મારી સેના સઘળી દિશાઓમાંથી આવે છે, અને તમે ઘેરાઈ ગયા છો ? ” આ જોઈને તેઓ ભયભીત થઈ ગયા, અને બધાં હથિયાર તેની આગળ મૂકી દીધાં. જો તમારું હૃદય ઇમાન-શ્રદ્ધાથી ભરેલું હશે તો એક શત્રુ તો શું પણ આખો સંસાર તમારી આગળ હથિયાર ફેંકી દેશે. હૃદયના આ ઉત્સાહેજ તેની વિકટ હારને પૂર્ણ વિજયમાં ફેરવી નાખી.

સારી ખુદાઈ એક તરફ—ફજલે ઇલાહી એક તરફ

✽ ✽ ✽ ✽ ✽ ✽ ✽

ન મેં હુગે પર ન સસ્તે પર, નહીં મોકૂફ ગડલે પર,
ફતેહ તો ખસ ઉસીકી હય, ખુદા હય જિસકે પડલે પર

હાથી અને સિંહના શરીરમાં કેટલો તફાવત છે ? પણ જીવો કે સિંહના ઉત્સાહ અને હિમ્મતની આગળ એટલું પ્રચંડ શરીર હોવા છતાં હાથીને મુકાબલો કરવો ભારે થઈ પડે છે હાથીને પોતાની શક્તિ ઉપર જરાએ ભરોસો નથી હોતો. તે હમેશાં ટોળાબંધ રહે છે, કેમકે એને સદેહ રહે છે કે એકલો પડીશ તો મને કોઈ ખાઈ જશે. સિંહ જોકે શરીરે તેનાથી નાનો છે તોપણ તેના હૃદયમાં હિમ્મત ભરેલી છે. હાથી તેનો મુકાબલો નથી કરી શકતો તેનું આજ કારણ છે. સિંહ પોતાની અંદરના ઈશ્વર અર્થાત્ આત્માને મારી નથી નાખતો, પરંતુ તેને વ્યાવહારિક સ્વરૂપમાં પ્રકટ કરે છે

ચીનમાં એક છોકરો હતો. તેનાં માળાપ બહુજ ગરીબ હતાં. તે એટલો ગરીબ હતો કે વાંચવામાટે તેને તેલ પણ મળતું નહિ, પરંતુ

તેને વાંચવાનો યોગ હતો. તે ઘણા આગીયાઓને એકઠા કરી એક કપડામાં બાંધતો, અને તેમના પ્રકાશમાં વાંચતો. લોકોએ તેને કહ્યું કે “આવી મૂર્ખાઈ કેમ કરે છે ? શું બાદશાહનો પ્રધાન (વજીર) તું બનવાનો છે ? ” અહા હા ! તેણે એવો ઉત્તર આપ્યો કે જે સાંભળીને સઘળાનાં મન પ્રસન્ન થઈ ગયાં. તેણે કહ્યું. “ મારા હૃદયમાં એવી ઉમંગો ઉઠે છે કે જેનાથી મને આશા છે કે હું વજીર બનીશ. ” છેવટે તે છોકરો ચીનનો પ્રધાન બન્યોજ.

લોકો કહે છે કે અમો અમુક કામ કેવી રીતે કરીએ ? અરે ભાઈ ! આત્મહત્યા અથવા ઇશ્વરહત્યા શામાટે કરે છે ? તું શરીર નથી. તું તો સ્વયં અનંત છે. પછી કેમ પૂછે છે કે કેવી રીતે કરું ? શું તમે નથી જાણતા કે જલસ્થિતિ વિધાનો એક નિયમ છે કે જે અનુસાર સમસ્ત સાગરના પાણીને એક જરા જેટલું પાણી રોકી શકે છે. એજ પ્રમાણે એક માણસ ને પોતાની અંદરના ઇશ્વરનો આધાર લે તો સમસ્ત સંસારને રોકી શકે છે. કારણોનું કારણ તુંજ છે, પછી સાધન અને ઉપાય શામાટે જોળતો ફરે છે ?

સ્કૉટલેન્ડનો એક બાળક ત્યાંના અનાયાલયમાંથી નાસી લાંડન આવ્યો. લાંડનમાં સંયોગવશાત્ તે લૉર્ડમેયરના બાગમાં જઈ પહોંચ્યો; અને ત્યાં રમવા લાગ્યો. બન્યું એવું કે ત્યાંથી એક બિલાડી નીકળી. બાળકે તેની પૂંછડી ઝાલી અને તેની સાથે વાતો કરવા માંડી. એવામાં નજીકમાંથીજ ઘંટનો અવાજ સાંભળાવા લાગ્યો. ઘંટનો અવાજ સતત ચાલુ હતો. એટલે તે બાળકે બિલાડીથી વાતો કરવા માંડી કે “ આ ગાંડી ઘંટડી શું કહે છે ? ટન, ટન, બ્લિફ્ટિંગટન, લૉર્ડ મેયર આંધ્ર લાંડન ! ”

તે આ પ્રમાણે વાતો કરતો હતો એવામાં લૉર્ડમેયર ત્યાંથી નીકળ્યો. તેણે કોઈને વાતો કરતો સાંભળ્યો એટલે જઈને જોવા લાગ્યો. તેણે છોકરાને પૂછ્યું કે “ શું કહે છે ? ” તેણે ઉત્તર આપ્યો “ લૉર્ડમેયર આંધ્ર લાંડન ” લૉર્ડમેયર એનાથી બહુ પ્રસન્ન થયો. એ તેને પોતાને ત્યાં લઈ ગયો, અને સ્કૂલમાં ભણવા મોકલ્યો. ત્યાં તે બહુજ મહેનત કરી અભ્યાસ કરતો હતો. તેણે સારી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી અને ધીમે ધીમે એક દિવસ તે લાંડનનો લૉર્ડમેયર બની ગયો.

એક કવિ હોતો જે પોતાની વિદ્યામાં બહુ પ્રવીણ હોતો. તેણે ઘણીયે કવિતાઓ બનાવી અને બાદશાહ આગળ લઈ ગયો. બાદશાહ તે કવિતાઓ સાંભળીને અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેને બહુ ઇનામ આપ્યું. બેગમોએ પણ તેની વાણીને પસંદ કરી અને જ્યારે બાદશાહ મહેલમાં આવ્યો ત્યારે તેમણે બાદશાહને અરજ કરી, કે કવિને મહેલની નજીકમાં જ કોઈ ઠેકાણે રાખવામાં આવે તો સારું. બીજે દિવસે બાદશાહે કવિને પૂછ્યું કે ક્યાં રહો છો? તે આ સવાલની મતલબ સમજી ગયો અને જવાબ આપ્યો કે “હું તો આંધળો છું.” તે સાંભળી બાદશાહે કહ્યું “જ્યારે તે આંધળો છે ત્યારે તો કંઈ ફિકર નથી. એને મહેલની નજીક જ એક કોટડીમાં રાખો.” પછી તેમજ કરવામાં આવ્યું. હવે તે ત્યાં રહેવા લાગ્યો અને નોકર ચાકરોને સતાવવા લાગ્યો. એક દિવસ એક દાસીને આજ્ઞા કરી કે લોટો ઉંચકી લાવ. તેણે જવાબ આપ્યો “અહીં લોટો ક્યાં છે?” એણે ફરી આજ્ઞા કરી “ઉંચકી લેને?” દાસી તરફથી ફરી એજ ઉત્તર મળ્યો. પછી કેટલીક તકરાર બાદ બોલી ઉઠ્યો “પેલું શું પડ્યું છે, કેમ નથી ઉંચકતી?” એટલે દાસી એકદમ દોડીને મહેલમાં ગઈ અને બેગમોને કહ્યું કે “આ મૂંઝો તો દેખતો છે, આંધળો નથી. એ મૂંઝો તો આપણી બધાની તરફ તાકી તાકીને વુઝે છે.” તત્કાળ બાદશાહને ખબર આપવામાં આવી. પરિણામ એ આવ્યું કે તેને મહેલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો, અને આંધળો પણ બનાવવામાં આવ્યો.

તમે કહો છો કે પૂરતી સામગ્રી નથી એટલે કેવી રીતે કાર્ય કરીએ? આ સમગ્ર સંસાર સંકલ્પનોજ ખેલ હોવાથી જ્યારે તમારી અંદર નિશ્ચય શક્તિ આવશે ત્યારે તમારે માટે પણ બધી આવશ્યક સામગ્રી આપોઆપજ ખેંચાઈ આવશે; અને દેવતાઓ (પ્રકૃતિની શક્તિઓ) પણ તમારે માટે પોતાનો સ્વભાવ નિયમ બદલી નાખશે. ઉપર જે ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યાં છે તેથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે સારા વિચાર રાખવાવાળા માણસો સારા થશે, અને નકારા મનોરથો રાખવાવાળા નકારા નીવડશે. જેવા વિચાર કરશો તેવાજ બની જશો.

ગર દર દિલે તૂ શુલ શુઝરદ શુલ ખાશી,
વર ખુદખુલે બે કરાર, ખુદખુલ ખાશી;

સૌદાયે-ખલા રંજો-ખલા મી આરહ,
અદેશ-એ-કુલ પેશા કુની કુલ બાશી.

અર્થ:-જો તારા દિલમાં પુષ્પનોજ વિચાર રમ્યા કરતો હશે તો તું પુષ્પ થઈ જઈશ; અને જો વ્યાકુળ બુદ્ધિભલું ધ્યાન હશે તો બુદ્ધિભલું બનીશ. દુઃખના વિચાર ગમ અને દુઃખજ આણે છે; અને જો તું પૂર્ણતા (પરમતત્ત્વ)નુંજ ચિંતન લઈ બેસીશ, તો તું પણ પૂર્ણરૂપજ બની રહીશ.

પ્રત્યેક પ્રાર્થના સાંભળવામાં આવે છે, પરંતુ જે પ્રાર્થના હૃદયમાંથી નીકળે છે તેજ સ્વીકૃત થાય છે. એતું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ્ને તમારો સંકલ્પ હશે તેવુંજ પરિણામ તમારી અંદરની શક્તિ લાવી આપશે. તમારામાં એવી શક્તિ રહેલી છે કે જેનાથી તમે દેવતાઓની બરાબરી કરી શકો છો. દેવતા એટલે પ્રકૃતિની શક્તિઓ. જો તમે વેદઅનુસાર વર્તન કરો તો દેવતાઓસુધી પહોંચી શકો છો. તમારા વિશ્વાસ અને નિશ્ચયના બળવડે તમે પ્રકૃતિની શક્તિઓને પણ તમારી તરફ આકર્ષી શકો છો અને એ પ્રમાણે દેવતાઓની બરાબરી કરી શકો છો; પરંતુ તમે એ તે સાધનોને વિસારી મૂક્યાં છે. જ્યાંસુધી આર્થસંતાનો એ સાધનોનો ઉપયોગ કરતા હતા ત્યાંસુધી તેવાજ વિચાર તમારા હૃદયમાં જામેલા હતા, અને તે સમયે પરિણામ પણ તેવાંજ આવતાં હતાં. પણ જ્યારથી એ વિચારોને છોડી દેવામાં આવ્યા, અને હુદ્દ વિચારોએ હૃદયમાં ઘર કર્યું, ત્યારથી બધી બાજુ પલટી ગઈ. ત્યારથી હિંદુઓમાં એ વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે:—

“અમને નોકર રાખોજી, અમને નોકર રાખોજી,

હું શુભામ, હું શુભામ, હું શુભામ તારો,

તું દિવાન, તું દિવાન, તું દિવાન મારો.”

અને હિંદુઓમાં જ્યારે એ વિચાર તેમનો હાર્દિક-સાચો હૃદયનો વિચાર બન્યો, એટલે તેમની તેવી મનોકામના પણ પૂર્ણ થઈ. આવી રીતે તેઓ પરદેશીઓના શુભામ બની ગયા. સ્પષ્ટજ છે કે જેવો વિચાર કરશો, તેવુંજ મળશે. આપણે આપણા વિચારોને સુધારવા જઈએ. બુદ્ધસગવાને પણ એમજ શીખવ્યું છે કે તમે તમારા કે બીજા કોઈના સંબંધમાં મલિન વિચારો આવવા ન દો. અંદર અને બહાર ઈશ્વરજ ઈશ્વર જુઓ. મહ-

મહાસાહેબના હૃદયમાં આ વાત જામી ગઈ હતી, તેથીજ તેમણે શીખવ્યું હતું કે “લા ઇલાહા ઇલલાહ” અર્થાત્ નથી કંઈ અલ્લાહના સિવાય હજરત ઇસા મસીહની રગેરગમા પણ એજ વિચાર દોડતો હતો. તેથી તેમણે પણ એજ કહ્યું કે “હું અને મારો પિતા (ઈશ્વર) એકજ છીએ.” આને લોકો સમજે કે ન સમજે, પણ સત્ય વાત તો એજ છે. ત્યારે હજરત મહમદ સાહેબના દિલમાં દૃઢ નિશ્ચય (યકીન) વ્યાપી ગયો, ત્યારે તેમણે કહ્યું કે “જો સૂર્ય મારા જમણે પડે અને ચંદ્ર ડાબે પડે આવી મને ધમકાવી કહે કે પાછળ હટી જા, તોપણ હું પાછળ નજ હું.” એક પુરુષ જે જંગલોમાં વસનારો હતો તેના હૃદયમાં આ દૃઢ નિશ્ચયરૂપી અગ્નિ ભડકી ઉઠ્યો, અને તેણે અરબની મરુભૂમિમાં તેની રેતીના કાળા દાણાઓને સળગાવી મૂક્યા. એ રજકણો દારૂની ગોળીઓ બની ગઈ, અને એક સદીમાં તો યુરોપ વા આફ્રિકાના પશ્ચિમ કાંઠાથી લઈ એશિયાના પૂર્વ કિનારા સુધી પ્રસરી ગઈ. આ છે શક્તિ આત્મબળની, આ છે શક્તિ વિશ્વાસની, આ છે શક્તિ નિશ્ચય (યકીન)ની; અને તોયે તમે એમ કહો છો કે સામગ્રીની આવશ્યકતા છે ? સામગ્રીઓની પણ સામગ્રી તો તમો પોતે છો. આ વિચારને બ્રહ્મવિદ્યા કહે છે.

જેવી રીતે શીતળાથી કદરૂપા બનેલા અને મરણપથારીએ પડેલા એક સુંદર બાળકને ગાયના ચાનમાથી કાઢેલી રસીનો ચેપ લગાડવાથી કંઈક ફાયદો થાય છે, તેવીજ રીતે હિંદુજાતિને વિદ્યાની શીતળા નીકળી છે, અને તે કદરૂપી બનતી જાય છે. તેની અંતઘડી પણ નિકટ આવેલી જણાય છે. માટે તેને પણ ટીકા લગાડવાની-શીતળા ખોદાવવાની આવશ્યકતા છે. આ ટીકામાટે રસી ક્યાથી આવશે ? તે પણ ગૌસ્તનમાથી લેવામાં આવશે. ગૌ એટલે ઉપનિષદ માટે તે ટીકા ગૌરૂપી ઉપનિષદમાથી લેવામાં આવશે. મતલબ એ છે કે બ્રહ્મવિદ્યાને ઉપનિષદોમાથી શીખો, અને તે પ્રમાણે આચરણ કરો એટલે આ અવિદ્યાની શીતળા તત્કાળ રૂઝાઈ જશે.

લોકો કહે છે કે ઇતિહાસના અધ્યયનથી જણાઈ આવે છે કે જે જાતિ ઉન્નતિ કર્યા પછી અવનતિને પ્રાપ્ત થાય છે તે ફરીથી બીજી વખત ઉન્નતિ નથી કરી શકતી. આ વિચાર તુચ્છ છે. તમારો ઇતિહાસ શું છે ? ફક્ત એક હજાર વર્ષનો ઇતિહાસ અને તે ઉપર આટલું બધું અભિમાન ! અરે બાઈ !

એ તો એક યુગનો. પણ પૂર્ણ ઇતિહાસ નથી. પ્રાકૃતિક વિકાસનો ઇતિહાસ જોવાથી જણાય છે કે કોઈ વસ્તુ નાશ નથી પામતી. કોઈને 'કોઈ સ્વરૂપે તે હયાતી ધરાવે છે', કહે છે કે:—

“હર શાખ રંગ આમેઝી હર ફસ્લે-ખિઝાં અંદાખત.”

અર્થ:—હર રાજ મેળવે છે રંગ પાનખર ઋતુમાં. '

વળી જુઓ કે પ્રકૃતિ તમોને બતાવે છે કે તારાઓ પૂર્વથી પશ્ચિમ ભણી જાય છે અને ત્યાંથી ફરી પૂર્વ તરફ પાછા ફરે છે. એને કાળનું ચક્ર કહે છે. તેજ પ્રમાણે સૌભાગ્યનો તારો પણ પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ગયો, અને હવે ત્યાંથી પાછો ફરે છે. ઇતિહાસ આ વાતની શાખ પૂરે છે. જુઓ, એક સમય એવો પણ હતો કે બ્યારે ભારતવર્ષનો તારો અભ્યુદય પામેલો હતો. ત્યાંથી તે પશ્ચિમ ભણી ગાદ્યો, ઇરાનમાં આંચ્યો. તે પછી ઑસ્ટ્રિયા વગેરેની વારી આવી; પછી ગ્રીસ પહોંચ્યો. ગ્રીસ છોડી રોમ-ઇટાલી-ગયો. ઇટાલી પછી સ્પેન વગેરેની વારી આવી. પછી ઇંગ્લેન્ડ ઉપર કૃપાદષ્ટિ થઈ. ત્યાંથી તે અમેરિકા ગયો. આ વખતે અમેરિકાનો પશ્ચિમ ભાગ કેલિફોર્નિયા અત્યંત ઉન્નતિની દશામાં છે. ત્યાંથી તે જાપાનમાં આંચ્યો. ત્યારે હવે તમો કેવી રીતે કહો છો કે ભારતવર્ષ તેનાથી વંચિત રહેશે? ભારત વર્ષની વારી નહિ આવે ?

અદ્વૈત

ધો ! ફર હું ઇ જળ હોવે, હમરી કોન કોઈ પત ખોવે ?
 સિંધ વિષે રંચક સમ દેખે, 'આજ નહીં' પરબત સમ પેખે ?
 એસા કોન નિશા તુમ પીયા, અબ લો આપ સહી નાહીં કીયા !
 ચમકે નૂર તેજ સખ તેરા, તેરે નેનન કાહે અંધેરા ?
 તુ તાં આપ બૂપપતિ રાજ, તુહી તીન લોક કા સાજ.

ઓ અદ્વૈત સાગરના તરંગ ! વહાલા નરરૂપ નારાયણ !
 આનંદી પુરુષોના અદ્વૈતાસમાં, બુલબુલના સુમધુર ગાનમાં, રસ્તમના
 રણચેત્રમાંના પડકારમાં, દુઃખીની હૃદયદ્રાવક ફરિયાદમાં, કળીઓના ખીલ-
 વામાં અને ઓઘના હાલવામાં તારીજ શક્તિ કામ કરી રહી છે. બજાર
 હો કે બાગ, ભિક્ષુનું ભિક્ષાપાત્ર હો કે સમ્રાટનું તાજ, બધા તારી હજૂરમાં
 દાખલ થવા આતુર છે. શુભબદ્ધોનાં મધુર વચન અને બુલબુલોનાં ગાન
 તારા સ્વીકારનાં બૂખ્યાં અને તરસ્થાં છે. કર્તૃતરીને સુગંધ અને હુંગળીને
 દુર્ગંધનું પ્રમાણપત્ર તેજ આપેલું છે. એક પાષાણ (હીરા) ને ચુસવાથી
 તે હજાહળ વિષનું કામ કરે છે તે પદ તેને તેજ અર્પણ કરેલું છે.
 પ્રિયતમાના અધરોને મધુરતા તેજ આપી છે.

બાદા અઝ મા મસ્ત શુદ નય મા-ઝ-મય;

હમ ઝ મા દાં ખૂયે-શુલ, આવાઝે-નય.

અર્થાત્-શરાબમાં મસ્તી (કેક) મારાથી આવી છે, નહિ કે શરાબથી હું
 મસ્ત થયો છું. એવીજ રીતે વાંસળીનો સૂર અને પુષ્પની સુવાસ પણ

મારે લીધેજ છે એમ જાણુ.

“હે સમૃદ્ધિ અને વિપુલતામંડિત સુશોભિત નગરો ! અને ઓ ખેતરો ! કે જેમાં વસંતઋતુ સર્વત્ર પ્રખરતાથી ફેલાઈ રહી છે; મારાજ માટે તમારી આ સહાયક સામગ્રી એકત્ર થાય છે; કેમકે સમસ્ત સૃષ્ટિનું વારસ આ જગત છે અને જગત મારું છે.”

(૧) વિશ્વના જે ભાગનો શ્રવણેન્દ્રિયથી યોગ થાય છે તે આકાશ, (૨) જે સ્પર્શેન્દ્રિયથી જ્ઞાત થાય છે તે વાયુ, (૩) જે દૃષ્ટેન્દ્રિયવડે દૃશ્યમાન થાય છે તે પ્રકાશ, (૪) જે સ્વાદેન્દ્રિયવડે પરિચય થાય છે તે જળ, અને (૫) જે ઘ્રાણેન્દ્રિયવડે પ્રતીત થાય છે તે પૃથ્વી. અર્થાત્ આ સમસ્ત પંચ-ભૌતિક જગત પોતાના અસ્તિત્વમાટે ઓ વહાલા સાક્ષી ! તારુંજ આશ્રિત છે.

નીસ્ત ગયર અજ હસ્તીયે તૂ દર જહાં મૌજૂદ હીય;

ખાહ દર ઇન્કાર કૈશો ખાહ દર ઇકરાર ખાશ.

અર્થાત્ આહે તું માને કે ન માને, પણ વિશ્વમાં તારા અસ્તિત્વસિવાય બીજું કંઈજ વિદ્યમાન નથી.

તારાં જ્ઞાનરૂપી કિરણો ચક્ષુદ્વારમાંથી નીકળી ચિત્ર વિચિત્ર રંગોને અસ્તિત્વમાં આણે છે. તારી વિવેકરૂપી રશ્મિઓ કાનદ્વારા નીકળી મધુર અને કર્કશ સ્વરો જાનાવે છે. હે લઘુ અને મહાનના આધાર ! તારાજ આશ્રયવડે બહાદુર યાત્રી પ્રાતઃસમીર નવનવી ચેષ્ટાઓ કરે છે.

મીપાઃસ્માદ્વાતઃ પવતે । મીપોદેતિ સૂર્યઃ ।

મીપાઃસ્માદગ્નિ ચ્ચેન્દ્રશ્ચ । મૃત્યુર્ધાઘતિ પંચમઃ ॥

(યજુર્વેદ ૧૦.૧૦૫.૧૮, મંત્ર ૧.)

અર્થઃ—“જેના લયથી વાયુ વાય છે, જેના લયથી સૂર્ય ઉદય થાય છે, જેના લયથી અગ્નિ અને ઇંદ્ર નાસભાગમાં પડી જાય છે, અને જેના લયથી યમદેવ માર્યો માર્યો ફરે છે, તેજ પ્રદક્ષ તારું નિજસ્વરૂપ છે.”

જલવગાહે રૂપે તુ દીદ્યો મન તન્હા નીસ્ત;

માહો ખુરશીદ હુમી આધના મી ગરદાનન્દ.

અર્થાત્ તારા સુખમંડળની દિવ્ય કાંતિને દેખાડનાર એકલાં મારાં ચક્ષુજ છે એમ નથી, ચંદ્ર અને સૂર્ય પણ તેજ અરિઓ ફેરવી રહ્યા છે.

તસ્મૈ સર્વે તતઃ સર્વે સર્વે સર્વે સર્વતઃ સઃ । (વાસિષ્ઠ)

અર્થાત્ તે (પરબ્રહ્મ) ને માટેજ આ સર્વ (નામરૂપ) પ્રપંચ છે; તેના વડેજ આ બધાં છે, તે પોતેજ આ સઘળું છે, અને સર્વ સ્થાને તે પોતેજ છે. આશ્ચર્ય છે કે:-

જળ વેા જમાલે દિલ્લરોઝ, સૂરતે મેદરે નીમરોઝ,
આપહી હો નઝારા સોઝ, પરદે મેં મુંહ છુપાયે કયું ?

અર્થાત્ બ્યાદે તે દૃઢ્યને પ્રકાશ આપનારું સૌંદર્ય, મધ્યાહ્નના સૂર્યની પેઠે, પોતેજ દૃષ્ટિને અંધ બનાવી દેતું હોય, તો પછી તેને પડદામાં મોં સંતાડવાની શી અગત્ય ?

અગ્નિના પ્રભાવથી લાકડાં પાપાણુ વગેરે બળી જશે ખરાં, પણ અગ્નિને પોતાને તો તેથી ઠંઠું પણ હાનિ થવાની નથી. સુલ્તાનના દબદબાથી વઝીરો અને અમીરો ભલે દબાઈ જાય, પરંતુ સુલ્તાન પોતે કદિ દબાતો નથી. સિંહની ગર્જના અને સિંહસમા વીર પુરુષનો પડકાર, તલવારનું પાણી અને નાગનો કુંકારો, સાધુનો કપડો અને ન્યાયાધીશનો ફિટકાર, એ બધાં તારાજ પ્રભાવને લીધે છે. તું તેનાથી ભયભીત કેમ બને છે ? વિમા-સણુમાં કેમ પડી જાય છે ? તારી ઘરનીજ બિલ્લીને તારી સામે “મ્યાઉ” શામાટે કરવા દે છે ?

દશતએ—ગમઝએ—જાં સિતાં, નાવિકે નાઝે બે પનાહ.

તેશહી અકસે રૂખ સહી, સામને તેરે આયે કયું ?

અર્થાત્ નેત્રકટાક્ષનું છવલેણ ખંજર, અને નિરંકુશ નખરાં તથા નયન બાણુ એ સર્વ તારાજ ચહેરાનાં પ્રતિબિંબ છે એ ખરું, પણ તેઓ તારી સન્મુખ આવવાની ધૃષ્ટતા કેમ કરે ?

વહાલા! જરા નિજસ્વરૂપમાં પ્રવિષ્ટ થઈને તો બુઝ્યો. ભયકેવો ? આપ-તિનું શું કામ ? અને સંકટનું પણ નામ શામાટે ? શોક અને ક્રોધ, દુઃખ અને ઉદાસિનતાનું પ્રયોજન શું ?

મસ્તો ખરાબ મી રવમ, બે સરોપા હમી રવમ,
ખીમ ન દારમ અઝ બલા, તન તલમલા તલાતલા.
રાહે બકા હમી રવમ, ચું શહે—અર્ખ સુફરેદમ,
ગમ ન ખુરમ ઝમાને રા, તન તલમલા તલાતલા.

બાવાર્થ:-મસ્ત બેલાન હું કરું, મૂર્ખ સમાન હું કરું;

‘ભય નથી, આવે ભલે બલા, તન તલમલા’ તલાતલા.
 જીવન માર્ગ કાપું છું, નભ-પતિ? સમ એકલો હું,
 કાળતણે શોક નહિ જરા, તન તલમલા તલાતલા.
 આનંદં ब्रह्मणो विद्वान् न विभेति कदाचन ॥

(યજુઃ તૈત્તિ ૭૫૦ શ્લોક ૪. મં ૦૧)

! “આત્માનંદવાળાને ભય અને ઝીક કેવી ?”

રૂપિયા પૈસાના હિસાબ ખિતાબમાં, ન્યાયશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનના ગોરખ ધંધામાં, અને વિજ્ઞાન તથા ગણિતશાસ્ત્રની ઇંદ્રજાળમાં રહેલી ઝીણવટો ધીન્દ્રજ્ઞોની દેખાદેખીથી તમે પણ શોધી કાઢો છો અને વાળની ખાલ ઉતારી નાખો છો, પણ પર્વત જેટલું મોટી (તમારું ખડું નિઃસ્વરૂપ) શુભાવી બેઠા છે એ નથી જોઈ શકતા. એ કેવું આશ્ચર્ય છે !

નિહાં સુ’ માનદ આં રાઝી કે છુદા શમ્ભો મેહફિલહા ?

ભાવાર્થ:—“સભા વચ્ચેના દીપક સમાન આત્મવસ્તુ છુપી કેમ રહી શકે?”

મારા વહાલાઓ ! “બગલમાં બેટા ને શહેરમાં ઢંઢેરા” જેવું કરવાનું જવા દઈ અત્યંત નિકટ એવી એ આત્મવસ્તુને એક વાર શોધી કાઢો, એટલે પછી સમય અને દેશના તમેજ સ્વામી છે.

સુલેમાના બિયાર અંશુશરી રા,

સુતીયો બંદા કુન દેવો પરી રા.

ઝ ચાહો આખ ચે રંજૂર માન્દીમ,

રયાં કુન ચશ્મહાયે કૌસરી રા.

ઝ સૂરત હાયે ગૈબી પરદા બરદાર,

સુનબર કુન સરાયે શશ દરી રા.

અર્થાત્ એ સુલેમાન ! (પાદશાહ) તું પોતાની (ચિંતામણી જડેલી) અંશુકી લાવીને પહેરી લે અને દેવતાઓ તથા અપ્સરાઓને તારાં દાસ બનાવ. અમે આ સાંસારિક પાણી અને કૃવાથી બિમાર-દુઃખી બની ગયા છીએ. તું પોતાના સ્વર્ગીય અમૃતના ઝરાને વહેતો કર. તારા છુપા પણ મહાપ્રકાશિત ચહેરા (સ્વરૂપ) ઉપરનો પરદો દૂર કર અને આ છ દ્વારવાળા મકાન (શરીર)ને પ્રકાશિત-તેજસ્વી બનાવી દે.

ઐભૂર્ષ કર્મકાંડી ! ઐનેતિક કેળવણીની હિમાયત કરનાર ! ક્યાંલગી પહેરો ભરતા રહેશે ? ક્યાંલગી દંડ અને કારાગૃહની ધમકી આપશે ? ક્યાંલગી વિવિધ પ્રકારના દમ ભરાવતા રહેશે ? ન્યાંલગી નિશા (અવિદ્યા) નષ્ટ નહિ થાય ત્યાંલગી ચોરી, વ્યભિચાર, ઘુત, સુરાપાન ઇત્યાદિ કદાપિ અટકવાનાં નથી-તમે લાખો પ્રયત્નો ભલે કર્યા કરો. “અંધકારનાં કાર્યો અંધકારમાં થયા વગર રહેવાનાંજ નથી.” સાચી વિદ્યા (પ્રકાશ, સત્ય)રૂપી સૂર્ય ઊગવા ઘો એટલે પાપો અને દુષ્કર્મો અંધકારની સાથેજ નષ્ટ થઈ જશે. પ્લેટોએ કેવું સાચું કહ્યું છે કે “જ્ઞાન એજ શુદ્ધિ રૂપ છે.” સૂર્યના પ્રકાશની સામે દીપકની જ્યોતિ પ્રકાશ નથી આપી શકતી. જ્ઞાનીનાં જ્ઞાનંદરૂપી સૂર્યની સન્મુખ વિષયાનંદરૂપી દીપક કેવીરીતે પ્રકાશી શકે ? તે ઉસ્તાદના દિવ્ય સંગીતની સામે બિચારી ભિખારીની સારંગી શું કરી શકે એમ છે ?

“એવી કોઈ સ્ત્રી તમને મળશે ? કે જે આ સંસારમાં ગમે તેટલી વિચિત્ર અને પ્રસિદ્ધ હોવા છતાં પણ જેના ઉપર સુક્ત પુરુષ અવકાશ કિંવા ઉલ્લાસના સમયે પૂર્ણ સદ્ભાવથી જોઈ શકે.....એવી યોગ્યતા નહોત્ય, ત્યાંસુધી તેના ગમે તેટલા બાહ્યસૌંદર્યવાળા ચેરા તરફ એક ઉચ્ચતાના શિખરે ઊઠેલો પુરુષ કઈ દૃષ્ટિથી જોશે ? તે ઘૂણાને લીધે તેની પરવા નહિ કરે, અને તેનાં સમસ્ત મનમોહક આકર્ષણોને વૃથા બનાવી દેશે.”

(મિટલના એક કાવ્યનો ભાવાર્થ.)

સૂર્યનાં કિરણો કાળા તવા ઉપર પડશે તો તેને પણ ચક્રચકિત બનાવી દેશે. તેજ પ્રમાણે હાડમાંસથી ભરેલા જિજ્ઞાસુના શરીર તરફ પણ સુકતાત્માની કૃપાદષ્ટિ પડતાંજ તેને ઉચ્ચગામી બનાવી દે છે.

“જે વસ્તુ બહુજ ઓછો જ્ઞાનંદ આપે છે, તે કદાપિ મારી બની શકતી નથી.”
(વર્ડઝવર્થ.)

બાદા અઝ મા મસ્ત શુદ નૈ મા ઝ મય,

હમ ઝ મા દાં પૂરે શુદ આવાઝે નય.

અર્થાત્ શરાબમાં મસ્તી મારાથી આવે છે, ન કે હું શરાબથી મસ્ત થાઉં છું. એજ પ્રમાણે વાંસળીના સૂરની મધુરતા અને પુષ્પની સુવાસ પણ મારે લીધેજ જલ્મ.

જે મહાત્મા આ સૌંદર્ય અને શોભાના તત્ત્વને જાણનારો છે, તથા પોતાના સત્યસ્વરૂપને ઓળખનારો છે, તે પ્રકાશોના પણ પ્રકાશ સમક્ષ વિષયવાસનાઓરૂપી આગીઆ બહા કેવી રીતે ચમકારા ભારી શકે ?

ઓ વહાલા ! સૂર્ય તારૂં જ નિજસ્વરૂપ છે. તારી આંખ ખુલ્લતાં જ પ્રકાશમાન દિવસ પ્રકટ થાય છે. તો પછી આંખો બંધ કરીને અવિધાની કાળી રાત્રિ કેમ બનાવી રાખી છે ?

માતઃ કિમ્ યદુનાય ! દેહિ ચપકં, કિં તેન પાતું પયઃ ।
તન્નાસ્ત્ય ચક્રદાસ્તિ વા નિશિ, નિશા કા ? વાંધકારોદયે ।
આમીલ્યાક્ષિ યુગં નિશાપ્યુપગતા દેહીતિ માતુર્મુદુઃ ।
ચક્ષોજાંશુકર્પણોદયતકરઃ કૃષ્ણસ્સ પુષ્પાતુ નઃ ॥ (લીલાશુક)

ભાવાર્થ:—

કૃષ્ણ:— મા ! મા !

યશોદા:— કેમ બેટા કેમ, શું છે ?

કૃષ્ણ:— મને એક કટોરો આપો. જલ્દી.

યશોદા:— તેને શું કરશો ? કટોરાથી તે વળી કોઈ રમતું હશે ?

પેલાં રમકડાં પડ્યાં છે, તેવડે રમો.

કૃષ્ણ:—(નખરાથી ડોક ધૂણાવી) હું રમવા માટે થોડો જ માથું છું ? હું તો દૂધ પીશ.

યશોદા:— બેટા, હમણાંથી દૂધ કેવું ? આ કંઈ દૂધ પીવાનો વખત છે ? દૂધ તો નથી, કટોરો લઈ શું કરશો ?

કૃષ્ણ:— (રીસભરેલો નખરો કરી) ઊં ઊં ઊં, દૂધ ક્યારે મળશે ?

યશોદા:—હમણાં તમે માખણ ખાઓ. સાંજ પડવા દો. પછી પેટ ભરીને તાણું દૂધ પીજો.

કૃષ્ણ:— (રોવા જેવું મોં કરી) હાય, રાત ક્યારે પડશે ?

યશોદા:— અંધારું થશે ત્યારે.

એ સાંભળી બાળક કૃષ્ણે તરત આંખો મીચી લીધી અને તેજ ક્ષણે હાય લાંબો કરી મોટેથી કહેવા લાગ્યા “લાવ, દૂધ આપ; અંધારું થઈ ગયું છે, લાવ, દૂધ આપ, રાત પડી ગઈ છે.” એમ વારંવાર કહેતાં માતાના છાતીપરના વસ્ત્રને ખેંચવામાટે ઉઠ્યા કરેલ હાથવાળા તે શ્રીકૃષ્ણ અમારું રક્ષણ કરે.

માતા આ ચતુરાઈ જોઈ આનંદાશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગઈ. તે ખડ

ખડ હસી પડી, અને પ્રેમાવેશથી પ્રેરાઈ બાળકને છાતી સરસો ચાંપી પ્રેમ કરવા લાગી.

આંખ મીંચી દિવસને રાત્રિમાં ફેરવી નાખનાર, ક્ષીરસાગરનો સ્વામી હોઈ એક કટોરાભર દૂધને માટે રડનાર તેજ કૃષ્ણ પરમાત્મા 'તમારા શિર ઉપર, આંખો ઉપર, હૃદય ઉપર બેસી લીલા કરી રહ્યો છે. તેજ ચોરોનો સરદાર (તસ્કરણાં પતિઃ) તમારા અંતઃકરણ અને બુદ્ધિની શુદ્ધિમાં સંતાઈ પંચેન્દ્રિયરૂપી પૂતળીઓ નચાવી રહ્યો છે. તેજ કૃષ્ણ તમારો આત્મદેવ છે, તમે પોતેજ છો. આંખો મીંચી રાત્રિ બનાવવાની મશકરી છોડો.

ઓ હસતા પુષ્પ! અમારી સાથે આવી ઠૂઠા મશકરી ઠીક નથી. હસવાનું ખસવું કરી રહ્યા છો. હે શંકર શિવ! તારી બેપરવાઈજ કામકોધાદિતું રૂપ ધારણ કરીને તારી ઉપર તીર અને ગોળીઓ વરસાવી રહી છે. ઉઘાડ તારૂં ત્રીભું નેત્ર (જ્ઞાન ચક્ષુ) અને આ “કામ” ને એક નિમિષમાત્રમાં કરી દે ભસ્મ.

ન મારા આપ કો જો ખાક હો અકસીર બન જતા;

અગર પારે કો અય અકસીર ગર મારા તો કયા મારા ?

અર્થાત્ તારા અહંકારને તેં મારોને ભસ્મ ન બનાવ્યો, નહિ તો આ માટીનો કિમિયો થઈ જતો; ઓ કિમિયાગર, તેં પારાને મારી ભસ્મ બનાવી એમાં શું મોટું કામ કર્યું ?

ઓ સૂર્ય સમાન મનુષ્ય ! તું પોતેજ અવિદ્યાનાં વાદળાં ઉત્પન્ન કરી પોતાના પ્રકાશને આંખો પાડી ન દે, તારે હાથેજ તારો પ્રકાશ ઢાંકી ન દે. તારામાંથી પ્રકાશનો પ્રવાહ સતત કેમ નથી વહેતો ? હે કસ્તૂરીમાટે દોડી રહેલા કસ્તૂરી મૃગ ! તારી સુવાસવડે આ સંસારવન મહેકી ઊઠવું જોઈએ. તારા શુદ્ધ જીવનના પ્રભાવથી—તારી શાંતિ અને આનંદવડે સંસાર સમીર સુવાસિત બની જવો જોઈએ. જેમ દીપકમાંથી પ્રકાશ પડે છે તેમ તારામાંથી આનંદચારે બાજુ વરસતો રહેવો જોઈએ. પુરુષો અને સ્ત્રીઓના હૃદયામાં ઊઠતાં વિષયવાસાનાઓનાં તોફાનો અને રાગદ્વેષના વટોળીયા તારૂં અમૃતદાયક દર્શન થતાંજ શમી જવા જોઈએ. જેવી રીતે કે ભગવાન દત્તાત્રેયનાં દૂરથીજ એક બે વાર દર્શન કરવાથી એક પ્રથમ પંક્તિની પેશ્યાનું જીવન બદલાઈ જાયું હતું. ચિત્તને શાન્તિ અને ચક્ષુઓને આનંદ આપનારા તેમના દર્શનવડે તે બિચારીના હૃદયની સઘળી ગડમથલ અને

વ્યાકુળતા ક્ષણમાત્રમાં સાફ થઈ ગયાં.

તોટક

હર જ્ઞાન પ્રદીપ સદા લશકે, મન મંદિર યોગિનકે બસકે;
બહુ મોહ ઉદે ને હૃદય તિનકે, તમચુંજ વોહી તમકો હનિકે.
અતિ લોલ અનંગ પતંગમહા, છન માંહીં સ્વભાવિક તાંહી દહા.
નિષ્કામ સમૂહ શુભાશ્ર દિપે, સો સનેહ સનેહ વોહી અર્પે.
જિનકે અતિ ભાલકે ભાગ લલે, ઉસ દીપક તાં મન ધામ જલે.
અર્થાત્ હરિજ્ઞાનનો દીપક યોગિયોના મનમંદિરમાં સદા પ્રકાશતો
રહે છે. ને તેમના હૃદયમાં મોહ ઉદય પામે તો તેના અંધકારને પણ તેજ
દીપક હણે છે. કામરૂપી મહા ચંચળ પતંગીયું સ્વાભાવિકરીતેજ તેમાં
પડી ક્ષણમાત્રમાં બળી ભસ્મ થઈ જાય છે. એ દીપકમાં પ્રથમ નિષ્કામ
કર્મની દીવેટ મૂકી પછી સ્નેહરૂપી તેલ પૂરવામાં આવે છે. જેનાં ભાગ્ય
અતિ ઉચ્ચ હોય તેમનાજ મન મંદિરમાં આ દીપક પ્રકટે છે.

અલા અય ગૌહરે બેડે મુસફફા

કે દર આલમ તુઈ પિન્હાં વપયદા.

અર્થાત્ “સાવધાન, ઓ સ્વચ્છ સમુદ્રના મોતી ! સૃષ્ટિછીપમાં બીડાઈને
રહ્યું હોય તોપણ કિંમતી પદાર્થ છે અને અલંકારમાં મદાઈને રહ્યું હોય
તોપણ તું કિંમતી પદાર્થ છે.

સ્વચ્છ અને નિર્મળ સ્ફટિકની પાસે ને નીલવર્ણુ પુષ્પ પડેલું હશે
તો સ્ફટિક પણ નીલવર્ણુનો દેખાશે; પીથું પુષ્પ બાલુમાં મૂકયું હોય
તો સ્ફટિક પીત-વર્ણુનો દેખાશે અને લાલ હશે તો લાલ દેખાશે; પરંતુ
વાસ્તવમાં સ્ફટિક સર્વ રંગોથી રહિત છે. પ્રવાહી પદાર્થ ખાલામાં નાખ-
વાથી ગોળ આકાર ધારણ કરશે; અને ચતુર્કોણ વાસણમાં ચતુર્કોણાકાર
બની જશે. લોઢાના લાંબા સળિયાને અગ્નિમાં લાલચોળ તપાવવામાં આવે,
તો તેની સાથે મળી અગ્નિ પણ લાંબો દેખાશે; ગોળ તવાને ભટ્ટીમાં તપા-
વવામાં આવે તો તેની સાથે મળી જઈને તે ગોળ દેખાશે; પરંતુ વાસ્ત-
વમાં તો અગ્નિનો કોઈ પણ આકાર નથી. જ્ઞાનચક્ષુવાળા સર્વ લોકો
આ વાતને સ્વીકારે છે, અને દૃષ્ટિશાસ્ત્રે તો સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે મહેલો
અને મંદિરો, ઉદ્યાનો અને સરિતાઓ જે કાંઈ તમે જુઓ છો તે વાસ્ત-

વમાં તો પ્રકાશનેજ તમે જુઓ છો; પ્રકાશનાં કિરણોવડેજ સર્વ સૃષ્ટિ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ પ્રકાશજ “લાલ, પીળો ને વાદળી” રૂપે પ્રતીત થાય છે, પણ પ્રકાશ પોતે તો રંગહીન છે. હવે જેવી રીતે સ્ફટિક, પ્રવાહી, અગ્નિ અને પ્રકાશ પોતાની સ્વચ્છતા અને સૂક્ષ્મતાને લીધે વિવિધ રંગ રૂપ ધારણ કરે છે, તેવીજ રીતે પ્રકાશોનો પણ પ્રકાશ-તમારૂં મૂળ નિજ-સ્વરૂપ (આત્મદેવ) પોતાની સ્વચ્છતા અને સૂક્ષ્મતાને લીધે અહીં એક રૂપે તો બીજે બીજાજ રૂપે પ્રતીત થાય છે.

अग्निर्यद्यैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।

एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिष्त्व ॥

(યજુઃ કોઠાં અં ૧-૧૬૩ીં ૫ મં ૯)

અર્થાત્ જેમ એકજ અગ્નિ સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં પ્રવેશીને જૂદા જૂદા રૂપે બની રહેલો છે; તેજ પ્રમાણે એકજ આત્મા સર્વ સૃષ્ટિમાં હોઈને પ્રત્યેકથી અલિન્ન છતાં નાનારૂપે પ્રતીત થઈ રહ્યો છે.

૧	યારકો હમને જા-ખજા ^૨ દેખા,	
	કહીં બંદા ^૩ કહીં ખુદા દેખા.	૧
	સૂરતે-ગુલમે ^૪ ખિલ ^૫ ખિલકે હુસા,	
	શિકલે-ખુલખુલમે ^૬ ચેહ ચહા ^૭ દેખા.	૨
	કહીં હય બાદશાહે તખ્ત-નશીં, ^૮	
	કહીં કાસા ^૯ લીયે ગદા ^{૧૦} દેખા.	૩
	કહીં આબિદ ^{૧૧} બના, કહીં અહિદ, ^{૧૨}	
	કહીં રિન્દો ^{૧૩} કા પેશવા ^{૧૪} દેખા.	૪
	કર કે દા'વા કહીં “અનલહક” ^{૧૫} કા,	
	ખર-સરે-દાર ^{૧૬} વો ખિચા દેખા.	૫
	દેખતા આપ હય મુને હય આપ,	
	ન કોઈ ઉરકે મા-સિવા ^{૧૭} દેખા.	૬

૧ મિત્ર. ૨ ઠેકણે ઠેકણે. ૩ દાસ. ૪ ગુલસ્વરૂપે. ૫ ખડખડ ૬ ખુલખુલરૂપે. ૭ સ્ત્રીઓ ગાન કરતો. ૮ સિદ્ધાસનારૂઢ. ૯ પ્યાલું. ૧૦ લિખારી. ૧૧ બકત ૧૨ સાધુ. ૧૩ બાકટા, મદિગમસ્ત. ૧૪ આગેવાન, સરદાર. ૧૫ અહંબહાસ્મિ. ૧૬ સળા ઉપર. ૧૭ અતિરિક્ત. સિવાય

બલકે જે બોલના તકલ્લુક^{૧૮} હય,
 “હમને ઉસ્કો સુના હય ચા દેખા.”

૭

ગર નૂર હય તો વો હય. ઔર નાર હય તો વો હય.
 “જ્યોતિ જુઓ તો તે છે, જ્વાળા જુઓ તો તે છે.”

પ્રત્યેક સ્વરૂપમાં તે વિદ્યમાન છે, તથાપિ આ બધા ચમત્કારો માત્ર દેખા-
 વનાજ છે, સત્ય નથી—તેમનું કંઈજ અસ્તિત્વ નથી. તે પરમાત્મા તો
 પવિત્ર છે, સર્વથી પર છે. બુદ્ધિ, પ્રાણ અને પ્રકાશ, એ તો માત્ર તે
 અસ્તિત્વ-પરમાત્મા-રૂપી સાગરના બુદ્ધિજ્વાલ જેવાં છે. દોરડામાં સર્પની પેઠે
 એ સર્વ એમાંજ પ્રતીત થાય છે, પરંતુ તે પોતે તો સર્વથી નિઃસંજ
 છે, શુદ્ધ છે. તે (તમારું નિજસ્વરૂપ) શરીર નથી, ઇન્દ્રિય નથી, પ્રાણ નથી,
 બુદ્ધિ નથી; પરંતુ હાય! વારી બાઉ એ સ્વચ્છતા, સત્યતા અને વ્યાપ-
 કતા ઉપર ! કે પ્રકાશ, સ્ફટિક ઇત્યાદિની પેઠે એને જે મળ્યું તેવો એ
 થઈ જાય છે, જેને લેટે છે તેની સાથે અલેદ થઈ જાય છે. શરીર સાથે
 શરીર બની જઈને તે કહેવા માંડે છે કે “હું બદ્ધિકાશ્રમ જઈશિ, અમર-
 નાથ જઈ આવ્યો છું; ઇત્યાદિ.” પ્રાણો સાથે મળી પ્રાણના શુષ્ક પોતા-
 નામાં ધારણ કરી કહેવા લાગે છે કે “મને ભૂખ તરસ લાગે છે, દ્રવ્ય
 આપો.” બુદ્ધિ સાથે એટલો બધો પ્રેમ બાંધ્યો કે એ દાસીને પોતાની
 રાજ્યસુદા પણ સોંપી દીધી, બુદ્ધિવતી જે કંઈ થયું તેને એમજ માની
 બેઠા કે એ તો મેં કયું છે; જેમકે “મેં કેવો ઉત્તમ લેખ લખ્યો છે,
 કેવી સચોટ દલીલ શોધી કાઢી છે, ઇત્યાદિ.” “હો ભોળા મહેશ ! મારા
 પ્રાણ ! બલિહાર તમારી શુદ્ધતા, રસિકતા અને કોમળતા ઉપર બલિહાર
 પણ જરા જોજો. એવું ન કરતા કે “નિસલાઈગિલ્લી, ઉન્ને નાલ ઉઠ ચલ્લી.”
 બુદ્ધિ, પ્રાણ, મન, ઇન્દ્રિયનો કુસંગ છોડો, અને પોતાની જાતને કલંક ન લગાડો.

બામ પર નંગે ન જાના તુમ શબે મેહતાબ મેં

ચાંદની પડ જાયગી મૈલા બદન હો જાયગા.

અર્થ:-અજવાળી રાતે અગાશીમાં ઉઘાડા શરીરે ન જતા; ચાંદની અડી
 જશે તો શરીર મેલું થઈ જશે.

અસંગોઽહમસંગોઽહમસંગોઽહં પુનઃ પુનઃ ।

સચ્ચિદાનંદરૂપોઽહમહમેવાહમવ્યયઃ ॥ (બ્રહ્મવક્ત્રી)

અર્થ:-હું અસંગ છું, હું અસંગ છું, હું ફરી ફરીને (કહું છું કે) હું તદન અસંગ છું. હું સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છું, અને હુંજ અવિકારી-અવિનાશી આત્મા છું.

તમે સચ્ચિદાનંદધન છો. શામાટે દેહ, પ્રાણુ આદિ બને છે ? પોતાને અસત, જડ અને દુઃખરૂપ માનવામાં, શું સ્વાદ રહેલો છે ? વહાલા, આ આત્મઘાતમાં શો લાભ છે ? રક્ત, પ્રસ્વેદ, શુક્ર, મૂત્ર અને શુંક એ પાંચ પાણીઓના પંતળમાં કેમ મોહિત થઈ-ફસાઈ રહ્યા છો ? વિચિત્ર ગમત કરી રહ્યા છો !

તુ યુનીં નિહાં, દરેળી, કે મહી બ ઝેરે મેગી,

બ દરાં તૂ મેગે તન રા કે મહી ચો ખુશ લિકાઈ.

અર્થ:-અફસોસ, તું એવો સંતાયેલો છે કે જાણે વાદળાંની પાછળ ચંદ્ર. આ શરીરરૂપી અબ્રને ચીરી નાખ, કેમકે તું ચંદ્ર છે અને સુદંર સુખાકૃતિ ધરાવે છે.

જિજ્ઞાસુ:-કંઈ સમજણ પડતી નથી. ભલા આપણે-જીવ (પાપી-દાસ)-સત્ચિત્ આનંદ કેવી રીતે હોઈ શકીએ ? ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! આવી નાસ્તિકતા ! આખું બ્રહ્માંડ તો પોકારી પોકારી કહે છે કે અમે પરાધીન અને અજ્ઞાન છીએ, ત્યારે આપ અમસ્થાન અમને બ્રહ્મ માની રહ્યા છો. ઈશ્વર, રક્ષા કર ! પ્રભુ ! બચાવી લે.

જ્ઞાની:-વહાલા ! અત્યંત આશ્ચર્યની વાત છે કે તમે બ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈજ નથી-નખશિખ બ્રહ્મજ બ્રહ્મ છો-અને તોયે તેની ના પાડો છો ! પ્રત્યેક મનુષ્ય આકાશના પથ્થ કાન ફાડી નાખે એવા મોટા સાદે ઘાંટો પાડીને કહે છે કે “હું પવિત્ર છું, આનંદધન છું, અમર, અદ્વૈત છું, સૌથી પર છું, ચૈતન્યધન છું ઇત્યાદિ,” તે છતાં પણ તમે તે કબૂલ કરતા નથી.

“ગંધેષ કરતે હો અલિપ્ત આગ પાની કો લગાતે હો.”

જિજ્ઞાસુ:-આ તો વળી તેથીયે વધુ આશ્ચર્યની વાત સંભળાવે છે. બીજાઓને તો રહેવા દો, પરંતુ મારા પોતાના વિષે તો આ ચરણરજ ખાત્રી-પૂર્વક છાતી ઠોસીને કહી શકે છે કે મેં કદાપિ બૂલમાં પણ નથી કહ્યું

કે હું પ્રજ્ઞા છું, બતાવો તો ખરા કે આપની સમક્ષ મેં ક્યારે ઐશ્વર્યનો દાવો કર્યો હતો, અને કયા શબ્દોમાં કર્યો હતો ?

સાની:-સંસારના કુરુક્ષેત્રમાં તમે અને બીજા બધાલોકો શિવોઽહં શિવોઽહં તું ગીત કર્યોની લાપામાં ગાઇ રહ્યા છો. તમે ચર્મની જિહ્વાદ્વારા તેનો ઇનકાર કરો છો, પરંતુ જીહ્વાના શબ્દાઠંખર કરતાં કર્મોનો ઢંઢરો વધારે ભરોંસાપાત્ર હોય છે. “શબ્દો કરતાં કર્મો વધારે બળવાન સ્વરે બોલે છે.” એક યુવક મદિરા પીને મસ્ત પડેલો હતો. તેના બાપે આવી તેની ઉપર ધિક્કાર અને ફિટકારનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો. તે યુવાન ચોકળો ઇનકાર કરી બેઠો અને એાગન ખાઇ ખાઇને કહેવા લાગ્યો કે હું મદિરાને અડક્યો સુદ્ધાં નથી; પરંતુ નથો કંઈ છુપો રહી શકે છે ? આંખોમાંથી ઘેન બોલતું હતું. દુર્ગંધ આપોઆપ મદિરાના સમાચાર આપતી હતી. વળી એવામાં જિલટી પણ થઈ! દ્યો, હવે શું છુપાવવાના હતા ? નહીં છુપતા મિસાલે જૂ છુપાયે લાખ પરદું કે;

મઝા પડતા હય જિસ ગુલ પયરહનકો બેહિજ બીકા.

અર્થ:-જે પુખ્તવસ્ત્રધારીને આવરણરહિત રહેવાની ટેવ પડેલી છે તેને લાખો પડદામાં સંતાડો તોપણ સુગંધની પેઠે તે કદિ સંતાવાનો નથી.

જીભવડે ગમે તેટલું છુપાવવા ઇચ્છ્યું પરંતુ કર્મોએ તો તે પ્રકટકરી જ દીધું. એ વહાલા ! સન્નિવેદાનંદઘન એજ તારું મૂળ (આત્મા) છે. તું એ કસ્તૂરીને ગમે તેટલી સંતાડીશ તોપણ છુપી રહેવાની નથી.

(૧) યુધિષ્ઠિરને પૂછવામાં આવ્યું કે આશ્ચર્ય શું છે ? તેમણે ઉત્તર આપ્યો

અદન્યદ્વનિ ગચ્છાન્નિ મૃતાનિ ચમમાન્તિરમ્ ।

શેષાઃ સ્થિરત્વમિચ્છન્તિ કિમાશ્ચર્યમતઃ પરમ્ ॥ (મહાભારત)

અર્થ:-પ્રતિદિન સહસ્રો પ્રાણી ચમમંદિરે સિધાવે છે, પરંતુ બાકીના અહીંજ રહેવાની ઇચ્છા કરતા હોય છે, તેનાથી મોટું આશ્ચર્ય બીજું શું હોઈ શકે ? દરરોજ જોઈએ છીએ અને સાંભળીએ છીએ કે ફલાણો મરી ગયો, અમુક સ્વર્ગે સિધાવ્યો, અને એ પણ જાણીએ છીએ કે જે જન્મ્યો છે તે જવાનોજ છે—

જિંદગી મોંત થી, એક ઉઝમે સાબિત ચે હુવા;
મેરા હોના થા ફકત મેરે ન હોનેકે દિયે.

અર્થ:-આખા આયુષ્યને અંતે એટલું જ સિદ્ધ થયું કે જીવન એજ મૃત્યુ હતું; માફ હોવું (અસ્તિત્વ) તે માત્ર મારા ન હોવા માટેજ હતું.

આવું છતાં પણ કોઈને પોતાના મૃત્યુની પ્રતીતિ નથી થતી. મુખવતી પ્રતિક્ષણે ભલે મૃત્યુના રાગડા તાણ્યા કરે કે “હુનિયા તો ચાર દિવસની ભાઈ, રહેવું નહિ આહીં રે,” પરંતુ વ્યવહારમાં તો તેથી અવળા ચાલવામાં જરાએ બાકી રાખતા નથી. કારભારની સાંકળ સતત લંબાવતાજ લય છે, અને વૃદ્ધાવસ્થા કિંવા એકાંતવાસના વિચારને વીસરી જઈ નાશના સમુદ્રમાં એવી બેપરવાઈથી લોભનું લંગર નાખી બેસે છે, કે ભણે મૃત્યુનું તોફાન તો કદાપિ આવવાનું જ નથી. આના કરતા વધુ આશ્ચર્યજનક બીજું શું હોઈ શકે? અંતે એક દિવસ શરીર નષ્ટ થઈ જશે એમાં જરાએ સંશય નથી. ત્યારે પછી મૃત્યુ ઉપર વિશ્વાસ કેમ નથી બેસતો? તેનો સ્પષ્ટ એજ અર્થ થાય છે કે તમારા મૂળસ્વરૂપમાં “મૃત્યુ” નું નામ સરખું જ નથી, તમારો આત્મા અમર છે, તમારું મૂળસ્વરૂપ ત્રિકાલાબાધ્ય છે.

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यत ।

जीवनाशा घनाशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति ॥

અર્થ:-પુરુષના કેશ અને દાંત જીર્ણ થઈ જાય છે, તોપણ જીવન અને ધનનો લોભ છૂટતો નથી.

બ કિકે નીસ્તી હરગિઝ નમી ઉક્તંદ મગરૂરા,

અગર ચે સૂરતે મિકરાઝ લા દારદ ગિરેબાહા.

અર્થ:-અહંકારી લોકો મૃત્યુની ચિંતામાં કદિ નથી પડતા, ભેડે કાત રનીપેડે મૃત્યુ તેમની ડોક પર ભમી રહેલું હોય છે; પરંતુ—

न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ (ગીતા)

અર્થાત્ શરીરને હણવાથી તે હણાતો નથી.

“મૃત્યુએ તેને સ્પર્શ સુદ્ધા કર્યો નથી, માત્ર તેનું શરીરરૂપી ઘરજ શબવત્ દેખાય છે.”

બ પોશંદએ ભમા જાનસ્ત નામ,

ખિયાલે કુના ગરતનશ હસ્ત ખામ.

અર્થાત્ શરીરરૂપી વસ્ત્રને ધારણ કરનારનું નામ જીવાત્મા છે, તેના વિનાશનો વિચારજ વૃથા છે.

આ પ્રમાણે, વાસ્તવમાં તમારે કદિ પણ મરવાનું નથી એટલે પછી મૃત્યુની વાતચીત ઉપર વ્યાવહારિક શ્રદ્ધા કેમ બેસે ? એટલા માટેજ તમારું દરેક કાર્ય ઠઠેરો વગાડીને જણાવે છે કે:-

સપ્તસ્ત ધર જરી દબે આલમ દવામે મા.

અર્થ:-સંસારના ચોપડામાં અમારા ચિરસ્થાયીપણાનો સિક્કો મારેલો છે.

(૨) વળી સાંભળો. મોંવડે તો “હું પાપી, હું પાપી”ની ગપ ઉડાવતાં લલિત થતા નથી, અને કેટલીકવાર તો આ નિષ્કુર વિચારને પ્રેમના પવિત્ર પીતાંબરવડે પણ ચોભાવો છે. ઉદાહરણાર્થ:-

ચાર ચીઝ આવુર્દઃ અમ શાહા કે દર પીથે તૂ નીસ્ત,

આજે ઝીથો બેકસી, ઉર્ડો શુનાહુ આવુર્દઃ અમ.

અર્થ:-હે બાદશાહ, ચાર એવી વસ્તુઓ લાગ્યો છું કે જે તારી પાસે નથી; અધીનતા, મિત્રહીનતા, ક્ષમાયાચના અને અપરાધ તારી સન્મુખ લાગ્યો છું.

પરંતુ વાસ્તવિકરીતે તેની વિરુદ્ધ એવાં વ્યાખ્યાન સતત આપવામાં આવે છે કે “હું કલંક વિનાનો છું, શુદ્ધ છું, નિર્લેપ છું, પવિત્ર છું” ઇત્યાદિ. અતે સત્યને ક્યાંલગી છુપાવી શકવાના છે ?

सत्यमेव जयति नानृतम् । सत्यनोज सह जय છે, અસત્યનો નહિ.

કોઈ નાની સરખી ભૂલ પણ બતાવવામાં આવે છે તો ખોટું લાગે છે, કોઈ અપરાધ પ્રકટ કરવામાં આવે તો ખોટું લગાડવા તૈયાર થઈ જાય છે, કે “હાય અમારી આબરૂને તુકસાન પહોંચાડયું.” પોતાને વિષે જરા અકચર શબ્દો સાંભળવામાં આવે છે કે તરતજ બોલનારને નોટિસ આપવામાં આવે છે કે “તમારા શબ્દો પાછા ખેંચી લ્યો, નહિતર કેસ માંડીશું.” નાના બાળકને પણ અપરાધી કહ્યો હોય તો બડબડવા માંડશે. હલકામાં હલકા નોકરનો પણ વાંક કહાડ્યો, હોય તો તે નારાજ થઈ જશે.

આ પ્રમાણેનાં કૃત્યોથી સ્પષ્ટ રીતે એવો અર્થ નીકળે છે કે દરેક જણ નિજસ્વરૂપની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ છે, નિર્લેપ છે. શરીર કે બુદ્ધિના અપરાધો તથા પાપોવડે એ કદિ લેપાતો નથી. જળકૂડી મેલા પાણીમાં હોય કે ગંગા-જળમાં, તોપણ કદિ બીજાતી નથી, તેવીજ રીતે આત્મા ગમે તો પવિત્ર બુદ્ધિવાળા શરીરમાં હોય કે અપવિત્રમાં હોય પણ સદા શુદ્ધ અને અસંગ છે.

કિં ગંગાંબુનિ વિવિતેઽમ્બરમણૌ ચાંદાલવાદે પયઃ ।

પૂરે ઘાંતરમસ્તિ કાંચનઘટિ મૃત્કુંભયોર્વાયરે ॥

પ્રત્યગ્વસ્તુનિ નિસ્તરંગસદ્જાનંદાવબોધાંબુધૌ ।

વિમોઽર્થ્ય શ્વપચોઽયમિત્યપિ મહાન્ કોઽર્થ્ય વિમેદન્નમઃ ॥

(શકરાચાર્ય. મનીષાપંચકસ્તોત્ર)

અર્થ:-સૂર્ય પોતાનું પ્રતિબિંબ ગંગાજળમાં કે ચાંદાલની ગલીના કુંડમાં પાડે, સુવર્ણપાત્રમાં કે માટીના ઘડામાં પાડે, તોપણ તેથી બિંબરૂપ મૂળ સૂર્યમાં જરાપણ ભેદ કે ફેરફાર થતો નથી. તોપણ તે સહુજાનંદ અને જ્ઞાન સમુદ્રરૂપ પ્રત્યગાત્મામાં તને એવી ભ્રાંતિ કેમ થાય છે કે આ બ્રાહ્મણ છે અને આ ચાંદાળ છે ?

સૂર્ય ગંગાજળમાં પ્રતિબિંબિત થવાથી પવિત્ર નથી બની જતો તેમ મદિરામાં પ્રકાશીને મલિન નથી થઈ જતો; તેવીજ રીતે આત્મા (અર્થાત્ તમારું નિઃસ્વરૂપ) શરીર કે બુદ્ધિના દોષ કે અપૂર્ણતાને લીધે દૂષિત કે અપૂર્ણ નથી થઈ જતો; તેમ તેમની ઉત્તમતાને લીધે ઉત્તમ નથી બની જતો. મૂળથીજ તે તો શુદ્ધાતિશુદ્ધ છે. જે પુરુષે આ સત્યને જાણ્યું છે અને જેનું એ જ્ઞાન દહતાને પામ્યું છે તેજ પુરુષ અમર છે; અને ઉચ્ચતમ વિચારવાળો છે.

જહાં જાતે હુવે હિસો હવા કે હોશ ઉડતે હંય.

અર્થ:-જ્યાં પહોંચવામાં લોભ અને મમતાના હોશ-કોશ ઉડી જાય છે.

તમારા આ રાજ્યને કેમ સંભાળતા નથી ? બીજાના લખાણો અને વ્યાખ્યાનો વાંચતા, સાંભળતાં જન્મો વીતી ગયા, હવે જરા તમારા પોતાના જાડાં લેકચરને પણ સાંભળો કે જે તમે હરવખત આપી રહ્યા છો, અને તે પણ આમઠાની જાલવડે નહિ પણ વ્યાવહારિક-કર્મરૂપી જિંદગાવડે આપી રહ્યા છો. કેઈપણ માણસને પોતાની ઉપર આદોષ આવે તે પસંદ હોતું નથી. પોતે દેખીતો દોષ કર્યો હશે તોપણ તેનું આજ બીજાપર દોષી પાડવા પ્રયત્ન કરશે અને ઘાંટા પાડી પાડી પોકારશે કે “હું નિષ્કલંક છું, હું નિષ્પાપ છું.” જ્યાં સત્ય અસત્યનો નિર્ણય કરનારા જોઈ સાહેબ વિરાજેલા હોય તેવી સરકારી કચેરીમાં, હે સત્યને પારખનાર દયા! જરા જઈને જો. ન્યાયાધીશ પૂછે છે કે “તમે અસુદ્ધ અપરાધ કર્યો છે ?”

અપરાધી કહેશે કે “ના, સાહેબ, જરાએ નહિ, કદાપિ નહિ.” જે અપરાધી વિરુદ્ધ પૂરતા સાક્ષી અને પૂરાવા મળી આવે, અને તેની સામે અપરાધોવાનો ચુકાદો આપવામાં આવે, તોપણ અપરાધી તો એમજ કહેશે કે સાચોજ છું. ન્યાયાધીશ સાહેબની ખુદ્દિ સત્યાસત્ય પારખી નથી શકે. અપીલ કરવામાં આવે, અને અપીલવાળો પણ તેને અપરાધીજ ગણે. કહેશે કે “મહેરબાની બતાવવામાં આવી છે. લાંચ અને વગવસીલો ફાળે ગયાં છે.” કારાગૃહમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો હોય તો તેનું કારણ પણ એવું બતાવશે કે “સરકારને ત્યાં ન્યાયજ નથી.” જે જગત્ ભૂંડું બોલે હશે તો કહેશે કે આખું જગત્ પાગલ છે.

ક્યા હુંસી આતી હય મુઝકો હઝરતે ઈન્સાન પર,
ફેઝ્લે બદતો ખુદ કરે, લા'નત કરે શયતાન પર.

અર્થ:-મનુષ્ય મહાશય ઉપર મને અત્યંત હસવું આવે છે, કેમકે કુકર્મ તો પોતે કરે છે, અને શાપ આપે છે બિચારા શયતાનને.

હા, હા, જો બદનામ થયેલા મનુષ્ય! વાસ્તવિક સ્વરૂપે તું નિષ્કલંક છે, તદ્દન નિર્દોષ છે. સૂર્યની સામે ધૂવડ તો કદાચ આંખ મેળવી શકે, પરંતુ તારા પવિત્ર સ્વરૂપની સામે પાપ કે દોષ ઉભાં પણ રહી શકે એમ નથી. હા, જે તારી કંઈ ભૂલ થાય છે તો તે એટલીજ કે તું અજ્ઞાન બનીને તારા શુદ્ધ અને અનંત સ્વરૂપને ભૂલી જઈને-પોતાને અપવિત્ર શરીર અને ખુદ્દિ વગેરે માની બેઠો છે, અથવા પોતાના માંદા મિત્રને મળવા આવેલા એક બહેરા* માણસે કયું હતું, તેમ તારા અંતરની શુદ્ધ વાણીને (જે તને કહે છે કે તું અમર અને શુદ્ધ છે) બગાડી તેના અર્થનો અનર્થ કરી રહ્યો છે.

* એક બહેરા માણસને સમાચાર મળ્યા કે તેનો મિત્ર ગંભીર માંદગીથી પીડાઈ રહ્યો છે. બહેરાએ તેની પ્રકૃતિ જોવા જવાનો નિશ્ચય કર્યો, પણ તેને વિચાર આવ્યો કે રોગી બિચારો ધીમા સ્વરે વાત કરશે, અને મને તો જરા બટિ પાડીને બોલે તોજ સંભળાય છે, એટલે તેના ધીમા શબ્દો સમજતાં બારે અગવડ પડશે. વળી વારંવાર “હે, હે, શું, શું” કરવાથી તો ખોટું દેખાશે અને બધા કહેશે કે આ ક્યાંથી માથું ફેડવા આવ્યો છે? તેથી સૌથી ઉત્તમ રીત તો એજ છે કે થોડીક વાતચીત કરી રોગીને ખુશ કરી ઝટ પાછા આવતા રહેવું.

તમે અપવિત્ર છો એ વિચાર તમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપથી સહન થઈ શકતો નથી, પ્રત્યેક વ્યક્તિને સ્વાભાવિકરીતે નાના બનવા તરફ તિરસ્કાર હોય છે આ વ્યવહારરૂપી જિહ્વાનો ઉપદેશ એ છે કે “ તમે પાપ અને દોષથી પર અને અલિપ્ત છો. (શુદ્ધમપાપવિદ્મ) તમે શરીર કે શરીર-

મનમા આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ઉભો થયો, અને રસ્તામા ચાલતાં ચાલતાં વાતચીતનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે ગોળ્યો.

પહેલી વાત તો હું એ પૂછીશ કે હવે પ્રતિ કેમ છે ? જેના જવાબ રિવાજ મુજબ એવો મળશે કે “ હવે ક્રીં છે, આપની અત્યત કૃપા થઈ ” બીજો સવાલ એ પૂછીશ કે “ શું દવા કરો છો ? ” જેના ઉત્તરમા તે કાંઈ ઔષધીનું નામ આપશે અને પછી ત્રીજો પ્રશ્ન એ કરીશ કે “ ક્યા વૈદનો ઉપચાર ચાલે છે ? ” જેના જવાબમાં તે કાંઈ વૈદનું નામ અવશ્ય લેશે હું રોગીને ખુશ કરવા ખાતર તેની દરેક વાત ઉપર “ વાહવા, બહુ સાર, બહુ સાર. ” બીને ચાલ્યો આવીશ. હું કમા એવી સાદી સીધી વાતચીત થોડીક કરી આવું કે જેથી તે ખુશ થાય અને કાંઈ જાણી પણ ન રહે કે હું બહેરા છું.

ઉપર પ્રમાણે મનમાં ક્રમ ગોઠવાયો એટલામાં રોગીનું ઘર પણ આવી પહોંચ્યું રોગીની સ્થિતિ બહુજ ખરાબ હતી.

બહેરા-જય જય ! શરીરે કેમ છે ? હવે તો કદાં દીક છે ને ? જ્યારથી મેં માંભિજ્યુ કે આપની પ્રતિ બગડી છે ત્યારથી ચિન્તા થતી હતી પરમેશ્વર તમને જતદી મારા કરે

રોગી-હાય ! હાય ! મરે છું જીવ નીકળી જાય છે, હાય ! હાય !

બહેરા-(રોગીના હોઠ હાલતા જોઈ) બહુ સાર, ધન્ય પ્રભુ ! આપની વાત સાંભળી મારા જીવમાં જીવ આવ્યો ઔષધ શું થયો છો ?

રોગી-(ખિન્ન વદતે) ઝેર ખાઉ છું ઝેર

બહેરા-વાહ એ ઔષધ તો ગનમાણુ છે, એ તો બહુજ સરમ છે આપનો ઉપચાર ક્યા વૈદરાજ કરે છે ?

રોગી-(અત્યત ખિન્ન થઈ) ચમદેવ

બહેરા- એ વૈદરાજ તો બહુજ કુશિવાર છે એમને હાથેજશ છે ઇલાજ કરે છે

એક બાલુ રોગી બહેરાના જવાબો સાંભળી બળીને આખ પ્રધં જતો હતો બીજી બાલુ બહેરા મહારાજ પોતાની ચતુરાઈ માટે કૃત્યા સમાતા નહોતા, ! કેવી મજા !

માંથી ઉપજેલા કદાપિ નથીજ. શરીર તો કોઈનું પશુ કદિ પવિત્ર નથી હોઈ શકતું. તેને હજારો વરસોસુધી ગંગાજળમાં ધુવો તોયે શું ? કલીન હોવે શુદ્ધ બુદ્ધિયે જલમેં ધોયે, ખ્યાન કેશર હોય જાય કર્મશીરે બાયે.

તમારા અંતરમાંથી આવેશભરી આ દૈવીવાણી સંભળાય છે કે “જે પવિત્ર સત્ય છે તેજ તમે છો. તમે શરીર નથી. અપવિત્ર અને પરિમિત એવા શરીર તેમજ બુદ્ધિના વિચારોને ત્યાગો, અને તમારા પવિત્ર સત્ય-સ્વરૂપમાં જાગો.” પરંતુ આશ્ચર્ય છે, એ અવળી બુદ્ધિવાળા બહેરાઓના પશુ બહેરા તમારી ઉપર આ આંતરિક સ્ફુરણાની એવી અસર થાય છે કે તમે તમારા સાડાતણ હાથના કાળા ટાપુ (અંડામાન) ને પવિત્ર અને દોષ રહિત જણાવવા ઇચ્છો છો; શરીર અને બુદ્ધિને નિર્દોષ સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્ન કરો છો; દેહાભિમાની રહીને આરોપમાંથી બચી જવાના યત્ન કરો છો. બીજી તરફ તમારા સત્ય સ્વરૂપમાંથી સતત એજ વ્યાખ્યાન વહી રહ્યું છે કે મન્સૂરની પેઠે ત્રિલોકના સ્વામી બની જાઓ, તમારી વાસ્તવ અહંતાને સંભાળી લ્યો; પરંતુ તમે એવા બહેરા છો કે ફિરજીન^૧ અને અને નિમરૂદની^૨ પેઠે ધન અને રાજ્યથી પરિમિત થઈ મહાન થવા ઇચ્છો છો, અને અભિમાનમાં ફસી પડો છો.

નિમરૂદ શુદ્ધ મરૂદ શું ? બૂદ્ધિ નિગાહ મેહરૂદ શું,

મારા તકબ્બુર કે સજદ ? શું દિબ્રિયા હરજસ્તમ.

અર્થ:-નિમરૂદ છુદ્ધ ફિટકારને લાયક કેમ થઈ ગયો ? કારણ કે તેની દષ્ટિ મર્યાદિત હતી. મને અહંકાર કેમ શોભે ? હું તો અહસ્વરૂપ બ્રહ્માની પેઠે સર્વવ્યાપી છું. તમારી વર્તણૂકમાં સત્યના પ્રકાશ તરફથી એવી આજ્ઞા થાય છે કે “આમડાનાં^૩ પગરૂનાં (શરીરનો વિચાર)

૧ ફિરજીન (ફેરાઓ) મિસરનો બાદશાહ હતો અને તેણે ઇશ્વર હોવાનો દાવો કર્યો હતો, તથા મૂળ પયગંબરને બહુ સતાવ્યા હતા.

૨ નિમરૂદે પણ સત્તાના મદથી છઠ્ઠી જાજ ઇશ્વર હોવાનો દાવો કર્યો હતો અને પયગંબર પ્રબાહીમ (અબ્બાહામ) અલયહિરસલામને બાંધકતી આગમાં નંખાવ્યા હતા, જેમાંથી તેઓ સહીસલામત બહાર નીકળી આવ્યા હતા.

૩ પરદેશમાંથી મિસરમાં પાછા ફરતાં વાટમાં મૂસાની સ્ત્રીને પ્રસૂતિની વેદના થવા લાગી. તેઓ સહાય કિંવા ઉપચારમાં આમ તેમ જોવા લાગ્યા. એવામાં દૂર એક

ઉતારી નાખ; કેમકે તું ઊભો છે તે પવિત્રભૂમિ છે.” પરંતુ ધિક્કાર છે, એ બધિરમૂઝા! કે તું એ પગરખાં (શરીર)ને પવિત્રાત્મા ઉપર રાખવા માગે છે.

(૩) ખુશામદ કીડીથી માડી ખદ્ધાસુધી બધાને ગમે છે. “ખુશામદ હર કેરા કરદી ખુશ આમદ.” ખુશામદ જેની કરો તેને આવકાર દાયક થઈ પડે છે એમ કેમ છે? તેનું કાગલું શું છે? માત્ર એટલું જ કે ખુશામદ આપણને માનસિક પુષ્પની સુવાસ આપે છે; તે આપણા નિજ ધામમાથી સંદેશો લાવે છે કે “હું આત્મદેવ અતિ મહાન્ છું” તે આપણને મગજ સમાચાર સંલગાવે છે કે.—

તૂર પર અસ્મે કલીમુલાહ કા તારા હય તૂ,

મા નીચે “યાસી” હય તૂ, મફદૂમે “અવઅદના” હય તૂ.

અર્થ.—તૂર પર્વત ઉપર કલીમુલાહ^૧ (મૂસા પયગંબર)ની આખનો તું તારો છે, પવિત્ર કુરાનમાની “યામીન^૨” સૂરાનો ખુલાસો તું છે, તથા “તેથીયે નિકટ^૩” શબ્દોમા તારીજ સ્તુતિ ગવાઈ છે અફસોસ! આ મિલનપત્રિકાને લઈ તમે અવિદ્યારૂપી મદિરામા ડુબાવી દો છો અને કહો છો કે—

વૃક્ષ ઉપર તેમને પ્રકાશ જણાયો. અગ્નિ અને સદાય મેળનવાની આશાએ તેની પામે જર્તા સ્વર સંલગાયો કે “ખરીત હું તારા પાલનદાર છું માટે તારા પગરખા કાઢી નાખ. સાચેજ તું પવિત્ર ખીણમા ઉભેલો છે, તું બેવડી પવિત્ર ખીણમાં ઉભેલો છે”

(કુરાનશરીફ સૂરા ૨૦, આયા ૧૨)

૧ મુઅલમાનોએ જૂદા જૂદા પયગંબરોને જૂદા જૂદા ઇશ્કાખ આપેલા છે જેની રીતે તેઓ પોનાના પયગંબર હજરત મુહમ્મદ (સન) ને રસૂલુલ્લાહના નામથી સંબોધે છે, તેથીજ રીતે પયગંબર હજરત મૂસા (મોઝીઝ) અન્ય હિસ્સલામને તેઓ “કલીમુલાહ” અર્થાત્ અલાહ સાથે વાત કરનાર કહે છે મૂસા અન્ય હિસ્સલામને તૂર (સામ્રાજ્ય) પર્વતઉપર અલાહના દર્શન પ્રકાશસ્વરૂપે યથા હતા, અને તેમણે અલાહ સાથે વાત કરી હતી

લા. ૬.

૨ કુરાનશરીફની કેટલીક સૂરાઓના આરભમા અરમીના મૂળાક્ષરોમાંના કેટલાક અક્ષરો મૂકેલા છે આ અક્ષરો આખી સૂરાના ખુલાસારૂપ મનાય છે, અને તેમનો ખરો અર્થ અતિ ગુપ્ત રાખવામા આવેલો છે ૩૬ મી સૂરાના આરભમા યા અને સીન (ય,સ) એ બે અક્ષરો મૂકેલા છે, અને એ સૂરા અતિ મહિમાવાળી ગણાય છે લા.કં.

૩ “અને તે અતરિક્ષના ઉચ્ચતમ સ્થાનમાં વિરાજે છે” “પછી તે નિકટ આવ્યો અને વધુ નિઃટ આવ્યો, એટલે સુધી કે તે એક ધનુષ્ય જેટલા અંતરે હતો અથવા તેથીયે નિકટ”.

(કુરાન શરીફ સૂરા ૫૩ અયાથી ૦ ૬૦.)

“ ઈ દક્ષતરે જે મા'ની ગર્જે મયે-નાળ જિહ્વા. ”

આ અર્થહીન થાયું સ્વચ્છ સુરામાંજ હુણેલું રહે તો સારું. અને તેની ઉપરનું સુંદર પરખીડિયું જોઈ કેટલીક વારસુધી મગ્ન રહો છો, અને પછી વાંચ્યા વગર તેને શરીરરૂપી કચરાની ટોપલીમાં નાખી દો છો. (અર્થાત્ તે મહત્તા શરીરને અર્પણ કરો છો.)

જો આ ખુશામદના પરખીડિયાને ફાડી તેમાં લખેલો સંદેશો વચ્ચે હોત, કે જેમાં સ્વયં આનંદધન સ્વરૂપ પરમાત્મા તમોને લખે છે. કે- હાથ દરદિયા ! દર્દ વંડા મેરા, કરાં મિન્નતાં તે લરાં મુઢિયાં મેં. કાહનું નાલ જુદાઈ જલાવના હું ? સુત્તી કદોં તેરે નાલોં ઉઢિયાં મેં. તો ખુશીથી મોં મલકાઈ જાત અને આનંદની અવધિને લીધે પરખીડિયું હાથમાંથી પડી જાત. (અર્થાત્ પ્રશંસાની પૂજા છૂટી જાત.) ખુશામદના પત્રમાં પ્રિયતમની છબી છે;

“ આ જાણે અગર હાથ તો કયા જૈન સે રહીયે,
સીને સે લગાયે તેરી તસ્વીર હમેશાં ”

પરંતુ પ્રિયતમની માત્ર છબીજ નહિ, પણ પ્રિયતમ પોતે કહે છે કે

“ નજદી કે મની મરા, મળીં દર; પેહલ્લયે મની, મબાશ મેહજૂર. ”

અર્થ:-તું મારી પાસે છે, મને તું દર ન જો; તું મારી પડખે છે, વિયોગી ન જાન.

(૪) વિદ્યાર્થીઓ ! સરકારી મોકરો ! સોગન ખાઈને કહેલો કે કેવો પ્રિય છે તમને આ મધુરો શબ્દ, “ છુટી ” હાથ, સ્વતંત્રતા ! આખું જગત તડપી રહ્યું છે એ સ્વતંત્રતાને માટે. “ ઓ સ્વતંત્રતા ! ઓ અંદ્રિકા કરતાંયે વધુ વેગવાળી શિકારિણી ! ઓ વિશ્વના વરુઓને ભયભીત કરનારી ! જેમ પૌર્વાત્ય દિવસના પ્રશાંત પ્રદેશમાં પ્રકાશનાં કિરણો ઘનદળને લેદી વિખેરી નાખે છે, તેમ જેનાં સૂર્યસમ શરો તોફાની પાંખવાળી ભૂલોને વીધી નાખે છે એવી ઓ શિકારિણી !.....તારી જૂતકાળની શુદ્ધ ઓમાંથી કવિઓ અને ઋષિઓની જગતને જાગૃત કરનારી હાકલ હજી પણ હુંડુભિનાદ સમાન ગર્જી રહી છે. ધર્મ એના આગળ પોતાની આંખો ઢાંકી દે છે, અત્યાચાર ભયભીતજની પાછો હાકે છે; માત્ર આનંદ, પ્રેમ અને આશ્ચર્યભરેલો એ અતિ અદ્ભુત નાદ સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે.

નુપ્પની કામના દેશ અને કાળના જે અનંત પડદાને ચીરીને તેની આ-
ગળ કદી પણ ઉડી શકી ન હતી તે કામના એ અવાજ સાંભળતાં જ
મેટલે ઉચે ઉડુયન કરે છે.” (આંગ્લકવિ શેલી)

સ્વતંત્રતા તમારી મૂળ-સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. તમે મૂળથી જ નિત્ય
મુક્ત છો. છુટ્ટી, તહેવાર, ઉત્સવ, મેળો ઇત્યાદિ તમને આવકારદાયક
કેમ ન લાગે ? તે ખોવાઈ ગયલા યુસુફનું^૧ ખમીસ સુંઘાડે છે, કારા-
ગૃહની વેદનાથી પીડાતાં અને અજ્ઞાનરૂપી પથારીમાં આળોટતાં મનુષ્યોને
તે જરા મધુરી નિદ્રાનો સ્વાદ ચખાડે છે, અને શુભામીના દુઃખમાંથી
થોડા સમય માટે આરામ અપાવે છે, પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી પથારી કે જે
કાટાઓવડે બિછાવેલી છે તેમાં ન્યાસુધી પડ્યા રહેશે ત્યાસુધી તો
કાંટાજ લોકાયા કરશે, અને સ્વતંત્રતાનું સુખ નહિ અનુભવે. મોજ-
શોખ અને રત્નઉત્સવરૂપી નિદ્રા લાવનાર બપોલુ ખાઈને થોડા સમય
માટે શૂળોની અણીઓને ભૂલી જવાની પદ્ધતિ ઉચિત ન કહેવાય.

મલકી ખૂદમો ફિરદોસે જરી* નયમ ખૂદ,

આદમ આલુર્દ દરી દયરે ખરાબ આળાદમ.

અર્થ:—હું એક ફિરસ્તો (દેવદૂત) હતો અને સ્વર્ગ માફે નિવાસ-
સ્થાન હતું; પરંતુ આદમ (મનુષ્ય) મને આ ઉર્ડ સસારમાં લઈ
આવ્યો છે.

૧ પયગંબર યુસુફ (અલ૦) યાકુબ (અન૦) પયગંબરના પુત્ર થાય નાન
પણમાં તેમના ભાઈઓએ ઇર્ષ્યાને લીધે તેમને કૂવામાં નાખી દીધા હતા ટોઈ વણ-
જરો તેમને કૂવામાંથી કાઢી મિસર લઈ ગયો, જ્યાં કાળાતરે તેઓ મિસરના મુખ્ય
પ્રધાન થઈ ગયા યુસુફ (અલ૦) ના પિતા યાકુબ (અત૦) તેમના વિયોગના શોકે
અધિજા થઈ ગયા એક સમયે યુસુફ (અલ૦) ના મૂળ વતનમાં મહા કાળ પડ-
વાથી અન્ન ખરીદવા માટે યુસુફના ભાઈઓને મિસરમાં આવવાજવાનું થયું. તેમની
આગળ યુસુફ (અલ૦) પોતાની ઝાળખાણુ આપી, તેમને અપરાધ માફ કર્યો, અને
પોતાના માતૃપિતાને બોલાવી લાવવા માટે પોતાનું ખમીસ આપી કહ્યું, “આ
માફે ખમીસ લ્યો તે પિતાજીના મુખ ઉપર નાખજો, એટલે તેઓ દેખતા થશે પછી
આખા કુટુંબને સાથે લઈ મારી પાસે આવજો.” (કુગન શરીફ સુરા ૧૨. આયા ૯૩)

“ ઈ દેહતરે જો મા'ની ગર્કે મયે-નાળ બિલા. ”

આ અર્થહીન થોથું સ્વચ્છ સુરામાંજ હુખેલું રહે તો સારું. અથવા તેની ઉપરનું સુંદર પરખીડિયું જોઈ કેટલીક વારસુધી મગ્ન રહે છે, અને પછી વાંચ્યા વગર તેને શરીરરૂપી કચરાની ટોપલીમાં નાખી દે છે. (અર્થાત્ તે મહત્તા શરીરને અર્પણ કરે છે.)

જો આ ખુશામદના પરખીડિયાને ફાડી તેમાં લખેલો સંદેશો વાંચ્યો હોત, કે જેમાં સ્વયં આનંદધન સ્વરૂપ પરમાત્મા તમોને લખે છે. કે- હાય દરદિયા ! દર્દ વંડા મેરા, કરાં મિન્નતાં તે લરાં મુઢિયામૈં ! કાહનું નાલ બુદાઈ જલાવના હું ? સુત્તી કદોં તેરે નાલોં ઉઢિયામૈં ! તો ખુશીથી મોં મલકાઈ જાત અને આનંદની અવધિને લીધે પરખીડિયું હાથમાંથી પડી જાત. (અર્થાત્ પ્રશંસાની પૂજા છૂટી જાત.) ખુશામદના પત્રમાં પ્રિયતમની છબી છે;

“ આ જાએ અગર હાય તો કયા જૈન સે રહીયે,
સીને સે લગાયે તેરી તસ્વીર હમેશાં ”

પરંતુ પ્રિયતમની માત્ર છબીજ નહિ, પણ પ્રિયતમ પોતે કહે છે કે

“ નહી કે મની મરા, મળીં દર; પેહલ્યે મની, મળાશ મેહબૂર. ”

અર્થ:-તું મારી પાસે છે, અને તું દર ન જો; તું મારી પડો છે, વિયોગી ન જાન.

(૪) વિદ્યાર્થીઓ ! સરકારી નોકરો ! સોગન ખાઈને કહેલો કે કેવો પ્રિય છે તમને આ મધુરો શબ્દ, “ છુટી ” હાય, સ્વતંત્રતા ! આખું જગત તડપી રહ્યું છે એ સ્વતંત્રતાને માટે. “ ઓ સ્વતંત્રતા ! ઓ અંધિકા કરતાંયે વધુ વેગવાળી શિકારિણી ! ઓ વિશ્વના વરુઓને ભયભીત કરનારી ! જેમ પૌર્વાત્ય દિવસના પ્રશાંત પ્રદેશમાં પ્રકાશનાં કિરણો ઘનદળને ભેદી વિખેરી નાખે છે, તેમ જેનાં સૂર્યસમ શરો તોફાની પાંખવાળી બૂલોને વીંધી નાખે છે એવી ઓ શિકારિણી !.....તારી જૂતકાળની શુદ્ધ-ઓમાંથી કવિઓ અને ઋષિઓની જગતને જાગૃત કરનારી હાકલ હજી પણ હુંદુભિનાદ સમાન ગર્જી રહી છે. ધર્મ એના આગળ પોતાની આંખો ઢાંકી દે છે, અત્યાચાર ભયભીતબની પાછો હાઠે છે; માત્ર આનંદ, પ્રેમ અને આશ્ચર્યભરેલો એ અતિ અદ્ભુત નાદ સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે.

મનુષ્યની કામના દેશ અને કાળના જે અનંત પડદાને ચીરીને તેની આગળ દીઠી પણ ઉઠી શકી ન હતી તે કામના એ અવાજ સાંભળતાંજ તેટલે ઉંચે ઉડ્યન કરે છે. ”
(આંબકવિ શેલી)

સ્વતંત્રતા તમારી મૂળ-સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. તમે મૂળથીજ નિસ્સુક્તા છો. છુટ્ટી, તહેવાર, ઉત્સવ, મેળો ઇત્યાદિ તમને આવકારદાયક કેમ ન લાગે ? તે ખોવાઈ ગયલા યુસુફ^૧ ખમીસ સુંઘાડે છે, કારાગૃહની વેદનાથી પીડાતાં અને અજ્ઞાનરૂપી પથારીમાં આળોટતાં મનુષ્યોને તે જરા મધુરી નિદ્રાનો સ્વાદ ચખાડે છે, અને શુભામીના દુઃખમાંથી થોડા સમય માટે આરામ અપાવે છે; પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી પથારી કે જે કાંટાઓવડે ગિછાવેલી છે તેમાં ત્યાંસુધી પડ્યા રહેશે ત્યાંસુધી તો કાંટાજ લોંકાયા કરશે, અને સ્વતંત્રતાનું સુખ નહિ અનુભવે. મોજ-શોખ અને રત્નઉત્સવરૂપી નિદ્રા લાવનાર બપોરના પાછળે થોડા સમય માટે શૂળોની અણીઓને બૂલી જવાની પદ્ધતિ ઉચિત ન કહેવાય.

મલકી ખૂદમો ફિરદોસે બરીં જાયમ ખૂદ,

આદમ આવુર્દ દરીં દયરે ખરાખ આળાદમ.

અર્થ:-હું એક ફિરસ્તો (દેવદૂત) હતો અને સ્વર્ગ માંડું નિવાસ-સ્થાન હતું; પરંતુ આદમ (મનુષ્ય) મને આ ઉર્જા સંસારમાં લઈ આવ્યો છે.

૧ પયગબર યુસુફ (અલ૦) યાકુબ (અલ૦) પયગબરના પુત્ર થાય. નાનપણમાં તેમના ભાઈઓએ ઇર્ષ્યાને લીધે તેમને કૂવામાં નાખી દીધા હતા. કોઈ વજુ-બરો તેમને કૂવામાંથી કાઢી મિસર લઈ ગયો, ત્યાં કાળાંતરે તેઓ મિસરના મુખ્ય પ્રધાન થઈ ગયા. યુસુફ (અલ૦) ના પિતા યાકુબ (અલ૦) તેમના વિયોગના શોકે આંધળા થઈ ગયા. એક સમયે યુસુફ (અલ૦) ના મૂળ વતનમાં મહા કાળ પડવાથી અજ ખરીદવા માટે યુસુફના ભાઈઓને મિસરમાં આવવાજવાનું થયું. તેમની આગળ યુસુફે (અલ૦) પોતાની ઓળખાણ આપી, તેમનો અપરાધ માફ કર્યો, અને પોતાના માતૃપિતાને બોલાવી લાવવા માટે પોતાનું ખમીસ આપી કહ્યું, “ આ માંડું ખમીસ લ્યો. તે પિતાજીના સુખ ઉપર નાખજો, એટલે તેઓ દેખતા થશે પછી આખા કુટુંબને સાથે લઈ મારી પાસે આવજો ” (કુરાન શરીફ. સુરા ૧૨. આયા. ૬૩.)

“ચળકતી મદિરાની ખાલીને ભરી દો; ઉભાણીનું આનંદદાયક લોજન પીરસો; આનંદથી ઉભરાતા સજ્જનો અને સુંદરીઓને બોલાવો; આનંદપૂર્ણ એકતામાં વહેતા અને આખા દિવાનખાનાને ગુંબવી મૂકતા વિનોદ અને સંગીતના અવાજોયાસે ચિંતાના રાણ્યા ગવડાવો; પણ એટલું ન પૂછતા કે ખરું સુખ ત્યાં વિદ્યમાન છે કે નહિ,—એ ન પૂછતા કે આ ખડખડાટ કરતું અદૃહાસ પોતાની નીચે અસહ્ય વેદના સંતાડી રહ્યું છે, અથવા આ લલાટ હૃદયનો સાચો સેવક બની તેની ખરી સ્થિતિ સૂચવી રહ્યું છે કે નહિ ? આ આનંદોત્સવનો પડદો ઉઘાડતા નહિ,—એટલું જાણીનેજ સતોષ માનજો કે આ ક્ષણભંશુર જીવનનું એવું એકે દૃશ્ય નથી કે જે જીવલેણ દુઃખથી ઉભરાતું ન હોય.”

શૂળો અને કંટકોમાંથી મુક્ત થવા માગતા હો તો આ અજ્ઞાનરૂપી યથારીનો ત્યાગ કરો, એટલે સ્વતંત્રતા અને આનંદને તમારુંજ સ્વરૂપ અનુભવશો, અને આનંદસુધી પહોંચવા માટે નિદ્રા લાવનાર ઔષધિઓ (ધન, સ્ત્રી ઇત્યાદિ) ના આધારની ગરજ નહિ રહે.

પંખ દર પંખએ ખુદા દારમ,
મન ચે પરવાયે મુસ્તુફા દારમ ?

અર્થ:—મારો હાથ મેં પરમેશ્વરના હાથમાં આપેલો છે, મને બીજાના વસીલાની શી પરવા છે ?

નિત ફર્હત હય, નિત શાદી હય, ખુશ સાકી હય, આઝાદી હય;

ખુશ ખંદા હય રંગી ગુલ કા, ખુશ શાદી શાદ મુરાદી હય;

જળ ઉભડા દરિયા ઉદ્ધતકા, હર ચાર તરફ આબાદી હય;

હર રાત નઇ એક શાદી હય, હર રોઝ મુબારક બાદી હય.

ભાવાર્થ:—“ હમેશાં આનંદ અને મોજમજા છે; સદાય સ્વતંત્રતા છે; પુખ્ત સુરંગી હાસ્ય કરે છે; મનના મનોરથ આજે ફળે છે; પ્રેમનો સાગર ઉછળ્યો એટલે દશે દિશામાં આબાદી આબાદી છે. હરેક રાત્રે નવી નવી મોજમજા છે; પ્રત્યેક દિવસે મુબારકબાદી છે.

મારા પ્રાણ ! “ જાળની નીચે તડકડવાનો તમારો ” બહુ જોયો, હવે સ્વતંત્રતા (જીવ-મુક્તિ) ના અનંત સ્વાદ ચાખો, અને તમારી બધા-હારરૂપી જીહ્વાથી આવું ગાયન ગાવું છોટા કે:-

યું તો, અય સૈયાદ ! આઝાદી મેં હ'ય લાખોં મઝે,
દામ કે નીચે તડપને કા તમાશા ઐર હ'ય.

અર્થ:-“ ઓ પારધી ! એમ તો સ્વતંત્રતામાં લક્ષાવધિ સ્વાદ રહેલા છે, પરંતુ જાગની નીચે તરફડવાનો તમાશો કંઈ જૂદોજ છે. ”

બહુ ઘવાયા, હવે આ રમતને છોડો. છોડો, રેશમના કીડાની પેઠે પોતાને હાથેજ કોથેટું બનાવી તેમાં ન પૂરાઓ. અવિદ્યાને ધાત્રી બનાવી તેના ખોળામાં ન બેસો. તે તો માશી પૂતના જેવી રાક્ષસી છે. તેના વિષભરેલા દૂધ સારૂ ચામાટે તલસો છે ? તમારી સુખશય્યા તો ક્ષીરસમુદ્ર છે કે જ્યાં વિષ અને કંટકવાળો શેપનાગ પણ નરમ નરમ બિછાનાની ગરજ સારે છે, અને ચમ્બર ઢાળે છે; જ્યાં સમસ્ત સંસારને મુગ્ધ કરનાર લક્ષ્મી તમારા ચરણ ચાંપે છે.

(૫) વ્યાખ્યાન કરો, તેમજ ઉપદેશકોના બોધ અને શિખામણથી ઉભરાતાં વ્યાખ્યાનો તથા ઉપદેશો નિત્ય સાબળો, છતાં સ્વાભાવિકરીતે પ્રત્યેક મનુષ્ય એવો ઇર્ધ્યાવાળો હોય છે કે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધી અથવા સમોવડીઆનું નામ મુદ્દાં સહન નથી કરી શકતો. રેલગાડીમાં બેસતી વેળાજ જુઓને: એક માણસ કોઈ એક ખાનામાં બેસી ગયો એટલે તેના મનમાં એમજ આવશે કે “ અહીં બીજું કોઈ ન આવે તો સારું, માત્ર હું એકલોજ હોઉં તો ઠીક. ” જો પરમેશ્વર પોતે પણ કોઈ કામમાં પ્રતિસ્પર્ધી હોય તો માણસથી તે સહન નથી થઈ શકતું. જુઓ,

બ વકતે અલ્લવિદા ઉસ માહ લિકા કે,

ન સોપા બદશુમાની સે ખુદા કે.

અર્થાત્ વિખૂટાં પડતી વખતે તે ચંદ્રવદનીને કુશંકા-ઇર્ધ્યાને લીધે પરમેશ્વરને પણ સોપી નહિ !

વો દિન ખુદા કરે કે ખુદા લી ચહાં ન હો;

મંચ હોં, સનમ હો, ઐર કોઈ દરમ્યાં ન હો.

અર્થ:-ઈશ્વર કરે ને તે દિવસે ઈશ્વર પણ અહીં ન હોય, માત્ર હું હોઉં, સનમ (પ્રિયા) હોય, અને વચમાં અન્ય કોઈ ન હોય

હોડા ન રશકને કે તેરે ઘરકા નામ હું,

હર ઇક સે પૂછતા હું કે “જાઉં કિધરડો મંચ ?”

અર્થ:-ઈર્ધ્યાએ તારા ઘરનું નામ પણ લેવા દીધું નહિ, તેથી દરેક જાણુને એટલું જ પૂછું છું કે “હું કયાં જાઉં ?”

ઓ મૂસા (મનુષ્ય) ! તારા દિવ્ય સ્વરૂપમાંથી ઉચ્ચ સ્વરે આ અવાજ સંભળાય છે કે હાં ! હાથ લાંબો કર, અને શિવોઽહં રૂપી સર્પ (મારે અનલહુક-પ્રકમેવાદિતીયમ્) ને પકડી લે. ડર નહિ ! આ બિ-હામણો સર્પ વિષધારી નથી, તે તો અમૃતધારી છે. તારો સ્પર્શ થતાં જ તે કરડવાને બદલે સીધી (સત્યની) જ્યેષ્ઠિકા જની જશે.^૧ આ જ્યેષ્ઠિકા એવી છે કે શુક્ર પાષાણ ઉપર તેને મારશે તો તેમાંથી તારી ખાતર સ્વચ્છ નીર વહી નીકળશે,^૨ આકાશભણી ઉગામશે તો “મન્ના”-દેવી ભોજન-નો વરસાદ વરસશે, રાતા સમુદ્રને (સંસાર સાગરને) અડ-કશે તો પાર ઉતરવા માટે સમુદ્ર ફાટી જશે.^૩ (માર્ગ આપશે.)

આવ, તારા મૂળ ભણી આવ. તારું અજ્ઞાનજ શતાન છે. આ અજ્ઞાનને લીધે તું શરીરને તારો મહિમા આરોપવા ઇચ્છે છે. તવા પાસેથી સૂર્યનું કામ લેવા જેવું કરે છે. (અર્થાત્ શરીરને અનન્ય અને અદિતીય બનાવવા મથી રહ્યો છે.)

“તું કયાંસુધી પાછળ હઠતો રહેશે ? આગળ વધ; અધર્મમાં ન પડતાં ધર્મ ભણી આવ; માખીના ડંખમાં તું મધ જો અને આગળ વધ; સારાંશ કે, તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. (અ-

૧ “અસ્લાહએ કહ્યું” “ઓ મૂસા ! તેને (તારી લાકડીને) નીચે ફેંકા દે.”
 “તેથી તેણે લાકડી નીચે ફેંકી દીધી, અને તે એક દોડનો મર્પ જની ગઈ.”
 “અસ્લાહએ કહ્યું” તેને પકડી લે, અને બ્હી નહિ. અમે તેને પૂર્વની, અવ-સ્થામાં પાછી લાવીશું.”
 (કુરાન શરીફ. ૨૦; ૧૮-૨૧.)

૨ “અને જ્યારે મૂસાએ પોતાના માણસોને પાણી આપવા પ્રાર્થના કરી ત્યારે અમે (અસ્લાહએ) કહ્યું, “તારી લાકડી પત્થર ઉપર માર.” પછી તેમાંથી બાર જરા વહી નીકળ્યા. ઈત્યાદિ
 (કુરાન શરીફ ૨-૧૦)

૩ “પછી અમે મૂસાને પ્રેરણા કરી “તારી લાકડી સમુદ્રઉપર માર.” જેથી સમુદ્રમાં ફાટ પડી, અને બન્ને બાજુ પાણી બે ટેકરા મમાન ઘસ રહ્યું.
 (કુરાન ૨૬. ૬૩)

૪ એક ફારસી કાવ્યનો અનુવાદ.

ચાત જ્ઞાનના આ વિકટ પથે પળતાં માર્ગમાં તને ગમે તેટલાં મહાનુદુઃખ કે કષ્ટો સહેવાં પડે તોપણ તેને તું સુખજ ગણ, કેમકે એ માર્ગમાં પડતાં આ દુઃખો અને કષ્ટો પણ નિત્ય સુખ અપાવનારાં છે, તથા આ વિપત્તિઓ તેમજ કષ્ટોને લીધે લેશમાત્ર પણ નિરાશ ન થતાં આગળને આગળ વધે જા, અને જ્યાંસુધી તું તારા નિજસ્વરૂપના મૂળ સત્યને સર્વાંશે ન જાણી લે ત્યાંસુધી તે સ્વરૂપ ભણી ચાલવાનું ચાલુ રાખ. ”

“ વર્ષો થયાં તું પરદેશમાં પરાધીન પડ્યો છે; કષ્ટ અને દુઃખવડે તારા પગ બંધાયેલા છે; પણ તું તો ખાણુમાંના ગૌહર- (રત્ન) સમાન છે, તેથી હવે તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ ચાલ, આ શરીરરૂપી બંધનને તોડી નાખ અને પોતાને કાળના બંધનમાંથી મુક્ત કર. જા ભલાબુઠા બંનેને ત્યાગી આવ, અને પછી તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ ગમે તેમ, તોપણ તું આ જગત્તું આશ્ચર્ય છે, તારા અંતરમાં તું એક ખાણ છે; તારાં બંને શુભ નયનો ઉઘાડ, અને તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ તું કઠિન પાષાણ વચ્ચેનું માણેક-રત્ન છે; તું મને ક્યાંસુધી ખોદું સમજાવતો રહેશે ? તારાં નયનોમાં એ તો સ્પષ્ટ જણાય આવે છે; માટે તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ ખરેખર તું સત્સ્વરૂપ (પરબ્રહ્મ) નું એક પ્રતિબિંબ છે; અને સંપૂર્ણતા તારો આત્મા છે. નિત્યાનંદરૂપી ઉત્તમોત્તમ મહિરાનું તું એક ટીપું છે; તેથી તારા મૂળ સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી તું પાછો ફર. ”

“ જગત્ એક સરિતા સમાન છે, ત્વરાથી તેને પેલે કાંઠે પહોચી જા; અને ત્યાંથી એક નવીન જગતને જો. ચેત, ચેત અને તારી પુરાતન પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કર, તથા તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી પાછો ફર. ”

“ તું બાહ્ય દૃષ્ટિએ માટીનો બનેલો જણાય છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તું શ્રદ્ધા-રત્નમાંથી પ્રકટેલો છે અને સત્ય પ્રકાશના ભંડારનો રક્ષણકર્તા છે, તેથી હવે તું તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી પાછો ફર. ”

“ જ્યારે તું દિવ્ય પ્રકાશનો છાયાપુત્ર છે અને સુખી ભાગ્યનાં મંગળ શુકનવાળો છે, ત્યારે આ પિનાશી વસ્તુઓમાટે ક્યાંસુધી રડીશ ? હવે તારા મૂળ-સત્ય નિજસ્વરૂપ ભણી પાછો ફર. ”

“ તું તને પોતાને નિરભિમાન સાથે જોડી દઈશ કે તરતજ તું તારી અહું--મમતાથી મુક્ત બનીને તેની સાથે જોડાયલાં બીજાં હજારો બંધનો-માંથી છૂટો થઈશ; માટે તારા મૂળ-સત્ય નિઃસ્વરૂપ બાણી તું પાછો ફર.”

(૬) એક લોખા વિદ્યાર્થીને નિશાળે જવું નહોતું ગમતું. એક દિવસ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તેમ થાય તોપણ આને નિશાળે નથીજ જવું. તેણે પોતાના ગુંઠણ ઉપર પાટો બાંધી એવું બહાનું કાઢ્યું કે બહુજ વાચ્યું છે, ચલાતું નથી. હેઠમાસ્તરને અરજી લખી કે “મહેરબાન માસ્તર સાહેબ, આ સેવકને આને નિશાળની હાજરીમાંથી મુક્ત કરશો. મારાથી ચલાતું નથી, એટલે નિશાળે કેવી રીતે આવું?” વાડ. અરજી તો લખાઈને તૈયાર થઈ પરંતુ તેને હવે માસ્તર સાહેબ પાસે મોકલવી કોની સાથે? વિદ્યાર્થીએ પોતેજ નિશાળમાં જઈ અરજી માસ્તરના હાથમાં મૂકી, અને કહ્યું: “આને મારાથી નિશાળસુધી ચાલી શકાશે નહિ.” એ સાંભળી બધા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો બડબડાટ હસી પડયા, અને કહ્યું: “ઓ લોખિયા! આ અરજી તું અહીં સુધી લઈ આવ્યો એજ તારી વાતને જોડી પાડે છે. તું નિશાળ સુધી તો પ્રથમથીજ ચાલ્યો આવ્યો છે, એટલે હવે “ચાલી શકાશે નહિ” નો શો અર્થ રહ્યો?

વહાલા! ચૈતન્યઘન તારું સ્વરૂપ છે. તું પોતાને અજ્ઞાની સ્વીકારી લે તોયે તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને તું પોતાને જ્ઞાની ન માને તો એ ન માનવુંજ “તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે” એવું સિદ્ધ કરે છે. તને એમ લાગે કે “જામે જે કંઈ લખ્યું છે તે જોડું છે, અને મારુંજ માનવું સાચું છે.” (હર કસી રા અકલે શુદ્ધ બ કમાલ તુમાયદ-પ્રત્યેક જણને પોતાની શુદ્ધિ સંપૂર્ણ જણાય છે,) તો તે પણ સ્પષ્ટરીતે એજ વાત બતાવી આપે છે કે તારા સ્વરૂપમાં જ્ઞાનની ન્યૂનતાને વિચાર નથી ટકી શકતો. તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.

બ હર રંગે કે બાહી જમા મી પોશ,

કે મન આં કદદે મૌઝું મીશિના સમ.

અર્થાત્ ગમે તે પ્રકારનાં વસ્ત્ર તું પહેરીશ તોપણ હું જરૂર તને ઓળખી લઈશ, કેમકે હું તો તારા તે સ્વરૂપને ઓળખું છું.

વ્યવહારરૂપી જિહ્વાથી તો પ્રતિપણે એજ પોકારી રહ્યા છો કે “હું અમર છું, શુદ્ધ છું, નિત્યમુક્ત છું,” અને વચનવટે પોતાને એવક અને

દાસ કહેવડાવે છે, શરીરરૂપી કૂપમાં પાડા છે. “નીમ તન દર ગોર દારમ, નીમ તન દર ઝિંદગી,” અર્થાત્ “અહીં શરીર છે ઘોરમાં ને અહીં છે જીવનમાં” એવો વણકરનો ધંધો છે. પરમેશ્વરના સમ ! તમે પરમેશ્વર છો.

વિશ્વ આખાનાં વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કવિતા, અને ગણિતશાસ્ત્ર તમારા પોતાનાજ સ્વરૂપમાંથી નીકળ્યાં છે અને નીકળતાં રહેશે.

“ભૂમંડળ, સપ્ત નક્ષત્ર, સૌર વર્ષ, સ્ત્રીજરના બાહુ, પ્લેટોની પ્રતિભા, ભગવાન્ ખ્રિસ્તનું હૃદય અને ચેકસપીઅરની કવિત્વશક્તિનો હું સ્વામી છું.” (એમર્સન.)

જગતની રૂઢિ છે કે જ્યારે કોઈ ગણિતશાસ્ત્રી ગણિતનો કોઈ ગહન પ્રશ્ન ઉકેલે છે અથવા કવિ કોઈ ઉત્તમ કવિતા લખે છે, ત્યારે તેઓ ગર્વથી કહે છે કે આ પ્રશ્ન મેં (નામે ફલાણુ, રહેવાસી અમુક ઠેકાણાનાએ) સિદ્ધ કર્યો, આ પંક્તિઓ મેં (નામ અમુક, શિષ્ય અમુકનાએ) લખી છે. પણ કોઈ પણ ગણિતશાસ્ત્રી કે કવિ એમ કહેવાને શકિતમાન નથી કે એ પ્રશ્ન ઉકેલાતી વેળા અથવા તેનો નીવેડો લાવતી વખતે તેનું ચિત્ત એકાગ્ર થયેલું નહોતું, તથા તેના મનમાંથી હું અને મારું જુલાઈ ગયેલું નહોતું. રોટલી ખાવી બૂલી જવી, ઘરની ચિંતાઓથી બેખબર થઈ જવું, સામેથી સૈન્ય પસાર થઈ જાય તોપણ તેનું લાન ન હોવું, સહેરમાં બળવો ફાટી નીકળ્યો હોય તેથી અજ્ઞાન હોવું, ઉધાડી તલવાર હાથમાં લઈ વૈરી સામે ઉભો હોય તેને નહિ જોવો, એવી એવી અનેક પ્રકારની વાતો એવા જ્ઞાનીઓ વિષે પ્રચલિત છે કે જેઓ શોધખોળના સ્વામી મનાય છે. થોડો વિચાર કરવાથી જણાશે કે ઉત્તમ ચિંતન અને ઉચ્ચ વિચાર કોઈપણ મનુષ્યમાં ત્યારેજ પ્રકટ થાય છે કે જ્યારે તેના મનમાંથી વ્યક્તિત્વ અને અહંકાર દૂર થાય છે.

માણસ કહે છે કે “મેં આ સિદ્ધાંત સિદ્ધ કર્યો છે,” પરંતુ ખરેખર તે કોણે કર્યો ? શું નામે ફલાણુ, રહેવાસી ફલાણી જગ્યાનાએ ? કદાપિ નહિ. જ્યારે સિદ્ધાંત સિદ્ધ થયો ત્યારે લોકોને લાગે તમારું શરીર જણાતું હતું, પરંતુ તમે તો એટલા એકાગ્ર-તટલીન થઈ ગયા હતા કે શરીર અને નામનું લાન સુદ્ધાં તમને રહ્યું ન હતું, આ પ્રમાણે અહંકારની અવિદ્યમાન દશામાંજ એ જ્ઞાન પ્રકટ થવા છતાં એ અવિદ્યારૂપ દેહાહંકાર ! (અર્થાત્ હું કે ફલાણુ, પુત્ર ફલાણુનો ઈત્યાદિ) તું સિદ્ધાંતને જણવા માટે

“તું તને પોતાને નિરભિમાન સાથે જોડી દૃઢશ કે તરતજ તું તારી અહુ--મમતાથી મુક્ત બનીને તેની સાથે જોડાયલાં બીજાં હજારો બંધનો માંથી છૂટો થઈશ; માટે તારા મૂળ-સત્ય નિઃસ્વરૂપ લાણી તું પાછો ફર.”

(૬) એક લોખા વિદ્યાર્થીને નિશાળે જવું નહોતું ગમતું. એક દિવસ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તેમ થાય તોપણ આજે નિશાળે નથીજ જવું તેણે પોતાના ગુંઠણ ઉપર પાટો બાંધી એવું બહાતું કાઢ્યું કે બહુજ વાજું છે, ચલાતું નથી. હેડમાસ્તરને અરજી લખી કે “મહેરબાન માસ્તર સાહેબ, આ સેવકને આજે નિશાળની હાજરીમાંથી મુક્ત કરશો. મારાથી ચલાતું નથી, એટલે નિશાળે કેવી રીતે આવું?” વાડ. અરજી તો લખાઈને તૈયાર થઈ પરંતુ તેને હવે માસ્તર સાહેબ પાસે મોકલવી કેની સાથે? વિદ્યાર્થીએ પોતાજ નિશાળમાં જઈ અરજી માસ્તરના હાથમાં મૂકી, અને કહ્યું “આજે મારાથી નિશાળસુધી ચાલી શકાશે નહિ.” એ સાંભળી બધા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો ખડખડાટ હસી પડ્યા, અને કહ્યું: “ઓ લોખિયા! આ અરજી તું અહીં સુધી લઈ આવ્યો એજ તારી વાતને જોડી પાડે છે તું નિશાળ સુધી તો પ્રથમથીજ આવ્યો આવ્યો છે, એટલે હવે “ચાલી શકાશે નહિ” નો શો અર્થ રહ્યો?”

વહાલા! ચૈતન્યધન તારું સ્વરૂપ છે. તું પોતાને અજ્ઞાની સ્વીકારી છે તોયે તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને તું પોતાને જ્ઞાની ન માને તો એ ન માનવુંજ “તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે” એવું સિદ્ધ કરે છે. તને એમ લાગે કે “શમે જે કંઈ લખ્યું છે તે જોડું છે, અને મારુંજ માનવું સાચું છે” (હર કસી રા અકલે પ્રદ બ કમાલ તુમાયદ-પ્રત્યેક જણને પોતાની ગુલિ સંપૂર્ણ જણાય છે,) તો તે પણ સ્પષ્ટરીતે એજ વાત બતાવી આપે છે કે તારા સ્વરૂપમાં જ્ઞાનની ન્યૂનતાનો વિચાર નથી ટકી શકતો. તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.

જ હર રંગે કે આહી જામા મી પોશ,

કે મન આં કદદે મોણું મીશિના સમ.

અર્થાત્ ગમે તે પ્રકારનાં વસ્ત્ર તું પહેરીશ તોપણ હું જરૂર તને જોળી લઈશ, કેમકે હું તો તારા તે સ્વરૂપને જોળણું છું.

વ્યવહારૂપી જિહ્વાથી તો પ્રતિપણે એજ પોકારી રહ્યા છો કે “હું અમર છું, શુદ્ધ છું, નિત્યમુક્ત છું,” અને વચનવડે પોતાને સેવક અને

છજાસુ:—જો એમ બધું એકજ હોય તો લોકોમાં બુદ્ધિ અને શરીરનો તફાવત કેમ હોય છે? કોઈ મહાપંડિત હોય છે તો કોઈ તદ્દન જહવારત. કોઈ તો મખમલના ગાદલા ઉપર પથ્થુ બહુજ ચેનચાળા કર્યા પછીજ પગ મૂકે છે, ત્યારે કોઈને થંદેરના લોકો પોતાની દુકાન સામે રસ્તા ઉપર પથ્થુ બેસવા નથી દેતા ! કોઈ લીમસેનના બાઈ જેવો હોય છે, તો બીજાને માટે બિછાનેથી ઉઠવું પથ્થુ અશક્ય હોય છે. કેવો અનર્થ પ્રવર્તી રહ્યો છે? કેવું અંધેર મચેલું છે? ત્રાહિ ત્રાહિ, ઘોર અન્યાય થઈ રહ્યો છે.

જ્ઞાની:—વહાલા ! અંધેર કરો છો તમે કે આવો તફાવત બુજ્યો છો. આવી ભયંકર તુચ્છતા અને મહાનતા જો કદાપિ સત્સ્વરૂપ પરમેશ્વરમાંથી પેદા થઈ હોત તો જરૂર તે અનર્થ, ઉપદ્રવ અને ત્રાસરૂપ કહેવાત; પરંતુ સત્ય તો એ છે કે તુચ્છતા કે મહાનતા જેવા લિન્ન પદાર્થજ નથી. જે (આત્મા) અહીં લિક્ષુરૂપે જણાય છે તેજ અન્યત્ર રાજધિરાજરૂપે છે. જેને અહીં રોગીરૂપે બુજ્યો છો, તેજ અન્યત્ર મદ્ભરૂપે છે. જે અહિં મૂર્ખ લેખાય છે, તેજ બીજે સ્થાને વેદવ્યાસરૂપ મનાઈ રહ્યો છે. જ્યારે આ પ્રમાણે મૂળમાં સર્વ એકજ છે તોપણ ત્રાસ કે ઉપદ્રવ કેવો ?

હસ્તિ,^૧ ચ્યુટી,^૨ તૃણ લે આદિંગ, એક અખંડિત બસે અનાદિંગ. હું જે અહીંયાં બૂખ્યો છું તેજ ત્યાં કાશિમરનાં કૂળો આરોગી રહ્યો છું. અહીં અજ્ઞાન છું, તેજ ત્યાં મહાજ્ઞાની યાજ્ઞવલ્કય છું.

इति तत्त्वमसि प्रभृति श्रुतिभिः प्रतिपादितमात्मनि तत्त्वमसि । त्वमुपाधिविवर्जित सर्व समं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥

નહિ વન્ધવિવન્ધસમાગમનં નહિ યોગવિયોગસમાગમનમ્ ।

નહિ તર્કવિતર્કસમાગમનં કિમુ રોદિપિ માનસિ સર્વ સમં ॥

सुख-दुःख विवर्जित सर्व समं इह शोकविशोकविहीन परम् ।

गुरुक्षिप्यविवर्जित तत्त्व परं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥

નહિ મોક્ષપદં નહિ વન્ધપદં નહિ પુણ્યપદં નહિ પાપપદં ।

નહિ પૂર્ણપદં નહિ રિક્તપદં કિમુ રોદિપિ માનસિ સર્વ સમં ॥

बहुधा श्रुत्यः प्रवदन्ति यतो विपद्वादिरिदं मृगतोयसमम् ।

यदि चैक निरन्तर सर्व समं किमु रोदिपि मानसि सर्व समं ॥

(અવધૂત ગીતા. અધ્યાય ૫)

કે કવિતાને લખવામાટે ગર્વ શાનો ધરે છે? “કિંસ બિરતે પરત્તા પાની?” મોટપ એટલી શાની કરે છે? સિદ્ધાંત કે વિષય તો જ્ઞાનસ્વરૂપ અદ્વૈત આત્મામાંથી નીકળે છે. આ જે અદ્વૈત આત્મામાંથી સમસ્ત સૃષ્ટિનું જ્ઞાન સૂર્યનાં કિરણોની પેઠે વહે છે, તે આત્મા તમારુંજ સ્વરૂપ છે. એજ તમે છો, તમે પરિમિત બુદ્ધિ કે શરીરાદિ નથી. ન્યૂટનના મસ્તિષ્કમાં તમારોજ પ્રકાશ હતો. ભગવદ્ગીતા તમારીજ એક કિરણાવલી છે. કુર્યાન મહાદેવ અને પવિત્ર ગીતા તથા બાઈબલ સર્વ તમારાજ સ્વરૂપ-સચ્ચિદના તરંગો છે.

અણોરણીયાનહમેવ તદ્વત્ મહાનહં વિશ્વમહં વિચિત્રમ્ ।
 પુરાતનોઽહં પુરુષોઽહમીશો હિરણ્યમયોઽહં શિવરૂપમસ્મિ ॥
 અપાણિપાદોઽહમર્ચિત્યશક્તિઃ પદ્યામ્યચક્ષુઃ સ શૃણોમ્યકર્ણઃ ।
 ‘અહં વિજ્ઞાનામિ વિવિક્તરૂપો ન ચાસ્તિ વેત્તા મમ ચિત્સદાઽહં ॥
 વેદૈરનેકૈરહમેવ વેદ્યો વેદાન્તક્રદ્દેદવિદેવ ચાહમ્ ॥
 ન પુણ્યપાપે મમ નાસ્તિ નાશો ન જન્મ વેદેન્દ્રિયબુદ્ધિરસ્તિ ચ ।
 ન ભૂમિરાપો ન ચ બહિરસ્તિ ન ચાનિલો મેઽસ્તિ ન ચાવરં ॥

(કૈવલ્યોપનિષદ્ મત્ર. ૨૩-૨૪-૨૫-૨૬.)

અર્થ:-હું સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ છું, તેમજ મહાનથી પણ મહાન છું. આ સર્વ નામરૂપાંતમક વિચિત્ર વિશ્વ હું છું. હું સર્વથી પુરાતન પુરુષ છું, અને બળવાન પ્રકાશ સ્વરૂપ (વા આનંદમય) તથા કલ્યાણસ્વરૂપ ઈશ્વર છું. હું હસ્ત-પાદ રહિત છું, અને મારી શક્તિ અચિત્ત છે. હું આંખ વગર જોઉં છું, અને કાન વગર સાંભળું છું. હું નાનારૂપ પદાર્થોથી વિન્ન પોતાના નિઃસ્વરૂપને વિશેષતઃ જાણું છું, અને મને જાણનાર અન્ય કોઈ નથી. હું સદા ચૈતન્યસ્વરૂપ છું. બધા વેદોમાં માત્ર હુંજ જાણવા યોગ્ય છું, તથા વેદાંત શાસ્ત્રનો કર્તા તેમજ વેદોને જાણનાર પણ હુંજ છું. મને ન પુણ્ય છે ન પાપ, ન નાશ છે ન જન્મ. મારે ન તો દેહ, ઇન્દ્રિય કે બુદ્ધિ છે, ન તો ભૂમિ, જળ, વાયુ, અને આકાશ છે. (કૈવલ્યોપનિષદ્)

મયાઽધ્યક્ષેણ પ્રજાતિઃ સૂચતે સચરાચરમ્ ।

હેતુનાનેન કૌંતેય જગદ્વિપરિવર્તતે ॥ (ગીતા. ૯-૧૦)

અર્થ:-મારી અધ્યક્ષતાને લીધેજ પ્રકૃતિ અથવા માયા સ્થાવરજંગમને પેદા કરે છે, અને એજ કારણથી, તે અર્જુન! જગત્ ફરતું ફરતું રહે છે. (શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા)

છત્રાસુ:—જો એમ બધું એકજ હોય તો લોકોમાં બુદ્ધિ અને શરીરનો તફાવત કેમ હોય છે? કોઈ મહાપંડિત હોય છે તો કોઈ તદ્દન જહ-જરત. કોઈ તો મખમલના ગાદલા ઉપર પછુ બહુજ ચેનચાળા કર્યા પછીજ પગ મૂકે છે, ત્યારે કોઈને થડેરના લોકો પેતાની દુકાન સામે રસ્તા ઉપર થણુ બેસવા નથી દેતા ! કોઈ લીમસેનના લાઇ જેવો હોય છે, તો બીજાને માટે બિછાનેથી ઉઠવું પણ અશક્ય હોય છે. કેવો અનર્થ પ્રવર્તી રહ્યો છે? કેવું અંધેર મચેલું છે? ત્રાહિ ત્રાહિ, ઘોર અન્યાય થઈ રહ્યો છે.

જ્ઞાની:—વહાલા ! અંધેર કરો છો તમે કે આવો તફાવત જુઓ છો. આવી લયંકર તુચ્છતા અને મહાનતાને કદાપિ સત્સ્વરૂપ પરમેશ્વરમાંથી પેદા થઈ હોત તો જરૂર તે અનર્થ, ઉપદ્રવ અને ત્રાસરૂપ કહેવાત; પરંતુ સત્ય તો એ છે કે તુચ્છતા કે મહાનતા જેવા લિન્ન પદાર્થજ નથી. જે (આત્મા) અહીં બિહુરૂપે જણાય છે તેજ અન્યત્ર રાજાધિરાજરૂપે છે. જેને અહીં રોગીરૂપે જુઓ છો, તેજ અન્યત્ર મદલરૂપે છે. જે અહિં મૂર્ખ લેખાય છે, તેજ બીજે સ્થાને વેદવ્યાસરૂપ મનાઈ રહ્યો છે. જ્યારે આ પ્રમાણે મૂળમાં સર્વ એકજ છે તોપણ ત્રાસ કે ઉપદ્રવ કેવો ?

હસ્તિ,^૧ ચ્યુટી,^૨ તુણુ લે આદિંગ, એક અખંડિત ળસે અનાદિંગ. હું જે અહીંયાં જૂખ્યો છું તેજ ત્યાં કાશિમરનાં કુળો આરોગી રહ્યો છું. અહીં અજ્ઞાન છું, તેજ ત્યાં મહાજ્ઞાની યાજ્ઞવલ્કય છું.

इति तत्त्वमसि प्रभृति श्रुतिभिः प्रतिपादितमात्मनि तत्त्वमसि ।
 त्वमुपाधिविवर्जितं सर्वं समं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं ॥
 नहि बन्धविवन्धसमागमनं नहि योगवियोगसमागमनम् ।
 नहि तर्कवितर्कसमागमनं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं ॥
 सुख-दुःख विवर्जितं सर्वं समं इह शोकविशोकविहीन परम् ।
 गुरुशिष्यविवर्जितं तत्त्वं परं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं ॥
 नहि मोक्षपदं नहि बन्धपदं नहि पुण्यपदं नहि पापपदं ।
 नहि पूर्णपदं नहि रिक्तपदं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं ॥
 बहुधा श्रुत्यः प्रवदन्ति यतो विपदादिरिदं मृगतोयसमम् ।
 यदि चैक निरन्तरं सर्वं समं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं ॥

(અવધૂત ગીતા, અધ્યાય ૫)

કે કવિતાને લખવામાટે ગર્વ શાનો ધરે છે? “કિંસ બિરતે પરતતા પાની?” મોટપ એટલી શાની કરે છે? સિદ્ધાંત કે વિષય તો જ્ઞાનસ્વરૂપ અદ્વૈત આત્મામાંથી નીકળે છે. આ જે અદ્વૈત આત્મામાંથી સમસ્ત સૃષ્ટિનું જ્ઞાન સૂર્યનાં કિરણોની પેઠે વહે છે, તે આત્મા તમારુંજ સ્વરૂપ છે. એજ તમે છો, તમે પરિમિત બુદ્ધિ કે શરીરશદ્ધિ નથી. ન્યૂટનના મસ્તિષ્કમાં તમારો પ્રકાશ હતો. ભગવદ્ગીતા તમારીજ એક કિરણાવલી છે. કુરઆન મહદ અને પવિત્ર ગીતા તથા બાઈબલ સર્વ તમારાજ સ્વરૂપ-સચ્ચિદના તરંગો છે.

અણોરણીયાનહમેવ તદ્વત્ મહાનહં વિશ્વમહં વિચિત્રમ્ ।
પુરાતનોઽહં પુરુષોઽહમીશો દિરણ્યમયોઽહં શિવરૂપમસ્મિ ॥
અપાણિપાદોઽહમર્ચિત્યશક્તિઃ પશ્યામ્યચક્ષુઃ સ શ્રુણોમ્યર્કઃ ।
‘અહં વિજાનામિ વિવિક્તરૂપો ન ચાસ્તિ વેત્તા મમ ચિત્સદાઽહં ॥
વેદૈરનેકૈરહમેવ વેદો વેદાન્તરુદ્ધેદવિવેચ ચાહમ્ ॥
ન પુણ્યપાપે મમ નાસ્તિ નાશો ન જન્મ વેદૈર્દ્રિયબુદ્ધિરસ્તિ ચ ।
ન ભૂમિરાપો ન ચ બહિરસ્તિ ન ચાનિલો મેઽસ્તિ ન ચાવરં ॥
(કેવલ્યોપનિષદ્ મંત્ર. ૨૩-૨૪-૨૫-૨૬.)

અર્થ:-હું સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ છું, તેમજ મહાનથી પણ મહાન છું. આ સર્વ નામરૂપાત્મક વિચિત્ર વિશ્વ હું છું. હું સર્વથી પુરાતન પુરુષ છું, અને બળવાન પ્રકાશ સ્વરૂપ (વા આનંદમય) તથા કલ્યાણસ્વરૂપ ઈશ્વર છું. હું હસ્ત-પાદ રહિત છું, અને મારી શક્તિ અચિત્ત છે. હું આંખ વગર જોઉં છું, અને કાન વગર સાંભળું છું. હું નાનારૂપ પદાર્થોથી ભિન્ન પોતાના નિઃસ્વરૂપને વિશેષતઃ જાણું છું, અને મને જાણનાર અન્ય કોઈ નથી. હું સદા ચૈતન્યસ્વરૂપ છું. જ્યાં વેદોમાં માત્ર હું જ જાણવા ચોખ્ખો છું, તથા વેદાંત શાસ્ત્રનો કર્તા તેમજ વેદોને જાણનાર પણ હું જ છું. મને ન પુણ્ય છે ન પાપ, ન નાશ છે ન જન્મ. મારે ન તો દેહ, ઈદ્રિય કે બુદ્ધિ છે, ન તો ભૂમિ, જળ, વાયુ, અને આકાશ છે. (કેવલ્યોપનિષદ્)

મયાઽપ્યક્ષેણ પ્રજાતિઃ સૂયતે સચરાચરમ્ ।

દેતુનાનેન કૌંતેય જગદ્વિપરિવર્તતે ॥ (ગીતા. ૯-૧૦)

અર્થ:-મારી અધ્યક્ષતાને લોધેજ પ્રકૃતિ અથવા માયા સ્થાવરજંગમને વેદા કરે છે, અને એજ કારણથી, હે અર્જુન! જગત્ ફરતું ફરતું રહે છે. (શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા)

જ્ઞાસુ:—જો એમ બધું એકજ હોય તો લોકોમાં બુદ્ધિ અને શરીરનો તફાવત કેમ હોય છે? કોઈ મહાપંડિત હોય છે તો કોઈ તદ્દન જડ-ભરત. કોઈ તો મખમલના ગાદલા ઉપર પણ બહુજ ચેનચાળા કર્યા પછીજ પગ મૂકે છે, ત્યારે કોઈને ચહેરના લોકો પોતાની દુકાન સામે રસ્તા ઉપર પણ બેસવા નથી દેતા ! કોઈ ભીમસેનના ભાઈ જેવો હોય છે, તો બીજાને માટે બિછાનેથી ઉઠવું પણ અશક્ય હોય છે. કેવો અનર્થ પ્રવર્તી રહ્યો છે? કેવું અંધેર મચેલું છે? ત્રાહિ ત્રાહિ, ધોર અન્યાય થઈ રહ્યો છે.

જ્ઞાની:—વહાલા ! અંધેર કરો છો તમે કે આવો તફાવત બુદ્ધિઓ છો. આવી ભયંકર તુચ્છતા અને મહાનતા જો કદાપિ સત્સ્વરૂપ પરમેશ્વરમાંથી પેદા થઈ હોત તો જરૂર તે અનર્થ, ઉપદ્રવ અને ત્રાસરૂપ કહેવાત, પરંતુ સત્ય તો એ છે કે તુચ્છતા કે મહાનતા જેવા બિન્ન પદાર્થજ નથી. જે (આત્મા) અહીં ભિક્ષુરૂપે જણાય છે તેજ અન્યત્ર રાજાધિરાજરૂપે છે. જેને અહીં રાગીરૂપે બુદ્ધિઓ છો, તેજ અન્યત્ર મદલરૂપે છે. જે અહીં મૂર્ખ લેખાય છે, તેજ બીજે સ્થાને વેદવ્યાસરૂપ મનાઈ રહ્યો છે. ત્યારે આ પ્રમાણે મૂળમાં સર્વ એકજ છે તોપણ ત્રાસ કે ઉપદ્રવ કેવો ?

હસ્તિ,^૧ ચ્યુટી,^૨ તુણ લે આદિગ, એક અખંડિત જાસે અનાદિગ હું જે અહીંયા ભૂખ્યો છું તેજ ત્યાં કાશિમરના રૂળો આરાગી રહ્યો છું. અહીં અજ્ઞાન છું, તેજ ત્યાં મહાજ્ઞાની ચાસવડકય છું.

इति तत्त्वमसि प्रभृति श्रुतिभिः प्रतिपादितमात्मनि तत्त्वमसि ।

त्वमुपाधिविवर्जितं सर्वं समं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं॥

नहि बन्धविवन्धसमागमनं नहि योगवियोगसमागमनम् ।

नहि तर्कवितर्कसमागमनं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं॥

सुख-दुःख विवर्जितं सर्वं समं इह शोकविशोकविहीन परम् ।

गुरुशिष्यविवर्जितं तत्त्व परं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं॥

नहि मोक्षपदं नहि बन्धपदं नहि पुण्यपदं नहि पापपदं ।

नहि पूर्णपदं नहि रिक्तपदं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं ॥

बहुधा श्रुत्यः प्रवदन्ति यतो विपदादिरिदं मृगतोयसमम् ।

यदि चैक निरन्तरं सर्वं समं किमु रोदिपि मानसि सर्वं समं ॥

(અવધૂત ગીતા અધ્યાય ૫)

અર્થ:-“તત્ત્વમસિ” ઇત્યાદિ શ્રુતિવાક્યોંવડે જે આત્માનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે આત્મા તું જ છે. નામરૂપાત્મક ઉપાધિને દૂર કરતાં તું સર્વત્ર સમાન છે, અને ત્યારે તું સર્વત્ર સમાન છે ત્યારે જો વહાલા ! તું શા માટે રહે છે ?” (૧)

“તારામાં બંધ કિંવા-મોક્ષનો પ્રવેશ નથી; યોગ કે વિયોગનો પ્રવેશ નથી; તેમજ તર્કવિતર્કનો પણ પ્રવેશ નથી; ત્યારે, જો વહાલા તું શા માટે રહે છે ?” (૨)

“આ તત્ત્વ સર્વત્ર સમ છે, સુખ-દુઃખ રહિત છે; શોક અશોકથી પર છે; અને સુરશિધ્ધના વિચારથી પણ તે પરમતત્ત્વ દૂર છે; ત્યારે, જો વહાલા ! તું શામાટે રહે છે ?” (૩)

“તે સત્યસ્વરૂપમાં ન બંધનું પદ છે ન મોક્ષનું, ન પુણ્યનું પદ, છે ન પાપનું, ન પૂર્ણ પદ છે ન રિક્ત (ખાલી); આવું જાણવા છતાં, જો વહાલા ! તું કેમ રહે છે ?” (૪)

“અનેક શ્રુતિયોએ આ વાત કહી છે કે આકાશ આદિ આ બધાં નામરૂપ મૃગજળ સમાન છે; આમ જ્યારે તે તત્ત્વ સર્વ સ્થાને જોડ અને સમાન છે, ત્યારે, જો વહાલા, તું શા માટે રૂઢન કરે છે ?” (૫)

આદમ ન ખૂદો મન બુદમ, હવવા ન ખૂદો મન બુદમ,	
આલમ ન ખૂદો મન બુદમ, મન આશિકે દેરીના અમ.	૧
બા નૂહ દન કિસ્તી બુદમ, બા યૂસફ અંદકે અરે આહ,	
અંદર દમે હસા બુદમ, મન આશિકે દેરીના અમ.	૨
આં દમ કે ફિરહીને લઈ દર આબે દર્યા ગર્ફ શુદ,	
દર હર્મે મૂસા મન બુદમ, મન આશિકે દેરીના અમ.	૩
આં જાકેએ હમદ બરગુઝરત અઝ ચારો પંજે હક્તો હરત,	
બર હરતમીનશ મન બુદમ, મન આશિકે દેરીના અમ.	૪
અય આફતાબ, અય આફતાબ, ગરમી મકુન ગરમી મકુન,	
બુદ યક ઝુબાં ખામોશકુન મન આશિકે દેરીના અમ.	૫
શાહે હકીકત ખૂદા અમ, દર્યાએ હિકમત બુદા અમ,	
મૌલા કે બાશદપીશિમન ? મન આશિકે દેરીના અમ.	૬

(શમસતબેઝ.)

અર્થ:-“આદમ ન હતો ત્યારે હું હતો, અને આદમની સ્ત્રી હોવા ઉત્પન્ન થઈ તે પહેલાં હું હતો; આ સદિ સજાઈ તેની પણ પૂર્વે હું હતો; કેમકે હું તો અતિ પુરાતન પ્રેમી છું.” (૧)

“નૂહ પયગંબર સાથે જળપ્રલય સમયે હું તેની નૌકામાં હતો. અને યુસુફ પયગંબરને તેમના ભાઈઓએ કૂવામાં નાખી દીધા ત્યારે કૂવાને તળીયે પણ તેમની સાથે હુંજ હતો; ઈસુખ્રિસ્ત કુંક મારી મરેલાંને જીવતા કરતા ત્યારે તેમની કુંકમાં પણ હુંજ હતો; કેમકે હું એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું.” (૨)

“મૂસા પયગંબર સાથેની લડાઈમાં ત્યારે નાપાક ફિરજીન બાદશાહ સમુદ્રના જળમાં ડુબી ગયો ત્યારે પણ હું હતો; કેમકે હું તો એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું.” (૩)

“ત્યારે એહમદ (પયગંબર મુહમ્મદ સલ૦) ઉન્નયાન કરતા કરતા ચાર, પાંચ, સાત અને આઠ આકાશ વટાવી ગયા, ત્યારે તે આઠમા આકાશ ઉપર પણ હુંજ બેઠેલો હતો. હું તો એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું.” (૪)

“ઓ સૂર્ય, ઓ સૂર્ય, તપી ન જા તપી ન જા, જરા લૂલીને બંધ કર. હું તો એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું.” (૫)

“હું સત્યનો શહેનશાહ અને બુદ્ધિચાતુર્યની સરિતા છું. મારી સમક્ષ મોલા? (મોલના રૂમી) શું વિસાતમાં છે? હું તો એક અતિ પુરાતન પ્રેમી છું.” (૬) (શમ્સતબેઝ.)

નિરાસુ:-હું તો પરિમિત શક્તિવાળો છું, અને પરમેશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે; પૃથ્વીના નાના સરખા કકડામાં મારી શક્તિઓનો અવધિ આવી જાય છે; ત્યારે પરમેશ્વર સર્વવ્યાપક છે; એટલે મારા જેવા દાસા-નુદાસને તે સર્વના સ્વામી સાથે શો સંબંધ? “એ નિસ્ખત બા કરા બા આલમે પાક?” આ મૃત્તિકાને તે પવિત્ર દિવ્યલોક સાથે શો સંબંધ?

જ્ઞાની:-તું પરિમિત શક્તિવાળો કેમ છે? વાફ, તું જે કંઈ કરે છે તેટલુંજ બતાવ, એટલે તે ઉપરથી અમે અનુમાન તારવી કાઢીશું કે તારી શક્તિ પરિમિત છે કે અપરિમિત.

જિજ્ઞાસુ:—હું સવારમાં પરોઢિયે ઉઠું છું. આવશ્યક ક્રિયાઓથી પરવારી વ્યાયામ કરું છું. તે પછી કંઈક લખું છું, થોડુંક વાંચું છું. લોજન જમીને આદિસમાં જાઉં છું. ત્યાંથી આવી દૂધ પીને ફરવા જાઉં છું, કે મિત્રોને મળું છું. કોઈ વર્તમાનપત્ર આપ્યું હોય તો તેને વાંચું છું. આ પ્રમાણે દિવસ વ્યતીત થાય છે. રાત્રે સૂઈ રહું છું.

જ્ઞાની:—તે ઉપરાંત પણ કંઈક અવશ્ય કરતા હશે.

જિજ્ઞાસુ:—આવાં સાધારણ કામો કરવા ઉપરાંત કોઈ પ્રાસંગિક કામ આવી પડે છે તો તે પણ કરી લઉં છું. થોડા દિવસથી* “અલિક્ષ માસિકની” રાહ જોતો હતો. તે ઉપરાંત મારા ધારવા પ્રમાણે તો હું કંઈ બીજું કામ નથી કરતો.

જ્ઞાની:—છુપાવો છો શા માટે ? તેની ઉપરાંત નિત્ય બીજાં પણ તમે જે અગણિત કાર્યો કર્યા કરો છો તેનું તો નામ સરખું જ નથી ઉચ્ચારતા ! એવા લોખા ક્યારના બની બેઠા છો ? મિત્રો સાથે આવી છેતર-પિંડિ યોગ્ય નથી.

જિજ્ઞાસુ:—અગણિત કાર્યો ! કદિ નહિ. આપ મહાત્મા થઈને આવું શું કહો છો ?

જ્ઞાની:—સાંભળો આ શરીર તો આપનું જ છે ને ?

જિજ્ઞાસુ:—હા જ તો; વળી બીજા કોનું હોય ?

જ્ઞાની:—સવારમાં આ શરીરવડે લોજન આપેજ લીધું હતું ને ? તથા આસ પણ આપજ લ્યો છો, જીઓ છો પણ આપજ, સાંજે જંગલમાં જઈ કાલનું ખાધેલું ત્યાગ્યો તે પણ આપ, અને રાત્રે સૂઈ રહેશો તે પણ આપજ. કેમ સત્ય છે ને ?

જિજ્ઞાસુ:—યોગ્ય છે; તદ્દન સાચું છે.

જ્ઞાની:—જઠરદારા લોજન કોણ પચાવે છે ?

જિજ્ઞાસુ:—હું.

જ્ઞાની:—અને વિસરી ન જતા કે તમારા શરીરની નાડિયોમાં રક્ત પણ તમેજ વહેવડાવો છો, મોંમાં કુંક પણ તમેજ બનાવો છો; શુદ્ધમાં

*સ્વામી રામતીર્થ પૂર્વાશ્રમમાં ન્યારે લાહોરમાં ગણિતના આચાર્ય હતા, ત્યારે તેમના હાથથી “અલિક્ષ” નામનું ઉર્દુ માસિક પત્ર નીકળતું હતું.

મૂત્ર ઉત્પન્ન કરનાર પણ તમેજ છો; વાળને વધારનાર પણ તમે છો; દેહસાંમાં શ્વાસ તમારો આવે છે, તમારા પિત્તાશય (કલેન્દ્ર)માં પિત્ત બહારથી કોઈ ભૂત આવીને નથી નાખી જતું. જ્યારે તમે આંખવડે જુઓ છો ત્યારે અનેક જ્ઞાનતંતુઓને હાલવું પડે છે, તેમને હલાવો છો પણ તમેજ, મગજને ગતિ પણ તમેજ આપો છો. તે ઉપરાંત અગણિત સ્વાભાવિક કાર્યોના કર્તા તમે છો. થોડાંક કામોના નામ ગણાવી તમે કેમ હક લઈ બેઠા હોતા કે “ આ ઉપરાંત મારાથી બીજું કંઈજ કામ નથી થતું ? ” બેભાન નિદ્રાવસ્થામાં જ્યારે મન અને બુદ્ધિ (તમારા હથિયાર) ઉપયોગમાં નથી હોતાં, ત્યારે પણ તમારું કામ અટકી નથી પડતું. તે સમયે પણ તમે અન્નને પચાવ્યા કરો છો, કેશ અને નખોને વધાર્યો જાઓ છો. તમને નિદ્રા છેજ ક્યા ? તમે તો સદા જાગૃત છો. “ કહાં જાણે ગફલત, સદા જાગતા હું. ”

જ્યારે તમારું આ શરીર નાનકડું હતું ત્યારે જો કે તમે બુદ્ધિ અને વિવેકનો ઉપયોગ નહોતા કરતા, તોપણ તમે તો તેજ હતા કે જે અન્યારે છો. નિદ્રામાં પણ તમે તેજ છો કે જે જાગૃતમાં છો. જેવી રીતે તમે આ એક શરીરમાં બુદ્ધિનાં કારસ્તાન, રકતનું વહેવું, તથા ઉછેર અને આવિર્ભાવનું કામ કરાવો છો, તેવીજ રીતે અન્ય શરીરોમાં પણ તમેજ સઘળું કામ કરી રહ્યા છો. પ્રત્યેક પાદડામાં તમારો પ્રકાશ છે. તમે કેવી રીતે કહેતા હતા કે તમારી શક્તિ પરિમિત છે ?

વિષ્ણનાત્મા સહદેવૈશ્વ સર્વં. પ્રાણા ભૂતાનિ સંપ્રતિષ્ઠિતિયન્ન ।

તદક્ષરં વેદયતે યસ્તુ સોમ્ય સ સર્વેશઃ સર્વમેવાવિવેશેતિ ।।

(પ્રશ્નોપનિષદ પ્રશ્ન ૪ મંત્ર ૧૧.)

તાત્પર્ય:-“ ઓ વહાલા ! જેણે આ જ્ઞાનસ્વરૂપ, અવિનાશી તત્ત્વને ઓળખ્યું, કે જે સર્વ ઇન્દ્રિયો, જીવન અને પંચભૂતોનું શિખર છે, તે સર્વ કંઈ જાણી ચૂક્યો; તે સર્વમાં વ્યાપી ગયો. ” આવશ્યક માત્ર વસ્તુ એક આટલીજ છે. “ ઇક્ષો અલિક્ષ તેરે દરકાર. ” એકવો “ અલિક્ષ ” (અદ્વૈત) અક્ષરજ તારામાટે પૂરતો છે.

ઇક્ષો અલિક્ષ તેરે દરકાર.

બહુતા ઈદમ અઙ્ગા ઝિલ્લ પઢિયા, જુગ્ગા ઝાંજા ઉસદા સડિયા,

જિજ્ઞાસુ:—હું સવારમાં પરોઢિયે ઉઠું છું. આવશ્યક ક્રિયાઓથી પરવારી વ્યાયામ કરું છું. તે પછી કંઈક લખું છું, થોડુંક વાંચું છું. લોજન જમીને આફ્રિસમાં જાઉં છું. ત્યાંથી આવી દૂધ પીને ફરવા જાઉં છું, કે મિત્રોને મળું છું. કોઈ વર્તમાનપત્ર આવ્યું હોય તો તેને વાંચું છું. આ પ્રમાણે દિવસ વ્યતીત થાય છે. રાત્રે સૂઈ રહું છું.

જ્ઞાની:—તે ઉપરાંત પણ કંઈક અવશ્ય કરતા હશે.

જિજ્ઞાસુ:—આવાં સાધારણ કામો કરવા ઉપરાંત કોઈ પ્રાસંગિક કામ આવી પડે છે તો તે પણ કરી લઉં છું. થોડા દિવસથી* “અલિક્ષ માસિકની” રાહ જોતો હતો. તે ઉપરાંત મારા ધારવા પ્રમાણે તો હું કંઈ બીજું કામ નથી કરતો.

જ્ઞાની:—છુપાવો છો શા માટે ? તેની ઉપરાંત નિત્ય બીજાં પણ તમે જે અગણિત કાર્યો કર્યા કરો છો તેનું તો નામ સરખુંએ નથી ઉચ્ચારતા ! એવા ભોળા ક્યારના બની બેઠા છો ? મિત્રો સાથે આવી છેતરપિંડિ ચોગ્ય નથી.

જિજ્ઞાસુ:—અગણિત કાર્યો ! કદિ નહિ. આપ મહાત્મા થઈને આવું થું કહો છો ?

જ્ઞાની:—સાંભળો આ શરીર તો આપનું જ છે ને ?

જિજ્ઞાસુ:—હા જ તો; વળી બીજા કોનું હોય ?

જ્ઞાની:—સવારમાં આ શરીરવડે લોજન આપેજ લીધું હતું ને ? તથા શ્વાસ પણ આપજ લ્યો છો, બુઝો છો પણ આપજ, સાંજરે જંગલમાં જઈ કાલનું ખાધેલું ત્યાગશો તે પણ આપ, અને રાત્રે સૂઈ રહેશો તે પણ આપજ. કેમ સત્ય છે ને ?

જિજ્ઞાસુ:—ચોગ્ય છે; તદન સાચું છે.

જ્ઞાની:—જઠરદ્વારા લોજન કોણ પચાવે છે ?

જિજ્ઞાસુ:—હું.

જ્ઞાની:—અને વિસરી ન જતા કે તમારા શરીરની નાડિયોમાં રક્ત પણ તમેજ વહેવડાવો છો, મોંમાં થુંક પણ તમેજ ખનાવો છો; શુદ્ધમાં

*સ્વામી રામતીલ પૂર્વાશ્રમમાં જ્યારે લાહોરમાં ગણિતના આચાર્ય હતા, ત્યારે તેમના હાથથી “અલિક્ષ” નામનું ઉર્દુ માસિક પત્ર નીકળતું હતું.

મૂળ ઉત્પન્ન કરનાર પણ તમેજ છો; વાગ્દેવે વધારનાર પણ તમે છો; દેહસાંમાં શ્વાસ તમારો ચાલે છે; તમારા પિત્તાશય (કેલ)માં પિત્ત બહારથી કોઈ ભૂત આવીને નથી નાખી જતું. ત્યારે તમે આંખવડે જુઓ છો ત્યારે અનેક જ્ઞાનતંતુઓને હાલવું પડે છે, તેમને હલાવો છો પણ તમેજ, મગજને ગતિ પણ તમેજ આપો છો. તે ઉપરાંત અગણિત સ્વાભાવિક કાર્યોના કર્તા તમે છો. થોડાંક કામોનાં નામ ગણાવી તમે કેમ હઠ લઈ બેઠા હતા કે “ આ ઉપરાંત મારાથી બીજું કંઈજ કામ નથી થતું ? ” બેભાન નિદ્રાવસ્થામાં ત્યારે મન અને બુદ્ધિ (તમારા હથિયાર) ઉપયોગમાં નથી હોતાં, ત્યારે પણ તમારું કામ અટકી નથી પડતું. તે સમયે પણ તમે અન્નને પચાવ્યા કરો છો, કેશ અને નખોને વધાર્યો જાઓ છો. તમને નિદ્રા છેજ ક્યાં ? તમે તો સદા જાગૃત છો. “ કહ્યાં ખાળે ગફલત, સદા જાગતા હું. ”

ત્યારે તમારું આ શરીર નાનકડું હતું ત્યારે જો કે તમે બુદ્ધિ અને વિવેકનો ઉપયોગ નહોતા કરતા, તોપણ તમે તો તેજ હતા કે જે અત્યારે છો. નિદ્રામાં પણ તમે તેજ છો કે જે જાગૃતમાં છો. જેવી રીતે તમે આ એક શરીરમાં બુદ્ધિનાં કારસ્તાન, રક્તનું વહેવું, તથા ઉછેર અને આવિર્ભાવનું કામ કરાવો છો, તેવીજ રીતે અન્ય શરીરોમાં પણ તમેજ સઘળું કામ કરી રહ્યા છો. પ્રત્યેક પાદડામાં તમારો પ્રકાશ છે. તમે કેવી રીતે કહેતા હતા કે તમારી શક્તિ પરિમિત છે ?

વિદ્યાનાન્મા સહદેવંચ સર્વં પ્રાણા ભૂતાનિ સંપ્રતિષ્ઠેતિયત્ર ।
તદક્ષરં વેદયતે ચસ્તુ સોમ્ય સ સર્વેભઃ સર્વમેવાધિવેશેતિ ।।
(પ્રશ્નોપનિષદ પ્રશ્ન ૪. મત્ર ૧૧.)

તાત્પર્ય:-“ ઓ વહાલા ! જેણે આ જ્ઞાનસ્વરૂપ, અવિનાશી તત્ત્વને ઓળખ્યું, કે જે સર્વ ઇન્દ્રિયો, જીવન અને પંચભૂતોનું શિખર છે, તે સર્વ કંઈ બાળી ચૂક્યો; તે સર્વમાં વ્યાપી ગયો. ” આવશ્યક માત્ર વસ્તુ એક આટલીજ છે. “ ઇક્ષો અલિદ્ તેરે દરકાર. ” એકલો “ અલિદ્ ” (અદ્વૈત) અક્ષરજ તારામાટે પૂરતો છે.

ઇક્ષો અલિદ્ તેરે દરકાર.

બહુતા ઈદમ અઝા જિલ પદિયા, જુગ્ગા જાંબ ઉસદા સડિયા; .

ઉમ્મી જા અરશાં તે અંદિયા; પૂરાં દે પૂર લંઘાય સો પાર,
ઇંદો ખસ કરીં ઓ પાર, ઇંદો અલિક્ષ તેરે દરકાર.

હવે તમારું પોતાને જીવ (પરિમિત) કહેવડાવવાનું કારણ સાંભળો:-

એક રાજા સાહેબના બાળકની (સાધારણ બાળકોની પેઠે) એક ચીતરેલી થાળી સાથે પ્રીતિ બંધાઇ ગઇ. જ્યારે યજ્ઞ તેને બીજી થાળીમાં ખાવાનું અપાતું ત્યારે તે કહેતો કે “ મારી થાળીમાં પીરસો, ત્યારેજ ખાઈશ. ” જો કોઈ મોટા થાળમાં ભોજન પીરસીને લાવતા તો યજ્ઞે તેને ઠેલી મૂકતો, અડીયલ બની જતો, અને રડીરડીને બીવરાવતો. જો કોઈ પૂછે કે “ લાઈ, સોના ચાંદીના થાળ, રકાબીઓ વગેરે ધણીએ મુંદર વસ્તુઓ અહીં છે, તેનો વારસ શું કોઈ બીજો છે ? ” પરંતુ બાળક કોઈનું ન સાંભળતાં પોતાનીજ હઠ લઇ બેસતો. એવીજ રીતે આ સાચા રાજકુમાર ! તમે અખૂટ સંપત્તિના સ્વામી છતાં તમારી આ “ નાનકડી ચીતરેલી થાળી ” રૂપી બુદ્ધિમાં પીરસાઈને સાચો આવે તેનેજ સ્વીકારો છો, તેનેજ તમારું પોતાનું ગણો છો, અને બાકીના બધા વારસાને તુચ્છકારી કાઢો છો, લાત મારો છો. જો તમને કહેવામાં આવે કે આ અગણિત અને અખૂટ સંપત્તિ તમા રીજ છે, તમે તમારી જાતને પરિમિત ન ગણો, ત્યારે ઉલટું તમે ખોટું લગાડો છો.

જે કંઈ બુદ્ધિ, અને ઇંદ્રિયદ્વારા તમારાથી થાય છે તેનો તો સ્વીકાર કરવો અને અન્ય સઘળાં કાર્યોનો ઇન્કાર કરવો, (અર્થાત્ માત્ર બુદ્ધિ-ઇંદ્રિયની સાથે પોતાનો અલેદ્ધ માનવો) એજ તમોને જીવ (પરિમિત) બનાવે છે. જરા વિચારો તો ખરા, કે તમોને આમ આત્મઘાત કરવાનો શો હક્ક છે ? એક સાંકડા મોંની ગાગરમા શેકેલા ચણા ભરેલા હાત અને ગાગર જમીનમાં

* સૂચના.-ક્રિયાઓ જે પ્રકારની છે એક સ્વાભાવિક અને બીજી ઐચ્છિક. સ્વાભાવિક (અવિચાર) ક્રિયાઓનું બુદ્ધિને જ્ઞાન નથી હોતું; જેમકે રક્તવહન, આસોત્ક્રીસ, શરીરશક્તિ વધવટ, પ્રત્યાદિ. ઐચ્છિક (વિચાર) ક્રિયાઓ થવા માટે બુદ્ધિના આશ્રયની આવશ્યકતા છે. જેવી કે ખાવું, ચાલવું, બેસવું, બોલવું, લખવું, વાંચવું, વિચારવું પ્રત્યાદિ. જ્યારે કોઈને પૂછવામાં આવે કે તે આજે શું કામ કર્યું ? તો જોને ઐચ્છિક કાર્યો અને ક્રિયાઓ તેનાથી થઈ હોય તેનાજ નામ તે ગણાવે છે, પરંતુ પોતાનાથી થતાં અગણિત સ્વાભાવિક કાર્યોને નથી ગણાવતો. જાણે તે કાર્ય તેણે કર્યાંજ નથી.

ઢાટેલી હતી. વાંદરાએ આવી ચણામાટે ગાગરમા હાથ નાખ્યો, અને મૂઠી ભરી લીધી. ચણાથી ભરેલી મૂઠી મોટી અને ભારે હતી અને ગાગરનું મોં અત્યંત સાંકડું, તેથી હાથ બહાર ન કાઢી શક્યો. ઘણાએ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ કંઈ ન વળ્યું. ત્યાંજ દેદી બની ગયો. બહુ ચીસો પાડતો, શોરણકોર કરતો હતો, પરંતુ મૂઠીમાંના ચણા નહોતો મૂકતો કે જેથી એ છૂટો થઈ શકે.

હવે કહો કે આવી સ્થિતિનો શો ઉપાય ? મારા પ્રાણ ! તમેને કોઈ કેદ કરનાર નથી. તમારે માટે બંધન છે ક્યાં ? તમે તે હનુમાનના વંશ-જની પેઠે બુદ્ધિ અને ઇંદ્રિયને એટલા બળપૂર્વક (અહંકારરૂપી) મૂઠીમાં પકડ્યાં છે કે એથી તમે કેદી થઈ પડ્યા છો, પરિમિત થઈ ગયા છો, જીવ કહેવાયો છો. એમર્સને દેવું સત્ય કહ્યું છે કે “પ્રત્યેક મનુષ્ય ઈશ્વર છે પરંતુ મૂખાંનિ સ્વાંગ ભજવી રહ્યો છે.”

મરઝી ચેતન દ્રી જભી ઝદ્દ મારત દ્રી હોય,

મૃગતૃણા કે નીરમેં બેહ ચડ્યો ણિન તોય.^૧

ઉગ્રાડો મૂઠી. છોડો મન અને ઇંદ્રિયોના કુસંગને. માત્ર એકજ શરી-રમાં, એક મસ્તિષ્કમાં કે એકજ બુદ્ધિમાં પોતાને પૂરાયેલા કેમ માનો છો ? જરા અજ્ઞાનની બેડી તો ઉઘાડો, એટલે તમે સર્વના પાકા મિત્ર છો. છરી કે તલવાર મારતાં પણ સમસ્ત સૃષ્ટિ સાથેની તમારી મિત્રતા નથી છૂટવાની. મૂઠી ઉગ્રાડો. અન્થિ દૂર કરો. સમસ્ત પ્રકૃતિને તમારી પત્ની બનાવો.

દિયા અપની ખુદીકો જો હમને મિટા,

વો જો પરદાસા ખીચમેં થા, ન રહા,

રહી પદેં મેં અણ ન વો પદાંનશી,

કોઈ દૂસરા ઉનીકે સિવા ન રહા.

અર્થ:-જ્યાં અમારા અહંભાવને અમે ગાળી દીધો એટલે અમારી વચમાં જે પડદા જેવું વિદ્ય હતું તે હટી ગયું. હવે તે પડદામાં રહેનારને પડદો રાખવાની આવશ્યકતા ન રહી, કેમકે તેના સિવાય અન્ય કોઈ રહ્યું જ નહિ.

આંકસ કે ખાકે માગ ગિલ કર્હો ખાના સાખત,

ખુદ દગમિયાં દર આમદો મારા બહાના સાખત.

અર્થ:-જેજો મારી માટીનો ગારો કરી ઘર બનાવ્યું, તેજ વચમાં તો

ઉમ્મી ના અરશા તે અંદિયા; પૂરાં દે પૂર લઘાય સો પાર,
ઈત્તેમો બસ કરીં ઓ યાર, ઇકો અલિક તેરે દરકાર.

હવે તમારું પોતાને જીવ (પરિમિત) કહેવડાવવાનું કારણ સાલજો:-

એક રાજા સાહેબના બાળકની (સાધારણ બાળકોની પેઠે) એક ચીતરેલી થાળી સાથે પ્રીતિ બંધાઈ ગઈ. જ્યારે પછુ તેને બીજી થાળીમાં આવવાનું અપાતુ ત્યારે તે કહેતો કે “ મારી થાળીમાં પીરસો, ત્યારેજ ખાઈશ. ” જો કોઈ મોટા થાળમાં લોજન પીરસીને લાવતા તો પગવડે તેને ઠેલી મૂકતો, અડીયલ બની જતો, અને રડીરડીને બીવરાવતો. જો કોઈ પૂછે કે “ ભાઈ, સોના ચાંદીના થાળ, રકાબીઓ વગેરે ઘણીએ સુંદર વસ્તુઓ અહીં છે, તેનો વાગસ શું કોઈ બીજો છે ? ” પરંતુ બાળક કોઈનું ન સાલજતા પોતાનીજ હક લઈ બેસતો. એવીજ રીતે ઓ સાચા રાજકુમાર ! તમે અખૂટ સંપત્તિના સ્વામી છતાં તમારી આ “ નાન કડી ચીતરેલી થાળી ” રૂપી બુદ્ધિમાં પીરસાઈને સામે આવે તેનેજ સ્વીકારો છો, તેનેજ તમારું પોતાનું ગણો છો, અને બાકીના બધા વારસા ને તુચ્છકારી કાઢો છો, લાત મારો છો. જો તમને કહેવામાં આવે કે આ અગણિત અને અખૂટ સંપત્તિ તમા રીજ છે, તમે તમારી નતને પરિમિત ન ગણો, ત્યારે ઉલટું તમે ખોટું લગાડો છો.

જે કઈ બુદ્ધિ, અને ઇન્દ્રિયદારા તમારાથી થાય છે તેનો તો સ્વીકાર કરવો અને અન્ય સઘળા કાર્યોનો ઇન્કાર કરવો, (અર્થાત્ માત્ર બુદ્ધિ-ઇન્દ્રિયની સાથે પોતાનો અલેદ માનવો) એજ તમોને જીવ (પરિમિત) બનાવે છે. જરા વિચારો તો ખરા, કે તમોને આમ આત્મઘાત કરવાનો શો હક છે ? એક સાંકડા મોંની ગાગરમાં શેકેલા અણુ લરેલા હતા અને ગાગર જમીનમાં

* સૂચના - ક્રિયાઓ બે પ્રકારની છે એક સ્વાભાવિક અને બીજી ઐચ્છિક સ્વાભાવિક (અવિજ્ઞાન) ક્રિયાઓનું બુદ્ધિને જ્ઞાન નથી હોતું જેમકે રક્તવહન, આસોમધ્ધમ, સરીરાદિની વધવટ, છત્તાદિ ઐચ્છિક (વિજ્ઞાત) ક્રિયાઓ થવા માટે બુદ્ધિના આશયની આવશ્યકતા છે જેની કે ખાતુ, ચાતુ, જોતુ, ખોલતુ, લખતુ, વાચતુ, વિચારતુ છત્તાદિ જ્યારે કોઈને પૂછવામાં આવે કે તે આજે શું કામ કર્યું ? તો જે જે ઐચ્છિક કાર્યો અને ક્રિયાઓ તેનાથી થઈ હોય તેનાજ નામ તે ગણાવે છે, પરંતુ પોતાનાથી થતા અગણિત સ્વાભાવિક કાર્યોને નથી ગણાવતો જાણે તે કાર્ય તેણે કર્યાંજ નથી.

દાટેલી હતી. વાંદરાએ આવી ચણામાટે ગાગરમાં હાથ નાખ્યો, અને મૂડી બરી લીધી. ચણાથી ભરેલી મૂડી મોટી અને ભારે હતી અને ગાગરનું મોં અત્યંત સાંકડું, તેથી હાથ બહાર ન કાઢી શક્યો. ઘણાએ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ કંઈ ન વળ્યું. ત્યાંજ કેદી બની ગયો. બહુ ચીમો પાડતો, શોરબજાર કરતો હતો, પરંતુ મૂડીમાંના ચણા નહોતો મૂકતો કે જેથી એ છૂટો થઈ શકે.

હવે કહો કે આવી સ્થિતિનો શો ઉપાય ? મારા પ્રાણ ! તમોને કોઈ કેદ કરનાર નથી. તમારે માટે બંધન છે ક્યાં ? તમે તે હનુમાનના વંશ-જની પેઠે બુદ્ધિ અને ઇદ્રિયને એટલા બળપૂર્વક (અહંકારરૂપી) મૂડીમાં પકડ્યાં છે કે એથી તમે કેદી થઈ પડ્યા છો, પરિમિત થઈ ગયા છો, જીવ દહેવાઓ છો. એમર્સને દેવું સત્ય કહ્યું છે કે “પ્રત્યેક મનુષ્ય ક્ષિર છે પરંતુ મૂર્ખાનો સ્વાંગ ભજવી રહ્યો છે.”

મરજી ચેતન કી જભી ઝક મારત કી હોય,

મૃગતૃણા કે નીરમેં બેહ ચલે જિન તોય.

ઉઘાટો મૂડી. છોટો મન અને ઇદ્રિયોના કુસંગને. માત્ર એકજ શરીરમાં, એક અસ્તિત્વમાં કે એકજ બુદ્ધિમા પોતાને પૂરાયેલા કેમ માનો છો ? જરા અજ્ઞાનની બેડી તો ઉઘાટો, એટલે તમે સર્વના પાકા મિત્ર છો. છરી કે તલવાર મારતાં પણ સમસ્ત સૃષ્ટિ માથેની તમારી મિત્રતા નથી છૂટવાની. મૂડી ઉઘાટો. અન્ધિ દર કરો. સમસ્ત પ્રકૃતિને તમારી પત્ની બનાવો.

દિયા અપની ખુદીકો બે હમને મિગ,

વો બે પરદાસા બીચમેં થા, ન રહા,

રહી પદ્મેં મેં અબ ન વો પદ્મનર્શી,

કોઇ દુસરા ઉનીકે સિવા ન રહા.

અર્થ:-જ્યાં અમારા અહંભાવને અમે ગાળી દીધા એટલે અમારી વચમાં જે પડદા જેવું વિઘ્ન હતું તે હટી ગયું. હવે તે પડદામાં રહેનારને પડદો રાખવાની આવશ્યકતા ન રહી, કેમકે તેના સિવાય અન્ય કોઈ રહ્યું જ નહિ.

આંકસ કે ખાકે મારા ગિલ કદો ખાના સાખત,

ખુદ દરમિયાં દર આમદો મારા બહાના સાખત.

અર્થ:-જેણે મારી માટીનો ગારો કરી ઘર બનાવ્યું, તેજ વચમાં તો

હોતો, પરંતુ મને એક બહાનું બનાવ્યો. (અર્થાત્ કર્તાકારવતા બધું તેજ છે પરંતુ અમને તો નકામા કર્તા બનાવે છે.)

મિચતે હૃદયગ્રન્થિચ્છિદ્યન્તે સર્વસંશયઃ ।

ક્ષીયન્તે ચાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્ દષ્ટે પરાચરે ॥

(મુકોપનિષદ, અધ્યાય ૨. ખંડ ૨. મંત્ર ૮)

અર્થ:-તે પરમ પુરુષને જોતાંજ હૃદયની તમામ ગ્રન્થિયો લેદાર્થ બન્ય છે, સર્વ સંશયો છેદાઈ બન્ય છે અને બધાં કર્મોનાશ પામે છે.

જે સૂતેલાં, જાગતાં, બે પગાં, ચો પગાં વગેરેનો એકલો અને માત્ર એકજ સ્વામી છે એવા આત્મદેવની ખાતર પોતાનાં મન અને ઈદ્રિયોને આહુતિ બનાવી જ્ઞાનાગ્નિમાં હોમી દે. દ્વૈતભાવરૂપી પ્રલયને ઉત્પન્ન કરનારા અવિવેકની કુરબાની ચઢાવો. તે એક સ્વરૂપ સમક્ષ, કે જે સ્વરૂપ સર્વ ઈદ્રિયો, જીવન અને શક્તિનું શિખર છે. તે પરિમિત બનાવનાર તુચ્છ બુદ્ધિનો લય કરી દે. તે હિરણ્યગર્ભમાં કે જેની આંખના પલકારામાત્રથી પૃથ્વી અને આકાશ ધ્રુજ ઉઠે છે; અને જેના ભયથી સૂર્ય ઉદય થઈ પ્રકાશે છે. જરા અંતરમાં દષ્ટિ કરીને તો જુઓ. તે તમેજ છો કે જેની કીર્તિ હિમાલયના પર્વતો જાહેર કરી રહ્યા છે અને જેની મહત્તા નીલવર્ણસાગર અને આકાશ ખતાવી રહ્યાં છે.

यस्य मे हिमवन्तो महित्वा यस्य समुद्रं रस्या सहाहु ।

અર્થાત્ ખરફથી ઢંકાયેલા પર્વતો જેનો મહિમા જણાવે છે, અને જેનો મહિમા સમુદ્ર પ્રકટ કરી રહ્યો છે તે મહાન્ વસ્તુ તું છે.

सांष्ट्रं दोग पुकार दे, कर कर लगे हाथ,

तू परमात्म देव है, तू तिरलोकी नाथ.

ગરબે ખાટી દરી નજીરએ ખાક,

લેક સાશી તર અઝ જુલાલ તુઈ;

શુગઝર અઝ ખેશ, દર ખુદ આ ચકળાર,

તા બદાની કે જુલ જલાલ તુઈ.

અર્થ:-જો કે તું આ માટીના દ્વીપમાં પૂરાર્ધ પોતાને માટીરૂપ સમજે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં પાણીના સ્વચ્છ ખિંદ કરતાં પણ તું વધુ સ્વચ્છ છે. તારા પરિચ્છિન્ન હુંપણાથી પર થઈ એક વાર આત્માનુભવ કર, એટલે

તને જણાશે કે મહાન્ ધીર્તિવંત ઈશ્વર તું જ છે.

જિજ્ઞાસુ:- ખસ, ભગવન્ ! ખસ. હવે સંભળાવો છો કેને ? સાંભળવાની શક્તિ તો તમે રાખી નથી.

“હિલ ગુફત મરા ઈદમે લહુન્ની હવ સસ્ત,
તા'લીમી કુન અગર તુરા દસ્ત રસસ્ત.

ગુફતમ કે “અલિફ” ગુફત, “દિગર” ? ગુફતમંહીચ.

દર ખાના અગર કસ અસ્ત, યક હર્ફ ખસસ્ત.”

અર્થ:-હૃદયે કહ્યું કે મારી ઈચ્છા દૈવી જ્ઞાન શીખવાની છે; ને તને તે પ્રાપ્ત થયું હોય તો મને શીખવ. મેં કહ્યું “અલિફ” તેણે કહ્યું “બીજી” ?” મેં જવાબ આપ્યો “કંઈ નહિ.” ને તારા હૃદયરૂપી ગૃહમાં કોઈને રાખવા ઈચ્છતો હોય તો આ એક અક્ષર પૂરતો છે.

પ્રજ્ઞપતિના ઉપદેશને ઈદ્ર બત્રીશ બત્રીશ વર્ષપર્યંત વિચારતો રહ્યો. આપના આ “અલિફ” રૂપી ઉપદેશને હું પૂરા બત્રીશ દિવસસુધી એકાંતમાં દરરોજ વિચારીશ, અને તે પછીજ વધુ સાંભળવા હાજર થઈશ.

(જિજ્ઞાસુ પ્રેમપૂર્વક ચરણરૂપર્થ કરે છે.)

જ્ઞાની:- નારાયણ ! આ શું ? આ શું ? હુમણાથીજ એ બધા ઉપદેશને ભૂલી ગયા ? પરમેશ્વરની ખાતર અમને શરીરરૂપ ન ગણો, તેમજ તમારી જાતને પણ આ શરીરમાં પરિમિત ન માનો. તમે ખરા જિજ્ઞાસુ કે આવતા વારજ અમને પરિમિત બનાવવા લાગ્યા. વહાલા ! અમે તો સદાય તમારામાં વિદ્યમાન છીએ. તમારા હૃદયમાંજ બેઠેલા છીએ, તમારા ઘરમાંજ મહેમાન છીએ. ત્યાજ અમારી સાથે પ્રેમોર્મિથી ભેટો એટલુંજ નહિ, પરંતુ એક થઈ જાઓ. મારા પ્રાણ ! ઘરમાં અતિથિને ગમેતેમ પડયો મૂકી બહાર ભટકતા ફરવું એ તો અતિથિતું અપમાન કરવા બરાબર છે.

તાલિબ ! મકુન તોહીને મન, દર ખાના અત રામ અસ્તબી,

ફ તાફતી અઝમન ચેરા ? દર કંઝે તૂ પયહાસ્તમ.

અર્થ:-ઓ જિજ્ઞાસુ ! મારું અપમાન ન કર, તારા ઘરમાં દૃષ્ટિ નાખ, ત્યાં રામ સદાય વિરાજમાન છે. મારાથી એાં કેમ ફેરવી લે છે ? હું તો તારા હૃદયમાં વસનારો છું.

તમારા નામરૂપ શરીર, અને બુદ્ધિરૂપી પડદાઓને ઉઠાવી બુઝો એટલે તેજ પળે રામ સાથે મેળાપ થશે. ઈ, ઈ, ઈ,

પત્રમંજુષા

(“અલિક્ષ” માસિકમાંના ખીમ લેખોની પેઠે આ પત્રો પણ તે માસિકના વાચક જિજ્ઞાસુઓને માટે ગ્વામી રામની લેખિનીથી લખાયેલા છે, એ બધા ઉદ્દેશ માસિક “અલિક્ષ” ના ચોથા અંકને અંતે, અર્થાત “લોકાને વેદાંત કેમ નથી ગમતું?” એ વિષયમાંના “વેદાંતનું એક સાધન-પ્રસન્નતા,” વાળા પેરેચાફની પૂર્વે અને “વ્યાવહારિક જ્ઞાન” નામના પેરેચાફની પછી પ્રકટ થયેલા છે.)

“અલિક્ષ” માસિકના વ્યવસ્થાપક તરફથી:

અકલ્પદં! “અલિક્ષ” નાં ત્રણ વ્યાખ્યાનો પછી ત્યારે ચોથા ઉપદેશની શરૂઆત થઈ ત્યારે હજી તો તે અકલ્પોએ થયો ન હતો, તેવામાં આપણા પહેલા વ્યાખ્યાનનો વિષય અને જેની શોધમાં સમસ્ત સૃષ્ટિ વલખાં. મારે છે તે “આનંદ” બન્ને હાથ જોડીને રામની સમક્ષ આવી ઉભો,

અને સ્વીકાર કરવા લાગ્યો કે “નિઃસંદેહ, હું આપનું નિજસ્વરૂપ છું. આપ દ્વારાજ પ્રકટ થયો છું; ના, ના, આપજ હું છું.” અને રામ સાથે અલેદ થઈ ગાવા લાગ્યો કે:-

હોહરા:-જે સુખ નિત્ય પ્રકાશ વિભુ નામરૂપ-આધાર,
મતિ ન લખે જેહિ મતિ લખે, સો મૈં શુદ્ધ અપાર.
અવધિ અપાર સ્વરૂપ મમ, લહરી વિષ્ણુ મહેશ,
વિધિ, રવિ, ચંદ્રા, વરુણ, યમ, શક્તિ, ધનેશ, ગણેશ.
જા કૃપાલ સર્વજ્ઞકો હિય ધારત મુનિ ધ્યાન,
તાકો હોત ઉપાધિ તે મો મેં મિથ્યા જ્ઞાન.
બૈં જેહિ જાને બિન જગત મનહું જેવરી સાંપ,
નસે બુજંગ જગ જેહિ લહે, સોહં આપહી આપ.

ત્યારે સ્થિતિ આવી થઈ ગઈ, અને ચારે બાજુ આનંદ ઉછાળા મારવા

લાગ્યો, ત્યારે રામને એમજ ગમ્યું કે ચાલો, વનમાં સિધાવીયે. “નારા-
યણુ” “હ્ર”ના સુસ્વર ધ્વનિનો ઉચ્ચાર કરતા, “અલિફ”ની ધ્વજ હાથમાં
ધરીને સાથે આવ્યા. જગતના રાસમંડળમાં કૃષ્ણની પેઠે જ્યારે રામ પણ
લોકોની દૃષ્ટિમાંથી એકાએક અદૃશ્ય થયા ત્યારે સ્વર સંભળાયો કે પ્રત્યે-
કના હૃદયમાં, પ્રત્યેકના મસ્તિષ્કમાં, પ્રત્યેકની આંખોમાં માફે સ્થાન છે. શું
અમીર કે શું ફકીર, પ્રત્યેકના નામરૂપ અને નાદી નાદીનું અસ્તિત્વ રામનેજ
આધારે છે. શરીરરૂપી કોટડીઓમાં સારા નરસા વિચારો રજકણોની પેઠે
તે કોટડીઓમાં પ્રવેશ પામેલી મારાજ પ્રકાશ સ્વરૂપની રશ્મિઓમાં વાસ
કરી રહે છે. “નાહનો અકરખો ઇલયહે મિન હુળલિલ વરીદ.” અર્થાત્
તમારા ગળાની ધોરી નસ કરતા પણ અમો વધારે નિકટ છીએ.

तदेजति तन्नैजति तदूरे तद्वन्तिके तदन्तरस्य सर्वस्य ।

तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥ (યજુર્વેદશાં મ ૦ ૫)

બાવાર્થ:-હમ ચલ હૈં, હમ ચલ હૈં નાહીં, હમ નેડે, હમ ફર,

હમ હી સળકે અંદર આનન, હમહી બાહર નૂર.

અય તાલિબા, અય તાલિબા, મન બા શુમા હર જતતમ,

હમ જવાગર દરદીદહા, હમ મુઝમિરે દિલ હાસ્તમ ૧

ઇફરીયો મેહનૂરીયમ અઝ વેહમે પિન્દારે શુમાસ્ત,

દર નિસ્બતે ખુદ બા શુમા દર્યા ઓ મોજ આસાસ્તમ ૨

બા હુસ્ને ખુદ દર બાખતમ, મન નદે ઇફેઝો આશકી,

હમ લયલીયો મજનું મનમ, હમ વામિઝો અઝરાસ્તમ. ૩

ગાહે નિયાઝ ઇમાને મન, ગેહ બે નિયાઝી શાને મન,

ઇ હર દૂ મી ઝેબદે બમન, હમ બંદા ઓ મૌલાસ્તમ ૪

હમ સૂરતે નાસૂતીયમ, હમ મા'નીયે લાહૂતીયમ,

પિન્હા તર અઝ પિન્હાં નો હમ પયદા તર અઝ પયદાસ્તમ. ૫

બર અકસે રસ્મે ઇ જહાં દર પદામી બાશમ અયાં,

ચંદા કે બે પદાં શવમ, દર પદાંએ અખફાસ્તમ. ૬

અર્થ:-ઓ જિજ્ઞાસુઓ ! ઓ મારા યાચકો ! હું તો સર્વત્ર તમારી
સાથેજ છું; તમારાં નયનોમાં પ્રકાશી રહ્યો છું, તેમજ તમારા હૃદયોમાં
છુપાઇ રહ્યો છું. (૧)

આ અંતરાય અને આ વિયોગ તમારા જમનાંજ પરિણામ છે; મારા અને તમારા વચ્ચેનો સંબંધ તો સાગર અને તેના તરંગો વચ્ચેના સંબંધ જેવો છે. (૨)

મારા સૌંદર્યની સંગે હું પ્રેમ અને પ્રેમજતાની બાજી હારી બેઠો; હવે લયલા પણ હુંજ છું અને મજનું પણ હુંજ, અઝેરા^૧ પણ હું અને વામિક પણ હુંજ છું. (૩)

કોઈ સમયે પ્રાર્થના એજ મારો ધર્મ છે, તો કોઈ વખત ઉદારતા મારી શોભા પ્રકટ કરે છે; આ બન્ને અવસ્થાઓ મને શોભાસ્પદ છે; કેમકે સેવક અને સ્વામી હુંજ છું. (૪)

સ્વૂળ-વ્યક્તનું મૂળ પણ હું છું, તેમ સૂક્ષ્મ-અવ્યક્તનું રહસ્ય પણ હુંજ છું; કારણ હું ગુપ્ત કરતાંયે ગુપ્ત અને પ્રકટ કરતાં પણ વધારે પ્રકટ છું. (૫)

આ જગતના નિયમની વિરુદ્ધ હું પડદામાં રહી પ્રકટ થાઉં છું; પરંતુ ગમે તેટલો પડદા વિનાનો થાઉં તોપણ અજ્ઞેયતાના આવરણમાં હું સંતાયેલોજ રહું છું. (૬)

અહાહા ! રામની સમક્ષ કેવા આનંદ ભરેલાં હૈં નાં સુરીલાં અને મસ્ત ગીતો ગવાઈ રહ્યાં છે ! કે ન્યાં દુઃખ અને દર્દનું તો નામ સુદ્ધાં સંભળાતું નથી. રામ પોતાના મહિમામાં મસ્ત છે. આનંદજ આનંદ ચારેબાજુ ઉભરાઈ રહ્યો છે. પોતાની મસ્તીમાં પૂર આવવાને લીધે, અથવા કોઈનો પત્ર જે કોઈવાર પહોંચી જવાને લીધે તેમના તરફથી જે હુંકા પત્રો આપ્યા કરે છે તે નીચે કમવાર વાચકવર્ગની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે.

પત્ર પહેલો

રાત્રિનો સમય છે; અરણ્ય છે; પર્વતોમાં આ મેઘાન કેવું શોભી રહ્યું છે ! ઉપર આકાશની શોભાનું પણ શું વર્ણન કરું ? એ તો બાજે તારા-રૂપી મોતીઓનો ભરેલો થાળ છે ! અંદરના બાજે એ મોતીઓમાં માણેક જેવો દીપી રહ્યો છે. એ થાળ ઉપર વાદળારૂપી ચાદર પાથરી છે. પ્રકૃતિ દેવી એ થાળને માથે ઉપાડીને નિબનંદમાં નૃત્ય કરતી કરતી કરે છે. અહા !

૧ અઝેરા અને વામિક એ પણ લયલા અને મજનું જેવું અરણ્યનું એક પ્રેમી યુગ્મ હતું. તેમની વાર્તા પ્રખ્યાત ફારસી કવિ નિઝામી મંજવીએ પદ્યમાં લખી છે.

વાયુને એકાએક રામના હૃદયની આ વાત ક્યાંથી સૂઝી આવી ! પાસેજ આ ગંગાજી વહે છે, તે પોતાની પીઠ ઉપર છાંટા વહેતી વહેતી ઉલ્લાસ-પૂર્વક રામને ચરણે ધરે છે. અહા ! એનો કેવો શીતલ સુવાસ છે. સેવાના આનંદથી ઉભરાતો ઉછળતો વાયુ ઉંચે વાદળાંમાં ઉડી ગયો; પણ વેળી ત્યાં એ અવનવી કીડા કરી રહ્યો છે. મેઘરૂપી વરોને એ ઉઘાડાં કરે છે. જૂઓ એણે આ આકાશપટને ઉઘાડો કરી નાખ્યો. સમસ્ત વ્યોમમંડળ કેવું દીપી રહ્યું છે. દશે દિશાઓ આનંદ આનંદ થઈ રહી છે. ચાંદનીમાં ગંગા-જીની શોભા કંઈ ઓરજ શોભા આપે છે. જાણે હીરાના રંગથી દૂધને ધોયું હોય નહિ ! ખરેખર આજ જંગલમાં મંગળ થઈ રહ્યું છે. ચાલો બેસી શું રહ્યા છો; ઉઠો ફરવા જઈએ.

આવો વહાલા ! આવો, અહીં આવો. આ સંસાર કોઈ જૂદાજ પ્રકારનો છે; કારણ કે અહીંનું (હિમાલયનું) પાણી જૂદું, હવા જૂદી અને સ્થાન પણ જૂદાજ પ્રકારનું છે.

પત્ર બીજો

આ, દેખ લે બહારકિ કેસી બહાર હય.—ટેક.

ગંગા કા હય કિનાર, અજબ સજા ઝાર હય,
બાદલકી હય બહાર, હવા ખુશગવાર હય;
ઐર ખુશનુમા પહાડપે વો ચશમા સાર હય,
ગંગાધવનિ સુરીલી હય, કયા હૃદયદાર હય !—આ દેખ ૦ ૧
બાહિર નિગાહ કીજીએ તો શુલઝાર હય ખિલા,
અંદર સુરકી તો લલા હદ કહાં, દિલા !
કલિજ કદીમકા ચે સરે મૂ નહીં હિલા,
પદાતા મારેકતકા સબક મેરા ચાર હય.—આ દેખ ૦ ૨
વજ્રો સબાહે ઇંદ તમાચા તયાર હય,
શુલજૂના મુંહ પે મલ કે ખડા શુલ અઝાર હય,
શાહે-ફલક સે યા ને હુઈ આંખ ચાર હય,
મારે શરમકે ચેહરા બના સુખ-નાર હય.—આ દેખ ૦ ૩
કતરે હૈં એસ કે કે હુરોં કી કતાર હય,
કિરણોંકી ઉનમેં બલબે ન ઝાકત ચે તાર હય;

મુગનિ-પુશનવા તુમ્હેં કાહેકી આર હય ?

ગાઓ બળઓ, શબ કા મિટા દિલસે ખાર હય.—આ દેખ૦ ૪

સાકી વો મય પિલાતા હય, તુશીકો હાર હય,

હર વક્ત અપના ચારભી અપને કિનાર હય;

વાહ ! કયા મઝેકા ખાનેકો ગમકા શિકાર હય,

દર્શન શરાબે-નાબ, સુખન દિલકે પાર હય.—આ દેખ૦ ૫

મસ્તી મુદામ કાર, ચેહી શેઝગાર હય,

ગુલાબી નિગાહ પડતે હી ફિર કિસકા ખાર હય?

કયાં ગમસે તૂ નઝાર હય, કયાં દિલ ફિગાર હય?

જબ “ રામ ” કહનમેં તેરે ખુદ ચારે-ગાર હય.—આ દેખ૦ ૬

અર્થ:-આવ, અને આનંદની કેવી બહાર છે તે જોઈ લે: (ટેક)

(૧) ગંગાનો તટ છે, અલૌકિક; હરિયાળી બિછાવેલી છે, વાદળાંનું મનોહર દૃશ્ય છે, વાયુ સુખકર છે, અને સુંદર પર્વતો ઉપરથી પાણીના ધોધ પડી રહ્યા છે. અહા ! ગંગાનું ગાન કેવું સૂરીલું, કેવું મનોરંજક છે ! આવ, અને જોઈ લે કે આનંદની કેવી બહાર છે !

(૨) બહાર દૃષ્ટિ નાખીએ તો ઉદ્યાન ખીલેલું જણાય છે, અંતરમાં દૃષ્ટિ નાખીએ તો આનંદનો અવધિજ ઉદારાય છે. આ પુરાતન પાઠશાળામાં એક બાલ જોડેલો પણ ફરક પડ્યો નથી કે જેમાં મારો પ્રિય તમ બ્રહ્મજ્ઞાનના પાઠ શીખવી રહ્યો છે. આવ, અને જોઈ લે બહાર કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

(૩) સવારના સમયે ઇંદનો તમારો જોવામાટે તૈયાર છે; ફૂલ જેવા કોમળ ગાલવાળો ગાલે ગુલાબી રંગ લગાવી ઉભેલો છે; અથવા એમ હશે કે આકાશના રાજા (સૂર્ય) સાથે દૃષ્ટિ મેળવતાં લક્ષ્મણે લીધે તેનું મોં રાતા અગ્નિ જેવું ચર્મ ગયું છે. આવ, અને જોઈ લે બહાર કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

(૪) આ તે આકળનાં ફેરાં છે કે મોતીઓનો હાર ! નાનુકાઈની તો એટલી અવધિ કે સૂર્યનાં કિરણોના તો તેમાં તાર પડેલો છે. આ મધુર ગાન કરનારાં પક્ષી ! તમે શા માટે ચરમાઓ છો ? ખુબ ગાઓ, નાઓ, કેમકે હૃદય ઉપરથી રાત્રિનો શાર જોઈ શકાય છે. આવ, અને મગા તો જો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

(૫) એક તરફથી સાકી એવી મદિરા પાય છે કે બસ નિશો ઉતરેજ નહિ; બીજી તરફ સફલાગ્યે પ્રિયતમ પણ હર વખત મારી બગલમાંજ છે. ખાવા માટે ભોઈએ તો ગમ (શોક)નો સ્વાદિષ્ટ શિકાર પડેલો છે, પીવા માટે પ્રિયનાં દર્શનરૂપી સ્વચ્છ મદિરા છે. પ્રિયના મધુર મુખથી ઝરેલા શબ્દો સોંસરા હૃદયમાં ઉતરી જાય છે. આવ, આવ, આનંદ માણ, જો તો ખરો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

(૬) સદા મસ્ત રહેવું એજ અમારું ધામ, એજ અમારી કમાણી પુખ્ત બેનારાને કંટકની પરવા ક્યાં હોય છે ? (અથવા પુખ્તસમ સુંદર પ્રિય ઉપર દ્રષ્ટિ પડ્યા પછી દ્વેષ ક્યાં રહી શકે ?) તું શોકથી લેવાઈ કેમ ગયો છે ? તારું હૃદય ચીરાઈ કેમ ગયું છે ? ત્યારે રામ પોતેજ તારા હૃદયમાં તારો સહચર બનીને બેઠો છે, ત્યારે પછી આમ શોકાતુર અને ભ્રમહૃદય કેમ છે ? આવ, આનંદ માણ, જો તો ખરો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

પત્ર ત્રીજો

કુંડળિયા.

દસનાં ગૃહ અધ્યાસ હય, નવ ગૃહકા જો મૂલ,
જળ લગ દેહુ-અભિમાન હય, તબ લગ મિટે ન શૂલ;
તબ લગ મિટે ન શૂલ, કરે કેતી ચતુરાઈ,
દેવ જાગે,^૧ જપ જાગે, ન સુર કો હોત સહાઈ.
કહે ગિરધર કવિરાય જ્ઞાન દહ દેવે ચરમા,
મૂલ અવિદ્યા નાશ હોય ગૃહ રહે ન દશવાં.
દેની દમડી એક નહિ, લેને કો ન છ દામ,
ગાઠ બાંધ નહિ ચાલતે, ફૂટા એક બદામ;
ફૂટા એક બદામ, ન રાખે દુસરે દિનકો,
ખિના અપને આપ, ભરોસા ઔર ન બિનકો.
કહે ગિરધર કવિરાય, રહી ન બાકી લેની,
કીનો જાલી હિસાબ, ન નિકસી કોડી દેની.

‘રામના હૃદયમાં ઉભરાઈ જતો આનંદ કોઈ પણ પ્રકારે વર્ણવી શકાય

એમ નથી. અહીં શાંતિ સર્વોપરિ સામ્રાજ્ય ચલાવી રહી છે. અંતઃકરણ આનંદથી છલાછલ થઈ રહ્યું છે. સ્વર્ગીય પ્રકૃલ્લતા તેનો દૈવી પ્રકાશ સતત વરસાવી રહી છે. પ્રતિદિન હૃદયકાશ વધુ અને વધુ સ્વચ્છ બનતું જાય છે. આ સઘળું ભારતવર્ષને માટે, બદકે જગત આખાને માટે કોઈ કલ્યાણ-મય અને લબ્ય લાવિ સૂચવી રહ્યું છે.

રંગભૂમિ ઉપર ભજવાતું નાટક જોઇને ઘણીવાર લોકો બૂલાવામાં પડી જવાનો સંભવ રહે છે; અને જો પ્રતિપણે તેમને પોતાના નામ, જાતિ વગેરેના સ્મરણનો આધાર જ્યારે નથી રહેતો, ત્યારે જેલ જેતાં જેતાં જોનારાઓ પણ નટોની સાથે રડવા કે હસવા મંડી જાય છે. એજ પ્રમાણે આ સંસારનું કંઈક નાટક ભજવાતું જુઓ ત્યારે પણ તમને સદા આધાર આપી રહેલ ઉચ્ચતમ સત્યને તમારા ઉચ્ચ સ્વરૂપનું લાન કરાવવા દો, અને બૂલાવામાં પડો નહિ !

જામી જ મયે બાકી, અજ દસ્તે ખુશે સાકી,
ખા કસરતે સુરતાકી, મી જૂઓમો મી રકસમ.

અર્થ:-સાકીના સુંદર હસ્તકમળમાંથી અમૃતરૂપી સુરાની પ્યાલી લેવાની અત્યંત ઉત્કંઠાથી તલસી રહ્યો છું; અને તેજ ઉત્કંઠા-પ્રેમ મસ્તીમાં નાચી રહ્યો છું.

કાશ મી ગોયમો અજ શુદ્ધિએ ખુદ દિલ શાદમ,
સાહુજે ઇશકમો અજ હર ફ જહાં આઝા દમ.

અર્થ:-હું ખુલ્લે ખુલ્લું કહી દઉં છું અને જે કંઈ કહું છું તેનાથી મારું દિલ ખુશ છે, કે હું પ્રેમનો માલિક-પ્રેમી માણસ છું, અને આ લોક તેમજ પરલોકથી મુક્ત છું.

મસ્તો ખરાબ મીરવમ, ફિકે જહાં નમી ખુરમ,
બીમન દારમ અજ બલા, તન તલમલા તલાતલા,

અર્થ:-ઉન્મત્ત અને અવ્યવસ્થિત અવસ્થામાં ફરતો ફરું છું; જગતની મને જરાએ ચિંતા નથી; વિપત્તિનો મને લેશ પણ ભય નથી; મારા હૃદયની સારંગીમાંથી તો સદાય તન તલમલા તલાતલાનું ઉન્મત્ત ગાનજ વદ્યા કરવાનું.

પત્ર ચોથો

- સુરદો^૧ રકસો^૨ શાદી^૩ દમ બદમ^૪ હય,
તકકુરો^૫ દર હય, ઐર ગમ કો રમ^૬ હય. ૧.
- ગઝબ-ખૂબી^૭ હય બીરૂં-અઝ-રકમ^૮ હય,
યદીનન^૯ જાન^{૧૦} ! તેરી હી કસમ હય. ૨.
- મુબારક હો તબીઅત કા ચે ખિલના,
યે રસ લીની અવસ્થા જામે-જમ^{૧૧} હય. ૩.
- મુબારક દે રહા હય ચાંદ ઝુંક કર,
સલામું સે કમર મેં ઉસકી ખમ^{૧૨} હય. ૪.
- પીયે જાઓ દમા^{૧૩} દમ જામ બર કર,
તુમહારા આજ લાખું પર કલમ^{૧૪} હય. ૫.
- શુક્ર^{૧૫} સે પુર^{૧૬} હુવા હય દામને-શોક^{૧૭},
ફલક^{૧૮} ખયમા^{૧૯} હય કૈવા^{૨૦} પર અલમ^{૨૧} હય. ૬.
- તેરે દીદુ^{૨૨} ચે ભૂલે સે હો શબનમ^{૨૩},
કણી દેખા સુના “સૂરજ ચે નમ^{૨૪} હય ?” ૭
- રખેં આગે કો કયા કયા હમ ન ઉમ્મેદ ?
કે મારા ગુજે-ગમ,^{૨૫} પહેલા કદન^{૨૬} હય. ૮
- દિખાયા પ્રકૃતિને નાચ પૂરા,
સિલેર^{૨૭} મેં ઉડ ગઇ, હય હય સિતમ હય. ૯
- ગલત-શુદ્ધતમ^{૨૮} શિકાયતર^{૨૯} કી નહીં જા,^{૩૦}
મિલી આ પુરૂષ મેં, અદલો^{૩૧} કરમ^{૩૨} હય. ૧૦
- ન કહેતા થા તુમહેં કયા રામ પહેલે ?
સખાહે^{૩૩}-છદ આઇ, રાત કમ હય ? ૧૧.

૧ જાન. ૨ નૃત્ય ૩ આનંદ. ૪ પ્રતિપક્ષે ૫ ચિંતા. ૬ નાસી જવું. ૭ સૈદ્ધાંતની અવધિ. ૮ અવધૂનીય. ૯ સાચેજ. ૧૦ વહાલા. ૧૧ જમશેદ આદશાદનું ત્રિલોક-દર્શી ખાતું. ૧૨ વાંક ૧૩ દર પક્ષે. ૧૪ અધિકાર. સત્તા. ૧૫ પુખ્ત. ૧૬ પૂર્ણ. ૧૭ ઉત્કંઠાનો પાનવ. ૧૮ આકાશ. ૧૯ તણુ ૨૦ ચાનિ. ૨૧ દુઃખ. ૨૨. અશુ. ૨૩ તુષાર; ઓસ. ૨૪ બીનાશ, પાણીનાં ટીપાં. ૨૫ શોકાપી વર. ૨૬ પરિણામે. ૨૭ મેં જોડું કશું. ૨૮ દુરિયાદ ૨૯ સ્થાન, જગ્યા ૩૦ ન્યાય. ૩૧ કૃપા. ૩૨ છદ-ઉત્સવની સંવાર.

અર્થ:-પ્રતિપળે ગાન, નૃત્ય અને આનંદ ચાલી રહ્યાં છે, ચિંતા દૂર થઈ ગઈ છે, અને ચોક્કસ પલાયન કરી ગયો છે. (૧)

સાથેજ, ઓ મારા વહાલા ! તારા સમ ખાઈને કહું છું કે આજનું સૌંદર્ય એટલું અલૌકિક છે કે તેનું વર્ણન શક્ય નથી. (૨)

હૃદયને આ પ્રમાણેની પ્રકુલતા પ્રાપ્ત થવામાટે અભિનંદન હો. આ રસભીની અવસ્થા જમશેદ બાદશાહની ત્રિકાળદર્શી પ્યાલીનું કામ કરે છે. (૩)

ચંદ્રમા નમી નમીને અભિનંદન આપી રહ્યો છે; અને એટલી બધી સલામો કરે છે કે તેથી ઠરીને તેની પીઠ પણ વાંકી વળી ગઈ છે. (૪)

પળેપળે પ્યાલીઓ ભરી ભરીને ગટગટાવ્યા કરો; આને આપનું સામ્રાજ્ય લાખો ઉપર સ્થપાઈ ચૂક્યું છે. (૫)

આને ઉત્સાહનો પાલવ આનંદનાં પુષ્પોથી ભરાઈ ગયો છે, આકાશ મારો તંબુ બન્યું છે અને શનિગૃહ ઉપર મારી પતાકા ફરકે છે. (૬)

ભૂલે ચૂકે પણ તારાં ચક્ષુઓ ઉપર અશ્રુરૂપી તુપારખિંદુ હોય એ અસંભવિત છે; કેમકે તારૂં સુખ સૂર્ય સમાન છે, અને સૂર્ય ઉપર પાણીનું ખિંદુ હોય એવું કોણે સાંભળ્યું છે ? (૭)

ભવિષ્યને માટે અમો શું શું આશાઓ ન રાખીએ ? કેમકે આ તો માત્ર પહેલેજ પગલે ચોક્કસપણે વરને સર કરવા શક્તિવાન થયા છીએ. (૮) પ્રકૃતિ ચોતાનું પૂરેપૂરું નૃત્ય દેખાડી પરિણામે ઉઠી ગઈ-અદૃશ્ય થઈ ગઈ; આ તે તેની કેવી વિચિત્રતા ! (૯)

નાના, હું ભૂલ્યો. ફરિયાદ નેહું કંઈ છેજ નહિ. એ તો પુરુષમાં આવી મળી છે. કેવો ન્યાય, કેટલી કૃપા ! (૧૦)

શું રામ તમને પ્રથમથીજ નહોતો કહેતો કે ઇદ-ઉત્સવનું વહાણ વાળું છે, અને રાત્રી ચોડીકજ રહી ગઈ છે ? (૧૧)

લોગ કહતો હંચ કે મેદાનું મેં રેહના ખૂબ હય;
કોન જાયે, “રામ” અબ ગંગાકી લહરેં છોડ કર.

હર ચે હર દુનિયાસ્ત બર આઝાદ ગાં આમદ હરામ,
ખાતિરે જમ અસ્ત દર ઝેરે ફલક સામાને મા.

અર્થ:-સંસારમાં જે કંઈ છે તે મુક્ત પુરુષોમાટે નિષિદ્ધ છે; આ વ્યોમમંડળ નીચે અમારી મિલકત તો માત્ર ચિત્તની શાંતિજ છે.

પત્ર પાંચમો

છન્નામુના પ્રશ્ન (૧) જ્યારે કંઈક લઘુ બુંડું સાંભળીએ ત્યારે આપણે એમજ માની લેવું જોઈએ કે મેં પોતેજ આ પોતાને કહ્યું છે, અર્થાત્ જ્યારે બીજાએ કહેલા કામને આપણું પોતાનુંજ કાર્ય માનીએ છીએ, ત્યારે આપણે એમ કેવી રીતે કહી શકીએ કે કલાણા માણસે આવું કામ કર્યું ?

(૨) સૂર્યના પ્રકાશમાં આપણે સર્વ કામ કરીએ છીએ, પરંતુ સૂર્ય સ્વતઃ કંઈજ કાર્ય નથી કરતો. તેવીજરીતે આત્માના પ્રકાશમાં આપણું સ્વલ કે સૂક્ષ્મ શરીર સર્વ કામ કરે છે, પરંતુ આત્મા સ્વતઃ કંઈ કાર્ય નથી કરતો. તે તો માત્ર જુએજ છે, જેમકે સૂર્ય સમસ્ત સંસારનાં કાર્યોને જુએ છે, પરંતુ સ્વતઃ કંઈ કાર્ય નથી કરતો; પરંતુ જ્યારે આપણે બીજાના કાર્યને પોતે કરેલું માનીએ તો તો દ્રધાજ કર્તા ઠરે છે, અને એ કેવી રીતે સંભવિત હોઈ શકે ?

(૩) જ્યારે આપણે એમ કહીએ છીએ કે આ શરીરે આ કામ કર્યું, ત્યારે સ્પષ્ટ વિદિત થાય છે કે શરીર તે કાર્યનો કર્તા છે; પરંતુ વાસ્તવમાં શરીર કર્તા નથી; કેમકે મૃત્યુ પછી શરીર જેવુંને તેવુંજ રહે છે, પરંતુ કાર્ય કરનારી કોઈ સિન્ન શક્તિ તેમાંથી નીકળી જાય છે. જેથી આ શરીરે આ કામ કર્યું એમ કહેવું એ પણ ખોટું ઠરશે.

જ્ઞાનીના ઉત્તર:- સૂર્યના ઉદાહરણમાં પણ વિજ્ઞાનમતાતુસાર સૂર્ય માત્ર દ્રષ્ટા છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે સ્વયં દૃશ્ય પણ છે.

સ્વંભાવસ્થામાં તારા વ્યયિ સ્વરૂપદારા તું ક્ષીર કે અમીર ઇત્યાદિ બની દ્રષ્ટા બન્યો છે, અને વિચારના સમયે સ્વરૂપને લીધે આખા સ્વ-મની લીલારૂપ થયો છે. ભગૃત ઘડ જ્યારે પોતાને જેમનો તેમ જુએ છે ત્યારે આખું સ્વમ સર્વાથે પોતાનુંજ રૂપ પ્રતીત થાય છે.

સૂર્ય ઇત્યાદિનાં ઉદાહરણ થોડેક અંશે ઉપયોગી થાય છે એટલુંજ. વાસ્તવ અદિતીય સ્વરૂપને તો માત્ર આત્મસાક્ષાત્કારજ દેખાડી શકે છે.

પુત્ર બી. એ. ની પરીક્ષામાં સફળ થાય છે તો માતા આનંદને લીધે

જમીનથી અદ્ધર ચાલતી હોય એમ લાગે છે. જાણે તેલોજ તે પદ્મી ન પ્રાપ્ત કરી હોય ! એમ કેમ થાય છે ? પ્રેમને લીધે, જો કે માતાનો પ્રેમ પ્રણુ પ્રથમ પંક્તિનો નથી હોતા. હવે 'જ્ઞાન' કે જે પ્રથમ પંક્તિનો પ્રેમ છે-પ્રેમનું સર્વોત્તમ સ્વરૂપ છે-તે મનુષ્યને એવો બનાવી દે છે કે તેને સમસ્ત સંસારનાં કાર્યો પોતાનાંજ કાર્યો પ્રતીત થાય છે.

જે પ્રકારના અધ્યાસ-અતદ્ધમાં તદ્દ બુદ્ધિઓ-વિપરીત માન્યતાઓએ મનુષ્યને ઘેરેલો છે. પહેલો સંસર્ગ અધ્યાસ બીજો સ્વરૂપાધ્યાસ. પ્રથમ અધ્યાસને દૂર કરવામાટે આ પ્રમાણે “ અહંબ્રહ્મ ” ઉપાસના કરવાની આવશ્યકતા છે કે “ નામરૂપથી હું” લિપ્ત છું. હું અસંગ છું. હું અકર્તા છું. શરીરરૂપી ગંગાની ગતિમાન લહરીઓ ઉપર પ્રતિબિંબિત થવાને લીધેજ હું ગતિમાન જણાઉં છું; પરંતુ વાસ્તવમાં હું સૂર્ય પોતેજ હોઈને જરા પણ કામાડોળ થતો નથી. ”

આ સમયે વાતચીતમાં “ આ શરીરે અમુક કામ કર્યું. તે શરીર-વડે આ કામ થયું ” એવા પ્રકારનાં વાક્યો વાપરવામાં આવશે. આશય એટલોજ છે કે શરીર હું નથી, તેમ હું કાર્યોની કર્તા પણ નથી.* તે પછી સ્વરૂપાધ્યાસને દૂર કરતી વખતે અહંબ્રહ્મ ઉપાસના આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે, કે ન તો કોઈ શરીર છે ન કોઈ કામકાજ ઇત્યાદિ છે. ન તો આ છે ન તે. ન તો કર્તા છે ન કર્મ. મારા શુદ્ધ સ્વરૂપની અંદર જગત અને ધર્મ-આ લોક અને પરલોક-ની પ્રજાલિકા બધીજ દોરકામાં દેખાતા સર્પની પેઠે ભ્રમ ક્રિવા કલ્પનાગ્રાજ્ય છે. અથવા એમ કહો કે એકલો હુંજ. હું છું; પછી સત્ અને અસતનું ઠેકાણુંજ ક્યાં રહે છે ? ઇત્યાદિ.

સંદલી રંગોં સે માના દિલ લગા;

દહોં સર કી કિસકે માથે જાયગી ?

અર્થાત્:-અંદનવર્ણી પ્રિયતમાઓમાં દિલ ચોટયું છે; હવે આ માથાનું દહોં કોને માથે પડશે ?

* “ આ શરીરે કર્યું ” એમ કહેવું એ માત્ર સ્થૂળશરીરમાટેજ નથી હોતું. સ્થૂળશરીર તો માત્ર હથિયારરૂપ છે, માટે અંદરનું સૂક્ષ્મશરીરજ કર્તા ગણાય, અને જે અનાત્મબુદ્ધિરૂપ કારણશરીર કર્તાવ્ય મનાવી કર્મમાં સૂક્ષ્મશરીરને પ્રેરે છે, તેને પણ એક રીતે કર્તા કહી શકાય, માટે જ્ઞાનીઓના ઉપદ્રા પ્રકારના કથનમાં ત્રણે શરીર-હથિયાર, કર્તા અને પ્રેરક-ને ગણવાં જોઈય છે. સંપાદક

ચંદન તો માયાના હુઃખવાને દૂર કરે, તેને બદલે ચંદનવર્ણિઓના પ્રેમમાં ઉલટું આ તો માયું હુઃખવા આબું ! હવે આ કોયડો કેવી રીતે ઉકલશે ? શરીર તો પ્રથમથીજ જડ, અને હું રહ્યો શુદ્ધ ચૈતન્ય અને અસંગ. આથી હું તો સર્વ કાર્યનો ઇન્કાર કરું છું; પાંખને પાણીજ અડકવા નથી દેતો. કર્તાપણું કે કર્તવ્ય મારી અંદર પેસી શકે એમજ નથી. વળી ગરીબ બિચારા સ્થૂળશરીરની ઉપર કાર્યોના આરોપ નાખવો એ પણ અન્યાયજ છે. ત્યારે આ માયાનું દર્દ-અર્થાત્ આ સઘળો કારો-બાર કેને માથે નાખવો ?

સવાલ:-ફલાણી વસ્તુ કોણ લઈ ગયું ?

જવાબ:-હાઉ લઈ ગયું.

સવાલ:-ફલાણું કામ કોણે કર્યું ?

જવાબ:-ફિરસ્તાઓએ.

સવાલ:-ફલાણો માણસ ક્યાં છે ?

જવાબ:-ઉંડા કૂવામાં.

સવાલ:-સાખરી ક્યાં ખાધી ?

જવાબ:-ઠયુક હાંમે ત્યાં.

સવાલ:-ફલાણી વસ્તુ ક્યાં ગઈ ?

જવાબ:-અલોપ થઈ ગઈ. ઇત્યાદિ.

જવાબ:-બિજનો સાક્ષી હેડકું !

ઉંટવાળાઓમા એવો રિવાજ છે કે તેઓ લાકડાના નાના કકડાને ઉંટના ગળામાં લટકતો બાંધે છે. એક ઉંટના ગળામા આવો કકડો લટકતો જોઈ ગામડાની એક નાની છોકરીએ પોતાની માને પૂછ્યું કે “મા, મા, એના ગળામાં શું છે ?”

બિચારી માએ લાકડાનો કકડો તો એક બાલુએ રહ્યો, પણ ઉંટ પણ કદી જોયેલો ન હતો. તેથી આશ્ચર્ય અને પ્રેમપૂર્વક જવાબ આપ્યો, “હીકરી ! એવાંના ગળામા એવાંજ હોય છે.”

શરીર અને બુદ્ધિ જડ, તથા આત્મા અસંગ પતિ (પુરુષ કિંવા બ્રહ્મ) ન પુરુષક અને પત્ની (માયા) વંઝયા !

પ્રિય ! ત્યારે વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે છે ત્યારે અધેરજ મચાવી

રહ્યો છે તે પુરુષ કે જે કારભાર કે જગત્ને સત્ય માને છે. જે દૃષ્ટિએ આત્મા અસંગ છે અને શરીર જડ છે, (આ બન્નેમાંથી એકે કામ કરવા યોગ્ય નથી.) તે દૃષ્ટિએ કશું કાર્ય (કર્તવ્ય) પણ છેજ નહિ; તેમાં સંસારને સ્થાનજ ક્યાં છે ? “આ શરીરે આ કામ કર્યું છે” એ વાક્યનો અર્થ એ છે કે જે વ્યાવહારિક સત્તામાં કિંવા વર્ગમાં શરીરનો સમાસ થાય છે તેજ સત્તા કિંવા વર્ગમાં કામકાજ વગેરે પણ સમાઈ જાય છે. અર્થાત્ ન તો શરીર સત્ય છે, ન કામકાજ સત્ય છે. “છાણના દેવને કપાશીયાની આંખો” જ્ઞાનરૂપી સૂર્યે ન તો કદિ અંધારાને જોયું છે, અને ન તો ધૂવડ, આમાચીડીયું આદિ નિશાચરો કદિ સૂર્યને જોઈ શકવાનાં છે !

કાયા વેદાંત અને સાંખ્યશાસ્ત્રાનુસાર કિંવા કર્મની વ્યાખ્યા અને વર્ણન સમજાવવામાં આવ્યું છે, કે તડકો અને લેન્સ (ચશ્માનો નાની વસ્તુ મોટી દેખાડનારો કાચ) છુટાછુટા રહેલા હોય ત્યાંસુધી કાપડના કંકડાને આગ લગાડવા શક્તિવાન નથી; પરંતુ બન્ને એકઠા મળીનેજ અગ્નિને ઉપજાવી શકે છે. અથવા આંધળો એકલોજ બગીચાનાં જાડો ઉપરથી ફળ તોડી નહિ શકે, તેમ પાંગળો પણ એકલો જાડ ઉપર ચઢીને ફળ તોડી શકવાનો નથી. બન્ને લેગા મળે, અને આંધળાની પીઠ ઉપર લંગડો સવાર થઈ જાય તોજ ફળ તોડી શકે છે. તેવીજ રીતે પુરુષ અને પ્રકૃતિ બન્નેની સંધિથીજ આ સમગ્ર જગત ચાલી રહ્યું છે. કોઈ પૂછ્યો કે સૂર્ય અને અંધકાર તે વળી કદી એકઠાં મળ્યાં છે ? હવા અને મચ્છરનો મેળ શી રીતે ખાય ? આત્માથી લિન્ન તો કંઈ છેજ નહિ, તો પછી મેળ અને મેળાપ કેવો ?

વેહદત* આંદર ડેરા ડાલા, ઓથે+ ગૈરx ન આયા બયા;
ન કોઈ ઇશ્વર, ન કોઈ માયા, આપે આપ; ન ખોયા, પાયા.

જેશુબાહ^૧ જલવાગર^૨ હય સળ-બ^૩ “રામ”,
માહો- બાદલ^૪ હુવા હય ઉસકો ધામ.
બહેકે હય ઠીક^૫ ઠીક બાત તો ચેહ,^૬
ઉસમે^૭ હય પૂહો - બાશે - આલમે - સેહ.^૮
વોહ^૯ અમૂરત^{૧૦} હય, મૂરતી ઉસકી

* અદ્વૈત. + ત્યાં. x અન્ય. ૧ નિઘ્ય, ૨ પ્રકટ. ૩ સર્વત્ર. ૪ ચંદ્ર અને વાદળ. ૫ બરાબર. સત્ય. ૬ આ. ૭ ત્રિલોકીયું અસ્તિત્વ અને નિવાસ. ૮ તે. ૯ આકાર વગરનો.

કિસ તરેહ હો સકે ? કહાં ? કેસી ?
 કુલ્હે - શયઉન - મુહીત^{૧૦} હય આકાશ,
 મૂરતીમે^{૧૧} ન આ સકે પરકાશ.^{૧૧}
 જો હય ઉસ એક હી કી મૂરત હય,
 જિસ તરફ ઝાંકે^{૧૨} ઉસકી સૂરત હય.
 માહો - ખુશોદો, બકેઈ, અંબુમો - નાર,^{૧૩}
 જાન કરતે હય “રામ” પરહી નિસાર.^{૧૪}
 કયા હય ચેહ ? કિસ તરેહ ટુવે મૌજૂદ ?^{૧૫}
 એક નિગેહ^{૧૬} પરહય સબકી હસ્તીઓ^{૧૭}-ખૂદ.
 ખાબ^{૧૮} મેરા ખેયાલ^{૧૯} મેરા હય,
 જો ઝમીના^{૨૦}-ઝમાને ઘેરા હય.
 ખાબમે^{૨૧} હય ખેયાલ કી દો શાન.^{૨૨}
 જુઝવી,^{૨૩} કુલ્હી,^{૨૪} “ચેહ એક મે,” “ચેહ જહાં”^{૨૫}
 “મંચ હું એક મર્દ,” શાને જુઝવી હય,
 “જુઝલા^{૨૬}-આલમ” ચે શાને કુલ્હી હય.
 મંચ હી શાહિદ^{૨૭} બના હું, મંચ મશહૂદ,^{૨૮}
 શાન મેરી હય આસમાને^{૨૯} - કખૂદ.
 જહવા^{૩૦} મેરા ચે ઇન્જેસાતી^{૩૧} હય,
 ખીચ માયા હી ફૈલ જાતી હય.
 લૈક^{૩૨} માયા ચે આ ગણ કયોં કર ?
 રૂયે - આલમ^{૩૩} સુન્ન^{૩૪} ગર્હ^{૩૫} કયોં કર ?
 જૂ^{૩૬} રસનમે^{૩૭} પિદીદે-મૂરતે-માર,^{૩૮}

૧૦ સર્વવ્યાપક. ૧૧ પ્રકાશ. ૧૨ જોઈએ. યાદાવું કરીએ. ૨ ચંદ્ર, સૂર્ય, વીજળી, તારા અને અગ્નિ. ૩ કુજમાન. ૪ ઉપસ્થિત, અસ્તિત્વમાં આત્મા. ૫ દર્શિ. ૬ અસ્તિત્વ અને નિવાસ. ૭ સ્વપ્ન. ૮ કલ્પના. ૯ પૃથ્વી અને સમગ્ર કાળ અને વસ્તુ. ૧૦ સ્વરૂપ. ૧૧ બાહ્ય સ્વરૂપ. ૧૨ મનમુદ્રિત સ્વરૂપ. ૧૩ જન્મતા. ૧૪ સમસ્ત વિશ્વ. ૧૫ પ્રજા. ૧૬ દશ્ય. ૧૭ નીચું આકાશ. ૧૮ પ્રકટવું તે. પ્રકાશ. ૧૯ આનંદજન્ય. ૨૦ પરંતુ ૨૧ વિશ્વ ૨૨ બનાવી. ૨૩ જેમ. ૨૪ રસી. દોરકું. ૨૫ સર્પના આશરતુ દેખાવું. અર્થાત્ જેમ દોરપ્રમા સર્પનો આશર દેખાય છે.

મુઝમે^{૨૬} માયા નમૂદ^{૨૬} હય તમાર.^{૨૭}
 થેહ સ્વરૂપાધ્યાસ હય ઇંહાર,^{૨૮}
 જાન^{૨૯} મુઝકો, રહે ન માયા, ચાર.
 કિતનાગર^૧ આધને^૨ મેં ચરમે^૩ નિગાર,
 જહ હય, ગો^૪ હય ચાર સે દોચાર.^૫
 થેહ જો સંસર્ગ^૬ સે હુવા અધ્યાસ,
 સાની^૬ ચકતા^૭ કે લા બિઠાયા પાસ.
 માયા આર્ધના કેસી પુરસંહ^૮ હય ?
 મઝહરે^૯ - “ રામ ” સચ્ચિદાનંદ હય.
 મેહુર^{૧૦} શાહિદ^{૧૧} કહી ન હિલતા^{૧૨} હય,
 શીશે^{૧૩} હિલતે હય યોં વો ફિરતા હય.
 કુછ નહિં કામ, રાત દિન આરામ,^{૧૪}
 કામ કરતા હય ફિરબી સખમે “ રામ ”
 દાના^{૧૫} ખશખશકા એક બોયાયા,^{૧૬}
 બાબા આદમને ઇંજત દામે^{૧૭} લા.
 એક દાનેમે^{૧૮} ઝોર^{૧૯} થેહ દેખા,
 બદ^{૨૦} ગયા ઇંસ કદર,^{૨૦} નહીં લેખા.^{૨૧}
 ઇંસ કદર બદ ગયા, ફેલા ફેલા,
 જમા^{૨૨} કરને કે ન મિલા થેલા.^{૨૩}
 એક દાના, હકીર,^{૨૪} છોટાસા,^{૨૫}
 અપની તાકત મેં કયા બલા નિકલા.
 આ જ બોનેકો^{૨૬} દાના લાતે હય,

૨૬ જણાય છે. ૨૭ અત્યંત અર્થાત્ તેમ મારામાં અનંત માયા જણાય છે. ૨૮ પ્રકટ. આ
 સ્વરૂપાધ્યાસનું વર્ણન છે. ૨૯ મને જાણી લે. ૧ વિષ્ણવ જગાડનાર. ૨ અરિસામાં. ૩
 પ્રિયાની આંખ. અરિસામાં દેખાતી પ્રિયાની વિષ્ણવ જગાડનાર આંખ. ૪ જોડ. ૫ મિત્રની
 સમક્ષ ઉપરિચિત છે. ૬ તેના જેવો બીજો. ૭ અદિતીય અદિતીયની પાસે તેના જેવો
 બીજો લાવી બેસાડ્યો. ૮ ખુશ હ “રામ”નો આવિર્ભાવ. ૧૦ સૂર્ય. ૧૧ સાક્ષી. ૧૨
 હાલતો નથી. ૧૩ દર્પણો. ૧૪ વિશ્રામ. ૧૫ દાણો. બીજ. ૧૬ વાળો હતો. ૧૭ આર-
 ભમાં. ૧૮ બળ. ૧૯ વધો. ૨૦ એટલો બધો. ૨૧ દિસાળ. ૨૨ એકઠો કરવા. ૨૩
 કોયળો. ૨૪ તુરંજ. ૨૫ નાનકડો. ૨૬ વાવવા માટે.

ઉસકી તાકત^{૨૭} લી આઝમાતે^{૨૮} હંય.
 ચેહ લી ખશ ખશ હી ઠા દાના હય,
 ચેહ લી તાકત મેં કયા યગાના^{૨૯} હય.
 હૂ ખર^{૩૦} હૂ હય વોહી^{૩૧} તો ઇસમેં લી,
 શક્તિ આદમ કે બીજ મેં નેથી.
 સચ બતાયેં, હય ચેહ વોહી દાના,
 ન ચેહ ફેલા, હુવા ન દોગાના.^{૩૨}
 ગોર^{૩૩} સે દેખિયે હકીકત^{૩૪} કે,
 નઝર આતા હય બીજ કયા તુમકો ?
 મેરે પ્યારે ! તૂ ઝાતે^{૩૫} વાહિદ હય,
 તેરી કુદરત અગરચે^{૩૬} બેઅદ^{૩૭} હય.
 બન^{૩૮} નન્હીકો^{૩૯} જબકે^{૪૦} સાંધસ દા,^{૪૧}
 તજરબે^{૪૨} કે હય કાટતા ચકસા,^{૪૩}
 જિસ્મ^{૪૪} ગો^{૪૫} હો ગયા હો દો દુકડે,
 લેક^{૪૬} મરતે નહી વો ચો કીડ.
 કયા દિખાતી હય ખોલકર^{૪૭} ચે ખાત,
 કાટને^{૪૮} મેં નહીં હય આતી ઝાત.^{૪૯}
 એક શીશેમે^{૫૦} એક હી રૂ^{૫૧} થા,
 શીશા દૂટા,^{૫૨} અદદ^{૫૩} બઢા^{૫૪} રૂ કા.
 ઝેદ^{૫૫} હો, બક^{૫૬} હો, ઉમર^{૫૭} હી હો,
 મઝહુરે^{૫૮} - " આદમી " હય કોઇ લી હો.
 ગો હય મુકદે^{૫૯} કા મા^{૬૦} ફોમેં ઝુહૂર,^{૬૧}

૨૭ ખળ. ૨૮ અઝમાતીએ છીએ ૧ એકકો. અદિતીય. ૨ બરાબર, સર્વાશે. ૩
 એજ. ૪ બમણો. અનેક ૫ ધ્યાનપૂર્વક. ૬ સત્ય, તત્ત્વ. ૭ એક સ્વરૂપ ૮ નોકે હ અગણિત.
 ૧૦ જીવ. ૧૧ નાનકડાને. ૧૨ બ્યારે. ૧૩ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ૧૪ અખતરા કાન્ને. ૧૫ એક
 નેવો. ૧૬ ઘરીર. ૧૭ નોક. ૧૮ પરંતુ. ૧૯ સ્પષ્ટ કરીને ૨૦ કાંપવામા. ૨૧ સ્વરૂપ. ૨૨
 દર્પણમાં. ૨૩ ચહેરો. ૨૪ કૂટતાં. ૨૫ સખ્યા. ૨૬ વધી. ૨૭ માણુસોના નામ ૨૮ મનુ-
 ધ્યરૂપનો આવિર્ભાવ. ૨૯ ચાંદી રૂપ. ૩૦ આબૂપણો ૩૧ આવિર્ભાવ. નોકે રૂપ જૂદા જૂદા
 આબૂપણોમાં આવિર્ભાવ પામે છે.

નામ રૂપોમે' હય ચેહી ભરપૂર,
 પર ચેહ નુકરા બઝાતે^૧- ખુદ કયા હય ?
 ઈસમે' હિસ્સો^૨ કા દખલ^૩ બેન^૪ હય.
 ઇસ્મ^૫ ફરજી^૬ શકલ^૭ બદલતી હય,
 પર^૮ ભે તૂ હય' સો એક રસ હી હય.
 તૂ હી આદમ બના થા તૂ હવા,
 આત તેરી હી એકથી ઉસ^૯ બા.
 તૂ હી થા " રામ " તૂ હી થા " રાવન, "
 તૂ હી થા વોહ ગડરિયા^{૧૦} વૃંદાવન.
 શૂં^{૧૧} તુમકો સનમ^{૧૨} ન ઝેબા^{૧૩} હય,
 તૂ હી મૈલા^{૧૪} હય, છોડ દે "હય હય^{૧૫} !"
 સીમબર^{૧૬} કા વો ચાંદસા^{૧૭} મુખડા,
 તેરા મઝહર^{૧૮} હય, નૂર^{૧૯} કા ટુકડા.
 દિલ^{૨૦} જિગર^{૨૧} સબકા હાથમે' હય તેરે,
 નૂરે-૨૨ મૌકૂર સાથમે' હય તેરે.

પત્ર છઠો—મારું નિજસ્વરૂપ

કેવું યોગ્ય લખ્યું છે કે " જરા પોતાના અંતઃકરણના અરિસામાં
 તો ઝાંકિયું કરવું હતું ? "

વાસ્તવમાં એજ સાચું છે. સાચું કહું તો બાહ્ય પત્રવ્યવહાર એક
 વ્યર્થ લીલા છે. હજારો ગાઉ દૂર બેઠાં બેઠાં પણ મિત્રોના હૃદયની હકી-
 કત હથેળીપર મૂકેલા આમળાની પેઠે સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

બ ખાબે ખુદ દર આ તા કિબલએ રૂહાનીયાં બીની.

અર્થાતઃ—તું પોતે નિદ્રામાં પડ (અંતર્મુખ થા) એટલે દેવો પણ બેને
 વંદન કરે છે તે સ્થાનનાં દર્શન થયો.

દિલકે આધિને મેં હય તસ્વીરે યાર, જળ ઝરા ગર્દન સુકાઇ દેખ લી.

૧ પોતે. તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં. ૨ વિશ્વગો. ૩ દાખલ કરવા તે. ૪ અસ્થળે, અયોગ્ય.
 ૫ નામ. ૬ ધારણ કરેલું. ૭ રૂપ. ૮ પરંતુ લત્તા. ૧૦ ગોવાળ. ૧૧ જૂઠું. ૧૨ મિત્ર.
 ૧૩ યોગ્ય નથી; ન શોભે. ૧૪ સ્વામી. ૧૫ હાથ હાથ ! ૧૬ રજત સમાન જાતીવાળા.
 ૧૭ ચંદ્ર સમુ ૧૮ આવીર્ભાવ. ૧૯ પ્રકાશ. ૨૦ હૃદય. ૨૧ કહેલું. ૨૨ વિપુલ પ્રકાશ.

અર્થ:-અંતઃકરણના અરિસામાંજ પ્રિયની છબી પડેલી છે, જરાક અંદર જોયું કે દર્શન થયાંજ સમજવાં.

પીતમ પતિયાં તબ વિષુ, જબ તુમ બસો બિદેશ,
મનમે, તનમે, જનમે, વાકો કયા સદેશ ?

હવા ખાહે તુ અમ જનાં વ મીદાનમ કે મી દાની,
કે હમ ના દીદા મી દાની, વ હમ ન નવિશતા મી ખાની.

અર્થ:-ઓ વહાલા, હું તારો શુભચિંતક (આશિક) છું, અને હું જાણું છું કે તું એ વાતને જાણે છે; કેમકે તું ન જોયલું-સાંભળેલું જાણી શકે છે, અને ન લખેલું વાંચી શકે છે.

અરથે ફરીમ બ યાદે તુ કદહ મો નો શીમ,

જો'દે મંજિલ ન પુવદ દર સફરે રહાની.

અર્થ:-જોકે તારાથી દૂર પડેલા છીએ, તોપણ તારીજ યાદમાં પ્યાલી ગટ-ગટાવીએ છીએ; આત્મિક મુસાફરીમાં વિશ્રામસ્થાનો વચ્ચેનું અંતર હોતું નથી.

પત્ર સાતમો—અભ્યાસવિષે

તદન એકાંતમાં બેસીને ૐ ગાતા જાઓ, અને હૃદયદર્પણમાં એક પછી એક એ બધા મહાશયોને પ્રતિબિંબિત કરો કે જેઓ તમારી સાથે કોઈ પણ પ્રકારની શત્રુવટ રાખતા હોય; અથવા થોડા ઘણા નાખુશ રહેતા હોય. તેમને તમારા હૃદયની છેક ઉંડાણમાંથી આશિયો આપો, તેમનું ભલું ઈચ્છો, અને અત્યંત પ્રેમપૂર્વક તમારી વહાલામા વહાલી વસ્તુઓ તેમના ચરણોમાં ધરવા તૈયાર થઈ જાઓ. તેમની સાથે “ મન તૂ શુદ્ધમ, તૂ મન શુદ્ધી ”—“હું તું થયો, તું હું થઈ” વાળું પ્રકરણ અનુભવો. ક્રોધ, ક્રિયાદ બધું ભૂલી જાઓ. રીસાઈ ગયેલા મનાઈ ગયા.

ગર જ દસ્તે ઝુદ્દે મુશકીનત ખતાઈ રક્ત રક્ત,

વર જ હિંદુએ શુમા બર મા જફાઈ રક્ત રક્ત. ૧

ગર દિલી અઝ ગમ ઝએ દિલદાર બારી ખુર્દ ખુર્દ,

દરમિયાને જાનો જાનાં માજરાઈ રક્ત. ૨

અર્થ:-જો તારી કાળી કરતૂરી જેવી કેશલતાને હાથે કંઈ અપરાધ થયો હોય તો ભલે થયો; (તેની કંઈ ચિંતા નહિ—તે માફ છે) અને જો તારા ગાલ ઉપરના તલવડે અમારી ઉપર કંઈ જુલમ થયો હોય

તો પણ કંઈ નહિ. ૧.

જે પ્રિયતમના નેત્રકટાક્ષથી કોઈ હૃદયમાં વેદના-પીડા, થઈ હોય તો લલે થઈ, અને જે પ્રિય અને પ્રિયતમની વચ્ચે કંઈ બોલાચાલી થઈ ગઈ હોય તો તેનીએ ચિંતા નહિ. ૨

નખોથી માંસ જૂઠું પાડી શકાતું નથી. જે કે ઉપર ઉપરથી તેઓ તમને પીડતા હશે, તોપણ તેઓ છે તો તમારા પોતાના જ નિઃસ્વરૂપ. તેઓ આ વાતથી અભણ્યા હોય તો એમાં શું? તમે તો એથી અજ્ઞાત નથી ને! જેમ લોકો પોતાનાં બાળકોને કોઈ પણ જાતના બદલાની આશા વગર આડે છે, તેવીજરીતે તમારાથી લારતવર્ષની માટી સુદાંને પ્રેમ કર્યા વગર નજ રહી શકાય. અત્યેકની ઓડખાંપણોને એજ દૃષ્ટિથી જુઓ કે જે દૃષ્ટિથી તમે તમારાં બાળકોની રમતોને નિહાળો છો. વાંદરાઓના જેટલું ઉપદ્રવી અને મૂર્ખ બીલું કોઈ હશે? પરંતુ પ્રેમબળથી રાત્રે તેમને પણ પોતાના સૈનિકો બનાવ્યા હતા. પુરાણોમાં લખ્યું છે કે જે લોકોએ ભગવાન સાથે શત્રુતા આદરી અને અદાવત કરી, તે લોકોનું બીજાઓ કરતાં મધુ જલદી કલ્યાણ થયું અને તેઓ શીઘ્ર સુક્રત થયા. વહાલા! નિઃસંદેહ તે પુરુષ અવતારજ છે કે જે શત્રુઓને પણ સૌથી પહેલાં પોતાનું ધામ (ઘરખાર ઇત્યાદિ) આપી દેવા તૈયાર હોય છે. વહાલા! સાચો પ્રેમ કે જેવડે સર્વત્ર પોતાનું નિઃસ્વરૂપજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે જ્યારે આવે છે ત્યારે આંધળોને આંખો પ્રાપ્ત થવા સમાન થઈ પડે છે. બધું જગત્ અવનવું જણાય છે. સર્વત્ર ઉદ્યાન અને પાટિકાઓ ખીલી નીકળે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં સ્વર્ગજ સ્વર્ગ દેખાય છે.

નેક્રી સદા ક્રિયા કર ઉસકી બદી કે બદલે,
કલે-અહુ? કે કાબિલ શમ્શીર હય તો ચેહય.

મુખારક બાદત અયદિલ ગસ્ત બીના હીદએ ફરત,
નુમાયાં શુદ્ધ બ હર સૂ સૂરતે યારે નિકૂ સીરત.

અર્થ:-ઓ હૃદય, તને અભિનંદન છે કે તારાં અંધ ચક્ષુ ફરી દેખતાં થયાં છે, અને તને સર્વત્ર તે પરમ મિત્રનો ચહેરો દેખાઈ રહ્યો છે.

જે પુરુષ તન, મન અને ધન, સાથેનો હૃદયનો સંબંધ તોડી નાખે

૧ કલે-અહુ=રિપુ મંહાર.

છે, અને પહેલાં એક અમુક શરીરનેજ પોતાનું ગણતો તેને બદલે હવે પ્રત્યેક શરીરને પોતાનું અનુભવે છે, તે ક્રમે ક્રમે સર્વના અંતરની વાતો બહુવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે. આત્મપ્રકાશ કિંવા દિવ્ય દષ્ટિને માટે આ એક આવશ્યક અંશ છે. પ્રેમ અને આનંદમાં રહેનારનાં હૃદય અને પ્રાણ-માંથી નીચે પ્રમાણેનાં ગીતો વહ્યા કરે છે—કચેરીમાં હોય કે બજારમાં, ઘરમાં હોય કે બગીચામાં, બહુભરેલી પ્રેમદષ્ટિવાળો તો પોતાનાં આચરણરૂપી ત્રિહ્વાવટે એમજ ગાતો કરે છે કે:-

ગીત

ન હૃશ્મન હય કોઈ અપના ન સાજન હી હમારે હંય,
હમારી આતે-મુતલક^૧ સે હુવે સખ ચે પસારે^૨ હંય. ૧
ન હમ હંય દેહ, મન બુદ્ધિ, નહીં હમ જીવ, નૈ ઈશ્વર,
વલે એક “કુન”^૩ હમારી સે બને ચે રૂપ સારે હંય. ૨
હમારી આતે-નૂરાની^૪ રહે એક હાલ^૫ પર દાયમ,^૬
કે નિસકી ચમક સે ચમકે ચે મેહરો^૭ મેહ^૮ સિતારે^૯ હય. ૩
હર એક હસ્તી^{૧૦} કી હય હસ્તી હમારી આતપર કાયમ,^{૧૧}
હમારી નઝર^{૧૨} પડને સે હી નઝર આતે નઝરે^{૧૩} હય. ૪
બરંગે-મુખતલિફ^{૧૪} નામો-શિકલ^{૧૫} ને દમક^{૧૬} મારે હય,
હમારે તૂર^{૧૭} કે શો, લે^{૧૮} સે ઉઠતે ચે શરારે^{૧૯} હંય. ૫

માશુક કદ દરખતો પૈ બેલોં કા હાર હય,
નૈ, નૈ, ગલત હય, બુદ્ધ કા પેચા ચે માર હય;
વાહવા સજે સળચે હંય, કૈસા શૃંગાર હય;
અશબ્દ મેં ચમકતા હય ખુશ આ બશાર હય;
આ, દેખલે બહાર, કે કૈસી બહાર હય. ૧
અશબ્દ સર હિલાતે હંય, કયા મસ્તવાર હંય;
હર રંગ કે ગુલોં સે ચમન લાલા ઝાર હય;

૧ શુદ્ધ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ. ૨ વિસ્તાર પામ્યા છે. ૩ “ચા” આત્માર્થ સબદ. ૪ પ્રકાશિત સ્વરૂપ. ૫ રિયતિ. ૬ ચિરબળ. સદા. ૭, ૮, ૯, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા. ૧૦ અસ્તિત્વ. ૧૧ સ્થિર. ૧૨ દષ્ટિ. ૧૩ દસ્તો. ૧૪ ભિન્ન ભિન્ન. ૧૫ નામરૂપ. ૧૬ ચળકે છે. ૧૭ સાર્વનાષ પર્વત. ૧૮ જ્વાળા. ૧૯ ચિણ્નગારીઓ અંગારા.

ભાંરે ને ગૂંજતે હંથ પડે ઝરનિગાર હય;
 આનંદસે લરી ચે સદા ઈકાર હય;
 આ દેખલે બહાર, કિ કેસી બહાર હય. ૨
 ગંગા કે રૂ સફાસે ફિસલતી ન ગર ન ઝર,
 લેહરોં ચે અકસ મેહર કા કયું બે કરાર હય ?
 વિષ્ણુ કે શિવકે ઘરકા અસાસા ચે ગંગ હય;
 યાં મૌસમે-ખિજાં મેં ભી ફસલે-બહાર હય;
 આ, દેખલે બહાર, કિ કેસી બહાર હય. ૩

અર્થ:- (૧) દેદાવર પ્રિયતમાના જેવાં વૃક્ષો ઉપર વેલાડૂપી હાર પડેલા છે; ના, ના, હું ભૂલ્યો, આ તો (અંદર) કેશલતાડૂપી સર્પ શુંચળાં વળી રહ્યો છે. અહા ! આ ઝાડો કેવાં સુંદર આબૂષણ પહેરીને સુશોભિત બની રહ્યાં છે ! શું અલૌકિક શ્રંગાર છે ! અને આવાં શ્રંગારમંડિત વૃક્ષો વચ્ચે અમકારા મારતું ઝરણું તો અવધિજ કરી રહ્યું છે. આવ, આવ, આનંદ માણ. જોતો ખરો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે.

(૨) વૃક્ષો, જાણે પ્રેમમદિરાથી મસ્ત બનેલાં હોય તેમ મસ્તક ધુણવી રહ્યાં છે. વિવિધ રંગનાં પુષ્પોને લીધે પુષ્પોદાન અગ્નિ સમાન ઝળકી રહ્યું છે. સુવર્ણસમ દીપતા બ્રમર શુંબરવ કરી રહ્યા છે. તેમાં આ ઈકારનો ધ્વનિ કેવો આનંદથી ભરેલો જણાય છે ! માટે આવ, આવ, આનંદ માણ. જો તો ખરો કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે.

(૩) અહા ! આ ગંગાનું સુખ કેવું સ્વચ્છ અને લીસું છે કે તેની ઉપરથી દદિ પણ લપસી જાય છે ! ને એમ ન હોત તો ગંગાલહરી ઉપર પડતું આ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ અસ્થિર શા માટે દેખાત ? આ ગંગાજી તો વિષ્ણુ અને શિવજીના ઘરનો પાયો છે. અહિં તો પાનખર ઋતુમાં પણ વસંતનોજ ભાસ થાય છે. માટે આવ, આવ, મજાતો ને. કે કેવો આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે !

“ મારા તરફથી સર્વને શાંતિનો સંદેશ આપો. કોઈ પણ જીવિત પ્રાણીને મારો કિંચિત્માત્ર હાનિ ન હોજી. જે ઉચ્ચ લોકમાં વસે છે અને જે પૃથ્વી ઉપર પડે ચાલે છે તે બધાનો નિજાતમા હુંજ છું. હું આ લોક અને પર-લોક બન્ને સ્થળોની જીવનેચ્છાનો ત્યાગ કરું છું. બધાંજ સ્વર્ગો, બધીજ

પૃથ્વીઓ, સમસ્ત નરકો અને તમામ આશાઓ તથા લયોનો આને હું સર્વાંશે ત્યાગ કરું છું. આવી ભાવનાને દૃઢ કરીને ઓ બહાદુર સંન્યાસી ! તારાં બંધન તોડી નાખ, અને ઓવી ધૂનમાં મસ્ત બની જા કે ઓ તત્ સત્ ઓ તત્ સત્ ”

(સ્વામી વિવેકાનંદ)

જે બાબતની ઇચ્છાથી મનમાં જરાએ ખેદ કે અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય, તે બાબતની ઇચ્છાનેજ સમૂળગી નષ્ટ કરી નાખવી એ આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનું એક સાધન છે.

શ્યામ તન, શ્યામ મન, શ્યામ હી હુમારો ધન,
શ્યામ બિન કામ કોઉ કૈસે બનિ આવે હૈ ?
હરિ સંગ ખ્યાહ રચો રંગ રંગના. (ટેક)
આવો રે બમના,^૧ બૈઠો મોરે અગના,^૨
ખોલો રે પોથી,^૩ દેખો મોરે લગના.^૪
હરિ સંગ ખ્યાહ, હરિ સંગ સગ^૫ ના,
હરિ સંગ મંગની,^૬ હરિ સંગ ગમના.

પત્ર આઠમો

આજ સવારે આશરે બેએક વાગ્યાને શુભારે અસંપ્રજ્ઞાન સમાધિરૂપ કૈલાસ ઉપરથી વાસંતી વાયુની એક લહેર આવી હતી તે આનંદદાયક શુભ સમાચાર પત્રિકારૂપે શ્રીકૃષ્ણના સિક્કાસાથે ગંગાજળથી લખાઈ આવી હતી. આજ સંધ્યા સમયે રિમ્જિમ વર્ષા વર્ષતી હતી. રામના સત્વગુણી, મંદિરની પરસાળમાં અગ્નિકુંડની આસપાસ નારાયણ મંદન મોહન+ અને તુલારામ- બેસીને નિત્યનિયમાનુસાર હૃદયના ઉડાણુમાંથી અશ્રુ પહેવડાવતા ઉચ્ચ સ્વરે આ વેદ મંત્ર વારવાર ગાઈ રહ્યા હતા-

તં ત્વા ભગ પ્રવિશાન્તિ સ્વાહા, સ મા ભગ પ્રવિશ સ્વાહા ।

તસ્મિન્ સદ્ગુણ શાસ્ત્રે નિમગાદં ત્વયિ મૃજે સ્વાહા ॥

૧ ભાલણ ગુરુ ૨ હૃદય ૩ ઉપનિષદ. ૪ મુક્ત પલાળ ૫ વિવાહ

* દાવના સ્વામી આર. એસ નારાયણતીર્થ. + સ્વામી રામતીર્થના ગૃહસ્થા-શ્રમના પુત્ર શ્રીયુગ મંદનમોહન ગોસ્વામી, હાલમાં પત્યાળા ગાંધીમાં ઇન્જિનિયર છે - ઉત્તરાશ્રમમાં સ્વામી રામાનંદતીર્થ.

તાત્પર્ય:- ઈ, હે પરમાત્મા ! અમોને તારા સ્વરૂપમાં પ્રવિષ્ટ થઈ જવાં દે. સ્વાહા ! તું અમારા રોમેરોમમાં પ્રવિષ્ટ થઈ જા, સ્વાહા ! હઃઅ દેનાર દ્વેતભાવ હજારો સંકટમાં નાખે છે. હું તારા સ્વરૂપમાં આનંદ-પૂર્વક સ્નાન કરું છું, અને આ મેલ ધોઈ ધોઈને સાફ કરું છું, સ્વાહા !

પછી ઈ ઈ ની ધ્વનિ પરમ આનંદથી ઉભરાતા સ્વરે કેટલાક સમય સુધી ચાલુ રહી. તત્પરથી આપોઆપ આંખો મીંચાઈ ગઈ, અને બધા પ્રભુવમાં લીન થઈ ગયા. દીર્ઘકાળપર્યંત આ શાંતિની અવસ્થા સ્થિર રહી. તે પછી ગીતાનો પાઠ કરાવવામાં આવ્યો. (“ ક્ષર અને અક્ષર બન્નેથી હું પર છું. ” અધ્યાય પંદરમો. સમાપ્ત.)

અત્યારે બધા પોતપોતાની કુટિરમાં છે. રામ એકાંતમાં બેઠેલો છે. પૂર્ણિમાની ચાંદની ખીલેલી છે. અહીંથી નાના નાના વાદળોના ટુકડા, મંદિરનું ઉદ્યાન અને સામેના ગિરિરાજે એ સર્વ જાણે જ્યોત્સ્નામાં સ્નાન ન કરી રહ્યાં હોય તેમ દેખાય છે. ગંગારાણીનું મધુર ગાયન કર્ણમાં પવિત્રતા ભરી રહ્યું છે. એ કેવું સરસ ગાય છે ?

જાગ મોહન, જાગરે બલ ગઈ.

ઉઠો જાગો, ખાઓ માખન, ફેર ડારોં રઈ.

રાત ભારી ગઈ સારી, ભૌર અજતો ભઈ;

ચિડી પંછી હેં ખુલાવત, ખેલ ઉનસે સહી.

તાત્પર્ય:- ઓ પ્રિય મોહન, (ભારતવર્ષ) હવે જાગૃત થાઓ. અવિ-વાની નિદ્રા બહુ લીધી. બલિહાર થાઈ વારી જાઈ ! હવે બેઠા થઈ જાઓ. હોશિયાર થાઓ. સંસારરૂપી ગાયનું માખણ ખાઓ. તેને તમારી અંદર પ્રવિષ્ટ થવા દો. અથવા એમ કહો કે શ્રુતિ (વેદ) રૂપી કામધેનુનું માખણ અર્થાત્ મહાવાક્ય મોંમાં નાખી લ્યો. આ શક્તિ (સત્ય) થી ભરેલું ધોળું (જ્ઞાન) ધોળું (ચિત્-ચૈતન્ય) મીઠું મીઠું (આનંદરૂપ) માખણ (તત્ત્વ) ચાખો, એટલે અપૂર્વ બળ પ્રાપ્ત થશે, અને શક્તિથી પૂર્ણ બની રહેશે.

ગોવર્ધન (સંસારનું યોગશેષ) ચલાવવું એ તો તમારે માટે ડાબા હાથની રમત જેવું તો શું પણ ટચલી આંગળીના ખેલ જેવું જ બની રહેશે. હે દામોદર ! આ કમર ઉપર વીંટાળેલાં દોરડાં અને રસીઓ (દેશ, ઇષ્ટ, વસ્તુરૂપી બંધનો) ને તોડી, નાખવાં એ તમારે માટે કંઈ વિસાતમાં જ

નથી. કાળનાગની સર્વ ફેણ (મનની સઘળી વૃત્તિઓ) ને કચરી નાખવી એ તમારે માટે અત્યંત સહેલું છે. આ માખણ (વેદાંત) બધા અવયવોને બળવાન, બધાં હાડકાંને વજ્ર સમાન કઠિન, તથા મુખમુદ્રાને કાંતિમાન બનાવી દેનાર છે. એ તમારાં કેશસાંમાં એવું બળ ભરશે કે પછી જાહ ભરેલી વાંસળી વગાડતાં તમે કદિ પણ યાકવાના નથી.

ઓ જુઓ, નાંનો કૃષ્ણ (હિંદ) જાગ્યો. ઉ-ઉ-ઉ. ના, ના, ઠઠ ! ઠઠ !! ઠઠ !!! માતા (સત્વગુણનો પ્રવાહ- ગંગા) એ રડવા ધંધલા હોઠો ઉપર થોડુંક માખણ મૂક્યું (સાગ્ધં). મુખમાં આહુતિ પડી ગઈ. (શિવોગ્ધં) બચ બચ કરતા માખણ ખાવા લાગ્યા. (બ્રહ્માસ્મિ) માતા આ પ્રમાણે કેટલીએકવાર મુઠી પોતાને હાથે માખણ ખવડાવી પોતાને કામે વળગે છે. પહેલાંની પેઠેજ વલોવવાનું કાર્ય આરંભે છે. વલોણ માટલામાં મૂકે છે, અર્થાત્ નવીન શતાબ્દીનો આરંભ થાય છે. સંસ્કૃતનું વલોણ છે અને કાળનું નેતરું. ઘડીમાં આ જાળુ ખેંચાય છે (દિવસ) અને ઘડીમાં પેલી જાળુ ખેંચાઈ જાય છે (રાત્રિ). વલોણ આજુ થયું. અને બીજી તરફ રડવાનો અવાજ શરૂ થઈ ગયો. હે માતા ! હવે આ કૃષ્ણને માખણની ચાટ લાગી ગઈ છે !

છુટતી નહીં ચે અલિમ મુંહસે લગી હુધ.

એક વખત મોએ લાગી કે પછી તે (મદિરા) એવી અલિમ થઈ જાય છે કે કદાપિ છુટતી નથી.

“માખણ ભૂખ (અહથહ ઉપાસના) ઘણેરી મૈયા ! માખણ ભૂખ ઘણેરી”

ઓ પ્રકૃતિ (જગત્) ! આ માખણચોર તને શાંતિથી કયા વલોવવા દેવાનો છે ? વલોણ તોડી નાખશે અને નામરૂપની માટલીને ફેડીને ફેડી દેશે. રજની વીતી, ખેડો ફાટયું. પ્રભાતનો પ્રકાશ પ્રસરી રહ્યો છે. ચકલી, કપૂતર, મોર ઇત્યાદિ જાગી ઉઠ્યાં છે, પગંતુ કૃષ્ણ હજી સૂતો પડેલો છે. કંઈ ચિંતા નહિ. ચકલી, કપૂતર, ઇત્યાદિ હમેશાં પહેલા ઉઠે છે.

હે મોહન (ભારત) ! આ પંખીઓ ગાઈ ગાઈને તને જગાડવા માગે છે. કાલની પેઠે આજે પણ તારે હાથે દાણા, ચોખા, તલ ઇત્યાદિ ખાશે. ઓ પ્રેમથી ભરેલા બાલ ગોપાલ ! તારી સાથે રમવામાટે આ બધાં પ્રાણીઓ એકઠાં થઈ રહ્યાં છે. તારી મોજમજાના સઘળાં સાધન

તૈયાર છે. ઉઠ, ઉભો થા. ચકલીઓ ચું ચું કરે છે, કાગડાઓ કાકાના રાગડા તાણે છે. મયૂર પિયુ પિયુ પોકારી રહ્યા છે (કોઈ અમુક બાહ્ય કળા પાછળ મંડ્યો છે, કોઈ અમુક શારીરિક મુખમાં મચ્યો છે. કોઈ બાહ્ય વિજ્ઞાનમાં ફસાયો છે. ઇત્યાદિ આ બધી માત્ર ઇન્દ્રિયોનેજ સ્પર્શ કરનારી રાગ-ણીઓ ચાલુ છે.)

હે ભગવન્ “ભારત” ! આ બધાં માત્ર તને જાગૃત કરવાનાં સાધન છે. નિદ્રામાં પણ વિચિત્ર આનંદ હતો; પરંતુ હવે તો બહુ સૂતા. આરામ કરી તાજ બન્યા છો. રડો છો કેમ ? તમે પણ ગાઓ.

આ જુઓ ! તમારી વાંસળી કોણ ચોરી ગયું ?

ના, ના, તે તો તમારી પાસેજ છે.

અહાહાહા ! ઓ ઉઘાડ્યાં ભારતે સૂર્યસમાન નયનો. સ્મિતથી આચ્છાદિત ઓછ તળે બંસી ધરી, અને અંતઃકરણના ઉંડાણમાં પ્રવેશી જનારું આત્મગાન વાયુની પીઠપર સવાર થઈ ચોતરફ ગૂંજવા લાગ્યું—સમસ્ત ગોકુળ (અખિલ સંસાર)મા પ્રસરવા માંડ્યું, અને દૈવી સમાચાર સંભળાવવા લાગ્યું. જય, જય, જય !

હવે પ્રભાતનાં પક્ષીઓના ચું ચું, પિયુ પિયુ, અને કાકા, એવા અવાજ કોને ગમશે ? કોઈને નહિ !

પત્ર નવમે

વિચાર તો એવો હતો, કે:-

નંગે ઉમર બિતાએંગે, આનંદકી ઝલક દિખાએંગે,

રૂપી રોટી ખાએંગે, મસ્ત પટે રેહુ જાએંગે;

સપ્ને દુકડે ખાએંગે, સાગ્હં હમ સો ગાએંગે.

પરંતુ મેવા અને પેંડા દેડાજનથી મૂકતા, પ્રતિપળે સેવામાં હાજર રહે છે. આ ત્રણે પંક્તિઓનો પાછલો અરધો અરધો ભાગ બધો સાચો નીકળ્યો, પરંતુ પ્રથમનો અરધો અરધો ભાગ બધો ખોટો પડ્યો. જંગલોમાં પણ એનું એજ જોયું.

આસન જમાયે જૈઠે હંય, દરેક સે ન જાએંગે,

મજનું બનેં ગે હમ, તુમ્હેં લયલા બનાએંગે.

અફન ખાંધે હુવે સરપર, તેરે કૂચેમેં આ જાંઠે,
 ન ઉઠુંગે સિવા તેરે, ઉઠાલે નિસકા હ આઠે.
 સુખારક હય ચે રસ્વાઈ, અખે હટ ! ફર હો શોહરત,
 હઝારોં તાંને અખ હમપર, લગાલે નિસકા હ આઠે.

જાંઠે હય તેરે દરચે તો કુચ્છ કર કે ઉઠુંગે,
 યા વસ્લ હી હો જાયગા યા મર કે ઉઠુંગે.

ગર હમને દિલ સનમકો દિયા ફિર કિસીકો કયા ?
 ઇસ્લામ છોડ કુચ્છ લિયા, ફિર કિસીકો કયા ?
 હમને તો અપના આપ ગિરેખાં^૧ કિયા હય ચાકર,
 આપ હી સિયા, સિયા ન સિયા, ફિર કિસીકો કયા ?

ખ નાગાહ આં શકર લખરા લખે શેહદશ બખુગઝીદમ,
 કે તા રૂઝે અબદ નરવદ હિલાવાતશ ઝ દંદાનમ.

અર્થ:-એકાએકામેં તે મધુર ઓષવાળીના મધ જેવા મીઠા અધરો
 ઉપર એવું તો સુંબન કર્યું, કે જેથી ચિરકાળપર્યંત મારા દાંતોમાંથી
 તેની મિઠાશ જાય નહિ.

ગર તબીબીરા રસદ ઝીસાં જુનું,
 દફતરે તિખરા ફરો શોયદ ખ ખું.

અર્થ:-જો ડોકી વૈદ્ય (ધર્મોપદેશક-શાસ્ત્રપંડિત) અમારા આ ગાંઠ
 પથુને સમજી શકે, તો તે સર્વ થોથાને પોતાના લોહીવડે ઘોષ નાખે.

મન બે ખુદો શયદાઈયમ, કદલાશમે રસ્વાઈયમ,
 હરખાઈયો બેજાઈયમ, હાઝા જુનુંનુલ આશકી.

અર્થ:-હું મસ્ત (અહંલાનશૂન્ય) અને પ્રેમથી દિવાનો છું, શુદ્ધ
 અને બધે વગોવાઈ રહ્યો છું; હું સર્વત્ર છું છતાં મારું કંઈએ ઠેકાણું
 નથી. આ છે પ્રેમીઓનું પાગલપણું !

તાત્પર્ય:-પ્રિયા, લયલાં તે બ્રહ્માવિદ્યા કિંવા અહંબ્રહ્મ ઉપાસના છે. સાધ
 કોને માટે આત્મ પદ બહુ ઉપયોગી થાય છે.

પત્ર દશમો

જ્ઞાસુ:-આની પૂર્વે આવેલા “રામ” એ મધાજાવાળા લેખમાં (પૃષ્ઠ
 ૧૧૩ માં) બુદ્ધિને નીચે પ્રમાણે સંબોધવામાં આવી છે:-

૧ પહેરજીવું ગળું ૨ ફાડી નાખ્યું છે.

૨૮ ૧૭

ખિરદરા દોશ મી શુક્તમ કે અય અકસીરે દાનાઈ,
હમત બે મગ્ગ હુશિયારી, હમત બે દીદા બીનાઈ;
ચે ગોઈ ? દર વુજૂદ આં કીસ્ત ? કીં શાયસ્તગી દારદ,
કે તૂ બા આબરૂયે ખેશ બાકે પાયે ઉ સાઈ. ૨

અર્થ:-કાલે મેં બુદ્ધિને પૂછ્યું કે “ હે ડહાપણના અચુક રસાયણ !
મસ્તિષ્ક ન હોવા છતાં તારામાં બધું ચાતુર્ય બરેલું છે, અને આંખો
ન હોવા છતાં તું સર્વ કાંઈ જોઈ શકે છે; તો જરા આ વાતનો પણ
ઉત્તર આપ કે તારી આટલી મોટાઈ છતાં, તારે જેના ચરણની રજ
સાફ કર્યા કરવી પડે છે તે વળી કોણ છે ?

પરંતુ બુદ્ધિએ તેના કાંઈ જવાબ નથી આપ્યો.

રામ:-બુદ્ધિનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે:-

બ શુક્તા, “ નૂરેમન, કંઠ બેહરે બિ પૈવસ્તા મીસો ઝમ;
ચું રૂખ બિનમૂદ, બં દરબાખતમ; અકનૂચે ફરમાઈ ? ”

અર્થ:-તેણે જવાબ આપ્યો કે:-મારામાં રહેલો પ્રકાશ, કે જેનાવડે
હું પ્રકાશિત-તેજસ્વી રહું છું, તે જ્યારે તેના મૂળ-નગ્ન-સ્વરૂપે પ્રકટ
થયો કે તરતજ મેં મારા-અસ્તિત્વને તેની ઉપર વારી નાખ્યું; જોલ
હવે તું શું પૂછે છે ?

ભાવાર્થ:-(૧) આખી રાત બત્તી બળે છે. કોના પ્રકાશવડે ? સૂર્યના.
(કેમકે તેલ, કાષ્ઠ ઇત્યાદિમાં પણ સૂર્ય પાસેથી ઉધાર લીધેલાંજ ઉજળતા
અને પ્રકાશ હોય છે.) (૨) જ્યાંસુધી બત્તી સૂર્યના દર્શન નથી પામતી
ત્યાંસુધી બત્તી કે તેના વિરહમાંજ તેનું બળવું બરી રહે છે; અને દેહી-
પ્યમાન સૂર્યના પ્રેમમાં બળવું તેજ તેનું પ્રકાશવું છે; પરંતુ જેના પ્રેમમાં
તે બળતી હતી, તેનાં જ્યારે તેને દર્શન થાય છે ત્યારે પછી તે પોતે
ઝંડેતી નથી. સૂર્ય નીકળ્યા પછી દીવો કોઈ બાળે છે ? હવે બુદ્ધિરૂપી
બત્તી એમ કહે છે કે જેનેવિષે તમે પ્રશ્ન કરો છો તેને જોવાનું તો
મારા ભાગ્યમાં લખાયેલું નથી; ત્યારે હું ઉત્તર શો આપું ? અને તમે
પ્રશ્ન પણ શામાટે તથા કોને પૂછો છો ?

મન શમ્ભ બં શુદ્ધાઝમ, તૂ સુખે દિલકુશાઈ,
સોઝમ ગરત ન બીનમ, સીરમ ચુ રૂખ તુમાઈ.
નજદીકત છ ચુનીનમ, દર આંચુનાં કે શુક્તમ,
ને તાબે વસ્લ દારમ, ને તાકતે જુદાઈ.

અર્થ:-હું પ્રાણને મીંગળાવી નાખનાર દીપક છું, અને તું હૃદયને પ્રકુલ બનાવનાર પ્રભાત છે; તને નથી જોતો તો હું બળું છું, અને તું મો દેખાડે છે એટલે મારો અંત આવી જાય છે. (૧).

હું તારાથી એટલો બધો નિકટ છું, અને ઉપર ઠહ્યું તેમ તારાથી દૂર પણ એટલો બધો છું કે ન તો મારામાં તારો મેળાપ કરવાની શક્તિ છે અને ન તો મારામાં તારો વિયોગ સહન કરવાનું બળ છે. (૨)

અલીપૂર સૈયદાં, ત્રિલે સિયાલકોટ, સાંઈ રીન—મહમ્મદજીને આટલી વાતો લખી મોકલજો:—

(૧) સંસર્ગાધ્યાસ તથા સ્વરૂપાધ્યાસ વિષે “ગંગા તરંગ” અને કૈલાશ કુંડ” માં પૂરતું વિવરણ લખાઈ ચુક્યું છે.

(૨) “જ્યારે બૂખ લાગવી, સૂઈ જવું ઇત્યાદિ કર્મો સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે, ત્યારે તે બધા અસત્ છે એમ જ્ઞેયી રીતે પ્રતીત થઈ શકે? એનો ઉત્તર એ છે કે આ કાર્યો કોને સત્ય પ્રતીત થાય છે? બુદ્ધિને. તમે કોણ છો? શું તમે બુદ્ધિ છો? કદાપિ નહિ.

જ્યાંસુધી બુદ્ધિ સાથે એટલી એકતા રહે કે જાણે બુદ્ધિજ હું છું, ત્યાંસુધીજ તું સર્વ કાર્યો અને કર્મોને સત્ય માને છે; જેમકે સ્વપ્નાવસ્થામાં જ્યાંસુધી તું તારા સ્વપ્નમાના સૂક્ષ્મશરીરને તારું નિજસ્વરૂપ માને છે ત્યાંસુધીજ સ્વપ્નની બધી બાબતો સત્ય પ્રતીત થાય છે, પરંતુ જ્યાં સ્વપ્નમાંના તારા કલ્પિત શરીર સાથેના સંબંધ તુટી જઈ જાગૃત અવસ્થા આવી અને તારા સાચા શરીરને જોઈ એટલે પછી સ્વપ્નની બધી હીલચાલ, કાર્ય તથા કારણો પણ તને અસત્યજ પ્રતીત થાય છે. “અન્વય અને વ્યતિરેક” ની રીતે પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં જાગૃત થનારો અને બુદ્ધિ તથા શરીર સાથેના સંબંધ તોડી નાખનારો પુરુષ સર્વ કર્મોને સ્પષ્ટરીતે અસત્ જાણે છે. રામને પણ અકવાલિયાનાં અકવાલિયાં એવાં આવવા લાગ્યાં છે કે શરીરવડે કેટલાંક કાર્યો થઈ જાય છે; પરંતુ જ્ઞેમાન અવસ્થામાં. જમતજું સ્વપ્નવત્ હોયુ પ્રત્યક્ષ પ્રતીત થાય છે.

* આ વિષય આ પુસ્તકમાં આપા પછી આપેલો જણાવે.

+ અન્વય અને વ્યતિરેક—અર્થાત્ નિષેધ અને સ્થાપન અમ્ભા “નરી વ અસજ્ઞાન” માં પ્રથમ વ્યતિરેકપતો નિષેધ કરી મમ્મદિ સ્વરૂપમાં આરૂઢ થવાનું દેખાય છે, જેમકે ઇસ્લામી કનમાં “લાઇલાહા ઇલ્હાહ” મા, તેનો પૂર્વાર્ધ “લાઇલાહા = નથી કોઈ અસ્તિત્વ” એ નિષેવાત્મક છે, અને ઉત્તરાર્ધ “ઇલ્હાહાહ—અવાહના સિવાય,” એ સ્થાપનાત્મક છે.

સુલેહ કે જંગ ? ગંગા-તરંગ

હવે અમે અમારા વડાજાના ત્રીજા આક્ષેપ (જુઓ “ લેક્ષાને વેદાંત કેમ નથી ગમતું ? ” નું પૃષ્ઠ ૧૧૮) તરફ વળીએ છીએ.

ક્ષેપ:-હાર્વિનના વિકાસવાદના સિદ્ધાંત પ્રમાણે તો શાંતિ અને સંપન્ન અનુચિત છે, અને ઉન્નતિને ખાતર “જેના હાથમાં લાઠી તેની લેંસ” એ નિયમાનુસાર વર્તવું આવશ્યક છે. ગદ્યાં પ્રાણીઓ અને સઘળી વનસ્પતિઓમાં પણ આજ નિયમ પ્રચલિત છે, જે નિયમ પ્રકૃતિ (કુદરત) ના બીજા વિભાગોમાં પ્રચલિત હોય તેમાથી મનુષ્યે બચી જવું એ અયોગ્ય કહેવાય.

રામ:-વિકાસમાટેનાં જે સાધનો હાર્વિન અને તેના અનુયાયી વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ જણાવ્યાં છે તે પશુ વગેરેને માટે કદાચ ઠીક હોય, તોપણ એ સૃષ્ટિના સાથી એક પ્રાણી ! તને એ કદિ પણ છાજતું નથી કે તું જંગલી પશુઓની પાસે શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવા બેસે, અને તેમની પાસેથી એવું શીએ કે સ્વાર્થપરાયણતાથી પ્રેરાઈને દુર્બળોનું લોહી ગ્રસવું એજ કુદરતના નિયમનું પાલન છે; તીસમારખાં બનીને સાંસારિક મનોરથરૂપી મુઠઠાલ જગતને ઓહિયાં કરી જવું એજ નેકી વા લલાઈ છે; અને એમ અલક્ષ્ય મુઠ્ઠાને ખાતાં ખાતાં મરી જવું એજ ભાગવદ્ભક્તિ છે.

પ્રિય ! તમે આગળ વધી ચુક્યા છો. તમારામાટે વાનર અને ચિત્તાનો યુગ પસાર થઈ ચુક્યો છે; ફર નખ, દાંત અને શીંગડાનો સમય વીતી ગયો છે; ફાડી ખાવા કે પૂંછડું હલાવવાનો વખત નથી રહ્યો. તમે હવે અણુસમન્વિતોની પેઠે સૂર્ય, ચંદ્ર અને ગદ્યાં નક્ષત્રોને

આ નાની સરખી ચૃષ્ટિની આસપાસ ન ફેરવે, પોતાને પૃથ્વી (શરીર) બનાવવાથી (માનવાથી) દૂર રહે, બદ્ધે આ શરીરરૂપી પૃથ્વીને સત્યના સૂર્ય ઉપર કુરબાન કરી નાખે; વારીને ફેંકી દે.

જો હિંસકવૃત્તિ અને ઘાતદ્રીપણા ઉપરજ ઉન્નતિ અવસાની રહેલી હોય તો મનુષ્યત્વને એવી ઉન્નતિ નથી જોઈતી. હર્બર્ટ સ્પેન્સર જેવા વિકાસવાદના જગવિખ્યાત હિમાયતીએ પણ પોતાના “નીતિશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો” (ડેટા ઑફ એથિક્સ) નામના ગ્રંથમાં કબૂલ કર્યું છે કે “બુદ્ધિવિહીન ચૃષ્ટિને માટે વિગ્રહ અને કલહજ ઉન્નતિનાં સોપાન ઉપર ચઢવાનાં સાધન રહેશે, તોપણ મનુષ્યને તો સહાનુભૂતિ, શુભેચ્છા અને સ્વાર્પણજ ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે. પ્રોફેસર હફ-સલીએ પોતાના “વિકાસવાદ અને નીતિશાસ્ત્ર” (ઇવોલ્યુશન એન્ડ એથિક્સ) નામના પુસ્તકમાં દેવી મુંદર રીતે જણાવ્યું છે કે જે સિદ્ધાન્તો જગતના “શુવનકલહ” માં સફળતા મેળવવાના સાધનરૂપ છે, તે સિદ્ધાન્તોથી નૈતિક આદર્શો વિકલ્પ જાય છે. નિર્દય સ્વાર્થપરાયણતા અને વૃથાભિમાનને બદલે નીતિશાસ્ત્ર સ્વાર્થત્યાગને ઉપદેશ કરે છે. બધા પ્રતિપક્ષીઓ અને સહચારીઓને હડમેલી મૂકવા કે પગ તળે છુદી નાખવાને બદલે નીતિશાસ્ત્ર સર્વની સેવા કરવાની આજ્ઞા કરે છે. નીતિ એમ નથી માગતી કે જે યોગ્ય હોય તેજ માત્ર શુભે. ઉલટું તેની માગણી તો યોગ્ય વ્યક્તિઓની સંખ્યા વધારવાના પ્રયત્ન કરવાની છે. કાયદો અને નૈતિક શિક્ષણ એવા હેતુ ઉપર રચાયેલાં છે કે વિગ્રહ અને કલહ માટેની સામાજિક કે વ્યક્તિગત વલણ ડિંવા અભિક્ષિપ્તિને અટકાવવી પડ્યાદિ.”

તાત્પર્ય:-કાયદો અને નીતિશાસ્ત્ર આ સાર્વત્રિક વલણને અટકાવવા માટે છે, ત્યારે વેદાંત તો એ વલણનાં મૂળજ કાપી નાખે છે. નીતિશાસ્ત્ર તો એટલીજ આજ્ઞા કરે છે કે “તારા ખાટોશીને તારા જેટલોજ ચાહજે” પણ વેદાંત તો એવો ઢઢેરો ખીટો છે કે “તે તો તું પોતેજ છે.”

મન હુમાનમ, મન હુમાનમ, મન હુમાં,
હર કુળ અશ્મત ક્ષિતહ જુઝ મન મહાં.
તેજ હું હું, તેજ હું હું, તેજ હું,
જે જુએ તે, જાણ ના મુજ વિષુ બીજું.

લગવાનું છુદ્ધ એક રાત્રીને હરણુ પકડી ઉભેલો જોયો. એક જાનુ નિર્દોષ મૃગનો લયલીત દેખાવ, અને બીજી જાનુ મ્યાનમાંથી બહાર ઠાઠેલી તલવાર. જોતાં વેંતજ લગવાનું છુદ્ધ સાચી લાગણીથી ઉભરાઈ રાત્રીના ચરણોમાં ઢળી પડ્યા અને દ્રવીભૂત અંતઃકરણથી રાત્રીને અસર-કારક પ્રાર્થના કરી કે “તમો કંઈ પણ ચિંતા વગર મારા શરીરને ખડ્ગને સ્વાધીન કરો; પરંતુ આ મનોહર આંજોવાળા મૃગને મારવા-માંથી હાથ ઉઠાવી લ્યો. મને મારા શરીર ઉપર પ્રેમ નથી, પરંતુ આ બિચારા હરણુને પોતાના પ્રાણ બહુ મ્યારા છે.”

વાચકો ! તમો દૃઢપના કરી શકશો કે આવા પ્રસંગે રાત્રી સાહેબનું પાપાણુ હૃદય પણ અહમ્મ્યા બનીને ક્યાંય ઉડી ગયું હશે ! આ આંતરિક અભિવાજા શબ્દોએ રાત્રીના ભયંકર સંકટ ઉપર કેવો પ્રલયકારક કુહાડો લગાવ્યો હશે ! છુદ્ધના સ્વાત્માર્પણે રાત્રીના શિકારી દિલનો પણ કેવો સિકાર કર્યો હશે ! હજારો વર્ષ વીતી ગયાં; પરંતુ હરણુની ખાતર પ્રાણ આપવા તૈયાર થઈ જનાર છુદ્ધ આજીવ્યત કરોડો મનુ-ષ્યો ઉપર રાત્રી ચલાવે છે. તે ઇસા, કે જેનું એવું કથન છે કે “એક ગાલ ઉપર કોઈ લપકાક લગાવે તો બીજો ગાલ પણ તેની સામે ધરો” તે ઇસાએ અનેક દેશો તાળે કર્યા છે.

શું હિંદુઓ વિકાસવાદથી અજાત હતા ? પ્રોફેસર હકસલી કપૂલ કહે છે કે “હિંદના ઋષિયો ટોર્સસ નિવાસી પોલ જન્મ્યો તેનાથી સુગો પહેલાં વિકાસવાદથી પરિચિત હતા.”

શ્રીરામાનુજાયે અત્યંત યોગ્યતાપૂર્વક આ સિદ્ધાંતને સિદ્ધ કર્યો છે. સાંખ્યના કર્તાએ પણ સંસારીવિકાસને વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચ્યો છે.

નિમિત્તમપ્રયોજકં પ્રકૃતીનાં વદનમેદસ્તુ તતઃ ક્ષેત્રિકવત્ ॥

(યોગર્થન)

અર્થ:-“જીવાત્મામાં પ્રત્યેક શક્તિ પ્રથમથીજ વિદ્યમાન છે. એક કીડીમાં પણ તે સઘળી શક્તિઓ છુપાયેલી છે જેકે બ્રહ્માં પ્રત્યક્ષ થાય છે. સરિતા સર્વ ઠેકાણે સમાન વેગથીજ વહે છે પણ જે કૃષિકાર પોતાના ક્ષેત્રનો બાંધ મોકળો કરશે તેના ક્ષેત્રમાં તરત પાણી ભરાઈ આવશે.”

હિંદુઓના શાસ્ત્રમાં આ આંતરિક શક્તિરૂપ સરિતાને વિકાસનું કારણ

માનવામાં આવી છે. હિંદવાસી વિકાસવાદને સારી પેઠે જાણતા આવ્યા છે, તેમણે વિગ્રહ અને કલહને વિકાસનાં કારણ કોઈ પણ સ્થળે નથી માન્યાં.

શ્રીરામાનુજયાર્યના મતમાં કનિષ્ઠ પંક્તિઓમાં આત્માને એક અત્યંત સંકોચાયેલી કમાન જેવો માન્યો છે કે જે ખુલવાને-વિકસિત થવાને ઇચ્છે છે. જે વસ્તુઓ તેના સંકોચનાં કારણ છે તે પાપ છે, અને જે તેના વિકાસમાં સહાયતા કરે છે તે પુણ્ય છે. હવે આ આંતરિક વિકાસ-શક્તિ ઉન્નતિનું કારણ છે. જેમ ગંગાના વેગવાન પ્રવાહમાં ખડક અથવા પથ્થર અડચણ કરે છે કે તરતજ ઘોંઘાટ થવા લાગે છે, તોફાન શરૂ થાય છે તેમ અવિદ્યા (અજ્ઞાન)ને લીધે જ્યાં આ શક્તિનો વિરોધ કરવામાં આવે છે ત્યાં કલહ અને દુઃખ પ્રકટ થાય છે.

જહ જગત્ વનસ્પતિ અને પશુઓમાં મનુષ્યની અપેક્ષાએ અજ્ઞાન સ્વાભાવિક છે, એટલા માટે જહ જગત્, વનસ્પતિ અને પશુઓની આંતરિક વિકાસશક્તિને અડચણ પડવીજ જોઈએ, તેથી એમાં વિગ્રહ અને કલહ અથવા યતન અને પ્રયતન પણ આવશ્યક છે; પરંતુ આ વિગ્રહ અને કલહ તેમની ઉન્નતિનાં મૂળ કારણ નથી, ઉલટું એક પ્રકારે એમાં એ અવરોધક છે. દાખલાતરીકે ગાડી ચાલવા માંડશે એટલે ધર્પણની ક્રિયા પણ થવા માંડશે, પરંતુ એ ધર્પણ ગાડીની ગતિને સહાયકારક હોતું નથી.

આર્ય લોકોની માન્યતા અનુસાર સૃષ્ટિના અન્ય જર્ગોની અપેક્ષાએ મનુષ્ય સ્વાભાવિકરીતેજ અજ્ઞાનથી ઘણે અંશે મુક્ત છે, અને તેથીજ પોતાનાં કાર્ય અને કર્મોમાટે તે જવાબદાર ગણાય છે. જેટલે અંશે તેની અંદર પાશવી અજ્ઞાન રહેલું હોય છે તેટલેજ અંશે તેના આંતરિક વિકાસમાં વિરોધ થાય છે. આમ હોવાથી વિગ્રહ અને કલહનું કારણ તો અવિદ્યાજ સાબીત થાય છે અને ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિનું કારણ આંતરિક શક્તિજ હોય છે. માટે “ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિનું કારણ સ્પર્ધા અને વિગ્રહ છે” એવા નિર્ણય ઉપર આવવું તે તો જૂલજ છે.

ઇતિહાસ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે કે સૈકાઓસુધી જેનો અંત નથી આવતો એવા મેંદા અને વડૂ વચ્ચેના યુદ્ધમાં છેવટે વિજય થશે તો શાંતિપ્રિય અને પ્રાણુની આહુતિ આપનાર મેંદાઓનોજ થશે. વિચાર કરતાં જણાય છે કે વડૂઓની જાતિ લોપ થતી જાય છે, ત્યારે મેંદાંની

કેટલી વિપુલતા છે ! એક દિવસ એવો હતો કે ગ્રીકોનાં સૈન્યોની દોડા દોડીથી પૃથ્વી ધૂણી જતી; પણ આજે ફિલિપ્સ અને સિકંદરના દેશની માત્ર વાતોજ રહી ગઈ છે. એક એવો દિવસ હતો કે જ્યારે રોમન સામ્રાજ્યનો ગરુડધ્વજ પૃથ્વી તટપર લગભગ દરેક જગ્યાએ ફરકતો હતો ત્યારે આજે સીઝરોનાં સિંહાસનો ઉપર કરોળિયા જાળ શુંથી રહ્યા છે ! એક એવો દિવસ હતો કે જ્યારે અફેરાસિયાબ, ફેરીહૂન, અને કેકાઉસ (પારસી સમ્રાટો)નાં અગણિત સૈન્યો અને અશ્વોની દોડધામને લીધે વિસ્તૃત અરણ્યો પણ ધૂણી જતાં. આજે તેજ દેશના થોડાક રૂસ્તમણ સોરાબણ ઇત્યાદિ ક્ષાસ્ દેશથી વિખુટા પડી હિંદુસ્તાનમાં જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા છે ! મુગલોનો પ્રકાશિત ચંદ્ર પણ ચાર દિવસનું ચાંદરણું બતાવી નિસ્તેજ બની ગયો ! અને તે ઉપરાંત કેટલાંયે શક્તિશાળી સામ્રાજ્યો સાગરના તરંગોની પેઠે ઉદ્ભવ્યાં અને અસ્ત થઈ ગયાં.

પરંતુ જે નતિ ગ્રીકોનાં પ્રકાશનું મૂળ હતી; જે નતિ એ સમયે પણ અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી કે જ્યારે રોમન સામ્રાજ્યનો પાયો પણ નખાયો ન હતો, અને જ્યારે અર્વાચીન સમયની યુરોપી સત્તાઓના પિતા અને પિતામહો જર્મનીના અરણ્યોમાં નજાવસ્થામાં ભટકતા હતા; જે નતિનું મૂળ અને આરંભ શોધવા જતાં ઇતિહાસની પણ આંખો ફાટી જાય છે; તે હિન્દુનતિ આજે પણ પોતાના દેશમાં વીસ કરોડની સંખ્યામાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે, અને હજુએ ફેલાતી જાય છે. કારણ ? કારણ એટલુંજ કે તેમનું પ્રત્યેક વાક્ય “ ॐ આનંદ ” થી શરૂ થાય છે, અને “ શાંતિ, શાંતિ, શાંતિ ” થી પૂર્ણ થાય છે; કારણ એટલુંજ કે વિગ્રહ અને કલહને સ્થાને વૈરાગ્ય અને ત્યાગ તેમનાં શસ્ત્ર છે; કારણ એટલુંજ કે અન્ય દેશો ઉપર વિજય મેળવવાને ઠેકાણું પોતાના પંડ ઉપર વિજય મેળવવો એજ તેમનો આદર્શ છે. ઇશ્વરી કૃપા એ નતિને શિરે છે અને રહેશે. માત્ર આ નતિજ એવી છે કે જે ઇસ્લામના અનુયાયીઓને મસ્જિદો બનાવવામાટે ફાળો ભરી આપે છે, અને ખ્રિસ્તીઓને દેવળો બનાવવામાં સહાયતા કરે છે.

જગતના પ્રત્યેક દેશને કંઈ અમુક કર્તવ્ય મળેલું છે. હિંદને પ્રા-

પ્રાણપણની ફરજ અદા કરવાનું પ્રાપ્ત થયલું છે. દોષને સાંસારિક તૃષ્ણાએ વ્યાકુળ બનાવેલો છે, ત્યારે કોઈને વિષય લાલસા સતાવી રહી છે. હિંદુ તો માત્ર તેજ છે જેણે રામ ઉપર પ્રાણ લૂંટાવી દીધા છે. પ્રાણપણ તેજ છે કે ને પોતાના સમસ્તજીવન રૂપી બિહ્વાથી ગાય છે કે:-

હમ નંગે ઉમર બિતાયેંગે, લારત પર વારી જાયેંગે;
સૂખે ચને ચખાયેંગે, લાઘ્યોં દો પાર લગાયેંગે;
રૂપી રોટી ખાયેંગે, મસ્ત પડે રેહ જાયેંગે;
ગાલી તા'ના ખાયેંગે, આનંદકી ઝલક દિખાયેંગે;
સૂઠું પર નંગે જાયેંગે, પર એકો બ્રહ્મ વિખાયેંગે;

લત ખુદન અઝ તમન્નએ દોલત બરાએ ચેહુ ?

ખારી કરીદન અઝ પયે ઇઝઝત બરાએ ચેહુ ? ૧

ગર્થે બદસ્ત ખુખ્ત ઝ મર્દાં, વલે બખીલ

ગર માલે ખુદ ન દાદ, અદાવત બરાએ ચેહુ ? ૨

નાલી ઝ બેમુરબતીયે-એહલે-રૂઝગાર,

અમ્મા ખુગો, ઉમીદે સુરખત બરાએ ચેહુ ? ૩

મતલબ અગર ગુઝરતને ઉઘરત દરખુશી,

ખુગઝર ઝ મતલબ, ઈ હમે ઝેહમત બરાએ ચેહુ ? ૪

ખુગઝર અઝાં દુકા કે ખરીદાર નીસ્તી,

બેહૂદા જંગ બરસરે કીમત બરાએ ચેહુ ? ૫

અર્થ:-ધન મેળવવાનો લોભ કરી લાતો શામાટે ખાવી ? અને

માનની પાછળ દોડી અપમાન શા સારૂ સહન કરવું ? ૧

જો કે વીરપુરોમાટે કૃપણતા અનિષ્ટ છે, તોપણ જો કોઈ કૃપણ પોતાનો માલ ન આપે તો તેની સાથે શત્રુતા શામાટે પાંધવી ? ૨

જગતના લોકોની બેપરવાહીમાટે તું ફરિયાદ કરે છે, પણ જો તો કહે કે તું શામાટે લોકો તારી પરવાહ કરે એવી આશા રાખે છે ? ૩

જો આ જીવન સુખમાં વ્યતીત થાય એવી તારી ઇચ્છા હોય તો તે ઇચ્છાનો ત્યાગ કર. એ કદ ઉઠાવવું જ શામાટે ? ૪

જેનો તું ખરીદનાર નથી તે દુકાન છોડી ચાલ્યો જ. ત્યાં આગળ લાવતાલ “ પૂછવાની આ નકામી માથાફોડ શામાટે ? ૫

યુરોપવાળાઓને પર્વતની ટ્રેણિયો અને પર્વતોની ઝનાવટો પારખવા દો, હિંદવાસીઓ તો શિવશંકર અને શક્તિજ્ઞ જોશે. કોઈ નદીઓની લંબાઈ પહોળાઈ અને મુખ ભલે શોધતો ફરે, હિંદવાસીઓ તો નદીઓના આત્મા સાથેજ વાતો કરશે. કોઈને મન વાયુ અને અગ્નિ ભલે તત્ત્વ હોય અને કોઈને મન મિશ્ર, પણ હિંદુઓ તો તેમાં પરમાત્માનેજ જુએ છે. જેની ઈચ્છા હોય તે કુલોને કાપી કાપી પાંખડિયો ગણતો ફરે, અને જેના મનમાં આવે તે એનાથી પ્રિયતમાની સેજ સળવે, પણ હિંદુઓ તો તેમને પૂજને ખાતરજ પ્રિય ગણે છે. તેમને તો તુલસી, પીપળો, ગાય અને સાપમાં પણ દેવતાજ દર્શન દે છે; માછલી અને કાચળો પણ તેમના અવતાર (પરમેશ્વર) છે. કુશ અને લોજપત્ર પણ તેમને મન પવિત્ર છે. એવી કંઈ વસ્તુ છે કે જે તેમને મન ભગવાન આનંદકંદનું લીલાસ્થાન નથી? સાચો હિંદુ તો નારાયણમાંજ રહે સહે છે—નિવાસ પ્રતિવાસ કરે છે. યુરોપના ખગોળવેત્તાઓ ! તમોને ઘડોતું પૃથ્વીતરીકે દેખાતું મુળારક થાઓ ! હિંદુપુત્રો તો ત્યાં પ્રકાશના પણ પ્રકાશને જુએ છે.

તમે સૃષ્ટિ (નેચર—માયા) રૂપી ઓઢણી ઉપર વારી વારી જાઓ છો, પણ એટલેથીજ ન અટકો. આ માયાની ઓઢણી ઉંચકી લઈ શુભાળી ગાલવાળા પ્રિયતમ ઉપર મન અને આંખોને ભ્રમર બનાવી દો.

મરા દર દિલ ખગૈર અઝ દોસ્ત ચીઝી દર નમી શુંજદ,

બ ખિદવતખાનએ—સુન્તા કસી દીગર નમી શુંજદ. ૧

દરને કસે—દિલ દારમ ચકી શાહી કે ગર ગાહી,

ઝ દિલ બીરૂંઝનદ ખયમા, બ બેહો બર નમી શુંજદ. ૨

અર્થ:-મારા હૃદયમાં પ્રિયતમ સિવાય અન્ય કંઈ પણ વસ્તુ સમાઈ શકતી નથી; કેમકે સુન્તાનના એકાંતસ્થાનમાં બીજો કોઈ માણસ રહી શકેજ નહિ. ૧

હૃદયમંદિરમાં એક એવો સમ્રાટ રાખું છું કે જો તે કોઈ વખત હૃદયની બહાર તંબૂ નાખે તો પૃથ્વી અને સમુદ્ર કોઈ ઠેકાણે સમાઈ ન શકે. ૨

પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ ! માનવી શરીરના લોહી માંસથી તમે હાથે ઘણાં ખરડયા; હવે આવો, અને પોતામાંજ સૌંદર્ય અને જ્યોતિસ્વરૂપત્વ દર્શન કરતાં શીખો !

હંસઃ શુચિપદ્મસુરંતરિક્ષસદ્ગોતા વેદિપદતિથિર્દુરોણસત્ ।

નૃપદ્વરસદ્વતસદ્વયોમસદ્ગ્જા ગોજા ઋતજા આદ્રિજા ઋતં વૃહત્ ॥

તાત્પર્યઃ--આકાશ ઉપર દૃષ્ટિ કરો; પ્રિયતમ હંસ (સૂર્ય) બની પ્રકાશી રહ્યો છે. આકાશ અને પૃથ્વીની વચ્ચે નજર કરો; પ્રિય વસુ (વાયુ) બનીને મસ્ત ગતિથી ગમન કરી રહ્યો છે. પૃથ્વી ઉપર હોત્ર (અગ્નિ) ના વેશમાં બોલાવે છે; પોતેજ અતિથિ બનીને ઘરમાં પધારે છે; મનુષ્યના રૂપમાં સ્વરૂપ ધ્રાંતિ દર્શાવે છે; પ્રકાશમાં તેજ પ્રકાશમાન છે, આકાશમાં પોતે જ છે; પાણીમાં તેજ (જલચર રૂપ) ઉત્પન્ન થાય છે; પૃથ્વી ઉપર તેજ (વનસ્પતિરૂપ) ઉગે છે; યજ્ઞમાં તેજ પ્રકટે છે, પર્વતો ઉપર એજ (નદી અને બેઝાના સ્વરૂપ) પ્રકટી નીકળે છે, તે સત્ય છે, તે મહાન છે.

અંધમે ચતુર્ભુજ, મોતિમે મોહનલાલ,
દેશવાંમે કેશવ, અર શુદ્ધે ગિરધારી હય,
શુભાભમે ગોપાલલાલ, સોસની મે શ્યામ લાલ,
સેવતીમે સીતાપતિ, મરવે મોરારી હય;
નરગિસમે નારાયણ, દામોદર, દાહુદીમે,
કેવડેમે કૃષ્ણ રૂપ, શ્યામ તન ધારી હય;
અનંત ફૂલ ફૂલનમે, ફૂલો અનંત રામ,
ફૂલ ફૂલ પાત પાત, બાસના તુમહારી હય.

ઇદ્રિયો પર, વિચિત્ર શક્તિયોથી ભરેલો, સાચા આનંદ અને પવિત્ર જીવનના શિખર (કૈલાસ) ઉપર વિચરનાર હિંદુ શબ્દશાસ્ત્ર (વ્યાકરણ)-ને કેમ હાથમાં લે છે ? એટલા માટે કે “ પાણિનિ ” એવો દાવો કરે છે કે તેનો વિષય (શબ્દ) સુક્તિનું સાધન થઈ શકે છે. મહાત્મા પડિત ન્યૌતિય-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કેમ કરે છે ? એટલા માટે કે તે વેદ (આધ્યાત્મિક વિદ્યા) નું એક અંગ-નેત્ર છે. ધર્માત્મા બ્રાહ્મણને જડી પૂટી રસ ઈત્યાદિ બનાવવામાં કેમ પ્રીતિ થાય છે ? કારણ કે તેણે સાંભળ્યું છે કે કેટલીક ઔષધીઓ સત્ત્વગુણને વધારે છે, અને તેથી પરમેશ્વર સાથે એકતા કરવામાં સાધન બની શકે છે. નૈયાયિકોએ જો પોતાના જ્ઞાનને સંસારમાંથી સુક્તિ અપાવનાર તરીકે જાહેર ન કર્યું હોત તો હિંદુ લોકો

ન્યાયશાસ્ત્ર ભણી પણ કદાપિ પોતાનું વલણ થવા દેત નહિ. સાહિત્યમાં રસ લેવાનું કારણ પણ એજ હતું કે હિંદુએ સાહિત્યને માત્ર ધર્મ, અર્થ અને કામનું સાધન નથી માન્યું, પરંતુ તેને મોક્ષદાયક પણ માન્યું છે.

હિંદુઓની લગલગ બધી કવિતા સંસારી બળેલા અને લૌકિક પ્રેમનું તો નામ પણ નથી જાણતી. જો કે લૌકિક પ્રેમને કોઈ સ્થાને પ્રવેશવા દીધો છે, તોપણ પરમેશ્વરની ભક્તિ અને જ્ઞાન પોતાની કાંતિ બતાવ્યા વગર નથી રહ્યાં. હિંદીભાષાનો એક કવિ પોતાની પ્રિયાની આંખોની પ્રશંસા કરે છે, પરંતુ તેમાં પણ ભગવાન્ના સર્વ અવતારોનાં નામ ગણાવી ગયો છે.

મચ્છ^૧ સમ થરથરાત, ઉચ્ચત દર કુચ્છ^૨ ભાત,
ખાવન^૩ સે છલબે^૪ કો નિથે કર હેરે હંચ;
સાંત નિહારે^૫ હિયા, ફાડે^૬ ખારાહ^૭ સમ,
અડબે^૮ કો પરશુરામ,^૯ ફિરતે ન ફેરે હંચ;
તીક્ષ્ણ નરસિંહ^{૧૦} કદહોં, બોધ^{૧૧} અબલોકે^{૧૨} કો,
તારવે કો રાઘવ^{૧૩} ચે ગોવાલચિત્ત મેરે હંચ;
મોહિવે કો મોહન,^{૧૪} કલંક ગિન નિઃકલંકે,^{૧૫}

દસોં અવતાર કદહોં, ખ્યારી ! નયન તેરે હંચ.

હિંદુઓનું સાહિત્ય તો ભક્તિ અને જ્ઞાનને સમર્પણ થઈ ચૂક્યું છે. ઈશ્વરપ્રેમ એમાં પોતાના સઘળા ચમત્કાર દેખાડી રહ્યો છે. ધર્મ પોતાના પ્રત્યેક સ્વરૂપે એમાં વિદ્યમાન છે.

રાગવિદ્યા કેમ ખ્યારી લાગે છે ? કારણ કે નારદ, યાજ્ઞવલ્કય, ગારાંગ વગેરે મુનિઓએ એવી સાક્ષી પૂરી છે કે એ વિદ્યા સામવેદના ગાયનમાં ઉપયોગી હોવા ઉપરાંત નર્ત્યા ભજનકીર્તન પણ મનને વશ કરવામાં સરળ તથા અગત્યનાં સાધન બની શકે છે. હિંદુઓને ત્યાં નિરર્થક નાચવાની કંઈ કદર નથી, કિંતુ પ્રેમના આવેશમાં રામની પેઠે નાચનારો પણ રામની પેઠેજ પૂજ્ય છે.

નાચના જો ચાહે તો નાચ રઘુનાથ આગે,
ગાયા જો ચાહે તો ગોવિંદ શુભ ગાઓજ.
ભાગના જો ચાહે તો ભાગ મંદ કામોંસે
આયા જો ચાહે તો રામ શરણ આવો રે.

શરીરને મરોડવું ત્રોડવું, હાડકાંને નરમ બનાવી દેવાં, કાયાને તપાવવી, માંસને સૂકવી નાખવું (અર્થાત્ હઠયોગનાં આસન, મુદ્રાઓ ઇત્યાદિ) એ પણ કપૂલ છે, કેમકે એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે સત્ય-ધામસુધી પહોચાડનાર નીસરણીનું હઠયોગ પણ એક પગથીઉં છે; પરંતુ હાય ! ચાંદી, સોનું, જેનાં નામ સાંભળીને સાદા લોકોની આંખો ચમકી ઉઠે છે, જેને માટે ઘરોમાં ખટખટ અને રાજ્યોમાં કોલાહલ થાય છે, તે ચાંદી અને સોનું, હિંદુઓને ત્યાં, સાચો આનંદ આપનાર સિદ્ધ નથી થયું. વિદ્વાન પ્રાણભ્રુએ સિદ્ધ કર્યું છે કે ત્યાગ, ત્યાગ, નિઃસંદેહ ત્યાગજ આનંદ અને મુક્તિનું સાધન છે. ભૂલાવામાં પડેલા મૂર્ખાઓને મન સોળ આનાનો રૂપિયો સોળ કળાયુક્ત લગવાનું કરતાંયે વધુ માનને પાત્ર હશે, પરંતુ જગત્નો પેસોટકો સત્યના સામ્રાજ્યમાં નિર્રર્થક છે, ઉલટો એ અપ્રચલિત અને જોટા સિક્કા જેવો છે. નિઃપ્રલિખિત શબ્દો એક સાચા હિંદુના હૃદયની સ્થિતિ પ્રકટ કરે છે.

જેસે ભૂએ પ્રીતિ અનાજ, તૃષાવંત જલ સેતી કાજ;

જેસે મૂઢ કુટુંબ પરાયણ, તેસે નામે પ્રીતિ નારાયણ.

નામે પ્રીતિ નારાયણ લાગી, સહજ સ્વભાવ ભયો વેરાગી;

જેસે કામી કામની ખ્યારી, વૈસે નામે નામ મોરારી.

ભૂખ્યાને રોટલી, તરસ્યાને પાણી, માને બાળક, કામીપુરુષને કામિની એટલા વહાલાં નથી હોતાં કે જેટલો સાચા હિંદુને સત્યાત્મા પ્રિય હોય છે.

યાર ટેળા સાં, સત્યર ચંગેશ, ભટ વેળેડીયાં દા રહના;

સૂલ મુરાહી ખંજર ખ્યાલા, વિનગ કસાલાં દે સહના.

અર્થાત્ સ્મશાનભૂમિમાં અને શોકભવનના ખુણામાં સાચો પ્રીતમ નથી ભૂલી જવાતો તેથી તે સ્થળો કપૂલ છે; પરંતુ રાજ્યમંદિર વહાલાના સ્મરણને વિસરાવી દેતું હોવાથી તે જોઈતું નથી. સ્કૃત વહેવરાવનાર અણીદાર કંટકો અમને અમૃતની મુરાહી (લાંબી રોકવાળું જળપાત્ર) સમાન પ્રિય છે, અને ખંજર અમૃતના ખ્યાલા જેટલુંજ વહાલું છે; કસાઈઓના કુહાડા ચિર ઉપર પડે તે અમારે કપૂલ છે; પણ શરત માત્ર એટલીજ કે અમારા પ્રેમપાત્રનો વિયોગ ન થવા પામે.

એવી ઉચ્ચ દૃષ્ટિવાળા હિંદવાસીઓની આગળ સોના ચાંદીની શી

વિસાત ? સોના ચાંદીને તેઓ તુચ્છ ન ગણે તો શું કરે ? સોનીને પણ શૂદ્ર પંક્તિનો ગણવામાં આવ્યો છે. અરણ્યોમાં નશ્વાવસ્થામાં રહીને કૂળ કૂલ ખાઈ આધ્યાત્મિક વિદ્યાઓમાં જીવન વ્યતીત કરનાર બ્રાહ્મણોને કાપડ, તાણું, લોહું, લાકડું, કાંઈ, માટી ઇત્યાદિ કામકાજ તદ્દન વ્યર્થ, નિરુપ-યોગી અને ખાળકોની રમત જેવું કેમ ન લાગે ?

ચિત્રં વદતરોમૂલે વૃદ્ધા. શિષ્યા ગુરુર્યુવા ।

ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનં શિષ્યાસ્તુ છિન્નસંશયાઃ॥

અર્થાત્ વટવૃક્ષ તળે મોટી મોટી ઉમ્મરના શિષ્યો અને નાની વયના ગુરુ ભેગા થયા હતા. વિચિત્રતા એ હતી કે ગુરુએ જિહવા ન હલાવી, તો પણ એમના મૌનરૂપી વ્યાખ્યાનથી સર્વના સંદેહ નિવૃત્ત થઈ ગયા. આ વ્યાખ્યાન એવા પ્રકારનું છે કે:-

સુ અલ્પિમ કીસ્ત ? આ રિક્ત; દામને સેહરા રખિસ્તાનશ;

સખક ? ખામો શિયો લરજાં દિલમ તિક્તલે-સખક-ખાનશ.

અર્થ:-અહીં શિક્ષક કોણ છે ? બ્રહ્મજ્ઞાની; અરણ્ય પટ તેની નિશાળ છે. પાઠ શું ? મૌન; અને મારું ધબકતું હૃદય તેનો પાઠ ભણનારું ખાળક.

પરમ શાંતિ અને સાચા આનંદને શોધનારા આ સાચા સુખના અભિલા-ષીઓએ શારીરિક અને માનસિક આવશ્યકતાઓને માત્ર નામનીજ અગત્ય આપેલી હતી; અને તેથીજ દરજી, કંસારા, સલાટ, સોની, લુહાર સુતાર, કડીયા, કુંભાર, એ બધા ધંધાદારીઓને શૂદ્ર કહેવામાં આવ્યા છે. આનો અર્થ એ નથી થતો કે મકાન બાંધવા વગેરેનાં કામકાજ તે સમયમાં જેવાંતેવાં થતાં હતાં; એ કામોમાં તેમની અસામાન્ય કુશળતા અને સંપૂર્ણતાનાં અનેક પ્રમાણ હતા પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે પણ આ વ્યવસાય કરનારાઓનો બ્રહ્મવિદ્યા સાથે સીધો સંબંધ નહિ હોવાને લીધે તેમને શૂદ્ર પંક્તિનાજ ગણવામાં આવ્યા છે.

હિંદવાસીઓ ! જરા આંખો ઉઘાડીને જુઓ કે તમો અત્યારે કેવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યા છો ? આજે તેજ ઋષિમુનિના પુત્રો ઇંટ, ચુનો, તથા લોઢા લાકડાની વિદ્યા (ઈજીનીયરીંગ) ને એવા ઉચ્ચ સિંહા-સન ઉપર બેસાડે છે કે જે સિંહાસનને પ્રાચીન કાળમાં બ્રહ્મવિદ્યા મુશો-ભિત કરતી હતી. ઠોઠીનૂરને સુકુટમાંથી કાઢી નાખીને તેની જગ્યાએ તેઓ

કેલસો મઠી રહ્યા છે. ! અરે ! તમે તમારા મસ્તકને દર્પણમાં તો જુઓ.

ઓ યૂરોપી વિદ્યાઓ અને કળાઓની ગંધથી લાન ભૂલી જનારા મારા પ્રિય બંધુઓ ! તમને રામ ક્યાંસુધી શીખવે ? તમે પોતેજ જરા લાનમાં આવીને વિચાર કરશો તો તમને માલૂમ પડશે કે આ બધી રેલ ગાડીઓ, તારો, તોપો, બંદૂકો વરાળચત્રો, કારખાનાંઓ વગેરે કે જેની પ્રશંસાનાં ગાન ગાતાં ગાતાં તમારી જીભ સૂકાઈ જાય છે, તે બધાં તમને પહેલાના લોકો કરતાં રતિજાર પણ અધિક આનંદ નથી આપતાં. બધી બહા-રનીજ હો હો છે.

રામ એમ નથી કહેતો કે પ્રાચીન સમયનાં ગાડાં અને એકાઓનો પુનઃ પ્રચાર કરો, અને વરાળ તથા વિદ્યુતચત્રોને હિંદુસ્તાનમાં પણ પણ મૂકવા ન દો. તેનો કહેવાનો ભાવાર્થ એટલોજ છે કે આ નવા અતિથિઓને તેમને યોગ્ય માન અને મૂલ્ય લાલે આપો; પરંતુ એવું ન બને કે “લેને ગઈ પૂત ઓર ખોઈ આઈ ખસમ ” એવું ન બને કે બેસવા માટે, ખરીદેલો ઘોડો ઉલટો આપણનેજ પાડી નાખી આપણા છે-હાલ કરવા માટે. બિલાડીના મૂલ્યમા પવિત્ર માતા (બ્રહ્મવિદ્યા) ને ન વેચી નાખો. ઘડીભર મન રંજન કરવા માટે માટેલી રમતમા પોતાના આત્મા અને પ્રાણને હારી ન જશો. સુખને શોધવાજતા સુખનોજ વિનાશ ન કરો. વર્ષાઋતુમા પૃથ્વી પુષ્કળ જળાશયોથી ભરપૂર હોવા છતાં પ-રેયો પાણી પીવા માટે વ્યાકુળ બનીને ઉચે ઉડે છે, અને વરસતા વર-સાઢમાં પણ તરસ્યોજ રહે છે—તેની પાણીની શોધજ તેને પાણીથી વગિત ગમે છે. તમે આ વર્ષાઋતુના પક્ષી જેવી તમારી સ્થિતિ ન થવા દેશો. રીંછની પેઠે મિત્રના મો ઉપરથી માખી ઉરાડવા માટે મિત્રનેજ પલ્લે મારી મારી ન નાખશો.

ગણિતના નિયમ પ્રમાણે અપૂર્ણાકના ઉપલી બાબુના અંકને વધાર-વાથી તે રકમની કિંમતમા વધારો થાય છે, પરંતુ તેની સાથે જોનીચલી બાબુના અંકને—છેદને પણ તેટલોજ વધારવામાં આવે તો તેની કિંમત તેવીને તેવીજ રહે છે. ઉદાહરણતરીકે ૩, ૧૨, ૧૫, ૭૫, ૩૭૫. પાશ્ચાત્ય-કળાઓ અને નવીન શોધોનું પણ એવુંજ પરિણામ છે. તેઓ અંશને (વિષય-લોગની સામગ્રીને) વધારવાને મથી રહ્યા છે અને તેના દ્વારાજ સુખ ” નો પ્રમાણમાં તેઓ વધારો કરવા ઇચ્છે છે—

ઉપલા અંકરૂપ જે વિષયલોગની સામગ્રી, તે વધાર્યે જવાની સાથે નીચલા અંકરૂપ વિષય તૃષ્ણાને પણ વધાર્યા જવાથી સુખરૂપી મૂલ્યમાં પરિણામમાં-પણ વૃદ્ધિ થવાની ખોટી આશામાં તેઓ ગોથાં ખાઈ રહ્યા છે.

હિંદવાસીઓ ! તમે તેમનું અનુકરણ તો કરવા માંડ્યા છો, પણ જોજો ! અંશને વધારતી વખતે છેદ (તૃષ્ણાનો સમુદાય) પણ તેટલો જ કદાચ તેના કરતાયે વધારે, વધી જાય નહિ. જેમકે આનંદની ખાતર નશો કરનાર એક તરફ અગ્નીષુ કે દાડના સેવનને વધારતો જાય છે તો બીજી બાજુ કેફની તૃષ્ણા પણ તેટલી જ વધતી જાય છે. પરિણામ એજ આવે છે કે જે આનંદ પહેલાં બહુ થોડું અગ્નીષુ લેવાથી પ્રાપ્ત થતો હતો તે હવે ઘણું વધારે પીવા છતાં પણ મળતો નથી અને આયુષ્ય ખરબાદ જાય છે. અને પછી બીજી આવશ્યકતાઓ ઘટાડીને પરાણે પણ અગ્નીષુ કે શરાબને અધીન થવું પડે છે. વળી એમ પણ જોતા રહેજો કે અંશને ક્યાંસુધી વધારી શકાય છે ? વિષયલોગની સામગ્રી ક્યાંલગી એકઠી કરશે ? બાહ્ય સામગ્રીઓ અખૂટ તો કદિ પણ નથી જ હોઈ શક્તી. અપૂર્ણાંક તો સદેવ અપૂર્ણ જ રહેશે. આ આનંદના રાશિને વધારવા માટેની હિંદુઓની રૂઢિ તો એવી છે કે છેદને ઠેકાણે રહેનારી તૃષ્ણાને ઓછી કરવાનો આરંભ કરે. તૃષ્ણા જેમ જેમ સમેટાતી જશે તેમ તેમ આનંદ વધતો જશે. જ્યારે તૃષ્ણા તદ્દન શૂન્ય થઈ જશે ત્યારે અંશ ગમે તે હશે તોપણ કુલ રકમ અગણિત (અનંત) થઈ જશે. પણ આ તૃષ્ણારૂપી છેદ માત્ર જ્ઞાનદ્વારાજ નિર્મૂળ થઈ શકે છે. અન્ય કોઈ પણ ઉપાયથી તે નાશ પામતી નથી.

એક જણે ટપલા મજનૂંની વાર્તા વાંચી. વાંચતાં જ તેને મજનૂં થવાની ઈચ્છા થઈ આવી. તેણે પોતાની સ્ત્રીને ત્યાગ કરી લયલાની એક છબી બનાવરાવી અને તેને છાતી સાથે બાંધી રાખીને ફરવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે આ મનુષ્યે મજનૂંના જેવો ઈશંક પોતાના દિલમાં નહિ છતાં પણ પોતાને મજનૂંને ઠેકાણે સમજી લઈ તેની માશકને સ્વીકારી લીધાથી પ્રથમ જે સ્વપત્નિનું સુખ હતું તે પણ શુભાવી દીધું. ધિક્કાર છે એવા મજનૂં ઉપર ‘ન ઘરના રહ્યા ન ઘાટના.’ આજકાલના હિંદવાસીઓ ! જો તમને અંગ્રેજોનું અનુકરણ કરવાની ઈચ્છા છે તો મારા વહાલાઓ !

તેમનો ધરક (સાહસ, ઐકનિષ્ઠા, ઐક્ય, દૃઢતા, બલેથી લઈ લ્યો, તેમનું દિવાનાપણું બલે સ્વીકારે, પરંતુ તેમની માશુક-કાળી લયલા (સાગુભંગુર જગત-હુદ્ર વિષયવાસનાઓ)ને સ્વીકારે નહિ. જો તમારે મજનૂં (દિવાના) બનવું હોય તો તમારા ઘરનીજ અતિ સૌંદર્ય પ્રકાશથી ભરપૂર બ્રહ્મવિદ્યા પાછળ બનો. પાસેની પ્રેમાળ અને ચંદ્રવદનીને ઠાઠી મૂકી રોકરી (ઘરડી) દુનિયાની છળી ઉપર દિવાના થવાથી તો તમેને મુખને બદલે દુઃખ અને કલંકજ મળશે. હા, આ રોકરી દુનિયાને પોતાની ચંદ્રવદની (બ્રહ્મવિદ્યા) ની હુદ્ર દાસી બનાવી લેવાને હરકત નથી.

દીન ગંવાયા દુનીસે, દુની ન ચઢી સાય,
પેર કુહાડા મારિયા, મૂરખ અપને હાથ.

“સ્વર્ગદે પાયસં ત્યજવા મિદામદતિ દુર્મતિ : ।”

અર્થ:-પોતાના ઘરની ખીર છોડીને લિશ્ઠા માગવા મૂર્ખ સિવાય અન્ય કોઈ નથી જતો.

ઈતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે શક્તિના સાગરરૂપ બ્રહ્મવિદ્યાનો જ્યારે જ્યારે હિંદુઓએ તિરસ્કાર કર્યો છે, ત્યારે ત્યારે તેમને નીચુંજ જોવું પડ્યું છે. પોતાના સ્વરૂપના મહત્ત્વને ભૂલીને જ્યારે જ્યારે હિંદુઓ સ્વાર્થપરતા અને હુદ્રતાને વશ થયા છે ત્યારે ત્યારે તેઓ આક્રમક બની આવ્યા છે.

હવે પણ સમય છે, સંભાળો. શરીરના દીવ્યક્રમાંથી બહાર નીકળો. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આસન જમાવો. શિવાહમ્ ની ગર્જના કરો અને આનંદના દેલાસ ઉપર પવિત્ર ઘટ્ટકારનો પ્લવ ઉડવા દો.

હરિ સંગ બ્યાહ^૧ રચો રંગ રંગના.
આઓ રે બમના,^૨ ઊઠો મોરે અંગના,^૩
ઓલોરે પોથી,^૪ જિયારો મોરે લગના;^૫
ગાઓ રે સોહલે,^૬ દેઓ શુભ શયના,^૭
હરિસંગ ગમન, હરિસંગ સંગના.

લગવાન શંકરાચાર્યના અદ્વૈત સિદ્ધાંત અનુસાર આત્મામાં ઉત્પત્તિ કે

અધોગતિ (ઇવોલ્યુશન કે ઇન્વોલ્યુશન) થઈ શકતાંજ નથી. તે તો ફક્ત માયામાંજ થાય છે.

જેવી રીતે ઘરની બીંતોને લીધે ઉત્પન્ન થયેલું અંધારું ઘરને ઢાંકી દે છે, જેવી રીતે સૂર્યનો ઉગ્ર પ્રકાશ સૂર્યનેજ જોવા નથી દેતો, જેવી રીતે નદીમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ફીણ નદીનેજ ઢાંકી દે છે, જેવી રીતે દોરડામાં કલ્પેણી સર્પ દોરડાનેજ છુપાવી દે છે, તેવી રીતે બ્રહ્મામાં સ્વરૂપના અધ્યાસથી કલ્પેણી માયા, બ્રહ્માનેજ આવરી દે છે.

હુજૂમે જલવા હમ યકસર હિજળે જલવા હસ્ત ઇ બા,
નિકાળે નીસ્ત દર્યારા મગર તૂફાને ઉર્ધાની.

અર્થ:-અહીં પ્રકાશનો વિપુલતાજ પ્રકાશ ઉપરનો પડદો છે; સરિતા ઉપર કોઈ આચ્છાદન નથી સિવાય કે પોતાની નસાવસ્થાનું તોફાન.

જેમ નદીનું પાણી ફીણના પડદામાંથી ઉચ્ચ સ્વરે ગાય છે, જેવી રીતે સૂર્ય મેઘના આવરણને પ્રકાશમાન બનાવી તેની વચમાંથી પોતાના સૌંદર્યનો પ્રકાશ પાડે છે, જેવી રીતે અંદ્ર પોતાના ગ્રહણરૂપી ધુંધટમાંથી જ્યોતિ પૂર્ણ સુખક્રમજને પ્રકટ કરે છે, જેવી રીતે દોરડી કલ્પિત સર્પની અંદર પણ પોતાની ખરી લંબાઈ અને જડાઈ દેખાડે છે, જેવી રીતે દીવો ક્ષનસ (ચીમની) ના પડદામાંથી પણ ચમકી ઉઠે છે, તેવીજ રીતે બ્રહ્મા માયાના આવરણમાં પણ પોતાનો પ્રકાશ પ્રવિષ્ટ કરે છે, અર્થાત્ નામરૂપાત્મક સંસારમાં પણ સમ્વિદ્યાનંદ (અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિય) સ્વરૂપે પ્રકાશિત થાય છે. જે વસ્તુ જગત્માં દૃશ્યમાન થાય છે તેના નામરૂપને તળિયે પણ મૂળ સત્યસ્વરૂપ તો સત્ ચિત્ આનંદ (સમ્વિદ્યાનંદ) નુંજ છે. અદ્વૈતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ઇવોલ્યુશન (વિકાસ વા ઉન્નતિ) આ માયામાંજ છે, સદાય અવિકારી આત્મામાં ઉન્નતિ વા અવનતિ છેજ નહિ.

માયા

રાત્રિના અંધકારની કાળી આદર છવાઈ રહી છે. તારકો જગમગી રહ્યા છે. કોની મગદૂર છે કે તેમની સંખ્યા ગણી શકે ? શી વિપુલતા ! એકજ પલંગ ઉપર એક બીજના ગળામાં હાથ નાખી પતિપત્ની આરામથી સૂતાં છે; પરંતુ પતિ તો લાહોરના ટાઉનહૉલમાં પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રો લખી રહ્યો છે, અને પત્ની પોતાની દેરાણી કે જોડાણી સાથે મેણાંની

આપલે કરવામાં લીન છે ! બુઝો લડાઈટ'ટાનો આરંભ થઈ ચુક્યો ! અરે છાની રહે કુભારજી ! તારો પતિ અત્યારે પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્ર લખે છે તેને હરકત ન કર, અને તારો ઘોંઘાટ બંધ કર. પણ બુઝો બુઝો ! તે તો ચમકી ઉઠ્યો; ઉંઘ ઉડી ગઈ. પરીક્ષા કેવી ને ટાઉનહૉલ કેવો ? અહીં તો મુંઢરી છે અને પોતે. ઓરડીની બહાર આવી જોયું તો ધુમસના ગોટેગોટા ચડેલા છે. માણસ માણસને નથી દેખાતો. પ્રભાતનો ઘોળદાર હલુ નથી જણાતો. ઓ શુક ! તારાં ગાન અને નૃત્ય ક્યાં ગયાં ? તારા મિત્ર અને સહચર (તારકો) આનંદને વીસરી ગયા છે !

યુવક સાહેબે નોકરને હાક મારી, જવાબ ન મળ્યો. પાસે જઈને જોયું તો તે કુંભકરણની નિદ્રામાં પડેલો ઘોરતો હતો. આપણા નવયુવકની નાની સરખી છાતીમાં એકએક તોફાન ચઢી આવ્યું, મસ્તિષ્કમાં આવેશ આવી ગયો. ચહેરો ખીહામણી રાત્રિ કરતાંયે વધારે ભયંકર બની ગયો. નોકરને અત્યંત નિર્દયતાથી ઉઠાડ્યો, અને કાન પકડીને તાકીદ કરી કે “હવે આંખ ન મીંચાવા પામે; હોંશિયાર રહેજે; રાત્રિ અત્યંત બિહામણી અને ભયાનક છે” ઇત્યાદિ. અહીં નોકર બગ્યો, દુભાયો; અને ત્યાં શેઠ સાહેબ અભ્યાસગૃહમાં પેઠા. બત્તી સળગાવી “ બેન કૃત નીતિ-શાસ્ત્ર ” (બેન્સ મૉરલ સાયન્સ) વાંચવા મંડ્યા. અરધુંએક પાનું વાંચ્યું હશે એવામાં આંખ મળી ગઈ. પગ લોંચ ઉપર, કમર પુરતી ઉપર અને માથું ટેબલ ઉપરની ચોપડી ઉપર મૂકી બેભાન પડેલા છે. તેમને નિદ્રાના ગરમ ખોળામાં મૂકી, હવે બહાર કાંપતા નોકરની ણખર લઈએ. તે બિચારો મહાન્ યત્ન પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, અરે યુદ્ધસ આમમાં મથેલો છે. કોની સાથે લડે છે ? શું ધરમાં ચોર ઘુસી આવ્યા છે ? ના, એણે નિદ્રાની સામે કમર કરી છે. ઉંઘ સામે બળ અજમાવે છે. આખો ચોખે છે. બગાસાં આવે છે, આળસ મરડે છે. હાય ! ક્યારે ખેડો ફાટશે ? ક્યારે તડકો થશે ? ક્યારે પ્રભાત મો બતાવશે ? ઘડીએ ઘડીએ આકાશ તરફ જુએ છે, રાત પૂરીજ નથી થતી. થોડું ફરવાનો આરંભ કરે છે, તો પાછો ટાકને લીધે બિહાનનો આશરો લેવો પડે છે. “ હા ! ઠીક સૂઝ્યું. ગાવા માંડું એટલે રાત નહિ જણાય. સાતે સુરોના મિશ્રિત સ્વરથી તેણે ગાવાનો આરંભ કર્યો.

નીદ તોડે બે ચુગી આલી, જે ડોઈ ગાહક હોયે,
 આયેધે મોહના, ફિર ગયે અંગના, મય ઈરન ગ્હી સોયે,
 નીદ તોડે બેચુગી આલી
 મૂરદાગ પ્રભુ અળજે મિલોગે, ગખુગી નૈન સમોયે,
 નીદ તોડે બેચુગી આલી

જાવાનો અવાજ સાલળી ઓરડીમા ગાખુજી પણ જાગી ઉઠ્યા અને વાચવા માલ્યા નોકર તાલ દધને ગાય છે, પોતાની ધૂનમા મસ્ત થતો જાય છે. પ્રભાત અને રાત્રિને તદ્દન વિમારી બેઠો છે

વારૂ ! એને વિસરવા દો, પરંતુ, વહાલા પાઠકો ! અમે તો હસ-સૂર્ય ભગવાનનું શુભાગમન વિસરવાના નથી. પ્રકૃતલતાપ્રેરક પ્રકાશ છાનો-માનો એવી મૃદુતાથી સૂર્યમાથી પૃથ્વી ઉપર પડે છે કે જાણે આકાશમા ઉંચે ઉડનારા હેસનું ખરી પડેલું પીછું ધીમે ધીમે ભૂમિ ઉપર આવી પડતું ન હોય ! અમેરિકન કવિ લૉગકેલોએ નિમ્નલિખિત પદ્ધિઓમ વર્ણવેલા ચિત્રથી ઉલટું જ

“ દિવસ વીતી ગયો છે, અને અધકાર રાત્રિની પાખોમાથી નીચે સરી પડે છે, જાણે ઉંચે ઉડતા કોઈ ગજક પક્ષીનું ખરી પડેલું પીછું નીચે ન પડતું હોય ! ”

પરોઢિયે પોઝારનાર દૂકાને મોએ પોતાના દૃઢ્ય અને ચક્ષુની જ્યોતિના આગમનના અમાચાર સાલળી આનંદની અવધિને લીધે પૃથ્વીના આસુ (ઓમ) નીડળી પડ્યા છે, અથવા એમ કહો કે ‘ હસ ’ (સૂર્ય) ના લોજનમાટે પ્રકૃતિરૂપી નવવધૂ મુકતાફળના થાળ ભરી અર્પણ કરી રી છે આ તે ધ્રુમસ અને જળની વરાળ છે, કે દર્શનની પ્રતીક્ષામ વસુધરા પોતાના દૃઢ્યની વરાળ (ઉભરા) કાઢે છે ? પરંતુ આ દુરિયાદો અને શિઝ્યતોના ઢગલા તો પ્રીતમનું પ્રકાશિત મો જોવાની પૂર્વજ નાદ થઈ જાય છે.

દિલ ઢેર છુખારો કે લગાતા હય કફા મે,

ઉડ જાતે હય ખુરશીદસા જળ ઝનઝરઆયા

અર્થાત્ દૃઢ્ય પોતાની પીઠ ઉપર ઉભરારૂપી વરાળનો ઢગલો બાધી રાખે છે, પણ જ્યાં સૂર્યના જેવું પ્રકાશિત મો દિલે પડે છે કે એ

બધું હી નય છે; બધા ઉભરા મનમાંને મનમાં જ શાંત થઈ નય છે.

શુદ્ધતા પુદ્ગલ કે સુ આઈ ગમે દિલ ખાતુ બગોયમ,

એ કુનમ કે ગમ અઝદિલ બેરવદ સુ તુ આઈ.

અર્થાત્ મેં કંઈ હું કે ત્યારે તું આવશે ત્યારે મારા હૃદયની બધી ચિન્તાનું તારી આગળ વર્ણન કરીશ; પણ શું કરું ? કે ત્યારે તું આવે છે ત્યારે હૃદયમાંથી બધી ચિન્તા હી નય છે.

ઉમે શુદ્ધ રોએ બરખત સૈર ન દીકમ,

ઝીરકે તુ મીઆઈ એ મન મી રવમ અઝ હોશ.

અર્થાત્ આખું આયુષ્ય નીકળી ગયું તોપણ એક દિવસ પણ મેં તૃપ્ત થઈ એવી રીતે તારું મોં નથી જોયું, કેમકે ત્યારે તું આવે છે ત્યારે લાન ભૂલી જવાય છે.

કેહને દેતી નહીં કુચ્છ મુંહસે મુદખ્ખત તેરી,

લણ પે રેહ નતી હય આ આકે શિકાયત તેરી;

યાદ સળ કુચ્છ એ હમેં હિજરકે સદમે અલિમ !

ભૂલ નતી હું મગર દેખ કે સૂરત તેરી.

અર્થાત્ તારો પ્રેમ મને મોંએથી કંઈ કહેવા દેતો નથી; તારી ફરિયાદો હોઠ ઉપર આવી આવીને અટકી નય છે. એ અલિમ ! તારા વિરહનાં સઘળાં દુઃખો મને સ્મરણમાં છે, પરંતુ તારું મુખચંદ્ર જોઈને તે સઘળાં ભૂલાઈ જવાય છે.

ગગનમંરળનો મહારથી (સૂર્ય) કિરણોના લાલા હાથમાં લઈ પોતાના સોનેરી અશ્વને દોડાવતો ચાલ્યો આવે છે, અને એ સમાચાર સાંભળતાંજ અંધકારની સેનાના શૂરવીરોએ એકત્રિત થઈ જીવતોડ યુદ્ધ કરવા માટે કમર કળી. શરદી આખી રાત કરતાં પણ અધિક પડવા માંડી. નિદ્રા અને આગસે જો કે આખી રાત પોતાનું જોર વાપરવામાં બાકી રાખ્યું ન હતું, તોપણ પ્રભાત થતાં તો પોતાનો હાથ એવી કુશળતાથી ચલાવવા માંડ્યો કે જગતમાં કોઈ અમીરજ ન રહી શક્યો. ધુમસના ગોટેગોટા અંધકારની સહાયતાને માટે મહા અલિમાન સાથે આવીને એકઠા થવા લાગ્યા, વાદળો પણ લવાં ચડાવી કપાળ ઉપર કરચલીઓ પાડી આવી પહોંચ્યાં; તેઓ આંખો કાઢવા માંડ્યાં; અને ગર્જી ગર્જીને બીવડાવવા

લાગ્યાં. રાત્રિના આરંભમાં કેવી મનમોહક ચાંદની ખીલેલી હતી ! તેને ઠેકાણે અત્યારે અંધકારના ગોટેગોટા છવાઈ રહ્યા છે.

“રિમ્જિમ રિમ્જિમ મેંહુના બરસે, આયે રે બાદરકારે.” આલસ્ય, અંધકાર અને ધ્રુમસ ઇત્યાદિની સેનાઓ સૂર્યના ભાગ્યને નષ્ટ કરવા આકાશમાં કેવી જાગી રહેલી છે ! શું સાચેજ તેઓ સૂર્યના રથને રોકી લેશે ? જો એમજ થયું તો જગતની શી દશા થશે ? ઈશ્વર કરે ને સૂર્યનો જય થાય ! વહાલાઓ ! ગભરાશો નહિ. કયાં અંધકારના અગલદારો અને કયાં સૂર્ય ! તેઓ તે એની સાથે શું રાખ મુકાબલો કરવાના હતા ? રાત રાણીના સૈનિક અમલદારો ગમે તેટલું બળ દેખાડે તોપણ સૂર્યનો એક વાળ પણ વાંકો નથી થવાનો. ચલો ગમે તેટલો ઉછળે તોપણ તે ભાડને નથી ફેડી શકતો. તેમ એ બધાંવડે પણ સૂર્ય કદિ ઢંકાયલો રહે એવી કલ્પના પણ નથી થઈ શકતી. પ્રકાશમાન આદિત્યદેવની સાથે થઈ તેઓ તેને કાંઈ પણ તુકસાન કરી શકે એ વિચારોજ નકામા છે. ભુઓ ! વાદળોના ઘટા ટોપને કાપી, ધ્રુમસના કવચ બખતરને ચીરી, તેનાં કિરણોની કટારીઓ એ પૃથ્વીની છાતીને રક્તવર્ષા ઇનાવવા માંડી. ગગનમંડળનો વિજયી રાજધિરાજ આવી વિરાજમાન થયો.

નવીન (પાશ્ચાત્ય) શિક્ષણવાળાઓ ! યાદ રાખજો કે અજ્ઞાનની કાળી રાત્રિ કાળાંજ કર્મોનું કારણ બને છે.—વ્યભિચાર, ચોરી ઇત્યાદિ કાળાં કર્મો ગાઢ અંધકારમાંજ કરવામાં આવે છે. ” અને જ્યારે તેનો અંત નિકટ આવે છે ત્યારે દારુણ યુદ્ધ મચાવે છે; પરંતુ સૂર્ય તો નીકળશેજ નીકળશે; તે અટકવાનો નથી. ભગવાન રામાનુજના મતાનુસાર તમારી અંદરના સૂર્ય (હંસ-આત્મા) ને આલસ્યની અડચણોને ચીરી ફેડીને અને અજ્ઞાનનાં આવરણોને છિન્નહિન્ન કરીને કોઈ પણ પ્રકારે પ્રકટ થવુંજ પડશે. આ જીવાત્મામાં અમાપ બળ અપ્રકટ રહેલું છે તેજ તેના વિકાસ-ઉન્નતિનું કારણ છે. આ સ્વાભાવિક શુણ્ઠને લીધેજ ક્રીડી, વીંછી, સાપ, બિલાડી, મર્કટ ઇત્યાદિ શરીરોની પંક્તિઓ (યોનિઓ) પસાર કરીને આ જીવાત્મા માનવી શરીરસુધી ઉન્નતિ કરે છે, અને પોતાની જ્ઞાનજ્યોતિ દ્વારા અજ્ઞાનના અંધકારને નષ્ટ કરી જ્ઞાનીરૂપે સૂર્યને આ પ્રમાણે સંજોધે છે.

પૂવન્નેકયેં ચમ સૂર્ય પ્રાજાપત્ય વ્યૂહ રદ્મીન્ સમૂહ । તેજો યત્તે રૂપં
કલ્યાણતમં તત્તે પદ્યામિ યોઽસાવસૌ પુરુષઃ સોઽહમસ્મિ ॥

(૫ભુવેદ, ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદ, મંત્ર ૧૬)

તાત્પર્ય:-ઓ પાલનપોષણ કરનાર, અદિતીય, પંચી, ન્યાયી, અને
સૃષ્ટિમાં સૌથી મહાન્ એવા સૂર્ય ! દર કર તારાં કિરણોને, સંભાળ તારા
પ્રકાશને કે જેથી હું તારા હસ્થાણકારક સ્વરૂપને જોઉં તો ખરે ! અહા !
જે તારું સ્વરૂપ છે તેજ હું છું.

જે તું છે તે હું છું, જે હું છું તે તું છે, અરે હુંજ છું હું, તું છેજ કયાં ?

ખાકે પસ્તીસે અગર દામન તેરા હમદમ નહીં,

યે ફઝીલતકા નિશાં, અય નૈયરે આઝમ ! નહીં.

આહ તૂ અપની તજટલી કા અગર મેહરમ નહીં,

હમસરે-યક ઝરંએ-ખાકે-દરે-આદમ નહીં.

અર્થાત્ અમારી નીચલી દુનિયાની ધૂળ સાથેજેતારો પાલવ મિત્રતા
નથી રાખતો (યજ્ઞથી ખરડાયલો નથી), તો ઓ મહાન્ સૂર્ય ! તે કંઈ
મોટાઇનું કારણ નથી. અહા ! જોતું પોતાના પ્રકાશનો લેદ જાણતો નથી,
તો તું મનુષ્યના ચરણની એક રજ ખરાખર પણ નથી.

વિકાસવાદના વિષયમાં ભગવાન્ શંકર અને શ્રીરામાનુજાચાર્ય વચ્ચે
એટલોજ તફાવત છે કે જેટલો ખગોળવિદ્યામાં સૂર્યકેન્દ્ર અને ભૂકેન્દ્રની
વચ્ચે છે. જ્યાંસુધી વ્યવહાર સાથે સંબંધ છે ત્યાંસુધી ભગવાન્ શંકરા-
ચાર્ય અને શ્રીરામાનુજના વિવરણમા જુદાઈ જેવું નથી; પરંતુ શંકરા-
ચાર્યે મૂળ સત્યને સંતાડી રાખ્યું નથી, અને અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે બતાવી
આપ્યું છે કે જેવીરીતે સૂર્ય રાત્રિરૂપી કાળી કરતૂરીને પોતાના પ્રકાશ
વડે કપૂર (ઉજ્જવલ) બનાવી દે છે, ક્ષિતિજથી લઈ મધ્યાન્હસુધી
ઉપર ચઢે છે અને રાશિઓમા ફરતો દેખાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે
ન તો તે ઉગે છે ન કદાપિ અસ્ત પામે છે, ન નિકટ આવે છે ન દૂર
જાય છે, ન હાલે છે ન ચાલે છે, તે તો સદૈવ પોતાના પ્રકાશમાંજ મસ્ત
રહે છે, તેવીજ રીતે વાસ્તવિક રીતે આત્મા કદાપિ ઘટતો પણ નથી
અને વધતો પણ નથી, તેમાં ન તો ઉન્નતિ છે ન અવનતિ છે. ન ઉદય
છે ન અસ્ત, ન વિકાસ છે ન સંકોચ, તે તો સદૈવ એક રસ પોતાના મહિ-

મામાંજ મરત રહે છે. ભે કે તે અંધકારની પંક્તિઓને તોડતો અને અજ્ઞાનના કૈનિકોને હરાવી પ્રકાશિત દિવસને ચારે દિશામાં પ્રસારતો પ્રતીત થાય છે; પરંતુ આ ઇવોલ્યુશન (વિકાસ) માત્ર માયામાંજ છે, ફરે છે તો પૃથ્વી પરંતુ કહેવાય છે સૂર્યની ગતિ; ઉઘટે છે તો પ્રિયાના મોં ઉપરનો ધુંધટ પરંતુ જ્ઞાન ભૂલેલો આશક એમ જાણે છે કે મારી પ્રિયાનું રૂપ વૃદ્ધિ અને વિકાસ પામે છે; દોડે છે તો વાદળોનું આવરણ; પરંતુ જાણકો તેને ચંદ્ર ચાલે છે એમ માની કલાકોચુધી તેની સામે તાકી રહે છે, અને ખેલે છે કે જુઓ ! ચંદ્ર કેટલો ઉતાવળો નાસે છે ! અહાહા ! પેલો વાદળાંમાંથી બહાર નીકળ્યો ! એ બહાર નીકળ્યો !!

રૂપે પુર ઝિયાદે નજારેને ગુઝે બેઠે મજનું બના દિયા;

તેરે સદેકે સદેકે મંચ નાઝનીં, તુને ખુર્કાં સુંહસે ઉઠા દિયા.

અર્થાત્ તારા દિવ્ય ક્રાંતિમાન ગુણરવિંદના દર્શને મને નેતરના જેવો નાભુક બનાવી દીધો; તારા ઉપર કુરબાન, કુરબાન છું એ સૌંદર્યવતી! કે તેં મોં ઉપરથી પરદો ખસેડી નાખ્યો.

यथा चंद्रिकानां जले चंचलत्वं । तथा चंचलत्वं तवार्पाह विष्णो ॥

તાત્પર્ય' ખરું જોતાં તો સરિતાના તરંગોજ કૂદતા ઉછળતા, દોડતા આઘ્યા જાય છે, પરંતુ જાણકૃષ્ણે ચંદ્રમા નાચતો ઉછળતો હોય એમ જણાય છે, તેવીજ રીતે ઉન્નતિ, ઉત્ક્રાંતિ ઇત્યાદિ માયામાંજ હોવા છતાં પ્રાન્તિથીજ તે આત્મામાં હોય એમ જણાય છે.

જળના પરપોટાઓમાં દેખાતો સુંદર પ્રકાશ પાણીમાંજ ઉદ્ભવે છે અને નષ્ટ થાય છે. તેનું પ્રકટ થવું અને રંગ બતાવવું એ જોડે સવળો પ્રકાશન પ્રકાશ છે, તોપણ વાસ્તવ પ્રકાશ તો આ પરિવર્તનો અને રૂપાંતરોથી સિન્નજ છે.

હુણખ વાર જ બેહરે તમાશા આમદે ઇમ,

કે સર કશીમો નિગાહે કુનીમો આખ શવીમ.

અર્થાત્ ખુદખુદની પેઠે અમે તો તમાશો કરવા આવ્યા છીએ, કે માથું ઉચકીએ, કૃષ્ણ ફેરવીએ અને ફરી જળ બની જઈએ.

જીમ જલના આવના નહીં જોયે; કે હું વૉગ હમેશ અડોલ હયજી.

જિવીં બહાલું દે ચલે ચંદ ચલદા, લગ્ગે બાલકાનું એહ ભૂલ હયજી.

ચલે દેહ, ધ્રિય, મન, પ્રાણ આદિક, ચોહ દેખને હાર અટોલ હયછ. પુઠ્ઠાશાહ સંભાલ ખુશહાલ હૂ ને, જૈન અરિકાંદા એહો ખોલ હયછ. આત્મા અસંગ હોવાનું સાંખ્યશાસ્ત્રે પણ અત્યંત ભારપૂર્વક સ્વીકારેલું છે.

અસંગોઽયં પુરુષ इति । (સાંખ્યદર્શન. ૧-૧૫.)

અર્થ:-આ પુરુષ (આત્મા) નિઃસંગ-ગુણ વિકાર ઇત્યાદિના સંગરહિત છે.

શીન શુખ્ધા નાહીં ઝરા એક ઇસમેં, સદા અપના આપ સરૂપ હયછ.

નહીં જ્ઞાન અજ્ઞાન દી ઠોર એથે, કહાં સૂરમેં છાઉં ઓર ધૂપ હયછ ?

પડા સેજ કે માંહ હય સહી સોયા, કૂડ સ્વપ્નકા રંક ઓર ભૂપ હયછ.

પુઠ્ઠાશાહ સંભાલ જદ મોલ દેખ્યા, ઠોરઠોર મેં વોહી અનૂપ હયછ

પુઠ્ઠાશાહ તૂં ભૂપ અચલ ઊઠા, તેરે આગે પ્રકૃતિકા નાચ હયછ.

આત્મા અસંગ છે અને માત્ર પ્રકૃતિજ ઉત્પતિ અને ઉત્ક્રાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે એ વાતને પંડિત ઇશ્વરકૃષ્ણે પોતાના ગ્રંથ “ સાંખ્ય તત્ત્વકારિકા ” માં આશ્ચર્યજનક કવિત્વપૂર્ણ ડોમળ કેદપનાદ્વારા દર્શાવી છે.

रंगस्य दर्शयित्वा निवर्तते नर्त्तकी यथा नृत्यात् ।

पुरुषस्य तथात्मानं प्रकाश्य विनिवर्तते प्रकृतिः ॥ (કારિકા ૫૬)

તાત્પર્ય:-બહુરૂપી (નટ) લોકોનો રિવાજ છે કે વેશ બદલીને શ્રીમં-તોને લોળવે છે; પરંતુ બદલેલા વેશ અને રૂપ તળે તેમના હૃદયમાં એવી આકાંક્ષા તો અત્યંત દઢ રીતે જામેલી હોય છે કે તમારો પૂરો થતાં તર-તજ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ પણ પ્રકટ કરી દેવું. તેથી જ્યારે તેઓ એમ જીએ છે કે આપણી યુક્તિ સફળ થઈ છે, મત્ર અસરકારક નીવડ્યો છે, ત્યારે તેઓ તરતજ સલામ કરે છે અને આશીર્વાદ આપે છે કે “ મહા ભાગ્ય ! અટળ પ્રતાપ ! રાજપાટ કાયમ રહો ! ઘોડાં જોડાની ઝેર ! ભગવાન રક્ષા કરો ! ” ઇત્યાદિ. પ્રકૃતિની પણ આવીજ દશા છે. તે પુરુ-ષને ઠગે તો છે, પણ તેના મનમાં તો એમજ હોય છે કે મારા સ્વરૂપને મેં છુપાવ્યું તો ખરૂં, પણ હવે તેને ગમે તેમ કરી પ્રકટ પણ કરીઠઉં-ભરમ ભાંગીજ નાખું.

હા, સાચુંજ છે કે ક્રીડી, મર્કટ ઇત્યાદિ શરીરોમાં જે પુરુષને નીચું જોવાનો વખત આવ્યો અને દુઃખ ખમવું પડ્યું તો તે પણ પ્રકૃતિનાજ કારણે. માનવી વેશ ધારણ કર્યો તો તે પણ પ્રકૃતિનેજ લીધે જ્ઞાની કહેવાયો.

તો તે પણ પ્રકૃતિને લીધેજ; અને જ્યારે પોતે બાધિત અને ક્ષુદ્ર હોવાની બ્રમણા લાંગી અને એમ સમજાયું કે હું પર છું, પવિત્ર છું, અસંગ છું, સ્વતંત્ર છું, તો તે પણ પ્રકૃતિને લીધેજ.

અસંગોઽહમસંગોઽહમસંગોઽહં પુનઃ પુનઃ ।

આ પ્રમાણે સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાંજ પ્રકૃતિ પુરુષને મૂકી પોતાનો રસ્તો લે છે, અને પુરુષ પોતાના આનંદધન સ્વરૂપમાં રહી જાય છે. આજ સુક્તિ છે. સારાંશ એજ કે પ્રકૃતિ પોતાનાં બધાં કૌતુક બતાવી દૂર જાસી જાય છે. ઈશ્વર કરે ને આ પ્રકૃતિપુરુષના વિયોગની પણ સત્વર પ્રાપ્ત થાઓ ! યોગશાસ્ત્રનો આજ ઉદ્દેશ છે.

ઉપયુક્તા કારિકાનુ' અક્ષરશઃ ભાષાંતર આ પ્રમાણે છે “જેવી રીતે સભામંડપમાં કંચની નૃત્યથી પરવારે છે એટલે આપોઆપ ખસી જાય છે, તેવીજ રીતે પ્રકૃતિ જ્યારે પોતાના સ્વરૂપને પુરુષ આગળ પ્રકટ કરી રહે છે ત્યારે આપોઆપજ દૂર થઈ જાય છે.”

ઠગણી જ્યારે બગલમાનો સાપ જાનીને કોઈની સાથે જતી હોય છે ત્યારે કપટભરી વાતોથી તેનું મન લોભાવવાના ઘણાંયે પ્રયત્નો કરે છે; પણ જો તેને એટલી બળર પડી જાય કે હું ઠગણી છું એવી તેમને બળર પડી ગઈ છે તો સસલાના શીંગડાની પેઠે તરતજ ઉડી જાય છે. જરાબર આજ પ્રમાણે પ્રકૃતિનું પોકળ ખુલી જતાં પુરુષને તરતજ સુક્તિ મળી જાય છે.

પરંતુ હવે પાછા કોણ જાણે કેમ અમારા મહાત્મા પંડિત ઈશ્વરકૃષ્ણજી મહારાજ આ વ્યભિચારિણી વેશ્યા (પ્રકૃતિ) ના ખેલોની ફી લઈને તેના વકીલ બની બેઠા. તેઓ કહે છે કે:-

નાનવિધૈરૂપાયૈરૂપકારિણ્યનુપકારિણઃ પુંસઃ ।

ગુણવત્યગુણસ્ય સતતસ્તસ્યાર્થમયાર્થકં ચરતિ ॥ ૬૦ ॥

અર્થ:-“ પ્રકૃતિ તો પુરુષની ભાતભાતની સેવાઓ કરે છે, પરંતુ તેના બદલામાં પુરુષ કંઈજ ઉપકાર નથી કરતો. પ્રકૃતિ ગુણોવાળી છે; પુરુષ નિર્ગુણ છે. એટલે પ્રકૃતિની પ્રશંસાપાત્ર ગુણશીલતા જુઓ કે કૃતામ (પુરુષ)ને માટે પણ કેવા કેવા યત્ન અને મહેનત કરી રહી છે. ”

આ વિષયને એક બીજા પંડિતજી મહારાજે બહુ અદ્ભુત રીતે હિંદી પદ્યમાં ગુથ્યો છે. રામને આશ્ચર્ય થાય છે કે આજા માનનીય પંડિતો

ઉપર પણ સ્ત્રીઓનું એવું સામાન્ય ક્યાંથી આવી ગયું કે તેઓ ત્રિયા (પ્રકૃતિ)નાં ગીત ગાતા ગાતા થાકતાજ નથી. વાતની વાતમાં તેઓ આ વહુછને “પ્રધાન” બનાવી દે છે.

લખો થેહ હુઠ્ઠા હુઠ્ઠિન ફેસે. ટેક.
અતિ બેમેલ વિચિત્ર ભાવ કે કહું લખે નહીં એમે
હુઠ્ઠિન અતિહી સુધર સુહાવન ભોબન ઉન એસે,
હુઠ્ઠા યાહી લખત “ચુપ” કોહૈં બૈઠો ઉજળખક જૈસે.
હુઠ્ઠિન અતિ ગુણવંત ચતુર ત્યોં હાવ ભવ હો વૈસે,
હુઠ્ઠા ગુનકી ખાત ન બને, પૂરો “ગોખર ગલ્લોશં”
સળકી એક હુઠ્ઠિન, બહુ હુઠ્ઠા, પર સળરે એક એસે,
હુઠ્ઠન હી બહુ નાચત ગાવત, વૈ સળ જૈમે કે તેમે

રામ માત્ર એટલુંજ પૂછે છે કે મહારાજ વકીલ સાહેબ ! “મિયા બીબી રાજી તો ક્યા કરેગા કાજી !” ન્યારે ખુદ પ્રકૃતિ પોતેજ પોતાનું નૃત્ય અને ગાન, પોતાના સર્વ હાવભાવ અને પોતાનું સર્વસ્વ પુરુષના એક નેત્રકટાક્ષને માટે વેચી નાખવા તૈયાર છે, તો પછી તેની સિક્કારસ કર નારા તમે કોણ છો ? ન નોતર્યા ન બોલાવ્યા, ને વકીલ બનીને આવ્યા ! બૂલથી પડેલી માત્ર એકજ દષ્ટિ ! બીબુ કાઢજ નહિ ! અને તેટલા ઉપર તો સમન્ત જગત્ (પ્રકૃતિ)ના તન, મન અને ધનનો સોદો થઈ ચૂક્યો !

મસ્ત ગસ્તમ અઝ હ ચશમે સાકી ચે પયમાના નોશ;
અલ ફિરાક અય ન ગો નામોસ, અલ વિદા અય અકલો હોશ.
યારખ ઈ ચશમસ્ત યા બહસ્ત કઝ કૈફિય તશ,
હુમચૂ દર્યાએ સુહીત ઈ કતરા અમ આમદ બ બોશ

અર્થાત્ તે જામ ગટગટાવનાર સાકીના બે નયનોજ ભેંધને હું તો મસ્ત બની ગયો, દૂર થાઓ ઓ લાજ અને શરમ ! અને વિદાય થાઓ ઓ જ્ઞાન અને ભાન.

ઓ પરમેશ્વર ! આ તે નયન છે કે કામળ, કે તેના ડેફથી એક બિંદુ માત્ર જેટલો હું વિશાળ સમુદ્રની પેઠે ઉછળી ધુધવી રહ્યો છું.

ઈસ જોગી દે નૈન કટોરે, બાબ વાંગન લેદે રોરે,
રાઝા જોગીતે મૈ જુઆની, ઉસદી ખાતિર ભરસાં પાની

હાય તારી દૃષ્ટિથી મધ ! એ તારાં તોફાની નયન ! તેં તો ગજબ કર્યો ! મસ્તીને લીધે પ્રકૃતિને માત્ર ભાતભાતના નાચ નચાવ્યા એટલુંજ નહિ; પરંતુ તારે લીધે કોમળતાની મૂર્તિ અને બિંદુ સમાન મુખ-વાળા પુરુષને પ્રકૃતિનાં દિલ, જિગર, અને પ્રત્યેક રોમરોમ ઉપર પદારો-પણ કરવું પડ્યું.

કોઠે સે નજાકત તો ઉતરને નહીં દેતી;

તુમ આંખું સે દિલમેં મેરે કયુંકર ઉતર આવે ?

અર્થાત્ તમારી નાબુકાઈ કોમળતા-તમોને મેડી ઉપરથી તો નીચે ઉતરવા નથી દેતી, ત્યારે આંખો વાટે તમે મારા હૃદયમાં કેવી રીતે ઉતરી આવ્યા ?

કોઠે તોં ચઢ પાઈયા જાતી, દો નૈનાં દીરઝ પિછાતી,

ધાય ગયાની ! જાની લું લું દે વિચ,

હાય ધાય ગયાની ! સોહના લું લું દે વિચ.

આ દૃષ્ટિપાતમાં એવુંતે શું જાદુ હતું કે અહીં પ્રકૃતિમાં તનમનાટ ઉપજાવ્યો, અને ત્યાં પુરુષ પોતે પણ બિચારો દૃષ્ટિબાણુની સાથેજ પ્રકૃતિની નસે-નસમાં જઈ પડ્યો ! અહીં કામલુગારાં નયનોની કટારી બિચારી પ્રકૃતિના જિગરમાં ભોંકાઈ, અને ત્યાં પુરુષ બિચારોતેના હૃદયમાં ચતુર્ભુજ થઈ ગયો.

અણુથે કહકથાંલી અનોખી કમન્દ, હય,

જે કૈદ હો અસીર નો દેખું ઉધરકો મંચ.

અર્થાત્ આકાશરૂપી તારી ભ્રમર પણ એક એવી અનોખી જાળ છે, કે જે તેની તરફ દૃષ્ટિપાત કરું તો તેમાં સપડાયલો બંદિવાન છૂટી જાય.

હાય એકાંત બંદિવાસ !

અપના ચેહ દા'વા નહિ દિલમેં કોઈ તેરે સિવા,

ઉનકા ચેહ ઇલિઆમ ! અચ્છી કૈદે તન્હાઇ દુખ.

અર્થ:- અમે દાવો કર્યો કે અમારા દિલમાં તારા સિવાય અન્ય કોઈ નથી; તો તેમણે આશ્ચર્ય કર્યો, “વાહ, ઠીક એટલા માટેજ અમને એકાંત કેદખાનાની સજા કરી છે.”

જે ભોજોભટાક પુરૂષ આચાર વિરુદ્ધ વર્ત્યો હશે તોયે તેના પાલવ ઉપર આશ્ચર્યનો ટાપ નથી લાગી શકતો, કેમકે તેણે પોતેજ પોતાને થવી

જોઈતી મજા પ્રકૃતિને બનાવી દીધી. જિંદાં મેં ને જિંદા ભેજના હો, અપને દિલે તંગમેં જગેહુ દો.

અર્થાન્ જો મને જીવતાંઓની વચમાં જીવતોજ મોકલવો હોય, તો તમારાજ સાંકડા હૃદયની અંદર મને જગ્યા આપો.

ઓ પુરુષ (યુસુફ), આ તે કેવું કેદખાનું ! કે જુલેખાનું હૃદયદર્પણનું કેદખાનું બન્યું છે !

ન યાયદ જુઝ ખિયાલત દર દિલે મન,

બ જુઝ યુસુફ સરે જિંદાં કે દારદ ?

અર્થ:-તારા વિચાર સિવાય મારા હૃદયમાં બીજું કંઈજ નથી આવતું; યુસુફ સિવાય કેદખાનાનો વિચાર કોણ કરે ?

યુસુફે શુભ ગરતે રા બીરૂં મજ્જેય;

દર દરને આહે દિલ યાબી સુરાગ.

અર્થ:-શુભ થયલા યુસુફને બહાર ન હુંડતો, તેનો પત્તો તો તને તારા દિલના ક્ષવામાંથીજ તે મળી જશે.

આ તે પ્રિયનું પ્રતિબિંબજ જુલેખાફી પ્રકૃતિમા પ્રવેશ કરી સસાર ફી તોફાન મચાવે છે. આજ પ્રતિબિંબ વીર્યબિંદુની પેઠે પ્રકૃતિના ગર્ભમાં સરાઈ સ્પષ્ટિપે ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્ઞાન થયા પછી પ્રકૃતિના કટલોલ બધ થઈ જાય છે એ વાતને નિઃસંલિખિત શ્લોકમાં નવીન રીતે વર્ણવી છે.

મૃતે: સુકુમારતરં ન કિંચિદસ્તીતિ મે મતિર્ભવતિ ।

યાદઘાસ્મીતિ પુનર્ન દર્શનમુપૈતિ પુરુષસ્ય ॥ (કારિકા ૬૧)

અર્થ:-મારા મત પ્રમાણે પ્રકૃતિ અત્યંતજ લજ્જાવતી અને શરમાળ છે; જ્યારે તેને ચત્કિંચિત્ પણ સશય પડે છે કે હું દેખાઈ ગઈ છું, એટલે પછી ભૂલથી પણ તે ફરી પુરુષની સન્મુખ આવતી નથી.

વિવેચન:-જેવીરીતે કોઈ રાજ્યકુમારી રાજમહેલના ઝરખામા બેસી શૃંગાર સજ્જતી હોય, ત્યારે જ્યાંસુધી તેને એવો વિચાર હોય છે કે મને કોઈ પુરુષ નથી જોતો ત્યાંસુધી તો તે શણગારની સજ્જવટમાં લાગેલી રહે છે, પણ જ્યાં તેને એમ જણાયું કે મને કોઈ પુરુષ જુએ છે; એટલે તો તે તરતજ બારી બંધ કરી દઈ એવી નાશી જશે કે ફરી

માં નહિ દેખાડે. પ્રકૃતિની પણ આવીજ દશા છે. ત્યારે તેને જ્યેમ જણાય છે કે પુરુષને માત્ર જ્ઞાન થયું છે, ત્યારે પછી તે રહેતી નથી. ત્યાં જ્ઞાનીએ તેને આ પ્રમાણે સંબોધી કે—

ઝાલે જહાં શનવ સખુન, ઇશવજો ના ઝુકી મકુન,
દિલ જતુ નીસ્ત મુખતિલા, તન તલમલા તલાતલા.

ભાવાર્થ:—

ડોકરી દુનિયા સાંભળ તું, ન કર લટકાં મટકાં જહુ,
ન ગમે મુજને તારી કળા, તનના તલમલા તલાતલા.

તરતજ પૂરા સ્વરૂપથી આમ કહેતી કહેતી,

કે મન નીસ્તમ આંચે હસ્તી તુઈ, કે મન નીસ્તમ હરચે હસ્તી તુઈ.

અર્થાત્ તું જે કંઈ વસ્તુ છે તે વસ્તુ હું નથી, હું નથી.

હમ ઇસ્મ તુઈ જો હમ મુસમ્મા, આજિઝ શુદ્ધ અકલ્લી'મુ અમ્મા.

અર્થાત્ નામ પણ તું છે ને નામને ધરનાર પણ તું છે. એ કોયડો યુદ્ધિથી ઉકલનાર નથી.

પ્રકૃતિ પુરુષમાં હ્રમ થઇ જાય છે અને માત્ર પુરુષજ પુરુષ રહી જાય છે.

જાયે ખુદ ચું મોહરજો શતરંજ ખાલી મીકુનમ;

દુશ્મને મન મીશવદ દરખાનજો મા મેહમાં.

અર્થાત્—શતરંજના મોહરા સમું નિજ ઘર તે ખાલી કરી,

દુશ્મન હતો જે માહરો મેહગાન મુજ ઘરમાં કરે.

દિખાયા પ્રકૃતિને નાથ પૂરા, સિલેમેં ઉડ ગઈ, અય હય ! સિતમ હય !

ગલત શુદ્ધી, શિકાયત કી નહિજ, જની ખુદ પુરુષવો', અદલો કરમ હય !

અર્થાત્—જતાવી નાથ પૂરો પ્રકૃતિ આ, પરિણામે ઉડી ગઈ, શું સિતમ છે !

અરે જોટું ! નથી ક્યારે જેલું, જની ગઈ પુરુષ પોતે, યોગ્યતમ છે.

तस्मान्न वध्यतेऽसौ न मुच्यते नापि संसरति कश्चित् ।

संसरति वध्यते मुच्यते च नानाधया प्रकृतिः ॥ (ધારિકા, ૬૨)

અર્થ:—માટે નિઃસંદેહ વાસ્તવમાં ન તો કોઈએ જાંધનમાં હોય છે,

અને ન તો કોઈ મુક્તિ મેળવે છે. તેમ આવાગમનને અધીન પણ કોઈ

નથી હોતો. પ્રકૃતિજ સર્વ પુરુષો આગળ ફસાય છે, સ્વતંત્ર થાય છે અને

જન્મ-મરણના ફેરામાં સપડાય છે.

વિવેચન:-જેવી રીતે વાસ્તવમાં તો સૈનિકો હારે છે, જીતે છે, કે લડે છે, પરંતુ કહેવાય છે એમ કે રાજા હાર્યો, જીત્યો કે લડ્યો; તેવીજ રીતે કહેવાય છે એમ કે પુરુષ (આત્મા) જીવનરૂપી કેદખાનામાં ફસ્યો, તેમાંથી મુક્ત થયો, કે આવાગમનમાં પડેલો હતો; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો પ્રકૃતિજ બંધનમાં પડે છે, મુક્ત થાય છે કે દુઃખ સહે છે. આત્મા કદાપિ લેખાય-માન નથી થતો. જેવી રીતે નારિયેળની “ જળ ઘડી ” (કાણામાંથી પાણી બરાતું ચાલી ન્યારે તે ડળી જાય ત્યારે એક ઘડી થઈ એમ દર્શાવનારી કાચલી) તો પાણીમાંજ રહે છે, તરે છે અને ડળે છે, પણ ન્યારે તે ખૂટે છે ત્યારે ઘડી નેટલો સમય પૂરો થયો એમ દર્શાવવામાટે માર પડવાનો ધાતુના ઘડીઆળ પર અથવા નગારા ઉપર. તેવીજ રીતે પ્રકૃતિજ (શરીર-ઇત્યાદિજ) પ્રતિપાલન, બંધન અને મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ નામ લેવાય છે પુરુષનું. મરી જાય છે શરીર પણ અજ્ઞાની લોકો બોલી ઉઠે છે કે ફલાણો પુરુષ મરી ગયો.

“ પુરુષ અનેક છે. ” સાંખ્યવાળાઓની આ ભૂલ બતાવવાને અર્થે રામ માત્ર એટલેજ પ્રશ્ન પૂછે છે કે એકાંતના ઉચ્ચ શિખર ઉપર ચઢી, જ્ઞાનની દૂરબીન લગાવી, જરા બતાવો તો ખરા કે “ અપરિમિત તે કદાપિ એકથી અધિક હોઈ શકે લલા ? ”

અહીં “ ઇવોલ્યુશન ” (વિકાસવાદ) ઉપર થોડાક શબ્દો કહેવા આવશ્યક છે. મારા વહાલા ! ટિન્ડોલ, ક્રૉમ્તે, અને હુંદમ હોદ્દાને વાંચીવાંચીને આપનું આ પ્રિય મસ્તિષ્ક કંઈક કચરાઈ ગયું હોય એમ દેખાય છે. પરિશ્રમનાં ચિન્હ સ્પષ્ટ જણાય છે; આવો, જરા ચિત્તને પ્રકુલિત કરવા માટે ગંગા કિનારાની ઠંડી ઠંડી હવા ખાઈએ. આ કેવી સ્વચ્છ અને સિંહાસન જેવી શિલા છે ! તેની ઉપર વિરાજમાન થવાની કૃપા કરો. હવા કેવી મંદ મંદ વહે છે !

અંગ્રેજી ભણેલો:- (બેસીને) મહારાજ ! સાયન્સ (વિજ્ઞાન) તો એમજ શીખવે છે કે બળ અને શક્તિનો ઉપયોગ કરીને પોતાના અધિકાર સાચવી રાખવા, પોતાના મહિમાને વધારતા જવું, અને જીવનની મજા માણવી એજ આપણું સાચું કર્તવ્ય છે. જો કોઈને એમાં ન્યૂનતા હોય કે હાનિ થાય તો તે તેના પોતાનાજ અજ્ઞાન અને નિર્બળતાની સજા છે, એમાં આપણને શું ?

રામ:-લગવનું! એક વાતમાં તો હિંદુશાસ્ત્રો તમારા વિજ્ઞાન સાથે પૂરેપૂરાં સમ્મત છે. હિંદુશાસ્ત્ર પણ એવી આજ્ઞા તો કરે છેજ કે પોતાના અધિકારોને લોગવવા અને મહિમાને ટકાવી રાખવો એ મનુષ્યનો સૌથી ઉત્તમ અને સૌથી પ્રથમ ધર્મ છે. દુઃખોને દૂર કરી પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરવો એ તો બ્રહ્મવિદ્યાનો હેતુજ છે. સાંખ્યદર્શનના પહેલાજ સૂત્રે ત્રણ પ્રકારનાં કષ્ટો (આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદેવિક) ને જડમૂળથી ઉઘેરી નાખવાં એનેજ મનુષ્યનું અંતિમ ધ્યેય માન્યું છે.

હિંદુશાસ્ત્ર પણ માનવજીવનને મહત્ત્વનું અને મુખ્યના સાધનરૂપ માને છે. વળી વેદાંત તો મરણ પછીની મુક્તિ કે મોક્ષ ઉપર આધારજ નથી રાખતું એ તો પરમેશ્વર સાથે પણ ઉધારો નથી રાખતું. નગદ મુક્તિ અને આનંદ હાથોહાથ લીધા વગર પરમેશ્વરનો પણ કેડો નથી મૂકતું. ઉપનિષદો દર્શની હુંડી કરતાં પણ અધિક છે. ત્યારે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન અને બ્રહ્મવિદ્યા એકજ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગમાં કયાં વિરોધ કરી બેસે છે?

પંજાબનાં ગામડાંમાં એવો રિવાજ છે કે હજારો ધરતું સામાન્ય નોકર આકરતું પણ કામ કરે છે. કેટલાક સમય ઉપરની વાત છે કે એક ગામના પટવારીએ પોતાના હજારોને બોલાવીને બહુ તાકીદ કરીને કહ્યું કે “જલદી જમી લે. અહીંથી સાત ગાઉ ઉપર આવેલા મારા સસરાના ગામમાં જવું છે. અત્યંત અગત્યનો સંદેશો મોકલવો છે.”

હજારો બિચારો ઉતાવળને લીધે ફાંફળો ફાંફળો બની ગયો. ઉતાવળો તે પોતાને ઘેર પહોંચ્યો. રસ્તામાં ખાદ્ય લઈશ એમ માનીને એક વાસી ફાટલો તેણે પોતાની સ્ત્રી પાસેથી માગી લઈ ધોતિયામાં બાંધી લીધો, અને ઝટપટ રવાના થયો. તે ઉતાવળે ઉતાવળે પગલાં ઉપાડે છે. પોતાના શેકની આજ્ઞા કેવા સરળ દૃઢ્ય સાથે બળવે છે! પરંતુ એ લોળા મૂર્ખ! તે નીકળતી વખતે પટવારીને સંદેશો તો પૂછ્યો નહિ. સસરાને જઈને તું કહીશ શું?

હજારોને તો એ વાતનો ખ્યાલજ આવ્યો નહિ તે તો પોતાની ઉતાવળનીજ ધનમાં મગ્ન બની ચાલ્યો જાય છે. જ્યાં જવું હતું ત્યાં પહોંચી પટવારીના સસરાને મળ્યો. સસરાને સંદેશો ન મળવાથી ચિંતા થઈ. તે હજારોને ધમકાવવા જતો હતો એવામાં તેને એક મુદ્દિ સૂઝી ગાળી.

થોડીક વાર મૌન રહીને તે બોલ્યો: “ વારુ, તમે પટવારીજનો સંદેશો તો લઈ આવ્યા, બહુ સારું કર્યું ! હવે અમારો ઉત્તર પણ લઈ જાઓ. પરંતુ જોજો; જેટલા ઉતાવળે અહીં આવ્યા છો તેટલાજ ઉતાવળે ત્યાં પણ પહોંચજો. શાબાશ !

હજમ (મનમાં સજી થઈ) હું આજ્ઞાને અધીન છું, યજમાન ! પટવારીના સમસરાએ એક ભારે મોલ, કે જે ઉચકવો વસમો પડે એમ હતું, તે બતાવીને કહ્યું “ આ નાની સરખી વસ્તુ પટવારીજ પાસે લઈ જાઓ. તેમને કહેજો કે આપના સંદેશનો આ જવાબ લાવ્યો છું.”

બિચારા હજમે બધું કામ પરિશ્રમ અને પ્રમાણિકપણે કર્યું; પરંતુ આરંભમાંજ ભૂલ કરવાની સજા એ મળી કે મોલ માથે ઉપાડી પરસેવો પરસેવો થઈ, ડગલે ને પગલે શ્વાસ ખાતાં, હાંફતાં હાંફતાં પાછા ફરવું પડ્યું.

વિજ્ઞાન અતિ શીઘ્ર ગતિથી ઉત્પત્તિની સીડી ઉપર ગો ઝાન, ગો ઝાન, ઝાન, ઝાન (ચાલો, ચાલો, આગળ વધો, આગળ વધો) કરતું ચાલ્યું જાય છે. કેવા ઉત્સાહથી પગલાં ભરી રહ્યું છે ! ભલે વિજ્ઞાનજી ! વધો વધો ! ચાલ બાપુ ચાલ; દોડ્યું જ ! ચાલ, ચાલ, ચાલ, ચાલ ! શાબાશ !

પરંતુ હાય ! તે જેના કામમાટે જાય છે તેને તેણે મળી તો આવવું હતું ? રેલગાડીઓ, તારો, તોપો, બલૂનો (વિમાનો) ને (જેમાં વિષયોનો આનંદ જણાય છે) આનંદધન આત્માનાં સાસરીયાં જાણી તેમની જાણી તું દોડ્યું તો જાય છે, પણ કાન ઉઘાડી સાંભળીલે કે “ આ બાહ્ય વ્યવસાયો, આઘાતો અને પ્રત્યાઘાતોમા શાંતિ અને આનંદ નથી મળવાનાં અને વહેલાં મોડાં પણ કહેવાતા સુધારાનો મોલ માથે ઉપાડી સંપૂર્ણ પરિશ્રમની સાથે ભારથી પીડાતા નિજ સ્વરૂપ આત્મા જાણી પાછા ફરવું પડશે.

ઓ જૂતલના નવયુવકો ! ખબરદાર ! તમારું પહેલું કર્તવ્ય નિજ સ્વરૂપને ઓળખવાનું છે. નામરૂપની સાકળને ગળામાથી કાઢી નાખો. અને વિશ્વવાટિકામાં વિષયોના દાસ બની ભાર ઉચકવા માટે વેડમાં માર્યા માર્યા ન ફરો. પોતાના નિજ સ્વરૂપને ઓળખી, સાચા રાજ્યાધિકારને હાથમાં લઈ, પાંદડે પાંદડે અને રજો રજમાં યુધ્ધોદ્યાનનું દશ્ય જોતા આત્મિક સ્વતંત્રતામાં મસ્ત બની સેર કરતા ફરો. વેદાંત તમારા કાર્યભારમાં ગડબડ કરવા નથી ઇચ્છતું, માત્ર તમારી દૃષ્ટિમાં ફેરફાર

કરવા માગે છે. વિશ્વરૂપી પુસ્તક તમારી આગળ ઉઘાડું પડ્યું છે તેમાંથી વાંચો કે:-

“ જિયર દેખતાડું ઉપર તુંહી તુંહય, ”

નમી ગોયમ કે અજ આલમ જુદા બાથ,

બ હર કારે કે બારી બા ખુદા બાથ

અર્થાત્-નથી દહેતો કે તું જગથી જુદો રહે.

ગમે તે કાર્ય કર, મિશમાં મચ્યો રહે.

વેદાંતનો હેતુ તમારી ચોટલી મુંડવાનો નથી; તંમારું અંતર રંગી નાખવું એજ તેનું કાર્ય છે. હા, જો તમારા અંતરમાં એટલો ગાદો રંગ ચઢી જાય કે અંદરથી કૂટી બહાર નીકળી આવે, અર્થાત્ વૈરાગ્યથી વસો પણ લાલ લગવાં બનાવી દે તો તો ધન્ય ભાગ્ય છે તમારાં !

ઓ અર્થશાસ્ત્ર ! ત્યાગીઓને જોઈને તારા હોથકોથ ચામાટે ઉડી જાય છે ? ગભરા નહિ. વેદાંતનિષ સાધુ લોકોનું અસ્તિત્વ એ મૂડીનો વ્યર્થ વ્યય નથી. ઉલટો અવિનાશી આધ્યાત્મિક મૂડીનેર અયાગ બડોળ આ સાધુઓ છે. તેમના પવિત્ર અસ્તિત્વને લીધે ભૂમિ કુળદ્રુષ બને છે. તેમનાં અમૃત ભરેલાં નયનોને ખાતર સૂર્ય અને તારા ચળકાટ કરે છે. તેમનાં ચરણકમળો ઉપર વારી જવામાટે લક્ષ્મી તડપી રહી છે. સાંસારિક મૂડીના વિચારમાં ફોજલા લોકો ! શું તેમને તેમનું અસ્તિત્વ બારે પડે છે ? બીતા નહિ. બીજા તો ઠીક પણ આ ક્ષત્રીરો તો પરમેશ્વર પાસેથી પણ કાંઈ માગતા નથી. શરીર રહ્યું તોયે ઠીક, નહિતર હમણાંજ કપાઈ જાય તોયે તેની તેમને પરવા નથી. તેમનું શ્વાસ લેવું, તેમનું હાલવું, ચાલવું એ પ્રકૃતિ ઉપર હજારો ઉપકાર કરવા જેવું છે.

કૈલાસ અને વૈકુંઠના મુખોને કાગડાની વિદ્યા જેવું કુદ્ર જાણવાવાળા આ સાધુઓમાં એટલી હિંમત છે કે તમે તેમના શિર ઉપર પુષ્પોને બદલે રાખ નાખો, તોપણ તેઓ એ ભસ્મને મસ્તિકા ઉપર ધારણ કરી પ્રેમ-પૂર્ણ દૃષ્ટિવડે તમારાં હૃદયને શાંતિથી ભરી દેશે. ઓ અર્થશાસ્ત્રના અધ્યાત્મીઓ ! કંઈ ખબર છે કે આ લગવાં વસોમાં ઠી નો મનહર ધ્વનિ શુંજવતો મસ્તાની ચાલથી ચાલતો ગલીમાંથી કોણ પસાર થઈ ગયો ? જરા પાસે જઈને જો. તેની આંખો સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે સમસ્ત સૃષ્ટિનો સત્તાટ વેશ બદલી બિશ્વાયાત્ર હાથમાં લઈસેર કરવા નીકળ્યો છે.

મંગ તંગ કે દુકડે ખાંદે, ચલતે ચાલ અમીરા હી

વા, વારે મોજ કુટીરાં દી

પ્રિય હિંદવાસીઓ! તમારા બાળકોની દેખવણી ટી + ઓ + જી = હાંગ
એટલે ફતારાથી શરૂ કરવાને બદલે જી + ઓ + ટી = ગાંઠ એટલે પરમેશ્વરના
નામરૂપ જીથી આરંભો.

અઝ રાસ્તીસ્ત જાંયે અલિફ દરમિયાને “જાં;”

વાવ અઝ ઠણ હુમેશા બુવદ દરમિયાને “ ખું.”

અર્થાન્ “સીધાપણું-સત્યતાને લીધે” અલિદ્ધ” અક્ષરે “જાન” પ્રાણુની મધ્યમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, જ્યારે “વાવ” પોતાની વક્રતાને લીધે “ખૂન” -રક્તની વચમાંજ હોય છે;” પરંતુ જે એમ ન થઈ ગયે તો તમારા પુત્રોને તેઓ મહાવિદ્યાલયમાં પ્રવેશ કરે તે પહેલા એક વરસ કે થોડાક મહીનામાંટે કોઈ પૂર્ણ જ્ઞાનીના સંજમાં રાખો. જે આ પછુ ન થઈ શકે તો આ વિદ્યાર્પીકોની પદવી ધારણ કરનાર નવયુવકો ! આ વિદ્યાયતમાં અભ્યાસ કરી આવનારાઓ ! રૂપિયાની નોકરી સ્વીકારો તે પહેલા આવો ! બ્રહ્મવિદ્યા (અલિદ્ધની વિદ્યા) ના કોઈ સાચા આચાર્યને ગોધી કાઢો. જે માત્ર વેદાંતના ધર્મશાસ્ત્ર અર્થાત્ કેવળ વાદવિવેચનપૂર્ણ પુસ્તકોનુંજ જ્ઞાન ધરાવતો હોય એટલુંજ નહિ, પરંતુ જે ચારિત્ર્યથી પણ સાક્ષાત્ વેદાંત રૂપ હોય, જેમાં વેદાંત મૂર્તિમંત થયેલું હોય, જેની દરેક હીલચાલ ઉપનિષદરૂપ હોય, અને જેના રોમ રોમમાંથી આ ગીત નીકળતું હોય કે ગ્રંથવંતુ વિશ્વે અનૃતસ્ય પુત્રા આ ચે ધામાનિ દિવ્યાનિ તસ્યુઃ ॥

शृण्वंतु विश्वे अनृतस्य पुत्रा आ ये धामानि दिव्यानि तस्थुः ॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।

तमेव विदित्वा तिसृषु मेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ (५७७वर्षे.)

લાવાર્થ:- સાલજો ! ઓ અમૃતના વશજો, દિવ્ય સ્થાનોના ગૃહેવા-
 સ્ત્રીઓ ! સાલજો ! મને મળ્યું છે, મને મળ્યું છે. ' x ' x ' x ' x '
 મેં તે અપરિમિત મહાન્ સ્વરૂપને ઓળખ્યું છે, જે અધકારથી પર
 આદિત્ય સમાન છે. તેનેજ જાણીને મનુષ્ય મૃત્યુને વશ કરે છે. આજ
 છે સુક્તિ મોક્ષ મેળવવાની. જીજ્ઞે કોઈ માર્ગ નથી; જીજ્ઞે કોઈ માર્ગ નથી.

શું આવા કત્યાણુકારી પ્રદાનિષ્ટ જ્ઞાનીઓ ભારતમાં નથી ? માત્ર તેઓને માટેજ નથી કે જેમનામાં સત્યશોધક ભાવના નથી, કોઈ એવા સાચી

લિન્હગીનો હમ કુંકનાંરા પરમહંસના સંગથી તમે આમરણાંત મુર્ખણના દાસ ન બની રહે; પરંતુ “દોલત શુલામે મન શુદ્ધો ઈકળાત આકરમ,” “સમૃદ્ધિ મારી દાસી ને પ્રારબ્ધ થયું આકર” વાળી ઘટના અનુભવશે. જીવનની બનરમાં જે તરફ જશે તે તરફ આનંદનું ગાન તમારું સ્વાગત કરવા આવશે; ત્યાં દૃષ્ટિ ફેરવશે ત્યાં સફળતા હસ્તમેળાપ કરવા હાજર થશે. તમારી નવી ઉગેલી દાદીમૂછો માથે તમારા હોઠ ઉપર મુમધુર સ્મિત ખીલી સદૈવ લાવણ્ય પ્રકટાવતું રહેશે; અને ભાલ ઉપર જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઉદય પામી સદાને માટે પોતાની લ્યોતિ પ્રસારતો રહેશે.

પ્રણવિદ્ ઇવ સૌમ્ય તે મુર્ખ માતિ (જ્ઞાન)

અર્થ:-હે સૌમ્ય ! તારું મુખ પ્રજ્ઞા જ્ઞાનીના જેવું ચોલી રહ્યું છે.

હાય ! મારા પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલાઓ ! તમે ક્યારે બાણ્યોડે

હર કમાલી દે મા સિવાયે હક અસ્ત;

દર હકીકત જવાલ મીદાનમ.

અર્થાત્ નત્ સિવાયની સઘળી ઉન્નતિને, વાસ્તવમાં હું અવનતિ બહુ;

અગર તનરા ન બાશદ દિલ મુનવર ઝેરે બાકશ કુન,

ન બાશદ દર શણિસ્તાં ઈઝઝતી કાનૂસે ખાલી રા.

અર્થાત્ જો તારા શરીરમાં હૃદય પ્રકાશમાન ન હોય તો તે શરીરને લોંબમાં દાટી દે; કેમકે શયનગૃહમાં દીવા વગરના જ્ઞાનસત્તું જરા પણ માત હોતું નથી.

આધુનિક કેળવણીએ ભલે કંઈક ફાયદો પણ કર્યો હોય; પરંતુ તેમાં ફેરફાર અને સુધારણાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. સઘળા ધર્મેશ્વરો પ્રાણ, તત્ત્વજ્ઞાનનો સુકુટ, વિજ્ઞાનનું પણ વિજ્ઞાન એવું વેદાંતજ્ઞ એક એવી વિદ્યા છે જે અજ્ઞાન અને સંકટમાં ઈબનારાઓનો હાથ પકડી શકે છે. જીવનના આરંભમાં જ્યારે હૃદય પાટી ઉપર સંસ્કારોની છાપ અત્યંત સરળતાથી બેસી શકે છે, તે સમયમાં જે કેટલીક ભૂલો વિદ્યાર્થીઓને શક્તિદાયક ઔપચિત્તો ગણીને પાર્થ દેવામાં આવે છે, તે તેમના રક્તમાં દોષ ઉત્પન્ન કરી દે છે, અને તેમના સમગ્ર જીવનને કટુ બનાવી મૂકે છે. ઉદાહરણાર્થ પાઠ્ય પુસ્તકોમાંની નિમ્નલિખિત પંક્તિઓ કે “નીચતા સ્વભાવની વર્ષો લગી પરખાય ના.”

સગીરા લોક મધ હરગિઝ ફરામોશ, ન ગર્દદ ગરઝની સો નોખતશ સંગ;
વગર ઉમે નવાઝી સિક્કલઈ રા, બ કમતર ચીઝી આયદ બા તૂદર જંગ.

અર્થાત્ શ્વાનને કદી કોળીઓ, ખાવા આપ્યું હોય,
હવ્વર પત્થર મારશે, નહિ ભૂલે તે તોય,
પણુ જે કોઈ નીચને પાળે જીવન ભાર;
એક નજીવી વાત પર લડતાં કરે ન વાર.

બર તવાઝો હાથે દુશ્મન તકિયા કર્દન અમલદીસ્ત;
પાય બોમે સૈલ અઝ પા અદ્ ગનદ દીવાર રા.

ભાવાર્થ:—નમ્રતા શત્રુતણી તે પર ભરોમો રાખવો,
એ મૂર્ખતાની મૂર્ખતા, સાચું કરું, જાણો તમો;
જુઓ, સરિતા નમ્રતાથી ભીંતનાં ચરણો ચૂમે,
પણુ એમ ચરણો ચૂમનાં નકીજ સીંતને પાડશે.

ન દાનિસ્ત આકે રેહમત કર્દ બર માર,
કે આં જુદમસ્ત બર ફરઝન્દે આદમ.

અર્થાત્ દયા કરતાં ન જાણ્યું સર્પ પરતે, કે માનવ પુત્ર ઉપર જીવ છે એ.

સંગી દિલસ્ત આ કે બઝાહિર મુલાયમસ્ત;
પિન્હાં દરને પંખા નિગર પંખા દાને રા.

અર્થાત્ દેખાવે જે નરમ છે, હૃદયે વજ્ર સમાન,
ફના અંતરમાં પડ્યો કપાસિયો પરમાણુ.

આવા ઉપદેશોથી મનુષ્યનું હૃદય સદેહ અને ખોટા સંશયોનું ઘર
બની જાય છે, અને તેની આખોમા એવો વ્યાધિ ભરાઈ આવે છે કે જ્યાં
જુએ છે ત્યાં મૂર્તિમંત શત્રુતાજ દષ્ટિગોચર થાય છે જે કે વાસ્તવમાં
તો તેના પોતાનાજ ખોટા સંશયો અને સંદેહો મજનારાઓનાં દિલ કાળાં
થઈ જવાના કારણરૂપ હોય છે. વેદાતની તો આ આજ્ઞા છે કે “નીચ,
શત્રુ, પાપાણુહૃદય, પિશાચ ” કોઈજ નથી. મારું પવિત્ર સ્વરૂપજ એ
સર્વ વેધોમાં સદેવ પ્રકટ થાય છે કોઈ પણ પોતાનું બૂંડું નથી કરતું,
ત્યારે મારું બૂંડું કરનાર કોણ છે ? અન્ય તો કદાપિ વિચાર માત્રમાં પણ
ઉપસ્થિત નથી થયું. ખોટા સદેહ ત્યાગો; દ્વૈતદષ્ટિના અધર્મને તોડી
પાડો, અસત્યથી દૂર નાસો.

જો બાહ્યદિએ હલાહલ જેવો કોઈ માણસ મારી પાસે આવ્યો છે તો તે અવશ્ય કોઈ કોઈને દૂર કરશે. આવા વિપત્તિ આવશ્યકતાજ હતી. જો તે નસ્તરૂપ બનીને આવ્યો છે તો ભ્રમ સ્નાયુની નસ ખોલીને અવશ્ય મારી આરોગ્યતાનું સાધન બનશે, ભલે આવ્યો. અસ્તરો બનીને આવ્યો છે તો જરૂર મારી હજામત કરશે; સાફ થયું. બધાં શરીરો મારાં છે. મારા પોતાના સ્વરૂપથી મને નુકશાન પહોંચવાનો ભય નથી. બહારથી દેખાતી લિન્નતાઓ સત્ય નથી, માત્ર દેખાવજ છે. જેવી રીતે દરેક જણ જાણે છે કે કોઈ કાળે હું બાહ્યાવસ્થામાં હતો, પછી સુવાવસ્થામાંથી પસાર થયો, ભવિષ્યમાં વૃદ્ધાવસ્થા પણ વીતી જશે, પરંતુ આ ફેરફારોને જોનાર મારા સ્વરૂપમાં કંઈ ફેરફાર નથી થયો. આ બધાં સામયિક પરિવર્તનો દેખાવમાંજ હતાં, તે સાચાં નહોતાં. તે પ્રમાણેજ પ્રાણીઓનાં પરિવર્તન (વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેની પરસ્પરની લિન્નતા) પણ માત્ર દેખાવમાંજ હોય છે, વાસ્તવમાં નથી.

વિજ્ઞાન જણાવે છે કે શરદી અને ગરમી એ બંને ઉષ્ણતાનાંજ નામ છે, માત્ર પરિમાણનોજ એમાં તફાવત છે. બરફને ઠંડો કહે છે પરંતુ બરફની ઠંડી પણ ઉષ્ણતાનું એક પરિમાણ છે; બાષ્પને ગરમ કહે છે, તે પણ ઉષ્ણતાનોજ આધાર છે. બરફની ઠંડી જો ઉષ્ણતાનોજ એક પ્રકાર ન હોત તો પીગળી જતા બરફને સેન્ટીગ્રેડની શૂન્ય ડીગ્રીથી અતિ નીચે ઉતારી શકવાનો કંઈ અર્થજ ન રહેત.

અંધારું અને અજવાળું પણ એકજ પ્રકાશનાં જૂદાં જૂદાં પરિમાણોનાંજ નામ છે. રાત્રીનો સમય મનુષ્યને માટે અંધકારરૂપ છે, પરંતુ ગિલાડી, વાઘ વગેરેને માટે તો તે અજવાળારૂપ છે.

તેજ પ્રમાણે દુર્બળતા અને બળ પણ એકજ અવસ્થાનાં પરિમાણોનાં નામ છે. અજ્ઞાન અને જ્ઞાન પણ પરસ્પર વિરોધી નથી. પાંચ વરસનું બાળક અજ્ઞાન, અને તેજ વીશ વરસની વયે સ્નાતક બની પ્રવીણ કહેવાય છે. વળી પાછો તેનેજ એક સમર્થ વિદ્વાન અને અનુભવીની સાથે સરખાવતાં અજ્ઞાન નિશાળિયો ગણવામાં આવશે. તેવીજ રીતે વેદાંત જણાવે છે કે, ઓ પોતાને ભલો કહેવડાવનાર ! જ્યારે તને કોઈ ભૂંડો માણસ દેખાય ત્યારે નકકી જાણને કે તે તારૂંજ બાહ્યાવસ્થાનું નાનું અને વાહું સ્વરૂપ છે. ઘૂણા કેમ કરે છે ? દશ વર્ષ પછી

તારી દશા કંઈની કંઈ થઈ જશે. ત્યારે તે સમયે શું તું આ વખતનો તારા સ્વરૂપને “અજ્ઞાનનો પિતા” કહેવાનું સાંખી શકશે ? નહિ. માટે વિકાસરૂપી સીડીનાં ભિન્ન ભિન્ન પગથીયાં ચઢી રહેલા માણસો ભુંડા હોવાનો ચુકાદો ન આપી દે. તેમની તાત્વિક એકતાને હાદિક દષ્ટિથી ભ્રેષ્ઠ પ્રેમનો ખ્યાલો ગટગટાવ.

કેટલાકો એમ ધારે છે કે હરીશ્ચંદ્રને હોઠે પાડવા એજ પોતાની આબરૂ-આત્મસન્માનને બાળવી રાખવું છે. એવા માણસોને વેદાંત એવી શીખા-મણી આપે છે કે “આ પ્રકારના વિચારોનો ત્યાગ કરો, નહિતર અપ-માન સહન કરવું પડશે” વેર વાળવું, શિક્ષા કરવી, દ્રેષ રાખવો, એ વિચાર એવો ગીધ જેવો છે કે જે સ્પષ્ટરીતે દેખાડી આપે છે કે તમારા અંતરમાં અજ્ઞાનનું મહદ્ સડી રહ્યું છે. આ મહદા વિના કોઈપણ ગીધ કંદાપિ આવતું જ નથી. ગાળ દેનારને પોતાથી ભિન્ન ગણી વેર વાળવા તત્પર થવું એ સ્પષ્ટરીતે બતાવી આપે છે કે તમે પોતેજ અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રામાં સૂતા પડેલા છો.

કેટલાક લોકો પોતાની ચતુરાઈ અને છેતરવાની કુશળતા માટે મગ રૂર હોય છે. વાંકી ચુકી ચાલબાજીથી પોતાની મતલબ કાઢી લેવાની કળાને તેઓ મોટી વાત માને છે. તેવાઓની દયામણી સ્થિતિ ઉપર દયા ખાઈ વેદાંત એવો અટલ સિદ્ધાંત સભળાવે છે કે તેમને પ્રકૃતિમાતા વહેલી કે મોડી કડવા અનુભવરૂપી લપટાકો લગાવી ગાલ લાલ કરીને એવો પાઠ અવશ્ય ભણાવશે કે “ધૂર્ત માત્ર પોતાનેજ તૂટી શકે છે.” અશ્વિ કદાચિત ઉબણતાનો ત્યાગ કરે, પરંતુ જેનામાં ધૃષ્ટતા હશે તે તેને પોતાનેજ સાડી પેટે શેક્યા વિના નથી છોડવાની.

દ્વૈતાચરણી (અર્થાત્ ધૃતારો કિંવા બીજા ખરાબ કામ કરનારો) મનુષ્ય પોતાનાં કુકર્મથી અદ્વૈતના નિયમનો ભંગ કરે છે તે સત્યના સૂર્યની આખોમાં ધજ નાખવા ઇચ્છે છે એવાઓને માટે કોઈ પણ ઠેકાણે આશરો નથી. અદ્વૈતના નિયમનો ભંગ કરવો એ પાપ છે, અને અનેકમા એક ભ્રુવું, પછી કંમે કંમે અનેકના વિચારને તદ્દન નષ્ટ કરી દેવો તે મનુષ્ય જીવનની ઉચ્ચતમ પકિત છે જેવી રીતે અન્ય મનુષ્યોને પત્યર, ગાય, ભેંસ, વગેરે વસ્તુઓ દેખાય છે, તેટલીજ પ્રતીતિપૂર્વક એક આનંદ-ધનનો સર્વમાં અનુભવ કરવો તેજ અમર થવું છે.

સાયંકાળને સમયે ઉદાનના ખુણા તરફથી પૂર્ણ પ્રેમભરેલા સ્વરમાં
ઓ ભજન ગવાતું હોય એવો ધ્વનિ સંભળાયો.

મેં અપને રામ કો રિખાઉં.

જંગલ ખઉં, વૃક્ષ ન છેડું, ન કોઈ કાર સતાઉં;
પાત પાત મેં હૈ અવિનાશી, વાહી મેં દર્શ કરાઉં. મંચં
આવધ ખાઉં, ન ખૂટી લાઉં, ન કોઈ વૈદ ખુલાઉં,
પૂર્ણ વૈદ મિલે અવિનાશી, તાહી કો નખલ દિખાઉં. મંચં

મેં અપને રામ કો રિખાઉં—ઇત્યાદિ. એનો ગાનાર કોણ છે ?—

ભક્ત શિરોમણી કળીર !

એક સમયે એક નવ યુવક (રામદાસ)ને હૃદયમાં ઉતરી જાય એવું
ગાયન સાંભળી વૈરાગ્ય ચડી આવ્યો. તેણે સજળ નેત્રે કળીરજીના ચરણો
ઉપર માથું મૂકી દીધું, અને બેઠ કર જોડી પ્રાર્થના કરી કે “ આપ
સર્વ શક્તિ ધરાવો છો; મને પણ ભગવાનનાં દર્શન કરાવો. ” કળીરજી
રામદાસના સાચા ભકિતભાવને જોઈ ના ન પાડી શક્યા. થોડીક વાર
વિચાર કરીને પછી પરમ દિવસે દર્શન કરાવીશ એવું વચન આપ્યું,
અને તે માટેની સામગ્રી તૈયાર કરવા માટે રામદાસને સમજણ પાડી.

બીજે દિવસે રામદાસે આનંદમાં આનંદમાં પોતાની માલ મિલકત
વેચી તેનાં ચોખા, ખાંડ, ઘી, લોટ દૂધ ઇત્યાદિ ખરીદ કર્યાં. નિર્મિત
દિવસે અત્યંત ઉત્તમ લોજન તૈયાર કરવામાં આવ્યાં, અને સાધુલોકોને
નોતરવામાં આવ્યા. એક બાજુ ભાત ભાતનાં સ્વાદિષ્ટ લોજન તૈયાર
પડેલાં છે, બીજી તરફ મહાત્મા પુરુષો આવીને પોતપોતાના ભજન-
પાઠમાં લાગેલા છે. રામદાસ અત્યંત પ્રેમ અને ભકિતની સાથે એકાંતમાં
પૂજા કરે છે. તેને એવી આશા છે કે હુમણાં ભગવાનનાં દર્શન થશે,
હુમણાં દર્શન થશે.....

રામદાસને દર્શન થશે તે પછી સર્વ મહાત્મા પંગતમાં જમવા બેસશે
સર્વ લોકો આંખો ફાડીને તે શુભ ઘડીની રાહ જોઈ રહ્યા છે.

હ્યો, બપોર ઢળી ગયા; પરંતુ રામદાસને હજી દર્શન નથી થયાં. સાયં-
કાળ થવા આવ્યો પણ હજી દર્શનનો લાભ નથી મળતો.

કેટલાક નવજવાન સાધુનાં હૃદય પરમેશ્વરને કંઈનું કંઈ કહેવા લાગ્યાં

કે “હાય ! અમારા ઉદર અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનની વચ્ચે તું અંતરાયરૂપ કેમ થઈ પડ્યો છે ?” કેટલાક તો નિરાશ થઈ ગયા. કેટલાક કપીરને ગાળો ભાંડવા લાગ્યા; કેટલાક રામદાસને મૂર્ખો માનવા લાગ્યા. કેટલાક પ્રેમીઓ એવા આનંદિત વિચારથી નૃત્ય કરી રહ્યા હતા કે કદાચ રામદાસની કૃપાથી અમને પણ દર્શનનો લાભ મળશે. ટુંકમાં આશા અને પ્રતીક્ષાને લીધે દરેકની દશા “શું” ગોશે રોજાદાર બર અડલાહો અકબર અસ્ત” (સંધ્યા સમયની અજાનનો “અહાહો અકબર” શબ્દ સાંભળવા જેમ રોજા રાખનારના કર્ણુ ચાતુર હોય છે) તેવી થઈ રહી હતી.

આ લોકોને તો પોતપોતાના વિચારોમાં લીનજ રહેવા દો. પેલી તરફ ભોજન, ખાણ, ઈત્યાદિની ખબર હતી. પવિત્ર રસેઈ (ચોકા) માં આ શું ઘમસાણુ મચ્યું છે ? અહીંયાં આ લેંસ ક્યાંથી આવી ગઈ ? ખીરનાં વાસણુ ઉંધાં પડ્યાં છે, શીરાની કદાઈઓમાં લેંસે મોં મારેલું છે; માલપુવા સઘળા ખોટી નાખ્યા છે. દાળ વગેરેના તપેલાં ઉંધાં વાળ્યાં છે. લેંસે શીંગડાંવતી ચૂલા પણ ભાંગી નાખ્યા છે. સમસ્ત સ્થાનને ઠેક ઠેકાણે ખરીયોથી ખોટી નાખ્યું છે. જ્યાં ત્યાં છાણુ છાણુ થઈ રહ્યું છે. હવે લેંસ ડાકું ઉંચકીને બરાડવા માંડી.

રસોઈ રાંધવાના ઓરડામાંથી આ અણુધાર્યો અવાજ સાંભળી સઘળા સાધુઓ ચોકી ગયા. આખા દિવસની લૂખને લીધે ખિન્ન હૃદય તો પહેલાંથીજ હતાં, તેમાં આ ભોજન સામગ્રીની બરબાદી થએલી જાણીને તેમના ક્રોધની જ્વાળા અંતિમ હદસુધી ભડકી ઉઠી; તમોશુજુના ઉભરા વિષે તો ન કહેવું એજ, સારું.

ખીજ ખાત્રુ રામદાસ પણ ગાંડાની પેઠે હાથમાં લકૂ લઈ આવી પહોંચ્યો. સાધુઓએ લેંસને ઘેરી રાખી અને રામદાસે લેંસને મેઘીપાક ખવડાવવાનો આરંભ કર્યો. મારી પીટીને તેણે ખાધેલું અવળું કાઢી નાખ્યું

કોઈ કપીરજી ઉપર અલંકારો વર્ષાવતો હતો, કોઈ મીઠી મીઠી ચોપડતો હતો તો કોઈ વીખુંને તમતમતું સંભળાવતો હતો.

લેંસ ઘવાઈને ચકતથી ખરડાયેલા શરીર સાથે લંગડાતી લંગડાતી તથા દુઃખભરેલા સ્વરે ફરિયાદ કરતી મહા મહેનતે પોતાના પ્રાણુ બચાવી

જ્યાં કબીર બેઠેલા હતા ત્યાં જઈ ચડી. પાછળ પાછળ રામદાસ અને સાધુલોકો પણ એ તરફજ આવતા હતા. આવીને જુઓ છે તો ભકત કબીર દયાના માર્યા લોંસને ગળે વળગી ચોધાર આંસુ વર્ષાવી રહ્યા છે અને કહે છે “ઓ ભગવાન ! હાય ! આપને આજે એવા પ્રહાર પડ્યા છે કે જેવા રાવણ સાથે લડતી વખતે પણ ન હોતા પડ્યા. હાય ! આજે આપને એટલું બધું ખમવું પડ્યું કે જેવું કંસની સાથે લડતાં પણ નહોતું સહન કરવું પડ્યું. હાય ! આપને આજે.....

કબીર ભકતાના રૂઢન આકંઠે બધા શ્રોતા જનોની દશા એકદમ ફેરવી નાખી. જેવી રીતે કોઈ વસ્તુ આગને અડકતાંજ આગ બની જાય છે, તેવીજ રીતે તે પ્રસંગે કબીરની અસરથી રામદાસ વગેરેનાં હૃદયો એવાં નિર્ભળ બની ગયાં કે સાચા પ્રભુપ્રેમ-અદ્વૈત આનંદ સિવાય શેષ કંઈજ ન રહ્યું. તેમનો લિન્નલાવ એકાએક લુપ્ત થઈ ગયો. દ્વૈતનો પડદો ફાટી ગયો. દરેક જગ્યાએ, પ્રત્યેક વસ્તુમાં એકજ આત્મા જણાવા લાગ્યો.

મન એસો નિર્ભળ ભયો, જૈસો ગંગાનીર;
પીછે પીછે હર ફિરે કહત “કબીર, કબીર.”

હુઃખ અને દર્દ, વિષયવાસનાઓ, શારીરિક આશાઓ નષ્ટ થઈ ગઈ. એકજ શરીર પોતાનું હોવાને બદલે સર્વ શરીરો પોતેજ છે એમ લાગવા માંડ્યું; અને એ પોતે-પોતાનું સાચું સ્વરૂપ, સૃષ્ટિને વિશ્રાંતિ દેનાર રામ પોતેજ હતો. પરમાત્મદર્શન એ એક એવું વિચિત્ર દર્શન છે કે તે સમયે દર્શન આપનાર અને દર્શન કરનાર બે નથી રહેતા. પોતેજ લીલા અને પોતેજ લીલા કરનાર, કેવું આશ્ચર્ય ! હર (પરમેશ્વર) તું બાહ્યદર્શન એનુંજ નામ છે કે હર (પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય, સૃષ્ટિ, ઇંડ બધી વસ્તુઓ) હુંજ છું.

ઓ સંસારીવિદ્યાઓના વિદ્વાન ! શું તું સંસારવાટિકાની દ્રાક્ષની વેલોનાં પાંદડાં ગણવામાં, રસ તોળવામાં, અને આકૃષ્ટે તેના અવયવો કાપવામાંજ વનરૂપિ શાસ્ત્રજ્ઞોની પેઠે આયુષ્ય ગુમાવશે ? એ કડાકૂટ થોડો વખત બાળુ મૂઢી એકવાર આ ભાત ભાતની દ્રાક્ષામાં તારે માટે ભરવામાં આવેલો દ્રાક્ષારસનો સ્વાદ તો ચાખી જો. એટલે તને સ્વાદ લાગી જશે.

નિગાહે ચાર જિસ દિનસે, નિગાહું મેં સમાઈ હય;

મેરી આંખું મેં ઠાંટાસા, ખટકતા કુલ ઝમાના હય.

આ તેજસ્વી દ્રાક્ષ-પુત્રી (પ્રેમમહિરા) એકવાર મોંએ લાગી, એટલે તારી નખરાંબાજ પ્રિયતમાના ધુંધટને હઠાવી દેવા જેટલી હિમ્મત તારામાં જરૂર આવશે. આજ પવિત્ર શરાબે પરમહંસ રામકૃષ્ણને લંગીઓની ઝુંપડીમાં જગદંબા કાળીનાં દર્શન કરાવ્યાં હતાં, અને પોતાના શિરના લાંબા વાળવડે ઝુંપડીનું સંડાસ તેઓ સાફ કરવા લાગ્યા હતા. આજ અદ્વૈત મહિરાની લહેરમાં મહા પ્રભુ ચૈતન્ય ગૌરાંગે પોતાના શરીરને જગદંબાએ જોયું, અને હેતને લીધે જે કાંઈ સામે આવ્યું તેને તેમણે ઝટ ખોળામાં બેસાડ્યું. અહો માતૃપ્રેમ ! ગાયત્રી પેઠે તેઓ પોતાના બાળકોને ચાટવા લાગ્યા.

ઓ હાડ ચામમાંજ રહી ગએલા વિજ્ઞાન ! દૂર થઈ જા, મારી આંખો આગળથી ! ઓ દર્શનશાસ્ત્રોના પડદા ! નહ થઈ જા મારી સામેથી ! જોઈ તો ખરો કે આ ન્યાય અને વ્યાકરણનો આચાર્ય (લગવાન ગૌરાંગ) ક્યાં દોડતો જાય છે ! જુઓ જુઓ, એ તો કૃષ્ણને ગળે બાંધી પડ્યો અને પ્રેમને લીધે ચોધાર રૂદન કરી રહ્યો છે.

કૃષ્ણને ! આ કૃષ્ણ ક્યાં છે ? આ તો એક નામચીન બદમાશ પીઠા-માંથી દાડ પીને જઈ રહ્યો છે !

ઓ પોતાની અંદર બદમાશને રાખનારી પૃથક્ જોનારી દ્વૈતદષ્ટિ ! તારા અંધાપાને દૂર કર. ઉપનિષદની ઇસ્તિતાલમાં આંખો સુધરાવ. એ પછીજ તું આ વિષયમાં મત આપવાની અધિકારી થઈશ. અત્યારે તારા બદમાશની સ્થિતિ જો ! તે પોતાની પ્રત્યેક હીલચાલથી, દરેક શબ્દ અને કાર્યથી, કહે છે કે “હું કૃષ્ણ છું.” તેનું બદમાશપણું ત્યાંસુધીજ હતું કે જ્યાંસુધી ભગવાન ચૈતન્યની તત્ત્વદર્શી દષ્ટિ તેની ઉપર નહોતી પડી. આ સાચા મસીહ એક દષ્ટિપાતથી તેના પાપરૂપી રક્તપિત્તને ચિરકાળને માટે દૂર કરી દીધું; તેને અનાથ પાપીમાંથી ત્રિલોકીનાથ કૃષ્ણ બનાવી દીધો.

કુરબાને નિગાહે તૂ શવમ બાઝ નિગાહી,

કુરબાને નિગાહે તૂ શવમ બાઝ નિગાહી.

અર્થાત્ વારી જાઉં દષ્ટિ પરે નયન જોલ તું,

વારી જાઉં દષ્ટિ પરે નયન જોલ તું.

પ્રવાહિરધ્વનાં નવજલદકોટી સ્વ દશી ।

વધાનં પ્રેમહર્ષા પરમપદકોટી પ્રહસનમ્ ॥

ચમતં માધુર્યરમૃતનિધિકોટીરિવ તનુ- ।

ચ્છટાભિસ્તં ઘંદે દરિમદદ સંન્યાસકપટમ્ ॥

વાતપર્યઃ-જેની આંખો નવીન મેઘસમ મુસળધાર વૃષ્ટિ વરસાવી રહી છે, જેના પ્રેમનો પ્રકાશ મનુષ્યોના હૃદયમાં સ્વર્ગ અને દેવલોકમાટે પણ ધૂણા ઉત્પન્ન કરે છે, સૌહર્દ્ય અને મધુર હાવભાવને લીધે જેના શરીરમાંથી અમૃતનો સમુદ્ર નીકળી રહ્યો છે, તે કોઈ અન્ય નથી. અહાહા ! ! લગવાન ગોરાંગ સંન્યાસના વેષમાં પરમેશ્વર પોતેજ છે જય ! જય ! ! જય ! ! !

જુઓ આ અરણ્યમાં આવી ભાંગેલી તૂટેલી ઝુંપડી કોણ બનાવી છે ? આવો, જરા જોઈએ તો જરા !

અરે જવા દો, આ તો કોઈ અતિ નીચ જાતિની છે. અંદર જઈશું તો નહાવું પડશે. તમે પણ ઠેવી વાતની પાછળ પડ્યા છો ! વારૂ રામના કહેવાથી મને કમને ઝુંપડીમાં પેસે છે.

“ અરે ! આ કોણ ? ” નિસ્તબ્ધ બની જાય છે.

પાઠકો ! સમજ્યા ? આ ઝુંપડીમાં કોણ બેઠું છે ? ઓળખો છો કે ? એવો કયો હિંદુ કે મુસલમાન છે જેણે દરોરાના દિવસે “ જોલ, રાજા રામચંદ્રથી જય, ” નહિ સાંભળી હોય ? અને શણગારેલી પાલળીમાં પધરાવેલી મહારાજની પ્રતિમાનાં દર્શન નહિ કર્યાં હોય ? તેજ રાજા રામચંદ્ર આ ઝુંપડીમાં કાઢેલી તૂટેલી સાદડી ઉપર સીતાજીની સંગાથે બેઠા છે. શું તેઓ શોકાતુર છે ?

શોકાતુર શેના ? મહા આનંદિત છે.

સાદડીની પાસે જમીન ઉપર એક હલકી વર્ણની લીલડી (શળરી) બેઠેલી છે. તેની સાથે હૃદય જોલીને કેવી વાતો કરી રહ્યા છે ? લીલડી બોરોની મોસમમાં જંગલમાંથી બોર વીણી લાવી હતી. તેણે બધાં બોર ચાખીને તેમાંથી મીઠાં મીઠાં એક બાજૂએ મૂક્યાં હતાં, અને બાકીનાં પોતે ખાઈ ગઈ હતી. તે લીલડીનાં આખેલાં અને સૂકાયેલાં પણ મીઠાં બોર હાથ લાખો કરીને લગવાન મધુર મધુર વાણીથી માગી રહ્યા છે. !

‘મર્યાદા પુરુષોત્તમ રાજા રામચંદ્રજીની આવી સ્થિતિ જોઈને પણ હિંદમાં સાંપ્રદાયિક જગડા અને પક્ષપાતની ગંધ રહેવા પામશે ?

વાંચનાર ! લીલડીની આ ટૂટીફૂટી ઝુંપડી ભેધ મન કદાચિત ખિન્ન થયું હશે. આવો. હવે દિલ્હીની સેર કરાવીએ. બ્રાહ્મણો અને રાજા મહારાજાઓનો ભપકો બતાવીએ. યજ્ઞની ધામધૂમમાં કંઈ સાથ ન છોડી દેતા. અહા ! આશુ ? કોની કોમળ અંશુલિઓએ આ આપણા પગ પકડી લીધા છે ? આ ચરણ કોણે ધોવા માંડ્યું ?

વાંચનારાઓ ! કંઈ સમજ્યા ? એક બાબત પૃથ્વીતલ ઉપરના વજબાહુ સમ્રાટો જેની ચરણરજ પ્રાપ્ત કરવામાટે અતિ આતુર હતા; બીજી બાબત રૂપેરી દેહધારી ચંદ્રવદનીઓ જેના મધુર ઓષ્ઠનાં ચુંબનમાટે તલસી રહી હતી, જેની ખંસરીનું બાલસંગીત એક તરફ ગ્રેમી સ્વભાવવાળા ઓના હૃદયમા એટલેજ તનમનાટ ઉત્પન્ન કરે છે, અને જેની ગીતા બીજી તરફ જ્ઞાનીઓને રિજાવે છે, તેજ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે હૃદયના ઉમંગથી દરેક નાના મોટાના પગ ધોવાનું કર્તવ્ય સ્વીકાર્યું છે. તેણેજ પગ પકડ્યા હતા. કૃષ્ણના ગ્રેમની ન્યારે આવી દશા છે તો ઓ હિંદવાસીઓ ! તમારું કર્તવ્ય શું છે એ તમે પોતેજ કહો.

પિદરમ રોઝએ-રિઝવાં બદ્દ ગદુમ બકરોખત,
નાખલક બાશમ અગર મન બજવી ન કુદોશમ.

અર્થાત્ મારા પિતાએ સ્વર્ગવાટિકાને ઘઉંના દાણામાટે વેચી નાખી; હવે હું જો તેને જવના એક દાણામાટે ન વેચુ તો પછી તેવા બાપનો દીકરો કેમ કહેવાઉં ?

પ્રશ્ન:-કેમ મહારાજ ! ન્યાલગી વેદાતનો રગ નહોતો ચડ્યો ત્યાં સુધી તો સાદા વસ્ત્ર પરિધાન કરતા હતા, હવે ત્યાગ વૈરાગ્યની વિદ્યા શીખ્યા એટલે નખથી શિખાસુધી રેશમી વસ્ત્રોથી શરીરને શોભાયમાન કરવા લાગ્યા ! વળી બુઝો તો ખરા ! દરજી કેવી ચળકતી ઝળકતી બે રત્નકોશો લાગ્યો છે ! એક ચમકદાર લીલા રેશમની છે, અને બીજી અત્યંત સુદર લાલ રેશમની !

ઉત્તર:-સતી થાય છે ત્યારે સપૂર્ણ શૃંગાર સજે છે આખોમા સુરમો, અધર ઉપર પાનની લાલી, ગળામાં હાર, દુકામા દરેક પ્રકારના શૃંગારથી સજાયેલી અને શોભાયમાન થયેલી હોય છે, પણ આ તૈયારીને શો અર્થ છે ? એટલુંજ કે જોત જોતામા એ હવે આગમાં ફૂટી પડશે

મહાશય ! આ મહારાજની સજ્જવટ અને બનાવટ તો સતીનો શૃંગાર છે. ભેત ભેતામાં.....એક જણ સિદ્ધ કરી આપે છે કે “રત્નધી-ઓની કીંમત જે સાઠ રૂપિયા આપવામાં આવ્યા તે તો ગજબજ કર્યો કહેવાય. મૂળ કીંમત લાગ્યેજ ત્રીશ જેટલી હશે. કાપડીયો અને દરજી છેતરી ગયા.”

મહારાજ:—(સજ્જળ નેત્રે) “હાય ! માત્ર હુદ્ર રૂપિયાની ખાતર, ત્રીશ સાઠ કે સો રૂપિયા માટે, હું તત્ત્વદર્શી નયનોને બાણી ભેંધને ફેડી નાખું ? પ્રેમના નિયમને તોડી નાખું ? કેવો રૂપિયો અને ક્યાંનો દરજી ? ઠં ઠં ઠં

કેવા લાગણીથી ભરેલા અને હૃદયને પીગળાવી નાખે એવા શબ્દો હતા ! ઉપદેશક થરથરી ગયો, પાણી પાણી થઇ ગયો. આ પ્રકાશોના પણ પ્રકાશ જેવા આત્મભાવે-પ્રેમભાવ દરજી અને કાપડીઆના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી તેમને આપો આપ બગૃત કર્યા. બન્નેએ આવી પોતાની મેળેજ અપરાધોનો સ્વીકાર કર્યો, અને પશ્ચાત્તાપ કર્યો.

શું જે વસ્તુ સિદ્ધાંતમાં સારી પૂરવાર થાય તે વ્યવહારમાં કદાપિ નુકસાન કરી શકે છે ? કદાપિ નહિ, સિદ્ધાંતમાં સરસ અને વ્યવહારમાં અયોગ્ય-આવવાના જૂઠા અને દેખાડવાના જૂઠા; ન્યાયશાસ્ત્ર આ વાતનું ખંડન કરે છે.

જે વિજ્ઞાન એકજ લપડાકવતી દ્વૈતવાદનું મોં ફેરવી નાખે છે, દ્વૈત પાડી નાખે છે, ભયંકર પર્વતની પેઠે દ્વૈતના સિદ્ધાંત ઉપર ટૂટી પડીને તેના ચીનીનાં વાસણોની પેઠે ચૂરે ચૂરા કરી નાખે છે, તેજ વિજ્ઞાન, અદ્વૈત સિદ્ધાંતના દ્વાર આગળ ઝાડુ વાળવાનું કામ કરે છે. વળી વેદાનું પ્રત્યેક પૃથ્થ આ અદ્વૈતની વિભૂતિનું પ્રકટ સ્થાન છે. આ અદ્વૈત સિદ્ધાંત પરમાર્થના ઉચ્ચ શિખરઉપર તદ્દન સત્ય છે, ના, ના, એ તો સત્ય પોતેજ છે. એજ અદ્વૈત સિદ્ધાંત વ્યવહાર દશામાં પ્રેમને રૂપે બનીને પ્રતિબિંબિત થાય છે. વ્યાવહારિક જીવનમાં એ સત્ય પ્રેમને નામે પ્રકટ થાય છે, કારો-બારના બજારમાં તે સમાન પ્રેમનો વેપ લઇને આવે છે. માટે આ અદ્વૈત સિદ્ધાંત જે પરમાર્થમાં પ્રકાશસ્વરૂપ છે, તે વ્યવહારમાં પ્રેમસ્વરૂપ બનીને આપણને કેવી રીતે નુકસાન કરી શકે ?

વરૂ, સર્પ, વીંછી, વગેરે જેમને ઉપદ્રવકારક ગ્રાણીઓ ગણવામાં

આવે છે, તેઓ પણ જો આપણા હૃદયમાં અત્યંત પ્રેમ હશે તો આપણને નહિ કરડે ?—હા, નહિ કરડે.

આદિસાપ્રતિષ્ઠાયાં વત્સન્નિઘૌ વૈરત્યાગઃ । (યોગર્થન)

અર્થાત્ અહિંસા દઢરીતે જામી. જાન્ય—સ્થાપિત થઈ જાન્ય—તો તેની સમક્ષમાં વેર ફરકી પણ નહિ શકે.

પરોપકાર મૂર્તિ દુર્ગા માતા નરસિંહની પીઠ ઉપર કેમ કાછોટો નહિ કસે ? સત્વશુભની મૂર્તિ વિશ્ણુને માટે મહા વિષધર શેષનાગ નરમ શય્યાનું કામ કરે છે, અને પોતાની ઝેરી ફૂણને તે પ્રસન્નાત્માની છત્રી-રૂપ બનાવે છે. તિજખા અને ઉન્મત્ત સર્પો વરદાતા શિવજીનાં આભૂષણ બનેલાં છે, અને પ્રેમપૂર્વક વ્યાલભૂષણની ચોતરફ વીંટળાઈને શાંતિના પ્રલાવને સિદ્ધ કરે છે.

અગ્રેજી જાણનાર, જેને ગંગાની શિલા ઉપર બેસાડ્યો હતો—(ઘડી-આળ જોઈને) થેંક્યુ ! થેંક્યુ ! ! (આપનો ઉપકાર થયો ! ઉપકાર થયો !) આપે અત્યંત કૃપા કરી ! કેવાં કેવાં દીલાં વન દેખાડ્યાં; પરંતુ મને તો આ ઠંડી હવામાં બેઠાં બેઠાં સુખેખમ થઈ આવ્યું છે. ક્ષમા કરશો. રજા લઈશ.

રામ:—ભલે, પધારો.

અગ્રેજી જાણનાર ઉઠી ઉભો થાય છે.

રામ ગંગામાં તેના પડછાયા સામે આગળી બતાવીને કહે છે—જરા ઉભા ઉભા આ ગંગામાં તો જુઓ. આ આપનો નજીકનો સગો, રૂપ અને આકૃતિમાં તો તદ્દન આપના જેવોજ છે, પરંતુ તે છે કોણ ? તેણે ઘડિયાળ કોટની જમણી બાજુએ લટકાવી છે, જો કે જેન્ટલમેને તો તમારી પેઠે તે ડાબી બાજુએ લટકાવવી જોઈએ. અને જુઓ ! તમારા અને તેના પગ તો જોડાયેલા છે, પરંતુ તમારું કદ ઉપર વધે છે, અને તેનું કદ નીચે લાંબાય છે. આ પડછાયો આમ નિકટ કેવી રીતે આવી ગયો ?

આમ કહી રામ ઉભો થયો અને વાતો કરતા કરતા બન્ને ગંગાને કિનારે ફરવા માંડ્યા.

રામ:—તમે સ્વાધીન છો, આ પડછાયો અસ્વાધીન. તમે ખુદ્દિમાન છો અને તે ખુદ્દિહીન છે.

અઠમે શુભમે રગ મૂળ શુભકા વલેકિન ખૂ નહિ
 અર્થાત્ પુષ્પના ચિત્તમા પુષ્પનો રગ માત્રજ છે. સુગંધી નથી
 ન ગામ્ય ને મહાશયને (પડછાયાને) લેયો, તે પણ મૂળ પુરુષના
 જેવોજ દેખાવા છતાં દરેક વાતમા ઉલટોજ છે તેના જમણો દ્વાય ડાબો
 છે અને ડાબો દ્વાય જમણો છે, તેના પગ ઉપર છે અને શિર નીચે છે,
 નેમજ જગતરગોને લીધે તેનું શરીર પણ અગ્નિ અને કપિન છે, પણ
 વ્યારે તેના એ છાયાશરીરના પગેથી ઉપર નજર ચઢાવીને લેયુ ત્યારે
 તો મૂળ બાણુ સાહેબના પગ જેવા દત્તા તેવાજ જણાયા પછી તો જમણો
 દ્વાય જમણોજ દત્તો અને ડાબો તે ડાબોજ શિર પણ ઉપરજ હર્તું
 અને શરીર પણ અગ્નિ કે કપિન નહોતું બસ સાને તાલે અને સાથે
 નેના મનુષ્યજ સામે દેખાઇ રહ્યો

હવે જુઓ, જડ જગત્, વનસ્પતિ જગત્ અને પ્રાણી જગત્, એ ત્રણે માયા
 (પ્રકૃતિ) રૂપી નદીના દરજ્જા અને મજલો છે ચક્રિનિયમને અનુસરીને
 તેમ પુરુષોત્તમનું પ્રતિબિંબ ઉપુ-શિર નીચે અને પગ ઉપર-એવીજ
 ગીતે પડવું જોઇએ ઉપર ચઢવાને માટે તેણે શિરને નીચે અને પગને
 ઉપર રાખવાજ પડ્યે એ કુપ્પ અને ચચગ છાયા, એ સંક્રમવિક્રમ
 ત્મકરૂપ અને એ વિપમતાયુક્ત શૈલી સાથે લડી ઝગડીનેજ તે ઉચ્ચતાને
 પ્રાપ્ત કરી શકે છે નામ હોવાથીજ પ્રેમયુક્ત આચાર, વિચાર, અને વાણી,
 કે જે ચેતનની મૂળ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે જરૂરના છે, તેનાથી ઉલટી
 ગીતિનો-લડાઈ ઝગડાનો વિદાસ, વનસ્પતિવર્ગ અને પશુવર્ગને માટે
 ઉન્નતિના દારૂપે સિદ્ધ થાય છે

અજ્ઞાની જીવના શરીરમા મૂળ પુરુષ (ચૈતન્ય) ના પગ અને ઉલટી
 છાયાના પગ, બને આવી મળેલા હોય છે હવે જોને જોના મૂળ સ્વરૂપની
 પુનઃ પ્રાપ્તિ કરવાનું અર્થાત્ પોતાની ઉન્નતિ અને વિકાસ સાધવાનું સાધન
 પશુશરીરમા તથા વનસ્પતિશરીરમા જેવા પ્રકારનું જરૂરી હર્તું તેવા
 પ્રકારનું કામ નહિ લાગે હવે મનુષ્ય બન્યા પછી લડાઈ ઝગડા તેને
 ઉચે નહિ ચડાવે હવે વરુ, વાદર વગેરેના જેવા વર્તનને માટે શોભાભર્યું
 અને ઉન્નતિદાયક નહિ બને, હવે મનુષ્યદેહમા આવ્યા પછી તો આ
 પુરુષને શાંતિ, પ્રેમ અને સુલેહવાળા વર્તનથીજ તેણે પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ

પ્રાપ્ત કરી લેવું યોગ્ય છે. હવે તો પોતાના સાચા મસ્તકને મેળવી લેવું એજ એનો ધર્મ છે. ચંચળ પ્રતિબિંબથી જૂદા ધર્મ જવાનીજ હવે તેને જરૂર છે. હવે તો તેને માયાની હલેદોથી પર-સ્વતંત્ર બનીને ચેતનમાં આનંદ માણવાની આવશ્યકતા છે. જમથી મુક્ત થવું એજ હવે તેનો અનિવાર્ય ધર્મ છે. અજ્ઞાનની શુદ્ધાભીમાંથી છટવું એજ હવે તેને યોગ્ય છે.

વળી જુઓ. અદ્વૈત સિદ્ધાંતના કેટલાક તત્ત્વજ્ઞોના મતાનુસાર અવિદ્યા (પ્રકૃતિ)માં ચેતન્ય (ઈશ્વર) ના પ્રતિબિંબનું નામ છવ છે. આ અવિદ્યા વિશેષશક્તિવાળી છે, અર્થાત્ વહેના પાણીની પેઠે ગતિમાન છે. વડના બીજની પેઠે તે વિકાસમય પરિવર્તનની સંભાવના રાખે છે. ચેતન્યનાં કિરણોને ગર્ભમાં ધારણ કરીને ગર્ભવતીની પેઠે અથવા દગદૂપ જમીનની પેઠે ફાલવા ફૂલવા અને ફેલાવાની શક્તિ તે ધરાવે છે.

ઘનમુપુષ્પિ આ અવિદ્યા (પ્રકૃતિ) લાગતી વગરના જડ પદાર્થોના રૂપમાં ઘનમુપુષ્પિ લોગવી રહી છે, ઘોડા વેચી નિશ્ચિંત ગાઠ નિદ્રામાં પડેલી છે. આ અવસ્થામાં દેશ, કાળ, વસ્તુનો વિચાર બીજમાં રહેલા વૃક્ષની પેઠે અવ્યક્તરૂપી માતાના ખોળામાં છે. તમેશુણના કાળા પડદાએ પ્રકૃતિના અરિસાને મહિન કરી નાખ્યો છે, તેથી પુરુષ (ચેતન્ય) ના પ્રકાશને પ્રકટ કરવાની તેનામાં યોગ્યતા નથી. ચિત્રવિચિત્ર શોભાઓમાથી હવે એક પણ વિદ્યમાન નથી.

મુપુષ્પિ-વનસ્પતિવર્ગના રૂપમા હવે પ્રકૃતિ પામું ફેરવે છે. ગળામાં હાથ નાખેલા પુરુષનો કંઈક અનુભવ આ સ્થિતિમાં તે કરે છે; પરંતુ નિદ્રાની ખેભાની હજી દૂર નથી થઈ હા, ગાઠમુપુષ્પિ હતી તે કેટલેક અંશે નરમ મુપુષ્પિના રૂપમા ફેરવાઈ ગઈ છે. દેશ, કાળ, વસ્તુ એ ખેભાનની અવસ્થાના ખોળામાથી થોડું શિર ઉંચું કર્યું છે. જુઓ, આ છોડવા સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં ઉગે છે. કેસર અને તુળસીનો પાક પાનખર ઋતુમાં ફૂલશે ફાલશે. ગેંદા વસંતઋતુમાં નહિ ફૂલે. લક્ષ્મી મનુષ્યનો હાથ અડકતાંજ શરમાઈને બીડાઈ જશે. દેવદાર ઉંચા પર્વતો ઉપરજ મળશે. ચોખા વરસાદમાંજ પાકે છે. ઇત્યાદિ. કાળી મેશ જેવો પ્રકૃતિનો અરીસો આ પ્રમાણે હવે કંઈક આપા રંગવાળો બન્યો છે. લીલાં વસ્ત્ર પહેરી પ્રકૃતિ બહાર નીકળી છે. જાણે એમ કહેવા માગે છે કે હવે મેં પુરુષનો સ્વીકાર કર્યો છે.

સ્વપ્ન-પશુવર્ગના વેપમાં પ્રકૃતિ ઉપર સ્વભાવસ્થા છવાયેલી હોય છે. બધો કારભાર સ્વપ્ન જોવાનું. દરેક વસ્તુ અસ્થિર અને ઝાંખી ઝાંખી; આખી સંકલના અસ્ત વ્યસ્ત; સમસ્ત વસ્તુઓનો પરસ્પર સંબંધ હીલો હાલો; સંયોગ બધા પોત્યા. આ સ્થિતિની સર્વ વસ્તુઓ સઘળીજ અસ્થિર, અદૃઢ, અને અવ્યવસ્થિત હોય છે. દેશ, કાળ, વસ્તુ અવ્યક્તતા પડદામાંથી બહાર નીકળ્યાં છે ખરાં; પરંતુ હજી નાના બાળક જેવાં, કુમળા છોક જેવાં છે; દરેક બાબતે નમી શકે છે; મોડ તોડને આધીન છે. વિચિત્ર પ્રકારનાં પરિવર્તનશીલ છે.

અનારકલીના રસ્તામાં ઘોડી ઉપર સ્વાર થઇ ચાલ્યા જાય છે. આ જમ્મુ આવી પહોંચ્યું. ઉતરી સુલાકાતના ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો. ઘોડી પણ સાથેજ છે. અરે પણ એ તો એક મનગમતું માણસ બની ગઇ !

આનું નામ દેશ અને વસ્તુપરિચ્છેદની દશા.

(૨) સ્વપ્નમાં લાંબો કાળ વીતી ગયો. જાગીને જોયું તો બહુજ થોડો વખત ગયો હતો. સ્વપ્નમાં ઘણીયે વખત સારી પેઠે ઉઝ્યા છીએ. જાણે પક્ષીઓના જન્મમાં હતી તે ટેવ પાછી આપણામાં આવી ગઇ હોય ને ! આવી દશા સ્વભાવસ્થાની હોય છે.

(૩) સ્વપ્નનો વાર્તાલાપ પણ બહુ આનંદથી લરેલો હોય છે. ભુદ્ધિ આપણી ઇચ્છાનુસાર વર્તે છે. ગણિતના અત્યંત કઠિન પ્રશ્નો પણ ઘણી વખત સ્વપ્નમાં ઉકેલાઇ જાય છે; પરંતુ જાગીને જોઇએ છીએ તો રીતમાં કાંઈને કાંઈ ભૂલ જણાય છે. સ્વપ્નમાં લાગણીપૂર્ણ કાવ્યો લખાઈ જાય છે, પરંતુ જાગીને જોઇએ છીએ તો પંક્તિઓમાં દોષ જણાય છે, વિચારો શુષ્ક લાગે છે ટુંકમાં જાગૃત અવસ્થાનું મનુષ્ય સ્વભાવસ્થામાં અજબ જેવા હથુપચુ સ્વભાવનું હોય છે.

ઓ જાગનાર ! હવે ધ્યાનપૂર્વક જો કે જાગૃત અવસ્થાનો સ્વભાવસ્થા સાથે શો સંબંધ છે. નિદ્રા કેટલી બધી આવશ્યક છે. દોરીથી બાંધેલું પક્ષી આમ તેમ ઝપાટા મારી, ફૂદી ઉછળી, નાસી દોડી છેવટે પોતાના બેસવાના સ્થાન (ખુટી) ઉપર આવી બેસે છે. તેવીજ રીતે જાગૃત અવસ્થામાં મન અને ઇદ્રિયો શોભા બુદ્ધિ છે, ફરવા હરવાની મળ માણે છે, પરંતુ છેવટે થાકી ફારીને પોતાના નિવાસસ્થાન સ્વપ્નમાં આવી આરામ લે છે.

યદા વૈ પુરુષઃ સ્વપિતિ પ્રાણં તર્હિં વાગવ્યેતિ પ્રાણં ચક્ષુઃ પ્રાણં મનઃ
પ્રાણં શ્રોત્રં । ન યદા પ્રયુષ્યતે પ્રાણદેવાધિ પુનર્જાયન્તે ॥ (શનપથ બ્રાહ્મણ)

અર્થઃ:-ન્યારે મનુષ્ય મૂએ છે ત્યારે વાણી પ્રાણમાં હ્રુસ થઈ જાય છે, દષ્ટિ પ્રાણમાં, મન પ્રાણમાં, શ્રોત્ર પ્રાણમાં; અને ન્યારે તે જાગે છે ત્યારે પ્રાણમાંથીજ બધું ઉત્પન્ન થઈ આવે છે.

નિગાહ હરજા રવદ આખિર બ મિત્રગાં બાજ મી ગર્દદ,

કે આઝાદી ગિરિક્ષતારીસ્ત મુર્ગે રિક્ષતા બર પારા.

અર્થાન્ દષ્ટિ ગમે ત્યાં ભટકે, પરંતુ અતે તો પક્ષકો ભણીજ પાત્રી ફર્યે; કેમકે પગઉપર દોરી બાંધેલા પક્ષીને માટે સ્વતંત્રતા એજ દેહબાનું છે.

જેવી રીતે સ્વારમાંથી બપોર પ્રકટ થાય છે, અને જેમ નાના છોડ-વામાંથી એક વિશાળ વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે-જ પ્રમાણે સ્વપ્નમાંથી જાગૃત અવસ્થા પ્રકટ થાય છે. બાહ્યાવસ્થા પણ એક જાતની સ્વપ્નાવસ્થાજ છે. એમાંથી યુવાવસ્થાથી જાગૃત અવસ્થા કેમે કેમે પ્રકટ થાય છે. જાગૃત અવસ્થાના પાયારૂપ જે ત્રણ સ્થંભ દેશ, કાળ અને વસ્તુ તેને સ્વપ્નાવસ્થાના દેશ, કાળ અને વસ્તુ સાથે સરખાવી જોવાથી સમજાશે કે જાગૃતનાં બળવાન અને ઠકણ હાડકા (દેશ કાળ વસ્તુ) સ્વપ્નાવસ્થાના નરમ નરમ ઢીલાં પોચાં હાડકાં (દેશ કાળ વસ્તુ) સાથે એવોજ સંબંધ ધરાવે છે કે જેવો સંબંધ યુવાવસ્થાને બાહ્યાવસ્થા સાથે હોય છે ।

હવે આ બાબતને લખાવવી ઉચિત નથી. માત્ર એટલુંજ કહેવું પૂરતું છે કે આ જાગૃત જગતના મહાન્ નામો, મનહર મૂર્તિઓ; અને આકુળ-આકુળ કરી દેનારી ચિત્રવિચિત્ર વસ્તુઓ એ સર્વ એક વનસુપ્તિનોજ વિસ્તાર છે, અજ્ઞાનના અંધકારનોજ અકુર છે, અવિદ્યાથી ઘનઘોર અંધકારમય રાત્રિનાંજ કલ્પિત ભૂતપ્રેત સમાન છે. આ સર્વ ભ્રમ અને ભ્રાન્તિનોજ વિસ્તાર છે. ભયાનક દૈત કેવળ સ્વપ્નમાત્ર છે. ઈન્દ્રિયાઓ અને ઈન્દ્રિય વસ્તુઓ સર્વ કેવળ ભ્રમમાત્ર છે, દીર્ઘકાળપર્યંત લંબાયતું સ્વપ્નમાત્ર છે. એ મનુષ્ય ! તારું સ્વપ્ન આ અવિદ્યા (અજ્ઞાન) અને તેના ઇવોલ્યુશન (વિકાસ) થી પર છે. ન્યારે આ અવિદ્યા ઘનસુપ્તિના પર્વત (કારણશરીર) ઉપરના તળાવના રૂપમાં શેવાળ (આવરણ) થી આચ્છાદિત હોય છે, ત્યારે પણ તારો પ્રકાશ એટલોજ પ્રકાશમાન

હોય છે કે જેટલો તે સ્વભાવસ્થામાં ચોક્ષ્યા અને સ્વચ્છ પહાડી વહો-
ળાઓ પેઠે વહેતી વખતે પ્રકાશનો હોય છે; અથવા ખળવાન ધારા બનીને
જાત અવસ્થામાં ખળખળ કરતી નદીના રૂપમાં આનંદી દશ્ય બતાવે
છે ત્યારે પ્રકાશતો હોય છે.

ઓ પ્રકાશિત સૂર્યરૂપી પુરુષ ! તું પોતાની જાતને અવિદ્યાની નદી-
માંહેના અસ્થિર પ્રતિબિંબના જેવી ન માન. અમે કપૂલ કરીએ છીએ કે
લાગે તરંગો ઉપર તારી છાયા પડે છે; પરંતુ ચંચળ તરંગોને લીધે પોતાની
જાતને ટુકડા ટુકડા માનવી એનો શો અર્થ ? હાય મારા પ્રાણપ્રિય !

કલ બે શમશીર તુમ તો હો ગએ,

આમના દિખલા દિયા દો હો ગયે.

અર્થાત્ “વિના તલવારે તમે કલ થઈ ગયા, અરીસો દેખાડતાંજ એકના
જે થઈ ગયા.” લલા એટલું તો જણાવે કે તમે છો કે નથી ? હાય ! હું
વારી જાઉં ! નથી હોય શત્રુના મોંમાં. નથી કહેનારની જીભ ઉપર ફેલા
પડે. તમે “છો,” અને અવશ્ય “છો.” જો અવિદ્યાના વશમાં આવી તમારા
મોંમાંથી ગાંડી ગાંડી વાતો નીકળવા માંડે અને તમે બોલવા માંડો કે “હું”
કંઈજ નથી. કેવળ શૂન્ય છું, હું નથી.” ઇત્યાદિ, તો તમારા એમ કહેવા
ઉપરથીજ તમારું અસ્તિત્વ સૂર્ય કરતાં પણ વધુ પ્રકટ થાય છે. “હું સૂતો
છું” કહેવાથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે બોલનાર જાગે છે. જરા વિચા-
રી તો જુઓ કે “હું નથી” જો વિચારને પ્રકાશ કરનાર તમારું નિજ-
સ્વરૂપ જેમનું તેમ સ્વતઃ ઉપસ્થિત રહેશે. માટે જો તમારું નિજસ્વરૂપ
“છે” અને “નથી” ને નથી સહન કરી શકતું તો તમે અવશ્ય સદા
સહીસલામત નિરાકાર સૂર્યજ છો, તેના પ્રતિબિંબ રૂપે કષારેય નથી થઈ
શક્તા; કેમકે પ્રતિબિંબ તો મિથ્યા છે, અસત્ય છે, કલ્પના અને ભ્રમમાત્ર છે.

અથ આંકે તૂં ખુદા રા જોઈ હરજ, ચે તૂં ખુદા નઈ ? ખુદાઈ, બ ખુદા.

અર્થ:-ઓ શોધક ! તું ઈશ્વરને શોધે છે, પણ શું તું પોતે ઈશ્વર
નથી ? તું ઈશ્વર પણ છે અને ઐશ્વર્ય પણ છે. જર્મન મહાકવિ ગેટી
પોતાના એક મહાકાવ્યમાં કહે છે કે, “હનરો અને લાગેવાર મેં
મારા અંતરમાં અનુભવ કર્યો છે કે પ્રકૃતિ પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાના
સ્વામીને (પુરુષને) પોતાની સમસ્ત પૂંજ અર્પણ કરે છે. તે

બહારનાં છોડીયાં (નામરૂપ) અને અંદરના તત્ત્વ (આત્મા) વચ્ચે ભેદ નથી રાખતી; પરંતુ ઓ મનુષ્ય ! તું પોતાના શરીરરૂપ યોગામાં દૃષ્ટિ નાખીને ભેદ કે તું પોતે અંદરનું મીઠું (આત્મા) છે કે બહારનું છોતડું છે ? ”

એક મહાન સમ્રાટને ગાળ દેવી કે લાંછન લગાડવું એને મહાન અપરાધ ગણવામાં આવે છે, ત્યારે શું સમ્રાટોના સમ્રાટ, મુસ્તાનોના મુસ્તાન જેવા પોતાના પવિત્ર સ્વરૂપ ઈશ્વરને કલંક લગાડવું તે પાપ નહિ કહેવાય ?

હક દાનમો હક ગોયમો દર રાહે અનલહક,

મન્સૂર સિક્ત સર બ સરે દાર ફરોશમ.

અર્થ:-સત્યને સમત્યા પછી હું સત્યજ્ઞ બોલું છું અને અનલહક (અહં પ્રદ્વાસ્મિ) ના માર્ગમાં મનસૂર (આત્મજ્ઞાની) ની પેઠે કાંસીના ઉપર માડું માથું અર્પણ કરું છું.

ઓ મનુષ્યો ! પશ્ચાત્તાપ કરો, મોં ફેરવો શુભામ બનવાથી ! ન તો પોતાની જાતને નશ્વર અને પરિમિત જાણો, ન શરીરના દારાગૃહમાં શિક્ષા લોગવો.

સૃષ્ટિની સીમામાં જરૂર અને વનસ્પતિનો વર્ગ વટાવી પ્રકૃતિ પ્રાણીવર્ગનો વેપ ધારણ કરે છે તે જાણે સ્વભાવસ્થામાં ઉતરી આવવા જેવું છે. યૂરોપ-વાસીઓ ભલે તેને વિકાસનું નામ આપે, તેઓ તેમ કરવામાટે સ્વતંત્ર છે. એ સ્થિતિમાં મસ્તિક્કમાં દેશ, કાળ, અને વસ્તુની જાળ ગુંથાવી શક થાય છે. પ્રકૃતિના તત્ત્વમાં સ્વચ્છતા આવતાં આવતા તે એટલી તો સ્વચ્છ થાય છે કે જગત્તે લેમ્પ ઉપરના ચીનીના ઝોળાના જેવી અર્ધ પારદર્શકતા જણાઈ આવે છે, અને પુરુષનો પ્રકાશ ધીરે ધીરે કંઈક પ્રકટ થવા માંડે છે, તથા કેટલેક અંદરને અંદર અટકી પડે છે.

મખશી નહીં હય ચેહરએ જાનાં નિકાળ મેં,

મેહતાબ આ ગયા હય હિજ બે સહાબ મેં.

અર્થાત્ ઘુંઘટ તળે પ્રિયાનું વદન કેમ કરી છપાય ?

આવી ગયો છે સૂર્ય એ તો વાહજાંની માંઘ

હય ચરમ નીમ બાઝ, અજબ બા બે નાઝ હય,

ફિત્તા તો સો રહ્યા હય, દરે ફિત્તા બાઝ હય.

અર્થાત્ નયનને અર્ધ ઉઘાડાં રાખી કેવાં નખરાંથી સૂઈ રહ્યો છે ! આકૃત-પ્રલોભન-તો નિદ્રામાં છે, પરંતુ આકૃતનાં દ્વાર ઉઘાડાં છે.

શ્યામળી સખી (કૃષ્ણ) ઝીણી સાડી પહેરી આવે છે અને ઘુંઘટના આવરણમાંથી નયનબાણ ફેંકી ફેંકી બુદ્ધિ અને ચિંતાને ઉડાવી લઇ જવા પ્રયત્ન કરે છે, આ તે કંઈ વાત છે, હાલા ?

“બહુર રંગે કે ખાહી જામા મી પોશ,

કે મન આં કહે માંભૂં મી શિનાસમ.

અર્થાત્ લલે તું ગમે તેવાં-ગમે તે રંગનાં વસ્ત્રો પરિધાન કર, હું તો તારા ઘાટીલા સ્વરૂપનેજ ઓળખું છું.

કર્તું ઓહલે બહુ બહુ બાકિદા, એહ પરદા કિસ તોં રાખીદા.

અર્થાત્-શું ઓથે રહીને ઝાંખે છે, એ પરદો કેનાથી તું રાખે છે ?

જાગૃત, ચાલો, સ્વાગતની તૈયારી કરો ! પેલા મનુષ્ય મહાશય પધારે છે. વેલકમ ! વેલકમ !! (લલે પધાર્યા ! લલે પધાર્યા !) પ્રકૃતિ હવે સારી પેઠે જાગૃત થયેલી છે. દેશ, કાળ અને વસ્તુસંભાવનાના ઇંડાને ફોડી હવે જ્યાં જુઓ ત્યાં પાંખ ફેલાવી ઉડી રહ્યા છે. પ્રકૃતિના તત્ત્વમાં સ્વચ્છતા એટલી બધી છે કે હવે તેને ચીનીના ચોખ્ખી નહિ પણ તદ્દન સ્વચ્છ કાચની ચિમનીની ઉપમા આપી શકીએ છીએ. પુરુષનો પ્રકાશ સ્પષ્ટપણે પ્રકાશી રહ્યો છે, શું પડદો તદ્દન ફાટી ગયો ! પુરુષ નશ્ત છે ? લાગે છે તો એમજ. આવો જરા જોઈએ તો ખરા. ઓ જુઓ ! પ્રેમના પતંગિયાએ પુરુષરૂપી દીપક લાણી પ્રયાણ કર્યું. તે એમ સમજે છે કે વચમાં કંઈ અડચણ નથી. પ્રાણ અર્પણ કરનાર કેવી ઝડપથી આગળ ધસે છે ! પણ હૃતભાગ્ય ! ચિમની સાથે ટકરાઈ ટકરાઈને રહી ગયો.

ખાક જર જાને હવાદારીયે ફાનૂસ ફિતાદ,

કે અબુ શમ્મ જુદા સોઝદો પરવાના જુદા.

અર્થ:-ધૂળ પડો એ ફાનસની પારદર્શક ચિમનીની ખેરખાહીપર કે જેને લીધે પતંગીઆને બત્તીથી અલગ રહેવું પડે છે.

પુરુષ હજી પ્રકૃતિની ચાર દિવાલોમાં ઘેરાયેલો છે, સ્વતંત્ર નથી થયો. સ્વતંત્ર તો ત્યારે થશે કે જ્યારે અદ્વૈતનું પતંગિયું તેની સાથે એક જીવ થઈ શકે. હજી તો “હું અને મારું” ની દિવાલ તેના અનન્ય પ્રેમને અટકાવી રહી છે.

ધનસુપુસિ (જડ અને વનસ્પતિ), સુપુસિ (પ્રાણી) અને જાગૃત (મનુષ્ય) અવસ્થાઓને પ્રકૃતિની સ્થૂલતાના ભેદ પ્રમાણે અનુક્રમે તમેગુણ, રજો

શુદ્ધ અને સત્ત્વશુદ્ધિવાળી કહેવામાં આવી છે. અને ઝોળ, ચિમની વગેરે સ્થૂળ પદાર્થોને તત્ત્વની ઉપમા આપવામાં આવી છે, પરંતુ એમ ન સમજતા કે એ સ્વભાવસ્થા (પ્રાણી) લગત અવસ્થા (મનુષ્ય)માં પુરુષરૂપી દીપકને માટે પ્રકૃતિ પણ ઝોળ, ચિમની વગેરેના જેવું જ રૂપ ધારણ કરે છે; અને એમ પણ ન સમજી લેતા કે સ્વભાવસ્થા (પ્રાણી) અને લગત અવસ્થા (મનુષ્ય) માં પ્રકૃતિ નર્મ્ય રજોશુદ્ધિ કે નર્મ્ય સત્ત્વશુદ્ધિવાળી હોય છે. તે તો દરેક અવસ્થામાં ત્રણે અવસ્થાનો આવિર્ભાવ કરે છે. ન્યાં વાણી અને શબ્દની દાઢ નથી ખુંચતી ત્યાં અલંકારથી થોડું ઘણું કામ થઈ શકે છે. અલંકારી ભાષામાં પ્રકૃતિનું તત્ત્વરૂપ ગમે તો સ્થૂળ (સ્વ-તમ-વાયુ) હોય કે ચિમનીના જેવું સૂક્ષ્મ (સત્ત્વશુદ્ધિવાયુ) હોય; પરંતુ પ્રકૃતિનાં આકાર અને રચના સદૈવ બિસ્તોરના એક ત્રિકોણાકાર કાચ (ત્રિપાર્શ્વ) જેવાં રહે છે, જેની ત્રણ બાજુઓ તો સત્ત્વ, રજઃ, અને તમઃ છે, અને બન્ને છેડા નામ તથા રૂપ છે. જેવી રીતે સૂર્યનો પ્રકાશ ત્રિપાર્શ્વ કાચમાંથી નીકળી ભાતભાતના વર્ણ પ્રકટ કરે છે, તેવી જ રીતે સત્ત્વ ચિત્ત આનંદ-રૂપ પુરુષનો પ્રકાશ અવિદ્યાના ત્રિપાર્શ્વમાંથી પસાર થઈને ચિત્રવિચિત્ર અને નવનવો બની જાય છે, અનેકત્વને અસ્તિત્વમાં લાવે છે, અને જગત્ બનીને દૃષ્ટિએ પડે છે.

મગરબી આંચે આલમશ ખાનંદ,

અકસે રૂખસારે તુસ્ત દર મિરમ્મત.

અર્થાત્ એ કવિ ! જેને જગત્ કહે છે, તે કેવળ તારા ગુપ્તનુજ અરિસામાંનું પ્રતિબિંબ છે.

તેરે રૂપ અનૂપકે પ્યારે હૃય સખ મેં ચમકારે.

અર્થ પ્યારે ! કહીં શુલ બન કેહો ખંદાં, કહીં હો બુલ્બુલે નાલાં,

અલકતા હય ચહાં સખ મેં તેરા રંગે તરેહદારી.

તેરી સૂરત કો જબ દેખા હુઆ હૈરાન આઈના,

ગરજ, કી શુલશને હસ્તીમેં તૂને ખુબ શુલકારી.

અર્થાત્-કહીં તો પુષ્પ થઈ હસતો, કહીં બુલબુલ બની રહતો,

પ્રકટ થાયે અહીં સઘળે બધી નવરંગ લીલાઓ.

ન્યાં નિજ મુખ ચંદ્રને જોઈ થયું આશ્ચર્ય દર્શણપણું,

અરે સંસાર વાડીમાં, લક્ષાં તે પુષ્પ તો વાળ્યાં.

જાગ્યત અવસ્થામાં આ ત્રિપાથર્થ અત્યંત નિર્મળ અને સ્વચ્છ હોય છે, તેથી સઘળા રંગો (દેશ, કાળ, વસ્તુ ઇત્યાદિ) અત્યંત ઘાડા અને ચળકતા દેખાય છે. સ્વપ્નમાં આ ત્રિપાથર્થ આંખું આંખું હોય છે, પહેલાંના કરતાં સ્થૂળ હોય છે, તેથી પ્રકાશ બહાર તો નીકળે છે પરંતુ રંગો (દેશ, કાળ વસ્તુ) આછા અને પાતળા પાતળા હોય છે. ઘનસુષુપ્તિમાં ત્રિપાથર્થ તદ્દન ઠાણું અને સ્થૂળ હોય છે તેથી કોઈ પણ રંગ બહાર પ્રકટ થઈ શકતો નથી—જગત નથી રચાતું.

પ્રકાશ સ્વચ્છ અને નિર્મળ વસ્તુઓ ઉપર પડી માત્ર (૧) આરપાર નીકળી જાય છે જેવો કે લેમ્પની ચિમની અથવા ત્રિપાથર્થમાં (આતુનામ પ્રકાશનું વકીલવન છે), એટલુંજ નહિ પરંતુ (૨) ઘણીવાર કાચની આરપાર નથી જતો, પણ પાછો વાળી નિર્મળ વસ્તુના પહેલાજ પાસા લાણી રહે છે, જેવો કે અરિસામાં કે પાણીમાંના જેન્ટલમેન (સફળહસ્થ) ના પ્રતિબિંબની પેઠે (આતુનામ પ્રતિબિંબ છે) પ્રતિબિંબિત મુખ દેખાય છે તો પાણી કે અરિસાની મધ્યમાં; પરંતુ તે પ્રકાશ વાસ્તવમાં પાણી અને અરિસાની બહારજ રહે છે. આતુનાં કારણે દરેક ગણિત જાણનાર બતાવી શકે છે. જે પ્રતિબિંબ પાણી કે અરિસાની અંદર દેખાય છે તે ખરું પ્રતિબિંબ નથી હોતું માટે ગણિતશાસ્ત્રીઓની પરિભાષામાં તેને અવાસ્તવિક પ્રતિબિંબ કિંવા “ વરચુઅલ ઇમેજ ” કહેવામાં આવે છે. (૩) વળી પ્રકાશ વસ્તુઓમાં શોષાર્થ પણ જાય છે, જેને લીધે અરિસો પોતે પાણી વગેરેના રૂપે દેખાય છે. ઘણી વખત આ ત્રણે ક્રિયાઓ એક સાથેજ પ્રકટ થતી જોવામાં આવે છે.

(અવિદ્યા) નામરૂપ કાચ પોતે જણાય છે—આહિં તો પુરુષ (પુરુષોત્તમ) નો પ્રકાશ માયામય દેખાય છે.

સ્વપ્નમાં વસ્તુઓનું દેખાણું અને જાગૃતમાં જગતનું લાન થવું એ પુરુષનો પ્રકાશ માયાના ત્રિપાથર્થમાંથી પસાર થાય છે તેને લીધે છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, ચિત્રવિચિત્ર વર્ણો એ બધું શું છે ? માત્ર પુરુષોત્તમના પ્રકાશનાં કિરણો માયાના લેન્સ કિંવા ત્રિપાથર્થ કાચમાંથી આરપાર નીકળેલાં છે. આ ત્રિપાથર્થ અગણિત છે, અર્થાત્ શરીરના અનેક છે, પરંતુ પુરુષોત્તમ (સૂર્ય) એકજ છે. દરેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાંથી તે એકજ પુરુષોત્તમનો પ્રકાશ નીકળીને ભાતભાતની શોભા ઉપજાવે છે.

હવે આવો આપણે પ્રકાશના પ્રતિબિંબિત થવાની (અર્થાત્ આરપાર જવાને બદલે પાછા ફરી જવાની) હકીકત તપાસીએ. આ ઘટના માત્ર મનુષ્ય દશામાંજ દેખાડી આપવી બસ થશે. જોવું, સાંભળવું, સુંઘવું, સ્પર્શ કરવો, ખોલવું, ખાવું, પીવું, ચાલવું, ફરવું, લેવું, દેવું, ઇત્યાદિ કાર્યો થતી વખતે (તેમનો કર્તા કોણ છે) એ પ્રશ્નના જવાબમાં એક “હું” નો વિચાર શરીર અને ઈન્દ્રિયોમાં દઢ રીતે આબી આપતો રહે છે. “હું” શરીરનો માલિક, ઈન્દ્રિયોનો ધણી, ” આ કરું છું, આ લોગવું છું, ચાલું છું, ગાઉં છું, રડું છું ઇત્યાદિ. તે કામ અમુક માણસે કર્યું. તે કાર્ય બીજા કોઈએ કર્યું. આ કામ વળી કોઈ ત્રીજાનું પુરુષને હાથે થયું. “હું” જુદો છું, તેઓ ભિન્ન છે, હું ભિન્ન છું. ઇત્યાદિ. આવા પ્રકારનો શરીર અને પ્રાણમાં બંધાયેલો જે “હું” (નો વિચાર) છે તે અહંકારરૂપ “હું” વેદાંતની ભાષામાં “ચિદાભાસ” કહેવાય છે; અર્થાત્ ચૈતન્યનું અતઃકરણમા અવાસ્તવિક પ્રતિબિંબ, આનેજ “જીવ” નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

હવે જુઓ કે ભિન્ન ભિન્ન કર્મ અને ચેષ્ટાઓ તો, સુષુપ્તિમા, સ્વપ્નમાં અથવા જાગૃતમાં માત્ર પુરુષોત્તમ આગળ ત્રણ ગુણોવાળી પ્રકૃતિ (અવિદ્યા) ના હેરફેર, પરિવર્તન અને નાચકૂદને લીધેજ પ્રકટ થાય છે, પરંતુ “મેં” કર્યું, મેં લોગવું, મેં, મેં, મે-” આ ધૂતારા “મે” ને ગળે છરી કરો-આ “મે-હું” નો વિચાર અમથોજ વળગતો જાય છે. આ “હું” (અહંકાર) ની જાળમા ફસાયેલા મહાશય ! જો તમે (ચિદાભાસ) જ સર્વ કંઈ કરનારા છો તો સુષુપ્તિને તમારી ઉપર કેમ વિજય મેળવવા દો છો ? આ સ્થિતિ તો તમારા “હું-જુ” ને એક પ્રકારે ઉડાવીજ દે છે. તે સમયે તો કર્તા-લોકતા “હું” નો પત્તોજ નથી લાગતો.

ઓ પરિમિત “હું” ! જરા જો તો ખરો, ન તો નિદ્રા તારા વશમાં છે ન જાગૃતિ છે. લોહીનું વહેવું, વધવું, માસ, રનાયુ, હાડકા ઇત્યાદિનું પ્રતિપાલન પણ આ પરિમિત અહંમત્ત્વના વિચારના હાથમાં કયાં છે ? શરીરમા દરપળે જે સંશ્રામ ચાલી રહ્યો છે તેનું, ઓ અહંતા મમતા ! તને કંઈ લાન પણ છે ? ઓ ચિદાભાસ ! જો શરીર તારું છે તો તેને મરવાજ કેમ દે છે, અરે રોગગ્રસ્ત થતાજ કેમ ગભરાઈ જાય છે ?

આહ ! બૂલથાપ આપનાર પ્રકૃતિ (અવિદ્યા) ના દાવપેચમાં ફસાઇને અસરા શીશામાં ઉતરી આવી. ના, ના, ઈદ્ર પોતેજ ઐશ્વર્યને ત્યાગી સ્થૂળ અહુમ્મત્વમાં આવી પડ્યો. જીવ અને દાસ કહેવાયો. ઓ આત્મ-દેવ ઈદ્ર ! તમારું પોતાનું સાચું રાજપાટ અમર તપો. આમ કેદી, જીવ, દાસ, બનવાનો શો અર્થ ? તમે પ્રતિજિંબ તો નથી !

ગિયા બર આસમાને દિલ સુ ખુશીદિ,

ઝ કોકળ પાક કુન લોહિ સમા રા.

~ ~ ~ ~ ~

સુલેમાના ! ગિયાર અંશુસ્તરી રા,

સુતીઓ બદા કુન દેવો પરી રા.

~ ~ ~ ~ ~

અર્થાત્ આ સૂર્યસમા હૃદયરૂપી ગગનપટ ઉપર વિરાજમાન થઇને એ હૃદયપટને તારાઓ બૂસી નાખી સ્વચ્છ કરે. ઓ સુલેમાન ! તારી પ્રેમસુદ્રિકાવડે દેવદેવાંગનાઓને દાસ બનાવી લે.

પ્રશ્ન:-એ તો સ્ત્રીકારી લીધું કે શરીર આત્મા નથી, પણ શું આત્મા કર્તા, લોકતા પણ નથી ? અને આત્મા ઇચ્છા, દ્રેષ, સુખ, દુઃખ, પ્રયત્ન અને જ્ઞાન એ છ લિ ગોવાળો નથી ?

इच्छा द्वेष प्रयत्न सुख दुःख ज्ञानान्यात्मनो लिंगमिति ।

(ન્યાયદર્શન, સૂત્ર ૧૦)

અને શું આત્મા જન્મમરણમાં પણ નથી આવતો ?

ઉત્તર:- સૂક્ષ્મશરીર (પ્રાણમય, મનોમય, અને વિજ્ઞાનમય કોશ) ના ગુણ, ર્મ, સ્વભાવને આત્મામાં આરોપવાથીજ જીવપણુ આવે છે. જેવી રીતે સ્થૂળશરીર આત્મા નથી તેવીજ રીતે સૂક્ષ્મશરીર (પ્રાણમયકોશ, મનોમયકોશ, અને વિજ્ઞાનમયકોશ,) પણ આત્મા નથી તે સ્થૂળશરીર નથી એટલી વાત તો સહજે સમજાય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મશરીર પણ તે નથી એ વાતને સમજવામાંટે જરા વધારે વિચાર તેમજ વિવેકની આવશ્યકતા છે.

આ ભગવા રંગની દેશમી કંઈની પટેલી છે તેની પાસે બિલોરનો કકડો મૂકેલો છે બિલોર ભગવો જણાય છે.

(૧) પણ શું આ બિલોર વસ્તુતઃ ભગવો છે ? ના, તમે કેમ

નવ્યું કે બિલ્લોર ભગવો નથી ? બિલ્લોરને ભગવી કદનીથી તરત દૂર કરવામાં આવ્યો એટલે તેનો ભગવો રંગ જતો રહ્યો, અને તેથી જ નવ્યાઈ આવ્યું કે બિલ્લોરનો રંગ માત્ર ઉપાધિને લીધેજ ભગવો દેખાતો હતો.

(૨) ત્યારે શું આ કદની ભગવી છે ? કહેશે કે હા, તે તો ભગવી છે; પરંતુ એ મારા પ્રાણ પ્રિય ભાઈ ! કદની પણ ભગવી નથી. કદનીનાં મૂળ પરમાણુઓની પાસે ભગવા રંગનાં પરમાણુ પણ એજ પ્રમાણે જૂદાં પડેલાં છે, કે જે પ્રમાણે બિલ્લોરની પાસે કદની જૂદી પડેલી હતી; કેમકે ધોવાથી રંગ ઉતરી ચકે છે. અર્થાત્ થોડા થમ લઈ ભગવા રંગનાં પરમાણુઓને મૂળ કપડાનાં પરમાણુઓથી એવી રીતે જૂદાં કરી શકાય છે; જેવી રીતે કદનીને બિલ્લોરથી જૂદી કરી બતાવી હતી.

વળી જરા વધારે વિચાર કરી જોશે તો રંગ બંગ સઘળા સૂરજનીજ માયા જણાશે. બહારથી ભગવો દેખાતો બિલ્લોર વાસ્તવમાં ભગવો ન હતો એ વાત તો સહેલાઈથી સમજી શકાઈ હતી, પરંતુ પ્રત્યક્ષમાં ભગવી જણાતી કદની પણ ભગવી નહોતી એ વાત જરા વાર પછીજ અને મુશ્કેલીથીજ મગજમાં ઉતરી; ખરાબર એજ પ્રમાણે સ્થૂળશરીર આત્મા નથી. એ વાત તો જટપટ સમજી શકાય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મશરીર પણ આત્મા નથી એ વાત તો સાધારણ મનુષ્યથી તરત નથી સમજી શકાતી. એનું કારણ એટલુંજ છે કે હૃદયને વૈરાગ્યના પાણીથી ધોઈ દૈતનો મેલ કાઢી નાખવાનું લોકો નથી સાંખી શકતા.

આલેખ:-તમારા મત પ્રમાણે તો જગત્તિ સ્વપ્નમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ આપણે દરરોજ જોઈએ છીએ કે સ્વપ્નમાં એવીજ વાતો દેખાય છે કે જેની સાથે જગત્તિમાં આપણો સંબંધ હોય છે. જેમકે ચમારને કદાપિ એવું સ્વપ્ન નથી દેખાતું કે હું ગંગાકિનારે સંધ્યા કરી રહ્યો છું; હિંદુસ્તાનના આઠ વરસના બાળકને કદિ એવું સ્વપ્ન નથી આવતું કે હું સેન્ટપીટર્ઝબર્ગની બજારમાં ફરી રહ્યો છું.

ઉત્તર:-કેટલાક વિદ્વાનોના મત પ્રમાણે પ્રથમ તો આ વાત પણ આજ સુધી સંપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ નથી થઈ, કે સ્વપ્ન સદૈવ જગત્તિમાં થઈ ગયેલી ઘટનાઓમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. (કેમકે કેટલાંકએક ભવિષ્યવિષેનાં સ્વપ્ન

સાચાં પણ પડે છે-વળી મનુષ્ય ઘણી વખત સ્વપ્નમાં જુએ છે કે હું ઉડું છું, આકાશમાં ગમન કરી રહ્યો છું ઇત્યાદિ.) વારુ, જો આ વાતને સ્વીકારી પણ લઈએ કે સ્વપ્નનો વિષય સદૈવ ભૂતકાળની ઘટનાઓની હેર ફેર ઉપર અવલંબી રહેલો હોય છે, તો તેથી પણ વેદાંતના ઉપલા સિદ્ધાંતને કંઈ હાનિ નથી પહોંચતી. બીજા હમેશાં વૃક્ષમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે; બીજવાળું ફળ વૃક્ષનેજ લાગે છે; પરંતુ એ પણ નિઃસંદેહ છે કે વૃક્ષ બીજમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. આપું વૃક્ષ બીજમાં સમાયેલું હોય છે. તેજ પ્રમાણે માની લઈએ કે સ્વપ્નમાં જાગૃતિના સંસ્કારો હોય છે. છતાં પણ બીજમાંથી વૃક્ષની પેઠે સ્વપ્નમાંથી જાગૃતિનો વિસ્તાર થવાનું પણ યોગ્યજ માની શકાય છે. જ્યારે સ્થળ શરીર મરણ પામે છે ત્યારે સ્વપ્નાવસ્થાવાળું સૂક્ષ્મશરીર બીજની પેઠે કારણ શરીર (કિંવા અવિદ્યા) ની ભૂમિમાં આત્મારૂપી સૂર્યના પ્રકાશથી પુનઃ ઉગી નીકળે છે; અર્થાત્ એક નવું સ્થળ શરીર ધારણ કરે છે. જેવી રીતે પુનર્જન્મ થતી વખતે સૂક્ષ્મશરીર સ્થળ શરીરની ઉત્પત્તિનું કારણ હોય છે તેવીજ રીતે નાના પ્રમાણમાં દરરોજ સ્વપ્નનું સૂક્ષ્મશરીર જાગૃતિના સ્થળશરીરની પહેલાંજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

કેટલાએક લોકો સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિને જાગૃતાવસ્થાના થાકનું પરિણામ માને છે. તેમને માત્ર એટલુંજ યાદ દેવડાવવાની જરૂર છે કે જો સ્વપ્ન (નિદ્રા) થાકને લીધે આવે છે, તો જાગૃતિ પણ નિદ્રાના થાકને લીધેજ આવે છે. સૂતાં સૂતાં થાકી જાઓ છો તેથીજ જાગૃતિ આવી જાય છે.

જેવી રીતે મૃત્યુ પછી ફરી પુનરુત્થાન થયા કરે છે તેવીજ રીતે જાગૃતાવસ્થા પછી હમેશાં સ્વપ્નાવસ્થા આવે છે, અને સ્વપ્નાવસ્થામાંથી પુનઃ જાગૃતાવસ્થા ઉદય પામે છે. જે વિચારો જાગૃતાવસ્થામાં સૂક્ષ્મશરીરને તદ્દલીન અને પ્રવૃત્ત રાખે છે તેજ વિચારો ઘણું કરીને સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ પ્રકટ થાય છે. જે કાર્ય હમેશાં થતાં હોય છે તેજ કાર્યો ઘણુંખરું મૃત્યુ પછી પણ થતાં દેખાય છે. એક સાચો અને પાકો ગાહિદ (ધર્મિષ્ઠ-પુરુષ) જેણે પચાસ વર્ષ સુધી જીવનના બધા દિવસોમાં ગાહ્યાવસ્થાથી માંડીને વૃદ્ધાવસ્થા સુધી પાંચે વખતની નમાઝ બરાબર એવી શ્રદ્ધાથી પઢી હોય, કે “ જ્યારે મૃત્યુની રાત્રી પડશે ત્યારે મને ઉચ્ચ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થશે, હૂર અને ગિલમાન મને લેટશે, કાંસરનું પવિત્ર જળ પીવા મળશે,

લવ્ય બગીચા ફરવામાટે અને સુંદર મહેલો રહેવામાટે મળશે; એવા શ્રદ્ધાવાન (મોમિન) ના સૂક્ષ્મશરીરને નિઃસંદેહ મૃત્યુની રાત્રિ પડતાંજ આ સઘળી વસ્તુઓ મળે છેજ.

જે માણસ આખા જીવનમાં જાગ્રતાવસ્થામાં મંદિરોમાં હાથ નેડી અને નમસ્કાર કરી કરીને એવો નિશ્ચય દઢ કરતો રહે છે, કે આ લીલા અને આ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં દર્શન કદાપિ મારાથી વિષ્ણુટાં ન પડે, એવા વિશ્વાસુ લોકતને દીર્ઘ સ્વપ્નમાં (મૃત્યુ પછી) અવશ્ય ગોલોક પ્રાપ્ત થશે.

જે શ્રદ્ધાવાન ખ્રિસ્તી મનુષ્ય પ્રત્યેક રવિવારે અને બુધવારે દેવળમાં સાચા દિલથી પ્રાર્થના કરતો રહે છે, અને રોજ સવારે અને સાંજે ઘુંટણીએ પડીને કે ઉભા રહીને, માથું નીચું નમાવી, હાથ ઉંચા કરી, પ્રાર્થના કરતો રહે છે, અને મરણ સમયે પોતાના ઉદ્ધારકના ધ્યાનમાં સ્થૂળ દેહનો ત્યાગ કરે છે, તે અહીંથી પ્રયાણ કરતી વખતે પરમેશ્વરના જમણા હાથ પર હાગરત ઇસા અલય હિસ્સલામની છાયા તળે કેમ નહિ જઈ પહોંચે ? જે વ્યક્તિ (જૈન) સમસ્ત આયુષ્ય ભર મુક્ત શિલાના ધ્યાનમાંજ તદ્દલીન રહેશે, તે મૃત્યુરૂપી સ્વભાવસ્થામાં મુક્તશિલા અવશ્ય ઘડી લેશે અને તેને પોતાનું સિંહાસન બનાવશે.

જે અજ્ઞાની મનુષ્યના હૃદયમાં સારી પેઠે એમ રચી પચી ગયું છે કે હું તો શુનેહગાર, નીચ, પાપી છું અને દોષખ (નર્ક) ને યોગ્ય છું, તે અમરથોળ નરકના સ્વપ્નનો અધિકારી બને છે.

પ્રશ્ન:—તમે તો સઘળા ધર્મોના ઉદ્દેશોને માત્ર સ્વપ્ન અને ભ્રમજ બનાવી દીધા. શું એ બધાનો ઉપહાસ કરો છો ?

રામ:—નહિ, મારા વહાલા ! રામને તો તે બધાં પોતાનાંજ સ્વરૂપ છે. તે કોઈની સાથે ખુશામત ભરેલી વાત કદિ નથી કરતો. તેમ કોઈ પણ ડર કે ભયથી ભયભીત થઇને સત્યને છુપાવતાં પણ તેને નથી આવડતું. સ્વર્ગ, હિરત, નરક ઇત્યાદિ ભોગવતી વખતે તેને તે એટલાંજ સત્ય અને વાસ્તવિક જણાશે કે જેટલાં આ જીવનમાં આ પૃથ્વી અને એના ઉપ-ભોગ સત્ય અને વાસ્તવિક દેખાય છે. સ્વપ્ન જોતી વખતે કોઈને પણ સ્વપ્ન જૂઠું ક્યારે જણાય છે !

અમારું સ્વર્ગ સાચું અને તમારી બહિરત જૂઠી, એવી વાતો માટે

ધર્મોને પરસ્પર લડાઈ ટંટા કરવાની કંઈજ આવશ્યકતા નથી. જેવી રીતે એકજ કોટડીમાં સૂતેલા દશ માણસો માટે જૂદી જૂદી દશ સપ્તિઓ હોય છે, અને જે એક બીજાની સપ્તિ સાથે કદી મેળ નથી ખાતી, અને જેમ પરસ્પર બાધક પણ નથી હોતી, તેવીજ રીતે ખ્રિસ્તીઓને માટે તેમને કોલ આપેલી જન્નત, સુસલમાનો માટે તેમની અલિલાયા પ્રમાણેની બહિષ્ત અને રિજવાન, સાચા પ્રેમી અને વિશ્વાસુ લકતોને ગોલોક અને વૈકુંઠનો આનંદ, અને “હું પાપી, શુનેહગાર, અપરાધી”ના વિચારમાં તટલીન મહાશયોમાટે દોષજનક વા નરક જરા પણ સંકેત કે રોકાણ વગર પ્રાપ્ત થશે. જ્યારે તેઓ પોતપોતાનાં સ્વર્ગ કે નરકને લોગવી રહેશે ત્યારે પાછું તેમનું પુનરુત્થાન થશે—પુનઃ જગવું પડશે. પોતપોતાનાં કર્માનુસાર તેમનો સ્થૂળ જગત્માં પાછો નવો જન્મ થશે; પણ જો સાચું પૂછો તો નરક અને સ્વર્ગ પણ તમારીજ લીલા છે. અને આ સ્થૂળ જગત્ પણ તમારુંજ એક નાચ નખરું છે. અદ્વૈતનો ખ્યાલો પીનારા મસ્ત શરાબીઓ તો સ્વર્ગની વાટિકાનો, નરકની જવાબાઓનો અને ફરતી ધરતીનો પણ કોળિયો કરી જઈ એકલા પોતેજ રહી જાય છે.

દોષજનક બહાર બહિષ્ત મર નેકાં રા, જનનાં મારા, વ જાને મા જનનાં રા.
અર્થાત્ નરક પાપીને માટે છે અને સ્વર્ગ સાધુને માટે છે. અમારે માટે તો તે પ્રાણપ્રિય છે અને અમે તે પ્રાણપ્રિયને માટે છીએ.

- ન હર્ષે શિક્ષા મી ખાનમ, ન વસ્ત્ર અઝ હિજ મીદાનમ,
દિલે બે આરઝુ અફસાનઓ અફસૂં ચે મીદાનદ ? ૧
- જુખાને શુલ્કુલાં આનાં કે મીદાનદ, મીદાનદ
કે ઝાગે શૂમે દુશ્મન નાલએ મૌઝું ચે મીદાનદ. ૨
- તપીદનહા ચે મીદાનદ દિલે અફસુદએ ઝાહિદ ?
અદાયે કાવિશે નફતર રંગે બે ખું ચે મીદાનદ ? ૩
- ફલાતું ઇલલે બેતાબિયે મજતું ચે મીદાનદ ?
તુંઈ હિકમત ઝ લયલા પુર્સ, અફલાતું ચે મીદાનદ ? ૪
- તગાદિલ હાયે યુસુફનાં જુલેખા દીદમો શુફતમ,
કે તિફલે નાઝ પરવર લઝઝતે શબખું ચે મીદાનદ ? ૫
- ગિરામી ખુમ-નશીનીં દીગરસ્તો ખુમ-કશી દીગર,

તુ અસરારે ખુમ અઝ મન પુર્સ અફલાતુ ચે મીદાનદ ? ૬

ભાવાર્થ:—“ ફરિયાદનો ન તો એક શબ્દ ઉચ્ચારું છું, ન સંયોગ ને વિયોગ વચ્ચેના ભેદને બાંધું છું; અભિલાષા વિનાનું હૃદય ચાપલુસી અને ખુશામદ શું બાંધે ? ”

“ જે લોકો જીવજીવોની ખોલી બાંધે છે તેઓજ તે સમજી શકે છે; અભાગીઓ કાગડો તેના સુમધુર સંગીતને શું સમજે ? ”

“ કર્મકાંડી સાધુકાનું સૂકાઈ મુઝાઈ ગયેલું હૃદય તડપવાનો આનંદ શું જાણે ? રક્ત વિનાની સ્નાયુ નક્તરના કાપની મઝા શું જાણે ? ” ૩

“ મજનૂની વિહ્વળતાનું કારણ અફલાતૂન (પ્યેટો) શું જાણે ? એની ચિકિત્સા તો લયલાને પૂછવી જોઈએ; અફલાતૂન ખિચારો શું જાણે ? ”

“ ખુલેખાની સાથેની યુસુફની બેપરવાહીઓ જોઈ મેં કહ્યું, કે લાડમાં ઉછરેલું બાળક રાત્રિમાં છાપા મારવાની મઝા શું જાણે ? ” ૫

“ ઓ વેચનાર ! શરાબના મટકા પાસે બેસવું જૂહી વાત છે અને સુરાપાન કરવું એ જૂહી વાત છે. (અર્થાત્ પુસ્તકો ભણીને ઉપદેશ કરવો એ જૂહી વાત છે અને તે ઉપદેશને પી નવો-પોતાના આચરણમાં ઉતરવો એ જૂહી વાત છે) તું * મટકાના ભેદો મને પૂછ, અફલાતૂન શું જાણે ? ” ૬

આવાગમન:—લાહોગ્નો એક માણસ સ્વપ્ન ભુલ્યે છે કે “ હું ગંગા કિનારે ઉદ્યાનમાં સૂતેલો છું સુગંધિત વાયુની લહરોથી મસ્તિષ્ક આમોદિત થઈ રહ્યું છે વસંતના સમીરના મદ મદ સ્પર્શથી હૃદયકલિકા ખીલી રહી છે. સિતાર અને તંબુરા સાથે ગાનારાઓ જ્ઞાન અને લક્ષિતાના લજ્જન લલકારે છે. ગંગાધ્વનિ સાથે એક સૂર થયેલા તેમના શબ્દો અત્યંત આહ્લાદજનક અસર કરી રહ્યા છે. કેઈ અવર્ણનીય આનંદ અનુભવાય છે. આ આનંદમાં તેની આખ મળવા-મીચાવા માડી. શુલાખી નિદ્રામાં અર્ધ ઉઘાડી આખે તેને રામના દર્શન થઈ રહ્યા છે ત્યો, હવે મીડી નિદ્રા આવી ગઈ— તદ્દન ઉઘી ગયો. આ સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન છે વળી જાગી ઉઠ્યો. સામે તેજ રામ છે, તેજ ઉદ્યાન, તેજ ગંગા અને તેજ રાગરંગ. એટલામાં સ્ત્રીએ આવી ખલો હલાવ્યો જાગીને ભુલ્યે છે તો લાહોરમાં

*પ્રિયા અથવા પ્રિયતમરૂપ પ્રભુના નેત્રનું મટકું(નેત્રમાણું) એનાથી ધાયવ થયવા ભક્ત કિવા જીવાનુજ એ બાજુની પીઝ મમજી શકે છે પડિતો નાહ.

પોતાના મકાનના એક ઝોરડામાં બિછાનામાં સૂતો પડેલો છે !

સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન વખતે તેના વિચારનું સમષ્ટિ સ્વરૂપ જે ગંગા, ઉદ્યાન, રાગરંગ અને રામરૂપે જણાતું હતું તે કાયમજ રહ્યું, પરંતુ તેના વિચારનું વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ જેને લીધે તે એક વ્યક્તિ બનેલો હતો તે લીન-કુપ્ત થઈ ગયું. સ્વપ્નમાંની નિદ્રામાંથી જાગતાં આ વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ ફરી પ્રકટ થયું એટલે સમષ્ટિ સ્વરૂપ (અર્થાત્ ગંગા, રામ, ઉદ્યાન ઇત્યાદિ) જેમને તેમ જણાયું, અને જ્યારે સ્ત્રીએ આવી ખેલો હલાવ્યો ત્યારે સમષ્ટિ સ્વરૂપ અને તેમાંનું વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ બન્ને સ્વપ્ન અને બ્રમવત્ બની ગયાં.

તેવીજ રીતે જાગત અવસ્થામાં આ પર્વત, તારા, સરિતા ઇત્યાદિ તમારા વિચારનું સમષ્ટિ સ્વરૂપ છે; અને “હું એક મનુષ્ય છું” એ તમારા વિચારનું વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ છે. જ્યારે અજ્ઞાની પુરુષ મરણ પામે છે ત્યારે ત્યારે તેના વિચારનું સમષ્ટિ સ્વરૂપ કાયમ રહે છે; પરંતુ વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ લીન થઈ જાય છે, અને તેથી જેવો તે જન્મ ધારણ કરે છે તેવોજ એજ પૃથ્વી, એજ આકાશ અને તેજ પંચભૂતને તે વિદ્યમાન બુદ્ધિ છે- આવાગમનના ચક્રમાં ફસાયેલો રહે છે; પરંતુ જ્ઞાની તેજ છે કે જેને શ્રુતિ ભગવતીએ યતદૈવત્ યતદૈવત્ “આજ તે છે, આજ તે છે” કહેતાં કહેતાં ખેલો ધૂણાવી જાગૃત કર્યો છે, તેને તો વ્યષ્ટિ સ્વરૂપ અને સમષ્ટિ સ્વરૂપ બન્ને સ્વપ્ન અને બ્રમવત્ બની ગયાં છે. આ “મારું શરીર ભિન્ન છે અને આ જાગૃત ભિન્ન છે” એ બન્ને વિચારો રેલગાડીની પેઠે ઉડી ગયા; ના ના શશકશૃંગ બની ગયાં. આવો મહાત્મા મુક્ત છે.

જેની અંદર પ્રકાશ સ્વરૂપ અહં બ્રહ્માસ્મિ “હું બ્રહ્મ છું” નો અગ્નિ સદૈવ પ્રજ્વલિત રહે છે, તે આ અગ્નિ ઉપર સિદ્ધાસન વાળી અચળ વિરાજમાન રહે છે. અંતરમાંથી જો કોઈ પણ દૈત્યો સંકટપ રુદુરે છે તો તેની તરત આ અગ્નિમાં આહુતિ આપે છે. બહારથી મનરૂપી અશ્વને તેણે ચોતરફ ફૂટો છોડી મૂક્યો. એ અશ્વની પાછળ પોતાના સેનાપતિ વિવેકને પણ મોકલ્યો છે કે જેથી જ્યાં જ્યાંથી ઘોડો પસાર થાય તે દેશ છૂતાતો જાય. જો કોઈ આ ઘોડાને બાંધી રાખશે (અર્થાત્ કોઈ વસ્તુમાં મન આસક્ત થઈ જશે) તો તેનો તત્ત્વમસિ “તે તું છે” નાં તીરોથી પરાજય કરવામાં આવશે. જ્યાં જ્યાં મનરૂપી અશ્વ ફર્યો, ત્યાં

ત્યાં પોતાનું સ્વરૂપ જોયું. રાજા હો કે સંન્યાસી હો, પુરુષ હો કે સ્ત્રી હો, પ્રત્યેકનો આત્મા, પ્રત્યેકનો પ્રિયતમ પોતાનું સ્વરૂપ જાની ગયા, ક્રમે ક્રમે સમસ્ત જગતને છૂટી લીધું. કોઈ વસ્તુ બિન્ન ન રહી ગઈ; બધું પોતાનું થઈ ગયું. “ સર્વ મારાં અને હું સર્વનો ” એવી દશા થઈ ગઈ; મારાથી કંઈજ બિન્ન ન રહ્યું; ઈચ્છાઓ આપોઆપ સંઘળીજ નષ્ટ થઈ ગઈ.

યત્ર યત્ર મનો યાતિ તત્ર તત્ર સમાધય : ॥

અર્થાત્ મન જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં સમાધિ થાય છે.

ઝ ફર્ય તા બફલક હર કુન્ન કે મી નિગરમ,

કરિશમા દામને દિલ મી કશદ કે ના ઈમસ્ત.

અર્થાત્ ધરતીથી માડી આકાશ સુધી જ્યાં જોઈ છું ત્યાં નવનવીન લીલા હૃદયનો પાલવ જોશીને કહો છે કે (તે પ્રિયતમનું) સ્થાન તો આજ છે.

આ પ્રમાણે દિગ્વિજય કરતાં કરતાં જ્યારે સેનાપતિ (વિવેક) અને અશ્વ (મન) યાકીને ઘેર પાછા ફરે છે ત્યારે અહં બ્રહ્માસમિ ના અગ્નિથી જગતે અલાયમાન ન થનાર પુરુષે પોતાના આ અદ્વિતીય-અશ્વને અત્યંત આનંદથી બલિદાનરૂપે અર્પણ કરવામાટે કાપવાનો આરભ કર્યો, અને મનરૂપ અશ્વનું એકે એક અંગ તે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિમા સ્વાહા થવા માંડ્યું. આવો યજ્ઞ કરવાથી જગતના રાજાઓ તો શું પણ બધા દેવ દેવતા, ઈંદ્ર, બ્રહ્માદિ પણ વશ થઈ ગયા. દેવો આશ્ચર્યજનક અશ્વમેધ યજ્ઞ હતો !

સર્વ ભૂતેષુ ચાત્માનં સર્વ ભૂતાનિ વાત્મનિ ।

સમં પદ્યન્નાત્મયાર્જ સ્વરાજમધિગચ્છતિ ॥ (મનુસ્મૃતિ)

અર્થ:-સર્વ ભૂતોમાં પોતાનેજ જોનારો, અને સર્વ ભૂતોને પોતામાં જોનારો એવો આત્મયજ્ઞમાં જોડાયેલો તત્ત્વદર્શી આત્મા સ્વરાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે.

કિતે બેસર ચુડા પાઈ દા, કિતે જોડા શાન કુડાઈ દા,
કિતં માથે તિલક લગાઈ દા, કિતે સાનું લી લુલ જાઈ દા.
કયા, વાહવાં રંગ બટાઈ દા, પર કિસ થી આપ છુપાઈ દા ?
વુંદાવનમેં ગૌ ચરાવેં, લંકા ચઢ કે નાદ બજાવેં.
મકે દા બન હાજી આવેં, આપે દૌ દૌ દોલ બજાવેં;

કયા, વાહવા ! રંગ બટાઈ દા, પર કિસ થીં આપ છુપાઈ દા ?
મંસૂર તુસાં વલ આયા હય, તુસાં સૂલી પકડ ચઢાયા હય,
મેરા ખીર ન બાળલ જાયા હય ? તુંસી ખુન દિયો મેરે ભાઈ દા;
હુન કિસ થીં આપ છુપાઈ દા ? કિસ ગઢૌં રંગ બટાઈ દા ?
ખુદ્દા શૌહ હુન સહી સંઝાતે હો, હર સૂરત નાલ પિછાતે હો,
કિતે આતે હો, કિતે જાતે હો, હુન મૈયાં બુલ ન જાઈ દા,
હુન કિસ થીં આપ છુપાઈ દા ?

જગતને સત્ય દેખનારા વહાલાઓ ! જે કાંટા (બુદ્ધિ અને ઇશ્વરો) વટે તમે જગતની વસ્તુઓને તોળો છો, તે કાંટાથી પરમાત્મા નથી તોળી શકવાના, એ ભારે વસ્તુને તોળવા જતાં તો એ કાંટાજ તુટી જાય છે. જ્ઞાનીના શબ્દોમા મનસા વાચ્યા વિશ્વાસ રાખો, સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો. ખગોળશાસ્ત્રીએ શાસ્ત્રચક્રથી જ્યારે એમ કહ્યું કે પૃથ્વી ફરે છે, ત્યારે બાળકોએ, તેમને પૃથ્વી ફરતી નથી દેખાતી તોપણ, એ પ્રમાણેજ લણ્ણું જોઈએ. તેમને એમજ લણાવવા જોઈએ કે “પૃથ્વી ફરે છે.” જ્યારે તેઓ વધુ કેળવણી પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે આપોઆપ તેના સંપૂર્ણ પુરાવાઓ સમજવા માંડશે. બૂલનો પ્રચાર કરવો કોઈ પણ પ્રકારે યોગ્ય નથી.

આશ્લેષક:—હે રામ ! આ શું ગજબ કહે છે ? તદ્દન પ્રત્યક્ષ દેખાતા સંસારને માટે કહે છે કે તે મિથ્યા છે. જગતના વિવાહ, લગ્ન, કામકાજ, યુવાવસ્થા, રંગદંગ ઇત્યાદિના શિર ઉપર સવાર થઈ “રામ રામ સત્ય છે, હરનું નામ સત્ય છે.” નો શંખ વગાડે છે. જો જગત નથી તો આંખ આગળ તે દેખાય છેજ કેમ ?

ઉત્તર:—મૂગજળને જોઈ અજ્ઞાની માણસો કહે છે કે જો આ પાણી નથી તો દેખાય છેજ કેમ ? એક ઠેકાણે દોરડું પડેલું હતું. એક જણને અંધારામાં તે સર્પ હોય એમ જણાયું. તે કહે છે કે જો સાપ નથી તો સામે દેખાય છેજ કેમ ? જાની જવાબ આપે છે કે વહાલા ! તને સર્પ એટલા માટે દેખાય છે કે તું દોરડાને નથી જોઈ શકતો તેજ પ્રમાણે “જગત નથી તો સામે દેખાય છેજ કેમ ?” ઉત્તર એ છે “જો બધાનું કારણ તો પરમાત્મા છે પરંતુ તમને તે દેખાતો નથી.” જ્યારે પરમાત્મા દેખાયો ત્યારે જગત પોતેજ નહિ રહે. જો કે જમમાં પડેલાને તો સર્પજ દેખાય

અને દોરડું જણાયજ નહિ; તોપણ વાસ્તવમાં તો ત્યાં આગળ સર્પ કદાપિ હતોજ નહિ. તેજ પ્રમાણે, વહાલા ! જો કે આ વખતે તને જગત્ જણાય છે, તોપણ વાસ્તવમાં તો માત્ર એક પ્રદક્ષ પ્રદક્ષ, જેમનું તેમ છે; પોતાના સ્વરૂપમાં જસએ ફેરફાર કર્યા વગરનું નિજ પ્રકાશમાં પ્રકાશી રહ્યું છે. "

હિંદુઓના જેટલા સંપ્રદાય જગતને સત્ય માને છે તેમને પ્રથમ તો એ પ્રશ્ન પૂછું છું કે "કહો, કોઈ પણ કામમાં આંધળાની સાક્ષી વધારે ભરોંસાપાત્ર હોય છે કે દેખતાની ?"

ખીજો પ્રશ્ન એ કે "આનંદ સ્વરૂપ મુક્ત પુરુષ આંધળા જેવો હોય છે કે વાસ્તવમાં નેત્રવાળો હોય છે ? પછી એ પૂછવાનું છે કે "જો મુક્ત પુરુષ વાસ્તવમાં નેત્રવાળો હોય છે તો તેની સાક્ષી નિઃશંક ભરોંસાપાત્ર મનાશે કે નહિ ?"

હવે જુઓ, સાંખ્યશાસ્ત્રાનુસાર મુક્ત પુરુષને દૈવસ્ય અવસ્થામાં જગત્ ક્યાં હોય છે ?

યોગશાસ્ત્ર અનુસાર મુક્ત પુરુષને માટે અસંપ્રજાત સમાધિમા જગત્ ક્યાં હોય છે ?

ન્યાયશાસ્ત્રાનુસાર મુક્ત પુરુષ માટે અપવર્ગમા જગત્ ક્યાં હોય છે ? વૈશેષિકશાસ્ત્રાનુસાર મુક્ત પુરુષને માટે નિઃશ્રેયસમાં જગત્ ક્યાં હોય છે ? તેથી જ્યારે ચક્રુઓ પ્રાપ્ત થતા અર્થાત્ મુક્ત અવસ્થામા જગત્ નથી રહેતું તો તે મિથ્યા માત્ર છે.

એક બાળકને કોઈએ અરિસો દેખાડી કહ્યું કે એમા "કીકો" રહે છે. જ્યારે બાળકે અરિસામા જોયું તો તરત ખીજો બાળક નજરે પડ્યો. જ્યાં અરિસો હાથમાથી મૂકી દીધો તો કીકો ખીકો કાઈ ન જણાયું. મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો કે આ નાનકડા અરિસામાં બાળક કેવી રીતે આવે છે ? કદાચ ભ્રમ થયો હશે. ફરી જોયું તો અરિસામા મો દેખાયું. એટલે તો સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ ગઈ કે એમા બાળક અવશ્ય રહે છેજ !!

કોઈ ભણેલા ગણેલા સગાવહાલાએ આવી જણાવ્યું કે અરિસામાં વાસ્તવિક રીતે તો કોઈ બાળક નથી રહેતું, એ તો માત્ર તમારો ભ્રમ છે. ત્યારે તો તે બાળક અત્યંત ગર્વ અને અભિમાનથી (અરિસામા ડોકિયું કરીને) કહેવા લાગ્યો "આ જુઓ. સામેજ દેખાય છે. છે કે

નહિ ?-પ્રત્યક્ષ ! તમે દેવી રીતે કહો છો કે નથી ! ” “હાથમાંના કંકણને જોવામાં આરસીની શી જરૂર ? ” બહોલા સગાએ બાળકને નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યો:—

વહાલા ! જ્યારે તમે જુઓ છો ત્યારેજ અરિસામાં બાળક જણાય છે. જ્યાં તમે કહો છો કે “આ જુઓ, અરિસામાં રહેલો બાળક” કે તરતજ ત્યાં બાળક દેખાવા લાગે છે. અરિસામાં બાળક દેખાડવો તેજ તેમા બાળક જોવાડવું છે. તમે અરિસામાં જોયા વગર બાળક દેખાડો ત્યારે ખરા.

તેજ પ્રમાણે જે લોકો, સદૈવ મન અને વાણીવટે જોડ્યા કરે છે કે “જગત્, જગત્, જગત્, તદ્દન સત્ય છે. પ્રત્યક્ષ ! ” તેમને રામ અતિ પ્રેમપૂર્વક પૂછે છે કે “વહાલાઓ ! તમે તમારા વિચારને તે તરફ વાળ્યાં વગર જગત્નો એક કણ પણ કોઈ જગ્યાએ દેખાડો તો ખરા.”

તમે આજે આંગળીવટે બતાવીને ગર્વથી કહો છો કે “આ જુઓ, સામેજ દેખાય છે” તે (કાર્ય) જ જગત્ને પ્રત્યક્ષ બનાવે છે. તમારું જોવું અને બતાવવું એજ જગત્ને ઉત્પન્ન કરવું છે. તમારા “અસ્તુ” (ઉત્પાદક શબ્દ) થીજ સર્વ કંઈ પ્રકટ થાય છે.

જ્યારે તમે કોઈ ગહન વિષયની સમાધાનનામાં તહીન થઈ રહો છો, ત્યારે આજો ઉઘાડી હોવા છતાંયે આગળથી ગમે તે પસાર થઈ જાય તોયે તમને કોઈ દેખાતું નથી. કાન બંધ નથી હોતા તોપણ ઘોંઘાટ અને ગરબડ નથી સંભળાતા. કારણ એટલુંજ કે તમે તે તરફ તક્ષ નહીં આપ્યું, તમે “અસ્તુ” નથી કહ્યું. જો આકાર અને સ્વરૂપ કોઈ પણ પ્રકારનું તમારાથી બિન્ન અસ્તિત્વ ધરાવતા હોય તો આંખો અને કાન ઉઘાડાં હતા તોયે કેમ દેખાયા કે સંભળાયા નહિ ?

દેટલાક આદ્યેષક મહાશયો જ્યારે સૂએ છે ત્યારે તેમની આંખો ઉઘાડી ગે છે. કાન તો ગધાનાજ ઉઘાડા રહે છે; પરંતુ સામેની બીંત, છત, વૃક્ષ ઇત્યાદિ ઉઘાડી આંખે નથી દેખાતાં. સાથે સર્વ સૂઈ જાય તોયે ખબર નથી પડતી. નગારાં વાગતાં હોય તોયે સંભળાતાં નથી. કારણ એટલુંજ કે જો આદ્યેષક ! સર્વનું અસ્તિત્વ તારા અસ્તિત્વ ઉપર અવલંબી રહેલું છે, સર્વે તારા “અસ્તુ” નાં યાચક છે.

ખાદ્યાવસ્થામાં આખો, કાન, અને સઘળી ઇન્દ્રિયા ઉઘાડી હોય છે પરંતુ છત, ભીંત, ઘર, ઉદ્યાન, પુરુષ, સ્ત્રી, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિ નામરૂપ કંઈજ નથી હોતા. સુગંધ કે દુર્ગંધ કંઈજ નહિ. જો આ વસ્તુઓ સાક્ષીથી જૂદું અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય, તો બાળકને પણ પોતાનું અસ્તિત્વ બતાવી શકત. પણ ના આપણું સાક્ષી બનવું અને તેમનું અસ્તિત્વમાં આવવું બંને સાપેક્ષક છે. તમારૂં જોવુંજ દેખાવું છે, દૃષ્ટિમાંજ મૃદિ છે. જ્ઞાતા અને જ્ઞેય કદાપિ ભિન્ન નથી.

આક્ષેપક:- (શિલાને અંશુકાવતી દબાવી) આ જુઓ, શિલા કેવી કઠણ છે. શું મેં એને કઠણ બનાવી છે ?

ઉત્તર:-હા ! તમે પોતેજ એને અંશુકાવતી જોરથી દાબવામાં તમારા ધ્યાનનું બળ અજમાવો છો અને કહો છો કે “ કઠિનતા મારી બહાર છે, મારાથી ભિન્ન છે. ”

પ્રશ્ન:-અમે વૈદક શાળામાં શારીરિક શાસ્ત્ર લણીએ છીએ, ત્યાં શું મનુષ્યના શરીરમાં હાડકાં, માસ ઇત્યાદિની રચના અમે રચીએ છીએ ? તે તો પહેલાથીજ મોજૂદ હોય છે.

ઉત્તર:-(૧) માનવ શરીર તમારૂં છે, કોઈ બીજાનું તો નથી. આ શરીરમાં હાડકાં, માસ, રંગો, નસો, અને મસ્તિષ્કની રચના તમારે હાથેજ બનેલી છે, અન્ય કોઈ દાખલ કરનારો હોતો કે ? પ્રત્યેક શરીરમાં તેના હાડકાં, માસના લોચા, રંગો, નસો, અને મસ્તિષ્કની રચના અનુસાર તમે પોતેજ વિરાજમાન છો જ્યારે શબને ચીરીને શાળામાં જુઓ અને અનુભવ કરો છો ત્યારે તમે પોતેજ ઉગાડેલા બગીચાને તમે પોતેજ જુઓ છો, તમારાજ ઘરની તમે જાતે પરીક્ષા કરો છો.

(૨) વાડ, એ વાતને જાણ દો. વિચાર કરીને કહો કે લોહીનું એકે એક ટીપું અને શરીરના માસનો પ્રત્યેક લોચો હાડકાનો એકે એક કકડો ચામડાનો એકે એક ટુકડો, તમારાજ વિચાર અને ધ્યાનમાંથી નીકળે છે કે મરેલા શબમાંથી ?

એક માણસના હાથમાં જ્ઞાનનું હાતું. તે જ્યાં જતો ત્યાં બધે પ્રકાશ પ્રકાશ થઈ જતો. એક દહાડો તે આવીને કહેવા લાગ્યો કે :સડક ઉપર તો ચિત્રવિચિત્ર શોભા ખીલી રહી છે. તેજ પ્રમાણે વહાલા !

જ્યારે તમે વનસ્પતિશાસ્ત્ર શીખો છો ત્યારે બધા છોડવા અને પુષ્પોમાં શોભા તમારા જ્ઞાનસમાંથીજ આવી જાય છે. તમારોજ પ્રકાશ રંગ, રૂપ, ચતુર્કોણ, વર્તુળ વગેરે બનીને દેખા દે છે. પુષ્પકોષ જણાયું ? તે તમારીજ કલ્પના હતી, કુલમણિ દેખાઈ તો તમારાજ જ્ઞાનસવરે. પુકેસર નજરે પડ્યું તો તે તમારોજ પ્રકાશ હતો. ઓકેસર અને પરાગને જોતી વખતે તમે તમારીજ જ્યોતિને જરા આગળ ધપાવી. આપું પુષ્પ તમારીજ ધારણા હતું. અંશ પણ તમેજ હતા અને પૂર્ણ પણ તમેજ છો.

અમન મેં સરવ કહતે હંય તુમ્હારે સાયસે કહ કો,

ફલક પર ચાહ રખ્યા નામ અકસે રૂપે જ્ઞનાં કા.

અર્થાત્ હે ચંદ્ર ! બગીચામાં તારી છાયા (પ્રતિબિંબ) ઝીલે છે, સરોવર, અને જગતમાં ઉપમા અપાય છે તેની પ્રિયાના મુખને ! આમ સત્ય ખીનાને ભૂલી જઈ, પોતાના નિજ સ્વરૂપથી અજ્ઞાત રહી, બાહ્ય વસ્તુઓના આશ્રિત થઈને શામાટે પડી રહેવું ?

પ્રશ્ન:-ત્યારે શું આદિ, અંત, મહામલય પણ મેંજ પડી લીધેલાં છે ? હું પરિમિત શુવ શું એ બધું કરી શકું ? કંઈ સમજાતું નથી.

ઉત્તર:-સ્વભાવસ્થામાનો ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ તમારાજ મસ્તિષ્કમાં હોય છે, કે બહારની કોઈ અન્ય શક્તિના હાથમાં હોય છે ? સ્વપ્નમાં તમે એક જણને મળ્યા. તેના સિત્તેર પેઢી સુધીના બાપદાદાને તમે બનાવી લેતા જશો, પરંતુ તે બધા તમારા વિચાર-કલ્પનામાંજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેજ પ્રમાણે જે કંઈ દેખાય છે તે તમારીજ કલ્પના છે, તેનું ભૂત અને ભવિષ્ય પણ તમારોજ બ્રમ છે.

સ્વભાવસ્થાની વસ્તુઓ તે વખતેજ ઉત્પન્ન થઈ દેખાવા માંડે છે. પરંતુ સ્વપ્ન જોનારને એમ જણાય છે કે તે મારી ઉત્પત્તિની પહેલાંની છે. વાસ્તવિક રીતે તો તે તેજ સમયે ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે, તોપણ બ્રમથી એમ જણાય છે કે પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. લગભગ તેવીજ રીતે જાગ્રદવસ્થાની વસ્તુઓ અને તેમનું જ્ઞાન પણ બન્ને એકી વખતેજ ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ અવિદ્યાના બળે એ વસ્તુઓ વિષે એવી ધારણા પણ સાચેજ બંધાઈ જાય છે કે આ વસ્તુઓ સ્થાયી છે. દિંદુસ્તાનનો નકશો વિદ્યાર્થીઓ નિશાળમાં ટાંગીને જોઈ રહ્યા છે. બદરિકાપ્રમ ઉત્ત-

રમાં છે. ધ્રુવેરી દક્ષિણમાં છે. જગન્નાથ પૂર્વમાં છે, દ્વારકા પશ્ચિમમાં. ગંગા બંગાળના અખાતમાં વહે છે; સિંધુ અરબી સમુદ્રમાં; ઇત્યાદિ. વહાલા વિદ્યાર્થીઓ ! કંઈ પરીક્ષક સાહેબના લાયથી ડરી જઈ આ વાતને ન બૂલી જતા કે નકશામાંનાં કાશી, હરદ્વાર, રામેશ્વર ઇત્યાદિ માત્ર તમારા મસ્તિષ્કમાં કલ્પેલા છે; અને આ જગ્યાઓ કાગળની સુપાટી ઉપર કલ્પેલી છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમના સંબંધ, અંતર, ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ, પશ્ચિમ, દેશની લંબાઈ, પહોળાઈ, સ્થળ, જળ, ઇત્યાદિ પણ નકશામાં તો કલ્પિતજ છે. વાચક ગણ ! બરાબર આજ પ્રમાણે જાગૃત્વસ્થાનો નકશો ઉઘાડતાંજ તમારી માયાને લીધે એકલી ભાત-ભાતની વસ્તુઓજ નથી દેખાતી; પરંતુ તેમનો સંબંધ જેમકે “ પ્રથમ કે પાછળ હોવું ” “ કાર્ય અને કારણ હોવું ” “ નવું કે જૂનું હોવું ” “ નિકટ કે દૂર હોવું ” એ પણ સાથે સાથેજ પ્રકટ થાય છે. “ આ પાંચસો વર્ષનું વટવૃક્ષ છે. ” આમાં માત્ર વટજ તમારી દૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેનાં પાંચસો કે સાતસો વર્ષ પણ કલ્પના માંથીજ ખરી પડે છે. એજ પ્રમાણે જગત્ કેવળ તમારી કલ્પના છે એટલુંજ નહિ પરંતુ જગત્નું આદિ કારણ પણ તમારીજ કલ્પના છે. નહિ ! નહિ ! જગત્ તો અનાદિ (આદિરહિત) છે. તેનો આરંભ તો કદી થયોજ નથી. નિઃસંદેહ જગત્ અનાદિ છે. વહાલા ! સ્વપ્નની દૃષ્ટિને સ્વપ્ન કદિ આદિ જણાય છે ? સ્વપ્ન જોતી વખતે સ્વપ્નસૃષ્ટિ સદૈવ અનાદિ હોય છે. જ્ઞાનની વાસ્તવિક જાગૃતિ આવે ત્યાંસુધી જગત્ બરાબર સ્વપ્નની પેઠે અનાદિ જણાય છે; અને કેમ ન જણાય ? જગત્ સ્વપ્ન માત્ર તો છેજ.

ઈશક ચું સાયમાં બ સેહરા ઝદ, અઝ અઝલતા અબદ કશીદ તુનાબ.

અર્થાત્ જ્યારે પ્રેમે અરુણમાં પોતાનો તણુ તાણ્યો ત્યારે તેની રસ્સી આદિથી માંડીને અંતસુધી પહોંચી ગઈ.

એક કાગળ ઉપર સરિતાનું ચિત્ર છે. આસપાસ અત્યંત મુંદર લીલા છમ કિનારા છે. વચમાં નૌકા તરી રહી છે. નૌકામાં રાજા સાહેબ બેઠેલા છે. ગાયન સાંભળી રહ્યા છે. નાનો કુંવર રાજા સાહેબની પડખેજ રમે છે. હવે બુઓ. કુંવર સાહેબના પિતાશ્રી તો મહારાજ છે, પરંતુ શું કુંવર

અને શું મહારાજ, શું નૌકા અને શું સરિતા, સૌનો પિતા (ઉત્પાદક) તો ચિત્રકારનું મસ્તિષ્કજ છે ને ! એવીજ રીતે જગત્ના બાવા તો ભલે આદિ મનુ કે આદમજ હોય; પરંતુ વહાલા ! સૃષ્ટિ અને તેના બાવા આદમના આ આખા ચિત્રનો પિતા તો તુંજ છે. જગત્સુપી નૌકા તારા મસ્તિષ્કમાંજ છે; અને એ નૌકાનો ટંડેલ અર્થાત્ ઈશ્વર તારા “ થા ” કહેવાથીજ પ્રકટ થાય છે.

મયને માના દેહ કે હકને ક્રિયા પયદા વલે, મંચ વો ખાલિક હું મેરે “કુન” સે ખુદા પયદા હુવા.
અર્થાત્ સ્વીકાર્યું કે જગત્ને ઈશ્વરે પેદા કર્યું, છતાં હું તેજ સદા છું કે એના “ થા ” થી ઈશ પેદા થયો.

પિતામહસ્ય જગતો માતાં ધાતા પિતામહઃ ।

વેદ્યં પવિત્રમૌંકાર ક્રક્ષ્ સામ યજુરેવ ચ ॥ ગીતા. ૯-૧૭

આ જગત્નો હું પિતા છું. માતા, ધાતા (આધાર) પિતામહ (દાદો) છું. વળી પવિત્ર અને જાણવાલાયક ઝંકાર ક્રક્ષ્ સામ અને યજુર્વેદ તે પણ હું છું.

મનોદશ્યમિદં દ્વૈતં ચત્કિચ્ચિત્ સચરાચરમ્ ।

મનસૌ હ્યમનીમાવે દ્વૈતં નૈવોપલબ્યતે ॥

અર્થ:-આ સર્વ સ્થર અને ગતિમાન દ્વૈત ત્યાં સુધીજ છે જ્યાં સુધી મન દષ્ટા બનેલું છે. મન શાંત થતાં દ્વૈત ગંધનો-અવશેષ પણ નથી રહેતો.

अनेन जीवेनात्मनाऽनुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति ।

(મામવેદ છદિગ્ય ઉપનિષદ)

અર્થ:-આ શરીરોમાં પ્રવિષ્ટ થઇને જીવાત્મારૂપે લિન્ન લિન્ન નામ રૂપોને પ્રકટ કરું.

બહુ ભારે આક્ષેપ:- (આંગલ કવિ) ટેનિસને એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે “ જે કાંઈ મેં જોયું કે સાંભળ્યું તેના હું પોતે એક ઉત્તમાંગ હતો.” નિઃસંદેહ આ કથન તો સ્વીકારવા યોગ્ય છે; કેમકે જ્યાંસુધી એક વસ્તુના અસ્તિત્વના આપણે બૃહત્-અંશ (અર્થાત્ જ્ઞાતા) ન બનીએ ત્યાંસુધી કોઈ પણ વસ્તુનો આપણને અનુભવ થઈ શકતો નથી; પરંતુ

તમે એમ કહો કે “જે કંઈ દેખાય છે તે સર્વ હુંજ હું છું” એ વાતની ખાત્રી થતી નથી. જુઓ, વસ્તુઓની પ્રતીતિ યજ્ઞમાં તમારું જોવું આવશ્યક છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તમારા શરીર બહારની કોઈ અન્ય વસ્તુનું અસ્તિત્વ પણ અત્યંત આવશ્યક છે. જો સામે કંઈજ નહિ હોય તો તમને પત્થર, નદી, ઘર, ઈત્યાદિ વસ્તુઓ કદાપિ નહિ દેખાય. જો તમારી શ્રવણશક્તિ ઉપર બહારથી અસર કરનાર કોઈ શક્તિ અસ્તિત્વ નહિ ધરાવતી હોય, તો તો કાન ગમે તેટલા ખુલ્લા રાખો અને મનને તે તરફ ગમે તેટલું જોડી રાખો, પણ કંઈજ નહિ સંભળાય જો સર્વ કંઈ તમારીજ કલ્પનામાત્ર હોય તો પછી પાણીનું ધ્યાન ધરીને તરસ કેમ છીંચાવી નથી લેતા ?

પ્રકૃતિનો નિયમ છે કે જ્યારે કોઈ ઠેકાણે કયા થાય છે ત્યારે તેની સાથે પ્રતિક્રિયા પણ અવશ્ય હોય છેજ. જ્યારે તમે પત્થરને દબાવો છો ત્યારે ખીજી બાજુ તમારી આગળી પણ એટલીજ દબાય છે. ઘોડો ગાડીને ચલાવે છે, અને ગાડી ઘોડાના અવયવોને ગતિમા મૂકી થકવી દે છે. ઘર્ષણથી જ્યારે અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે દીવાસળી ડળી ઉપરની રેતી ઉપર કાર્ય કરે છે અને ડળી ઉપરની રેતી દીવાસળી ઉપર તેવુંજ પ્રતિકાર્ય કરે છે. એક હાથે તાળી પણ નથી ખાડી શકાતી. પુરશી તમારા શરીર ઉપર કાર્ય કરે છે-તમને પડી જતા અટકાવે છે, અને તેની ઉપરના દબાણદ્વારા તમે પુરશી ઉપર પ્રતિક્રિયા કરી રહ્યા છો-તેને નબળી અને દીલી બનાવો છો.

ગર હુસ્ન નહિ ઇશકલી પૈદા નહિ હોતા,

જુલજુલ શુભે તસ્વીર પે શૈદા નહિ હોતા.

અર્થાત:-સાદ્ય વિના પ્રેમ ઉત્પન્ન નથી થતો. ફૂલના ચિત્ર ઉપર જુલજુલ આશીક નથી થતું

ભાત ભાતના રંગો દેખાવામાં પણ ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા બન્નેનું હોવું આવશ્યક છે જો કાન, આંખ, નાક વગેરે ઉપર બહારથી કંઈ અસર ન પડે તો કંઈ પણ અનુભવ થાય નહિ; અને જો અહરની શક્તિ કાર્ય ન કરે તોયે સર્વ ચિત્રવિચિત્ર વસ્તુઓ શૂન્યના અધકાર-માંજ રહે. જેવી રીતે એક બાજુ ડળી ઉપરની રેતી અને ખીજી બાજુ દીવા-

સળીના ઘર્ષણથી આગ ઉત્પન્ન થઈ, તેજ પ્રમાણે આ સરોવર અને વૃક્ષ, વૃક્ષ તરીકે બાહ્ય અને આંતરિક કાર્ય અને પ્રતિકાર્ય દ્વારાજ અસ્તિત્વમાં આવે છે.

ઉત્તર:—આપના મોંમાં શુભાષ આપી રામ આપની વાત કાપે છે—ના, ના, આપના કથનને પૂર્ણ કરે છે. સાંભળો:—શક્તિની ખાણ કિંવા એનરજી (ગતિ) ના ઓતનેજ ચૈતન્ય નામ આપવામાં આવ્યું છે.

બીજનો ચંદ્ર ચંદ્રરૂપે ત્યારેજ પ્રતીત થાય છે કે જ્યારે માંડે ધ્યાન તેના ઉપર પડે છે, પરંતુ ધ્યાન પડવા પહેલાં ચંદ્ર તો અવશ્ય હોવોજ જોઈએ કે જેણે તમારી દૃષ્ટિ ઉપર કિંવા અસર કરી.

પણ હવે ચંદ્રવિષે વિચાર કરો. શું તે ચંદ્ર હતો ? કદાપિ નહિ. ચંદ્ર તો ધ્યાન પડ્યા પછી પ્રકટ થયો. ધ્યાન પડતાં પહેલાં તેના અસ્તિત્વ વિષે માત્ર એટલુંજ કહી શકાય છે કે તે પ્રભાવ અથવા સંસ્કારનું મૂળ છે. અને તેને ચૈતન્ય કહેવું યોગ્ય છે. (બીજનું કારણ તો ચૈતન્યજ છે.)

એજ પ્રમાણે મંદિર મંદિરરૂપે ત્યારેજ અસ્તિત્વમાં આવે છે જ્યારે તમારી તરફથી ધ્યાનરૂપે પ્રતિક્રિયા થાય છે, નહિતર વાસ્તવમાં પ્રથમ તો ચૈતન્યજ ચૈતન્ય છે.

કીર્તન કીર્તનરૂપે ક્યારે પ્રકટ થાય છે ? જ્યારે તમે ધ્યાનરૂપી પ્રાણ તેમાં કુંકો' છો ત્યારે. શું પહેલાં તે નહોતું ? ના. કિંવા કરનાર ચૈતન્યજ ચૈતન્ય હતું.

પુષ્પ અને સુગંધ પુષ્પ અને સુગંધરૂપે ક્યારે પ્રકટ થયાં ? જ્યારે તમે સુંધ્યાં ત્યારે; નહિતર વાસ્તવમાં ચૈતન્યજ ચૈતન્ય હતું. સફરજન અને દ્રાક્ષ સ્વાદિષ્ટ ક્યારે જણાયાં ? જ્યારે તમે તે તરફ તમારું લક્ષ આપ્યું ત્યારે; નહિતર ચૈતન્યજ ચૈતન્ય છે.

રેશમ એટલું બધું નરમ અને સ્વચ્છ કેવી રીતે બન્યું ? તમારા સ્પર્શદ્વારા; નહિતર ચૈતન્યજ ચૈતન્ય છે.

પ્રશ્ન:—માની લઈએ કે અમે ધ્યાન આપ્યું ત્યાર પછીજ ચંદ્ર કે ગંગા જણાયાં; પરંતુ એમ કેવી રીતે કહી શકીએ કે ચંદ્ર અથવા ગંગા પ્રથમ વિદ્યમાનજ ન હતાં ?

ઉત્તર:—પદાર્થ પદાર્થરૂપે ત્યારેજ ઉપસ્થિત થાય છે કે જ્યારે

બહારથી ચેતન્યની ક્રિયાનો તમારામાંથી (ધ્યાન અને વૃત્તિરૂપે) પ્રત્યુત્તર મળે છે, જેમકે અરિસામાં પ્રતિગિબ ત્યારેજ જણાય છે કે ત્યારે તેમાં જેવામાં આવે છે. અરિસામાં મેં જેવા પહેલાં તમને કોઈ પણ જાતનો હક્ક નથી કે તેમાં તમારા સુખચંદ્રને વિઘ્નમાન માની લ્યો.

પંતબના એક ગામની બહાર રાત્રિને સમયે ગામડાના છોકરાઓએ રમતાં રમતા શરત મારી કે જે છોકરો અત્યારે કબ્રસ્તાનમાં જઈ એક ખૂંટી મારી આવે તેને બહાદુર ગણવો. એક વાણીઆનો છોકરો બડાઈ મારવા તૈયાર થયો, અને કબ્રસ્તાન ભણી આવ્યો. આવ્યો તો ખરો, પરંતુ બીકને લીધે જીવ ઉઠ્યો નીચો થઈ રહ્યો હતો, હૃદય ધડકતું હતું. પ્રથમ તો તે કબ્રસ્તાનના કૂતરાઓને અંધારામાં ભેઈને ડર્યો. અરણ્યની સુપકીદીથી પણ તે ભયભીત થયો. પછી ત્યારે તે ખુંટીને પત્થરવતી ઠોકવા માંડ્યો ત્યારે તો ભય અને યરથરાટને લીધે ભાનજ ભૂલી ગયો. તેના ધોતિયાનો એક છેડો ખુંટીની અણીમાં ફસાઈ ગયો. ખુંટીને ઠોકવામાં ધોતિયું પણ જમીનમાં ઠોકાવા માંડ્યું. ઠોકી રહ્યા પછી ત્યારે તે ઝડપથી પાછો જવા લાગ્યો ત્યારે ધોતિયું બહુ ભેરથી ખેંચાયું. જમને લીધે ભયાનક આકારો તો પ્રથમથીજ તેની નજર આગળ ફરી રહ્યા હતા. તેમાં આમ પકડાયેલું ભેયું, એટલે તો તે બેબાકળો થઈ ખૂમો પાડવા લાગ્યો; અને છેવટે બેભાન થઈ પડી ગયો. હવે આ ભૂત બહારથી આવ્યું કે અંદરથી ?

અરે ભાઈ ! ભૂતનો માલિક (શિવશંકર) તો તુંજ છે. ભૂત તો તારી આંખમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તારા સંકેતથી ઉપસ્થિત થયું છે વસ્ત્ર કોઈ બીજાએ નથી પકડયું પણ તે પોતેજ જમીનમાં દાટયું છે. પોતેજ કરેલાં કામ ઉપર રોદડા રડવા એ શું ! જેઓ અજ્ઞાનની અંધારી નિશામા વિષયો રૂપી ઘોર ઉપર બડાઈને લીધે ખુંટી મારવા ઈચ્છે છે તેમની આવીજ દશા છે. તેમનું ચિત્ત અંદરથી વિસ્મિત થઈ રહ્યું છે, ઇદ્રિયો શિથિલ થતી જાય છે, હાથ આકુળ વ્યાકુળ થઈ રહ્યા છે, પરંતુ બહારથી ઘા ઉપર ઘા માર્યે જાય છે ! મોહ અને કામની ખુંટી લગાવે જાય છે. એમ પણ ભેતા નથી કે એમ કરતાં પોતાની સાચી પ્રતિષ્ઠાને માટીમાં મેળવીને પોતાની જાતને પોતેજ બંધનમાં નાખી રહ્યા છે. પાંદડાના ખડખડાટથી, પવનના સૂસવાટથી જીવમાં જીવન નથી રહેતું. ઘડીએ ઘડીએ ચમકી ઉઠે છે “ઓ

બાપ રે ! બો માડી રે ! માર્યા, લૂટ્યા ! ” અને વિષયોના કપ્રસ્તાનમાંથી પાછા ફરતી વખતે (અર્થાત્ અંતકાળે) તે ભયંકર ઘર્ષણ અને દબાણને લીધે અત્યંત દુઃખી થાય છે.

બો પ્રવરણાન પ્રકાશના ઉત્તરાધિકારીઓ ! તમે તમારાજ ભ્રમના ખીલા વડે ન બંધાઓ. તમને જેંચતુંએ નથી અને જેંચે તેમ પણ નથી. આ પંચભૂત તમારાંજ ઉત્પન્ન કરેલાં છે. ખીક અને લાયને દૂર કરો. ખુટી ઠોકતાં તમારાથીજ ભૂત પ્રકટ થતું ગયું. પહેલાં કોઈ ભૂત ખૂત નહોતું.

પ્રશ્ન:—આપણે જોયું ત્યારે ચંદ્ર અને ગંગા દૃષ્ટિએ પડ્યાં. તે ઉપરથી શું આપણે અનુમાનદારા એમ નથી કહી શકતા કે પૂર્વે પણ ત્યાં ચંદ્ર અને ગંગા હતાં ?

ઉત્તર:—અહીં અનુમાનકેવી રીતે ચાલી શકે ? વ્યાપ્તિ ક્યાંથી લાવશો ? ઉદાહરણ કેવી રીતે ઉપભવશો ? જે પદાર્થ છે તે ચૈતન્યજ છે. તમારા જોવાથીજ તે તે પદાર્થરૂપ બન્યો છે.

પ્રશ્ન:—તમે કેવી રીતે કહી શકો કે આ ભીંત મારા ધ્યાન (પ્રતિકાર્ય) દ્વારા ઉત્પન્ન થઈ છે, અને કેવળ દૃષ્ટિ એજ સૃષ્ટિ છે ? હું તેને હાથવડે સ્પર્શ કરી શકું છું. તેનાપર હાથ મારીને અવાજ સાંભળી શકું છું. જીભવડે તેને ચાટી શકું છું. નાકવડે સૂંઘી શકું છું.

ઉત્તર:—આંખદ્વારા તમારી વૃત્તિ ભીંતરૂપ બને છે. સ્પર્શરૂપે તમારી વૃત્તિ નરમ કે કઠણ બની જાય છે. શ્રવણરૂપે તમારી વૃત્તિ ભીંતનો અવાજ થઈ પ્રકટ થાય છે ઘાણાવસ્થામાં તમારી વૃત્તિજ ગંધરૂપે જણાય છે. તેવીજ રીતે રસ રસસ્વરૂપે બહારથી નથી આવતો.

પ્રશ્ન:—જો અમારી કલ્પનામાંથીજ બધું પ્રકટ થાય છે, તો જ્યાં અમે ચંદ્ર જોઈએ છીએ તે જગ્યાએ અમારા કહેવાથી સૂર્ય કેમ નથી જણાતો ? જેને આજે અમે મહાવિદ્યાલયરૂપે જોયું છે તે કાલે ગંગારૂપે કેમ નથી જણાતું ?

ઉત્તર:—(૧) આપ એમજ કહો છો ને કે “ જે સ્થાને ચંદ્ર દેખાય છે તે સ્થાને સૂર્ય કેમ નથી દેખાતો ? ” આ વાક્યનું જરા પૃથક્કરણ તો કરો. આપના આ વાક્ય ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે “સ્થાન” આપણી કલ્પનાની બહારની કોઈ વસ્તુ છે. સ્થાનને આપે એક એવો ભિન્ન કાગળ

માન્યો છે. કે જેની ઉપર આપણું મસ્તિષ્ક કટપનાનાં ચિત્રો આલેખી શકે છે. તે જ પ્રમાણે “જે આને મહાવિદ્યાલય છે તે કાલે ગંગા કેમ નથી બની જતું ? ” એ પ્રશ્ન ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આપે કાળને આપણા અધિકારની બહારનો ગણ્યો છે, અને માત્ર કાલ્પનિક આકારોજ આપણી કટપનામા હોય છે એમ માનો છે.

તેથી આપ મહાશયનો આ પ્રશ્ન સ્પષ્ટરીતે બતાવી આપે છે કે આપ વેદાંતના આ સિદ્ધાંતને સમજ્યા જ નથી. વેદાંત તો એમ કહે છે માત્ર ચંદ્ર, સૂર્ય, મહાવિદ્યાલય અને ગંગાજ મારા મસ્તિષ્કમાંથી નીકળે છે એમ નહિ પરંતુ દેશ અને કાળ પણ મારી જ દૃષ્ટિની સૃષ્ટિ છે.

આપે તો વેદાંતનો સિદ્ધાંત અત્યંત અસંબદ્ધ છે એમ જાણી પ્રશ્ન કર્યો હતો, પરંતુ એથી તો આપની જ ભૂલ જણાઈ આવે છે. આપની ભૂલ એટલી જ છે કે આપની અટકળ મૂળ સિદ્ધાંતથી અત્યંત ઓછી પડે છે, અને આજ ભૂલ ઉપર આપનો પ્રશ્ન રચાયલો છે જે વેદાંતનો સિદ્ધાંત વાસ્તવમાં એવો જ પરિમિત (દેશ કાળના કારાગૃહમાં પરાધીન) હોય, જેવો કે આપ તેને સમજે છે, ત્યારે આપનો પ્રશ્ન ઉચિત ગણાય, પરંતુ સત્યના આ સામ્રાજ્યમાં “કેમ” અને “શામાટે” નથી પેઝી શકતા.

વેદાંત એવા ઉપદ્રવ (અનર્થ)માં નથી પડતું કે તે સર્વ શક્તિમાનનો અર્થ, દેશ અને કાળથી પરિમિત એવો જીવ કે જે તેના અન્ય સન્નતીય બ્રાતાઓ (દેશકાળના દાસો) સાથે સહચારી હોવાનો જ અધિકાર ધરાવે છે, તે કરી શકે; હું તો તે સર્વ શક્તિમાન, અપરિમિત, પવિત્ર પરમેશ્વર છું કે જે માત્ર ચંદ્ર, સૂર્ય, ગંગા અને મહાવિદ્યાલયને નિમિષ માત્રમાં ઉત્પન્ન કરે છું એટલું જ નહિ, પરંતુ તેમનું આદિ, અત, અન્ય શરીરો, તેમનો પરસ્પર સબધ, વળી આ પ્રશ્નો અને ઉત્તરો, સર્વ દેશ અને કાળ, કેમ અને કેવી રીતે, એ સમગ્ર પણ હું જ છું. વિસ્મય અને આશ્ચર્યરૂપ આ સર્વ સંસાર મારો જ ચમત્કાર છે

આ ગૃહસ્થને ન સમજવાનું કારણ સાધારણ રીતે એવું હોય છે કે “હું” શબ્દનો મૂળ ભાવાર્થ સાધારણ લોકોની સમજમાં એક દમ નથી આવી શકતો. વારંવાર આ “હું” જ શબ્દોના અર્થમાં ગોટાળો કરી

નાખે છે. “હુ”નો અર્થ પગરખાં અને પાઘડી વચ્ચે આવેલા શરીરમાં નથી સમાઈ શકતો. “હુ”નો વિસ્તાર સાડાત્રણ હાથજ નથી. “હુ”ની ચતુર્સીમા અનંત છે. જેવી રીતે સ્વપ્નમાં આ “હુ”નું એક પડખું કોઈ દાસ, ક્ષીર કિંવા અમીર બને છે તો બીજું પડખું દેશ અને રણ, પર્વત અને નદીરૂપે બની જાય છે, તેવીજ રીતે જાગ્રત્ અવસ્થામાં આ એક “હુ”ની અંદરજ એક બાબુ વ્યદિ પ્રકટ થાય છે, અને બીજી બાબુ સમસ્ત સંસાર સમષ્ટિ ઉપસ્થિત થઈ આવે છે.

સ્વપ્નમાં જો તમે સિંહથી હારી જાઓ છો તો શું તે સિંહ પણ શું તમારા સ્વપ્નની કલ્પના નહોતી? એક બાબુ પરવશ થયેલું શરીર પણ તમારી કલ્પના હતી, અને બીજી બાબુ વિજયી સિંહ પણ તમારો ભ્રમજ હતો. વાસ્તવમાં તમારાજ નિજસ્વપ્નમાં આ સર્વ કૌતુક કલ્પિત છે. નિજસ્વપ્નમાં જાગો. તમેજ સર્વશક્તિમાન, શુદ્ધ ચૈતન્ય, ગૃહ અને ગૃહના સૃષ્ટા છો.

પ્રશ્ન:—વાત વાતમાં તમે તો બસ સ્વપ્નનુંજ દૃષ્ટાંત આગળ ધરો છો. યુરોપીય તત્ત્વજ્ઞો તેને પસંદ નથી કરતા.

ઉત્તર:—વારૂ! અમે સ્વપ્નની વાત નહિ કરીએ. પરંતુ તમે અને તમારા ગુરૂ યુરોપી પડિતો દરરોજ એકે અપવાદ વગર સ્વભાવસ્થામાં માર્યા માર્યા ફરો છો તે બંધ કરશો?

કેવી આશ્ચર્યની વાત છે કે આઠ નવ વાગ્યાસુધી તો દરરોજ સ્વપ્નમાં અસત્યને સત્ય સાની વિહ્વળ અને વ્યાકુળ કુટખોલના દડાની પેઠે માણસો કયાંના કયાં ગબડયા કરે છે, અને દશ વાગે જાગી ફરી બીજા સ્વપ્ન (સંસાર)ના ચક્રમાં એવા ફસાય છે કે બાહ્ય વિષયોની ભૂલભૂલામણીમાં સપડાઈને એક સત્ય તત્ત્વનું નામ લેવું પણ સાંખી શકતા નથી. સ્વપ્નમાં જો એમ પ્રતીતિ થઈ આવે કે આ સ્વપ્ન છે તો પછી તે સ્વપ્ન નથી રહેતું, અને જાગૃતિ આવી જાય છે. સાધારણ યુરોપી લોકો અને તેમના કેટલાક હિંદી ચેલાઓ વિષયોને સ્વપ્ન અને ભ્રમજીરૂપ સાંભળીને હસે છે તો તેનો અર્થ એટલોજ નીકળે છે કે તેમને જાગૃત્ થવું ગમતું નથી. તેઓ ઉંઘણુશી સસણુંજ બનવામાં આનંદ માને છે, રાત્રિ સાથેજ તેઓ ઘાડી પ્રીતિ રાખે છે, અને અંધારામાંજ હરવું ફરવું

પસંદ કરે કરે છે. અરધી પૃથ્વી ઉપર હમેશાં રાત્રિ રહે છે અને અરધી ઉપર દિવસ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અરધી દુનિયા હરવખત સ્વપ્નમાં હોય છે, અને સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિનું સામાન્ય દિગ્વિજયી છે એ વાત નિઃસંદેહ છે. મહા આશ્ચર્યની વાત છે કે યૂરોપવાળાઓએ આત્માના તત્ત્વનું વર્ણન કરતી વખતે સુષુપ્તિને કંઈ ગણનામાંજ નથી લીધાં અને અપૂર્ણ અનુમાનો ઉપરજ તેઓ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનનું ગાફું હાકે જાય છે—પ્રશ્નની શરતોને અધુરી રાખીને તત્ત્વની શ્રંથિને તેઓ ઉકેલવા મરજે છે. જાગૃતના રચ્ય શરીર અને પ્રત્યક્ષ સંસારની બાબતમાં યૂરોપવાસીઓની દોડધામ નિઃસંદેહ એક પ્રકારે પ્રશંસનીય છે; પરંતુ આધ્યાત્મિક અનુભવ અને સાક્ષાત્કારનો તેમના શાસ્ત્રમાં પત્તો નથી મળતો. ધર્મ અસ્થાપક (પેગંબર) યૂરોપમાં હજીસુધી એકે ઉત્પન્ન નથી થયો. જગતના બધા ધર્મ સંસ્થાપકો એશિયામાંથીજ નીકળ્યા છે. એટલું છતાં પણ અમુક પ્રસંગે સત્ય તો તેમની જીહ્વાથી સહસા નીકળી જાય છેજ. દાખલાતરીકે શેકસપીયર કહે છે કે “જેનાં સ્વપ્ન બને છે તેજ પદાર્થ આપણે છીએ.”

ટેનિસન લખે છે કે:—

“સ્વપ્ન ચાલે ત્યાંસુધી જરા હોય છે; અને શું આપણે સ્વપ્નમાંજ નથી રહેતા ?”

પ્રશ્ન:—દેશ, કાળ વસ્તુ તો નિત્ય, સ્થિર અને અચળ છે. અન્ય વસ્તુઓમા પરિવર્તન થયા કરે છે, પણ એમા નથી થતું. અન્ય સર્વ વસ્તુઓ દેશ, કાળ, વસ્તુદ્વારા વર્ણવવામા આવે છે, બધા વ્યવહારનો આધાર એમના ઉપરજ છે. તમે દેશ, કાળ અને વસ્તુને અન્ય વસ્તુઓના સમૂહમા કેમ ગણો છો ?

ઉત્તર:—તમે એટલો વિચાર કરો કે તમારા દેશ, કાળ, વસ્તુના નિત્યતા, સ્થિરતા અને અચળપણ સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિમાં કયાં જતાં રહે છે ? જાગૃતના અનુભવને તો સત્ય માનો છો, પરંતુ શું સુષુપ્તિ પણ તમારી એવીજ, અરે તેથી પણ અધિક બળવાન અવસ્થા નથી ? સુષુપ્તિનો શું તમારી ઉપર જરાયે હુકમ નથી ? જેટલો સમય જાગૃતિ રહે છે તેટલોજ સમય લગભગ સુષુપ્તિનું રાજ્ય પણ રહે છે. વળી ખાત્યા-

વસ્થા તો બધેજ સમય એક લાંબી સુપુસિ જેવી હોય છે. મૃત્યુ પછી પણ દીર્ઘકાળ સુધી સુપુસિનું સામાન્ય ચાલે છે. આ સુપુસિના અનુભવને કોઈપણ જાતની ગણના કે પંક્તિમાં ન મૂકવો એ તો ન્યાયનો સંહાર કરવા જેવું છે. સુપુસિ તમને લગામ ચઢાવી, હાથપગ બાંધી પ્રતિ દિવસ એવો પાઠ ભણાવે છે કે દેશ, કાળ, વસ્તુ સત્ય નથી કેવળ આભાસ માત્ર છે, જેવા માત્રજ છે.

પોલ નિકાલ્યો જગતકો સુપુત્યવસ્થા માંહિં,

નામરૂપ સંસારકી જાહિં ગંધ લી નાહિં.

સ્વપ્ન અને સુપુસિના અનુભવને તમે જાગીને કહો છો કે તે અસત્ય છે, તો જાગતા અનુભવને પણ અસત્યજ કરાવવો આવશ્યક છે, કેમકે સ્વપ્ન અને સુપુસિની પેઠે એ પણ ઉડી જાય છે. જાગદવસ્થાનો સંસાર જો સત્ય હોત તો સુપુસિ અવસ્થામાં પણ તે જેવાને તેવાજ રહી શકત. કેમકે “સત્ય તો તેજ છે કે જે સદા એકરસ, નિત્ય અને સ્થિર રહે.”

“एकरूपेण व्यवस्थितो योऽर्थः स परमार्थः ।”

(શાંકર, શારીરક ભાષ્ય ૨-૧-૧૧)

આપે જે એમ કહ્યું કે અન્ય વસ્તુઓના સુકાબલામાં દેશ, કાળ, વસ્તુ નિત્ય, સ્થિર અને અચળ છે, તે ઉપરથી તો જર્મન તત્ત્વવિચારક કેન્ટે સિદ્ધ કર્યું છે કે દેશ, કાળ, વસ્તુ કેવળ કલ્પિત છે. હા, જો વ્યવહારમાં અન્ય પદાર્થોની અપેક્ષાએ એ બધાંને નિત્ય, સ્થિર અને અચળ, કહેવામાં આવતા હોય તો તેના વિષયમાં પણ સાંભળો:--

રેખાગણિતમાં સમસ્ત બિંદુ, સમસ્ત રેખાઓ, સમસ્ત ધરાતલ અને સમસ્ત પદાર્થોની ભુજ યુગ્મ સીમાઓ કલ્પિત અક્ષોની દૃષ્ટિથી જોતાં નિત્ય, સ્થિર અને અચળ દેખાય છે. બધાં સાધ્યો અને પ્રશ્નો આજ અક્ષો ઉપર નિર્ભર હોય છે. બધી શુંચવણો આજ અક્ષોદ્વારા ઉકેલાય છે. રેખાગણિતની સર્વ ક્રિયાઓ આજ અક્ષો ઉપર અવલંબી રહેલી હોય છે. એ બધું તો ખરું, પરંતુ જ્યાં પાટીઆ ઉપર કપડું (ડસ્ટર) ફેરવ્યું ત્યાં “જ્યાં ગયું સ્વપ્નું ત્યાં ગયો વાઘ.” ભૂમિતિની સુંદર આકૃતિઓ, ચિત્રવિચિત્ર વક્રરેખાઓ, શંકુચ્છિન્ન, કાતાન્વલિ, ઘાતાંકગણન, અવલૂત, અનવલૂત, અર્થાત્ અનુવક્રકેંદ્રિક, વક્રકેંદ્રિક,

સર્પિલ, આ સઘળાં અક્ષો (ધ્રુવો) ને પોતાની સાથેજ લઈને અલોપ થયાં. નાકા ડુબી એટલે હંકારવાનાં ઓજાર, હલેસાં, વાંસ આદિપણ સાથેજ જળસમાધિસ્થ થયાં.

મારા પ્રાણપ્રિય ! તારા શ્યામમુંદર 'સ્વરૂપના પાટિયા ઉપર અવિ-
ધાના ચાકવડે અનેક પ્રકારની આકૃતિઓ, અને નામો દોરાયેલાં છે.
કેટલાંએ પ્રશ્નો ઉકેલાઈ રહ્યા છે. કેટલાંએ અજ્ઞાત રૂપ દસ, દસ, ત્રણ, એકઠાં
થયેલાં છે, અમંજ્ય જ્ઞાતરૂપો આવી પડેલાં છે. અંતે ઉકેલતાં ઉકેલતાં
ગણિતશાસ્ત્રીના આત્માએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે:—

દશ (દેશ) = ૧

ત્ર (કાળ) = ૧

દશ (વસ્તુ) = ૧ ~

હા, ઠીક છે; તદ્દન સાચું છે. દેશ, કાળ, વસ્તુનો ભેદ મારા જેવા
દેશકાલાનવચ્છિન્ન અને સર્વક્રિયારહિત માં ક્યાથી હોય ?

સત્યમિત્યેતાવદિદં સર્વમિદં સર્વમસિ ।

ઋગ્વેદની શ્રુતિ ઉપદેશ કરે છે કે “આ વાક્યથી સાચું કહેવામાં
આવે છે કે જે કંઈ આ બધું છે તે બધું તું છે.” હવે ખુશીથી નાચો
કૂદો, આનંદ કરો. પાટિયાને ભૂંસીને સાફ કરો, અને અક્ષોનો પણ
તે સાથેજ નાશ કરો. ચાલો પાસ થઈ ગયા, અભિનંદન, મુખારક-
બાદી. જો કે ઉત્તીર્ણ તો પ્રથમથીજ હતા, અંતરતું તો નામ કે નિશાન
પણ નહોતું.

અથ કે ઉમ્મી દર પયે ઉ મીદવીદમ સૂ બસૂ,

નાગહાંનથ યાદતમ બા દિલ નિથસ્તા રૂબરૂ.

૧

આખેરૂલ અમ્રશ બદીદમ મોઅતકિફ દર ફૂયે દિલ,

ગરવે બિસ્ચારી દવીદમ દર પયે ઉ ફૂ બ ફૂ.

૨

દિલ ગિરિક્ત આરામ ચું, આરામે દિલદર બર ગિરિક્ત,

બાન ચું બાનાંરા બદીદ, આસૂડા ગરત અઝ બુસ્તગ્યૂ.

૩

અથ કે ઉમ્મી આરજુયે વસ્ત્રે ઉ ખૂદત ચેરા,

અઝ પયે આં આરજુ નુગરની અઝ હર આરજુ

૪

તાબ કય સર અરમએ ખુદરા બ ગિલ અંપાશતન ?

જ્યોતે ખુદરા પાક કુન તા આયદ આગે આ બજૂ. ૫
 આગે હૈવાં દર દરે, વાંગેહ બરાયે કતરઈ,
 રીખતા દર પીશે હર નાદાં વદાના આબરૂ. ૬
 સુતરિજે આં મજલેસી, દક્ષરા મનેહ હુરજ ગિરવ,
 તાલિજે આં બાદઈ, ગિરકન મુરાહીયો સખુ. ૭
 નાજિરે આં મંઝરી, બરદાર અજ આલમ નઝર,
 આશિકે આં શાહેદી, બરદોઝ ચશમ અજ ગૈરે હ. ૮
 નીસ્ત જે ઉ હીચ તાળી, રૂચ અજ વય બર મતાળ,
 જે વયત ચું નીસ્ત આખી, દસ્તરા અજ વય મશૂ. ૯

અર્થ:-“ અરે ! આખા આયુધ્યલર જેની પાછળ હું દશે દિશામાં દોડતો ફરતો હતો, તેને મેં એકાએક હૃદયની સમક્ષ બેઠેલો જોયો.” ૧

“ છેવટે મેં તેને હૃદયના એક ખુણામાં વિરાજમાન થયેલો જોયો, જો કે તેની શોધમાં હું શેરીએ શેરીએ ઘણાંયે દોડી ચક્રયો હતો.” ૨

“ હૃદય જ્યાં શાંત થયું કે હૃદયના શાંતિદાતાને પણ તેણે પ્રાપ્ત કરી લીધો; પ્રાણે પ્રાણપ્રિયને જોયો કે ઇચ્છાઓથી તે સુક્ત બની ગયો.” ૩

“ અત્યા ! તને જીવનલર તેની પ્રાસિની આકાંક્ષા હતી તો તે આકાંક્ષાની પાછળ બીજી બધી ઇચ્છાઓને તેં જતી કેમ ન કરી ? ” ૪

“ ક્યાંસુધી તારા (હૃદય) ઝરણાને કાદવવતી બંધ કર્યા કરીશ ? ”

“ તારા ઝરણાને (અંતઃકરણને) સ્વચ્છ બનાવ કે તેમાં સત્યરૂપી સરિતાનું પાણી આવે.” ૫

“ અમૃત તારી અંદરજ છે તોયે એક દીપાને ખાતર તું દરેક ખુદ્ધિમાન કે મૂર્ખની આગળ તારી પ્રતિષ્ઠા શુભાવી રહ્યો છે.” ૬

“ તું તો તે સાચી સલાનો ગાયક હોય તો તારું વાગ્ધિ જ્યાં ત્યાં ગીરવી ન મૂકી દે; તું તે સાચી મદિરાનો ઇચ્છક હોય તો આ સાંસારિક મદિરાની મુરાહી અને કોહીને (હનીયાઈ વિષયો અને તેના પ્રત્યેની આસક્તિને) ફેલી નાખ.” ૭

“ જો તું તે દેખવા યોગ્ય સત્ય દશ્યને જોવાવાળો હોય તો આ અસત્ય દશ્ય (જગત્) તરફથી તારી દષ્ટિ ફેરવી લે; તું તો તે ગ્રેમમૂર્તિ (ભગવાન) નો આશિક છે, માટે તેના સિવાય બીજી બધી વસ્તુઓ તરફથી આંખ

મીચી લે. ” ૮

“તેના સિવાય કોઈપણ પ્રકારનો પ્રકાશ અશક્ય છે, તેનાથી મેં ન ફેરવી લે; તેના વગરનું કોઈ પાણી નથી એટલા માટે તેનાથી હાથ ન ધોઈ નાખ. (અર્થાત્ દૂર ન રહે અથવા નિરાશ ન થા.)” ૯

ઠોકર ખા ખા ઠાકુર ડિઠા ઠાકુર ઠીકર માંહિ
ઠીકર ભજદા ટુટદા સડદા ઠાકુર ! ઇકસે થાંહિ,
ઠૌર ઠૌર વિચ ઠહરયા ઠાકુર ઠાકુર ખાહુર નાંહિ,
ઠગ્ગ ઠીક ઠાકુર હી ઠાકુર ઠાકુર હી જહાં તાંહિ.
ઠાકુર રામ નચાવે નાચે, ખહ જાંદા જાં ખાંહિ.

માન માન માન કહા માન લે મેરા, જન જન જન રૂપ જન લે તેરા;
જને બિના સ્વરૂપ ન ગમ જાવેગા કશી, કેહતે હંચ ખારખાર વેદ ખાત
યેહ સહી.

નૈનન કે નૈન જો હૈ સો જૈનન કે જૈન હૈ,
જિસ કે બિના શરીર મેં ન પલક જૈન હૈ.
ઐ ખ્યારી જન ! જન તું ભૂપોં કા ભૂપ હૈ,
નાચે હૈ પ્રકૃતિ હી સદા મુજરા અનુપ હૈ.

આલોપક:-હમણાંજ આપેં સ્વીકાર્યું હતું કે ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા બન્નેવડે જગત્ પ્રકટ થાય છે. આથી તો સ્પષ્ટ રીતે અદ્વૈતવાદ સિદ્ધ થાય છે. હવે તમે આવશ્યક પરિણામથી નાસવા ઇચ્છો છો; અદ્વૈતનીજ વાત ઉપર ભાર મૂક્યા કરો છો.

રામ:-હા, હા ! એ વાત પૂરી નહોતી થઈ એવામાં તમે બીજા પ્રશ્ને પૂછી નાખ્યા. વળી—

તુમ તો કેહતે હો રહે પાસે અદબ લેકિન યહાં,
હર્ફ મતલબ કા જણાં પર ખાર ખાર આને હો હુય.

અર્થાત્ તમે મર્યાદા જાળવજો એમ કહો છો, પરંતુ અહિં તો હૃદયની ઇચ્છા વારંવાર હોઠ ઉપર આવ્યા કરે છે.

વારૂ, ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાની હકીકત સાંભળો:—

ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા હમેશાં સમાન અને પ્રતિરોધી હોય છે, બંને એકજ હોય છે. યંત્રવિદ્યાના ઘણાખરા પ્રશ્નોમાં એક બાબુથી જેને ક્રિયા

ગણવામાં આવે છે તેનેજ બીજી બાબુથી પ્રતિક્રિયા પણ કહેવામાં આવે છે. એકજ ઘટના ક્રિયા એક શરીરના સંબંધમાં ક્રિયા કહેવાય છે, અને બીજા શરીરપરવે પ્રતિક્રિયા કહેવાય છે. ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા કરનારાં શરીરો સજાતીયજ હોય છે. હવે જગતને જે ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાનું પરિણામ ગણવામાં આવ્યું છે, અને ક્રિયા બહારથી ચૈતન્ય તરફથી માનવામાં આવી છે અને પ્રતિક્રિયા અંતરમાંથી માનવામાં આવી છે, તો અહીં પણ એજ પરિણામ નીકળે છે કે ક્રિયાનું મૂળ જો ચૈતન્ય છે તો પ્રતિક્રિયાનું મૂળ પણ ચૈતન્યજ હોવું જોઈએ. જેમકે સંસ્કૃતમાં લાપણ કરનાર સંસ્કૃત જાણે છે તો તે લાપણને સમજી શકનાર પણ અવશ્ય જાણતો હોવો જોઈએ.

કુનદ હમજિન્સ બા હમ જિન્સ પરવાઝ,

કપૂતર બા કપૂતર કાઝ બા કાઝ.

અર્થાત્ કોઈપણ જાતનું પક્ષી પોતાના સજાતીય પ્રાણી સાથેજ ઉડશે; કપૂતર કપૂતરની સાથે ઉડશે, અને રાજહંસ રાજહંસની સાથે.

બહાર જો ચૈતન્યજ ચૈતન્ય છે તો અંદર પણ ચૈતન્યજ ચૈતન્ય હોવું જોઈએ.

ન આસમાનો ન મેહ આક્રાણો ખુદે જરી,
ન અંબુમો ન મલાયક ન કસ અંયાં ન નિહાં; ૧

ન દોઝખો ન બહિસ્તો ન સુદક નય મમલૂક,
વલે ચકીસ્ત કે હર ભુન્દા અહિસ્તો નિહાં. ૨

હ કૌન ઉસ્ત, વલે ખુલ અજબ કમાલસ્ત ઈ,
ન અકલ દાન દોં નય વહેમ નય ખિરદ ન ખયાં. ૩

ચિશુના અકલ ખરદ પય? કમાલે હસરતે ઉસ્ત,
ન અહિસ્તો ન ખાતિન, ન આશકાનો નિહાં. ૪

અર્થઃ—“ ન આકાશ છે ન ચંદ્ર, ન સૂર્ય છે ન સુરલોક,

ન તારા છે ન દેવો, ન કોઈ વ્યક્ત છે ન અવ્યક્ત.” ૧

“ ન નરક છે ન સ્વર્ગ, ન દેશ છે ન પ્રજા, જે કાંઈ છે તે એકજ છે જે સર્વમાં પ્રકટ થાય છે અને છુપાયેલો પણ છે.” ૨

“ જાને લોક તેજ છે પરંતુ અતિ આશ્ચર્યની વાત છે કે તેનામાં

નિપુણતા એટલી છે કે ન તો તેને ખુદ્ધિ જાણી શકે છે ન કદપના, ન ડહાપણુ ઝાળખી શકે છે ન વાણી.” ૩

“ખુદ્ધિ તેનો પાર કેમ પામી શકે ? તે તો સંપૂર્ણ રીતે નિરાશ થઈ ગઈ છે કે તે ન તો અંદર છે ન બહાર, ન પ્રત્યક્ષ છે ન પરોક્ષ.” ૪

આક્ષેપક:—વારુ, એટલું તો માની લીધું કે અંદર પણ ચૈતન્ય છે અને બહાર પણ ચૈતન્ય છે, પરંતુ એથી પણ અદ્વૈત તો સિદ્ધ નથી થતું. જો કે વાસ્તવમાં તો ચૈતન્યજ ક્રિયાનું કારણ છે, અને ચૈતન્યજ પ્રતિક્રિયાનું પણ કારણ છે, અને આ પરસ્પરના સંઘર્ષણથીજ જગત્ પ્રકટ થાય છે, પરંતુ તોપણ ચૈતન તો જોજ રહે છે, એક અંદરનો અને બીજો બહારનો! રામ:—ચૈતન્ય જો નથી.

ત્યારે કોઈને મુવનો તારો બતાવવાનો હોય છે ત્યારે ઉત્તર લાણી તેનું મોં ફેરવી કહીએ છીએ કે “જો પેલા સમન્નયિ.” આ સમન્નયિ પ્રથમ દેખાડવાથી મુવને ચોધી કાઢવો સહેલો થઈ પડે છે. તેજ પ્રમાણે આંતર ચૈતન્ય અને બાહ્ય ચૈતન્ય એ બાહ્યદૈત માત્ર એટલા માટેજ દેખાડવામાં આવ્યું છે કે અદ્વૈત (મુવ) નો ઠીક ઠીક પત્તો સહેલાઈથી મળી આવે.

(૧) “અંદર” અને “બહાર” શબ્દો અંતઃકરણ (મન, ખુદ્ધિ) ના લેદલાવને લીધેજ બોલવામાં આવ્યા હતા. અનુભવના પ્રકાશવડે મન (અંતઃકરણ)ની વાસ્તવિકતા જોવામાં આવે તો આ લેદલાવ (પડદો) એવો નષ્ટ થઈ જાય છે કે જેમ હીવો લઈને જોવાથી અંધારું લોપ થઈ જાય છે. વસ્તુરૂપે જોતાં કોઈ લેદ છેજ નહિ, તો પછી “બહાર” અને “અંદર” ક્યાંથી હોય ? “બહારનું ચૈતન્ય” અને “અંદરનું ચૈતન્ય” એ જુદાં કેવી રીતે હોઈ શકે ?

આ વાતને પુરાણની એક કથા સુંદર રીતે સ્પષ્ટ કરે છે:—

ભસ્માસુર દૈત્યને શિવજીએ (કારણ શરીરના પ્રકાશક) એવું વરદાન આપ્યું કે “જેની ઉપર તું હાથ મૂકશે તે નષ્ટ થઈ જશે.” એ શક્તિ મળતાંજ ભસ્માસુરે પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનાર ઉપરજ પોતાની શક્તિ અજમાવવાની ઈચ્છા કરી. અર્થાત્ એને શિવજીનુંજ કાસણ કાઢવાનું સૂચ્યું.

કસ ન યા મોખત ઇલેકે તીર અઝ મન,

કે મરા આ કે બત નિશાના ન કર્દ.

અર્થાત “એવા કોઈ પણ માણસે મારી પાસેથી ધનુવિંદા નથી શીખી કે જેણે અંતમાં મારી ઉપરજ નિશાન ન તાકયું હોય !”

શિવજી આગળ આગળ નાસવા લાગ્યા, અને ભસ્માસુરે હાથ લાંબો કરી પાછળ પાછળ દોડવા માંડયું. શિવશંકર લગવાન એ પકડાયા; એ બળી મુઆ, એ બાળી નાખ્યા; ના, ના. બચી ગયા. ભસ્માસુર કેવી અપવિત્ર દષ્ટિથી શંકરની માયાની લાલચ કરે છે. શું ખરેખર તે શિવજીનો સંહાર કરશે?

અહા ! કેવો આત્માને પ્રકુલિત કરનારો સ્વર શ્રવણે પડ્યો ! એ પ્રાણદાતા ગાન કયાંથી સંભળાયું ? જુઓ, પવિત્રતાની મૂર્તિ, પ્રકાશ સ્વરૂપ, હૃદય હરનારીઓની શિરોમણિ, ચંદ્રવદની મુંદરી, “મનમોહિની” કેવા હૃદયહારી અભિનયથી નૃત્ય કરી રહી છે ! (આ “મોહિની અવતાર” લગવાન વિષ્ણુએ-સર્વગુણના પ્રકાશકે શિવજીના પ્રાણ બચાવવા ખાતર ધારણ કર્યો છે) ભસ્માસુર તો આ (મન) મોહિનીની ચિત્ત ચોરનારી પવિત્રતા ઉપર દષ્ટિપાત કરતાંજ લાન ભૂલી ગયો. મોહિનીએ તે દૈત્યના અપવિત્ર હૃદયમાંથી દૈત્યને એવું ઘોષ નાખ્યું, અને તેના રોમે રોમમાં એવો, આશ્ચર્યજનક પ્રવેશ કર્યો કે ભસ્માસુર જાણે મોહિનીનો ફોટો-ચિત્રજ બની ગયો ન હોય ! મોહિની નૃત્ય કરતી કરતી જેવી રીતે હાથ પગ હલાવતી હતી તેનુંજ અનુકરણ ભસ્માસુર પણ કરવા લાગ્યો. મોહિનીએ અર્ધ ચંદ્રાકાર બનાવતાં પોતાના બન્ને હાથ મેળવ્યા એટલે ભસ્માસુરે પણ પણ તેમજ કર્યું. મોહિનીએ એક હાથવડે મુંદર કમાન બનાવી એટલે ભસ્માસુરે પણ એમજ કર્યું. ધીરે ધીરે મોહિનીએ પોતાનો હાથ માથા ઉપર મૂક્યો. એટલે બેલાનપણમાં ભસ્માસુરે પણ પોતાના માથા ઉપરજ હાથ મૂક્યો-પછી તો કહેવુંજ શું ? તરતજ ભસ્મ ! સુક્ષિત.

આ દૃષ્ટાંતનું દાર્ષ્ટીક (ખુલાસો) આ પ્રમાણે છે:-તમોમય કારણ શરીર (અજ્ઞાન) ઉપર આત્મારૂપી સૂર્યની કૃપા દષ્ટિ પડી એટલે જેવી રીતે સૂર્યના તેજથી બરફ ઓગળી જાય છે તેવીજ રીતે શિવ (આત્મા) ની કૃપાદૃષ્ટિના પ્રભાવથી કારણશરીરમાંથી મન (સૂક્ષ્મશરીર) રૂપી ભસ્માસુર ઉત્પન્ન થયો. હવે વસ્તુતઃ તો સમસ્ત શિવજી શિવ છે-આત્માજ આત્મા છે, પરંતુ મન (ભસ્માસુર) ને આત્માનીજ કૃપાથી આ સત્તા પ્રાપ્ત થઈ હતી કે જેના ઉપર હાથ મૂકે તેને ભસ્મ બનાવી દે. તમારી આંખની

આગળ શું છે? આત્મા (શિવ). મનરૂપી ભસ્મામુરે ત્યાં પડછાયો પાડ્યો એટલે વૃક્ષ જણાવા લાગ્યું. શું આત્મા (શિવ) ભસ્મ થઈ ગયો? ના, નાસ્તી ગયો. જમણી બાજુ શું છે? આત્મા (શિવ). મને (ભસ્મામુરે) છાયા નાખતાં જ લીંત જણાવા લાગી. આત્મા (શિવ) અલોપ થઈ ગયો. પરંતુ આત્મા (શિવ) કોઈ પણ પ્રકારે મરી તો નથી જ ગયો; કેમકે વૃક્ષ અને લીંતના નામરૂપમાં પણ તેજ સત્-ચિત્ આનંદરૂપે પ્રકાશી રહેલો છે. તમારા માથા ઉપર શું છે? આત્મા-શિવ. મને (ભસ્મામુરે) ત્યાં પ્રતિબિંબ પાડ્યું, એટલે ચંદ્ર દેખાવા લાગ્યો; અને આત્મા હ્રુત થઈ ગયો. બનરમાં ફરવા નીકળો. ચારે બાજુએ શું છે? આત્મા જ આત્મા. પરંતુ મન (ભસ્મામુર) હાથ ફેરવતો જાય છે, એટલે નિર્જીવ દ્રવ્ય જ દ્રવ્યરૂપે (પદાર્થરૂપે) દેખાય છે. આત્મા હ્રુત છે.

ખાટ્યાવસ્થાથી માંડી વૃદ્ધાવસ્થા સુધીમાં સ્વભાવસ્થામાં કે જાગૃત્-વસ્થામાં જે કંઈ જોયું, સાંભળ્યું, કંઈ કે ડારવ્યું તે સઘળું માત્ર આત્મા જ આત્મા છે અને હંતું; પરંતુ મને (ભસ્મામુરે) આત્મા ન જોયો.

સંસ્કૃત જ્યોતિષશાસ્ત્રીઓની પરિભાષામાં એક જ સૂર્ય ભિન્ન ભિન્ન રાશિઓમાં ભિન્ન ભિન્ન નામોથી સંજોધાય છે. તેવી જ રીતે એક જ આત્મા જે (અજ્ઞાન-મુપુત્તિ) કારણશરીર ઉપર પ્રકાશમાન થતા શિવ કહેવાય છે તે જ જાગૃત્ અવસ્થા ઉપર પ્રકાશે છે ત્યારે વિષ્ણુ નામથી સંજોધાય છે. મન-ભસ્મામુરનો વિનાશ કરવા માટે જાગૃત્ અવસ્થામાં સત્ત્વગુણની વિપુલતાને સમયે આ જ આત્મા (વિષ્ણુ) મોહિની અવતાર લઈ ઈશ્વરી ગાન સંભળાવવાનો આરંભ કરે છે. અર્થાત્ શ્રુતિ (ઉપનિષદ્) રૂપી મોહિની અવતાર મન-ભસ્મામુરને જોવાન બનાવે છે, પોતાની સાથે સાથે નૃત્ય કરાવે છે, ભાતભાતના પ્રાથમિક વાર્તાલાપથી લોભાવતી લોભાવતી અંતે તે માથા ઉપર હાથ મૂકે છે. અર્થાત્ તત્ત્વમાલિ। મહા બ્રહ્માસ્મિ। “તે તું છું,” “હું બ્રહ્મા છું.” “હુકા કે ખુદા ઇંદ, હુકા કે ખુદા ઇંદ” (પરમેશ્વરના સમ તમે પરમેશ્વર છો, પરમેશ્વરના સમ તમે પરમેશ્વર છો.) આ પ્રસંગે ભસ્મામુર પણ પોતાના માથા ઉપર હાથ મૂકે છે. અહં બ્રહ્માસ્મિ। “હું ખુદા છું, હું ખુદા છું, હું ખુદા.” આ બ્રહ્માકાર વૃત્તિ મન-ભસ્મામુરનો નાશ કરે છે, અને શિવ જ શિવ, એકલા શિવ માત્ર જ અવશેષ રહી જાય છે.

દુટી ગ્રંથી અવિધા નાશી, કાકુર સત્ય રામ અવિનાશી;
લય મુઝમે સળ ગ્યો રહે બાકી, વાસુદેવ સોડહં કર બાકી.
“ત્યારેજ હું મુક્ત થઈશ, જ્યારે હું નહિ રહું.” ઇત્યાદિ.

(૨) અંદર અને બહાર એકજ ચૈતન્ય હોવાનું સર્વથી સમજાય તેવું પ્રમાણુ:—અમુક વ્યક્તિ (અ) ની ડોક ઉપર ખણુજ આવી. હવે તેજ વ્યક્તિનો હાથ તો તદ્દન યોગ્ય સ્થાન ઉપર અને જરૂર પૂરતુંજ ખંજવાળશે, બીજા માણસ (વ) નો હાથ બેઠકએ તેવું અને તેજ સ્થાન ઉપર કદાપિ ખંજવાળી નથી શકવાનો. હા, પહેલી વ્યક્તિ (અ) ના કહેવા અને સમજાવવાથી બીજો માણસ (વ) કેટલેક અંશે ઉપયોગી થઈ શકે ખરો; પરંતુ આપોઆપ કોઈ સહાય નથી કરી શકતું. આ પ્રમાણે પ્રથમ વ્યક્તિ (અ) ના કહેવાથી જે સહાય મળી તેનો અર્થ એજ છે કે (અ) એ પોતેજ પોતાની સહાયતા કરી. બીજો માણસ (વ) તો એક પ્રકારે તે (અ) ના હથિયાર કિંવા હાથનુંજ કામ સારે છે.

માટે, જેવી રીતે ડોક (અર્થાત્ આવશ્યકતા અનુભવનાર) અને હાથ (અર્થાત્ આવશ્યકતાને દૂર કરનાર) એ બન્નેનું અધિષ્ઠાન—ચૈતન્ય એકજ છે, (અનુષ્ઠ ગમે તો સૂતેકો હાથ તોપણ જ્યાં મોં ઉપર માખી બેસે છે કે તરતજ તેને ઉરાડવા માટે હાથ આપોઆપ ઉઘડાઈ જાય છે.) તેવીજ રીતે, એ વહાલા ! જે સત્તા (ચૈતન્ય) તારા આ એક શરીરમાં સત્તા ચલાવે છે તેજ સત્તા સૂર્ય, ચંદ્ર આદિ સમસ્ત સૃષ્ટિની સ્વામિની છે. આખી રાત તમે નિદ્રાવશ સૂઈ રહો છો. સવાર પડતાં તમારા શરીરમાં પ્રકાશની ચળ-આવશ્યકતા જણાય છે. એટલે એ આવશ્યકતાને દૂર કરવામાટે તરતજ સૂર્ય આવી ઉપસ્થિત થાય છે. પ્રાણુ પ્રિય ! શંકા અને સંદેહને હૃદયમાંથી ભૂંસી નાખો. જે તમારા સાચા નિજ સ્વરૂપની ખણુજ અનુભવનાર આ શરીર છે, તેજ તમારા સાચા નિજ સ્વરૂપનો સૂર્યરૂપી ખંજવાળનાર હાથ છે. મગરબી કહે છે કે:—

આ માહે મુશ્તરીરત બ બાઝાર આમદા,

ખુદરા ઝં દસ્તે ખેશ ખરીદાર આમદા.

મેહબુબ ગરતા અસ્ત મુહિબ્બે જમાલે ખીશ,

મતલૂબે ખીશ રાસ્ત તલબગાર આમદા.

ઝઃ હલકા દોશ ખર દરે દિલ યારે મા'નવી,
શુક્તમ કે કીસ્ત ? શુક્ત કે દર બાઝકુન તૂધ.

૩

નક્કાશ ગરતા નકશો નિગાસ્ત બે શુમાં,
માની નિહાં શુદાસ્ત દરી નકશે મા'નવી.

૪

અર્થ:-“ તે ચંદ્ર (ખ્યારો) ખરીદદાર બની બજારમાં આવ્યો છે;
અને પોતાને હાથે પોતાનીજ ખરીદ કરી રહ્યો છે. ” ૧

“ પોતે પોતાનાજ સૌંદર્યનો ગ્રેમી બન્યો છે; અને પોતેજ ઇચ્છિત
વસ્તુ હોવા છતાં ઇચ્છા કરનાર બન્યો છે. ” ૨

“ કાલે મારા તાત્ત્વિક મિત્રે હૃદયનાં દ્વાર ખટખટાવ્યાં. મેં પૂછ્યું
“ કોણ છે ? ” તેણે જવાબ આપ્યો “ ખારણાં ઉઘાડ, તુંજ છે. ” ૩

“ નિઃસંદેહ ચિત્રકાર (ઈશ્વર) પોતેજ આ આકૃતિઓ અને ચિત્રો
રૂપે બની ગયો છે; આ તાત્ત્વિક ચિત્રોમાં પ્રખ્યાત ચિત્રકાર પોતેજ
છુપાઈ રહ્યો છે. ” ૪

દોશ આં સનમ બે ગાના વશ ભુગઝસ્ત અઝમન ચુંપરી,
કર્દમ સલામશ લેકિન બે દાદા જવાબે સરસરી.

૧

શુક્તમ ચેરા બે ગાના ઈ ? શુક્તા કે તૂ દીવાના ઇ,
મન કીસ્તમ તૂ કીસ્તી ? દર ખુદ ચેરા મી નનગરી ?

૨

તૂ અવ્વલી ચો આખરી, તૂ બાતની ચો અહિરી,
તૂ કાસદી ચો મકસદી, તૂ નાએરીચો મંઝરી.

૩

અર્થ:-“ કાલે તે પ્રિયતમ અપ્સરાના રૂપમાં અભણવાની પેઠે મારી
પાસે થઇને પસાર થઈ ગયો. મેં તેને સલામ કરી પરંતુ તેણે તેનો જુવાબ
સાધારણજ આપ્યો. ” ૧

“ મેં પૂછ્યું આમ અભણ્યો કેમ બને છે ? તેણે જવાબ આપ્યો કે
તું મૂર્ખ છે. હું કોણ છું અને તું કોણ છે (તે જાણવામાટે) તારા અંત-
રમાં કેમ દૃષ્ટિ નથી કરતો ? ” ૨

“ તું આદિ છે અને તું અંત છે; તું અંદર છે અને તું બહાર છે. તું
સંદેશો લઈ જનાર છે અને તુંજ સંદેશો (હિતુ, ધ્યેય) છે; તુંજ દષ્ટા છે અને
અને તુંજ દશ્ય છે. ” ૩

કાગડાની બન્ને આંખોમાં એકજ કીકી હોય છે. ડાબી આંખથી જુએ

છે ત્યારે આંખની કીકી એ તરફ ફેરવી લે છે. જમણી આંખથી જોતી વખતે જમણી આંખમાં ફેરવી લે છે. તમેજ સૂર્યરૂપી જમણી આંખમાં જ્યોતિ નાખનારા છો; અને તમેજ મનુષ્યરૂપી ડાબી આંખમાં આશ્ચર્યનો ખેત છો. કાયનેમો (વિજળી ઉત્પન્ન કરવાનું યંત્ર) માંથી જે શક્તિ નીકળે છે તેજ વર્તુળ પૂરું કરીને તેમાં પાછી ફરે છે. એક બાબુ પુત્ર જન્મે છે, તે બીજી બાબુ પુત્રી પેદા થાય છે. સ્ત્રી પુરુષોની સંખ્યા એકંદરે સમાનજ રહે છે. જે દેશોમાં અત્યંત શરદી પડે છે તે દેશોનાં જનાવરોનાં શરીર ગરમ રૂવાંટી-ઉનવાળાં હોય છે. જાણુ કે તેઓ ઓઠવાની રબાઇ (કામળી) સાથેજ લઇને જન્મે છે.

સંસારનું દરેક ઘટનાનું પોતાને યોગ્ય વાતાવરણમાંજ ઉપસ્થિત થવું (જેને ચાહે ખોટી રીતે કે ખરી રીતે ડિઝાઈન-યોજના કહેવામાં આવે છે) એ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરે છે, કે બાબુજ અને નાખરૂપી ચૈતન્ય સમસ્ત સૃષ્ટિમાં એકજ છે. નૈસર્ગિક ઘટનાઓમાં તેજ ચૈતન્ય વિરાજમાન હોય છે કે જે તેની આસપાસના વાતાવરણમાં હોય છે. સર્વ માત્ર એકલા એક-નોજ પ્રાદુર્ભાવ છે. જે તાં સત્ય નિજસ્વરૂપ છે તેજ સમસ્ત સૃષ્ટિનો આત્મા છે. જે ઘટના અપ્રાસંગિક જણાય છે, જે બનાવ અયોગ્ય દેખાય છે, જે બિના અનુચિત ગણવામાં આવે છે તે માત્ર (સાચન્સ) વિજ્ઞાનનું પૂરતું જ્ઞાન ન હોવાને લીધેજ એમ જણાય છે. ઘટનાઓના શુદ્ધ ભેદના અજ્ઞાનને લીધેજ તેમ દેખાય છે, અન્ય ચાઓ વહાતા ! પ્રત્યેક ઘટના, પ્રત્યેક બીના, પ્રત્યેક બનાવ, પ્રત્યેક કાર્ય, પ્રત્યેક પત્ર, પ્રત્યેક તારો, સાતે સૂર મેગવી ગાયન આલાપીને સંભળાવે છે કે સર્વ રૂપોમાં માર્જન રૂપ છે, સર્વનો આત્મા મારોજ આત્મા છે. એક ! એક ! એક ! !

પ્રાણુમિત્ર ! આ એક નાના સરળા શરીરને તમે કહો છો કે “ મારું છે. ” જો તમને તેનાં અંગો, અવયવો અને નાડી નસોની પૂરેપૂરી હકીકતની ખબર હોય તોપણ એ તમારું છે, અને જો તમે નાડી, નસ આદિની સમસ્ત હીલચાલનું જોઇએ તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું હોય તોપણ તે તમારુંજ છે, એમાં કંઈ સંદેહ નથી. તેવીજ રીતે આશુ જગત, તમે તેની દરેક વાટિકા અને અરણ્યને જાણુતા હોય તોપણ તમારું છે, અને તમને તેના એકે ગામની પણ ખબર ન હોય તોપણ

તે તમારું છે. તમેજ સૃષ્ટિના સમ્રાટ છો તેમાં કંઈજ શક નથી.

નીસ્ત ગૈર અજ હસ્તીયે તૂ દર જહાં મૌબૂદ હીય;

ખાહ દર ઇન્કાર કોશો ખાહ દર ઇક્રાર બાશ.

અર્થ:—તારા અસ્તિત્વ સિવાય જગતમાં કંઈજ વિદ્યમાન નથી. પછી ગમે તો તું એ વાતને ન સ્વીકારવાની ડોશિશ કર, અને ગમે તો તેનો અંગીકાર કરી લે.

જો તમને તમારું દેદીપ્યમાન સુખ નથી જણાતું તોયે તે તમારું છે, અને તમે તેને દર્પણમાં જોઈ શકો તોપણ તે તમારુંજ છે. સ્વપ્નમાં જો મનપસંદ અને ચિત્તાકર્ષક ઘટનાઓ એકઠી થઈ હોય તોયે તે તમારીજ કૃપના છે, અને મહા ભયાનક બિહામણી આકૃતિઓ ઉપસ્થિત થઈ હોય તો તે પણ તમેજ ઉપજાવેલી છે, તેવીજ રીતે જગતમાં ગમે તો મનપસંદ ઘટનાઓ થાઓ કે ગમે તો સંકટો અને આકૃતો આવી પડો, એ બધાં તમારાંજ ઉત્પન્ન કરેલાં છે.

“આનંદ ! આનંદ ! હવે મેં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. હવે હું મારી જાતને આ માત્ર સંકુચિત “હું” નથી અનુભવતો. હું પ્રેમાગ્નિથી પ્રજ્વળી રહ્યો છું. વિશ્વકેંદ્ર મારામાંજ છે, અને તેની વિચિત્ર લાલા મારી આસપાસ સર્વત્ર એક વર્તુળાકારમાં પડેલી છે.”

“આનંદ ! આનંદ ! હવે મૃત્યુનો કોઈ પણ વિચાર મારા તળિયા સુધી નથી પહોંચી શકવાનો. હું એકી સાથે ઝવેરી અને મોચી બન્ને છું. જુઓ ! કાળ અને દેશ તો મારા ચરણ આગળ દાસ બનીને બેઠેલા છે !”

“આનંદ ! આનંદ ! ત્યારે હું આનંદસાગરમાં મગ્ન થવા ઇચ્છું છું ત્યારે હું મારામાંજ કુબકી મારું છું, અને સઘળી વાતો જાણી લઉં છું.”

શુક્તમય “ખાહમ કે બીનમ મર તુરા અથ નાઝની;”

શુક્ત “ગર ખાહી મરા બીની, બેરવ ખુદરા બબી” ૧

શુક્તમય “ખાતુ નિશસ્તન આરઝુ દારમ બસી;”

શુક્ત “ગર ખાશહ તુરાઈ આરઝુ, ખા ખુદ નશી.” ૨

શુક્તમય “કા નકશ ગોઈ બર મિસાલે નકશે તૂ ?”

શુદ્ધત “ઝાહિર શુદ્ધ બ નકશે ખીરતન નકશ આફરી.” ૩

શુદ્ધતમશ “ગોઈ કે આદમ જમ્મે કુદ્દે આલમસ્ત ?”

શુદ્ધત “જમ્મે આલમસ્તો જમ્મે રખુલ આલમી.” ૪

શુદ્ધતમશ “હમ મન તુ અમ, હમબુલા તુ,” ખંદીદો શુદ્ધત.

“બરતુ ઓ બર દીદનત ખાદા હઝારાં આફરી.” ૫

અર્થાત્ “મેં તેને કહ્યું:-ઓ સુંદરી, હું તને જોવા ઇચ્છું છું; તેણે જવાબ આપ્યો:-જો મને જોવા ઇચ્છતો હોય તો જા, તારી જાતને જ જો.” ૧

“મેં તેને કહ્યું:-તારી સાથે બેસવાની મને ખુદ આકાંક્ષા છે; તેણે જવાબ આપ્યો:-જો એવી આકાંક્ષા હોય તો તારી જાત સાથેજ બેસ” ૨

“મેં તેને કહ્યું:-તારા રૂપ જેવું બીજું રૂપ (ચિત્ર) ક્યાં છે? તેણે જવાબ આપ્યો:-પોતાનાજ ચિત્રમાં ચિત્રકાર પોતે પ્રકટ થયો છે.” ૩

“મેં તેને પૂછ્યું:-શું મનુષ્યમાં સમસ્ત સૃષ્ટિનો સમાસ છે? તેણે ઉત્તર આપ્યો:-સૃષ્ટિનો પણ સમાસ છે, અને સૃષ્ટિના પાલનહારનો પણ.” ૪

“મેં તેને કહ્યું:-હું પણ તું છે, અને સર્વ કોઈ તું છે; તેણે હસીને જવાબ આપ્યો:-તારી ઉપર અને તારી આવી દૃષ્ટિ ઉપર હજારો વાર વારી જાઉં છું.” ૫

જો આ શરીર સુંદર છે તો તેને જો જોઈને તું પ્રસન્ન થાય છે, આનંદથી પ્રકુલિત બને છે, અને જો તે કાળું હોય છે, તોપણ ઓ કૃષ્ણ! તું એ કાળા રંગને પણ “માફ” હોવાને લીધે સુંદર ગણે છે.

કાલા હરના જંગલ ચરના ઓહ લી છલખલ ખુમ કરે.

કાલા હસ્તી રહે ફાજન મેં ફાજન કા શંગાર કરે.

કાલા બાદર લરજે ગરજે જહાં પડે ત્યાં છલ કરે.

કાલા ખાંડા રહે મિયો મેં જહાં પડે દો દુક કરે.

કાલી ઢાલ મરહ કે કંધે જહાં લડે ત્યાં ઓટ કરે.

કાલા નાગ ઝાંખીકા રાજા નિસકા કાટા તુર્ત મરે.

કાલા ડાલ કુવે કે અંદર નિસકા પાની શાંત કરે.

કાલી લેંસ બજરકા બદ્દુ દ્રધ શક્તિ બળ અધિક કરે.

કાલા તવા રસોઇ લીતર ખાકર રોટી ખદક થયે.

કાલી કોકિલ ફેડે ફેડે જિસકા શબ્દ તનમન હરે.

કાલા તેરે નૈનકા સુરમા તૂ કાલેકા નામ ધરે ?

કાલા તેરે નૈનમેં તારા તૂ કાલેકા નામ ધરે ?

કાલે તેરે બાલ સાંપ સે તૂ કાલેકા નામ ધરે ?

ગોરી રી તુમ ગોરમગોરી, બાત કરે શુરુ જ્ઞાન કી ચેરી.

દાંત દામિની ચમક દમક મેં, નયન બને બનો આમકી કેરી.

ઇતના શુભાન કહા કરે રાધા, બોલ ધુંધટ મુખ દેખન દે રી.

હો લિખાસે બશરી મેં બ ખુદા નૂરે ખુદા;

સુનતે લીહો કુચ્છ ? આરિફ તુમહેં કયા કેહતે હય ?

અર્થાત્ મનુષ્યવેશમાં, પરમેશ્વરના સમ, તમે સાક્ષાત પરમેશ્વરજ છે; કંઈ સાંભળો છો કે જ્ઞાનીઓ તમને શું કહે છે ?

હમસે ખિલ બઓ બ વકતે લજન લકિત એક દિન,

વર્ના હમ છેડેંગે રખકર ઉઝરે મસ્તી એક દિન.

અર્થાત્ એક દિવસ લજન લકિતને સમયે અમારી સાથે પણ પ્રસન્ન થઈ વાત કરો, નહિ તો અમે મસ્તીના બહાનાથી તમને છેડીશું. મધુર મુખ ઉપરથી ધુંધટ ઉઠાવો. હવે હઠ છોડો. એટલો બધો ઇનકાર સારો ન કહેવાય. માની બઓ, સમસ્ત સૃષ્ટિનો આત્મા તમેજ છો. તમેજ.

કહીં કૈવાં^૧ સિતારા^૨ હોકે અપના નૂર^૩ ચમકાયા;

ઝોહલ^૪ મેં બા કહીં ચમકા, કહી મિરી^૫ મેં આયા;

કહીં સૂરજ હો કયા કયા તેઝ^૬ જલ્વા^૭ આપ દિખલાયા;

કહી હો ચાંદ ચમકા ઐર કહીં ખુદ બન ગયા સાયા,^૮

તુહી ખાતિનમેં^૯ પિન્હાં^{૧૦} હય, તુ ઝાહિર^{૧૧} હરમકાં^{૧૨} પર હય

તુ સુનિયોં કે મનોં મેં^{૧૩} હય, તુ રિંદો^{૧૪} કી ઝળા^{૧૫} પર હય.—૧

તેરા હી હુકમ હય ઇન્દર^{૧૬} ને બરસાતા હય ચે પાની;

હવા અટખેલિયાં^{૧૭} કરતી હય તેરે ઝેરે^{૧૮} નિગરાની,^{૧૯}

તજહી^{૨૦} આતિશે-સોઝા^{૨૧} મેં તેરી હી હય નૂરાની;^{૨૨}

૧ શનિ ૨ ગ્રહ ૩ પ્રકાશ ૪ શનિ ૫ મગળ ૫ પ્રકાશિત ૬ ભઠકો ૭ જાયા ૮ અંતર, બીનર ૯ છુપો ૧૦ પ્રકટ ૧૧ સ્થાન ૧૨ મદિરાભક્ત ૧૩ જીભ ૧૪ ઈંદ્ર ૧૫ રમત, નખરા ૧૬ નીચે ૧૭ ઉપરેખ ૧૮ જ્યોતિ ૧૯ બળતી આગ ૨૦ પ્રકાશિત

પડા ફિરસ્તા હય મારા મારા હરસે મર્જે-હયવાની; ૨૧
 તુહી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ અહિર હર મકાં પર હય;
 તુ મુનિયોં કે મનોં મેં હય, તુરિંદો કી અખાં પર હય. ૨
 તુહી આંખોં મેં નૂરે મરદુમકર ૨૨ હો આપ ચમકા હય;
 તુહી હો અકલ કા જોહર ૨૩ સરોં મેં સખ કે દમકા ૨૪ હય;
 તેરે હી નૂરકા જલ્વા હય કતરે ૨૫ મેં જો નમર ૨૬ કા હય;
 તુરૌનકર ૨૭ હર ચમનર ૨૮ કી હય, તુ દિલખર ૨૯ જામે ૩૦ જમકા હય.
 તુ હી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ અહિર હરમ કાં પર હય;
 મુનિયાં કે મનોં મેં હય, તુ રિંદોં કી અખાં પર હય. ૩
 કહીં તાઉસે-ઝરીં-ખાલ ૩૧ બનકર રકસ ૩૨ કરતા હય;
 દિખાકર નાચ અપના મોરની પર આપ મરતા હય;
 કહીં હો કાજતા ૩૩ ફૂ ફૂ કી-સી ૩૪ આવાઝ કરતા હય,
 કહીં ખુલખુલ હય, ખુદ હય, ખાગખાં; ૩૫ ફિરહરસે કરતા હય.
 તુ હી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ અહિર હરમકાં પર હય;
 તુ મુનિયોં કે મનોં મેં હય, તુ રિંદોં કી અખાં પર હય. ૪
 કહીં શાહી ૩૬ બના શેહ ૩૭ પર, કહીં શિકરા હય મરતાના;
 શિકારી આપ બનતા હય, કહીં હય આખ ૩૮ ઔર દાના, ૩૯
 લટકસે ચાલ ચલતા હય, કહીં માશુકે-જાનાના; ૪૦
 સનમ તૂ બહમન નાદુસ ૪૧ તૂ, ખુદ તૂ હય ખુતખાના; ૪૨
 તુ હી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ અહિર હરમકાં પર હય;
 તુ મુનિયોં કે મનોં મેં હય, તુ રિંદોં કી અખાં પર હય. ૫
 તુહી યાદૂત ૪૩ મેં રાશન ૪૪, તુહી પુખરાજ ઔર દુર ૪૫ મેં;
 તુહી લાલે-બદખશાં ૪૬ મેં, તુહી હય ખુદ સમંદર ૪૭ મેં;
 તુહી કોહસારો ૪૮ દરિયા ૪૯ મેં, તુ હી દીવાર મેં દર ૫૦ મેં;

૨૧ દૈલિકમત્યુ ૨૨ કીકી ૨૩ તત્ત ૨૪ પ્રકાશ્યો ૨૫ ટીપુ ૨૬ બીનાય,
 પાણી ૨૭ શોભા ૨૮ ઉદ્યાન ૨૯ પ્રિય ૩૦ શરાખનો ખાલો ૩૧ મુવજુ પીંજાવાળો
 મયર ૩૨ નૃત્ય ૩૩ હોલો ૩૪ જોશી ૩૫ માળી ૩૬ બાજપક્ષી ૩૭ બળવાન પાંખ
 ૩૮ પાણી ૩૯ દાગો ૪૦ પ્રાણપ્રિય માથક ૪૧ શંખ ૪૨ મૂર્તિમંદિર ૪૩ નીલમ
 ૪૪ પ્રકાશન ૪૫ મોતી ૪૬ બદખશાં દેશનું લાસ, અતિ મૂલ્યવાન માણેક ૪૭ સમુદ્ર
 ૪૮ પર્વત, પહાડી સુલક ૪૯ નદી ૫૦ ઘર

તુહી સેહરા^{૫૧} મેં આબાદી^{૫૨} મેં, તેરા નૂર નેયર^{૫૩} મેં;
તુહી ખાતિન મેં પિન્હાં હય, તુ ઝાહિર હરમકાં પર હય;
તુ મુનિયોં કે મનોં મેં હય, તુ રિંદોં કી ઝખાં પર હય. ૬

(મજલાલ વિષ્ણુ)

વહાલા! તમને શો અધિકાર છે કે શરીરની અહંતા (મમતા) માં પડ્યા રહીને પોતાની જાતને પીગળાવી નાખો છો—નષ્ટ કરી દો છો? તમને આત્મઘાત કરવો ક્યાં યોગ્ય છે? સમસ્ત સૃષ્ટિ તમારું જ શરીર છે, તમેજ છો. જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ નાખો ત્યાં સઘળે તમારું જ સ્વરૂપ વિદ્યમાન છે. જો સૃષ્ટિ બુંડી છે તોપણ તે તમેજ છો, અને જો તે ભલી છે, તોપણ તે તમેજ છો. સર્વ તમારોજ પ્રકાશ છે. કોઈ તારાઓ ગણી નાખે એવો હોય અને કોઈ માથાના વાળ પણ ન ગણી શકતો હોય, તોપણ જાને રૂપે છો તો તમેના તમેજ. આ પણ તમે છો અને તે પણ તમે છો. જો એવું યંત્ર જનાવવામાં આવે કે જેનાથી સૂર્યસુધી પહોંચી શકાય, અથવા જો આંખની કીકીને પણ જોવાનું લાગ્યમાં ન હોય, તોપણ છો તો સર્વત્ર તમેજ તમે. આ પણ તમે અને તે પણ તમે. ગમે તો તમે પ્રત્યેક પુષ્પ અને પત્રની જનાવટથી પૂરેપૂરા માહિતગાર થઈ જાઓ, અથવા ગમે તો તમને પુષ્પ જેવા કોમળ શરીરવાળા મનુષ્યની પણ ખબર ન હોય, પરંતુ છો તો સર્વ તમેજ તમે.

કેટલાકે મનને ઇન્દ્રિયોનો રાજા કહે છે તો કેટલાકે મસ્તિષ્કને રાજ-રાજેશ્વરની ઉપાધિ આપે છે. વળી કેટલાકે આકાશને દ્રવ્ય માનતા હતા, અને કેટલાકે પૃથ્વીને દ્રવતી સિદ્ધ કરી છે, પરંતુ ગમે તો એમ હોય કે તેમ હોય, બુદ્ધિ આણી ગમ અક્કર માર્યા કરે કે પેલી ગમ ગભરાઈને નાસે, ખાત્યાવસ્થા અને મુપુસિમાં કંઈ વિવેક કે વિચાર ન રાખતા હો, અથવા જાગ્રદવસ્થામાં પૃથ્વી અને આકાશના છેડા મેળવી દેવામાં આવે, તોપણ તમારું પવિત્ર સ્વરૂપ તો સદૈવ એકરસ, “શું શા” થી પર, અવિનાશી, નિર્વિકાર, ત્રિશુણાતીત, સર્વાત્મા, અનાદિ, અનંત, અવિ-ચળ અસ્તિત્વવાળું, બુદ્ધિસ્વરૂપ, શક્તિસ્વરૂપ, પવિત્રતા સ્વરૂપ, ન્યાય સ્વરૂપ, કલ્યાણસ્વરૂપ અને સત્યસ્વરૂપ છે.

ખાહ ફિરતા હય ફલકે ઐર ખાહ ફિરતી હય ઝમીં
દખલ મેરી ઝાતમેં હરગીઝ તગૈયુર કો નહીં.

અર્થાત્ જોઈએ તો આકાશ, ફરતું હોય કે જોઈએ તો પૃથ્વી ક્યા કરે, પણ નિજસ્વરૂપમાં કહી ફેરફાર નજ થઈ શકે. જો સાયન્સ (વિજ્ઞાન) માં કોઈ નવીન વાત શોધાઈ છે તો તે તારાજ પ્રકાશિત વદન ઉપરના કોઈ તલનો પત્તા લાગેલો છે, તારાજ સ્વરૂપ પ્રકટ થયું છે, તારાજ સૌંદર્ય દશ્યમાન થયું છે.

તત્ત્વવેત્તાઓના સંપ્રદાયો ભૂતકાળમાં એક બીજા સાથે હરીફાઈમાં ઉતરી અદ્વૈતસિદ્ધાંતને સિદ્ધ કરતા હતા, અને ભવિષ્યકાળમાં તત્ત્વશાસ્ત્રીઓ અદ્વૈતને સિદ્ધ કરતાં કરતાં યાગલ બની જશે; તત્ત્વજ્ઞાનના હબરો વારા થઈ ચક્રયા અને હજી લાગો થશે; રીતરિવાજોના સેંકડો કમ દટાઈ ગયા અને ભવિષ્યમાં પણ કેટલાય પોતપોતાને સ્થાને ફૂલી-ફાલીને ખનિજ કે કોલસાની ખાણો સમાન પુરાણો બની જશે; અસંખ્ય સામાજ્યો પૃથ્વીતળ ઉપર થઈ ગયા અને કરોડો પોતપોતાને સમયે ભલકો ખતાવી પાછાં નષ્ટ થઈ જશે; પૂર્વે પણ બુદ્ધિરૂપી પોપટ ઉડતા હતા; ભવિષ્યમાં પણ ઉડતા રહેશે; ગમે તો ફિલોસોફી (તત્ત્વજ્ઞાન) તેને સિદ્ધ કરવામાં સફળ થાય, કે ગમે તો બેશુદ્ધ થઈ લોંચ પર પડે; પરંતુ એક માત્ર સત્ સ્વરૂપ, નિર્વિકાર, જ્ઞાનસ્વરૂપ અને આનંદસ્વરૂપ માટે પવિત્રસ્વરૂપ તો સદાય જેમનું તેમજ આદ્યું આવે છે, અને રહેશે.

મુદદતી શુદ્ધ કે મીરસદ અઝ ગૈબ, લેહઝા લેહઝા બગોરો હોશ ખિતાબ,
કે જુઝ ઓ નીસ્ત દર સરાયે પુજુદઃ બ હકીકત કસી દિગર મૌજૂદ.
અર્થાત્ અનંત વર્ષો થયાં અંતરિક્ષમાંથી પળે પળે બુદ્ધિના કણ્ઠ ઉપર આ સ્વર પડે છે કે “કે આ વિશ્વમાં તેના સિવાય વાસ્તવમાં અન્ય કોઈજ વિદ્યમાન નથી.”

સીન સમા સખસે સિર ભાડ, કોઈ ન રેહસી આફી જે,
ઉદય અસ્ત લોં રાજ જિન્હુદા, સોલી રલસન ખાફી જે.
કાળ કલા તે બચત ન કોઈ, પ્રક્ષા, વિષ્ણુ, ચિનાફી જે,
ઈક આનંદરાશિ, અજ અવિનાશી, હમ રેહ જાના ખાફી જે.

અલ હકો પુજુદઃન મુતલકુન વ માસિવાહો ખિયાલુન મુઝખઝકુન ખાતેલુન.

અર્થાત્ ઈશ્વર સત્સ્વરૂપ છે અને તેના સિવાયનો વિચાર સરખો કરવો એ હાથ્યાપદ અને મિથ્યા છે.

જો દેખાવે અત્યંત કદૂષો, અને કાળા કોલસા જેવો કોઈ માણસ હોય તો તે પણ તમારું જ સ્વરૂપ છે, આ તથ્યથી તમે નથી નાચી શકવાના. ત્યારે તેનાથી ઘૂલ્યા કેમ કરો છો ! અને કોઈ વ્યક્તિ અપ્સરા જેવી, સૌંદર્યમયી, મૃદ્ધિની શોભા, અભિનયની ખાણ દેવી જેવી છે, તો તે પણ તમારું જ નિઃસ્વરૂપ છે. તે તમે પોતે જ છો, તમે પોતે જ છો, તમે પોતે જ છો. તેથી પ્રેમ કોને કયો. મોહ શામાટે પામો છો ? તમારી પાંચે ઇન્દ્રિયો જે તેને લિપ્ત દેખાડે છે, તે હડહડતું જૂઠું બોલે છે. તેમની ઉપર ભરોશો ન રાખો. તમે સર્વ શરીરોનું જીવન છો. તમે સર્વ છો, તમે સર્વ છો.

“દેશ અને કાળ ! હવે મને સમજાય છે કે મારી અટકળ ખરી હતી; કે જે મેં જંગલના ઘાસમાં રજગતા રજગતા કરી હતી, જે મેં પથારીમાં પડયે પડયે કરી હતી; અને પાછી ઉપા સમયે નિસ્તેજ થતા તારાઓ નીચે સમુદ્રને ઢિનારે ફૂટા ફૂટા કરી હતી ”

તજલી હાસ્ત હકરા દર નિકાળે જાતે ઈન્સાની,
શુદ્ધ ગૌર ગર ખાલી લુગ્નદ ઇન્સાની.
હિજાબે જલ્લા હમ યકસર હુન્નુમે જલ્લા હસ્ત ઇન્સાની,
નિકાળી નીસ્ત દર્યા મગર તૂફાને ઉર્ધાની. ૨
કમાલે ખુદ શિનાસી શુદ્ધ દલીલે કુદરને આરિક,
તુ ગર ઈ રમ્ઝ બિશનાસી તુ નીઝ અય બેખગર આની ૩
અમતરા શૂબી અઝ નાઝત, ફલક હા પરદએ સાઝત,
હુ આલમ મેહવે અદાઝત, બ ફેહમ અય કતરા નાદાની. ૪

અર્થાત્ “માનુષી સ્વરૂપના આવરણમાં સત્તાની વિભૂતિઓ સતાયક્ષી છે, જો તું અવ્યક્તના દર્શન કરવા ઈચ્છતો હોય તો (જલ્લ કે) તેને અહીં પ્રકટ થવા (અસ્તિત્વમાં આવવા) માટે આધારની આવશ્યકતા છે.” ૧

“અહીં પ્રકાશની વિપુલતાજ પ્રકાશ ઉપરનું આવરણ બનેલી છે, સરિતા ઉપર બીજું કોઈજ આવરણ નથી સિવાય કે તેની નિઃસ્વાવસ્થાને લીધે ઉદભવેલું તોફાન.” ૨

“જ્ઞાનીની શક્તિનું પ્રમાણ તેના આત્મજ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા છે; તું જો આ રહસ્ય સમજે, તો, ઓ અજ્ઞાની ! તું પણ તેજ છે.” ૩

“તારાંજ લટકાં મટકાંને લીધે ઉઘાનને આટલી મગફળી છે; આકાશો તારાજ વાજાંનના પડદા છે; આ લોક અને ખરલોક તારાજ અભિનયમાં તહીન છે; ઓ અજ્ઞાન બિંદુ ! સમજ સમજ.” ૪

પ્રશ્ન:—નીચેનાં વાક્યોની સંક્ષેપથી વ્યાખ્યા કરી આપો.

सर्वं खल्विदं ब्रह्म ।

હુરમે આયદ દર નઝર અઝ ખયરો શર,

જુમ્લા ઝાતે હક યુવદ અય જે ખખર.

ભાવાર્થ:—જે જે કંઈ જુડું લડું નજરે પડે તે સર્વ સત્યસ્વરૂપ છે એમ તું જાણ.

“વન તૃણ પર્વત છે પરબ્રહ્મ.”

ખનામે આં કે ઊ નામી ન દારદ, ખ હુર નામી કે ખાની સર ખર સારદ.
અર્થાત્ તેના નામથી શરૂ કરૂં છું કે જેને કંઈ નામજ નથી; અને તે છતાં પણ જે કોઈ નામથી તું તેને યોદાવશે તે નામ ઉપર તે પોતાનું માથું ઉચકશે.

અમને એ ટુંકમાં જરા સમજાવી દો.

ઉત્તર:—पूर्वे संक्षेपमां કહેવામાં આન્યું છે કે

तदंतरस्य सर्वस्य तद् सर्वस्यास्य वाह्यतः । (ઈશોપનિષદ)

અર્થાત્ એકજ ચૈતન્ય (આત્મા) સર્વની અંદર છે, અને તેજ ચૈતન્ય સર્વની બહાર છે. અને આ ચૈતન્યજ માફ સાચું નિજસ્વરૂપ છે. જેમ સ્વપ્નમાં એકજ પુરુષ એક બાણુ વસ્તુઓ બની જાય છે, અને બીજી બાણુએ દષ્ટા બની જાય છે, તેમ જાગ્રતમાં પણ આજ ચૈતન્ય એક તરફ ક્રિયા બનીને આવે છે, અને બીજી બાણુ પ્રતિક્રિયા થાય છે. આજ ચૈતન્ય ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાદ્વારા જાતભાતનાં નામરૂપમાં પ્રકટ થાય છે. આ એકજ ચૈતન્યના બાહ્ય દ્વૈતપણાઉપર સંસારની લીલા અવલંબી રહેલી છે. એક હાથ આ બાણુથી આવ્યો અને બીજો હાથ બીજી બાણુથી આવ્યો—એટલે તાળી પડી. પરંતુ બન્ને હાથો એકજ પુરુષના હતા. તેવીજ રીતે બન્ને બાણુ ચૈતન્ય એકજ છે.

ગંગાની એક લહરી આ બાલુથી આવી અને બીજી સામેની બાલુથી આવી. બન્નેના અડકવાથી શ્રીચુ ઉત્પન્ન થયાં; પરંતુ બન્ને લહેરો એકજ ગંગાની છે. તેવીજ રીતે જગતરૂપી શ્રીચુ-બ્રુહ્મણ નજરે પડે છે તેમાં કિયા અને પ્રતિક્રિયારૂપી લહેરીઓનું મૂળ એકજ ચૈતન્ય છે.

સંધ્યા

ગંગા શ્રી ઠંડી છાતી સે આતી હય પુથ હવા;
હય બીને બીને બાગ ઠા સાંસ ઇસમેં મિલ રહા.
ગંગા કે રામ રામ મેં રમને લગાવો બદ્દર,^૧
આયા બુવાર^૨ ઝોરકા લહેરોં પે લે કે લદ્દર.
દેખો તો ફેસે ઝાકસે આતે જહાઝ હંય;
મારે ખુશી કે સ્ત્રીથી જન્મતે જહાઝ હંય.
શાદી^૩ ઝમી^૪ શ્રી, એલો ! ફલક^૫ સે હુમ્મ હુમ્મ;
વો સાએળાં-કનાત^૬ હય જળ હી તની હુમ્મ.
હુલ્હા^૭ કે સરપે તારૂં ઠા સેહરા ખુલા ખુલા
હુલ્હન^૮ કે બકે-દિલ^૯ ને ચિરાગાં^{૧૦} ખિલા દિયા.

ઇકન ગાર્ડન ટેલકેત્તા

હય કયા મુહાના^૧ બાગ મેં મેદાને દિલકુશા,^૨
ઝોર હાશિયા^૩ હય બેન્ચો ઠા સળઝે^૪ પે, વાહ વાહ !
મન્નમા^૫ હુમ્મૂમ^૬ લોગોંકા બર કર લગા હય ચેહ,
મેદાન આદમી સે લખાલખ^૭ બરા હય ચેહ.
બેન્ચોં પે બા'ઝ^૮ બેઠે હંય, અકસર^૯ હય ખુશ ખડે,
બાંકે^{૧૦} જવાન બાગમેં હય ટહેલતે પડે.
મેદાં કે પાર^{૧૧} સડક પે હય બગીચાં શ્રી લીક,
ચોટાં શ્રી સરકશી^{૧૨} હય લગામેં શ્રી દે ન પીક^{૧૩}
શોકીન કલકેતે કે હય મૌલુદ સખ ચહાં,

૧ સમુદ. ૨ બરતી. ૩ લમ. ૪ પૃથ્વી. ૫ આકાશ. ૬ તંબુ. ૭ વરરાખ. ૮ નવવધુ. ૯ હૃદય-વીજળી. ૧૦ રોશની.

૧ સમુદ્ર. ૨ હૃદય ખીલવનાર. ૩ કોર-કિનારી. ૪ લીલોતરી. ૫ મંડળ. ૬ સમુદ. ૭ કાંઠાળી. ૮ કેટલાક. ૯ ધણાક. ૧૦ હેલજખીવા. ૧૧ ભરતી ઉદ્ધતાઈ. ૧૨ અંકુશ.

હર રંગ ઢંગ વઝઅ^{૧૩} કે મિલતે હય^{૧૪} અળ યહાં.

કામ

હમ સળ કો દેખતે હંય, ચેહ દેખતે કહા ?

આંખે તની^{૧૫} હુઇ હય, ચે કયા પીર^{૧૬} કયાં જવાં.^{૧૭}

મરકઝ^{૧૮} હય સળ નિગાહોં^{૧૯} કા ઉજલા અપૂતરા,

ખુશ બેઠ બાળ ગોરોં કા નિસ મેં હય બળ રહા.

ગાતે કુલા કુલા કે હંય વે ગાલે-ગોરિયાં,^{૨૦}

કયા રોશની^{૨૧} મેં સુખ^{૨૨} દમકતી^{૨૩} હય કુતીયાં ! ૧૦

અય લોગો તુમકો કયા હય જો હિલતે ઝરી નહીં ?

કયા તુમને લાલ કુતી^{૨૪} કો દેખા કલી નહીં ?

આવરણુ

અસરાર^{૨૫} ઇસમેં કયા હય કરો ગોર^{૨૬} તો સહી^{૨૭}

ઇસ ટિક^{૨૮} ટિકી મેં કયા હય, કરો ગોર તો સહી.

ગોરોં કી કુતીયાં કો હંય ગો^{૨૯} તક રહે બુદર,

લેકિન નઝર સે કુતીયાં ગોરે તો સળ હય દર.

લેહરા રહા હય પર્દાસ^{૩૦} સળ કી નિગાહ પર,

ઇસ પર્દે સે પિરોઇ હય હર એક કી નઝર.

ચે પર્દા તન રહા હય અબળ ઠાઠ બાઠ કા,

નિસ મેં ઝમી, ઝમાનો—મઝાં^{૩૧} હય સમા રહા.

પર્દા હય બિલા છેલ^{૩૨} કે સીવન^{૩૩} કહીં નહીં,

લેકિન સુટાઇ^{૩૪} પૂછો તો અસલન^{૩૫} નહીં નહીં.

પર્દા સિતમ^{૩૬} હય સહર^{૩૭} કે નકશો^{૩૮}-દિગર^{૩૯} હય,

હર આંખ કે લિયે યાં અલહદા^{૪૦} હી કાર^{૪૧} હંય.

સળ સામે^{૪૨} ઇન કે સામને પર્દા હય ચેહ પડા,

૧૩ દેશન દેખાવ.

૧ ખેઆમલી. ૨ વૃદ્ધ. ૩ યુવાન. ૪ કેદર. ૫ દટિઓ. ૬ ઝાગ ઝોરા ગામ
૭ દીવાનો પ્રકાશ. ૮ લાલ. ૯ અગર છે. ૧૦ પહેરણ.

૧ રહસ્ય. ૨ વિચાર. ૩ ખન ૪ એકી ટશે તાકતું પાને કે. ૬ આવરણ ૭ કાગ
અને. ૮ રથજ ૯ છિદ્ર ૧૦ સીવણ ૧૧ ભાગપણ ૧૨ તદ્દન જરાએ. ૧૩ અબળ
૧૪ ભાગ્ય. ૧૫ સાશર. ૧૬ મિત્ર. ૧૭ જુદા. ૧૮ કાપ. ૧૯ શ્રીનામનો.

હર એકં દી નિગાહ મેં નકશા બના દિયા.
 પદોસે રાગ કે હય ચે પદો અનખ પડા,
 ગંધર્વ શહેરકા હય કે મે અરાગ^{૨૦} કા મઝા.
 લદ્દ હય, હિપ્નોટિઝમ હય, પદો મુરાબ^{૨૧} હય,
 કયા સચ હય ! રંગ ઢંગ ચેહ સખ નકશે-આખ^{૨૨} હય.
 રમીયેં તો યાર પદો મેં દેખેં તો કેદિયત,
 આંખે સિલી^{૨૩} હય પદો મેં કયું ? કયા હય માહિયત ?^{૨૪}
 હીદો^{૨૫} મેં આર રંગોં મેં કયા હય મુનાસેબત^{૨૬} ?

લાઠી હય હવાયે દેહ, પાની બન લતઓ,
 મોજોં દી તરેહ લટો મગર એક રહો.

સાચ સૂરત કે હય સૂરત આફરી, નકશ પર નકાશ શયદા હો ગયા.
 અર્થાત્ રૂપની સાથેજ છે રૂપ આપનાર, ચિત્રપર મોહિત થયોછે ચિત્રકાર.
 પ્રાકૃતિક પ્રમાણુ:—“હું સાક્ષી, ચૈનન્ય (અને વિશ્વ સૃષ્ટારૂપ) છું,”
 આ એવો સિદ્ધાંત છે કે જેનું ખંડન અશક્ય છે; પરંતુ પોતાની લતને
 કેવળ સાક્ષીમાત્ર, નિઃસંગ અને નયુંસક ઠરાવવાથી મનને સંતોષ નહિ.
 વળતાં એકાંત અરણ્યની પેઠે અગ્રિય લાગે છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય
 છે કે આપણો સ્વભાવ આપણને કેવળ ક્રિયા કે પ્રતિક્રિયાનું મૂળ ગણીનેજ
 બેઠી રહેવાનું માન્ય નથી રાખતો. ત્યાંસુધી અનુભવથી સ્વરૂપ સાથે
 એકતા નહિ થાય ત્યાંસુધી હૃદયને ચેનજ પડવાનું નથી. હવે થોડાક
 વધુ વિચાર કરીએ.

શુભાબનું પુષ્પ સામે મૂકેલું છે,
 તેનો રંગ એ તેનો એક શુભ છે.

આ શુભ જોનારની પ્રતિક્રિયાનું પરિણામ છે. જેમ અરિસામાં પાન
 ખાધેલા ઓષ્ઠ, મિયાએ અરિસામાં જોયું તેનું પરિણામ છે તેમ.

પુષ્પની ગંધ તેનો એક શુભ છે. આ પણ દૃષ્ટાની પ્રતિક્રિયાનું
 પરિણામ છે.

પુષ્પની કોમળતા પણ તેનો એક શુભ છે, જે જોનારની પ્રતિ ક્રિયાનું

૨૦ આકાશ. ગમન ૨૧ મૃગજળ ૨૨ પાણીમાં પડેલાં પગલાં ૨૩ સીરાઈ ગઈ છે.
 ૨૪ જ્ઞાન ૨૫ અંજોમા. ૨૬ સંબંધ.

પરિણામ છે, પુષ્પનો આકાર પણ એક ગુણ છે જે જોનારની પ્રતિક્રિયાનું એક પરિણામ છે. ટુંકમાં પુષ્પના બધા ગુણો દૃષ્ટા તરફની ક્રિયા થયા પછીજ અનુભવાય છે. હવે સારી પેઠે વિચાર કરીને કહો કે “ શું, માત્ર આ ગુણોના સમૂહનેજ પુષ્પ કહે છે કે પુષ્પમાં કંઈ બીજું તત્ત્વ પણ છે ? ”

ઉપર ઉપરથી જોતાં તો એમજ જણાય છે કે જો ફૂલનાં રંગ, ગંધ, આકાર, કોમળતા, સ્વાદ, ભાર આદિ ગુણોને મસ્તિષ્કમાંથી કાઢી નાખવામાં આવે તો અવશેષ કંઈજ નહિ રહે-શૂન્યજ પ્રાપ્ત થશે. આરંભમાં તો આજ ભ્રમ થાય છે કે પુષ્પમાત્ર ગુણોના સમૂહનુંજ નામ છે; પરંતુ વેદાંત કહે છે કે વહાલા! પુષ્પના બધા ગુણો તો એક રીતે નિઃસંદેહ તમે તમારા-માંથીજ બહાર કાઢ્યા છે, અને પુષ્પ પુષ્પરૂપે તમારી પ્રતિક્રિયાએ અર્પેલા ગુણોનુંજ ઋણી છે. જેને તમે પુષ્પ ગણો છો તેણે પુષ્પરૂપે અનુભવાયા પહેલાં તમારા નાક ઉપર અસર કરી, આંખ ઉપર ક્રિયા કરી, સ્પર્શ શક્તિ ઉપર કાર્ય કર્યું; અને સ્વાદેન્દ્રિય ઉપર અસર કરવાની યોગ્યતા પણ તેમાંજ હતી. તે તો ચૈતન્ય છે; શૂન્ય નથી. માટે પુષ્પના નામરૂપ ગુણની પેલીપાર શૂન્ય (ન) નથી પરંતુ ચૈતન્ય (જ) છે. અને પુષ્પ માત્ર ગુણોના સમૂહનુંજ નામ નથી; પરંતુ પુષ્પનું વાસ્તવિક અસ્તિત્વ તો “ચૈતન્ય” છે.

“ એકજ વિશાળ પૂર્ણતા

.....
સૂર્યમાં ઉષ્ણતા આપે છે; વાયુ લહરીમાં પ્રકુલ્લતા ભરે છે; તારલામાં ચમકારા મારે છે; વૃક્ષોમાં માર જીલાવે છે; સમસ્ત જીવનમાં જીવે છે; સઘળા વિસ્તારમાં રહી છે; અવિલક્ષ્ય છતાં તે દ્રેલાઈ રહી છે અને અથાગપણે કાર્ય કર્યે જાય છે, આપણા અવિનાશી આત્મામાં તે ન્યાસ લે છે અને આપણા વિનાશી શરીરમાં પ્રાણ કુટે છે; તેજ આપણા ક્ષણભંજર અંશને રૂપ આપે છે; જેટલી તે હૃદયમાં પરિપૂર્ણ છે, તેટલીજ એક વાળમાં પણ છે. રોદણાં રડતા હુદ મનુષ્યમાં પણ તે જેટલીજ ભરપૂર અને પરિપૂર્ણ છે કે જેટલી પ્રભુપ્રેમમાં નિમગ્ન આનંદિત દેવદૂતમાં છે. તેની આપણ કોઈ ઉચ્ચ પણ નથી ને નીચ પણ નથી. કોઈ મહાન પણ નથી અને શુદ્ધ પણ નથી. તે સર્વની અંદર પણ વ્યાપી રહી છે અને બહાર પણ

વ્યાપી રહી છે. તે સર્વને ભેડી રહી છે અને સમાન બનાવી રહી છે.”
(એલેક્ઝાન્ડર પોપ)

ઉપરોક્ત વાતનું અમે નિમ્નલિખિત રીતિએ નિરૂપણ કરીશું:—

પુષ્પ = ગુણ + જ

(રહસ્ય:—ગુણ શબ્દથી તે ગુણ સમજવાનો છે કે જેને લીધે “પુષ્પ” નામ આપવામાં આવે છે. અને જ નો અર્થ ચૈતન્ય લેવાનો છે કે જે ગુણોથી પર છે.)

પ્રશ્ન:—પેલી દેરી દેખાય છે. તે શુભાળના ફૂલથી ભિન્ન કેમ છે ?

ઉત્તર:—તેના ગુણોને લીધે. ફળના ગુણ જુદા છે અને ફૂલના જુદા છે. ફૂલ સૂંઘવાની વસ્તુ છે અને ફળ ખાવા (કિંવા ચૂસવા) ની વસ્તુ છે. રંગમાં, રૂપમાં, નામમાં, કોમળતા વા કઠોરતામાં, અસરોમાં અને ઉપ-યોગમાં ભેદ છે. તેથી ફળ અને ફૂલ બન્ને એક નથી કહી શકાતાં. એકંદરે ભિન્નતાનું કારણ ગુણો (નામરૂપો) છે કે જે અનુભવ કરનારા (લોકતા) ની પ્રતિક્રિયાનું પરિણામ છે.

શું ફૂલની વાસ્તવિક ચૈતન્ય સત્તા (જે ફૂલના ગુણોથી પર છે) તે ફળની વાસ્તવિક ચૈતન્ય સત્તા (જે ફળના ગુણોથી પર છે) તેનાથી ભિન્ન નથી ?

વેદાંતનો એવો જવાબ છે કે ફૂલના મૂળ સ્વરૂપમાં અને ફળના મૂળ સ્વરૂપમાં કંઈ તફાવત નથી. જેવી રીતે અંશુહી અને કકણુ વચ્ચેનો ભેદ માત્ર ગુણોને લીધે છે, મૂળ સ્વરૂપ (સુવર્ણ) માં કંઈજ ભેદ નથી. અંશુહી આંગળીમાં પહેરવામાં આવશે અને કકણુ કાડામાં; બન્નેના આકાર અને રૂપ જુદાં જુદાં છે; પરંતુ બન્ને છે તો એક સુવર્ણજ. તેવીજ રીતે એકજ મૂળ સ્વરૂપ ચૈતન્ય (જ) શુભાળનું વાસ્તવિક અસ્તિત્વ છે તેમજ દેરીનું પણ વાસ્તવિક અસ્તિત્વ છે. તેથી વેદાંતમતાનુસાર ઉપરોક્ત નિરૂપણ પ્રમાણે દેરીનું સમીકરણ નીચે મુજબ થશે.

દેરી = ગુણ + જ

દેરી અથવા ગુણનો અર્થ તેનું કદ, તેની મીકાશ, પીળાશ, વગેરે સમજવાં કે જે દેરીને જગતની બીજી બધી વસ્તુઓથી જુદી દર્શાવી આપે છે. એની સાથે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે એ ગુણો પણ તેનો

અનુભવ કરનારી પ્રતિક્રિયાના પરિણામરૂપજ હોય છે.

જો કેરીના વાસ્તવિક અસ્તિત્વ (અ) ને ફૂલના વાસ્તવિક અસ્તિત્વથી અસિન્ન માનવામાં કંઈ વાંધો હોય તો લ્યો, તેને જ નહિ કહીએ. અર્થાત્ તેની સિન્નતા દર્શાવીશું.

તે સ્થિતિમાં કેરીનું સમીકરણ નીચે પ્રમાણે થશે.

$$\text{કેરી} = \text{શુણ} + \text{અ}^1$$

તેજ પ્રમાણે સાકરને સાકર ઠરાવનારા આરોપિત શુણોથી પર સાકરનું જે મૂળ સ્વરૂપ છે તેને ફૂલ અને ફળના મૂળ સ્વરૂપથી સિન્ન અ^૨ માનતાં સાકરનું સમીકરણ નીચે પ્રમાણે થશે.

$$\text{સાકર} = \text{શુણ} + \text{અ}^૨$$

સૂચના શુણોના આરોપિત હોવા વિષે ઘોડાક વધુ શબ્દો લખવા ઉચિત છે. સાકરનો સૌથી મોટો શુણ ગળપણ ખાનારની સ્થિતિ ઉપર અવલંબી રહેલો હોય છે. જેમકે ફેટલીક સ્થિતિઓમાં સાકર કડવી લાગે છે. જે અરિસો માણસની દૃષ્ટિએ સ્વચ્છ અને લીસો દેખાય છે તેજ અરિસો કીડીની આંખે મેલો દેખાય છે. જ્યાં મનુષ્યને માટે શોધ મેળવવી અશક્ય હોય છે ત્યાં સુંઘનાર ફૂતરા સુંઘવાની તીવ્ર શક્તિવડે તરત શિકારને શોધી કહાડે છે. કીડીઓ વરસાદના આગમનને પ્રથમથી જ જાણી જાય છે અને તેથી ઇંડાં મોંમાં લઈ આમ તેમ દોડતી નજરે પડે છે. ટોઈ વસ્તુની જાડાઈ, લાંબાઈ અને પહોળાઈ વિષે મનુષ્ય જે કલ્પના કરે છે, તે વસ્તુ હાથીની આંખે જુદીજ વજાયા છે. દેડકાની આંખને પાણીમાં દરેક વસ્તુ સ્પષ્ટ જણાય છે; પરંતુ પાણીની બહાર બધું આંધું દેખાય છે. જે વસ્તુઓ સાધારણ માણસોને ધોળી દેખાય છે તેજ વસ્તુઓ અમુક દશામાં અમુક માણસોને પીળી દેખાય છે. માતા પિતાને કમાડ, ભાઈ, પલંગ વગેરે વસ્તુઓ, તે તે વસ્તુઓના નામ રૂપમાં દેખાય છે, પરંતુ નાના બાળકને, તેની આંખે ઉઘાડી હોય અને તે જાગતો હોય તોપણ તેની કંઈજ ખબર નથી હોતી. આંખોની બનાવટ જો સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર, દૂરદર્શક યંત્ર, કેલાઈડોસ્કોપ (નાના-વિધ સુરૂપદર્શક યંત્ર) કે લૂક એન્ડ લાક (જુઓ અને હમો) જેવાં યંત્રોના સિદ્ધાંત અનુસાર કરવામાં આવે તો જગત્ કંઈતું કંઈજ થઈ

જાય. કાનોની ઝનાવટ પણ થોડીક ફેરવવામાં આવે તો શ્વેતુતું રૂપન પલટી નાખે. એક સદમ જંતુમાંથી વધતાં વધતાં મનુષ્ય સુધી વિકાસ થયો છે, તો કોણ જાણે ભવિષ્યમાં એવો પણ વિકાસ થાય કે માણસોની ઇદ્દિયો અને મસ્તિષ્ક અવળાં સવળાં થઈ કંઈ જૂદાજ રંગ ઢંગ અનુભવવા માંડે. આ ઉદાહરણોથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે વસ્તુઓના ગુણ વાસ્તવિક નથી, પરંતુ અનુભવ કરનાર ઉપર અવલંબી રહેલા છે, અને તેની પ્રતીતિ થવી એ દેવળ અનુભવ કરનારનેજ આભારી છે.

શિન્ન શિન્ન દશ્યોનાં વાસ્તવિક સ્વરૂપને શિન્ન શિન્ન માનવાથી પ્રત્યેક પદાર્થને માટે એક નવું સમીકરણ બનશે:—

બ્રમર=ગુણ અ^૩

સિદ્ધ=ગુણ અ^૪

ગંગા=ગુણ અ^૫

હિમાલય=ગુણ અ^૬

લેખિની=ગુણ અ^૭

આ પ્રમાણે ગણતાં અ, અ,^૧ અ,^૨ અ^૩ ઇત્યાદિથી સૂચવવામાં આવતાં ચૈતન્ય (મૂળ સ્વરૂપ) અસંખ્ય ઠરશે, અને તેમને શિન્ન શિન્ન માનવું પડશે.

પરંતુ ચૈતન્ય (મૂળ સ્વરૂપ) ને તો ગુણોથી પર સ્વીકારી ચૂક્યા હો ! વળી આ વાત પણ સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે કે ભિન્નતાનું કારણ માત્ર ગુણોજ હોય છે. ગુણોનેજ સરખાવવાથી ભેદ જણાય છે; કેમકે તુલના કરવી અને વસ્તુઓની ભિન્નતાને નિશ્ચિત કરવી વા સ્વીકારવી એ બુદ્ધિનું કે વિવેકશક્તિનું કામ છે, અને બુદ્ધિ કિંવા વિવેકશક્તિ ગુણોથી પર નથી જઈ શકતી.

માટે ગુણોથી પર એવું જે ચૈતન્ય તે ભિન્નતા કે ભેદની હદમાં નથી આવતું. તેથી ચૈતન્ય શિન્ન શિન્ન નથી હોઈ શકતાં; અને જ્યારે ચૈતન્યમાં ભિન્નતા નથી હોઈ શકતી તો તે અસંખ્ય છે એમ કહેવાનો અર્થજ થો ?

પરંતુ ઉપરોક્ત કટપના (અ, અ,^૧ અ,^૨ અ,^૩ અ,^૪ વગેરે) ઉપરથી

તો પરિણામ એજ નીકળે છે કે, પૃથક્ પૃથક્ શરીરોમાં લિન્ન લિન્ન ચૈતન્ય હોવું જોઈએ; અને તેથી એ કલ્પના ખોટી કરે છે. કેરીનાં નામ-રૂપ (શુભો) માં જે સત્-ચિત્-આનંદ ચૈતન્ય સંસર્ગ કરી રહ્યું છે તેને અ^૧ નામ આપી પછી સાકરનાં નામરૂપ (શુભો) માં જે ચૈતન્ય (અ^૨) સંસર્ગ કરી રહ્યું છે તેને અ^૩ થી લિન્ન ગણવું, તથા બ્રમર (અ^૪) સિંહ (અ^૫), ગંગા (અ^૬) ઇત્યાદિમાં પૃથક્ પૃથક્ ચૈતન્ય માનવું તદ્દન અનુચિત છે. એકજ ચૈતન્ય શુભાળમાં, કેરીમાં, સાકરમાં, બ્રમર, સિંહ, ગંગા ઇત્યાદિમાં વિદ્યમાન છે. અ. ઉપર લિન્નતાદર્શક ચિન્હો ચઢાવવાં યોગ્ય નથી. માટે ∴ અ = અ^૧ = અ^૨ = અ^૩ = અ^૪ = અ^૫ ઇત્યાદિ સર્વ સર્વ સ્વત્ત્વ ઇદં બ્રહ્મ ॥ (સામવેદ, છાંદોગ્ય ઉપનિષદ પ્ર૦ ૩. ખં. ૧૪. મં. ૧)

અર્થાત્ આ સર્વ પ્રદાન છે.

एकस्तथा सर्वं भूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो वहिश्च ॥

(યજુર્વેદ, કંઠ ઉપનિષદ, વલ્લી. પ. અ. ૧. મંત્ર ૯)

લાકડાના એકજ પાટડામાંથી સુતાર ચાર જોડી કમાડ તૈયાર કરવાની અટકળ બાંધે છે. જો ટેબલ બનાવવાનાં હોય તો તેજ પાટડામાંથી ત્રણ ટેબલ બનાવવાનો અડસટ્ટો તે કરે છે. સુથારની કલ્પનામાં આજ પાટડામાંથી નવ ખુરસીઓ નીકળી આવે છે, છ બાંકડા ઉત્પન્ન થાય છે, પંદર સ્ટુલો જણાય છે, બે બાજક મળે છે, અને તેને ચીર્યા કે ફાડયા વગરજ એજ પાટડામાં તેને નિશાળનાં બાર કાળાં પાટિયાં જણાય છે. તેજ પ્રમાણે જેમાં વાસ્તવિક રીતે કોઈ પણ જાતનો ફેરફાર નથી થતો એવો એકજ બદ્ધ (ચૈતન્ય) રૂપી પાટડો અનેક વિધ આકારો, રંગો અને ઉપ-યોગોનું મૂળ છે. વળી જેવી રીતે ચિત્રકાર એકજ સફેદ કાગળ ઉપર પોતાના મનમાં કદિ રામનું, તો કદિ કૃષ્ણનું, કદી વૈરીનાગ સરિતા (કાલિદી) નું, કદિ વૃંદાવનનું તો કદિ કાશીનું ચિત્ર દોરતો હોય; અને તેજ સફેદ કાગળ ઉપર ગણિતશાસ્ત્રી ત્રિકોણ, ચોરસ, વર્તુળ, અંડાકાર, આદિ આકૃતિઓ બનાવતો હોય; અને તેજ સફેદ કાગળ ઉપર વળી કોઈ બીજો માણસ મનુષ્યગણના અને ગૃહગણનાના નકશા બનાવતો હોય છે; તેવીજ રીતે એકજ ચૈતન્ય (પ્રદા) અદૈત સ્વરૂપમાં સ્વ-ર્જનો પ્રેમી પોતાના વૈભવો અને દેવતાઓનાં વિવિધ ચિત્રો જમાવી

રહ્યો હોય છે, તેજ ચૈતન્ય (બ્રહ્મ) અદ્વૈત સ્વરૂપમાં સંસારી મનુષ્ય નાનાવિધ રૂપો જોઈ રહ્યો હોય છે; અને તેજ ચૈતન્ય (બ્રહ્મ) અદ્વૈત સ્વરૂપમાં નરકવાસી પોતાના નરકની લડકતી આગ જોઈ રહ્યો હોય છે.

જૂદા જૂદા ધર્મોમાં કેટલીયે એવી દંતકથાઓ ચાલી આવે છે કે જે માણસો અત્યંત સન્નજન થઈ ગયા, અત્યંત પવિત્ર બની ગયા, સાંસારિક ઇચ્છાઓ અને સંબંધોથી તદ્દન મુક્ત થઈ ગયા, આશ્ચર્ય પમાડે તેવા સુધરી ગયા, તેમને એકાએક સ્વર્ગમાં ઉંચકી લેવામાં આવ્યા. સામાન્ય રીતે આવી દંતકથાઓ લોકો જુઠી હોય; પરંતુ વેદાંતના મતાનુસાર તો તે અસંભવિત નથી. સ્વર્ગમાં ઉંચકી લેવામાં આવવાનો અર્થ એ છે કે તેમના અંતઃકરણમાં એટલું બધું પરિવર્તન થઈ ગયું કે સફેદ કાગળરૂપી ચૈતન્યમાં ગણિતની આકૃતિઓ (આ જગત્) જોવાને બદલે મનોહર ચિત્રો (વૈકુંઠ, સ્વર્ગ) તેઓ જોવા લાગ્યા; અને વળી પોતાના શરીરને દાસ જોવાને સ્થળે દેવતાનું શરીર જોયું.

આ પ્રમાણે અવિકારી ચૈતન્ય સત્તામાં આ જગત્ જોયું તોપણ શું, અને નરક તથા સ્વર્ગ જોયાં તોપણ શું. મૂળ તત્ત્વ તો ન જગત્ છે કે ન તો સ્વર્ગ કે નરક છે. જેટલી દ્વૈત અને લેદહદ્વિ છે તેટલી વાસ્તવમાં પાયા વગરની છે.

“મિથ્યા” કોને કહે છે? જે વસ્તુ દેખાય તો ખરી, પરંતુ જ્યારે તેના અધિષ્ઠાનને જોવામાં આવે ત્યારે તે ન રહે, જેમકે છીપમાં દેખાતી ચાંદી. જ્યારે છીપ (અધિષ્ઠાન) ને જોવામાં આવે છે ત્યારે ચાંદી નથી રહેતી. અથવા દોરડામાં દેખાતો સર્પ, જ્યારે દોરડું દેખાય છે ત્યારે સર્પ નથી રહેતો. માટે વેદાંતશાસ્ત્રના વચનોમાં “મિથ્યા” વસ્તુ એને કહે છે કે જે પોતાના અધિષ્ઠાનમાં અત્યંતાલાવનું પ્રતિયોગી હોય.

सर्वेषामपि भावानामाश्रयत्वेन सम्मते ।

प्रतियोगित्वमत्यन्ताभावं प्रतिमृपात्मता ॥ ૧૧ ॥

अंशिनः स्वांशगात्यंताभावस्य प्रतियोगिनः ।

अंशित्वादितरांशीव दिगेपैव गुणादिषु ॥ ૧૨ ॥ (ચિત્રબુખી)

શ્લોક ૧૧ મા નો અર્થ:-“જગત્ની સર્વ વસ્તુઓમાટે આશ્રય-અધિષ્ઠાનનું અસ્તિત્વ આવશ્યક છે, પરંતુ પ્રત્યેક વસ્તુના અધિષ્ઠાનમાં-

તે વસ્તુનો અત્યંત અભાવ જણાય છે. માટે સાંસારિક વસ્તુઓનું અસ્તિ-
ત્વ મૂળ આશ્રયમાં તેમના અત્યંત અભાવનું પ્રતિયોગી છે, અને આજ
વસ્તુઓનું મિથ્યાપણું કિંવા દેખાવા છતાં નહિ હોવું છે. ”

વિવેચન:—સામાન્ય દૃષ્ટિએ કંકણનું આશ્રય સુવર્ણ છે. વસ્ત્રનું આશ્રય
સૂતર છે. ઈત્યાદિ. આમાં વસ્ત્ર મિથ્યા છે, તેનો અર્થ એ કે જે આશ્રય (અર્થાત્
સૂતર) માં અસ્તિત્વ લોગવવાનો વસ્ત્રનો દાવો છે તે આશ્રય અર્થાત્ સૂત-
રનો તારે તાર પોકારીને કહે છે કે મારામાં વસ્ત્ર નથી. સોનીની દૃષ્ટિએ
કંકણના અસ્તિત્વનો આશ્રય સુવર્ણ છે, પરંતુ સરાક્ષની દૃષ્ટિ કહે છે કે
સુવર્ણદૃષ્ટિથી જોતાં કંકણ કદાપિ છેજ નહિ.

હવે વસ્ત્ર આદિનું અસ્તિત્વ તેના આશ્રય (સૂતર) સિવાય અન્ય કોઈ
પણ સ્થળે હોવું કદપી શકતું નથી. (આવાતની ના પાડવી એ ખડીઆનો
હાથી બની જાય એવું સ્વીકારી લેવા બરાબર છે.)

બીજી વસ્ત્ર આદિનાં અધિષ્ઠાન (જેવાં કે સૂતરના તાર, સુવર્ણ) નું અસ્તિ-
ત્વ તે વસ્તુઓને પોતાનામાં કદાપિ આશ્રય નથી આપતું. માટે તમામ
વસ્તુઓનો દેખાવ પાયા વગરનો (મિથ્યા) છે; એજ પરિણામ પ્રાપ્ત થાય
છે. અને આ પરિણામથી કોઈ પણ રીતે બચી નથી શકતું. જો રાટલી
ખવાય નહિ તો પેટ ઉપર ખાંધવી પડશે.

આગળ ઉપર દેખાડી આવ્યા છીએ કે સંસારની તમામ વસ્તુઓનો
વાસ્તવિક આશ્રય એક બ્રહ્મ માત્રજ છે, જેને જ ની સંજ્ઞા આપવામાં
આવી હતી. આ બ્રહ્મને સમસ્ત શુભોનો આશ્રય અને સર્વ વસ્તુઓનું
અધિષ્ઠાન શામાટે કહેવામાં આવ્યું હતું ? સાંસારિક વસ્તુઓની આવ-
શ્યક્તાને લઈનેજ તેમ કહેવાયું હતું; અન્યથા અદ્વૈત સ્વરૂપ (બ્રહ્મ) ની
દૃષ્ટિએ આશ્રય હોવા ન હોવાનો અર્થજ શું છે ? (જ) બ્રહ્મને નિર્ગુણ-
શુભોથી પર સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે બ્રહ્મમાં શુભ પ્રવેશીજ
નથી શકતા તો આશ્રય થવાનો શુભ પણ તેમાં કેમ હોવો જોઈએ ?
બ્રહ્મને રૂપ, રેખ લેખ નથી. તેને આકાર નથી. અને તેમાં કોઈ રસ્તો
નથી, કોઈ છિદ્ર નથી તો જગત્ તેમાં ક્યાંથી પેસી શકવાતું હતું. જગતનો
તેમાં સમાસજ ક્યાં છે ?

સમસ્ત નામરૂપ (સાંસારિક વસ્તુઓ-શુભોના સમૂહ) એક જાણું

આશ્રય સિવાય રહી નથી શકતા, અને બીજી બાજુ આશ્રય (પ્રદાન) અન્યને કદાપિ આશ્રય નથી આપતો. એક બાજુ તો તીક્ષ્ણ તડકો અને તલવાર ગળું ભીંજવવાને આતુર ઉભાં છે, અને બીજી બાજુ ઉંદરડા પખાલને કોતરી ગયા છે. અંતે નામરૂપ સંસારને “હાય તરસ ! હાય તરસ !” કહેતાં કહેતાં મિથ્યાપણના મેદાનમાં ઠાર થયુંજ પડે છે.

લોભી મનુષ્ય છીપમાં ચાંદી ભલે લેયા કરે; બીકણ પુરુષ દોરડીમાં સર્પ ભલે લેયા કરે; પરંતુ છીપ ચાંદીને અને દોરડું સર્પને પોતાની અંદર ક્યારે પેસવા દે છે ? રામ (પરમેશ્વર) માં આ લોક અને પરલોક હોવા ન હોવાનો કશો અર્થજ નથી.

શ્લોક ૧૨ માનો અર્થ :—જે વસ્તુઓ પરમાણુઓની બનેલી છે (અને જગતમાં કઈ વસ્તુ પરમાણુઓની બનેલી નથી ?) તે તેમના આશ્રય (પરમાણુઓ) માં રહેલા અત્યંત અભાવની પ્રતિયોગી છે. જે જે વિલક્ષત વસ્તુઓની પરીક્ષા કરશે તેમની આજ દશા દેખાશે; માટે સઘળી વસ્તુઓનું મિથ્યા હોવું સ્પષ્ટજ છે.

વિવેચન :—પૃથ્વી નાનાં નાનાં પરમાણુઓની બનેલી છે. પાણી નાનાં નાનાં દીપાંતું બનેલું છે. કાળ સેકન્ડ, પણ વગેરે અંગોનો બનેલો છે. બળ હુમેશાં પોતાના અસંખ્ય વિભિન્ન પરમાણુઓનું પરિણામ કે મિશ્રણ હોય છે. વૈશેષિક મતનો આ સિદ્ધાંત પ્રત્યક્ષતઃ સમસ્ત સૃષ્ટિને લાગુ પડે છે. વેદાંત તે વિષે એમ કહે છે કે માની લઈએ કે સઘળી વસ્તુઓનો પ્રત્યક્ષતઃ આશ્રય (આધાર) તેમનાં પરમાણુઓ છે, પરંતુ આશ્રયની દૃષ્ટિએ તો આશ્રિત કદાપિ થયોજ નથીને !

(૧) બરફ ઓગળી પાણી બની ગયું. પાણીમાંથી વરાળ થઈ, પરંતુ આશ્રયની અર્થાત્ (હાઇડ્રોજન વાયુ અને ઑક્સીજન વાયુ તો નથી બરફ, નથી વરાળ કે નથી પાણી. હાઇડ્રોજન અને ઑક્સીજનનું મિશ્રણ તો હતું તેવુંજ રહ્યું. પરિવર્તન માત્ર નામ અને રૂપમા (માયામા) થયાં.

(૨) હીરો સ્વચ્છ, નિર્મળ, અત્યંત ચળકાટવાળો, આશ્ચર્ય પમાડે તેવો પાણીદાર, અત્યંત કઠણ, બહુ મૂલ્યવાળો એક વખત તો કોહિનૂરની કિંમત અરધી પૃથ્વી અંકાઈ હતી.

ત્રેક્ષાઈ-કોલસો અને બત્તીનું કાજળ :— ઘણાંજ કાળાં. અને એવાં

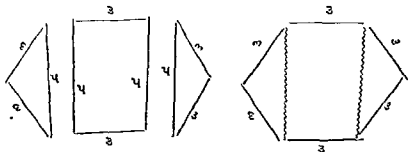
નરમ કે જરા પશુ અડેતો ઠાઘ પાડી દે છે, સર્વત્ર વિપુલતામાં અસ્તિ-
ત્વ ધરાવે છે અને ફેકટમાં મળી આવે છે.

સાયન્સ સિદ્ધ કરે છે કે મૂળમાં જીવો તો આ વિરુદ્ધ શુદ્ધધર્મ-
વાળી વસ્તુઓ તદ્દન એકજ છે, એકજ કારણન છે. જો એકજ છે તો
તેમાં આશ્ચર્ય પમાડે તેવા ભેદો ક્યાંથી આવ્યા? માત્ર પરમાણુઓના
સંબંધથીજ, બનાવટ, રૂપ આકાર (માયા) ના પ્રભાવથી. રૂપ (માયા) અજબ
વસ્તુ છે, જે એકજ કારણનને અહીં હીરો અને ત્યાં કોલસો બનાવી દે છે.

(૩) ડૉક્ટર “પાલકેયર્સ” તું એક ઉદાહરણ આ માયાની સઘળી
માયા ઉઘાડી પાડે છે.

ધારો કે આપણી પાસે કાગળ કે લાકડાનું બનેલું એક લંબચોરસ
(૫×૩) છે, અને જો એક જેવા સમદ્વિબાજુ ત્રિકોણ છે જેમની આધાર
રેખાઓ ૫ અને સમાન બાજુઓ ૩ છે.

લંબચોરસની બંને બાજુએ ત્રિકોણો એવી રીતે ગોઠવો કે લંબ-
ચોરસની મોટી બાજુઓ ઉપર ત્રિકોણની આધાર રેખાઓ બરાબર આવી
રહે. એમ કરવાથી એક ઘટ્ટકોણ બનશે અને તેની પ્રત્યેક બાજુ ૩ થશે.
હવે લંબચોરસ લંબચોરસરૂપે નષ્ટ પામ્યો છે અને ત્રિકોણ ત્રિકોણરૂપે
નથી રહ્યા. એક નવીજ આકૃતિ બની ગઈ. હવે એક એવું ઘટ્ટકોણ બની
ગયું કે જે પોતાનાં અંગો (લંબચોરસ અને ત્રિકોણ) નો શુદ્ધોને શુભાવી
બેઠું છે, અને હવે એ એવા શુદ્ધો ધરાવે છે કે જે તેનાં અંગો (લંબ-
ચોરસ અને ત્રિકોણ) માં એ શુદ્ધો વિદ્યમાન ન હતા.

ત્રિકોણ અને લંબચોરસની લાંબી રેખાઓ પ પ્રસ્તુત પટ્ટકોણમાં હ્રાપ છે. પટ્ટકોણમાં છ પહોળા ખૂણા છે, જ્યારે ત્રિકોણમાં બળે ખૂણા સાંકડા હતા, અને લંબચોરસમાં ચાર કાટખૂણા ન તો ત્રિકોણ સમખાળુ હતા ન લંબચોરસ; પરંતુ પટ્ટકોણ સમખાળુ છે.

(૪) હાઈડ્રોજન વાયુના ગુણ જૂદા છે અને ઑક્સિજન વાયુના જૂદા; પરંતુ તે બન્ને તત્વોથી બનેલું પાણી તદન નિરાળું છે, તદન પૃથક્ વસ્તુ છે. આ નિરાળાપણું, આ અનોખાપણું (વિચિત્રતા) કયાંથી આવ્યું? માત્ર રૂપ (માયા) માંથી. કેટલાએકની એવી માન્યતા છે કે મિશ્રણના ગુણો પ્રથમ દોષના કોઈ ગુણ રીતે આશ્રયમાં અવશ્ય વિદ્યમાન હોય છે; પરંતુ ઉપરોક્ત ગણિતશાસ્ત્રનું ઉદાહરણ એ માન્યતાને તોડી પાડે છે. પટ્ટકોણ એક તદનજ નવું રૂપ છે, જે ન તો પોતાના આ અંગમાં છુપાયેલું હતું ન તે અંગમાં સંતાઈ બેઠું હતું.

માટે સમસ્ત સંસાર માત્ર નામરૂપની (માયાની) જ લીલા છે. અને જ્યારે સર્વના આશ્રય (બ્રહ્મ) માં નિષ્ઠા થાય છે ત્યારે જગત્ બગત્ ન તો કોઈ કાળે હતું, ન તો અત્યારે છે અને ન તો કોઈ કાળે થવાનું છે.

આપહી આપહું યાં ગૈર કા કુચ્છ કામ નહીં;

ઝાતે સુતલક મેં મેરી શિકલ નહિ નામ નહીં.

અર્થાત્ હુંજ હુંજ અહીં, અન્યતું કંઈ કામ નથી;

શુદ્ધ સ્વરૂપમાં મમ, રૂપ નથી નામ નથી.

મૈત્રોદયં મિત્રધર્મિ પ્રતિમદાવિપયજ્ઞાનજ્ઞાનવેદો ।

ધર્મ્યદિર્મેદસિદ્ધિઃ પુનરપિ ચ તથેત્યાપતેચ્છાનવસ્થા ॥

(“સ્વારાભ્યસિદ્ધિ” વાર્તિકકાર સુરેશ્વરાચાર્ય (મંડનમિશ્ર) કૃત.)

અર્થ:-વસ્તુઓનો પારસ્પરિક ભેદ તો ત્યારેજ ઉત્પન્ન થાય છે જ્યારે તેમની પરસ્પર તુલના કરવામાં આવે છે; પણ પરસ્પર તુલના ત્યારેજ થઈ શકે છે કે જ્યારે પ્રથમ તે વસ્તુઓમાં ભેદ અને ભિન્નતા હોય. તેવીજ રીતે આ ભેદ અને ભિન્નતા તુલનાનું પરિણામ છે અને તુલના પાછી ભેદ અને ભિન્નતા પછીજ થાય છે. આ અનવસ્થા દોષ દ્વેતને ચેરી રહેલો છે.

શ્રીગોવિંદપાદાચાર્યજી કહે છે કે:-

ઉત્તમાદીનિ પુષ્પાનિ વર્તન્તે સૂત્રકે યથા ।

ઉત્તમાદ્યાસ્તથા દેહા વર્તન્તે મયિ સર્વગે ॥

અર્થ:-જેવી રીતે એકસૂત્રમાં ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ પંકિતનાં પુષ્પો પરોવેલાં હોય છે; તેવીજ રીતે સર્વમાં સમાઈ રહેલા ગુણ (આત્મા) માં ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ શરીરો ગુંથાએલાં છે.

યથા ન સંસ્પૃશેત્ સૂત્રં પુષ્પાનામુત્તમાદિતા ।

તથા નૈકં સર્વગં માં દેહાનામુત્તમાદિતા ॥

અર્થ:-જેવી રીતે પુષ્પોની ઉત્તમતા, મધ્યમતા, કનિષ્ઠતા સૂત્ર ઉપર કંઈજ અસર નથી કરતી; તેવીજ રીતે શરીરોની ઉત્તમતા, મધ્યમતા અને કનિષ્ઠતા મને એક સર્વવ્યાપી આત્માને કંઈજ હાનિ નથી કરી શકતી.

પુષ્પેષુ તેષુ નષ્ટેષુ યદ્વત્ સૂત્રં ન નશ્યતિ ।

તથા દેહેષુ નષ્ટેષુ નૈવ નશ્યતિ સર્વગઃ ॥

અર્થ:-જેવી રીતે તે તમામ પુષ્પો નષ્ટ થઈ જાય તોયે સૂત્રને કંઈ હાનિ નથી પહોંચતી, તેવીજ રીતે શરીરો નાશ પામે તેથી મને સર્વગત આત્માને કિંચિત્ ભાત્ર પણ નુકસાન નથી પહોંચતું.

ક્રી કરદાની ? ક્રી કરદા, તુસી પુછાંખાં દિલગર ક્રી કરદા. (ટેક)

ઇકસે ઘર બિચ બસદયાં રસદયાં, નહીં હુંદા બિચ પરદા. ક્રી કરદા ૦ ૧ બિચ મસીત નમાઝ ગુઝારે, બુતખાને બા બડદા. ક્રી કરદા ૦ ૨ આપ ઇક્કો કંઈ લાખ ઘર અંદર, માલિક હર ઘર ઘર દા. ક્રી કરદા ૦ ૩ મેં જિત બલદેખાં ઉત બલ ઓહી, હર ઇકઝી સંગત કરદા. ક્રી કરદા ૦ ૪ મૂસા તે ફરઔન બના કે, દો હો કે કયું લડદા ? ક્રી કરદા ૦ ૫

અર્થાત્

શું કરતો એ શું કરતો ? કોઈ પૂછા તો, દિલગર શું કરતો ? (ટેક)

એકજ ઘરમાં રહેવું સહેવું, ત્યાં તો ન હોય કચો પડદો. એ દિલગર ૦ ૧ મસીદમાં જઈ નમાઝ પઢેને, મંદિરે પૂજા કરતો. એ દિલગર ૦ ૨ આપે એકલો લાખ ઘરોમાં, માલિક છે એ ઘરઘરનો. એ દિલગર ૦ ૩ જ્યાં જ્યાં જોઉં ત્યાં ત્યાં તે છે, સૌ કોઈ સંગે ફરતો. એ દિલગર ૦ ૪ રામ અને રાવણ બનાવી, બે થઇને તું ક્યમ લડતો ? એ દિલગર ૦ ૫

દષ્ટિ કરી આકાશમાં સર્વત્ર લાળ્યો એકને;
 ધષ્ટિ કરી સિંધુ ઉપર મોલ્તમાં જોયો એકને;
 ઝાંખી જોયું દિલ મહીં, દરિયો દીઠો જગતો તણો,
 સ્વપ્નો થઈ ભરપૂર સ્વપ્ન, સૌ સ્વપ્ને દીઠો એકને.
 પૃથ્વી, વાયુ, અગ્નિ, વારિ, દ્રવી જતા તુજ ભયથી,
 તુજ લગી ચઢના પૂર્વ કંપી ભગી જતાં એકમા.
 સ્વર્ગ મળશે માટીમાં ને માટી સ્વર્ગ થશે ફરી,
 પણ સ્થાયી રહેશે એક તે મમ તુજ ઉવનની ઐક્યતા.

એક સાધુની ગોદડી (કન્યા) ચોરાઈ ગઈ. કોણે ચોરી ? એક પોલીસ ડેન્ડેજલે. (કદાચ પરીક્ષા કરવા ખાતર ચોરી હશે) ચોરીદારજ ચોર બની ગયો. (કોણ જાણે શા હેતુથી) પોતાની સગીપજ પોલીસ થાણું હતું ત્યાં સાધુ લહેરમાં આવી રિપોર્ટ લખાવવા ગયો. ત્યાં નીચે પ્રમાણે ચોરાયલા માલ વિષે પ્રશ્નોત્તર થયા.

ચાણુદાર:—તમારું શું ચોરાયું છે ?

સાધુ:—ગધુંએ. એક તો રત્નકંઠ ગઈ.

ચાણુદાર:—બીજું શું ? સાધુ:—પથારી

” બીજું શું ? ” પછેડી

” બીજું શું ? ” હગલો અને અંગરખું

” બીજું શું ? ” ઝોળીકુ

” બીજું શું ? ” આસન

” બીજું કંઈ ? ” હા, છની પણ ગઈ.

ચાણુદાર:—બસ એટલુંજ કે કંઈ વધુ છે ?

સાધુ:—ધોતિયું પણ ગયું.

ચાણુદાર:—(જરા ગુસ્સે થઈને) બીજું કંઈ ?

સાધુ:—બીજું....બીજું.....

જે ડેન્ડેજલે ચોરી કરી હતી તે પાસેજ ઉભો હતો. ચોરાઈ ગયેલા માલની આટલી લાંખી યાદી સાંભળી તેનાથી અનાયાસે હસી પડાયું, અને એક ગાળ ભાંડી કહેવા લાગ્યો કે:—

“બીજું, બીજું, બસ ગણાવ્યેજ નાથ છે ! માલની યાદીનો અંત ગા. ૨૪

પણ આવશે કે નહિ. તારી તે જુપડી છે કે ચેપારીની વખાર ? એટલે બધે માલ ક્યાંથી લાવ્યો ? ”

એમ કહીને પોલીસવાળો સાધુની ગોદડી ઉચકી લાવ્યો અને થાણુદાર ભણી મેં દેરવી બોલ્યો, “ સાહેબ, તેનો ચોરાઈ ગયેલો બધો માલ કેવળ આટલોજ છે; અને તેજે તો ઇત્તરેક વસ્તુઓ ગણાવી દીધી । ”

થાણુદાર:—(સાધુને) શું આ ગોદડી તારી છે ?

સાધુ:—હા, મારીજ છે. બીજા દેાની આવી ગોદડી હોય ?

એટલું કહી ગોદડી ખસે નાખી ચાલવા માંડ્યું.

થાણુદારે તેને જતો રોકીને ધમકાવીને કહ્યું: “ તને જેટલું કરવામાં આવશે, તેં જોડી નોંધ કેમ લખાવી ? અમને પણ શું કમવા માગતો હતો ? ”

સાધુ તો હેઠ અને પ્રાણુ તેમજ ધર્મ અને અધર્મના જાણેનાથી મુક્ત હતો. તે ભય અને બીકના દેરી (થાણુદાર) ના કોપને ગણુમરે એવો ક્યાં હતો ? તેજે સ્મિત કરી જવાબ આપ્યો:—

“ અમે જુદા જોતતાજ નથી. ”

મય બિચમેં ન રહે ગઈ રાઈ, જળ ખ્યારેમેં પ્રીત લગાઈ;
કહે બા આસ્માને બેહ-દે હો, કહે ઇસ જગ દે દુઃખ સહન્ટે હો;
કહે પીરે-મુગાં હો બે હન્ટે હો, મંચ તાં ઇકસે નાચ નચાઈ;
મંચ વિચ ન રહે ગઈ રાઈ, જળ પિયા સગ પ્રીત લગાઈ.

આવો બેપરવા સાધુ, આ શહેનશાહ બિલુ, પોતાના અનુભવથી સાક્ષી પૂરે છે કે સત્સ્વરૂપ પ્રત્યેક ઘટનામાં પ્રકટ થાય છે. તેજ સૂર્ય બનીને પ્રકાશે છે. તેજ મહાન્ સમુદ્રમાં ઉછાળા મારી રહ્યો છે. પુષ્પમાં, કંટકમાં, મેના અને ભુલભુલની ચાંચમાં, પાણીમાં, પત્થરમાં, શહેરમાં, રણમાં, દરેક સ્થળે, દરેક સમયે એકજ સત્સ્વરૂપ અવિચ્છિન્ન અને અવિભક્તરૂપે વિરાજમાન છે. તે એકજ ઇદ્રજળની પેટીમાંથી પ્રત્યેક વસ્તુ નીકળે છે.

सप्तद्वारावकीर्णा च न वाचमनृतां वदेत् । (मनुस्मृति अध्याय ६)

તાત્પર્ય:—“ આવો જ્ઞાની પાચે ઈદ્રયો તથા મન અને બુદ્ધિ (એ સાત દ્વારોવડે સત્ પ્રદ્ધ) સિવાય અન્ય કંઈ વ્યાપાર નથી કરતો. અર્થાત્ બુદ્ધિે તોયે પ્રદ્ધનેજ. સાંભળે તોયે પ્રદ્ધનેજ. સૂઘે તોયે પ્રદ્ધનેજ. જેને તે સ્પર્શ કરે છે તેને પણ પ્રદ્ધજ બાણે છે. જે કંઈ ચાખે છે તેને પણ પ્રદ્ધ તરીકેજ ઓળખે છે, વિચાર કરે છે તો પણ પ્રદ્ધનેજ. અને સમજે છે તો તે પણ પ્રદ્ધનેજ.”

ખાડ કા કુત્તા ગધા, ચૂહા, બિલા, મુક મે ડાલો મઝા હય ખાંડકા.

જ્ઞાનવાન ખાંડથીજ વ્યવહાર રાખે છે. સ્વાન, ગર્ધવ, મૂશ, માર્જાર આદિ નામરૂપોથી લડતો ઝગડતો નથી.

દિણે અત્યંત ભૂલાવામાં નાખે તેવા અદ્ભુત અને વિચિત્ર ચિત્રો આ જગત્માં જોવા સાલજવામાં આવ્યા છે. જેમકે:—

(૧) જમણી બાબુથી બુદ્ધિ તો રાબતસાહેબ હાથી ઉપર સવારી કરી જતા જણાય છે, ડાબી બાબુથી બુદ્ધિ તો સાર્ધસ હાથમાં ઘોડાની લગામ ઝાલીને ઉસેલો છે; અને આશ્ચર્યની વાત એ કે ચિત્ર એકજ છે !

(૨) ચિત્ર કોટડીમાં ટાંગેલું છે, પરંતુ તમા વિચિત્રતા એટલી છે કે કોઈ માણસ કોટડીમાં ગમે તે કેકાણે ઉલો હોય પણ તેને એમજ જણાય છે કે ચિત્રવાળી મારી તરફજ જોઈ રહી છે, મારી સાથેજ આંખે

મિલાવી રહી છે, ને એક સો માણસ ત્યાં હાજર હોય તો તેમાંના એકે એકને સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ જશે કે ચિત્રવાળીની આંખો માત્ર મારી તરફ જ તાકીને ભેઈ રહી છે.

(૩) વળી, કેટલાક સમય ઉપર એક અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રમાં એક નિરાળા ચિત્રની બહેર ખબર ભેઈ; જેની નીચે લખેલું હતું કે “આ રહ્યો બોહેમીયન અને તેનો કુટુંબપરિવાર; પણ મિલાડી ક્યાં?”

આ ચિત્રમાં મઝા એ હતી કે જે માણસ તેને હાથમાં લઈ ધ્યાનથી જોતો તેને બોહેમીયાનો રહેવાસી તેની સ્ત્રી અને બાળકોની સાથે જણાઈ આવતો, રેંટ પણ ચાલતો દેખાતો, લહેરાતાં ખેતરો અને છાયાદાર વૃક્ષો પણ દ્રષ્ટિએ પડતાં. સરિતાનું દશ્ય પણ નજર આગળ તરી આવતું. તે ઉપરાંત લીલોતરી અને પશુ પક્ષી ઇત્યાદિ અનેક વસ્તુઓ દ્રષ્ટિએ પડતી; પરંતુ મિલાડીનું તો નામનિશાન સરખુંયે જણાતું ન હતું. મિની લુપ્ત થઈ ગઈ હતી. ક્યાંએ તેનો પત્તો લાગતો ન હતો. કલાકો સુધી ચોધા કરો, જોળવામાં એક ક્ષણ પણ ન શુભાવો, કાગળની સપાટીને આ છેડેથી પેલા છેડાસુધી ભેઈ નાખો, પરંતુ મિલાડીનાં દર્શન થવાં અશક્ય હતાં.

અંતે હારી થાકીને ગુસ્સે થઈ ચિત્રને લોંચ ઉપર પટકચું તો તમાચો બુચો! કેવી આશ્ચર્યની વાત! અફ્સુત! અફ્સુત! બોહેમીયા નિવાસી ક્યાં ગયો? તેની સ્ત્રી અને બાળકો ક્યાં છે? રેંટ, ખેતર, પશુ, પક્ષી, એમાંનું કંઈજ સામે ન રહ્યું. આખો કાગળ મિલાડીથીજ ભરાઈ ગયેલો જણાયો, અને જ્યાં મિલાડી દેખાઈ કે અન્ય સઘળું સફા થઈ ગયું!

“જળ હમ હોતે તળ તુમ નાહી, અળ તુમ હો હમ નાહી.”

આ ઉઠાહરણ શુકલ યુબુર્વેદ સંહિતાના ચાલીસમા અધ્યાયના નિઝ લિખિત મંત્રનો અર્થ પ્રકટ કરે છે.

ईशावास्यामिदं सर्वं यत्किंच जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्यस्विद्धनम् ॥

શબ્દશઃ ભાષાંતરઃ—જો કુચ્છ દેખે જગત મેં, સભ ઇશ્વર મેં ઠાંપ;

કરો ચૈન ઇસ ત્યાગ સે, ધન લાલચસે ઠાંપ.

આ મંત્રમાં સત્ય સન્યાસ (ત્યાગ) નું મૂળસ્વરૂપ વર્ણવવામાં આવ્યું

કે. સાધુપણની યથાર્થતા દેખાડી છે.

મંત્રતું રહસ્ય:- (મંત્રનો બીજો ભાગ.) જો તને આનંદ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો સાંસારિક વસ્તુઓમાં તેને ન શોધ; ધનમાં તે નહિ મળે, દીર્ઘિમાં પણ નહિ મળે, વિષયોપભોગ તો તને ઉલટો અસહ્ય વેદનામાં સપડાવશે. વિષયવાસનાઓ પાછળ પડીને તારે પસ્તાવું પડશે. અજ્ઞાનના મિથ્યા પાશમાં ફસાઈને તને પશ્ચાત્તાપ સિવાય બીજું કંઈ પ્રાપ્ત નહિ થાય. જગત્ત્રી મીઠી મીઠી વાતોથી ફેસલાઈ હાથ મસળતા રહી જશે. જગત્ત્રી બોલેમીયનના ચિત્રમાં સાચા આનંદરૂપ બિલાડીનો પત્તોજ નથી લાગવાનો. આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો જો કોઈ રાજમાર્ગ હોય તો તે ત્યાગ છે ત્યાગ વિના આનંદ કદાપિ નથી મળી શકતો.

ન કર્મણા ન પ્રજયા ન ધનેન ત્યાગેનૈકેન અમૃતત્વમાનશુ : ॥ (શ્રુતિ)

અર્થ:-કર્મથી નહિ, સંતાનથી નહિ, ધનથી નહિ, પરંતુ કેવળ એક ત્યાગથીજ મનુષ્ય અમૃતત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

(શ્રુતિનો પ્રથમ ભાગ) આ ત્યાગનો અર્થ મંત્રના પહેલા ભાગમાં દેખાડવામાં આવ્યો છે. અર્થાત્ જેનાથી બધા દુઃખ દર્દો દૂર થાય છે તે ત્યાગ અતઃકરણની એવી નિર્મળતાનું નામ છે, કે જેનાવડે આત્મિક દૃષ્ટિ આ નામરૂપાત્મક સંસારને બોલેમીયાવાળી અને તેના કુટુંબ પરિવારના ચિત્રની પેઠે એક સામટાં ત્યજી દે છે. દૃષ્ટિને ભ્રમમાં નાખનાર નામરૂપનો ત્યાગ કરે છે અને એક આનંદજ આનંદ (આત્માજ આત્મા) શોભી રહે છે. આ સઘળું ઈશ્વર (આત્મા) માં ઢંકાઈ સંતાઈ જાય છે. જગત્તું જગત્-પણ અધકારની પેઠે પ્રકાશ (આત્મા) માં અલોપ થઈ જાય છે. સઘળા સંબંધો હ્રાસ થઈ જાય છે. સર્વ બંધનો છૂટી જાય છે, અને દૈતનું ચિન્હ સરખું બાકી નથી રહેતું.

દીદ્યે દિલ હુવા જો વા, ખુબ ગયા હુસ્ને દિલરૂના,

યાર ખડા હો સામને, આખ ન ફિર લડાયે કયુ ?

અર્થાત્ જ્યાં દૃઢચક્ષુ ઉઘડ્યાં કે તેનું મનોહર સૌદર્ય તેમા સમાઈ ગયું. પ્રિયતમ સામેજ ઉભો હોય ત્યારે નયનકટાક્ષ માર્યા વગર કેમ ચાલે ?

બર આજે હયા તે તૂ જહાં હમચુ હુબાખ અસ્ત,

ઉમેઝ ચૂં બરબાદ શવદ, બર સરશ આબ અસ્ત.

અર્થાત્ તારા અમૃતસિંધુ ઉપર આ જગત્ એકે ખુદખુદ સમાન છે; જગત્ પેણુ બ્યારે નષ્ટ થાય છે ત્યારે તેની ઉપર પાણી ફરી વળે છે.

શિવં સર્વગતં શાંતં વૌધાત્મકમજં શુભમ્ ।

તદેકમાવનં રામ ! કર્મત્યાગ ઇતિ સ્મૃતઃ ॥

(યોગવાસિષ્ઠ નિર્વાણ પ્રકરણ)

અર્થાત્ હે રામચંદ્ર ! એક સર્વગત, શાંત, અજ, આનંદ અને કલ્યાણ સ્વરૂપ શિવને ઓળખ. બધી બાબુએથી આંખને ફેરવી લઈ તેજ એક તત્ત્વ સ્વરૂપમાં બાવિત થવું તેનુંજ નામ કર્મત્યાગ કિંવા સંન્યાસ છે.

વેદાંતસદ્ધાંતમુકેતાવલી

યોઽહમદ્રવ્યવસ્ત્યેવ સદ્વ્યે દદનિશ્ચયઃ ।

પ્રાપ્ય ચાનંદમાત્માનં સોઽહમદ્રવ્યવિપ્રદઃ ॥

તાત્પર્યઃ—“તે એક ‘હું’ જે, જે કે વાસ્તવમાં ‘એકમેવાદ્વિતીયમ્’ હું. એકવાર દૈતભાવને દબરીતે માનતો હતો, પણ હવે આનંદનો અનુભવ કરી કરી અદૈત સ્વરૂપ થયો છું.”

નાસ્તિ પ્રલ્લ સદાનંદમિતિ મે દુર્મૈતિઃ સ્થિતા ।

પ્રય ગતા સા ન જાનામિ યદાહં તદ્વપુઃ સ્થિતઃ ॥

તાત્પર્યઃ—“પ્રલ્લ સદાનંદ સ્વરૂપ નથી” એવી મારી મતિ હતી તે દુર્મતિજ હતી; પરંતુ હવે બ્યારે હું તેજ પ્રલ્લ બની ગયો છું, ત્યારે કોણ બાણે મારી એ દુર્મતિ ક્યાંય ઉડી ગઈ ?”

સંસારરોગસંપ્રસ્તો દુઃખરાશિરિષાપરઃ ।

આત્મવૌધસમુન્મેષાદાનંદાન્ધિરહં સ્થિતઃ ॥

અર્થઃ—“સંસારરોગ (નામરૂપ) માં સપડાઈને હું અન્ય બની ગયો હતો-દુઃખનો રાશિ અને ચોકનો પર્વત બની ગયો હતો; પરંતુ હવે આત્મવૌધના ઉન્મેષ દ્વારા આનંદસાગર થઈ ગયો છું.”

યોઽહમસ્યેઽપિ વિપ્રયે રાગધાનતિવિહલઃ ।

આનંદાત્મનિ સંપ્રાપ્તે સ રાગઃ પ્રય ગતોઽધુના ॥

અર્થઃ—“તે સમયે નાશવંત તુચ્છ વસ્તુઓ મારા હૃદયને વિઢવળ

કરી મૂકતી હતી; પરંતુ હવે તે સઘળી વિહ્વળતા ટળી ગઈ છે; કેમકે હું પોતેજ આનંદાત્મા છું. ”

સીન:—મુખ હુધ દુઃખ દૂર હોયે, દેખ મુખ મેહધૂળ દે ચંદનું છ.

રૈન ચાંદની દેખકે દૂધ નેહી, પાયાચિત ચકોર આનંદનું છ.

નિક્કા કન્ત પટારડી પૂર લેતી, આગે ઝુર દીસાં એક તંદનું છ.

હુધ મંગલાચાર જયકાર બોલો, લહા અંદરોં બાલમુકુન્દનું છ.

यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वास्माहोकात्प्रैति स कृपणः ॥ (શ્રુતિ)

અર્થાત્ શ્રુતિ કહે છે કે “ જે મનુષ્ય આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી કરતો અને બાહ્યચુષ્ટિથી મુખ નથી ફેરવી લેતો તે કૃપણ અને સુમ છે. ” જેવી રીતે ‘કંઠ્યૂસ ધન હોવા છતાં માખિયો માર્યા કરે છે અને દુઃખ સહન કરતો રહે છે, તેવીજ રીતે આત્માનંદ હોવા છતાં પણ હું દુઃખ અને શોકના કૂપમાં પડેલો હતો. ધન્ય છે કે હવે મુક્તિ મળી, કૃપણતા અને નીચતામાંથી છૂટયો.

બુદ્ધાશાહ મુબારકાં લિખ દેવો, હુધ શાંત જાનિ ગલ લાએ દે છ,

ઐયોહત્રાસ બ ગોષ્ઠ મુબારક બાદમ,

કઝ સનમખાનએ-તન દર હરમે-જાં રક્તમ.

અર્થ:—હે લોકો, મને અભિનંદન આપો! કે પ્યારાના શરીરરૂપી મંદિરમાંથી હવે હું તેના હૃદયસ્થાનમાં પહોંચ્યો છું.

અર્થાત્ શારીરિક દષ્ટિમાંથી નીકળી હવે હું આત્મિક દષ્ટિમાં સ્થિત થયો છું.

विमुक्तोऽस्मि विमुक्तोऽस्मि पूर्णान्पूर्णतमावृतिः ।

असंस्पृश्य समात्मानमंतर्वह्नांडकोट्यः ।

અર્થ:—હું વિમુક્ત છું, વિમુક્ત છું, રૂઢી (આકાશ) થી પણ અધિક પૂર્ણતમ (સર્વવ્યાપક) છું; અસંખ્ય બ્રહ્માંડ મારામાં સમાયલાં છે. હું અસંસ્પર્શ્ય છું. મારું સ્વરૂપ નિર્લિપ્ત છે.

परिणाम

કયાં?—ત્યાં કે જ્યાં, “ કયાં ? ” સંતાયલું છે.

કયારે?—ત્યારે કે જ્યારે, “ કયારે ” એ કલ્પના અને જામમાત્ર છે.

હતો, છે અને થશે.

શું ? દોષ ?

નેમાં “શું ?” અને “દોષ ?” હ્રમ છે તે.

અડલાહ અડલાહ, જૈર સદલા ! રામ રામ, ચાલો ફૂટયા !

અદ્વૈત પાઠ

ફકીરા ! આપે અડલાહ હો.

ટંક

આપે લાડા, આપે લાડી, આપે માયે હો.	ફકીરાં ૧
આપ વધાર્યાં, આપ સ્વાપે, આપ અલાપે હો.	ફકીરાં ૨
રાંઝા તુંહી, તુંહી રાંઝા, ભુલ્લ હીર ન બેસે રો.	ફકીરાં ૩
તેરે જિહા સાનું, ઓથે ઓથે, દોષ ન જાપે ઓ.	ફકીરાં ૪
ધુંડ કંઠ કેં કયોં ચન મ્હો ઉત્તે, ઓહલે રહોં ખલો.	ફકીરાં ૫
તું હીં સળદી જાન ખ્યારી, તૈનું તાંના લગે ન કો.	ફકીરાં ૬
ખોલી તાંના, ચારી સેવા, જો દેજો તું સો.	ફકીરાં ૭
સૂફી, સલેખ, જહુર દે મુકકે, કદે ન મુકદા જો.	ફકીરાં ૮
ખુદ્દલ વિચ વડ્યાર જો મુત્તે, ઓથે તેરી ટો.	ફકીરાં ૯
તુંહી મસ્તી વિચ શરાબા, હર ગુલદી ખુશ્બો.	ફકીરાં ૧૦
રાગ રંગ દી મિક્રી સુર તું, લૈં કલેજ ટો.	ફકીરાં ૧૧
લાહ લીટં સુમુદ્ર ધુટ મિલ લૈ, ફૂધ દે પટ ધો.	ફકીરાં ૧૨
આઠ વેં અર્શ તેશ નૂર ચમકદા, હોર લી ઉચા હો;	ફકીરાં ૧૩
એહ દુનિયા તેરે નૌહાં દે વિચ, હથ ગલ તે રખ નરો;	ફકીરાં ૧૪
વે રખ લાલેં જાહિર કિધરે, એસ ગઝો મુંઝ ધો;	ફકીરાં ૧૫
તૂ મૌલા, નહીં જાંદા ચંદા, જૂક દી છડ દેખો;	ફકીરાં ૧૬
પવન ઇંસ તેરી પંડાં ઢાં દે, કયોં તૈનું કિતે ન હો;	ફકીરાં ૧૭
કાહનૂ પયા જોડના હું લૌ લૌ જિલયાં, ગૈક નિચલાહો,	ફકીરાં ૧૮
તેરે તારે સૂરજ થમ થમ નચદે, તું જહ જા કર ચૌક;	ફકીરાં ૧૯
પથે ન તૈનું મુખ જો ઓહક, એહો ગિરાની જો;	ફકીરાં ૨૦
હઃખહર્તા તે મુખકર્તા, તૈનું તાપ ગયે કદ પોહ;	ફકીરાં ૨૧
ચોર ન પથે, તૈનું જૂતન ચમકે, હોર ગયો કયોં હો ?	ફકીરાં ૨૨
તું સાક્ષી દેદી કધયાં મારેં, હુન થકકર ચલિયાં હું સો;	ફકીરાં ૨૩
ખુલિયાં તૈનું લાઉ ન, ખાંદે, લુક લુક કૈદ ન હો;	ફકીરાં ૨૪

વેહદત નું કર કસરત દેખે, ગયોં ભૈરા કિધરોં હો;	ફકીરાં ૨૫
તાજ તખત ચઢ કદી મલ્લી, એસ ગદલોં તું રો;	ફકીરાં ૨૬
છડ કે ઘર દિયાં ખણ્ણાં ખીરાં, દી લોડ ચખાવેં તો;	ફકીરાં ૨૭
તેરે ઘટ વિચ રામ વસેંદા, હાય! કુટ કુટ ભર નાંભો;	ફકીરાં ૨૮
રામ રહીમ સખ જદે તેરે, તૈયું બડા ન કો;	ફકીરાં ૨૯
આપ ભગીરથ, આપ હી વીરથ, બન ગંગા ભલ ધો;	ફકીરાં ૩૦
પદે કાશ હોવેં રમ કરકે, નંગા સૂરજ હો;	ફકીરાં ૩૧
છડ મોહરા સુન રામદુહાઈ, અપના આપન કો;	ફકીરાં ૩૨

અર્થ:-પડે પ્રભુછ હો, મારા સાધો પડે પ્રભુછ હો. (ટેક)

આપજ વરને આપજ કન્યા, આપે માતપિતા હો;	સાધો ૧
વધાઈ પોતે, ગીનડાં પોતે, પોતે ગાઓ હો;	સાધો ૨
કસ્તૂરી તું, મુગ પણ તું છે, બૂલી ભમે શીદ વનમાં;	સાધો ૩
ત્હારા જેવો અહિં તહિં ક્યાંઈ, કોઈ ન લાગે હો;	સાધો ૪
ચંદ્રવદન પર ધુંધટ કાઢી, ક્યમ છે બાબુ ઉભો;	સાધો ૫
તુંજ છે સૈનું જીવન વહાલું, તને મહેલું ન લાગે કો,	સાધો ૬
મહેણા ટોણા, ચારી સેવા, જે જુઓ તમે હો,	સાધો ૭
સૂલો, કૈાસ ને વિષના અંતે, તું ન કદી મરતો;	સાધો ૮
પ્રીતમ પ્રિયના પાશમાં સૂતાં, તારીજ જ્યોતિ ત્યાં;	સાધો ૯
મદિરા મધ્યે તું છે મસ્તી, કુલમાં તુજ ખુશબો;	સાધો ૧૦
ગાન તાનનો મધુરો સ્વર હો, ચિત્તને ચારી ત્યો;	સાધો ૧૧
ધુંધટ છોડી ભેટો પ્રીતમને, પડદો ફેડી દો;	સાધો ૧૨
આકાશે તમ જ્યોતિ પ્રકાશે, તેથીએ ઉચા હો,	સાધો ૧૩
સંસાર સઘળો લીલા તારી, મોં ઢાઢી નવ રો;	સાધો ૧૪
જો તું ઈશને બહાર શોધીશ, નથી તે મળવાનો;	સાધો ૧૫
તું છે માલિક, દાસ ન સેવક, જૂકને છોડી જો;	સાધો ૧૬
વાયુ ઈંદ્ર તો ભાર વહે તુજ, સેવક તારા સૌ;	સાધો ૧૭
પ્રિયની શોધમાં શીદ ભમો હો, નિશ્ચિંત બેઠા રહો;	સાધો ૧૮
સૂર્ય અને ચમ વર્તે સ્વકર્મે, તારા ભયથી તો;	સાધો ૧૯
અનંત સુખ શીદને નથી પચતું, આકરો દૂર કરો;	સાધો ૨૦

હુઃખહારક સુખદાતા તું સૌનો, ત્રિવિધ તાપ છે ક્યાં ?	સાધો ૦ ૨૧
ચોર ન ચોરે, તને ભૂત ન વળગે, ડરી ગયો ક્યમ છો ?	સાધો ૦ ૨૨
તું છો સાક્ષી, પરિશ્રમ શાનો ? થાકી સૂનો ક્યમ એ ?	સાધો ૦ ૨૩
છુટા રહેથી હાડ ન આવે, પીંગ્લરામાં શીદ રહો ?	સાધો ૦ ૨૪
એક છતે કેમ અનેક ભાળો, ખાડા શીદને બનો ?	સાધો ૦ ૨૫
તાજ તખત છોડી કીચ પડયો કાં, એ મૂર્ખાઈ પર રો;	સાધો ૦ ૨૬
ખીર ખાંડ છોડીને ઘરના, કુશકા કેમ ખાઓ છો ?	સાધો ૦ ૨૭
જેહુ હૃદયમાં રામ રહ્યો હોય, તેમાં ન કાંસ ભૂસે;	સાધો ૦ ૨૮
રામ રહીમ સૌ સેવક તારા, તુજથી ન મોટો કે;	સાધો ૦ ૨૯
સ્વયં ભગીરથ, સ્વયં તીરથ, ગંગા થઈ મળ ધો.	સાધો ૦ ૩૦
મળ વિશ્વેષ ને આવરણ ટાળી, સૂર્ય સમ નમ્ર બનો;	સાધો ૦ ૩૧
રમત છોડી સુચ રામદુહાઈ, નિજ સ્વરૂપ ન ખો.	સાધો ૦ ૩૨

ૐ ૐ ૐ ૐ રામ રામ રામ.

સુધારણા

(ભારતધર્મમહામંડળ, મધુરામાં સ્વામી રામે આપેલું વ્યાખ્યાન.)

જ કાલ સંસારમાં બધે પરોપકારની ખૂબ ધામધૂમ મચી રહેલી સંભળાય છે. પરોપકારનો શબ્દ કર્ણ-ગોચર થતાજ હૃદયમાં સહાનુભૂતિનો આવેશ ઉત્પન્ન કરે છે, અને સાંભળનારાઓના ચિત્તમાં સુધારાના વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે; પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે લોકો પરોપકારનું યથાર્થ જ્ઞાન ન મેળવતાં કેવળ બહારનીજ હો હા અને લોકચર બાજીમા ઉતરી પડે છે. પરોપકારનો વારતવિક અર્થ ન સમજવાથી અને

તે પ્રમાણે આચરણ ન કરવાથી આવા સુધારક મહાશય નથી સંસારનો કાંઈ જીવ જેવો ઉદ્ધાર કરી શકતા, કે નથી તેમના પોતાનામાં પણ કાંઈ સુધારો થતો. એટલા માટે બીજાઓને સુધારવા નીકળવા પહેલાં સુધારાની ઇચ્છાવાળાએ પહેલાં સુધારાનો અર્થ અને સુધારાનાં સાધનોનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. અંગ્રેજીમાં “પહેલા યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરો અને પછી ઇચ્છા કરો.” એ કહેવતનો આજકાલ બહુજ પ્રચાર જોવામાં આવે છે; પરંતુ વેદાંતનો એ વાક્ય સાથે જરાયે સંબંધ નથી. વેદાંતનો તો અનાદિ-કાળથી એવો સિદ્ધાંત છે કે “અધિકાર પ્રાપ્ત કરો પણ ઇચ્છા ન કરો.” વેદાંત તો તમને જીવંત અવાજે એમ કહે છે કે જે વસ્તુઓને માટે તમે પોતાને લાયક બનાવ્યા હશે, તે વસ્તુઓ ઇચ્છા કર્યા વિના પણ હરકોઈ પ્રકારે તમારી પાસે અવશ્ય ચાલી આવશે. જેવી રીતે કોઈ મનુષ્ય નાની પદવીમાંથી આગળ વધતો વધતો જ્યારે રાજની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે પદવીની સાથે રાજ્યની સમસ્ત સંપત્તિ, મહેલ, ધન, જમીન વગેરેનો પણ અધિકારી બને છેજ. એ બધો રાજ્યવૈભવ પ્રાપ્ત કરવાની તે ઇચ્છા કરે કે ન કરે, પરંતુ સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થતાજ એ

બધા પદાર્થો એની આગળ સહજે આવી પડે છે. ઉલટું એ સંમયે એ પદાર્થો મેળવવાની ઇચ્છા કરવી એ તો પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાંથી બ્રહ્મ થવા જેવું, પોતાને હલકો પાડવા જેવું છે.

એક દષ્ટાંત છે કે એક મહાત્માએ એવો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો હતો કે સમસ્ત સાંસારિક પદાર્થ નિત્ય એમની પાસે આવીને એમની સેવા કર્યા કરે. એક દિવસ એવું બન્યું કે એક માણસ એમની પાસે પતાસાંનો એક થાળ લઈને આવ્યો. મહાત્માજીએ લાલચને વશ થઈ તેમાંથી બે પતાસાં માગ્યાં. પેલા માણસે બે પતાસાં તો આપ્યાં પરંતુ મહાત્માજીને લાલચુ મानीને એ થાળ એમની આગળ ન મૂકી દેતાં થાળ લઈને ચાલતો થયો. ઇચ્છા કરવાથી આ પ્રમાણે થાળ લાવનાર એક સાધારણ મનુષ્યની દૃષ્ટિમાં પણ તેમની મહત્તા ન રહી. એ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે અધિકારી થવા પછી પણ અધિકારને યોગ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરવી, એ પોતાના બધા અધિકારને ખોઈ દેવાની અને પોતાને લાંછન લગાડવાની વાત છે.

ભગવન્ ! તમે જો સમસ્ત પદાર્થોના માલિક અને અધિકારી થવા ઇચ્છતા હો તો ચાલો તૈયાર થઈ જાઓ, સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરો; તમારા વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાઓ અને સ્વરૂપમત્ત થઈને સમસ્ત સંસારના ઇશ્વર-માલિક બનો. વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં લીન થવું એનું નામજ સમસ્ત સંસારના સમ્રાટ-રાજાધિરાજ બનવું છે. વળી એ સમ્રાટપદ માત્ર સંસારનું જ નહિ, પણ લોક, પરલોક, અને સમસ્ત બ્રહ્માંડના સર્વેશ્વર તરીકેનું છે. એ વાસ્તવિક સ્વરૂપ-સામ્રાજ્યના સિંહાસનની ઉપર આરૂઢ થવાથી તમે સમસ્ત ધરતી અને આકાશ-અર્થાત્ લોક-પરલોકની વસ્તુઓના સ્વામી અને અધિકારી થઈ જશો. માત્ર એ મૂળ સ્વરૂપ-આત્મ સ્વરૂપનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાનીજ આવશ્યકતા છે. એ સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત હોઈ એટલે સંસારના સમસ્ત પદાર્થો પોતાની મેળેજ તમારી સેવા કરવા આવીને હાજર થઈ જશે, અને એ પદાર્થની ઇચ્છા કરવાની પણ આવશ્યકતા નહિ રહે; માટે ઉઠો તૈયાર થઈ જાઓ, અને તમારા સ્વરૂપમાં આરૂઢ થાઓ. એકવાર આત્મસ્વરૂપના સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થઈ જાઓ અને પછી જોઈ દેશો કે તમારા સંકેત માત્રથીજ સંસા-

રનાં બધાં કામ સિદ્ધ થવા માંડશે. પરોપકાર કરવાનો અર્થ હાડધામ કરવી કે હાહા-હીહી નથી, પણ સર્વોત્તમ પરોપકાર તો આત્મામાં લીન થવામાં છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે હવા ન્યારે પાતળી થઈને ઉપર ચઢે છે ત્યારે આસપાસની હારે અને ઠંડી હવા આપોઆપજ હલકી હવાની જગ્યામાં આવી જાય છે. એજ પ્રમાણે એક મહાત્મા બ્રહ્મનિષ્ઠ થાય છે એટલે અન્ય સર્વ વર્ણ અને આશ્રમના લોકો કોઈ પણ જાતની ઇચ્છા કે પ્રયત્ન વિના પણ મહાત્માની ખાલી પડેલી જગ્યા પૂરવા માટે સ્વાભાવિક રીતેજ કાંઈને કાંઈ ઉન્નતિ કરે છે. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં લીન થવું એજ સ્વાભાવિક અને સર્વોત્તમ પરોપકાર છે. તાત્પર્ય કે તમારા મનમાં જામી ગયેલો અહંકારરૂપી મેલ, આત્મારૂપી સૂર્યનાં કિરણોદ્ધારા ઓગળી જઈને તેના હારે વજનથી તમારું મન હલકું થાય અને પોતાના સ્વરૂપમાં લીન બની જાય; એમાજ સંસારનાં અન્ય સમસ્ત મનુષ્યોની સાચી સુધારણા રહેલી છે. સુધારકો-એટલે કે અન્યની સુધારણા કરવાની ઇચ્છા રાખનારા પુરુષો જેટલા પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી નીચે રહેશે, તેટલા પ્રમાણમાં અન્ય પુરુષો પણ અવસ્ય નીચાજ રહેવાના અને તેથી કરીને પરોપકારના વ્યવહારનો પરિશ્રમ છૂવ જેવું પરિણામ નહિજ લાવી શકવાનો. આમ હોવાથી સ્વસ્વરૂપમાં વાસ્તવિક સ્થિતિ ન કરવી એજ પરોપકારથી અવગે માર્ગે જવા જેવું છે. સ્વરૂપ કરતાં નીચેની કક્ષામાં રહેવું એ તો પોતાને અને અન્યને નીચે ઉતારવા જેવું છે. એટલા માટે હે સુધારકો ! અને સંસારના ઉદ્ધાર કરનારાઓ ! સંસારનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા હોય તો ઉઠો, ઉભા થાઓ, અને તમારા સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાઓ. એટલે અન્ય લોક તો તમારી ઇચ્છા અને યત્ન વિના એમની મેળેજ ઉન્નત થશે. અને આપોઆપજ એટામાં મોટો પરોપકાર થઈ જશે. તમારી તમારા સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા થઈ એટલે આવી રીતે સમસ્ત સંસારને તમે હલમલાવી ઉચે ચડાવી શકશો. અનંત શક્તિ સાથે અલેહ કરવાથી તમારામાં પણ અનંત શક્તિ આવી જશે.

આપણે એક બીજું પણ દૃષ્ટાંત લઈએ. મીઠાનો એક કકડો ખાલી ખાલામાં રાખીએ તો તે એમનો એમજ પડી રહે છે; પણ જો એને પાણીથી ભરેલા ખાલામાં નાખીએ તો એ કકડો ઓગળતો ચાલી પરિમિત-થોડી

જ્યાને છોડી દઇને જ્યાલાના બધાજ પાણીમાં ફેલાઇ જાય છે અને બધાજ પાણીને પોતાની ખારાશનો અને જંતુનાશકપણાનો ગુણ અને સ્વાદ પહોંચાડે છે. અન્ય પ્રકારે વર્ણન કરીએ તો જેમ જેમ મીઠાનો કકડો પોતાનાં નામરૂપને અને પરિચિન્ન સ્થાનને છોડીને, પાણીમાં ગળતો જાય છે, તેમ તેમ પાણીને ખાઈ ખનાવવાની તેની શક્તિ વધતી જાય છે. તેવીજ રીતે જો તમે મનને બળનો પરિચિન્ન વિભાગ સમજતા હો, તો જેમ જેમ એ પોતાનું નામરૂપ અને પરિચિન્ન સ્થાન છોડીને પોતાના સ્વરૂપના અનંત સાગરની સાથે અલેહ પ્રાપ્ત કરતું જાય છે, તેમ તેમ તેની અનંત અપરિચિન્ન શક્તિ ફેલાતી જાય છે અને અપરિમિત શક્તિ વધતી જાય છે. માટે હે માનવ ભગવન! આપ જો આપની અપરિચિન્ન, અપરિમિત શક્તિને પ્રકટ કરવાની અને સમસ્ત સંસારનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો તમારા મનને કેવલ્ય સ્વરૂપમાં એવું લીન કરી દો જેવી રીતે મજનુએ લેલોમાં પોતાના મનને લીન કર્યું હતું. એ વિષે એક કવિએ વર્ણન કર્યું છે કે:—

ખૂં રંગે-મજનૂં સે નિકલા ફસહ લૈલીકી જો લી;

ઇશકમેં તાસીર હૈ પર જમ્મે-કામિલ ચાહિયો.

અર્થાત્ મજનૂનો લૈલી સાથે એવો તો અલેહ થઇ ગયો હતો કે લેલીની નસ કાપવાથી મજનૂની નસમ થી લોહી નીકળ્યું હતું. મીઠાના કકડાની પેઠે તમે પોતાને જેટલા પરિચિન્ન અને પરિમિત માનતા રહેશો અને પરિમિત શરીરમાંજ મનને વ્યાપ્ત કરી રાખશો તેટલા પ્રમાણમાં તમે પોતાને અસમર્થ અને શક્તિહીન પામર બનાવતા જશો. માટે શરીર સંબંધી વિચારથી દૂર કરીને મનને આનંદધન આત્મસંયુદ્ધમાંજ લીન કરવા પાછળ મંડી પડો. ત્યારે મનુષ્ય પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં તન્મય થઇ જાય છે અને વેદાંતની મૂર્તિ બની જાય છે, ત્યારે મીઠાના કકડાની પેઠે તે પોતાની પરિમિત અવસ્થાને છોડી દઇને અનંત આત્મસ્વરૂપમાં મળી જાય છે અને બધાની સાથે અલેહ અને પ્રેમમય ઐક્ય પ્રાપ્ત કરવાથી તેની સમસ્ત ગનઃકામનાઓ અને ઇચ્છાઓ સ્વાભાવિક રીતેજ પૂરી થવા માંડે છે.

પરંતુ એ અનંત આત્મામાં લીન થવા માટે સુધારક મહાશયને પહેલી આવશ્યકતા તો પોતાના અંતઃકરણરૂપી ધડકાને જ્ઞાનરૂપી તેલથી પલાળવાનું

અને તેને કોમળ તથા સ્વચ્છ બનાવવાની છે. દીવાની પાસે કાગળનો સાદો પડદો ધર્યો હોય છે તો તેમાંથી પ્રકાશ બહાર નથી દેખાતો, પણ તેલથી ભીંજવેલા કાગળમાંથી પ્રકાશ આરપાર નીકળી આવે છે. તેવીજ રીતે અંતઃકરણને જ્ઞાનરૂપી તેલથી પલાળ્યું ન હોય ત્યાંસુધી આત્મારૂપી પ્રકાશ બહાર સારી રીતે દેખાતો નથી.

વિકાસવાદની દૃષ્ટિથી જોઈએ તોપણ મનુષ્યને સમસ્ત સૃષ્ટિ કરતાં શ્રેષ્ઠ ગણવેલો જણાશે. એનું મુખ્ય કારણ એ છે કે જેને વેદાન્તમાં જ્યોતિ કહે છે તે ચૈતન્યશક્તિ જડ પદાર્થોમાં પણ પ્રકટ થવા ઇચ્છે છે; પરંતુ જડ જગત્માં પડદો બહુજ સ્થૂળ હોવાને લીધે તે જ્યોતિનો પ્રકાશ તેમાં એટલો પ્રકટ નથી થઈ શકતો જેટલો તે વનસ્પતિ જગત્માં થાય છે. એટલા માટેજ વનસ્પતિ જગત્ને જડ જગત્ કરતાં ઉચ્ચ શ્રેણીમાં મૂકવામાં આવે છે. વનસ્પતિ જગત્માં પડદો જડ જગત્ના કરતાં કંઈક અશે પાતળો હોય છે ખરો, પણ તે સ્થૂળ હોવાને લીધે તેમાંથી તે જ્યોતિ પ્રાણી જગત્ના જેટલો પ્રકટ થઈ શકતી નથી. આમ હોવાથીજ પ્રાણીઓને જડ અને વનસ્પતિ કરતાં ઉંચી પંક્તિનાં ગણવામાં આવે છે. પ્રાણી જગત્ને પડદો જડ અને વનસ્પતિ વર્ગ કરતાં વધુ પાતળો હોય છે, તોપણ હજીયે તે સ્થૂળ હોવાથી તેમનામાં તે જ્યોતિર્મય સૂર્યનો પ્રકાશ મનુષ્ય વર્ગના જેટલો નથી નીકળી શકતો. મનુષ્યનો દરજ્જો એજ કારણથી જડ, વનસ્પતિ, પ્રાણી આદિ અન્ય સમસ્ત સૃષ્ટિ કરતા ઉત્તમ ગણાય છે. પણ વિકાસવાદ ફક્ત આટલેથીજ નથી અટકતો. મનુષ્યોમા પણ અનેક પંક્તિઓ છે, જેમાં મુખ્ય બે છે. વિકાસવાદે પણ આજ દિવસસુધીમાં આનાથી વધુ કંઈ શોધી કાઢ્યું કે નહીં કહ્યું નથી. તે બન્ને પંક્તિઓ આ છે—એક જ્ઞાનીની અને બીજી અજ્ઞાનીની. જ્ઞાની એ કહેવાય છે કે જેનો અંતઃકરણરૂપી પડદો અત્યંત સૂક્ષ્મ અને સ્વચ્છ બન્યો છે, અને અજ્ઞાની તેને કહે છે કે જેનું અંતઃકરણ સ્થૂળ તેમજ મલિન હોય. જેમ ગ્લોબવાળા લેમ્પમાં બે ચિમનીઓ હોય છે, તેમાં એક અત્યંત નિર્મળ, સ્વચ્છ અને પાતળી હોય છે; જેથી બત્તીનો પ્રકાશ તેમાંથી નીકળી બેનારની આંખોને આંજી નાખે છે, અને બીજી નિર્મળ તેમજ સ્વચ્છ હોવા છતાં પહેલીના કરતાં કંઈક ઝાંખી હોવાથી તેમાંથી બત્તીનો

પ્રકાશ બહુ આછો પડે છે. જ્ઞાનીનું અંતઃકરણ એમાંની અત્યંત પાતળી, નિર્મળ અને સ્વચ્છ ચિમનીના જેવું હોવાને લીધે આત્મદેવની જ્યોતિ તેનાદ્વારા એટલા વેગથી બહાર આવી શકે છે, કે જેથી વચમાંનો અંતઃકરણરૂપી પડદો ન દેખાતાં મૂળ જ્યોતિજ નજરે પડે છે. અજ્ઞાનીનું અંતઃકરણ પેલા સંદેહ પણ અપારદર્શક ગ્લેખ જેવું હોય છે; અને તેથી તેનાદ્વારા બહાર પડતો પ્રકાશ પણ મંદ અને આછો હોય છે. માટે હે માનવ લગવન્ ! તે સૂર્યોના પણ સૂર્યના તેજને બહાર પ્રકટ કરવામાટે તમારે તમારા અંતઃકરણને શુદ્ધ કરવા સિવાય બીજો કોઈજ ઉપાય કે સાધન નથી. અંતઃકરણ શુદ્ધ થયા પછી આત્મજ્યોતિને બહાર પ્રકટાવવાની ઈચ્છા કરો વા ન કરો તોપણ તે આપોઆપજ બહાર ઝળકી ઉઠશે, અને તે સ્વચ્છ અંતઃકરણમાંથી નીકળતો પ્રકાશ ચિમની ઉપર ગ્લેખની પેઠે રહેલા અન્ય અજ્ઞાની મનુષ્યોના અંતઃકરણને પણ પ્રકાશમાન બનાવી દેશે. માટે ખરા અને શ્રેષ્ઠ પરોપકારી બનવા માટે તમારું સુખ્ય કામ એજ છે કે પોતાના અંતઃકરણને અત્યંત પાતળી અને પારદર્શક ચિમની જેવું નિર્મળ અને સ્વચ્છ બનાવો. આ પ્રમાણે આપણા પોતાના હૃદયને શુદ્ધ બનાવવું એનુંજ નામ બીજાઓનું કલ્યાણ કરવું છે. જ્યારે અંતઃકરણ ગિદ્દોરની પેઠે સ્વચ્છ થઈ જશે, ત્યારે તમારા પ્રયત્ન વગર પણ જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ અંદરથી પ્રબલિત થઈ બીજાઓનાં હૃદયોને પ્રકાશિત બનાવશે; અને એ પ્રમાણે વિકાસવાદના નિયમ અનુસાર પણ તમારો દરજ્જો અન્ય સમસ્ત જાતિઓ કરતા ઉત્તમ થશે. કેમકે જ્યારે તે જ્યોતિ મનુષ્યના અંતઃકરણમાંથી નીકળી પોતાનો પૂરેપૂરો પ્રભાવ પ્રકટ કરે છે, ત્યારે વિકાસવાદના તત્ત્વવેત્તાઓ પણ તે મનુષ્યને બીજા સર્વજ્ઞ મનુષ્યો કરતાં વધિક ગણે છે. તેનો દરજ્જો આખા સંસારની સૃષ્ટિ કરતાં ચઢિયાતો લેખીને હિન્દુઓ તો વળી તેને એક ઇશ્વરી અવતાર પણ સમજે છે. તેથી જો મનમાં સંસારનો ઉદ્ધાર કરવાનો આવેશ જાગતો હોય તો હે સહાનુભૂતિ દર્શાવનારાઓ ! પ્રથમ પોતાની જાતને સુધારો. પોતાના અંતઃકરણને શુદ્ધ કરો અને પોતાના આત્મામાં નિષ્ઠા રાખો. પોતાની જાતને સુધારવી તે પણ એનુંજ નામ છે. જ્યારે આ પ્રમાણે આપણા પોતાનો સુધારો થશે,

ત્યારે એ પણ અવશ્ય સમજ લેજો કે બીજાઓનો પણ આપોઆપજ મુધારો થયો. ખાત્રીથી માનજો કે આ નિયમથી બહુટા ચાલવાથી સંસારમાં કદિ પણ મુધારો કરી શકાવાનો નથી. તમારો પોતાનો અનુભવ પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરજો.

અંતઃકરણને શુદ્ધ કરવાનું સાધન

પહેલાં વર્ણવી આવ્યા છીએ કે મુધારાની ઇચ્છા રાખનાર અથવા મુધારક મહાશયને પોતાનું અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. તેથી અંતઃકરણસ્વચ્છ રાખવાનો ઉપાય પણ શાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન અનુસાર જણાવ્યો આવશ્યક હોઈ અહિં તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે. હવે અંતઃકરણ સ્વચ્છ બનાવવાની રીત બતાવવામાં આવે તે પહેલાં પ્રત્યેકનું ધ્યાન એ વાત તરફ જોવામાં આવે છે, કે પ્રકૃતિએ વસ્તુને નિર્મળ અથવા ભલિન બનાવવામાટે કઈ રીતિ અથતા નિયમ અંગીકાર કરેલો છે. જો તેજ રીતિ મનુષ્યો પણ સ્વીકારે તો પ્રથમથીજ ભલિન એવા અંતઃકરણને શીઘ્રજ શુદ્ધ બનાવી શકાય. વિજ્ઞાનના મત પ્રમાણે સૂર્યનો પ્રકાશ સમ રંગોનો સમુદાય છે અને જગતમાં જેટલા રંગો છે તે બધા સૂર્યનાજ છે.

આ સાંભળીને વિજ્ઞાનથી અજ્ઞાત એવી દરેક વ્યક્તિને આશ્ચર્ય થશે, અને તે કહેશે કે ત્યારે આપણે નીલ કમળનું નામ લઈએ છીએ ત્યારે સ્પષ્ટ થાય છે કે તે કમળનો રંગ નીલો છે. ત્યારે એમ કેવી રીતે કહી શકાય કે તે રંગ ક્રકત સૂર્યનોજ છે ? નીલો રંગ કમળનો નથી તેના સમર્થનમાં વિજ્ઞાન આ પ્રમાણ રજૂ કરે છે કે રાત્રે અંધારામાં આપણને કમળની પાંખડીઓ, આકાર, ગોળાઈ વગેરે ઇત્યાદિ એવાજ પ્રત્યક્ષ થાય છે જેવા કે દિવસના અજવાળામાં, પણ સવારના પ્રકાશમાં કમળની સાથે જ નીલો રંગ જણાતો હતો તે હવે અંધારામાં તેની સાથે બિલકુલ દેખાતો નથી. જો કમળની પાંખડીઓ, આકાર, ગોળાઈ વગેરે પ્રમાણે નીલો રંગ પણ કમળનો પોતાનોજ હોત તો કમળનાં બીજાં અંગોની પેઠે તે પણ હરવખત કમળની સાથેજ રહ્યા કરત.

પરંતુ જ્યારે અંધારામાં તેનાં બીજાં અંગો તો કમળની સાથેજ રહે છે અને દેખાય છે, ત્યારે કેવળ રંગ દેખાતો નથી. તેથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે રંગ કમળનો ન હોતાં તે પ્રકાશનો હોવો જોઈએ

કે જેને લીધે તે નીલો રંગ દેખાતો હતો. આમાં વળી એવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે કોઈ વસ્તુનો રંગ પ્રકાશમાં જણાય તેથી તે પ્રકાશનોજ છે એમ શાથી મનાય ? આ સવાલનો સવિસ્તર ખુલાસો તો પ્રત્યેક મહા-શયને નેબ્યુલર થીયરી (નિહારિકા સિદ્ધાંત) ના અધ્યયનથીજ મળી શકે તેમ છે, પરંતુ અહીંયાં તેનું અતિ સંક્ષેપમાં વર્ણન કરવામાં આવે છે. આ વિષયમાં વિજ્ઞાન એમ કહે છે કે વસ્તુઓમાં નીલા, પીળા ઇત્યાદિ રંગો દેખાવાનું કારણ એ છે કે વિજ્ઞાને સૂર્યના પ્રકાશના જે સાત રંગો (લાંબુટા, નીલો, આસમાની, લીલો, પીળો, નારંગી, રાતો) વર્ણવ્યા છે, તેમાંના છ રંગને તો વસ્તુઓ પોતાની અંદર શોષી લે છે અને બાકીના એક રંગને સૂર્ય તરફ પાછો ફેરવી દે છે, અને આ પ્રમાણે જે રંગ વસ્તુઓ શોષ્યા વગર સૂર્યની તરફ પાછો ફેરવે છે તેજ રંગ એકલો આપણને તે વસ્તુમાં દેખાય છે. આથી જો કે જણાય છે તો એમજ કે તે રંગ તે વસ્તુનો છે, પણ વાસ્તવિકરીતે તો તે સૂર્યનોજ રંગ છે કે જેમાંથી તે વસ્તુઓ તરફ આવ્યો હતો અને ન શોષાવાને લીધે પોતાના મૂળ-સૂર્ય તરફ તે પાછો જાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુમાં જે જે રંગ જણાય છે તે વાસ્તવમાં સૂર્યનોજ હોય છે,

હવે અહીંયાં એક બીજો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે પ્રકાશના રંગોમાં કાળા અને ઘોળા રંગોની ગણતરી કરવામાં આવી નથી. તેથી આપણે કેવી રીતે કહી શકીએ કે આ જે રંગો પણ સૂર્યના પ્રકાશનાજ છે ? અને જો તે સૂર્યના પ્રકાશના ન હોય તો આ બંને રંગો ક્યાંથી આવ્યા ? એના જવાબમાં વિજ્ઞાન કહે છે કે જો આ જે રંગોનું મૂળ પણ તમે જાણવા ઇચ્છતા હો તો તેમના પ્રકટ થવાનું કારણ તમારે સમજવું પડશે કે જેથી તેમનું મૂળ શું છે તે આપોઆપજ તમને જણાઈ રહેશે. વસ્તુઓ કાળા રંગની ત્યારે દેખાય છે કે જ્યારે તે પ્રકાશના તમામ રંગોને શોષી લે છે; અને સફેદ રંગની ત્યારેજ જણાય છે કે જ્યારે તેમાંનો એકે રંગ તે શોષતી નથી, પણ ઉલટું સઘળા રંગોને પ્રકાશના સ્વામી સૂર્યની તરફ પાછા ફેરવી દે છે, અથવા એમ કહો કે ફેરવતી રહે છે. એટલે કે આ બંને રંગો બહારની કોઈ બીજી વસ્તુદ્વારા ઉત્પન્ન નથી થયા, પરંતુ વસ્તુઓમાં આ બંને રંગ જણાય છે તે ફક્ત એટલાજ કારણસર કે તેઓ

સાતે રંગોને કા તો પોતાની અંદર શોધી લે છે અથવા તેમને ગ્રહણ નહિ કરતાં સૂર્ય તરફ પાછા ફેરવી દે છે. એટલે આ બંને રંગો પ્રકટ થવાનું કારણ પણ સૂર્યનો પ્રકાશજ ઈર્ષ્યો. પણ અહીંયાં કર્મ અને કર્તા અર્થાત્ સૂર્ય અને પ્રકાશમાં કંઈ તફાવત નથી, કેમકે અપરિમિત પ્રકાશના મૂળને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ સૂર્ય કહે છે. તેથી આ બંને રંગોનો કર્તા એટલે આ બંને રંગોને ઉત્પન્ન કરનારો સૂર્યજ છે અને આ બંને રંગો પણ સૂર્યનાજ છે એમ નક્કી થયું. અસ્તુ. આટલા લાભા વિવેચનનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે જગતમાં સ્વામ અને શ્વેત વસ્તુઓ કેમ બને છે તેનું કારણ સમજાય, અને આ સિદ્ધાંત તમારા મનમા ઠસી જાય કે સંસારની સઘળી વસ્તુઓ ક્ષત ત્યાગથી-એટલે કે સૂર્યના પ્રકાશના રંગોને પોતાનામાં પ્રવિષ્ટ નહિ કરવાથી તેમને ત્યાગ કરવાથીજ શ્વેત બને છે. તેથી જેવી રીતે ત્યાગથી એટલે પ્રકાશના રંગોને પોતાના સ્વામી તરફ પાછા મોકલવાથી સમસ્ત વસ્તુઓ શ્વેતવર્ણી બની જાય છે, તેવીજ રીતે જો પ્રાણીઓનાં અંતઃકરણ પણ એજ રીત ગ્રહણ કરે અર્થાત્ જાત જાતની સાસારિક વસ્તુઓને પોતાની અંદર ન શોધી લેતા તેમના-પરમાત્માની તરફ પાછી મોકલી આપે તો તેઓ પણ શ્વેત વસ્તુઓની પેઠેજ શ્વેત, સ્વચ્છ અને શુદ્ધ બની શકે છે, અને જ્યારે મન ઉપર ઉલ્લેખ કરવામા આવેલી પાતળી અને સ્વચ્છ ચિમનીના જેવું થઈ જશે, ત્યારે તેની અંદરથી આત્માનો પ્રકાશ આપોઆપજ ઝળકીને બહાર નીકળશે, અને એ આત્મ જ્યોતિ આપો આજ નાખતી જણાશે તેનાથી વિરુદ્ધ જ્યારે સમસ્ત સાંસારિક પદાર્થો અંતઃકરણમા પ્રવેશ કરી બેસશે, અર્થાત્ જ્યારે મન સમસ્ત ભાત ભાતના પદાર્થોની કામના કરી તેમને પોતાની અંદર શોધી લેશે ત્યારે તે મન કાળી વસ્તુઓની પેઠે મલિન અને કાળું બની જશે. તેટલામાટે જો તમે સ્વચ્છ હૃદયના થવા ઇચ્છતા હો તો વહાલાઓ ! સ્વચ્છ વસ્તુઓની પેઠે તમે પણ સઘળી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનું સ્વીકારો. જગતમા સઘળી કાળી વસ્તુઓ તમોને એજ ઉપદેશ આપે છે કે જો આ તુચ્છ અહંકારને વશ થઈ તમે સાસારિક વસ્તુઓને તમારા અંતઃકરણમા શોષતા જશો તો તેમની પેઠે તમારું અંતઃકરણ-અથવા તમે પોતે-કાળા મલિન બની જશો. અને આ તુચ્છ સ્વાર્થપરાયણુનામાં ફસાવું એ તો આત્માને

હણી નાખવા સમાનજ છે. માટે હે માનવ લગવન! સ્વચ્છ અથવા શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા બનવામાટે એટલું આવશ્યક છે કે શ્વેત વસ્તુઓની પેઠે તમે પણ મનને સાંસારિક પદાર્થોની પાછળ દોડતું અટકાવો, તેમજ મનમાં તે પદાર્થોને લેશમાત્ર પણ પ્રવિષ્ટ ન થવા દો. જ્યારે તમે આ પ્રમાણે આચરણ કરશો ત્યારે તમારા રોમે રોમમાંથી પ્રત્યેકને આ અવાજ સંભળાશે કે અંતઃકરણની શુદ્ધિને માટે માત્ર ત્યાગજ એકલો ઉપાય છે.

પણ એટલું યાદ રહે કે ઉક્ત અમૃત તમોને ત્યારેજ પ્રાપ્ત થશે કે જ્યારે તમે મનને સર્વ પદાર્થોથી વિરક્ત બનાવશો—એટલે કે મનને ત્યાગનો પાઠ શીખવશો. આ અમૃત મેળવવા માટે શ્રુતિભગવતી પણ એમજ શીખવે છે કે:—

ધીરાઃ પ્રેત્યાસ્માલ્લોકાદસુતા ભવન્તિ । (સામવેદ કેનોપનિષદ)

અર્થાત ધૈર્યવાન પુરુષ આ સંસારથી વિરક્ત થઈ અમૃતને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ લગવન! જો તમે પણ તે અમૃતની ઈચ્છા રાખતા હો તો દ્રેવી લો સુખ જગતના પદાર્થો તરફથી, અને નિહાળો પ્રત્યેક પદાર્થમાં પોતાના સૂર્યરૂપી આત્મદેવનેજ; કે જેથી મનની અંદરથી સસલાનાં શીંગડાંની પેરે પદાર્થભાવ ઉડી જાય—નામદેવજના મનમાંથી ઉડી ગયો હતો તેમ. કૃતરો તેમની રેટલી લઈ નાસી જતાં તેઓ હાથમાં શાક લઈ તેની પાછળ એમ કહેતા કહેતા દોડ્યા હતા કે “લૂણી ન ખાતા, મારા સ્વામીજી, આ આપના ભાગનું શાક પણ લેતા જાઓ!” અર્થાત્ લોકોની દૃષ્ટિથી તો કૃતરો રેટલી લઈ નાસી જતો હતો પણ નામદેવજની નજરમાં તો તેમના સ્વામી પરમાત્માજ તે તેમના હાથમાંથી પડાવી લઈ જતા હતા.

તેજ પ્રમાણે વહાલાઓ! જો મનને પદાર્થોથી વિમુખ બનાવી પોતાના સૂર્યરૂપી આત્મદેવ તરફ વાળશો તો પદાર્થોને સ્થાને તમોને પણ તમારો આત્મદેવજ દેખાશે અને પદાર્થભાવનો સદંતર નાશ થશે. જગતના ચિત્ર વિચિત્ર પદાર્થોને મનમાં શોષિત નહિ કરવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે તેમનાથી મનને એટલું વિમુખ બનાવવું કે પદાર્થભાવનું નિશાન મુદાં ન રહે. અને તેની દ્વૈત દૃષ્ટિને પણ નાશ થઈ ફક્ત પરમાત્માજ પરમાત્મા જણાવા લાગે. પણ હે સુધારો કરવા ઈચ્છનારા! હે સંસાર સાથે સહાનુભૂતિ દર્શા-

વનારા ! એટલું યાદ રાખજો કે ત્યાંસુધી મનને આત્મામાં સ્થિત નહિ કરો ત્યાંસુધી મનમાંથી પદાર્થભાવ કદિ નહિ ખસે. કેમકે ફક્ત મનને પદાર્થો તરફ જતું અટકાવવું એટલુંજ પદાર્થભાવને દૂર કરવા માટે પૂરતું નથી. પરંતુ મન પદાર્થોથી વિમુખ થઈ પોતાના આત્મામાં નિષ્ઠા કરશે એટલે પદાર્થભાવ તરતજ દૂર થઈ જશે. તેવીજ રીતે ભગવન્ ! જો તમે પદાર્થોના વિચારને અંતઃકરણમાંથી નબટ કરવા ઇચ્છતા હો તો ઉઠો ! ઉઠો ! મનને આત્મામાં સ્થિત કરો. કેમકે તમારા મનનું આત્મામાં સ્થિત થવું એજ હલકા બની ઉપર ઉડી જવું છે. બ્રહ્મનિષ્ઠ થયા પછી તમોને સુધારો કરવાની ચિંતા પણ કરવી નહિ પડે. વગર પ્રયત્ને સ્વાભાવિકરીતેજ સંસારનું કલ્યાણ થતું જશે. તે વખતે પછી ચાહે તમે નિર્જન અરણ્યમાં બેસો કે જગતમાં પ્રકટપણે ઉપદેશ આપો. ગમે તેમ હો, પણ સ્વાભાવિકરીતેજ જગતનું ભલું થતું રહેશે. માટે વહાલાઓ ! સુધારાનું કોઈ બીજું સાધન શ્રદ્ધા કરો તે પહેલાં તમોને પોતાને સુધારવાની જે આ રીતિ પુનઃ પુનઃ પોકારી પોકારીને દેખાડવામાં આવી છે, અને જેનાથી જગતનું ઉત્તમોત્તમ કલ્યાણ થઈ શકે છે તેને પોતાના હૃદયમાં ઉતારો.

ॐ !

ॐ !!

ॐ !!!

વિદેશના અનુભવ

“સત્યમેવ જયતે નાનૃતમ્”

ત્યનોજ સદા જય થાય છે, અસત્યનો નહિ. પુરાણો-
માં લખ્યું છે કે લક્ષ્મી વિષ્ણુની ચરણસેવા કરે છે,
અર્થાત્ લક્ષ્મી વિષ્ણુની સ્ત્રી છે, વિષ્ણુની તે છાયા-
વત્ સાથી છે. વિષ્ણુ છે, તો લક્ષ્મી છે; વિષ્ણુ નથી,
તો લક્ષ્મી પણ નથી. આ વાત તદ્દન સત્ય છે. વિષ્ણુ
ઐટલે સત્ય કિંવા ધર્મ, અને લક્ષ્મી ઐટલે સંપત્તિ

અથવા જય. તેથી જ્યાં સત્ય અને ધર્મ છે, ત્યાંજ સંપત્તિ અને જય
પણ છે; અને જ્યાં સત્ય અને ધર્મ નથી ત્યાં ધન અને જય પણ નથી.
શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે “યતો ધર્મસ્તતો જય :” જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં જય
છે. માટે જો વિષ્ણુરૂપી ધર્મ ભણી આગળ વધશો, તો લક્ષ્મીરૂપી સંપત્તિ
(ધન, સદ્ગુણ, સૌંદર્ય) અને જય તમારી છાયાની પેઠે તમારી પાછળ
પાછળ ફર્યા કરશે. પરંતુ વિષ્ણુરૂપી ધર્મથી વિમુખ થઈને જો તમે
સંપત્તિ અને જય પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છશો તો તેમ બનવાનું નથી. સૂર્ય
ભણી પૂઠ ફેરવીને કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાની છાયાને પોતાની અનુગામિની
નથી બનાવી શકતો. જોવી સ્થિતિમાં જેમ જેમ તમે તેની પાછળ દોડશો તેમ
તેમ છાયા પણ સદા તમારી આગળને આગળજ નાહી જશે, અને કદિ
પકડાશે નહિ; પરંતુ તમે સૂર્ય ભણી મોં કરશો કે તત્કાળ છાયા પણ
તમારી પાછળ પાછળ આવવા માંડશે, અને તમોને છોડીને નહિ જઈ
શકે. તેથી જય અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારાઓએ સર્વદા સત્ય
અને ધર્મ ઉપર દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. હિંદુસ્તાનની આજ કાલ જે કંઈ
દશા છે તે બધા જાણે છે. પ્લેગરૂપી રાક્ષસ સહસ્રો મનુષ્યોને ઝાલિયાં
કરી રહ્યો છે; હુન્નિય લાખો માનવીઓનું લોહી ચુસી રહ્યો છે; કાલેરા-

શીતળા વગેરે સેંકડો વ્યાધિ કરોડો માણસોના પ્રાણ લઈ રહ્યા છે. ક્યાં સુધી ગણાવીએ? હિંદુસ્તાન હરેક પ્રકારે દુઃખી છે. હિંદુસ્તાનની આવી શોક-મય સ્થિતિ કેમ છે? તેના જવાબમાં “ રામ ” એજ કહેશે કે સત્ય અને ધર્મનો હાસ થયો છે. હિંદુસ્તાનીઓને સત્ય અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા નથી રહી. હિંદુસ્તાનમાં ધર્મ કેવળ તડાકા મારવા માટે છે, આચરણમાં મૂકવા માટે નહિ.

હવે ‘ રામ ’ હિંદુસ્તાન અને અમેરિકાને સરખાવે છે. અમેરિકા હિંદુસ્તાનના પગ તળે છે. હિંદુસ્તાનમાં જમણી બાજુએ ચાલવું યોગ્ય ગણાય છે, અમેરિકામાં લોકો ડાબી બાજુએ ચાલે છે. હિંદુસ્તાનમાં મંદિર કે મકાનમાં જવા પહેલાં બેડા ઉતારે છે, અમેરિકામાં ટોપી ઉતારે છે. હિંદુસ્તાનમાં પુરુષ ઘરનો માલિક હોય છે અને તે સ્ત્રી ઉપર હકુમત ચલાવે છે, અમેરિકામાં સ્ત્રી ઘરની માલિક હોય છે અને તે પુરુષ ઉપર સત્તા લોગવે છે. હિંદુસ્તાનમાં શ્વાન સૌથી અપવિત્ર અને ગર્ધવ સૌથી મૂર્ખ પ્રાણી ગણાય છે, અમેરિકામાં કૂતરાને સૌથી પવિત્ર અને ગધેડાને સૌથી બુદ્ધિમાન પ્રાણી માનવામાં આવે છે તેઓ ગધેડા પાસેથી ઘણું જ્ઞાન મેળવે છે. હિંદુસ્તાનમાં તે પુસ્તકની જગ્યાએ કદર કરવામાં નથી આવતી જેમાં અન્ય પુસ્તકોનાં પ્રમાણ ન આપવામાં આવ્યા હોય, અમેરિકામાં નવાં પુસ્તક પંકાય છે. હિંદુસ્તાનમાં કોઈ પણ માણસ એવું કામ નહિ કરે, અથવા કરવા નહિ ઇચ્છે જેનું પરિણામ તે પોતાની આજીવની સામે ન બેઠું શકે, અને તે પણ એટલે સુધી કે વૃદ્ધ પુરુષો બગીચા બનાવતાયે અચકાય છે, પરંતુ અમેરિકામાં એમ નથી. ત્યાં પ્રત્યેક પુરુષ કામ કરે છે અને ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી. તેઓ પોતાનો અગત લાભ નથી બેતા; પરંતુ દેશના લાભ ઉપર દૃષ્ટિ રાખે છે. જાપાનમાં એક અમેરિકન ગ્રોફેસર હતો, તે અત્યંત વૃદ્ધ હતો. તે બાર ભાષાઓ બોલતો હતો. તોપણ આટલી વૃદ્ધાવસ્થા છતાં તે રૂશીયન ભાષા શીખતો હતો. “ રામે ” તેને પૂછ્યું કે “ આપ હવે રૂશીયન ભાષા શીખીને શું કરશો ? ” તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ મેં સાંભળ્યું છે કે રૂશીયન ભાષામાં ભૂગોળનાં પુસ્તકો સર્વથી ઉત્તમ રીતે લખાયેલા છે. તેથી હું રૂશીયન ભાષા એટલા ઉદ્દેશથી શીખી રહ્યો છું કે હું તે પુસ્તકો વાચુ અને તેને

મારી માતૃભાષામાં અનુવાદ કરું, કે જેથી અમારી ભાષામાં પણ ભૂગોળનાં ઉત્તમ પુસ્તકો પ્રાપ્ત થઈ શકે અને મારા દેશને લાભ પહોંચે. ” તે રૂઝની ઈચ્છા નહોતો રાખતો; પરંતુ એટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ અન્ય ભાષા શીખવામાટે તે જે કઠિન પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો તે કેવળ પોતાના દેશને લાભ પહોંચાડવા ખાતરજ કરતો હતો. શું કોઈ હિંદુસ્તાની ક્યારેય પણ પોતાના દેશના લાભને માટે કદી આવો પરિશ્રમ કરે છે ? અને તેણે વળી એટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં ? અહીં તો લોકોને બહુધા એમજ કહેતા સાંભળીએ છીએ કે, મરણ માથા પર ભમે છે, તો કોને માટે કામ કરવું ? હવે લલા હિંદુસ્તાનની કેવી રીતે ઉન્નતિ થઈ શકે ?

હિંદુસ્તાનમાં કોઈ પણ પુરુષ પોતાના વકીલ કરતાં આગળ વધવા નથી ઈચ્છતો, પરંતુ અમેરિકામાં તો તે પુરુષની જરાએ પ્રતિષ્ઠા નથી હોતી કે જે પોતાના પતા કરતાં એક બે ડગલાં આગળ ન વધ્યો હોય. ત્યાં પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં એજ ઈચ્છા પ્રબળ રીતે ઘર કરી રહેલી હોય છે કે મારા બાપદાદાઓએ જે કંઈ કર્યું છે તેનાથી મારે અધિક કરવુંજ જોઈએ. જ્યારે તેમના અંતઃકરણમાં આવા વિચાર ભરેલા હોય છે ત્યારે તે લોકો ઉન્નતિ ન કરે તો શું હિંદુસ્તાનીઓ ઉન્નતિ કરશે ?

હિંદુસ્તાનીઓ અન્ય મુલકોમાં જવાથી પોતાનો ધર્મ જાપ્ત થાય છે એમ માને છે, પરંતુ બીજા દેશોમાં ગયા વગર ઉન્નતિ નથી થઈ શકતી. પોતાના દેશની ઉન્નતિને માટે અન્ય દેશોનાં રીત, રિવાજ, નીતિ, જ્ઞાન-કોશિચ્ચ, આચારવિચાર, વિદ્યા અને વૈભવનું જ્ઞાન હોવાની જરૂર છે; પરંતુ જ્યાંસુધી તે બહારના દેશોમાં જઈ જાતે અનુભવ ન કરીએ ત્યાંસુધી એ જાણતો જાણી નથી શકાતી. હિંદુસ્તાનીઓ જ્યારે વિદેશગમનમાં પાપ ગંભે છે, ત્યારે આ વાતોનો અનુભવ તેઓ કેવી રીતે કરી શકવાના હતા ? અને અનુભવ વિના ઉન્નતિ કેમ થઈ શકે ? અફસોસ ! હિંદુસ્તાનીની કલ્પનામાં આ વાત નથી આવી શકતી કે અન્ય દેશોમાં શું ચાલી રહ્યું છે. આપણે એક મકાનમાં તલન પૂરાયલા છીએ. આપણને વિચાર સરખોએ નથી આવી શકતો કે મકાનની બહાર કેવો સુગંધિત વાયુ વાઈ રહ્યો છે, કેવાં વિચિત્ર મનોહર પુષ્પો ખીલેલાં છે; અને પ્રકૃતિનું સૌંદર્ય કેટલું સુખપ્રદ છે ? એક બાજુ જ્યારે હિંદની આવી દશા

છે, ત્યારે ખીજી બાજુ અમેરિકાના લોકો કદિ ઘરમાં નથી બેસી રહેતા. અમેરિકામાં તે માણસનો જન્મ નિષ્કળ ગણવામા આવે છે કે જેણે કદિ ખીજે દેશ ન જોયો હોય. યુરોપના દેશોની પણ આવીજ સ્થિતિ છે. જર્મન લોકો દશ હજાર મિત્ર દેશમાં, પિસ્તાળીશ હજાર પારિસમાં, અને સેંકડે આઠ ટકા જગતના અન્ય ભાગોમા નિયમિત રીતે આવળા કરતા ગ્રે છે. કેટલું બધું દેશાટન !

એક વખત “ રામ ” જર્મન સ્ટીમરમાં મુસાફરી કરતો હતો. “ રામ ” સ્ટીમરના તુનક ઉપર ગયો, અને ત્યાં કેટલાંક ભજન ગાવાનો આરંભ કર્યો. ઠંડી ઠંડી હવા વાતી હતી, આકાશ સ્વચ્છ હતું, પ્રકૃતિની સુંદરતા જોવા જેવી હતી. એકાંત સ્થાન હોવાથી “ રામે ” મોટા સ્વરે ગાવા માંડ્યું. “ રામ ” અતિ આનંદમય દશામા હતો, એટલામા “ રામ ” નું ગાયન સાલળી તે સ્ટીમરનો કૅપ્ટન અને કેટલાક મુસાફરો કે જેઓ બધા જર્મન હતા, “ રામ ” ની પાસે આવ્યા, અને “ રામ ” ની સાથે વાતગીત કરવા માડી. કૅપ્ટન સિવાય અન્ય કોઈ અંગ્રેજી નહોતા અમળી શકતા. “ રામ ” અંગ્રેજીમા વાત કરતો હતો અને કૅપ્ટન પોતાના સાથીઓને પોતાની ભાષામા સમજાવતો હતો. તે કૅપ્ટન હિંદુ અને હિંદુધર્મ વિષે વાત કરતો હતો. તેથી મને બહુ આશ્ચર્ય થયું કે તેને હિંદુધર્મ વિષે એટલો બધો અનુભવ કયાથી પ્રાપ્ત થયો હશે ? તેને પૂછવાથી જણાયું કે જગત આખાના દેશોના ધર્મો, વિદ્યા, અને રીતરિવાજ વિષેનું જ્ઞાન મેળવવું એ તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજતા હતા અને આવાજ ઉદ્દેશથી તે લોકો દેશાટન કરે છે. “ રામે ” તેમને પૂછ્યું, “ તેથી શો લાભ થવાનો છે ? ” તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ બધા દેશોના રીતિ રિવાજ અને ધર્મોને જાણીને જે જે રીતિરિવાજ, વિદ્યા અને ધર્મ અમારા દેશને લાભદાયક જણાય છે તેમનો અમે અમારા દેશમા પ્રચાર કરી છીએ વિદ્યાનો પ્રકાશ સર્વ દેશોમાથી અહણુ કવેો જોઈએ, કેમકે આપણે જાણતા નથી કે કયા દેશમા કઈ વિદ્યા છે. સર્વ દેશોનો પ્રકાશ જો અમે અમારા દેશમા લઈ જઈ શકીએ તો અમારા દેશમાં મહા પ્રકાશ થાય ” અહા ! પોતાના દેશમાં પ્રકાશ ફેલાવવાની, અર્થાત્ પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરવાની આ કેવી નૈસર્ગિક વિચારની ભૂમિકા છે ? અહા ! હિંદુસ્તાનીઓ ! તમારી કેવી

શોચનીય દશા છે ? તમારી આંખ ક્યારે ઉઘડશે ? શું કોઈ દિવસે પણ તમારા હૃદયમાં આ દેવતુલ્ય મનુષ્યોની પેઠે તમારા સ્વદેશનાં હિત ઉન્નતિ અને ઉપકારની ઇચ્છા ઉદ્ભવશે ? શું કદિ તમે પણ આ જર્મનોની પેઠે પોતાના દેશમાં વિદ્યાઓનો મહા પ્રકાશ કરવાની ઇચ્છાથી પ્રેરાઈ આ પ્રમાણે લિન્ન લિન્ન દેશોમાં જઈ ત્યાંથી વિદ્યાનો પ્રકાશ લઈ આવશો ?

પૂર્વે જ્યારે હિંદુસ્તાનીઓને અન્ય દેશોમાં જવાનો બાધ ન હતો અને અહીં પ્રકાશ હતો, ત્યારે હિંદીઓ પોતાના દેશના પ્રકાશવડે અન્ય દેશોને પ્રકાશિત કરતા હતા. પરંતુ જ્યારથી બહાર આવવા જવાનો માર્ગ બંધ કરી દેવામાં આવ્યો, ત્યારથી પ્રકાશ આવવો બંધ થયો અને સર્વત્ર અંધકાર ફેલાઈ ગયો. અહીંથી પ્રકાશ કેમ જતો રહ્યો ? વહાલા ! એક બારીબારણાંવાળા મકાનમાં સૂર્યનો પ્રકાશ અને હવા ખૂબ ફેલાઈ રહ્યાં હોય, તે હવાઅજવાળું તે મકાનમાંથી બહાર ન જવા પોમે એટલા માટે જો તે મકાનનાં સર્વ બારીબારણાં બંધ કરી દેવામાં આવે તો શું પરિણામ આવે ? હવાઅજવાળું શું તે મકાનમાં રોકાઈ રહી શકશે ? બારીબારણાં બંધ થયાં કે તરતજ તે મકાનમાં અંધકાર ફેલાઈ જશે, હવા ભલિન થવા માંડશે અને તેમનું બહારથી આવવું પણ બંધ થઈ જશે. બસ, હિંદની પણ આવીજ દશા થઈ છે. બહાર આવવા જવાનાં બધાં દાર બંધ કરી દેવામાં આવ્યાં, જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે અહીં જે કંઈ પ્રકાશ હતો તે પણ બંધ થઈ ગયો, બહારથી પ્રકાશનું આવવું પણ અટકી પડ્યું, અને હિંદમાં અંધકાર પ્રસરી ગયો. શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે કે વિદ્યારત્ન નીચ પાસેથી પણ લેવું જોઈએ અને સર્વને આપવું જોઈએ. જેટલી વિદ્યા તમે બીજાઓને આપશો તેટલોજ તમારી વિદ્યામાં વધારો થશે; પરંતુ અફસોસ છે કે હિંદીઓ બીજાઓને વિદ્યા આપતાં અત્યંત સંકોચ કરે છે અને બીજાઓ પાસેથી વિદ્યા ગ્રહણ કરવા પણ નથી ઇચ્છતા. બીજાઓની વિદ્યા ન શીખવામાં આવે તેટલા માટે સમુદ્રયાત્રાને નિષેધ કરવામાં આવ્યો. આવી સ્થિતિમાં વિદ્યારૂપી પ્રકાશનું અજવાળું કેવી રીતે રહી શકે ? હાયા ! સ્વાર્થ શું કોઈ અન્ય વસ્તુને કહેતા હશે ? વેદ અને શાસ્ત્ર કે જેનાવડે પરમાત્મવિષયક જ્ઞાન થાય છે, તે કોઈ પણ અન્ય દેશવાળાને ન ભળાવવાં, અન્ય દેશોમાં તેમનો પ્રચાર ન કરવો; શું એમ કરવાથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થશે ?

શું અન્ય દેશનિવાસીઓ પરમેશ્વરે બનાવેલાં મનુષ્ય નથી ? પરમેશ્વરે સાચા જ્ઞાનનો ભંડાર (વેદો) તમને સોંપ્યો, કે જેથી મનુષ્યોને એનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય, પણ તમે તો તમારું કર્તવ્ય બૂલીને તેમને તમારીજ સંપત્તિ માનવા લાગ્યા, ત્યારે કહો કે તમારી ઉપર ઈશ્વરનો કોપ ન થાય તો બીજું શું થાય ? બુદ્ધિ, ખ્રિસ્તી લોકો બાઈબલને ઈશ્વરી જ્ઞાન ગણે છે અને તેથી તેઓ તેના પ્રચાર માટે કેટલાં કષ્ટો સહન કરે છે ? કેટલા પ્રાણની આહુતિ આપે છે ? કેટલું ખર્ચું દ્રવ્ય ખર્ચે છે ? xxx અહા ! પરમાત્મા તેમની ઉપર પ્રસન્ન ન થાય તો બીજા કોની ઉપર પ્રસન્ન થાય ? કેમકે ઈશ્વરે તેમને જેવું અને જેટલું જ્ઞાન આપ્યું છે, તેટલું તેઓ બીજાઓને આપવામાં સંકોચ નથી કરતા. ઊલટું કષ્ટ સહન કરીને, તેમને વિદ્યા ભણાવીને, અસ્પર્શ-ને સ્પર્શ બનાવીને, ધન ખર્ચીને અરે પ્રાણ ગુમાવીને પણ તેઓ તે જ્ઞાન આપે છે. પરંતુ હિંદીઓ ! તમને જે કંઈ સોંપવામાં આવ્યું છે. તેનો શું તમે પણ બીજાઓમાં પ્રચાર કરો છો ? જો નથી કરતા, તો શું ઈશ્વર તમારાથી પ્રસન્ન થતો હશે ? શું હજી પણ તમે નથી સમજી શક્યા કે ઈશ્વરનો તમારી ઉપર કેટલો કોપ થઈ રહ્યો છે ! રાત્ર્ય ગયું, લક્ષ્મી ગઈ, વિદ્યા ગઈ, પ્રતિષ્ઠા ગઈ, બળ ગયું, પુરૂષાર્થ ગયો અને સર્વસ્વ ગયું તો પણ ન સમજ્યા, એથીજ દુષ્કાળ આવ્યો, પ્લેગ આવ્યો, કોગળિયું આવ્યું. ત્યારે શું હજી નથી સમજાતું કે ઈશ્વર આપણી ઉપર કોપ કરી રહ્યો છે ? વહાલા ! સાવધાન થાઓ. હજી સાવધાન થવાનો સમય છે.

પરમેશ્વરની દૃષ્ટિમાં બધા સમાન છે, કેમકે પરમેશ્વરેજ બધાને ઉત્પન્ન કર્યા છે, અને તેથી જો આપણે પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે પ્રાણીમાત્ર સાથે પ્રેમ કરવો જોઈએ. ભાઈને મારવાથી, કે તેની સાથે વેર બાંધવાથી, કે તેની ઘૂણા કરવાથી બાપ કદી પ્રસન્ન નથી થઈ શકતા, ત્યારે શું કોઈ મનુષ્યની ઘૂણા કરવાથી, અથવા તેને નીચ માનવાથી પરમેશ્વર, કે જે સર્વનો પિતા છે, તે પ્રસન્ન થવાનો છે ? કદાપિ નહિ. માત્ર મોઢેથીજ બોલીએ કે અમે પ્રભુપ્રેમી છીએ એ પૂરતું નથી. તમારે એ સિદ્ધાન્તને આચરણદ્વારા સિદ્ધ કરવો જોઈએ અને તેની સાબિતી એજ છે કે તમે મનુષ્યમાત્રની

સાથે પ્રેમ કરો, પ્રાણીમાત્ર સાથે પ્રીતિ રાખો, જગત્માત્ર પર સમ-
દષ્ટિ રાખો, સઘળાને સમાન અને આત્મવત્ માનો, અર્થાત્ એટલું ધ્યાનમાં
રાખો કે જે કંઈ હું છું તે તેઓ છે, અને જે કંઈ તેઓ છે તે હું છું;
એટલે કે હું અને તેઓ કંઈ પૃથક્ નથી પણ એકજ છીએ. કોઈ મનુષ્ય
ગમે તે દેશનો હોય, ગમે તે જાતિનો હોય, ગમે તે વર્ણનો હોય, તેની
પરવા ન કરો. તમારે તો ઇશ્વરની પ્રસન્નતા મેળવવા સાથે કામ છે,
તમારે તો પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરવું છે. હાથ શરીરનાં સર્વ અંગ
પ્રત્યંગને સહાયતા પહોંચાડે છે, પગને અથવા કોઈ બીજા અંગને જરા
દુઃખ થાય છે કે હાથ તરતજ તેમની સહાય કરવા દોડી જાય છે. હાથ
કદિ એવો વિચાર મનમાં નથી લાવતો કે પગ મારાથી નીચે છે, ગુદા
આદિ ઇંદ્રિયો અપવિત્ર છે, મોંમાં થુંક છે, નાકમાં લીંટ ભરેલું છે, કે
કાનમાં મેલ છે; તે તો સમદષ્ટિથી સર્વને સહાયતા કરે છે, અને સર્વનાં
દુઃખ ટાળવા પ્રયત્ન કરે છે, આવો વિચાર કદિ મનમાં પણ ન આણવો
જોઈએ કે ક્ષણેા મારાથી નીચે છે અથવા પરધર્મી છે.

અમેરિકામાં રવિવારને દિવસે એક સાહેબ સાથે “રામ” ને મુલાકાત
થઈ. તેની મઠમ શોમન ઈથોલિક હતી અને તે પોતે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનો
હતો. તેઓ પોતપોતાના દેવળમાં તો ગયાં, પરંતુ સાહેબ પ્રથમ પોતાની
મઠમને તેના દેવળમાં મૂકી આવ્યા પછીજ પોતાના દેવળમાં ગયો. પછી
પાછા ફરતી વખતે એ પોતાના દેવળમાંથી પોતાની સ્ત્રીને લેવા તેના
દેવળમાં ગયો, અને જાનને સાથે ઘેર આવ્યાં. “રામ” તે સાહેબને પૂછ્યું,
“તમે સ્ત્રી પુરુષ જાનને બિન્ન પંથનાં છો, છતાં એક બીજાં કેવી રીતે
પ્રેમથી રહી શકો છો?” તેણે જવાબ આપ્યો કે “ધર્મનો ઇશ્વર સાથે
સંબંધ છે, અને મારી મઠમનો અને મારો સંબંધ તો સાંસારિક છે.
ઇશ્વરની સમક્ષ મારાં કર્મોનો જવાબદાર હું છું, અને તેનાં કર્મોની ઉત્તર-
દાતા તે છે. તેથી વાદવિવાદ કરવાથી અમને શો લાભ? અમે સાંસારિક
સંબંધને લીધે એક બીજાને ચાહીએ છીએ.” સાહેબનો ઉત્તર સત્યજ
હતો. હાલુ પણ તેમજ જોઈએ; પરંતુ હિંદમાં જો સ્ત્રી વૈષ્ણવ હોય અને
પતિ શૈવ હોય તો તેમની વચ્ચે કદાપિ પ્રેમ બંધાવાનો નહિ. હાથ, !
કેટલો અનર્થ !

તમે લોકો (હિંદીઓ) અન્ય દેશવાસીઓને નીચ, મ્લેચ્છ આદિ નામોથી સંબોધો છો, અને તેમની સૂઝ રાખો છો; પરંતુ રામ કહે છે કે જેને તમે નીચ સમજો છો તેઓ ઉત્તમ છે, જેને તમે મ્લેચ્છ કહો છો તેમનું હૃદય પવિત્ર છે, અને તેઓ તમારી સાથે પ્રેમ રાખે છે. વિશેષમાં વળી તે લોકોમાં દેશપ્રેમ એટલો બધો છે કે પોતાના દેશ માટે પોતાનું લોહી વહેવડાવવા પણ તેઓ પ્રતિપળે તૈયાર હોય છે. એક જાપાની સ્ટીમરમાં ડેટલાક હિંદી યુવકો મુસાફરી કરતા હતા. તેઓ ચોથા વર્ગમાં હતા. ચોથા વર્ગના મુસાફરોમાટે હિંદુસ્તાનીઓને યોગ્ય ખોરાકની વ્યવસ્થા નહોતી. તેથી તેઓ ભૂખ્યા રહ્યા. એટલામા એક જાપાની યુવકની દૃષ્ટિ તેમની ઉપર પડી. તેને જણાયું કે આ બિચારા હિંદીઓ ભૂખ્યા છે. તે ઉદાર, દયાળુ જાપાની યુવકથી ન રહેવાયું. તે તરફાળ પહેલા વર્ગની ઝોરડીમાં ગયો, અને ત્યાંથી પોતાને બર્ફે ફળ અને મેવો લાગ્યો અને ભૂખ્યા હિંદીઓને ખવરાવ્યું હિંદી યુવકો બહુ ખુશ થયા અને તે કૃપાળુ જાપાની યુવકને તેની કિંમત આપવા લાગ્યા. પરંતુ જાપાની યુવકે ઉચિત આત્માસન અને મધુર વચનોદ્વારા સર્વનો સત્કાર કરી કિંમત લેવાની ના પાડી, અને પછી તેવીજ રીતે ચાર પાંચ દિવસ સુધી તેમને નિયમસર ફળ તથા મેવો આપતો રહ્યો, અને હર વખત કિંમત લેવાની ના પાડતો રહ્યો જ્યારે તેમને જૂદા પડવાનો સમય આવ્યો ત્યારે હિંદી યુવકો તેનો આભાર માનવા લાગ્યા અને ફરી તેને પૈસા લેવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા તે જાપાની યુવકે ફરી પણ તે લેવાનો ઇન્કાર કર્યો અને તેમને નમ્રતાપૂર્વક કહેવા લાગ્યો, “ ભાઈઓ ! હું પૈસા તો નથી લેવાનો, પરંતુ જો આપ સ્વીકારો તો મારી એક વિનંતિ છે. ” હિંદી યુવકોએ કહ્યું “ અવશ્ય, અવશ્ય કહો. ” જાપાની યુવકે કહ્યું “ મારી એટલીજ પ્રાર્થના છે કે જ્યારે તમે હિંદુસ્તાન જાઓ, ત્યારે એમ ન કહેતા કે જાપાની સ્ટીમરમાં અમને તકલીફ વેઠવી પડી હતી— ત્યાં જામવાની વ્યવસ્થા બરાબર નહોતી કેમકે જો તમે એવું કહેશો તો અમારા દેશની બદનામી થશે ” અહા ! કેવો પ્રેમ ! કેવો વિમલ દેશાનુગમ ! તે યુવક ન તો તે સ્ટીમરનો માલિક હતો અને ન તો તે સ્ટીમરમાં નોકર હતો, પરંતુ જે દેશની તે સ્ટીમર હતી, તે દેશનો તે

કહેવાસી હતો. અને એ સંબંધને લીધેજ તે તે સ્ત્રીમરની બદનામીને પોતાની અને પોતાના દેશની બદનામી ગણતો હતો. આજ સાચું વેદાંત છે; એનેજ સાચી “બ્રહ્મવિદ્યા” કહેવામાં આવે છે. શું અત્યારના હિંદી સુવકો એવું દેશાભિમાન ધરાવે છે ? હિંદીઓ શું આવું વેદાંત શીખ્યા છે ? શું તમારામાંથી કોઈને આવી અમલી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ છે ? હાય ! અહીંનું વેદાંત, અહીંની બ્રહ્મવિદ્યા તો માત્ર વાદવિવાદ કરવા માટેજ છે, આચરણમાં મૂકવા માટે નથી. પરંતુ યાદ રાખજો કે એવી બ્રહ્મવિદ્યા જ્યાંસુધી વર્તનમાં નહિ આણે ત્યાંસુધી તમારા દેશની ઉન્નતિ થવાની નથી, અફસોસ ! વેદાંત અને બ્રહ્મવિદ્યા ભણવામાં આવે છે હિંદમાં, અને તેનો અમલ થાય છે જાપાન અને અમેરિકામાં ! હમણાંજ રૂશીયા અને જાપાન વચ્ચેના યુદ્ધમાં જાપાનીઓને પોતાના એક લડાયક વહાણને ડૂબાડવાની આવશ્યકતા જણાઈ. એ તો નહીં હતું કે જે લોકો એ વહાણને ડૂબાડવા જશે તેઓ પણ ડૂબવાના, કેમકે તેમને ઉગારવાનો કોઈ ઉપાય ન હતો. છતાં વહાણના કેપ્ટને એક જાહેરનામું પોતાની પલટણમાં ફેરવ્યું કે “અમે એક વહાણને ડૂબાવવા ઇચ્છીએ છીએ; પરંતુ જે તેને ડૂબાવવા જશે તેને બચવાનો કોઈ ઉપાય નથી. આટલું જોખમ એકી જે તેને ડૂબાવવા જવા ઇચ્છતા હોય તેમણે અરજી કરવી.” કેપ્ટનની કચેરી અરજીઓથી ભરાઈ ગઈ. કેટલાક જાપાનીઓએ તો પોતાની આંગળી કાપી તેના રક્તવટ અરજી લખી હતી. કેટલાકોએ અરજીમાં એવી ધમકી આપી હતી કે “જો અમને નહિ મોકલવામાં આવે તો અમે ગળે ફાંસો ખાઈ મરી જઈશું.” અહા ! મરવા માટે આટલી બધી ઉત્કંઠા શામાટે ? વહાલાઓ ! તે વહાણને ડૂબાવવાથી જાપાનને લાભ થતો હતો. દેશના લાભની સામે તેઓ પોતાના પ્રાણને કંઈ હિસાબમાંજ નથી ગણતા. જ્યારે અહીં હિંદુસ્તાનમાં “આપ મૂવા તો જગ મૂવા” જેવી વદંતીઓ સંભળાય છે. ! જો કોઈ હિંદીને એમ કહેવામાં આવે કે તમારા મરણથી હિંદીઓને રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે, તો તમે મરવાનું સ્વીકારશો ! એ સવાલનો શો જવાબ મળશે ? એજ કે મરી ગયા પછી રાજ્ય મળે તોએ અમેને શો લાભ ? હાય ! કેવો પ્રયત્ન સ્વાર્થ ભરેલો છે. પ્લેગ ને લીધે દર મહિને લાખથી અધિક મનુષ્યો મરણ

પામે છે. કોગળિયું વગેરે અન્ય વ્યાધિઓના લોગ થાય છે તે તો જૂદા. પરંતુ હિંદમાં કોઈ એવો માઈનો પૂત નથી કે જે પોતાના આ ક્ષણ-ભંગુર દેહને પોતાના દેશોપકારરૂપી યજ્ઞમાં હોમી દે; અર્થાત્ દેશના ભલામાટે પોતાના પ્રાણ નિષાવર કરી દે, અથવા શ્રમ વેડી પરસેવો વહેવડાવે, અથવા થોડુંક કષ્ટ સહન કરી લે. આપણા દેશને માટે પ્રાણ કુરબાન કરવા તો એક બાબત રહ્યા, પરસેવો વહેવડાવવો તો એક બાબત રહ્યો, કષ્ટ સહેવું તો એક બાબત રહ્યું, પણ આપણે હાથે દેશનું ભૂંડું ન થવા પામે તોયે ધન્યભાગ્ય ! હમણાંજ એક હિંદી વિદ્યાર્થી જાપાનમાં અભ્યાસ કરતો હતો. એક દિવસ તે નિશાળના પુસ્તકાલયમાંથી એક પુસ્તક પોતાને ત્યાં વાંચવામાટે લઈ આવ્યો, તે પુસ્તકમાં એક નકશો હતો, તેની તેને બીજા કોગળ ઉપર રૂપરેખા દોરવી હતી. પરંતુ તે વિદ્યાર્થીએ નકશો દોરવા જેટલી મહેનત કરવાનું પસંદ ન કર્યું, અને તે પુસ્તકમાંથી જે પાના ઉપર નકશો દોરેલો હતો તે પાનું ફાડી પોતાની પાસે રાખી લીધું. કેટલાક દિવસો પછી એક જાપાની વિદ્યાર્થીએ તે ફાટેલું પાનું જોયું. તેણે પ્રિન્સીપાલ (અધ્યક્ષ) ને તેની ખબર આપી; અને એવો કાયદો પસાર કરવામાં કરવામાં આવ્યો કે ભવિષ્યમાં કોઈ પણ હિંદી વિદ્યાર્થીને પુસ્તકાલયમાંથી કોઈ પણ પુસ્તક ઘેર વાંચવા માટે ન આપવું ! અફસોસ ! પોતાના એક જરા જેટલા સ્વાર્થને લીધે, એક જરા જેટલી મહેનત બચાવવા ખાતર તે હિંદી વિદ્યાર્થીએ પોતાના દેશને કેટલું બધું નુકશાન કર્યું ! તમારાથી પણ આવીજ ભૂલ થવી સંભવિત હતી. હાય ! કેટલા શોકની વાત છે કે આપણે આપણા પોતાના નજીવા સ્વાર્થને ખાતર અથવા આપણી પોતાની નાની સરખી અગવડથી બચવામાટે પણ એવાં કામ કરી બેસીએ છીએ કે તેથી આપણા સમગ્ર દેશને હાનિ થાય છે; અને પરિણામે આપણે પણ કષ્ટ અને હાનિ લોગવીએ છીએ.

જુઓ, હાંગકાંગમાં અંગ્રેજોની એક મુસલમાની પલટણ હતી. તે પલટણના સિપાઈઓનો પગાર મહીને ૪૫) રૂપીઆ હતો. એ સિપાઈ સિપાઈઓ જેમને અહીં ૯ કે ૧૦ રૂપીઆ મળતા હતા, તેમણે અરજી કરી કે જો અમને મહીને ૧૫ રૂપીઆનો પગાર આપવામાં આવે તો અમે ખુશીથી હાંગકાંગ જવા તૈયાર છીએ. સરકારને તો એમાં લાભજ

હતો. એટલે સરકારે તેમની અરજ સ્વીકારી, અને મુસલમાની પલટણને નોટિસ આપી કે જેને મહિને રૂ. ૧૫) ના પગારમાં રહેવું હોય તે રહે, બીજા રાજનામું આપી આજ્ઞા જાય. તે મુસલમાની પલટણના એકે સિપાઈએ મહિને રૂ. ૧૫) ના પગારમાં રહેવાનું કબૂલ ન કર્યું અને રાજનામાં આપી દીધાં. ત્યાર પછી તેમણે વિલાયત મુખી એને માટે અરજીઓ કરી પરંતુ કંઈ વળ્યું નહિ. બ્યારે થોડા ખર્ચમાં સરકારનું કામ ચાલી શકતું હોય તો પછી તેને મોટો ખર્ચ કરવાની શી જરૂર ? બળવાન સિપાઈઓ થોડા ખર્ચમાં મળતા હોય તો પછી સરકાર એવી બેવકૂફ ક્યાં. હતી કે તે મુસલમાન સિપાઈઓનું સાંભળે ? સારાંશ કે સિખ સિપાઈઓને ભરતી કરવામાં આવ્યા, અને મુસલમાનોને રજા આપવામાં આવી. નિરાશ થઈને મુસલમાન સિપાઈઓ આફ્રિકામાં “ મુસ્લિમ ” ના દેશમાં આજ્ઞા ગયા, અને તેના સૈન્યમાં ભરતી થઈને તેને અંગ્રેજો વિરુદ્ધ ઉશ્કેરવા લાગ્યા. મુસ્લિમો તેમના દાવમાં આવી ગયો અને તેણે અંગ્રેજો વિરુદ્ધ લડાઈ શરૂ કરી. અંગ્રેજોએ હાંગકાંગથી સિયોની એજ, પલટણને તેની સામે લડવા માટે મોકલી. તે મુસલમાન સિપાઈઓને બબર પડી કે તેમની સામે તેજ સિખ પલટણ આવેલી છે, તેથી જૂનું વેર-વાળવાના જોશમાં તેઓ અત્યંત બહાદુરીથી લડ્યા. પરિણામે તે સિખ પલટણના કેટલાએ સિપાઈઓ માર્યા ગયા અને ઘણા ઘાયલ થયા; ઘણા જણ તે રૈતાળ રણની ગરમી સહન ન કરી શકવાને લીધે મરણ શરણ થયા અને કેટલાયે સિપાઈઓ તેને લીધે માંદા પડ્યા. સારાંશ એટલેજ કે અંતે બધાનો વિનાશ થયો. વહાલા ! જુઓ. જે જેણું કરે છે, તે તેવાં ફળ પામે છે. આ સિખ સિપાઈઓએ પોતાના પાંચ રૂપિયાના સ્વાર્થને ખાતર તે મુસલમાન સિપાઈઓને પિસ્તાળીશ રૂપિયાનું નુકશાન કર્યું હતું. તેનું તેમને એ ફળ મળ્યું કે માર્યા ગયા, મરી ગયા, માંદા પડ્યા, અને વિનાશ પામ્યા. હાય ! સ્વાર્થ કેવી બુંડી બલા છે ! તે પ્રથમ તો બીજાઓને હાનિ કરે છે, અને પછી, જે તેનો ઉપયોગ કરે છે તેનો પણ તે નાશ કરે છે. વહાલા ! જેવી રીતે આ શરીરના જીવનને માટે હાથ, પગ, નાક, આંખ, કાન, દાંત, જીભ, ઇત્યાદિ બધી ઇન્દ્રિયોની આવશ્યકતા છે, તેવીજ રીતે આ સંસારના જીવનમાટે સિન્ન સિન્ન જાતિના

બધા મનુષ્યોની પણ આવશ્યકતા છે, પછી ભલે તેઓ હિંદુ હોય, મુસલમાન હોય, ખ્રિસ્તી હોય કે પારસી હોય. આપણે હુઃખ દઈએ તો કોને દઈએ ? નીચ ગણીએ તો કોને ગણીએ ? સ્વાર્થ સાધીએ તો કોની સામે ? જુઓ, જો આખ એમ કહે કે “ જોઈ છું તો હું અને લાલ થાય છે હાથ વગેરેને, માટે હું જોવું છોડી દઈશ; ” હાથ કહે કે “ કામ તો હું કરું છું અને સ્વાદ લે છે મોહું, માટે હું કામ કરવું છોડી દઈશ, ” પગ એમ કહે કે “ આખા શરીરનો ભાર ઉપાડીને હું ફરું છું, અને આ બીજા લાગે તો આરામ કરે છે, માટે હું ફરવું છોડી દઈશ ” એજ પ્રમાણે અન્ય બધી ઇદ્રિયો પણ કહે અને પોતપોતાનું કાર્ય કરવું છોડી દે, તો કહો વહાલા ! કેટલા અન્યાય થઈ પડે ! શું એવી સ્થિતિમાં આ શરીર એક મિનિટ પણ ટકી શકે ? કદાપિ નહિ. જુઓ, જો આંખ એમ કહે કે જે વસ્તુને હું સુદર જોઈ તેને હું મારીજ પાસે રાખીશ, અને તે પોતાનીજ પાસે રાખવા પ્રયત્ન કરે તો પરિણામ શું આવશે ? પ્રથમ તો આંખમાં તે વસ્તુ સમાશેજ નહિ; પણ જો તે વસ્તુ નાની હશે તો તેનાથી આખ ફૂટી જશે. જો હાથ એમ કહે કે જે વસ્તુ હું ઠમાઈ છું તેને હું મારીજ પાસે રાખીશ, અને પોતાને ચીરી તેમાં લેતો હોય તો શું થશે ? તે પાકી જશે, સડી જશે, અને તેમાં ફીડા પડી જશે. તેજ પ્રમાણે અન્ય ઇદ્રિયો પણ હુઃખ પામશે. આ પ્રમાણે ત્યારે આ વાત સિદ્ધ છે કે સ્વાર્થ સ્વાર્થીનેજ કાળાતરે અધિક હાનિ કરે છે, તો પછી તેને આપણા મનમાં અને વહેવારમાં શા માટે જોઈએ ? હિંદી વિદ્યાર્થીએ સ્વાર્થને લીધે પુસ્તકનું પાનું ફાડ્યું હતું. તેણે પોતે પણ નુકશાન લોગવ્યું અને પોતાના દેશને પણ હાનિ પહોંચાડી. સિખ પલટણે પોતાના સ્વાર્થને ખાતર મુસલમાન સિપાઈનું નુકશાન કર્યું હતું, તેથી તેઓ પોતેજ નાશ પામ્યા. દુકમાં આવી રીતે સ્વાર્થીઓએ પોતાના સ્વાર્થને લીધે પોતે નુકશાન ખમ્યાના અને દેશને પુષ્કળ હાનિ કર્યાનાં સંકટો ઉદાહરણ હિંદના ઇતિહાસમાં મળી આવે છે. કૌરવપાંડવો વચ્ચે સત્યાનાશી યુદ્ધ થયું, હિંદમાં મુસલમાની અમલનો સ્થાપના, શાહજહાના પુત્રોનું માહોંમાહે લડવું, મુસલમાની ખાદ-શાહુતનો વિનાશ, અંગ્રેજોની હિંદુસ્તાનમાં રાજ્યની જડ જમાવવી, મરાઠા

ઓના હાથ, સિંજોનો વિનાશ, અંગ્રેજોનું સમસ્ત હિંદુસ્થાનના રાજ્ય કર્તા બનવું, ઇત્યાદિ બધી વાતો ઉપર જો દૃષ્ટિ નાખશે તો જણાશે કે આપણે હિંદુસ્થાનીઓના સ્વાર્થપણને લીધેજ આ સઘળું થવા પામ્યું છે. જો આપણામાં સ્વાર્થ ભરેલો ન હોત તો બારતવર્ષ આજે વિદેશીઓના ચંરણમાં ન લોટતું હોત. હાય ! સ્વાર્થે તમને કંઈ દશામાંથી દેવી અવદશામાં પહોંચાડ્યા છે ! સ્વર્ગમાંથી તમને રસાતળમાં ફેંકી દીધા છે, મનુષ્યમાંથી યજુ બનાવી દીધા છે, અને સિંહ હતા તેના શૃગાલ કરી દીધા છે. ત્યારે શું વહાલા ! હજુએ તમે તેને નહિ છોડો ?

હિંદુસ્તાનમાં સ્વાર્થપરાયણતા પ્રથમથી ન હતી જો તમે તમારા પૂર્વ પુરુષોનાં જીવનચરિત્ર ઉપર એક વાર દૃષ્ટિ નાખશે તો જણાશે કે જે ઋષિઓનાં તમે સંતાન છો, તે કેવા નિઃસ્વાર્થી હતા; બીજાના ભલાને માટે તે મહાત્માઓ તન, મન, ધનને કેવાં કુરબાન કરતા હતા. તેઓ પોતાના પ્રાણની પણ પરવા નહોતા કરતા. તેઓ શરીરનું માંસ અને હાડકાં સુદ્ધાં બીજાઓના ભલાની ખાતર આપી દેતા હતા. જ્યાંસુધી હિંદમાં આવા પુરુષો થયા હતા ત્યાંસુધી હિંદીઓએ ચક્રવર્તી રાજ્ય લોગવ્યું, ત્યાંસુધી હિંદ સંસારમાં શિરોમણિ ગણાતું; પરંતુ ન્યારથી આ સ્વાર્થરૂપી બક્ષાએ હિંદુસ્તાનને ઘેરી લીધો છે, ત્યારથી હિંદુસ્તાનની દશા પલટાઈ ગઈ છે. તેથી જો તમે ફરી ઉન્નતિ કરવા આહુતા હો તો એકદમ આ સ્વાર્થને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢો. મરવાનું તો બધાને હોય છે, પરંતુ આપણે માત્ર કાળવશજ મરીએ છીએ, અન્ય પ્રકારે આપણને મરતાં નથી આવડતું. મરતાં આવડે છે જાપાનવાળાઓને, અમેરિકાવાળાઓને, અને યૂરોપવાળાઓને. માટે આપણે પણ તેમની પાસેથી મરતાં શીખવું જોઈએ. અમેરિકામાં એક સમયે સાયન્સ (વિજ્ઞાન)ની ઉન્નતિને માટે એક મનુષ્યને જીવતો ચીરવાની આવશ્યકતા જણાઈ કે જેથી રક્તનો પ્રવાહ અમુકસમયે અમુક નાડીમાં કેવી રીતે થાય છે એની શોધ થાય. મડદાને ચીરવાથી આ વાત જણાઈ શકતી નહોતી, કેમકે મડદામાં રક્તનું વહન નથી થતું. એક માણસ આ કામમાટે પણ તૈયાર થઈ ગયો અને તેને ચીરવામાં આવ્યો ! એકવાર આંખના પડદા વિશે જાણવાની જરૂર પડી. એવી જાહેર માગણી કરવામાં આવી કે કોઈ એક પુરુષે પોતાની આંખ ચીરાવરાવવી ! ત્યારે વહાલા ! શું

તે લોકોએ શું પોતાના લાલભાટે પોતાના શરીર અને આંખને જીવતાં ચીરાવરાવી હશે ? ના ના, માત્ર દેશના લાલભાટે. તેમને તો માત્ર એટલો જ ઉચ્ચ વિચાર હતો કે અમારું આ નાશવંત શરીર દેશને ઉપયોગી થાય, તો તેથી ઉત્તમ સફળિતિ ખીજી શું હોઈ શકે ? જો અમારું શરીર કે આંખ ચીરવામાં આવશે તો ડોક્ટરોનું જ્ઞાન વધશે અને તેઓ ખીજાં-ઓનાં શરીર અને આંખને પૂરેપૂરો ફાયદો પહોંચાડી શકશે; અને તેથી અમારું શરીર અને આંખ, જેનાથી હુમણાંસુધી માત્ર અમને જ લાલ પહોંચ્યો છે, તે હવે પછી પ્રત્યેક મનુષ્યના લાભને માટે ઉપયોગી થશે, અર્થાત્ અમારું શરીર અને આંખ પ્રત્યેકનાં શરીર અને આંખની સાથે મળી જશે. અહા ! કેવું ઉત્તમ જ્ઞાન ! વહાલા ! તમારે પણ આ જ્ઞાન શીખવું જોઈએ. જ્યાંસુધી તમને આવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી થયું ત્યાંસુધી કદાપિ ઉન્નતિ થવાની નથી.

એટલું જ નથી કે તે લોકો મનુષ્યો ઉપર જ પ્રેમ રાખે છે, પરંતુ માંસાહારી હોવા છતાં તેઓ પ્રાણીમાત્ર ઉપર પણ પ્રેમ રાખે છે. અમેરિકાનો પ્રેસીડેન્ટ (રાષ્ટ્રપતિ) એકવાર દરબારમાં જતો હતો. રસ્તામાં તેણે જોયું કે એક સુવર કીચડમાં ફસાઈ પડ્યું છે. સુવર બહાર નીકળવા નેટલો વધારે પ્રયત્ન કરતું હતું તેટલું જ તે વધારેને વધારે કીચડમાં ફસાતું હતું. તે જોઈ પ્રેમીકંટથી ન રહેવાયું. તે પોતે પહેરેલાં દરબારી વસ્ત્રો સાથે કીચડમાં ફરી પડ્યો અને સુવરને બહાર કાઢ્યું. પછી ટાઇમ થઈ જતો હતો તેથી તે કીચડથી ખરડાયલા વસ્ત્રો પહેરીને જ દરબારમાં ગયો. પ્રેસીડેન્ટ સાહેબની આવી સ્થિતિ જોઈ અન્ય દરબારીઓને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. તેઓ રાષ્ટ્રપતિને નમ્રતાપૂર્વક એ વિષે પૂછવા લાગ્યા. પ્રેમીકંટે સઘળી વાત કહી સંભળાવી. દરબારી લોકો બહુ ખુશ થયા અને સહસ્ર મુખે પ્રેમીકંટની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે આપણા પ્રેસીડેન્ટ સાહેબ એટલા દયાળુ છે કે સુવર ઉપર પણ દયા દેખાડે છે. કોઈ કંઈ કહેવા લાગ્યો અને કોઈ કંઈ. પ્રેસીડેન્ટે કહ્યું કે મારી આવી જૂડી જૂડી પ્રશંસા શામાટે કરો છો ? મેં સુવર ઉપર દયા નથી કરી કિંતુ તેને કીચડમાં નિરાધાર અવસ્થામાં ફસાયેલું જોઈ મારા હૃદયમાં દુઃખ થયું. મેં તે દુઃખને દૂર કર્યું છે, મેં સુવર સાથે લક્ષાઈ નથી કરી

પરંતુ મારી પોતાની સાથે લલાઈ કરી છે, કેમકે તેના કીચડમાં સપડાવાથી જે દુઃખ મને થયું હતું તે તેને બહાર કાઢવાથી મટી ગયું. અહા ! સાચા વેદાંતનું આ કેવું જીવંત ઉદાહરણ છે, કે અન્ય પ્રાણીના દુઃખને પોતાનું દુઃખ ગણવું, અને પ્રાણીમાત્રનું દુઃખ દૂર કરવાથી પોતાનું જ દુઃખ દૂર થયું છે એમ માનવું. જો તેને સ્થાને કોઈ હિંદી રાજા કે અમીર હોત તો તે સુવરને બહાર કાઢત ખરો કે ? કદાપિ નહિ. ત્યારે વિચાર કરો કે “પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા કરવી ” એ જે તમારો મુખ્ય ધર્મ છે તે ઉદાર ધર્મથી તમે કેટલા બ્રહ્મ થયા છો ? ધર્મ-બ્રહ્મ તો થયા; પરંતુ ધર્મબ્રહ્મ થવાથી જે સજ્જ લોગવની પડે છે તે પણ આજે તમે લોગવી રહ્યા છો. અને ત્યાંસુધી તમે આ સજ્જમાંથી મુક્ત નથી થવાના કે જ્યાંસુધી ફરી તે ઉદાર દયા ધર્મ અનુસાર તમારું જીવન નહિ સુધારો.

સુસલમાન બાદશાહીના સમયમાં, જ્યારે અંગ્રેજો હિંદુસ્તાનમાં કેવળ વ્યાપારીજ હતા, ત્યારે ફરૂખશીયર નામે એક બાદશાહ માંદો પડ્યો. અનેક હકીમ અને નૈઘોથી તેને આરામ ન થયો અને લાગ્યવશાત એક અંગ્રેજ ડૉક્ટર ત્યાં આવેલો હતો. તેના ઔષધથી તે સારો થઈ ગયો. બાદશાહે બહુજ પ્રસન્ન થઈને ડૉક્ટરને બહુ મોટું ઇનામ, પોશાક તથા જાગીર આપવા ઇચ્છા જણાવી. ડૉક્ટરે અરજ કરી કે “જહાંપનાહ ! હું કંઈ લેવા નથી ઇચ્છતો, પરંતુ જો હજીવ પ્રસન્ન થયા હોય તો અંગ્રેજ વ્યાપારીઓના માલ ઉપરની જકાત માફ કરવા કૃપા કરે. ” તરતજ અંગ્રેજ વ્યાપારીઓના માલ ઉપરની જકાત માફ થઈ. અંગ્રેજ ડૉક્ટરે પોતાના લાભનો વિચાર ન કર્યો. જો તેણે પોતાનાજ લાભ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખી હોત અને બાદશાહ આપતો હતો તે ભારે ઇનામ લઈ લીધું હોત તો થોડા દિવસ માટે તો તે ધનાઢ્ય બની જાત. પરંતુ તેણે તો પોતાના દેશનોજ વિચાર કર્યો અને તેથી આજો દેશ ધનાઢ્ય બની ગયો. આહ ! તે લોકોમાં કેવું વ્યાવહારિક વેદાંત છે ! ત્યારે પછી તે લોકો ઉન્નતિ ન કરે તો બીજું કોણ કરશે ?

હિંદુસ્તાનીઓને તો જરાબર આજ ઉદાહરણ લાગુ પડે છે. એક સાધુએ એક માણસને કોઈ એક વસ્તુ આપી. આ વસ્તુમાં એવો શુભ હતો

કે તે વસ્તુ પાસેથી જે કંઈ માગવામાં આવે તે માગનારને તરતજ મળે; પરંતુ તેના પાડોશીને માગનાર કરતાં બમણું મળે. તે માણસે ધન માગ્યું, હાથી ઘોડા માગ્યા, ગાય ભેંસ માગી, અને બીજું જે કંઈ માગ્યું તે સઘળું તેને મળ્યું; પરંતુ તેના પાડોશીને તેનાથી બમણું મળ્યું. પાડોશીને આ પ્રમાણે બમણું મળવાને લીધે તે અત્યંત ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યો. એક દિવસ તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ વસ્તુ પાસેથી હવે એવું શું માગવું કે જેથી પાડોશીને બમણું મળતાં તેને બમણું નુકશાન થાય? વિચાર કરતાં કરતાં તેના મનમાં આવ્યું કે મારી એક આંખ ફૂટી જાય એમ માણું એટલે મારી એક આંખ ફૂટે તો તેની બન્ને આંખો ફૂટી જશે. તેણે એમજ કર્યું. અને તેની એક આંખ તથા પાડોશીની બન્ને આંખો ફૂટી ગઈ. પછી તેણે પોતાનો એક હાથ અને એક પગ ટુટી જવામાટે તે વસ્તુ આગળ પ્રાર્થના કરી. તેના એક હાથ અને એક પગ ટુટી ગયા, અને તેના પાડોશીના બન્ને પગ ટુટી ગયા. લાગ્યવશાત્ તેને લકવો થયો અને તેથી તેના બાકી રહેલા હાથ પગ પણ ટુટી ગયા અને આંખ પણ ફૂટી ગઈ. એટલે તેણે તે વસ્તુ પાસે બન્ને હાથ પગ અને આંખો માગી. પણ તેનો અસ્વીકાર થયો; કેમકે પાડોશીને તેનાથી બમણું મળવું જોઈતું હતું, પરંતુ તેને ચાર હાથ, ચાર પગ ને ચાર આંખો ન હતી. તેથી તેણે લાચાર થઈ પોતાના એક પગ હાથ અને આંખ સારી થઈ જાય એવી પ્રાર્થના કરી. તે સ્વીકારાઈ. તેના એક હાથ, એક પગ અને એક આંખ સારી થઈ, અને પાડોશીના બન્ને હાથ, પગ, આંખ સારા થઈ ગયા. પાડોશી તો જેવો હતો તેવો થઈ ગયો, પરંતુ તે દુર્ભાગીની એક આંખ ફુટેલીજ રહી, અને એક હાથ અને પગ ટુટેલાજ રહ્યા. માટે વહાલાઓ! વિચાર કરો, કે જે પોતાના પાડોશીનું ભુંડું ઈચ્છે છે તેનું પોતાનુંજ ભુંડું થાય છે. પાડોશી એટલે આપણા દેશભાઈઓ, માટે દેશ ભાઈઓનું ભુંડું નહિ ઈચ્છવું જોઈએ. બા-ઈબલમાં લખ્યું છે કે તમારા પાડોશીને તમારા જેટલાજ ચાહો. પરંતુ તમારા શાસ્ત્રોમાં તેથી પણ વધુ ઉદારતા મળી આવે છે, કેમકે તેમાં માત્ર પાડોશી કે દેશજનો ઉપરજ નહિ પરંતુ સમસ્ત જગત પર તમારા પંડ જેટ-લોજ પ્રેમ કરવાનું કહ્યું છે; પરંતુ તમે તમારા શાસ્ત્રોમાં લખેલી આજ્ઞા જગતને ચાહવાની વાતને જરા જેટલીએ માનતા નથી! આ કેટલું લજ્જા-સ્પદ કહેવાય? વહાલા! જો જગત તરફ તમારી જાત જેટલો પ્રેમ ન

ખતાવી શકતા હો તો તમારા દેશને તો તમારા પંડ નેટલો આહો ! જો દેશને પણ ન આહી શકતા હો તો તમારા કુટુંબ ઉપર તો તેટલો પ્રેમ રાખો ! કેવી 'શોકજનક' વાત છે કે તમે તમારા કુટુંબમાં પણ લેદ પાડી રાખ્યા છે ! જો તમારા કુટુંબ સાથે પણ આટલો લેદ ન રાખ્યો હોત તો તમે એકાએક આટલા બધા અધોગત ન થયા હોત અને તમારી દશાનું ચક્ર એકાએક આટલું બધું ન પલટાઈ જાત.

લેદલાવ (દેતલાવ) એ ઉન્નતિના માર્ગમાં એક મહાન્ અનિવાર્ય અને તીક્ષ્ણ કંટક છે, કેમકે પરમેશ્વરે આ જગત્માં ઉત્પન્ન કરેલા પદાર્થોનો તે ચથાર્થ લાભ લેવા દેતો નથી. કેટલીએ ઉપયોગી ચીજોને તે અગ્રાહ્ય, અસ્પર્શ્ય, નીચ, વગેરે મનાવે છે; અને એવી માન્યતાને લીધે આપણે તે વસ્તુઓથી દૂર નાસીએ છીએ; અને તેથી આપણી ઉન્નતિને સહાયક એવો કંઈ ને કંઈ લાભ, જે તેમનાવડે થવો જોઈતો હોતો, તે નથી થતો. એટલે આપણી ઉન્નતિમાં તેટલો અંશે ન્યૂનતા રહી જાય છે, કે જે ન્યૂનતા આપણને ઉન્નતિની અંતિમ સીમાસુધી પહોંચવા દેતી નથી. આ ન્યૂનતા અન્ય કોઈ પણ પ્રકારે પૂર્ણ નથી થઈ શકતી, પછી જન્મે વચ્ચે ગમે તેટલું મળતાપણું હોય તોયે શું ? ગાયના દૂધથી આપણને જે લાભ થાય છે તે ભેંસ કે બકરીના દૂધવડે નથી થતો; અને બકરીના દૂધમાં જે ગુણ રહેલા છે તે ગાયના દૂધમાંથી નથી મળતા. માટે આપણી પૂરેપૂરી ઉન્નતિ થાય તે માટે આપણને ઈશ્વર રચિત પ્રત્યેક પદાર્થની સહાયતાની અત્યંત આવશ્યકતા છે; અને તે સહાયતા આપણને ત્યારેજ મળી શકે છે કે જ્યારે લેદલાવનો સમૂળો નાશ થાય. હિંદુસ્થાનમાં લેદલાવ અતિ પ્રબળ રીતે દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. અમેરિકા, જાપાન આદિમાં એટલો બધો લેદલાવ નથી જણાતો. અને હિંદુસ્થાન એટલું બધું પાછળ પડી ગયું છે, અને અમેરિકા જાપાન આદિ એટલા બધા આગળ વધી ગયા છે તેનું એજ કારણ છે. હિંદુસ્થાનમાં જે વસ્તુઓને તુચ્છ ગણે છે, જે વસ્તુઓમાંથી કંઈ પણ લાભ થવાની આશા નથી રાખવામાં આવતી, અથવા જે વસ્તુઓનો સ્પર્શ સુદ્ધાં એટલો ત્યાજ્ય ગણાય છે કે ગંગાસ્નાનની જરૂર પડે છે, તે વસ્તુઓમાંથી અમેરિકા આદિ દેશોવાળા આશાતીત લાભ ઉઠાવે છે. ગમેદું અને સુવ્વર હિંદુસ્થાનીઓની દ્રષ્ટિએ એતિ નીચ અને અપવિત્ર છે, પરંતુ અમેરિકામાં તે ઘણું ઉપયોગી ગણાય

છે. વિદ્યા કે જેની ઉપર દષ્ટિ પડતાંજ ઉલટી થઈ આવે છે, તે અમેરિકામાં એક સારી વ્યાપારિક વસ્તુ મનાય છે. હાડકાં કે જેના સ્પર્શમાત્રથી સ્નાન કરવું પડે છે તે એટલી ઉપયોગી વસ્તુ છે કે સમસ્ત જગતને તે પોતાનો લાભ આપી રહી છે. તેનું ખાતર જે ખેતરમાં નાખવામાં આવે છે તે ખેતરમાં ચાર ગણો પાક ઉતરે છે. તેમાંથી જે ફેસફરસ નીકળે છે તે જગતને ફાયદો કરે છે. દિવાસળી તે ફેસફરસની બને છે; અને પુષ્ટિ-કારક ઉત્તમ ઔષધિઓ પણ તેનીજ બને છે. વાળ કે જેને તમે તુચ્છ સમજી દેંડી દો છો તેવડે અમેરિકામાં પુષ્કળ પૈસા કમાવામાં આવે છે. તેવીજ રીતે અન્ય સર્વ વસ્તુઓ જે હિંદુસ્તાનમાં અસ્પર્શનીય, અપવિત્ર અને અયોગ્ય ગણાય છે, તેમાંથી અન્ય દેશોવાળા અગણિત ધન કમાય છે. તે દેશોમાં જ્યારે આવી આવી વસ્તુઓને પણ ઉપયોગમાં લે છે અને લાભ ઉઠાવે છે, ત્યારે અફસોસ છે કે હિંદુસ્થાની લોકો સાધુઓ પાસેથી પણ કામ લેવાનું નથી બંધુતા ! હજારો, લાખો સાધુઓ પડેલા છે; જો તેમનો ઉપયોગ કરી શક્યા હોત; અથવા તેમનો લાભ લેવાની શુદ્ધિ હિંદુસ્થાનીઓમાં હોત, તો હિંદુસ્થાનનું મહા કલ્યાણ થાત.

એક એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે હિંદના લોકો મનુષ્યો ઉપરાંત જનાવરો પાસેથી પણ મનુષ્યનું કામ લેતા હતા. ભગવાન રામચંદ્રજીએ વાનરોની સેના બનાવી હતી, અને તેવડે એવો વિજય મેળવ્યો હતો કે આજ કાલના હિંદના લોકોની સેનાવડે પણ એવો વિજય મળવો મુશ્કેલ છે. જો રામચંદ્રજી વાનરોને વાનર કહીનેજ ખેંચી રહ્યા હોત અને તેમને તુચ્છ ગણી લેદલાવ રાખ્યો હોત તો રામચંદ્રજીને પણ કેટલી મુશ્કેલી ખમવી પડત ? એવા ભગવાન શત્રુસામે લડવાનું હતું કે જેની પાસે અસંખ્ય સેના હતી, અને જેની હાકલ સાંભળીનેજ સમસ્ત ભૂમંડળનું માળજું થરથરી ઉઠતું હતું. રામચંદ્રજીની સાથે પોતાના લાઈ લક્ષ્મણ સિવાય ન તો કંઈ સેના હતી કે ન તો કંઈ ખજાનો. જો મનુષ્યોની સેના બનાવવાની ઇચ્છા કરી હોત તો એટલું બધું ધન ક્યાંથી મળત ? તેઓ તો રાજ્યબ્રહ્મ થયેલા અને વળી વનવાસી હતા. સેનાને પગાર આપવો પડત, ખાવાની વ્યવસ્થા કરવી પડત, ધનુષ્ય, બાણ, શસ્ત્ર, અસ્ત્ર આદિની ગોઠવણ કરવી પડત. પરંતુ પ્રિયો ! એ વસ્તુઓની આવશ્યકતા તો તે લોકોને

હોય છે જેમની દૃષ્ટિમાં લેદલાવ ભરેલો છે. રામચંદ્રજીને, તો સાચી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થયેલી હતી. તેમનામાં લેદલાવનો સર્વથા અભાવ હતો. તેમની દૃષ્ટિએ મનુષ્ય અને વાનરમાં લેદ ન હતો; અને પ્રકૃતિનો આ એક નિયમ છે કે જેનામાં લેદલાવ (દૈતલાવ) નો અભાવ થાય છે તેની સાથે સમસ્ત પ્રકૃતિ પણ લેદ લાવ નથી રાખતી; અર્થાત્ પ્રકૃતિ તેને પોતાનો મિત્ર સમજે છે, અને તેને હરેક પ્રકારે સહાય કરે છે. તે પ્રમાણે વાનર રામચંદ્રજીના મિત્ર બની ગયા, અને તેમની એક મહા બળવાન સેના રામચંદ્રજીને ખાતર ભરવા તથા મારવામાટે તૈયાર થઈ ગઈ. તેમને ન તો પગારની આવશ્યકતા હતી, ન વસ્ત્રોની, ન તો અન્નની આવશ્યકતા હતી કે ન ધનુષ્યબાણની. એવી સેના તૈયાર કરીને ચઢાઈ કરવામાં આવી, અને વિજય મેળવ્યો. અહા ! બ્રહ્મવિદ્યામાં 'કેવું' જાદુ ભરેલું છે કે પશુઓ અને પાષાણો પાસેથી પણ એવું એવું કામ લઈ શકાય છે કે જે સાધારણ રીતે તદ્દન અસંભવિત જણાય છે. માટે તમે પણ સાચી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરો, કેમકે આપણી પૂરેપૂરી ઉન્નતિને માટે પ્રત્યેક વસ્તુની સહાયતાની આવશ્યકતા છે; અને ત્યાંસુધી તમને તેમની સહાયતા નથી મળવાની જ્યાંસુધી તમે તેમનાથી લેદ રાખ્યા કરશો, અને તેમની ઉપર પ્રેમ નહિ કરો, અર્થાત્ તેમને તમારી બરાબર નહિ ગણો. અને ત્યાંસુધી તમારો લેદ ફર નહિ થાય, કે જ્યાંસુધી તમે તેમના ઉપર પ્રેમ નહિ કરી શકો, અને એ બધાને તમારી બરાબર નહિ ગણો. ત્યાંસુધી બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રકાશ તમારા હૃદયમાં નહિ થાય. સાચી બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રકાશ થતાં તમે પ્રત્યેક વસ્તુને ચાહવા લાગશો, અને તેમનામાં જે જે શુભો છે, જેમના વગર તમારી ઉન્નતિનો માર્ગ અગમ્ય બની ગયો છે, તે તે શુભોને ગ્રહણ કરવામાં સંકોચ કરશો નહિ. પછી તમારી ઉન્નતિ જરાપણ અટક્યા વગર બરાબર થતી જશે, તમારું જે કંઈ તમે ગુમાવ્યું છે તે તમને પાછું મળશે, અને તમારી આ શોચનીય દશાનું પટલું એકદમ પલટાઈ જશે.

આપણે શુભ નથી જોતા. પરંતુ શુભ તો સર્વ પાસેથી ગ્રહણ કરવા જોઈએ, પછી ગમે તો તં આર્થ હોય, હિંદુ હોય, મુસલમાન હોય, બ્રાહ્મ હોય, કે-અન્ય કોઈ હોય; કેમકે શુભોની ન્યૂનતા સર્વને છે. શું કોઈ આર્થ, હિંદુ, મુસલમાન, અથવા અન્ય કોઈ ધર્મવાળો જોમ કહી શકશે

કે હું સર્વ શુભસંપન્ન છું ? મને કોઈની પાસેથી કંઈ પણ શુભ શીખવાની આવશ્યકતા નથી ? જો કોઈ એમ કહે તો તે જૂઠું જાણે છે, કેમકે સર્વ શુભસંપન્ન જાતિ કદાપિ એવી અવદશામાં રહી શકેજ નહિ; અને તમારામાંથી પ્રત્યેકની જે કંઈ દુર્દશા છે તે છુપાઈ રહે તેવી નથી. અર્થાત્ તમારામાં એક નહિ પરંતુ અનેક એવા દુષ્ટ દોષો ભરેલા છે કે જેને લીધે તમારી ઉન્નતિ અટકી પડી છે.

વળી તદ્દન શુભરહિત જાતિ પણ કોઈજ નહિ હોય. આછામાં આછો એકાદ શુભ તો પ્રત્યેક જાતિમાં એવો હોય છેજ કે જે બીજી જાતિને સર્વથા અનુકરણીય હોય. તેથી પરસ્પર એક બીજાના શુભોને ગ્રહણ કરવામાં ન્યૂનતા ન રાખવી જોઈએ. ઉન્નતિનો સૌથી ઉત્તમ માર્ગ એજ છે કે શુભ સર્વનો પાસેથી ગ્રહણ કરવા. અદ્ભુત ! હિંદવાત્રીઓ આ માર્ગ નથી ચાલતા, પરંતુ નિરર્થક વાદવિવાદ અને લડાઈ ટંટામાં પોતાનો સમય ગુમાવે છે. આને ગ્રાસ્ત્રાર્થ ઉપર વાદવિવાદ થયો, અને આર્યોનાં બહુ લોપાળાં બહાર પડ્યાં. આને ધર્મચર્યા કરવામાં આવી; આને હિંદુધર્મનું સારી પેઠે ખંડન કરવામાં આવ્યું; આને સુસલ-માનોને ઠીક ઉધડા લીધા; આને જૈનોની આગરુ ઉતારી નાખી; વાહ ભાઈ, વાહ ! કેવી સરસ દલીલોવડે અમુક મહાશયે આજ અમુક ધર્મનું ખંડન કર્યું છે ! વહાલા ! આ વ્યર્થ વાદવિવાદોથી શું ફાયદો થયો કે થવાનો છે ? માત્ર અંદર અંદર અભુજનાવ થાય, દુશ્મનાવટ વધે, અને લોકોનાં અંતઃકરણ ઉપર ખરાબ અસર થાય. હાય ! કેવા શોકની વાત છે કે તમે લોકો ધર્મનું ખંડન કરવામાટે તો તે ધર્મનાં પુસ્તકોનો બહુ ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરો છો કે જેથી તેમા રહેલા દોષો તમને જણાઈ આવે અને એ ધર્મના દોષોને જાહેરમા મૂકી તે ધર્મવાળાઓની સામે શીંગડાં ભરાવી શકો, પરંતુ તે ધર્મનાં પુસ્તકોને કદાપિ એવા હેતુથી નથી વાંચતા કે તેમાં જે કંઈ સાચું હોય તે ગ્રહણ કરી પોતાની ઉન્નતિ કરી શકો. તમે જોો જેવા થઈ ગયા છો કે જેને સ્તન ઉપર વળગાડવામા આવે તોપણ દૂધને છોડી સદા રક્તજ ખીંધા કરે છે. આ ધાર્મિક અગડાઓ હિંદમાં એકદમ ખંધ કરી દેવા જોઈએ; કેમકે આ અગડાઓને લીધે માહોમાંહે અભુજનાવ થાય છે, અભુજનાવમાંથી શત્રુતા

જન્મે છે, અને જ્યાં શત્રુતા થઈ કે પછી પ્રેમ કયા રહ્યો ? અને જ્યાં પ્રેમ નથી ત્યાં વહાલા ! એક બીજાની સહાયતા પણ નથી હોતી; અને પરસ્પરની સહાયતા વિના કોઈની ઉન્નતિ થઈ નથી તેમ થવાની પણ નથી. તેથી જો પોતાની ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છતા હો તો તમારાં અંતઃકરણ એક બનાવો, અથવા તમારું હૃદય એવું બનાવો કે જેવું ઉન્નતિ કરનારાઓએ પોતાનું બનાવ્યું છે. જો લયલાને મેળવવા ઇચ્છતા હો તો મજનું બનો, અર્થાત્ મજનું જેવું દિલ બનાવો. માત્ર જીભવટે એમ કહી દેવું કે હું મજનું છું, મને લયલા મળવી જોઈએ, એટલુંજ બસ નથી. તમારે પૂરવાર કરી આપવું પડશે કે તમારામાં અને મજનુંમાં જરા જેટલોએ ભેદ નથી. દુઃખમાં મજનુંએ લયલામાટે જેટલાં દુઃખો સહન કર્યાં, તેટલાં બધાં દુઃખો તમારે પણ તેની પેઠે સહન કરવાં પડશે. લયલાની લાલચ આપી જો તમારું શરીર ચીરવાને માટે માગવામાં આવે તો તમારે ખુશીની સાથે તે પણ ચીરાવવું પડશે; જો તમને ડૂબી મરવાનું કહેવામાં આવે તો તમારે નદીમાં ડૂબી મરવું પડશે; જો તમને આગમાં બળી મરવાનું કહેવામાં આવે તો આગમાં બળી મરવું પડશે; તમને લયલામાટે જંગલ, પર્વત, અરણ્યમાં રખડવાનું કહેવામાં આવે કે ન કહેવામાં આવે, પરંતુ તમારે રખડવું પડશે; સારાંશ એટલોજ કે જ્યાંસુધી તમને લયલા ન મળે ત્યાંસુધી તમારે સહસ્રો કષ્ટ સહન કરવાં પડશે, તેવીજ રીતે, વહાલાઓ ! તમને તમારા દેશની ઉન્નતિને માટે શું શું નહિ કરવું પડે ? તકલીફો ઉઠાવવી પડશે, દુઃખ સહન કરવું પડશે, રજો રજો અને પર્વતે પર્વતે ભટકવું પડશે, ઉંચ નીચનો વિચાર ત્યાગવો પડશે, અને તમારા શરીરની આહુતિ આપવી પડશે. જ્યારે આમ કરવાને યોગ્ય થશે, કે તે માટે તૈયાર થશે ત્યારે આપોઆપજ તમારી ઉન્નતિ થશે; તમારા દેશની પણ ઉન્નતિ થશે અને સમસ્ત સંસારની પણ ઉન્નતિ થશે; કેમકે આમ કરવું એજ સાચી બ્રહ્મવિદ્યા છે, અને બ્રહ્મવિદ્યાદ્વારાજ સંસારની ઉન્નતિ થાય છે.

જ્યારે પોતાની જાતિનો વિચાર દૃઢ રીતે જામી જાય છે, ત્યારે કોઈ વાતની ન્યૂનતા નથી રહેતી. ત્યારે એમ કહેવાનો પ્રસંગ નથી રહેતો કે અમારી પાસે પૈસો નથી, માટે અમે કંઈ કરી શકતા નથી. જાપાનવાળાઓએ

પૈસો ખર્ચ કર્યા વગરજ વિદેશમાં જઈ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે, અને પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરી છે. તે લોકો આવી પદ્ધતિથી કામ કરે છે. જ્યારે તેઓ અન્ય દેશોમાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનય છે ત્યારે પોતાની સાથે કંઈ પણ નથી લઈ જતા અને તે એવા હેતુથી કે આપણા દેશનું ધન પરદેશમાં ન જવું જોઈએ; આપણું ધન તો આપણાજ દેશમાં રહેવું જોઈએ. જ્યારે રામ જાપાનથી અમેરિકા જવામાટે વહાણ ઉપર સવાર થયો ત્યારે રામે જોયું કે ચાળીસ જાપાની યુવકો પણ અમેરિકા જવા માટે તેજ વહાણમાં સવાર થયેલા છે. તે યુવકોની પાસે ન તો કંઈ ખર્ચ હતું કે ન તો વહાણનું ભાડું. તેઓમાં ઘણા અરા તો ધનાઢય કુટુંબના હતા, અને કેટલાક ગરીબ પણ હતા; પરંતુ ખર્ચ કોઈની પણ પાસે ન હતું. ધન્ય જાપાન ! તારા લોકોમાં કેટલો બધો સ્વદેશપ્રેમ છે ! તમારામાં કેટલી ભુદ્ધિ છે ! “આપણા દેશનું ધન પરદેશમાં ન જાય” તે વાતની તમને કેટલી કાળજી રહે છે, અને તે માટે તમે કેટલું કષ્ટ સહન કરો છો ! ખરચ સાથે નહિ રાખવાને લીધે તે યુવકોએ વહાણમાં નોકરી સ્વીકારી. કોઈ ખત્તી કરનાર બન્યો, કોઈ પાણી ભરનાર, કોઈ ઝાડુ વાળનાર થયો તો કોઈ કોયલા નાખનાર. સારાંશ કે બધાયે યુવકો વહાણમાં નોકર થઈ ગયા, અને એવી રીતે બધા વહાણના ભાડાથી બચી ગયા. અમેરિકા પહોંચીને તેમણે વહાણની નોકરી છોડી દીધી અને ચાળીસ ડૉલર આપી અમેરિકામાં રહેવાનો પરવાનો કઢાવી લીધો. અમેરિકામાં એવો કાયદો છે કે અન્ય દેશવાળો ત્યાં જાય તો તેને વહાણમાંથી ત્યારેજ ઉતરવા દે છે કે જ્યારે તેની પાસે તેઓ ઓછામાં ઓછા ચાળીસ ડૉલર ભુએ. તે યુવકો ત્યાં વિદ્યા ભણવા ગયા હતા, પરંતુ ખરચ તો તેઓ લઈજ નહોતા ગયા, એટલે વિદ્યાસભ્યાસ કેવી રીતે દાખલ થઈ શકાય ? તેથી તેમણે ત્યાં મજૂરી કરવી શરૂ કરી. કોઈએ હજી હાંકવાને બંધો લીધો, અને કોઈએ બીજી મજૂરી પસંદ કરી. ત્યાં મજૂરીને દિવસના છ રૂપિયા સુધી મળે છે. તેથી તે યુવકો મજૂરી કરી બહુ ધન કમાવા લાગ્યા. અમેરિકામાં મજૂરીને ભણવામાટે રાત્રીની શાળાઓ છે. જે લોકો ગરીબ છે અને દિવસે નિશાળમાં નથી જઈ શકતા તેમના લાભાર્થે આ શાળાઓ ચલાવવામાં આવે છે, કે જેથી દિવસે તેઓ મજૂરી કરે અને

રાત્રીએ શિશુ લે. તે બહાદુર જાપાની યુવકો પણ તેજ રાત્રીની શાગા-
ઓમાં દાખલ થયા. આમ તેઓ રાત્રે લાવવા અને દિવસે ઠમાવા લાગ્યા.
ત્યારે તેમની પાસે યોગાક રૂપીઆ એકઠા થયા, અને તેઓ અંગ્રેજી પણ
સારી પેઠે લખવા જોતવા લાગ્યા ત્યારે તેઓ વિદ્યાલયમાં દાખલ થયા.
જાપાની લોકો જે દેશમાં જાય છે તે દેશની ભાષા તેઓ ત્યાં જીનેજ
રીએ છે. આમ તેઓ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વિદ્યાઓ શીખવા લાગ્યા. પછી
પાસ થઈ તેઓ પોતાના દેશમાં પાછા ફર્યા, અને વિદ્યાની સાથે સાથે ધન
પણ લેતા આવ્યા. જુઓ જે જાપાનીઓની જુદી, સ્વદેશપ્રેમ, અને
ઠપસદિખુતા કેટલી અનુપમ છે ! સ્વદેશપ્રેમ, જે કે આપણા દેશનું ધન
આપણા દેશમાં રહેવું જોઈએ, તે એટલે સુધી કે આપણા લાભને
માટે જે પરદેશમાં જવું પડે તોપણ વહાણ, આગગાડીઈત્યાદિના ભાડામાં
પણ આપણા દેશનું ધન ખીમના દેશમાં ન જવું જોઈએ; અને વિદ્યા-
લયમાં લજવાનું ખર્ચ તો એક બાજુ પરંતુ પોતાના દેશના ધનપટે
એક ચાપટી પણ ખરીદવી નહિ. ખાવાપીવામાં પોતાના દેશનું નાણું
ખર્ચ કરવાનું તો એક કોરે રહ્યું, ઉલટું ત્યાંથીજ ધન કમાઈ મંચડ કરી
પોતાના દેશમાં લાવ્યા; અને પોતાના જીવાને માટે સૌથી મોટી વાત
જે કરી કે અન્ય દેશોની ઉત્તમ વિદ્યા શીખીને આવ્યા કે જેની

રિક અને માનસિક બન્ને પ્રકારની મહેનત કરવા છતાં યાકે નહિ ! વહા-
લા ! જાપાનમાં આવો સ્વદેશપ્રેમ છે, આવી વિચિત્ર બુદ્ધિ છે, અને
આટલી કટક્ષિપ્તતા છે ત્યારેજ તે આટલી બધી ઉત્તતિ કરી શક્યું છે.
ત્યારે જાપાનના લોકો પોતાના દેશના ઉદ્ધારમાટે એટલેટલો પરિશ્રમ
વેડી રહ્યા છે, ત્યારે અહીં હિંદના લોકોની તો કાંઈ ઓરજ સ્થિતિ છે.
પ્રથમ તો અન્ય દેશોમાં જવું એજ હિંદુસ્તાનની દૃષ્ટિએ પાપ મનાય છે,
તે છતાં જો કોઈ હિંમત કરે અને એ વાતને પાપ ન ગણે તો તેને માટે
પ્રથમ પંકિતનાં સાધનો તૈયાર થવાં જોઈએ. તે જાપાનીઓ પેઠે મજૂર
બનીને કદાપિ અન્ય દેશોમાં જવાનું પસંદ નહિ કરે. તેને તો વહાણમાં
પ્રથમ વર્ગની ઓરડી અને સામાન જોઈએ. તે જાપાનીઓની પેઠે દિવસે
ખેતી કરીને અને રાત્રે વિદ્યા ભણીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત નહિ કરે; પરંતુ તેને
તો શ્રી, ખાવું પીવું ઇત્યાદિ ખરચને માટે ઓછામાં ઓછા પંદર હજાર
રૂપીઆ દર વરસે જોઈએ. તે જાપાનીઓની પેઠે તે દેશમાંથી વિદ્યાની
સાચે સાચેજ ધન પણ કમાઈને નહિ લાવે, ઉલટું તે તો વિદ્યા પણ
અધુરીજ લાવશે, અર્થાત્ તેમાં તે ઉત્તીર્ણ નહિ થાય, અને પંદર હજાર
ઉપરાંત બીજાએ કેટલાએ હજારનું કર્જ લેતો આવશે. તે જાપાનીઓની
પેઠે તે દેશમાંથી એવી વિદ્યા શીખીને નહિ આવે કે જેની આપણા દેશને
અત્યંત આવશ્યકતા છે, અને જેનાવડે આપણા દેશના લોકોને ક્ષાયદો
પહોંચી શકે, ઉલટું તે તો એવી વિદ્યા શીખીને આવશે કે જેની આપણા
દેશને જરાએ આવશ્યકતા નથી, અને જેનાથી આપણા દેશના ગરીબ
અને ધનવાન બન્નેની ખરાબીજ છે ! અર્થાત્ તે ત્યાંથી ઍરિસ્ટર બનીને
આવશે અને ગરીબ અમીરને લડાવી મારી તેમના ધનનો ધૂમાડો કરા-
વશે ! એ ધનને જો તેણે પોતાનાજ ઘરમાં સગ્રહી રાખ્યું હોત તો પણ
કંઈક ઠીક હતું; પરંતુ તે તો એ ધનને પોતાની સાહેબી અને ઠાઠ-
માંક પાછળ ઉડાવશે એ સાહેબી ઠાઠમાંકમાટે તેને તો દરેક વસ્તુ
તદ્દન વિલાયતી જોઈએ. દિવાનખાનું સજાવવા માટે જોઈએ વિલાયતી
સામાન; પહેરવામાટે જોઈએ વિલાયતી વસ્ત્રો, ખાવામાટે વિલાયતી ખાણું,
બોલવામાટે વિલાયતી ભાષા, કેટલું ગણાવીએ ? જોડા વિલાયતી, પહે
રણુ વિલાયતી, ચાલચલણુ વિલાયતી, અને તેથી જે કંઈ ધન તે કમાય

છે તે બધું પણ વિલાયતીજ બની જાય છે. આ પ્રમાણે જો કોઈ હિંદુ-સ્થાની વિલાયત જાય છે તો તેથી વિલાયતનેજ ક્ષયદો થાય છે, હિંદુ-સ્થાનને તો નુકસાનજ લોગવડું પડે છે. તે ઉપરાંત તે વિલાયતથી પાછો ફરી ભપાનવાળાઓની પેઠે પોતાના દેશબાંધવો સાથે કદાપિ પ્રેમથી નહિ વર્તે. તે તો દેશીઓને અસહ્ય, બેવકૂફ અને જંગલી ગણશે, અને તેમની સાથે ઉઠવા બેસવામાં અને ખોલવા ચાલવામાં પણ શરમ માનશે. યહી તમેજ કહો કે હિંદુસ્તાનની ઉન્નતિ કેવી રીતે થાય ?

હિંદુસ્તાનની ઉન્નતિ માટે એ વાતની આવશ્યકતા નથી કે હિંદુસ્તાનનીઓ વિલાયત જઈ ઍરિસ્ટરી પાસ કરીને આવે, પરંતુ એ વાતની જરૂર છે કે તેઓ કૃષિવિદ્યા શીખીને આવે, અને બની શકે તો બીજા હુન્નરો પણ શીખીને આવે કે જેથી આપણા દેશનો પૈસો આપણાજ દેશમાં રહે. અન્ય દેશોનું ધન આપણા દેશમાં ત્યારેજ અધિક આવશે જ્યારે આ દેશમાં કૃષિવિદ્યાની ઉન્નતિ થશે. બીજા હુન્નરોમાં હિંદુ અન્ય દેશોની ધરાબરી નહિ કરી શકે, કેમકે અન્ય દેશોવાળા તે બાબતોમાં ઘણાજ આગળ વધી ગયા છે. પરંતુ કૃષિવિદ્યાથી હિંદુસ્તાનની આવકમાં વધારો થઈ શકે છે, અને તેથી હિંદુસ્તાને કૃષિવિદ્યા તરફ વધુ ધ્યાન આપવાની આવશ્યકતા છે. આ વિદ્યાની ઉન્નતિ માટે અમેરિકા જવું પડશે. ત્યાં સર્વ વિદ્યાઓ શીખવવામાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં કૃષિવિદ્યા ઉપર અધિક લક્ષ્ય નથી અપાતું, કેમકે ત્યાં અન્ય હુન્નરો અધિક પ્રમાણમાં છે, અને ત્યાંની વસ્તી વધી જવાને પરિણામે ત્યાં જેતી પણ ઓછી થાય છે. હિંદમાં જેતી-વાડીની પાઠશાળા પ્રથમ તો અસ્તિત્વજ ધરાવતી નથી, અને જો કોઈ ઠેકાણે એકાદ શાળા છે તો તે સારી સ્થિતિમાં નથી. તેમાં ભણાવવાની બહુ વિચિત્ર રીત છે. પુસ્તકોમાંથી જે કંઈ ભણાવવામાં આવે છે તેને અમલમાં મૂકવામાં નથી આવતું. અહીં ભણાવવામાં બીજાનું આવે છે, અમલમાં કંઈ જુદુંજ મૂકાય છે. ત્યાં જે કંઈ નિશાળમાં શીખવવામાં આવે છે તેને સારી પેઠે અમલમાં મૂકતાં પણ શીખવવામાં આવે છે.

અમેરિકામાં બધી જાતના શિક્ષણની એક વિચિત્ર પદ્ધતિ છે. કોઈ પણ હુન્નર ઉદ્યોગની પાઠશાળાને જોશો તો તેમાં વ્યાવહારિક કાર્યવાહી તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જણાશે, અને તેમાં વીરસનેા સદા સર્વદા સમાવેશ

થયેલો હશે, તે એટલે સુધી કે ધાર્મિક પાઠશાળાઓમાં પણ વીરતા ઉત્પન્ન કરનાર શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. “રામ” ને એકવાર એક ધાર્મિક પાઠશાળા તરફથી નિમંત્રણ મળ્યું. “રામ” ત્યાં ગયો તો પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓએ “હુર્રા, હુર્રા” પોકારી આવકાર આપ્યો. પછી “રામે” વ્યાખ્યાન આપ્યું. વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ થતાં વિદ્યાર્થીઓએ પરેડ કરી બતાવી જે તદ્દન સૈનિક કવાયદ જેવીજ હતી. રામને શંકા થઈ અને અધ્યાપકને પૂછવામાં આવ્યું કે ધાર્મિક નિશાળમાં સૈનિક કવાયદની શી આવશ્યકતા? ઉત્તરમાં તેણે કહ્યું કે મૃત્યુની સામે તો સૌથી પહેલાં અમારેજ થવું પડે છે. જ્યારે અમે કોઈ દેશમાં ઉપદેશ કરવા જઈએ છીએ ત્યારે મૃત્યુનો કોય પ્રથમ તો અમારી ઉપરજ ઉતરે છે. અમાગજ પ્રાણની પ્રથમ આહુતિ અપાય છે. તેથી જો તેમના હૃદયોમાં વીરતા ભરવામાં ન આવે તો બીજા દેશોમાં ધર્મોપદેશ કરવા માટે તેઓ કેવી રીતે જઈ શકે? એટલામાટે તેમના હૃદયોમાંથી મૃત્યુની ભીતિ કાઢી નાખવામાં આવે છે, કે જેથી કરીને જંગલી દેશોમાં જતાયે તેઓ અચકાય નહિ; ત્યાં જઈ લોકોને બહાદુરીથી ધર્મોપદેશ કરે, અને જો તેઓ માર્યા જાય તો તેની પરવા કરે નહિ. સાચા ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં પ્રાણ જાય તો પરવા નહિ, પરંતુ ધર્મનો પ્રચાર સર્વત્ર થવોજ જોઈએ. અધ્યાપક સાહેબના આ ઉત્તરમાંથી આપણે કેવો સુંદર યોગ લઈ શકીએ છીએ કે “ધર્મપ્રચાર કરતાં આપણે પ્રાણની પણ પરવા ન કરવી જોઈએ. સર્વત્ર ધર્મનો પ્રચાર તો થવોજ જોઈએ.” અફસોસ ! જ્યારે વિદેશીઓ જીવને જોખમે પણ ધર્મપ્રચાર કરી રહ્યા છે, ત્યારે હિંદીઓ પોતાના ભાઈને પણ ધર્મોપદેશ કરી શકતા નથી. પછી કેમ ન થાય ધર્મનો હાસ, કેમ ન પહોંચે ધર્મને હાનિ, અને કેમ ન હોય ધર્મની ગ્લાનિ ?

આ પ્રમાણે હિંદ ધર્મબ્રહ્મ ચવાથી માનબ્રહ્મ પણ થયું છે. કેવા ચોકની વાત છે કે સંસારની એકતા શીખવનાર પોતાના સાચા ધર્મ (વેદાંત) ને હિંદુસ્થાન આજે ભૂલી ગયું છે. જે ધર્મ તેને તે ઉચ્ચ આસન સુધી ચઢાવ્યું હતું કે જ્યાં પહોંચવાની વાત સાંભળીને પણ આધુનિક સમયના પડિતો દાંત વચ્ચે આંગળાં દબાવે છે—વિસ્મયચકિત બની જાય

છે, તે ધર્મને, આજે ભારતવર્ષ વિસારી બેઠું છે. એક એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે હિંદમાં ધર્મનો એટલો બધો પ્રભાવ હતો કે ધર્મવિચાર સિવાય હિંદીઓ અન્ય કંઈ કામજ કરતા નહતા. તેમનું ખાલું ધર્મમાટે, સૂલું ધર્મમાટે, પહેરવું ધર્મમાટે, ઉઠવું બેસવું ધર્મમાટે, અને લગ્ન-વિવાહ પણ ધર્મમાટે થતા હતા; અર્થાત્ ધર્મ સિવાય હિંદીઓ કંઈ કામજ નહોતા કરતા. જે કાર્યને ધર્મ સાથે સંબંધ નહોતો, તે કાર્ય સાથે હિંદુસ્થાનીઓ પણ સંબંધ નહોતા રાખતા. તે લોકો ધર્મને માટે રજુ વગડામાં રખડવામાં, ભૂખતરસ સહન કરવામાં, પર્વતોમાં ભટકવામાં અને ટાઢ તડકો વેઠવામાં આનંદ માનતા હતા. ધર્મ સિવાય તેઓ સ્વર્ગના સુખને પણ નરકની સામગ્રી સમજતા હતા. માછલીના જીવન સાથે પાણીનો જેમ સંબંધ છે, તેમ હિંદુસ્થાનીઓના જીવન સાથે ધર્મનો પણ તેટલોજ સંબંધ હતો; અર્થાત્ ધર્મજ તેમનું જીવન, વા ધર્મજ તેમનો આધાર હતો- ધર્મજ તેમનો ઉદ્દેશ હતો. તેઓ ધર્મ-વીર હતા અને ધર્મ-ભીરૂ હતા. ધર્મ-વીર એટલા માટે કે ધર્મ ખાતર તેઓ પોતાના શરીરને પણ તુચ્છ ગણતા હતા; અને ધર્મ-ભીરૂ એટલા માટે કે તેઓ પ્રત્યેક કામ કરતી વેળા સદા બીતા રહેતા કે રખેને તેનાથી ધર્મને હાનિ પહોંચે. પોતાના શરીર સાથે તેઓ જેવું વર્તન રાખતા હતા, તેવુંજ વર્તન બીજાના શરીર સાથે પણ રાખતા. તેઓ પોતામાં અને અન્યમાં ભેદ નહોતા ગણતા. તેમની દૃષ્ટિએ સંસારનાં સઘળાં પ્રાણી એક સરખાં હતાં. તેઓ સર્વને ધર્મોપદેશ કરતા, સર્વ ધર્માત્મા થાય એવું ઇચ્છતા. સર્વનું બહું કરવું એ તેમનું નિત્યકર્મ હતું. પરંતુ હવે તો સમય બદલાઈ ગયો છે. હિંદુસ્થાનીઓનો ધર્મ હવે માત્ર પુસ્તકોમાંજ રહી ગયો છે; હિંદુસ્થાનીઓનો ધર્મ હવે માત્ર વાદવિવાદનાજ કામમાં આવે છે; હિંદુસ્થાનીઓનો ધર્મ હવે માત્ર મોઢેના જમાખર્ચામાંજ સમાઈ જાય છે.

હિંદીઓ હવે ન તો ધર્મ-વીર રહ્યા છે, ન ધર્મ-ભીરૂ; કેમકે ધર્મને માટે પોતાના શરીરની પરવા ન કરવાની વાત તો એક કોરે રહી, પરંતુ જો કોઈ તેમના ઘરમાં આવી તેમના ધર્મની નિન્દા કરવા માંડે તોયે તેઓ કાન સરખો હલાવતા નથી, અને જો પોતાને હાથે મહા અનર્થ થતો હોય, તોપણ પોતે કેટલા ધર્મ-હીન બની રહ્યા છે, ધર્મને કેવી

લાત લગાવી રહ્યા છે, તે વિધેની જરા નેટલીએ લીતિ તેમના હૃદયમા નથી ઉફલવતી વહાલા ભારતવાસીઓ ! ભારતવર્ષના સતાનો થઈ તમે આજે તમારા અદ્વિતીય શાસ્ત્રો લાણી જરાયે ધ્યાન નથી આપતા, તેમની ઉપર વિચાર નથી કરતા, મનન નથી કરતા અહીં ! તમે નથી જાણતા કે તમારા પૂર્વજોએ તમારે માટે કેવા અક્ષય ખજાનાનો સચ્છ કરી મૂક્યો છે આવો ખજાનો પાસે હોવા છતાં પણ, વહાલા ! જુએ શાને મરે છે, ઠોકરો શાને ખાઓ છે, આમ તેમ કેમ ભટકો છો ? આ ખજાનાનો ઉચિત વ્યય કરો, તેને યોગ્ય રીતે વાપરો, જુઓ, અને વિચાર કરો કે આ સપત્તિ ઉપર સમસ્ત જગતનો હક્ક છે તમે તો માત્ર એટલી વાતનાજ એજન્ટ (આડતીઆ) છો કે આ ખજાના વિધે આખા જગતને જણાવી દો, કે “ અમારા અને તમારા બધાને માટે અમાને ખજાનો સોંપવામા આવ્યો છે આવો, આપણે સઘળા મળીને તેનો લાભ લઈએ ” તમે પણ એ સપત્તિનો લાભ લ્યો, અને જગતને પણ તેનો લાભ લેવા દો તે ખજાનાને કોઈથી પણ ગુપ્ત ન રાખો, નહિ તો વિશ્વાસવાતના દોષમાટે તમને પકડવામા આવશે અને ખજાનો પણ તમારી પાસે નહિ રહે, કેમકે આ ખજાનો એવો છે કે જે તેને સતાડી રાખે છે, તેની પાસેથી તે આવ્યો જાય છે, માં ખાલી પેટી રહી જાય છે, અને અદરનો માલ ઉડી જાય છે, શરીર રહી જાય છે અને માણ ઉડી જાય છે, તમે પણ જુઓજ છો કે તમારી પાસે માત્ર નકલ રહી ગઈ છે, મૂળનો તો પત્તોજ નથી તમારા ધર્મના મૂળતત્ત્વ-ખરીબુખી બાપાન, અમેરિકા આદિ દેશોમા ચાલ્યા ગયા છે તમારી પાસે તો માત્ર નકલ-કેવળ ખાલી ખોખુજ રહી ગયું છે તમારા ધર્મનું વૃક્ષ જીર્ણ થઈ ગયું છે હજુએ જો અને તેટલી ઉતાવળે તેનો ઉપચાર નહિ કરો, તેનો ઉપાય નહિ કરો, તે માટે વિચાર નહિ કરો, તો જે પેટી તમારી પાસે છે તે ટૂંકી લાગી જશે, શરીર પણ સડી-ગળી જશે, વૃક્ષ પણ પડી જશે, નકલ પણ ઉડી જશે, અને તમે મધમાખીની પેઠે હાથ ઘસતા અને માથું કૂટતા રહી જશો.

આ ખજાનાને ઘણા દિવસ સુધી સતાડી રાખી તમે ઘણાં સકંટો પેડી ચૂક્યા છો, બહુએ હાનિ લોગવી રહ્યા છો, તમારી ઈજ્જત અને

આખરે શુભાવી બેઠા છે, તથા તમારી સ્વતંત્રતા તથા રાજ્યપાટ પણ ખોઈ બેઠા છે, અર્થાત્ તમારું સર્વસ્વ તમે શુભાવી ચૂક્યા છે. ત્યારે વહાલા ! એથી વધુ તમે શું શુભાવવા ઇચ્છો છો કે હજી તેને સંતાડી રાખવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો ? શું તમે એમ ઇચ્છો છો કે તમારું નામ-નિશાન સુદ્ધાં આ જગતમાં ન રહેવા પામે ? હજી સુધી કેટલેક અંશે તમારું નામ માત્ર બાકી રહ્યું છે, પરંતુ તેનાયે નાશ થવાની તૈયારી છે. કેમકે તમે આ ધર્મ (ખજાના)ને એટલો બધો છુપાવી રાખ્યો છે કે તમે પોતે પણ તેને જોવા ઇચ્છતા નથી; કે તેમાં કેવાં કેવાં રત્નો ભરેલાં છે. તે જોવાથી તમને તમારી મૂળ-ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન થાત અને તમને ગર્વ થાત કે અમારો ખજાનો જગતના સર્વ ખજાના કરતાં ઉત્તમ છે. પરંતુ તેમ ન કરતાં તમે તો બીજાઓના કાચ ઉપર મોહિત થતા જાઓ છો. હજીએ જો એમજ ચાલવા દેશો તો તમે બધા કાચ-નકલી માલ ઉપર લોભાઈ મરશો અને તમારું નામનિશાન સુદ્ધાં બાકી નહિ રહે. વળી એટલુંયે યાદ રાખજો કે આ અમૂલ્ય ખજાનો હવે તમારાં છુપાવવાથી છુપાઈ રહે એમ નથી. લોકોને તેની શોધ મળી ગઈ છે, અને અમૂલ્ય રત્નોને તેઓ કાઢી લેવા લાગ્યા છે, તમારા ખજાનાનાં અમૂલ્ય રત્નોમાંથી સત્ય, ઐશ્ય, સંયમ, વિદ્યા, બુદ્ધિ, ધૃતિ, ક્ષમા નામનાં રત્નો તથા તે બધા રત્નાવડે બનેલું સમદર્શિતા નામનું મહારત્ન, જેનું બીજું નામ બ્રહ્મ-વિદ્યા અથવા વેદાંત છે, તેનું તો તમારી પાસે ચિન્હ સરખું નથી જણાતું; તે બધાયે અમેરિકા, જાપાન ઇત્યાદિ દેશોમાં જતાં રહેલાં જણાય છે. જુઓ, અમેરિકા, જાપાન આદિ દેશોમાં જે અદ્ભુત પ્રકાશનું સૌદર્ય દેખાય છે, તે એજ મહારત્નોની વિમલ જ્યોતિ કિંવા છટાનો પ્રાકૃતિક ગુણ છે, એમનોજ પ્રભાવ છે, અને એમનુંજ મહત્ત્વ છે. જાપાન, તથા અમેરિકાને જોઈને કૃષ્ણના સમયનું સ્મરણ થઈ આવે છે. તે સમયે હિંદમાં જે ડોટિનો ધર્મ હતો તેજ ડોટિનો ધર્મ અત્યારે તે દેશોમાં મળી આવે છે. ત્યારે હિંદની જેવી સ્થિતિ તે સમયે હતી તેવી સ્થિતિ હાલ જાપાન, અમેરિકા આદિની હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ?

એક વખત એક ધનવાન સ્ત્રીએ રામને નિમંત્રણ આપ્યું. તે સ્ત્રી વિપુલ ધનની અધિકારિણી હતી. તેણે પોતાના દેશની ઉન્નતિની ખાતર

પિત્તાળીસ લાખ રૂપિયાનું દાન કર્યું હતું. “ રામ ” ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે તે શ્રીમંત બાઈ જોડા સાથે કરવામાટે તૈયાર ઉભી હતી. રામે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કે આટલા નોકરો હાજર છે છતાં આ કામ તમે સ્વહસ્તે કરવા ઇચ્છો છો ? તેણે જવાબ આપ્યો કે આ કામ કરવામાં લગ્નગણેની ? આપું ચારીરિક કામ કરવામાંજ અમે અમારી આજરૂ ગણીએ છીએ. એમ કહી તેણે પોતાને હાથે તે કામ કર્યું. શું કોઈ હિંદુસ્થાની રઈસ, અથવા કોઈ સાધારણ માણસ પણ આપું કામ કરશે ખરો કે ? કદાપિ નહિ. હિંદુસ્થાની તો જો બને તો એવું કામ નજરે પણ ન લાગે. પરંતુ કૃષ્ણના સમયમાં આવો અતિથિસત્કાર મોટા માણસો સ્વહસ્તેજ કરતા હતા. સુદામા આદિ પ્રાદ્યલો અને અતિથિઓનો સત્કાર એવીજ રીતે કૃષ્ણ અને તેની પટરાણીઓએ સ્વહસ્તે કર્યો હતો. યુધિષ્ઠિરના યજ્ઞમાં અર્બુન અને કૃષ્ણે એંઠી પતરાવળીઓ ઉઠાવવાનું અને પગ ધોવાનું કાર્ય પોતાને માથે લીધું હતું. પરંતુ હવે તો એ વાતો અમેરિકામાં નજરે પડે છે, હિંદુસ્થાનમાં નથી દેખાતી.

કૃષ્ણના સમયમાં હિંદમાં પ્રજાચર્યની જે અવસ્થા હતી તે આજે અમેરિકામાં જોવામાં આવે છે. ત્યાં વીસ વર્ષસુધી ન તો કોઈ લગ્ન કરે છે, ન તેને લગ્નનો વિચાર આવે છે. તે એટલેસુધી કે વીસ વરસ સુધી તો છોકરા અને છોકરીઓ એકજ પ્રાઠશાળામાં અભ્યાસ કરે છે, અને અરસપરસ લાઈ બહેન જેવી પ્રીતિ રાખે છે, તેમને માટે યીજ ગમે તે કહે, પણ આ વાતનો અમને દૃઢ વિશ્વાસ છે કે તેમના હૃદયમાં કદાપિ અપવિત્ર વિચાર ઉદ્ભવતા નથી. આ કેટલું આશ્ચર્યકારક પ્રજાચર્ય કહેવાય ! તેઓ સ્ત્રી અને પુરુષને એક જેવું શિક્ષણ આપે છે, તેમને લણાવવામાં તેઓ કંઈ લેદર રાખતા નથી. જેટલી પુરુષના બળને વધારવાની આવશ્યકતા છે, તેટલીજ આવશ્યકતા સ્ત્રીના બળને વધારવાની પણ છે એમ તેઓ માને છે; અને છે પણ એમજ. તે લોકો સ્ત્રીના બળને ક્ષીણ થવા નથી દેતા, આપણે સ્ત્રીઓને બળહીન બનાવી દઈએ છીએ. આજ કારણથી હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓ બળહીન હોય છે, નિર્બળ સંતાન જન્મે છે, અને ઘરના કામકાજને પણ યથારીતિ સંપાદન નથી કરી શકતી. ત્યાંની સ્ત્રીઓની વીરતાની વાર્તાઓ સાંભળી આશ્ચર્ય થાય છે. યુવાન

સ્ત્રીઓની તો વાતજ નૂહી, પરંતુ ત્યાં છોકરીઓ પણ ગજબ કરે છે. એક વખત અહાર વર્ષની એક બાળાએ પણ માઈલ પહોળા તળાવને તરી પાર કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. તેને માટે દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો અને બહાર બળદો વહેંચવામાં આવી. બાળાની આ કઠિન પ્રતિજ્ઞા સાંભળી લોકોને આશ્ચર્ય થતું હતું. નિયત કરેલા દિવસે ભારે ભીડ એકઠી થઈ. બાળાએ તરવાનો આરંભ કર્યો. જે મછવાઓ તેની સાથે રાખવામાં આવ્યા, કે થાકી જાય તો ડુબવા ન પામે. બાળા તરતી હતી તેમ તેમ મછવાઓ પણ તેની સાથે સાથે ચાલતા હતા. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે થાક્યા વગર તે બાળા એટલા મોટા તળાવને તરી પેલે પાર પહોંચી ગઈ ! અહીં હિંદમાં પુરુષો પણ આવું કામ કરી શકે એવો સંભવ નથી. આવું કઠિન કાર્ય બ્રહ્મચર્ય સિવાય થવું અશક્ય છે. કૃષ્ણના સમયમાં સ્ત્રીઓ બ્રહ્મચર્ય પાળતી હતી અને મોટાં મોટાં કઠિન કામો કરી શકતી હતી. સત્યભામા કૃષ્ણની સાથે સ્વયં યુદ્ધ કરવા ગઈ હતી. તે સમયે સ્ત્રીઓને સારી પેઠે ભણાવવામાં આવતી હતી. રૂઝમણી, સત્યભામા આદિ સારી પેઠે ભણેલી ગણેલી હતી. દ્રૌપદી એવી પંડિતા હતી કે તેણે સભામાં જે પ્રશ્ન કર્યા હતા તેના ઉત્તર આપવાનું ભીષ્મ-પિતામહુ જેવાને માટે પણ અતિ કઠિન થઈ પડ્યું હતું. હવે હિંદમાં સ્ત્રીશિક્ષણ બંધ કરી દેવામાં આવ્યું છે, અને તેની સભ પણ હિંદ સારી પેઠે ભોગવી રહ્યું છે. અમેરિકા આદિ દેશોમાં સ્ત્રીશિક્ષણનો બહુ સારો પ્રચાર છે. એક સમયે રામ અમેરિકાના અરણ્યોમાં રહેતો હતો. એક અમેરિકન બાળા પોતાના પિતાની સાથે ઉપદેશ સાંભળવા આવી. ઉપદેશ પૂર્ણ થયા પછી તે બાળાએ જે કંઈ સાંભળ્યું હતું તેને તેણે કવિતામાં લખી નાખ્યું. આ સઘળી વાતો ઉપર વિચાર કરવાથી જણાય છે કે સ્ત્રી અને પુરુષને શિક્ષણ આપવામાં પૂર્વે કંઈ ભેદ રાખવામાં આવતો ન હતો, અને તેથી તેમની માનસિક શક્તિઓમાં પણ તફાવત નહોતો રહેતો. અત્યારે આપણને કંઈ સમજાતું નથી કે સ્ત્રીઓનું શિક્ષણ કેમ બંધ કરવામાં આવ્યું, અને સ્ત્રીઓની શક્તિઓને કેમ અટકાવી દેવામાં આવી છે ? દેશની ઉન્નતિમાટે સ્ત્રી શિક્ષણની અત્યંત આવશ્યકતા છે; અર્થાત્ સ્ત્રી શિક્ષણ વિના દેશોન્નતિ થવીજ અશક્ય છે. બાળપણમાં બાળકોને જે

ઉપદેશ આપવામાં આવે છે, તેની તરતજ અસર થાય છે, અને તે કદી નિષ્ફળ જતો નથી. હવે બાળકો માતા પાસેજ ઘણો વખત રહે છે. તેથી બાલ્યાવસ્થામાં બાળકોને શિક્ષિત માતાની આવશ્યકતા હોય છે. પણ જો 'શ્રીઓને ભણાવવામાં નહિ આવે તો શિક્ષિત માતાઓ ક્યાંથી આવશે ? અને જ્યારે માતાઓજ શિક્ષિત નહિ હોય તો તે બાળકોને સદુપદેશ ક્યાંથી આપી શકવાની હતી ? અને જો બાલ્યાવસ્થામાંથીજ બાળકોને સદુપદેશદ્વારા સુયોગ્ય ન બનાવી દેવામાં આવે તો દેશની ઉન્નતિ કેવીરીતે થાય ? માટે વહાલા ! શ્રી-શિક્ષણનો પ્રચાર કરો. તમારા પૂર્વજો શ્રી-શિક્ષણના પક્ષપાતી હતા; તમે કેમ વિપક્ષી બનીને તમારેજ હાથે તમારા પગ ઉપર કુહાડો મારો છો ? બાળકોને માટે એટલું આવશ્યક છે કે બાલ્યાવસ્થામાંથીજ તેમની રંગેરંગમાં દેશોન્નતિની ભાવના ઠસાવી દેવી જોઈએ, કે જેથી મોટા થતાં તે વિચાર દઢ બને અને દેશોન્નતિ કરવી એ તેમનું કર્તવ્ય થઈ પડે. પછી તમારા દેશમાં કંઈ બાધ ઉપસ્થિત નહિ થાય, અને તમે બરાબર ઉન્નતિ કરતા વધતા જશો.

ઉન્નતિના માર્ગમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવામાટે શ્રી-શિક્ષણની જેટલી પરમ આવશ્યકતા છે, તેટલીજ આવશ્યકતા સત્ય વ્યાપારની પણ છે. વ્યાપારની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે. ગમે તે ઉત્તર દેશ ભણી દષ્ટિ દોડાવશો તો વ્યાપારજ તેની ઉન્નતિનું મૂળ કારણ જણાશે. હિંદમાં વ્યાપાર અતિ દુર્દશામાં આવી પડેલો છે. હિંદીઓને વ્યાપાર કેમ કરવો તેજ આવડતું નથી, ઉદ્યોગ અને પુરુષાર્થનો ઉપયોગ નહિ કરતાં હિંદીઓ કુદ્ર વ્યાજના લોભમાંજ પોતાની પૂંજી ઘાલે છે, અને પોતે તો આજસુ અને નિરુદ્ધમી બની ખાટલા ઉપર પડ્યા પડ્યા માખો ઉરાડ્યા કરે છે. અન્ય દેશોવાળા પોતાના ઉદ્યોગ, પુરુષાર્થ, અને સત્ય વ્યાપારવડે ગરીબમાંથી શ્રીમંત અને શ્રીમંતમાંથી કુગર જેવા બની રહ્યા છે, ત્યારે હિંદીઓ ઉલટા નિર્ધન થતા જાય છે. વિદેશીઓના વ્યાપારના વિસ્તારને જોઈને મન આશ્ચર્યમાં લીન થઈ જાય છે. ચિકાગોમા માર્શલ્સ્ટ્રીટની એક દુકાન છે. આ દુકાન વીસ માળ જેટલી ઉંચી અને એક માઈલ જેટલી લાંબી પહોળી છે. તેમાં નિત્ય કરોડો રૂપિયાનો સોદો થાય છે. પણ આવી ભારે અને પ્રથમ પંક્તિની દુકાન જોઈને જેટલું આશ્ચર્ય નથી થતું તેટલું આશ્ચર્ય તે લોકોનો

આહુકો સાથેનો સફવ્યવહાર જોઈને થાય છે. લાખો રૂપિયાનો માલ ખરીદનાર અને એક પૈસાની દીવાસળી ખરીદનાર બન્ને સાથે એક સરખી સત્યતાથી વર્તવામાં આવે છે. ગમે તેવો ખરીદનાર પણ જ્યારે તે દુકાનના પારણા ઉપર પહોંચે છે કે તરતજ એક દરવાજા આગળ આવી તેનો સત્કાર કરેછે, અને અત્યંત નમ્રતા તથા વિનયપૂર્વક પૂછશે કે શી આજ્ઞા છે ? મારે અમુક વસ્તુ ખરીદવી છે, અથવા મારે અમુક અમુક વસ્તુઓ લેવીજ છે, એવો જવાબ સાંભળતાંજ તે દારપાળ તેને તે વિભાગોમાં લઈ જશે કે જ્યાં તને જોઈતો માલ મળી શકે, અથવા તે જે કંઈ જોવા ઇચ્છતો હોય તે જોઈ શકે. આમ દાર ઉપરથી તેને યોગ્ય દિશામાં વળાવી વિનય પૂર્વક સલામ કરી દારપાળ પાછો ફરશે. આવો એક સરખો વિનય, આવી સત્યતા અને આવો પ્રેમ હોવો એજ વ્યાપારની ઉન્નતિના મુખ્ય અંશ છે. વિદેશીઓ તેને સંપૂર્ણ રીતે વ્યવહારમાં મૂકે છે અને તેથીજ તેઓ વ્યાપારમાં એટલા આગળ વધેલા છે, કે તેમના જેવા થવાનું અતિ કઠિન જણાય છે. અહીં હિંદીઓની તો સ્થિતિજ કંઈ વિચિત્ર છે. અહીં આહુકો સાથે એક સરખું વર્તન નથી રાખવામાં આવતું. મોટી દુકાનોમાંથી થોડો માલ લેવાની કોઈની હિંમત નથી ચાલતી; તેનું કારણ એટલુંજ છે કે મોટી દુકાનવાળાઓ થોડો માલ ખરીદનાર સાથે સારી રીતે નથી વર્તતા. નાની દુકાનોવાળા તો બહુધા અસત્યજ બોલે છે. તેઓ તો એમજ-માની બેઠા છે કે જૂઠું વિના વ્યાપારજ અશક્ય છે; અને તેથી એક પૈસાનો માલ ખરીદવો હોય તો એક કલાક સુધી તેની સાથે મગજ-મારી કરવી પડે છે. માટે જો સત્યતાથી વ્યાપાર કરવામાં આવે, તો વ્યાપારની ઉન્નતિ કેમ ન થાય ?

હિંદમાં વ્યાપારની ઉન્નતિ કેમ નથી થતી ? તેનું એક કારણ એ પણ છે કે જે હિંદીઓ લખી વાંચી જાણે છે તેઓ બહુધા નોકરીજ ક્યાં કરે છે. વ્યાપારને તેઓ હલકો ગણે છે, અને તેથી તે તરફ તેઓ લક્ષ્યજ નથી આપતા, તેઓ વ્યાપારીની નોકરી કરશે, પરંતુ જાતે વ્યાપાર કરવાનો વિચાર કદી નહિ કરે. તેઓ આખરૂદ્ધાર શેઠની નોકરી કરશે. આખરૂદ્ધાર ધંધો કદી નથી કરતા ! હિંદીઓએ વ્યાપાર તરફ લક્ષ્ય આપવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. કેવા પ્રકારે અને કેવો વ્યાપાર કરવાથી

કયા દેશમાં કેટલો લાભ થશે, તથા ગ્રાહકો સાથે આપણે કેવું વર્તન રાખવું જોઈએ, એ વ્યાપારનીતિનું રહસ્ય જાણવામાટે જીવંતોડ મહેનત કરવાની તથા અનુભવ મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. આ વાત બરાબર લક્ષમાં રાખવી જોઈએ, અને તે ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે સત્યતાથી વેપાર કરવાથી જે લાભ મળે છે, તે અસત્ય વ્યાપારમાંથી કદી મળવાનો નથી. અસત્ય વ્યવહારથી એક વાર મોટી રકમ મેળવી લેવી સાંભવિત છે, પરંતુ તે પછી તે આગળ ચાલવાનું નથી. કાષ્ઠની હાંડીમાં કદી એક વાર સંધવું શક્ય હશે, પરંતુ બીજી વાર તે આગ ઉપર ચઢી શકવાની નથી. વરસાદમાંજ વહેવાવાળી નદી જેમ કિનારાને તોડી ફેરી; ક્રીચડ, પત્થર તથા કાષ્ઠને વહેવડાતી; સૂસવાટા ભારતી ધૂમધામ કરતી થોડા દિવસમાટે વહે છે, અને પછી તેમાં પીવા જેટલું પણ પાણી રહેતું નથી, તેવીજ રીતે અસત્ય વ્યવહાર પણ થોડા દિવસ સુધી જગતને ઠગી લોકોને પોતાનો વૈભવ બતાવે છે, પણ તે પછી પોતે નાશ પામે છે, અને સાથે સાથે સ્વમાન અને પ્રતિષ્ઠાને પણ પોતાનામાં લય કરી દે છે, પરંતુ સત્ય વ્યાપાર કરવાથી ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, પ્રતિષ્ઠા વધે છે, ધર્મ થાય છે, અને સુખિત મળે છે. આ લોક અને પર લોક બન્ને સુધરે છે. * મહાત્મા તુલાધાર વૈશ્યના ઇતિહાસથી કોણ અજાત છે ? સત્ય વ્યાપાર કરતાં કરતાંજ તેઓ એટલા મોટા ધર્માત્મા અને જ્ઞાની થઈ ગયા હતા કે મોટા મોટા તપસ્વીઓને કેટલાયે વર્ષોના તપ પછી પણ તે જ્ઞાન નહોતું મળ્યું. એક વળત એક તપસ્વી મહાત્મા તુલાધારની ધર્મ અને જ્ઞાનકીર્તિ સાંભળીને તેમના સત્સંગને માટે તેમની સેવામાં આવ્યો. તે મહાત્મા તુલાધાર પાસે પહોંચ્યા કે તરતજ તુલાધારે તેમના આવવાનું કારણ જણાવ્યું. તેણે તેણે કહી સંભળાવ્યું. તે તપસ્વીને આશ્ચર્ય થયું કે આટલાટલા વર્ષની તપસ્યા કરવા છતાં પણ જે જ્ઞાન મને પ્રાપ્ત નથી થયું તે આવી નીચ વૃત્તિ છતાં તેને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયું છે. મહાત્મા તુલાધારને પૂછતાં તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે, “આપને આશ્ચર્ય થશે કે આવો ધર્મો કરનારને આવું જ્ઞાન ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયું ! પરંતુ તેમાં આશ્ચર્ય થવા જેવું કંઈ છેજ નહિ. હું સદા સત્યનો વ્યવહાર કરું છું.”

મારા ગ્રાહકોને છેતરવાની મને કદિ ઇચ્છા નથી થતી. સાધારણ નફો લઈ હું મારા ગ્રાહકોને માલ આપું છું. હું કદિ કોઈને ઓછું વધતું આપતો નથી, તેમ કોઈની પાસેથી ઓછું વધતું લેતો પણ નથી. સર્વની સાથે એક સરખો વ્યવહાર રાખું છું, અને સર્વની સાથે સત્ય વ્યવહાર ચલાવું છું. સત્યજ સર્વ ધર્મોમાં શ્રેષ્ઠ છે, અને તેનું હું સેવન કરું છું. છળ-કપટ કદિ કરતો નથી. આજ કારણ છે કે જેવડે મને આવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે, અને જેને પ્રતાપે આપ જેવા મહાત્માઓનાં મને ઘેર બેઠે દર્શનનો લાભ મળ્યા કરે છે. ” અહા ! સત્યનું શું મહાત્મ્ય છે ! ભે હિંદુસ્થાનના વૈશ્ય વ્યાપારીઓ તુલાધારના આ પવિત્ર આખ્યાન ભણી દ્રષ્ટિ કરે, ભે તેઓ તુલાધારની પેઠે સત્ય વ્યવહાર કરે, સત્ય બોલે, સત્ય તોળેતો તેમને તપસ્થામણે જંગલમાં જવાની શી જરૂર રહે ? સત્સંગમાં મહાત્માઓને શોધવાની શી ગરજ રહે ? દુકાન ઉપર બેઠાં બેઠાંજ ધન, ધર્મ, કામ, મોક્ષ, સત્સંગ, વૈરાગ્ય સ્વયં ચાલ્યાં આવશે. કેમકે બહુધા એવું ભવામાં આવે છે કે સત્પુરુષો લેવડ દેવડમાં મોટે ભાગે તે દુકાન ઉપરજ જાય છે કે જ્યાં સત્ય વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. સત્પુરુષોના સમાગમનેજ સત્સંગ કહેવામાં આવે છે. સત્સંગવડેજ ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યારે વહાલા ! તમારે સત્ય વ્યવહાર-પ્રેમમય વર્તન કેમ ન રાખવાં જોઈએ ? જુઓ, આજકાલ વિદેશીઓ તુલાધારની પેઠે સત્ય વ્યવહારને પ્રતાપે કેટલા સમૃદ્ધ બની રહ્યા છે. તેમનું ઐશ્વર્ય કેટલું વધી રહ્યું છે. આ વ્યાપારનેજ પ્રતાપે આખું જગત્ તેમને હસ્તગત થતું જાય છે. તમે પણ સત્ય વ્યાપાર કરો. વ્યાપારની વૃદ્ધિ કરો. કુદ્ર વ્યાજના લોભમાં પૂછ રોકી આજસુ ન બનો. વિદેશીઓ વ્યાપારમાં એટલા બધા રૂપિયા રોકી રહ્યા છે કે બુદ્ધિને પણ ચક્કર આવે છે. એટલા બધા રૂપિયા તમારી પાસે તો છેજ ક્યાં ? તાત્પર્ય એટલુંજ કે જેટલું ધન તમારી પાસે છે તે બધું વ્યાપારને માટે તેને વ્યાજમાં ન રોકી રાખી વ્યાપારમાં (નહિ કે સદ્ગાના ધંધામાં લગાવશો) તો તમોને આશાતીત લાભ થશે; તમારા દેશને પણ ફાયદો પહોંચશે.

ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે દેવવાયલા હિંદીઓ વ્યાપાર ભણી લક્ષ નથી આપતા, એ વાત અતિ શોચનીય છે. પરંતુ તેથી પણ અધિક

શોચનીય એ વાત છે કે હિંદી વ્યાપારીઓ કેળવણી તરફ જરાએ લક્ષ નથી આપતા. વિદ્યાને તેઓ તુચ્છ ગણે છે. તેઓ તો એમજ માને છે કે અમારે થોડીજ કોઈની નોકરી કરવાની છે કે લાભવા પાછળ એટલી મગજમારી કરીએ ? તેમની આ માન્યતા અતિ મૂર્ખતા ભરેલી છે. અલભ્ય માણસ જેટલા રૂપિયા ખર્ચી જેટલો નફો મેળવી શકે છે, તેટલાજ રૂપિયા ખર્ચી સહેલો માણસ તેનાથી વીસ ગણો નફો કરી શકે છે. વ્યાપાર માટે ધનની જેટલી આવશ્યકતા છે, તેટલીજ વિદ્યાની પણ આવશ્યકતા છે. આ કેવો કઠિન કોયડો છે કે કેળવાયલા પુરુષો-વ્યાપાર કરવા નથી ઇચ્છતા અને વ્યાપારીઓ કેળવણી લેવા નથી ચાહતા ! વ્યાપારને માટે નિત્ય નવી નવી યુક્તિઓ શોધવી પડે છે, અને યુક્તિઓ શોધવા માટે વિદ્યાની જરૂર પડે છે. પરંતુ જ્યારે વ્યાપારીઓ વિદ્યાજ નહિ લાભે તો નવી નવી યુક્તિઓ કેવી રીતે શોધી શકશે ? આને લીધેજ હિંદના વ્યાપારની વૃદ્ધિ નથી થતી. વિદેશીઓ નિત્ય નવી નવી યુક્તિઓ શોધી ઝાઝી, નવી નવી કુશળતા બતાવી વ્યાપારમાં આશાતીત ઉન્નતિ કરે છે.

જ્યારે વિદેશીઓની આ ઉન્નતિનું કારણ હિંદવાસીઓને પૂછવામાં આવે છે ત્યારે હિંદીઓ બહુધા આવી દલીલ આગળ ધરે છે કે “તેમનો દેશ ઠંડો છે અને આપણો ગરમ. ગરમ દેશ હોવાને લીધે આપણે તેમની સ્પર્ધા નથી કરી શકતા.” આ વિચાર તદ્દન અસત્ય છે. ઠંડી કે ગરમી ઉન્નતિનાં સાધક કે બાધક નથી. વિલાયતવાળાઓની આ પણ એક ચાલબાજ છે કે તેમણે હિંદુસ્થાનીઓના મનમાં આ વિચાર દાઢ રીતે જમાવી દીધો છે, કે જેથી હિંદીઓ તેમની સ્પર્ધા કરવાનો પ્રયત્નજ કરે નહિ આજ કાલ હિંદીઓ એવા ભોળા બની ગયા છે કે વિલાયતવાળાઓની ચટક મટક ઉપર મોહી પડ્યા છે. તેમના મનમાં આ વિચાર દાઢ રીતે જામી ગયો છે કે વિલાયતવાળા જે કંઈ કહે અથવા કરે તેજ જરા-અર છે. “રામ” બાર મૂંઝીને જણાવે છે કે ગરમીને લીધે હિંદુસ્થાનની ઉન્નતિ નથી અટકી પડેલી. હિંદની ઉન્નતિ તો હિંદવાસીઓ પોતાના સાચા ધર્મ (વેદાંત કિંવા બ્રહ્મવિદ્યા) ને આચરણમાં મૂકવાનું વીસરી ગયા છે તેથીજ અટકેલી છે. જેમ પોપટને “રામ રામ” કે કોઈ બીજા શબ્દો શીખવીએ છીએ ત્યારે તેમને શીખીને ગોત્યા કરે છે, પરંતુ તેને

સમજી શકતો નથી કે વર્તનમાં આણતો નથી, તેમ હિંદુસ્થાનીઓ પણ
 બ્રહ્મવિદ્યા, વેદાંત, આદિ શબ્દોને તો જાણે છે, પરંતુ તેમને અમલ-વર્તનમાં
 નથી લાવી શકતા. ખસ, એજ છે અવનતિનાં ચિન્હ, અને તેને લીધેજ
 અવનતિ થાય છે. અમેરિકા, જાપાન આદિ દેશોમાં જો કે “બ્રહ્મવિદ્યા”
 શબ્દને નથી જાણતા, પરંતુ તેમની રજેરજમાં અને તેમનાં બધાં કાર્યોમાં
 બ્રહ્મવિદ્યા ભરેલી છે, પ્રકૃતિનો નિયમ છે કે કોઈ વસ્તુના બધા ગુણો
 જાણવા છતાં જ્યાંસુધી તેનો ઉપયોગ નહિ કરવામાં આવે ત્યાંસુધી
 તેની અસર નહિ થાય. સાકરના ગુણ કોઈ માણસ ગમે તેટલી સારી
 પેઠે જાણતો હશે, પરંતુ જ્યાંસુધી તેને ખાશે નહિ ત્યાંસુધી તેની
 અસર થવાની નથી. અથવા કોઈ માણસ અમૃતના ગુણ સારી પેઠે જાણતો
 હોય કે તે ખાવાથી મનુષ્ય અમર થઈ જાય છે, પરંતુ જ્યાંસુધી તે
 અમૃત ખાશે નહિ ત્યાંસુધી એ અમર થવાનો નથી. અમૃતને હાથમાં
 પકડી રાખવાથી પણ કંઈ લાભ નથી થવાનો. તેવીજ રીતે હિંદી લોકો
 બ્રહ્મવિદ્યાના ગુણને જાણે છે, તેની પ્રશંસા કરે છે, પરંતુ તેને વ્યવહાર-
 માં નથી મૂકતા; પછી બ્રહ્મવિદ્યા તેમને પોતાના ગુણ કેવી રીતે દેખાડી
 શકે? અમેરિકા અને જાપાનવાળાઓએ બ્રહ્મવિદ્યાનું નામ નથી સાંભળ્યું,
 તેની પ્રશંસા નથી સાંભળી, પરંતુ તેઓ તેને અજાણ્યેજ વર્તનમાં મૂકી
 રહ્યા છે, અને તેથી તે તેમને પોતાનો ગુણ બતાવી રહી છે; અને તેમની
 ઉન્નતિ થઈ રહી છે. માટે વહાલા! ઠંડી અને ગરમી ઉન્નતિની સાધક
 કે બાધક નથી. જો ઠંડી ઉન્નતિનું કારણ હોત તો ટિબેટ આદિ દેશોની
 દશા પણ આજે સારી હોવી જોઈતી હતી. માત્ર બ્રહ્મવિદ્યાજ એક એવી
 વસ્તુ છે કે જેને વ્યવહારમાં મૂકવું અને ન મૂકવું એ ઉન્નતિનાં સાધક
 બાધક થાય છે. અમેરિકા આદિ દેશોની પેઠે જ્યારે તમે પણ શારીરિક પરિ-
 શ્રમ કરવામાં તમારી પ્રતિષ્ઠા માનવા લાગશો, વીસ પચીસ વર્ષ સુધી
 બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરશો, સ્ત્રીઓને સારી પેઠે શિક્ષિત બનાવશો, સર્વની
 સાથે એક સરખું વર્તન રાખશો, સત્ય વ્યવહાર કરશો, એક બીજા સાથે
 પ્રેમ રાખતાં શીખશો, ત્યારેજ તમારી ઉન્નતિ થશે. સાચું વેદાંત પણ
 એનેજ કહે છે. જરા વિચારવા જેવી વાત છે કે જ્યારે હિંદુસ્થાનના લોકો
 ચક્રવર્તી રાજ્ય ચલાવતા હતા ત્યારે શું હિંદ ગરમ નહોતું? જ્યારે હિંદ

પાસીઓ એ મોટાં મોટાં દર્શન-શાસ્ત્ર રચ્યાં ત્યારે શું હિંદુ ગરમ નહોતું? ત્યારે ભારતવર્ષના લોકોએ વિમાન આદિ ભાતભાતની કળા નિર્માણ-રી હતી ત્યારે શું હિંદુ ગરમ નહોતું? ત્યારે હિંદુવાસીઓએ પોતાની વેદા, બુદ્ધિ, વીરતાવડે જંગલ છૂટી લીધું હતું, ત્યારે શું હિંદુ ગરમ નહોતું? જો એમ કહેતા હો કે એ ખરું, પણ હવે તો કળિયુગ બેઠો છે, અને તે તો સત્યયુગની વાતો છે; તો શું અમેરિકા, જાપાન આદિને માટે કળિયુગ નથી આવ્યો? આ દલીલ તો વળી તદ્દન ઢીલી છે. કળિયુગ કંઈ વસ્તુજ નથી. કળિયુગ તો માત્ર સમયના એક ભાગતું નામ છે. તે કોઈને પણ સત્કાર્ય કરતાં નથી અટકાવતો. હા હા, જો બ્રહ્મવિદ્યાને વ્યવહારમાં ન મૂકવાને કળિયુગ નામ આપવામાં આવે તો તે નિઃસંદેહ સત્યજ છે. અને ત્યારે સાચેજ મનુષ્યથી કંઈ પણ સત્કાર્ય નથી જની શકતું, કેમકે કોઈ પણ સત્કાર્ય બ્રહ્મવિદ્યાથી શિન્ન નથી. પણ એવો કોઈ યુગ નથી, સમય નથી કે જ્યારે બ્રહ્મ-વિદ્યાથી દૂર રહેવું પડે. આમ છે ત્યાં પછી કળિયુગને ક્યાં સ્થાન રહ્યું? વહાલા! વિચાર તો કરો કે ક્યાં તમારા પૂર્વપુરુષ જે ન અડતાળીશ વર્ષલગી બ્રહ્મચર્ય પાળતા હતા, અને ક્યાં તમે કે જે બે ચાર વર્ષનાં બાળકોનાંજ લગ્ન કરી નાખો છો. તમે વિદ્યાને ઉપયોગ નથી કરતા, અર્થાત્ત જે કંઈ ભણો છો, તેને વ્યવહારમાં નથી મૂકતા. ગોખી ગોખીને બી. એ. એમ. એ. પાસ કરો છો પણ તેનોયે વ્યવહારમાં ઉપયોગ નથી કરતા. માત્ર નોકરી કરવામાંજ તમારી વિદ્યાને સાર્થક માનો છો. પોપટને જેમ ભણાવવાથી તે રામ રામ ભણે છે પણ કંઈ સમજતો નથી તેવીજ સ્થિતિ આજે હિંદુવાસી-ઓની છે. આમ હિંદુસ્થાનીઓ બ્રહ્મચર્ય નથી પાળતા, બળ, વીર્ય અને વિદ્યાનો ઉચિત ઉપયોગ નથી કરતા, તેથી તેમની બુદ્ધિ ક્ષીણ થતી જાય છે. વિદ્યાવતવાળા ઓછામાં ઓછાં વીસ વર્ષસુધી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તેથી તેઓ બળવાન હોય છે; અને જે કંઈ ભણે છે તેને અમલમાં મૂકે છે, તથા સદા કંઈને કંઈ નવીન વાત ઉત્પન્ન કરવાનીજ ચિંતામાં રહે છે, જેથી તેમની બુદ્ધિ દિવસે દિવસે વિકાસ પામતી જાય છે. જેમની આટલી ઉન્નતિ ઠંડીને લીધે નથી થઈ. જે સમયે હિંદુસ્થાનીઓ ઉન્ન-

* ઉપનિષદમાં આવી અદ્ભુત બ્રહ્મચર્યપાલનની કથાઓ છે.

તિને ઉચ્ચ શિખરે પહોંચેલા હતા, અને વિદ્યાયતવાળા જંગલોમાં વસતા હતા, તે સમયે પણ ત્યાં ઠંડીજ હતી.

માટે ઠંડીની દલીલ તદ્દન અર્થહીન છે. ઠંડી કેાઇ દિવસ ઉન્નતિની સાધક કે બાધક નથી થઇ. જાપાન ને પચાસ વર્ષ પહેલાં ગરમ હતું તો તે આજે ઠંડું નથી બની ગયું. તેણે એટલી બધી ઉન્નતિ કેમ કરી ? વહાલા ! શુભોને ગ્રહણ કરવાથી, અને અવશુભોને ત્યાગવાથી, તથા પોતાની વિદ્યા અને બુદ્ધિનો ઉચિત ઉપયોગ કરવાથીજ જાપાને એટલી ઉન્નતિ કરી છે. તમે પણ તેમ કરી શકો છો. જે ભણે તેને વ્યવહારમાં લાવતાં શીખો, આજ ઉન્નતિનો ઉપાય છે. હિંદી લોકો બી. એ, એમ. એ. પાસ કરીને પણ જે વાત નથી શીખી શકતા તે વાત વિદ્યાયતવાળા બાધ્યાવસ્થામાંથીજ શીખે છે. ત્યાં બાળકો માટે કિંગ્ડરગાર્ટન નામની નિશાળો છે. આ નિશાળોમાં બાળકોને એટલા પ્રેમપૂર્વક ભણાવવામાં આવે છે કે બાળકોને ઘરમાં પણ રહેવું ગમતું નથી. પોતાને નિશાળમાં જલ્દી મોકલવા માટે તેઓ ઘેર માત પિતાનો જીવ બાઇ જાય છે. તેઓ સદા એમજ ઇચ્છે છે કે અમે નિશાળે ક્યારે પહોંચીએ. તેનું કારણ એટલુંજ છે કે શિક્ષકો બાળકો સાથે એટલા પ્રેમથી વર્તે છે કે માતા પિતાને પણ તેટલો પ્રેમ બતાવવાનો અવકાશ નહિ મળતો હોય. શિક્ષકો બાળકો સાથે તદ્દન બાળક બની જાય છે. તેઓ બાળકો સાથે રમે છે, કૂદે છે, હસે છે, અને સાથે સાથે તેમને ભણાવે પણ છે. તે નિશાળમાં રેલગાડી, આગબોટ, તાર ઇત્યાદિ વિવિધ સંચા બનાવવાની સામગ્રી તૈયારજ રહે છે. જ્યારે રેલગાડીનો પાઠ શીખવવામાં આવે છે ત્યારે શિક્ષકો બાળકોને જ્યાં રેલગાડી બનાવવાની કળો, ચક્ર આદિ રાખેલાં હોય છે ત્યાં લઇ જાય છે. શિક્ષક એન્જીન બનાવતાં તેમને શીખવે છે, અને બાળકો વાત કરતાં કરતાં એન્જીન બનાવતાં શીખી જાય છે. જેટલી ઉંમરે હિંદી બાળકો આર. એ. આઇ. એલ રેલ, અર્થાત્ આગગાડી યાદ કરે છે, તેટલી ઉંમરમાં ત્યાંનાં બાળકો આગગાડી બનાવતાં પણ શીખી જાય છે. અહીં કેવળ નામ સાત્ર જાણે છે ત્યારે ત્યાં નામ સાથે આગગાડી બનાવતાં પણ શીખી જાય છે, હિંદીઓ શબ્દ-સમૂહને મસ્તિકમાં ભરે છે, વિદ્યાયતવાળા તેને મસ્તિકમાંથી બહાર કાઢે છે, અર્થાત્ તેમને

સારી પેઠે સમજે છે. અહીં રટણ કરે છે. ત્યાં મનન કરે છે ત્યાં બુદ્ધિ વડે વિચાર કરે છે, મનમાં હોય તેને વ્યવહારમાં મૂકવા ઇચ્છે છે, અને હાથ વડે તેને કરી બતાવે છે. અહીં તેમાંનું કંઈજ નથી. માત્ર પુસ્તકો ગોખી ગોખીને પંડિત થાય છે. અહીંની વિદ્યા પુસ્તકોમાં છે, ત્યાંની વિદ્યા પ્રત્યેકને હસ્ત-ગત છે. ત્યાં કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને, તે જે વર્ગમાં અભ્યાસ કરતો હોય તે વર્ગને યોગ્ય વિચાર તેમજ મનન કરવાની જ્યાંસુધી તેનામાં શક્તિ ન આવે, ત્યાંસુધી કદી ઉપલા વર્ગમાં ચઢાવવામાં આવતો નથી. અહીં એ વાતનો વિચારજ નથી કરવામાં આવતો. પુસ્તકો મુખાગ્ર કરીને અબોધ બાળક પણ ઉચ્ચ વર્ગમાં ઉત્તીર્ણ થઈ શકે છે, કોઈ તેની યોગ્યતા ઉપર ધ્યાન આપતું નથી. ત્યાં માત્ર યોગ્યતાજ જોવામાં આવે છે. એક વખત એક બાળાએ માફે બ્યાખ્યાન સાંભળ્યું. તેણે તે પોતાની શૈલીમાં લખી નાખ્યું અને પોતાના અધ્યાપકને બતાવ્યું. અધ્યાપક તે જોઈ બહુ પ્રસન્ન થયો, અને તેણે તે બાળાને છ મહીનાનું પ્રમોશન આપ્યું. તેજ પ્રમાણે જ્યાંસુધી હિંદુસ્થાનમાં પણ વિદ્યાર્થીઓની યોગ્યતા અને વિચારશક્તિ ઉપર ધ્યાન આપવામાં નહિ આવે ત્યાંસુધી હદી વિદ્યાર્થીઓનું ઉચ્ચ વર્ગોમાં ઉત્તીર્ણ થવું પણ વ્યર્થજ નશે. અહીં પણ બાળકો વ્યાવહારિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તેવી કિંડરગાર્ટન શાળાઓ હોવી જોઈએ, કે જેથી તેમની વિચાર શક્તિમાં વૃદ્ધિ થાય, અર્થાત્ સુવાન થતાં તેઓ કંઈક ઉપયોગી થઈ શકે અને પોતાના દેશને ફાયદો પહોંચાડી શકે. વખત ચાલ્યો જાય છે. એક એક પણ અતિ કિંમતી પસાર થાય છે. બહુ સૂતા, બહુ આરામ કર્યો, ઘણાંયે સમય નષ્ટ કરી ચૂક્યા છે, ઘણાંયે વખત શુભાવી કૂચા છે. વહાલા ! હવે તમારા કર્તવ્ય તરફ પણ ધ્યાન આપો. એવા ઉપાય કરો કે જે વડે તમારો મનુષ્યજન્મ સાર્થક થાય અસભ્યતાનો વેશ ઉતારીને ફેંકી દો. થોડા સમયમાટે એ વાત ઉપર વિચાર કરો કે તમે શું હતા અને હવે શું થઈ ગયા છો ? તમારા કર્તવ્ય લક્ષી ધ્યાન નહિ આપવાથી હવે તમે અન્નને માટે પણ ટળવળવા માંડ્યા છો. જો આવીજ રીતે થોડા દિવસસુધી આવીજ અજ્ઞાન નિદ્રામાં સૂતા પડ્યા રહેશો, તો વહાલા ! તમારી શી દશા થશે એનો તમે પોતેજ વિચાર કરી લ્યો. અમને કહેતાં પણ હુઃખ થાય છે. સાવધાન ! સાવધાન ! ! સત્વરજ સાવધાન થવું જોઈએ.

પોતાની ઉન્નતિ કરવામાટે હિંદુસ્થાનીઓએ વિદેશીઓ પાસેથી ઘણું શીખવાનું છે. સૌથી પહેલી વાત તેમની પાસેથી એ શીખવાની છે કે તેઓ પોતાનાં બાળકોને કેવી રીતે શિક્ષણ આપે છે; કેમકે બાળકોના શિક્ષણ ઉપરજ દેશની ઉન્નતિઅવનતિ નિર્ભર હોય છે. બાળકોને જેવું શિક્ષણ આપવામાં આવશે તેવાંજ તેમનાં આચરણ, સ્વભાવ, અને વિચાર બનશે. જાપાનમાં જ્યારે બાળક પહેલ વહેલું નિશાળમાં દાખલ થાય છે ત્યારે શિક્ષક તેને પૂછે છે કે “ તમારું શરીર શાથી જીવે છે ? ” બાળક ઉત્તર આપે છે, “ અન્નવડે. ” શિક્ષક પ્રશ્ન કરે છે, “ ક્યાંના અન્નથી ? ” બાળક ઉત્તરમાં કહે છે, “ જાપાનના અન્નથી. ” શિક્ષક ફરી પૂછે છે, “ ત્યારે જો જાપાનમાં અન્ન ન હોય તો તમારું શરીર જીવે નહિ, કેમ ખરું ને ? ” બાળક જવાબ આપે છે “ હા, સાહેબ, ન જીવી શકે. ” પછી શિક્ષક કહે છે, “ જ્યારે તમારું શરીર જાપાનના અન્નનું બનેલું છે, ત્યારે જાપાનને એટલો હક્ક ખરો કે જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે તે તમારું શરીર લઈ લે ? ” બાળક બહાદુરીથી જવાબ આપે છે કે “ હા, જાપાનનો હક્ક છે, કે તે અમારું શરીર ઇચ્છામાં આવે ત્યારે લઈ લે. ” આ પ્રમાણે પોતાના દેશને માટે પ્રાણ હોગી દેવા સદા તત્પર રહેવાનું શિક્ષણ જાપાનના બાળકોને પ્રથમથીજ આપવામાં આવે છે. નાનો સરખો જાપાન રૂશીઆ જેવા પ્રબળ સામ્રાજ્યને જે ભારે હાર આપી શક્યો, તે આવા શિક્ષણનેજ પ્રતાપે. હિંદુસ્થાનીઓએ પણ પોતાના બાળકોને પ્રથમથીજ એવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ કે જેથી તેમનો સ્વદેશપ્રેમ, તેમની દેશમક્ષિત એટલી બળવાન થઈ જાય કે વખત આવે ત્યારે પોતાના દેશ ખાતર પ્રાણ અર્પવા તેઓ તત્પર થઈ જાય. શિક્ષણનો આ પ્રથમ પાઠ બાળકોને પ્રથમજ લણાવવો જોઈએ. પ્રથમ દેશીઓ સાથે પ્રેમ તથા શાંતિપૂર્વક વર્તન કરવું એ તેમનો બીજો પાઠ હોવો જોઈએ. નિશાળોમાંજ આવું શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. જો નિશાળોમાં વિદ્યાર્થીઓ એક બીજાથી લડતાં નહિ શીખે, પરંતુ અરસપરસ પ્રેમથી રહેશે તો યુવાન થતાં તેઓ એકાએક પોતાના દેશબાંધવો સાથે પણ નહિ લડે, પરંતુ પ્રેમથી વર્તશે. અમેરિકામાં આ પ્રકારની શિક્ષાનો અતિ ઉત્તમ પ્રબંધ છે. અમેરિકામાં એક વેળા એક નિશાળના વિદ્યાર્થી-

એમાં માહોમાહે લડાઈ થઈ ગઈ. સારી પેઠે માર પીટ ચાલી. તરતજ અધ્યાપકને ખબર આપવામાં આવી. અધ્યાપક સાહેબ આવ્યા. તેમણે ન તો કોઈ વિદ્યાર્થીની જખાની લીધી, કે ન કોઈને ધમકાવ્યો. તેમણે આવતાં વેંત વાળું વગાડવાની આજ્ઞા આપી, અને તેમાં શાંતિનાં ગીત ગવડાવ્યાં. તે પછી વિદ્યાર્થીઓને બોલાવવામાં આવ્યા અને લડાઈનું કારણ પૂછ્યું. વળી એ પણ પૂછ્યું કે કોની લુચ્ચાઈને લીધે આ બધી લડાઈ થઈ હતી. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે જે વિદ્યાર્થીઓમાં થોડીવાર પહેલાં લાકડી ઉડી હતી, તેમાના એકની પણ જીભ બીજાની સામે ફરિયાદ કરવા ઉપડી નહિ. તેનું કારણ શું ? વહાલા ! તેનું કારણ તે સંગીત અને શાંતિનાં ગીત હતા. તેમને પ્રથમ જે ક્રોધ વ્યાપ્યો હતો તે સંગીત અને શાંતિનાં ગીત સાલળી શાંત થઈ ગયો. જે અધ્યાપક સાહેબે આવતાં વેંત જખાની લેવાનો આરંભ કર્યો હોત તો આ લડાઈનો અંત આવી શાંતિમા કદિ ન આવત. એક વિદ્યાર્થી બીજાનો વાક કાઢત, અને કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અવશ્ય શુનેહગાર જણાત. જેને પરિણામે સલાવિત છે કે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને નિશાળમાથી કાઢી મૂકવામા આવત અને જે વિદ્યાર્થીઓને નિશાળમાથી કાઢી મૂકવામા આવત તે બીજા વિદ્યાર્થીઓના કદા શત્રુ બની જાત, તેમની વિરુદ્ધ સાક્ષી પૂરત વિચાર કરતાં આ વાતનું પરિણામ ઘણું જ ખરાબ જણાઈ આવે છે, તે એટલેસુધી કે દેશમા અશાંતિ ફેલોવાનો પણ સંભવ રહે છે.

ત્રીજી વાત એ છે કે બાળકોને ડરાવવા કે ધમકાવવા ન જોઈએ. બાળકોને ડરાવવા કે ધમકાવવા એ બહુજ ખોટું છે. તેનાથી તો બાળકો ઉલટા બીકણુ અને બળદીન બની જાય છે. હિંદુસ્તાનમા ડરાવવું તથા ધમકાવવું એ ખરાબ છોકરાઓને સારા બનાવવાના સાધન ગણાય છે, પરંતુ તેમ કરવું ઉચિત નથી બાળકોને સારા બનાવવાની ઉત્તમ રીતિ એ છે કે તેમની દષ્ટિએ કોઈ ખરાબ વાત પડવાજ ન દેવી અને વીર તથા બળવાન બનાવવા માટે તેમને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. જાપાનમાં બાળકોને એટલી સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે કે તેટલી સ્વતંત્રતા બીજે કયાંયે જોવામા નથી આવતી. ત્યાં બાળકોને રમવામાટે ખાસ જગ્યાઓ નક્કી કરી નથી. તેમની મરજીમાં આવે ત્યાં તેઓ રમે છે. જાહેર જગ્યા

હોય કે ખાનગી, બહાર હોય કે ગલી, ગમે ત્યાં રમતાં તેમને કોઈ અટકાવી શકતું નથી; તે એટલેસુધી કે ને તેઓ બહારમાં રમતાં હોય, અને ત્યાંથી ત્યાંના બાદશાહની ગાડી નીકળવાની હોય, તોપણ કોઈની મગફર નથી કે તેમને એમ કહે કે “ રમત બંધ કરો, રાજાજી આવે છે. ” ત્યાં સુધી તેઓ પોતેજ પોતાની રમત બંધ ન કરે ત્યાંસુધી રાજા મિકાડો પણ પોતાની ગાડી રોકી રાખશે. આજ કારણથી જાપાનીઓના હૃદયમાં ભયનું નામમાત્ર પણ હોતું નથી.

ચોથી વાત એ છે કે બાળકોને જે કંઈ લણાવવામાં આવે તેને વ્યવહારમાં મૂકતાં પણ શીખવવું જોઈએ. હિંદમાં આ વાતની અત્યંત ન્યૂનતા છે. હિંદની નિશાળોમાં જે કંઈ લણાવવામાં આવે છે તેને વ્યવહારમાં મૂકવાનું શીખવામાં નથી આવતું. તેથી હિંદી વિદ્યાર્થીઓ યુવાન થતાં વાતો તો મોટી મોટી કરે છે, પરંતુ સંગીન કામ કંઈજ નથી કરી શકતા.

પાંચમી વાત એ છે કે જે વિષય લાણી બાળક પ્રવૃત્ત હોય તેજ વિષય તેને વિશેષ કરીને લણાવવો જોઈએ; એમ કરવાથીજ તે અધિક ઉન્નતિ કરી શકશે. હિંદુસ્તાનમાં આ સુખ્ય, પ્રયોજનીય વાત લાણી કોઈ ધ્યાન આપતું નથી. જો કોઈ બાળકને વકીલાત પ્રિય હોય તો તેનાં માતૃપિતા તેને ઈન્જનીયરીંગ શીખવાની ફરજ પાડશે. જો ગણિતશાસ્ત્રમાટે તેને રુચિ હોય તો તેને ઇતિહાસ લણવાનું કહેશે. જો તેની ચિત્તવૃત્તિ સાયન્સ (વિજ્ઞાન) લાણી હશે તો તેને સાહિત્ય લણાવશે. હવે વિચારવા જેવી વાત છે કે જે વિષય ઉપર બાળકને રુચિ નથી તે વિષયમાં કેવી રીતે ઉન્નતિ કરી શકશે ? સારાંશ કે બાળકોના શિક્ષણ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ. બાળકો ઉપર દેશની ભાવી ઉન્નતિનો આધાર છે.

એક વાત જે કેવળ હિંદુસ્થાનીઓમાં અન્ય દેશો કરતાં વિશેષ મળી આવે છે તે યોગ-વિદ્યા છે. પરંતુ હવે અમેરિકા આદિ દેશો તેમાં પણ સારી ઉન્નતિ કરી રહ્યા છે, જ્યારે હિંદીઓ તે પણ બૂઝી રહ્યા છે. અમેરિકાના એક એમર્સન સાહેબ, કે જેઓ જંગલોમાં વસતા હતા, તેમણે યોગ-વિદ્યામાં એટલી ઉન્નતિ કરી હતી કે તે જોઈને આશ્ચર્ય થયા વિના રહેતું નથી. તે મોહનને બદલી ગોપાલ કરી શકતો, જગને સ્થગા. આ સર્વ અમત્કાર તે યોગ-વિદ્યાના બળે કરતો, બહુવડે નહોતો કરતો.

તેથી હવે આશા છે કે તેઓ યોગ-વિદ્યામાં પણ હિંદીઓ કરતાં આગળ વધી જશે. માટે વહાલા હિંદીજનો ! તમારે સાવધાન થવું જોઈએ. સૌથી પ્રથમ વિદ્યાર્થી સૂર્યનો પ્રકાશ અડીંગ પડ્યો હતો. અડીંથી અરબ-સ્તાન, મિસર, રોમ, ગ્રીસ વગેરે સ્થળોએ થઈને ઇંગ્લેન્ડ પહોંચ્યો; અને ત્યાંથી અમેરિકા થઈ હવે જાપાન પહોંચ્યો છે. હવે જાપાનથી તેનાં કિરણો આ બાજુ ઢગતાં નજરે પડે છે. હવે તમારે સાવચેત થઈ જવું જોઈએ. એવું ન થવા પામે કે આ સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઢળી જાય, અને તમે સૂતે-લાજ પડ્યા રહો. ઊઠો, અને બીજાઓને ઊઠાડવાના પ્રયત્ન કરો. સૌ પોતપોતાના કર્તવ્યોમાં પરોવાઓ, અને આપણાં દેશવાસીઓને તેમનું કર્તવ્ય દેખાડો. સૂર્યોદય પૂર્વેજ આપણાં દેશોન્નતિરૂપી કર્તવ્યોને સ્થિર કરી દ્યો. એક ક્ષણ, એક પળ પણ વ્યર્થ ન જવા પામે. જો વિચારમાંજ પડ્યા રહેશો, તો સૂર્ય પશ્ચિમ તરફ ઢળી જશે, અને પછી તમારાથી કંઈજ બનવાનું કે થવાનું નથી.

ૐ !

ૐ !!

ૐ !!!

પહાડી દસ્યો

(રાગ ભૈરવ—તાલ ધુમાર.)

ય દિલ ! ઈંત કૂચે-જાનાં અસ્ત, અઝ લાં દમ મઝન;
 અઝ દિલો-જાનો-જહાં દર પીશે-જાનાં દમ મઝન. ૧
 જાંન દારદ દીમતે-જિસ્વાર અઝ લાંવા મગો;
 ગરચે લા દરખાખતી દર રાહે જાનાં, દમ મઝન. ૨
 ગર તુરાતુરાદદીસ્ત અઝવચ, હીચ અઝ દરમાં મગો;
 દદેં જિરા બેહ ઝ દરમાં દાં, ઝ દરમાં દમ મઝન. ૩
 ચૂં ચકીં આમદ, રિહાકુન કિસ્સએ શકો-ગુમાં;
 ચૂં અયાં બિનમૂઢ રૂખ, હીગર ઝ ધુરહાં દમ મઝન. ૪
 ઇંમે-બેદીના રુઝારો બેહલરા હિકમત મખવાં;
 અઝ ખિયાલાતો-કુમૂને-એહલે-ચૂનાં દમ મઝન. ૫
 બા લબે--મયગુનો-રૂચે--ખૂબો-ઝુદ્દે-દિલકશશ;
 અઝ શરાબો-ચાહિદો--સખો-શખિસ્તાં દમ મઝન. ૬
 કુક્રો-ઈમાંરા બ પીશે-ઝુદ્દે-રૂચશ કુન રિહા;
 પીશે ઝુદ્દે-રૂચે-જી. અઝ કુક્રો-ઈમાં દમ મઝન. ૭
 ચૂકે બા જી બરનયારી ધૂદન અઝ વસ્તશ માગો;
 ચૂકે બે જી હમ નમી બાશી ઝ હિજરાં દમ મઝન. ૮
 મેહુરે-તાળાં, ચકે હસ્ત અઝ અકસે-રૂચશ તાબિશી;
 મગરખી દર પીશે-જી અઝ મેહુરે-તાળાં દમ મઝન. ૯

અર્થ:- (૧) હે હૃદય ! આ તો પ્રિયતમની ગલી છે, અહીં તારા
 વેતાનાં શ્રાવણે કિંબે અભિમાન ન કર (કિંબે શ્રાવણની વસ્ત્રા ન કર), અહીં
 તારા પ્રિયતમની સમક્ષ પણ શ્રાવણ, જગત અને હૃદયનું અભિમાન ન
 રાખ (અથવા તારા પ્રિયતમ સમક્ષ એ બધાંની પરવા ન કર)

(૨) પ્રાણુની કિંમત (તારા પ્રિયતમ કરતાં) અધિક નથી, માટે એ પ્રાણુને માટે શોક ન કર; તું તારા પ્રિયતમના મેળાપમાટે પ્રાણુની પરવા કર્યા વગર અયાણ કરતો હોય તોપણ તું તેની વડાઈ ન કર.)

(૩) જો તને (તારા પ્રિયતમના પ્રેમમાં) કંઈ કષ્ટ થતું હોય, તો તેની ચિકિત્સા વિષે કંઈ ચર્ચા ન કર; અને એવા કષ્ટને ચિકિત્સા કરતાં પણ ઉત્તમ ગણીને ચિકિત્સા વિષે ચર્ચા ન કર. (અર્થાત્ સૂપ રહે.)

(૪) તને વિશ્વાસ એટલો હોય તો સંશય-સંદેહની વાત છોડી દે; તો વહાલાએ પોતાનું સુખડું બતાવ્યું એટલે હવે તર્કવિતર્ક અને વાદ-વિવાદ ન કર.

(૫) જેઓનો કોઈ ધર્મજ નથી એવા માણસોનો વિચાર છોડી દે; અને મૂર્ખતાને તત્વજ્ઞાન ન માન; તેવીજ રીતે યૂનાનવાળાઓ (ગ્રીક લોકો) ના વિચારો અને તેમના આખ્યાનો વિષે દમ ન માર.

(૬) મદિરા જેવા લાલ હોઠ, સુંદર સુખડું, મનોહર કેશકલાપ, મદિરા, પ્રિયતમ, અને શમા (દીપક) તથા શયનાગાર વિષે પણ ચર્ચા ન કર.

(૭) નાસ્તિકતા અને શ્રદ્ધાને તેના સુખડા અને કેશકલાપ આગળ છોડી દે, અને તે પ્રિયતમના સુખડા અને કેશ સમક્ષ નાસ્તિકતા અને શ્રદ્ધા વિષે ચર્ચા ન કર.

(૮) તું તે પ્રિયતમ કરતા આગળ નહિ વધી શકે, માટે તું તેનાં દર્શનની ચર્ચા ન કર; અને તું તે વહાલા વિના રહી પણ નથી જવાનો, માટે વિયોગની ચર્ચા પણ ન કર.

(૯) આ પ્રકાશમાન સૂર્ય તો તે પ્રિયતમના સુખડાની જ્યોતિતું એક કિરણમાત્ર છે, માટે હે મગરળી, તેની સમક્ષ એ દુનીયાઈ સૂર્યની ચર્ચા પણ ન કર.

(ગઝલ રાગભૈરવ—તાલ ૪૫).

મયાર અય બખત / બેહરે-ગરકે-મા દર શોર દસ્તિારા;

પરે-માહી મગદી બાદખાને-ફિરતીયે મારા.

લિખાસે-મા સુખુકસારા-તઅડુક બર નમીતાબદ;

ખુવદ હમચું હુબાળ અઝબખિયા ખાલી પૈરહન મારા.

દને-બા-બશે-તૂ તા રંગે-હયરત રીખત દર આલમ;

૧

૨

ઝ મેહુર આઈના દર પીશે-નફસ દીદમ મસીહા રા. ૩
 અગર લખ અઝ મુખન ગોઈ ફરો બંદીમ બં દારદ-
 કે ન યુવદ અઝ ન ઝાકત તાબે બિસ્તન માનએ મારા. ૪
 શવદ અઝ શોલએ-આવાઝે-કુલકુલ બઝમે-મય રોશન,
 સરત ગઈમ, મકુન ખામોશ સાકી ! શમએ મીનારા. ૫
 ગાની સાગર બ કદ્દુલમશેદ પીશે મય-ફરોશ આમદ,
 કે શાયદ દર બહાયે-આદા ગીરદ સુઝે-હુનિયારા. ૬

અર્થ:- (૧) ઓ કિસ્મત ! અમને ડૂળાડવા માટે સમુદ્રમાં (હૃદયમાં) વાવાઝોડું (સાંસારિક ઇચ્છાઓ) ઉત્પન્ન ન કર અને ઓ માછલીની પાંખ ! અમારી નૌકાના સદને ન ફેરવ.

(૨) અમારા સાંસારિક સંબંધોથી મુક્ત લોકોનું વચ્ચ સંયોગ સહન કરવાની શક્તિ નથી ધરાવતું (અર્થાત્ સંબંધોથી ચલાયમાન નથી થઈ શકતું; અને અમારું પહેરણ બુદ્ધિની પેઢે સીવણ વિનાનું (સંબંધહીન) છે.

(૩) ત્યારથી તારા જીવન અર્પનાર શ્વાસે સંસારમાં આશ્ચર્યનો રંગ વિખેર્યો છે ત્યારથી મેં મસીહાને તારા પ્રેમને લીધે વિસ્મયપૂર્ણ જોયો છે. (અર્થાત્ હે સાચા પ્રિયતમ ! જીવનનું દાન દેનાર તારા શ્વાસે પ્રેમના રોગીઓને સ્વાસ્થ્યદાન કર્યું છે, તેથી તારા પ્રેમને લીધે હવે મસીહ (જે મહેલાને જીવતા કરવાનો અમત્કાર ધરાવતો હતો) પણ વિસ્મય પામે છે, કેમકે હવે તેનો અમત્કાર વ્યર્થજ છે).

(૪) જો તું કહેતો હોય તો અમારા હોઠ બંધ કરી રાખીએ (મૌન ધારણ કરીએ) અને કંઈ ન બોલીએ, પણ શું એ ઉચિત કહેવાશે ? કારણ કે તારી સુકોમળતાને લીધે અમારામાં અર્થ (રહસ્ય) છુપાવવાની શક્તિ નથી. (અર્થાત્ સ્વભાવતઃ અમારા મોમાંથી તારી પ્રશંસા નીકળી પડશેજ અને તારૂં રહસ્ય પ્રકટ કર્યા વગર અમારાથી નહિજ રહેવાય)

(૫) મદિરાની સુરાહી પોતાના કુલકુલરૂપી શબ્દવદે આંધળાને પણ પ્રકાશિત થાય છે, માટે હે સાકી (મધ પાનાર) ! તારી ઉપરથી કુરબાન થઈ જાઉં ! તું મદિરાના શીશાની જ્યોતિને બોલવી ન નાખતો. (અર્થાત્ હે પૂર્ણ શુર ! લગવપ્રેમની મદિરાની ખ્યાલી (પ્રેમ લહરી) ફરતી રહેવા દેજે, તેને એક પળમાટે પણ અટકાવતો નહિ.)

(૬) હે ગની ! જમશેદ પોતાના સંસારદર્શક ખ્યાલાને હથેળી

ઉપર મૂકીને મદિરા વેચનારા પાસે આવ્યો, એવી આશાથી કે કદાચ તે મદિરા વેચનાર તેની મદિરાની કિંમતના બદલામા “ જગતના રાજ્ય-પાટ ” ને સ્વીકારી લે; અર્થાત્ ભગવત્પ્રેમની મદિરા એટલી મૂલ્યવાન છે કે જન્મશેઠ બાદશાહ તે ખરીદવા માટે “ જગતના રાજ્યપાટ ” ને અથવા જેમાં સમસ્ત સંસારનું દૃશ્ય દેખાતું હતું, તેના તે ખ્યાલાને, જરા પણ સંકેત વગર આપી દેવા તૈયાર હતો.

હે ગંગા ! એ (પહાડો) શું તારાંજ સ્તન છે કે જેના પયપાનવડે બ્રહ્મવિદ્યાનું પોષણ થાય છે ?

હે હિમાલય ! શું એ તારોજ બોજો છે કે જેમાં બ્રહ્મવિદ્યા (ગિ-રિજા) કીડા કરે છે ?

તમને તે દિવસ યાદ છે કે જ્યારે પહેલ વહેલો “ રામ ” ‘ પાંડુ-વર્ણ, શીતલ શ્વાસ, અશ્રુપૂર્ણલોચન ’ સાથે તમારે શરણે આવ્યો હતો ? એકલા આ પત્થરો ઉપર પડ્યાં પડ્યા ગત્રીઓ વીતી જતી; અશ્રુઓ વડે શિલાઓ ભીજી જતી; અને અવિરામ ડચકાં સતત આવ્યાજ કરતા કે હાથ ! તે પરમ આનંદ ક્યાં છે કે જેની મસ્તીમાં કાલ કે આજનું ભાન રહેવા પામતું નથી ? હાથ ! તે આનંદસાગર ક્યારે પ્રાપ્ત થશે કે જે સાંસારિક લોભોને તૃણ અને કચરાની પેઠે વહેવડાવી તાણી જાય છે ! જ્ઞાનનો તે પ્રચંડ માર્તંડ મધ્યાકાશમા ક્યારે આવશે ? ક્યારે શારીરિક પ્રયોજન (સ્વાર્થ) અને ઇદ્રિયોના વિષય ધૂમસ તેમજ અધિકારની પેઠે ઉડીને સાક્ષ-સ્વચ્છ થઈ જશે ? ગંગાજળ કોઈ પણ સ્થળે કદિ ગરમ નથી થતું. હે ભગવન ! તે સમય ક્યારે આવશે કે જ્યારે બ્રહ્મજ્ઞાનના ઉન્માદ (કેદ) ના પ્રતાપે રાગ અને દ્વેષ રામના હૃદય ઉપર સ્વપ્નમા પણ અધિકાર મેળવી શકશે નહિ ? પાપ અને શોક ભૂતકાળની પેઠે ક્યારે ગયાં ગુજ્યાં થઈ જશે ? તુર્યાશ્વસ્થા પણ જો અંધમાજ લખવા માટે નહોત્ય તેા તે અવસ્થા ક્યાં છે ? આવી આત્મિક અવસ્થામા રામ ઉઘાડે માથે, ઉઘાડે પગે, નગ્ન શરીરે, ઉપનિષદો હાથમા લઈને દિવાંનાની પેઠે પર્વતો-અરણ્યોમા રખડી રહ્યો છે—

જુને જિગર શરાણ, તિરશ્યોહ હય ચરમે તર,
સોગર મેરા ગિરૌ નહી અપ્રે-ગહાર કા.

અર્થ - મારા કલેજનું રક્ત એજ મારૂં મધપાન છે, અને મારા અશ્વપૂર્ણ લોચન એજ વર્ષાના છાટા છે, મારું ખ્યાલુ હુનિયાઈ મેઘનું આભારી નથી.

નાલાહાઓ-કુળએ-અહા તસલી ષક્ષ નીસ્ત,

* દર બિયાળા મીતવા ક્યારે ખાતિર ખાહ કદ.

અર્થ - ધરમા કરેલું રદન સતોષજનક નથી હોતું જગલમાજ મનમાન્યો પુકાર કરી શકીએ છીએ (અર્થાત્ વનમાજ પ્રિયતમની યાદમા દિલ જોલીને રદન કરી શકાય છે)

ખર્ગે હિનાપે જા કે લિખુ દહે દિલકી ખાત,

શાયદ કે રક્તા રક્તા લગે દિલરૂખા કે હાત

અર્થાત્ માગ હૃદયની વેદના હું મેદીના પાત્ર ઉપર લખી આવું, કદાચ વખત જતા તે મારી મનહરણીને હાથ લાગે !

પહાડની જો તગ્ધી, પર્વતની કદરા તરગ્ધી મળેવો આ પીડાપૂર્ણ આર્તનાદનો સહાનુભૂતિપૂર્ણ ઉત્તર કદિ ભૂલી શકાય તેમ નથી

ઇશક કા મન્સજ લિખા જિસદિન મેરી તકદીર મે,

આહ કી નકદી મિલી સેહરા મિલા જાગીર મે.

ભાવાર્થ મારા ભાગ્યમા ઇશક (પ્રેમ) નો લેખ લખાયો તેજ દિવસથી પુણ્યમા મને “ હાય ” અને જાગીરમા “ જગલ ” મળ્યા છે

“ખસ, તખ્ત કે તખ્તો (અર્થાત્ રાજસિંહાસન અથવા તો ચિતા) માતા પિતા ! તમારો પુત્ર હવે પાછો નથી આવવાનો વિદ્યાર્થીઓ ! તમારો વિદ્યારુ હવે પાછો નથી આવવાનો. ગૃહસ્થો ! તમારો સખધ કયા સુધી નભશે ? ખકરાની મા પોતાના પુત્રની સલામતી માન્યા કરશે ? કા તો (રામ) સર્વ સખધોથી રહિત થઈ જશે, અથવા તમારી આશાઓને શિરે એક સામુદ્ર પાણી ફરી જશે કા તો રાગના આનંદમય તરંગોમા ધર-ખાર (દેશ, કાળ, કારણ) નિમજ થશે, અથવા તો રામનું શરીર જગાની લહરીઓ ને સમર્પણ થશે અને શરીરનો અત આવશે મૂવા પછી તો પ્રત્યેકના હાડકા જગામા પડે છે, પરંતુ જે અપરોક્ષ નહિ અનુભવાય, અને જે શરીર-ભાવજ સદા સ્થાયી રહેશે તો રામના હાડકા અને માસ જીવતાજ માછલાને ભેટ થઈ જશે

ખન કે પરવાના તોરા આયા હૂ અથ શમ્મે તૂર,

ખાત વોહ ફિર છિડ ન જાયે ચેહ તકાજા ઔર હય

ભાવાર્થ:-હે શમાએ તૂર ! (ઓ સાઈનાઈ પર્વત ઉપરનો ઈશ્વરી પ્રકાશ) હું તારો પરવાનો બનીને આવ્યો છું, અને વધારામાં, પ્રથમની વાત કરી ન થવા પામે, એટલી એકજ માગણી કરું છું. [અર્થાત્ પ્રથમ જેમ તૂર (સાઈનાઈ) પર્વત ઉપર ઈશ્વરી પ્રકાશને જોઈને મૂસા પયગંબર તે તરફ દોડ્યા હતા, પરંતુ તેને બરાબર નિહાળવાને શક્તિવાન ન થતાં બેભાન થઈ નીચે પડી ગયા હતા, તેમ હું પણ, ઓ ઈશ્વરી પ્રકાશ ? તારા બાણી ધાયો છું, પરંતુ એટલી માગણી કરું છું કે મૂસાને જેમ બેભાન કરી નાખ્યા હતા તેમ મને બેભાન ન બનાવી દેતાં તારી દિવ્ય જ્યોતિ જોવાની-અનુભવવાની શક્તિ આપજે.]

(રાગ આસાવરી. તાલ ચક્કા.)

નૈન મેરે મુખ^૧ કયોં નહીં સોંદે.^૨
કઠ^૩ પાંધા^૪ પતરી^૫, દેખ દિન મેરે,
કાગ^૬ મેરે ઘર નિત ઉઠ લોંદે,
નૈન મેરે મુખ કયોં નહીં સોંદે.

ભાવાર્થ:-મારાં નયન કેમ મુખથી સૂતાં નથી ? પડિતછ ! શાસ્ત્ર કહાડો અને માફ જ્યોતિષ જુઓ. મારે ઘેર રોજ કાગડા બોલે છે. મારાં નયન કેમ મુખથી સૂતાં નથી ?

જો રામના ચરણોમાં ગંગા નહિ પડે તો રામનું શરીર તો ગંગા ઉપર અવશ્ય વહેશેજ.

ફરે રથાંગં શયને મુજંગં યાને વિહંગં ચરણેઽમ્બુગાંગમ્ ॥

નેત્ર જળ વરસાવી રહ્યાં છે, જાણે મેઘનો સાથ દેતાં હોય તેમ કંડા અને લાંબા શ્વાસ ચાલી રહ્યા છે, બહાર ધોધમાર વરસાદ પડી રહ્યો છે. અધીરતા અને રુદનસહિત રામના અંતઃકરણમાંથી આ ધ્વનિ નીકળી રહ્યો છે—

(રાગ જંગલા-તાલ તીન)

ગંગા તેમાં સદ બલહારે જાઉં.

હાડ ચામ સળ વાર કે ફેંકું, યહી ફૂલ બતાસે લાઉં. —ગંગા૦

૧ મુખે. ૨ સૂતા. ૩ કાઠ. બોલ. ૪ પડિત. જોશી. ૫ જન્મપત્રિકા. ૬ કાગડા

મન તેરે બન્દરતકો દે દ્વં, બુદ્ધિ ધારા મેં બહાઉં. ગંગા
ચિત્ત તેરી મછલી ચળ જાવેં, અહં ગિરિશુદ્ધમેં દબાઉં. „
પાપપુણ્ય સહી સુલગાકર, ચેહ તેરી જ્યોતિ જગાઉં. „
તુઝમેં પડું તો તું જાન જાઉં, જોસી કુળકી લગાઉં. „
પંડે જલ થલ પવન દશેા દિક્, અપનેં રૂપ જનાઉં. „
રમણ કહું સત ધારામાંહીં, નહીંતો નામ ન રામ ધરાઉં. „

ગંગાના કિનારા ઉપરનાં ઉંચાં ઉંચાં વૃક્ષો જાણે ઉભાં ઉભાં સંધ્યા
કરી રહ્યાં છે, અને મનોહર લતા-પતામાં રંગરંગનાં પુષ્પ ખીલીને
નાનાં બાળકોની પેઠે, સ્મિત કરી રહ્યાં છે. હવા આવીને તેમનું પારણું
ઝુલાવી રહી છે. ઠંડો ઠંડો પવન મંદ સ્પર્શવડે દિલને લોભાવે છે.

બાદે સખા કે ઝોંકિં સે શાખોં કા ઝમના,
ઝાર મ ઝૂમ કર વેા રૂખે શુલકો ઝૂમના.

અર્થાત્ પ્રાતઃરામીરના અપાટાથી ડાળીઓ ઝૂમી રહી છે, અને ઝૂમી
ઝૂમીને પુષ્પનું સુખ ચૂમી રહી છે. ચારે બાજુ એવી સ્થિતિ છવાઈ રહી
છે કે કંઈ બાજુ પીઠ કરીને બેસવું તેની રામસે ચિંતા થઈ પડી છે. એકથી
એક વધુ મોહિત કરે છે. પર્વતોના ઢોળાવ ઉપર લીલાં લીલાં ચોખાનાં
ખેતરો ખીલી-દીપી રહ્યાં છે. તે ખેતરોમાં પહાડો ઉપરથી ઉતરી આવતું
નિર્મળ જળ વહી રહ્યું છે. અને આ જળ સુક્તપુરુષોની પેઠે બ્રહ્મસ્વરૂપ
શ્રીલાગીરથીમાં મળીને તેનાથી અલેહ થઈ રહ્યું છે. શ્રીલાગીરથીની
શોભા કોણ વર્ણવી શકે ? સાક્ષાત્ વિરાટ લગવાનનું હૃદય-સ્થાન શું
આજ છે ? તેનો ગંભીર અને શીતળ સ્વભાવ અને તેનો ળકારરૂપી
અનાહતધ્વનિ ચિત્તની ચપળતાને અને મલિનતાને દૂર કરી રહ્યો છે. કોઈ
કોઈ સ્થળે ગંગાજળના વિચિત્ર શાંતિથી ભરેલા કુંડ જાને છે. અંજબાળી રાત્રે
તો તે એવી લાગે છે કે એ ચમકતી દમકતી ગંગા છે કે કોટચાવધિ હીરા માથે
દાખીદાખીને ભર્યા છે ? પ્રિયતમ ! આ ગોતીનો સુર્ખો આંખોને કેવી ટાઢક
આપે છે ! હૃદયચક્ષુને પણ પ્રકાશિત કરી દે છે ! પોતાની અત્યંત શીતળતા
અને નિર્મળતાવડે ગંગા વિષ્ણુપણું બતાવે છે; અને પ્રજાળ વેગ, સુસ-
વાટ ધુધવાટ; સિંહગર્જના તથા અસ્થિભક્ષણવડે તે પોતાનું શાક્ત-
પણું પ્રકટ કરે છે. વિષ્ણુ અને શિવ બન્નેની બલક દેખાડતી તે બાબા-

પુરી (જગત)ને કૃતાર્થ કરવા જઈ રહી છે. ગંગાના તરંગ આ સ્થળે મગર-મચ્છની પેઠે અવાજ કરતા અને છલગો મારતા આગળ વહી રહ્યા છે. તળીયે કોણુ બોણુ કેવા મોટા મોટા પત્થર હશે કે ગંગાની લહેરો આગ આગ થઈ જાય છે. મોઝાં કેટલા બધા કુંડાળે વળે છે! અહીં જુઓ, ગંગાની ધારા લયાનક ઝરણું બની રહી છે, પુષ્કળ પાણી એકદમ પડે છે, અને પાછું ઉછળે છે. આ તે ગંગાની ઉન્મત્તતા પ્રકટ કરનારા શ્રીણુ હવામાં નાચી રહ્યા છે કે ગર્જતા સિંહની કેશવાળી હવામાં ઉડી રહી છે? આ આવેશવડે બોણુ ગંગા એમ કહે છે કે “ઓ અહંકાર (મૃગ)! આવ, હું તારો શિકાર કરું. ઓ અજ્ઞાનરૂપી શિયાળ! તારાં અહતામમતા રૂપી માંસ ચર્મને ચાવી નાખીશ અને સઘળા હાડ પાસળાને જૂદા કરી નાખીશ. ઓ મોહરૂપી પત્થર! આવ, હું તને ચીરી નાખું. પર્વતોને કાપીને ચાવી છું, હવે તારો વારો છે.”

પરંતુ અત્યારે અજ્ઞાનની બધી સેના કોણુ બોણુ કયાય સતાઈ ગઈ છે કે ન તો અધકારનો કયાએ પત્તો લાગે છે ન અવિદ્યા-તિમિરનો. આ લીલાછમ પર્વતોને પ્રકાશ અને આનંદથી ભરપૂર હોવુ શું સૂચવે છે? આ શીતળતા અને આનંદ શું શુભ-સવાદ સલળાવે છે? “રામ” ની મનોકામના અહીં પૂર્ણ થઈ જશે, સર્વ કામનાઓ તિરોહિત થઈ જશે.

મુઝદા અય દિલ કે મસીહા નક્સી મી આયદ,

કે ઝ અનક્રાશે-ખુશશ ખૂચે કમી મી આયદ

અર્થ:-હે દિલ! ખુશ થા, કેમકે કોઈ મસીહા (પરમરાની) આવતો જણાય છે, તેના આનંદી શ્વાસમાથી ડોઈ બ્રહ્મવિહની ગંધ આવે છે.

કેવા આનંદથી “રામ” આનંદ કરે છે, જળા ઉછાળે છે, અને આનંદના ગીત ગાય છે!

(રાગ સિધુરા-તાલ ત્રિતાલ)

નદિયાં દી સરદાર, ગંગારાની, છીટે જલદે દેન બહાર, ગંગારાની.
સાનુ રખ જિંદગી દેનાલ, ગંગારાની, કદે વાર કદે પાર ગંગા
સો સો ગોતે ગિન ગિન માર, તેરીયા લહરા રામ સ્વાર, ગંગા
ભાવાર્થ - નદીઓની સરદાર, ગંગારાણી, તારા સીકરનીં શી બહાર ગંગારાણી
અમને રાખ જીવનની સાંચ, ગંગારાણી, કદિવાર કદિ પાર ગંગા
સો સો ટુબકી ગણી ગણી માર, ગંગા, તારી લેહેરે રામ સવાર ગંગારાણી.

“ શક્તિશાલી નદીઓની જન્મદાત્રી !
 ઋષિ મુનિઓએ તારી આરાધના કરી છે.
 “અત્યંત પ્રિય તથા અનુપમ ગંગા !
 તારી કીર્તિ ચિરકાળથી વ્યાપક છે.
 “તારાં મોજાં અચેતન રૂપથી વહે જાય છે,
 પરંતુ તેમની પેઠે તું અચેતન નથી.
 “તારા ગર્જન કરતા પ્રવાહનું આ ભયાનક રૂપ,
 ચિરકાળથી ઈશ્વર તુલ્ય પૂજનું આપ્યું છે.
 “તારી પૂજા મૂર્ખ અને દાસોએજ નહિ;
 પરંતુ સર્વોચ્ચ પ્રતિષ્ઠાવાળા ઋષિ મુનિઓએ કરી છે,

(રમેશચંદ્ર દત્ત.)

વિશાળ વક્ષઃસ્થળ (પહોળા પટ)વાળી પુનીત ગંગા પોતાના નિર્મળ જળને જાળે બાલુના ઊંચા તટો ઉપર ઉછાળતી મહત્તાના ગૌરવમાં વહી રહી છે.

સંધ્યા થવા આવી છે; એક નાની શી ટેકરી ઉપર રામ બેઠેલો છે. વિચિત્ર દશા છે, ન તો તેને ઉદાસીનતા કહી શકાય કે ન તો તે શોક કે હઃખની અવસ્થા છે. સાંસારિક મનુષ્યોનો હર્ષ પણ તે નથીજ. ન તો તે જાગૃત્વવસ્થા કહેવાય કે ન તો સ્વપ્નાવસ્થા. કદાચ તે ઉન્મત્તાવસ્થા હશે; પરંતુ સાંસારિક ઉન્માદ તો તે નથીજ. કેવી રસભીની અવસ્થા છે ! ફરનાં વૃક્ષોમાંથી ઘંટાનાદ અને શંખધ્વનિ સંભળાવા લાગ્યાં. કદાચિત્ ત્યાં કોઈ મંદિર હશે. તેમાં આરતી ચાલે છે. જુઓ જુઓ ! સામેનાં ઊંચા શિખર ઉપર બે ત્રણ ફૂટ ઉંચે ત્રયોદશીનો ચંદ્ર પણ પોતાનું શશિમુખ લઈને આવી રહ્યો છે. શું તે આરતીમાં શામિત થવા આવ્યો છે ? શામિત શું થાય, તે તો પોતાના જાગૃત્વપ્રકાશમાન શરીરની જ્યોતિ બનાવીને પોતાની જાતને સદાશિવ ઉપર વારી રહ્યો છે. આરતી-રૂપજ બની રહ્યો છે. અહા ! સમસ્ત પ્રકૃતિ આરતીમાં શામિત થઈ ગઈ ! ચારે દિશામાંથી કેવો ધ્વનિ સંભળાવા માંડ્યો છે ! ઓ ચંદ્રમા ! આગળ વધી જનાર તું કેણુ છે ? વહાલા ! એકેલો ન રહે. પોતાનાં અશિશ્યો અને શરીરને અગિયી પેઠે પ્રત્યક્ષિત કરી તારી પેઠે રામ પણ પોતાની

તને આ આરતીમાં કેમ વારી-હામી નહિ કે ?

* * * * *

તે દિવસોમાં “ રામ ” ને શોધતો શોધતો એક પત્ર પર્વતોમાં તેને આવી મળ્યો. તેનો ઉત્તર:—

સર્વે-એસર, નામા રા પૈદા કુનમ,

આશિકાં રા દર જહાં શૈદા કુનમ.

અર્થ:—જેની ઉપર શિરનાચું નથી એવા પત્રનો લેદ જો હું જોલી દઉં તો સંસારના લોકોને આશિક (પ્રેમ વિહ્વળ) બનાવી દઉં.

એક પત્ર મળ્યો જેમાં ઘેર પાછા આવવા વિષે પ્રેરણા હતી. આ પત્રને તત્કાળ શ્રી ગંગાજીમાં વહેવડાવી દીધો.

રે રંગ નહીં એરા કતને દા, જોરી બન્હ કે લોરે ન ઘત માએ.

પીડાં પીડકે જાન નપીડ લીતી, માસા સાસ નહીં રત્તી રત્તમાએ.

ચરખા વેળ કે રંગ કુરંગ હોયા, સધયો જિય બાહાં કેલી વત માએ.

મત્તી ઇશક હુસૈન ન મત સૂએ, મત્તી દેદિયો દી મારી મત માએ.

ભાવાર્થ:—હે માતા ! ગૃહસ્થરૂપી રેંટિયો કાંતવાની મારી સ્થિતિ નથી,

મને પરાણે આ બંધનમાં ન નાખ. ગૃહસ્થીનાં દુઃખ દર્દ દર્દને તો મારા

પ્રાણ નીચાવી લીધા છે, હવે તો શરીરમાં એક વાલ જેટલું માંસ નથી કે

રત્તી જેટલું રક્ત નથી. ગૃહસ્થીરૂપી ચરખાને જોઈને તો મારો રંગ

ફિક્કો પડી જાય છે, ત્યારે તુંજ કહે કે હું આ ગૃહસ્થ મિત્રો વચ્ચે

ઢેવી રીતે બેસું ? પ્રેમમાં, હે હુસૈન, કાંઈ મતિ સૂઝતી નથી, બલકી મતિ

દેનારાઓનીજ મતિ મારી જાય છે !

લોકોનાં મેણાં ટોણાંની બીક બતાવી હતી; તો ભગવન્ ! હવે તો

બસ અમે છીએ ને ગંગા—

કંઈ જાંધે હુએ સર પર કિનારે તેરે આ જૈકે,

હજારોં તાને અળ હમ પર લગાલે જિસકા જી આહે.

અર્થાત્ મારે કંઈન (શબવસ્ત્ર) ઓઢીને અમે તારા ગંગાને કિનારે આવી

બેઠા છીએ, હવે જેની ઇચ્છા હોય તે હજારો મેણાં ટોણાં ભલે માર્યા કરે.

તીર જેવાં લાંછન (દોષ) પણ અહીં કંઈ અસર કરી શકતાં નથી !

ગર ન માનદ દર દિલમ પૈકાં, ગુનાહે તીર નીસ્ત,
આતિશે-સોઝાને-મન આહુન ગુદાઝ ઉક્તાદે અસ્ત.

અર્થાત્ જો મારા હૃદયમાં તીરનું ક્ષણું નથી ટકી શકતું તો તેમાં તીરનો દોષ નથી; કેમકે મારા હૃદયમાં જે પ્રેમરૂપી પાવકની જ્વાળા લડકી રહી છે તે લોહાને પણ ગાળી નાખે છે.

તા નખાહદ સોખત અઝ મા બરન ખાહદ દારત દસ્ત,
ઇશક બસ મારા ચું આતિશ દર કફા ઉક્તાદા અસ્ત.

અર્થાત્ પ્રેમની જ્વાળા બસ એવી તો મારી પાછળ પડી છેકે જ્યાંસુધી તે મને બાળીને ભસ્મ નહિ કરી નાખે ત્યાંસુધી મારો કેટો મૂકવાની નથી.

તમારો (રામ) તો હવે પૂરો થઈ ગયો પૂરો, ન ધરનો ન ઘાટનો.

કોઈ ઘરનાં કામકાજ વિષે શોક કરતા હો તો અતિ ખેદની વાત છે કે તમને તમારા વાસ્તવિક ઘર તરફ બેદરકાર રહેવાનો શોક થતો નથી.

સાંસારિક કામકાજમાં તનમનથી લાગી જવાની સૂચનાપૂર્વક આપ સર્વ લોકોએ મને પાછો બોલાવ્યો છે. વારૂ, જો લોકોની બહુમતિ ઉપરજ સત્યનો નિર્ણય કરવાનું સ્વીકારતા હો, તો આપજ કહો કે આદમથી લઈને તે આ દમ સુધી (અર્થાત્ આદિ કાળથી તે આધુનિક સમય સુધી) બહુમતિ કોની રહી છે? કામધંધાદ્વારા સંસારને સત્ય કહેનારાઓની કે પૃથ્વીતળ ઉપરની ધળના લગભગ પ્રત્યેક પરમાણુદ્વારા બોલી રહેલા સંસારને અસત્ય કહેનારાઓની ?

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।

अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥

અર્થ:-જો આદિમાં અને અંતમાં અવ્યક્ત છે અને માત્ર મધ્યમાંજ વ્યક્ત છે, તેને માટે શોક કેવો ?

ભગવન્ ! આપનીજ આજ્ઞાનું પાલન થઈ રહ્યું છે, અર્થાત્ આપની સાથેજ શીઘ્રતાથી મળી જવાના પ્રયત્ન ચાલી રહ્યા છે. શરીરની દૃષ્ટિએ તો વિયોગ કદાપિ દૂર થવાનો નથી. ગમે તેટલા નશ્વર રહીએ કે ભેદીએ પણ જ્યાં એક શરીર છે તેજ સ્થળે બીજું આવી શકતું નથી; એટલે શરીરની પૃથક્કતા તો અનિવાર્ય છે; પરંતુ વાસ્તવિક વિયોગને દૂર કરવાનો “ રામ ” અહુર્નિશ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. તે દેવતું નામનિશાન પણ

નહિ રહેવા દે. આપના અંતરાત્મામાં, આપના હૃદયમાં, આપની આંખોમાં, સર્વના નિગરમાં રામ પોતાનું ઘર કર્યા વિના એન પામવાનો નથી. આવો, આપ પણ પાંચ નદીઓ (રક્ત, મૂત્ર, પ્રસ્વેદ, વીર્ય અને લાળ)ના દીચડ અર્થાત્ શરીરમાંથી આપના નિજ ધામ (વાસ્તવિક સ્વરૂપ) ભણી પ્રસ્થાન કરો. આ પચનદ ઉપરથી ઉઠીને સાચા ધામ (સત્ય સ્વરૂપ)ના પર્વતો ભણી આકર્ષાઈ આવો. મળવું તો હવે કેન્દ્ર ઉપરજ ઉચિત છે, કે ન્યાં મળ્યા પછી પુનઃ વિયોગજ થઈ શકતો નથી. વૃત્ત ઉપર આપ મીચામણી રમવાનું તો ક્યાં લગી ચાલશે ? રામ તો જો સ્વયં ગંગા-છને પોતાના ચરણોમાંથી વહેતી નહિ જુવે, તો જનસમૂહ તેના શરીરને ગંગાજી ઉપર વહેતું અવશ્ય જોશેજ.

મંચ કુશલગાને ઇશ્કમેં સરદાર હી રહા,
સરભી જુદા ક્રિયા તો સરે-દાર હી રહા.

અર્થાત્ હું પ્રેમમાં મરાયેલા—પ્રેમના શિકારોનો સરદારજ રહ્યો છું, મારા શિરને કાપીને જૂદું કરવામા આવ્યું તોપણ તે સરે-દાર અર્થાત્ શૂળી ઉપરજ રહ્યું છે.

ગોતી એકવાર છીપમાથી નીકળ્યું એટલે પાછું છીપમા નથી જવા પામતું.

દ્વિર જુલેખા ન નીદ ભર સોઈ,
જબમેં યુમુદ્ કે ખાબમેં દેખા.

અર્થાત્ ન્યારથી જુલે એ યુમુદને સ્વપ્નમાં જોયા, ત્યાર પછી તે કદાપિ સારી પેઠે ઉઘીજ નહિ.

ગંગામા પડેલાં હાડકા વારસોને પાછા કેવી રીતે મળી શકે ? હા, મળવા ની ઇચ્છા રાખનાર પોતાનાજ અસ્થિ ગંગાને સમર્પણ કરે તો તો કદાચ મેળાપ થઈ જાય. આ વાત અશક્ય પણ નથીજ, આતો નિત્ય પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ છે, નિત્ય તૃપ્તની તૃપ્તિ.

ઇશ્કકા મન સખ લિખા જિસદિન મેરી તકદીર મેં,
આહ દી નકદી મીલી, સેહરા મિલા જાગીર મે.
'લાવાર્થ'.—લાગ્યમા મારે લખાઇ ઇશ્કની પદવી જે દી,
“ હાય ! ” ની પૂંછ મળી, જાગીર જગલની મળી.

કળ સુબુકદોશ રહે કેદીએ જિન્દાને વતન,
પૂરે શુભ ફાદતી હય બાગડી દીવારોં કે.

અર્થાત્ વતનના કારાગૃહમાં પૂરાયલા કેદીઓ પણ ક્યારે ઉપાધિ વગરના-નિશ્ચિંત રહ્યા છે ? પુરુષની સુગંધ બગીચાની દિવાલોને પાકેલી જાય છે.

બુને આશિક ચે કાર મીઆયદ,
ન શવદ ગર હિનાએ-પાયે-દોસ્ત.

અર્થ:-ગ્રેમીનું રુધિર જો મિત્રને પગ તળિયે મેદીને સ્થાને લાગે તો પછી તે શું કામમાં આવવાનું હતું ?

શુદ્ધ ફિદાએ પાયે જાનાં જાને મન,

મુસહિફે રૂયશ બુવદ કુરઆને મન. ૧

દર સરમ હરદમ સરે આઝાદગીસ્ત,

કેદે-તન બાશદ કનું જિન્દાને મન. ૨

સિજદાએ મસ્તાના અમ બાશદ નમાઝ,

દર્દે-દિલ બા જી બુવદ ઇમાને મન. ૩

અર્થ:- (૧) મારા પ્રાણ પ્રિયતમના ચરણકમળ ઉપર નિઠાવર થઈ ગયા; પ્રિયતમના સુખમંડળનું દર્શન એજ માફ કુરાન (ધર્મપુસ્તક) છે.

(૨) મારા મસ્તિકમાં પ્રતિપળે સ્વતંત્રતાનો વિચાર રહ્યા કરે છે; હવે આ શરીર મને કારાગૃહ પ્રતીત થાય છે.

(૩) મસ્તી-ઉન્માદથી ભરેલા પ્રણામ એજ મારી નમાઝ (પ્રાર્થના) છે, અને તેના માટેનું દિલમાંનું દર્દ એજ માફ ઇમાન-ધર્મ કે આસ્થા છે.

ઝિક્રે-ખુદા વફિકે-નાન્ મીશવદ, ઇનમી શવદ,

ઈશકે-સનમ વ બીમે જાં મીશવદ, ઇનમી શવદ.

અર્થ:-ઈશ્વરનું ભજન અને ઉદરનું ચિંતન એ બન્ને કદિ બનવાનું નથી; તેવીજ રીતે પ્રણામી પ્રીતિ અને પ્રાણુની લીતિ એ બેનો સંયોગ પણ કદાપિ શક્ય નથી.

મી રસી દર કાબા ઝાહિદ જૂદ અઝ રાહે તરી,

ઝાહદે-ખુશકો સવમે તૂ બે હીદએ ગિરયાં અબસ.

અર્થ:-હું કર્મકાંડી (તપસ્વી) ! તું જળમાર્ગે જલદી ઇષ્ટ સ્થાને પહોંચીશ. જ્યાંસુધી ઇષ્ટ વિરહમાં તારાં નેત્ર અશ્રુપૂર્ણ થતાં નથી ત્યાંસુધી તારી શુષ્ક તપસ્યા અને ઉપવાસથી કંઈજ વળવાનું નથી.

દર દગિસ્તાને મુહુળગત અબજદ અબ ખુદ રક્તગીસ્ત,
માનીયે બિસ્મિલ્લાહ આં ફેહમદ કસી ફૂ બિસ્મિલસ્ત. ૧
રાહ નંવદાને-મુહુળગતરા પયામ અબમા રસાં,
કંઠરીં ફેહ ચક કદમ અબ ખુદ ગુઝસ્તન મંઝિલસ્ત. ૨

અર્થ:- (૧) પ્રેમની પાકશાળાના મૂળાદાર (ક, ખ, ગ, ઘ) શું છે ? હું પછામાંથી નીકળી જવું અથવા આત્મ-વિસ્મૃત થઈ જવું તે; અને બિસ્મિલ્લાહ^૧ (પ્રારંભિક વાક્ય = શ્રી અલ્લેશાય નમઃ) નો અર્થ તેજ નાણી શકે છે કે જે પોતે બિસ્મિલ અર્થાત્ ધાયલ થએલો હોય.

(૨) પ્રેમને પથે પળનારા પ્રેમીઓને અમારા તરફથી સંદેશો પહોંચાડો કે આ માર્ગમાં અહંભાવમાંથી એક ડગલું આગળ વધવું એજ મંજિલ અથવા વિશ્રામસ્થાન છે.

નહીં કુછ ગર્જ હુનિયાકી ન મતલબ લાજ સે મેરા,

બે આહો સો કહો કોઇ, બસા અબ તો વોહી મનમેં.

એક કાળો નાગ પગ તળે આવે છે. વ્યાલભૂપણ “રામ” તેને પ્રેમ કરવા હાથ લાંબો કરે છે.

મેરે ખ્યારે કા ચે લી ખ્યારા હય, મેરી આંખોંકા ચે લી તારા હય.

સર્પ નાસી જાય છે.

અપરોક્ષ (સાક્ષાત્કાર)

ગાઠ જંગલ, પાણીનો આરો, ખીલેલાં વન ઉપવન, એકાંત, થોડાંક ઉપ-નિપદ સમાપ્ત

હે વાક્યશ્રિત ! છે તારામાં બળ આ આનંદને વર્ણવવાનું ? ધન્ય છે મને ! કૃતકૃત્ય છું હું ! !

જે પ્રિયતમના ઘુંઘટમાંથી કદિ હાથ, કદિ પગ, કદિ આંખ, કદિ કાન મહા મુરકેલીએ નજરે પડતા, તે હૃદયારામ સાથે મનમાનતું એકત્વ પ્રાપ્ત થયું. અમે નમ્ર, તે પણ નમ્ર, છાતી સાથે છાતી મળેલી છે. ઓ હાહ-ચામનાં છગરકલેન્ન ! તમે વચમાંથી ખસી જાઓ. લેહલાવ ! હઠી જા. અંતર ! નાસી જા. વિયોગ ! દૂર થા. હવે તો અમે તે યાર અને યાર તે અમે. આ તે હર્ષ છે કે હર્ષ-મૃત્યુ ? અશુ કેમ છમાછમ વરસી રહ્યાં

છે ? આ તે લક્ષ્મીને આનંદ કે મનના મરી જવાનું આકંઠ ? સંસ્કારોનો અંતિમ સંસ્કાર થઈ ગયો ! ઈચ્છાઓ પણ મરી ગઈ. હુઃખ દારિદ્ર પણ અજવાળું આવતાંજ અધિકારની પેઠે ઉડી ગયાં. પાપપુણ્યનું યુગલ પણ ખૂડી ગયું !

ખડા શોર સુનતે થે પેહલૂ મેં દિલકા,
જો ચીરાતો એક કતરએ-ખૂં ન નિકલા.

અર્થાત્ પડખામાં હૃદયનો શોરબકોર તો ખડું સાંભળતા હતા; પરંતુ ચીરીને જોયું તો તેમાં રક્તનું એક ટીપું પણ ન જણાયું (અર્થાત્ હૃદય વિષે વાતો તો મોટી મોટી સાંભળતા હતા, પણ જ્યારે તેને પ્રત્યક્ષ જોયું ત્યારે તો તેની કંઈજ કિંમત ન લાગી, માત્ર એક તુચ્છ વસ્તુ જણાઈ)

શુક હય આઈ ખબર ચાર કે આ જાને કી,
અખ કોઈ રાહ નહીં હય મેરે તરસાને કી. ૧
આપ હી ચાર હું મેં ખતો-કિતાબત ટૈસી ?
મસ્તીયે મુલ હું મેં હાજત નહીં મયખાને કી. ૨

અર્થાત્ (૧) ઈશ્વરનો મહાન ઉપકાર છે કે પ્રિયતમના આવી પહોંચવાના સમાચાર આવી ગયા છે; હવે મને (દર્શન વિના) તરસાવવાનો કોઈ માર્ગ રહ્યો નથી.

(૨) હું પોતેજ પ્રિયતમ છું; પછી પત્રવ્યહાર કેવો ? હુંજ મદિ-રાની મસ્તી (કેફ) છું, મને મુરાબીઠની આવશ્યકતા નથી.

જે તુર્યાવસ્થા આકાશપુષ્પવત્ અદશ્ય આત્માર સુધી રહેતી હતી, તે તો હું પોતેજ નીકળ્યો; જેને અન્ય પુરુષ ગણીને સ્મરણ કર્યા કરતો હતો, તે ઉત્તમ પુરુષ પણ હુંજ નીકળ્યો. અન્ય પુરુષ હવે અંતર્ધ્યાન !
ઠું હું હું ઠું ! હમ ન તુમ, દક્ષતર શુમ. ઠું ! ઠું ! ! ઠું ! ! !

આ તે આંસુઓની ઝડી છે કે અલેદના આનંદની વર્ષા ? આ શિર ! તારું અસ્તિત્વ પણ આજે સફળ થયું. આંખો ! તમે પણ કૃતકૃત્ય થઈ ગઈ. કાનો ! તમારો પુરુષાર્થ પણ પૂર્ણ થયો. આ લમ ધન્ય થજો, ધન્ય થજો, ધન્ય થજો. ધન્ય શબ્દ પણ આજે કૃતાર્થ થઈ ગયો.

શાહ બાશ અય અશ અશે-સૌદાગે-મા,
અય દવાએ જુમલા ઇલલતહાયે મા.

અય દવાએ નખવતો નામૂને મા,
અય તુ અફલા તૂને બલી નૂને મા.

અર્થ:-ઓ મારા દિવાનાપણના કારણ ! ઓ મારી સર્વ રોગીની
માધવી ! ઓ મારા માન અને અભિમાનની દવા ! તુંજ મારો અફલા-
તૂન (પ્લેટો) અને બલી નુંસ (ગેલન) છે.

દેહાભિમાનરૂપી ઢીંગલો અને યુદ્ધિરૂપી ઢીંગલ બંને બળી ગયાં.
અહો નેત્રો ! તમારી અશ્રુની ઝડીઓ ધન્ય હજો. મસ્તી ભરેલાં નયનોને
આવણુવૃદ્ધિમાટે અભિનંદન હજો.

નાસ, નાસ, તારાથી બની શકે તેટલો નાસ. ઓ વહાલા ! પણ
નાસીને જશે ક્યાં ? આકાશમાં સંતાશે ? હું પણ ત્યાં હાજરજ છું. કૈલા-
સમાં હુપાશે તો ત્યાં પણ હું ઉપસ્થિતજ છું. સમુદ્રમાં જઈને સૂઈ બા,
પણ હું તારી પહેલાંજ ત્યાં પહોંચેલો છું. અગ્નિમા પેત્રી બા, પણ ઓ
તો માફજ સુખ છે. સમસ્ત શરીરોમાં હું, મમસ્ત નામ અને રૂપોમાં હું,
અને બધાં શરીર તથા નામરૂપ સ્વતઃ હુંજ. કોણ બોલે ? કોણ કહે ?
મૂંગાના સુખમાં સાકર (અથવા મૂંગાનું સ્વપ્ન). અહાહાહા ! હું કેવો
સુંદર છું. મારી સોહની સૂરત, મારી મોહની મૂરત, મારી ઝલક, મારી
હલક, મારૂં સૌંદર્ય, મારૂં લાવણ્ય; એને મારી આખ વિના અન્ય કોઈની
પણ આંખ બેવાની શક્તિ ધરાવતી નથી.

મારા મહિમામાં હું મસ્ત પડયો છું પરતુ હાય ! મારા સૌંદર્યનો
કોઈ ખરીદનાર નથી, મારા ચૌવનનો ગ્રાહક કોઈજ નથી. આ અણબોલ
હીરાને કોણ ખરીદી શકે !

હું સ્વયં પ્રીતમ (આશિક) છું અને હું પોતેજ પ્રિયા (માયુક)
છું. પ્રીતમ છું કે પ્રિયા છું ? હું તો પ્રેમ છું.

ન્યારે પણ બહાર દૃષ્ટિ પડે છે ત્યારે પ્રત્યેક પુષ્પ અને પત્ર “ તુહી,
તુહી ” ના સ્વરથી સ્વાગત કરે છે. અંદર આનંદનાવાદગ પોતાની ગર્જ-

૧ ક્રીમના પ્રખ્યાત તત્વવેત્તા પ્લેટોથી તો બાગ્યેજ કોઈ અજાણ્યો હશે. જનન
પણ તેજ દેશનો ધન્વતરી સમાન એક મહાન વૈદ્ય હતો એટલે આ બંને નામો
માનસિક તેમજ શારીરિક બ્યાધિઓના, ઉત્તમોત્તમ વૈદ્યોના નામ છે.

નામા સર્વ કંઈ ડુબાવી દે છે. ધીરે ધીરે અંગ શિથિલ (ગતિહીન) થયું. દેશકાળ ક્યાં નાસી ગયા ? અંતર-છેદું અને અંદર-બહાર કેવાં ? હવે આગળ કોણ વર્ણન કરી શકે ?

કેટલાયે દિવસો આવી-૪ દશામાં વીતી ગયા. પરંતુ દિન-રાત અને રાત-દિન કેવાં ?

ત્રીજા પહોરનો સમય હશે. એક લાકડાના પૂલ ઉપર બરાબર વચ્ચે-વચ્ચે રામ નમ્ર જોડેલો છે, અને મેઘસ્વરૂપે મેઘનાદની પેઠે આકાશમાં ગર્જ રહ્યો છે, વીજળી બનીને પોતાના પ્રકાશના ચમકારાવડે જળ અને પાણી ઉપર ચમકી રહ્યો છે, પાણી બનીને પોતાની વૃદ્ધિવડે બધાં પ્રાણીઓને પોતપોતાના નિવાસસ્થાનેમા ઘુસેડી રહ્યો છે. આકાશ કે ભૂમિ કે પર્વત કંઈજ દૃષ્ટિગોચર નથી થતું. જ્યાં જુઓ ત્યાં જળજળ જળ. જાણે, પોતાના નિજધામ “રામ” મા વિશ્રામ કરવા ગયા પણ પૃથ્વી ઉપરથી ઉડી આકાશસુધી ઉડે ચઢી ગઈ છે. આ બધાંને તો પોતપોતાનાં ધામ મળી ગયા, હવે ઘર વિનાનો રામ ક્યા વિશ્રામ કરે ?

ન નશીમની કે કુનમ મકા, ન પરી કે બર ચરમ અઝમિયાં.

અર્થ:-ન તો ઘર છે કે જ્યાં જઈ વિશ્રામ કરું, અને ન પાંખ છે કે જે વડે (પોતાની અંદરથી) બહાર ઉડી જાઉં.

રામ, જળશયન નારાયણ જળમા બ્યાપી રહ્યો છે. વાદળો ઉપર ચાલી રહ્યો છે, સમુદ્રને રમ્ય બનાવી રહ્યો છે. કદિ વર્ષા આવે છે, કદિ તડકો પરંતુ રામને ત્યાં ન કંઈ ચઢે છે કે ન ઉતરે છે.

જદ પાયા લેદ કલન્દર દા, રાહ જોગિયા અપને અંદર દા.

સુખ ખાસી હો ઉસ મદિર દા; જિત્યે કદે ન ચઢદી લહેંદી હૈ;

મુંહ આઈ ખાત ન રહેંદી હય

૧.

ભાવાર્થ:-જ્યારે કલન્દર (સાધુ) નો મર્મ સમજાયો, ત્યારે પોતાની અંદરનો માર્ગ શોધવા લાગ્યા; તું તો મંદિરમાં સુખે નિવાસ કર કે જ્યાં કદિ સાંસારિકતા પ્રવેશ કરતી નથી. મોઢે આવેલી વાત કંઈ રોકી શકાતી નથી. ડુનિયા નથી એ તો પાર્વતી છે. ભાંગણુટી હર સમય ઘુંટયા કરે છે. સમાધિમાંથી જ્યાં શિવની આંખ ઉઘી (ઉત્થાન થયું) કે ચંદ્ર પાલો

હાજર ! જરાક જ્ઞાન આણ્યું ન આણ્યું (ઉત્થાન થયું ન થયું) કે તર-
તર પાછા નશામાં (આત્મસમાધિમાં) ચક્રચૂર !

આ મેરે ભગડા^૧ ! તુ આ ભગ પી જા

આ મેરે ભગડા ! નિશગ ભગ પી જા ૧

ભર ભર દેનિયા મે ભગદે ખ્યાલે,

નિશગ ભગ પી જા, નિહગ ભગ પી જા ૨

ભાગ ઘુટનાર પ્રકૃતિ નથી, એ તો પોતેજ ભાગ અને મદિરા છે, ના, ના,
ભાગ અને મદિરા પણ નથી, એ તો ભાગ અને મદિરાનો નિશા અને
મસ્તી છે, ના, ના, તેમ પણ નહિ, એ તો સ્વયં હુંજ છું

ન હય કુચ્છ તમન્ના ન કુચ્છ જુસ્તગૂ હય,

કે વેહદતમે સાકી ન સાગર ન ખૂ હય. ૧

મિત્રી દલકો આખે જભી મારેકતદી,

જિધર દેખતા હુ, સનમ રૂખરૂ હય ૨

ગુલિસ્તા મે જાકર હર એક ગુલકો દેખા,

તો મેરી હી રગત વ મેરી હી ખૂ હય ૩

મેરા તેરા ઉદા, હુંએ એક હી હમ,

રહી કુચ્છ ન હસરત ન કુચ્છ આરજૂ હય ૪

ભાવાર્થ - (૧) સર્વ ઇચ્છાઓ નષ્ટ થઈ ગઈ છે, કંઈ શોધવા જેવું
પણ રહ્યું નથી, કેમકે અદ્વૈતમાં મદિરા પાનાર, મદિરાની ખ્યાલી, કે મદિ-
રાની પરિમલ (લોખ્ખતા, લોગ્ય અને લોગવવાના સાધન) એમાના એક
મે પણ સ્થાન નથી.

(૨) જ્યારથી હૃદયને આત્મજ્ઞાનના ચક્ષુ પ્રાપ્ત થયા છે ત્યારથી જ્યાં
જેઉં છું ત્યાં પ્રિયતમજ પ્રત્યક્ષ થાય છે

(૩) ઉદાનમાં જઈને પ્રત્યેક પુષ્પ ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી, તો તેમાં પણ
મારોજ રંગ અને મારીજ સુગંધ દેખાયા

(૪) મારા તારાનો ભાવ નષ્ટ થઈ ગયો છે અને અમે એકલાજ
રહી ગયા છીએ, એટલે હવે નથી સ્થાન કોઈ આકાશને તેમ નથી રહી
જગ્યા કોઈ વાસ્તવતામાં

વંદ્ર'કંઈજ નથી, અમેજ છીએ. ખુદા નથી અમેજ છીએ. પ્રિયતમ અને મિલન કેવું ? પ્યારી અને પ્રણય ક્યાંનો ? અમેજ અમે. અરે એકાંતનો વિચાર પણ અમારી પાસેથી નાસી ગયો. “ એકલો ” શબ્દ પણ અમને એકલા મૂઠી ચાલતો થયો.

તન્હાસ્તમ, તન્હાસ્તમ, ચે ખુદઅજળ તન્હાસ્તમ !

ભુજ મનન બાશદ હીય શય, ચકતાસ્તમ, તન્હાસ્તમ.

અર્થ:—હું એકલો છું, હું એકલો છું; કેવા આશ્ચર્યની વાત છે કે હું એકલો છું ! મારા સિવાય કોઈ વસ્તુજ નથી, હું અદિતીય છું, હું એકલો છું.

ઈનારાઓ, ઈ નારા ઝનો, નીઝ ઇ સેકરા,

અરજરો કુહિસ્તાનો શબો રોઝ નગારાં; ૧

બાદ, અંબુમે ગંગા જલો અખો મહે તાળાં,

માશૂકો ખુદા ખાસ વિસાલો દમે હિજરાં; ૨

કાગઝ, કલમ, ચશ્મ તો-મઝમૂનો તૂ ખુદજાં,

“રામ” અસ્ત હુમા, નીસ્ત દિગર, બસ્ત હુમા આં. ૩

અર્થ:—(૧) આ ગર્જના અને ગર્જનાર, વળી આ વન, વૃક્ષો, પર્વતો, અને રાત્રી દિવસનાં દૃશ્ય;

(૨) વાયુ, તારલા, ગંગાજળ, મેઘ અને પ્રકાશિત ચંદ્રમા, પ્રિયતમ, પરમેશ્વર, સંયોગાવસ્થા, અને વિયોગની ઘડી;

(૩) કાગળ, લેખિની, લખવાનો વિષય, તુજ નયન, અને એ પ્રાણેશ ! તું પોતે: આ બધાં “ રામ ” જ છે, અન્ય નથી, તે બધાં તેજ છે.

શું રામ નિરુદ્ધમી છે ?

(૨) મનરૂપી માનસરોવર અમૃતથી છલાછલ ઉભરાઈ રહ્યું છે. હૃદયમાથી આનંદસરિતા વહી રહી છે. અતઃકરણ કૃતકૃત્ય અને ગદ્-ગદ્ છે. વિપ્લુમા સત્વગુણ એટલો ભરાયો કે સમાઈ ન શક્યો. એ સત્વ-ગુણના સ્રોતમાંથી ચરણદ્વારા સત્વગુણની ગંગા વહેવા લાગી. બરાબર એવીજ રીતે પરમાનંદથી ભરપૂર રામ, જેનો પ્રામાનંદ રોક્યો રોકાય એમ નથી, પૂર્ણાનંદનો સ્રોત બનીને આનંદસરિતાને સંસાર ભણી ગોકલી રહ્યો છે. પ્રકૃતલતા અને વિશ્રાંતિનો પ્રાતઃસમીર પાકવી રહ્યો છે. કોણ કહે છે કે તે નિરુદ્ધમી પડ્યો છે ?

(રાગ બરવા-તાલ દાદરા.)

અલાયા ઐયહુરસાકી મયે બાકી બચશ અઝમા,
કે રોઝ અફઝુ શવદ ઈશકત, કુનદ આસાંત મુશ્કિલહા. ૧
બહુરને મોજ ખેઝે મન, કે શુદ તુર્ફ નિકાબેમન,
ઝ મોજે ખૂબી ચે બેહરમ ચે શોર ઉક્તાદ દર દિલહા ? ૨
શબે-મેહતોબો બાદે ખુશ લબે દર્યા સનમ દરબાર,
ચે શાં દાનન્દ હાલેમા ગરીકાને તમન્બુજ હા ? ૩
મરા દર મંઝિલે જાનાં હમા ઐશો હમા શાદી,
જરસ બેહૂદા મીનાલદ, કુજા બંદીમ મેહમિલહા ? ૪
હમા કારમં ઝ બેકાગી બ ખુશ કામી કશીદ આબિર,
નિહાં ચું માનદ ઈ રાઝીકે ખૂદા શમ્મે મેહફિલહા ? ૫
હુઝુરી ચે હમી ખાહી ? અઝુ ગાયબ નઈ અચળ,
તુઈ ઉકબા, તુઈ મૌલા, તુઈ દુનિયા વ માપીહા. ૬
બ સિદકે-દિલ અનલહુક ગો, ચુનીનત રામ ક્રમભાયદ,
કે દર ચક દમઝદન ગર્દ દિસાલો કિતબે મંઝિલહા. ૭

અર્થાત્ (૧) સાવધાન ઐ મદિરા વેચનાર ! મારી પાસેની તે અમર મદિરા આખ કે જેથી તારો પ્રેમ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતો જાય અને તારી કલિનતાઓને સરળ બનાવી દે. (અહીં ઈશ્વરપ્રેમમાં નિમગ્ન પુરુષ પુસ્તકપંડિત સકામી ધર્મોપદેશકને કહે છે કે મારી પાસેથી પ્રભુ-પ્રેમરૂપ અમૃતનું પાન કર કે જેથી તારા હૃદયની બંધી બંધીઓ ધીરે જઈ તેમાં સત્ય રહસ્ય પ્રકટ થાય.)

(૨) મારું-ઉભારાઈ રહેલું સૌંદર્ય કે જે એક પ્રકારે મારા ઉપર પણુ વિચિત્ર આવરણરૂપે બની રહ્યું છે, અને તે સુંદરતારૂપી સાગરનાં ધુધવાટ કરતાં મોજાને લીધે અન્ય પણુ કેટલાયે હૃદયોમા કેલાહલ મચી રહ્યો છે ! (કેટલાં હૃદયો વ્યાકુળ બની રહ્યાં છે !)

(૩) આંદની રાત, આનંદદાયક સમીર, સરિતાનો તટ, અને ઉર સાથે ચંપાયેલી પ્રિયા, આવી મારી દશાને મોજાઓમાં (બાધ-લૌકિક સૌંદર્ય અને બીજાં પ્રલોભનોમ) ડુબેલા મનુષ્યો શુ સમજી શકે ?

(૪) મને પ્રિયના સ્થાનમાં અત્યંત સુખ તેમજ પ્રસન્નતા છે; સંવના

‘ટ શામાટે વ્યર્થ કોલાહલ કરે છે ? અહીંથી ગાસડા પોટલાં બાધીને
‘વે બીજે ક્યાં જઈએ ? (અર્થાત્ મને તો અહિંજ પ્રિયનો મેળાપ થઈ
ગયો છે, અને તેમાં હવે હું અત્યંત સુખ માણી રહ્યો છું, હવે મારે-
માટે નાના પ્રકારના ઉપદેશ વ્યર્થ છે; હવે હું અહીંથી ખસવાનો નથી;
અથવા હવે શ્વાસોરધ્વાસનો કોલાહલ નકામો છે, અમારે માટે હવે
આવાગમન અવશેષ નથી.)

(૫) મારાં સર્વ કર્તવ્ય સમાપ્ત થયાં; મારી સકળ કામનાઓ પૂર્ણ
થઈ, હવે આ ભેદ છુપો કેવી રીતે રહી શકશે ! કેમકે તે તો સલાઓના
દીપક સમાન થઈ ગયો છે. અર્થાત્ પ્રિયના સયોગથી મારી બધી કામ-
નાઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ છે, હવે આ વાત છાની રહેવાની નથી.

(૬) હે વહાલા ! તું તેની સમીપતા શામાટે ઈચ્છે છે ? તું તેનાથી
કદાપી દૂર નથી (કેમકે તે દરેકની અંદર ઉપસ્થિત છે,) તુંજ પરલોક છે,
તુંજ સ્વામી છે, તુંજ જગત્ છે અને તન્નજન્ય સઘળી વસ્તુઓ પણ તુંજ છે.

(૭) ખસ હવે તો સાચા દિલથી “ અહં પ્રહ્લાસ્મિ ” લલકાર,
“ રામ ” ની તને એજ આજ્ઞા છે, એથી પલકારામા તને પ્રહ્લાય યોગ પ્રાપ્ત
થશે અને સઘળો રસ્તો કપાઈ જશે.

“ નહિ પાપ કંઈ, નહિ શોક કંઈ, નહિ દુઃખ મુજને થાય છે,
નિર્ભય છું આતમ ગદમહી, આનંદ ઉર ઉભરાય છે,
શીતી ’ બધી લાગી ગઈ, સશય કપાયા છે સહુ,
મુજ વિજય દિવસ ઠગિયો, જયગીત સઘળા ગાય છે. ”

ઓ ઘોર ! સત્વર બોલ, તારી વિજય વાતો ક્યા ગઈ ?

ઓ મૃત્યુ ! આવ, દેખાડ તારો દશ કેવો થાય છે ?

“ મારો આત્મા માફ સામ્રાજ્ય છે. હું એવો પૂર્ણાનંદ તેમા અતુ-
લવું છું, કે કોઈ પણ સાસારિક વિચાર મારા ચિત્તને વિચલિત કરી શકતો
નથી. કોઈ પણ હાનિ કે લાભ મારા લેખામાં નથી. મને કોઈ શત્રુની ઘૃણા
નથી. કોઈ મિત્રની આસક્તિ નથી. મૃત્યુનો ભય નથી. વિનાશની
બળર નથી. ”

મંથને કહા કે રંજો ગમ મિટતે હંય કિમ તરહ કહો ?
સીના લગા કે સીને સે મેહને બતા દિયા કે યું.

અર્થાત્ મેં કહ્યું કે દુઃખ અને શોક કેવી રીતે નાશ પામતાં હશે ?
તો તેમણે છાતી સાથે છાતી મેળવી દેખાડી આપ્યું કે આમ.

રામ કદાપિ નવરો નથી. સમસ્ત સંસારનાં નકામાં કામ રામજ કરે છે.

મેહુર સરગસ્તા કે આકૃતાળ કુળસ્ત ?

આળ હરસૂ દવાં કે આળ કુળસ્ત ?

૧

ખાળ દોશમ ઝ દીદા મી પુરસીદ,

કે અય જહાં ખીં ખુગો કે ખાળ કુળસ્ત ?

૨

મસ્ત પુરસીં કે મસ્ત રા દીદી ?

યારળ ! આં બે ખુદો ખરાળ કુળસ્ત ?

૩

ખાદા દર મયકદા હુમીગર્દદ

ગિર્દે મજલિસ કે જો ગગળ કુળસ્ત ?

૪

યાર ખુદ બેનકાળ મી ગર્દદ,

કે મર આં યાર બેનકાળ કુળસ્ત ?

૫

અર્થ:- (૧) રવિ વ્યાકુળ છે કે સૂર્ય ક્યાં છે ? અને પાણી આમ તેમ
શોધી રહ્યું છે કે પાણી ક્યાં છે ?

(૨) કાલે રાત્રે નિદ્રા મારી આંખને પૂછતી હતી કે “ઓ સમસ્ત
જગતને જોનારી, મને ખતાવ કે નિદ્રા ક્યાં ?”

(૩) મસ્ત લોક પૂછી રહ્યા છે કે તમે ક્યાંયે મસ્તને જોયો ? ઓ
ધૈર્ય ! તે લાન ભૂલેલો ખદમસ્ત ક્યાં છે ?

(૪) મદિરા સુરાપીઠમાં સલાની આસપાસ ફરે છે અને પૂછે છે કે
મદિરા ક્યાં છે ?

(૫) પ્રિયતમ પોતે જોપરદા (વ્યકર્ત) થઈ ફરે છે અને પૂછે છે
કે તે પરદા વગરનો પ્રિયતમ ક્યાં છે ?

ચું કાર મરદુમ મી કુનંદ અઝ ઠસ્તો પા હરકત કુનંદ,

બેકાર માન્દમ, બાયે હરકત હમ મનમ હર વસ્તમ.

૧

અંઝ ખુદ ચેહાખીં નેહમ ? જોમન કુમ હરકત કુનમ ?

અઝ બેહરે બે કારે કુનમ ? મન રહે મતલબહાસ્તમ.

૨

અર્થાત્ (૧) લોકો હાથપગવટે ને કામ કરે છે, તેવા કામથી
હું બેકાર છું, કેમકે હવનચવનની જગ્યા પણ હુંજ છું, અને સર્વત્ર

રહેવાવાળો પણ હું જ છું.

(૨) હું મારાથી બહાર દેવી રીતે નીકળું ? અને કહો, કે હું નીકળીને પણ કયા જાઉં ? હું સામાટે કાર્ય કરું કેમકે સર્વ હેતુઓનો હેતુ-સર્વ આશાઓની આશા તો હું જ છું.

શું આ અહંકાર છે ?

અભિમાની તથા અહંકારી કોણ છે ? જે અવિદ્યા (ગાઠઅધકાગ)માં ફસાયેલો હોય

આ કસ કે નદાનદ વ નદાનદ કે નદાનદ

અર્થાત્ તે પુરુષ કે જે ન જાણતો હોય, છતાં એમ પણ ન જાણતો હોય કે હું નથી જાણતો

અહંકારી તે છે કે જે પદવી, કુળ, ધન, વિદ્યા, કે ચામડીના રંગ અથવા વર્ગ પાસેથી ફાટેલી તૂટેલી જરી પુરાણી વડાઈની ઉપાધિ ઉધાર લઈને પહેરતો હોય અને તે ઉપર મુગ્ધ બનેલો હોય અર્થાત્ જે વાસ્તવમાં જિજ્ઞાસી હોવા છતાં પોતાની તે દરિદ્રતાને સન્માનનું કાગળ મानी એકો હોય ફિંગ્લિન અને નિમરૂદે પોતે ઈશ્વર હોવાનો દાવો કર્યો હોય. નાસ્તિકતા અને ભૂલથી ભરેલા હોવા છતાં ધન્ય છે તેમને કે “ શિવોઽહં ” “ અનલ હક ” નું મહાવાક્ય એકવાર તો એકી ઉઠ્યા તેમની નાસ્તિકતા અને ભૂલ માત્ર એટલીજ હતી કે તેમણે પોતાને પરિચિન્ન બનાવીને પોતાના પવિત્ર સ્વરૂપને લાછન લગાડ્યું અને પોતાના નિઃસ્વરૂપને “ વહુદહુ લા શરીક ” (एकमेवाद्वितीयं) ન બાણ્યું, પોતાની સાચી પદવીને ન ઓળખી શક્યા અને પોતાનો પ્રતિસ્પર્ધી એવો એક બીજો ઈશ્વર કંપીને તેના જેવા થવાની અથવા તેની બરાબરી કરવાની ઇચ્છા કરી, સાચી મહત્તાને તણ બતાવટી અભિમાનનો સ્વીકાર કર્યો, શરીરત્વમાં ફસાયા, પગના પગરખાને માથે ચઢાવ્યા, હાથે કરીને પગમાં કુહાડો માર્યો, અને પોતાના નિઃસ્વરૂપ ઈશ્વર સામે બીજાને ખડો કરનારા અને સન્માર્ગથી દૂરી જનારા બન્યા પરંતુ “ રામ, ” જે સ્વયં પુરુષોને સુવાસ આપનાર સૂર્યમુખીઓને પ્રાણ આપનાર તથા મનુસૂરને સરદાર અને વિજયી બનાવનાર છે, તે “ રામ ” ને શું પડી છે કે ખાસ પોતાની મહત્તા તથા તેજ અને પ્રતાપને તણ લિજાવૃત્તિ, અર્થાત્ અભિમાન અને અહંકાર, સ્વીકારે ?

નિમરૂદ શુદ્ધ મરૂદ ચું ? બૂદશ નિગાહ મેહરૂદ ચું;

મારા તકબ્બુર કે સજદ ? ચું કિબરિયા મૌલાસ્તમ.

અર્થાત્ નિમરૂદ પતિત કેમ બન્યો ? કારણ કે તેની દૃષ્ટિ સંકુચિત હતી; મારે માટે આવો અહંકાર ઉચિત ક્યાંથી હોય ? હું તો મહત્તા સ્વરૂપ (સર્વ શિરોમણિ બ્રહ્મ) ની પેઠે સર્વનો સ્વામી છું.

આ ગાંડપણ નથી.

હમણાં હમણાં બુદ્ધિમાનોદ્વારા એવી ક્યારેક સાંભળવામાં આવી છે કે “ રામ ” ને સન્નિપાત લાગુ પડ્યો છે, ઘેલછા થઈ ગઈ છે. વર્તમાન કાળના તર્કશાસ્ત્રીઓનો અગ્રગણ્ય “ જે. એસ. મિલ ” લખે છે કે “ જે પક્ષમાંથી એકની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરવાનો અધિકાર માત્ર તેજ વ્યક્તિને છે કે જે બન્ને પક્ષોથી પૂરેપૂરો પરિચિત હોય. કેવળ એક જ બાબતનું જ્ઞાન ધરાવનાર બન્નેની તુલના નથી કરી શકતો. ” રામ પૂછે છે કે આ મિલ અને ડેવિડ હ્યુમના અનુયાયીઓ ! આ બુદ્ધિ તથા તર્કસંપન્ન વ્યક્તિઓ ! શું તમે કદિ આ ઘેલછાનો આનંદ લીધો છે ? આ પાગલપણ અનુભવ્યું છે ? આ દિવાનાપણાનો સ્વાદ ચાખ્યો છે ?—કદાપિ નહિ.

(અર્થાત્ જે પક્ષના પરિચય વિનાજ રામને ગાઠો કહેવાની મૂર્ખતા કરે છે).

દિલ કે જાને કી ખબર આકિલ કી કયા જાને જલા,

કિસ તરેહ જાતા હય દિલ, બેદિલ સે પૂછા ચાહીયે.

અર્થાત્ હૃદયના ગુમ થવા વિષે જિયારા બુદ્ધિમાન તર્કશાસ્ત્રીને શી ખબર હોય ? હૃદય કેમ ગુમ થાય છે તે વિષે તો કોઈ હૃદયગુમાવી બેઠેલાનેજ પૂછવું જોઈએ.

તેથી આ સદા શુભ પાગલપણા—ઘેલછા ઉપર આક્ષેપ મૂકવાનો તમને જરાએ અધિકાર નથી. હે આનંદાસક્ત મનુષ્યો ! જાઓ મદિરા તમને સંભારે છે, સંગીત તમને બોલાવે છે, સ્વાદિષ્ટ ભોજન તમને યાદ કરે છે, રમણીઓ તમારી વાટ જુએ છે.

જાઓ, પરંતુ સાંભળો તો ખરા ! સુંદરીઓમા, સંગીતશ્રવણમાં, મદિરા અને માંસમાં અથવા અન્ય વિષયોમાં એવું શું છે કે જે તમને અહોનિશ પોતાના દાસ બનાવી રાખે છે ? વહાલા ! એ તો રામની ઘેલછાની માત્ર એક અંશ જેટલી ઝલક છે, બસ. તમને શરમ નથી આવતી

બાવળના બૂત (મદિરા) પાસેથી કૃત્રિમ ઉન્માદ ઉછીનો ત્યો છે, ને ક્ષણિક આનંદ (બેખુદી-વેલછા) માટે રક્ત અને હાડ ચર્મ ઉપ-
વી વારી વારી લગ્ગો છે, સ્ત્રીઓના દાસ બનો છે અને ભાતભાતના
વેષ્યોમાં ફસાઈ પડો છે ? આવો, જગતના સમ્રાટના ભાગ્યમાં પણ
તે મસ્તી-વેલછા નથી, તેનું રામ દાન કરી ગ્હો છે.

રામ ગાઠો છે, પરંતુ વાત કરે છે મુદાસર.
ભગે-શરાણ ? વેહદતર વાલા, પી પી હરદમ રહેો મતવાલા,
પી, મે વારી, લાકે ડીક,^૩ અલ્લાહ શાહ-રગથી^૪ નઝદીક.
મુન મુન મુન લે “રામ” દોહાઈ, બે અંતા ! કયો અત હૈ પચાઈ ?
આત-પાક નૃંક લાન લીક,^૭ અલ્લાહ શાહ રગથી નઝદીક,
ભાવાર્થ:-“ અદ્વૈતામૃતરૂપી મદિરા પ્યાલીને, ઓ વહાલા ! પી
પીને તું પ્રતિપજ મતવાળો બન્યો રહે; વારી ભઉ, તેને તું એકદમ-એક
ધૂંટડે-૪ પી નાખ, અને યાદ રાખ કે ઈશ્વર ગજાની ધોરી નસ કરતાં
પણ અધિક નિકટ છે.”

“ ઓ વહાલા ગ.મ દહેરાને ધ્યાનપૂર્વક સાભળી લે, સાભળી લે,
સાભળી લે. તું તો અનંત છે ત્યારે સાંત થવાની કેમ ઈચ્છા કરે છે ?
તારા શુદ્ધ સ્વરૂપને કલંકિત ન કર, યાદ રાખ કે અલ્લાહ ગજાની ધોરી
નસ કરતા પણ અધિક નિકટ છે.”

રડી રડીને રૂપીઆ એકઠા કરવા અને તેનો વિયોગ થએથી
(કે જે વિયોગ અવશ્યજ થવાનો છે) પાછા રકડું ! રૂપીઆ
પાછળ આવા ઘેલા બનવું ઉચિત નથી. તમારા સ્વરૂપ-ધનને
સભાળો (કે જેના જેવું સુખ અને નિત્યતા બીજા કશામાં નથી)
વાત વાતમાં “ લોક શું કહેશે ? હાય ! ફલાણો શું કહેશે ? ”
એજ લાયથી સૂકાઈ જવું, અન્યની દૃષ્ટિએજ પ્રત્યેક વાતની
કિંમત આંકવી, માત્ર જનતાની બુદ્ધિવહેજ વિચાર કરવો,
અને તમારી પોતાની આંખ તથા સમજશક્તિને ગુમાવી ઘેલા
બનવું ઉચિત નથી. બુંસી નાખો એ દ્વૈતના નામનિશાનને અને

૧ મદિરા પ્યાલી, ૨ અદ્વૈત, ૩ એકદમ, એક ધૂંટડે, ૪ ગજાની ધોરી નસ,
૫ યાદે, ઇચ્છે, ૬ શુદ્ધ સ્વરૂપને, ૭ કતક, ૮ ધ,

સ્થાપન કરો તમારા નિજ સ્વરૂપને. ઘડિઆળના લોલક સમાન દુઃખ અને સુખ વચ્ચે ઝોલા ખાતા અને ધ્રૂજતા રહેવું એ તો હતાશ કરી દેનારી વેલછાજ છે. એને જવા દો અને તમારા અકાલ સ્વરૂપમાં સ્થિત થાઓ.

હા, રામ દિવાનો છે, અર્થાત્ બુદ્ધિથી પર તેનો નિવાસ છે. વ્યર્થ જગત્ બનાવ્યા કરવું અને તેમાંજ હ્રુસ થઈ જવું, આવાં કામ વેલાઓનાં નહિ તો ખીજાં કેનાં હોય ?

દીવાના અમ, દીવાના અમ; બા અકલો હુશ બેગાના અમ,
બેહૂદા આલમ મી કુનમ, ઇ કઈમો મન ખાસ્તમ.

અર્થાત્ હું દિવાનો છું, હું વેલો છું, બુદ્ધિ અને જ્ઞાનથી હું અજ્ઞાન છું, વ્યર્થ સંસાર રચું છું, અને તેને રચી હું પૃથક્ થઈ જાઉં છું.

તે સૌદાઈ (વેલો) નથી પરંતુ સૌન્દાઈ (સો દાવ જાણનાર) છે; પાગલ નહિ પરંતુ પાન્ગલ (રહસ્યને પ્રાપ્ત કરનાર) છે.

મીરાં રામકી દિવાની, દુનિયા ખાવરી /કહે.

હોશો ખિરદ સે હુમકો સરોકાર કુચ્છ નહી,

ઇન દોનોં સાહિબોં કે હમારા સલામ હય.

અર્થ:-ચેતના અને બુદ્ધિ સાથે અગોને કંઈ લેવા દેવા નથી, એ બન્ને મહાશયોને અમારા પ્રભુમ છે.

ગર તળીખીરા રસદ ઝીંસાં જુનૂં,

દક્તરે તિબરા ફરોશોયદ બ ખૂં.

અર્થાત્ જો વૈદને (ઉપદેશકને) પણ આ પ્રકારની વેલછા લાગે તો વૈદકશાસ્ત્રોને પોતાના રક્તવડે ધોઈ નાખે.

જુનુની કૂ ? કે અઝ કૈદે ખિરદ ખીરૂં કશમ પારા,

કુનમ ઝંછરે-પાયે ખીરતન દામાને સેહરા રા.

અર્થાત્ તે વેલછા ક્યાં છે ? કે જેનાવડે બુદ્ધિના બંધનમાંથી હું મારા પગ બહાર ખેંચી લઉં અને અરણ્યના પાલવને મારા અરણી સાંકળ બનાવું. અર્થાત્ એવી વેલછા આપો કે જેથી બુદ્ધિથી પર થઈ હું અરણ્યમાં ફરતો ફરું.)

(રાગ ભોગ-તાલ ત્રિતાલ.)

આ દે મુકામ ઉત્તે ^૧ આ, મેરે ખ્યારિયા ! ટેક.

પાર ગલ^૨ અસલી પાગલ હોન, મસ્ત-અલસ્ત ^૪ સક્ષી^૫, મેરે ખ્યારિયા !
 ગહિર^૬ સૂરત દોલા-મોલા,^૭ બાતિન^૮ ખાસ ખુદા, મેરે ખ્યારિયા !
 ખુસ્તક પોથી મુટ^૯ ગંગા વિચ,^{૧૦} હમ હમ અલખ જગા, મેરે ખ્યારિયા !
 મેહલી^{૧૧}-ટોપી લાહુદે^{૧૨} સિર તો, રૂંડ મુંડ હો ના, મેરે ખ્યારિયા !
 ધૂંત દોકી ફૂક^{૧૩} દુની^{૧૪} હી, અક્ક^{૧૫} ધતૂરા ખા, મેરે ખ્યારિયા !
 અગડે એડે ફેસલ તેરે, લેખા પાક ચુકા, મેરે ખ્યારિયા !
 પરદે ફાંડ ફાંડ દે સારે, ઇકકો ઇક લખા, મેરે ખ્યારિયા !
 આપે બૂલ બૂલાવે આપે, આપે બને^{૧૮} ખુદા, મેરે ખ્યારિયા !
 બુક્કલ^{૧૯} વિચ તેરા ખ્યારા લેટે,^{૧૭} જોલ તની^{૧૮} ગલ^{૧૯} લા,^{૨૦} મેરે ખ્યારિયા !

દિલ બ ઇસ્તિદલાલ ખસ્તમ આંદમ અઝ મકસૂદ ફર,

નર્દાં કદમ તસવ્વુર રાહિ-નાહમવાર રા.

અર્થ યુક્તિ અને તર્કમાં મેં મારા હૃદયને ગાંધી લીધું અને એમ
 ખરા લક્ષ્યથી દૂર જઈ પડ્યો છું; આવા ઉંચા નીચા વિકટ માર્ગનેજ મેં
 (મારા લક્ષ્ય સુધી) પહોંચવાની સીડી ધારી લીધી !

અકલ નકલ નહીં ચાહિયે હમકો, પાગલ પન દરકાર,

હુમેં એક પાગલપન દરકાર.

છોડ પવાડે અગડે સારે, ગોતા^{૨૧} વેહુદત^{૨૨} અંદર માર,

હુમેં એક પાગલપન દરકાર.

લાખ ઉપાવ કર લે ખ્યારે, કહી ન મિલસી યાર,

હુમેં એક પાગલપન દરકાર.

જેખુદ^{૨૩} હોન, દેખ તમારા, આપે ખુદ દિલદાર,

હુમેં એક પાગલપન દરકાર.

૧ ત્યાં ૨ પ્રાપ્ત કર ૩ રહસ્ય ૪ પ્રભુ પ્રેમમા મસ્ત ૫ શુદ્ધ ૬ પ્રકટ, બહારની
 ૭ બોળા ૮ અતરમા ૯ છોડીદે, ફેકીદે ૧૦ માં ૧૧ માનની ૧૨ ફેકીદે ૧૩ વ્યર્થ
 ૧૪ દુનિયાની ૧૫ આકડો, ૧૬ અગત્ય ૧૭ સૂતો છે ૧૮ દિન જોવીને ૧૯ ગજવાગ
 ૨૦ મેટીપડ ૨૧ હુબકી ૨૨ અદ્વૈત ૨૩ અલંકારને બૂતી જ.

રામ મેદાનોમાં

એક ઠેકાણેથી દુરિયાદથી ભરેલો પત્ર આપ્યો, જેમાં લખ્યું હતું કે રામ અમને કેમ વિસરી ગયા છે ? તેનો જવાબ

* * * * *

મન આં તાકત કુળ દારમ કે પૈમાં રા નિગેહુ દારમ ?

ભિયા અય સાકીયો ગિફકન બયક પૈમાના પૈમાનમ.

અર્થાત્ હું વચન પાળવાં નેટલી શક્તિજ કયાં ધરાવું છું ? એ સાકી ! આવ ને મદિરાની એક પ્યાલીવડે મારા આ પૈમાન (વચન) ને તોડી નાખ.

કોઈ કાર્ડ કવર પાસ નહોતું, તેમ નહોતો એક પાછ પૈસો ગજવામાં-

દિરમો-દારમ ? અપને પાસ કહાં ?

ચીલર કે ઘોંસલેક મેં માંસ કહાં ?

અત્યારે સંયોગવશાત્ એક પુસ્તકમાંથી બે ટીકીટો સાંપડી અને સાથેજ આપનો અવશ્ય ઉત્તર મોગનારું કાર્ડ મળ્યું. એટલે ઉત્તર લખવામાં આવે છે. આવીજ રીતે અન્ય કામધંધા પણ ચાલે છે.

આજ લેમ્પમાં તેલ નથી, અને તેલ મંગાવવા માટે પૈસા પણ નથી; પરંતુ એવી વાતો ઉપરથી એમ ન ધારતા કે હાય હાય ! રામ બહુ બીકમાં અને દુઃખી છે.

તવંગરોકો સુખારક હો શમ્મે કાફૂરી,

કદમસે ચાર કે રોશન ગરીબ ખાના હુવા.

અર્થાત્ કપૂરની બત્તીઓ અને દીપકો ધનાઢ્યોનેજ સુખારક રહે, અમારી દુદ્ધ ઝુપડી તો પ્રિયતમના ચરણકમળવડેજ પ્રકાશિત બની ગઈ છે.

પ્રકૃતિ રામની સહસ્ર પ્રાણુથી દાસી બની છે. પ્રતિષ્ઠા રામની સેવા કરવાનીજ ન તેને લાગેલી છે. આજે લેમ્પ એટલા માટે નથી સળગાવ્યો કે રખેને રામ ફરવા જતો અટકી પડે. આખો દિવસ તેણે વાંચ્યા કયું છે; હવે વળી જો તે વાંચવા લખવામાં ગુંથાઈ જશે તો આરોગ્ય-તાને હાનિ પહોંચશે.

કંઈક કે બીમાર કે અડલાહ શિક્ષ કરે.

“ત્રેમના રોગીને તો પરમેશ્વરજ સાલે કરી શકે છે.”

પ્રકૃતિ આજ રાત્રે નદી ઉપર ચાંદનીનો આનંદ દેખાડવા ઇચ્છે છે. રામ સર્વેશ્વર પ્રકારની અમીરી અને બાદશાહી ભોગવે છે. ન્યાં દ્રવ્ય સામે આવી પડે છે કે તત્કાળ તેને મુક્ત કરી દે છે, અને પછી એવા આનંદ અને નચિંતાઇથી દિવસરાત્રિ નિર્ગમન કરે છે કે સમ્રાટોના પણ પ્રભાવ અને પ્રતાપને હાસ્યાસ્પદ બનાવી મૂકે છે.

ભલા ભલા જનનિયાં ! મોજાં હુટિયાં જ્ઞાનિયાં;

ખુશી રહના કાર હય, સોગ સોગિયાં દાર હય.

પહેલાં તો આવશ્યકતાઓને પૂર્ણ કરવામાટે બહુ ચિંતાપૂર્વક પ્રયત્ન કરવામાં આવતા હતા; હવે આવશ્યકતાઓ બિચારી પોતેજ આપો-આપ પૂર્ણ થઈને સમક્ષ આવે છે તો કદાચ તેમના ઉપર દ્રષ્ટિ પડી જાય છે, અન્યથા તેમના ભાગ્યમાં “ રામ ” નું લક્ષ્ય જેંચવાનું ક્યાંથી હોય ? જે આવશ્યકતાઓ હજી પૂર્ણ નથી થઈ (અપૂર્ણ રહી ગઈ છે) તેનું પૂર્ણ એવા રામને પ્રયોજન પણ શું હોય ?

લેસ બદલે મજલિસે અહુબાળમે જૈઠે થે હમ,

વોહ સમજ તે થે થે કોઈ આપરા સા આર હય.

અર્થ:-વેશ બદલીને અમે મિત્રોની સભામાં બેઠા હતા એટલે તેમણે ધારુ કે આ પણ કોઈ અભણપણ છે.

આવું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને કેમ નથી આપવામાં આવતું કે ન્યારે કોઈ પણ આવશ્યકતાઓને પૂર્ણ કરવાના સાધન પ્રાપ્ત ન હોય ત્યારે તે આવશ્યકતાઓનો અનુભવજ ન થવા પામે ? સારી પેઠે યાદ રાખજો કે સાધનોના અભાવને સમયે જે આવશ્યકતાઓ પ્રતીત થાય છે તે બધી દેવળ અસત્ય હોય છે.

જનજ (ન્યાયાધીશ) સાહેબ ન્યારે કચેરીમાં વિરાજેલા હોય ત્યારે તેમને દિવાનખાનાને વાળવા ઝાડવાની કે ખુરસી ટેબલ ગોઠવવાની, ખડીઓ કલમ આણવાની અને વાદી પ્રતિવાદીઓને બોલાવવાની જરા પણ ચિંતા ન હોવી જોઈએ. તેમણે તો માત્ર વિવેક અને ન્યાયને ખાતર પોતાનાં મન અને મસ્તિષકને શાંત અને પ્રફુલ્લ રાખવાનુંજ કામ કરવાનું છે. અન્ય કાંઈ તો જનજ સાહેબના ધ્યાન આપ્યા વિનાજ થઈ રહેશે. વાદી પ્રતિવાદીઓ આપોઆપજ નિયત તારીખ ઉપર હાજર થઈ જશે. વકીલો

પણ આપોઆપ ચાલ્યા આવશે. ખુરસી, ટેબલ, ખડીઓ કલમ વિગેરે પણ પટ્ટાવાળા વખતસર તૈયાર કરી રાખશે.

હે સત્યના જિજ્ઞાસુઓ ! રામ તમને વિશ્વાસપૂર્વક કહે છે કે જે તમે આત્મિક પરિશ્રમમાં અહોનિશ લાગેલા હશો, તો શારીરિક આવશ્યકતાઓ આપોઆપ વહન થયે જશે. તમારે તમારા મૂળ આસનને મૂકીને પટ્ટાવાળા અને નોકરોના કામને તમારો 'ધર્મ' માની બેસવાની કંઈજ આવશ્યકતા નથી.

સંસારનો નિયમ છે કે જેમ જેમ મનુષ્યની પદવી ઉચ્ચ થતી જાય છે તેમ તેમ શારીરિક શ્રમ અને સ્થૂળ કામોથી નિવૃત્તિ મળતી જાય છે. જેમકે જજ પોતે ઉપર લખેલાં કાર્યો નથી કરતો, પરંતુ તેની હાજરી માત્રથીજ બધાં કામો થતાં રહે છે. ન્યાયાધીશનું સાક્ષીરૂપ હોવું એજ પટ્ટાવાળાઓ, કેસ લડનારાઓ, અરજી લખનારાઓ ઇત્યાદિમાં હલચલ મચાવી દે છે. તેવીજ રીતે કર્તાલોકતાની પદવીને ઉતારી સત્યતાના ઉન્માદમાં મસ્ત અને સાક્ષીરૂપે સ્થિત થવું એજ સર્વ યોગક્ષમને ચલાવ્યા કરે છે. જે સાક્ષીના ભયથી ચંદ્ર-સૂર્ય પ્રકાશે છે, જેના ભયથી નદીઓ વહે છે, જેની બીકથી હવા ચાલે છે, એવા સાક્ષીને કામ અને ચિંતાનું શું પ્રયોજન ?

(રાગ ભૈરવી—તાલ શૂલ)

‘યે ડર સે મિહર^૧ આ ચમકા અહાહાહા ! અહાહાહા !!
 ઉધર મેહર^૨ ખીમ^૩ સે લપકા, અહાહાહા ! અહાહાહા !!
 હવા ૪અઠખેલિયાં કરતી હય મેરે એક ઇશારે સે,
 હય કોઠા^૫ માત પર મેરા, અહાહાહા ! અહાહાહા !!
 ઇકાઈ આતમે^૬ મેરી અસંખોં રંગ હય પૈદા,
 મજે કરતા હું મંચ કયા કયા, અહાહાહા ! અહાહાહા !!
 કહું કયા હાલ ઇસ દિલકા કે શાદી^૭ મૈજ મારે હય,
 હય એક ઉમડા^૮ હુવા દરિયાં,^૯ અહાહાહા ! અહાહાહા !!

“યે જિન્મે-રામ, ૧૦ ” અથ બદગો ૧૧ । તસવુર^{૧૨} મહુઝહય^{૧૩} તેરા,
 હુમારા હય બિગડતા કયા, અહાહાહા ! અહાહાહા, !!

૧ સૂર્ય ૨ ચંદ્ર ૩ ભય ૪ ક્રીડા ૫ ચાલુક ૬ સ્વરૂપ (ઇકાઈ=એક, અડીત)
 ૭ આનંદ (મૈજમારે હય=તરંગ ઉછાળે છે) ૮ પૂર આવેલી ૯ નદી ૧૦ રામનું સરીર
 ૧૧ જૂઠું બોલનાર ૧૨ કલ્પના ૧૩ માત્ર, કેવળ

(રાગ ભેગ-તાલ ધમાર)

શુભ^૧ કો શમીમ,^૨ આખ^૩ શુભર^૪ ઐર ઝર^૫ કો મેં,
 દેતા હું જળકે દેખું ઉઠાકર નઝર કો મેં.
 શાહોં કો રોખ^૬ ઐર હસીનો^૭ કો હુસ્નો-નાઝ,^૮
 દેતા બહાદુરી હું બલા^૯ શેરે-નર^{૧૦} કો મેં.
 સૂરજ કો સોના ચાંદ કો ચાંદી તો દે ચુકે,
 ફિરલી તવાફ^{૧૧} કરતે હું દેખું બિધરકો મેં.
 અબુયે^{૧૨}-કેહકશાં^{૧૩} લી અનોખી^{૧૪} કમદં^{૧૫} હું,
 બે-કેહ^{૧૬} હો અસીર^{૧૭} ને દેખું ઉધરકો મેં.
 તારે ઝમકે ઝમકે કે પુલાતે હું “રામ” કો
 આંખોં મેં ઉનકી રેહતા હું, બહુ કિધરકો મેં ?

(રાગ ખરવા-તાલ મુગલધ)

આપહી ડાલ સાયે^૧ કો ઉસકો પકડને બાય કયું ?
 સાયા ને દોડતા ચલે કીજીયે વાય વાય કયું ? ૧
 દીદબે-દિલ^૨ હુવા ને વા,^૩ ખુબ ગયા હુસ્ને^૪ દિલરૂબા^૫,
 યાર ખડા હો સામને આખ ન ફિર લડાય કયું ? ૨
 ગંજે-નિહા^૬ કુફલ^૭ પર સિર હી તો મોહરે-શાહ^૮ હું,
 તોડ કે કુફલો-મોહર કો કંજ^{૧૦} કો ખુદ ન પાય કયું ૩
 અહલો-અયાલો માલો-ઝર^{૧૧} સબકા હય બાર^{૧૨} રામ પર,
 અરપ^{૧૩} પે સાથ બોઝ ધર, સરપે ઉમે ઉઠાય કયું ? ૪
 “જળ વો જમાલે-દિલ ફરોઝ,^{૧૪} સૂ-તે^{૧૫} મેહરે-નીમ-રોઝ,
 આપ હી હો નઝારા^{૧૬} સોઝ^{૧૭}, પરદે મેં મુંહ છુપાય કયું ? ૫
 દશન^{૧૮} એ ગમઝ^{૧૯} એ-બાર^{૨૦} સિતા, નાવિકેર^{૨૧} નાઝેર^{૨૨} બેપનાહ,^{૨૩}

૧ ખુબ ૨ મુગલધ ૩ પાણી ૪ મોનો પસર્વણ ૫ રૂઆબ પ્રલાવ ૭ સુદરીઓ ૮ સૌદર્થ અને નખરાં ૯ અત્યંત ૧૦ સિંહ ૧૧ પ્રદક્ષિણા ૧૨, ૧૩ આકાશ ગંગા સમાન બ્રમર ૧૪ વિચિત્ર ૧૫ જળ, કાંમલો ૧૬ મુક્ત ૧૭ કેદી

૧ જાંવડો ૨ હૃદયચતુ ૩ ઉધડી ગયાં ૪ ખુચ્ચુ ૫ સૌદર્થ ૬ મનહરણ ૭ ગુપ્ત ખ-જનો ૮ તાણુ ૯ રાખની સીવ, મિકો ૧૦ કોપ, ખમતો ૧૧ બાળ ખચ્ચા ધનદોલત ૧૨ બોલો, બાર ૧૩ યોગા ઉપર ૧૪ હૃદય પ્રકાશિત કરે એવું સૌદર્થ ૧૫ ની પેઠે ૧૬ અધ્યા-હનતા સૂર્ય, જેવું તે ૧૭ બાળી નાખનાર ૧૮ ખંજર ૧૯ કટાક્ષ ૨૦ પ્રાણુ દરી લેનાર ૨૧ તીર ૨૨ નખરાં ૨૩ આડવગરના, ઉધાડા,

તેરા હી અકસે-રૂખરૂ સહી, સામને તેરે આય કયું ? ૬
ભાવાર્થ:- (૧) પોતાને હાથેજ પોતાની સામે છાંયઠો પાડી તેને
પકડવા શામાટે જવું ? અને વહાલા ! એ તારી છાયા પકડાય નહિ
અને તેના સ્વભાવ પ્રમાણે આગળ અને આગળ દોડી જાય તો તેને
માટે હાયહાય કે શોક કરવાનું શું પ્રયોજન ?

(૨) જ્યાં હૃદયચક્ષુ ઉઘડ્યાં કે પ્રિયતમનું સૌંદર્ય તેમાં સમાઈ ગયું;
જ્યારે પ્રિયતમ સામેજ ઉભો હોય તો પછી તેની સાથે આંખ કેમ ન
લડાવીએ ?

(૩) શુભ લંડારના તાળા ઉપર અહંકારનું મૂળ આ આપણું મસ્તિષ્કનું
રાજની સીલ કિંવા સિક્કાસમાન છે. ત્યારે તે સિક્કા અને તે તાળાને
તોડીને અંદરનો શુભ લંડાર પોતે કેમ ન પ્રાપ્ત કરવો ?

(૪) બાળબચ્ચાં, ધનદોલત, યજ્ઞાનો ભાર જ્યારે માત્ર એક રામ
ભગવાન ઉપરજ છે, ત્યારે ઘોડા ઉપર બેસી તેને વધુ ભાર ન લાગે તે માટે
સાથેનો સામાન પોતાનેજ માથે ઉપાડી લેવાની મૂર્ખતા શા માટે કરવી ?

(૫) જ્યારે તે હૃદયને પ્રકાશિત બનાવનાર સૌંદર્ય પોતેજ મધ્યાહ્નના
સૂર્યની પેઠે દૃષ્ટિને બાળી નાખતું હોય (અર્થાત્ તેને જોવાની શક્તિ
કોઈમાં પણ ન હોય) તો પછી તે પોતાનું મોં ઘુંઘટ-પડદા હેઠળ શા
માટે સંતાડે ?

૨૪ મુખનું પ્રતિબિંબ.

એક ભેળા માણસ વિષે એવું કહેવાય છે કે એક દિવસે તે થોડાક સામાન
લઈ પોતાના ઘોડા ઉપર બેસી બહાર જતો હતો. તે ઘોડા ઉપર તેની અત્યંત પ્રીતિ
હતી. રામય મધ્યાહ્નનો હતો અને ઋતુ ગ્રીષ્મ હતી. થોડે દૂર જતાં જ્યારે ઘોડાને
પરસેવાના એમેન્ડેમ વગવા લાગ્યા ત્યારે તેનું હૃદય પીગળી ગયું. આવી સખત ગર-
મીમાં ચાલવું તો વિકટ હતું. તેથી ઘોડાનો ભાર ઓછો કરવામાટે તેણે સામાન
પોતાના સિર ઉપર ઉચ્છ્રી લીધો, અને પોતે ઘોડા ઉપરજ બેસી રહ્યો. ઘોડા
ઉપરનો ભાર તો ઓટ્યો ને ઓટ્યોજ રહ્યો, પરંતુ મૂર્ખાએ પોતાની ડાક બ્યર્થમાં
દુઃખની નાખી. (તેજ પ્રમાણે આખા જગતનો ભાર ઈશ્વરસ્પી અથ ઉપર છે. જે પ્રાપ્ત
મૂર્ખતા કરી તેને પોતાને સિરે બેઠો તે છે તે બ્યર્થમાં પોતાની ડાક દુઃખવે છે.
ઈશ્વરને તેથી કંઈ આરામ મળવાનો નથી.)

(૬) આ પ્રાણ હરી લેનાર નયનકટારી અને રોકયાં રોકાય નહિ તેવાં મરાંરૂપી બાણ તારાજ મુખચંદ્રનાં પ્રતિબિંબ છે ખરાં, પરંતુ તેમણે તારી મક્ષ કેમ આવવું જોઈએ? (અર્થાત્ મોહિત કરી નાખનાર આ તારી. યા જનીને તારા સ્વરૂપ સમક્ષ આવી તને કેમ ઢાંકી દે છે?)

(રાગ પીલુ—તાલ અપ)

આપ^૧ મેં ચાર દેખકર આઈના^૨ પુર-સક્ષ^૩ કિયોં,
મારે ખુશી કે કયા કહો, શશદર^૪ સા રહ ગયા કિયોં. ૧
રો કે જો ઇલિતમાસ^૫ કી દિલસે ન ભૂલિયો કબી,
પરદા હટા, દુર્ધ^૬ મિટા, મેહુને^૭ ભુલા દિયા કે ચોં. ૨
મંચને કહા કે રંજો-ગમ,^૮ મિટતે હંચ કિસ તરહ કહો,
સીના^૯ લગા કે ચીને સે મેહુને^{૧૦} ખતા દિયા કે ચોં. ૩
ગરમી હો ઈસ ખલા^{૧૧} કી હાય ભુન તે હોં જિસસે મદો-અન,^{૧૨}
અપની હી આખો-તાબ^{૧૩} હય, ખુદ હી હૂં દેખતા કે ચોં. ૪
હુનિયા^{૧૪} વ આકખત^{૧૫} ખના વાહ વાહ જો જોહલને^{૧૬} કિયા,
તારોં સા^{૧૭} મેહુરે^{૧૮}—“રામ”ને પલ મેં ઉડા દિયા કે ચોં. ૫

ભાવાર્થ:—(૧) સ્વચ્છ અરિસો પોતાની અંદર પ્રિયતમનું આગેહુળ પ્રતિબિંબ પડેલું જોઈ એવો આનંદ મગ્ન થઈ ગયો કે તેનાથી કંઈજ બોલાયું નહિ; પરંતુ આશ્ચર્યચકિત દિગ્ભૂદ જની સ્તબ્ધજ થઈ રહ્યો. (અર્થાત્ અંતઃકરણ અરિસા સમાન સ્વચ્છ જનતાં તેમાં પ્રિયતમનું પ્રતિબિંબ એવું સ્પષ્ટ પડવા માંડયું કે તેના આનંદથી મન અને વાણી ચૂપ જની જઈ હું અરિસા સમાનજ મૂક અને મુગ્ધ જની રહ્યો.)

(૨) ત્યારે મેં રડતા વદને પ્રાર્થના કરી કે મને હૃદયથી કદી વિસરતા નહિ; ત્યારે તેણે તરતજ દ્વૈતરૂપી પડદો હટાવી દીધો અને મારી સાથે અલેદ થઈ મને વિસારી મૂકી કહ્યું “આ પ્રમાણે ને?” (અર્થાત્ એક એક જીનનું સ્મરણ તો દ્વૈતમાંજ થઈ શકે છે, અદ્વૈત-અલેદતામાં ભુદાર્થ

૧ પોતામા. ૨ અરિસો. ૩ સ્વચ્છ. ૪ વિરિમત આશ્ચર્યચકિત. ૫ વિરમિ. ૬ દૈત. ૭ ચંદ્ર. ૮ શોક અને દુઃખ. ૯ જાતી ૧૦ ચંદ્ર (પ્રિયા) ૧૧ એટલી જધી, સખત. ૧૨ સ્ત્રીપુરુષ ૧૩. તાપ, તડકો, પ્રકાશ. ૧૪ આ લોક. ૧૫ પરલોક. ૧૬ અગાન. ૧૭ તારા પેડે. ૧૮ રામરૂપી સૂય.

શાની ને સ્મરણુ કોતું ?)

(૩) મેં પૂછ્યું કે મને કહેશો કે શોક અને દુઃખ કેવી રીતે નાશ પામતાં હશે ? તો તેણે મારી છાતી સાથે પોતાની છાતી મેળવી (અર્થાત્ સંપૂર્ણ રીતે અલેહ થઈ) કહ્યું કે આ પ્રમાણે.

(૪) ગરમી એટલી સખત પડતી હોય કે સ્ત્રીપુરુષ ચણાની પેઠે શેકાઈ જતાં હોય તોપણ હું તો એમજ માતું છું કે તે મારોજ પ્રકાશ અને મારીજ ઉષ્ણતા છે, અને હું પોતેજ તેને આવા સ્વરૂપે જોઈ રહ્યો છું.

(૫) આ લોક અને પરલોક બનાવીને “અસ્માન” તેથી તેનાથી ખુશ થવા અને તેમાં આનંદ માણવા લાગ્યું, એટલે જેમ સૂર્ય તારાઓને ઉડાવી દે છે તેમ રામે આવી તમને ઉડાવી દીધાં.

શરીર કઠિન રોગથી ખીડાતું હોય; જ્વર, ખાંસી, મરડો આદિ વ્યાધિઓ પોતપોતાના બળની પરીક્ષા કરતાં હોય, તે અવસર ઉપરનું રામનું ગાયન:

વાહ વા, અથ તપ ^૧ વ રેગિશ, ^૨ વાહ વા !	
હળ્મજા ! ^૩ અથ દર્દો-પેચિશ, ^૪ વાહ વા !	૧
અથ બલાયે—નાગહાની, ^૫ વાહ વા !	
વેદકમ ! ^૬ અથ મર્ગે—જવાની, ^૭ વાહ વા !	૨
રે લંવર, ^૮ રે કેહ રે—ગરયા, ^૯ વાહ વા !	
બહરે ^{૧૦} —મેહરે ^{૧૧} —રામ મેં કયા, વાહ વા !	૩
ખાંડ કા કુતા, ગધા, ચૂહા, ગિલા,	
મુંહ મે ડાલો, બાયકા ^{૧૨} હય ખાંડ કા.	૪
પગડી, પાનમા, હપટી, અંગરખા,	
ગોર ^{૧૩} સે દેખા તે સજ કુચ સૂત ^{૧૪} યા.	૫
દામની ^{૧૫} તોડી વ માલા ઠો ઘડા,	
પર નિગાહો ^{૧૬} —હક મેં હય વોહી તિલા. ^{૧૭}	૬
મોતીયા-ગિદ ^{૧૮} દિલ કી આંખોં સે હટા,	

૧ જ્વર. ૨ સ્વેપ્ન. ૩ ધન્ય છે. ૪ દુઃખ અને મરડો. ૫ એકાએક આવી પડતી આફત. ૬ બંને પધાર્થો. ૭ સુવામત્ય. ૮ લમર, પાણીના ચકાવા ખાવા. ૯ ઉપરિયન ચપલો લુલમ. ૧૦ સમુદ્ર. ૧૧ સૂર્ય (મેહરે મેહરે-રામ-રામના સૂર્યથી સમુદ્ર). ૧૨ સ્વાદ. ૧૩ પાનપૂર્વક. ૧૪ અન્ન. ૧૫ સત્ય જોનાર. દષ્ટિ. ૧૭ સુવર્ણ. ૧૮ આં

મર્ત્યો—સિદ્ધહતા ૧૯ ઐન ૨૦ સહુતે ૨૧ રામ થા. ૭

ભાવાર્થ:-(૧) વાહ વા! ઓ જ્વર અને સજેખમ! અને ધન્ય છે ઓ મરડાની પીડા! ધન્ય છે તને. (૨) ઓ એકાએક આવી પડનારી આફત! શાગાશ છે તને, અને ઓ યુવાનીમાં આવતા મોત તું બલે આગ્યું. (૩) રામના સૂર્યરૂપી સમુદ્રમાં આવાં વમળ અને આવાં તોફાન! વાહ વા! (અર્થાત્ રામના પ્રકાશ સ્વરૂપ સધુમાં નામરૂપ પ્રપંચરૂપી આ દેવાં વમળ આહી રહ્યાં છે અને દેવાં તુફાન મચી રહ્યાં છે! વાહવા!) (૪) ખાંડતું બનેલું ફૂતરું, ગધેડું, ઉદર, કે બિલોડું ગમે તે હોય પણ તેને મોંમાં મૂકશે એટલે સ્વાદ તો ખાંડનોજ આવશે. (૫) પાઘડી, સુરવાલ, સાફે કે અંગરખું ગમે તે હોય પરંતુ ખરું જોતાં તો બધાં સૂતરજ છે. (૬) એક આભૂષણને લાંગી બીજું બનાવો પરંતુ તત્ત્વદર્શી દ્રષ્ટિએ તો તે સુવર્ણજ હતું ને સુવર્ણજ રહેશે. (૭) હૃદયચક્ષુ ઉપર ઉતરી આવેલો મોતિયો દૂર કર્યો એટલે રોગ અને આરોગ્ય બન્ને રામને માટે તો શુદ્ધ આનંદસ્વરૂપજ થઈ રહ્યાં.

આભૂષણ રહો વા ન રહો તેની સુવર્ણને શી પરવા? સુવર્ણની દ્રષ્ટિમાં તો ઘરેણું કદી બન્યુંજ નથી. સુવર્ણના ઘરેણાંની ઉપર પણ સોનું, નીચે પણ સોનું, આસપાસ પણ સોનું અને વચ્ચેમા પણ સોનું, જ્યાં જુઓ ત્યાં સોનુંજ સોનું છે. આભૂષણ તો કેવળ નામમાત્ર છે. સુવર્ણ સઘળી દશાઓમાં એકરસ છે. મારામા નામરૂપજ કદિ સ્થિત નથી થયાં, તો નામરૂપનાં પરિવર્તન અને રૂપાંતરરૂપ રોગ અને આરોગ્ય તેમાં ક્યાંથીજ પ્રવેશી શકે? આ મારા એક વિચિત્ર આશ્ચર્યકારક મહિમાનો ચમત્કાર છે કે હું સર્વમાં પૃથક્ પૃથક્ અહં કંટપી લઉં છું, જેથી આ બધી લીલા વ્યક્તિઓમાં વહેંચાઈ જઈ અહંતામમતાનો શિકાર બની જાય છે, અને એક બીજાને ઉપરિ-તાબેદાર, ગુરુ-શિષ્ય, શાસક-શાસિત, દુઃખી-સુખી, તરીકે સ્વીકારીને મદારીની પુતળીઓની પેઠે તમોશો કરવા લાગે છે.

આ મારી કાલ્પનિક બનાવટ મારા પ્રતિબિંબ કિંવા આભાસને લીધે પોતાને વાસ્તવમાં છે તેનાથી જૂદીજ માની બેઠી છે; પરંતુ તેને લીધે

આખના પ્રજા ઉપર ઉતરતુ મોતિયાતુ મિદુ. ૧૬ રોગ આરોગ્ય ૨૦ બરાબર. ૨૧ આરામ, શાંત, આનંદાવસ્થા.

મારામાં કોઈ પણ જાતની શિન્નતા કદાપિ નથી આવતી; કારણ કે સમસ્ત અસ્તિત્વ અને ઈન્દ્રિયગોચર એવું બધું સદૃશ જગત્ મારે લીધેજ છે. પાંચ-રામાં ચકલી ઉછળે છે, ફૂટે છે, પ્રસન્ન થાય છે અને શોક કરે છે, પરંતુ પારખી સારી પેઠે જાણે છે કે તેમાં કેટલું બળ છે. તે તો થાંત ઉલો તમા-શોજ જોયા કરે છે. આનંદ સ્વરૂપ એવો જે હું તે તો સદા એકાકીજ છું. હું ચોતેજ મારામાં નાનાત્વ (દૈત) રૂપે બાધક થાઉં તેનો શો અર્થ ?

અંદર બાહર ઉપર નીચે આગે પીછે હમ હી હમ;
ઉરમેં સિરમેં નરમેં સુરમેં પુરમેં ગિરમે હમ હી હમ.

સમુદ્રની સેલ

સમુદ્રને કિનારે રામ ઉસેલો છે. ગુંછળાં વળતા તરંગો ચરણોમાં લહેરાય છે. વેગથી વાતો વાયુ વસ્ત્રોને ઉડાવી રહ્યો છે. સમુદ્રનું ગંભીર ગર્જન જગત્ના વિચારને લીન કરી રહ્યું છે.

શરીરમાં ગતિ નથી. આ કેવી દશા છે ? રામ ક્યાં છે ?

* * * * *

જિસ તરફ આજ નિગાહ જાવે હય, ઝાળ હી આજ નજ આવે હય.

અર્થાત્ જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડે છે ત્યાં જળજળ જળ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

વિશાળ ઉડો સાગર. સર્વત્ર પાણીજ પાણી; આ પાણીજ પાણી શુષ્ક ધરતીના વિચારને ચિત્ત પટલ ઉપરથી ઘોઈ નાખે છે. મોટાં મોટાં નગરો, બજારો, સડકો, અને નાગરિકોના પરસ્પર લડાઈ ઝગડા, ડોલા-હલ આદિ અત્રે સ્વપ્નવત્ પ્રતીત થાય છે. આ સમુદ્રની સરખામણીમાં સંસારની કંઈ વિસાતજ જણાતી નથી.

પરંતુ જ્યારે દૃષ્ટિ થોડીક ઉચે ઉંચકીને જોઈએ છીએ તો તંબુ સમાન ચારે બાજુ એંચાયલા નીલવર્ણ મહાકાશનો તટલીન સાગર વળી એવો વિશાળ, એવો વિશાળ, એવો તો વિશાળ જણાય છે કે તેમાં આ પૃથ્વી ઉપરનો મહાસાગર એક ટીપાની પેઠે તદ્દન ડૂળી જઈ પોતાનું નામ અને નિશાન ગુમાવી ગેસે છે.

પણ આનંદની વાત એટલી છે કે એ અનંત મહાકાશ પણ સ્વયં આનંદ સ્વરૂપ રામમાં અણ જેવું તુચ્છ દેખાઈ અદશ્ય થઈ જાય છે. સૂર્યના કિરણોમાં જેવું મૃગજળ દેખાય છે તેવુંજ આટલું મોટું મહા-

કાશ રામના પ્રકાશમાં જણાય છે.

આકૃતાખમ, આકૃતાખમ, આકૃતાખ; ઝરંહા દારંદ અઝ મન રંગો તાખ.

અર્થ:-સૂર્ય છું હું, સૂર્ય છું હું, સૂર્ય છું; રજકણોને રંગ તેજ હું આપું છું.

(રાગ કોંસિયા-તાલ ત્રિતાલ.)

શુદ્ધ સમ્યદાનંદ પ્રદ્ધ હું, અજર અમર અજ અવિનાશી;
જામુ જ્ઞાન સે મોક્ષ હો જાવે, કટ જાવે યમકી કાંસી.

અનાદિ પ્રદ્ધ, અદ્વૈત દ્વૈતકા જામેં નામ નિશાન નહીં,
અખંડ સદા સુખ જાકા કોઈ આદિ મધ્ય અવસાન નહીં.

નિર્ગુણ નિર્વિકલ્પ નિરુપમા, જાકી કોઈ જ્ઞાન નહીં;
રંચક જ્ઞાન નહીં નિર્વિકાર નિરવયવ માયાકા જામેં.

યહી પ્રદ્ધ હું, મનન નિરંતર કરેં મોક્ષ-હિત સંન્યાસી.

શુદ્ધ સમ્યદાનંદ પ્રદ્ધ હું, અજર, અમર, અજ, અવિનાશી. ૧

સર્વ દેશી હું, પ્રદ્ધ હુમારા એક જગેહ અસ્થાન નહીં,
રમા હું સખમેં મુઝસે કોઈ લિજ વસ્તુ ઈન્સાન નહીં;

દેખ વિચારો સિવાય પ્રદ્ધ કે હુવા કલી કુચ્છ આન નહીં,
કલી ન છુટે પીડ દુઃખસે જિસે પ્રદ્ધકા જ્ઞાન નહીં;

પ્રદ્ધજ્ઞાન હો જિસે ઉસે નહીં પડે લોગની ચારાસી;

શુદ્ધ સમ્યદાનંદ પ્રદ્ધ હું, અજર, અમર, અજ, અવિનાશી. ૨

અદષ્ટ અંગોચર સદા દષ્ટમેં જાકા કોઈ આકાર નહીં,
'નેતિ નેતિ' કહ નિગમ ઋષિશ્વર પાતે જિસકા પાર નહીં;

અલખ પ્રદ્ધ લિયો જ્ઞાન જગત નહીં, કાર નહીં કોઈ ચાર નહીં;
આંખ ખોલ દિલકી દુક પ્યારે, કૌન તરફ શુભઝાર નહીં?

સત્યરૂપ આનંદ રાશિ હું કહેં જિએ ઘટ ઘટ જાત્રી,
શુદ્ધ સમ્યદાનંદ પ્રદ્ધ હું અજર, અમર, અજ, અવિનાશી. ૩

કાશમીરપર્યટન

હવાયે ખુશ, ફિઝાએ ખુશ, સદાએ આખશારે ખુશ,
બહારે ખુશ, નિગારે ખુશ, ચુનારે-સાયાદારે ખુશ.

૧ સ્વરૂપ. ૨ કાર્ય. ૩ મિત્ર. ૪ જરા, થોડીક. ૫ ઉદ્ધાન, જગીચો.

અર્થ:-સુખદ વાયુ વાય છે, વિશાળ અને આનંદદાયક મેદાન વિસ્તરેલું છે; ઝરણાંતું મંબુલ મનહરણું સુસ્વર ગાન સંભળાય છે; ઉત્તમ વસંત ખીલેલી છે, ભાતભાતનાં રૂપ અને આકાર દષ્ટિગોચર થાય છે; શીતળ છાયા આપનાર દેવદારનાં વૃક્ષ ઉભેલાં છે.

હે રામ ! આવી નિર્દયતા યોગ્ય નથી. પ્રકૃતિએ તારી ખાતર વિવિધ વર્ણનાં ઝોલણાં રંગાવ્યાં છે, નવાં નવાં વસ્ત્ર પરિધાન કર્યાં છે, અને તું તે લણી અર્ધદષ્ટિ પણ નથી કરતો. આવો નિર્દય ન થા. ચાલ, દર્શન આપ.

હુમા આહુવાને-સેહરા સરહા નિહાદા :ખર કહ,

ખ ઉમી દે આં કે રોઝી બ શિકાર ખાહી આમદ.

અર્થાત્-જંગલનાં બધાં હરિણો શિર હથેલીમાં ધરીને ઉભેલાં છે, એવી આશાથી કે કદાચ કોઈ દિવસ તું ત્યાં મૃગયા રમવા આવી ચડે.

અઝીઝાં વકતો-સાઅત મી શુમારંદ,

રશીકાં અરમો-દિલ દર ઈતેઝારંદ.

અર્થાત્-પ્રિયજનો ઘડી અને પણ ગણી રહ્યાં છે, અને મિત્રો હૃદય અને નેત્રવડે (તેના આગમનની) પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે.

સરવ કદા ચમાં ચમાં, ખર લખે-ઝૂરવાં રવાં;

ફરશે-રહે-તૂ કુમરિયાં, તાલએ-શાં બ પા કુશા.

અર્થાત્-સરિતા તટ ઉપર હુમક હુમક ચાલી રહેલા એ શરૂ વૃક્ષ સમાન કદવાળા પ્રિયતમ ! કોયલો તારા માર્ગમાં ગાલીચા સમાન પથ-સાયલી છે, તેમના લાગ્યને તારા ચરણરૂપર્શવડે પ્રકાશિત કર.

પ્રથમે દશ્ય

પર્વત ઉપરના ક્ષેત્રો થીએટરની જેવો સમાન શોભી રહ્યાં છે. એક પછી બીજું એમ ઉપરા ઉપર એકથી એક અધિક ઉંચાઇએ પથરાએલાં છે. ઉપરથી પહોંતું પાણી આખા ક્ષેત્ર ઉપર ફરી વળી તેમાંના લીલા પાકને સિંચન કર્યા પછી બીજી બેન્ચ ઉપર ઉતરે છે, અને તેવીજ રીતે ત્રીજી ઉપર પ્રાતઃ સમયે લીલાંછમ એતરોમાં સ્વેત પાણીની અગ્રક એવી જણાય છે કે જાણે કોઈ ગૌરવણી પ્રિયા લીલાં વસ્ત્ર પરિધાન કરી ન ઉભી હોય ! પરંતુ બપોરે ફરથી બેઠાંએ તો સ્વેત જળજ જળ જણાય છે અને પર્વત રૂપાના ઢગલા જેવો બની રહે છે.

એક લીલી સપાટી ઉપરથી રામ પસાર થઈ રહ્યો છે. સ્વચ્છ, નિર્મળ, લીલું મેદાન છે. પ્રકૃતિવત કરનાર વાયુ અવિરામ ગતિથી હર વખત વાયા કરે છે. વિસ્તૃત મેદાન આકાશમંડળ સમાન નથી, પરંતુ એકાદ સુંદરીના મસ્તક સમાન ગોળાકાર છે કે જે સૌંદર્ય મદમાં મસ્ત બની ચંદ્રમાની સાથે આંખો લડાવતી હોય. ઘાસ શું છે, બહુ અત્યંત નરમ ચાદરો પાથરી હોય એવું જણાય છે. અપ્સરાઓ બહુ કે અહીં આંજ નૃત્ય કરીને દેવરાજ ઇંદ્ર પામેથી “પ્રસન્નતાનાં પ્રમાણપત્ર” પ્રાપ્ત કરતી હશે.

(રાગ ભૈરવી-તાલ શૂલ.)

ભલા હુઆ હર બીસરો, સિરસે ટાલી બલાય,
 લૈસે થે વૈસે ભચે, અળ કછુ કહા ન બાય.
 સુખસે જપું, ન કર જપું, ઉરસે જપું ન રામ,
 રામ સદા હુમકો ભજે, હુમ પાવે વિશ્રામ.
 રામ મરે તો હુમ મરે ? હુમરી મરે બલાય,
 સત પુરુષ લિયો બન જળ, મરે ન મારા બાય.
 હૃદ ટપ્પે સો ઐલિયા, બેહૃદ ટપ્પે સો પીર,
 હૃદ બેહૃદ દોનો ટપ્પે, તાકા નામ ફકીર.
 હૃદ હૃદ કરદો સળ ગચે, બેહૃદ ગયા ન કોય,
 હૃદ બેહૃદ મેદાન મેં, રહ્યો કળીરા સોય.
 મન ઐસો નિર્મલ ભયો, લૈઓ ગંગા નીર,
 પીછે પીછે હરિ દિરે, કહત કળીર કળીર.

દ્વિતીય દશ્ય

મહિરાની ખ્યાલીના આકારમાં ઉભેલા પર્વતો, તેમની બરાબર મધ્યમાં શુદ્ધ શીતળ જળ; પાણી અત્યંત મીઠું, અમૃતના સ્વાદ જેવું; ઘાડ છાયા-વાળાં ઉંચાં ઉંચાં વૃક્ષો, વેલાઓ પ્રાકૃતિક હીંચકાઓ સમાન ચોલી રહ્યા છે, આનંદદાયક હીંટોળા લટકે છે; રામ હીંચકા ખાય છે અને ગાય છે:—

(રાગ ખીલુ—તાલ ધમાર.)

દરિયા^૧ સે હુખાબદી^૨ હય ચેહ સદા,^૩

તુમ ઐર^૪ નહીં, હુમ ઐર નહીં,

મુઝકો ન સમઝ અપને^૧ સે જુદા,
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૧
 જળ શુઆ^૨ ચમન^૩ મેં સુમેહ^૪ ઠેં ખિલા,^૫
 તળ કાન મેં શુલ^૬ કે ચેહ કેહને લગા,
 હાં, આજ ચેહ ઉકદા^૭ હય હમ પે ખુલા,
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૨
 આઈના^૮ મુકાબિલે—રૂખ^૯ લે રખા,
 ઝટ જોલ ઉઠાયોં. અકસ^{૧૦} ઉસકા,
 કયોં દેખકે હૈરાં^{૧૧} ચાર હુવા ?
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૩
 નાસૂત^{૧૨} મેં આ કે ચેહી દેખા,
 હય મેરી હી આત^{૧૩} સે નશ્વોનુમા,^{૧૪}
 જૈસે પન્ખહુ^{૧૫} સે તાર કા હો રિશ્તા,^{૧૬}
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૪
 તુ કયોં સમઝા મુઝે ગૈર,^{૧૭} અતા ?
 અપના રૂખે—ઝેમા^{૧૮} ન હમસે છુપા,
 ચિક—પદા ઉઠા હુક^{૧૯} સામને આ,
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૫
 દાને^{૨૦} ને બલા^{૨૧} ખિરમન^{૨૨} સે કહા,
 ચુપ રેહ ઈસ જા નહીં ચૂનો ચરા,^{૨૩}
 વેહદત^{૨૪} કી ઝલક કસરતમે^{૨૫} દિખા,
 તુમ ઐર નહીં, હમ ઐર નહીં. ૬

આસપાસ રામની સેના કદલોલ કરી રહી છે. નાનાં નાનાં ચિત્ર

પોતાથી. ૬ કળિ. ૭ બગીચામાં. ૮ સવારમાં. ૯ ખીલી. ૧૦ ફૂલ. ૧૧ અર્થ, ગાંઠ,
 કઠિન પ્રશ્ન. ૧૨ અરિસો. ૧૩ મુખગની સમક્ષ. ૧૪ પ્રતિબિંબ. ૧૫ આશ્ચર્યચકિત
 ગાબરો. ૧૬ વ્યક્ત જગત, ઇન્દ્રિજન્ય જગત. ૧૭ સ્વરૂપ અસ્તિત્વ. ૧૮ જન્મવું અને
 મોટા થવું, જન્મ અને વૃદ્ધિ. ૧૯ રૂ. ૨૦ સખે. ૨૧ અન્ય. ૨૨ સુંદર વદન. ૨૩
 જરા. ૨૪ દાણો, ખીજ. ૨૫ કેવું સુંદર. ૨૬ પાક. ૨૭ કેમ અને શામાટે, પ્રશ્નોત્તર.
 ૨૮ એક, એકત્વ. ૨૯ અનેક, અનેકત્વ.

વિચિત્ર વર્ણનાં પક્ષી, પુષ્પો અને છાંટવાઓ ઉપર કુદકા મારી પ્રસન્નતા પૂર્ણ સ્વરે ચીં ચીં કરી રહ્યાં છે.

ઘોળા ઘોળા શ્રીજીની વંચે નીલવર્ણ પાણી એવી રીતે ચળકી રહ્યું છે કે જાણે ગોરા ગોરા શરીર ઉપર નીલવર્ણ રંગો. કોઈ કોઈ સ્થળે પાણીની નીચે પથરા એવા ચમકારા મારે છે કે જે “સર્વત્ર પોતાનું ઘર” ન માનનાર કોઈ મનુષ્ય અહીં હોય, તો તત્કાળ તેના મનમાં એમજ થઈ આવે કે ગમે તેમ કરી આ પથરના કકડાને ચોરીને જરૂર જરૂર ઘેર લઈ જવા જોઈએ. પરંતુ ઘર કેવું? આ એવું સ્થાન છે કે જેને એકવાર જોયા પછી અહીંજ ઘર કરી બેસવાની ઇચ્છા થઈ જાય છે; તેને છાંટવાનું મનજ નથી થતું. હાય રે સંસારની વાસના! તારાં બંધનો કેવાં દૃઢ છે કે આવા આનંદના ઝોળામાંથી પણ લોકોને ખેંચીને લઈ જાય છે; અને પછી તેમને તાપમાં રડાવે છે અને માટીમાં મેળવી દે છે.

પ્રશ્ન:—અહીં લોક પરલોક હ્રુત છે, આનંદજ આનંદ છે. સ્વર્ગ વા જગત કદાચ આનુંજ નામ ન હોય?

રામ:—હા! ઠીક સમજ્યા. શુભ કર્મોવાળો લાગ્યથાળી પુરુષ જગતની જાનમાંથી છૂટી આ બાબત આવી નીકળે છે, થોડો સમય અહીં વિશ્રામ લે છે, પરંતુ પછી પાછો પૂર્વના સંસ્કારોવડે ખેંચાઈ નીચે પડી જાય છે. માટે આજ સ્વર્ગ છે.

અગર ફિરદોસ બર રૂપે ઝમીનસ્ત, હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત.

અર્થાત્ જો પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ હોય તો તે આજ છે, આજ છે, આજ છે.

પરંતુ મારું સ્થાન (પરમ ધામ) આ નથી. કારણ કે મારા આનંદનું એવું આકર્ષણ છે કે તેની ઉપર સંસારની કોઈ ચીજ અધિકાર નથી જમાવી શકતી, અને તેને પાછળથી નથી હાકાવી શકતી. ત્યાંથી પાછા ફરવાનો શો અર્થ?

રૂખસત દે બાગબાં કે ઝરા દેખલેં ચમન,

જાતે હંચ વાં જહાં સે ફિર આયા ન જાયગા.

અર્થાત્ હે માણી! આ જગતરૂપી ઉદ્યાનને જોઈ લેવાની અમને રજા આપ, કેમકે એવે સ્થાને અમે જઈએ છીએ કે જ્યાંથી ફરી પાછું અવાશે નહિ.

(રાગ સોરઠ—તાલ ત્રિતાલ.)

માન માન માન કહ્યા માન લે મેરા
 જાન જાન જાન રૂપ જાન લે મેરા.
 જાને જિના સ્વરૂપ ગમ ન જાણ ગા કહી;
 દેહતે હું વેદ બાર બાર જાત ચેહ સહી.
 નૈનન કે નૈન જો હૈ સો જૈનન કે જૈન હૈ,
 જિસ કે બગૈર શરીર મેં ન પલક ચૈન હૈ.
 ઐ ખ્યારી જાન ! જાન તૂ ભૂપોંકા ભૂપ હૈ,
 નાચત હૈ પ્રકૃતિ સદા સુજરા અનુપ હૈ.

તૃતીય દશ્ય

કૂકરનાથ નજીક એક ગિરિશૃંગ ઉપર “રામ” આસન લગાવીને બેઠો છે, ચારે બાજુ પર્વતો ઉપર ક્યારા ઉપર ક્યારાની ખુરસીઓ બિછાવેલી છે. તે ખુરસીઓ ઉપર વાસુ, વરુણ, આદિત્ય, કુબેર આદિ દેવતાગણ વિરાજમાન છે. શહેનશાહ રામનો દરબાર લરાયો છે. નીચે મેદાનમાં લાલ, લીલા, પીળા રંગના ગલીયા અને શેત્રંજીઓ (ધાસ) પાથરેલી છે. આ કૌતુકાલયમાં કંચનીઓ (નદીઓ) વિચિત્ર નખરાંથી નૃત્ય કરી રહી છે, અને કૃતરાતાસૂચક કલકલ નાદ કરીને મન લોભાવી રહી છે. અને જાણ મનોહરતા ! જેણે નિકટ જઈ તેણી સાથે આંખ મિલાવી તેને તે એમપૂર્વક કહે છે કે આવો, આવો, મારા હૃદય અને કલેજમાં ‘તમારું’ સ્થાન છે. વેલાઓના હાર ગળામાં નાખી, લાલ, પીળાં, આસમાની ફૂલ કાનોમાં પહેરી; લળી લળીને આ ઉંચાં ઉંચાં વૃક્ષ થું કરી રહ્યાં છે ? સરિતાઓના સૌંદર્યની પ્રશંસા કરે છે (અથવા સરિતાઓના સૌંદર્યની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે.)

દિલજરે દિલરૂખાયે મન મીકુનદ અજ બરાયે મન,
 નકશો-નિગારો-રંગો-ખૂ તાઝા બતાઝા નવ બ નવ.

અર્થાત્ મનહરણી પ્રિયા મારેમાટે તાજ તાજ અને નવા નવા શૃંગાર સજી રહી છે તથા સુગંધ અને રંગ લગાવી રહી છે.
 ના, ના, કહેવામાં જરા ભૂલ થઈ. જેને અમે ચતુર કંચનીઓ (સરિતાઓ) માનતા હતા, તે તો નાગ અને નાગણીઓ છે, કરડી

ખાનારા (અત્યંત શીતળ) સર્પ છે ને ઝોલા ખાતા ખાતા, આમળા
વળતા વળતા, સૂસવાટ કરતા આડ્યા જાય છે. શંકરે (અમરનાથે) પોતાના
સર્પ મોકલ્યા છે કે જાઓ રામને તમારું નૃત્ય જતાવી આવો.

સૈર કર ચૈર દૂર સે ગુલ દેખ ઉસ ગુલઝાર કે,

પર બના અપને ગલે ઠા ઇન કો મત ઝિનહાર હાર,

અર્થ:-આ પુષ્પોદ્યાનમાંનાં પુષ્પોની સેલ કર અને તેમને દૂરથી જો,
પરંતુ તેમને તારા ગળાના હાર કદિપણ ન બનાવતો.

ખાઝીચએ-અતક્લા^૧ હય દુનિયા મેરે આગે,

હોતા હય શબો-રોઝ^૨ તમાશા મેરે આગે. ૧

હોતા હય નિહા^૩ ખાક^૪ મેં સેહરા^૫ મેરે હોતે,

ધિસતા^૬ હય જળી^૭ ખાક પે દરિયા મેરે આગે. ૨

જુઝ^૮ નામ નહીં સૂરતે-આલમ^૯ મેરે નઝદીક^{૧૦}

જુઝ વેહ્મ^{૧૧} નહીં હસ્તીએ-અશ્યા^{૧૨} મેરે આગે. ૩

ભાવાર્થ:-(૧) ગારી સમક્ષ-આ સંસાર બાળકોના ખેલ કરતાં અધિક
નથી, રાત્રિ દિવસ તેનો તમાશો મારી આગળ ચાલી રહેલો છે. (૨)
હું ઉપસ્થિત થાઉં છું કે અરણ્ય માટીમાં મળી જાય છે, અને મારી સમક્ષ
વિશાળ મહાસાગર પણ લોંબ ઉપર માથું ધસે છે. (૩) મારા મનથી
આ જગત કેવળ નામમાત્રજ છે, અને વસ્તુઓનું અસ્તિત્વ ખાલી બ્રમ
સિવાય બીજું કંઈજ નથી.

અનુર્થ દશ્ય

સરકની બન્ને બાજુએ સામસામી હારમાં શમશાદ* વૃક્ષો ગગનની
સાથે વાતો કરતાં ઉસેલાં છે, જાણે લાંબા કદવાળી માશૂકો લીલાં વજ્રો
પહેરીને શરીરની સાથે શરીર મેળવી રામની પ્રતીક્ષા કરતી હારળાંધ
ઉસેલી ન હોય ! વિચિત્ર દશ્ય છે. કોઈ કોઈ સ્થાને તો શમશાદ
એટલાં પાસે પાસે ઉભાં છે કે બિચારાના ખલા છોલાય છે, અને શિર આ

૧ બાળકોનો ખેલ ૨ રાતદિન. ૩ જુમ, અદસ્ય. ૪ મારી. ૫ રણ, અરણ્ય. ૬
ધમે છે. ૭ ભામ, માથું. ૮ સિવાય. ૯ સંસારનું દશ્ય, જગતનો આકાર. ૧૦ મારી
આગળ. ૧૧ કદવના માત્ર બ્રમ. ૧૨ વસ્તુઓનું અસ્તિત્વ.

* એક જાતનાં ઉંચાં વૃક્ષો.

કાશમાં એટલાં ઉંચાં ઠરેલાં છે કે જે ઉદ્યાચલ નિર્મળ હોય, અને સડક ઉપર ઉભા રહી આકાશ ભણી દષ્ટિ કરી હોય તો ખરા બપોરે પણ તારા દેખાય તો આશ્ચર્ય નથી.

એક દિવસ અનંત નાગની પાસે એવી સડક ઉપરથી ઘોડા ઉપર સવાર થઈ રામ જતો હતો. વાદળાં ઘેરાતાં હતાં. વાયુ શમશાદોની કેશલતા સાથે અટક્યાળાં કરતો હતો. એકાએક ઘટા સમસ્ત આકાશ ઉપર છવાઈ ગઈ.

વોહ આઈ, વોહ આઈ, વોહ આઈ ઘટા,
'શુલિસ્તાને-આલમ' પે છાઈ ઘટા.
ઘટા કાલી કાલી ધનુષ લાલ લાલ,
કન્હૈયા કે અણુર પે જેસે શુલાલ.

પાછળ એક સુસ્વર થયો. તે વાયુ ઉપર સવાર થઈ સર્વત્ર પ્રસરવા લાગ્યો. વાદળાં સુધી તેના શુન્નરવથી સમસ્ત જગત્ ભરાઈ ગયું. એક પહાડી બાળક વાંસળી વગાડી રહ્યો હતો. કેવો સંગીતાનંદ વ્યાપી રહ્યો! અહાહાહા! હૃદયના અંતર્પટ લગી તે સૂરો ઉતરી ગયા હવે ઘોડાને હાંકવાની શક્તિ કોનામાં રહી હતી? પરંતુ ધ્વનિના તાલ સાથેજ ઘોડાને પગ ઉપડવા માંડ્યો. એકાદ માઈલ ચાલ્યા ગયા પણ અજરે ન પડી! ત્યારે હવે વિચારવાની વાત છે, કે વાંસળીવડે ગોપીઓને સર્પની પેઠે ઘરોમાંથી ખેંચી આણવી અને દિવાલના ચિત્રવત્ બનાવી મૂકવી તે ગોળચંદ (કૃષ્ણચંદ્ર) માટે શું કઠિન હતું?

એક દિલ થા સો વોહ બી ખો બેઠે, અન્ધે ખાસે ફકીર હો બેઠે. ૧
અબ બિઠાંયે' જો આપ કો કિસ બ ? એક સુદત સે દિલ કો રો બેઠે. ૨
(૧) અર્થાત્ માત્ર એક દિલ (હૃદય) પાસે હતું, તે પણ શુભાવી એકા, અને એ રીતે હવે તો પૂરેપૂરા ફકીર થઈ ગયા.

(૨) હવે તમને અમે કયાં બેસાડીશું એજ ચિંતા થઈ પડી છે, કેમકે તમારા બેસવાની જગ્યા જે હૃદય તે માટે તો અમે ક્યારના રોઈ પરવાર્યા છીએ—અર્થાત્ દીર્ઘકાળથી ખોઈ ચૂક્યા છીએ.

આં શોલા રૂ બ ગમજા દિલમરા કબાળ કઈ,

મારા ચેઃ કઈ ? ખાન એ ખુદરા ખરાબ કઈ.

અર્થાત્ તે જ્વાળાવદનીએ એકજ કટાક્ષમાં માફ દુદય ગાળી નાખ્યું,
પણ એમાં માફ શું બગાડ્યું ? તેણે પોતાનું ઘર તારાજ કર્યું.

પંચમ દશ્ય

બન્ને બાજુ લીલાછમ પવંતો ઉભેલા છે. ઘાડી છાયા છે. વચમાં
નદીના તટ ઉપર રામ ચાલ્યો જાય છે. લીલી લીલી કુંપળો, ખ્યારાં ખ્યારાં
પત્રો, મનોહર વાલછડ, અને નરમ નરમ ઘાસથી આંખો કુતારી થઈ
રહી છે તથા ચિત્ત પ્રકુદિલિત બની રહ્યું છે. ડગલે ડગલે ઝરણાનું વહન
અને વાંકાચૂંકા નૈસર્ગિક ભગીચા નિબનંદના નથાથી ભરપૂર બની રહ્યા
છે. લીલાં લીલાં વૃક્ષોનાં જૂથ કાનોમાં ફૂલ અને ગળામાં વેલાઓના હાર
પહેરીને ઉગતી જવાનીના મદમાં લગ્નના જાનૈયા જેવો શૃંગાર સજી રહ્યાં છે.

બર લગ્ન લુચે જહાં બા સાઓ-ગર્ગે તાઝઢ,

હર ઝમાં આચદ ખરામાં ચારે ખુશ રક્તારે મા.

અર્થાત્ જગત્સુખી નદીના તટ ઉપર નવાં નવાં વસ્ત્ર તથા શૃંગાર
સજીને મારો સુંદર ગતિમાન મિત્ર હુમેશાં હુમક હુમક ચાલતો આવે છે.

નૈસર્ગિક સુંદરતા ધરાવતાં પુષ્પ રામની એક મધુર દષ્ટિ ઉપર પોતાનું
ચૈવન લુટાવી દેવામાટે મીના બળતર લગાવી જૂથનાં જૂથ હાજર થયેલાં છે.

શ્રીક દંતકથાઓમાં સાંભળવા પ્રમાણે સૌદર્યની દેવીને શ્રીલુમાંથી
ઉત્પન્ન થએલી જણાવવામાં આવે છે. પરંતુ કાને સાંભળેલું તે આંખે
દેખેલા સમાન ક્યાથી હોય ? અહીં તો ઝરણાનાં શ્રીલુ પોતેજ પ્રત્યક્ષ
નૃત્ય કરતા બેઠે શકાય છે.

પાણી એટલું ઉંડું છે પરંતુ સાચે એટલું નિર્મળ છે કે વહાંલી
ગંગી (ગંગા) યાદ આવી જાય છે. જો ગોપીઓ અહીં સ્નાન કરતી
હોત તો તેમનું નમ્ર શરીર બેઠામાટે તેમને પાણીમાંથી બહાર નીકળવા
જેટલું કષ્ટ આપવાની જોલસાંદ (કૃષ્ણચંદ્ર)ને આવશ્યકતાજ ન લાગત.
આ ચમકતા દમકતા ઉચ્ચથી પડતા ધોધ ! જાણે ચાંદીના ફાંસલા અને
દોરડાં, કે જેને પકડીને પરલોક (સ્વર્ગ) ઉપર ચઢી જવાનું મન થઈ
જાય; અથવા તે હીરાનાં ગાત્રવાળી કંચનીઓ [નદીઓ] જાણે કે શિરવટે
નૃત્ય કરીને મારી સેવામાં ભૂમિ ચૂમી રહી છે, અને સુરીલા અવાજમાં

રામના મહિમાનાં ગીત ગાઇ રહી છે.

આળ અઝ બરાયે. દીદનમ ગી આયદ અઝ દરસંગહા,

જેખુદ શુદા અઝ પુરમી ગલતાં શવદબર સંગહા.

અર્થાત્ મને જોવામાટે પાણી માઇલો છોટથી આવે છે, અને દર્શનના આનંદથી બાન ભૂલી જઈ પાપાણો ઉપર આજોડવા માંડે છે.

આજે વ્યાયામ નથી કર્યો. આવો થોડીવારમુધી ધોધની નીચે છાતી રાખીએ, આપોઆપ વ્યાયામ થઇ જશે. પોતાની છાતીનું દોષ અને જળની ગતિનો વર્ગ ઇત્યાદિના આધારે ગણિતશાસ્ત્રની રીતિએ પાણીનું દબાણ આંકીશું; પણ આહ! આવું સખત પાણી, આ તો ગણિત બહિતને પણ વહેવડાવી લઇ જાય છે, ઇટાથી પણ અધિક કઠણ છે. તેના આગળ છાતી ધરવા દરતાં તો એજ ઉત્તમ છે કે ચાર પાંચ પત્થરજ મારીને છાતી ફાડી નાખવામાં આવે. હે પાણી! તારી નમ્રતા તો ઉઠાહરણરૂપ થઇ પડી છે, પણ અહિં તે ક્યાં છે? તારી શીતળતા ક્યાં વહી ગઇ કે આવી ગરમાગરમી સાથે દોડશું જાય છે? આવો આવેશ, આવી ઉત્કટતા અને શીઘ્રતા, એટલી બધી ગરમી શામાટે?

પાણીનો જવાબ-(જ) હું તો સદા શીતળ છું, સ્પર્શ કરીને જોઇ લ્યો. શરીર ઠરી ન જાય તો મને કહેજો. ઉજ્જ્વળતા તો જોનારની કલ્પનામાંજ છે. વગી હું તો પ્રતિક્ષણ નમ્રજ છું, ઉલટી આપનીજ શિરજેરી છે કે મારામાં કઠોરતા આરોપો છો.

વહોલા વાયકો! જરા વિચાર કરજો કે સંસાર-સમુદ્રની તીરણતા અને કટુતા ક્યાં છે? એ તો તમારાજ પ્રતાપથી છે? આ જગત્ જાંબુ જાંબુ અર્થવા અંધકારપૂર્ણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ખંજર કી કયા મનલ કે એક અખર કર સકે ?

તેરા હી હય જોયાલ કે ઘાયલ હુવા હય તૂ.

બાદા અઝ મા મસ્ત શુદ ને મા ઝ મય.

હમ ઝ મા હાં પૂચે-શુલ આવાઝે નય.

અર્થાત્ મધમાં અમારો નિશો છે, અમે મદિરાથી મસ્ત નથી; તેવીજ રીતે પુખ્તની સુગંધ અને વાંસળીનો સૂર પણ અમારે લીધેજ છે. એમ જણ.

તમેજ જગત્ જની રહ્યા છો.

પ્રશ્ન:-જો વાસ્તવમાં એમજ છે તો સત્ય સ્પષ્ટ નથી થતું તેનું શું કારણ ? હુંજ જગતનું મૂળ અને પડી હુંજ તેનાથી લય પામું ? કંઈ સમજ પડતી નથી. આપની આ શાંતિપૂર્ણ વાતોથી અમારા દુઃખની ઉજ્જ્વલતા નથી ઠરતી. માયા અત્યંત પ્રબળ છે, શું કરીએ ?

એ હર્દે-સર્દે-નાસેહુ ગરમીએ-કંઈકમન ગર્દદ કમ,
નયંદાઝદ ઝ લેશે-એક્તન સેલાળ દરિયારા.

અર્થ:-ઉપદેશકોની ઠંડી વાતોથી મારા ગ્રેમની ગરમી ઓછી નથી થતી; પૂર પોતાના વેગવડે કંઈ નદીને તોડી શકતું નથી.

રામ:-સત્ય છે. ત્યાંસુધી તમે પોતેજ પોતાને ઉપદેશ નહિ આપો, ત્યાંસુધી દુઃખની આગ નથી ઓલાવાની.

તૂ ખુદ હિજાબે ખુદી અય દિલ, અઝ મિયાં બરખેઝ.

અર્થાત્ હે દુઃખ ! તું પોતેજ તારા સ્વરૂપ વચ્ચેનો પડદો છે, વચ-માંથી હડી જા. પોતાનાજ હાથવડે પોતાનું મો ક્યાંસુધી છુપાવતા રહેશે ?

બર ચેહુ રએ તૂ નિકાળ તા કય ? બર ચક્મએ ખુર સહાળ તા કય ?

- અર્થાત્ તારા મુખ ઉપર આવરણ ક્યાંસુધી રહેવાનું ? સૂર્ય ઉપર વાદળ ક્યાંસુધી રહી શકશે ?

સાહસનો ઉપયોગ કરો. માયા જેવી કંઈ વસ્તુજ નથી. નાનકડા તરણાની આડમાં મેરૂ પર્વતને સંતાડો છો ! જ્યારે સાહસના સમુદ્રમાં જીવાળ આવે છે, ત્યારે એવો ક્રિયો હિમાલય છે કે જેને તે કચરાની પેઠે વહેવડાવી નથી લઈ જઈ શકતો ? એવો ક્રિયો સમુદ્ર છે કે જેને તમે નથી સૂકવી શકતા ? એવો ક્રિયો મૂર્ચ છે જેને તમે એક રજકણ સમાન નથી બનાવી શકતા ?

વેહા ડોન સા ઉકદા હય જે વા હો નહીં સકતા ?

હિમ્મત કરે ઈ-સાન તો કયા હો નહીં સકતા ?

અર્થાત્ એવી કંઈ ચંચી છે જે ઉકેલાઈ ન શકે ? અને જે મનુષ્ય હિમ્મત -સાહસ કરે તો શું ન થઈ શકે ?

પ્રશ્ન:-પડદો અને ધુંધટનું કામજ શું છે ? નિરવયવ અને નિરાકારમાં હાથપગની ચર્ચાનું શું કામ ? એકજ પવિત્રાત્મામાં આ ક્યાંથી

આવી ગયાં ? એવી કઈ શક્તિ હતી કે જેણે સર્વશક્તિમાન ઉપર અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો ? એને એવું ઠેમ બને કે માર્ફેન મુખ સ્વયં પોતાને ઢાંકી દે ?

હિન્નબે-જલ્લા હમ ચકસર હુન્નૂમે-જલ્લા હસ્ત ઈન્ત,

નિકાળી નીસ્ત દરિયા રા મગર તૂફાને ઉર્ચાની.

અર્થાત્ તેના તેજપુંજજ તેના પ્રકાશને ઢાંકી દેનાર આવરણ બની રહ્યો છે; જેમકે નદી ઉપર કોઈ ઢાંકણ નથી પરંતુ તેમાં આવતું પૂરજ નદીને ઢાંકી દે છે.

રામ:-આદર સે મૌજકી ન છિપે ચેહરા આબકા,

બુકો હુબાબ કા ન હો બુકો હુબાબ કા.

અર્થાત્ જળના તરંગરૂપી પરદાથી કાંઈ પાણીનું મોં છુપાતું નથી, તેમ પરપોટાનો ગોળ ઘુમટ કાંઈ પરપોટાને ઢાંકી દેતો નથી.

જળ વોહ જમાલે-દિલકરોઝ સુરતે-મેહરે-નીમરોઝ,

આપહી હો નઝારા સોઝ પદે મેં મુંહ છુપાય કર્યું ?

અર્થાત્ જ્યારે તે હૃદયને પ્રકાશિત કરનાર સૌંદર્ય પોતેજ મધ્યાહ્નના સૂર્યની પેઠે જોનારની દૃષ્ટિને બાળી મૂકી શકતું હોય તોયજી તેને પડદા પાછળ મોં સંતાડવાની રીત અગત્ય ?

તમારા દિવ્ય કાંતિમાન મુખડા ઉપરથી કાળી કેશલટરૂપી અંધકારને દૂર કરો, અને હૃદયરૂપી આંખોમાં સુરમો આંજો. અર્થાત્ સુંદર મુખ ઉપરથી અંધકારનું આવરણ ખસેડો અને હૃદયનેત્રમાં જ્ઞાનરૂપી સુરમો આંજો.

હિન્નબે નવ ઉરસાની ઝ ગૌહરે ખુદ નમીમાનદ,

અગર માનદ શખી માનદ શબે દીગર નમીમાનદ.

અર્થાત્ નવવધની લજ્જા પોતાના પતિનાંચ આગળ નથી રહેતી, અને જો રહે તોયજી માત્ર એક રાત્રી માટે, બીજી રાત્રે તો તે નથીજ રહેતી.

અહા, બુઝો-મિકરાઝે-મૌજ દામને-દરિયા કતર ગર્ધ,

વેહદતકા બુકો ફટ ગયા સારી સિતર ગર્ધ.

અર્થાત્ લહરી વા તરંગરૂપી કાતરે સરિતાનો પાલવ કાતરી નાખ્યો.

અદ્વૈતને ઢાંકી દેનાર ખુર્કો ફાટી ગયો, સઘળાં આવરણુ છેવટે ફર થયાં, હવે અદ્વૈત તદ્દન નગ્ન-સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપે દિગ્દિગોચર થવા લાગ્યું. હવે ઘાટો પાડી પાડીને જળ પોકારે છે કે:—

મનમ ખુદા વ બ ખાંગે બલંદ મી ગોયમ,
હર આં કે નૂર દેહદ મેહરો માહરા બિ યમ.

અર્થાત્ હું ખુદા-ઈશ્વર છું, અને પોકારી પોકારીને જણાવું છું કે સૂર્ય અને ચંદ્રને પ્રકાશ આપનાર હું જ છું.

પ્રશ્ન:—તમે તમારો જોવા આવ્યા છો કે સર્વ વસ્તુઓને ખાઈ જવા ? સર્વની શોભા, સર્વની ચમક દમક શું તમેજ છો ? શું તમે આ કવિ-વાક્યાનુરૂપ છો ?

ચાંદની દેખે અગર વોહ મેહ જર્ખી તાલાળ પર,
અકસે રૂખ હી તામ પાની ફેર દે મેહતાળ પર.

અર્થાત્ તે ચંદ્રવદની જો તળાવ ઉપર જઈ ચાંદની જોવા લાગે તો તેના મુખના પ્રતિબિંબનું તેજ ચંદ્ર ઉપર પણ પાણી ફેરવી દે છે.

રામ:—શું આજેજ હું એ કવિ-વાક્યાનુરૂપ થયો છું ? મારે માટે તો વેદે પણ ગાયું છે કે:—

ન તત્ર સૂર્યો માતિ ન ચન્દ્રતારકં નેમા વિદ્યુતો માન્તિ કુતોડ્યમગ્નિઃ ।
તમેવ માન્તમનુમાતિ સર્વે તસ્ય માસા સર્વમિદં વિમાતિ ॥

(મુકોપનિષદ. ખડ ર. મ. ૧૦)

અર્થ:—ન તો ત્યાં સૂર્ય પ્રકાશે છે, ન ચંદ્ર, ન તારા, આ વીજળીઓ પણ ત્યાં ચમકતી નથી, તો અગ્નિ તો ક્યાંથીજ હોય ? તેનાજ પ્રકાશ-વાથી આ સર્વ કંઈ પ્રકાશે છે, અને તેનાજ પ્રકાશવડે આ બધાં પ્રકાશી રહ્યા છે.

દશ્ય પહેલું

(રાગ પહાડી-તાલ ચલંત)

પહાડોં કા ચેં લંબી તાને ચે સોના, વો શુંજાન દરખતોંકા દોશાલા હોના,
વો કામત મેં સખેડી મખમલ બિઘોંના, નદીઝ બિઘોંનેડી અલર પિરોંના.
ચેહ રાહત મુજસ્સમ, ચે આરામ મંચહૂં, કહાં કોહો-દરિયા, ચહાં મંચહી મંચહૂં-
ભાવાર્થ:—તળેટીમાં લીધું લીધું ઘાસ મખમલની પથારી સમ પથરા-

યહું છે, નદી તે પથારીની કોર ઉપર ઝાલર લગાવી રહી છે; એવી નૈસર્ગિક લીલી પથારી ઉપર પર્વતો લાંબી સોડ તાણીને સૂઈ રહેલા છે અને ઉંચાં ઉંચાં મોટાં વૃક્ષો તેના દુશાલાની ગરજ સારે છે. આ મૂર્તિમંત સુખ, આ આરામ અને વિશ્રામ હુંજ છું; પર્વત અને નદી ક્યાંનાં? અહીં તો હુંજ હું છું.

તાત્પર્ય:-ઝાલરવાળા મખમલના બિછાના ઉપર દુશાલો ઝોઢીને કુંભ-કર્ણની પેઠે લાંબી પર્વતીય શૃંગલાલું વિસ્તરિત હોયું એ મસ્તી (ધન-સુખસિ)નું બરાબર સ્વરૂપ છે. આ સુખસિમાં પ્રકાશ અથવા આનંદ (કૂટસ્થ) હું છું. મને જાણ્યા પછી આ સુખસિરૂપ પર્વત નદી આદિ ક્યાં રહે છે? સત્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં જ પ્રાંતિ પલાયન થઈ જાય છે.

અથ જ રૂપત શુલસિતાંહા શર્મસાર,

દર શુલો શુલાર ચુનત યાક્તમ ?

અર્થાત્ જેનું સુખ જોઈને બગીચાઓ શરમાઈ જાય છે એવો તું મને પુષ્પ અને ઉદ્યાનમાં કેમ નજરે પડ્યો! (અર્થાત્ તું પોતે લાખો ઉદ્યાન કરતાં કોટિ દરજ્જે વધુ સૌંદર્યવાન છે, ત્યારે તું પુષ્પ અને ઉદ્યાનની સુંદરતા જોવા બગીચામાં શામાટે આવ્યો હશે !)

દશ્ય બીજું:-કદી ઘોડાના રૂપમાં તો કદી રેલ ગાડીના આકારમાં અને કદિ મનુષ્યની આકૃતિમાં પર્વતો ઉપર હસ્તીની મસ્ત ગતિથી ચાલી રહેલાં ઘોળાં ઘોળાં વાદળ સ્વભાવસ્થાની અંચળતા દર્શાવી રહ્યાં છે. પ્રકૃતિ આ અવસ્થામાં પછુ સ્ત્રીઓ જેવા હાવભાવ નથી છોડતી. પોતાના પ્રિયતમ “રામ”ની અમીદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવામાટે તે કદિ રહે છે, કદી હસે છે:-

ચેહુ પર્વત ટી છાતી પે બાહલ કા ફિરના,
વોહ દમ ભરમેં અપ્રામે પર્વતકા ધિરના,
ગરજના, અગડના, કઠકના, નિખરના,
છમાછમ છમાછમ ચે ખૂંદોં કા ગિરના;
ઉરસે ફલક કા વોહ હંસના, ચેદ દોના,
મેરે હી લીયે હય ફકત જતન ખોના.

અર્થાત્ પર્વતની છાતી ઉપર આ વાદળોનું ફરવું, જોતજોતામાં

પર્વતોનું વાદળોથી ઘેરાઈ જવું, આ મેઘનું ગર્જન, આ વીજળીના ચમકારા અને ઠડાકા, આ વગસાદનાં ફોગનું છમાછમ છમાછમ વરસવું, અને પ્રકૃતિનું નાઇને સ્વચ્છ બની જવું, આકાશરૂપી નવવધૂનું આ પ્રમાણે ઘડીકમાં રડવું અને ઘડીકમાં હસવું, એ બધું મારેજ માટે છે, મારી ઉપરજ તે પ્રાણી નછાવર કરે છે

દૃશ્ય ત્રીણું.—કોસો સુધી નૈમર્ગિક ઉદ્યાન વિસ્તરેલાં છે, રંગ બેરંગી ફૂલ ચારે બાળુ ખીલેલા છે—

યેહ વાદી કા ગંગીં શુભોં સે લહકના,
ફિઝા કા યેહ ખૂસે સગપા મહેકના,
યેહ ખુલખુલ સા ખદાં લખો કા ચહેકના,
વોહ આવાઝે—નય કા બહરસૂ લહકના,
શુભોકી યેહ કમગત, ઇરમ રૂગરૂ હય,
યેહ મેરી હી ગગત, યેહ મેરી હી ખૂહય.

તાત્પર્ય.—આ ખીણનું રંગબેરંગી પુષ્પોથી આમ સુશોભિત થવું, આ વિશાળ સ્થળનું આમ સુગંધથી મેહકી ઉઠવું, હાસ્ય કરતા ઓળોનું આમ ખુલખુલની પેઠે ખોલવું, અને તે વાસણીના સૂરોનું સર્વત્ર પ્રસરી જવું (એ સર્વ મારા માટેજ છે) પુષ્પોની આટલી બધી વિપુલતાને લીધે બહોળ સ્વર્ગજ સામે આવી ઉભું હોય એમ જણાય છે. આ બધા રંગ મારાજ છે, આ સઘળી સુવાસ મારીજ છે.

દૃશ્ય ચોથું.—એક મનોહર સ્થાન—

એ જૂ આર ચરમા હય નગમા સરા હય,
કિસ અંદાઝ સે આખ બલ ખા રહા હય,
યેહ તકિયો પે તકિયે હય રેશમ બિછાહય,
મુહાના સમા, મન હુલાના સમા હય
જિંધર દેખતા હૂ, જહાં દેખતા હૂ,
મય અપની હી તાબ ઔર શા દેખતા હૂ.

એટલે કે—જેટલા નદી નાળા છે તે બધા મારા માટે ગાન કરી ગયા છે, અહા! જુઓ તો ખરા કે પાણી કેવાં નખરાથી અગ મરડે છે? આ રેશમના ઓશિકા ઉપર ઓશિકા, ધરેલા છે, અહા! કેવો સોહામણો

અને મનલોભામણે સમય છે. જે પણ દિશા તરફ નજર કરું છું ત્યાં મારીજ જ્યોતિ અને મારેજ મહિમા દષ્ટિગોચર થાય છે.

દશ્ય પાંચમું:-ઝરણાનું સૌંદર્ય.—

નહીં આદરેં નાયતે સીમતન હંય,
ચેહ આવાઝ ? પાઝેબ હંય નારાઝન હંય,
પહાડોં કે દાને ઝમરૂંદ ફિગન હંય,
સક્ષાઈ અહા ! રૂયે મેહ પુર-શિકન હંય,
સખાહોં મેં શુલ ચૂમતા બોસા લેતા,
મંય શમશાદ હૂં ઝૂમકર દાદ દેતા.

અર્થ:-આ ધોધ નથી પડતા, એ તો રજતદેહધારી નાચી રહ્યા છે. અને આ નાદ શેનો થાય છે ? એ તો તેમનાં ઝંઝર ઝમકે છે. પર્વતોના અંડ બાજે લીલમના કંકડા ચેરી રહ્યા છે, અને તેમની સ્વચ્છતા ! અહા ! બાજે ચંદ્રના સુખ ઉપર કરચલીઓ પટેલી છે ! પ્રાતઃસમીર ધની હું પુષ્પને ચુંબન કરું છું, અને શમશાદ વૃક્ષરૂપે હું ઝૂમી ઝૂમીને તેની કદર કરું છું.

દશ્ય છઠું:-મોટા મોટા ઉંચા પર્વતોને કારમીરમાં “પીર” કહે છે (જેવા કે પીર પંચાલ, પીર ભુંજલ, રતન પીર ઇત્યાદિ), તેનું કારણ એ જણાય છે કે કારમીમાં “પીર”નો અર્થ વૃદ્ધ થાય છે, અને જેમ વૃદ્ધને શિરે ધોળા કેશ હોય છે, તેમ આ પર્વતોનાં શિખર પણ બરફને લીધે સદા સફેદજ રહે છે.

પરંતુ આનંદની વાત એટલી છે કે, કોણ બાજે આ વૃદ્ધોએ કેવા તાપમાં વાળ સ્વેત કર્યા છે (અર્થાત્ કેવા સારા દહાડા જોયેલા છે) કે શિર તો વૃદ્ધ થઈ ગયાં છે, પરંતુ યુવાપણના બધા ઉમંગો મનમાં બરેલા છે. તેમનાં હૃદય લીલાછમ છે, અર્થાત્ તે પર્વતોના શિખરને બાજુપર રાખીએ તો નીચેથી અત્યંત લીલાછમ જેવા છે. બાહ્યદષ્ટિએ આ કયન તેમને માટે ચોગ્યજ જણાય છે કે—

પીરી મેં ન કિસ તગ્હ કરું એશે-જહાં કી,
દિન દલતેહી હોતા હય તમાશા શુઝરીકા.

અર્થ:-વૃદ્ધાવસ્થામાં જગતનાં સુખો કેમ ન લોગવું ? જોતા નથી કે

દિવસ નમતાંજ ગુનરી (સાંજની બન્ધર)નો તમારો ચરૂ થાય છે.

દેવદારનાં આ ઉંચાં વૃક્ષો મુરાની મુરાહી જેવી આકૃતિ ધરાવે છે. તેમની વચ્ચે રથજે રથજે ટલકલ નાદ કરતાં ઝરણાં વહી રહ્યાં છે, બહો બાટલીઓમાંથી કુલકુલ અવાજ કરતી મદિરા નીકળી રહી છે. આ મૂર્તિ-મંત મસ્તી રામનીજ એક મોજ છે.

મેરે સામને એક મેહફિલ સજી હય,

હંય સળ સ્ત્રીમ સર પીર, પુર સજ્જ છ હય;

સજર ક્યાં હંય ? મીના પે મીના ધરી હય,

નઝરનોંકા ઝરના હય, કુલકુલ લગી હય.

લુંદાયે યે શીથે કે બેહ નિકલી લેહરે,

હય મસ્તી ગુજ રિસમ પેહ, યા અપની લેહરે ?

ભાવાર્થ:-મારી સમક્ષ એક સલા બેઠેલી છે. બધાય વૃદ્ધો રૂપેરી શિરવાળા છે, પરંતુ તેમનું દૃઢ્ય હળુ તાળુ અને લીલુન છે, અને આ વૃક્ષો ! બંધો બાટલી ઉપર બાટલી ગોઠવેલી હોયને ! આ તો ઝરણાં નથી વહેતાં, પરંતુ ઉપરુક્ત બાટલીઓમાંથી મદિરા કુલકુલ અવાજ કરતી નીકળી રહી છે એટલા શીથા ઉધા વાળ્યા કે તે વહીને વહોળા બની ગયા. આ મૂર્તિમંત મસ્તી છે કે મારી મોજે ?

દૃશ્ય સાતમું:-નૌકામાં બેસીને શ્રીનગરથી અનત નાગ જવું:-

રવાં આજે દરિયા હય ફિરતી રવાં હય,

સળા નુઝહત આર્ગી સુબહદમ વ નાં હય.

યે લેહરે પે મુરજ કા જલવા અયા હય,

બલદી પે બર્ફ એક તજલો ફિયા હય.

ઝુંદૂર અપને હી નૂર કા તૂર પર હય,

પદીદ અપની હી દીદ કુલ બેહરે ઝરહય.

અર્થાત્ સરિતાના પાણીની સાથે અમારી નૌકા પણ ચાલી રહી છે, અને આ આનંદપૂર્ણ પ્રાતઃસમીર પ્રણાતમાજ જીવનને પ્રકુલિત કરી રહ્યો છે. આ સરિતાની લહરીઓ ઉપર સૂર્યનું સૌદર્ય-રવિનું પ્રતિબિંબ દષ્ટિગોચર થાય છે, અને ઉચે પર્વતો ઉપર ઝરફ એક અનુપમ જ્યોતિ જગાવી રહ્યો છે. તૂર (પર્વત) ઉપર પણ મારોજ પ્રકાશ જ્યક્ત થઈ રહ્યો

છે, અને સમસ્ત જળ અને થળ મારીજ દષ્ટિવડે દશ્યમાન થાય છે.

દશ્ય આઠમું:-હલ નામના સરોવરમાં આસપાસના પર્વતોનું પ્રતિબિંબ પડે છે, અને મંદ વાયુ પાણીને એવી રીતે હલાવે છે કે જેથી મોટા પર્વતો પણ હાલતા હોય એમ લાગે છે. કેટલો આનંદ ! કેવું આશ્ચર્ય !

હલકતા હય “ હલ ” દીદએ મેહ-લકા સા,
ધડકતા હય દિલ આર્ધના પુર સક્ષ કા,
હિલાતા હય કોહોં કો સદમા હવા કા,
ખિલે હંચ કેવલ ફૂલ, હય એક બલાકા;
ચેહ સૂરજ કી કિરણોં કે અપે લગે હંચ,
અજબ ! નાવ ભી હમ હંચ, ખુદ ખે રહે હંચ.

તાત્પર્ય:-ચંદ્રવદની પ્રિયાના નેત્રની પેઠે “ હલ ” સરોવરનું નીર હાલી રહ્યું છે, જાણે તેમાં સ્વચ્છ અદિસા જેવું તેનું હૃદયજ ધડકી રહ્યું છે ! અહા ! કમળ પુષ્પો કેવાં ખીલેલાં છે અને સૌંદર્યની શોભા શી અનુપમ છે ! સરોવરમાનું સૂર્યનું પ્રતિબિંબ જાણે એક નાનકડી નૌકા છે, અને સૂર્યનાં રશ્મિ એ જાણે તેનાં હલેસાં છે. કેવા આશ્ચર્યની વાત છે કે નૌકા પણ અમેજ છીએ, અને અમેજ તેને હંકારીએ પણ છીએ.

સૂર્ય “ હલ ” સરોવરમાં નૌકા સમાન કંપિત જણાય છે. અને તેજ સૂર્યનાં કિરણ હલેસાંની પેઠે નૌકા ચલાવનાર છે. હું જ તે સૂર્ય છું કે જે નૌકા બનેલો છે, અને હંકારવાનાં હલેસાં પણ હું જ છું.

દશ્ય નવમું:-અમરનાથની ચઢાઈ-પૂર્ણિમાની રાત્રી:-

ચઢાઈ સુખીબત, ઉતરના ચે સુશિકલ,
ફિસલની બરફ, તિસપે આકૃત ચે બાદલ,
ક્યામત ચે સદી, કે બચના હય બાલિલ,
ચેહ બૂ બૂટિયોં કી કે ધબરા ગયા દિલ.
ચે દિલ લેના, જાં લેના કિસકી અદા હય ?
ગેરી જાં કી જાં જિસપે શોખી ફિદા હય.

(પાર્વતીજી)

અર્થાત્ ચઢવું હુઈટ છે ઉતરવું તેથી પણ કઠિન છે, કેમકે બરફ .

બહુ લપસણું છે, પાદળો પણ આકૃત મચાવી રહ્યાં છે, શરદી પણ એટલી બધી કે પ્રભુજ બચાવે; અને જાણે આટલું થે પૂરતું ન હોય તેમ જડી ખૂટીઓની તીવ્ર ગંધે પણ જીવને ગભરાવી નાખ્યો છે. આ પ્રમાણે દૃશ્યને હરી લેવું, અને પ્રાણને ગભરાવી મૂકવો, એ નખરાં કોનાં છે ? (શિવજીનાં, કે જે મારોજ અંતરાત્મા છે) અને જેની ઉપરથી આ બધાં નાંજ નખરાં કુરબાન છે તે કોણ ? જે મારા જીવનનું પણ જીવન છે તેનાં (પાર્વતીજીનાં)

દૃશ્ય દશમું:-પૂર્ણિમાની રાત્રી.

અજબ હૃદય હય કોહ પર ચાંદની ઢા,
ચેહ નેચરને ઓઢા હય જાલી દુપટ્ટા,
દિખાતા હય આધા, છિપાતા હય આધા,
દુપટ્ટે ને જોળન ક્રિયા હય દો બાલા,
નયે મેં જવાની કે માથુક નેચર,
હય લિપટી હુધ “રામ” સે મંસ્ત હોકર

અર્થ:-પર્વત ઉપર પડતી ચાંદની કોઈ અનેરી મઝા આપે છે, જાણે પ્રકૃતિએ જાળીદાર ઓઢણું ઓઢેલું હોઈ તેમાંથી તેનું અરધું સ્વરૂપ જણાય છે અને અર્ધું ઢંકાઈ રહેલું છે. આ પ્રમાણે એ ઓઢણાએ પ્રકૃતિના ચોવનને બમણું આકર્ષક બનાવ્યું છે, અને આ જવાનીના મદદમા પ્રકૃતિ-રૂપી પ્રિયા મસ્ત બનીને “રામ” ને આલિંગન આપી રહી છે.

દૃશ્ય અગીયારમું:-અમરનાથનું અત્યંત વિશાળ દૈવી દિવાનખાનું (જેને લોકો શુક કહે છે.)

બરફ ગિરમેં સુસ્તી હય, જડતા, લા શય,
અમરલિંગ ઇસ્તાદા ચેતન ડી જા હય,
મિલે ચાર, હો વસ્ત, સળ ફાસલા તય,
ચહી રૂપ દાયમ અમરનાથ કા હય.
વોહ આએ ઉપાસક તઐયુન મિટા સળ,
રહા “રામ” હી “રામ,” મંચ તૂ મિટા જળ.

ભાવાર્થ:-બરફ એ તો સુસ્તી છે, જડતા છે, તે કંઈ વસ્તુજ નથી. ત્યારે તેની વચમાં ઉભેલું અમરલિંગ ચેતનસ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે મિત્ર

મિત્રનો સંયોગ પ્રાપ્ત થાય અને બધું અંતર દૂર થાય, એજ વાત અમરનાથનું સ્વરૂપ સદા બતાવી રહ્યું છે. જુઓ, પેલા ઉપાસકો સર્વ પ્રકારના પરિચ્છેદનો નાશ કરીને આવી પહોંચ્યા. આ પ્રમાણે જ્યાં “હું-તું” નો નાશ થયો કે “રામ” જ “રામ” અવશેષ રહે છે.

હે રામ

(રાગ જંગલા—તાલ ધમાટ)

હર સૂ કે દવી દીમ, હુમા સૂય તૂ દી દી મ,

હર જા કે રસીદીમ, સરે-દૂયે-તૂ-દીદી મ. ૧

હર કિળા કે યુગ્મીદ દિલઅજ ગેહરે ઇળાદત,

આં કિળલએ-દિલરા ખમે-અપૂયે-તૂ દીદીમ. ૨

હર સરવે-રવાંરા કે દરીં શુલશને દેહ રસ્ત,

બર રસ્તએ-ખુસ્તાને-લબે-જૂયે-તૂ દીદીમ. ૩

અજ બાદે-સખા ખૂયે-ખુશત-દોશ શમી દીમ,

બા બાદે સખા કાફિલએ-ખૂયે-તૂ દીદીમ. ૪

રૂયે હુમા ખૂબાને-જહાં રા બ તમાશા,

દીદીમ વસે જ આઈનએ-રૂયે તૂ દીદીમ. ૫

તા દીદએ-શુહલાએ-ખુતાને-હુમા આલમ,

કદીમ નઝર નરગિસે-મદૂયે-તૂ દીદીમ. ૬

તા મેહરે રૂખત બર હુમા ઝરત ન તાબદ,

ઝરતે જહાંરા બ તગો-પૂયે-તૂ દીદીમ. ૭

અર્થ:-(૧) જે જે બાબુ દોડયો ત્યાં બધે અમે તનેજ જોયો, અને જ્યાં પહોંચ્યા ત્યાં તારીજ ગલીનું નાકું જોયું. (અર્થાત્ સર્વત્ર અને સર્વમાં તુંજ છે અને સઘળા પ્રયત્ન-સર્વ ધર્મો તારી પાસેજ પહોંચવાના માર્ગ છે.)

(૨) હૃદયે ઉપાસનાને અર્થે જે જે સ્થળને વંદનીય ગણ્યું, તે તે સ્થળમાં તારીજ બ્રહ્મટિનો આપ દષ્ટિએ પડયો. (સુસલમાનો, ખ્રિસ્તીઓ, યહુદીઓ, મત્યાદિનાં ઉપાસનામંદિરોમાં-મસીદોમાં અને દેવળોમાં કમાનોની બાંધણી કરેલી હોય છે. આ કમાનો કવિને પ્રિયાની બ્રહ્મટિરૂપે જણાય.

છે, અર્થાત્ પ્રાર્થનાનાં બધાં સ્થળોમાં તેને ઈશ્વરનાંજ દર્શન થાય છે.)

(૩) આ જગતરૂપી બગીચામાં જેકોઈ હાલતાં ચાલતાં સરોવર વૃક્ષ સમાન નાનુક અને સીધા કદવાળાં પ્રિય જનો છે તેમને મેં તારી નદીના તટ ઉપરના ઉદ્યાનમાં ઉગેલાં સરોવર વૃક્ષજ બધ્યાં. (અર્થાત્ જગતનાં સર્વ મનુષ્યોના રૂપમાં પણ ઈશ્વરે પોતાનુંજ રૂપ પ્રકટ કરેલું છે.)

(૪) કાલે પ્રાતઃસમીરમાં અમે તારીજ ખુશબો સૂંધી, અને જોયું તો પ્રાતઃસમીર સાથે તારી સુગંધનોજ ઠાકલો હતો. (અર્થાત્ તેમાં પણ તારીજ સુગંધ વસેલી હતી.)

(૫) કુતૂહલને ખાતર અમે જગતના સર્વ સુંદર પુરુષોનાં મુખડાં જોયાં, પરંતુ તે બધાં તારાં મુખરૂપી અરિસામાંજ જોયાં (અર્થાત્ તારા સૌંદર્યનાંજ તે સઘળાં પ્રતિબિંબ હતાં.)

(૬) સમસ્ત જગતની સુંદર મૂર્તિઓનાં મદ ભરેલાં લોચન તરફ જ્યારે અમે દૃષ્ટિ કરી ત્યારે તે અમને તારાંજ બદ્ધભરેલાં નયન જણાયાં.

(૭) જ્યાંસુધી તારો મુખરૂપી સૂર્ય જગતનાં બધાં રજકણો ઉપર ન પ્રકાશે, ત્યાંસુધી તે રજકણોને અમે તારીજ પાછળ નાસતાં અને દોડતાં જોયાં. (અર્થાત્ જ્યાંસુધી હૃદયમાં તારી જ્યોતિ ન પ્રકાશે ત્યાંસુધી સત્યના જિજ્ઞાસુના પ્રયત્નો તારી તરફજ વળેલા રહે છે.)

(રાગ ભેરવી—તાલ દાદરા)

સેર નિયમ, સેર નિયમ, અઝ લખે-ખંદાને તૂ,
અય કે હઝાર આફરી ખર લખો-દંદાને તૂ. ૧
ઓસને તે ગી કશીદ, ખૂને સમનરા ખરીખત,
તે ગળ સોસન કે દાદ ? નર્ગિસે-ખુખારે તૂ. ૨
આઈન એ બં શુદસ્ત ચેહરએ તાવાને તૂ,
હર દ્વ યકી ખુદાઈ મ બને મનો-બને તૂ. ૩

અર્થાત્ (૧) તારા ઓખ અને દંતપંક્તિ ઉપરથી હું સહસ્રાર બલિહાર ભઉં, એ સ્મિતપૂર્ણ ઓખોથી હું હજી સંતોષાયો નથી, હજી મને જરાએ સંતોષ વળ્યો નથી.

(૨) કમળે તલવાર ખેંચી અને ચમેલીનું યૂન રેડયું. પણ તેને તલવાર કોણે આપી? તારા લોહીતરસ્યા નયનેજ !

(૩) તારૂં ચળકતું મુખડું પ્રાણનું ઈર્ષણ બનેલું છે, એ પ્રમાણે તારા પ્રાણ અને મારા પ્રાણ બન્ને એકજ છે.

ઠઠ ! ઠઠ !! ઠઠ !!!

વનવાસ

રહિએ અણ એસી જગેહ ચલકર જહાં કોઈ ન હો,
 દુશ્મને^૧-જાં હો ન કોઈ મહેરબાં કોઈ ન હો. ૧
 પડિએ ગરર બીમાર તો આ કર ન પૂછે કોઈ ખાત,
 ઐર ગરમર નાઇએ તો નૌહા^૨-ખાં કોઈ ન હો. ૨
 રૂપસત^૪ અય ઝિંદાં^૧ બુતુ^૨ અંછરે^૩-દર ખડકાએ^૪ હય,
 મુઝદાહા^૫ ખારે^૬-દરત અણ તદવા^૭ મેરાં મુજલાય^૮ હય. ૩
 ફિરબહાર^૯ આંધ અમનમે^{૧૦} અખમે^{૧૧}-ગુલ આલે^{૧૨} હુવે,
 ફિર મેરે દાગે^{૧૩} બુતુ^{૧૪} આતશકે^{૧૫} પરકાલે^{૧૬} હુવે. ૪

જીવતા રામનાં અસ્થિ ગંગામાં પડયે બે વર્ષ વીતી ગયાં છે, કા-
 રમીરની યાત્રાને આશરે એક વર્ષ થઇ ચુક્યું છે.

ભો કોઈ વ્યક્તિને ખાત્રી થઇ જાય કે આ મૃગજળ છે, તો તે ત્યાં
 પાણી ભરવા જશે? કદાચ કોઇના અત્યંત આગ્રહથી મારવા-ખાંધવાથી
 તે ત્યાં જાય ખરો તોપણ તેના પગ ઉત્સાહથી તો નહિજ ઉપડે.

સંસારના વિષયોનું મૂળ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવ્યા પછી અને
 સંસારિક વસ્તુઓ ઉપરનો ઢાળ ઉતરી જવા પછી તેમાં મન કેવી રીતે
 લાગે? કુંભાર ચાકને ચલાવવાનું બંધ કરી ગાદી ઉપર જઇ બેસે તો
 પણ પ્રથમ મળેલી ગતિને લીધે તે ચાક થોડીવારસુધી તો ચાલ્યાજ
 કરશે; પરંતુ એ ગતિ ફેટલી વાર ટકવાની? એ ગતિ ધીમે ધીમે મંદ
 પડતી જશે, અને માલિકના હાથ ફરીને નહિ લાગવાથી આખરે તે ચાલતું
 બંધ પડશે.

૧ જીવનો દુશ્મન ૨ ભો ૩ રૂબન-વિલાપ કરનાર ૪ રામરામ-છેલી સલામ પ
 દારાગૃહ ૬ દિવાનાપણું ૭ દાગની સાંકળ ૮ ખટખટાવે છે ૯ વધાઇ, ખુશખબર
 ૧૦ અરણ્યનું કંટક ૧૧ પગનું નણું ૧૨ ખણે છે ૧૩ વસંત ઋતુ ૧૪ બગીચો ૧૫
 પુષ્પના ધા ૧૬ આળાં-જરા છેડતાં દુઃખે તેજ ૧૭ દેવી ઘેલજાને લીધે હૃદય ઉપર
 પડેલા ડાગ-ડામ ૧૮ અમિ ૧૯ અંગારા

જે શરીરનો કર્તા-લોકતા જીવ પોતાની સાચી ગાદી ઉપર આસન નાખી બેસી ગયો હોય, તે શરીર પણ કુંભારના ચાકની પેઠે ક્યાંસુધી ફર્યા કરશે? તેના સાંસારિક સંબંધ ધીમે ધીમે નરમ પડતા જશે અને આખરે વિદેહ.

કળ સુખકદોશ રહે કૈદીએ-ઝિંદાને-વતન,

પૂરે-ગુલ ફાંદતી હય બાગ કી દીવારોં કે.

ભાવાર્થ:-વતનના કારાગૃહમાં પૂરાયલા કેદીઓ પણ બિચારા ક્યાં ચિંતારહિત હોય છે? પુષ્પો બગીચામાં પૂરાયલાં હોય છે પરંતુ તેમની સુગંધ બગીચાની દિવાલોને પણ ફૂદીને બહાર જતી રહે છે, (અને તે પુષ્પોને ચુંટનારા-તેમના સુવાસને લોગવનારાને બોલાવી લાવે છે, તેવુંજ શરીરરૂપી કારાગૃહમાં પૂરાયલા કેદી (જીવન્મુક્ત) તું પણ છે.

અકબરનો બાપ હુમાયુ બાદશાહ મરી ગયો ત્યારે તેના જેવાજ ચહેરાવાળો મુઝલા શિકળી નામનો એક કવિ કેટલાક દિવસ સુધી રાજ સિંહાસન ઉપર બેસતો, જેથી લોકો એમજ સમજતા કે હુમાયુ હજી જીવે છે અને રાજ કરે છે. પણ આ પ્રમાણે સત્યને ક્યાસુધી છુપાવી શકાય? આખરે બધાને ખબર પડીજ ગઈ. તેવી રીતે જ્ઞાન થતા વેંતજ જ્ઞાની પોતે તો શરીર છોડીજ દે છે. સંસારી લોકોની દૃષ્ટિમાં તે કામકાજ કરતો દેખાય છે; પરંતુ તે પણ ક્યાસુધી નભવાતું?

કેટલાક તારા આકાશમાંથી તૂટી પડ્યા પછી પણ આ પૃથ્વી ઉપર રહેનારાઓને અત્યંત આધે હોવાને લીધે સેકડો બન્કે સહસ્ર વર્ષસુધી જણાયા કરે છે, પરંતુ આખરે એક દિવસ તો એ દેખાવું બંધ થઈને તે તૂટી ગયલા પણ જરૂર જણાય છેજ. જે રોટલીને એકવાર ખાઈ ગયા તેજ રોટલીને પછી હાથમાં કેવી રીતે રાખી શકાય? અહુકારને શિવોડ્દા ખાઈ ગયો, પછી તે અહુકાર શું કામ આવશે?

છેવટે તે દિવસ પણ આવ્યો કે બધાં કામકાજ છૂટી ગયાં.

દિલબરા ચૂં રૂખ નમૂરી શુદ નમાઝે-મન કઝા,

આફતાબી ચૂ બર આયદ સિજદા કે બાશદ રવા?

અર્થાત્ ઓ વહાલા! તેં સુખકું બતાવ્યું કે મારી નમાઝ કઝા થઈ ગઈ (વખત વીતી જવાથી પઠવામાં ન આવી,) કેમકે ત્યારે સૂર્ય નીકળતો

હોય ત્યારે સિજદો (દંડવત્ પ્રણામ) કરતો નથી. (ક્ષત્રની નમાઝનો વખત સૂર્યોદય સુધીજ ગણાય છે. સૂર્યોદય થવા માંડે ત્યારથી તે સૂર્ય પૂરેપૂરો બહાર નીકળી આવે ત્યાં લગી નમાઝ પઢી શકાતી નથી. તે પછી, જો ક્ષત્ર અથવા સવારની નમાઝ ન પઢી હોય તો, તેની કઝા કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ ખરા વખત ઉપર છુટી ગયલી નમાઝ ફરી પઢવામાં આવે છે.)

ઇશક કે મક્તબમેં મેરી આજ બિસ્મિલ્લાહ હય,

મુંહ સે કેહતા હૂં અલિફ દિલસે નિકલતી આહ હય.

અર્થાત્ પ્રેમની પાઠશાળામાં આજ મારો પ્રથમ પાઠ મોંવડે તો હું “અલિફ” (પહેલો અક્ષર) બોલું છું; પણ ત્યારે હૃદયમાંથી “આહ” (નિશ્વાસ) નીકળે છે.

એક ફારસી કાવ્યનો અર્થ આવો છે:—

મારી મૂર્છાએજ મને મસીહ (સાબ કરનાર)ની પાસે લાવી મૂક્યો; મારું દર્દજ મારી દવા બની ગયું.

પય્ રહન મીબદરમ દમ બદમ અઝ ગાયતે શૌક,

કેલુબૂદમ હમા બે ગશતો મન ઇ પયરહનમ.

અર્થાત્ દૈવી પ્રેમાત્માહની અવધિને લીધે હું મારાં વચ્ચે પળે પળે ફાડી નાખું છું; કેમકે મારું અસ્તિત્વતો સર્વશે તેજ, રહ્યો છે થઈ અને હું આ બની ગયો છું.

મુઝે ઇસ દર્દ મેં લઝઝત હય, અય જોશે જુનૂં, અચ્છા,

મેરે ઝખમે-જિગર કે હર ઘડી ટાંકે ઉઘેડે જા.

રહા હય હોશ કુચ્છ બાકી ઉસે લી અબ નિખેડેજા,

ચેહી આહંગ, અય સુતરબ પિસર, ટુક ઔર છેડે જા.

અર્થાત્ હે વેલછાના ઉન્માદ, મને આ દર્દમાં અત્યંત આનંદ આવે છે, માટે હરઘડી મારા જીગરના ઘા ઉપર મારેલા ટાંકા તું ઉઘેડયા કર.

આ ગાયકપુત્ર, આજ ગાન-આજ લય થોડીવાર વધુ લલકારીને જે કંઈ થોડુંઘણું લાન મારામાં બાકી રહી ગયું છે તેને પણ સમેટીને લઈ જા.

દર દિલમ ઇશક ઝ લયલા કાશીસ્ત,

બાહિશે-વસ્લ ઝ નાઈન્સાપ્રીસ્ત.

અર્થાત્ મારા હૃદયમાટે લયલાનો પ્રેમમાત્રજ પૂરતો છે, મેળાપની ઈચ્છા કરવી એ તો અન્યાય છે.

પીશ આમદમ શહે-ખદેરા, ગુફતમ શહા કમ કુન બલા,

ગુફતા ખેરવ, ગર આશકી હર દમ બલા અફઝુ કુનમ.

અર્થાત્ મારા બાદશાહ આગળ હું ગયો અને અરજ કરી, “મારા બાદશાહ ! મારા ઉપર પડેલી બલા (વિપત્તિ)ને જરા ઓછી કરવા કૃપા કર.” તેણે જવાબ આપ્યો, “જા જા, જો તું ખરો પ્રેમી હશે તો તો પ્રતિ પળે તારી વિપત્તિમાં વૃદ્ધિ કરીશ.”

એક એવો પણ દિવસ હતો, જ્યારે શીતળ શ્વાસ લેતો લેતો પીળા પડી ગયલા ચહેરાથી છૂપાઈ છૂપાઈને ચોધાર આંસુએ રડતો ગંગામાં ડૂબવાની ઇચ્છાથી “રામ” અહીં આવ્યો હતો.

વજહે-ઝર અઝ રૂયે દારદ ચરમે-લૂઝ ખારે મન,

કદમે-મન નકદે-રવા નાં રૂયે-દર ખાખારે મન. ૧

પીશ અઝાં કે ખૈઝએ-ઝરી કિતલ બર તરતે ઝર,

દર ખદાશ આયદ ખરૂસ અઝ નાલા હાયે ઝારે મન. ૨

અર્થાત્ (૧) પ્રેમને લીધે મારી આંખ મોતી વરસાવે છે, સોનાનું મૂલ્ય ધરાવે છે, અને મારું હૃદય પણ પ્રેમને લીધે બળરમાં નાણાની પેઠે ચાલે છે.

(૨) સુવર્ણવર્ણી ઇંડું રૂપાના થાળમાં પડે (અર્થાત્ આકાશમાં સૂર્ય ઉગે) તે પહેલાં તો મારાં રૂદન અને કકળાટને લીધે કૂકડો પોકારી ઊઠે છે કે સવાર થઈ ગયું.

“ગંગા ! તેથી સદ બલિહારે જાઉં,

ગંગા, તેથી સદ બલિહારે જાઉં.”

આજે એવો સમય છે કે ગંગા (શ્રીગંગાજી) માં લૂગડાં-લત્તાં, બટકે શરીરનાં રોમ રોમ ડૂબાડીને પરમ આનંદ સાથે મોજમાં લેહરાઈ લેહરાઈને “રામ” ગાય છે.

“સદ બલિહારે જા ગંગે ! મેથી સદ બલિહારે જા.” ઇત્યાદિ.

હાજી બસૂયે કાખા રવદ અઝ ખરાયે હજ,

અદહમદ ગો કે કાખા બિયાયદ બસૂયે મા.

અર્થાત્ હજ યાત્રા કરવા માટે હાથ (યાત્રાળુ) કાળા (મઝામાં એક સ્થળ) ભણી જાય છે; પરમેશ્વરની કોટિ કોટિ સ્તુતિ ગાતો કાળા પોતેજ મારી ભણી આવી રહ્યો છે.

(રાગ સોરઠ-તાલ યુગલધ)

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, તા વકત રા મૈમૂં કુનમ;

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, તા દર્દે--દિલ અફઝૂં કુનમ. ૧

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, તા બેહુરે ણીમારાને દિલ,

અઝ અફકે અરમે આહે શળ, વઝ ખં જિગર માજૂં કુનમ. ૨

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, તા દિલ બર આંદિલબર નિહમ,

વઝ હરચે જુઝ દિલબરે યુવદ, અઝ શેહરે દિલ બીરૂં કુનમ. ૩

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, ચીઝી ન દારમ જુઝ અલિક,

કદે અલિક પચ્હા શવદ ચૂં રાસ્ત પુરતે નું કુનમ. ૪

ખાઝ આમદમ, ખાઝ આમદમ, દિલદાદધ શેરી દધ,

ખુદરા મગર લયલા કુનાં આં ચારરા મજનૂં કુનમ. ૫

શુક્તમ, “શહા, દર હિજરે તૂ બસ કતરાહા બારીદાઅમ;”

શુક્તા, “એ ગમ ? હર કતરા રા મન લલ્લુચે મકનું કુનમ.” ૬

શુક્તમ, “શહા, ચું હાજેરી, ફર્દા એ હાજત વાદા રા ?”

શુક્તા, “ બે રવ, ખુદરા બખી, તા વાદારા અકનૂં કુનમ. ૭

શુક્તમ, “શહા, દર પર્દા ખુદરા ચેરા દારી નિહા ?”

શુક્તા કે “ ગર બીરૂં શવમ સીસદ ચુ તૂ મજનૂં કુનમ.” ૮

અર્થ.- (૧) હું વળી પાછો આવ્યો છું; વળી પાછો આવ્યો છું;

એટલા માટે કે સમયને શુભ બનાવું; હું વળી પાછો આવ્યો છું હું

વળી પાછો આવ્યો છું; એટલા માટે કે દિલના દર્દમાં વધારો કરું.

(૨) હું વળી પાછો આવ્યો છું; વળી પાછો આવ્યો છું; એટલા માટે

કે હૃદયના રોગીઓ માટે આંખનાં આંસુ, રાત્રીના નિશ્વાસ તથા કાળજી

ના રક્તવટે ઔષધિ બનાવું.

(૩) હું વળી પાછો આવ્યો છું; વળી પાછો આવ્યો છું; એટલા માટે

કે મન તે મનહરણીમા લગાવું; અને મનહરણી સિવાય બીજા બધાને

મનના નગરમાંથી કાઢી મૂકું.

(૪) હું વળી પાછો આવ્યો છું, વળી પાછો આવ્યો છું, અને મારી પાસે “અલિફ” (અદ્વૈત) સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી. જ્યાં “નૂન” (અહંકાર) ની પીઠને સીધી કડું છું કે “અલિફ” ઉત્પન્ન થાય છે. (ફારમી મૂળાશરોમાં “નૂન” આવે. હોય છે, તેની વાકી વળેલી પીઠને સીધી કરીએ તો, (ઉભી લીટી અથવા અલિફ બને છે.)

(૫) હું વળી પાછો આવ્યો છું, પાછો આવ્યો છું, કેમકે હું હૃદયને શુભાવી બેઠેલ થેલો માણુમ છું, પરંતુ મને પોતાને લયલા બનાવી હું તે વડાલાને મજનું (દિવાનો) બનાવીશ.

(૬) મેં કહ્યું, “હે બાદશાહ! તારા વિયોગમાં મેં ઘણા ટીપાં (આંસુ) વપાયાં,” તેણે કહ્યું, “ચિંતા નહિ, તે દરેક ટીપાતું હું સાંખ્યૂત મોતી બનાવીશ.”

(૭) મેં કહ્યું, “હે રાજા! જ્યારે તું હાજર છે તો પછી આવેલી કાલનો વાયદો શામાટે?” તેણે જવાબ આપ્યો, “જા, તને પોતાને જો, એટલે કાલનો વાયદો આજે પતી જશે.”

(૮) મેં પૂછ્યું, “હે હાકમ! તું પોતાને પડદાઓમાં કેમ છૂપાવેલો રાખે છે?” તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “જો બહાર આવું તો તારા જેવા ત્રણ હુબરને દિવાના બનાવું.”

ગંગોતરીનો માર્ગ

કેવળ કટિ ઉપર લગડું પહેરીને રામ આવ્યો જાય છે, અને ગાય છે. શું ગાય છે?—“ઠા!”

એક સ્થળે તો સામસાંમી પર્વતોની હાર ઉચી ઉચી દિવાલોની પેઠે દરેક માઇલસુધી ચાલીજ જાય છે. તેમની વચ્ચે બીજા એક પર્વત સાથે અથડાતી, ઝોલા ખાતી ગંગા વહે છે, બીજી બાજુ પહાડના ઢોળાવમાં એક નાનો સરખો પગડંડીનો માર્ગ ખોદેલો છે. રાત્રીના બે કે ત્રણ વાગ્યા હશે. સર્વત્ર ધોર શાંતિ પથરાયેલી છે. વાદળા ઘેરાયેલાં છે. પખી પાંખ નથી ફેફડાવતાં. ઓ જીઓ! વીજળી ઝળકી, વાદળ ગળ્યું, વર્ષા પર્વતો ઉપર પોતાનું બજાવજાવવા લાગી. માર્ગમાં પાપાણુ અને વૃક્ષ પડવા લાગ્યાં, કંડુકંડુ ધમ, કંડુકંડુ ધમ. રામને માથે છત્રી નથી. પગ તદ્દન ઉઘાડા છે હાથમાં લાકડી પણ નથી. ગરમ વસ્ત્રોનોયે આધાર નથી.

બ્રહ્મસુરદનમ હમા તન અલમ, બ તરદુહ આગલાદર કદમ,
 ચુ ગુણારે-નાલા ક્રિસુર દનમ, ચુ સરિશ્તે નંગે રવા નિયમ. ૧
 ન નશીમની કે કુનમ મકાં ન પરી કે બર પરમ અઝ મિયાં,
 ન કુની બ ઇશ્વર્યે-ઈમ્તેહાં, સિતમ આશિયાને-રેહાઈયમ. ૨

અર્થ:- (૧) ઠરમાઈ જવાની વાત કરતા હો તો આ આપું શરીર શોક
 સ્વરૂપજ છે, અને આવજાવ કરતે કરતે પગમાં છાલાં પડી ગયાં છે.
 વહોળામાં જામી ગએલી ધૂળની પેઠે હું ઠરી ગયો છું અને હાંસી-અપ-
 કીર્તિના જેવી મારી ચાલ છે.

(૨) મારે ન તો કોઈ માળો છે કે જ્યાં નિવાસ કરું, અને ન મારે પાંખ
 છે કે અહીંથી ઉડી જાઉં. નખરાં કરી પરીક્ષા ન કર. મને આ ભુલમથી
 છૂટો કર.

દશત પેમાઈ સે હય અપને ગિયાણાં નાજાં,
 અપને પાળોસ સે હય ખારે-સુગીલાં નાજાં.

અર્થાત્ મારા જંગલમાં ભટકવાથી ચરણ ગર્વ કરે છે, અને ચરણ
 ગૂમીને કંટક પોતાને ધન્ય ગણે છે.

આ સ્થળ એવું છે કે જ્યાં ઘોળે દહાડે પણ મનુષ્યો જવદલેજ
 જાય છે. એવા આ સ્થળમાં આવી અધારી રાત્રે કોણ જાય છે? જે સુપુ-
 સ્તિની ઘોર નિશામાં પણ જાગતો રહે છે તેના વિના બીજું કોણ હોય!
 સદોદિતોઽહં સદોદિતોઽહં.

એવી દશામાંજ આગળ વધતાં એક ત્રેલેલી સડક સામે દેખાય છે.
 માર્ગ જાંધ છે, પરંતુ જગતમાં એવી કંઈ અડચણ છે કે જે “રામ”
 ને રોકી શકે? કાંટાવાળી ઝાડીઓને પકડી પકડીને, પથરોનો આધાર
 લઈ રામ પર્વત ઉપર ચઢી રહ્યો છે. જ્યાં બકરીને પણ પહોંચવું મુશ્કેલ
 થઈ પડે, ત્યાં રામ હાજર છે.

બજાહાને જલ્લા રસીદા અમ, દેહ હજાર પદાં દરીદા અમ,
 સમરે-નિહાલે-હકીકતમ, અમને-બહારે-ખુદાઈ યમ. ૧
 સરે-કાળા ગર્મે ક્રિસૂને-મન, દિલે-દૈર જો શિશે-ખૂને-મન,
 મશુજર ઝ સૈરે-ભુતુને-મન, કે, કયામતે હમા જાઈયમ. ૨

અર્થ:- (૧) ઈશ્વરી સૌદર્ય જ્યાં વ્યક્તલાવે ખીલી રહ્યું છે એવા જગત્માં હું પહોંચેલો છું, અને મેં દશ હજાર પડદા ફાડી નાખ્યા છે. હું તત્ત્વ (સત્) વૃક્ષનું ફળ છું, હું ઈશ્વરી વસંતમાં ખીલેલી વાટિકા છું.

(૨) કાળા (મજ્જામાંનું) મુસલમાનોનું તીર્થસ્થળ) ના મસ્તિષ્કમાં માફેજ બહુ-મારાજ વિચારો ભરાયલા છે, અને મદિરના હૃદયમાં માફેજ રક્ત ઉછાળા મારે છે, મારી આ ઘેલછા લેવાનું છોડીને પસાર ન થઈ બ, કેમકે હું સર્વત્ર સ્થપાનારી કયાંમત છું (અર્થાત્ મારી આગળજ તારો દેવટનો હિસાબ થવાનો છે.)

પર્વતના શિખર ઉપર ફેટલા મોટા અવાજે ઝં! ઝં!! ઝં!!! નો સૂર સંભળાય છે! ઓ પાછલી રાત્રે ઉઘનાગઓ! શુ તમારા કાનમાં આ અવાજ નથી પડ્યો? હજુ સુધી તમારી નિદ્રા નથી ઉડી? વાદળો! જાઓ, સમસ્ત સંસારમાં ઝં નો ઢંઢેરો પીટાવી દો. વીજળીઓ! દોડો, પ્રકાશના અક્ષરથી લખી બતાવો કે “ઝં”

તેના ઉત્તરમાં મેઘો ગરજી ગરજીને પત્થરોને જગાડે છે. વીજળી વૃક્ષો અને જનાવરોને પ્રકાશવડે જગમગાવી દે છે. રામની આજ્ઞાઓને પ્રકાશે આઓ વડે સ્વીકારી, આકાશે શિરસાવંધ માની-“ભારત બગ્યું, બગ્યું, બગ્યું.”

ફલક શુદ્ધ અહસન! મલક શુદ્ધ ઝેહ!

અર્થ:- આકાશે કંઈ વાહવા! દેવોએ કંઈ ધન્ય, ધન્ય!

ઓ ગુલામી! ચારે દાસત્વ! ઓ દુર્બળતા! હવે તમારું આવી બન્યું છે. ખાંધો ખિસ્તર પથારી, ઉઠાવો સરસામાન. અને કરો પલાયનમ્ ચાલો, છોડી જાઓ આ સુકા પુરપોના દેશ (ભારત) ને તમારા અસ્તિત્વને લીધે વાદળો રહે છે હવે તો ખસ જાઓ, વહી જાઓ ગંગામાં ડૂબી જાઓ સમુદ્રમાં, કે ગળી જાઓ હિમાલયમાં.

આ લયાનક અને શંકાપૂર્ણ અવસરે પણ રામ મૃત્યુને ધમકાવી રહ્યો છે. શું તેને પ્રાણનો પણ ભય નથી? જેનાથી કોઈ સ્થાન ખાલી નથી તેને વળી ભય કેવો! મૃત્યુની પણ તાકાત છે કે રામની આજ્ઞા વિના શ્વાસ સુધાં લઈ શકે? જ્યાંલગી ભારત નહિ સુધરે ત્યાંલગી ગમનો આ દેહ પડવાનો નથી.

આ શરીર કપાઈ જશે તોપણ તેનાં અસ્થિ દધીચિનાં અસ્થિની પેં કોઈ ને કોઈ ઇંદ્રનું વજ્ર ણનીને દૈતના રાક્ષસને મારી ચૂરેચૂરા કરી નાખશે. આ શરીર લલ્લે પડી જાય, પરંતુ તેમાથી છુટેલું બ્રહ્માણુ કદિપણુ વ્યર્થ થવાનું નથી.

અશ્વત્થામાના “બ્રહ્મશર” ની પેઠે રામનું “બ્રહ્માણુ” દૈતદષ્ટિ અને તેના વંશનું બીજ સુદ્ધાં નહિ રહેવા દે. ગંભીરમાં જે લેદરૂપી બચ્ચાં કચ્ચાં હશે તેમને પણ એ તો ઉડાંવી દેશે.

આવી શુદ્ધ સ્ફુરણા આગળ કોણુ ઉછું રહી શકે? આ જ્ઞાન ગોળો ખાલી જવાનો નથી. ગર્ધવ શિરવાળા અહંકારરૂપી રાવણનાં અંગે અંગ બૂદ્ધાં કરી દેશે.

પછા નક્કસકો કે રાવન હય હમસે કામ નહી,

જલા કે ખાક ન કરહ્ તો રામ નામ નહીં.

અર્થ:-અહંકાર કે જે રાવણ છે તેને અમારો મેળાપ થયો નથી; કાબલો થતાંજ બાળીને લાસમ ન બનાવી દઉં તો માફ નામ રામ નહિ.

ખિયા અય સખજ ખાજે મન ખિનેહ ખર આસમાંહા સુમ;

ખખેઝ અય મુર્દએ દુનિયા! બઈજની કુમ, બઈજની કુમ.

અર્થ:-ઓ મારા લીલા ઘોડા (મન)! આવ આકાશની પલ્લુ ઉપલી બાલુ-તારી ટાપ મૂક. (અર્થાત્ લોક પરલોકથી પણ ઉપર ના;) ઊઠ, ઓ મૃતક સૃષ્ટિ! ઊઠ, મારી આજ્ઞાથી ઊઠ, મારી આજ્ઞાથી ઊઠ.

પ્રભાતનો સમય છે. નિજનંદમાં ઝૂમતો રામ આટયો જાય છે. કોઈ કોઈ વાર મોજમા આવી નાચવા માટે છે.

ચારે બાલુ ટેકરીઓએ શ્વેત (બરફની) સાડીઓ પહેરેલી જોઈને કોઈને લીધે મોં રાતું પીળું થઈ ગયું—

“તમે વિધવાનો વેશ કેમ ધારણ કર્યો છે? જોતી નથી કે આ કોણુ આવી રહ્યો છે?”

ટેકરીઓમાંથી ઠંડા નિશ્વાસ (શીતળ વાયુ) નિકળે છે—

“હાય, સુઓ રંગારો આને હજી સુધી આવ્યો નથી.”

રામે આખ ઉંચી કરતાંજ ધ્રુજતો ધ્રુજતો લાલ રંગારો (સૂર્ય) આવે છે, અને તત્કાળ ટેકરીઓની ચોઢણીઓ ભગવી બની જાય છે.

રંગં દે દે રંગદેઝ ! સુનરિયા રંગ દે.

માહિ કી ચદરિયા, હમરી સુનરિયા, દોનોં કો લેગિયા રંગ દે.

રંગ દે દે રંગદેઝ ! સુનરિયા રંગ દે.

મૈ પિયા ! તોદે રંગમેં સમાય રહી, ઝૈાર રંગ મોહિ કાહે પ્રિય હોવે ?

રંગ વોહી, રંગ દેઝ વોહી, મૈ ચટક સુનરિયા રંગાય રહી.

પ્રિયા ! તોદે હી રંગમેં સમાય રહી.

હમરે પિયા, હમ પિયા કી રી સજની, પિયા પર નિયોડા ગંવાય રહી.

મૈ પિયા ! તોદે રંગમેં સમાય રહી.

ૐ !

ૐ !!

ૐ !!!

શ્રીરામકૃષ્ણ કથામૃત-વૈજ્ઞે ભાગ

બેભાગ ભેગા, કંદ ૫૫૪૮, પૃષ્ઠ ૬૫૦ મૂલ્ય રૂ ૨૫. તન્તમાં ૨૧

સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદજીના જગપ્રસિદ્ધ ગુરુદેવ શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસજીના અદ્વિતીય પુરુષની જૂદા જૂદા જગત્સુઓ તથા નિકાનો સાથેની અતિસરળ અને બોવપ્રદ વાતચીતો, તે દરમિયાન અપાયનાં સચોટ દૃષ્ટાંતો, ગવાયવાં અસરકારક ભજનો, તથા વખતો વખત તેમને થઇ આવેલી ભાવસમાધિઓનું આબેહુક વર્ણન આ ગ્રંથમાં છે પોતાની સહી પણ ન કરી જાણુવા છતાં જીવન્મુક્ત દશાને પ્રાપ્ત થયેલા આ પરમ પૂજ્ય મહાત્માનાં કથનોમા જે ઉપદેશામૃત, મીઠાશ અને અગર રહેવા છે, તે વાંચનાચી સમગ્રજ તેમ છે આમાની થોડીક બાબતોના નામ-પુસ્તકો વિના પણ જ્ઞાન થઇ શકે? જ્ઞાની કોણ ને અજ્ઞાની કોણ? પ્રતિમાપૂજન કેવી ભાવનાથી કરવું જોઇયે? શુ ટીકે તે ઈશ્વરમાં ચિત્ત પગેવાય? વિચી લોકો નિંદા મસ્કરી કરે ત્યારે શુ કરવું? દુષ્ટ લોક ઇગ્ન કરવા આવે તો શુ કરવું? આર પ્રભુના જીવ સસારીમરે મુક્તિનો ઉપાય, શ્રદ્ધાનુ મહાત્મ્ય સત્મગનું વ્યગ્ન ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ પ્રમાણે ત્રિગુણાત્મક ભક્તિ શરીરત્યાગ કે આત્મહત્યા? શુ કોણ? અવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સમાધિ નિષ્કામ કર્મ અને કર્મત્યાગ ભક્તસેવા અને કૃત્યસેવા ત્રણ જાતના આચાર્ય પાત્રાપાત્રનો વિચાર ખિસ્તીધર્મ આ પાપનો સિદ્ધાંત જ્ઞાનોન્માદ અને જીવન્મુક્તિ અમતદારી અને અદ્વકાર યોગ અને ભોગ ત્યાગની પરામર્થ અને સાચો સન્યાસ અનંતનું દર્શન, સમાનુજ અને વિશિષ્ટાત્મક ઈશ્વરપ્રાપ્તિ અને દુનિયાદારી મર્યો અદ્વકાર અને પાકો અદ્વકાર માની ભક્તિ અને દેખાડવાની ભક્તિ ખગ દરિદ્રી કોણ? હૃદયિકા કથા અને ભાવસમાધિ ગુરુકૃપા અને અભવદાન મસારનું સમગાણુ ઝાંઝા ગુરુપણુ આ નીચતા, ગૌરંગપ્રભુનું દર્શન મદાનુ ભક્ત જયમતનુ ચરિત્ર જનને શુદ્ધેવ પ્રારબ્ધ અને વામાચાર જટિલ છે કરાની વાત અનાદત શબ્દ સિદ્ધિ આ અદ્વકાર નાટકશાળામાં સમાધિ શ્રીગૌરંગ નો પ્રેમોન્માદ સર્વપર પ્રેમ શી રીતે રાખવો? માતાના પ્રેમની વાતો માપકે આ પ્રતિ કેમ વર્તવું? દેવી ચાંદુરાણીની વાત ઈશ્વરપ્રાપ્તિ એ જ ખરી ચાતુરી પસાનો અર્થનો અને સિદ્ધિનો ઉપયોગ કર્મબંધનનું અગ્રેષ્ઠ ઝાંઝા ખરો વૈષ્ણવ કોણ? પ્રભુને જાણો એટલે બધું જાણીય રહેશે જુવાનીમાજ ત્યાગીશ વની જરૂર મમારી આ પ્રભુપ્રેમી વચ્ચેનો બેદ દાહિતસેવામાં પણ કુશળી? મધના અને સાશ્વતકાર વિશે ગુણ વાતનીત પરમદમ્બવના અનુત અનુભવો ઈશ્વરને જોગખ્યા પડીજ મસારમા પ્રવેશ કરો ઈશ્વરી અનંદ અને મસારમુખ વચ્ચેનો તારવન.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુંબઈ.

સ્વામીવિવેકાનંદના સદુપદેશ

ગ્રંથ ૧ લો-ભાગ ૧-૨ અને ૩

ઈંચ પાા×ટનાં પૃષ્ઠ ૫૭૫, મૂલ્ય ૨૧ પો. ૦૮=

આમાંના કેટલાક વિષયો:—ધર્મ એટલે શું ? વેદાન્ત અને સુધારો. આર્થતત્ત્વજ્ઞાનનાં પચાસિયાં. અનુભવનો માર્ગ. અમેરિકાની સર્વધર્મપરિષદમાં વાખ્યાન. ભારતમાં મળેલાં અનેક માનપત્રો અને તેના બોધપ્રદ ઉત્તરો. ઈર્મનંડ તથા અમેરિકાની સરખામણી. ભારતની બંડનાનું કારણ—આત્મા પ્રતિ અવિશ્વાસ તમારામાં અનંત મામર્ય છે. મહાભારતના કૃષ્ણની પૂજા. પ્રાચીન સભ્યતાની વિશેષતા. ધાર્મિક ઉત્તમતાની આવશ્યકતા. સ્ત્રીદેશ-વશીની રૂપરેખા. મંદશક્તિ એજ મહાશક્તિ. મંદસ્પર્શિદ્ધ ઋષિઓનું મામર્ય. અવનારી પુત્રોનો અનુભવ. સેવાધર્મની ઉત્તમતા. ભોગ અને યોગ માથે જોજ નહિ. સંન્યાસ-મહિમા અને ઈર્નવ્ય. અમેરિકાની વિજયકથા. સૂક્ષ્મ મનનું સામર્ય. પાદરીઓનો ઉપદ્રવ. પ્રેતયોનિનું આસ્તત્વ. એક પ્રેતાત્માનો ઉદ્ધાર. ગર્વીનનો મિદ્ધાન્ત. શક્તિ ખીલ-વવાનો માર્ગ. ઈશ્વરના કૃપાપાત્ર કેમ બનાવ ? મનને વશીકૃત કરવાનો માર્ગ.

ગ્રંથ ૨ જો-ભાગ ૪ થો અને પાંચમો

ઈંચ પાા×ટનાં પૃષ્ઠ ૬૦૦, મૂલ્ય ૩૨ પો. ૦૮=

આમાંના કેટલાક વિષયો:—વેદાન્તનું મહાન કાર્ય. મારો યુદ્ધની વ્યૂહરચના. ભરતખડના મહાન પુરોહો. ભરતખડનું ભવિષ્ય. હિંદુધર્મનાં સામાન્ય મૂળતત્ત્વો. સંન્યા-મનો આદર્શ અને તેનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ. હું શું શીખ્યો છું ? વર્તમાન હિંદના મહાન પ્રશ્નનું નિરાકરણ. પઠિહારી બાબાનું વૃત્તાન્ત પરાપકાર કર્મ મધનને તોડી શકે છે. પરાપકાર પોતાના કલ્યાણમાટેજ કરવાનો છે. કર્મયોગનો આદર્શ.

ભાગ છઠ્ઠો તથા સાતમો

ઈંચ ૫×૬૧૧નાં પૃષ્ઠ ૪૨૦, મૂલ્ય ૩૧ પો. ૦) =

આ ગ્રંથમાં સ્વામીજીના પત્રો, અનેકો માથેનાં મલપત્રો, મુનાકાતો, તથા સવા-દોના રૂપમાં અનેક બોધપ્રદ વિષયો સમાયલા છે. જેમકે—આજકાલે જન્મથી જોડ કોના પાપથી આવે છે ? મત્યુ પાંગીની દશા બાળવત્રનિષેધ. કુષ્ઠાગ્રોનો મહાન સવાય સ્વા-ત્માર્પણ કરનારા કાર્યકર્તાઓ. દરેક જાણુ વિવેકાનંદ સર્વ શકે અખડ અલ્પચર્ચે એજ બળની ચાવી. પૂર્વ જન્મોનું જ્ઞાન. ગુરુકુલની પ્રાચીન પ્રથા. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની અગત્ય. સત્યકામની વાર્તા. ત્યાગીઓના હાથતળેનું શિક્ષણ. પાકય પુસ્તકો કેવી રીતે તૈયાર કરવા ? જ્ઞાપાનની મહત્તાનું સ્પષ્ટરૂપ. અધિકારીવાદના અનર્થો.

આમાંના કેટલાક વિષયો:-પૂર્વ અને પશ્ચિમ. લક્ષિતયોગ. લક્ષિત અને મૂર્તિપૂજા.
વેદિક ધર્મના આદર્શો. ચિયોમોશીવિયે વિચારો. જડજરતની વાર્તા, પ્રહ્લાદની વાર્તા.
જગતના મહાનુ આચાર્યો.

भाग ९ मो-संपूर्ण जीवनचरित्र

અનેક મથોને આધારે લખાયેલા આ ચરિત્રમાં સ્વામીજીના જીવનની તમામ જાણુવા જેવી બાજતો સમાઈ જાય છે. દેહલીક બાબતોનાં નામઃ-કુલકુતાન્ત. આદ્યાન-વચ્ચા અને વિદ્યાર્થી અવસ્થા, આની પહેલી વિપત્તિઓ. જાગૃત થયેલી સત્યની જાણ. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમર્મ સાથે સમાગમ. સંધક દશા. નિર્વિકલ્પ સમાધિ. દ્વિમાલ્યમાં અને દેશના જૂદા જૂદા ભાગોમાં પ્રવાસી માધુ તરીકેનું જીવન. અમેરિકાનો પ્રવાસ અને મુસ્કેલીઓ. સર્વ ધર્મપરિપક્વતા સર્વોપરિ ધર્મવક્તા અને વેદાન્તના અદ્ભુત ઉપદેશક. બેલૂર મંડળ અને ગમકૃષ્ણ મિશનની સ્થાપના. લગિની નિબેદિતા વગેરે સાથેની ચર્ચાઓ. મગડી, દુકાળ વગેરે પ્રસંગોમાં તેમની મેવાઓ અનાયાસે, સેવાશ્રમે વગેરેની સ્થાપના. કરીયા અમેરિકા જવું. બેલૂર મંડળમાં જીવન. મહામમાધિ. ઉપસંહાર.

भाग १० मो-राजयोग

આમાં સ્વામીજીનાં રાજયોગ ઉપરનાં આઠ મહત્ત્વપૂર્ણ બાપણો વપરાત યોગદર્શનનાં તમામ મૂળ મુત્રો તેનું અર્થ તેમજ વિવેચન સાથે આપેલાં છે. યોગશાસ્ત્રને લગતાં અનેક મહત્ત્વ તથા ખુલાસાઓ આમાં આવી ગય છે.

भाग ११-१२-१३ तथा १४

આ ભાગે હવે પછી વિવિધમંથમાળાકાગ નીકળશે અને તેમાં સ્વામી વિવેક-
નંદજીનો દાનયોગ તથા બીજા બાકી રહેલા વિષયો જાણશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ અને
મુંબઈ નં. ૨

વિજ્ઞાન, યુક્તિ અને અનુભવનાં પુષ્ટાદ્યુતો આપી ઋષિ-મુનિઓના ઉત્તમ
સિદ્ધાંતોને સચોટ રીતે સમજાવનાર, માનવહૃદયને અપૂર્વ જ્ઞાન,
ઉત્સાહ અને મનોમગ્ધી ભરપૂર બનાવી મૂકનાર,
તથા અનેક મનુષ્યોનાં જીવન પલ્લગ્રાવી નાખનાર

સ્વામી રામતીર્થ ના ઉપદેશ

ગ્રંથ ૧ જો-ભાગ ૧ થી ૫

ઈંચ પાા×૮નાં પૃષ્ઠ ૬૦૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પૌ. ૦૮

આ ગ્રંથમાંના કેટલાક વિષયોનાં નામ:-સ્વામીશ્રીનું જીવન ચરિત્ર, આત્મરૂપા,
અજ્ઞાન, નગદ ધર્મ, ભારતનો ભવિષ્યકાળ, હિંદની જરૂરીઆતો, યતનું ન્દર્ય, રાષ્ટ્રીય
ધર્મ, ઉત્કર્ષનું ન્દર્ય, સુધારક, પાપનું નિદાન, આપણું મત્તરવરૂપ, સત્યનો માર્ગ, ધર્મનું
લક્ષ્યચિંહ, માનસિક શક્તિઓ, સ્વર્ગનું રાજ્ય, પવિત્ર પ્રભુત્વ, હૃદયસ્થ હરિ, સાક્ષાત્કાર-
ની વિધિ, બ્રાતૃભાવ, પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ, સર્વ ધર્મનું સમાધાન.

ગ્રંથ ૨ જો-ભાગ ૬ થી ૯

ઈંચ ૬૩૩×૧૮નાં પૃષ્ઠ ૫૦૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પૌ. ૦૮

આ ગ્રંથમાંના કેટલાક વિષયો:-મર્વ છત્તી પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ, વિજયી
આધ્યાત્મિક શક્તિ, મોઝીસનો દંડ, જગત્ ક્યારે અને રા માટે? કુટુંબ શી રીતે સુખી
કરવા? કુઃખમાંથી ઉશ્ચરમા, ગમનો મદેશ, આર્યાવર્તની પ્રાચીન દિબ્દદિષ્ટિ, જગત્પર
હિંદનું ઋણ, હિમાલયનાં દરેયો, સ્વામીશ્રીના વાંચવા યોગ્ય પત્રો. ઈં ૦

ગ્રંથ ૩ જો-ભાગ ૧૦-૧૧

આ પુસ્તકપોતેજ. ઈંચ પાા×૮નાં પૃષ્ઠ ૫૦૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પૌ. ૦૮

ગ્રંથ ૪ થો-ભાગ ૧૨ થી ૧૪

આ ભાગ પણ ૬૬, મૂલ્ય, વગેરેમાં ત્રીજા ભાગના જેવોજ થશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુંબઈ.

વિવિધ વિષયનાં ઉત્તમ પુસ્તકો પૂરાં પાડનારી, આખા હિંદમાં
સર્વથી સસ્તી અને ૧૪ વર્ષથી ૫૦૦૦ પ્રતમાં નીકળતી

વિવિધ ગ્રંથમાળા

આલુ ૧૯૮૦ ના વર્ષમાં ઈંચ પાાટના કદનાં
પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ જેટલાં ઉત્તમ પુસ્તકોના રૂ. ૪,
પાકાં પૂઠાં સાથે રૂ. ૫) પોં માફ

આલુ ૧૯૮૦ નાં પુસ્તક-સ્વામી રામતીર્થ ભાગ ૧૦-૧૧ (આ પુસ્તક
પોતેજ), તેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ઉત્તમ મોટું ઇતિહાસ (છપાયે છે) ત્રીજું,
પુસ્તક પણ ઉત્તમ નીકળશે.

સૂચના ૧-ગમે તે માસમા આદ્યક યનાગને પુસ્તકો આખા વર્ષનાજ
અપાઈ લવાજમ પણ વર્ષાનુંજ લેવાય છે. વર્ષ વીતેથી પો. જૂઠું લેવાય છે.
૨-આ માળાનાં પુસ્તકો મહિને મહિને નહિ પણ વર્ષ દિવસમા મોટાં
મોટાં ત્રણથી ચાર પુસ્તકો નીકળે છે, અને તે તૈયાર થતા આવે તેમ તેમ મોકલાય છે.
૩-માળા ઉપરાંત બીજા પણ જે નાના મોટા મથો નીકળે છે, તેની ખચર
માળાનાં પુસ્તકોમાં છપાઈ તરતમા લેનારને ખામ કિંદાવને અપાય છે.

આગલાં વર્ષોના હજી મળતા સેટ

સંવત ૧૯૭૬ નાં ત્રણ પુસ્તકો-(પૃષ્ઠ ૧૫૦૦, સાદાં પૂઠાં
મૂલ્ય રા. ૫૦ જૂઠું) સ્વામી વિવેકાનંદ ભાગ ૬-૭ મો, જ્ઞાન્યના
સંપ્રદાયો, ટુંકી વાર્તાઓ ભાગ ૬ ફો.

સંવત ૧૯૭૬ નાં ત્રણ પુસ્તકો-(પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ રૂ. ૩૦ પાકાં
પૂઠાં જા. ૫૦ જૂઠું.) ટુંકી વાર્તાઓ ભાગ ૭, કાઉન્ટ ટાઉન્ટોય, સ્વામી
વિવેકાનંદ ભાગ ૧૦ મો.

આ દરેક આગલા સેટનું પોષ્ટેજ લી. પી. ખર્ચ આશરે રૂ. ૦૧૧
થી ૧) જૂઠું ચડશે. છુટક પુસ્તકો માટે જુઓ આ પછીનાં પૃષ્ઠો.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાલર્યાય { અમદાવાદ અને
મુબાઇ ન. ૨

આદિ અને સમાપવે.

મહાભારતના પહેલા ભાગરૂપ મોટાં ૬૦૦ પૃષ્ઠનો
દળદાર ગ્રંથ. ઉત્તમ નવીન ભાષાંતર,
જડા કાગળ તથા પાકા પૂઠા સાથે
માત્ર રૂ. ૨૫૦, પોસ્ટેજ ૦૮=

આ ગ્રંથમાંના કેટલાક વિષયોનાં નામ:—

અમૃતને માટે ગરૂડ અને દેવોનું યુદ્ધ. શેષનું ચરિત્ર. પરિ-
ક્ષિત રાજનું ઉપાખ્યાન. વાસુકિ અને જરત્કાર ઋષિનો સમાગમ. દુધ્યં-
તની મૃગ્યા. શકુન્તલાની જન્મકથા. દુધ્યંત તથા શકુન્તલાનો સંવાદ
અને ભરતનો રાજ્યાભિષેક. યયાતિ રાજનું આખ્યાન. શુકાચાર્ય અને
દેવયાનીનો સંવાદ. પુનર્જન્માદિ વિચાર. આશ્રમ ધર્મો. શાતનુ રાજનું
ઉપાખ્યાન. ભીષ્મની ઉત્પત્તિ. વસુઓને થયેલા શાપનું વર્ણન ભીષ્મની
પ્રતિજ્ઞા વંશવૃદ્ધિને માટે સત્યવતી તથા ભીષ્મનો સવાદ દીર્ઘતમાની
કથા. દુષ્ટનો પરાજય અથવા અર્જુને આપેલી ગુરુદક્ષિણા. લાક્ષ-
ગૃહનો દાહ અને પાંડવોનું નાશી છૂટવું. હિડિંબ રાક્ષસ સાથે ભીમ-
સેનનું યુદ્ધ. ક્ષત્રિયબલથી બ્રહ્મભક્તને ગ્રેષ્ઠ જ્ઞેઽ વિશ્વામિત્રનું પ્રાદાણ
થવું. પરાશરનો રાક્ષસ યજ્ઞ. અર્જુનનો મત્સ્યવેધ. પાંચ ઈંદ્રનું ઉપા-
ખ્યાન અથવા પાંડવો અને દ્રૌપદીની પૂર્વકથા મુંદ અને ઉપસુંદનું
આખ્યાન સુભદ્રાહરણ ઈંદ્રાદિ દેવોની સાથે શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનનું
યુદ્ધ. શ્રીકૃષ્ણ તથા જરાસંધનો સંવાદ. જરાસંધનો વધ. રાજસૂયયજ્ઞની
દીક્ષા. શ્રીકૃષ્ણનું અર્ચ્યપૂજન શિશુપાળનો વધ. યુધિષ્ઠિર અને શકુ-
નીનો સંવાદ. ડૉરવ અને પાંડવોનું ઘૂત. દ્રૌપદીવસ્ત્રહરણ. પાંડવોની
પ્રતિજ્ઞા અને વનગમન. ધૃતરાષ્ટ્ર અને સંજયનો સવાદ.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—અમદાવાદ અને મુંબઈ.

પ્રભુ પ્રેમીઓનો પરમ પ્રિય ગ્રંથ-તરત માટે ૩.૧) કમી.

શ્રીમદ્ ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

સ્વદેશી એન્ડ કાગળ, ઉત્તમ ૧૫ ચિત્રો, સુંદર
છપાઇ, સુશોભિત પાકાં પૂઠાં, આંગળ જેવાજ
મોટા અક્ષર તથા વિહતાપૂર્ણ અનેક લેખોના
ઉમેરા સાથે યાસિદ્ધ થયેલી છઠ્ઠી આવૃત્તિ

મૂલ્ય અમદાવાદમાં રૂ. ૫) રેશમી પૂઠું પા
અન્યત્ર ૦૧૧ વધુ. પોસ્ટેજ રૂ. ૧) બુદ્ધ

જેઠ સુધી રૂ. ૧) કમી

સૂચના-(૧)જ પત્રમાં કે પુસ્તકમાં ૪૦ ૫૦ વાંચીને આ પુસ્તક
મંગાવો તે પત્રનું નામ જરૂર લખજો. (૨) પૂરું મૂલ્ય તથા પેકીંગ ઇન્ના ૦૧
પ્રથમથી મોકલી કુલ બે પ્રત અથવા રૂ ૮ થી ૧૦ નાં પુસ્તકો રેલરસ્તે
મંગાવવાથી ખર્ચ ઓછો આવશે (૩) રેલરસ્તે વિ. પિ. થી નહિ મોકલાય.
જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા-ખલાસ થઈ છે. દીવાળી સોરી પ્રી છપાયે ખબર અપાશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ
મુંબઈમાં છે. કાલખાદેવી રોડ, હનુમાન ગલીને નાકે, ભોંય તળીએ.

તમારાં બાલકોનાં મનપર ઉમદા વિચારોની છાપ પાડી તેમને
સદ્ગુણી, બુદ્ધિમાન અને આત્મકિંત બનાવવા માટે

વાલ્ ગ્રંથાવલિનાં પુસ્તકો.

સદ્ગુણી બાલકો { પાંચમી આવૃત્તિ ૫૪ ૧૨૮,
મૂલ્ય ૦૧-૫૦)~

બાળકોએ પ્રાણુ માટે પણ માતૃલક્ષિ, પિતૃલક્ષિ, બ્રાતૃલક્ષિ,
પરોપકાર, સત્ય, વગેરે દર્શાવી આપ્યાના અનેક અસરકારક દાખલા.

બાલકોની વાતો { પાંચમી આવૃત્તિ ૫૪ ૬૬,
મૂલ્ય ૦૧-૫૦)~

સ્વદેશપ્રેમ, દેશની દશા, ક્ષત્રજ, ધર્મ, પરોપકાર, વગેરે બાળ
તોના રસિક વાતચિતરૂપે અનેક અસરકારક પાઠ આમાં છે.

બાલ સુબોધ { ચોથી આવૃત્તિ ૫૪ ૧૧૨,
મૂલ્ય ૦૧-૫૦)~

ભાગવત, મહાભારત, રામાયણ, ઇં ૦ માંથી અનેક બોધદાયક
પ્રસંગો, વાર્તાઓ અને દ્રષ્ટાંતો સહિત ઉત્તમ ધાર્મિક શિક્ષણ.

સુબોધક નીતિકથા { બીજી આવૃત્તિ ૫૪ ૨૧૬,
મૂલ્ય ૦૧-૫૦)~

જૂદા જૂદાં પ્રાણી-પદાર્થોને લાગુ પાડીને મોટાં બાળકોમાટે
રચેલી પુષ્ટજ નાની નાની, રસુલ અને બોધદાયક વાર્તાઓ.

દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ { બીજી આવૃત્તિ, ૫૪ ૯૦
મૂલ્ય ૦૧-૫૦)~

મોટી અગવડો વચ્ચે પણ જૂઠા અભ્યાસ કરીને મોટા માણસ
-બનેલાઓના અનેક જાણવા જેવા અને અસરકારક દાખલા.

સત્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

અમદાવાદમાં-ત્રણદરવાજા બહાર નદીને રસ્તે, સેશન કોર્ટ પાસે.
મુંબઈમાં-કાલજાદેવી રોડ, હનુમાન ગલીને નાકે, કાલજાદેવીના મંદિર સામે

हाल तैयार मळता उत्तम ग्रंथो

	મંથનું નામ	પૃષ્ઠ.	દફતર્ય.	મૂલ્ય.	પોસ્ટેજ
સ્વામી રામલીધે	અથ ૧ લો. ભા. ૧ થી ૫ ...	૪૦૦...૫૩ x ૮	...	૨)	...૦૭
" "	અથ ૨ નો ભા. ૬ થી ૯ ...	૪૦૦...૬૩૩ x ૧૦	...	૨)	...૦૧૧
" "	અથ ૩ નો ભાગ ૧૦-૧૧ ...	૪૦૦...૫૩ x ૮	...	૨)	...૦૧૦
શ્રીદાસબોધની આટિતિ.....		{૨૦... ..}	...	૨૧	...૦૧૦
શ્રીનાભમીકિરામાયણ-મોડા બે ભાગમાં ...		૧૪૦૦...૬૩૩ x ૧૦	...	૬)	...૧૧૦
મહાભારતનાં આદિ અને સુભાષવર્ધ....		{૦૦... ..}	...	૨૧૧	...૦૧૦
શ્રીરામકૃષ્ણદયામૃત-જને જામ જેમા ...		{૫૦...૫૩ x ૮	...	૨૧	...૦૧૦
સ્વામી વિવેકાનંદ અથ ૧ લો. ભા. ૧-૨-૩...		૫૭૫...	૨૧	...૦૧૦
" " અથ ૨ નો ભાગ ૪-૫...		{૦૦... ..}	...	૨૧	...૦૧૦
" " ભાગ ૬ થી ૮ તોખા ...		૧૦૦૦...૫ x {૧૧	...	૭)	...૦૧૦
" " ભાગ ૯ મો-સંપૂર્ણચરિત્ર...		૭૪૦...	૨{	...૦૧
" " ભાગ ૧૦મો-નાન્દગોળ...		૩૦૦...	૧{	...૦){
આગળ ધંગા(ચેતના પ્રેરક)		૫૮૪...	૧)	...૦){
ભાગ્યના સુધાઓ		૭૨૦...	૧{	...૦{
ગુપ્ત સામ્રાજ્ય અને સમૃદ્ધિ		૫૫૨...	૧{	...૦){
પ્રભુમય છવન		૨૧૬...	૦{	...૦){
આર્યાવર્ષિક સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજી..		૧૨૮...૫ x ૭૧	...	૦{	...૦){
આર્યાવર્ષિક અથવા દિ હનો વર્ષરાજ ..		૧૦૦૦...૫૩ x ૮{	...	૪)	...૦{
હાઉન્ડ દાસેન્દ્રાયનું છવનચરિત્ર.....		{૨૦...૫૩ x ૮	...	૨{	...૦{
સ્વામી વિવેકાનંદનું છવનચરિત્ર		૭૪૦...૫ x {૧૧	...	૨{	...૦{
જગતનો મહાન પુરુષ (મં ગાંધીજી) ...		૩૫૦...	૧)	...૦){
કુટુંબી વાર્તાઓ-લા ૫-૬-૭ જુદા જુદા છે....		૧૦૧૦...	૨{	...૦{
સદ્ગુણીઆળોકો બા-આળામદ્યોધોબા દુઃખમાં વિદ્યાબ્યાસબાળાએની વાતો બા					
ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી, દિ હી કે મરાઠી, કોઈપણ એકટીકા સાથે બા પાકી બા					
ગીતાનો ૧૮મો અધ્યાય-ઉપરી ત્રણપૈકી કોઈપણ એક ટીકાસાથે બા ૩. ૧)ની ૫૦					
ભગવદ્ગીતા-મૂળમૂળ-નાના અક્ષરમાં બા મધ્યમાક્ષર બા મોટાઅક્ષરમાં બા					
પંચરત્નગીતા-મૂળમૂળ-નાના અક્ષર બા મધ્યમાક્ષર બા મોટાઅક્ષરમાં બા					
છળીઓ-આસ ગણેશની, સર્વદમનની, ભગવાનની, દરેકને બા અને બા ની ૧૦૦					
વિગતવાર સૂચીપત્ર-પત્ર લખવાથી મુક્ત મોકલાશે.					

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ અને
મુંબઈ નં. ૨